THE

RIG-VEDA SAMHITÁ,

THIRD ASHTAKA

WITH

PADA PÁTHA

AND

SÁYANÁCHÁRYA'S BHÁSHYA

EDITED BY

MAHÂMAHOPÂDHYÂYA RÂJÂRÂM SHÂSTRI BODAS,

SANSKRIT SHASTRI, ELPHINSTONE COLLEGE,

AND

SHIWÂRAM SHÂSTRI GORÊ,

Teacher in the Gokuldas Tejpal Sanskrit Seminary.

PUBLISHED BY

TOOKÂRÂM TÂTYÂ

FOR THE BOMBAY THEOSOPHICAL PUBLICATION FUND

Bombay:

PRINTED AT THE GANPAT KRISHNAJI PRESS.

Shaka 1810.

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता
पदपाठयुताच.

इयंच

तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितः तुकारामतात्याभिख्यः,
गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिः आत्मारामकान्होबाभिख्यः,

इत्येताभ्यां

बोडसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,
गोरेइत्युपाभिधशिवरामशास्त्रिभ्यांशोधयित्वा

मुंबय्यां

गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

तस्याअयंतृतीयोष्टकः

शकाब्दाः १८१०

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामुपक्रमे । यंनत्वाकृतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् ॥ १ ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥

सोमस्येत्यनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रप्रयआरुरितिएकादशर्चंसप्तमंसूक्तम् मण्डलद्रष्टाविश्वामित्रऋषिः अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप्छन्दः मण्डलादिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःसूक्तत्रयस्य प्रत्यग्निरुषसश्चीर्णीतितिविनियोगउक्तः तत्रेदंतृतीयंसूक्तम् ।

तस्मिन्नियमृक्प्रथमा–

ॐम् प्रयआरुःशितिपृष्ठस्यधासेरामातराविविशुःसप्तवाणीः ।
परिक्षितापितरासंचरेतेप्रसंस्रातेदीर्घमायुःप्रयक्षे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरा ।
विविशुः । सप्त । वाणीः । परिऽक्षिता । पितरा । सम् । चरेते इति ।
प्र । सर्स्राते इति । दीर्घम् । आयुः । प्रऽयक्षे ॥ १ ॥

शितिपृष्ठस्यनीलपृष्ठस्यधासेः सर्वस्यधारयितुरग्नेर्येरश्मयः प्रारुः प्रकर्षेणोद्गच्छन्ति ते रश्मयः मातरा मातरौ द्यावापृथिव्यौआविविशुः सर्वतःप्रविष्टाः सप्तसर्पणस्वभावाः वाणीः वननीया नदीश्चाविविशुः । परिक्षितापरितोवर्तमाने पितरापितरौ द्यावापृथिव्यौतेनाग्निनासंचरेते सम्यक्व्यवहरतः तथाप्रयक्षे प्रकर्षेणयष्टुं दीर्घमायुरग्नेश्चिरंजीवनं प्रभूतमन्नंवा प्रसर्स्रातेप्रसारयतः संपादयतइत्यर्थः यद्वा द्यावापृथिव्यौ प्रयक्षे प्रकर्षेणसततंयष्टुंयजमानस्यदीर्घमायुः संपादयतः ॥ प्र निपातत्वेनआद्युदात्तः तस्यछन्दसिव्यवहिताश्चेतिप्राक्प्रयोगःआरुःइत्यनेनसम्बन्धः । आरुः ऋगतौ लिटिउसिरूपम् यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । शितिपृष्ठस्य पृष्ठशब्दस्थाकृत्प्रत्ययान्तोन्तोदात्तः शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसदितिउत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । धासेःडुधाञ्धारणपोषणयोः धेट्पानेवा तस्मात्कर्तरिऔणादिकःसिः प्रत्ययस्वरः मातरा नप्तृनेष्टृत्वष्टृक्ष-

तृहोतृपोतृमातृपितृजामातृदुहितृइतितृजन्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः ऋतोङीतिगुणः सुपांसुलु-गितिसुपोडादेशः। विविशुः विशप्रवेशने लिटि असंयोगाल्लिट्किदितिकिद्वद्भावाद्गुणाभावः नि-घातः। सप्त सृप्लृगतौ सप्यशूभ्यांतुट्चेतिसपेर्विधीयमानःकनिन्तुडागमश्च बाहुलकादेतस्यापि भवति ऋकारस्याकारश्च नित्त्वेपिव्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम्। परीक्षिता क्षिनिवासगत्योःक्विप्चेति क्विप् पित्वात्तुगागमः प्रादिसमासः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः। च-रेते चरगतिभक्षणयोः संपूर्वाच्चरतेः समस्तृतीयायुक्तादित्यात्मनेपदं निघातः। सस्रोते स्रगतौअ-यमन्तर्भावितण्यर्थः रेफश्छान्दसः ईदूदेदितिप्रगृह्यसंज्ञा निघातः। आयुः इण्गतौ उसिन्नित्य-नुवृत्तौ एतेर्णिच्चेत्युसिन् णित्त्वाद्वृद्धिः नित्त्वादाद्युदात्तः। प्रयक्षे यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु इत्यस्मात्तुमर्थेसेन्प्रत्ययः प्रादिसमासः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् कृन्मेजन्तइत्यव्ययसंज्ञाया-मव्ययादाप्सुपइतिसुपोलुक्॥ १॥

अथाद्वितीया—

दि॒वक्ष॑सो धे॒नवो॒ वृष्णो॒ अश्वा॑ दे॒वीरा त॑स्थौ॒ मधु॑म॒द्वह॑न्तीः।
ऋ॒तस्य॑ त्वा॒ सद॑सि क्षेम॒यन्तं॒ पर्येका॑ चरति वर्त॒निं गौः॥ २॥

दि॒वक्ष॑सः। धे॒नवः॑। वृष्णः॑। अश्वाः॑। दे॒वीः। आ। त॒स्थौ॒। मधु॑ऽमत्। वह॑न्तीः। ऋ॒तस्य॑। त्वा॒। सद॑सि। क्षे॒म॒ऽयन्त॑म्। परि॑। एका॑। च॒र॒ति॒। व॒र्त॒निम्। गौः॥ २॥

वृष्णःकामानांवर्षितुरग्नेः अश्वावाहनरूपारोहिताः दिवक्षसः दिवंव्याप्यवर्तमानाधे-नवः अग्नेः प्रीणयित्र्योभवन्ति सोयमग्निः मधुमत् माधुर्योपेतमुदकंवहन्तीः देवीः द्योतनशी-लानदीः आतस्थौआतिष्ठति प्राप्नोतीत्यर्थः गोशब्दोमाध्यमिकवाग्वाची माध्यमिकांवाच-मितिनैरुक्ताइत्यभिधानात्। एकागौः काचिदुक्तविधावाक् ऋतस्योदकस्यसदसिस्थानेन्तरिक्षे क्षेमयन्तं क्षेममावासमिच्छन्तंवर्तनिंज्वालाः प्रवर्तयन्तंत्वा हेअग्नेत्वां परिचरतिसेवते॥ दिवक्षसः महत्व्याप्तौ दिवंव्याप्नुवन्तीतिदिवक्षसः वक्षरोषे रोषार्थोप्ययंधातुःअत्रव्याप्तौवर्तते दिवंवक्षन्ति व्याप्नु-वन्ति सर्वधातुभ्य असुन्नित्यसुन्प्रत्ययः लोपोव्योर्वलीतिवलोपः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्। धेनवः नु-

रित्यनुवृत्तौ धेट्श्चेतिनुप्रत्ययः इकारस्यगुणः प्रत्ययस्वरः । वृष्णः वृषसेचने कनिन्युवृषित-क्षिराजीत्यादिनाकनिन् कित्त्वाद्गुणाभावः नित्त्वादाद्युदात्तः । अश्वाः अशूङ्व्याप्तौ अशूप्रुषिलटि-कणीत्यादिनाक्वन् नित्त्वादाद्युदात्तः । तस्थौ ष्ठागतिनिवृत्तौ छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमाने लिट् आतऔणलइत्यौकारः निघातः । मधुमत् निदित्यनुवृत्तौ फलिपाटिनमिमनिजनाभित्यादिनामनेरुप्र-त्ययः तत्संनियोगेननकारस्यधकारः नित्त्वादाद्युदात्तः । त्वा युष्मच्छब्दस्यद्वितीयैकवचनान्तस्य त्वा-मावितित्वाआदेशः अनुदात्तश्च । क्षेमयन्तम् क्षिनिवासगत्योः अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षीत्यादिनामन् क्षेम-मावासमात्मनइच्छन्तं सुपआत्मनःक्यजितिक्यच् क्यचिचेतीत्वम् अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घत्वंच नच्छ-न्दस्यपुत्रस्येतिप्रतिषिध्यते क्यचश्चित्त्वादन्तोदात्तः तदन्ताच्छतृप्रत्ययः शप् शपःपित्त्वादनुदात्तत्वम् शतुश्चसार्वधातुकस्वरेणतयोःक्यचासहैकादेशेकृते एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशउदात्तः अम् सु-प्त्वादनुदात्तः उदात्तादनुदात्तस्येत्यमःस्वरितत्वम् । एका इण्गतौ इण्भीकापेत्यादिनाकन् तदन्ताट्टाप् नित्स्वरः । वर्तनिम् वृतुवर्तने अन्तर्भावितण्यर्थः वृतेश्चेत्यनिः गुणः व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । गौः गम्लृगतौ गमेर्डोइतिडोप्रत्ययः डित्त्वाट्टिलोपः गोतोणिदिति सुपोणित्त्वाद्वृद्धिः प्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आसींमरोहत्सुयमाभवन्तीःपतिंश्चिकित्वान्रयिविद्रयीणाम् ।
प्रनीलपृष्ठोअतसस्यधासेस्ताअवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सीम् । अरोहत् । सुऽयमाः । भवन्तीः । पतिः । चिकित्वान् ।
रयिऽवित् । रयीणाम् । प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः ।
ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

रयीणां रयिवित् धनानांमध्येविशिष्टधनस्यलम्भयिता चिकित्वान् ज्ञानवान्पतिः अश्वा-नांपतिरग्निः सीं सर्वतः सुयमाः सुखेननियन्तुंशक्याभवन्तीः यावडवाः आरोहत् आरोहयति स्म नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीकः बहुधाविक्षिप्ताङ्गः सोऽग्निरेवअतसस्यसततगमनस्यधासेः पोषणार्थं ताअश्वाः प्रावासयत् प्रकर्षेणवासयतिस्म निवासेनश्रमेपनीतेसततगमनंपोषयितुंशक्यमित्यर्थः ॥ सीं चादयो-नुदात्ताइत्यनुदात्तः । अरोहत् रुहप्रादुर्भावे लङिरूपं निघातः । सुयमाः यमउपरमे

अस्माच्छन्दस्यार्थेईपद्दुःसुपुइतिखल् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पतिः पारक्षणे पातेर्डतिरि-तिडित्त्वाट्टिलोपः प्रत्ययस्वरः । चिकित्वान् कितज्ञाने क्वसौरूपम् । रयिवित् विद्लृलाभे क्विप् । रयीणाम् नामन्यतरस्यामितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । नीलपृष्ठः नीलशब्दोवृपादित्वादा-द्युदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अतसस्य अतसातत्यगमनेइत्यस्मादत्यविचमितमिन-मिरभिलभितपिपतिपनिपणिमहिभ्यइत्यसच् चित्स्वरः । अवासयत् वसनिवासे हेतुमतीति णिच् लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वित्यडागमः तिङ्ङतिङइतिनिघातः । पुरुप्रतीकः पुरुशब्दइहसंख्यावाची संख्यायाविधार्थेधेतिधाप्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ह्रस्वश्छान्दसः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

महि॑त्वा॒ष्ट्रमू॒र्जय॑न्तीरजु॒र्यं॑स्तं॒भू॒यमा॑नंव॒ह॒तो॑वहन्ति ।
व्यङ्गे॑भिर्दि॑द्युता॒नः॒स॒धस्थ॒एका॑मिव॒रोद॑सी॒आवि॑वेश ॥ ४ ॥

महि॑ । त्वा॒ष्ट्रम् । ऊ॒र्जय॑न्तीः । अ॒जु॒र्यम् । स्त॒भु॒य्यमा॑नम् । व॒ह॒तः॑ ।
व॒ह॒न्ति॒ । वि । अङ्गे॑भिः । दि॒द्यु॒ता॒नः । स॒धऽस्थे॑ । एका॑म्ऽइव ।
रोद॑सी॒ इति॑ । आ । वि॒वे॒श॒ ॥ ४ ॥

ऊर्जयन्तीरबलंबलिनंकुर्वन्त्यः वहतः वहनपरानद्यः महि महान्तं त्वाष्ट्रं त्वष्टुःसुतमजुर्यं जरयितुमनर्हं स्तभूयमानंलोकानांस्तम्भनं धारणमिच्छन्तमग्निंवहन्ति धारयन्ति सधस्थे अ-पांसमीपेअङ्गेभिरवयवैः दिद्युतानः दीप्यमानःसन्नग्निः रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्याविवेशविवि-धंप्रविष्टवान् रोदस्योः प्रवेशनेदृष्टान्तः —एकामिव यथापुमानेकांस्त्रियंप्रविशतितद्वत् ॥ त्वाष्ट्रं त्वष्टुरपत्यमित्यर्थे तस्यापत्यमित्यण् प्रत्ययस्वरः । स्तभूयमानं स्तभुस्तम्भनंतदिच्छन्तंसुपआ-त्मनःक्यच् अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घः तदन्ताद्व्यत्ययेनशानच् अकारान्तत्वादानेमुक् शान-च्लोलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेकृतेक्यजन्तोद्धातुस्वरःशिष्यते । अङ्गेभिः बहुलंछन्दसीतिभि-सऐसादेशाभावः बहुवचनेझल्येदित्येत्वम् । दिद्युतानः द्युतदीप्तौ छन्दसिलिट् तस्यकानजादे-शः द्विर्वचनं हलादिशेषेकृते द्युइत्येतस्याभ्यासस्यद्युतिस्वाप्योःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणम् सम्प्रसारणाच्चेतिपूर्वरूपत्वं चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । एकामिव इवेनसमासोविभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृ-तिस्वरत्वंचेतिवचनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । विवेश विशप्रवेशनेइत्यस्माल्लिटिरूपं निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

जानन्तिवृष्णोअरुषस्यशेवमुतब्रध्नस्यशासनेरणन्ति ।
दिवोरुचःसुरुचोरोचमानाइळायेषांगण्यामाहिनागीः ॥५॥१॥

जानन्ति । वृष्णः । अरुषस्य । शेवम् । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति । दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषाम् । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥ १ ॥

वृष्णः कामानांवर्षितुः अरुषस्यरुषाहिंसकास्तद्रहितस्यशत्रुराहित्येनरोचमानस्येत्यर्थः तथाविधस्याग्नेः सम्बन्धिशेवमाश्रयविषयंसुखंजनाजानन्ति उतापिच जानन्तस्तेब्रध्नस्य महतोग्नेःशासनेआज्ञायां सर्वेजनारणन्तिरमन्ते तथाचमन्त्रः—अस्यशासुरुभयासःसचन्तेहविष्मन्तउशिजोयेचमर्ताइति । अपिचयेषांमनुष्याणामभिविषयामाहिनामहतीइळागीः स्तुतिरूपावाक्गण्यागणनीयापूज्या तेदिवोरुचः द्युलोकस्यरोचकाः सुरुचः शोभनदीप्तयः रोचमानाः देदीप्यमानाभवन्ति ॥ जानन्ति ज्ञाअवबोधने क्र्यादित्वात्तस्यज्ञाजनोर्जैतिजादेशः प्रत्ययस्वरः । अरुषस्य रुषरिषहिंसार्थाः रोषन्तीतिरुषाहिंसकाः इगुपधेतिकः नसन्तिरुषायस्यासावरुषः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । शेवम् शीङ्स्वप्ने इणूशीङ्भ्यांवन्नितिवन् नित्स्वरः । शासने शासुअनुशिष्टौ अस्माद्भावेल्युट् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । रणन्ति निघातः । दिवोरुचः रुचदीप्तौ अस्मात्क्विप् तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिषष्ठ्याअलुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सुरुचः बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । इळा ईडस्तुतौ ह्रस्वश्छान्दसः यथावाक्शब्दष्टावन्तस्तद्वत् पित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । गण्या गणसंख्याने स्वार्थोण्यन्तादचोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । माहिना महेरिनण्चेतीनण् णित्त्वादुपधावृद्धिः व्यत्ययेनाद्युदात्तः । गीः गृशब्दे अस्मात्क्विप् ऋतइद्धातोरितीत्वम् र्वोरुपधायादीर्घः प्रातिपदिकस्वरः ॥ ५ ॥

॥-इतितृतीयस्यप्रथमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

उतोपितृभ्यांप्रविदानुघोषंमहोमहद्भ्यामनयन्तशूषम् ।
उक्षाहयत्रपरिधानमक्तोरनुस्वंधामंजरितुर्ववक्ष ॥ ६ ॥

उतो इति । पितृऽभ्याम् । प्रऽविदा । अनु । घोषम् । महः ।
महत्ऽभ्याम् । अनयन्त । शूषम् । उक्षा । ह । यत्र । परि । धानम् ।
अक्तोः । अनु । स्वम् । धाम । जरितुः । ववक्ष ॥ ६ ॥

उतोअपिचमहोमहद्भ्यांमहतोमहद्भ्यांपितृभ्यां द्यावापृथिवीभ्यांप्रविदा प्रवेदनेनअनुघोषं अनुघुष्यमाणं शूषंसुखम् शूषंशुनमितिसुखनामसुपाठात् तत्सुखंयजमानाअग्निमनयन्त अग्निंप्रापितवन्तः सोग्निः यत्रयजमानेपुउक्षावृष्ट्युत्पादनेनोदकस्य सेक्ता अक्तोः अक्तुशब्दोरात्रिमाचष्टे शर्वरीअक्तुरितितन्नामसुपाठात् अज्यतेसिच्यतेनीहारेणजगदस्यामितिव्युत्पत्तेश्च तस्यारात्रेः परिधानंपरितोधारकं स्वमात्मीयंधामतेजः जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थम् अनुववक्षह समीपेवहतिखलु संनिहितंकरोतीत्यर्थः ॥ उतो ओदितिप्रगृह्यसंज्ञा एवमादित्वादन्तोदात्तः । घोषम् घुषिर्शब्दने अस्मात्कर्मणिघञ् लघूपधगुणः ञित्स्वरः । महः अकारतकारयोर्लोपश्छान्दसः वृहन्महतोरुपसंख्यानमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अनयन्त णीञ्प्रापणे इत्यस्यलङ्रूपं निघातः । उक्षा उक्षसेचने श्वन्नुक्षन्नित्यादिनाकनिन्प्रत्ययान्तत्वेनोक्षन्शब्दोनिपातितः व्यत्ययेनान्तोदात्तः । ह चादित्वादनुदात्तः । यत्र लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ।. अक्तोः अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणेष्वित्यस्मात्ञ्याज्यर्तिभ्यःक्तुरितिक्तुः कित्त्वादनिदितामितिनलोपः प्रत्ययस्वरः । ववक्ष वहप्रापणे छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलिट् सकारश्छान्दसः तिपोणलादेशः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अध्वर्युभिःपञ्चभिःसप्तविप्राःप्रियंरक्षन्तेनिहितंपदंवेः ।
प्राञ्चोमदन्त्युक्षणोअजुर्यादेवादेवानामनुहिव्रतागुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युऽभिः । पञ्चऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियम् । रक्षन्ते ।
निऽहितम् । पदम् । वेरिति वेः । प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः ।
अजुर्याः । देवाः । देवानाम् । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥७॥

उद्गातृवर्गव्यतिरिक्ताद्वादशर्त्विजोभवन्ति तत्रसप्तवपट्कर्तारः पञ्चान्येध्वरंनयन्ति तैः पञ्चभिरध्वर्युभिःसहसप्तविप्रामेधाविनोहोत्रकावेःगमनस्वभावस्याग्नेः प्रियंनिहितमाहवनीया—

स्वंपदंरक्षन्तेपालयन्ति प्राञ्चःसोमपानार्थंप्राङ्मुखागच्छन्तः अजुर्याः जरयितुमशक्याः उक्षणः सोमरसस्यसेक्तारः देवाः स्तोतारःमदन्तिहृष्यन्ति किञ्च तेदेवाःदेवानांसंबन्धीनिव्रतान्व्रता- नियज्ञान्अनुगुः अन्वगच्छन् हिप्रसिद्धौ अग्नेःप्रसादाद्देवायज्ञान्लब्धवन्तइत्यर्थः ॥ रक्षन्ते र- क्षपालनेव्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः । निहितं डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यकर्मणिनिष्ठायां दधातेर्हिरितिहिरादेशः गतिरनन्तरइतिगतेःपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वेः वीकान्तिगत्यादिषु अ- स्माद्विच् सार्वधातुकार्धधातुकयोरितिगुणः ङसिङसोश्चेतिपूर्वरूपत्वम् । प्राञ्चः अनिगन्तोञ्चता- वितिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । मदन्ति मदीहर्षे निघातः । गुः इणुगतावित्यस्माल्लुङिरूपम् इणो- गाल्लुङीतिगादेशः आतइतिझेर्जुसादेशः बहुलंछन्दसीत्यडभावः हिशब्दयोगान्ननिहन्यते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

दैव्याहोताराप्रथमान्यृञ्जेसप्तपृक्षासःस्वधयामदन्ति ।
ऋतंशंसन्तऋतमित्तआहुरनुव्रतंव्रतपादीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया मदन्ति । ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्यादैव्यौदेवतारूपौ होताराहोतारौ होमनिष्पादकौ प्रथमाप्रथमौमुख्यौ इमंचामुंचाग्नी न्यृञ्जे ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः मंत्रद्रष्टाविश्वामित्रोहं प्रसाधयामि सप्तपृक्षासः सप्तहोत्र- काः स्वधयासोमेनमदन्तिहृष्यन्ति ऋतंस्तोत्रंशंसन्तोव्रतपाः व्रतस्ययज्ञकर्मणोरक्षितारः दीध्यानाः दीप्यमानास्तेहोत्रकाः अनुव्रतंयज्ञकर्मणिऋतमित्सत्यमेवाग्निमाहुःवदन्ति ॥ ऋञ्जे ऋजिभृजी भर्जने निपूर्वोयंधातुःप्रसाधनेवर्तते निघातः । स्वधायास्वंलोकंयजमानस्यदधातिविदधातीति स्वधासोमः आतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययःकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आहुः ब्रूञ्व्यक्तायांवाची- त्यस्यलटिब्रुवःपञ्चानामादितआहोब्रुवइतिझेरुसादेशः ब्रुवश्चाहादेशः निघातः । दीध्याना दीधीङ्दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात्शानच् तस्यचित्त्वादन्तोदात्तत्वेप्राप्तेअभ्यस्तानामादिरित्याद्यु- दात्तत्वम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

वृषायन्तेमहेअत्यायपूर्वीर्वृष्णेचित्रायरश्मयःसुयामाः ।
देवंहोतर्मन्द्रतरश्चिकित्वान्महोदेवान्रोदसीएहवक्षि ॥ ९ ॥

वृषऽयन्ते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः ।
सुऽयामाः । देव । होतः । मन्द्रऽतरः । चिकित्वान् । महः ।
देवान् । रोदसी इति । आ । इह । वक्षि ॥ ९ ॥

देवदेदीप्यमान होतः देवानामाह्वातः हेअग्ने महेमहतेअत्यायसर्वानप्यतिक्रम्यवर्तमानाय चित्रायनानाविधवर्णाय यद्वा चित्रायदेवैर्ध्यायनीयायपूज्यायवृष्णेकामानांवर्षित्रेतुभ्यंत्वदर्थंपूर्वीः प्रभूताःसुयामाःअतिशयेनविस्तृतारश्मयःसर्वतोव्याप्ताज्वालाः वृषायन्ते वृषेवाचरन्ति सेचकाइवभवन्ति होतारः ज्वालाभिः समिद्धमग्निंदृष्ट्वासोमाज्यपयःप्रभृतीनिहवींषितत्रप्रक्षिपन्तीतिज्वालानांवृषत्वम् यद्वाषष्ठ्यर्थेचतुर्थी तथाचमहतोऽत्यस्यचित्रस्यवृष्णोऽग्नेर्बहवोरश्मयोवृषेवाचरन्ति वृष्ट्युत्पादनद्वारापर्जन्यवदाचरन्तीत्यर्थः अपिचमन्द्रतरः यजमानस्यमादयितृतमः चिकित्वान्ज्ञानोपेतः सत्वंमहःमहतःपूज्यान्यष्टव्यान्देवान्रोदसीद्यावापृथिव्यौचइहवैदिकेस्मिन्कर्मणिआवक्षि आवह ॥ वृषायन्ते उपमानादित्यनुवृत्तौकर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ् अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घः पादादित्वान्ननिघातः धातुस्वरः । महे अकारतकारयोर्लोपश्छान्दसः बृहन्महतोरितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पूर्वीः पॄपालनपूरणयोरित्यस्मात्कुरित्यनुवृत्तौपॄभिदिव्यधिगृधीत्यादिनाकुप्रत्ययः कित्त्वाद्गुणप्रतिषेधेउदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वम् उरण्रपरः तस्माद्वोतोगुणवचनादितिङीप् यणादेशेकृतेहलिचेतिदीर्घः वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः । रश्मयः अशूव्याप्तौ अश्नुवतेसर्वंजगदितिमिरित्यनुवृत्तौअशेरशचेतिमिप्रत्ययः रशादेशश्च प्रत्ययस्वरः । सुयामाः यमनंयामः भावेघञ् बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । देव अपादादावितिपर्युदासात्पाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । होतः ह्वयतेस्ताच्छीलिकस्तृन् बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणम् अपादाद्यामन्त्रितत्वान्निघातः । मन्द्रतरः मदिस्तुत्यादिषु स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिनारक् इदित्त्वान्नुम् तरपःपित्त्वादनुदात्तत्वेरक्प्रत्ययस्वरः । वक्षि वहप्रापणेइत्यस्यबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ढत्वकत्वषत्वानि निघातः ॥ ९ ॥

पृक्षप्रयजोद्रविणःसुवाचःसुकेतवउषसोरेवदूषुः ।
उतोचिदग्नेमहिनापृथिव्याःकृतंचिदेनःसंमहेदशस्य ॥ १० ॥

पृक्षऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकेतवः । उषसः । रेवत् । ऊषुः । उतो इति । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतम् । चित् । एनः । सम् । महे । दशस्य ॥ १० ॥

हे द्रविणः द्रवतिसततंगच्छतीतिद्रविणशब्देनाग्निरभिधीयते द्रविणः सततगमनस्वभावहेअग्ने पृक्षप्रयजः पृक्षाणिहविर्लक्षणान्यन्नानि प्रकर्षेणयष्टुं प्रक्रम्यते यासूषःसु ताः पृक्षप्रयजः सुवाचः प्रातरनुवाकादिशोभनावाचोयासांताः सुकेतवः वयसांमनुष्याणांचशब्दैः सुप्रज्ञानाः एवंविधाउषसः रेवत् अस्माकंधनयुक्तं यथाभवतितथाऊषुः व्युच्छन्ति उतोचित् अपि च हेअग्ने पृथिव्याः विस्तीर्णायाः ज्वालायाः महिनामहत्त्वेन कृतंसंपादितंचित्यत्किंचिदेनः अप्राण्युपघातादिलक्षणंपापंमहे महते यजमानायमह्यंमदर्थं संदशस्य संक्षपय ॥ पृक्षप्रयजः अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिकर्मणिविच् द्वाशिग्रहणादधिकृतोभवतीत्युक्तं बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । द्रविणः द्रुगतावित्यस्मात् द्रुदक्षिभ्यामिनन्नितीनन्प्रत्ययः गुणावादेशौ संबुद्धौसोर्लोपाभावश्छान्दसः आमन्त्रितत्वान्निघातः । सुवाचः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । रेवत् रयिर्धनमस्मिन्विद्यतइतिमतुप् ह्रस्वनुड्भ्यामितिमतुबुदात्तः छन्दसीरइतिवत्वं . रयेर्मतौ बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणम् परपूर्वत्वेगुणः । ऊषुः उपसुपदाहे दाहार्थोप्ययंधातुरत्रप्रकाशनेवर्तते छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलिट् उसिरूपं निघातः । पृथिव्याःप्रथप्रख्यानेइत्यस्मात् प्रथेःषिवन्संप्रसारणंचेतिषिवन्प्रत्ययः तत्सन्नियोगेनधातोःसम्प्रसारणम् षिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीष् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तःउदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । दशस्य निघातः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इळामग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥ २ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने ।
सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मेइति ॥ ११ ॥ २ ॥

हेअग्ने पुरुदंसं अपः अप्नः दंसः वेपइतिकर्मनामसुपठितत्वात् दंसशब्दःकर्मवाची पुरूणि बहूनिदंसांसिकर्माणियस्याःसा तां बहुकर्माणं गोःसनिंगवादिपशूनांप्रदात्रीमिळामेतन्नामिकांगोरूपांदेवतां शश्वत्तमंनिरंन्तरं हवमानाययजमानायमह्यं साधसाधय किञ्च नोस्माकंसूनुःपुत्रःतनयःपौत्रःस्याद्भवतुइति तेतवयासुमतिःशोभनाबुद्धिः साविजावाअवन्ध्यासतीअस्मेअस्माकंभूतु भवतु ॥ शश्वत्तमं उञ्छादिषुपाठादन्तोदात्तत्वम् । साध राधसाधसंसिद्धौ अन्तर्भावितण्यर्थोयम् लोटिव्यत्ययेनशप् सेर्ह्यपिच्चेतिहिरादेशः तस्यातोहेरितिलुक् निघातः । विजावा जनीप्रादुर्भावे अस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिवनिप् विड्वनोरनुनासिकःस्यादित्यात्वम् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् लिङ्गव्यत्ययः । भूतु भूसत्तायाम् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अञ्जन्तीत्यष्टमंवैश्वामित्रमेकादशर्चंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका—अञ्जन्तियूपस्तुतिःपष्ठ्याद्याभिर्बहवोन्त्यात्राश्चिन्यष्टमीवैश्वदेवीवा तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभाविति उच्छ्रयस्ववनस्पतेयेवृक्णासइत्येतेतृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुभःकृत्स्नस्यसूक्तस्ययूपोदेवता वनस्पतेशतवल्शइत्यस्याश्छिन्नयूपस्यमूलभूतःस्थाणुर्देवता आदित्यारुद्रावसवइत्यष्टमीवैश्वदेवी यौपीवा अत्र पष्ठ्यादीनांबहवोयूपादेवताः बहूनांस्तूयमानत्वात् शिष्टाएकयूपदेवत्याः यूपोञ्जनेअञ्जंतित्वामित्येषा प्रेषितोयूपायाज्यमानायाञ्जन्तित्वामध्वरेदेवयन्तइतिसूत्रितत्वात् । यूपोच्छ्रयणेसमिद्धस्येतिद्वेऋचौ सूत्रितंच—उच्छ्रयस्ववनस्पतेसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादिति यूपपरिव्ययणेयुवासुवासाःपरिवीतआगादितिपरिदध्यादितिसूत्रितत्वात् यूपोच्छ्रयणेजातोजायतेसुदिनत्वेअह्नामित्यर्धर्चेआरमेदितिसूत्रितम् । यूपैकादशिन्यामन्यत्रापि बहुयूपयुक्तेकर्मणियान्वोनरइत्यादिभिः पङ्क्तिःपञ्चभिर्वासंस्तुयात् संस्तुयादनभिहिंकृत्ययान्वोनरोदेवयन्तोनिमिम्युरितिपङ्क्तिःपञ्चभिर्वेति ॥

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अञ्जन्तित्वामध्वरेदेवयन्तोवनस्पतेमधुनादैव्येन ।
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थे ॥ १ ॥

अञ्जन्ति । त्वाम् । अध्वरे । देवऽयन्तः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन । यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपऽस्थे ॥ १ ॥

वनस्पतेखदिरपलाशादिलक्षणहेयूप अध्वरे यज्ञेदेवयन्तः देवान्कामयमानाअध्वर्य्वादयः दैव्येनमधुनादेवसम्बधिनामधुनाघृतेन एतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यमित्याम्नानात् । तेनघृतेनत्वामञ्जन्ति त्वयिघृतंसिञ्चन्तीत्यर्थः यत्यदित्वमूर्ध्वस्तिष्ठाः उन्नतास्तिष्ठसि । यद्वायदिवामातुरस्याः मातृभूतायाः पृथिव्याः उपस्थे उत्सङ्गेतेक्षयोनिवासः यद्यूर्ध्वस्तिष्ठसियदिवाभूमौशयानोवर्तसे उभयथापित्वं इहास्मासुद्रविणानिधनानिधत्तात्धेहि ब्राह्मणेनेयमृग्व्याख्याता—अञ्जन्तित्वामध्वरेदेवयन्तइत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयन्तोञ्जन्तिवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यं यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहेति[2] । तथाचनिरुक्तमपि— अञ्जन्तित्वामध्वरेदेवान्कामयमानावनस्पतेमधुना दैव्येनचघृतेनचयदूर्ध्वःस्थास्यसिद्रविणानिचनोदास्यासियद्वातेकृतःक्षयोमातुरस्याउपस्थ उपस्थानेइति ॥ अञ्जन्ति अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु रुधादित्वात्श्नम् तस्यलटिझेर्ङित्वादनिदितामित्युपधालोपः श्नसोरल्लोपइत्यल्लोपः प्रत्ययस्वरेणमध्योदात्तः । त्वाम् अमियुष्मच्छब्दस्यत्वमावेकवचनेइतित्वादेशः द्वितीयायांचेत्याकारः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशस्योदात्तत्वम् । अध्वरे नविद्यतेध्वरोहिंसायस्येतिबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेप्राप्तेनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । देवयन्तः देवानात्मनइच्छन्तः सुपआत्मनइतिक्यच् क्यचिचेतीत्वम् अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घत्वंच नच्छन्दस्यपुत्रस्येत्यनेनप्रतिषिध्यते तदन्ताच्छतृप्रत्ययः शपःपित्वाल्लसार्वधातुकस्वरेणचानुदात्तत्वेकृतेतयोरेकादेशउदात्तेनोदात्तइतिक्यचएवस्वरः । वनस्पते आमन्त्रितस्यचेत्याद्युदात्तत्वम् । मधुना फलिपाटिनमिमनीत्यादिनाउप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वम् । दैव्येन देवाद्यञञाविंतियञ् ञित्वादादिवृद्धिः यस्येतिलोपः ञित्वादाद्युदात्तः । तिष्ठाः ष्ठागतिनिवृत्तौ लेटिसिप् इतश्चलोपइतीलोपः शपःशित्त्वात्पाघ्रेत्यादिनातिष्ठादेशः लेटोडाटावित्यडागमः यच्छब्दयोगान्निघाताभावः तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेननिपातितत्वादाद्युदात्तः । द्रविणा द्रुदक्षिभ्यामिनन्नितीनन्प्रत्ययः सुपांसुलुगितिसुपो-

---

१ ऐ० ब्रा० २. २. । २ ऐ० ब्रा० २. २. । ३ नि० ८. १८. ।

डादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः । इह इदंशब्दात्संप्तम्यर्थेइदमोहइतिहः इदमइशितीशादेशः शित्त्वात्सर्वादेशः प्रत्ययस्वरः । धत्तात् डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यप्रार्थनेलोट् सिप् तस्य सेर्ह्यपिच्चेतिहिरादेशः तुह्योरितितातङादेशः श्नाभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपः दधस्तथोश्चेतिभष्भावः जश्त्वचर्त्वे निघातः । वा चादित्वादनुदात्तः । क्षयः क्षियन्तिनिवसन्त्यस्मिन्निति अधिकरणेघः क्षयोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वम् । मातुः नप्तृनेष्टृइत्यादिनातृजन्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः ऋतउदितिङसःपूर्वपरयोरुकारः । अस्याः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । उपस्थे घ्वागतिनिवृत्तौ आतश्चोपसर्गेइतिकः तत्पुरुषेतुल्यार्थेतिमरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्ताद्ब्रह्मवन्वानोअजरंसुवीरम् ।
आरेअस्मदमतिंवाधमानउच्छ्रयस्वमहतेसौभगाय ॥ २ ॥

सम्ऽइद्धस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरम् ।
सुऽवीरम् । आरे । अस्मत् । अमतिम् । वाधमानः । उत् ।
श्रयस्व । महते । सौभगाय ॥ २ ॥

हेयूप समिद्धस्यदीप्यमानस्याहवनीयस्याग्नेः पुरस्तात्प्राच्यांदिशिश्रयमाणः तत्रवर्तमानः ब्रह्मअन्नं ब्रह्मवर्चइत्यन्ननामसुपाठात् अजरंजरारहितंसमृद्धंसुवीरंशोभनापत्ययुक्तंब्रह्मान्नंवन्वानः प्रयच्छन् अस्मदमतिमस्माकंशत्रुभूतामशनायाम् अशनायावैपाप्मामतिरितिश्रवणात् तादृशंशत्रुमारेदूरेबाधमानः अपनुदंस्त्वंमहतेसौभगायधनादिसंपत्त्यर्थमुच्छ्रयस्व उच्छ्रितोभव । उक्तार्थंब्राह्मणम्— [1]'समिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादित्यग्निर्वैसमिद्धस्तस्यहैषपुरस्ताच्छ्रयतेब्रह्मवन्वानोअजरंसुवीरमित्याशिषमेवाशास्तआरेअस्मदमतिंबाधमानइत्यशनायावैपाप्मामतिस्तामेवतदारान्नुदतेयज्ञाच्चयजमानाच्चोच्छ्रयस्वमहतेसौभगायेत्याशिषमेवाशास्तइति ॥ समिद्धस्य ञिइन्धीदीप्तौ कर्मणिनिष्ठायांश्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः सम्यगिद्धइतिगतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । श्रयमाणः श्रिञ्सेवायामित्यस्यलटःशानच् तस्यलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे

१ ऐ० ब्रा० २. २.

कृतेधातुस्वरःशिष्यते पुरस्तात्पूर्वशब्दस्यादिक्शब्देभ्यःसप्तमीपंचमीत्यादिनाअस्तातिप्रत्ययः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः प्रत्ययस्वरः । ब्रह्म नब्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः । वन्वानःवनुयाचने अत्रायंधातुर्दानार्थेवर्तते लटःशानच्प्रत्ययः चित्त्वादन्तोदात्तः । अजरम् नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सुवीरम् वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । आरे एवमादित्वादन्तोदात्तः । अस्मत् युष्यसिभ्यामदिगितिमदिक्प्रत्ययः सुपांसुलुगितिसुपोलुक् मदिक्प्रत्ययस्वरः । अमतिम् तत्पुरुषेइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । उत् निपातत्वेनाद्युदात्तः । श्रयस्वश्रिञ्सेवायामित्यस्यलोण्मध्यमैकवचनेथास् थासःसेइत्यादेशः सवाभ्यांवामावित्येकारस्यवकारः निघातः । महते वर्तमानेपृषत्बृहन्महदितिनिपातनादन्तोदात्तः बृहन्महतोरुपसंख्यानमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सौभगाय प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्यइत्यञ् हृद्भगसिंध्वन्तेपूर्वपदस्यचेतिवृद्धिः सर्वेविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्यवृद्धिर्नभवति ञित्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उच्छ्र्॑यस्ववनस्पते॒वर्ष्म॑न्पृथि॒व्याअधि॑ ।
सुमि॑तीमी॒यमा॑नो॒वर्चो॑धायज्ञवा॑हसे ॥ ३ ॥

उत् । श्र॒य॒स्व॒ । व॒न॒स्प॒ते॒ । वर्ष्म॑न् । पृ॒थि॒व्याः । अधि॑ ।
सुऽमि॑ती । मी॒यमा॑नः । वर्चः॑ । धा॒ः । य॒ज्ञऽवा॑हसे ॥ ३ ॥

हेवनस्पते यूप पृथिव्याअधि पृथिव्यांवर्ष्मन् उत्कृष्टेदेवयजनाख्येदेशेउच्छ्रयस्वउच्छ्रितोभव सुमतीशोभमानयाबुद्ध्या अथवाशोभनेनपरिमाणेनमीयमानःइयत्तयापरिच्छिद्यमानः त्वंयज्ञवाहसेयज्ञनिर्वाहकाययजमानायवर्चोधाः अन्नंधेहि अयमेवार्थोब्राह्मणेनदर्शितः—'उच्छ्रयस्ववनस्पतइत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपाययद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंवर्ष्मन्पृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्ष्मपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वन्तिसुमितीमीयमानोवर्चोधायज्ञवाहसइत्याशिषमाशास्तेइंति[1] ॥ वनस्पते अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् । पृथिव्याः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सुमिती माङ्मानेइत्यस्यक्तिनिघातिस्यतिमास्थेतीकारादेशः शोभनयामित्या तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगितिसवर्णदीर्घः । मीयमानः माङ्मानेइत्यस्यकर्मणियक्

[1] ऐ० ब्रा० २. २.

घुमास्थेतीत्वं प्रत्ययस्वरः । धाः धाधातोर्लोडर्थेछन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलुङ् इतश्चेतिसिपइकारलोपः गातिस्थेतिसिचोलोपः बहुलंछन्दसीत्यडभावः निघातः । यज्ञवाहसे यज्ञंवहतिप्राप्नोति वहप्राप-णेइत्यस्य वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः गतिकारकयोरितिपूर्वपदप्र-कृतिस्वरत्वंचेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

युवासुवासाःपरिवीतआगात्सउश्रेयान्भवतिजायमानः ।
तंधीरासःकवयउन्नयन्तिस्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ ४ ॥

युवा । सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊँ इति ।
श्रेयान् । भवति । जायमानः । तम् । धीरासः । कवयः । उत्
नयन्ति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयन्तः ॥ ४ ॥

युवादृढाङ्गः अष्टाश्र्यादिलक्षणलक्षितइत्यर्थः सुवासाः शोभनेनवाससारशनयायुक्तः प-रिवीतस्तयारशनयावेष्टितः एवंविधोयूपआगात्आगच्छति सउसएवयूपः श्रेयान्जायमानः सर्वेभ्योवनस्पतिभ्यउत्कृष्टतयासंपद्यमानोभवति तमेवंविधंयूपंधीरासः प्राज्ञाःमनसादेवयन्तः देवान्कामयमानाःस्वाध्यः सुष्ठुसर्वतोध्यानयुक्ताःकवयः क्रान्तदर्शिनोध्वर्य्वादयः उन्नयन्तिउ-न्नतंकुर्वन्ति एतस्मिन्नर्थेब्राह्मणम्—युवासुवासाःपरिवीतआगादित्युत्तमयापरिदधातिप्राणोवै-युवासुवासाःसोयंशरीरैःपरिवृत्तःसउश्रेयान्भवतिजायमानइतिश्रेयाञ्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमानस्तंधी-रासःकवयउन्नयन्तिस्वाध्योमनसादेवयन्तइतियेवाअनूचानास्तेकवयस्तएवैनंतदुन्नयन्तीति ॥ यु-वा यौतेःकनिन्युवृषितक्षीत्यादिनाकनिन्प्रत्ययः कित्त्वाद्गुणाभावः उवङादेशः नित्त्वादाद्यु-दात्तत्वम् । सुवासाः वसआच्छादने असुन्नित्यनुवृत्तौवसेर्णिदित्यसुन् णित्त्वादुपधावृद्धिः सोर्मनसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । परिवीतः व्येञ्संवरणे कर्मणिक्तः यजादित्वात्संप्रसारणम् गतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अगात् इण्गतावित्यस्यलुङिइणोगालुङीतिगादेशः गातिस्थेतिसिचोलोपः अडागमः । श्रेयान् प्रशस्यस्यद्विवचनविभज्योपपदेइतिईयसुन्प्रत्ययः तस्मिन्प्रशस्यस्यश्रइतिश्रादेशः गुणः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् एकादेशआद्युदात्तः । स्वाध्यः ध्यैचिंतायाम् स्वाङोरुपसर्गयोःप्राक्प्रयोगः अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिक्विप् दृशिग्रहणात्संप्रसा-

---

१ ऐ० ब्रा० २. २०।

रणं सम्प्रसारणाच्चेतिपूर्वरूपत्वं हलइतिदीर्घः जसि एरनेकाचइतियणादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् उदात्तस्वरितयोर्यणइतिजसःस्वरितत्वम् । देवयन्तः सुपआत्मनःक्यजितिक्यच् चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

जातोजायतेसुदिनत्वेअह्नांसमर्यआविदथेवर्धमानः ।
पुनन्तिधीराअपसोमनीषादेवयाविप्रउदियर्तिवाचम् ॥५॥३॥

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् । सऽमर्ये । आ । विदथे । वर्धमानः । पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । इयर्ति । वाचम् ॥ ५ ॥ ३ ॥

जातः पृथिव्यां प्रथममुत्पन्नोयूपः समर्ये मर्याइतिमनुष्यनाम तैःसहिते विदथेवर्धमानः विदथइतियज्ञनाम विदथः सवनमितियज्ञनामसुपाठात् । तस्मिन्यज्ञेआवर्धमानः घृताञ्जनरशनापरिव्ययणादिनासर्वतःशोभमानःसन् अह्नांसुदिनत्वेजायते पशुनियोजनादिद्वारेणयज्ञनिर्वोहकतयाअहानिसुदिनानिकरोतीत्यर्थः अपसःकर्मवन्तः धीराः प्रज्ञानवन्तः अध्वर्य्वादयः मनीषाबुद्ध्यातंयूपंपुनन्ति प्रक्षालनादिभिःशोधयन्ति देवयाः देवानां यष्टादेवानांहवींषिप्रापयितावा विप्रोमेधावीहोताचवाचंयूपविषयांस्तुतिलक्षणांवाचम् उदियर्तिप्रेरयति उच्चारयतीत्यर्थः उक्तार्थेब्राह्मणम्–जातोजायतेसुदिनत्वेअह्नामितिजातोह्येषएतज्जायतेसमर्यआविदथेवर्धमानइतिवर्धयन्त्येवैनंतत्पुनन्तिधीराअपसोमनीषेतिपुनन्त्येवैनंतद्देवयाविप्रउदियर्तिवाचमितिदेवेभ्यएवैनंतंनिवेदयतीति सुदिनत्वं सुदिनानांभावइति तस्यभावस्त्वतलावितित्वः प्रत्ययस्वरः । समर्ये मृङ्प्राणत्यागेइत्यस्माच्छन्दसिनिष्टर्क्येतियत्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनाद्गुणः समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् । पुनन्ति पूञ्पवने क्र्यादित्वात्श्ना प्वादित्वाद्ध्रस्वः प्रत्ययस्वरः । देवयाः याप्रापणे आतोमनिन्निति विच्प्रत्ययः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । इयर्ति ऋगतौ जुहोत्यादिः अभ्यासस्यअर्तिपिपर्त्योश्चेतीत्वम् अभ्यासस्यासवर्णेइतीयङादेशः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी–

यान्वोनरोदेवयन्तोनिमिम्युर्वनस्पतेस्वधितिर्वाततक्ष ।
तेदेवासःस्वरवस्तस्थिवांसःप्रजावदस्मेदिधिषन्तुरत्नम् ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयन्तः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततक्ष । ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत् । अस्मे इति । दिधिषन्तु । रत्नम् ॥ ६ ॥

हेयूपाः देवयन्तः देवान्कामयमानाः नरः कर्मणांनेतारोध्वर्य्वादयः यान्वः यान्युष्मान्निमिम्युः अवटेषुप्रचिक्षिपुः वाअपिचहेवनस्पतेस्वधितिः परशुः त्वदीयान्यूपान्ततक्ष चिच्छेद देवासोदीप्यमानाःस्वरवः स्वरुशब्दःस्वशकलवाची तद्वन्तः लुप्तमत्वर्थीयः तस्थिवांसः तिष्ठन्तस्तेताहशाःयूपाः अस्मेअस्मैयजमानायप्रजावद्अपत्यसहितंरत्नमुत्तमंधनंदिधिषन्तुधारयन्तु प्रयच्छन्त्वित्यर्थः ॥ निमिम्युः डुमिञ्प्रक्षेपणेइत्यस्यलिट्युसिअसंयोगाल्लिट्किदितिकिद्धद्भावाद्गुणाभावः यद्वृत्तयोगादनिघातः सतिशिष्टस्वरोबलीयानितिवचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिःस्वशब्दोपपदाद्धाधारणेइत्यस्मात्क्तिन् स्वास्वकीयानिशितधाराधीयतेप्रक्षिप्यतेनेनेतिस्वधितिःखड्गः । ततक्ष तक्षूत्वक्षूतनूकरणेइत्यस्माल्लिटिणल्रूपादनिघातः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । स्वरवः स्वृशब्दोपतापयोरित्यस्मान्निदित्यनुवृत्तौशृस्वृस्निहित्रपीत्यादिनाउप्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । तस्थिवांसः ष्ठागतिनिवृत्तावित्यस्माच्छन्दसिलिट् तस्यक्वसुः वस्वेकाजाद्धसामितीडागमः प्रत्ययस्वरः । प्रजावत् जनीप्रादुर्भावेइत्यस्मादुपसर्गेचसंज्ञायामितिडः ततष्टाप् तदस्यास्तीतिमतुप् तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वम् एकादेशस्वरः । अस्मे अस्मच्छब्दस्यसुपांसुलुगितिशेइत्यादेशः । दिधिषन्तु धिषधारणे जुहोत्यादिः निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

येवृक्णासोअधिक्षमिनिमितासोयतस्रुचः ।
तेनोव्यन्तुवार्यंदेवत्राक्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये । वृक्णासः । अधि । क्षमि । निऽमितासः । यतऽस्रुचः । ते । नः । व्यन्तु । वार्यम् । देवऽत्रा । क्षेत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥

अधिक्षमि क्षमायांभूमौ वृक्णासः परशुनाछिन्नायेयूपाः यतस्रुचइतिऋत्विग्वाची यतस्रुचः मरुतइतिऋत्विङ्नामसुपठितत्वात् यताः स्रुचोयैस्तेयतस्रुचः तैर्ऋत्विग्भिः निमितासः अवटेपुनितरांप्रक्षिप्ताः क्षेत्रसाधसः क्षेत्रस्ययज्ञस्यसाधकाः यथाक्षेत्रंसस्यादिद्वाराफलंप्रयच्छ-तितथायज्ञोपिअपूर्वद्वारास्वर्गादिफलंददातीतिक्षेत्रंयज्ञः एवंविधास्तेयूपाः नोस्मदीयंवार्यंवरणी-यंसंभजनीयंहविर्देवत्रादेवेपुव्यन्तुगमयन्तुं अस्मदीयंहविर्देवाधीनंकुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ वृक्णासः ओव्रश्चूछेदनेइत्यस्यनिष्ठायांयस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः किच्वाद्ग्रहिज्यावयीत्यादिनासम्प्रसार-णम् । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् । क्षमि आतोधातोरित्यत्रआतइतियोगविभागादाकारलोपः नि-मितासः डुमिञ्प्रक्षेपणे कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । यतस्रुचः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । व्यन्तु इणूगतावित्यस्यलोटिरूपम् इकारलोपश्छान्दसः अयमन्तर्भावित-ण्यर्थः । वार्यं वृङ्संभक्तावित्यस्माद्दहलोर्ण्यदितिकर्मणिण्यत् ईडवन्दवृशंसदुहेत्यादिनाद्युदात्त-त्वम् । देवत्रा त्रेत्यनुवृत्तौ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यइत्यादिनाधिकरणेत्राप्रत्ययः । क्षेत्रसाधसः राधसाधसंसिद्धावित्यस्मादौणादिकोसुन् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आदित्यारुद्रावसवः सुनीथाद्यावाक्षामापृथिवीअन्तरिक्षम् ।
सजोषसोयज्ञमवन्तुदेवाऊर्ध्वंकृण्वन्त्वध्वरस्यकेतुम् ॥८॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अन्तरिक्षम् । सऽजोषसः । यज्ञम् । अवन्तु । देवाः । ऊर्ध्वम् । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुम् ॥ ८ ॥

सुनीथाः यज्ञस्यसुष्ठुनेतारः आदित्याः द्वादशादित्याः रुद्राः एकादशरुद्राः वसवः अष्टौवसवः यद्वा सुष्ठुनीथाः सुष्ठुतयः स्तुतशस्त्राणिनीथानिचोक्थामदानिचेतिहिश्रुति । द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पृथिवी सुव्यत्ययः पृथुविस्तीर्णमन्तरिक्षंचसजोषसएतेसर्वेदेवाः ऐकमत्येनपरस्परंसङ्गताभूत्वाइममस्मदीयंयज्ञमवन्तुरक्षन्तु । किञ्च अध्वरस्ययज्ञस्यकेतुंध्व-जभूतंप्रज्ञापकंवा इमंयूपंऊर्ध्वंकृण्वन्तु उच्छ्रितंकुर्वन्तु ॥ आदित्याः अदितेरपत्यानि दित्य-दित्यादित्यपत्युत्तरपदाद्ण्य इतिण्यः णित्वादादिवृद्धिः प्रत्ययस्वरः । रुद्राः रोदयन्तिसर्वानन्त-

काले रोदेर्णिलुक्चेतिरक्प्रत्ययः तत्सन्नियोगेनणिलोपः प्रत्ययस्वरः जसःसुप्त्वादनुदात्तत्वे एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशस्याप्युदात्तत्वम् । वसवः वसनिवासे निदित्यनुवृत्तौ शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसीत्यादिनाउप्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । सुनीथाः णीञ्प्रापणे हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यइतिक्थन् कित्त्वाद्गुणः थाथघञ्क्तेत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । द्यावाक्षामा द्यौश्चक्षामाच दिवोद्यावाइतिद्यावादेशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पृथिवी प्रथप्रख्याने प्रथेःषिवन्संप्रसारणंचेतिषिवन्संप्रसारणंच षिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीष् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । अवन्तु अवरक्षणे निघातः । कृण्वन्तु कृविहिंसाकरणयोरित्यस्मात् लोटि धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः अकारश्चान्तादेशः निघातः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

हंसाइंवश्रेणिशोयतानाःशुक्रावसानाःस्वरवोनआगुः ।
उन्नीयमानाःकविभिःपुरस्ताद्देवादेवानामपियन्तिपाथः ॥९॥

हंसाःऽइंव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः ।
नः । आ । अगुः । उत्ऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् ।
देवाः । देवानाम् अपि । यन्ति । पाथः ॥ ९॥

शुक्राशुक्राणिदीप्तानिवासांसिवसानाः आच्छादयन्तः स्वरवः स्वरुमन्तः श्रेणिशः पङ्क्तिशः यतानाः प्रवर्तमानाः अत्रदृष्टान्तः–हंसाइवेति यथानभसिपङ्क्तिशःपतन्तोहंसाः शोभन्तेतद्वत् शोभनामानास्तेयूपाः नोस्मानागुः प्रापुः अपिचकविभिर्मेधाविभिरध्वर्य्वादयः पुरस्तादाहवनीयस्य पूर्वभागेउन्नीयमानाउच्छ्रीयमाणाः देवादीप्यमानास्तेयूपाः देवानांपाथः देवानांस्थानमन्तरिक्षम् पाथोन्तरिक्षंपथाव्याख्यातमितियास्कः[1] । पाथोनदीभ्यांड्यणितिसूत्रेपाथोन्तरिक्षमितिवृत्तिकारोप्यवादीत् तादृशंमन्तरिक्षमपियन्ति प्राप्नुवन्तिअध्वर्य्वादिभिरुच्छ्रीयमाणायूपाः अतिदैर्घ्यादन्तरिक्षंव्याप्यवर्तन्तइत्यर्थः ॥ हंसाइव इवेनाविभक्त्यलोपइतिवचनात्पूर्वपदस्वरः । श्रेणिशः बह्वल्पार्थादितिशस् प्रत्ययस्वरः । शुक्रा शुचदीप्ताविल्यस्मात् ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः । अगुः इण्गतौ अस्माल्लुङि रूपम् निघातः ॥ ९ ॥

---

[1] नि० ६.७. ।

अथदशमी—

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणांसंददृश्रेचषालवन्तःस्वरवःपृथिव्याम् ।
वाघद्भिर्वाविहवेश्रोषमाणाअस्माँअवन्तुपृतनाज्येषु ॥१०॥

शृङ्गाणिऽइव । इत् । शृङ्गिणाम् । सम् । ददृश्रे । चषालऽवन्तः ।
स्वरवः । पृथिव्याम् । वाघतऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः ।
अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

स्वरवः स्वरुमन्तः चपालवन्तः प्रतिमुक्तकटकाःएवंविधायूपाः पृथिव्यांशृङ्गिणांमहिषादीनांशृङ्गाणीवविषाणानीवसन्ददृश्रेइत् सम्यक्दृश्यन्तएव वा अपिच विहवे विविधंहूयन्तेहवींष्यत्रेतिविहवोयज्ञः तस्मिन्यज्ञेवाघद्भिर्ऋत्विग्भिः वाघतः वृक्तबर्हिषइत्यृत्विङ्नामसुपाठात् । श्रोषमाणाः तैः क्रियमाणंस्तुतिलक्षणंशब्दंशृण्वन्तस्तादृशायूपाः पृतनाज्येषुपृतनाज्यशब्दःसङ्ग्रामवाची आजौपृतनाज्यमितिसङ्ग्रामनामसुपठितत्वात्पृतनाज्येषुसङ्ग्रामेषुवधस्थलेष्वितियावत् अस्माद्यजमानानवन्तुरक्षन्तु ॥ शृङ्गाणि शॄहिंसायामित्यस्मात् शृणातेर्ह्रस्वश्चेतिगन्नुडागमः धातोर्ह्रस्वश्च नित्स्वरः । ददृश्रे छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलिङर्थेलिट् इरयोरेइतिइरेचोरेइत्यादेशःनिघातः ॥ १०॥

अथैकादशी—

वनस्पतेशतवल्शोविरोहसहस्रवल्शाविवयंरुहेम ।
यंत्वामयंस्वधितिस्तेजमानःप्रणिनायमहतेसौभगाय॥११॥४॥

वनस्पते । शतऽवल्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शाः । वि । वयम् ।
रुहेम । यम् । त्वाम् । अयम् । स्वऽधितिः । तेजमानः ।
प्रऽनिनाय । महते । सौभगाय ॥ ११ ॥ ४ ॥

हेवनस्पते छिन्नयूपमूलभूतस्थाणो शतवल्शः शतशाखःसन्विरोह विशेषेणप्रादुर्भूतोभव वयमपिसहस्रवल्शाः पुत्रपौत्रादिसन्तानपरम्परयासहस्रशाखाःसन्तःविरुहेम विशेषेणप्रादुर्भूताभ-

वेम तेजमानोनिशितधारोयंस्त्वधितिःपरशुः हेस्थाणो यंत्वांमहतेसौभगायमहत्सौभाग्यंबहु-शाखत्वलक्षणं प्रणिनाय प्रकर्षेणप्रापयामास ॥ सहस्रवल्शाःसहस्रशब्दःकर्दमादित्वान्मध्योदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रुहेम रुहप्रादुर्भावेइत्यस्मादाशीर्लिङि यासुट्परस्मैपदेष्विति यासुडागमः स्कोःसंयोगाद्योरितिसलोपः लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः अतोयेयइतीयादेशः लोपोव्योर्वलीतियलोपः गुणः । प्रणिनाय णीञ्प्रापणेइत्यस्मात् लिटिणल्रूपं पादादित्वादनिघातः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

सखायस्त्वेतिनवर्चंनवमंसूक्तंवैश्वामित्रम् अत्रेयमनुक्रमणिका—सखायोनववार्हतं त्रिष्टुबन्तामिति अंत्यात्रिष्टुप् शिष्टाअष्टौबृहत्यः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बार्हतेछन्दस्यस्यसूक्तस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितं—सखायस्त्वायमग्निरग्नआयाहीति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

सखायस्त्वाववृमहेदेवंमर्तासऊतये ।
अपांनपातंसुभगंसुदीदितिंसुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवम् । मर्तासः । ऊतये । अपाम् ।
नपातम् । सुऽभगम् । सुऽदीदितिम् । सुऽप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥१॥

विश्वामित्रःस्तौति—हेअग्ने सखायः सोमाज्यादिहविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्मित्राणिमर्तासोमनुष्याऋत्विजोवयम् अपांनपातं अपांनप्तारं सुभगंशोभनधनयुक्तंसुदीदितिंशोभनदीप्तिंसुप्रतूर्तिं शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिःसुखेनगन्तव्यमनेहसम् उपद्रवरहितमेतादृशं देवंत्वाम् ऊतयेरक्षणायववृमहे वृणीमहे ॥ सखायः ख्याप्रकथने समानेख्यश्चोदात्तइतिसमानेउपपदेडिदित्यनुवृत्तौख्यातेरिण् तस्यडित्त्वाट्टिलोपः तत्सन्नियोगेनयलोपः समानस्यच्छन्दस्यमूर्धेतिसमावः तूपपदस्योदात्तत्वम् । णिदित्यनुवृत्तौ सख्युरसंबुद्धावितिणिद्वद्भावः वृद्ध्यायादेशौ आद्युदात्तः । ववृमहे वृङ्संभक्तौ छन्दसि लुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलिट् क्रादित्वादिडभावः निघातः । ऊतये अवरक्षणेइत्यस्य उदात्तइत्यनुवृत्तौ ऊतियूतीत्यादिनाक्तिन्नन्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः । अपाम् ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सुभगम् आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । सुप्रतूर्तिम् क्त्वादयश्चेति उत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया

कार्यमानोव॒नात्वंयन्मा॒तॄरजंगन्न॒पः ।
नतत्तेंअग्नेप्र॒मृषेंनि॒वर्तनं॒यद्दूरेसन्नि॒हाभवंः ॥ २ ॥

कार्यमानः । व॒ना । त्वम् । यत् । मा॒तॄः । अजंगन् । अ॒पः । न ।
तत् । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । प्र॒ऽमृषें । नि॒ऽवर्तनम् । यत् । दूरे । सन् । इ॒ह ।
अभंवः ॥ २ ॥

हेअग्ने वनाकाननानिरक्षितुंकायमानः कामयमानः त्वंयद्यस्मात्कारणात्तानिविहायमातॄरपःमातृभूताअपः अजगन्अगमः गतवानसि अप्सुप्रविष्टत्वाच्छान्तोवर्तसे तत्तस्मात्तेतव निवर्तनंनितरां तत्रैववर्तनं तेनचविनाशोलक्ष्यते सविनाशोनप्रमृषे नप्रमृष्यतेनसह्यते । कुतइत्यतआह । यद्यस्मात्कारणाद्दूरेसन्अदृश्यतयावर्तमानस्त्वमिहास्मत्सम्बन्धिष्वरणिरूपेषुकाष्ठेषु अभवः मन्थनात्क्षणमात्रेणास्माकंसमीपेभवसि तस्मात्तवदूरतोवर्तनमस्मभ्यंनरोचते । अस्मिन्नर्थेयास्कः—कायमानश्चायमानःकामयमानइतिवावनानित्वंयन्मातॄरपोगमउपशाम्यनतत्तेअग्नेप्रमृष्यतेनिवर्तनंदूरेयत्सन्निहभवसिजायमानइति ॥ कायमानः कमुकान्तौ कमेर्णिङ् लटःशानच् मकारलोपश्छान्दसः । अजगन् गम्लृगतौइत्यस्यलङिबहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः हल्ङ्यादिनासिलोपः मोनोधातोरितिनकारः यच्छब्दयोगादनिघातः अडागमस्वरः । प्रमृषे मृषतितिक्षायाम् व्यत्ययेनकर्मणितप्रत्ययः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः धातुस्वरः अभवः छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलडर्थेलङ् यद्योगादनिघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अतिंतृष्टंववक्षि॒थाथैवसुमनाअसि ।
प्रप्रा॒न्येयन्ति॒पर्य॒न्यआसते॒येषांस॒ख्येअसिंश्रि॒तः ॥ ३ ॥

अतिं । तृष्टम् । व॒वक्षि॒थ । अथ । ए॒व । सुऽमनाः । अ॒सि॒ ।
प्रऽप्र । अ॒न्ये । यन्ति । परिं । अ॒न्ये । आसते । येषाम् । स॒ख्ये ।
असिं । श्रि॒तः ॥ ३ ॥

---

१ नि० ४. १४. ।

हेअग्ने तृष्टंस्तोतुस्तृष्णामभिलाषंतदुचितफलप्रदानेनसफलंकर्तुंअतिववक्षिथ अतिशयेनवोढुमिच्छसि । अथैवअथापित्वंसुमनाअसिसंतुष्टमनस्कोवर्तसे किंच त्वंयपांपोडशानामृत्विजां सख्येमैत्रेश्रितोसिवर्तसे तेषांमध्येअन्येअध्वर्युप्रभृतयोद्वादशर्त्विजःप्रयन्ति प्रकर्षेणहोतुंगच्छन्ति अन्येउद्गातृप्रभृतयश्चत्वारःपर्यासते परितआसीनावर्तन्ते ॥ ववक्षिथ वहप्रापणेइत्यस्य सनिरूपम् अभ्यासस्यसन्यतइतीत्वाभावश्छान्दसः तदन्ताद्वर्तमानेलिट् थलआर्धधातुकस्येड्वलादेरितीट् कास्प्रत्ययादामित्याम्नभवति मन्त्रत्वात् निघातः । प्रप्र प्रसमुपोदइतिद्विर्वचनम् । यन्ति इणूगतावित्यस्यलटिरूपम् एकान्याभ्यांसमर्थाभ्यामित्यन्यशब्दयोगात्पूर्वस्यनिघाताभावः । आसते आसउपवेशनेउत्तरत्वान्निघातः । असि असभुवि तासस्त्योर्लोपइतिसकारलोपः यद्वृत्तयोगान्ननिहन्यते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ई॒यि॒वांस॒मति॒ स्रिध॒ः शश्व॑ती॒रति॑ स॒श्चत॑ः ।
अन्वी॑मविन्दन्नि॒चि॒रासो॑ अ॒द्रुहो॒ऽप्सु सिं॒हमि॑व श्रि॒तम् ॥ ४ ॥

ई॒यि॒ऽवांस॑म् । अति॑ । स्रिध॑ः । शश्व॑तीः । अति॑ । स॒श्चत॑ः ।
अनु॑ । ई॒म् । अ॒वि॒द॒न् । नि॒ऽचि॒रास॑ः । अ॒द्रुह॑ः । अ॒प्ऽसु ।
सिं॒हम्ऽइ॑व । श्रि॒तम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने अद्रुहः अद्रोग्धारःनिचिरासः नितरांचिरासश्चिरन्तनाः विश्वेदेवाःस्रिधःशोषकान्शत्रून्बलेन अतिअतिक्रम्यईयिवांसंगच्छन्तंशश्वतीर्बह्वीः सश्चतःसङ्गतिकारिणीः सेनाश्चाति अतिक्रम्यगच्छन्तंअप्सुश्रितंतिरोहितम् अतएवसिंहमिव गुहाप्रविष्टं सिंहमिवभीममीमेनंत्वामन्वविन्दन् अनुगम्यअलभन्त ॥ ईयिवांसम् इणूगतावित्यस्यक्वसौ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिनिपातितः प्रत्ययस्वरः । स्रिधः स्रिधेःक्षयार्थस्य शोषणार्थस्य वाक्विप्चेतिक्विप् धातुस्वरः । सश्चतः षस्जगतौ नकारस्यव्यत्ययेनचकारः लटःशत्रादेशः प्रत्ययस्वरः । अविन्दन् विद्लृलाभेइत्यस्यलङिरूपम् । निचिरासः नितरांचिराः आज्जसेरसुक्इत्यसुक् समासस्वरः । अद्रुहः द्रुहजिघांसायाम् । सम्पदादित्वाद्भावेक्विप् बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । श्रितम् श्रिञ्सेवायामित्यस्यश्र्युकःकितीतीट्प्रतिषेधः प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

ससृवाँसंमिवत्मनाग्निमित्थातिरोहितम् ।
ऐनंनयन्मातरिश्वापरावतोदेवेभ्योमथितंपरि ॥ ५ ॥ ५ ॥

ससृवांसम्ऽइव । त्मना । अग्निम् । इत्था । तिरःऽहितम् ।
आ । एनम् । नयत् । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः ।
मथितम् । परि ॥ ५ ॥ ५ ॥

मातरिश्वावायुः इत्थाइत्थं त्मनास्वेच्छयाअप्सुप्रवेशेन तिरोहितंनिलीनंपरिपरितः मथितंमन्थनेननिष्पादितमेनमग्निंदेवेभ्यः तादर्थ्येचतुर्थी देवार्थं परावतः दूरदेशाद्आनयत्आनीतवान् तत्रदृष्टान्तः–ससृवांसमिव यथास्वाच्छन्द्येनससृवांसंसरन्तंगच्छन्तंपुत्रंपिताबलादानयति तद्वत् ॥ ससृवांसमिव सृगतावित्यस्माल्लिट् तस्यक्वसुः इवेनविभक्त्यलोपइत्युक्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । त्मना आत्मन्शब्दस्यमंत्रेष्वाङ्यादेरात्मनइत्याकारलोपः । इत्था थाहेतौचच्छन्दसीतिव्यत्ययेनथाप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । एनम् अन्वादेशेद्वितीयाटौस्स्वेनइत्येनादेशः अनुदात्तश्च । नयत् णीञ्प्रापणेइत्यस्यलङिरूपम् अडभावश्छान्दसः । मातरिश्वा मातर्यन्तरिक्षेश्वसि(य)ति श्वन्नुक्षन्नित्यादिनानिपातितः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

तंत्वामर्ताअगृभ्णतदेवेभ्योहव्यवाहन ।
विश्वान्यद्यज्ञाँअभिपासिमानुषतवक्रत्वायविष्ठ्य ॥ ६ ॥

तम् । त्वा । मर्ताः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।
विश्वान् । यत् । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव ।
क्रत्वा । यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

हव्यवाहन हव्यानांवोढः हेअग्ने मर्ताः मनुष्याः अध्वर्युप्रभृतयः तंतादृशमप्सुतिरोहितं त्वात्वांदेवेभ्यः यष्टव्यदेवतार्थम् अगृभ्णतअगृह्णत मानुष मनुष्याणांहितकारिन् यविष्ठ्य युवतमहेअग्ने तवक्रत्वाकर्मणामाहात्म्येनविश्वान्सर्वान्अस्माभिः क्रियमाणान् यज्ञान्

यत् यस्मात्कारणात्अभिपासि सर्वतःपालयसि तस्मात्त्वामगृभ्णतेतिपूर्वेणान्वयः । अगृभ्णत ग्रहउपादाने क्र्यादित्वात्श्ना ग्रहिज्यावयीतिसंप्रसारणम् हृग्रहोर्भश्छन्दसीति हकारस्यभकारः तिङ्ङतिङइतिनिघातः । हव्यवाहन वहप्रापणेइतिधातोःल्युडित्यनुवृत्तौ हव्येनन्तःपादमितिल्युट् उपधावृद्धिः योरनादेशः अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् । विश्वान् विशप्रवेशनेइत्यस्मात् अशिप्रुषिलटिरणिकणिखदिविशिभ्यःक्वन्नितिक्वन् कित्त्वाद्गुणाभावः नित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । अभिपासि पारक्षणे अस्यधातोरक्षणार्थत्वान्नपिवादेशः यच्छब्दयोगान्ननिघातः धातुस्वरः । क्त्वा टा ङसादयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिअत्रनादेशाभावः यणादेशः प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ्य युवशब्दादातिशायने तमबिष्ठनौस्थूलदूरयुवेतियणादिपरंलुप्यते पूर्वस्यचगुणः वस्वादित्वात्स्वार्थिकोयप्रत्ययः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तद्भद्रंतवदंसनापाकायचिच्छदयति ।
त्वांयदग्नेपशवःसमासतेसमिद्धमपिशर्वरे ॥ ७ ॥

तत् । भद्रम् । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।
त्वाम् । यत् । अग्ने । पशवः । सम्ऽआसते । सम्ऽइद्धम् ।
अपिऽशर्वरे ॥ ७ ॥

हेअग्ने तवसम्बन्धितदिदंमद्रंशोमनंदंसनाअग्निहोत्रादिकंकर्मपाकायाचित् चिच्छब्दोप्यर्थे पाकायेतिकर्मणिचतुर्थी पाकोर्भकः तद्भद्रमपियजमानं छदयति स्वफलप्रदानेनपूजयति पशुपुत्रादिभिःपरिवृतंकरोतीत्यर्थः छदयतिशब्दोर्चतिकर्मा छन्दयतिछदयतीतितन्नामसु पाठात् यद्वा पाकशब्दःप्रशस्यंवक्ति पाकः वामइतिप्रशस्यनामसुपाठितत्वात् तद्भद्रंकर्मप्रशस्यं यजमानम् अभिमतफलप्रदानेनपूजयतीत्यर्थः यद्यस्मात्कारणात् अपिशर्वरेशर्वरीमुखेअग्निविहरणकालेप्येवसमिद्धंदीप्यमानं त्वांपशवोद्विपदाश्चतुष्पदाश्चोभयेपशवः समासतेपर्युपासतइत्यर्थः तदिदंपश्वादिलक्षणं फलंयजमानायप्रयच्छतीत्यर्थः ॥ भद्रं भदिकल्याणेइत्यस्माद्धातोरुपरिरक्प्रत्ययेननिपातनादन्तोदात्तत्वम् । पाकाय पारक्षणेइत्यस्मादिण्भीकापाशल्यादिनाकन् पायतेरक्ष्यतेराजादिनेतिपाकः नित्त्वादाद्युदात्तः । छदयति छदअपवारणे स्वार्थेणिच् अदन्तत्वाद्वृद्ध्यभावः निघातः । समासते आसउपवेशने अदादित्वाच्छपोलुक् । अनकारान्तत्वात् झस्यादादेशः यद्योगादनिघातः तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः धातुस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

आजुहोतास्वध्वरंशीरंपावकशोचिषम् ।
आशुंदूरमजिरंप्रत्नमीड्यंश्रुष्टीदेवंसपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरम् । शीरम् । पावकऽशोचिषम् ।
आशुम् । दूरम् । अजिरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् । श्रुष्टी ।
देवम् । सपर्यत ॥ ८ ॥

ऋत्विजोयजमानःप्रेरयति हेऋत्विजः पावकशोचिषम् शोधकदीप्तिम् शीरम् काष्ठेष्वोषधीषुचानुशायिनं स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमिममग्निमाजुहोत आहुतिभिरासमन्तात्तर्पयत अपिच आशुम् कर्मणिव्याप्तंदूतम् आह्वानकारित्वेन देवानां दूतम् अजिरंक्षिप्रंगन्तारं प्रत्नंपुरातनम् ईड्यं स्तोतव्यं देवंद्योतमानमिममग्निंश्रुष्टी सपर्यत श्रुष्टीतिक्षिप्रनामेतियास्कः–क्षिप्रंपूजयत ॥ जुहोत हुदानादनयोः अस्माद्धातोर्लोट् जुहोत्यादिभ्यःश्लुरितिशपःश्लुः श्लाविितिद्विर्वचनं लोटोलङ्वदितिलङ्वद्भावेतस्थस्थमिपामितितस्यतादेशः छन्दसीत्यनुवृत्तौ थस्यतप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः पित्त्वाद्गुणः निघातः । स्वध्वरम् बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । शीरम् शीङ् स्वप्ने अस्माद्धातोः स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिनारक्प्रत्ययः कित्त्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरः । पावकशोचिषमित्यत्रपवनं पावःशुद्धिः तंकायतीतिपावकः आतोनुपसर्गेकः प्रत्ययस्वरः बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमितिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आशुम् अशूव्याप्तौ अस्माद्धातोःकृवापाजिमीत्यादिनाउण् उपधावृद्धिः प्रत्ययस्वरः । अजिरम् अजगतिक्षेपणयोरित्यस्माद्धातोरजिरशिशिरशिथिलेतिकिरच् प्रत्ययान्तत्वेन निपातनादन्तोदात्तत्वत् । प्रत्नम् प्रगस्यच्छन्दसिगलोपश्चेतिगलोपः चकारात्नप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । ईड्यम् ईडस्तुतावस्माण्ण्यत् ईडवन्देत्यादिनाद्युदात्तत्वम् । सपर्यत सपरशब्दात् कण्ड्वादिभ्योयक्पूजायांवर्तते लोण्मध्यमपुरुषबहुवचनम् शप् अतोगुणेइति पररूपत्वं निघातः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्रीणिशतात्रीसहस्राण्यग्निंत्रिंशच्चदेवानवचासपर्यन् ।
औक्षन्घृतैरस्तृणन्बर्हिरस्माआदिद्धोतारंन्यसादयन्त ॥ ९ ॥ ६ ॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निम् । त्रिंशत् । च । देवाः । नव । च । असपर्यन् । औक्षन् । घृतैः । अस्तृणन् । बर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्त ॥ ९ ॥ ६ ॥

त्रीणिशता त्रीणिशतानि त्रीसहस्राणि त्रीणिसहस्राणित्रिंशच्चनवचएकोनचत्वारिंशदधिकशतत्रयोपेतत्रिसहस्रसङ्ख्याकादेवाः इममग्निमसपर्यन् अपूजयन् किंच तेदेवाः घृतैरिममग्निमौक्षन्असिञ्चन् तथा अस्मैअग्नयेतदर्थंबर्हिरस्तृणन् बर्हिषाआस्तरणं वेद्याच्छादनमकुर्वन् आदित् अनन्तरमेवतेदेवास्तस्मिन्बर्हिषिएनमग्निंहोतारं कृत्वान्यसादयन्त उपावेशयन् देवैः पूज्यमिममग्निंसपर्यतेतिपूर्वेणान्वयः देवसंख्याचबृहदारण्यकेभिहिता—महिमानमेवैषाम् एतेत्रयस्त्रिंशत्त्वेवदेवाइति कतमेतेत्रयस्त्रिंशदष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्यास्तएकत्रिंशदिन्द्रश्चैवप्रजापतिश्चत्रयस्त्रिंशदिति ॥ शता दशानांदशतांशभावस्तश्चप्रत्ययःदशदशतः परिमाणमेषां शतानि सुपांसुलुगित्यादिनासुपोडादेशः प्रत्ययस्वरः । त्री सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घःफिट्स्वरः । सहस्राणि कर्दमादित्वान्मध्योदात्तः । त्रिंशत् त्रयाणां दशतांत्रिन्भावःशच्चप्रत्ययः त्रयोदशतः परिमाणमस्यतत्रिंशत् प्रत्ययस्वरः । नव कनिन्नित्यनुवृत्तौ णुस्तुतावित्यस्माद्धातोर्णुदंशोर्नुदश्चेति कनिन्गुणश्च नित्त्वादाद्युदात्तः । असपर्यन् लङ्रूपं निघातः । औक्षन् उक्षसेचने लङिआडजादीनामित्याडागमः वृद्धिः पादादित्वान्ननिहन्यते आगमस्वरः । अस्तृणन् स्तृञ्आच्छादने लङ् बहुवचने क्र्यादित्वात्श्ना झेरन्तादेशः निर्त्यङ्क्तिइतीकारलोपः संयोगान्तलोपः श्नाभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपः ' लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वित्यडागमः सचोदात्तः आगमस्वरः वाक्येत्यनुवृत्तौचादित्वान्निघाताभावः । बर्हिः इसिरित्यनुवृत्तौबृंहेर्नलोपश्चेतीसिः तत्संनियोगेननलोपः प्रत्ययस्वरः । असादयन्त षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु अस्माद्धेतुमतिचेतिणिच् उपधावृद्धिःणिचश्चेत्यात्मनेपदम् लङ्बहुवचनेरूपं निघातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

त्वामग्नइतिनवर्चंदशमंसूक्तं वैश्वामित्रमौष्णिहमाग्नेयम् त्वामग्नऔष्णिहमित्यनुक्रान्तत्वात् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरौष्णिहेछन्दसिअस्यसूक्तस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम्—पुरुत्वात्वामग्नइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

त्वामंग्नेमनीषिणः सम्राजंचर्षणीनाम् । देवंमर्तासइन्धतेसमंध्वरे । १ ।

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । सम्ऽराजम् । चर्षणीनाम् ।
देवम् । मर्तासः । इन्धते । सम् । अध्वरे ॥ १ ॥

हेअग्ने मनीषिणोधीमन्तोध्वर्युप्रभृतयोमर्तासोमनुष्याः चर्षणीनां प्रजानां सम्राजमधिपतिं देवंद्योतमानं त्वाम् अध्वरे यज्ञेसमिन्धतेसोमाज्यपयःप्रभृतिभिराहुतिभिः सम्यग्दीपयन्ति ॥ मनीषिणः मनीषाएषामस्तीतिव्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिः यस्येतिचेत्यवर्णलोपः प्रत्ययस्वरः । सम्राजं राजृदीप्तौ संपूर्वादस्माद्धातोः सत्सूद्विषेतिक्विप् क्विलोपः समोमकारस्यमोनुस्वारइत्यनुस्वारे प्राप्तेमोराजिसमःक्वाविति समोमकारः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । चर्षणीनाम् नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । इन्धते ञिइन्धीदीप्तौ अस्माद्धातोर्हेतुमतिचेतिणिच् लटिझस्यआत्मनेपदेष्वनतः इत्यदादेशः छन्दस्युभयथेतिझस्यार्धधातुकत्वात्णेरनिटीतिणिलोपः निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वांयज्ञेष्वृत्विजमग्नेहोतारमीळते।गोपाऋतस्यदीदिहिस्वेदमे॥२॥

त्वाम् । यज्ञेषु । ऋत्विजम् । अग्ने । होतारम् । ईळते ।
गोपाः । ऋतस्य । दीदिहि । स्वे । दमे ॥ २ ॥

हेअग्ने अध्वर्य्वादयःयज्ञेष्वग्निष्टोमादिषुत्वांहोतारमृत्विजंहोतृनामकमृत्विजमीळतेस्तुवन्ति तादृशस्त्वमृतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवागोपाः गोपायितासन्स्वेदमेस्वकीयेगृहेयज्ञशालायां दीदिहिदीप्यस्व । दीदिहि दिवुक्रीडादौ यङ्लुक् लोट् तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घत्वम् संज्ञापूर्वको विधिरनित्यइत्यभ्यासस्यगुणाभावेलोपोव्योर्वलीतिवलोपः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सघायस्तेददाशतिसमिधाजातवेदसे।सोअग्नेधत्तेसुवीर्यंसपुष्यति ३

सः । घ । यः । ते । ददाशति । सम्ऽइधा । जातऽवेदसे ।
सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यम् । सः । पुष्यति ॥ ३ ॥

हेअग्ने योयजमानः जातवेदसेजातप्रज्ञायतेतुभ्यंसमिधासमिन्धनकारीणिआज्यपुरोडाशादिहवींषिददाशतिददाति सघसखलुसुवीर्यंशोभनसामर्थ्योपेतंपुत्रंधत्तेधारयति अपिच सःस-

एवपुष्यतिपशुपुत्रादिभिःसमृद्धोभवति घ चादयोनुदात्ताइत्यनुदात्तः । ददाशति दाश्रृदानेइत्यस्माद्धातोः कर्तरिशप् तिप् द्विर्वचनंछान्दसं यद्वृत्तयोगादनिघातः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । समिधा भिइन्धीदीप्तौ अस्मात्क्विप्चेतिक्विप् उपधालोपः सुपांसुलुगितिशसोडादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जातवेदसेबहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमितिप्रकृतिस्वरत्वम् । सुवीर्यम् वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । पुष्यति पुषपुष्टौ अस्मात्श्यन् ङित्त्वाद्गुणाभावः निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सकेतुरध्वराणामग्निर्देवेभिरागमत् । अञ्जानःसप्तहोतृभिर्हविष्मते ॥ ४

सः । केतुः । अध्वराणाम् । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् ।
अञ्जानः । सप्त । होतृऽभिः । हविष्मते ॥ ४ ॥

अध्वराणांयज्ञानांकेतुःप्रज्ञापकः सोग्निः सप्तसप्तभिर्होतृभिर्वषट्कर्तृभिः अञ्जानः सोमाज्याहुतिभिरज्यमानःसन्हविष्मतेयजमानार्थंदेवेभिर्यष्टव्यः देवैःसहआगमत्आगच्छतु । गमत् लोडर्थेछन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलुङ् लृदित्वादङ् बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः निघातः । अञ्जानः अञ्जूव्यक्तिगतिम्रक्षणेषु व्यत्ययेनकर्मणिशानच् चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । हविष्मते जुहोतेरर्चिशुचीत्यादिनाइसिप्रत्ययान्तोहविःशब्दोन्तोदात्तः स्वरविधौव्यञ्जनमविद्यमानवदितिपरिभाषानाश्रयणाद्ध्रस्वनुड्भ्यामितिमतुपउपदात्तत्वाभावः इसिप्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

प्रहोत्रेपूर्व्यंवचोग्नयेभरतावृहत् । विपांज्योतींषिविभ्रतेनवेधसे ॥ ५ ॥ ७ ॥

प्र । होत्रे । पूर्व्यम् । वचः । अग्नये । भरत । बृहत् ।
विपाम् । ज्योतींषि । बिभ्रते । न । वेधसे ॥ ५ ॥ ७ ॥

यजमानोहोत्रादीन्प्रतिब्रूते हेहोत्रादयः विपांविप्राणांमेधाविनामध्वर्य्वादीनां ज्योतींषि सत्कर्मानुष्ठानसंपाद्यानितेजांसिबिभ्रतेनिमित्ततयाकुर्वाणायवेधसेजगतोविधात्रे होत्रेदेवानामाह्वात्रे अग्नये बृहन्महत् पूर्व्यं पूर्वैःकृतंपुरातनंवचः स्तोत्रशस्त्रादिकंवाक्यंप्रभरत प्रकर्षेण संपादयत नेत्ययंपादपूरणः अन्वयाभावात् यद्वा वेधसेन यथावेधाः जगद्विधातापरमेश्वरः आ-

दित्यादीनिज्योतींषिकरोति तद्वद्दिति ॥ प्रशब्दस्य छन्दसि व्यवहिताश्चेति भरतेत्यनेनसंबन्धः । पूर्व्यं पूर्वैःकृतमित्यर्थे पूर्वैःकृतमिनयौचेतियप्रत्ययः भसंज्ञकत्वादवर्णलोपः प्रत्ययस्वरः । भरत भृञ्भरणे भौवादिकः निघातः । बृहत् वर्तमानेपृषन्महद्बृहदितिनिपातनादन्तोदात्तः । बिभ्रते भृञ्भरणे जुहोत्यादिभ्यःश्लुः भृञामिदित्यभ्यासस्यइत्वे अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी–

अ॒ग्निं व॑र्धन्तु नो॒ गिरो॒ य॒तो॒ जाय॑त उ॒क्थ्यः॑ ।
म॒हे वाजा॑य॒ द्रवि॑णाय दर्श॒तः ॥ ६ ॥

अ॒ग्निम् । व॒र्ध॒न्तु॒ । नः॒ । गिरः॑ । यतः॑ । जाय॑ते । उ॒क्थ्यः॑ ।
म॒हे । वाजा॑य । द्रवि॑णाय । द॒र्श॒तः ॥ ६ ॥

योयमग्निः यतःयाभिःस्तुतिरूपाभिर्गीर्भिः उक्थ्योजायते उक्थ्यशब्दःप्रशस्यवाची अनाभिशस्त्यः(स्ताः) उक्थ्यइतितन्नामसुपाठात् अतिशयेनस्तुत्योभवतीत्यर्थः । यश्चायमग्निः महेमहते वाजायान्नायद्रविणाय धनायचदर्शतः दर्शनीयोभवति तमिममग्निंनोगिरः अस्माकंस्तुतिरूपास्तावाचः वर्धन्तुवर्धयन्तु पूजयन्त्वित्यर्थः ॥ वृधन्तु वृधुवर्धने अस्माण्णिच् लघूपधगुणः छन्दस्युभयथेतिझेरार्धधातुकत्वाण्णिलोपः झेरन्तादेशःएरुरित्युकारः निघातः । उक्थ्यः वचपरिभाषणे अस्मात्पातृतुदिवचिरिचीत्यादिनाथक् कित्त्वाद्वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम् उक्थं शस्त्रंतेनस्तुत्यत्वेनतत्रभवउक्थ्यः भवेछन्दसीतियत् यस्येतिअलोपः तित्स्वरितमितिस्वरितः । दर्शतः भृमृदृशियजीतिअतच्प्रत्ययःचित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अग्ने॒ यजि॑ष्ठो अध्व॒रे दे॒वान्दे॑वय॒ते य॑ज ।
होता॑ म॒न्द्रो वि रा॑ज॒स्यति॒ स्रिधः॑ ॥ ७ ॥

अग्ने॑ । यजि॑ष्ठः । अ॒ध्व॒रे । दे॒वान् । दे॒व॒ऽय॒ते । य॒ज ।
होता॑ । म॒न्द्रः । वि । रा॒ज॒सि॒ । अति॑ । स्रिधः॑ ॥ ७ ॥

हेअग्ने यजिष्ठःयष्टृतमस्त्वम् अध्वरेयज्ञेदेवयते देवानात्मनइच्छते यजमानायदेवान्यज त-दर्थयष्टव्यानग्न्यादीन्देवान्पूजय । किञ्च होतादेवानामाह्वातामन्द्रः यजमानस्यमादयितासत्वं स्त्रिधःक्षपयितॄन्शत्रूनतिअतिक्रम्यविराजसि विशेषेणशोभसे ॥ यजिष्ठः तुश्छन्दसीतिइष्ठन् तु-रिष्ठेमेयःस्वितितृचोलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । देवयते क्यच् चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् शपःपित्त्वादनुदा-त्तत्वं शतुश्चलसार्वधातुकस्वरेणतयोःक्यचासहैकादेशे एकादेशउदात्तेनोदात्तइतिअन्तोदात्तोदे-वयच्छब्दः ततः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । यज यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु अस्मा-ल्लोट्सिप् शप् सिपोहिरादेशः अतोहेरितिहेर्लुक् निघातः । राजसि राजृदीप्तौ निघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी--

सनःपावकदीदिहिद्युमदस्मेसुवीर्यम् ।
भवास्तोतृभ्योअन्तमःस्वस्तये ॥ ८ ॥

सः । नः पावक । दीदिहि । द्युमत् । अस्मे इति । सुवीर्यम् ।
भव । स्तोतृभ्यः । अन्तमः । स्वस्तये ॥ ८ ॥

नःपावकअस्मत्सम्बन्धिनःपापस्यशोधक हेअग्ने सपूर्वमन्त्रेप्रतिपादितस्त्वंद्युमत्कान्ति-युक्तंसुवीर्यंशोभनसामर्थ्योपेतदानभोगार्हधनमस्मेअस्मभ्यंदीदिहिदेहि यद्वा द्युमत्तेजोयुक्तं सुवीर्यंशोभनवीर्योपेतंचयथाभवतितथाअस्मेअस्मदर्थंत्वंदीदिहिदीप्यस्व किञ्च स्तोतृभ्यः ष-ष्ठ्यर्थेचतुर्थी त्वद्विषयस्तुतिकारिणांहोत्रादीनां स्वस्तयेअविनाशायक्षेमाय अन्तमः अन्तिकतमः तेषामतिशयेनसमीपवर्तीभव ॥ पावक पूञ्पवने अस्माद्धातोर्ण्वुच् णित्त्वाद्वृद्धिः वोरकादेशः आवादेशः आमंत्रितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् । दीदिहि दिवुक्रीडादौअस्माद्यङ् तुजादीनामि-त्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिअभ्यासस्यगुणाभावः बहुलंछन्दसीतियङोलुक् लोटिसिप्चर्करीतंपरस्मैपदमदादिवच्चेतिवचनाच्छपोलुक् सिपोहिरादेशः लोपोव्योर्वलीतिवलो-पः हेरपित्त्वाद्गुणाभावः निघातः । द्युमत्दिवउदित्युकारः ह्रस्वनुड्भ्यामितिमतुपउदात्तत्वम् । सुवीर्यम् वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अन्तमः अन्तोस्यास्तीत्यान्तिकः अतइनिठनावि-तिठन् अतिशयेनान्तिकइत्यतिशायनेतमबितितमप् तमेतादेश्चेतितादिलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । स्वस्तय प्रातिपदिकस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

तंत्वाविप्राविपन्यवोजागृवांसःसमिंन्धते ।
हव्यवाहममंर्त्यंसहोवृधम् ॥ ९ ॥ ८ ॥

तम् । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सम् । इन्धते ।
हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् । सहःऽवृधम् ॥ ९ ॥ ८ ॥

हेअग्ने विप्राःस्तुतीनां प्रेरकाः जागृवांसः अग्निहोत्रादिकर्मणिअप्रमत्ततयाप्रबुद्धाः विपन्यवः विपन्युशब्दोमेधाविनमाचष्टे विपश्चित् विपन्युरितितन्नामसुपाठात् । विपन्यवोमेधाविनःस्तोतारः हव्यवाहंहव्यानांवोढारम् अमर्त्यमरणधर्मरहितं सहोवृधं सहसामथनरूपेणबलेनवर्धमानंतादृशंत्वात्वांसमिन्धते सोमाज्याद्याहुतिभिःसम्यग्दीपयन्ति ॥ विप्राः टुवप्बीजसन्ताने अस्माद्धातोः ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रेतिरन्प्रत्ययेत्वयोः निपातनादाद्युदात्तत्वम् । विपन्यवः विविधंपनंपननंस्तुतिंयातीतिविपन्युः मृगय्वादयश्चेतिकुः अकारलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । जागृवांसः जागृनिद्राक्षये अस्माल्लिट् तस्यक्वसुः उगिदचामितिनुम् द्विर्वचनाभावश्छान्दसः वस्वेकाजाद्घसामितिनियमादिडभावः जाग्रोविचिण्णल्ङित्स्वितिगुणोनभवति तत्र विरित्यत्रक्वसोरपिगृहीतत्वात् प्रत्ययस्वरः । इन्धते ञिइन्धीदीप्तौ अन्तर्भावितण्यर्थोयं निघातः । हव्यवाहं वहप्रापणे वहश्चेतिण्विः उपधावृद्धिः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सहोवृधम् वृधुवर्धने क्विप्चेतिक्विप् ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अग्निर्होतेतिनवर्चमेकादशंसूक्तंवैश्वामित्रंगायत्रम् आग्नेयम् अग्निर्होतागायत्रमित्यनुक्रान्तत्वात् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रेच्छन्दसीदंसूक्तम् सूत्रितंहि—अग्निर्होतापुरोहितइतितृचइति । आधानेप्रथमायांपवमानेष्टौ स्विष्टकृतोयाज्याअग्निर्होतेत्येपा सहव्यवाळमर्त्यइति पुरोनुवाक्या द्वितीयपवमानेष्टौ स्विष्टकृतोनुवाक्यासाह्वानिति । सूत्रितंच साह्वान्विश्वाअभियुजोऽग्निमीळेपुरोहितमितिसंयाज्येइति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषुतृतीयसवनेमैत्रावरुणशस्त्रे अभिप्रयांसीतिवैकल्पिकोनुरूपस्तृचः । अत्रसूत्रम्—प्रवोवाजाअभिद्यवोभिप्रयांसिवाहसेति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अग्निर्होतापुरोहितोध्वरस्यविचर्षणिः। सवेदयज्ञमानुषक् ॥१॥

अग्निः। होता। पुरःऽहितः। अध्वरस्य। विऽचर्षणिः।
सः। वेद। यज्ञम्। आनुषक् ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति—होतादेवानामाह्वातापुरोहितः पुरतएवाभिमतफलसम्पादकत्वेनहितकारीयद्वा पुरःपूर्वभागेआहवनीयादिरूपेणहितोनिहितइतिपुरोहितः अध्वरस्ययज्ञस्यविचर्षणिः विशेषेणद्रष्टा विचर्षणिः विश्वचर्षणिरितितन्नामसुपाठात् सतथाविधोग्निः आनुषक्आनुपूर्व्येणसक्तंयज्ञमग्निष्टोमादिकंवेदजानाति । वेद विदज्ञाने विदोलटोवेतितिपोणलादेशः लघूपधगुणः निघातः । आनुषक् आसमन्तादनुषजतीत्यानुषक् षञ्जसङ्गे धातुषकारस्यसकारः क्विप्चेतिक्विप् अनिदितामित्युपधालोपः उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सहव्यवाळमर्त्यउशिग्दूतश्चनोहितः। अग्निर्धियासमृण्वति ॥२॥

सः। हव्यऽवाट्। अमर्त्यः। उशिक्। दूतः। चनःऽहितः।
अग्निः। धिया। सम्। ऋण्वति ॥ २ ॥

हव्यवाट् हविषांवोढाअमर्त्यः मरणधर्मरहितःउशिक्हविःकामयमानः दूतोदेवानांदूतः चनसेहविर्लक्षणान्नायहितोनिहितः यद्वा चनोहितः चनःअन्नंहविर्लक्षणंहितमस्येतिचनोहितः सतथाविधोग्निः धियाप्रज्ञयासमृण्वतिसङ्गच्छते, कर्मविषयप्रज्ञान्वितोग्निरस्मानपितादृक्प्रज्ञान्वितान्करोत्वित्याशास्ते ॥ हव्यावाट् वहप्रापणे वहश्चेतिण्विः ढत्वजश्त्वचर्त्वानि कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । उशिक् वशकान्तौ इजिरित्यनुवृत्तौ वशेःकिच्चेतिइजिप्रत्ययः तस्यकित्त्वाद्ग्रहिज्येतिसंप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । चनोहितः चनःशब्दः चायतेरन्नेहस्वश्चेत्यसुन्नन्तः चकाराच्चुडागमः तस्मिन्यलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः पुनश्चनसोश्छन्दसिगतिसंज्ञावक्तव्येतिगतिसंज्ञायां गतिरनन्तरइतिप्रकृतिस्वरत्वम् बहुव्रीहौतुपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । धिया सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ऋण्वति ऋणुगतौ लेटि तनादित्वादुप्रत्ययः लेटोडाटावित्यडागमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्निर्धियासचेततिकेतुर्यज्ञस्यंपूर्व्यः । अर्थंह्यस्यतरणि ॥ ३ ॥

अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्य । पूर्व्यः ।
अर्थम् । हि । अस्य । तरणि ॥ ३ ॥

यज्ञस्याग्निष्टोमादेःकेतुः प्रज्ञापकःपूर्व्यः पूर्वैभवःचिरन्तनः सतथाविधोग्निःधियाप्रज्ञया चेततिसर्वैजानीते अस्यैतादृशस्याग्नेरर्थंगमनस्वभावंतेजः आकाशेदृश्यमानस्यतमसः तरणिहि तारकंखलु निवर्तकमितियावत् ॥ चेतति चितीसंज्ञाने निघातः । अर्थम् ऋगतौ उषिकुपिगार्तिभ्यस्थनइतिथन् गुणः नित्वादाद्युदात्तः । तरणि तृप्लवनतरणयोः अर्तिसृभृधृधमीत्यादिनानिप्रत्यये गुणः प्रत्ययस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्निंसूनुंसनंश्रुतंसहंसोजातवेदसम् । वह्निंदेवाअंकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निम् । सूनुम् । सनंऽश्रुतम् । सहसः । जातऽवेदसम् ।
वह्निम् । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

सहसःसूनुंबलस्यपुत्रंमथनरूपेणबलेननिष्पाद्यमानत्वात्सनश्रुतंसनातनत्वेनप्रसिद्धम् जातवेदसंजातप्रज्ञंतमिममग्निंदेवाः हविर्भुजोदेवाः वह्निंहविषांवोढारमकृण्वताकुर्वत ॥ सनश्रुतम् श्रुश्रवणे कर्मणिक्तः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । वह्निं वहप्रापणे निरित्यनुवृत्तौ वहिश्रीत्यादिनानिप्रत्ययः । अकृण्वत कृविहिंसाकरणयोः इदित्त्वान्नुम् धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः अकारश्चान्तादेशः लङ्व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अदाभ्यःपुरएताविशामग्निर्मानुषीणाम् ।
तूर्णीरथःसदानवः ॥ ५ ॥ १ ॥

अदा॑भ्यः । पु॒रः॒ऽए॒ता । वि॒शाम् । अ॒ग्निः । मानु॑षीणाम् ।
तू॒र्णिः । रथः॑ । सदा॑ । नवः॑ ॥ ५ ॥ ९ ॥

मानुषीणांमनोर्जातानांविशांप्रजानांपुरएतासन्मार्गप्रदर्शनेनाग्रतोगन्ताअतएवतूर्णिः ताः प्रजाः वैदिककर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतुंत्वरायुक्तः आलस्यरहितः रथः हविषांवहनाद्रथसदृशः सदासर्वदातत्कर्मणिनवोनूतनः पुनर्मथनादभिनवःएवंविधोग्निः अदाभ्यःअहिंस्यः नकेनापितिरस्कार्यइत्यर्थः ॥ अदाभ्यः दम्भुदम्भने दभेश्चेतिवक्तव्यमितिकर्मणिण्यत् उपधावृद्धिः । अदाभ्यः नञासमासेतत्पुरुषेतुल्यार्थेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । पुरएता इण्गतौ ण्वुल्तृचावितितृच् गुणः चित्त्वादन्तोदात्तः । मानुषीणां मनोर्जातावञ्यतौषुक्चेतिअञ् टिड्ढाणञितिङीप् ञित्वादाद्युदात्तः । तूर्णिः ञित्वरासंभ्रमेइतिधातोर्निरित्यनुवृत्तौवहिश्रियुद्रुग्लाहात्वरिभ्योनिदितिनिप्रत्ययः ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् तस्यनित्त्वादाद्युदात्तः संहितायां ढ्रलोपेपूर्वस्येतिदीर्घः । रथः हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यःक्थन्निति क्थन्प्रत्ययः कित्त्वादनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । सदा स्वरादिषुआद्युदात्तत्वेनपठितत्वादाद्युदात्तः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

सा॒ह्वान्विश्वा॑अ॒भि॒युजः॒क्रतु॑र्दे॒वाना॒मम॑ृक्तः ।
अ॒ग्निस्तु॑विश्र॑वस्तमः ॥ ६ ॥

सा॒ह्वान् । विश्वाः॑ । अ॒भि॒ऽयुजः॑ । क्रतुः॑ । दे॒वाना॑म् । अमृ॑क्तः ।
अ॒ग्निः । तु॒वि॒श्र॑वःऽतमः ॥ ६ ॥

अभियुजःअभियोक्त्रीः विश्वाःसर्वाःसेनाःसाह्वान्सहमानः स्वबलेनतिरस्कुर्वाणः अमृक्तः शत्रुभिरहिंसितः देवानांक्रतुःकर्ताहविष्प्रदानेनपोषकःएवंभूतोग्निः तुविश्रवस्तमःतुविशब्दोबहुवाची तुविपुरुइतितन्नामसुपाठात् श्रवःशब्दोन्नवाची श्रवइत्यन्ननामश्रूयतइतिनिरुक्तेभिधानात् अतिशयेनबहुविधान्नोपेतोवर्तते यस्मादेवंतस्मादस्मानपिबहुविधान्नोपेतान्करोत्वितिभावः । साह्वान् षहमर्षणे इत्यस्यक्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेतिनिपातनाद्द्विर्वचनमिडागमश्च

नभवतिपरस्मैपदंचभवति क्वसुस्वरः । क्रतुः कृञः क्रतुः कित्त्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरः । तुविश्रवस्तमः तुवृत्तिर्हिंसापूर्तिषु अस्मादौणादिकःक्विप्रत्ययः कित्त्वाद्गुणाभावः उवङादेशः अन्तोदात्तः । श्रवः श्रुश्रवणे श्रूयतेऽन्नमितिकर्मणिअसुन्प्रत्ययः अतिशयेनतुविश्रवाइतिअतिशायनेतमबिति तमप् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अभिप्रयांसिवाहसादाश्वाँअश्नोतिमर्त्यः। क्षयंपावकशोचिषः।७

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्नोति । मर्त्यः ।
क्षयम् । पावकऽशोचिषः ॥ ७ ॥

दाश्वान्हविर्षांदातामर्त्योमनुष्योयजमानोवाहसाहविषां वाहकेनाग्निनाप्रयांस्यन्नानिअभ्यश्नोतिअभितःसर्वतःप्राप्नोति किञ्च पावकशोचिषःशोधकदीप्तेरग्नेःसकाशात्क्षयंगृहंचाभ्यश्नोति ॥ प्रयांसि प्रीञ्प्रीणनेअस्माद्धातोरन्तर्भावितण्यर्थादसुन्प्रत्ययः प्रीणयन्तिभक्षकमितिप्रयांस्यन्नानि नित्त्वादाद्युदात्तः । वाहसा णिदित्यनुवृत्तौवहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्णित्त्वादुपधावृद्धिः नित्स्वरः । दाश्वान् दाशृदानेइत्यस्यक्वसौदाश्वान्साह्वानितिनिपातनादिडागमो द्विर्वचनंचनभवति क्वसुप्रत्ययस्वरः । अश्नोति अशूव्याप्तौ व्यत्ययेनपरस्मैपदम् निघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

परिविश्वानिसुधिताग्नेरश्याममन्मभिः। विप्रासोजातवेदसः॥८॥

परि । विश्वानि । सुऽधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मऽभिः ।
विप्रासः । जातऽवेदसः ॥ ८ ॥

जातवेदसः जातप्रज्ञाः विप्रासः विप्रामेधाविनोहोत्रादयोवयमग्नेः तवसंबन्धिभिः मन्मभिर्मननीयैःस्तोमैर्विश्वानिसर्वाणिसुधितासुहितानिसुष्ठुहितान्यभिलषितानिवसूनिपर्यश्याम सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदसइत्यग्नेर्वाविशेषणम् जातानिसर्वाणिवेत्तीतिजातवेदाः सर्वज्ञइत्यर्थः एतादृशंजातवेदस्त्वमग्नेरेवोचितमितितद्विशेषणत्वंयुक्तम् ॥ सुधिता डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्माद्धातोर्निष्ठायांछन्दसीत्यनुवृत्तौ सुधितवसुधितेत्यादिनानिपातितः शेश्छन्दसिबहुलमितिशे-

र्लुक् गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । अश्याम अशूव्याप्तौ बहुलंछन्दसीतिश्नुप्रत्ययस्यलुक् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् यासुट्परस्मैपदेषूदात्तइतियासुट् लिङःसलोपइतिसलोपः अदन्तत्वाभावादिः यादेशोनभवति मसःसकारस्यनित्यंङित्तइतिलोपः निघातः । मन्मभिः मनुअवबोधने अन्येभ्यो-पिदृश्यन्तइतिमनिन् नित्स्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अग्ने॒विश्वा॑नि॒वार्या॒वाजे॑षुसनिषामहे । त्वेदे॒वास॒एरि॑रे ॥ ९ ॥ १० ॥

अग्ने॑ । विश्वा॑नि । वार्या॑ । वाजे॑षु । स॒नि॒षा॒म॒हे॒ । त्वे इति॑ । दे॒वासः॑ । आ । ई॒रि॒रे ॥ ९ ॥ १० ॥

हेअग्ने वार्यावरणीयानिसम्भजनीयानिविश्वानिसर्वाणिधनानिवाजेषुयुद्धेषुसनिषामहेवयं संभजामहे यतःकारणात्देवासः पूर्वमस्माभिरिष्टादेवाअस्मदभिमतफलप्रदानायत्वेत्वयिएरिरे आसमन्तादगमन् त्वयिप्रविष्टाइत्यर्थः सर्वथापित्वत्तःसकाशात्फलंलभेमहीतिभावः ॥ वार्या-वृङ्संभक्तौ ऋहलोर्ण्यदितिण्यत् शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लुक् ईडवन्देत्यादिनाद्युदात्तः । वाजेषु-वृषादित्वादाद्युदात्तः । सनिषामहे वनषणसंभक्तौ धात्वादेःषःसःलेटिसिब्बहुलमितिसिप् सिपआ-र्धधातुकत्वादिडागमः लेटोडाटावित्यडागमः व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः । त्वे युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यांत्वादेशः सुपांसुलुगितिशेआदेशः शेइतिप्रगृह्यसंज्ञा । ईरिरे ईरगतावित्यस्मात्पर-स्यलिटोझस्यइरेजादेशः इजादेश्चगुरुमतइत्याम्नभवति मन्त्रत्वात् निघातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

इन्द्राग्नीइतिनवर्चंद्वादशंसूक्तंवैश्वामित्रमैन्द्राग्नम् । तथाचानुक्रम्यते–इन्द्राग्नीऐन्द्राग्नमिति । गायत्रंत्वितितुशब्दादिदमपिसूक्तंगायत्रम् इन्द्राग्नीदेवता आभिप्लविकेष्वहःसु प्रातःसवनेच्छा-वाकशस्त्रेआवापार्थमिदंसूक्तम् । अभिप्लवपृष्ठ्याहानीतिखण्डेसूत्रितम्–इन्द्राग्नीआगतंताहुवेय-योरिदमिति । अग्निष्टोमेच्छावाकशस्त्रेइन्द्राग्नीआगतमितिस्तोत्रियस्तृचः तस्यैवाच्छावाक-स्याद्यशस्त्रयाज्या इन्द्राग्नीआगतंसुतमितियाज्येइतिसूत्रितत्वात् चतुर्विंशेहनिप्रातःसवने-च्छावाकशस्त्रेइन्द्राग्नीआगतंसुतमितिषळहःस्तोत्रियः . इन्द्राग्नीआगतमिन्द्रेअग्नानमोवृहदितिसू-

त्रितम् अग्निष्टोमाच्छावाकशस्त्रेतोशावृत्रहणाहुवइत्यांद्यास्तिस्त्रः । सूत्रितञ्च—तोशावृत्रहणाहुवइत्याद्यास्तिस्त्रइति । अग्निष्टोमेच्छावाकशस्त्रेइन्द्राग्नीअपसस्परीत्यनुरूपः सूत्रितञ्च—इन्द्राग्नीआगतंसुतमिन्द्राग्नीअपसस्परीति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

इन्द्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यम् ।
अस्यपातंधियेषिता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । सुतम् । गीःऽभिः । नभः ।
वरेण्यम् । अस्य । पातम् । धिया । इषिता ॥ १ ॥

इन्द्रश्चअग्निश्चइन्द्राग्नी हेइन्द्राग्नीदेवौ सुतमभिषवादिसंस्कारैःसंस्कृतम् अतएववरेण्यं वरणीयंसंभजनीयमिमंसोमंप्रति गीर्भिःअस्मदीयाभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिराहूतौसन्तौनभःनभसः स्वर्गस्थानादागतमागच्छतम् आगत्यचधियास्माभिःक्रियमाणेकर्मणिइषिताप्रेरितौयुवामस्यपातमिमंसोमंपिबतम् यद्वा धियाऽस्मदीययाबुद्ध्याइषितौप्राप्तौअस्मद्भक्त्याप्रेरितौयुवामिमंसोमंपिबतम् ॥ इन्द्राग्नी इन्द्रश्चाग्निश्च द्वन्द्वेघीतिअग्निशब्दस्यपूर्वनिपातेप्राप्ते अजाद्यदन्तमितिइन्द्रशब्दस्यपूर्वनिपातः पादादित्वान्निघातप्रतिषेधः पाष्ठिकस्वरः । गतम् गम्लृगतौ बहुलंछन्दसीतिशपोलुकिसति अनुदात्तोपदेशेत्यादिनामकारलोपः निघातः । वरेण्यं वृङ्संभक्तौ वृङएण्यः वृषादित्वादाद्युदात्तः । पातं पापाने सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तेइतितनपित्रादेशः । इषिता इषगतावित्यस्माद्धातोर्निष्ठायां तीषसहेतीडागमः आगमाअनुदात्ताइतिइटोनुदात्तत्वात् क्तस्वरःशिष्यते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इन्द्राग्नीजरितुःसचायज्ञोजिगातिचेतनः ।
अयापातमिमंसुतम् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति ।
चेतनः । अया । पातम् । इमम् । सुतम् ॥ २ ॥

हेइन्द्राग्नी जरितुः स्तोतुःसचास्वर्गादिलक्षणफलप्राप्तौसहायभूतःयज्ञः ज्योतिष्टोमादियज्ञ-साधनभूतः चेतनः इन्द्रियाणांचेतयिताआप्यायनकारीसन् असौसोमः जिगातियुवामभिग-च्छति . अयाअस्मदीययास्तुतिलक्षणयानयावाचाआहूतौसन्तौसुतमभिषवादिसंस्कारोपेतमि-मंसोमंपातंपिबतम् ॥ जिगाति गास्तुतावित्ययंधातुरत्रगमनेवर्तते छन्दसिजुहोत्यादिः बहुलंछ-न्दसीत्यभ्यासस्येत्वं निघातः । चेतनः चितीसंज्ञाने कर्तरि बहुलवचनात्ल्युट् लितीत्या-द्युदात्तत्वम् । अया इदंशब्दस्यतृतीयायाःसुपांसुलुगितियाजादेशः अनादेशप्राप्तौहलि-लोपः । पातं पापाने निघातः ॥ २ ॥

अथतृतीयां–

इन्द्र॑म॒ग्निं क॑वि॒च्छदा॑ य॒ज्ञस्य॑ जू॒त्या वृ॑णे । ता सोम॑स्ये॒ह तृ॑म्पताम् ॥३॥

इन्द्र॑म् । अ॒ग्निम् । क॒वि॒ऽछदा॑ । य॒ज्ञस्य॑ । जू॒त्या ।
वृ॒णे । ता । सोम॑स्य । इ॒ह । तृ॒म्प॒ता॒म् ॥ ३ ॥

अस्ययज्ञस्यसाधनभूतस्यसोमस्यजूत्या जूतिःप्रेरणंसोमस्तावद्यजमानंप्रेरयति साधनमुप-लभ्यतत्साध्येक्रतौयजमानःप्रवर्ततइतिहितस्यप्रेरकत्वम् तयाप्रेरणरूपयाजूत्याप्रेरितोहंकवि-च्छदाकवीनांस्तोतृणामुचितफलप्रदानेनोपच्छन्दकौइन्द्रमग्निंचयुवांवृणे . सोमपानार्थमिहकर्मणि आगच्छतमितिसंभजे आगतौचताविन्द्राग्नीइहकर्मणिसोमस्यसोमपानेनतृम्पतांतृप्यताम् ॥ इन्द्रम् इदिपरमैश्वर्ये अस्माद्धातोःऋज्रेन्द्राग्रेतिरन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादाद्युदात्तत्वम् । क-विच्छदा छदअपवारणे अस्मात्क्विप् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जूत्या जूइतिसौत्रोधातुः अस्मादुदात्तइत्यनुवृत्तौ ऊतियूतिजूतीत्यादिनानिपातनादन्तोदात्त-त्वम् उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । वृणे वृङ्संभक्तौ श्नाप्रत्ययः टितआत्मने-पदानामितिटेरेत्वं निघातः । ता सुपांसुलुगितिडादेशः । सोमस्य षुञ्अभिषवे अस्मादर्तिस्तुसु-हुसृधृक्षीत्यादिनामन्प्रत्ययः नित्स्वरः । तृम्पताम् तृपप्रीणने लोटि मुचादित्वान्नुमागमः निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तो॒शा वृ॑त्र॒हणा॑ हुवे स॒जित्वा॒नाप॑राजिता । इ॒न्द्रा॒ग्नी वा॑ज॒सात॑मा ॥४॥

तोशा । वृत्रऽहना । हुवे । सऽजित्वाना । अपराऽजिता ।
इन्द्राग्नी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

तोशा शत्रूणांबाधकौवृत्रहणावृत्रस्यपापस्यहन्तारौ सजित्वानासमानजेतारौपरस्परापेक्षयाजयशीलौ अपराजिताकेनाप्यतिरस्कृतौ वाजसातमा अन्नस्यातिशयेनदातारौ इन्द्राग्नीयुवांहुवेइहकर्मणिसोमपानार्थमहमाह्वयामि ॥ वृत्रहणा हनहिंसागत्योः ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विविति क्विप् एकाजुत्तरपदेणइतिणत्वम् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । हुवे ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिशपोलुकि सति ह्वःसम्प्रसारणमित्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणम् उवङादेशः व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः । सजित्वाना जिजये शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृभृभ्यइतिक्वनिप् कित्त्वाद्गुणाभावः पित्त्वात्तुगागमः समानस्यच्छन्दस्यमूर्धेतिसमानस्यसभावः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अपराजिता नञ्समासे तत्पुरुषेतुल्यार्थेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । इन्द्राग्नी देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते नोत्तरपदेनुदात्तादावितिप्रतिषेधात्समासस्वरः । वाजसातमा षणुदाने अस्माज्जनसनखनक्रमगमइतिविट् विड्वनोरनुनासिकस्यादित्याकारः अतिशायनेतमबितितमप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

प्रवामर्चन्त्युक्थिनोनीथाविदोजरितारः । इन्द्राग्नीइषआवृणे ५।११

प्र । वाम् । अर्चन्ति । उक्थिनः । नीथऽविदः । जरितारः ।
इन्द्राग्नी इति । इषः । आ । वृणे ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेइन्द्राग्नी उक्थिनः उक्थं शस्त्रं तद्वन्तः शस्त्रिणोहोत्रादयः वांयुवांप्रार्चन्ति इहकर्मणि स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिःपूजयन्ति तथानीथाविदः स्तोत्राभिज्ञाः सामगानकुशलाः जरितारः स्तोतारः उद्गात्रादयः अभिलषितफलावाप्तयेयुवामर्चन्ति अहमपिइषेअन्नस्यलाभार्थम् इन्द्राग्नी युवामावृणे सर्वतःसंभजे पूजयामीत्यर्थः ॥ वां युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायांपदात्परत्वात् युष्मदस्मदोःषष्ठीचतुर्थीद्वितीयाइत्यादिनावामित्यादेशः अनुदात्तश्च । अर्चन्ति अर्चपूजायां निघातः । उक्थिनः वचपरिभाषणे पातॄतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम् उक्थंशस्त्रम् उक्थंयेषांते अतइनिठनावितीनिः यस्येतिअलोपः प्रत्ययस्वरः । नीथाविदः णीञ्प्रापणे हनिकुषिनीरमीत्यादिनाक्थन् कित्त्वाद्गुणाभावः विदज्ञाने क्विप्चेतिक्विप् कृदुत्तरपद-

प्रकृतिस्वरत्वम् । इन्द्राग्नी आमन्त्रितत्वादाद्युदात्तत्वम् । वृणे वृङ्संभक्तौ निघातः ॥ ५ ॥
॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्रा॑ग्नीनव॒तिंपुरो॑दा॒सप॑त्नीरधूनुतम् । सा॒कमेके॑न॒कर्म॑णा ॥६॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । न॒व॒तिम् । पुरः॑ । दा॒सऽप॑त्नीः । अ॒धू॒नु॒त॒म् ।
सा॒कम् । एके॑न । कर्म॑णा ॥ ६ ॥

हेइन्द्राग्नी दासपत्नीः दासयन्तिउपक्षपयन्तीतिदासाउपक्षपयितारः शत्रवस्तेपतयः पालकायासांताः दासपत्नीः नवतिं नवतिसंख्याकाः पुरः एवंविधाः शत्रूणांपुरीः एकेनकर्मणाएकेनैवोद्योगेनयुवांसाकंसहयुगपद् अधूनुतमकम्पयतम् ताविन्द्राग्नीआह्वयामीतिशेषः ॥ नवतिंनवानांदशतांनवभावः तिश्चप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । दासपत्नीः दसुउपक्षये दासयतीतिदासः पचाद्यजन्तः चित्त्वादन्तोदात्तः तेपतयोयासां नित्यंसपत्न्यादिपुदासाचेत्युक्तत्वाद्विभाषासपूर्वस्येतिङीप् इकारस्यनकारः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अधूनुतम् धूञ्कम्पने लङि स्वादिभ्यःश्नुः निघातः । एकेन इण्गतौ . इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन्नितिकन् नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इन्द्रा॑ग्नी॒अप॑स॒स्पर्युप॒प्रय॑न्तिधी॒तय॑ः । ऋ॒तस्य॑प॒थ्या॒३॑अनु॑ ॥७॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । अप॑सः । परि॑ । उप॑ । प्र । य॒न्ति॒ । धी॒तय॑ः ।
ऋ॒तस्य॑ । प॒थ्याः॑ । अनु॑ ॥ ७ ॥

हेइन्द्राग्नी धीतयः सोमस्यधातारः पातारोहोत्रादयः ऋतस्यकर्मफलस्यपथ्यापथोमार्गाननुलक्षीकृत्यअपसः अस्माभिःक्रियमाणस्यकर्मणः परिसर्वतः उपप्रयन्ति समीपेप्रकर्षेण वर्तन्ते अतःसोमपानार्थंयुवामागच्छतमितिभावः यद्वा धीतयः स्तुतयः ऋतस्य यज्ञस्यमार्गानूलक्षीकृत्यकर्मणःपरितःप्रवर्तन्ते अतःस्तोतव्यतयायुवामागतमिति ॥ यन्ति इण्गतौ यणादेशः निघातः । धीतयः धेट्पानेइत्यस्मात्कर्तरि क्तिच्क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् घुमास्थेतीत्वम् चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

इन्द्राग्नीतविषाणिवांसधस्थानिप्रयांसिच। युवोरप्तूर्यंहितम् ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति। तविषाणि। वाम्। सधऽस्थानि। प्रयांसि।
च। युवोः। अप्ऽतूर्यम्। हितम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्राग्नी वांयुवयोः तविषाणिवलानिप्रयांस्यन्नानिचसधस्थानिपरस्परमवियुज्यवर्तन्ते तथाअप्तूर्यंवृष्टिद्वाराअपांप्रेरकत्वंयुवोः युवयोरेवहितंनिहितंवर्तते। तस्मात्सोमपानप्रभृतिपुसर्वकर्मसुइन्द्राग्न्योः सहैववर्तमानत्वमितिभावः। वां षष्ठीद्विवचनेवामित्यादेशः। सधस्थानि ष्ठागतिनिवृत्तौ आतोनुपसर्गेकः सधमादस्थयोश्छन्दसीतिसहस्यसधादेशः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इन्द्राग्नीरोचनादिवःपरिवाजेषुभूषथः। तद्वांचेतिप्रवीर्यम् ॥९॥१२

इन्द्राग्नी इति। रोचना। दिवः। परि। वाजेषु। भूषथः।
तत्। वाम्। चेति। प्र। वीर्यम् ॥ ९ ॥ १२ ॥

हेइन्द्राग्नी दिवोरोचना स्वर्गस्यरोचकौ प्रकाशकौयुवां वाजेषुसङ्ग्रामेषुपरिभूषथः परितःसर्वतः अलंकृतौभवथः शत्रून्पराजित्यसर्वतोविजयमानौवर्तेथे वांयुवयोःवीर्यंसामर्थ्यमेवतत्तादृशंसंग्रामविजयं प्रचेतिप्रकर्षेणज्ञापयति यद्वा युवां वाजेषु संग्रामेषु परिभूषथः शत्रून्परिभवथः शेषंपूर्ववत् ॥ रोचना रुचदीप्तावित्यस्य अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् चित्त्वादन्तोदात्तः। भूषथः भूष भूषणे निघातः। चेति चितीसंज्ञाने अयमन्तर्भावितण्यर्थः। बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् तकारलोपश्छान्दसः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

॥ इतितृतीयेमण्डलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्रप्रवोदेवायेतिसप्तदशर्चमाद्यंसूक्तम् विश्वामित्रपुत्रऋषभस्यार्षम् अग्निदेवताकम् आनुष्टुभम्। अत्रानुक्रमणिका–प्रवःसप्तऋषभस्त्वानुष्टुभमितिविश्वामित्रपुत्रऋषभऋषिः मण्डलादिपरिभाषयाग्निर्देवता अग्निष्टोमेइदंसूक्तमाज्यशस्त्रम् परा-

ऊर्ध्वर्यावावृत्तइतिखण्डेसूत्रितम्—प्रवोदेवायेत्याज्यमुपसन्तनुयादिति । इदमेवसूक्तंप्रातरनुवाकेआश्विन शस्त्रेचविनियुक्तम् सूत्रञ्च—प्रवोदेवायाग्नेकदातइतिपञ्चेति । अभ्युदयेष्टौसयन्तेत्यग्नेः प्रदातुर्याज्या सूत्रितञ्च—सयन्त विप्रएपदीर्घस्तेअस्त्वङ्कुशइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—.

प्रवोदेवायाग्नयेबर्हिष्ठमर्चास्मै ।
गमद्देवेभिरासनोयजिष्ठोबर्हिरासदत् ॥ १ ॥

प्र । वः । देवाय । अग्नये । बर्हिष्ठम् । अर्च । अस्मै ।
गमत् । देवेभिः । आ । सः । नः । यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥ १ ॥

यजमानोहोत्रादीन्प्रतिब्रूते—हेहोत्रादयोवोयुष्मत्संबन्धिनेदेवायद्योतमानायअस्मै अस्मिन्कर्मणिस्तुत्यायाग्नयेबर्हिष्ठं वृद्धतमंप्रभूतमिदंस्तुतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादिवोक्थ्यजातंप्रार्चउच्चारयत एवंस्तुतः सोग्निर्देवेभिर्यष्टव्यैर्देवैःसहितःसन् नोस्मान्प्रतिआगमत् आगच्छतु आगत्यचयजिष्ठः यष्टृतमःसोग्निर्बर्हिःअस्माभिर्वेद्यांस्तीर्णे बर्हिषिआसदत् आसीदतु उपविशतु ॥ बर्हिष्ठं बर्हितृशब्दात्तुश्छन्दसीत्यतिशायनेइष्ठन् । अर्च अर्चपूजायां भौवादिकः बहुवचनस्यैकवचनं निघातः । गमत् गम्लृगतौ अस्य छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलोडर्थेलुङ् लृदित्वात् च्लेरङ् नित्यंङितइतीकारलोपःपादादित्वान्ननिघातः । यजिष्ठः यष्टृशब्दात्तुश्छन्दसीतीष्ठन् तुरिष्ठेमेयस्स्वितितृचोलोपः नित्स्वरः । सदत् पूर्ववल्लोडर्थेलुङ् शद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्यलृदित्वादङ् निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऋतावायस्यरोदसीदक्षंसचन्तऊतयः ।
हविष्मन्तस्तमीळतेतंसनिष्यन्तोवसे ॥ २ ॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षम् । सचन्ते । ऊतयः ।
हविष्मन्तः । तम् । ईळते । तम् । सनिष्यन्तः । अवसे ॥ २ ॥

यस्यपूर्वमन्त्रेप्रतिपादितस्याग्नेः रोदसीइमेद्यावापृथिव्यौवशेभवतःअग्नेःप्रकाशकत्वेनतदधीनप्रकाशकेभवतइत्यर्थः किञ्च ऊतयःयजमानस्यरक्षकाःरक्षितारोदेवाः दक्षं

यस्याग्नेर्बलंसचन्तेसेवन्ते सचन्तेसेवन्तइतियास्कः । अग्नेर्यजमानदत्तहविषांप्रदातृत्वेनतदधीना-इत्यर्थः एवंभूतःसोग्निर्ऋतावासत्यकर्मासत्यसंकल्पइत्यर्थः किञ्च हविष्मन्तःसंभृतहविष्कायजमानाः हविर्वहनार्थंतमेवाग्निमीळते स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिःपूजयन्ति किञ्च सनिष्यन्तः धनादिलाभमिच्छन्तस्तमवसेरक्षणायतमेवाग्निमाश्रयन्ते ॥ ऋतावा ऋतशब्दात्तदस्यास्तीतिछन्दसीवनिपौवक्तव्याविनिवनिप् अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः वनिपःपित्त्वादनुदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । सचन्ते षचसमवाये व्यत्ययेनात्मनेपदम् यद्वृत्तयोगादनिघातः । सनिष्यन्तः सनिर्लाभस्तमिच्छन्तः सुपआत्मनःक्यच् सर्वप्रातिपदिकेभ्योलालसायांसुग्वक्तव्यइतिक्यचिपरतःसुगागमः क्यचःस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सयन्ताविप्रएषांसयज्ञानामथाहिषः ।
अग्निंतंवोदुवस्यतदातायोवनितामघम् ॥ ३ ॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषाम् । सः । यज्ञानाम् । अथ । हि । सः ।
अग्निम् । तम् । वः । दुवस्यत । दाता । यः । वनिता । मघम् ॥ ३ ॥

विप्रोमेधावीकर्माभिज्ञःसोग्निः एषांकालापराधेनहविर्निर्वापंकृतवतांयजमानानांयथोक्तकर्मप्रदर्शनेनतत्रप्रवर्तकः • अथ किञ्च यज्ञानांज्योतिष्टोमादीनांसोग्निर्नियन्ताफलप्रदानेन नियामकः हिप्रसिद्धौ अतएवसर्वस्यनियन्ताखलु किञ्च सोग्निर्दाताज्योतिष्टोमादिकर्मफलदातामघंमंहनीयंधनं मघंरेक्णइतितन्नामसुपाठात् तद्धनंवनिताप्रयच्छंश्चभवति वःयुष्मत्सम्बन्धिनंतादृशमग्निं हेऋत्विजोयूयंदुवस्यत आहुतिप्रदानेनपरिचरत दुवस्यतिःपरिचरणकर्मा नमस्यतिदुवस्यतीतितन्नामसुपाठात् ॥ यन्ता यमउपरमे इत्यस्यतृचिरूपं ऋदुशनसित्यादिनाअनङादेशःचित्स्वरः । अथा निपातस्येतिदीर्घः । दुवस्यत दुवःपरिचरणंतदिच्छन्तःसुपः क्यच् तदन्तस्यधातोर्लोटिरूपम् । दाता डुदाञ्दाने ताच्छीलिकस्तृन् नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सनःशर्माणिवीतयेग्निर्यच्छतुशन्तमा ।
यतोनःप्रुष्णवद्वसुदिविक्षितिभ्योअप्स्वा ॥ ४ ॥

---

१ नि० २. ९. ।

सः । नः । शर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शम्ऽतमा ।
यतः । नः । प्रुष्णवत् । वसु । दिवि । क्षितिऽभ्यः । अप्ऽसु । आ ॥४॥

सोग्निः नः हविष्प्रदातृभ्योस्मभ्यं शन्तमापशुपुत्रादिसमृद्धचा अतिशयेनसुखकराणि शर्माणि शर्मशब्दोगृहवाची छायाशर्मेतितन्नामसुपाठात् तथाविधानिगृहाणिवीतये संभजनाय अग्निहोत्रादिकर्मप्रास्त्यर्थं यच्छतुददातु यतोयस्मादग्नेःसकाशात्प्रुष्णवत् समृद्धिमत् दानभोगादिनाव्ययेसत्यपि अतिशयेनवर्धमानंदिविद्युलोकेक्षितिभ्योभूलोकात् अप्सुअन्तरिक्षेचसमुत्पन्नंवसुतत्तल्लोके असाधारण्येनवर्तमानंधनम् आसमन्तादुपनमति यतोग्नेःप्रसादात्रिपुलोकेषु विद्यमानं धनमस्मानागच्छति सोग्निरितिपूर्वेणान्वयः ॥ वीतये वीगत्यादिषु मन्त्रेवृषेपपचेत्यादिनाक्तिन् उदात्तत्वेननिपातनादुदात्तः । यच्छतु यमउपरमे इषुगमियमांछइतिमकारस्य छकारः । प्रुष्णवत् प्रुषस्नेहनसेचनपूरणेषु अस्मादौणादिकोनक्प्रत्ययः तदस्यास्तीति मतुप् तस्योदात्तताभावश्छान्दसः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

दीदिवांसमपूर्व्यंवस्वीभिरस्यधीतिभिः ।
ऋक्वाणोअग्निमिन्धतेहोतारंविश्पतिंविशाम् ॥ ५ ॥

दीदिऽवांसम् । अपूर्व्यम् । वस्वीभिः । अस्य । धीतिऽभिः ।
ऋक्वाणः । अग्निम् । इन्धते । होतारम् । विश्पतिम् । विशाम् ॥ ५ ॥

ऋक्वाणः स्तुतिंकुर्वाणाः शस्त्रिणोहोत्रादयः दीदिवांसंदीप्यमानम् अपूर्व्यं तेजस्वितयाप्रतिक्षणाभिनवं होतारं देवानामाह्वातारं विशां विश्पतिं प्रजानामतिशयेनपालयितारं तमग्निंवस्वीभिः प्रशस्ताभिः अस्यधीतिभिः अग्निविषयस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः यद्वा वस्वीभिः वसुमद्भिः अस्यधीतिभिः एतदुद्देशेन क्रियमाणैःकर्मभिः इन्धतेदीपयन्ति स्तोत्रकरणहविष्प्रदानादि व्यापारेणसमृद्धंकुर्वन्ति ॥ दीदिवांसं दिवुक्रीडादावित्यस्यक्वसौरूपं तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः लोपोव्योरितिवलोपः । वस्वीभिः वसुशब्दात् व्यत्ययेनङीन् नित्स्वरः । धीतिभिः धेट् पाने क्तिन् क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् कित्वाद्घुमास्थेतीत्वं चित्स्वरः । ऋक्वाणः ऋच्शब्दान्मतुबर्थेवनिप् अयसमयादित्वात्भसंज्ञकत्वात् कुत्वम् पदसंज्ञाभावाज्जश्त्वाभावः । इन्धते ञिइन्धीदी-

सौ । विश्पतिं परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । विशाम् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

उतनोब्रह्मंन्नविषउक्थेषुंदेवहूतंमः ।
शंनंःशोचामरुद्वृधोग्नेसहस्रसातंमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहूतमः ।
शम् । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६ ॥

उतापिच हेअग्ने नःयज्ञकारिणोस्मान्ब्रह्मन्ब्रह्मणिअस्माभिःक्रियमाणेस्तोत्रेअविषः स्तोत्रविषयन्यूनातिरेकदोषोयथानभवतितथापालय किञ्च देवहूतमः देवानामाह्वातृतमस्त्वमुक्थेषुअस्माभिः क्रियमाणेषुआज्यप्रउगादिशस्त्रेषुअविषः गोपाय किञ्च मरुद्वृधः मरुद्भिर्वर्धमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्यधनस्यातिशयेनदातात्वंनोस्माकंशमैहिकमामुष्मिकंचसुखंशोच दीपय वर्धयेत्यर्थः ॥ अविषः अवरक्षणादिषुइत्यस्माल्लेटि सिब्बहुलमितिसिप् अस्यार्धधातुकत्वादिट् इतश्चलोपइतिसिपइकारलोपः लेटोडाटावित्यडागमः निघातः । उक्थेषु वचपरिभाषणे अस्मात्कर्मणिपातृतुदिवचीत्यादिनाथक् कित्त्वात्सम्प्रसारणम् प्रत्ययस्वरः । देवहूतमः ह्वयतेःक्विप् बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणपररूपत्वे हलइतिदीर्घः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । शोच शुचदीप्तौ अयमन्तर्भावितण्यर्थः निघातः । मरुद्वृधः वृधुवर्धने इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । सहस्रसातमः षणुदाने अस्यजनसनखनक्रमगमोविडितिविड्विनोरनुनासिकस्येत्याकारः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नूनोरास्वसहस्रंवत्तोकवंत्पुष्टिमद्वसुं ।
द्युमदंग्नेसुवीर्यंवर्षिष्ठमनुंपक्षितम् ॥ ७ ॥ ॥ १३ ॥

नु । नः । रास्व । सहस्रंऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसुं ।
द्युऽमत् । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वर्षिष्ठम् । अनुंपऽक्षितम् ॥ ७ ॥ १३ ॥

अस्मिन्सूक्तेस्तूयमान हेअग्ने सहस्त्रवत्सहस्रसंख्योपेतं तोकवत्पुत्रपौत्रादिसहितं पुष्टिमत्पोपणक्रृत् अनेनशरीरस्यक्षीरादिद्वारावलारोग्यप्रदंगवादिकमुपलक्ष्यते द्युमत्दीप्तिमत् अनेनरत्नकनकादिकंपरिगृह्यते सुवीर्यंशोभनसामर्थ्योपेतंतत्तत्कार्येपुव्यवहारयोग्यंवर्षिष्ठमतिशयेनवृद्धंप्रभूतमतएवअनुपक्षितंव्ययोक्रियमाणेप्यनुपक्षीणमेवंभूतंवसु रत्नकनकपश्वादिलक्षणंधनंनोस्मभ्यंनुक्षिप्रमविलंबेनरास्वदत्स्व ॥ नूनः ऋचितुनुघमक्षुतिदीर्घः । रास्व रादाने अस्यलोटिरूपं व्यत्ययेनात्मनेपदम् अदादित्वाच्छपोलुक् निघातः । सहस्त्रवत् मादुपधायाइति मतुपोवत्वम् कर्दमादित्वान्मध्योदात्तःसहस्रशब्दः । पुष्टिमत् पुषपुष्टौ अस्मात्क्तिन् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ह्रस्वनुड्भ्यामितिमतुपउदात्तत्वम् । वर्षिष्ठम् प्रियस्थिरेत्यादिनावृद्धस्यवर्षइत्यादेशः नित्स्वरः । अनुपक्षितम् क्षिक्षये इत्यस्यदीर्घाभावान्निष्ठानत्वंनभवति तत्पुरुषत्वाद्व्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

आहोतेतिसप्तर्चंद्वितीयंसूक्तम् आहोतेत्यनुक्रमणिका, ऋषभस्त्वितितुशब्दप्रयोगादस्यापिसूक्तस्यऋषभऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् अग्निर्देवता एतदादीनिदशसूक्तानितृतीयाष्टमवर्जितानिप्रातरनुवाकेआश्विनशस्त्रेत्रैष्टुभेछन्दसिविनियुक्तानि । अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम् आहोतेतिदशानांतृतीयाष्टमेउद्धरेदितित्रैष्टुभमिति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

आहोतामन्द्रोविदथान्यस्थात्सत्योयज्वाकवितमःसवेधाः ।
विद्युद्रथःसहसस्पुत्रोअग्निःशोचिष्केशःपृथिव्यांपाजोअश्रेत् ॥ १ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदथानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा ।
कविऽतमः । सः । वेधाः । विद्युत्ऽरथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः ।
शोचिःऽकेशः । पृथिव्याम् । पाजः । अश्रेत् ॥ १ ॥

ऋषभोग्निंस्तौति—होतादेवानामाह्वाता मन्द्रः स्तोतुर्मादयिता सत्यः सत्यकर्माकवितमः अतिशयेनमेधावी यज्वादेवानांयष्टा वेधाः सर्वस्यजंगतोविधाता एवंविधमहिमोपेतः सोग्निः विदथानिअस्माभिःक्रियमाणान् यज्ञानास्थात् आतिष्ठति प्राप्नोति किञ्च विद्युद्रथः विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः शोचींषिज्वालाः केशायस्यसः ज्वालामयकेशोपेतः सह-

सःसूनुर्बलस्यपुत्रः एवंभूतः सोऽग्निः पृथिव्यांविस्तीर्णेअन्तरिक्षे पाजः तेजः स्वकीयांप्रभामश्रेत् श्रयतेप्रापयति यद्वा पृथिव्यांभूमौ वर्तमानः पाजोबलंसेवते ॥ मन्द्रः मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु अस्मात्स्फायितंचीत्यादिनारक् इदित्त्वान्नुम् । अस्थात् ष्ठागतिनिवृत्तौ छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलुङ् गातिस्थेतिसिचोलोपः निघातः । यज्वा यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु सुयजोर्ङ्वनिबितिङ्वनिप् तस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । कवितमः कुशब्दे कौतिकूयतेवा अचइरितिकर्तरिभावेवाइप्रत्ययः तमपःपित्त्वादनुदात्तत्वेप्रत्ययस्वरः । शोचिष्केशः शुचदीप्तौ अर्चिशुचिहुसृपिछदिछर्दिभ्यइसिरितीसिः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अश्रेत् श्रिञ्सेवायामित्यस्यछन्दसिवर्तमानेलङ् बहुलंछन्दसीति शपोलुक् सार्वधातुकगुणः निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयामितेनमउक्तिंजुषस्वऋतावस्तुभ्यंचेततेसहस्वः ।
विद्वाँआवक्षिविदुषोनिषत्सिमध्यआबर्हिरूतयेयजत्र ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमःऽउक्तिम् । जुषस्व । ऋतऽवः । तुभ्यम् ।
चेतते । सहस्वः । विद्वान् । आ । वक्षि । विदुषः । नि । सत्सि ।
मध्ये । आ । बर्हिः । ऊतये । यजत्र ॥ २ ॥

ऋतावः ऋतंसत्यभूतोयज्ञः तद्वन् हेअग्ने तेत्वद्विषयांनमउक्तिंनमस्कारवाक्यमहमयामि प्रेरयामिउच्चारयामि हेसहस्वः सहोबलंतद्वन्नग्नेचेततेचेतयित्रेकर्मणः प्रज्ञापकायतुभ्यंनमउक्तिः क्रियते तांजुषस्वअस्माभिः क्रियमाणांनमस्कारोक्तिंसेवस्व किञ्च विद्वान्आनुपूर्व्येणदेवाह्वानाभिज्ञः विदुषःकर्माभिज्ञान्देवानावक्षिआवह किञ्च यजत्रयष्टव्य हेअग्ने ऊतयेअस्माकंरक्षणायमध्येबर्हिः स्तीर्णस्यबर्हिषोमध्येआनिषत्सि आसमन्तान्निषीद ॥ अयामि इगतौ भौवादिकः पादादित्वादनिघातः । जुषस्व जुषीप्रीतिसेवनयोः तुदादिःलोटिरूपं निघातः । चेतते चितीसंज्ञाने शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेततोन्तोदात्तताभावाच्छतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तताभावः धातुस्वरः । सहस्वः सहोस्येतिमतुप् सकारस्यतसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञकत्वात्रुर्नभवति मादुपधायाइतिमतुपोवत्वम् उगिदचामितिनुम् हल्ङ्यादिलोपेनकारस्यमतुवसोरुरितिरुत्वम् आमन्त्रितनिघातः । विदुषः विदज्ञानेइत्येतस्मादुत्तरस्यशतुः विदेःशतुर्वसुरितिव-

स्वादेशः भसंज्ञायां वसोःसंप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । सत्सि पद्लृविशरणादिषु लटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् शित्प्रत्ययपरत्वाभावात्सीदादेशाभावः सदिरंप्रतेरितिपत्वम् । यजत्र यजदेवपूजादिषु अमिनक्षियजीत्यादिनात्रन्प्रत्ययः आमन्त्रितनिघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

द्रवंतांतउषसांवाजयंन्तीअग्नेवातंस्यपथ्यांभिरच्छं ।
यत्सींमञ्जन्तिंपूर्व्यंहविर्भिरावन्धुरेंवतस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवंताम् । ते । उषसां । वाजयन्ती इतिं । अग्नें । वातंस्य ।
पथ्यांभिः । अच्छं । यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्व्यम् । हविःऽभिंः ।
आ । वन्धुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

हेअग्ने वाजयन्तीवाजमन्नंकुर्वाणे उषसा उषासानक्तेअहोरात्रौतौत्वांद्रवतामभिगच्छताम् त्वमपिवातस्यवायोःपथ्याभिर्मार्गैःअच्छ तावहोरात्रौशीघ्रमभिगच्छ यद्यस्मात्कारणादहोरात्राभ्योः परस्पराभिगमनेनअन्योन्यसंवन्धः तस्मादहोरात्रयोःसायंप्रातःकालयोःपूर्व्यंपुरातनंत्वामृत्विजोहविर्भिराज्यादिभिःसींसर्वतोञ्जन्ति सिञ्चन्ति किञ्चवन्धुरेव यथाकूवरस्थानं परस्परसंसक्तेपाद्वयोपेतंतद्वत्संसक्तौतावहोरात्रौदुरोणेअस्माकंगृहेअग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थम् आ आवृत्यपुनःपुनरावर्तमानौ सन्तौतस्थतुः तिष्ठताम् ॥ द्रवतां द्रुगतौइत्यस्यलोटिरूपम् । पथ्याभिः पथिषुसाधवइत्यर्थे तत्रसाधुरितियत् नस्ताद्धितेइतिटिलोपः तित्स्वरितइतिस्वरितः । तस्थतुः निघ्नेतेर्लिट्युसिरूपं निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मित्रश्चतुभ्यंवरुंणःसहस्वोग्नेविश्वेंमरुतंःसुम्नमंर्चन् ।
यच्छोचिषांसहसस्पुत्रतिष्ठांअभिक्षितीःप्रथयन्त्सूर्योनॄन् ॥ ४ ॥

मित्रः । च । तुभ्यंम् । वरुंणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वें । मरुतंः ।
सुम्नम् । अर्चन् । यत् । शोचिषां । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः ।
अभि । क्षितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नॄन् ॥ ४ ॥

सहस्रःवल्वन् हेअग्ने मित्रश्चवरुणश्चमित्रावरुणौ विश्वेमरुतः सर्वेदेवाश्चतुभ्यंत्वदर्थंसुम्नंस्तोत्रम् अर्चन्वहन्ति यद्वा सर्वेदेवाःतुभ्यंत्वांसुम्नंसुखेनअर्चन्पूजयन्ति यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्र हेअग्ने सूर्यःसुष्ठुअर्यःस्वामी यद्वा सर्वान्तर्यामितयासुष्ठुप्रेरकः यद्वा सूर्यःशोभनवीर्यः अभिक्षितीः क्षितिशब्दोमनुष्यवाची विशःक्षितयइतितन्नामसुपाठात् मनुष्यानभिलक्ष्यनॄन्मार्गप्रदर्शकत्वेननेतॄन् आत्मनोरश्मीन्प्रथयन् सर्वतोविस्तारयंस्त्वंशोचिषादीप्त्यासमानःसन् तिष्ठाः तिष्ठसि तस्माद्देतेदेवाःपूजयन्ति ॥ अर्चन् अर्चपूजायामित्यस्यलङिरूपम् अडभावश्छान्दसः । तिष्ठाःष्ठागतिनिवृत्तावित्यस्यलेटिरूपम् यद्योगादनिघातः पाघ्रेत्यादिनातिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । सूर्यः राजसूयसूर्येतिक्यबन्तत्वेननिपातनात्सर्वेर्थाःसिद्धाभवन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

व॒यं ते॑ अ॒द्य र॑रि॒मा हि काम॑मुत्ता॒नह॑स्ता॒ नम॑सोप॒सद्य॑ ।
यजि॑ष्ठेन॒ मन॑सा यक्षि दे॒वानस्रे॑धता॒ मन्म॑ना॒ विप्रो॑ अग्ने ॥ ५ ॥

व॒यम् । ते॒ । अ॒द्य । र॒रि॒म । हि । काम॑म् । उ॒त्ता॒नऽह॑स्ताः ।
नम॑सा । उ॒प॒ऽसद्य॑ । यजि॑ष्ठेन । मन॑सा । य॒क्षि॒ । दे॒वान् ।
अस्रे॑धता । मन्म॑ना । विप्रः॑ । अ॒ग्ने॒ ॥ ५ ॥

हे अग्ने उत्तानहस्ताहविःस्वीकरणादुत्तानपाणयोवयंकामंकमनीयं पुरोडाशादिहविःतेतुभ्यम् अद्येदानीमस्मिन्कर्मणिररिम दद्मः नमसानमस्कारेणउपसद्य प्रसन्नोभूत्वायजिष्ठेनयष्टृतमेनयागेच्छावतामनसान्तःकरणेनदेवान्यक्षियजनीयान्देवान्यजपूजय किञ्च विप्रोमेधावीकर्माभिज्ञस्त्वमस्रेधताअक्षीणेनप्रभूतेनमन्मनामन्तव्येन स्तोत्रेणदेवान्पूजय ॥ अद्य सद्यःपरुत्परार्यैषमइत्यादिनानिपातितः अन्तोदात्तश्च । ररिम रादानेइत्यस्यवर्तमानेलिटि परस्मैपदानांणलतुसित्यादिनामसोमादेशः क्रादिनियमादिडागमः आतोलोपइटिचेत्याकारलोपः हियोगादनिघातः आगमाअनुदात्ताइतीटोनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । उपसद्य षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु इत्यस्यक्त्वा समासेनञ्पूर्वेक्त्वोल्यबितिल्यप् लित्स्वरः । यक्षि यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु लोटिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् पत्वकत्वे सिपोह्यादेशाभावश्छान्दसः । अस्रेधता स्रिधिःक्षयार्थःतत्पुरुषेतुल्यार्थेतिनञ्स्वरः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

त्वद्धिपुत्रसहसोविपूर्वीर्देवस्ययन्त्यूतयोविवाजाः ।
त्वंदेहिसहस्रिणंरयिंनोद्रोघेणवचसासत्यमग्ने ॥ ६ ॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पूर्वीः । देवस्य । यन्ति । ऊतयः ।
वि । वाजाः । त्वम् । देहि । सहस्रिणम् । रयिम् । नः ।
अद्रोघेण । वचसा । सत्यम् । अग्ने ॥ ६ ॥

सहसस्पुत्र बलस्यपुत्र हे अग्ने देवस्यदेवनशीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्ययजमानस्य कृते त्वत् त्वत्तःसकाशात्पूर्वीः प्रभूताऊतयोविघ्नपरिहारेणकर्मपरिपालनादिरूपारक्षाः वियन्तिहि विविधंगच्छन्तिखलु तमिमंयजमानं प्राप्नुवन्ति तथा वाजाः अन्नानिवियन्ति एनंयजमानं प्राप्नुवन्ति किञ्च हे अग्ने त्वंसहस्रिणं सहस्रसंख्याकंरयिंधनं नोस्मभ्यं देहि तथा अद्रोघेण द्रोहरहितेन पापशून्येनवचसावाक्येनयुक्तं सत्यंसत्यशीलंसन्मार्गेप्रवर्तमानं पुत्रंचदेहिप्रयच्छ ॥ त्वत् युष्मच्छब्दस्य पञ्चम्येकवचनेत्वादेशः ङसेःएकवचनस्यचेत्यदादेशः एकादेशस्वरः । पुत्रसहसः परमपिछन्दसीतिपराङ्गवद्भावात् द्वयोःसर्वानुदात्तत्वम् । देहि डुदाञ्दाने इत्यस्यलोटिघ्वसोरेद्धावितिधातोरेत्वम् अभ्यासलोपश्च निपातः । अद्रोघेण द्रुहजिघांसायां घञ् द्रोघः घकारश्छान्दसः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

तुभ्यंदक्षकविक्रतोयानीमादेवमर्तासोअध्वरेअकर्म ।
त्वंविश्वस्यसुरथस्यबोधिसर्वंतदग्नेअमृतस्वदेह ॥ ७ ॥ १४ ॥

तुभ्यम् । दक्ष । कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा ।
देव । मर्तासः । अध्वरे । अकर्म । त्वम् । विश्वस्य । सुऽरथस्य ।
बोधि । सर्वम् । तत् । अग्ने । अमृत । स्वद । इह ॥ ७ ॥ १४ ॥

दक्ष अतिसमृद्धतयासामर्थ्योपेत कविक्रतो अतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेत सर्वज्ञ देवदीप्यमान हेअग्ने मर्तासोयजमानावयं तुभ्यंत्वदर्थयानीमा यानिइमानिहवींषिअध्वरेयज्ञे अक्रर्म हविस्त्यागमकार्ष्म त्वंचपुरथस्य शोभनयानोपेतस्यविश्वस्यसर्वस्ययजमानस्य बोधि गोपायिताभवामीतिवुध्यस्व अमृत मरणधर्मरहिताग्ने इहास्मिन्कर्मणि अस्माभिर्दत्तंतत्सर्वंहविः स्वदआस्वादय ॥ अक्रर्म डुकृञ्करणे इत्यस्यलुङि छन्दस्युभयथेतिमसआर्धधातुकत्वेनङित्त्वाभावाद्गुणः यद्वृत्तयोगादनिघातः । बोधि बुधअवगमने छन्दसिलुङ्लिङ्लिटइतिलोडर्थेलुङ् तिङां तिङोभवन्तीतिसिपस्तादेशः दीपजनबुधेत्यादिनाकर्तरिचिण् चिणोलुगितितप्रत्ययस्यलोपः अडभावश्छान्दसः । स्वद स्वदआस्वादने अन्तर्भावितण्यर्थः लोटिरूपं निघातः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

विपाजसापृथुनेतिसप्तर्चंतृतीयंसूक्तम् त्रैष्टुभमाग्नेयम् अत्रेयमनुक्रमणिका—विपाजसा कात्यउत्कीलस्त्विति कतगोत्रोत्पन्नोत्कीलोनामऋषिः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराहोतेत्यादिसूक्तदशकंविनियुक्तं तत्रेदंचद्वितीयंसूक्तम् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

विपाजंसापृथुनाशोशुंचानोबाधंस्वद्विषोरक्षसोअमीवाः ।
सुशर्मणोवृहतःशर्मणिस्यामग्नेरहंसुहवंस्यप्रणींतौ ॥ १ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुंचानः । बाधंस्व । द्विषः । रक्षसंः ।
अमीवाः । सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्याम् । अग्नेः ।
अहम् । सुऽहवंस्य । प्रऽनींतौ ॥ १ ॥

उत्कीलःस्तौति—हेअग्ने पृथुनाविस्तीर्णेनपाजसातेजसाशोशुचानः अत्यर्थंदीप्यमानस्त्वंद्विषः कर्मानुष्ठानविघ्नकारिणः शत्रून्विबाधस्व विशेषेणनाशय तथा अमीवाः रोगराहित्येनसामर्थ्योपेतानिरक्षसः उभयत्रसुपांसुलुगितिव्यत्ययः तानिरक्षांसिबाधस्व कर्मविघ्नकारीणिताव्यपनुदस्व यद्वा अमीवाः आभिमुख्येन आगमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्चबाधस्व सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनसुखहेतोर्बृहतः महतः शत्रुविजयेनप्राप्तमहिम्नः सुवहस्यसुष्ठुआह्वानो-

पेतस्याग्नेःशर्मणिअस्माकं सुखहेतौप्रणीतौउत्तरवेद्यादिस्थानेषुप्रणयनेप्रकर्षेणनयनं तत्रतत्रानीयप्रक्षेपः एवंभूते तवप्रणयनेअहंस्याम् अग्निप्रणयनपूर्वकेक्रत्वनुष्ठानेभवेयम् ॥ पाजसा पारक्षणे असुन्नित्यनुवृत्तौ पातेर्बलेजुट्चेत्यसुन्जुडागमः नित्त्वादाद्युदात्तः । पृथुना प्रथप्रख्याने उदित्यनुवृत्तौ प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिउप्रत्ययः तत्सन्नियोगेनसम्प्रसारणं प्रत्ययस्वरः । शोशुचानः शुचदीप्तावित्यस्ययङ्लुकि गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुणः व्यत्ययेनशानच् चर्करीत्यस्यादादिवद्भावाच्छपोलुक् चित्त्वादन्तोदात्तत्वेप्राप्ते अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । बाधस्व बाधृविलोडनेइत्यस्यलोटिरूपं पादादित्वान्निघाताभावः । सुशर्मणः शृहिंसायाम् दुःखंशृणातीतिऔणादिकोमनिन् सोर्मनसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । स्याम् असभुवीत्यस्यलिङि यासुट्परस्मैपदेष्वित्यादिनायासुट् लिङःसलोपइतिसलोपः यासुटोङित्त्वात्श्नसोरल्लोपः निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंनो॑अ॒स्याउ॒षसो॒व्यु॑ष्टौ॒त्वंसूर॒उदि॑तेबोधिगो॒पाः ।
जन्मे॑व॒नित्यं॒तन॑यंजुषस्व॒स्तोमं॑मेअग्नेत॒न्वा॑सुजात ॥ २ ॥

त्वम् । नः॒ । अ॒स्याः । उ॒षसः॑ । विऽउ॑ष्टौ । त्वम् । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते ।
बो॒धि॒ । गो॒पाः । जन्म॑ऽइव । नित्य॑म् । तन॑यम् । जु॒षस्व॒ ।
स्तोम॑म् । मे॒ । अ॒ग्ने॒ । त॒न्वा॑ । सु॒ऽजा॒त ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वमस्याः अद्यवर्तमानायाउषसोव्युष्टौव्युच्छनेप्रकाशनेसूरेसूर्येउदितेचसतिनः अग्निहोत्रादिकर्मणिप्रवृत्तानामस्माकंगोपाः गोपायिताभवामीतिबोधिबुध्यस्व केचित्सूर्योदयात्प्रागग्निहोत्रंजुह्वति केचिदुदितेतस्मिञ्जुह्वति तेषामुभयेषांपालयिताभवेत्यर्थः तन्वासुजातज्वालापरिवृतेनशरीरेणसुष्ठुजात देदीप्यमान अथवा तन्वासुजात आत्मनैवसुजातःस्वयंभूरित्यर्थः तादृशस्त्वंमेमदीयंस्तोमंत्रिवृत्पञ्चदशादिलक्षणंस्तोत्रंनित्यं जुषस्व तत्रदृष्टान्तः—जन्मेवेति यथा जन्म जनकः पिता औरसंतनयं पुत्रंपरिष्वङ्गादिभिःसेवतेतद्वदस्माभिःक्रियमाणमिमंसेवस्व ॥ व्युष्टौ उच्छीविवासे तमोविवास्यतेनयेतिकरणेक्तिन् व्रश्चादिनाषत्वम् तादौचनिति

कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । गोपाः गुपू रक्षणे गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य इति आयप्रत्ययः तदन्ताद्धातोः क्विप् अतोलोप इत्यकारलोपः लोपोव्योरिति यलोपः धातुस्वरः । जुषस्व जुषी- प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपं निघातः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वग्ने अरुषो वि भाहि ।
वसो नेषि च पर्षि चात्यंहः कृधी नो राय उशिजो यविष्ठ ॥ ३ ॥

त्वम् । नृऽचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृष्णासु । अग्ने ।
अरुषः । वि । भाहि । वसो इति । नेषि । च । पर्षि । च । अति ।
अंहः । कृधि । नः । राये । उशिजः । यविष्ठ ॥ ३ ॥

वृषभ कामानांवर्षितः हेअग्ने नृचक्षाः नृणांमनुष्याणां शुभाशुभकर्मणोद्रष्टाकृष्णासुरात्रिपुअरुषः आरोचमानस्त्वमनुअनुक्रमेणपूर्वीःबह्वीःज्वालाःविभाहिविशेषेणप्रकाशय वसोः सर्वस्य प्रकाशप्रदानेनस्वस्वस्थानेपुवासयितः अग्नेत्वंनोस्मान्नेपिकर्मानुरूपफलानिचप्रापय अंहः अस्माकंदारिद्र्यलक्षणंपापम् अतिपर्पिच अतिपारय निवारयेतियावत् । किञ्च यविष्ठ युवतम हेअग्ने नोस्मान्रायेधनायउशिजः कामयमानान्कृधिकुरु अभिलषितफलप्रदानेनप्राप्तकामान्कुर्वित्यर्थः ॥ नृचक्षाः चक्षिङ्व्यक्तायांवाचि अयमत्रदर्शनेवर्तते असुन्नित्यनुवृत्तौ चक्षेर्बहुलंशिच्चेत्यसुन् शिद्वद्भावात्ख्यात्रादेशाभावः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वृषभ वृषसेचने अभजित्यनुवृत्तौ ऋषिवृषिभ्यांकिदितिअभच् कित्त्वाद्गुणाभावः अपादादित्वान्निघातः । पूर्वीः पुरुशब्दस्य वोतोगुणवचनादितिङीप् आद्यस्योकारस्यदीर्घश्छान्दसः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । भाहि भादीप्तौ अन्तर्भावितण्यर्थः लोटिरूपम् । वसो वसनिवासे उरित्यनुवृत्तौशृस्वृस्निहित्रप्यसिवसीत्यादिनाउप्रत्ययः पादादित्वान्ननिघातः पाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । नेषि णीञ्प्रापणे छन्दसि लोडर्थेलट् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवदितिआमन्त्रितस्य अविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वान्ननिघातः । पर्षि पृपालनपूरणयोः चादिपुचेतिननिघातः । कृधि डुकृञ्करणे इत्यस्यलोटि सेर्ह्यपिच्चेतिहिरादेशः तस्यश्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छन्दसीतिधिरादेशः बहुलंछन्दसीत्युप्रत्ययस्यलुक् पादादित्वान्ननिघातः । राये रादाने रातेर्डैरितिडैप्रत्ययः ऊडिदमित्यादिना

विभक्तेरुदात्तत्वम् । उशिजः वशकान्तौ वशेःकिच्चेतीजिप्रत्ययः कित्त्वात्सम्प्रसारणम् प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ युवशब्दादातिशायनेइष्ठन्प्रत्ययः स्थूलदूरयुवेत्यादिनायणादेःपरस्यलोपः पूर्वस्यचगुणः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी- .

अषाळ्हो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा सञ्जिगीवान् ।
यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहतः सुप्रणीते ॥ ४ ॥

अषाळ्हः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । सम्ऽजिगीवान् । यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीते ॥ ४ ॥

हेअग्ने अषाळ्हःशत्रुभिरसोढः अपराजितःस्वयंशत्रून्जयतीत्यर्थः वृषभः कामानांवर्षिता एवंभूतस्त्वंविश्वाःसर्वाःपुरःशत्रूणांपुरीः सौभगा तत्रत्यानिशोभनान्युत्तमानिधनानिचसंजिगीवान् सम्यक्जयन्दिदीहि सर्वतोज्वालाभिर्दीप्यस्व सुप्रणीतेशोभनप्रणयन जातवेदः जातप्रज्ञ हेअग्ने बृहतःउपदिष्टातिदिष्टद्विविधेतिकर्तव्यताकलापेनमहतः पायोस्तत्फलप्रदानेनरक्षकस्यप्रथमस्यमुख्यतयाप्रथमंक्रियमाणस्य 'एषवावप्रथमोयज्ञोयज्ञानांयज्ज्योतिष्टोमः' इतिश्रुतेः । तादृशस्यज्योतिष्टोमाख्यस्यनेताहविर्वहनदेवताह्वानादिक्रिययायागनिर्वाहकोभव ॥ अषाळ्हः षहमर्षणे इत्यस्यनिष्ठायांहोढइतिढकारः झषस्तथोर्धोधइतितकारस्यधः ष्टुत्वेनढः ढलोपेकृते ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घइतिदीर्घः भोत्वाभावश्छान्दसः सहेःसाडःसइतिसकारस्यमूर्धन्यादेशः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे नञ्स्वरः । वृषभः वृषसेचने ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभच् चित्स्वरः । दिदीहि दिवुक्रीडादावित्यस्य यङ्लुकिलोण्मध्यमैकवचनेसंज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइत्यभ्यासस्यगुणाभावः सर्वेविधयश्छन्दसिविकल्प्यन्तइतिपूर्वत्रासिद्धमित्यस्याप्रवृत्तौपरत्वाद्धलिचेतिदीर्घत्वं पश्चाद्धलोपः । सौभगा सुभगान्मन्त्रेइतिउद्गात्रादिपुपाठाद्भावार्थेअञ् हृद्भगसिन्ध्वन्तेइतिपूर्वपदस्यवृद्धिः उत्तरपदस्यनवृद्धिर्भवति सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वात् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः तेनचसौभाग्येनधनान्युपलक्ष्यन्ते ञित्त्वादाद्युदात्तः । सञ्जिगीवान् जिजये छन्दसिलिट् तस्यक्वसुः सन्लिटोर्जेरितिकवर्गादेशः प्रत्ययस्वरः दीर्घश्छान्दसः । पायोः पारक्षणे कृवापाजिमीत्यादिनाउण्प्रत्ययः आतोयुक्चिण्कृतोरितियुगागमः प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अच्छिद्राशर्मंजरितःपुरूणिदेवाँअच्छादीद्यानःसुमेधाः ।
रथोनसस्निरभिवंक्षिवाजमग्नेत्वंरोदंसीनःसुमेके ॥ ५ ॥

अच्छिद्रा । शर्मं । जरितरितिं । पुरूणि । देवान् । अच्छं ।
दीद्यानः । सुऽमेधाः । रथः । न । सस्निः । अभि । वक्षि । वाजम् ।
अग्ने । त्वम् । रोदसी इतिं । नः । सुमेके इतिं सुऽमेके ॥ ५ ॥

जरितः सर्वस्यजगतः अन्तकाले जरयितः हेअग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतः दीद्यानः स्वतेजसाप्रकाशमानस्त्वं देवान्यष्टव्यान्देवान् अच्छाभिलक्ष्यतदुद्देशेन क्रियमाणानिपुरूणि बहूनिशर्मस्वर्गादिसुखसाधनभूतान्यग्निहोत्रादीनिकर्माणिअच्छिद्राअच्छिद्राणिकुरु कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन सम्पूर्णानिकुरु किञ्च हेअग्ने त्वंसस्निः सम्भक्तासंतर्जनीयोवा यद्वा सस्निःसंस्नातःसन्निरुद्धःस्वकीयंसततगमनं सन्निरुध्य हविष्प्रक्षेपपर्यन्तमत्रवर्तमानस्त्वंवाजंनोस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमन्नमभि देवानभिलक्ष्यवक्षिवहप्रापय तत्रदृष्टान्तः—रथोन रथइव यथारथो धान्यादिकमूढ्वातत्स्वामिनं प्रापयतितद्वत् किञ्च त्वमिमेरोदसीद्यावापृथिव्यौ सुमेके शोभनरूपोपेते स्वकीयप्रभाभिःप्रकाशयुक्तेकुरु ॥ दीद्यानः दीदेतिर्दीप्तिकर्मा तस्मात्शानच् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । सुमेधाः नित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच्प्रत्ययः . बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सस्निः षसस्वप्ने अस्मादौणादिकोनिन् नित्वादाद्युदात्तः । वक्षि वहप्रापणे अस्यलोटःसिपिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ढत्वकत्वे हिरादेशश्छान्दसत्वान्नभवति निघातः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

प्रपींपयवृषभजिन्ववाजानग्नेत्वंरोदंसीनःसुदोघें ।
देवेभिर्देवसुरुचांरुचानोमानोमर्तस्यदुर्मतिःपरिष्ठात् ॥ ६ ॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्वं । वाजान् । अग्ने । त्वम् । रोदसी
इतिं । नः । सुदोघे इतिं सुऽदोघें । देवेभिः । देव । सुऽरुचां ।
रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःऽमतिः । परिं । स्थात् ॥ ६ ॥

वृषभ कामानांवर्षितः हे अग्ने त्वंनोस्माकं प्रपीपयअभिलषितफलानिप्रवर्धय वाजान-न्नानिचजिन्वप्रयच्छ किञ्च देवदीप्यमानहेअग्ने सुरुचाशोभनदीप्त्यारुचानः शोभमानस्त्वं देवेभिर्यजनीयदेवैःसहितः अस्माकंरोदसी इमेद्यावापृथिव्यौ सुदोघेवृष्टिद्वाराअभिमतफलप्रदानेनसुष्ठुदोग्ध्र्यौकुरु तथामर्तस्यमनुष्यस्यशत्रोर्दुर्मतिः दुष्टबुद्धिप्रयुक्तोभिभवः नोस्मान्मापरिष्ठात् परितोमागच्छतु ॥ पीपय प्यायतेर्यङ्लुगन्तस्य लोटिशिपोलुंगभावश्छान्दसः पापाने इत्यस्यण्यन्तस्यलुङिचङिद्विर्वचनाभ्यासदीर्घौ सिपोलोपश्छान्दसः । जिन्व हिविजिविधिविप्रीणनार्थाः एतस्य लोटिइदित्त्वान्नुम् शप् अतोहेरितिहेर्लुक् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन अतिङउत्तरत्वाभावान्न निघातः । सुदोघे दोहनंदोघः भावेघञ् कुत्वंछान्दसम् आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । दुर्मतिः मनुअवबोधने मन्यतइतिमतिर्बुद्धिः कर्तरिक्तिन् दुष्टाबुद्धिः अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इळामग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ७ ॥ १५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा ।
अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७ ॥ १५ ॥

उतोपितृभ्यामित्यस्मिन्वर्गेव्याख्यातेयमृक् ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १६ ॥

अयमग्निरितिचतुर्थपञ्चर्चंसूक्तमाग्नेयम् अत्रानुक्रमणिका—अयमग्निःपट्प्रागाथमिति । उत्कीलस्त्वितितुशब्दप्रयोगादस्यापिसूक्तस्यसएवऋषिः अत्रविषमसंख्यानामृचांबृहतीछन्दः तृतीयपादस्यद्वादशाक्षरत्वात् समसंख्यानांतुसतोबृहतीप्रथमतृतीयपादयोर्द्वादशाक्षरत्वात् उक्तंच—अयुजौजागतौसतोबृहतीति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

अयमग्निःसुवीर्यस्येशेमहःसौभगस्य ।
रायईशेस्वपत्यस्यगोमतईशेवृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

अयम् । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य ।
रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमतः । ईशे । वृत्रऽहथानाम् ॥१॥

उत्कीलःस्तौति–अयंयजनीयत्वेनांगुल्यानिर्दिश्यमानोग्निः सुवीर्यस्यशोभनसामर्थ्योपेतस्य महोमहतः सौभगस्यसौभाग्यस्यईशेईष्टेईश्वरोभवति सर्वस्यबलारोग्यहेतुतयासौभाग्यकारित्वात् तथागोमतः गवादिपशुयुक्तस्यस्वपत्यस्य शोभनापत्यस्यरायोधनस्येशेईष्टे पुत्रपश्वाद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसम्पादकत्वेनतत्स्वामित्वात् तथा एवंभूतोग्निःवृत्रहथानां हननंहथः शत्रुभूतपापविनाशनानामपीशेईष्टे त्वयिसमर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात्पापक्षयोभवतीतितस्यापिस्वामी ॥ ईशे ईशऐश्वर्ये -अदादित्वाच्छपोलुक् लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः पादादित्वादनिघातः । सौभगस्य सुभगस्यभावःसौभगं उद्गात्रादित्वादञ् सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्रहृद्भगेत्यादिनाप्राप्तायाउत्तरपदवृद्धेरभावः । रायः ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । ईशे निघातः । स्वपत्यस्य नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वृत्रहथानां वृतुवर्तने अस्मात् स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिनारक्प्रत्ययः कित्वादगुणः हनहिंसागत्योरित्यस्मात् हनिकुपिनीरमिकाशिभ्यइतिक्थन् कित्वादनुनासिकलोपः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । सुवीर्यस्य अधीगर्थेत्यादिनाकर्मणिषष्ठी ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इमंनरोमरुतःसश्चतावृधंयस्मिन्रायःशेवृधासः ।
अभियेसन्तिपृतनासुदूढ्योविश्वाहाशत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमम् । नरः । मरुतः । सश्चत । वृधम् । यस्मिन् । रायः ।
शेऽवृधासः । अभि । ये । सन्ति । पृतनासु । दुःऽध्यः । विश्वाहा ।
शत्रुम् । आऽदभुः ॥ २ ॥

नरःकर्मणांनेतारः हेमरुतोदेवायूयंवृधंपशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिःस्तूयमानमग्निंसश्चत हविरानयनार्थंसेवध्वं कीदृशोग्निः कीदृशास्तेमरुतश्चेत्याकाङ्क्षायामाह—यस्मिन्देवेरायोधनानिशेवृधासः दानभोगाद्युपयोगेनसुखस्यवर्धकानिसन्ति येचदेवाः पृतनासुसेनासुसेनोपलक्षितेपुसंग्रामेपुदूढ्यःदुष्टध्यानोपेतानात्मनोहिंसकान्शत्रूनाभिसन्ति अभिभवन्ति येचविश्वाहाविश्वान्यहानियस्मिन्नखण्डेकालेतस्मिन्सर्वदाशत्रुमात्मनोद्वेष्टारमादभुः आदभ्नुवन्तिहिंसन्ति ॥ एवंभूतास्तेसर्वेमरुतोयूयंतमिममग्निंसेवध्वमितिपूर्वेणान्वयः ॥ सश्चत षस्जसङ्गे इत्यस्माल्लोटिरूपं जकारस्यव्यत्ययेनचकारः निघातः । शेवृधासः वर्णव्यत्ययः शंसुखंवर्धयतीत्यसुन्नित्यसुन् गुणाभावश्छान्दसः गतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेत्यौणादिकसूत्रात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। सन्ति असभुवि । दूढ्यः ध्यैचिन्तायाम् अन्येभ्योपिदृश्यतइतिक्विप् दृशिग्रहणात्सम्प्रसारणं दुरोदाशनाशदभध्येषूत्त्वंवक्तव्यमुत्तरपदादेश्चष्टुत्वंचेतिऊत्वढत्वे छन्दस्युभयथेतिशासिइयङादेशंबाधित्वायणादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः शसःसुप्त्वादनुदात्तत्वेकृतेउदात्तस्वरितयोर्यणइतिशसःस्वरितत्वम् । आदभुः दम्भुदम्भने अस्माल्लिट्युसिरूपम् श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनामुपसङ्ख्यानमितिकिद्वद्भावादनुनासिकलोपः द्विर्वचनप्रकरणेछन्दसिवेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः यद्वृत्तयोगादनिघातः सतिशिष्टस्वरोबलीयानितिप्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सत्वंनोरायःशिशीहिमीढ्वोअग्नेसुवीर्यस्य ।
तुविद्युम्नवर्षिष्ठस्यप्रजावतोनमीवस्यशुष्मिणः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । नः । रायः । शिशीहि । मीढ्वः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।
तुविऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥ ३ ॥

हेअग्ने सतथाविधस्त्वंनोस्मान्रायः तृतीयार्थेषष्ठी धनेनशिशीहि तीक्ष्णान्कुरु अस्मान्धनसमृद्धान्कुरु किञ्च तुविद्युम्नबहुधनोपेतअतएवमीढ्वःमीढ्वन्कामानांसेक्तः हेअग्ने त्वंवर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्यप्रभूतस्यप्रजावतः अपत्ययुक्तस्यअनमीवस्यारोग्यहेतोः अतएवशुष्मिणः बलहेतोः सुवीर्यस्यशोभनसामर्थ्ययुक्तस्यान्नस्यसंबन्धिनोस्मान्कुरु यद्वा एतत्सर्वंविशेषणतयायोजनीयम् एताःषष्ठ्यस्तृतीयार्थे । एतदुक्तंभवति—धनेनापत्यारोग्यशरीरबलोपेतेनान्नेनचास्मान्त्समृद्धान्कुर्विति ॥ शिशीहि शिञ्निशाने इत्यस्यलोटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः वाछन्दसीति

विकल्पेनङित्त्वादङितश्चेतिहेर्धिरादेशोनभवति दीर्घश्छान्दसः निघातः । मीढ्वःमिहसेचनेइत्यस्यक्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेतिनिपातनाद्ढत्वम् उपधादीर्घश्च संबुद्धौनुमिकृतेहल्ङ्यादिलोपेसंयोगान्तलोपेचकृतेनकारस्यमतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिरुः पादादित्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

चक्रिर्योविश्वाभुवनाभिसासहिश्चक्रिर्देवेष्वादुवः ।
आदेवेषुयततआसुवीर्येआशंसउतनृणाम् ॥ ४ ॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु ।
आ । दुवः । आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्ये । आ ।
शंसे । उत । नृणाम् ॥ ४ ॥

योयमग्निःचक्रिः सर्वस्यजगतःकर्ता सचविश्वाभुवनाविश्वानिभुवनानिअभिआभिविशति 'तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशद्' इतिश्रुतेः । चक्रिःकर्तासोग्निः सासहिः पुरोडाशादिहविर्भारसहनशीलःसन् दुवः अस्माभिर्दत्तंहविर्देवेषुयजनीयदेवेषु आ आनयति सचाग्निःदेवेषुदेवनशीलेषुस्तोतृषुआयतते आभिमुख्येनगच्छति यद्वा विश्वानिभुवनानिचक्रिःअभिसासहिरभिभवनशीलःआकारश्चार्थे देवेषुचदुवः परिचरणंचक्रिःकर्तायएवंभूतः सआयततेइत्यादिपूर्ववत् ॥ उतापिच नृणांयज्ञस्यनेतृणांशस्त्रिणांशंसे शंसनंशंसःशस्त्रंतस्मिन्सोग्निरागच्छति तथानृणांमनुष्याणांसुवीर्येशोभनावीर्योपेतेयुद्धेतद्रक्षणार्थमागच्छति अनेनाग्नेः सर्वव्यापकताप्रतिपादिताभवति । चक्रिःडुकृञ्करणे आदृगमहनजनःकिकिनौलिट्चेतिकिन्प्रत्ययः लिड्वद्भावाद्द्विर्वचनम् कित्त्वाद्गुणाभावः नित्स्वरः । सासहिः षहमर्षणेइत्यस्माद्यङन्तात् सहिवहिचलिपतिभ्योयङन्तेभ्यःकिकिनाविति किः प्रत्ययस्वरः । यतते यतीप्रयत्ने यद्वृत्तयोगादनिघातः । शंसे भावेघञ् ञित्स्वरः । नृणां नृचेतिविकल्पेनदीर्घाभावः नामन्यतरस्यामितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । विश्वेत्यादिषुनलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मानोअग्नेमतयेमावीरतायैरीरधः ।
मागोतायैसहसस्पुत्रमानिदेपद्वेषांस्याकृधि ॥ ५ ॥

मा । नः । अग्ने । अमतये । मा । अवीरतायै । रीरधः ।
मा । अगोतायै । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप ।
द्वेषांसि । आ । कृधि ॥ ५ ॥

सहसस्पुत्र बलस्यपुत्र हेअग्ने त्वंनोस्मान् अमतयेशत्रुभूतायदारिद्र्यायमारीरधः संसिद्धान्विषयभूतान्माकुरु तथाअवीरतायैअवीरशब्देनतद्वान्लक्ष्यतेवीरस्यभावोवीरता नवीरता अवीरतातस्यै अस्मानपुत्रतायाविषयभूतान्माकुरु तथात्वमस्मान्अगोतायैगवादिपशुसंपत्त्यभावस्य विषयभूतान्माकुरु किञ्चास्मान्निदेनिन्दायाविषयभूतान्माविधेहि तथात्वंद्वेषांसिकर्मापराधनिमित्तान् द्वेषान् अपाकृधि अपाकुरु निवारय ॥ अवीरतायै वीराअस्यसन्तीतिवीरः अर्शआदित्वादच् तस्यभावःवीरता तस्यभावस्त्वतलाविति तल् नवीरताअवीरता नञःस्वरेप्राप्ते परादिश्छन्दसिबहुलमितिनञउत्तरस्यादेरुदात्तता । रीरधः राधसाधसंसिद्धौअस्माण्ण्यन्ताच्छान्दसेलुङि णिश्रिद्रुस्रुभ्यइतिच्लेश्चङादेशः णेरनिटीतिणिलोपः णौचङ्युपधायाह्रस्वः चङीतिद्विर्वचनं सन्वल्लघुनिचङ्परेइतिसन्वद्भावः सन्यतइत्यभ्यासस्येत्वम् तस्यदीर्घोलघोरिति दीर्घः नमाङ्योगेइत्यडभावः निघातः । अगोतायै गोशब्देनगोमान्लक्ष्यते नगौःअगौःअगोभावःअगोता तस्यभावइतितल् लित्स्वरः । सहसस्पुत्र सुबामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरेइतिपराङ्गवद्भावात्सहसस्पुत्रइत्येतयोःसर्वानुदात्तत्वम् । निदे णिदिकुत्सायाम्अस्मात्सम्पदादित्वाद्भावे क्विप् अनित्यमागमशासनमितिनुमभावः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तता ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

शग्धिवाजस्यसुभगप्रजावतोग्नेबृहतोअध्वरे ।
संरायाभूयसासृजमयोभुनातुविद्युम्नयशस्वता ॥ ६ ॥ १६ ॥

शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।
सम् । राया । भूयसा । सृज । मयःऽभुना । तुविऽद्युम्न ।
यशस्वता ॥ ६ ॥ १६ ॥

सुभग शोभनधनोपेत हेअग्ने त्वमध्वरेअस्माभिः क्रियमाणेस्मिन्नग्निष्टोमादिकर्मणि बृहतोमहतः प्रभूतस्यप्रजावतः अपत्योपेतस्यवाजस्यान्नस्यशग्धिईशिषे तादृशमन्नमस्मिन्न-ध्वरेअस्मभ्यंदेहि किञ्च तुविद्युम्नबहुधनयुक्तहेअग्ने मयोभुना मयइतिसुखनाम शेवृधंमय-इतितन्नामसुपाठात् तत् दानाद्युपयोगहेतुतयासुखस्यभावकेन अतएवयशस्वताकीर्तिमताभू-यसाअतिप्रभूतेनरायाएवंविधेनधनेनास्मान्त्संसृज संयोजय ॥ शग्धि शक्लृशक्तावित्य-स्यलोटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् हुझल्भ्योहेर्धिरितिधिरादेशः हेरपित्त्वादुदात्तता । राया ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । भूयसा बहुशब्दात् द्विवचनविभज्योपपदेइतिईय-सुन् बहोर्लोपोभूचबहोरितिईयसुनःसर्वस्यलोपेप्राप्ते आदेःपरस्येतिप्रत्ययस्यादेर्लोपः बहोर्भू-रादेशश्च नित्स्वरः । सृज सृजविसर्गे तुदादिः लोटिरूपं निघातः । मयोभुना भवतेरौणा-दिकोडुप्रत्ययः । तुविद्युम्न पादादित्वादनिघातः ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

समिध्यमानइतिपञ्चर्चंपञ्चमंसूक्तमाग्नेयंत्रैष्टुभं वैश्वामित्रस्यकतस्यार्षम् तदुक्तं—स-मिध्यमानःपञ्चकतोवैश्वामित्रस्त्विति । आहोतेत्यादिसूक्तदशकस्यविनियोगउक्तः प्रातरनु-वाकाश्विनशस्त्रयोरिति तत्रेदंचतुर्थम् वाजपेयेबार्हस्पत्येचरावग्निंसुदीतिमितिस्विष्टकृतो याज्या वाजपेयेनेत्यादिखण्डेसूत्रितम्—अग्निंसुदीतिंसुदृशंगृणन्तइतिसंयाज्येइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

समिध्यमानःप्रथमानुधर्मासमक्तुभिरज्यतेविश्ववारः ।
शोचिष्केशोघृतनिर्णिक्पावकःसुयज्ञोअग्निर्यजथायदेवान् ॥ १ ॥

सम्ऽइध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सम् । अक्तुऽभिः ।
अज्यते । विश्वऽवारः । शोचिःऽकेशः । घृतऽनिर्निक् । पावकः ।
सुऽयज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥ १ ॥

कतःस्तौति— धर्म धारणाद्धर्मअग्नेःयज्ञनिर्वाहकतयातद्धारकत्वाद्धर्माग्निः तथाचमन्त्रः— धर्माणमग्निंविदथस्यसाधनमिति । तादृशोग्निः प्रथमाप्रथमंयज्ञोपक्रमेअनुअध्यायतनेष्वनुक्रमे-

णसमिध्यमानःसम्यक्प्रज्वाल्यमानः यद्वा अनुधर्मे धर्मसाधनभूतेषुयज्ञेषुप्रथमंसमिध्यमानः विश्ववारः विश्वैःसर्वैर्यजमानैर्येष्टव्यतयावरणीयःशोचिष्केशःशोचींषिज्वालाः केशायस्यसतथोक्तः घृतनिर्णिक्निर्णिगितिरूपनाम दीप्तिरूपः यद्वा घृतनिर्णिक् घृतस्यतापनद्वारा विलापनेनशोधकः पावकः अस्मदीयपापशोधकःसुयज्ञः शोभनयज्ञोपेतः एवंभूतोग्निः देवानस्माभिर्यजनीयान्देवान्यजथाययष्टुम् अक्तुभिरञ्जनसाधनैर्घृतादिभिःसमज्यते सम्यक्सिच्यते ॥ प्रथमा सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः । धर्मे धृञ्धारणेइत्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् ह्रस्वत्वंछान्दसं नित्स्वरः । अक्तुभिः अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु अज्यतेएभिरितिबाहुलकात्क्तुः करणे कित्त्वादुपधालोपः प्रत्ययस्वरः । अज्यते सएवधातुः कर्मणियक् अनिदितामित्युपधालोपः । विश्ववारः विश्वैर्यजमानैर्होतृद्वारावारोवरणंयस्येत्यत्रवृञ्वरणेइत्यस्यण्यन्तस्यरूपं वारः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । घृतनिर्णिक् णिजिर्शौचपोषणयोः क्विप् घृतंनेनेक्तीतिद्वितीयातत्पुरुषत्वात्पूर्वपदस्वरः । यजथाय यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु अस्मादौणादिकोथप्रत्ययः तादर्थ्येचतुर्थी प्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यथायंजोहोत्रमंग्नेपृथि॒व्यायथांदि॒वोजातवेदश्चिकि॒त्वान् ।
ए॒वानेनंह॒विषायक्षिदे॒वान्मंनु॒ष्वद्य॒ज्ञंप्रतिरे॒ममद्य ॥ २ ॥

यथा । अयंजः । होत्रम् । अग्ने । पृथि॒व्याः । यथा । दि॒वः ।
जातऽवेदः । चिकि॒त्वान् । ए॒व । अनेन । ह॒विषा । य॒क्षि ।
दे॒वान् । म॒नु॒ष्वत् । य॒ज्ञम् । प्र । ति॒र॒ । इ॒मम् । अ॒द्य ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वंयथापृथिव्याःयजमानभूतायाः पृथिवीदेवतायाःपूर्वंहोतासन् होत्रंहोमसाधनं हविःअयजःअयाक्षीः जातवेदः जातप्रज्ञ हेअग्ने चिकित्वान्कर्मविषयज्ञानवांस्त्वंयथादिवः यजमानभूतायाः द्युदेवतायाः होताभूत्वाहविरयजः एव एवंत्वमस्मिन्कर्मणिहोतासन्अनेन अस्माभिर्दीयमानेनहविषादेवान्यक्षियज किञ्च त्वमद्येदानीमस्माभिःक्रियमाणमिमंयज्ञंप्रतिर अनुष्ठानसंपूर्त्यापारंगमय तत्रदृष्टान्तः—मनुष्वदिति यथामनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपूर्त्यापारमनैषीस्तद्वत् इमंयज्ञंपारंनयेत्यर्थः ॥ यथा प्रकारवचनेथालितिथाल् लित्प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ।

अयजः यजेर्लङिरूपं यच्छब्दयोगादनिघातः । होत्रं हुदानादनयोः हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्नि-तित्रन्प्रत्ययेनान्तोदात्तः । दिवः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । चिकित्वान् कितज्ञानेइत्यस्य क्वसौरूपं प्रत्ययस्वरः । अनेन इदंशब्दस्यतृतीयैकवचने अनाप्यकइत्यनादेशः । यक्षि यजेर्लेटिरूपम् । मनुष्वत् तत्रतस्येवेतिवतिः नभोङ्गिरोमनुषांवत्युपसंख्यानमितिभसंज्ञकत्त्वाद्रुत्वा-भावः । प्रत्ययस्वरः तरतेर्लोटिव्यत्ययेनशः ऋतइद्धातोरितीत्वं निघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्रीण्यायूंषितवंजातवेदस्तिस्रआजानीरुषसंस्तेअग्ने ।
ताभिर्देवानामवोयक्षिविद्वानथाभवयजमानायशंयोः ॥ ३ ॥

त्रीणि । आयूंषि । तव । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः ।
उषसः । ते । अग्ने । ताभिः । देवानाम् । अवः । यक्षि । विद्वान् ।
अथ । भव । यजमानाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञ तवत्रीण्यायूंषि त्रिविधानिआज्यौषधिसोमात्मकान्यन्नानिआहार-तयाकल्पितानि हेअग्ने तिस्रउषसः एकाहाहीनसत्रगताउषोभिमानिन्यस्तिस्रोदेवताः तेतवआ-जानीर्जनयित्र्योमातरः यद्वा उषोभिमानिन्योदेवतास्तवआजानीः त्वामनुजाताःतिस्रःस्वसारः तथाचस्वसृःप्रकृत्यमन्त्रः–प्रजामेकारक्षत्यूर्जमेकाराष्ट्रमेकारक्षतीति । ताभिरुषोभिमानिनीभिः दे-वताभिः सहितस्त्वम् अवः अस्माभिर्दीयमानंहविर्लक्षणमन्नंदेवनांयक्षि यष्टव्यदेवानांप्रयच्छ अ-थानन्तरंविद्वान्जानंस्त्वं यजमानायशंभव सुखहेतुर्भव योश्चसुखस्यमिश्रयिताचभव ॥ तव यु-ष्मदस्मदोर्ङसीत्याद्युदात्तः । तिस्रः त्रिशब्दस्यस्त्र्यर्थेत्रिचतुरोःस्त्रियामितितिसृइत्यादेशः अचिर-ऋतइतिरेफादेशः तिसृभ्योजसइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । आजानीः जनजनने जनिघसिभ्यामि-णितिकर्तरिइण् णित्त्वादुपधावृद्धिः वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अवः अवरक्षणे असुन्नित्यसुन् नित्स्वरः । यक्षि यजेर्दानार्थस्यलेटिरूपम् । यजमानाय पूङ्यजोः शानन्नितिशानन् नित्स्वरः । योः युमिश्रणेइत्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच् आर्धधातुक-लक्षणगुणः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अग्निंसुदीतिंसुदृशंगृणन्तोनमस्यामस्त्वेडयंजातवेदः ।
त्वांदूतमरतिंहव्यवाहंदेवाअकृण्वन्नमृतस्यनाभिम् ॥ ४ ॥

अग्निम् । सुऽदीतिम् । सुऽदृशम् । गृणन्तः । नमस्यामः । त्वा ।
ईड्यम् । जातऽवेदः । त्वाम् । दूतम् । अरतिम् । हव्यऽवाहम् ।
देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ ४ ॥

जातवेदः जातस्यसर्वस्यवेदितः हेअग्नेगृणन्तः त्वद्विषयांस्तुतिंकुर्वाणाः वयमग्निमङ्गनादिगुणोपेतंसुदीप्तिमतएवसुदृशं सर्वैःसुदर्शनमीड्यंस्तुत्यम् एवंविधंत्वात्वांनमस्यामः हविर्भिः पूजयामः किंच देवाअस्माभिर्यजनीयाइन्द्रादयोदेवाः अरतिंनविद्यतेरतिर्विषयेषुप्रीतिर्यस्यासौ अरतिः विषयेष्वप्यसक्तम् अतएवामृतस्यदेवान्नभूतायाःसुधायाः नाभिं नाभिस्थानंत्वांतादृशंहव्यवाहंदूतमकृण्वन् हविषांवोढारंदूतमकुर्वन् दूतोहिद्विविधः वार्ताहारीकार्यकारीचेति तत्रत्वांकार्यकारिणंदूतमकार्षुरितिभावः ॥ सुदीतिं दीङ्क्षये दीयतेविनाश्यतेआभिस्तमइतिकरणेक्तिन् दीप्तयोदीप्तयः बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । सुदृशं दृशिर्प्रेक्षणे तस्माच्छक्त्यार्थे खल् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिगुणाभावः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । गृणन्तः गृणातिरर्चतिकर्मा । नमस्यामः नमस्पूजायां नमोवरिवश्चित्रङःक्यजितिक्यच् तदन्ताल्लटिरूपम् पादादित्वादनिघातः । दूतं टुदुउपतापे दुतनिभ्यांदीर्घश्चेतिक्तः तत्सान्नियोगेनधातोर्दीर्घः दूतः इतस्ततःसंचारीत्यर्थः प्रत्ययस्वरः । अरतिम् रमुक्रीडायां भावेक्तिन् । अकृण्वन् कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलङि धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः अकारश्चान्तादेशः निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यस्त्वद्धोतापूर्वोअग्नेयजीयान्द्विताचसत्तास्वधयाचशम्भुः ।
तस्यानुधर्मप्रयजाचिकित्वोथानोधाअध्वरंदेववीतौ ॥ ५ ॥ १७ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च ।
सत्ता । स्वधया । च । शम्ऽभुः । तस्य । अनु । धर्म । प्र । यज ।
चिकित्वः । अथ । नः । धाः । अध्वरम् । देवऽवीतौ ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेअग्ने त्वत् त्वत्तोपिपूर्वः प्रथमभावीयजीयान्अतिशयेनयष्टायोयःकश्चिद्धोताहोमनिष्पादकः द्विताद्वैधमध्यमेचोत्तमस्थानेचस्वधयासोमाख्येनान्नेनसहसत्तानिषण्णःसन्शम्भुः यज्ञानांसुखभूरभूत् द्वितीयपादमेवं यास्कोव्याचख्यौ—द्विताचसत्तास्वधयाचशम्भुः द्वैधंसत्तामध्यमेचस्थानउत्तमेचशम्भुः सुखभूरिति । चिकित्वः धर्मविषयकचेतनावान् हेअग्ने तस्ययः त्वत्तोपिपूर्वभावीहोतानिरूपितः तस्यहोतुः अनुधर्मधर्माननुतेनानुष्ठितधर्मानुपलक्ष्य प्रयज प्रकर्षेणदेवान्पूजय अथानन्तरं हेअग्नेत्वंनोस्माकं संबन्धिनमध्वरमिमंयज्ञंदेववीतौ देवानां प्रीत्यर्थं धाः विधेहि । यजीयान् यष्टृशब्दस्यतुश्छन्दसीतिईयसुन् तस्मिन् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । द्विता द्विशब्दात्संख्यायाविधार्थेधेतिधाप्रत्ययः धकारस्यतकारश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । सत्ता षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्यताच्छीलिकस्तृन् नित्स्वरः । स्वधया स्वंलोकंदधाति यजमानस्येतिस्वधा अतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । शम्भुःशंसुखम् अस्माद्भवतीति भूसत्तायां विप्रसम्भ्योड्वसंज्ञायामित्यत्रमितद्र्वादेरुपसंख्यानात् डुप्रत्ययः डित्त्वाट्टिलोपः । यज यजेर्लोटिरूपम् । चिकित्वः कितज्ञानेइत्यस्यक्वसौरूपं मतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिनकारस्यरुः । अथानः निपातस्यचेतिदीर्घः । धाः डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यछान्दसे लुङिरूपम् अडभावश्छान्दसः । देववीतौ देवानांवीतिरशनंयत्रप्रीतौ साप्रीतिर्देववीतिः वीक्षान्त्यादिषु इत्यस्माद्भावेक्तिन् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

भवानोअग्नइतिपञ्चर्चंपष्ठंसूक्तम् भवानइत्यनुक्रमणिका कृतोवैश्वामित्रस्त्वितितुशब्दप्रयोगादस्यापिवैश्वामित्रःकतऋषिः अग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः प्रवर्ग्येभिष्टवेभवानोअग्नइतिद्यृचोविनियुक्तः सूत्रितंच—भवानोअग्नेसुमनाउपेतावितिद्यृचाइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

भवानाअग्नेसुमनाउपेतौसखेवसख्येपितरेवसाधुः ।
पुरुद्रुहोहिक्षितयोजनानांप्रतिप्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भव । नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपऽइतौ । सखाऽइव । सख्ये ।
पितराऽइव । साधुः । पुरुऽद्रुहः । हि । क्षितयः । जनानाम् ।
प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वम् उपेतौअस्माभिः क्रियमाणप्रवर्ग्याख्यकर्मणः आभिमुख्येनागमनेसुमनाः तत्कर्मसिद्धयर्थमनुकूलमनस्कोभूत्वानः साधुर्भवअस्मत्संबन्धिकर्मसाधकोभव तत्रदृष्टान्तद्वयम्— सखेवसख्येपितरेवेति यथासखासुहृत्सख्येमित्रायहितोपदेशेनसाधुर्भवति यथाचपितरामातापितरौपुत्रायसन्मार्गोपदेशादिनासाधकौभवतःतद्वत् किंच जनानांमनुष्याणांक्षितयोमनुष्याः पुरुद्रुहोहिनानाविधद्रोहयुक्ताः हिशब्दःकारणपरः यस्माल्लोकेपरस्परमात्सर्यादिनान्योन्यमसहमानाजना वर्तन्ते तस्मात्वं प्रतीचीः प्रतीचः प्रतिकूलतयास्मदाभिमुख्येनागच्छतः अरातीः अरातीन्शत्रून्प्रतिदहतात् त्वंप्रतिकूलःसन्भस्मसात्कुरु ॥ भवानः द्व्यचोतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घः । उपेतौ इण् गतौ अयनमितिभावेक्तिन् प्रादिसमासः तादौचनिंतिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सख्ये समानेख्यश्चोदात्तइतिइण् डित्त्वाट्टिलोपः तत्सन्नियोगेनयलोपः समानस्यच्छन्दसीत्यादिनासभावः उदात्तइत्युक्तत्वादुपपदस्योदात्तता । साधुः राधसाधसंसिद्धौ कृवापाजीत्यादिनाउण्प्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । प्रतीचीः अञ्चुगतिपूजनयोः ऋत्विग्दधृगित्यादिनाक्विन् स्त्रियाम् उगितश्चेतिङीपिप्राप्ते पुनःधातोरुगितःप्रतिषेधइतिप्रतिषिद्धे अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिप्रतिप्रसवात्ङीप् तस्मिन् भसंज्ञायां अचइत्यकारलोपः चावितिदीर्घः । दहतात् दहभस्मीकरणे इत्यस्य लोण्मध्यमैकवचनेहेःतुह्योस्तातङाशिषीतितातङादेशः निघातः । अरातीः प्रतीचीः उभयत्रलिङ्गव्यत्ययः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तपो॒ष्वग्ने॒अन्तराँ॑अ॒मित्रा॒न्तपा॒शंस॒मर॑रुषः॒परस्य ।
तपो॑वसोचिकिता॒नोअ॒चित्ता॒न्वितैतिष्ठन्ता॒मजरा॑अ॒यासः॑ ॥ २॥

तपो॒ इति॑ । सु । अ॒ग्ने॒ । अन्त॑रान् । अ॒मित्रा॑न् । तप॑ । शंस॑म् ।
अर॑रुषः । पर॑स्य । तपो॒ इति॑ । व॒सो॒ इति॑ । चि॒कि॒तानः॑ ।
अ॒चित्ता॑न् । वि । ते॒ । ति॒ष्ठ॒न्ता॒म् । अ॒जरा॑ः । अ॒यासः॑ ॥ २ ॥

हेअग्ने अन्तरान्अभिभावुकानमित्रान्शत्रून्सुसुष्ठुयथाभवतितथातपोतपैवबाधस्व किञ्च अररुषः तुभ्यंहविरप्रयच्छतः अतएवपरस्यशत्रुभूतस्यस्वंशंसमभिलाषंतपक्षपय वसोसर्वस्यवासयितः हेअग्ने चिकितानः कर्माभिज्ञस्त्वम् अचित्तानसत्कर्मसुयुक्तमनस्कान् पुरुषान्तपो

सन्तप यस्मादेवंतस्मात्तेतवरश्मयःअजराःजराराहिताःप्रतिबन्धरहिता अतएवअयासःसर्वत्रगमनस्वभावाःसन्तोवितिष्ठन्तां विशेषेणतिष्ठन्तु ॥ तपो तपउ गुणःउञमवलम्ब्यउञइतिप्रगृह्यसंज्ञा पादादित्वादनिघातः । तप तपसंतापेइत्यस्यलोटिरूपं द्व्यचोतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घः । अररुपः रादानेइत्यस्यक्कसौवस्नेकानितिप्राप्तस्येटःसम्प्रसारणंसम्प्रसारणाश्रयंचबलीयइति सम्प्रसारणबलीयस्त्वान्निवृत्तिः वसोःसम्प्रसारणमितिसम्प्रसारणं समासेनञ्स्वरः । चिकितानः कितज्ञानेइत्यस्यछन्दसिलिट् तस्यलिटःकानज्वेतिकानजादेशः द्विर्वचनं कित्त्वाद्गुणाभावः चित्वादन्तोदात्तः । तिष्ठन्तां ष्ठागतिनिवृत्तौ विपूर्वात्तिष्ठतेःसमवप्रविभ्यःस्थइत्यात्मनेपदं निघातः । अयासः अयगतौ पचाद्यच् चित्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इध्मेनाग्नइच्छमानोघृतेनंजुहोमिहव्यंतरसेबलाय ।
यावदीशेब्रह्मणावन्दमानइमांधियंशतसेयायदेवीम् ॥ ३ ॥

इध्मेन । अग्ने । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यम् । तरसे । बलाय । यावत् । ईशे । ब्रह्मणा । वन्दमानः । इमाम् । धियम् । शतऽसेयाय । देवीम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने इच्छमानः धनंकामयमानोहंयजमानः इध्मेनसमिन्धनकारिसमित्समूहेनघृतेनआज्येनसहहव्यंहवनयोग्यंहविः पुरोडाशादिकंजुहोमि किमर्थंतरसेवेगायतवसततगमनासिद्ध्यर्थंबलायसामर्थ्यायपुरोडाशादिहविर्भारवहनसिद्ध्यर्थंत्वयिहविःप्रक्षिपामि किंच ब्रह्मणा स्तोत्रेणवन्दमानः त्वांस्तुवन्नहंयावदीशेयावद्वन्दनंवोढुंशक्नोमितावद्देहि त्वंचइमामस्माभिः क्रियमाणांधियंत्वद्विषयांस्तुतिंशतसेयायअपरिमितधनपर्यवसानायदेवींदीप्तामतिप्रभूतांकुरु ॥ इध्मेन ञिइन्धीदीप्तौ इध्यतेनेनाग्निरितिइध्मःकाष्ठविशेषः इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मगितिकरणेमक् कित्त्वादनुनासिकलोपः प्रत्ययस्वरः । इच्छमानः इषइच्छायां व्यत्ययेन शानच् इषुगमियमांछइतिछकारः । जुहोमि हुदानादनयोरित्यस्यलटिरूपं पादादित्वादनिघातः । हव्यं हवमर्हतीतिछन्दसिचेतियप्रत्ययः भसंज्ञायांयस्येतिचेत्यलोपः प्रत्ययस्वरः । यावत् यच्छब्दाद्यत्तदेतेभ्यःपरिमाणेवतुबितिवतुप् आसर्वनाम्नइत्याकारःआद्युदात्तः । ईशे ईशऐश्वर्येइत्यस्यलडुत्तमैकवचने इटः टेरेत्वम् अदादित्वाच्छपोलुक् । शतसेयाय षोन्तकर्मणि

आदेचउपदेशेऽइत्यात्वम् अचोयदितिभावेयत् ईद्यतीतीत्वम् आर्धधातुकलक्षणोगुणः कृदु-त्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उच्छोचिषासहसस्पुत्रस्तुतोबृहद्वयःशशमानेषुधेहि ।
रेवदग्नेविश्वामित्रेषुशंयोर्मर्मृज्मातेतन्वं१भूरिकृत्वः ॥ ४ ॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । स्तुतः । बृहत् । वयः ।
शशमानेषु । धेहि । रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शम् । योः ।
मर्मृज्म । ते । तन्वम् । भूरि । कृत्वः । ४ ।

सहसस्पुत्रहेअग्ने शोचिषास्वकीययादीप्त्याउत्उद्दीप्यस्व स्तुतः स्तोत्रशस्त्रसाधनभूतैर्मन्त्रैः स्तुतस्त्वं शशमानेषुशशमानःशंसमानइतियास्कः । त्वद्विषयकशंसनंकुर्वाणेषुविश्वामित्रेषुविश्वामित्रगोत्रोत्पन्नेषुविश्वंमित्रमस्येतिविश्वामित्रः एकस्मिन्बहुवचनंपूजार्थम् तथाविधेष्वस्मासुरेवद्धनयुक्तं बृहत्प्रभूतं वयः वयःशब्दोन्नवाची अर्कः वयः क्षद्मेत्यन्ननामसुपाठात् तादृशंप्रभूतमन्नंधेहि विधेहि किञ्च शं रोगाणांशमनमस्मासुविधेहि योः भयानांयावनममिश्रणंचविधेहि शमनंचरोगाणांयावनंचभयानामितियास्कः । कृत्वः अस्माभिःक्रियमाणस्यकर्मणः प्रयोजकत्वेनकर्तः हेअग्ने तेतवतन्वंतनुंभूरिबहुवारंमर्मृज्म पुनःपुनःसोमाज्यपयःप्रभृतिभिराहुतिभिर्वयंसिञ्चामः ॥ शशमानेषु शशप्लुतगतावित्ययंधातुरत्रस्तुत्यर्थः ताच्छील्यवयोवचनशक्तिष्वितिचानश् चितइत्यन्तोदात्तत्वम् । धेहि डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यलोटिरूपम् । रेवत् रयिरस्यास्तीति मतुप् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिमतुपउदात्तत्वं छन्दसीरइतिमस्यवत्वं रयेर्मतौबहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणंपरपूर्वत्वं गुणः । विश्वामित्रेषु मित्रेचर्षाविति पूर्वपदस्यदीर्घत्वं बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । मर्मृज्म मृजू(ष्)शुद्धावित्यस्यवर्तमानेलिटिउत्तमबहुवचनेमसोमादेशः अनित्यमागमानुशासनमितीडभावः रेफश्छान्दसः पादादित्वान्निघातः प्रत्ययस्वरः । भूरि भूसत्तायाम् अदिशदिभूशुभिभ्यःक्रिन्नितिक्रिन् कित्त्वाद्गुणाभावः नित्स्वरः । कृत्वः डुकृञ्करणे सम्पदादित्वाद्भावेक्विप् तदस्यास्तीतिमतुप् झयइतिमस्यवत्वम् तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायांतकारस्यजश्त्वाभावः मतुवसोरुरितिरुत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

कृधिरत्नंसुसनितर्धनानांसघेदग्नेभवसियत्समिद्धः ।
स्तोतुर्दुरोणेसुभगस्यरेवत्सृप्राकरस्नादधिषेवपूंषि ॥ ५ ॥ १८ ॥

कृधि । रत्नम् । सुऽसनितः । धनानाम् । सः । घ । इत् । अग्ने ।
भवसि । यत् । सम्ऽइद्धः । स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य ।
रेवत् । सृप्रा । करस्ना । दधिषे । वपूंषि ॥ ५ ॥ १८ ॥

सुसनितः अभिलषित धनानांसुष्ठुदातः हेअग्ने धनानांकनकपश्वादीनांमध्येरत्नमुत्तमधनंकृधिविधेहि मह्यंदत्स्व यद्यदात्वंसमिद्धःसोमाज्यादिभिःसम्यगिद्धोदीप्तोवर्तसेतदासघइत्सतादृशएवत्वंधनस्यदाताखलुभवसि किञ्च सुभगस्यत्वद्विषयस्तुत्याशोभनधनयुक्तस्यस्तोतुर्यजमानस्यदुरोणेगृहेसृप्रा प्रसर्पणशीलौकर्मकरणार्थंप्रसृतौकरस्नाकर्मणांप्रस्नातारौबाहू करस्नौबाहूकर्मणांप्रस्नातारावितियास्कः । वपूंषिरूपाणिवर्पः वपुरितिरूपनामसुपठितत्वात् तादृशौबाहूभास्वराणिज्योतींषिच रेवत्धनयुक्तंयथाभवतितथादधिषेधारयासि ॥ सुसनितः षणुदानइत्यस्यतृचिरूपम् आमन्त्रितनिघातः । सृप्रा सृप्लृगतौ अस्मात्स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिनारक् कित्त्वाद्गुणः प्रत्ययस्वरः । करस्ना करोतिफलमितिकरःकर्म पचाद्यजन्तः कर्मणिस्नाशोधनंययोस्तौ यद्वा कर्मणांशोधनंयाभ्यामितिबहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । दधिषे डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यलटि छन्दस्युभयथेतिथासआर्धधातुकत्वादिट् आतोलोपः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अग्निंहोतारमितिपञ्चर्चंसप्तमंसूक्तंत्रैष्टुभमाग्नेयंगाथिनआर्षम् तथाचानुक्रान्तम्—अग्निंहोतारंगाथींहेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अग्निंहोतारंप्रवृणेमियेधेगृत्संकविंविश्वविदममूरम् ।
सनोयक्षद्देवताताजीयान्त्रायेवाजायवनतेमघानि ॥ १ ॥

१ नि० ४. १४.

अग्निम् । होतारम् । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सम् । कविम् ।
विश्वऽविदम् । अमूरम् । सः । नः । यक्षत् । देवऽताता ।
यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥ १ ॥

गाथीस्तौति हेअग्ने गृत्संगृणन्तंदेवानांस्तुतिंकुर्वन्तंकविंमेधाविनंविश्वविदंसर्वविषयज्ञानोपेतममूरममूढमग्निमङ्गनादिगुणोपेतं त्वांमियेधे अस्माभिःक्रियमाणेस्मिन्यज्ञेहोतारंहोमनिष्पादकंदेवानामाह्वातारंवाहंप्रवृणेप्रकर्षेणसंभजे सतथाविधोग्निःयजीयान्यष्टृतमःसन्नोस्माकंदेवतातायष्टव्यतयासंबन्धिनोदेवान्यक्षत्यजतु किञ्च सोग्निःरायेधनायवाजायान्नायचमघानिमंहनीयानिअस्माभिर्दीयमानानिहवींषिवनतेसंभजताम् ॥ वृणे वृङ्संभक्तौ निघातः । मियेधे मकारैकारयोर्मध्येइयागमश्छान्दसः । गृत्सं गृधुअभिकाङ्क्षायां गृधिपण्योर्दकौचेतिसप्रत्ययः अन्त्यस्यदकारः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । अमूरं मुहवैचित्त्ये इत्यस्यनिष्ठायांरूपं रेफश्छान्दसः नञ्समासेतस्यनञ्स्वरः । यक्षत् यजेर्लेटि सिब्बहुलंलेटीतिसिप् लेटोडाटावित्यडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः । देवताता देवशब्दात्स्वार्थेसर्वदेवात्तातिलितितातिल् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः लित्स्वरः । वनते वनपणसंभक्तावित्यस्यलटिव्यत्ययेनात्मनेपदंनिघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रतेअग्नेहविष्मंतीमियर्म्यच्छासुद्युम्नांरातिनींघृताचीम् ।
प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणःसंरातिभिर्वसुभिर्यज्ञमश्रेत् ॥ २ ॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीम् । इयर्मि । अच्छ । सुऽद्युम्नाम् ।
रातिनीम् । घृताचीम् । प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिम् । उराणः ।
सम् । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञम् । अश्रेत् ॥ २ ॥

हेअग्ने सुद्युम्नांसुतेजसंहविष्मतींपुरोडाशादिहविर्युक्तांरातिनीं हविर्दात्रीं घृताचीं घृताञ्चितां जुहूमुपभृतंवा तेतवअच्छ त्वदाभिमुख्येन प्रेयर्मि प्रेरयामि । देवतातिम् देवान्उराणः उरुबहुकुर्वाणः उराणउरुकुर्वाणइतियास्कः । तादृशोभवान्रातिभिर्वसुभिः अस्मभ्यंदेयतयाप्राप्तैर्धनैः सह

१ नि० ६. १७.

प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येनसमश्रेत् तमिमंयज्ञं सम्यक्सेवताम् ॥ हविष्मतीं. हविरस्यास्तीतिमतुप् तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायां सकारस्यरुर्नभवति उगितश्चेतिङीप् स्वरविधौव्यञ्जनमविद्यमानवदितिपरिभाषानाश्रयणान्मतुपउदात्तताभावः । इयर्मि ऋगतौ जुहोत्यादिः अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्त्वम् अभ्यासस्यासवर्णेइतीयङादेशः मिपःपित्वाद्गुणः निघातः । अच्छ निपातस्येतिसंहितायांदीर्घः । रातिनीं रादानेइत्यस्य नपुंसकेभावेक्तः रातमस्यास्तीतिअतइनिठनावितीनिः प्रययस्वरः । घृताचीं घृतपूर्वादञ्चतेः ऋत्विग्दधृगित्यादिनाक्विन् अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् भसंज्ञायाम् अचइत्यकारलोपः चावितिदीर्घः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणङीपउदात्तत्वेप्राप्ते चावितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । प्रदक्षिणित् प्रदक्षिणंकरोतीतितत्करोतीतिणिजुत्पद्यमानोध्दक्षिणशब्दाद्भवतिसंग्रामयतेरेवसोपसर्गोण्णिजुत्पत्तिर्नान्यस्मादितितदन्तात्क्विप् ह्रस्वस्यपितीतितुक् णिचोलोपाभावश्छान्दसः णिच्स्वरः । देवतातिम् देवशब्दात्सर्वदेवात्तातिलितितातिल् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । उराणः उरुकरोतीति तत्करोतीतिणिच् तदन्ताच्छन्दसिलिट् मन्त्रत्वादाम्नभवति तस्यकानच् णेरनिटीतिणिलोपः वरादेशाभावश्छान्दसः चित्त्वादन्तोदात्तः । अश्रेत् श्रिञ्सेवायां इत्यस्यछान्दसेलङिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् निघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सतेजीयसामनसात्वोतउतशिक्षस्वपत्यस्यशिक्षोः ।
अग्नेरायोनृतमस्यप्रभूतौभूयामतेसुष्टुतयश्चवस्वः ॥ ३ ॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिक्ष ।
सुऽअपत्यस्य । शिक्षोः । अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभूतौ ।
भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वोतः यस्त्वयारक्ष्यमाणः सतेजीयसाअतिशयेनतीक्ष्णेनसत्कर्मविषयतीक्ष्णबुद्धियुक्तेनमनसान्तःकरणेनयुक्तोभवति उतापिच तस्मैस्वपत्यंस्वपत्यस्यद्वितीयार्थेषष्ठी शोभनापत्योपेतंधनंशिक्षप्रयच्छ शिक्षतिर्दानकर्मा दात्यादिषुदानकर्मसुपठितत्वात् हेअग्ने शिक्षोः अभिमतफलप्रदानेशक्तिमिच्छोः रायोनृतमस्यधनस्य अतिशयेननेतुर्दातुस्तेतवप्रभूतौप्रभावेमाहिम्निऐश्वर्येवयंस्याम किञ्च सुष्टुतयः त्वद्विषयशोभनस्तुतिमन्तोवयंवस्वः वसुनोभाजनंभूयाम भूयास्म तेजीयसा तेजितृशब्दादातिशायने ईयसुन् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृचोलोपः नित्स्वरः । त्वोतः अवरक्षणा-

दिषु निष्ठायां ज्वरत्वरास्त्रिव्यविमवामुपधायाइत्यूठ् अल्लोपःत्वयाऊतः तृतीयेतियोगविभागात् समासः टेर्लोपश्छान्दसः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः 'शिक्ष शिक्षविद्योपादाने इत्ययमत्र दानार्थः अस्माल्लोटिव्यत्ययेन परस्मैपदम् । शिक्षोः शकृशक्तावित्यस्य सनिएकाचउपदेशेइतीट्प्रतिषेधः सनिमीमाघुरभलभशकपतपदामचइसीतिधातोरचइसादेशः अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः सनाशंसभिक्षउगितिउप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । प्रभूतौ भूसत्तायामित्यस्य भावेक्तिन् तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । भूयाम भूसत्तायामित्यस्याशीर्लिङि किदाशिषीतियासुट् छन्दस्युभयथेति तस्यसार्वधातुकत्वात्सलोपः आगमस्वरः यद्वा तस्मात्प्रार्थनायांलिङि यासुट् बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अनदन्तत्वादियादेशोनभवति । सुष्टुतयः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । वस्वः आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः यणादेशः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

भूरी॑णि॒हि त्वे द॑धि॒रे अनी॒का॑ग्ने॑ दे॒वस्य॒ यज्य॑वो॒ जना॑सः ।
स आ व॑ह दे॒वता॑तिं यविष्ठ॒ शर्धो॒ यद॒द्य दि॒व्यं यजा॑सि ॥ ४ ॥

भूरी॑णि । हि । त्वे इति॑ । द॒धि॒रे । अनी॑का । अग्ने॑ । दे॒वस्य॑ ।
यज्य॑वः । जना॑सः । सः । आ । व॒ह॒ । दे॒वऽता॑तिम् । य॒वि॒ष्ठ॒ ।
शर्धः॑ । यत् । अ॒द्य । दि॒व्यम् । यजा॑सि ॥ ४ ॥

हेअग्ने देवस्यद्योतमानस्य तवसंबन्धिनः यज्यवोयष्टारोध्वर्युप्रभृतयः जनासोजनाः भूरीणिबहूनिअनीकाअनीकानिसेनारूपतयासर्वत्रप्रसृतानिज्वालारूपाणितेजांसि आहुतिप्रक्षेपेणत्वेत्वयिदधिरेहि विदधिरेखलु चक्रुरितियावत् सताद्दशस्त्वंदेवतातिंयष्टव्यदेवानिहकर्मण्यावहआह्वय हेयविष्ठ युवतम यद्यस्मात्कारणात् अद्यास्मिन्कर्मणिदिव्यंदिविभवंदेवसम्बन्धिशर्धस्तेजस्त्वंयजासियजासि तस्माद्देवानाह्वयेतिशेषः ॥ दधिरे दधातेर्लिटिरूपम् हियोगादनिघातः चित्त्वादन्तोदात्तः । यज्यवः यजदेवपूजादिषु यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुजितियुच् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । देवतातिं देवशब्दात्स्वार्थेसर्वदेवात्तातिलितितातिल् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । यजासि यजेर्लेट्याडागमः यद्योगादनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यत्त्वाहोतारमनजन्मियेधेनिषादयन्तोयजथायदेवाः ।
सत्वंनोअग्नेवितेहबोध्यधिश्रवांसिधेहिनस्तनूषु ॥ ५ ॥ १९ ॥

यत् । त्वा । होतारम् । अनजन् । मियेधे । निऽसादयन्तः ।
यजथाय । देवाः । सः । त्वम् । नः । अग्ने । अविता । इह ।
बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनूषु ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने यजथाययजनार्थंनिषादयन्तः निवसन्तः देवादीप्यमानाऋत्विजोमियेधे मेधे यज्ञेहोतारंदेवानामाह्वातारं त्वा त्वांयद्यस्मादनजन्घृताहुतिभिरौक्षन् यद्वा निषादयन्तः होतारं होमनिष्पादकंत्वांबर्हिषिउपवेशयन्तः ऋत्विजः घृतैरसिञ्चन् तस्मात्सतथाविधस्त्वमिहास्मिन्कर्मणि नोस्माकमवितापालयिताभवामीतिबोधिबुध्यस्व किञ्च नस्तनूषुअस्माकंतनूजेष्वपत्येषुश्रवांस्यन्नानिअधिधेहिअधिकंनिधेहि ॥ अनजन् अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणेषुअस्माल्लङि रुधादित्वात् श्नम् छान्दसत्वादल्लोपाभावः अनिदितामित्युपधालोपः । निषादयन्तः षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु चुरादिः सदिरप्रतेरितिषत्वम् यद्वा हेतुमण्णिच्शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेकृते णिचूस्वरः । बोधि बुधअवगमने लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् सेर्ह्यपिच्चेतिसिपोहिरादेशः वाछन्दसीति विकल्पेनपित्त्वाद्गुणः हुझल्भ्योहेर्धिरितिहेर्धिरादेशः धकारलोपश्छान्दसः निघातः । धेहि दधातेर्लोटिरूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अग्निमुपसमितिपञ्चर्चमष्टमंसूक्तंत्रैष्टुभम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अग्निमुपसमाधान्तेवैश्वदेव्याविति गाथीहेतिहशब्दप्रयोगादस्यापिसूक्तस्यगाथीऋषिः प्रथमापञ्चम्यौवैश्वदेवदेवताके शिष्टास्तिस्रआग्नेय्यः अस्यसूक्तस्योक्तोविनियोगः मरुत्वतीयशस्त्रेअग्निर्नेतेत्येषाधाय्या सूत्रितञ्च—अग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वन्त्यपइतिधाय्याइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अग्निमुषसमश्विनादधिक्रांव्युष्टिषुहवतेवह्निरुक्थैः ।
सुज्योतिषोनःशृण्वन्तुदेवाःसजोषसोअध्वरंवावशानाः ॥ १ ॥

अ॒ग्निम् । उ॒षस॑म् । अ॒श्विना॑ । द॒धि॒ऽक्राम् । विऽउ॑ष्टिषु ।
ह॒वते॑ । वह्निः॑ । उ॒क्थैः॑ । सु॒ऽज्योति॑षः । न॒ः । शृ॒ण्व॒न्तु॒ ।
दे॒वाः । स॒ऽजोष॑सः । अ॒ध्व॒रम् । वा॒व॒शा॒नाः ॥ १ ॥

गाथीब्रूते वह्निः हविषांप्रापयिताग्निः व्युष्टिपुउपसांव्युच्छनेपुअग्निंयजनीयंदेवमुपसमुपोभिमानिनींदेवतामाश्विनाअश्विनौदेवौदधिक्रांदधिक्रावानामकश्चिद्देवः तंदधिक्रावाणमेतान्देवानुक्थैःशस्त्रैः शंसनसाधनैरप्रगीतमन्त्रात्मकैः सूक्तैर्हवतेआह्वयति सुज्योतिपः सुष्ठुद्योतमानानः अध्वरमस्मत्संबन्धिनमिमंयज्ञंवावशानाः कामयमानाः सजोषसः परस्परंसङ्गताभूत्वासर्वेदेवाः तदाह्वानंशृण्वन्तु ॥ दधिक्रां क्रमुपादविक्षेपे दधीत्युपपदेजनसनखनक्रमइतिविट् विड्वनोरनुनासिकस्यादित्याकारः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । व्युष्टिपु उच्छीविवासे भावेक्तिन् त्रश्चादिनापत्वं तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । हवते ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणम् । सुज्योतिपः सुष्ठुद्योतमानाइतिविग्रहे द्युतदीप्तावित्यस्यद्युतेरिसिन्नादेश्चजइतिइसिन्प्रत्ययः दकारस्यजकारः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः बहुव्रीहिपक्षेतु नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्ततास्यात् यथा सुज्योतिषोअक्तवस्तामभिष्युरित्यत्रान्तोदात्तता तस्मादत्रनायंसमासः किंतु तत्पुरुषएव । शृण्वन्तु श्रुश्रवणेइत्यस्माच्छ्रुवःशृचेतिश्नुः तत्सन्नियोगेनधातोः शृइत्यादेशः निपातः । वावशानाः वशकान्तावित्यस्ययङ्लुकिरूपम् अभ्यासस्यदीर्घोकितइतिदीर्घः व्यत्ययेनशानच् चित्स्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अग्ने॒त्री ते॒वाजि॑ना॒त्री ष॒धस्था॒ति॒स्रस्ते॑जि॒ह्वा ऋ॑त॒जात॒पूर्वीः॑ ।
ति॒स्र उ॑ते॒त॒न्वो॑दे॒वता॑ता॒स्ताभि॑र्नः॒पा॒हि॒गिरो॒अप्र॑युच्छन् ॥ २ ॥

अग्ने॑ । त्री । ते॒ । वाजि॑ना । त्री । स॒धऽस्था॑ । ति॒स्रः । ते॒ ।
जि॒ह्वाः । ऋ॒त॒ऽजा॒त॒ । पू॒र्वीः । ति॒स्रः । ऊँ॒ इति॑ । ते॒ । त॒न्वः॑ ।
दे॒वऽवा॑ताः । ताभिः॑ । न॒ः । पा॒हि॒ । गिरः॑ । अप्र॑ऽयुच्छन् ॥ २ ॥

१ ऋ० सं० ८।४०।१६।

हेअग्ने तेतव त्रीवाजिना आज्यौषधिसोमात्मकानित्रीण्यन्नानि त्रीषधस्थात्रीणिआग्नीध्रीयादीनि धिष्ण्यानिस्थानानि यद्वा एकाहाहीनसत्राख्यानित्रीणिस्थानानि यद्वा त्रयोलोकाः ऋतजात ऋतेपुसत्यभूतेपुयज्ञेपुसमुत्पन्न हेअग्ने तेतवपूर्वीःदेवानांजिह्वाःसात्त्विकादिभेदेनत्रिप्रकाराः यद्वा त्रयोवाग्नयोहव्यवाहनो देवानांकव्यवाहनः पितॄणांसहरक्षाअसुराणामितिश्रुतेरग्नित्रैविध्यात् जिह्वात्रैविध्यम् यद्वा देवानामुदरपूरयित्र्यस्तिस्रोसुरक्षियगार्हपत्याद्याजिह्वाः हेअग्ने तेतवदेववाताः देवैरभिलषितास्तिस्रस्तन्वः पवमानपावकशुच्यात्मकानित्रीणिशरीराणि एवंभूतस्त्वमप्रयुच्छन्अप्रमाद्यन् सावधानोभूत्वाताभिस्तनूभिर्नोस्माकंस्तोतॄणांगिरः स्तोत्रशस्त्रादीनिवाक्यानिपाहिपालय ॥ तिस्रः तिसृभ्योजसइतिजसउदात्तत्वम् । जिह्वाःलिहन्त्याभीरसानितिशेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाइतिनिपातनाद्वन् लकारस्यजकारः गुणाभावः व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । देववाताः वागतिगन्धनयोः अस्मात्कर्मणिक्तः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पाहि पारक्षणेइत्यस्यलोटिरूपं निघातः । अप्रयुच्छन् युच्छप्रमादे नञ्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्ने॒ भूरी॑णि॒ तव॑ जातवेदो॒ देव॑ स्वधावो॒ऽमृत॑स्य॒ नाम॑ ।
याश्च॑ मा॒या मा॒यिनां॒ विश्व॑मिन्व॒ त्वे पू॒र्वीः सं॑द॒धुः पृ॑ष्टबन्धो ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । भूरी॑णि । तव॑ । जात॑ऽवेदः । देव॑ । स्व॒धा॒ऽवः॒ । अ॒मृत॑स्य । नाम॑ । याः । च॒ । मा॒याः । मा॒यिना॑म् । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्व॒ । त्वे इति॑ । पू॒र्वीः । स॒म्ऽद॒धुः । पृ॒ष्ट॒ब॒न्धो॒ इति॑ पृष्टऽबन्धो ॥ ३ ॥

हेदेव द्योतमान जातवेदः जातप्रज्ञ स्वधावःअन्नवन् हेअग्ने अमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तवसंबन्धिनोदेवाः भूरीणिबहूनि नाम नामानितेजांसित्वेत्वयि संदधुःसंदधिरे किञ्च विश्वमिन्वविश्वस्य संतर्पक पृष्टबन्धो अपेक्षितफलप्रश्नविषयाणांस्तोतॄणांबन्धो हेअग्ने मायिनामसुराणांपूर्वीः भूयसीःयाःमायाःदेवाः त्वेत्वयिसंयुयुजिरे तास्त्वयिसन्तितस्माद्यज्ञविघ्नकारिणांमायिनांमायाः परिहृत्यास्मदीयंयज्ञंपालयेतिभावः ॥ स्वधावः स्वधास्यास्तीतिमतुप् मतुवसोरुरितितकारस्यरुः । अमृतस्य नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । नाम णमप्रह्वत्वे नामन्सीमन्नित्यादिनामन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनान्मकारलोपः दीर्घश्च नमयन्तिसर्वानपिस्वाश्रयभूतान्पुरुषानितिनामा-

नितेजांसि सुपांसुलुगितिसुपोलुक् नित्त्वादाद्युदात्तः । मायिनां मायाएषांसन्तीतिव्रीह्यादित्वादिनिः यस्येतिलोपः प्रत्ययस्वरः । विश्वमिन्व इविन्व्याप्तिप्रीणनयोरित्यस्माद्विश्वशब्देउपपदेकर्मण्यणिति अण्प्रत्ययः धातूपदेशावस्थायामिदितोनुमितिनुमिप्राप्तेलघूपधगुणोनभवतिविश्वंमिन्वतिप्रीणयतीतिविश्वमिन्वः तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिद्वितीयायाअलुक् आमन्त्रितत्वान्निघातः । संदधुः डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्यलिटिउसिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । पृष्टबन्धो प्रच्छज्ञीप्सायामित्यस्यकर्मणि निष्ठायां ग्रहिज्यावयीत्यादिनासंप्रसारणं व्रश्चादिनाषत्वम् बन्धबन्धनेइत्यस्मात् शृस्वृस्निहीत्यादिनाउप्रत्ययः षष्ठीसमासः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒ग्निर्ने॒ता भग॑इव क्षिती॒नां दैवी॑नां दे॒व ऋ॑तु॒पा ऋ॒तावा॑ ।
स वृ॑त्र॒हा स॒नयो॑ वि॒श्ववे॑दाः॒ पर्ष॒द्विश्वाति॑ दु॒रि॒ता गृ॒णन्त॑म् ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । ने॒ता । भगः॑ऽइव । क्षि॒ती॒नाम् । दैवी॑नाम् । दे॒वः । ऋ॒तु॒ऽपाः । ऋ॒तऽवा॑ । सः । वृ॒त्र॒ऽहा । स॒नयः॑ । वि॒श्वऽवे॑दाः । पर्ष॑त् । विश्वा॑ । अति॑ । दुः॒ऽइ॒ता । गृ॒णन्त॑म् ॥ ४ ॥

योयमग्निः क्षितीनांमनुष्याणांदैवीनांदेवसबन्धिनीनांविशांनेता अन्तर्यामितयानियामकः तत्रदृष्टान्तः—ऋतुपाः भगइव यथावसन्ताद्यृतूनांपालकःसूर्यः सर्वस्यप्रकाशप्रदानेनप्रवर्तकस्तद्वत् यश्चाग्निः ऋतावा सत्यकर्मा वृत्रहावृत्रस्यपापस्यहन्ता सनयः सनातनः पुराणः विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्सर्वज्ञः देवोद्योतमानः सतथाविधोग्निःगृणन्तंत्वद्विषयांस्तुतिंकुर्वन्तंतस्तोतारंविश्वादुरितासर्वाणि दुरितान्यतिअतिक्रम्यपर्षत् पारंनयतु ॥ नेता णीञ्प्रापणे इत्यस्यतृचिरूपं चित्स्वरः । क्षितीनां क्षिनिवासगत्योः क्तिच्क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् नामन्यतरस्यामित्यन्तोदात्तत्वम् । दैवीनां देवशब्दात्संबन्धार्थेदेवाद्यञञावित्यञ् अञि टिड्ढाणञितिङीप् ञित्त्वादाद्युदात्तः । ऋतुपाः पारक्षणे इत्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच् ऋतून्पातीत्युपपदमतिङितिसमासः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वृत्रहा हनहिंसागत्योः ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विबितिक्विप् । विश्ववेदाः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पर्षत् पृपालनपूरणयोरित्यस्यलेटिसिब्बहुलमितिसिप् अडागमः इतश्चलोपइतीकारलोपः पादादित्वादनिघातः । गृणन्तं गृशब्दे लटः शतृ क्र्यादित्वात्श्ना प्वादित्वात्ह्रस्वः नुमिश्नाभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपः शतृप्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

दधिक्रामग्निमुषसंचदेवींबृहस्पतिंसवितारंचदेवम् ।
अश्विनामित्रावरुणाभगंचवसूंन्रुद्राँआदित्याँइहहुवे ॥५॥२०॥

दधिऽक्राम् । अग्निम् । उषसम् । च । देवीम् । बृहस्पतिम् ।
सवितारम् । च । देवम् । अश्विना । मित्रावरुणा । भगम् ।
च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥ ५ ॥ २० ॥

हेदधिक्रावादयःसर्वेदेवाः होताहं दधिक्रांदधिक्रावाणम् अग्निमुषसं देवीमुषोभिमानिनींदेवतांचबृहस्पतिंदेवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्यजगतःप्रेरकंदेवंच अश्विनाअश्विनौ देवौ मित्रावरुणौ भगंसूर्यंच वसून् अष्टौवसून् रुद्रानेकादशरुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान्सर्वान्हविर्भुजोयुष्मानिहास्मदीयेकर्मणिहुवेहविःस्वीकरणार्थमाह्वयामि ॥ दधिक्रां दधातीतिदधिः आदृगमहनेत्यादिनाकिप्रत्ययः दधीत्युपपदेक्रमेर्जनसनेत्यादिनाविट् विड्वनोरित्यात्वम् । देवीं देवस्य पत्नीदेवी पुंयोगादाख्यायामितिङीप् यस्येतिलोपः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । बृहस्पतिं तद्बृहतोःकरपत्योरितिसुट्तलोपश्चेति पतिशब्देपरतोबृहच्छब्दतकारलोपः सुडागमश्च उभेवनस्पत्यादिषुयुगपदिति उभयपदाद्युदात्तत्वम् । सवितारम् षूप्रेरणेइत्यस्यतृचि आर्धधातुकस्येड्वलादेरितीडागमः चित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । रुद्राँआदित्याँइत्यत्रसंहितायां शसोनकारस्य दीर्घादटिसमानपादे इतिरुत्वम् ततःपूर्वस्यावर्णस्यआतोटिनित्यमित्यनुनासिकत्वम् भोभगोअघोअपूर्वस्य योशीतिरोर्यकारादेशः लोपःशाकल्यस्येतितस्यलोपः यलोपस्यासिद्धत्वात्स्वरसन्धिर्नभवति अतः रुद्राँ आदित्याँ इतिभवति । एवमेकस्मिन्पादे आकारादटिपरतः नकारस्य रुत्वयत्वपूर्वसवर्णानुनासिकादेशाउन्नेयाः । हुवे ह्वयतेर्लटि बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम् इटः टितआत्मनेपदानामित्येत्वम् उवङादेशः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

इमंनइतिपञ्चर्चंनवमंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका—इमंनउपाद्येअनुष्टुभौ विराड्रूपासतोबृहतीचान्त्येति । द्वितीयतृतीयेअनुष्टुभौ पञ्चमीविराड्रूपासतोबृहतीच अनुक्तत्वात्प्रथमाचतु-

ष्टयौत्रिष्टुभौ अस्यापिगाथीऋषिः पशौस्तोकानुवचनमिदंसूक्तं सूत्रितंच– जुषस्वसप्रथस्त-ममिमंनोयज्ञमिति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

इमंनोयज्ञममृतेषुधेहीमाहव्याजातवेदोजुषस्व ।
स्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्यहोतःप्राशानप्रथमोनिषद्य ॥ १ ॥

इमम् । नः । यज्ञम् । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽवेदः ।
जुषस्व । स्तोकानाम् । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र ।
अशान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

गाथीप्रार्थयते–हेजातवेदः जातप्रज्ञाग्ने नोस्माकं संबन्धिनमिमंयज्ञं पशुयागम् अमृतेषुमरणधर्मरहितेषु यष्टव्यदेवेषु धेहि तदधीनतया समर्पय त्वंचइमा इमानिअस्माभिर्दीयमानानिहव्याहव्यानिहवींषि जुषस्व सेवस्व किञ्च होतः देवानामाह्वातः अग्निर्वैदेवानांहोतेत्याम्नानात् तादृश हेअग्ने निषद्यवेद्यामुपविश्य प्रथमः सर्वेषामृत्विजामादिमःसन् मेदसो वपाख्यस्यहविषः घृतस्याज्यस्यचस्तोकानां द्वितीयार्थेषष्ठी मेदोघृतयोर्येस्तोकाबिंदवो विद्यन्तेतान्प्रकर्षेण अशान भक्षय पिबेत्यर्थः ॥ धेहि दधातेर्लोटिरूपम् । जुषस्व जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोट्यात्मनेपदिनोरूपम् । अशान अशभोजनेइत्यस्य लोटिहलः श्नःशानज्झाविितिशानजादेशः पश्चात् अतोहेरितिहेर्लुक् निघातः । प्रथम प्रथप्रख्याने प्रथन्तेस्माद्वितीयादयइतिप्रथेरमजित्यमच् चित्त्वादन्तोदात्तः । निषद्य षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्यल्यपिरूपम् सदिरप्रतेरितिषत्वम् ल्वितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

घृतवन्तःपावकतेस्तोकाश्चोतन्तिमेदसः ।
स्वधर्मन्देववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यम् ॥ २ ॥

१ ऐ० ब्रा० २–१२.।

घृतऽवन्तः । पावक । ते । स्तोकाः । श्चोतन्ति । मेदसः ।
स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठम् । नः । धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥

पावक पापशोधक हेअग्ने स्वधर्मन् स्वायत्तधर्मकेसाङ्गेस्मिन्यज्ञे यद्वा स्वधर्मन्निितिसम्बोधनं स्वयमेवधारक तेतवभक्षणार्थंदेववीतयेयजनीयदेवानांभक्षणार्थंचघृतवन्तः घृतोपेताः मेदसोमेदोरूपस्य हविषः स्तोकाबिन्दवः श्चोतन्तिक्षरन्ति अथवा देववीतयेदेवस्यतववीतयेइतियोजनीयम् तस्मात्वार्यंवरणीयंसंभजनीयंश्रेष्ठमुत्तमंधनंनोस्मभ्यं धेहि प्रयच्छ ॥ श्चोतन्ति श्चुतिरक्षरणेइत्यस्यलटिरूपम् । स्वधर्मन् स्वेस्वीयाअङ्गभूताधर्मा (णो) यस्येतिबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । देववीतये देवानांवीतिः प्रीतिर्यस्यांभक्षणक्रियायां सा देववीतिः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । श्रेष्ठं प्रशस्यशब्दादतिशायनेइष्ठन् प्रशस्यस्यश्रइतिश्रादेशः गुणः एकादेशस्वरः । धेहि दधातेर्लोट् । वार्यं वृङ्संभक्तौ ऋहलोर्ण्यदितिण्यत् ईडवन्देत्यादिनाद्युदात्तत्वम् एतिस्तुशास्वित्यादिनाक्यप् वृणोतेरेव नवृङः । २ ॥

अथतृतीया—

तुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसन्त्य ।
ऋषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभव ॥ ३ ॥

तुभ्यम् । स्तोकाः । घृतऽश्चुतः । अग्ने । विप्राय । सन्त्य ।
ऋषिः । श्रेष्ठः । सम् । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥ ३ ॥

सन्त्य यष्टृभिःसंभजनीय यद्वा यष्टृभ्यःफलप्रद हेअग्ने विप्रायमेधाविनेतुभ्यं त्वदर्थंघृतश्चुतः घृतक्षरणयुक्ताः स्तोकाःसन्ति ऋषिः अतीन्द्रियार्थदर्शी अतएवश्रेष्ठः सर्वातिशायीत्वं समिध्यसेघृतयुक्तमेदोबिन्दुभिः सम्यक्प्रज्वाल्यसे सत्वंयज्ञस्य अस्माभिःक्रियमाणस्यपशुयागस्यप्राविताप्रकर्षेणपालकोभव ॥ तुभ्यंयुष्मच्छब्दस्यङयि तुभ्यमह्यौङयीतितुभ्यादेशः ङेप्रथमयोरमितिङेरमादेशः ङयिचेत्याद्युदात्तत्वम् । सन्त्य षणसंभक्तौ षणुदानेवा क्तिच्क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् नक्तिचिदीर्घश्चेतिदीर्घनलोपाभावः सन्तौभवः भवेछन्दसीतितत्रसाधुरितिवायत्प्रत्ययः यस्येतिलोपः आमन्त्रितत्वान्निघातः । इध्यसे ञिइन्धीदीप्तौ कर्मणियक् क्त्विवादनुनासिकलोपः निघातः । प्राविता अवरक्षणादिषु तृचिरूपं समासस्वरः । भव निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तुभ्यंश्चोतन्त्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्य ।
कविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिर ॥ ४ ॥

तुभ्यम् । श्चोतन्ति । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः ।
अग्ने । मेदसः । घृतस्य । कविऽशस्तः । बृहता । भानुना ।
आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥ ४ ॥

अध्रिगो अधृतगमन सततगमनस्वभाव अतएवशचीवः शक्तिमन् हेअग्ने तुभ्यंत्वदर्थमेदसोमेदोरूपस्यहविषः घृतस्यचस्तोकासोबिन्दवश्चोतन्तिस्रवन्ति तस्मात्कविशस्तःकविभिः कर्माभिज्ञैर्होत्रादिभिः स्तुतस्त्वंबृहताप्रभूतेनभानुनातेजसासहितःसन् आगाः अस्मदीयंपशुयागमभ्यागच्छ आगत्यच मेधिर प्रज्ञावन्नग्ने हव्याअस्माभिर्दीयमानानिवपादीनिहवींषिजुपस्व सेवस्व ॥ अध्रिगो गमनंगौरितिगम्लृसृप्लृगतौइत्यस्यभावे गमेर्डोरितिडोः अधृतागौर्येनेत्यत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येतिगोशब्दस्यह्रस्वत्वं धृतशब्दस्यपृषोदरादित्वादध्रिभावः संबोधने संबुद्धौचेतिगुणः अपादादित्वान्निघातः । शचीवः मतुपोमतुवसोरुरितिरुत्वम् । कविशस्तः शंसुस्तुतावित्यस्यनिष्ठायामनुनासिकलोपः यस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः थाथघञ्क्ताजबित्रकाणामित्यन्तोदात्तत्वम् । भानुना भादीप्तौ दाभाभ्यांनुरितिकर्तरिनुः प्रत्ययस्वरः अगाः इण्गतावित्यस्य छान्दसेलुङिइणोगेतिगादेशः गातिस्थेतिसिचोलोपः निघातः । मेधिर मेधारथाभ्यामिरन्निरचौ वक्तव्याविती्रन् आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ओजिष्ठंतेमध्यतोमेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहे ।
श्चोतन्तितेवसोस्तोकाअधित्वचिप्रतितान्देवशोविहि ॥५॥२१॥

ओजिष्ठम् । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतम् । प्र । ते । वयम् ।
ददामहे । श्चोतन्ति । ते । वसो इति । स्तोकाः । अधि । त्वचि ।
प्रति । तान् । देवऽशः । विहि ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेअग्ने ओजिष्ठमतिशयेनसारयुक्तंमेदःवपाख्यंहविः मध्यतः पशोर्मध्यभागात् तेत्व-दर्थमुद्धृतम् उद्धृतम् अध्वर्य्वादयोवयम् अस्मिन्पशौ तेतुभ्यंप्रददामहे उद्धृतंतद्वपाख्यंहविः प्रयच्छामः वसो सर्वस्यजगतोवासयितः हेअग्ने त्वच्यधि वपायामुपरियेस्तोकाः घृतमिश्राबिंदवस्ते त्वदर्थंश्चोतन्तिस्रवन्ति यद्वा तेतवत्वच्याधि ज्वालाख्यशरीरस्योपरिश्चोतन्ति तान्स्तोकान्देवशः देवेषुप्रतिविहि प्रत्येकंविभजस्व ॥ मध्यतः मध्यशब्दात्पञ्चम्यास्तसिरितितसिः प्रत्ययस्वरः । उद्धृतम् हृञ्हरणे कर्मणिक्तः हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिहकारस्यभकारः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । ददामहे दददानेइत्यस्यलटि ङित्त्वादात्मनेपदम् अतोदीर्घोयञीतिदीर्घः निघातः । श्चोतन्ति श्चुतिर्क्षरणे पादादित्वादनिघातः अन्तेर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेकृते धातुस्वरः । त्वचि तनुविस्तारे तनोतेरनश्चवइतिकर्तरिकर्मणिवाचिक् अकारनकारयोर्वकारादेशः तनोति तायते चा त्वक् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । विहि वींकान्तिगत्यादिष्वित्यस्यलोटिअदादित्वाच्छपोलुक् ह्रस्वश्छान्दसः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अयंसइतिपञ्चर्चंदशमंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अयंसउपान्त्यानुष्टुप्पुरीष्येभ्योग्निभ्यइति ऋषिःकौशिकोगाथी पुरीष्यासइत्यस्याः पञ्चचितिरूपाअग्नयोदेवताः शिष्टाः केवलाग्नेय्यः चतुर्थीअनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तःसूक्तविनियोगः अग्निचयने इष्टकाप्रणयनेपुरीष्यासइत्येषाअनुवचनीया प्रेपितःपुरीष्यचितयेन्वाहेत्युपक्रम्य पुरीष्यासोअग्नयइतित्रिरुपांशुसप्रणवमितिसूत्रितम् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अयंसोअग्निर्यस्मिन्त्सोममिन्द्रःसुतंदधेजठरेवावशानः ।
सहस्रिणंवाजमत्यंनसप्तिंससवान्त्सन्त्स्तूयसेजातवेदः ॥ १ ॥

अयम् । सः । अग्निः । यस्मिन् । सोमम् । इन्द्रः । सुतम् । दधे ।
जठरे । वावशानः । सहस्रिणम् । वाजम् । अत्यम् । न ।
सप्तिम् । ससवान् । सन् । स्तूयसे । जातवेदः ॥ १ ॥

गाथीब्रूते अयमुत्तरवेद्यामाहुत्यधिकरणभूताहवनीयरूपतयादृश्यमानोग्निः सतथाविधः खलुवावशानः सोमंकामयमानइन्द्रोयस्मिन्नग्नौसुतमभिषवादिसंस्कारोपेतंसोमंजठरेस्वोदरे दधे दधार तस्मात्तादृशमहिमोपेतः सोग्निरितिपूर्वेणान्वयः किञ्च हेजातवेदः सहस्रिणंसहस्रं नानारूपतांयुद्धेयोभजतिससहस्री तमत्यं वेगवशादतनशीलंसप्तिं अश्वमिव यद्वा सहस्रिणमिति वाजविशेषणम् सहस्रसङ्ख्याकंवाजम् आज्यौषधिसोमाद्यनेकप्रकारंहविर्लक्षणमन्नं ससवान् भेजिवान्सन् त्वंस्तूयसे स्तोतृभिरस्माभिःस्तूयमानोवर्तसे ॥ दधे दधातेर्लिटि लिटस्तझयोरेशिरेजितितप्रत्ययस्यएशीत्यादेशः यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । वावशानः वशकान्तावित्यस्ययङ्लुकिदीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घः व्यत्ययेनशानच्चित्स्वरः । ससवान् षणसंभक्तौक्वसौइडभावः नलोपः प्रत्ययस्वरः । स्तूयसे ष्टुञ्स्तुतौ कर्मणियक् अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घः निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अग्ने॒यत्ते॑दि॒विवर्चः॑पृथि॒व्यांयदोष॑धीष्व॒प्स्वाय॑जत्र ।
येना॒न्तरि॑क्षमु॒र्वा॑त॒तन्थ॑त्वे॒षःसभा॒नुर॑र्ण॒वोनृ॒चक्षाः॑ ॥ २ ॥

अग्ने॑ । यत् । ते॒ । दि॒वि । वर्चः॑ । पृ॒थि॒व्याम् । यत् ।
ओष॑धीषु । अ॒प्ऽसु । आ । य॒ज॒त्र । येन॑ । अ॒न्तरि॑क्षम् । उ॒रु ।
आ॒ऽत॒तन्थ॑ । त्वे॒षः । सः । भा॒नुः । अ॒र्ण॒वः । नृ॒ऽचक्षाः॑ ॥ २ ॥

यजत्र यजनीय अग्ने दिविद्युलोकेयद्वर्चः आदित्याख्यंयज्ज्योतिः तत्तेतवैवज्योतिः पृथिव्याम् आहवनीयादिरूपतया दाहपाकादिकर्तृतयाच वर्तमानंयत्तेजः तत्त्वदीयमेव प्रसिद्धंतेजोभिधायगूढंज्योतिरभिधत्ते यदोषधीष्वप्स्वितिओषधीषुअरणीप्रभृतिषुकाष्ठेषुयत्तेजः यद्वा ओषधीषुवनस्पत्यादिषुसोमाख्यंयत्तेजः अप्सुजलेषु यदौर्वाख्यंतेजः तत्सर्वमासर्वत्रवर्तमानं तेजस्तावकमेव किञ्च त्वंयेनवायुरूपेणतेजसाअन्तरिक्षमाकाशमुरुआततन्थ आतेनिथ विस्तीर्णंकृतवानसि त्वेषः दीप्तिमान् अतएवभानुः भासमानः नृचक्षाः नृणांसाक्षितयाद्रष्टा अर्णवःसमुद्रवत्महान् सतादृशस्त्वम् अन्तरिक्षमातेनिथेतिपूर्वेणान्वयः उक्तार्थेवाजसनेयकम्–अग्नेयत्तेदिविवर्चइत्यादित्योवास्यदिविवर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः पृथिव्यांयदोषधीष्वप्स्वायजत्रेति । यएवौषधीषुचाप्सुचाग्निस्तमेतदाहयेनान्तरिक्षमुर्वाततन्थेतिवायुः सत्वेषः सभानुरर्णवोनृचक्षाइतिमहान्त्स । भानुरर्णवोनृचक्षाइत्येतदिति ॥ पृथिव्यां उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम्-

ओषधीषु ओपधेश्चविभक्तावप्रथमायामितिदीर्घत्वम् । अप्सु सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । आततन्थ तनुविस्तारेइत्यस्यलिटिथलिबभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेतिनिपातनादिडेत्वाभ्यासलोपानभवन्ति लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्णवः अर्णांस्यस्मिन्सन्तीतिमतुबर्थेवप्रकरणेअन्येभ्योपिदृश्यतइतिवप्रत्ययः अर्णसःसलोपश्चेतिसलोपः प्रत्ययस्वरः । नृचक्षाः चक्षिङ्व्यक्तायांवाचि अभिव्यक्तवाग्वाच्ययंधातुरत्राभिव्यक्तिमात्रेवर्तते चक्षेर्बहुलंशिच्चेत्यसुन् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्ने॑ दि॒वो अर्ण॒मच्छा॑ जिगा॒स्यच्छा॑ दे॒वाँ ऊ॑चिषे॒ धिष्ण्या॒ ये ।
या रो॑च॒ने प॒रस्ता॒त्सूर्य॑स्य॒ याश्चा॒वस्ता॑दुप॒तिष्ठ॑न्त॒ आप॑: ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । दि॒वः । अर्ण॑म् । अच्छ॑ । जि॒गा॒सि॒ । अच्छ॑ । दे॒वान् । ऊ॒चि॒षे॒ । धिष्ण्या॑ः । ये । याः । रो॒च॒ने । प॒रस्ता॑त् । सूर्य॑स्य । याः । च॒ । अ॒वस्ता॑त् । उ॒प॒ऽतिष्ठ॑न्ते । आप॑: ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वंदिवःअर्णंद्युलोकेवर्तमानमर्णः अम्भः अच्छाभिलक्ष्यजिगासि धूमद्वाराप्राप्नोपि किञ्च धिष्ण्याः धियंबुद्ध्युपहितंदेहमुष्णन्ति उष्णीकुर्वन्तीतिधिष्ण्याः प्राणाः यद्वा धिषणा स्तुतिः तदर्हाःप्राणाःयेधिष्ण्याः प्राणाभिमानिनोदेवाः तान्प्राणाख्यान्देवानच्छानुक्रमेण ऊचिषे समवेतान्करोषि समवेताभवतेत्युक्तवानसीत्यर्थः किञ्च सूर्यस्यसूर्यलोकस्य परस्तादुपरिरोचनेरोचनोनामायंलोकः यत्राग्नेयंज्योतिस्तपतितस्मिन्भासमानेरोचनाख्येलोकेयाआपोविद्यन्ते अवस्तात्सूर्यलोकादधस्तादन्तरिक्षलोकेयाश्चापउपतिष्ठन्तेवर्तन्ते ताउभयीरपस्त्वं प्रेरयसि उक्तार्थो वाजसनेयिभिःस्पष्टमभिहितः—‘ आपोवाअस्यदिवोअर्णस्ताएपधूमेनाच्छैत्यच्छादेवाँऊचिषेधिष्ण्यायइति प्राणावैदेवाधिष्ण्यास्तेहिसर्वाधियइष्णन्तियारोचनेपरस्तात्सूर्यस्ययाश्चावस्तादुपतिष्ठन्तआपइतिरोचनोह नामैपलोकोयत्रैपएतत्तपतितद्याश्चैतंपरेणापोयाश्चावरेणताएतदाहेतिताउभयीरपस्त्वंप्रेरयासि’इति ॥ अर्णः अर्यते प्रार्थ्यतेतत्पिपासुभिरित्यर्णः सकारमृ ऋगतावित्यस्मात् उदकेनुट्चेत्यसुन् नुडागमश्च अकारस्य छन्दसीत्ययंधातुश्चकारा ? द्रमनेवर्तते लोपश्छान्दसः नित्त्वादाद्युदात्तः । जिगासि गास्तुतौ छन्दसीत्ययंधातुश्चकारा ? द्रमनेवर्तते जुहोत्यादिः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्त्वं निघातः । ऊचिषे ब्रूञ्व्यक्तायांवाचि इत्यस्यलिट सार्वधातुकत्वात् ब्रुवोवचिरितिवच्यादेशः असंयोगाल्लिट्किदितिकित्वद्भावाद्वचिस्वपीत्यादिनासम्प्र-

सारणम् अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभयेपामितिसम्प्रसारणम् आर्धधातुकइट् निघातः। धिष्ण्याः उपुष्णुपदाहे धियःउष्णन्तीति सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचपालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्या इतिनिपातनाद्यन्नुडागमधात्वादिलोपोपपदह्रस्वादयःसर्वेसिद्धामवन्ति नित्त्वादाद्युदात्तः। अवस्तात् अवरशब्दात्दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीत्यादिनाअस्तातिः तस्मिन्विभाषावरस्येत्यवादेशः प्रत्ययस्वरः। उपतिष्ठन्ते ष्ठागतिनिवृत्तौ उपपूर्वात्तिष्ठतेरकर्मकाच्चेत्यात्मनेपदं यद्वृत्तयोगादनिघातः॥ ३॥

अथचतुर्थी–

पुरीष्यासोअग्नयःप्रावणेभिःसजोषसः।
जुषन्तांयज्ञमद्रुहोनमीवाइषोमहीः॥ ४॥

पुरीष्यासः। अग्नयः। प्रवणेभिः। सऽजोषसः।
जुषन्ताम्। यज्ञम्। अद्रुहः। अनमीवाः। इषः। महीः॥४॥

पुरीष्यासः पुरीपमर्हन्तीति पुरीपेभवावापुरीष्याः। सिकतासंमिश्राअग्नयः चित्याग्नयःप्रवणेभिः मृत्खननसाधनभूतैरभ्र्यादिभिःसहिताः सजोपसः परस्परसंगताःसन्तः यज्ञं अस्माभिः क्रियमाणमग्निचयनपूर्वकमिमंसोमयागं जुपन्तां सेवन्तां किञ्च अद्रुहः अद्रोग्धारोयूयं अनमीवाः रोगादिवर्जिताः महीर्महत्यः इपःऊर्जःरोगादिरहितानिप्रभूतान्यन्नान्यस्मभ्यंप्रयच्छन्ताम्॥ पुरीष्यासः पृपालनपूरणयोः ईषन्नित्यनुवृत्तौ शॄपृभ्यांकिदितीपन्प्रत्ययःकिच्च कित्त्वाद्गुणेप्रतिपिद्धे उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्त्वं रपरत्वम् पृणातिपूर्यतेवेतिपुरीपम् पुरीषंपृणातेःपूरयतेर्वेतियास्कः[1]। तस्माद्भवेच्छन्दसीतियत् तित्स्वरितः तदर्हन्तीतिपुरीष्याः छन्दसिचेतियप्रत्ययः यचिभमितिभसंज्ञायांयस्येतिलोपः प्रत्ययस्वरः। प्रावणेभिः वनपणसंभक्तावित्यस्मात्पुंसि संज्ञायांघःप्रायेणेति करणे घप्रत्ययः प्रकर्षेणवन्यतेसंभज्यतेसंश्लिष्यतेमृद्भिरितिप्रवणाखनित्राणि प्रनिरन्तइत्यादिनाणत्वं वनंसमासेइत्यन्तोदात्तत्वं कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् यद्वा प्रुङ्गतौ प्रवन्तेगच्छन्तिमृत्खननंप्रतीति चलनशब्दार्थादकर्मकादितियुच् चितस्वरः पूर्वस्मिन्पक्षेअवग्रहाभावश्छान्दसइतिवक्तव्यम्। जुपन्तां जुपीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलोटिरूपं पादादित्वादनिघातः। महीः महच्छब्दादुगितश्चेतिङीप् तकारलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः॥ ४॥

---

[1] नि० २. २२

अथपञ्चमी–

इळांमग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनंयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥ २२ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा ।
अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥ २२ ॥

एषापाऋक्पूर्वमेवव्याख्यायि ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

निर्मथितःसुधितइतिपञ्चर्चमेकादशंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका–निर्मथितोदेवश्रवादेववातश्चभारतौतृतीयासतोबृहतीति भरतस्यपुत्रोदेवश्रवादेववातश्चेत्युभावस्यऋषी तृतीयासतोबृहती शिष्टास्त्रिष्टुभः अग्निर्देवता आहोतेत्यादिसूक्तदशकस्यउक्तोविनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः इळामग्नइत्यस्याविनियोगः असकृदुपदिष्टः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

निर्मथितःसुधितआसधस्थेयुवाकविरध्वरस्यप्रणेता ।
जूर्यत्स्वग्निरजरोवनेष्वत्रादधेअमृतंजातवेदाः ॥ १ ॥

निःऽमथितः । सुऽधितः । आ । सधऽस्थे । युवा । कविः ।
अध्वरस्य । प्रऽनेता । जूर्यत्ऽसु । अग्निः । अजरः । वनेषु ।
अत्र । दधे । अमृतम् । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

भारतावृषीस्तोत्रंकुर्वाते योग्निर्निर्मथितः अग्निष्टोमादिकर्मस्वरण्योर्नितरांमथितःसन् सधस्थेयजमानगृहेसुधितः गार्हपत्यादिषुत्रिषुकुण्डेषुसुष्ठुनिहितः निधायचकाष्ठप्रक्षेपेणप्रज्वाल्यमानोयुवा नित्यतरुणः प्रवृद्धः अतएवाध्वरस्यज्योतिष्टोमादेःप्रणेताप्रकर्षेणनेतानिर्वाहकः नेतृत्वादेवकविः क्रान्तदर्शी तथाविधोजातवेदाः सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोग्निः वनेषुमहारण्येषु जूर्यत्सु दावाग्निसंबन्धाज्जूर्यमाणेषु जरांनाशंप्राप्नुवत्स्वपि स्वयम् अजरः जरारहितः प्रत्युत दीप्यमानः सन् अत्र एवंस्तुतिंकुर्वाणेषु यजमानेषु अमृतंक्षयरहितंप्रभूतमन्नमादधेनिदधाति ॥ सुधितः दधातेःकर्मणि–

निष्ठायां सुधितवसुधितनेमधितेत्यादिनानिपातनाद्धिइत्यादेशः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । जूर्यत्सु जूरीघूरीहिंसावयोहान्योः व्यत्ययेनशतृप्रत्ययः दिवादित्वात्श्यन् नित्त्वादाद्युदात्तः । अजरः जॄवयोहानावित्यस्माद्भावे ॠदोरबितिअप्प्रत्ययः गुणः नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । दधे दधातेर्वर्तमानेलिटिरूपम् । जातवेदाः जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यक्ते जनसनखनांसञ्झलोरित्याकारः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अम॑न्थिष्टां॒भार॑तारे॒वद॒ग्निंदे॒वश्र॑वादे॒ववा॑तःसु॒दक्ष॑म् ।
अग्ने॒विप॑श्यबृह॒ताभिरा॒येषांनो॒नेताभ॑वता॒दनु॒द्यून् ॥ २ ॥

अम॑न्थिष्टाम् । भार॑ता । रे॒वत् । अ॒ग्निम् । दे॒वऽश्र॑वाः । दे॒वऽवा॑तः । सु॒ऽदक्ष॑म् । अग्ने॑ । वि । प॒श्य॒ । बृ॒ह॒ता । अ॒भि । रा॒या । इ॒षाम् । नः॒ । ने॒ता । भ॒वता॒त् । अनु॑ । द्यून् ॥ २ ॥

हेअग्ने भारता भारतौ भरतस्यपुत्रौ देवश्रवाः देववातश्चेत्युभौसुदक्षंशोभनसामर्थ्योपेतं रेवत् रयिमन्तम् अग्निम् अङ्गनादिगुणोपेतंत्वाम् अमन्थिष्टाम् अग्निष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थम् अलूलुडतां मथनेनत्वामुत्पादितवन्तावित्यर्थः तादृशस्त्वंबृहताप्रभूतेनरायाधनेनसहितः सन्अभिअभिमुखोभूत्वाविपश्य अस्मान्विशेषेणानुग्रहदृष्ट्याचावीक्षस्व किञ्च अनुद्यून्शब्दोहर्वाची वस्तोः द्युः इतितन्नामसुपाठात् द्यूननुसर्वेषुदिवसेषुनोस्माकमिषामन्नानांनेता आनेताभवतात्भव ॥ अमन्थिष्टां मन्थविलोडने इत्यस्माल्लुङिसिच् वदव्रजहलन्तस्याचइतिवृद्धौप्राप्तायांनेटीतिप्रतिषेधः तस्थस्थमिपामित्यादिनातसस्तामादेशः पादादित्वादनिघातः अट्स्वरः । भारता भरतस्यापत्यमित्यर्थेउत्सादित्वादञ्तद्धितेष्वचामादेरित्यादिवृद्धिः ञित्स्वरः । रेवत् रयिशब्दान्मतुप् वत्वोदात्तत्वसम्प्रसारणपरपूर्वत्वगुणसुब्लोपाः । देवश्रवाःश्रुश्रवणे असुन्नितिकर्मण्यसुन् देवैः श्रूयतेप्रख्याप्यतेसावितिदेवश्रवाः ऋषिः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्तेगतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेत्यौणादिकसूत्रात्पूर्वपदस्वरः । देववातः वागतिगन्धनयोरस्मात्कर्मणिक्तः देवैरिष्यमाणतयाप्राप्तः देववातऋषिः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । द्यून् द्युअभिगमने द्युतदीप्तौवा डिच्चेत्यनुवृत्तौ द्युयुम्यांचेतिभोजसूत्रेणडुप्रत्ययःडिच्च द्युतेःअश्वादयश्चेतिडुन्प्रत्ययः अभिगच्छन्त्यस्मिन्स्वंस्वमभिमतंदेशंप्रापितइतिद्योत्यते किरणसंबन्धादितिवा द्युः दिवसः प्रथमयोरितिपूर्वसवर्णदीर्घः तस्माच्छसोनःपुंसीतिसकारस्यनकारः एकादेशस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया--

दश॒क्षिपः॑पू॒र्व्यं॑सी॑मजीजन॒न्त्सुजा॑तंमा॒तृषु॑प्रि॒यम् ।
अ॒ग्निंस्तु॑हिदैववा॒तंदे॑वश्रवो॒योजना॑ना॒मस॑द्व॒शी ॥ ३ ॥

दश॑ । क्षिपः॑ । पू॒र्व्यम् । सीम् । अ॒जी॒ज॒न॒न् । सु॒ऽजा॑तम् ।
मा॒तृषु॑ । प्रि॒यम् । अ॒ग्निम् । स्तु॒हि॒ । दै॒व॒ऽवा॒तम् । दे॒व॒ऽश्र॒वः॒ ।
यः । जना॑नाम् । अस॑त् । व॒शी ॥ ३ ॥

हेअग्ने देववातस्य क्षिपः क्षिप्यन्ते कर्मकरणार्थमितिक्षिपोङ्गुल्यः ताश्चदश बाहुद्व-यस्य मथनसाधनत्वेनतत्रत्याअङ्गुलयोदशसङ्ख्याकाः तादृश्योङ्गुल्यः पूर्व्यंपुरातनं सीमे-नंत्वामजीजनन् उदपीपदन् हेदेवश्रवः मातृषुमातृभूतारण्योःसुजातंसुष्ठूत्पन्नम् अतएव प्रि-यं कमनीयं दैववातं देववातेनममभ्रात्रामथितमेनमग्निंस्तुहि योग्निः जनानांस्तोतृणांयजमा-नानांवशी वशवर्ती कर्मणांस्वातंत्र्येणप्रवर्तकः असत् भवति तंस्तुहीतिपूर्वेणान्वयः ॥ दश दंशदशने कनिन्नित्यनुवृत्तौ नुदशोर्गुणश्चेतिकनिन् नित्स्वरः । क्षिपः क्षिपप्रेरणे औणादिकः कर्मणिक्विप् क्षिप्यन्ते प्रेर्यन्ते कर्मस्वितिक्षिपोङ्गुल्यः धातुस्वरः । अजीजनन् जनीप्रादुर्भावे हेतु-मण्ण्यन्तस्यलुङिच्चङि द्विर्वचनसन्वद्भावाभ्यासेत्वदीर्घाः निघातः । स्तुहि ष्टुञ्स्तुतावित्यस्यलो-टिरूपम् अदादित्वाच्छपोलुक् निघातः । दैववातम् देववातेन निर्वृत्तमित्यर्थे तेननिर्वृत्तमित्यण् प्रत्ययस्वरः । असत् असभुवीत्यस्य लेट्यडागमः यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी--

नित्वा॑दधे॒वर॒आपृ॑थि॒व्याइळा॑यास्प॒दे॑सुदि॒न॒त्वेअह्ना॑म् ।
दृ॒षद्व॑त्यां॒मानु॑षआप॒यायां॒सर॑स्वत्यां॒रे॒वद॑ग्ने॒दिदी॑हि ॥ ४ ॥

नि । त्वा॒ । द॒धे॒ । वरे॑ । आ । पृ॒थि॒व्याः । इळा॑याः । प॒दे ।
सु॒दि॒न॒ऽत्वे । अह्ना॑म् । दृ॒षत्ऽव॑त्याम् । मानु॑षे । आ॒प॒याया॑म् ।
सर॑स्वत्याम् । रे॒वत् । अ॒ग्ने॒ । दि॒दी॒हि॒ ॥ ४ ॥

हेअग्ने इळायाः गोरूपधारिण्याः पृथिव्याः भूमेर्वरे वरिष्ठेश्रेष्ठेपदेनाभिस्थाने उत्तर-वेद्याम् अह्नांसुदिनत्वेयजनीयदिवसानांशोभनदिनत्वार्थंयेषुदिनेषु इन्द्रादयोवरीयांसोदेवाइज्य-

न्ते तानिसुदिनानि तदर्थंत्वात्वाम् आनिदधे आसमन्तान्निदधामि उत्तमानिस्थानानिदर्शयति दृषद्वत्यां दृषद्वतीनामकाचिन्नदी तस्यांमानुषेमनुष्यसञ्चारविषयेतीरे आपयायामापयानामकाचिन्नदी तस्यांसरस्वत्यांनद्यांच एतेपूत्तमेषुस्थानेषु त्वंरेवत् धनयुक्तंयथाभवतितथादिदीहि दीप्यस्व महर्षयः सरस्वतीतीरेखलुयज्ञादिकर्माण्यकार्षुः तथाचब्राह्मणम्–ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासत'इति ॥ दधे दधातेर्लट्युत्तमैकवचनेरूपम् । वरे वृञ्वरणे ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् पित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । दृषद्वत्यां दॄविदारणे दृणातेःपुक्हस्वश्चेत्यादिनापुगागमः धातोर्ह्रस्वश्च दृषदउपलाअस्यांसन्तीतिमतुप् झयइतितस्यवत्वम् स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवदित्यस्याः परिभाषायाअनाश्रयणान्मतुपउदात्तताभावः अदिप्रत्ययस्वरः । सरस्वत्यां सरःशब्दःअसुन्नन्तत्वादाद्युदात्तः तदस्यास्तीतिमतुप् अदुपधत्वान्मस्यवत्वम् उदित्त्वात्ङीप् । दिदीहि दिवुक्रीडादावित्यस्ययङ्लुकिरूपम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इळांमग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥ २३ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥ २३ ॥

व्याख्यातेयमित्युपेक्षिता ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अग्नेसहस्वेतिपञ्चर्चं द्वादशंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका–अग्नेसहस्वगायत्रमाद्यानुष्टुबिति ऋषिर्गाथिनोविश्वामित्रः अग्निर्देवता आद्यानुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः प्रातरनुवाकआश्विनशस्त्रेचप्रथमावर्जितस्यसूक्तस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम्–अग्नइळेतिचतस्रइति । अभ्युदयेष्टावग्नेर्दातुरनुवाक्या अग्नेदादाशुषइत्येषा अथाग्नेय्यइतिखण्डेसूत्रितम्–अग्नेदादाशुषेरयिंसयन्ताविप्रएषामिति ।

१ ऐ० ब्रा० २. १९.

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अग्नेसहस्वपृतनाअभिमातीरपास्य ।
दुष्टरस्तरन्नरातीर्वर्चोधायज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य ।
दुस्तरः । तरन् । अरातीः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति—हेअग्ने पृतनाअभियोक्त्रीःसेनाः सहस्व अभिभव अभिमातीः अभिमानिनः कर्मविघ्नकारिणः शत्रूनपास्यअपनुद किञ्च दुष्टरः नकेनापितरितुंशक्यः अतएव अरातीः अरातीन् शत्रून्तरन्स्वतेजसातिरस्कुर्वन् त्वं यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाययजमानायवर्चोधाः अन्नंधेहि कुरु ॥ सहस्व पहमर्षणेइत्यस्यलोटिरूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वादनिघातः । अभिमातीःमाङ्माने मानंमातिः भावेक्तिन् अस्यालुग्विकरणत्वादीत्वेत्वे नभवतः अभितोमानंयेषांतेइतिबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अस्य असुक्षेपणे दिवादिः लोटिरूपम् । दुष्टरः तॄप्लवनतरणयोः अस्माद्कृच्छ्रार्थेखल् सुषामादित्वाद्विसर्जनीयस्यसकारस्यषत्वंलित्स्वरः । तरन् तरतेःशतरिरूपम् अदुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेणशतुरनुदात्तत्वेकृते धातुस्वरः । धाः दधातेश्छन्दसिलुङिरूपम् निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्नेइळासमिध्यसेवीतिहोत्रोअमर्त्यः । जुषस्वसूनोअध्वरम् ॥ २ ॥

अग्ने । इळा । सम् । इध्यसे । वीतिऽहोत्रः । अमर्त्यः ।
जुषस्व । सु । नः । अध्वरम् ॥ २ ॥

हेअग्ने वीतिहोत्रः वीतिःप्रीतिर्विषयंहोत्रमग्निहोत्रादिकंयस्यासौवीतिहोत्रः यज्ञेषुप्रीतिमानित्यर्थः अमर्त्यः मरणधर्मरहितस्त्वम् इळा इळायाम् ईडचायामुत्तरवेद्यांसमिध्यसे आज्याहुतिप्रक्षेपेणसम्यक्प्रज्वाल्यसे तादृशस्त्वं नोस्माकमध्वरमिमंयज्ञंसुष्ठुजुषस्व आहुतिस्वीकरणेनसेवस्व ॥

वीतिहोत्रः वीकान्त्यादिषु अस्मात्कर्मणि मन्त्रेवृषेषपचेत्यादिनाक्तिन्नुदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः। जुषस्व जुषतेर्लोटिरूपम् शस्वरः। सु निपातस्यचेतिसंहितायांदीर्घः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अग्ने॑द्यु॒म्नेन॑जागृवे॒सह॑सःसूनवाहुत । एदंब॒र्हिःस॑दो॒मम॑ ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । द्यु॒म्नेन॑ । जा॒गृ॒वे॒ । सह॑सः । सू॒नो॒ इति॑ । आ॒ऽहु॒त॒ ।
आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । स॒दः॒ । मम॑ ॥ ३ ॥

द्युम्नेन स्वतेजसासह जागृवेजागर्तीतिजागृविः तस्यसंबुद्धिः लोकरक्षार्थंस्वतेजसा सहसर्वदानांगरुणो... आहुत देवताह्वानार्थमस्माभिराहुत सहसःसूनो बलस्यपुत्र हेअग्ने त्वं ममम्तसंबन्धिन्यस्मिन्यज्ञे यद्बर्धामास्तीर्णमिदंबर्हिः तत्रआसदः आसीद ॥ जागृवे जागृनिद्राक्षये जॄशॄस्तृजागृभ्यःक्विन्निति क्विन् किच्वादगुणः जागर्तीतिजागृविः जागृविर्जागरणादितियास्कः। संबुद्धौचेतिगुणः एङ्ह्रस्वादितिसोर्लोपः निघातः। सहसःसूनो सुपआमन्त्रितेपराङ्गवद्भावादनुदात्तत्वे पादादित्वादनिघातः । सदः षद्लृविशरणगत्यवसादनेषुइत्यस्यछान्दसेलुङि लृदित्त्वादङ् निघातः। मम अस्मच्छब्दस्यषष्ठ्येकवचनेममादेशः युष्मदस्मदोर्ङसीत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अग्ने॒विश्वे॑भिर॒ग्निभि॑र्दे॒वेभि॑र्महया॒गिरः॑ । य॒ज्ञेषु॒यउ॑चा॒यवः॑ ॥४॥

अग्ने॑ । विश्वे॑भिः । अ॒ग्निऽभिः॑ । दे॒वेभिः॑ । म॒ह॒य॒ । गिरः॑ । य॒ज्ञेषु॑ ।
ये । ऊँ॒ इति॑ । चा॒यवः॑ ॥ ४ ॥

हेअग्ने देवेभिः द्योतमानैः विश्वेभिः सर्वैराग्निभिः यष्टव्यतयास्थितैराग्निभिः सहितस्त्वंचायवः उक्तविषयस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिरनन्यमनस्कतयापूजकायेविद्यन्ते तेषां यज्ञेषुज्योतिष्टोमादिषु गिरःस्तोत्रशस्त्रादिलक्षणानिवाक्यानिमहयपूजय ॥ महय महपूजायां चुरादिः अदन्तत्वादुपधावृद्ध्यभावः निघातः । चायवः चायृपूजानिशामनयोः मृगय्वादयश्चेतिकुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अग्ने॒दा॒दा॒शुषे॑र॒यिंवी॒रव॑न्त॒म्परी॑णसम्।शि॒शी॒हिनः॑सू॒नु॒मतः॑॥५॥२४॥

अग्ने॑। दाः॑। दा॒शुषे॑। र॒यिम्। वी॒रऽव॑न्तम्। परी॑णसम्। शि॒शी॒हि। न॒ः। सू॒नु॒मऽतः॑॥ ५ ॥ २४ ॥

हेअग्ने दाशुषे हविर्दत्तवतेयजमानाय वीरवन्तं पुत्रयुक्तं परीणसं प्रभूतंरयिंधनं दाः देहि सूनुमतः पुत्रपौत्रादिसहितान्नोस्मान् शिशीहि धनप्रदानेनतीक्ष्णान्कुरु ॥ दाः डुदाञ् दानेइत्यस्यछान्दसेलुङिरूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वादनिघातः । दाशुषे दाशृदाने इत्यस्यक्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेतिनिपातनाद्द्विर्वचनाभावः इडभावश्च भसंज्ञायां संप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । परीणसं परिपूर्वान्नसतेर्व्याप्त्यर्थात्क्विप् अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः । शिशीहि शिङ्निशाने व्यत्ययेनश्लुः दीर्घश्छान्दसः हेरपित्त्वादन्तोदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अग्नेदिवइतिपञ्चर्चंत्रयोदशंसूक्तंवैश्वामित्रम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अग्नेदिवोवैराजमु-पान्त्याग्नइन्द्रइति विराट्छन्दः अग्नइन्द्रश्चेत्येषाइन्द्राग्निदेवताका शिष्टाआग्नेय्यः अग्निष्टोमेआज्य-शस्त्रेअग्नइन्द्रश्चेतियाज्या अग्नइन्द्रश्चदाशुषोदुरोणइतियाज्येतिसूत्रितत्वात् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अग्ने॒दि॒वःसू॒नुर॑सि॒प्रचे॑ता॒स्तना॑पृथि॒व्या उ॒तवि॒श्ववे॑दाः ।
ऋध॑ग्दे॒वाँइ॒हय॑जाचिकित्वः ॥ १ ॥

अग्ने॑। दि॒वः। सू॒नुः। अ॒सि॒। प्रऽचे॑ताः। तना॑। पृ॒थि॒व्याः।
उ॒त। वि॒श्वऽवे॑दाः। ऋध॑क्। दे॒वान्। इ॒ह। य॒ज। चि॒कि॒त्वः॥१॥

विश्वामित्रःस्तौति—हेअग्ने विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्प्रचेताः कर्मविषयज्ञानवान्त्वं दिवःद्युलोकाभिमानिदेवतायाः सूनुरसि पुत्रोभवसि उतअपिच पृथिव्याः पृथिव्यभिमानिदेवतायाः तना तनयोसि किञ्च चिकित्वः चेतनावन् हेअग्ने इहास्माभिः क्रियमाणेस्मिन्कर्मणि

देवान्यजनीयानिन्द्रादिदेवान्ऋधक् पृथक्क्रमेणयज हविष्प्रदानेनपूजय ॥ असि असभुवीत्यस्य लटि तासस्त्योर्लोपइतिसलोपः निघातः । विश्ववेदाः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिविश्वस्यातोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया

अग्निःसंनोतिवीर्याणिविद्वान्त्सनोतिवाजममृतायभूषन् ।
सनोदेवाँएहवहापुरुक्षो ॥ २ ॥

अग्निः । सनोति । वीर्याणि । विद्वान् । सनोति । वाजम् ।
अमृताय । भूषन् । सः । नः । देवान् । आ । इह । वह ।
पुरुक्षो इति पुरुऽक्षो ॥ २ ॥

विद्वान्कर्माभिज्ञोयोग्निः वीर्याणि पशुपुत्रादिसंपद्रूपाणिसामर्थ्यानि सनोति यजमानाय ददाति यश्चाग्निः भूषन् स्वतेजसासर्वजगद्भूषयन् अलङ्कुर्वन् अमृताय मरणधर्मराहितायेन्द्रादिदेवाय वाजंहविर्लक्षणमन्नं सनोतिप्रयच्छति पुरुक्षो पुरोडाशादिबहुविधान्नोपेत हे अग्ने स तादृशस्त्वंनोस्माकंसंबन्धिनिइहास्मिन्यज्ञे देवान् यजनीयान्देवानावह आह्वय ॥ सनोति षणुदाने तनादित्वादुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः पादादित्वादनिघातः । भूषन् भूषअलङ्कारे अन्तर्भावितण्यर्थः शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेधातुस्वरःशिष्यते । वह वहेर्लोटिरूपम् । पुरुक्षो पुरवःक्षुधोन्नानियस्येतिपुरुक्षुः अन्त्यलोपश्छान्दसः संबुद्धौचेतिगुणः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अग्निर्द्यावापृथिवीविश्वजन्येआभातिदेवीअमृतेअमूरः ।
क्षयन्वाजैःपुरुश्चन्द्रोनमोभिः ॥ ३ ॥

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये ।
आ । भाति । देवी इति । अमृते इति । अमूरः । क्षयन् ।
वाजैः । पुरुऽचन्द्रः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

अमूरः अमूढः सर्वज्ञः क्षयन् ईशानः सर्वस्यजगतः अतएवपुरुश्चन्द्रः पुरुचन्द्रः बहुहिरण्योपेतः यद्वा बहुदीप्तिस्वरूपःवाजैर्बलैर्नमोभिः अन्नैश्चसहितः सोग्निः विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्र्यौ यद्वा विश्वंजन्यमुत्पाद्यंयाभ्यांतेदेवी द्योतमाने अमृते मरणधर्मरहितेद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ आभाति आसमन्तात्प्रकाशयति ॥ द्यावापृथिवी दिवःशब्दस्य दिवोद्यावेतिद्यावादेशः आद्युदात्तः पृथिवीशब्दोङीपन्तत्वेनान्तउदात्तः दवताद्वन्द्वेचेत्युभयाः प्रकृतिस्वरत्वम् । विश्वजन्ये बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तउदात्तः तत्पुरुषेतु स्वरश्चिंतनीयः । आभाति भादीप्तौ अन्तर्भावितण्यर्थः । क्षयन् क्षिऐश्वर्ये शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेधातुस्वरः । पुरुश्चन्द्रः ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमन्त्रेइतिसुडागमः श्चुत्वेनशकारः उत्तरपदान्तोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनांछन्दस्युपसंख्यानमितिउत्तरपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा समासस्येत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अग्नइन्द्रश्चदाशुषोदुरोणेसुतावतोयज्ञमिहोपयातम् ।
अमर्धन्तासोमपेयायदेवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इन्द्रः । च । दाशुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञम् ।
इह । उप । यातम् । अमर्धन्ता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वामिन्द्रश्चोभौ देवा देवौ युवाम् अमर्धन्ता अनागमनेनयज्ञहिंसामकुर्वन्तौसन्तौ सुतवतः सोमाभिषवंकुर्वतः दाशुषः हविर्दत्तवतोयजमानस्येहदुरोणेगृहेक्रियमाणमिमंयज्ञमभिलक्ष्य सोमपेयाय सोमपानार्थम् उपयातम् उपसमीपे आगच्छतम् ॥ यातं याप्रापणेइत्यस्य लोटि रूपं निघातः । अमर्धन्ता मृधुहिंसायामित्यस्यशतरिरूपम् नञासमासः सुपोडादेशः तत्पुरुषे कृन्नस्वरः । सोमपेयाय पापाने अचोयदितियत् ईद्यतीतीकारादेशः आर्धधातुकलक्षणोगुणः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ४ ॥ .

अथपञ्चमी–

अग्नेअपांसमिध्यसेदुरोणेनित्यःसूनोसहसोजातवेदः ।
सधस्थानिमहयमानऊती ॥ ५ ॥ २५ ॥

अग्नेे । अपाम् । सम् । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति ।
सहसः । जातऽवेदः । सधऽस्थानि । महयमानः । ऊती ॥ ५ ॥ २५ ॥

सहसःसूनो बलस्यपुत्र जातवेदः जातप्रज्ञ हेअग्ने नित्यः अविनाशी ऊती ऊत्या रक्षणेनसधस्थानि प्राणिनांनिवासभूतान्लोकान्महयमानः परिचरंस्त्वम् अपांदुरोणे अपांस्थानेन्तरिक्षेसमिध्यसे सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे अवरक्षणेइत्यस्मादौणादिकोनक्प्रत्ययः ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् गुणः दुरोणइतिगृहनाम दुरवाभवन्तीतियास्कः प्रत्ययस्वरः । महयमानः महपूजायां व्यत्ययेनशानच् शानचोलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । ऊती अवरक्षणादिषु ऊतियूतीत्यादिनानिपातनादन्तोदात्तः सुपांसुलुगितितृतीयायाः सवर्णदीर्घः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

वैश्वानरंमनसेतिनवर्चंचतुर्दशंसूक्तम् तत्रानुक्रमणिका—वैश्वानरंनव त्र्यृचौवैश्वानरीयमारुतौजागतौ द्व्यृचआत्मस्तुतिर्वा पूर्वोत्मगीतान्त्योपाध्यायस्तुतिरिति वैश्वानरंमनसेत्याद्यौत्र्यृचौ जागतौ प्रथमस्य वैश्वानरोग्निर्देवता सप्तम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः अग्निरस्मीतिद्व्यृचस्याग्निः परंब्रह्मवदेवता नवम्यास्तु विश्वामित्रोपाध्यायस्यस्तुत्यत्वात्सएवदेवता सप्तमीवर्जितस्य सूक्तस्य विश्वामित्रऋषिः सप्तम्याः ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्यवाक्यंसऋषिरितिन्यायेनब्रह्मऋषिः वैश्वानरंमनसेत्याद्यस्त्र्यृचआभिप्लविकेचतुर्थेहनिआग्निमारुतेवैश्वानरीयेनिविद्धानेविनियुक्तः तृतीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्—वैश्वानरंमनसेतितिस्रइति । अयमेवत्र्यृचोबृहस्पतिसवेप्याग्निमारुते वैश्वानरीयनिविद्धानीयः प्रयन्तुवाजाइतिद्वितीयत्र्यृचोबृहस्पतिसवेमारुतनिविद्धानीयःउभयमपिउशनसः स्तोमेनेतिखण्डेसूत्रितम्—वैश्वानरंमनसाग्निंनिचाय्यप्रयन्तुवाजास्तविषीभिरग्नयइति । अग्निचयने सञ्चितामन्यनुशंसने अग्निरस्मीत्येषा अथाग्निंसञ्चितमनुगीतमनुशंसेदित्युपक्रम्यसूत्रितम्—अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाइतित्रिर्मध्यमयावाचेति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

वैश्वानरंमनसाग्निंनिचाय्याहविष्मन्तोअनुषत्यंस्वर्विदम् ।
सुदानुंदेवंरथिरंवसूयवोगीर्भीरण्वंकुशिकासोहवामहे ॥ १ ॥

---

१ नि० ४. ५.

वैश्वानरम् । मनसा । अग्निम् । निऽचाय्य । हविष्मन्तः ।
अनुऽसत्यम् । स्वःऽविदम् । सुऽदानुम् । देवम् । रथिरम् ।
वसुऽयवः । गीःऽभिः । रण्वम् । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति—हेअग्ने हविष्मन्तःसंभृतहविष्काः वसूयवः धनमात्मनइच्छन्तः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्नावयं वैश्वानरं विश्वेनराआग्निप्रणयनादिक्रियायाः नेतारोयस्येतिविश्वानरोऽग्निः तस्यसबन्धीवैश्वानरः अपत्यमितियावत् यद्वा विश्वानरएववैश्वानरः तद्धितोनन्यार्थः राक्षसवायसादिवत् तम् अनुपत्यं सत्येनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदानेसत्यप्रतिज्ञं स्वर्विदं स्वर्गादिलक्षणफलस्यज्ञातारम् अतएवसुदानुं सुष्ठुफलस्यदातारं रथिरं रथवन्तम् अतएव रण्वं यज्ञान्गच्छन्तं देवंद्योतमानं तमिममग्निंमनसानिचाय्य अन्तःकरणेन एवंविधगुणविशिष्टस्त्वमितिज्ञात्वा गीर्भिःस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिःहवामहे इहकर्मणित्वामाह्वयामः ॥ वैश्वानरं नरेसंज्ञायामितिपूर्वपदस्यदीर्घत्वं विश्वानरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण् प्रत्ययस्वरः। निचाय्य चायृपूजानिशामनयोरित्यस्यल्यपिरूपं ल्तिस्वरः। अनुपत्यम् अनुगतंसत्येन अवादयः क्रुष्टाद्यर्थेतृतीययेतिसमासः सुपामादित्वात्पत्वं निरुदकादित्वादन्तोदात्तम् ॥ सुदानुं डुदाञ्दाने दाभाभ्यांनुरितिकर्तरिनुप्रत्ययः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम्। रथिरं रथशब्दान्मतुबर्थे मेधारथाभ्यामिरन्निरचौवक्तव्याविती रच् चित्स्वरः। वसूयवः वस्वात्मनइच्छन्तइति सुपआत्मनःक्यच् अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः अतोलोपःप्रत्ययस्वरः। रण्वं रविर्गत्यर्थः रण्वतियज्ञान्गच्छतीतिरण्वः पचाद्यजन्तः चित्स्वरः। कुशिकासः कुशिकशब्दाद्गोत्रमित्यर्थेबिदादित्वादञ् तस्यबहुषु यञञोश्चेतिलुक्। हवामहे ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिसम्प्रसारणं निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तंशुभ्रमग्निमवसेहवामहेवैश्वानरंमातरिश्वानमुक्थ्यम् ।
बृहस्पतिंमनुषोदेवतातयेविप्रंश्रोतारमतिथिंरघुष्यदम् ॥ २ ॥

तम् । शुभ्रम् । अग्निम् । अवसे । हवामहे । वैश्वानरम् ।
मातरिश्वानम् । उक्थ्यम् । बृहस्पतिम् । मनुषः । देवऽतातये ।
विप्रम् । श्रोतारम् । अतिथिम् । रघुऽस्यदम् ॥ २ ॥

योग्निःपूर्वमन्त्रेप्रतिपादितः तंशुभ्रं द्योतमानंवैश्वानरं विश्वानरसंबन्धिनं मातरिश्वानं मातर्यन्तरिक्षेश्वसितिविद्युदादिरूपतयाचेष्टतइतिमातरिश्वाग्निः तमुक्थ्यम् उक्थैःशस्त्रैःशंसनीयं बृहस्पतिं बृहतोयज्ञस्यपतिं पालकतयास्वामिनं विप्रं मेधाविनंश्रोतारंस्तोत्रशस्त्रादिमन्त्रवाक्यंशृण्वन्तमतिथिम् आतिथेयपूजार्हतयायदृच्छयाप्राप्तं रघुष्यदं लघुस्यदं रघुःलघुः स्यदोवेगोयस्येति क्षिप्रगन्तारम् यद्वा स्यदशब्देन अश्वालक्ष्यंते रघुस्यदः क्षिप्रगन्तेत्यर्थः तमेवंविधगुणयुक्तमग्निमवसे अस्माकंरक्षणाय हवामहे कुशिकगोत्रजावयमाह्वयामः किंच मनुषो मनुष्यस्यदेवतातये यज्ञार्थंत्वामाह्वयामः ॥ शुभ्रं शुभदीप्तावित्यस्मात् स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिनाकर्तरिरक् कित्त्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरः। मातरिश्वानं निर्माणहेतुत्वान्मातान्तरिक्षं तत्र श्वसितिप्राणितीतिमातरिश्वाग्निः श्वन्नुक्षन्नित्यादिनामातरिश्वन्शब्दस्यकन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्। उक्थ्यम् उक्थेनस्तोत्रेणस्तुत्यः तत्रभवइत्यर्थे भवेछन्दसीतियत् तित्स्वरितमितिस्वरितः। देवतातये देवएवदेवतातिः स्वार्थिकस्तातिल् देवतातिशब्देनयज्ञोलक्ष्यते तत्संप्रदानकत्वाद्यज्ञस्य लित्स्वरः। रघुष्यदं स्यन्दूप्रस्त्रवणेइत्यस्मात्घञितदन्तः स्यदशब्दः स्यदोजवेइतिनिपातनादनुनासिकलोपः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया

अश्वोनक्रन्दञ्जनिभिःसमिध्यतेवैश्वानरःकुशिकेभिर्युगेयुगे ।
सनोअग्निःसुवीर्यंस्वश्व्यंदधातुरत्नममृतेषुजागृविः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । क्रन्दन् । जनिऽभिः । सम् । इध्यते ।
वैश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे । सः । नः । अग्निः ।
सुऽवीर्यम् । सुऽअश्व्यम् । दधातु । रत्नम् । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

योवैश्वानरोग्निःकुशिकेभिः स्तोत्रंकुर्वाणैर्होत्रादिभिर्युगेयुगेप्रतिदिनं समिध्यते आज्याद्याहुतिप्रक्षेपेणसम्यग्दीप्यते तत्रदृष्टान्तः—अश्वोनेति यथाजातोश्वः क्रन्दन् हेषारवंकुर्वन् जनिभिर्जनयित्रीभिर्वडवाभिः स्तन्यप्रदानेनप्रतिदिनंसम्यक्पोष्यते तद्वत् अमृतेषु मरणधर्मरहितेषुदेवेषुमध्ये जागृविः ज्वालयाजाग्रद्दीप्यमानः सोग्निः सुवीर्यं शोभनापत्ययुक्तं स्वश्व्यं शोभनाश्वादिपशुयुक्तंरत्नमुत्तमंधनंनोस्माकंदधातुविदधातु प्रयच्छतु। युगेयुगे नित्यवीप्सयोरि-

तिर्द्विर्वचनं परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वेपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ स्वश्व्यं अश्वशब्दः क्वन्प्रत्ययान्तआद्युदात्तः बहुव्रीहौ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् यकारोपजनश्छान्दसः यद्वा अश्वेषुसाधवः अश्व्याः तत्रसाधुरितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् बहुव्रीहौपूर्वोक्तस्वरः । दधातु दधातेर्लोटिरूपम् । रत्नं रमुक्रीडायामित्येतस्माद्रमेस्तचेति अधिकरणेनप्रत्ययः तकारश्चान्तादेशः रमन्तेस्मिन्निति रत्नं निंदित्यनुवृत्तौ आद्युदात्तः । जागृविः क्विन्प्रत्ययान्तः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रयन्तुवाजास्तविषीभिरग्नयः शुभेसंमिश्लाःपृषतीरयुक्षत ।
बृहदुक्षोमरुतोविश्ववेदसःप्रवेपयन्तिपर्वताँअदाभ्याः ॥ ४ ॥

प्र । यन्तु । वाजाः । तविषीभिः । अग्नयः । शुभे ।
सम्ऽमिश्लाः । पृषतीः । अयुक्षत । बृहत्ऽउक्षः । मरुतः ।
विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥

वाजाः वेगवन्तोग्नयः प्रयन्तु जलमभिलक्ष्यगच्छन्तु गताश्चतेग्नयः तविषीभिर्बलयुक्तैर्मरुद्भिः शुभेजलेसंमिश्राः परस्परंसंगताःसन्तः पृषतीःबिंदूनयुक्षत अयुञ्जन् जलबिन्दूनकुर्वन् यद्वा वाजावेगवन्तोग्नयःतविषीभिर्बलयुक्तैर्मरुद्भिः जलमनुलक्ष्यप्रयन्तुगच्छन्तु तेचमरुतः शुभेजलेसंमिश्राः अग्निभिःसंगताः सन्तः पृषतीश्चित्रवर्णावाहनरूपावडवाः अयुक्षत रथेमेघभेदनार्थे ताअयौक्षुः रथारुढास्तोविश्ववेदसः प्राणिकृतकर्माभिज्ञानयुक्ताः अदाभ्याः केनाप्यतिरस्कार्याः मरुतः एवंविधावायवः बृहदुक्षः प्रभूतजलसेक्तॄन् पर्वतान्मेघान्प्रवेपयन्ति यथाप्रभूतावृष्टिर्भवति तथामेघान्चालयन्ति ॥ तविषीभिः तवगतावितिसौत्रो धातुः अस्मात्तवेर्णिद्वेतिटिपचूनिचं तवन्तिसंचरन्तिआकाशेइतितविषावायवः टिड्ढाणञितिङीप् अत्रलिङ्गव्यत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । पृषतीः पृषुसेचने पॄपालनपूरणयोरिति इत्यस्माद्वावर्तमाने पृषन्महद्बृहदितिनिपातनादतिप्रत्ययःशतृवद्भवति उगितश्चेतिङीप् पर्षन्तीतिपृषतः शीकराः पृणन्ति पालयन्तीतिपृषत्योवडवाः । अयुक्षत युजिर्योगेइत्यस्यलुङिसिचिरूपं निघातः । बृहदुक्षः उक्षसेचनेइत्यस्मात्क्विप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वेपयन्ति टुवेपृकम्पने निघातः ।

पर्वतान् पर्वपूरणेइत्यस्मात् भृमृदृशीत्यादिनाअतच् पर्वतिपूरयतिभूमिमुदकेनेतिपर्वतोमेघः व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अ॒ग्नि॒श्रियो॑म॒रुतो॑वि॒श्वकृ॑ष्टय॒आत्वे॒षमु॒ग्रंमवं॑ईमहेव॒यम् ।
स्वा॒निनो॑रु॒द्रिया॑व॒र्षनि॑र्णिजः॒सिं॒हानहे॒षक्र॑तवः॒सु॒दानं॑वः॥५॥२६॥

अ॒ग्नि॒ऽश्रियः॑ । म॒रुतः॑ । वि॒श्वऽकृ॑ष्टयः । आ । त्वे॒षम् ।
उ॒ग्रम् । अवः॑ । ई॒म॒हे॒ । व॒यम् । ते । स्वा॒निनः॑ । रु॒द्रियाः॑ ।
व॒र्षऽनि॑र्निजः । सिं॒हाः । न । हे॒षऽक्र॑तवः । सु॒ऽदान॑वः ॥५॥२६॥

अग्निश्रियः वैद्युतमग्निंश्रयन्तोविश्वकृष्टयः विश्वस्यवृक्षादेः कृष्टिराकर्षणंनमनोन्नमनादिलक्षणंकर्मयेभ्योभवतितेविश्वकृष्टयः एवंविधायेमरुतोविद्यंते तेषांचमरुतां त्वेषं दीप्तमुग्रम् अवोरक्षणम् आईमहे कुशिकावयमासमंतात्याचामहे ते मरुतः रुद्रियारुद्रपुत्राः वर्षनिर्णिजः निर्णिक्शब्दोरूपवाची निर्णिक्वव्रिरितितन्नामसुपाठात् वर्षणरूपःस्वभावोयेषांतेवर्षनिर्णिजः हेषक्रतवः हेषारवस्यक्रतुःकरणंयेषांते कृतहेषारवाः सिंहान सिंहाइव स्वानिनः शब्दवन्तः एवंविधास्तेमरुतः सुदानवः सुष्टुजलस्यदातारोभवन्ति ॥ अग्निश्रियः श्रिञ् सेवायां वचिप्रच्छीत्यादिनाक्विप् सम्प्रसारणाभावः धातोर्दीर्घश्च जसि इयङादेशः कृत्स्वरः । उग्रं गम्लृगतौ उत्पूर्वः ऋज्रेन्द्राग्रेतिनिपातनाद्रक्प्रत्ययः मकारलोपः उपसर्गस्यान्तलोपश्च उद्गच्छतीत्युग्रः प्रत्ययस्वरः । ईमहे ईकान्त्यादिषु व्यत्ययेनात्मनेपदम् अदादित्वाच्छपोलुक् निघातः । स्वानिनः स्वानःघञन्तः तद्वन्तः अतइनिठनावितीनिः प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः रुद्रशब्दाच्छान्दसोघः तस्येयादेशः प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेषड्विंशोवर्गः ॥२६॥

अथषष्ठी–

व्रातं॑व्रातंग॒णंग॑णंसु॒श॒स्तिभि॑र॒ग्नेर्भामं॑म॒रुता॒मोजं॑ईमहे ।
पृषं॑दश्वासोअनवभ्रराधसोग॒न्तारो॑य॒ज्ञंवि॒दथे॑षु॒धीराः॑ ॥ ६ ॥

व्रातम्ऽव्रातम् । गणम्ऽगणम् । सुशस्तिऽभिः । अग्नेः ।
भामम् । मरुताम् । ओजः । ईमहे । पृषत्ऽअश्वासः ।
अनवभ्रऽराधसः । गन्तारः । यज्ञम् । विदथेषु । धीराः ॥६॥

कुशिकावयम् अग्नेर्भामंभासकंमरुतामोजस्तेजः व्रातंव्रातं व्रातेव्रातेप्रतिसमूहं गणङ्गणंगणे गणे महतिसमूहे क्रियमाणाभिःसुशस्तिभिःशोभनाःशस्तयः स्तुतयोयैर्मन्त्रैः क्रियन्तेतेसुशस्तय तैर्मन्त्रैरीमहे तादृशंमारुतंतेजोयाचामहे यद्वा व्रातंव्रातंवारकंगणङ्गणंमरुतांसप्तगणान् ओजो याचामहे पृषदश्वासः पृषत्यश्चित्रवर्णाः अश्वायेषांतेतादृशाः अनवभ्रराधसः नविद्यतेअव यस्यतदनवभ्रम् अनवभ्रंराधोधनंयेषांतेअनवभ्रधनाः संपूर्णधनाइतियावत् धीराः कर्माभिज्ञ मरुतःविदथेषुयज्ञेषुयज्ञंयजनीयंहविरभिलक्ष्यगन्तारोगमनशीलाभवन्ति ॥ गणङ्गणं ग संख्याने पचाद्यच् नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनम् । परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वेपूर्वपदस्वरः । सुश स्तिभिः बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । भाम भादीप्तावित्यस्मादर्तिस्तुसुहुसृ त्यादिनामन् नित्स्वरः । ओजः उब्जआर्जवे उब्जेर्बलेवलोपश्चेत्यसुन् तत्सन्नियोगेनवकारलो आर्धधातुकलक्षणोगुणः नित्स्वरः । ईमहे ईकान्त्यादिषु निवातः । अनवभ्रराधसः अनव नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् उत्तरपदबहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । गन्तारः ताच्छीलिकस्तृन् विदथेषु विदज्ञाने रुदिविदिभ्यांकिदित्यथप्रत्ययः कित्त्वादगुणः विदन्त्यस्मिन्कर्मजातम् दयइतिविदथोयज्ञः प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतंमेचक्षुरमृतंमआसन् ।
अर्कस्त्रिधातूरजसोविमानोजस्रोघर्मोहविरस्मिनाम ॥७॥

अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातऽवेदाः । घृतम् । मे ।
चक्षुः । अमृतम् । मे । आसन् । अर्कः । त्रिऽधातुः रजसः ।
विऽमानः । अजस्रः । घर्मः । हविः । अस्मि । नाम ॥ ७ ॥

साक्षात्कृतपरतत्त्वस्वरूपोग्निः द्वृचेनस्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति हेकुशिकाः भोक्तृभोग्यभावेनद्विविधंह्यीदंसर्वं जगदेतावद्वाइदमन्नंचैवान्नादश्च सोमएवान्नमग्निरन्नादइतिश्रुतेः ।

तत्रसकलभोक्तृवर्गरूपेणान्नादोग्निः सचअग्निवाय्वादित्यभेदेनत्रिधाभूत्वापृथिव्यन्तरिक्षद्युलोका-नधितिष्ठति । तदुक्तंवाजसनेयके—सत्रेधात्मानंव्यभजत् आदित्यंतृतीयंवायुंतृतीयमिति । तत्रसो-ग्निरहंजन्मनैवजातवेदाअस्मि श्रवणमननादिसाधननिरपेक्षेणस्वभावतएवसाक्षात्कृतपरतत्त्वस्व-रूपोस्मि घृतंमेचक्षुःयदेतद्विश्वस्यविभासकंममस्वभावभूतप्रकाशात्मकंचक्षुस्तद्घृतम् इदानीमत्य-न्तदीप्तंयदेतदमृतंकर्मफलंदिव्यादिव्यविविधविषयोपभोगात्मकंतन्मेमम आसन्नास्येवर्तते सक-लभोक्तृवर्गात्मनास्वयमेवावस्थानात् एवंस्वात्मनःपृथिव्यधिष्ठातृरूपतामभिधायवाय्वात्मनान्तरि-क्षाधिष्ठातृतामाह—अर्कोजगत्स्रष्टाप्राणः सोर्चन्नचरत् तस्यार्चतआपोजायन्तअर्चतैवमेकमभूदि-ति तदेवार्कस्यार्कत्वमितिश्रुतेः सप्राणोहंत्रिधातुःत्रेधात्मानंविभज्यतत्रवाय्वात्मनारजसोन्तरिक्ष-स्यविमानःविमाताअधिष्ठातास्मि तथाआदित्यरूपेणद्युलोकाधिष्ठातृतामाह—अजस्रोघर्मइति अ-जस्रः अनुपक्षीणोघर्मः प्रकाशात्माद्युलोकाधिष्ठाताआदित्योप्यहमस्मि एवंभोक्तृरूपमात्मनोनुसं-धायभोग्यरूपतामप्यनुसंधत्ते यद्धविर्भोग्यंप्रसिद्धमस्तितदप्यहमेवास्मि यद्वा अहमग्निरस्मिदे-वानांहविष्प्रापणादङ्गनादिगुणयुक्तोस्मि किञ्च जन्मनाउत्पत्त्याजातवेदाः जातज्ञानोस्मि उत्पत्ति-क्षणएवसर्वज्ञोहमस्मि अथवा जातंसर्वंस्वात्मरूपतयावेत्तीतिजातवेदाः सर्वात्मकइत्यर्थः त-त्कथमित्युच्यते—घृतंमेचक्षुः यदेतद्घृतंप्रसिद्धमस्तितन्मेचक्षुःस्थानीयं यथालोके चक्षुर्भासकम् एवंघृतंमयिप्रक्षिप्तंज्वालामुत्पादयत् ममभासकम् अमृतंप्रभारूपंयदमृतमविनाशिज्योतिःमेममआसन्ये वर्तते त्रिधातुः प्राणापानव्यानात्मनात्रिधावर्तमानःअर्कोर्चनीयोयःप्राणोस्तिसोप्यहमस्मि रजसोन्तरिक्षस्यविमानःविशेषेणमातापरिच्छेत्तावायुश्चाहमस्मि किञ्च अजस्रोघर्मः नैरन्त-र्येणसन्तापकारीसूर्यश्चाहमस्मि किंबहुना आज्यपुरोडाशादिरूपंयदेतद्धविरस्तितदुपलक्षितंसर्व-मप्यहमस्मि सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतेः । नामशब्दः प्रसिद्धौ तदनेनाग्नेःसर्वात्मकत्वप्रतिपादनेनप-रब्रह्मत्वमुक्तंभवति ॥ चक्षुः चक्षिङ्व्यक्तायांवाचि उसिन्नित्यनुवृत्तौ चक्षेःशिच्चेत्युसिन् शिद्व-द्भावात्ख्याञादेशाभावः नित्स्वरः । आसन् आस्यशब्दस्य पद्दन्नोमासित्यादिनाआसन्नादेशः सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् । विमानः माङ्माने कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्तरिल्युट् लित्स्वरः । अ-जस्रः जसुमोक्षणे नञ्पूर्वः नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोरइतिताच्छीलिकोरप्रत्ययः नञ्पूर्वो-जसिर्नैरन्तर्येवर्तते नञ्स्वरः जसंउपक्षयेवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्रिभिः पवित्रैरपुपोद्ध्य१र्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन् ।
वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद्द्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥८॥

त्रिऽभिः । पवित्रैः । अपुपोत् । हि । अर्कम् । हृदा । मतिम् ।
ज्योतिः । अनु । प्रऽजानन् । वर्षिष्ठम् । रत्नम् । अकृत ।
स्वधाभिः । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥८॥

सर्वात्मकोग्निः हृदा अन्तःकरणवृत्त्या मतिंमननीयंज्योतिः स्वप्रकाशरूपंपरब्रह्माख्यंते
जः अनुप्रजानन् श्रवणमननादिक्रमेणप्रकर्षेणसंशयाविपर्यासभावनाबुद्धिनिरासेनस्वात्मरूपं
याजानानःसन् पवित्रैःपावनैस्त्रिभिरग्निवायुसूर्यैरर्कमर्चनीयंनिरतिशयानन्दलक्षणंस्वात्मानं
पुपोद्धि तेभ्योपिनिर्मलतयापावनंपरिचिच्छेदखलु यथादशापवित्रेणसोमंपावयतितद्वत् एवं
नोग्निः वर्षिष्ठमुत्तमंस्वात्मानंस्वधाभिः स्वेनलोकान्दधातीतिस्वधाः तैरग्निवायुसूर्यैः रत्नंरम
यम् अकृत अकार्षीत्आदित् अनन्तरमेवमात्मनिविज्ञातेसति द्यावापृथिवीतत्रपरिकल्पिते
वापृथिव्यौतदुपलक्षितंसर्वंजगच्चपर्यपश्यत् परितःसर्वतःस्वात्मतयादर्शत् आत्मनिविज्ञातेस
मिदंविज्ञातंभवतीतिश्रुतेः ॥ पवित्रैःपूञ्पवनेइत्यस्मात्कर्तरिचर्षिदेवतयोरितिदेवतायामभिधे
यांकर्तरि इत्रप्रत्ययः पुनन्तीतिपवित्राअग्निवायुसूर्याः प्रत्ययस्वरः । अपुपोत्पूञ्पवनेइत्य
यङ्लुगन्तस्यरूपं संज्ञापूर्वकस्याविधेरनित्यत्वादभ्यासस्यगुणाभावः युद्धितुपरंछन्दसीतिनं
तः । अर्कम् अर्चपूजायां कृदाधारार्चिकलिभ्यःकइतिकप्रत्ययः । हृदा हृदयशब्दस्य नि
सित्यादिनाहृदादेशः । मतिं मनज्ञानेइत्यस्मान्मन्त्रेवृषेपपचेत्यादिनाकर्मणि उदात्तः
अकृत करोतेर्लुङिसिचू तस्यहस्वादङ्गादितिलोपः । द्यावापृथिवी देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृ
तिस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

शतधारमुत्समक्षीयमाणंविपश्चितंपितरंवक्त्वानाम् ।
मेळिंमदन्तंपित्रोरुपस्थेतंरोदसीपिपृतंसत्यवाचम् ॥१॥२७॥

शतऽधारम् । उत्सम् । अक्षीयमाणम् । विपःऽचितम् । पितरम् ।
वक्त्वानाम् । मेळिम् । मदन्तम् । पित्रोः । उपऽस्थे । तम् ।
रोदसी इति । पिपृतम् । सत्यऽवाचम् ॥ ९ ॥ २७ ॥

यस्मादुपाध्यायाद्विश्वामित्रोवैश्वानराख्यंपरब्रह्माज्ञासीत् तमिममुपाध्यायमनयर्चास्तौति- हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ शतधारं अपरिमितजलधारायुक्तम् अक्षीयमाणं नकदापिविच्छि- न्नप्रवाहम् उत्सं लुप्तोपममेतत् उत्समिवसततप्रवाहोपेतं स्रोतइवाविच्छिन्नवाक्सरणीसमेतं विपश्चितंमेधाविनं सकलशास्त्राभिज्ञं पितरंशिष्याणांविद्योपदेशेनपालकं वक्त्वानांवक्तव्यानां- दुःदेवाक्यानांमेळिंमेलकंनानाशाखागतानांवाक्यानामेकस्मिन्नर्थेसंकलय्यवक्तारं पित्रोर्द्यावापृ- थिव्योरुपस्थेसमीपेमदन्तंज्ञानातिशयेनहृष्यन्तम् अतएवसत्यवाचम् आज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे मदु कारणाभावात्सत्यवादिनं तमिममुपाध्यायंपिपृतम् अपेक्षितफलप्रदानेनसंपूर्णंकुरुतम् यद्वा पा- दिनामम् ॥ उत्सम् उन्दीक्लेदने अस्मादुन्दिमिगुधिकुषिभ्यःकिदितिसप्रत्ययः कित्त्वान्नकारलोपः श्वन्तित्युत्सः व्यत्ययेनाद्युदात्तः । विपश्चितं विशेषेणपातीतिविपा वाक् विपोवाचश्चिनोतीति नाऽप् ह्रस्वस्यपितीतितुक् तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलवचनाद्द्वितीयायाअलुक् कृदुत्तरप- दस्वरः । वक्त्वानां वचपरिभापणेइत्यस्मात्कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन्प्रत्ययः चोःकुरि- क्षाकुत्वम् नित्स्वरः । मेळिम् मिलिःसंपर्कार्थोधातुः अस्मादौणादिकइप्रत्ययः । रोदसी आम- न्त्रतत्वान्निघातः । पिपृतम् पृपालनपूरणयोः छान्दसोजुहोत्यादिः अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्ये- निपातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

प्रवोवाजाइतिपञ्चदशर्चंपञ्चदशंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका—प्रवःपञ्चोनागायत्रंत्वृतव्यावा- द्याइति विश्वामित्रऋषिः छन्दोगायत्री अग्निर्देवता आद्यात्रृतुदेवत्यावा प्रातरनुवाकाश्विन- शस्त्रयोर्गायत्रेछन्दस्यस्यसूक्तस्यविनियोगः प्रवोवाजाउपसद्यायेतिसूत्रितम् । आभिप्लविकेपृ- ष्ठ्येषु प्रवोवाजाइतिवैकल्पिकःस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितम्—प्रवोवाजाअभिद्यवोभिप्रयांसिवाह- सेति । सूक्तस्याद्यासामिधेनी सूत्रितञ्च—प्रवोवाजाअभिद्यवोग्नआयाहिवीतयइति । सामिधेनी- षुसमिध्यमानइत्येका सूत्रितञ्च—समिध्यमानोअध्वरेसमिद्धोअग्नआहुतेतिद्वेइति । आधाने तृतीयायामिष्टौ सामिधेनीषु इध्यमानेद्ववत्योर्मध्येपृथुपाजाइतिद्वेधाय्ये सूत्रितञ्च—प्रागुपो- त्तमायाःपृथुपाजाअमर्त्यइतिद्वेइति । एवमन्यत्रापि यत्रयत्रसप्तदशसामिधेन्यः तत्रतत्रैतेधाय्येइ- तिद्रष्टव्यम् । विषुवतिएकविंशतिःसामिधेन्यः तत्रपृथुपाजाअमर्त्यइतिपङ्कृचोधाय्याः पृथुपाजा- अमर्त्यइतिपड्धाय्याःसामिधेनीनामितिसूत्रम् महाव्रतेपिपञ्चविंशतिसंख्याकाःसामिधेन्यः तत्रा- प्येताःपङ्कृचोद्रष्टव्याः अग्नीषोमप्रणयनेहोतादेवोअमर्त्यइतितृचः सूत्रितञ्च—होतादेवोअमर्त्यः

पुरस्तादुपत्वाग्नेदिवेदिवइति । ईळेन्योनमस्यास्तिरइतितिस्रःसामिधेन्यः सूत्रितञ्च—ईळेन्यो-नमस्यस्तिरोग्निंदूतंवृणीमहइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

प्रवोवाजाअभिद्यवोहविष्मन्तोघृताच्या। देवाञ्जिगातिसुम्नयुः॥१॥

प्र । वः । वाजाः । अभिऽद्यवः । हविष्मन्तः । घृताच्या ।

देवान् । जिगाति । सुम्नऽयुः ॥१॥

हेऋतवःवाजाःव्रजन्तिगच्छन्तीतिवाजाःमासाः अभिद्यवः अभितोद्यवोदिवसायेपुद् अभिद्यवोर्धमासाश्च हविष्मन्तोहविर्भाजोदेवाः घृताच्या घृतमञ्चतिक्षारयतीतिघृताचीगौः भि थाचतैत्तिरीयकम्—देवाहविष्मन्तोगौर्घृताचीति । यद्वा हविष्मन्तःहविषःक्षीरादेःप्रदातारः पशवः गे- घृताच्याघृतमञ्चतिप्राप्नोतीतिघृताचीस्रुक् तथावाजसनेयकम्—पशवोहविष्मन्तःस्रुग्घृताचीति द- तयाघृताच्यासहिताहविष्मन्तोदेवाःपशवश्चमासाअर्धमासाश्चैतेसर्वेवोयुष्माकंयज (मा) नार्थं प्र स्यः भवन्ति तेषुवाजादिषुप्रभवत्सुसत्सु सुम्नयुः सुखमात्मनइच्छन् यजमानोदेवान्जिगाति प्रेक्षणे द्वारादेवान्प्राप्नोति उक्तार्थेतैत्तिरीयकब्राह्मणम्—प्रवोवाजाइत्यन्वाहमासावैवाजाअ निर्म- भिद्यवोदेवाहविष्मन्तोगौर्घृताचीयज्ञोदेवाञ्जिगातियजमानःसुम्नयुरिति । आग्नेयपक्षे श्चेति हेअ-ग्ने वः त्वदर्थमभिद्यवोभिगतदीप्तयोहविष्मन्तआसादितैश्चरुपुरोडाशादिभिःसहितावाजाअन्नानि समिल्लक्षणानिघृताच्या जुह्वासहप्रक्रम्यन्ते प्रवोवाजाइत्यन्वाहान्नंवैवाजइति देवान्देव त्वं समा-नमन्यत् ॥ अभिद्यवः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । घृताच्या घृक्षरणदीप्त्योरित्यस्माद्गञ्जिघृ-पिभ्यःक्तइतिकर्मणिक्तः घृतमाज्यमञ्चतीतिऋत्विग्दधृगित्यादिनाक्विन् अनिदितामित्युपधा-लोपः अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् चाविितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । जिगाति गातिर्गत्यर्थः छान्दसोजुहोत्यादिः निघातः । सुम्नयुः सुम्नंसुखमात्मनइच्छन्निितिसुपआत्मनःक्यच् क्याच्छन्द-सीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ईळेअग्निंविपश्चितंगिरायज्ञस्यसाधनम्। श्रुष्टीवानंधितावानम्॥२॥

१ तै० सं० २. ५. ७. । तै० सं० २. ५. ७. ।

ईळे । अग्निम् । विपःश्चितम् । गिरा । यज्ञस्य ।
साधनम् । श्रुष्टीश्वानम् । धितश्वानम् ॥ २ ॥

विपश्चितंमेधाविनंयज्ञस्यसाधनंनिर्वाहकं श्रुष्टीवानं सुखवन्तम् यद्वा वेगवन्तं धितावानं दनंवननीयंधनंधितं निहितं यस्यतंनिहितधनं तमिममग्निंगिरास्तुतिलक्षणयावाचाईळे वि-मित्रोहं स्तौमि ॥ ईळे ईडस्तुतौ । श्रुष्टीवानं वनसंभक्तावित्यस्माद्विच् श्रुष्टीवनतीतिश्रुष्टीवा मत्तरपदस्वरः । धितावानं दधातेर्निष्ठायांधिरादेशश्छान्दसः वनसंभक्तौकर्मणिघञ् बहुव्रीहौ दिना धितशब्दस्यपूर्वनिपातः पूर्वपदप्रकृतिस्वरः यद्वा उभयत्रछन्दसीवनिपावितिवनिप् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्नेशकेमंतेवयंयमंदेवस्यंवाजिनः । अतिद्वेषांसितरेम ॥३॥

अग्ने । शकेम । ते । वयम् । यमम् । देवस्य । वाजिनः ।
अति । द्वेषांसि । तरेम ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजिनःसंभृतहविष्काः वयंदेवस्यद्योतमानस्यते तवयमंयमनमायज्ञसमाप्तेरत्राव-स्थानंकर्तुंशकेम शक्याःस्म वाजिनोवेगवतोदेवस्येतिवायोजनीयम् ततःकारणाद्द्वेषांसि अस्म-दीयानिपापानि अतितरेम पापेभ्यउत्तीर्णाभवेम ॥ शकेम शक्लृशक्तावित्यस्मादाशीर्लिङि लि-ङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः यासुट्सलोपेयादेशयलोपगुणसलोपाः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वे-नपादादित्वादनिघातः उदात्तनिवृत्तिस्वरः । यमम् यमउपरमेइत्यस्मात्भावेघञ् यमउपरमे इतिनिपातनाद्वृध्यभावः ञित्स्वरः । तरेम तृप्लवनतरणयोरिति प्रार्थनेलिङिरूपं निघातः ॥३॥

अथचतुर्थी—

समिध्यमानोअध्वरे३ग्निःपावकईड्यः । शोचिष्केशस्तमीमहे ॥४॥

सम्ऽइध्यमानः । अध्वरे । अग्निः । पावकः । ईड्यः ।
शोचिःऽकेशः । तम् । ईमहे ॥ ४ ॥

योग्निःअध्वरेयज्ञेसमिध्यमानःघृताद्याहुतिभिःसम्यक्प्रज्वाल्यमानः अतएवशोचिष्केशः ज्वालकेशः पावकः शोधकः ईड्यःस्तोतृभिःप्रशस्योभवति तमिममभिमतफलार्थम्. ईमहे वयं याचामहे ॥ ईड्यः ईडस्तुतावित्यस्मात्ण्यत् अस्यतिस्वरितामितिस्वरितत्वेप्राप्ते ईडवन्देत्यादिनाद्युदात्तत्वम् । ईमहे ईकान्त्यादिष्वित्ययंधातुरत्रयाञ्चार्थः निवातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

पृथुपाजाअमर्त्योघृतनिर्णिक्स्वाहुतः।अग्निर्यज्ञस्यहव्यवाट्।५।२८।

पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । घृतऽनिर्निक् । सुऽआहुतः ।
अग्निः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥५॥२८॥

पृथपाजाः प्रभूततेजोरूपः अमर्त्यःमरणधर्मरहितः घृतनिर्णिक् घृतस्याविलापनद्वारशोधनंयेनेतिघृतनिर्णिक् स्वाहुतः सुष्ठु होत्रादिभिःसम्यगिष्टः एवंभूतोग्निः यज्ञस्यज्योतिष्टोमादेर्हव्यवाट् हव्यानांवोढाभवति ॥ पृथुपाजाः कृदुत्तरपदस्वरः । स्वाहुतः जुहोतेःकर्मणि गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । हव्यवाट् वहश्चेतिण्विः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथषष्ठी–

तंसबाधोयतस्रुचइत्थाधियायज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये ॥ ६ ॥

तम् । सऽबाधः । यतऽस्रुचः । इत्था । धिया । यज्ञऽवन्तः ।
आ । चक्रुः । अग्निम् । ऊतये ॥ ६ ॥

सबाधःरक्षोघ्नमन्त्रोच्चारणेनतद्विषयबाधयासहवर्तन्तइतिसबाधःयज्ञवन्तः यजनीयहविर्युक्ताः यतस्रुचः यताः संयताः स्रुचोजुह्वाद्यायैस्तेयतस्रुचऋत्विजः इत्था इत्थमनेनप्रकारेणाक्रियमाणयाधियास्तुत्यातमेवंभूतमाग्निम् ऊतयेराक्षसवधाद्रक्षणाय आ अभिमुखंचक्रुः कुर्वन्ति ॥ सबाधःबाधृविलोडनेइत्यस्मात्क्विप् कृदुत्तरपदस्वरः । इत्था इदंशब्दात्प्रकारार्थेइदमस्थमुः त-

स्यसुपांसुलुगितिडादेशः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः । चक्रुः डुकृञ्करणेइत्यस्यलिट्युसि यणादेशेकृते· तस्यद्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनं निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

होतादेवोअमर्त्यःपुरस्तादेतिमायया । विदथानिप्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया ।
विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

होताहोमनिष्पादकः अमर्त्योमरणधर्मरहितःदेवोद्योतमानःविदथानिवेदितव्यानिकर्मा-णिप्रचोदयन् प्रकर्षेणप्रेरयन् सोग्निःमाययाकर्मविषयाभिज्ञानेनयुक्तःसन् पुरस्तात्कर्मप्रारम्भ-कालेएव एति आस्मानागच्छति ॥ एति इण्गतौ । मायया माङ्मानेशब्देचेत्यस्मान्माच्छास-सूभ्योयइतिकर्तरिकर्मणिवायप्रत्ययः मिमीतेजानीते कर्म मीयतेनयेतिवामाया कर्मविषयज्ञा-...त्ययस्वरः । विदथानि विदज्ञानेइत्यस्मात् रुदिविदिभ्यांकिदितिकर्मण्यथप्रत्ययः कि-...प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

वाजीवाजेषुधीयतेध्वरेषुप्रणीयते । विप्रोयज्ञस्यसाधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः ।
यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वाजीबलवानग्निःवाजेषुयुद्धेषुधीयतेदेवैःशत्रुहननार्थंनिधीयते किञ्च अध्वरेषुअग्निहो-त्रादिषुप्रणीयतेध्वर्य्वादिभिःप्रकर्षेणाहवनीयादिस्थानेषुप्रक्षिप्यते अतएवविप्रोमेधावीसन्नग्निः यज्ञस्याग्निहोत्रादेःसाधनःसाधकोभवति ॥ धीयते डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मणियक् घुमास्थागापेत्यादिनाईत्वं निघातः । नीयते णीञ्प्रापणेइत्यस्यकर्मणियकिरूपम् उपसर्गादस-मासेपिणोपदेशस्येतिणत्वम् । साधनः साधसंसिद्धौ नन्द्यादित्वात्कर्तरिल्युः लित्स्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

धियाचक्रेवरेण्योभूतानांगर्भमादधे । दक्षस्यपितरंतना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानाम् । गर्भम् । आ । दधे ।
दक्षस्य । पितरम् । तना ॥ ९ ॥

योग्निर्धिया आधानपवमानेष्टिरूपेणकर्मणाचक्रे आहवनीयरूपतयाकृतोभूत् अतएववरेण्यःसर्वैर्यजमानैःकर्माङ्गत्वेनवरणीयः यश्चाग्निः भूतानांस्थावरजङ्गमात्मकानांभूतजातानान्तर्गर्भस्त्वात्मानमेवगर्भरूपतयाआदधे सर्वत्रदधार पितरं सर्वस्यजगतःपालकं तमिममग्निंदस्यदक्षप्रजापतेःतना तनया वेदिरूपाभूमिः दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थंधारयति भूमेर्दक्षदुहितृत्वेमन्त्रवर्णः–अदितिर्ह्यजनिष्टदक्षयादुहितातवेति ॥ चक्रे करोतेःकर्मणिलिटिरूपम् गर्भं गृनिगरणेइत्यस्मादर्तिगृभ्यांभन्नितिभन् गिरतिगीर्यतेवागर्भः नित्त्वादाद्युदात्तः । दधे दधातेर्लिटिरूपम् । पितरं पारक्षणे नप्तृनेष्टृइत्यादिनातृजन्तत्वेननिपातनादित्त्वं पातिपाल्यतेति पितापालकः चित्स्वरः । तना यलोपश्छान्दसः ॥ ९ ॥

(प्रेक्षणे
…निन्यु-
श्चेति

अथदशमी–

नित्वांदधेवरेण्यंदक्षस्येळासहस्कृत।अग्नेसुदीतिमुशिजंम्।१०।२९।

नि । त्वा । दधे । वरेण्यम् । दक्षस्य । इळा । सहःऽकृत ।
अग्ने । सुऽदीतिम् । उशिजम् ॥ १० ॥ २९ ॥

उक्तोर्थोनयर्चोविव्रियते सहस्कृत मथनाख्येनबलेननिष्पन्न हेअग्ने सुदीतिंशोभनदीप्तियुक्तम् उशिजं पुरोडाशादिहविःकामयमानं यद्वा कर्मार्थिभिः काम्यमानम् अतएव वरेण्यं तैर्वरणीयं त्वा एवंविधंत्वां दक्षस्यदुहिताइळावेद्यादिलक्षणाभूमिः निदधे अग्निहोत्रादिकर्मसमृद्ध्यर्थंनितरांदधार ॥ इळा ईडस्तुतौ [१]पुंसिसंज्ञायामित्यत्रप्रायिकवचनात्स्त्र्यर्थेपिघप्रत्ययः ह्रस्वश्छान्दसः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणः यद्वा घञर्थेकविधानमित्यधिकरणेकः ईड्य-

१ ऋ० सं० ८. ३. १।

स्यसुपांसुलुगितिडादेशः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः । चक्रुः डुकृञ्करणेइत्यस्यलिट्युसि यणादेशेकृते· तस्यद्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनं निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

होतादेवोअमर्त्यःपुरस्तादेतिमायया । विदथानिप्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया ।
विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

होताहोमनिष्पादकः अमर्त्योमरणधर्मरहितःदेवोद्योतमानःविदथानिवेदितव्यानिकर्मा-णिप्रचोदयन् प्रकर्षेणप्रेरयन् सोग्निःमाययाकर्मविषयाभिज्ञानेनयुक्तःसन् पुरस्तात्कर्मप्रारम्भ-कालेएव एति आस्मानागच्छति ॥ एति इण्गतौ । मायया माङ्मानेशब्देचेत्यस्मान्माच्छास-सूभ्योयइतिकर्तरिकर्मणिवायप्रत्ययः मिमीतेजानीते कर्म मीयतेनयेतिवामाया कर्मविषयज्ञा-नं प्रत्ययस्वरः । विदथानि विदज्ञानेइत्यस्मात् रुदिविदिभ्यांकिदितिकर्मण्यथप्रत्ययः कि-त्त्वात् प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

वाजीवाजेषुधीयतेध्वरेषुप्रणीयते । विप्रोयज्ञस्यसाधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः ।
यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वाजीबलवानग्निःवाजेषुयुद्धेषुधीयतेदेवैःशत्रुहननार्थंनिधीयते किञ्च अध्वरेषुअग्निहो-त्रादिषुप्रणीयतेध्वर्य्वादिभिःप्रकर्षेणाहवनीयादिस्थानेषुप्रक्षिप्यते अतएवविप्रोमेधावीसन्नग्निः यज्ञस्याग्निहोत्रादेःसाधनःसाधकोभवति ॥ धीयते डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मणियक् घुमास्थागापेत्यादिनाईत्वं निघातः । नीयते णीञ्प्रापणेइत्यस्यकर्मणियकिरूपम् उपसर्गादस-मासेपिणोपदेशस्येतिणत्वम् । साधनः साधयतेः नन्द्यादित्वात्कर्तरिल्युः लित्स्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

धियाचक्रेवरेण्योभूतानांगर्भमादधे । दक्षस्यपितरंतना ॥ १ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानाम् । गर्भम् । आ । दधे ।
दक्षस्य । पितरम् । तना ॥ ९ ॥

योग्निर्धिया आधानपवमानेष्टिरूपेणकर्मणाचक्रे आहवनीयरूपतयाकृतोभूत् अतएववरेण्यःसर्वैर्यजमानैःकर्माङ्गत्वेनवरणीयः यश्चाग्निः भूतानांस्थावरजङ्गमात्मकानांभूतजातानान्तर्गर्भस्वात्मानमेवगर्भरूपतयाआदधे सर्वत्रदधार पितरं सर्वस्यजगतःपालकं तमिममग्निंदक्षस्यदक्षप्रजापतेःतना तनया वेदिरूपाभूमिः दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थंधारयति भूमेर्दक्षदुहितृत्वेमन्त्रवर्णः—अदितिर्ह्यजनिष्टदक्षयादुहितातवेति ॥ चक्रे करोतेःकर्मणिलिटिरूपम् गर्भं गॄनिगरणेइत्यस्माद्‌र्तिगृभ्यांभन्नितिभन् गिरतिगीर्यतेवागर्भः नित्त्वादाद्युदात्तः । दधे धातेर्लिटिरूपम् । पितरं पारक्षणे नप्तृनेष्टृइत्यादिनातृजन्तत्वेननिपातनादित्त्वं पातिपालयतीति पितापालकः चित्स्वरः । तना यलोपश्छान्दसः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

नित्वांदधेवरेण्यंदक्षस्येळासहस्कृत।अग्नेसुदीतिमुशिजम्।१०।२९।

नि । त्वा । दधे । वरेण्यम् । दक्षस्य । इळा । सहःऽकृत ।
अग्ने । सुऽदीतिम् । उशिजम् ॥ १० ॥ २९ ॥

उक्तोर्थोनयर्चाविव्रियते सहस्कृत मथनाख्येनबलेननिष्पन्न हेअग्ने सुदीतिंशोभनदीप्तियुक्तम् उशिजं पुरोडाशादिहविःकामयमानं यद्वा कर्मार्थिभिः काम्यमानम् अतएव वरेण्यं तैर्वरणीयं त्वा एवंविधंत्वां दक्षस्यदुहिताइळावेद्यादिलक्षणाभूमिः निदधे अग्निहोत्रादिकर्मसमृद्ध्यर्थंनितरांदधार ॥ इळा ईडस्तुतौ ॰पुंसिसंज्ञायामित्यत्रप्रायिकवचनात्स्त्र्यर्थेपिघप्रत्ययः ह्रस्वश्छान्दसः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणः यद्वा घञर्थेकविधानमित्यधिकरणेकः ईड्य-

---

१ ऋ० सं० ८. ३. १.

तेस्तूयन्तेस्यांयजमानैर्देवाइतीळाभूमिः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः प्रत्ययस्वरः । उशिजं वशकान्तावित्यस्माद्वशःकिच्चेतीजिप्रत्ययः कित्त्वात्सम्प्रसारणम् । वष्टि हविः कामयते उश्यते काम्यतेकर्मार्थिभिरितिवाउशिगग्निः प्रत्ययस्वरः ॥१०॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथैकादशी—

अ॒ग्निं॑य॒न्तुरं॑म॒प्तुरं॑मृ॒तस्य॒योगे॑व॒नुषः॑ । वि॒प्रा॒वाजैः॒समिं॑न्धते ॥ ११ ॥

अ॒ग्निम् । य॒न्तुर॑म् । अ॒प्ऽतुर॑म् । ऋ॒तस्य॑ । योगे॑ । व॒नुषः॑ ।
विप्राः॑ वाजैः॑ । सम् । इ॒न्ध॒ते ॥ ११ ॥

वनुषः कर्मसिद्ध्यर्थं संभजमानाः विप्रामेधाविनोध्वर्य्वादयः यन्तुरंसर्वस्यनियन्तारं यक्षिप्रंगन्तारम् अप्तुरम् अपांप्रेरकंतामिममग्निम् ऋतस्यसत्यभूतस्य ज्योतिष्टोमादेः योगे प्रयोगार्थं विर्लक्षणैरन्नैः समिन्धते सम्यग्दीपयन्ति ॥ यन्तुरं वर्णव्यत्ययः यन्तारमित्यर्थः । अप्तुरं ... अपस्तुतोर्तित्वरयतीतिक्विप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । योगे युजिर्योगे भावेघञ् च-जोःकुघ्ण्यतोरितिकुत्वं ञित्स्वरः । वनुषः वनपणसंभक्तौ जनेरुसिरित्याधिकारे बहुलवचनाद-स्मादप्युसिःप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । इन्धते ञिइन्धीदीप्तौ निघातः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

ऊ॒र्जोनपा॑त॒मध्व॒रेदीदि॒वांस॒मु॒प॒द्यवि॑ । अ॒ग्निमी॑ळेक॒विक्र॑तुम् ॥१२॥

ऊ॒र्जः । नपा॑तम् । अ॒ध्व॒रे । दी॒दि॒ऽवांस॑म् । उप॑ । द्यवि॑ ।
अ॒ग्निम् । ई॒ळे । क॒विऽक्र॑तुम् ॥१२॥

ऊर्जोनपातंहविर्लक्षणैरन्नैःसमिध्यमानत्वेनान्नस्यपुत्रम् यद्वान्नस्याहुत्यर्थं यथान्नादाहुतिः आहुतेरादित्यआदित्यादग्निरिति उपद्यवि अन्तरिक्षसमीपे दीदिवांसमतिशयेनदीप्यमानंकविक्रतुं कवयोमेधाविनोध्वर्य्वादयोमथनेनक्रतवः कर्तारोयस्येति अध्वर्य्वादिभिर्निष्पाद्यमानंतामिममग्निमध्वरेस्मिन्यज्ञेईळेस्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिरहंस्तौमि ऊर्जः ऊर्जबलेइत्यस्माद्भ्राजभासेत्यादिना

ताच्छीलिकःक्विप्प्रत्ययः ऊर्जयतिशरीरमितिऊर्क्अन्नं सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । द्य-वि द्युतदीप्तावित्यस्मादौणादिकोड्डुम्प्रत्ययः द्योततेकिरणसंबन्धादितिद्युरन्तरिक्षं ञित्स्वरः ईळे ईडस्तुतावित्यस्यलटिरूपम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

ईळेन्योंनमस्यस्तिरस्तमांसिदर्शतः । समग्निरिध्यतेवृषा ॥१३॥

ईळेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सम् ।
अग्निः । इध्यते । वृषा ॥ १३ ॥

ईळेन्यः स्तोतृभिरीड्यः अतएवनमस्यःसर्वैर्नमस्कार्यःतमांसितिरः ध्वान्तानिस्वप्रभाभिस्तिरस्कुर्वन् दर्शतःकमनीयतयासर्वैर्दर्शनीयः तादृशोग्निः वृषा यजमानस्यकामानांवर्षितासमिध्यते आहुतिप्रक्षेपेणप्रज्वाल्यते। उक्तार्थेवाजसनेयकम्–ईडेन्योह्येपनमस्योह्येपास्तिरस्तमांसिदर्शेसमिद्धइति ॥ ईळेन्यः ईडस्तुतौ कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिकेन्यप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । नमस्यः नमस्यतेरचोयादितियत् अतोलोपयलोपौ तित्स्वरितमितिस्वरितः । दर्शतः दृशिर्प्रेक्षणे इत्यस्मात् भृमृदृशीत्यादिनाकर्मण्यतच्प्रत्ययः चित्स्वरः । वृषा वृषुसेचनेइत्यस्मात् कनिन्युवृषीत्यादिनाकनिन् कित्त्वाद्गुणः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

वृषोअग्निःसमिध्यतेश्वोनदेववाहनः । तंहविष्मन्तईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सम् । इध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः ।
तम् । हविष्मन्तः । ईळते ॥ १४ ॥

वृषोवृषैवकामानांवर्षितादेववाहनः देवान्हवींषिवावहतिप्रापयतीतिदेववाहनः तत्रदृष्टान्तः–अश्वोनेति यथाश्वोराजानंवाहयतिस्वपुरंप्रापयतीतिवाहनमश्वः तद्वत्वाहनभूतोयोग्निः समिध्यते आहुतिप्रदानेनसम्यग्दीप्यते तं तादृशमग्निंहविष्मन्तः संभृतहविष्कायजमानाईळतेकर्मसिद्ध्यर्थंस्तुवन्ति । वृषा उ गुणः उञमवलम्ब्यप्रगृह्यसंज्ञा देववाहनः वहप्रापणेइत्यस्मात्ण्यन्तान्न्यादित्वात्कर्तरिल्युःलित्स्वरः समासेकृदुत्तरपदस्वरः ॥ ईळते ईडस्तुतौ ॥१४॥

अथपञ्चदशी–

वृषणंत्वावयंवृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्नेदीद्यतंबृहत् ॥१५॥३०॥

वृषणम् । त्वा । वयम् । वृषन् । वृषणः । सम् । इधीमहि ।
अग्ने । दीद्यतम् । बृहत् ॥ १५ ॥ ३० ॥

वृषन्कामानांवर्षितः हेअग्ने वृषणःवृषाणःघृताद्याहुतीनांसेक्तारोवयंवृषणमाहुतिद्वाराउदकस्य सेक्तारं तदाहस्मृतिः–अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततःप्रजाःइति । दीद्यतं दीप्यमानं बृहत् अतएवमहान्तमिममग्निंसमिधीमहि सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि ञिइन्धीदीप्तावित्यस्यप्रार्थनेलिङ्निकारलोपश्छान्दसः निपातः ॥ दीद्यतं दीदेतिर्दीप्तिकर्मा तस्यशतरिरूपम् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ १६ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अग्नेजुषस्वेतिपङृचंषोडशंसूक्तंवैश्वामित्रमाग्नेयम् अत्रानुक्रमणिका–अग्नेजुषस्वपट् तृतीयाद्युष्णिक्त्रिष्टुप्जगत्यइति पूर्वसूक्तेगायत्रंत्वित्युक्तत्वादेतदपिगायत्रं तृतीयातूष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप् पञ्चमीजगती अग्नेजुषस्वेतिसवनीयपुरोडाशेस्विष्टकृतः प्रातःसवनीयानुवाक्या सूत्रितञ्च–अ... स्विष्टकृतोग्नेजुषस्वनोहविरिति । अतिरात्रेआश्विनशस्त्रेपरिहितेसातिचमसगणैः सहाश्विनोर्द्विकपालःपुरोडाशःसर्वहुतोहोतव्यः यदिपुरोडाशमवशेष्यस्विष्टकृतंकुर्युस्तस्यस्विष्टकृतः पुरोळाअग्नइत्येषायाज्या यद्येतस्यपुरोळाशस्यास्विष्टकृतंचरेयुः पुरोळाअग्नेपचतइतिसूत्रितम् माध्यंदिनेसवनेसवनीयपुरोडाशेस्विष्टकृतोनुवाक्या माध्यंदिनेसवनइत्येषा सूत्रितञ्च–अग्नेजुषस्वनोहविर्माध्यंदिनेसवनेजातवेदइति । तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्यास्विष्टकृतोनुवाक्या अग्नेतृतीयेसवनेइत्येषा सूत्रितञ्च–अग्नेतृतीयेसवनेहिकानिषइत्यनुसवनमनुवाक्येति आश्विनपुरोडाशस्यस्विष्टकृतोयाज्याअग्नेवृधानइत्येषा सूत्रितञ्च–अग्नेवृधानआहुतिमितिसंयाज्येति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

अग्नेजुषस्वनोहविःपुरोळाशंजातवेदः । प्रातःसावेधियावसो ॥१॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोळाशम् । जातवेदः ।
प्रातःसावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति—जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो धियास्तोत्रेणवसुधनंयस्माद्भवतिसोयं धियावसुः तस्यसंबुद्धिःकर्मानुरूपधनप्रद हे अग्ने प्रातःसावे अग्निष्टोमेप्रातःसवनेनोस्मत्संबधिपुरोळाशं पुरोडाशाख्यंहविःजुषस्वसेवस्व ॥ जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलेटिरूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वादनिघातः । प्रातःसावे षुञ्अभिषवेसवनंसावः भावेघञ् थाथघञ्क्ताजबित्रकाणामित्यन्तोदात्तत्वम् । धियावसो विभक्त्यलोपश्छान्दसः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पुरोळाअंग्नेपचतस्तुभ्यंवाघापरिंष्कृतः । तंजुंषस्वयविष्ठय ॥ २ ॥

पुरोळाः । अग्ने । पचतः । तुभ्यम् । वा । घ । परिंऽकृतः ।
तम् । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २ ॥

यविष्ठ्य युवतम हेअग्ने यःपुरोळाः पुरोडाशन्तेध्वर्य्वादयएनमितिपुरोळाः पुरोडाशः पचतःकपाल्योःपक्वोस्तिसचतुभ्यंत्वदर्थंपरिष्कृतोवाघ पर्यग्निकरणादिभिरलङ्कृतःखलु तमिमंपुरोडाशंजुषस्वसेवस्व ॥ पुरोळाः दाश्रृदाने इत्यस्मात्पुरस्पूर्वान्मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन्निति कर्मणिण्विनिकृतेश्वेतवहादीनांडस्पदस्यइतिडस्प्रत्ययेकृते अवयाःश्वेतवाःपुरोडाश्चेतिनिपातनाद्दकारस्यडत्वं पुरोळाशन्तएनमितिपुरोळाः पुरोडाशः डकारस्यळकारोबह्वृचसांप्रदायिकः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । पचतः डुपचष्पाकेइत्यस्माद्भृमृदृशीत्यादिनाकर्मण्यतच्प्रत्ययः पच्यतेसावितिपचतःपक्वः चित्स्वरः । घ ऋचितुनुघेत्यादिनासंहितायांदीर्घः । परिष्कृतः संपर्युपेभ्यः करोतौभूषणेइतिकरोतेःसुडागमः गतिरनन्तरइतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । यविष्ठ्य यविष्ठएवयविष्ठ्यः पादार्घाभ्यांचेत्यत्रचकारेणवस्वादीनांस्वार्थेयत्प्रत्ययस्योपादानाद्यविष्ठचेत्यत्रस्वार्थिकोयत्प्रत्ययः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्नेवीहिपुंरोळाशमाहुंतंतिरोअंह्न्यम्।सहंसःसूनुरंस्यध्वरेहितः।३।

अग्ने । वीहि । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । तिरःऽअंह्न्यम् ।
सहंसः । सूनुः । असि । अध्वरे । हितः ॥ ३ ॥

हेअग्ने तिरोअह्न्यं अह्नितिरोहितेसति आहुतमासमन्ताद्धुतंपुरोळाशंपुरोडाशाख्यंहविः वीहि भक्षय अध्वरेस्मिन्यज्ञेसहसःसूनुःबलस्यपुत्रस्त्वंहितोसि आहवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितोसि तस्माद्वीहीतिशेषः ॥ वीहि वीकान्त्याम्वित्यस्यलेटिरूपंहेरपित्त्वादन्तोदात्तत्वम् । आहुतम् जुहोतेःकर्मणिक्ते गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । तिरोअह्न्यं अह्निभवमह्न्यं भवेच्छन्दसीतियत् तिरोभूतमह्न्यंयस्मिन्कालेसतिरोअह्न्यंःरात्रिकालइत्यर्थः कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेइतिद्वितीया प्रकृत्यान्तःपादमित्येङःप्रकृतिभावः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

माध्यंदिने सवने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व ।
अग्ने यह्वस्य तव भागधेयं न प्रमिनन्ति विदथेषु धीराः ॥४॥

माध्यंदिने । सवने । जातऽवेदः । पुरोळाशम् । इह । कवे । जुषस्व । अग्ने । यह्वस्य । तव । भागऽधेयम् । न । प्र । मिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

कवे मेधाविन् हेजातवेदः इहास्मिन्नग्निष्टोमाख्येकर्मणितत्रचमाध्यंदिनेमध्यंदिनसम्बन्धिनिसवनेपुरोडाशंमाध्यंदिनसवनीयपुरोडाशंजुषस्वसेवस्व हेअग्ने विदथेषुयज्ञेषुधीराःकर्मकुशलाःअध्वर्य्वादयः यह्वस्य यान्तिप्राप्नुवन्तिदेवाहवींष्यनेनेतियह्वोमहानाग्निः यह्वस्यमहतस्तवभागधेयंभागतयापरिकल्पितमिमंपुरोडाशंनप्रमिनन्ति नहिंसन्ति किन्तु तुभ्यंप्रयच्छन्ति तंजुषस्वेतिशेषः ॥ माध्यंदिने मध्यंदिनस्येदमित्यर्थेउत्सादित्वादञ् ञित्त्वादादिवृद्धिः ञित्त्वादेवाद्युदात्तत्वम् । यह्वस्य याप्रापणेइत्यस्मात्शेवयह्वजिह्वेतिनिपातनात्करणेवन्प्रत्ययः हुगागमधातुह्रस्वौ यान्त्यनेनेतियह्वोग्निः व्यत्ययेनान्तोदात्तः । भागधेयं भागशब्दात्स्वार्थे भागरूपनामभ्योधेयप्रत्ययोवक्तव्यइतिधेयप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । मिनन्ति मीञ्हिंसायामित्यस्यक्र्यादित्वात्श्ना तस्मिन्मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वत्वम् हिनुमीनेतिणत्वंनभवति सर्वविधीनांछन्दसि विकल्पितत्वादिति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अग्ने तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहसः सूनवाहुतम् ।
अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवन्तममृतेषु जागृविम् ॥५॥

अग्ने । तृतीये । सवने । हि । कानिषः । पुरोळाशम् । सहसः । सूनो इति । आऽहुतम् । अथ । देवेषु । अध्वरम् । विपन्यया । धाः । रत्नऽवन्तम् । अमृतेषु । जागृविम् ॥ ५ ॥

सहसःसूनो बलस्यपुत्र हेअग्ने त्वंतृतीयेसवनेआहुतंहूयमानंपुरोळाशं कानिषःकामयसे अथानन्तरम् अध्वरम् अविनाशिनं रत्नवन्तं रत्नशब्देनस्वर्गादिलक्षणमुत्तमंफलमभिधीयते तद्वन्तं फलप्रदं जागृविं जागरणकारिणं प्रातःसोमोजागृविर्भवतिस्वप्ननिवारकइति तमिमंसोमं विपन्यया स्तुतिलक्षणयावाचा स्तुतस्त्वं अमृतेषुमरणधर्मरहितेषुदेवेष्विन्द्रादिषु धाः धेहि ॥ तृतीये त्रिशब्दात्पूरणात्रेःसंप्रसारणमितितीयप्रत्ययः तत्संनियोगेनसंप्रसारणं हलइतिदीर्घोनभवति अणइतितत्रानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिषः कनीकान्त्यादिष्वित्यस्यलेटिसिब्बहुलमिति सिप् तस्यआर्धधातुकत्वादिडागमः कान्तिरभिलापः अकारस्याकारोन्यत्ययेन हियोगादनिघातः धातुस्वरः । विपन्यया पनस्तुतौ भावेक्विप् विपनंयातीतिकप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । धाः दधातेश्छान्दसेलुङिरूपम् पादादित्वादनिघातः । जागृविं क्विन्प्रत्ययान्तोजागृविशब्दःनित्स्वरः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अग्नेवृधानआहुतिंपुरोळाशंजातवेदः । जुषस्वंतिरोअह्न्यम् ।६।३१।

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिम् । पुरोळाशम् । जातऽवेदः । जुषस्व । तिरःऽअह्न्यम् ॥ ६ ॥ ३१ ॥

जातवेदः जातप्रज्ञ हेअग्ने वृधानःआहुतिभिर्वर्धमानस्त्वंतिरोअह्न्यम् अंह्निभवमह्न्यं दिवसकृत्यं तिरोभूतमह्न्यंयस्मिन्कालेसतिरोअह्न्यःरात्रिकालः तस्मिन्काले आहुतिम् आहुतंपुरोळाशंपुरोडाशाख्यंहविर्जुषस्वसेवस्व ॥ आहुतिं जुहोतेःकर्मणिक्तिन् तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । जुषस्व जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलोटिरूपम् ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अस्तीदमितिषोडशर्चंसप्तदशंसूक्तंवैश्वामित्रम् अत्रानुक्रमणिका—अस्तीदंषोळशाद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योनुष्टुभः षष्ठ्येकादश्युपान्त्येचजगत्यः पञ्चम्यृषिभ्योवेति आद्याचतुर्थीद-

शमीद्वादश्योनुष्टुभः षष्ठीएकादशीचतुर्दशीपंचदशीजगत्यः. शिष्टाअष्टौत्रिष्टुभः पञ्चमीमन्थतानरइत्येषाऋत्विग्देवताका अग्निदेवताकावा शिष्टाअग्निदेवताकाः सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः वरुणप्रघासेष्वग्निप्रणयनेइळायास्त्वापदइत्येषा सूत्रितञ्च—इळायास्त्वापदेवयमग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरित्यर्धर्चआरमेदिति । तत्रैवाग्निप्रणयनेउत्तरवेद्यामग्नौस्थापितेसतिसीदहोतरित्येषा । निहितेग्नौसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानितिसूत्रितम् । अरण्यामग्निसमारोपणेअयन्तेयोनिरित्येषासूत्रितञ्च—अयन्तेयोनिर्ऋत्वियइत्यरणीगार्हपत्येप्रतितपेत्पाणीवेति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अस्तीदमधिमन्थनमस्तिप्रजननंकृतम् ।
एतांविश्पत्नीमाभराग्निंमन्थामपूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदम् । अधिऽमन्थनम् । अस्ति । प्रऽजननम् । कृतम् ।
एताम् । विश्पत्नीम् । आ । भर । अग्निम् । मन्थाम । पूर्वऽथा ॥१॥

यजमानोध्वर्य्वादीन्प्रतिब्रूते । इदमग्न्यर्थंयूपशकलमस्ति अधिमन्थनमरण्याउपरिनिधेयंमन्थनसाधनभूतंदण्डरज्ज्वादिकमस्ति प्रजननमग्निजननसाधनभूतंदर्भपिञ्जूलंकृतंसंपादितमस्ति यद्वा प्रजननंमन्थनदण्डस्यविन्यासविशेषः यस्मादेतानियूपशकलादीन्याग्निमन्थनसाधनान्याहृतानिसन्ति तस्मात् विश्पत्नीं विशांप्रजानामग्निसाध्याग्निहोत्रद्वारास्वर्गादिफलसंपादनेनपालयित्रीमेतामरणीमाभर हेअध्वर्यो आहर तस्यामाहृतायांपूर्वथा यथा वयमाधानकालेअग्निममथ्नीम यथावा पूर्वेमहर्षयोग्निममन्थिषुः तद्वद्वयमेनमग्निमस्मिन्कर्मणिमन्थाम मन्थनेननिष्पन्नंकरवाम ॥ अस्तीतिपदद्वयस्यपादादित्वादनिघातः । विश्पत्नीं पतिशब्दस्यविभाषासपूर्वस्येतिङीप् नकारश्चान्तादेशः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । भर हृञ् हरणे इत्यस्य लोटि हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिभकारः । मन्थाम मन्थविलोडनेइत्यस्यलोटिरूपं निघातः । पूर्वथा पूर्वशब्दादिवार्थेप्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसीतिथाल्प्रत्ययः लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अरण्योर्निहितोजातवेदागर्भइवसुधितोगर्भिणीषु ।
दिवेदिवईड्योजागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भःऽइव । सुऽधितः ।
गर्भिणीषु । दिवेऽदिवे । ईड्यः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः ।
मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

जातवेदाःसर्वविषयज्ञानवानयमग्निःअरण्योर्निहितःदेवैर्यज्ञार्थंनितरांस्थापितोस्ति । अत्रदृष्टान्तः—गर्भइवेति यथागर्भोगर्भिणीषुस्त्रीषुसुधितःसुष्ठुनिहितोवर्ततेतद्वत् सताद‍ृशोग्निः हविष्मद्भिःसंभृतहविष्कैः अतएवजागृवद्भिः कर्मणिजागरूकैर्मनुष्येभिर्मनुष्यैरस्माभिर्दिवेदिवेप्रत्यहमुत्पत्त्यर्थमीड्यः स्तुतिरूपाभिर्गीर्भिःस्तोतव्यः ॥ अरण्योः ऋगतौ अर्तिसृधृधमीत्यादिनानिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । निहितः दधातेःकर्मणिनिष्ठायां दधातेर्हिरितिहिरादेशः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सुधितः दधातेःकर्मणिनिष्ठा तस्मिन्त्सुधितवसुधितेत्यादिनानिपातनाद्धिइत्यादेशः । दिवेदिवे दिवुक्रीडादौ इगुपधलक्षणःकः नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनम् तस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वेपूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः जागृनिद्राक्षयेइत्यस्यक्वसौरूपं द्विर्वचनप्रकरणेछन्दसिवेतिवक्तव्यमितिविकल्पितत्वाद्द्विर्वचनाभावः वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदइतिवसोःसकारस्यदत्वं प्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उत्तानायामवभराचिकित्वान्त्सद्यःप्रवीतावृषणंजजान ।
अरुषस्तूपोरुशदस्यपाजइळायास्पुत्रोवयुनेजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अव । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता ।
वृषणम् । जजान । अरुषऽस्तूपः । रुशत् । अस्य । पाजः ।
इळायाः । पुत्रः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्युस्त्वम् उत्तानायामधरारण्याम् उत्तानशयायामुत्तरारणिम् अवभर अधोमुखांधारय अनन्तरंसाधरारणिःसद्यःप्रवीतातदानीमेवानिषिक्तरेतस्कासती वृषणं कामानांवर्षकमग्निंजजान जनयतु आशस्याग्नेःरुशत् तमोविनाशयत् पाजस्तेजोमात्रंतत्राभूत् अनन्तरंअरुषस्तूपःआरोचमानतेजःसंघोपेतःइळायास्पुत्रःउत्तरवेद्याउत्पन्नोग्निःवयुनेअरण्यांयोनिस्थाने अजनिष्ट अजनि ॥ जजान जनजननेइत्यस्यलोडर्थेलिटिबहुलमन्यत्रापिसंज्ञाछन्दसोरितिणिल्लोपः प्रत्ययान्तत्वाभावादाम्नभवति निघातः । अरुषस्तूपः नविद्यतेरुषः

क्रोधोयस्येत्यरुपः क्रोधराहित्येनरोचमानइत्यर्थः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ष्टुञ्स्तुतौ स्तौतेर्दीर्घश्चेतिपप्रत्ययःकिच्चधातोर्दीर्घश्च स्तूयतेइतिस्तूपस्तेजःसंघःअरुपआरोचमानस्ते. जःसंघोयस्येतिबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रुशत् रुशहिंसायांशतरिरूपम् । वयुने अजगतिक्षेपणयोरित्यस्मादजियमिशीङ्भ्यश्चेत्युनन् नित्संज्ञकःअजतिवीयतेवावयुनमङ्गं प्रत्ययस्यव्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । अजनिष्ट जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलुङिसिचिरूपम् निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इळा॑यास्त्वाप॒देव॒यंनाभा॑पृथि॒व्याअधि॑ ।
जात॑वेदो॒निधी॑म॒ह्यग्ने॒ह॒व्याय॒वोळ्ह॑वे ॥ ४ ॥

इळा॑याः । त्वा॒ । प॒दे । व॒यम् । नाभा॑ । पृ॒थि॒व्याः । अधि॑ ।
जात॑ऽवेदः । नि । धी॒म॒हि॒ । अग्ने॑ । ह॒व्याय॑ । वोळ्ह॑वे ॥ ४ ॥

जातवेदः जातप्रज्ञ हेअग्ने अध्वर्य्वादयोवयंपृथिव्याअधिभूमेरुपर्युत्तरवेद्यां नाभा नाभौ तस्यानाभिस्थानेमध्यप्रदेशे तदेवस्थानंविशेष्यते इळायाःपदे मानव्याइळायागोःपदे इडापदरूपेउत्तरवेद्यात्मकेस्थाने त्वात्वांहव्याय वोह्ळवे पुरोडाशादिलक्षणंहविर्वोढुंनिधीमहि निदधीमहि उक्तार्थेब्राह्मणम्–इळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यन्तोह्येनंभवन्त्यग्नेहव्यायवोळ्हवइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भवतीति ॥ नाभा णहबन्धने इञित्यनुवृत्तौनहोभश्चेतीञ् भकारश्चान्तादेशः ञित्त्वादुपधावृद्धिः नह्यतीतिनाभिः मध्यस्थानं सुपांसुलुगितिसप्तम्याडादेशः ञित्स्वरः । धीमहि दधातेर्लिङिरूपम् लिङःसीयुडितिसीयुट् द्विर्वचनाभावश्छान्दसःनिघातः । वोह्ळवे वहप्रापणेइत्यस्मात्तुमर्थेतवेन् सहिवहोरोदवर्णस्येतिधात्वकारस्यौत्वम् ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मन्थ॑तानरः॒क॒विमद्व॑यन्तं॒प्रचे॑तसम॒मृतं॑सु॒प्रती॑कम् ।
य॒ज्ञस्य॑के॒तुंप्र॑थ॒मंपु॒रस्ता॑द॒ग्निंनरो जनयतासु॒शेव॑म् ॥५॥ ३२॥

मन्थत । नरः । कविम् । अद्वयन्तम् । प्रऽचेतसम् । अमृतम् । सुऽप्रतीकम् । यज्ञस्य । केतुम् । प्रथमम् । पुरस्तात् । अग्निम् । नरः । जनयत । सुऽशेवम् ॥ ५ ॥ ३२ ॥

नरः कर्मणांनेतारो हेअध्वर्य्वादयः कविंक्रान्तदर्शिनमद्वयन्तं द्वयमनाचरन्तम् अद्वैतंकुर्वाणंमनसावाचाचएकविधमेवकर्मकुर्वाणम् अतएवप्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानोपेतममृतंमरणधर्मरहितं सुप्रतीकंशोभनैरङ्गैर्ज्वालाभिः समेतंतमिममग्निंमन्थतमन्थनेननिष्पादयत किंच हेनरः कर्मणांनेतारोध्वर्य्वादयः यूयं यज्ञस्यज्योतिष्टोमादेःकेतुंप्रज्ञापकं प्रथमंमुख्याङ्गभूतम् अग्निपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरक्रतूनां सुशेवं शोभनसुखोपेतं तादृशमग्निंपुरस्तात्कर्मणःप्रारम्भेजनयत तमिममग्निमेवंविधगुणयुक्तंकुरुतेतिभावः ॥ मन्थत मन्थाविलोडनेइत्यस्यलोटिरूपं पादादित्वादनिघातः । नरः णीञ्प्रापणेइत्यस्मात्नयतेर्डिच्चेतिऋप्रत्ययः डित्वाट्टिलोपः नयन्तिकर्माणिनीयन्तेकर्माण्येभिरितिवानरः आमन्त्रितत्वान्निघातः । अद्वयन्तं द्वयमिवाचरतीत्यर्थे सर्वप्रातिपदिकेभ्यःक्विब्वक्तव्यइत्याचारार्थेक्विप् द्वयति तस्यशतरिरूपंद्वयन्निति नद्वयन्अद्वयन् तं तत्पुरुषेनञ्स्वरः । सुप्रतीकम् बहुव्रीहौऋत्व्यादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । जनयत जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यणिच् अतउपधायाइतिवृद्धौप्राप्तायां जनीजृष्क्नसुरञ्जोमन्ताश्चेतिमित्त्वान्मितांह्रस्वइतिह्रस्वः निघातः । सुशेवम् शेवशब्दोवन्प्रत्ययान्तआद्युदात्तः बहुव्रीहौ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

अथषष्ठी—

यदीमन्थन्तिबाहुभिर्विरोचतेश्वोनवाज्यरुषोवनेष्वा ।
चित्रोनयामन्नश्विनोरनिवृतः परिवृणक्त्यश्मनस्तृणादहन् ॥ ६ ॥

यदि । मन्थन्ति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरुषः । वनेषु । आ । चित्रः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अश्मनः । तृणा । दहन् ॥ ६ ॥

यद्यध्वर्य्वादयः वाहुभिः स्वकीयैर्हस्तैरग्निंमन्थन्तिमथ्नन्ति ततः सजातोग्निः वनेषुकाष्ठेषु वाजी शीघ्रगमनवान् अरुषआरोचमानः सर्वेषांप्रीतिकरःसन् आविरोचते आसमन्ताद्विशेषेणदीप्यते तत्रदृष्टान्तः-अश्वोनेति यथाश्वोवनेषुवननीयेषुवाह्यालीस्थानेषुवेगवान् आरोचमानोवर्ततेतद्वत् तत्रैवदृष्टान्तान्तरम्-चित्रोनेति यथायामन्यामनिवेगगमने अश्विनोर्देवभिषजोश्चित्रोननानाविधवर्णोरथआरोचमानोवर्ततेतद्वत् अनिवृतः केनाप्यप्रतिवद्धगमनः सोयमग्निः अश्मनः उपलान्तृणानिचदहन्भस्मसात्कुर्वन्परिवृणक्ति दग्धस्थानानिपरितोवर्जयति तादृशोग्निः आविरोचतइतिपूर्वेणान्वयः ॥ मन्थन्ति मन्थविलोडने अस्यलटिरूपं यदियोगादनिघातः । रोचते रुचदीप्तौ भौवादिकः लटिरूपं निघातः । यामन् याप्रापणे आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिमनिन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् नित्स्वरः । अनिवृतः वृञ्वरणेइत्यस्यनिष्ठायां यस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः . निपूर्वोवृणोतिर्निवारणेवर्तते नानिवृतःअनिवृतःनञ्स्वरः । वृणक्ति वृजीवर्जने रुधादिः चोःकुरितिकुत्वं निघातः । तृणा तृहहिंसिहिंसायाम् तृहेःक्नःकित्वादगुणःहलोपश्च तृह्यतेतद्भवादिभिरितितृणं नित्स्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।
यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः ।
सुऽदानुः । यम् । देवासः । ईड्यम् । विश्वऽविदम् ।
हव्यऽवाहम् । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः मन्थनानन्तरमुत्पन्नः सचचेकितानः सर्वंजानानःसन्वाजीसततगमनस्वभावः विप्रः कर्माभिज्ञः अतएवकविशस्तः कविभिर्मेधाविभिर्होतृभिःस्तुतः सुदानुः सुष्ठुकर्मफलस्यदाता एवंविधोग्निः रोचतेदीप्यते देवासोदेवाइन्द्रादयः ईड्यंहोत्रादिभिःस्तुत्यं विश्वविदं सर्वस्यजगतोवदितारं यमग्निमध्वरेषुज्योतिष्टोमादियज्ञेषु हव्यावाहं हव्यानांवोढारम् अदधुःन्यदधुः सोग्निर्दीप्यतइतिपूर्वेणान्वयः ॥ चेकितानः कितज्ञानेइत्यस्ययङ्लुकि गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुणः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । कविशस्तः थाथघञ्क्ताजवित्रकाणामित्यन्तोदात्तत्वम् । अदधुः दधातेर्लङि झेः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिजुस् यद्वृत्तयोगादनिघातः अडागमस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्त्सादयां यज्ञं सुकृतस्य योनौं ।
देवावीर्देवान्हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीदं । होतरितिं । स्वे । ऊँ इतिं । लोके । चिकित्वान् ।
सादयं । यज्ञम् । सुऽकृतस्यं । योनौं । देवऽअवीः । देवान् । हविषां ।
यजासि । अग्ने । बृहत् । यजमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

यजमानोब्रूते होतः होमनिष्पादक हेअग्ने स्वेस्वकीयेलोकेउत्तरवेद्यां नाभौसीद त्वंहोमनिमित्तमुपविशैव तथा चिकित्वान् ज्ञानवांस्त्वंसुकृतस्य सुकृतजन्योपभोगस्ययोनौस्थाने उत्तमलोके यज्ञंयज्ञस्यकर्तारं यजमानं सादय स्थापय किञ्च देवावीः देवान्हविष्प्रदानेनअवतीतिदेवावीः तादृशस्त्वं हविषापुरोडाशादिलक्षणेनहव्येनदेवान्यजासि यज अथत्वं यजमानेयागंकुर्वाणेमयिबृहत्प्रभूतं पशुपुत्रादिसमेतंवयोन्नंधाः विधेहि ॥ सीद सदेर्लोटिरूपम् । सादय सदेर्ण्यन्तस्यलोटिरूपं णिचूस्वरः । देवावीः अवरक्षणादिषु अवितृस्तृतन्त्रिभ्यईरितीप्रत्ययः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । यजासि यजेर्लेट्याडागमः । धाः दधातेश्छान्दसेलुङिरूपम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

कृणोतं धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधन्त इतन वाजमच्छं ।
अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून् ॥ ९ ॥

कृणोतं । धूमम् । वृषणम् । सखायः । अस्रेधन्तः । इतन ।
वाजम् । अच्छं । अयम् । अग्निः । पृतनाषाट् । सुऽवीरः । येनं ।
देवासः । असहन्त । दस्यून् ॥ ९ ॥

यजमानोऽध्वर्य्वादीन्प्रतिब्रूते हेसखायः कर्मसहकारिणोध्वर्य्वादयोयूयंवृषणंकामानां वर्षितारं धूमं धुनोतिकम्पयतीतिधूमोग्निः एवंविधमग्निंकृणोतकुरुत मन्थनेनोत्पादयत यद्यग्निर्नजायतेतदानीमाह अस्रेधन्तः अक्षीणाः अनुपरतसामर्थ्याः सन्तोयूयं वाजंमन्थनलक्षणंयुद्धम् अच्छाभ्याभिमुख्येन इतन प्राप्नुत सुवीरः शोभनसामर्थ्योपेतोयमग्निः पृतनाषाट्

पृतनोपलक्षितंयुद्धं सहमानोभवति येनयुद्धंसहमानेनाग्निना देवासोदेवाः दस्यून् उपक्षपयितॄनसुरान् असहन्त अभ्यभवन् तस्मादक्षीणवलायूयं मन्थनं कुरुतेतिभावः ॥ कृणोत कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलोटि तप्रत्ययस्य तप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः पित्वाद्गुणः पादादित्वादनिघातः उप्रत्ययस्वरः । धूमं धूञ्कम्पने इत्यस्मादिषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्योमगित्यादिनामक् कित्त्वाद्गुणाभावः धुनोतिकम्पयतिदाह्यानीतिधूमोग्निः प्रत्ययस्वरः । इतन इण्गतावित्यस्यलोटि तप्रत्ययस्यतनादेशः निघातः । पृतनाषाट् षहमर्षणेइत्यस्मात् छन्दसिसहइतिण्विः णित्त्वादुपधावृद्धिः सहेःसाडःसइतिषत्वम् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असहन्त षहमर्षणेइत्यस्यलङि रूपम् यद्योगादनिघातः । दस्यून् दसुउपक्षये यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुजितियुच् दस्यन्तीतिदस्यवः शत्रवः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अयन्तेयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोअरोचथाः ।
तंजानन्नग्नआसीदाथानोवर्धयागिरः ॥ १० ॥ ३३ ॥

अयम् । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः । तम् ।
जानन् । अग्ने । आ । सीद । अथ । नः । वर्धय । गिरः ॥१०॥ ३३ ॥

हेअग्ने ऋत्वियः वसन्ताद्यृतौभवः अयमङ्गुल्यानिर्दिश्यमानःपलाशाश्वत्थादिमयः काष्ठविशेषोरणिः तेतवयोनिरुत्पत्तिस्थानं यतोरणेर्जातस्त्वमरोचथाः अशोभथाः जानंस्त्वंतमरणिरूपंकाष्ठविशेषमासीद तस्यामरण्यामारोपितःसन्नैरन्तर्येणतिष्ठ अथानन्तरंनोस्माकंगिरः स्तुतिलक्षणावाचःवर्धय यद्वा गीःशब्देनतद्वन्तो लक्ष्यन्ते तथास्तोतॄनस्मान्वर्धय पशुपुत्रादिभिः समृद्धान्कुरु ॥ योनिः युमिश्रणे वहिश्रीत्यादिनानिप्रत्ययः निदित्युक्तत्वादाद्युदात्तः । ऋत्वियः छन्दसिघसितिऋतुशब्दात्प्राप्तार्थेघस्प्रत्ययः घस्यइयादेशः सितीतिपदसंज्ञायामोर्गुणइतिभसंज्ञाधीनोगुणोनभवति प्रत्ययस्वरः । अरोचथाः रुचदीप्तावित्यस्यलङिरूपम् यद्वृत्तयोगादनिघातः । सीद षद्लृविशरणादिषु लोटि पाघ्रेत्यादिनासीदादेशः निघातः । अथा निपातस्यचेतिसांहितिकोदीर्घः । वर्धय वृधुवर्धने हेतुमतिणिच् निघातः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथैकादशी–

तनूनपा॑दुच्यते॒गर्भ॑आसु॒रोनरा॒शंसो॑भवति॒यद्वि॒जाय॑ते ।
मा॒त॒रिश्वा॒यदमि॑मीतमा॒तरि॒वात॑स्य॒सर्गो॑अभव॒त्सरी॑मणि ।११।

तनू॒ऽनपा॑त् । उ॒च्य॒ते । गर्भः॑ । आ॒सु॒रः । न॒रा॒शंसः॑ । भ॒व॒ति॒ । यत् । वि॒ऽजाय॑ते । मा॒त॒रिश्वा॑ । यत् । अमि॑मीत । मा॒तरि॑ । वात॑स्य । सर्गः॑ । अ॒भ॒व॒त् । सरी॑मणि ॥ ११ ॥

योऽग्निर्यदागर्भः अरणीषु गर्भरूपतयावर्तते तदासोऽग्निस्तनूनपादुच्यते यष्टॄणांतनूःशरीराणिनपातयतिनदंहतीतिव्युत्पत्तेः यद्वा तनूशब्देनापोऽभिधीयन्ते नपाच्छब्देनैकान्तरिताःप्रजाः तथाचापांनप्ताकथमेतदापः तताअन्तरिक्षेताभ्यओषधिवनस्पतयोजायन्ते तेभ्योह्येषइति । यत्यदाविजायतेविशेषेणप्रत्यक्षतयाजायतेतदाआसुरः कर्मविघ्नकारिणामसुराणांहन्ता अतएवनराशंसः नरैः कर्मणांनेतृभिरध्वर्य्वादिभिःशंसनीयोभवति यद्यदामातर्यन्तरिक्षेस्वंतेजःअमिमीत निर्मिमीते तदामातरिश्वाभवति मातर्यन्तरिक्षेश्वसितिचेष्टतइतिव्युत्पत्तेः एवंविधस्याग्नेःसरीमणिसरणेशीघ्रगमनेवातस्यवायोःसर्गःसृष्टिरभवद्भवति । एतदुक्तंभवति यदाग्निररणीषुगर्भरूपतयावर्ततेतदातनूनपान्नामकोभवति यदाजायतेतदानराशंसनामकोभवति यदान्तरिक्षेविद्योततेतदामातरिश्वनामकोभवतीति ॥ तनूनपात् तनुविस्तारेइत्यस्मात्क्वापिचमितानिसनिखर्जिभ्यऊरित्यूप्रत्ययः व्यत्ययेनाद्युदात्तः । नपात् पारक्षणे पतॢगतौ वाण्यन्तात्क्विप् नपातिनपातयतीतिवानपात् नभ्राण्नपान्नवेदाइत्यादिनानिपातनान्नञःप्रकृतिभावः नञ्स्वरः तनूर्नपातीतितनूनपात् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्ते उभेवनस्पत्यादिषुयुगपदिति उभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आसुरः असुरस्यायमासुरः अहितकारित्वेनसंबन्धी तस्येदमित्यण् प्रत्ययस्वरः । नराशंसः नॄनयेइत्यस्मात्ऋदोरबित्यप्प्रत्ययः प्रत्ययस्यपित्त्वान्नरशब्दआद्युदात्तः शंसुस्तुतावित्यस्माद्घञन्तआद्युदात्तः नरशब्दस्यान्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः वनस्पत्यादित्वादुभयोःप्रकृतिस्वरत्वम् । विजायते जनीप्रादुर्भावे दिवादित्वात्श्यन् धातुस्वरः । अमिमीत माङ्मानेशब्देचजुहोत्यादिः भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं यद्योगादनिघातः । सरीमणि सृगतौ हृभृधृसृस्तृसृभ्यइतिइमनिन्प्रत्ययः नित्स्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

सुनिर्मथानिर्मथितःसुनिधानिहितःकविः ।
अग्नेस्वध्वराकृणुदेवान्देवयतेयज ॥ १२ ॥

सुनिःऽमथा । निःऽमथितः । सुनिधा । निऽहितः । कविः ।
अग्ने । सुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १२ ॥

हेअग्ने कविर्मेधावी सुनिर्मथा शोभनेनमन्थनेननिर्मथितः नितरांमथितोसि तथा सुनिधा शोभनेननिहितोसि उत्तरवेद्यादिस्थानेपुनितरांप्रक्षिप्तोसि किञ्च स्वध्वरा अस्माभिःक्रियमाणानिकर्माणिसुष्ठुहिंसारहितानि कृणु कुरु तथा देवयते देवान्कामयमानाययजमानायदेवान्यजनीयानिन्द्रादीन् यज पूजय ॥ सुनिर्मथा मथेविलोडनेआस्मात्सम्पदादिलक्षणोभावेक्विप् प्रादिसमासः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः! निर्मथितः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । सुनिधा निपूर्वस्यदधातेर्भावेआतश्चोपसर्गेइत्यङ् सुपांसुलुगितितृतीयायाअलुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ! कृणु कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलोटि धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः उतश्चप्रत्ययादितिहेर्लुक् निघातः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अजीजनन्नमृतंमर्त्यासोस्रेमाणंतरणिंवीळुजम्भम् ।
दशस्वसारोअग्रुवःसमीचीःपुमांसंजातमभिसंरभन्ते॥१३॥

अजीजनन् । अमृतम् । मर्त्यासः । अस्रेमाणम् । तरणिम् ।
वीळुऽजम्भम् । दश । स्वसारः । अग्रुवः । समऽईचीः ।
पुमांसम् । जातम् । अभि । सम् । रभन्ते ॥ १३ ॥

मर्त्यासोमर्त्याऋत्विजः अमृतंमरणधर्मरहितम् अतएवास्रेमाणं क्षयरहितं वीळुजम्भंहविर्भक्षणार्थंदृढदन्तं तरणिं तरन्तियजमानाःपापमनेनेतितरणिरग्निः तमजीजनन् मन्थनेनोदपीपदन् अथ जातंतमग्निमभिलक्ष्य स्वसारःस्वयंसरन्त्यःदशदशसंख्याका अग्रुवः कर्मकरणा-

र्थमञ्चन्तीतिअग्रुवोङ्गुलयः तादृशाङ्गुलयःसमीचीः परस्परंसंगताःसत्यः संरभन्ते शब्दंकुर्वते जातमग्निंदृष्ट्वाध्वर्य्वादयोहर्षाद्धस्तद्वयसम्पुटेनशब्दंकुर्वन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—पुमांसमिति यथा-जातंपुत्रमुपलभ्यतत्रत्याःपित्रादयोहर्षादुद्घोषन्तितद्वत् ॥ अजीजनन् जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यण्य-न्तस्यलुङिचङिरूपम् । अस्रेमाणम् स्त्रिवुगतिशोषणयोरित्यस्माद्भावेभनिन्निति मनिन्प्रत्ययः लघूपधगुणोलोपोव्योर्वलीतिवलोपः द्बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । तरणिं तॄप्लव-नतरणयोः अर्तिसृधृधम्यम्यश्यवितृभ्योनिरित्यनिप्रत्ययः गुणः प्रत्ययस्वरः । स्वसारः असु-क्षेपणेइत्यस्मात्सुञ्यसेर्ऋन्निति ऋन्प्रत्ययः सुष्ठुअस्यन्तिकर्मसुपदार्थानितिस्वसारः नषट्स्वस्रा-दिभ्यइतिङीपःप्रतिषेधः नित्त्वादाद्युदात्तः । अग्रुवः अगिगतौ जत्र्वादयश्चेतिरुप्रत्ययः नि-पातनान्नलोपः जसि तन्वादित्वादुवङादेशः प्रत्ययस्वरः । समीचीः इण्गतौइत्यस्मात्समीणइ-तिचट्प्रत्ययः धातोर्दीर्घश्च टित्वाट्ट्ढाणञित्यादिनाङीप् संयन्तीतिसमीच्यः यद्वा संपूर्वस्याञ्च-तेःक्विप् समःसमीतिसमिइत्यादेशः अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् अचइत्यकारलोपः चावि-तिदीर्घः वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः एकादेशस्वरः । पुमांसं पारक्षणेइत्यस्मात् पातेर्डुम्सुन्निति डुम्सुन्प्रत्ययः पुंसोसुङितिअसुङादेशः पातिकुलमितिपुमान् नित्स्वरः । रभन्ते रभशब्देइत्यस्य लटिरूपं निघातः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

प्रसप्तहोतासनकादरोचतमातुरुपस्थेयदशोचदूधनि ।
ननिमिषतिसुरणोदिवेदिवेयदसुरस्यजठरादजायत ॥१४॥

प्र । सप्तऽहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे ।
यत् । अशोचत् । ऊधनि । न । नि । मिषति । सुऽरणः ।
दिवेऽदिवे । यत् । असुरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥

सनकात् सनातनोग्निः सप्तहोतारोहोत्रकायस्यासौसप्तहोतासन् प्रारोचत गार्हपत्य-स्थानेआदीप्यत यद्यदामातुःपृथिव्याउपस्थेउत्सङ्गे तत्रापिऊधनिऊधःस्थाने उत्तरवेद्यामशो-चत् अशोभत तदासोग्निःसुरणःसुष्ठुरणतिशब्दयतीतिसुरणः सर्वैःकमनीयतयादृश्यमानःसन् दिवेदिवे प्रतिदिनंनानिमिषति ननिद्राति किंतुसर्वदायज्ञार्थंजागर्त्येव यद्यस्मादसुरस्याग्नेः

प्रेरकस्यारणीरूपस्यकाष्ठस्यजठरादुदराद्जायत कर्मार्थमुदपद्यत तस्मान्नानिमिपतीतिपूर्वेणान्वयः॥ अरोचत रुचदीप्तावित्यस्यलङ्रूपं निघातः । अशोचत् शुचदीप्तौ । ऊधनि सकारस्यनकारश्छान्दसः मिपति मिपुसेचनेइत्यस्यलटिरूपम् । स्रुरणः रणशब्दे तत्करोतीतिणिच् तस्माद्कृच्छ्रार्थेखल् लित्स्वरः । असुरस्य असुक्षेपणेइत्यस्मादसेरुरन्निातिउरन्प्रत्ययः अस्यतीत्यसुरः नित्स्वरः । जठरात् जनीप्रादुर्भावेइत्यस्मात् जनेररष्टचेत्यरप्रत्ययःठकारश्चान्तादेशः प्रत्ययस्वरः । अजायत जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलङि श्यनि ज्ञाजनोर्जेतिधातोर्जादेशः यद्योगाद्निघातः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

अ॒मि॒त्रा॒यु॒धो॑म॒रुता॑मिवप्र॒याःप्र॑थम॒जाब्रह्म॑णो॒विश्व॒मिद्वि॑दुः ।
द्यु॒म्नव॒द्ब्रह्म॑कुशि॒कास॒एरि॑र॒एकं॑एको॒दमे॑अ॒ग्निंस॒मी॑धिरे ॥१५॥

अ॒मि॒त्र॒ऽयु॒धः । म॒रुता॑म्ऽइव । प्र॒ऽयाः । प्र॒थ॒म॒ऽजाः । ब्रह्म॑णः । विश्व॑म् । इ॒त् । वि॒दुः । द्यु॒म्नऽव॑त् । ब्रह्म॑ । कु॒शि॒कास॑ः । आ । ई॒रि॒रे॒ । एकः॑ऽएकः । दमे॑ । अ॒ग्निम् । सम् । ई॒धि॒रे॒ ॥ १५ ॥

अमित्रायुधः अमित्रैः कर्मविघ्नकारिभिरसुरैःसहयोद्धारः यद्वा अमित्राणिपापानितैः सहयोद्धारः तत्रदृष्टान्तः—मरुतामिवप्रयाइति यथामरुतांःदेवानांप्रयाः प्रकर्षेणशत्रूनभियान्तीतिप्रयाःबलानिशत्रूणांहन्तॄणितद्वत् कर्मविघ्नकारिणांपापानांचहन्तारः ब्रह्मणःसर्वस्यजगतःस्रष्टुः प्रथमजाःप्रथममुत्पन्नाः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्नाःऋषयः विश्वंस्थावरजङ्गमात्मकंसर्वंजगद्विदुरित् जानन्त्येव तेअमी कुशिकाःद्युम्नवत्हविर्युक्तंब्रह्मस्तोत्रमेरिरे अग्नयेआसमन्तात्प्रेरयन्ति तेच दमेस्वेस्वेगृहे एकएकः एकैकोभूत्वा अग्निंसमीधिरे आज्याद्याहुतिभिःसम्यग्दीपयन्ति ॥ अमित्रायुधः युधसम्प्रहारे क्विप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः संहितायांपूर्वपदस्यदीर्घश्छान्दसः । प्रयाः याप्रापणे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच् । प्रथमजाः जनीप्रादुर्भावे जनसनेत्यादिनाविट् विड्वनोरित्यात्वम् । विदुः विदेर्लटि विदोलटोवेतिझरुसादेशः । ईरिरे ईरगतावित्यस्यलिटिरूपं मन्त्रत्वादाम्नभवति । दमे दमुउपशमने करणेघञ् नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्धिप्रतिषेधः ञित्स्वरः । ईधिरे ञिइन्धीदीप्तौ इत्यस्यलिटि इन्धिभवतिभ्यांचेतिकिद्वद्भावाच्चकारलोपः निघातः ॥ १६ ॥

अथषोडशी–

यदुद्यत्वांप्रयतियज्ञेअस्मिन्होतंश्चिकित्वोवृंणीमहीह ।
ध्रुवमंयाध्रुवमुताशंमिष्ठाःप्रजानन्विद्वाँउपंयाहिसोमंम् ।१६।३४।

॥ इतितृतीयाष्टके ऋ० सं० प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतरिति ।
चिकित्वः । अवृंणीमहि । इह । ध्रुवम् । अयाः । ध्रुवम् । उत ।
अशमिष्ठाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उपं । याहि । सोमंम् ।१६।३४।

होतः होमनिष्पादक चिकित्वःकर्मविषयज्ञानवन् हेअग्ने अद्येदानीं प्रयति प्रवर्तमानेस्मिञ्ज्योतिष्टोमादौयज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणात् अवृणीमहि त्वद्विषयंवरणमकुर्म तस्मात्तादृशस्त्वमिहकर्मणिदेवान्ध्रुवमयाः ध्रुवंयथाभवतितथाअस्माभिर्दत्तानिहवींषिप्रापय उतापिच अशमिष्ठाः हविःस्वीकरणात्तृप्तैर्देवैःशान्तस्त्वम् अकारिष्ठाः अथप्रजानन्इमंयज्ञंसम्यक्जानन् विद्वान्यत्किञ्चित्सर्वजानानःत्वंसोममस्माभिः क्रियमाणमिमम् अभिषुतंसोममभिलक्ष्य उपयांहि समीपेआगच्छ ॥ प्रयति इण्गतावित्यस्यशतरिरूपम् शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अवृणीमहि वृञ्वरणे क्र्यादित्वात्श्ना लङ्युत्तमपुरुषबहुवचने ईहल्यघोरितीत्वम् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वादनिघातः । अयाः याप्रापणेइत्यस्यलङिसिपिरूपं निघातः । अशमिष्ठाः शमुउपशमने इत्यस्यण्यन्तस्यकर्मणिलुङि स्यसिच्सीयुडितिविकल्पेनेडागमः तस्यासिद्धत्वात्णेरनिटीति णिलोपः निघातः । प्रजानन् ज्ञाअवबोधने शतरिरूपम् ! याहि यातेर्लोटिरूपम् ॥ १६ ॥

॥ इतितृतीयस्यप्रथमेचतुस्त्रिंशोवर्गः ॥३४॥

॥ इतितृतीयेमंडलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

तृतीयेनुवाकेनवसूक्तानि तत्रेच्छन्तित्वेतिद्वाविंशत्यृचंप्रथमंसूक्तम् तत्रेयमनुक्रमणिका-इच्छन्तिद्व्यधिकैन्द्रमितिमण्डलद्रष्टाविश्वामित्रऋषिः इन्द्रोदेवता अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप्छन्दः आभिप्लवि-केप्रथमेहनिदशरात्रेप्रथमेहनिचमाध्यंदिनेसवनेअच्छावाकशस्त्रेऽहीनसूक्तस्थानेद्वितीयमिदंसंपातसूक्तम्. अभिप्लवपृष्ठ्याहानीतिखण्डेसूत्रितम्—इमामूष्विच्छन्तित्वाशासद्वह्निरितिसंपाताइति इन्द्रस्यवृत्रघ्नः संबन्धिनिपशौसहदानुमितिवपायायाज्या सहदानुंपुरुहूतक्षियन्तंस्तुतइन्द्रोमघवायद्धवृत्रेतिसूत्रितम् । स्वस्तयेवाजिभिश्चैपाऐन्द्रेपशौहविपोयाज्या सूत्रितंच—स्वस्तयेवाजिभिश्चप्रणेतःशुचीवोहव्यामरुतः शुचीनामिति शुनासीरीयेवैकल्पिकस्येन्द्रस्यशुनस्यनंहुवेमेत्यनुवाक्या सूत्रितंच—शुनंहुवेममघवानमि-न्द्रमश्वायन्तोगव्यन्तोवाजयन्तइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमामृचमाह—

ओम् इच्छन्तिंत्वासोम्यासःसखायःसुन्वन्तिसोमंदधंतिप्रयांसि ।
तितिंक्षन्तेअभिशंस्तिंजनानामिन्द्रत्वदाकश्चनहिप्रकेतः ॥१॥

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमम् ।
दधति । प्रयांसि । तितिक्षन्ते । अभिऽशस्तिम् । जनानाम् ।
इन्द्र । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रऽकेतः ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति हेइन्द्र सोम्यासः सोमार्हाः ब्राह्मणाःत्वात्वां शंसितुमिच्छन्ति अतएवसखायस्तेब्राह्मणाः त्वदर्थंसोमंसुन्वाति अभिषुण्वन्ति प्रयांसि इतराण्यपिहवींषि-दधति त्वदर्थंधारयन्ति त्वयाप्रेरिताःसन्तः जनानांसपत्नानामभिशस्तिंतत्कृतांहिंसांतितिक्ष-न्ते सहन्ते एवमनुग्राहकः त्वत्त्वत्तोऽन्यःकश्चनहि कोनामपुरुषःखलु आप्रकेतः सर्व-तोजगतिप्रकेत्यतेज्ञाप्यतेइतिप्रकेतः प्रज्ञापितोविद्यते ॥ सोम्यासः सोममर्हतीत्यर्थेसोममर्हतिय-इतियः प्रत्ययस्वरः । सुन्वन्ति षुञ्अभिषवे स्वादित्वात्श्नुप्रत्ययः सतिशिष्टस्वरोबलीया-नितिझिप्रत्ययस्वरः । दधति दधातेर्लेटिरूपम् । [illegible]युष्मदस्मदादेशनिघाताइति सोम

पदस्योत्तरवाक्येनान्वयान्ननिघातः अभ्यस्तानामादिरित्यद्युदात्तत्वम् । तितिक्षन्ते तिजनिशाने क्षमायांचेत्यस्य गुप्तिज्किद्भ्यःसन्निति सन्प्रत्ययः अभ्यस्तस्वरः । अभिशस्तिं शसुहिंसा-यामित्यस्माद्भावेक्तिन् तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । प्रकेतः कितज्ञाने कर्मणि घञन्तः थाथघञ्क्तेत्यन्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीयामृचमाह—

नतेदूरेपरमाचिद्रजांस्यातुप्रयाहिहरिवोहरिभ्याम् ।
स्थिरायवृष्णेसवनाकृतेमायुक्ताग्रावाणःसमिधानेअग्नौ ॥२॥

न । ते । दूरे । परमा । चित् । रजांसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । हरिऽभ्याम् । स्थिराय । वृष्णे । सवना कृता । इमा । युक्ताः ।। ग्रावाणः । सम्ऽइधाने । अग्नौ ॥ २ ॥

हरिवः हरिद्वर्णावश्वौयस्यसोयंहरिवानिन्द्रः हेहरिवः परमाचित् परमाणिदूरेवर्तमा-नान्यपिरजांसिस्थानानि ते तव दूरेनभवन्ति यस्मात्तस्मात् हरिभ्यामश्वाभ्यामुपेतस्त्वंतु क्षिप्रमाप्रयाहि अस्मदीयंयज्ञमभिलक्ष्यागच्छ स्थिरायफलदानेदृढचित्ताय अतएववृष्णे का-मानांवर्षित्रे तुभ्यम् इमा इमानि सवना सवनानिप्रातरादीनि कृता कृतानि किंच अग्नावाहव-नीयेसमिधानेआहुत्यधिकरणतयासम्यग्दीप्यमानेसति ग्रावाणउपलायुक्ताःसोमाभिषवार्थमु-द्युक्ताः अतस्त्वं क्षिप्रमागच्छेतिभावः ॥ याहि याप्रापणेइत्यस्यलोटिरूपम् । हरिवः हरीअ-स्यस्तइतिमतुप् छन्दसीरइतिमस्यवत्वम् आमन्त्रितत्वान्निघातः । स्थिराय ष्ठागतिनिवृत्तावित्य-स्मादजिरशिशिरेत्यादिनाकिरच्प्रत्यान्तत्वेननिपातनादाकारलोपः चित्स्वरः । सवना षुञ् अभिषवेइत्यस्मादधिकरणेल्युट्चेतिल्युट् सूयतेसोमोयत्रेतिसवनानिप्रातरादीनि नित्स्वरः । समिधाने ञिइन्धीदीप्तावित्यस्य कानचिरूपं कित्त्वान्नकारलोपः चित्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रःसुशिप्रोमघवातरुत्रोमहाव्रातस्तुविकूर्मिऋघावान् ।
यदुग्रोधावाधितोमर्त्येषुक्व१त्यातेवृषभवीर्याणि ॥३॥

इन्द्रः । सुऽशिप्रः मघऽवा । तरुत्रः । महाऽव्रातः । तुविऽकूर्मिः ।
ऋघावान् । यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । क्व ।
त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

वृषभ कामानांवर्षक हेइन्द्र यस्त्वंमिन्द्रः परमैश्वर्यसंपन्नः सुशिप्रः शिप्रशब्देन शिरस्त्राणमभिधीयते शोभनशिरस्त्राणोपेतः यद्वा शोभनहनुमान् शिप्रेहनूनासिकेवेतियास्कः । मघवा धनवान् तरुत्रः तरन्त्यनेनशत्रून्देवाइतितरुत्रइन्द्रः महाव्रातः मरुद्भिर्महान्व्रातःसमूहोयस्यसतथोक्तः तुविकूर्मिः संग्रामेनानाविधकर्मणांकर्ता ऋघावान् शत्रुविषयहिंसावान् अतएव उग्रः शत्रूणांभयंकरः सतादृशस्त्वंबाधितः असुरैःसंग्रामेबाधितःसन् मर्त्येषु मारयितृष्वसुरेषु यत् यानिवीर्याणिधाः व्यधाः इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणिक्व क्वासते वद ॥ सुशिप्रः सृप्लृगतौ औणादिकोरन्प्रत्ययः बाहुलकात्सृइत्यस्यशिइत्यादेशः बहुव्रीहौ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । तरुत्रः तरतेरशित्रादिभ्यइत्रोत्रावित्युत्रप्रत्ययः व्यत्ययेनाद्युदात्तः । महाव्रातः आन्महतइत्याकारादेशोमहतस्तकारस्य । तुविकूर्मिः करोतेरौणादिकोमिप्रत्ययः गुणेकृते करोतेरकारस्यउत्वंछान्दसं हलिचेतिदीर्घः । ऋघावान् ऋघ्नन्तीतिऋघाः अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिविच् छाशिग्रहणान्नलोपोहकारस्यघत्वं तदस्यास्तीतिमत्वर्थे छन्दसीवनिपावितिवनिप् व्यत्ययेनाद्युदात्तः । क्व किंशब्दस्यसप्तम्यर्थेकिमोदित्यत्प्रत्ययः तस्मिन्क्वातीतिक्वादेशः तित्स्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वंहिष्माच्यावयन्नच्युतान्येकोवृत्राचरसिजिघ्नमानः ।
तवद्यावापृथिवीपर्वतासोनुव्रतायनिमितेवतस्थुः ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । स्म । च्यवयन् । अच्युतानि । एकः । वृत्रा ।
चरसि । जिघ्नमानः । तव । द्यावापृथिवी इति । पर्वतासः ।
अनु । व्रताय । निमिताऽइव । तस्थुः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वमेकः असहायएव अच्युतानि च्युतिरहितानि दृढमूलान्यपि तवप्रतिपक्षभूतानि रक्षांसिच्यावयन् स्वस्वस्थानात्पातयन् तथा वृत्रा वृत्राणि पापानिजिघ्नमानः हिंसन्चरसि हिस्म वर्तसेखलु किंच एवंविधसामर्थ्योपेतस्यतववज्रतायकर्मणे आज्ञायै द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पर्वतासः पर्वताश्च निमितेव निखातानिश्चलाइवानुतस्थुः तिष्ठन्ति ॥ स्म चादित्वादनुदात्तः। च्यावयन् च्युङ्गतावित्यस्यण्यन्तस्यशतरिरूपं णिच्स्वरः । चरसि चरगतिभक्षणयोः हियोगादनिघातः । जिघ्नमानः हनहिंसागत्योरित्यस्यचत्रर्थेकविधानमितिकप्रत्ययः तस्य छन्दस्युभययेतिसार्वधातुकत्वाच्छप् तस्यश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्यइत्वं हन्तीतिजिघ्नः आचारार्थेक्विप् असमात्ताच्छील्यार्थेचानश् शप् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । द्यावापृथिवी देवताद्वन्द्वेचेत्युभयोःप्रकृतिस्वरत्वम् । निमितेव डुमिञ्प्रक्षेपणेइत्यस्यकर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः इवेनसमासोविभक्त्यलोपश्चेत्युक्तत्वात्पूर्वपदस्वरः । तस्थुः ष्ठागतिनिवृत्तौइत्यस्यलिट्युसिआतोलोपेकृते तस्यद्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावाद्विर्वचनं निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उ॒ताभ॑येपुरुहूत॒श्रवो॑भि॒रेको॑दृ॒ळ्हम॑वदोवृ॒त्र॒हास॑न् ।
इ॒मेचि॑दिन्द्र॒रोद॑सीअप॒ा॒रेयत्सं॑गृ॒भ्णाम॑घव॒न्का॒शिरि॑त्ते ॥५॥१॥

उ॒त । अभ॑ये । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । श्रवः॑ऽभिः । एकः॑ । दृ॒ळ्हम् । अ॒व॒दः॒ ।
वृ॒त्र॒ऽहा । सन् । इ॒मे इति॑ । चि॒त् । इ॒न्द्र॒ रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पा॒रे ।
इति॑ । यत् । स॒म्ऽगृ॒भ्णाः । म॒घ॒ऽव॒न् । का॒शिः । इत् । ते॒ ॥५॥१॥

उतेत्यामन्त्रणे हेइन्द्र पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिर्यज्वभिराहूत यद्वा देवैरसुरेभ्योरक्षार्थंबहुवारमाहूत श्रवोभिःवीर्यैरुपेत एकः असहायस्त्वं वृत्रहा वृत्रस्यशत्रोर्हन्तासन् अभये असुरेभ्यःसकाशान्माबिभीतेतिदेवान्प्रतियद्वाक्यमवदः अवोचः तद्वाक्यं दृळ्हं दृढं सत्यमेव किंच मघवन्निन्द्र त्वम् अपारेचित् दूरपारेअपि इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौयद्यस्मात्कारणात्संगृभ्णाः संगृह्णासि परस्परमधरोत्तरभावेनसंयोजितकरोपीतियावत् एषतेतवमहिमाकाशिरित् प्रकाशोलोकेप्रसिद्धएव यद्वा यत्येनतेरोदसीसंगृह्णासितेतव

काशिर्मुष्टिर्महान् काशिर्मुष्टिरितियास्कः ॥ अभये ञिभीभयेइत्यस्माद्भावेएरजित्यच्प्रत्ययः नञासमासेतस्यस्वरः । अवदः वदव्यक्तायांवाचि लङिरूपं निघातः । अपारे बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । संगृभ्णाः ग्रहउपादाने क्र्यादित्वात्श्ना ग्रहिज्यावयीत्यादिनासंप्रसारणं हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिहकारस्यभकारः इतश्चेतिसिपइकारलोपः बहुलंछन्दसीत्यडभावः समासस्वरः । काशिः काशृदीप्तौ औणादिकइप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

प्रसूतंइन्द्रप्रवताहरिभ्यांप्रतेवज्रःप्रमृणन्नेतुशत्रून् ।
जहिप्रतीचोअनूचःपराचोविश्वंसत्यंकृणुहिविष्टमस्तु ॥ ६ ॥
प्र । सु । ते । इन्द्र । प्रऽवता । हरिऽभ्याम् । प्र । ते । वज्रः ।
प्रऽमृणन् । एतु । शत्रून् । जहि । प्रतीचः ।अनूचः । पराचः ।
विश्वम् । सत्यम् । कृणुहि । विष्टम् । अस्तु ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तेतव हरिभ्यामश्वाभ्यांयुक्तोरथः शत्रूनभिलक्ष्य प्रवता प्रवणेनमार्गेण सुसुष्ठुप्रैतु शीघ्रंगच्छतु तथाते वज्रः अशनिः शत्रूनसुरान्प्रमृणन्हिंसन्प्रैतु त्वंच प्रतीचः त्वदाभिमुख्येनागच्छतःशत्रून्जहि मारय तथा अनूचः अनुगच्छतःपार्ष्णिग्राहानसुरान्पराचः पलायनपरांश्चजहि एवंशत्रुषुबाधितेषुसत्सु विश्वं जगत्सत्यंकृणुहि सत्यभूताग्निहोत्रादिकर्मपरंकुरु एवंविधंसामर्थ्यंत्वयिविष्टंनिविष्टमस्तु ॥ प्रवता प्रशब्दादुपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थइतिवातिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । प्रमृणन् मृणहिंसायाम् । जहि हनहिंसागत्योरित्यस्यलोटिसिपोहिरादेशः तस्मिनहन्तेर्जइतिजादेशः अतोहेरितिलुकिप्राप्ते आमाच्छास्त्रस्यासिद्धत्वान्निवृत्तिः हेर्ङित्त्वादन्तोदात्तः ! प्रतीचः अञ्चुगतिपूजनयोः अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पराचः अनिगन्तोञ्चतावप्रत्ययेइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । कृणुहि कृविहिंसाकरणयोः । अस्तु असभुवि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

यस्मैधायुरदधामर्त्यायाभक्तंचिद्भजतेगेह्यं१सः ।
भद्रातइन्द्रसुमतिर्घृताचीसहस्रदानापुरुहूतरातिः ॥ ७ ॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अभक्तम् । चित् ।
भजते । गेह्यम् । सः । भद्रा । ते । इन्द्र । सुऽमतिः । घृताची ।
सहस्रऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र धायुः निरन्तरमैश्वर्यंदधानस्त्वं यस्मैमर्त्यायमनुष्यायअदधाः वीर्यंदधासि समर्थः अभक्तंचित् पूर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गृहेषुभवं कनकपश्वादिकं भजतेप्राप्नोति किंच हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र घृताची घृतशब्दोहविर्मात्रमुपलक्षयाति तथाच सोमाज्यपुरोडाशादिलक्षणंहविरश्चति प्राप्नोतीतिघृताची तेतवसुमतिः शोभनाबुद्धिः भद्रा कल्याणकरी तथा तव रातिर्दानशक्तिः सहस्रदानाअपरिमितधनदानसमेता इन्द्रस्य बहुदातृत्वेमन्त्रवर्णः—भूरिदाभूरिदेहिनो मादभ्रंभूर्याभरेति ॥ धायुः दधातेरौणादिकउण्प्रत्ययः । अदधाः दधातेर्लङिरूपंयद्वृत्तयोगादनिघात. । मर्त्याय मर्तएवमर्त्यः वस्त्रादिषुपाठात्स्वार्थिकोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तः । गेह्यं गेहशब्दात्तत्रभवइत्यर्थे भवेछन्दसीतियत् तित्स्वरितः । सुमतिः मन्त्रेवृषेत्यादिनामतिशब्दोऽन्तोदात्तः समासेकृदुत्तरपदस्वरः । रातिः रादाने मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिन्नुदात्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सहदानुंपुरुहूतक्षियन्तमहस्तमिन्द्रसम्पिणक्कुणारुम् ।
अभिवृत्रंवर्धमानंपियारुमपादमिन्द्रतवसाजघन्थ ॥ ८ ॥

सहऽदानुम् । पुरुऽहूत । क्षियन्तम् । अहस्तम् । इन्द्र । सम् ।
पिणक् । कुणारुम् । अभि । वृत्रम् । वर्धमानम् । पियारुम् ।
अपादम् । इन्द्र । तवसा । जघन्थ ॥ ८ ॥

हेपुरुहूत इन्द्र त्वं सहदानुं दानुर्दानवीवृत्रमाता तयासहवर्तमानं तथाच मन्त्रवर्णः—दानुःशयेसहवत्सेति । यद्वा सहदानुं दानुभिर्दानवैःसहवर्ततइतिसहदानुः तं क्षियन्तं बाधमानं कुणारुं क्वणनशीलं कञ्चिदसुरम् अहस्तं हस्तहीनंकृत्वासंपिणक् सम्यक्चूर्णीकुरु किंच हे इन्द्र वर्धमानं सर्वतः इषुमात्रंवर्धमानं सइषुमात्रमिषुमात्रंविष्वङ्ङवर्धतेति श्रुतेः । पियारुं हिंस्रं वृत्रंवृत्रासुरम् अपादं पादहीनंकृत्वा तवसाबलेनअभिजघन्थ हतवानसि यद्वा सहदानुमुदक-

१ ऋ० सं० ३. ६. ३०. । २ ऋ० सं० १. २. ३७. । ३ तै० सं० २. ४. १२।

दानोपेतं क्षियन्तमाकाशेनिवसन्तं कुणारुं गर्जन्तं वृत्रं वृणोत्याच्छादयतिनभइतिवृत्रोमेघः तमिमंवर्धमानंमेवंहस्तपादशून्यंकृत्वासंपिणक् संपिड्ढि तथाचयास्कः—अहस्तमिन्द्रंकृत्वासंपिड्ढिपरिक्वणनंमेघमिति ॥ सहदानुं दोअवखण्डने दाभाम्यांनुरितिनुप्रत्ययः द्यतीतिदानुर्दानत्रः यद्वा दानुर्दानं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । क्षियन्तं क्षिनिवासगत्योः तुदादित्वाच्छः । प्रत्ययस्वरः । पिणक् पिष्लृसंचूर्णने रुधादित्वात्श्नम् हेर्लुक् पकारस्यककारश्छान्दसः । कुणारुं कुणशब्दने बाहुलकाद्रूपसिद्धिः आद्युदात्तः । जघन्थ हनहिंसागत्योरित्यस्यालिटिथालिरूपम् अभ्यासाच्चेतिधातुहकारस्यघत्वं निघातः उपदेशेत्वतइतिइट्प्रतिषेधः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नि॒सा॒म॒नामि॑षि॒रामि॑न्द्र॒भूमि॑म्म॒हीम॑पा॒रांसद॑नेससत्थ ।
अस्त॑भ्ना॒द्द्यांवृ॑ष॒भोअ॒न्तरि॑क्ष॒मर्ष॒न्त्वाप॒स्त्वये॒हप्रसू॑ताः ॥ ९ ॥

नि॒ । सा॒म॒नाम् । इ॒षि॒राम् । इ॒न्द्र॒ । भूमि॑म् । म॒हीम् । अ॒पा॒राम् ।
सद॑ने । स॒स॒त्थ॒ । अस्त॑भ्नात् । द्याम् । वृ॒ष॒भः । अ॒न्तरि॑क्षम् ।
अर्ष॑न्तु । आप॑ः । त्वया॑ । इ॒ह । प्रऽसू॑ताः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र महीं महतीम् अतएवापाराम् पुरुपाराम् इषिरां स्थानाभावेनचलन्तीम् एवंविधांभूमिं सामानां समनां तथाचमन्त्रवर्णः—गावौतेसामनावितइति । यद्वा समएवसाम शतपथेश्रूयते—यदेवसमःप्लुषिणासमोमशकेनसमोनागेनसमएतैस्त्रिभिर्लोकैस्तस्मादेवसामेति । तदस्यास्तीतिसामना तां साम्यवतींकृत्वा सदने स्वेस्थानेनिषसत्थ निवेशयामासिथ तथा वृषभः अभिमतफलानांवर्षकःइन्द्रः द्यां द्युलोकम् अस्तभ्नात् यथानपतततितथाअधारयत् तथा अन्तरिक्षम् एवंद्यावापृथिव्योरवस्थितौसत्यांत्वयाप्रसूताः मेघभेदनेनप्रेरिताआपः इहभूमौ अर्षन्तु आगच्छन्तु तथाचमन्त्रवर्णः—यःपृथिवींव्यथमानामदृंहदिति ॥ सामनां समएवसामः तदस्यास्तीतिमतुवर्थेपामादित्वान्नप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । इषिराम् इषगतौ इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच्प्रत्ययः कित्त्वाद्गुणः चित्स्वरः । ससत्थ षद्लृविशरणगत्यवसादनेषुइत्यन्तर्भावितण्यर्थस्यलिटिथलि उपदेशेत्वतइतीट्प्रतिषेधः निघातः । अस्तभ्नात् स्तन्भुस्तन्भनेइतिसौत्रोधातुः स्तन्भु-

१ नि० ६. १[illegible] २ [illegible] ३ ऋ० सं० २. ६. ७. ।

स्तुम्भित्यादिनाश्नाप्रत्ययः श्नान्नलोपइतिधातुनकारस्यलोपः अडागमस्वरः । अर्पन्तु ऋगती गतौ व्यत्ययेनशप्प्रत्ययः गुणः पादादित्वादनिघातः । आपः आप्लृव्याप्तौ क्विप् धातोर्ह्रस्वश्च जसि अप्तृन्नित्यादिना दीर्घः जसःसुत्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । प्रसूता षूप्रेरणेइत्यस्यकर्माणि निष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ९ ॥

अथदशमी-

अलातृणोवलइन्द्रव्रजोगोःपुराहन्तोर्भयमानोव्यार ।
सुगान्पथोअकृणोन्निरजेगाःप्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमन्तीः ॥१०॥२॥

अलातृणः । वलः । इन्द्र । व्रजः । गोः । पुरा । हन्तोः । भयमानः ।
वि । आर । सुऽगान् । पथः । अकृणोत् । निःऽअजे । गाः ।
प्र । आवन् । वाणीः । पुरुऽहूतम् । धमन्तीः ॥ १० ॥ २ ॥

हेइन्द्र अलातृणः बहूदकतयाअलमत्यर्थमातृद्यतेहिंस्यतेइत्यलातृणः गोर्माध्यमिकायावाचोव्रजोगोष्ठभूतोवलःवृणोत्याकाशमितिवलोमेघः पुराहन्तोःतववज्रप्रहारात्प्राक्भयमानः बिभ्यत् व्यार विश्लिष्टोबभूव अनन्तरं सइन्द्रः गाअपोनिरजेनिर्गमयितुं सुगान्सुगमनान्पथोमार्गानकृणोत् अकरोत् अतः वाणीःवननीयाःधमन्तीःशब्दायमानाः ताआपः पुरुहूतंबहुभिराहूतंपार्थिवमुदकंप्रतिप्रावन् अभ्यागच्छन् एतामृचंयास्कएवंव्याख्यत्—अलातृणोवलइन्द्रव्रजेगोः—अलातृणोलमातर्दनोमेघोवलोवृणोतेर्व्रजोव्रजत्यन्तरिक्षेगोरेतस्यामाध्यमिकायावाचः पुराहननाद्भयमानोव्यारसुगान्पथोअकृणोन्निरजेगाःसुगमनान्पथोकरोन्निर्गमनायगवांप्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमन्तीःआपोवावहनाद्वाचो वावदनाद्बहुभिराहूतमुदकंभवति । धमतिर्गतिकर्मा अलातृणः तृहिहिंसायाम् अलम्पूर्वात्तृहेर्घञर्थेकविधानमितिकर्मणिकप्रत्ययः अलमोमकारस्याकारः समासस्वरः । वलः वलसंवरणे वल्यतेआच्छाद्यतेनमोनेनेतिवलोमेघः पुंसिसंज्ञायामितिघः प्रत्ययस्वरः । व्रजः व्रजगतौ गोचरसंचरेत्यादिनाघप्रत्ययान्तत्वेननिपातनात्कुत्वाभावः व्रजत्यन्तरिक्षेइतिप्रत्ययस्वरः । भयमानः ञिभीभये व्यत्ययेनशप् । आर ऋगतावित्यस्यालिटिणलिरूपं निघातः । सुगान् गम्लृगतावित्यस्मादधिकरणेसुदुरोरधिकरणेइतिडप्रत्ययः डित्वाट्टिलोपः कृत्स्वरः । अकृणोत् कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलङ्रूपम् । निरजे अजगतिक्षेपणयोरित्यस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । आवन् अवरक्षणगत्यादिष्वित्यस्यलङ्रूपम् । पुरुहूतं ह्वयतेर्निष्ठायांयजा-

१ नि० ६. २. ।

दित्वात्संप्रासरणं. हलइतिदीर्घः थाथादिस्वरः । धमन्तीः ध्माशब्दे शपि पाघ्रेत्यादिनाधमादेशः वाछन्दसीतिजसःसवर्णदीर्घः शतुर्लसार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी–

एको॒द्वेवसु॑मतीसमी॒चीइन्द्र॒आप॑प्रौपृ॒थि॒वीमु॒तद्याम् ।
उ॒तान्तरि॑क्षाद॒भिनः॑सम॒ीकइ॒षोर॒थीःस॒युजः॑शूर॒वाजा॑न् ॥११॥

एकः॑ । द्वे इति॑ । वसु॑मती इति॒ वसु॑ऽमती । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । इन्द्रः॑ । आ । प॒प्रौ॒ । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् । उ॒त । अ॒न्तरि॑क्षात् । अ॒भि । नः॒ । स॒म्ऽई॒के । इ॒षः । र॒थीः । स॒ऽयुजः॑ । शू॒र॒ । वाजा॑न् ॥ ११ ॥

योयमिन्द्रःएकःअसहायएवसन्पृथिवींउतापिचद्यांद्वेएतेद्यावापृथिव्यौसमीची परस्परसंगते वसुमती धनयुक्तेसत्यौ आपप्रौ समन्तात्पूरयामास उतापिच हेशूर सामर्थ्योपेत तादृशस्त्वं रथीःरथवान् सनोऽस्माकं समीकेसमीपे इषःस्थातुमिच्छन् सयुजः संगतान्वाजान् वजन्तिगच्छन्तीतिवाजाअश्वाः तानश्वान्अन्तरिक्षादन्तरिक्षसकाशादभिप्रेरय रथारूढस्त्वमस्मत्समीपंशीघ्रमागच्छेतिभावः ॥ वसुमती वाछन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः । पप्रौ प्रापूरणेइत्यस्यलिटिणलि आतऔणलइत्यौकारः निपातः । इषः इषुइच्छयाम् अस्मादिगुपधलक्षणःकः कित्त्वाद्गुणः प्रत्ययस्वरः । रथीः रथोऽस्यास्तीतिरथीः मत्वर्थेछन्दसीवनिपाविति ईप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

दिशः॒सूर्यो॒नमि॑नाति॒प्रदि॑ष्टादि॒वेदि॑वे॒हर्य॑श्वप्रसूताः ।
सं॒यदान॒ळध्व॑न॒आदिदश्वै॒र्वि॒मोच॑नंकृणुते॒तत्त्व॑स्य ॥ १२ ॥

दिशः॑ । सूर्यः॑ । न । मि॒ना॒ति॒ । प्रऽदि॑ष्टाः । दि॒वेऽदि॑वे । हर्य॑श्वऽप्रसूताः । सम् । यत् । आन॑ट् । अध्व॑नः । आत् । इत् । अश्वैः॑ । वि॒ऽमोच॑नम् । कृ॒णु॒ते॒ । तत् । तु । अ॒स्य ॥ १२ ॥

हर्यश्वप्रसूताः हरीअश्वौयस्यासावितिहर्यश्वइन्द्रः तेनप्रेरितादिशःप्रागादयः दिवेदिवे प्रतिदिवसंप्रदिष्टाःसूर्यस्यगमनार्थंदत्ताःयादिशोविद्यन्ते ताःसूर्योनमिनाति नाहिनस्ति किंतु ताभिरेवव्रजति यद्यदासूर्यः अध्वनोगन्तव्यान्प्रदेशान् अश्वैर्गमनसाधनभूतैः समानट् सम्यगश्नुते आदिदनन्तरमेव विमोचनंकृणुते आश्वानांविमोचनंकुरुते तदेतत्सर्वंकर्म अस्य तवैवखलु तुप्रसिद्धौ ॥ सूर्य पूप्रेरणेइत्यस्मात्सुसूधागृधिभ्यःक्रन्नितिक्रन्प्रत्ययः सुवति प्रेरयतीतिसूरआदित्यः सूरएवसूर्यः वस्वादित्वात्स्वार्थिकोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । मिनाति मीञ्हिंसायाम् मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वः । हर्यश्वप्रसूताः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । आनट् अशूव्याप्तावित्यस्यबहुलंछन्दसीतिलङ्लुः अश्नोतेश्चेतिनुडागमः व्रश्चादिनाषत्वं यद्योगादनिघातः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

दिदृंक्षन्तउषसोयामन्नक्तोर्विवस्वत्यामहिंचित्रमनीकम् ।
विश्वेजानन्तिमहिनायदागादिन्द्रस्यकर्मसुकृतापुरूणि ॥१३॥

दिदृंक्षन्ते । उषसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि ।
चित्रम् । अनीकम् । विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ ।
अगात् । इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेजनाः विवस्वत्याः विवासनवत्याः निर्गमनपरायाः अक्तोरात्रेःसंबन्धिन्याःउषसोयामन्यामनि निर्गमनेसति महिमहत् चित्रंचायनीयम् अनीकं सौरंतेजः दिदृक्षन्ते द्रष्टुमिच्छन्ति यद्यदाआगात् उषःकालःसमन्तादागात् व्यपैति तदा तेजोदिदृक्षमाणाः सर्वेजनाः महिना महनीयान्यग्निहोत्रादीनिकर्माणिजानन्ति कर्तव्यतयावबुध्यन्ते हेइन्द्र पुरूणिबहूनिसुकृता सुकृतानि कर्म कर्माणि इन्द्रस्यतवैव ॥ दिदृक्षन्ते दृशिर्प्रेक्षणेइत्यस्यसनि ज्ञाश्रुस्मृदृशांसनइत्यात्मनेपदम् अभ्यस्तस्वरः विवस्वत्याः विवासतेःसंपदादिलक्षणःक्विप् व्यत्ययेनोपधाह्रस्वत्वं तस्मात्तदस्यास्तीतिमतुप् मादुपधायाइतितस्यवत्वं मतुपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । जानन्ति ज्ञाअवबोधने ज्ञाजनोर्जेतिजादेशः निघातः । अगात इणूगतावित्यस्यलुङिरूपं यद्योगादनिघातः । सुकृता गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

मह्हिज्योतिर्निहितंवक्षणास्वामापक्कंचरतिबिभ्रतीगौः ।
विश्वंस्वाद्मसंभृतमुस्रियायांयत्सीमिन्द्रोअदधाद्भोजनाय ॥१४॥

महि । ज्योतिः । निऽहितम् । वक्षणासु । आमा । पक्कम् ।
चरति । बिभ्रती । गौः । विश्वम् । स्वाद्म । सम्ऽभृतम् ।
उस्रियायाम् । यत् । सीम् । इन्द्रः । अदधात् । भोजनाय ॥१४॥

वक्षणासु वक्ष्यन्तेयासूदकानीतिवक्षणानद्यः तासु महि महत्ज्योतिः ज्योतिष्मदुदकंनिहितामिन्द्रेण आमा नवसूतिकागौः पक्कंक्षीरादिकंबिभ्रती दधानासती चरति सर्वत्रवर्तते यद्यस्मादुदकात्स्वाद्म स्वादुतरंसंभृतंस्वेनसंपादितंदधिघृतक्षीरादिकं सीमेतद्विश्वंसर्वम् उस्रियायांगविभोजनायेन्द्रोऽदधात्न्यधात् तस्मात्क्षीरादिकंबिभ्रतीगौश्चरतीतिपूर्वेणान्वयः ॥ वक्षणासु वक्षरोषे अस्मात्करणाधिकरणयोश्चेतिकरणेल्युट् लित्स्वरः । पक्कं पचतेर्निष्ठा तकारस्यपचोवइतिवत्वं प्रत्ययस्वरः । चरति चरतिर्गत्यर्थः । बिभ्रती डुभृञ्धारणपोषणयोः जुहोत्यादिः शतुरुगित्त्वादुगितश्चेतिङीप् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । उस्रियायां वसनिवासे स्फायितञ्चीत्यादिनाधिकरणेरक्प्रत्ययः यजादित्वात्संप्रसारणं शासिवसिघसीनांचेतिषत्वाभावश्छान्दसः स्वार्थिकोघप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

इन्द्रदृह्ययामकोशाअभूवन्यज्ञायंशिक्षगृणतेसखिभ्यः ।
दुर्मायवोदुरेवामर्त्यासोनिषङ्गिणोरिपवोहन्त्वासः ॥१५॥३॥

इन्द्र । दृह्य । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिक्ष । गृणते ।
सखिऽभ्यः । दुःऽमायवः । दुःऽएवाः । मर्त्यासः । निषङ्गिणः ।
रिपवः । हन्त्वासः ॥१५॥३॥

हेइन्द्र दृह्य दृढोभव यतः यामकोशाः यान्त्यस्मिन्निति यामोमार्गः तस्यकोशाः कोशब्दाच्छादकाः मार्गप्रतिबन्धकाराक्षसाः अभूवन् त्वं यज्ञाय यज्ञकर्त्रेगृणते स्तोत्रंकुर्वते यजमानाय सखिभ्यः पुत्रादिभ्यश्चशिक्ष अपेक्षितंफलंदत्स्व दुर्मायवः दुष्टमायुधानिमिन्वन्तिप्रक्षिपन्तीतिदुर्मायवः दुरेवाः दुष्टंगच्छन्तः मर्त्यासोमारयितारः निषङ्गिणः निषङ्गिशब्देनइषुधिरभिधीयते तद्वन्तः एवंविधसामर्थ्योपेतारिपवः शत्रवोराक्षसाः हन्त्वासः त्वयाहननीयाः ॥ दृह्य दृहदृहिवृहवृहिवृद्धौ व्यत्ययेनश्यन् लोटिरूपं नित्स्वरः । अभूवन् भूसत्तायाम् अस्य लुङिरूपं गातिस्थेतिसिचोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणेप्रतिषिद्धे भुवोवुग्लुङ्लिटोरितिवुगागमः निघातः । शिक्ष शिक्षविद्योपादाने अयंधातुरत्रदानेवर्तते व्यत्ययेनपरस्मैपदं निघातः । दुर्मायवः मिनोतेः कृवापाजिमीत्यादिनाउण्प्रत्ययः कृदुत्तरपदस्वरः । दुरेवाः इण्गतौ इण्शीङ्भ्यांवन्नितिकर्तरिवन्प्रत्ययः । रिपवः रपेरिच्चोपधायाइत्युप्रत्ययः उपधायाइत्वं प्रत्ययस्वरः । हन्त्वासः हनहिंसागत्योः कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १९ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषोडशी–

सङ्घोषः शृण्वेवमैरमित्रैर्जहीन्येष्वशनिंतपिष्ठाम् ।
वृश्चेमधस्ताद्विरुजासहस्वजहिरक्षोमघवन्रन्धयस्व ॥ १६ ॥

सम् । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु ।
अशनिम् । तपिष्ठाम् । वृश्च । ईम् । अधस्तात् । वि । रुज ।
सहस्व । जहि । रक्षः । मघऽवन् । रन्धयस्व ॥ १६ ॥

हेइन्द्र अवमैःसमीपेवर्तमानैर्मित्रैः शत्रुभिरसुरैरुत्सृष्टोयोशनिर्घोषः घुष्यमाणः संशृण्वे सम्यगस्माभिःश्रूयते तपिष्ठामतिशयेनतापिकां तामशनिम् एषुशत्रुष्वेव नि निधाय जहि मारय तैःप्रयुक्तामशनिंतानेवप्रापयेतिभावः । ईमेनान्शत्रूनधस्तान्मूलतोवृश्चछिन्धि किंच विरुज तान्विशेषेणबाधस्व सहस्व अभिभवच हेमघवन्निन्द्र रक्षःकर्मविघ्नकारीणि

रक्षांसि जहि मारय अनन्तरमिमंयज्ञंरन्धयस्व पारंनय ॥ शृणे निघातः । जहि हनहिंसागत्योरस्यलोटिरूपम् । अशनिम् अशूव्याप्तौ अश्यवितृभ्योनिरित्यनिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । तपिष्ठां तप्तृशब्दादिष्ठन्प्रत्ययः नित्स्वरः । वृश्च ओव्रश्चूछेदने तुदादिः ग्रहिज्यादिनासंप्रसारणम् । सहस्व वाक्यभेदादनिघातः । रन्धयस्व रधहिंसासंराध्योरित्यस्यण्यन्तस्यलोटि रधिजभोरचीतिनुमागमः वाक्यभेदादनिघातः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी--

उद्वृ॑ह॒रक्षः॑स॒हमू॑लमिन्द्र॒वृश्चा॒मध्यं॒प्रत्यग्रं॑शृणीहि ।
आकीव॑तःसल॒लूकं॑चकर्थ॒ब्रह्म॒द्विषे॒तपु॑षिंहे॒तिम॑स्य ॥ १७ ॥

उत् । वृ॒ह॒ । रक्षः॑ । स॒हऽमू॑लम् । इ॒न्द्र॒ । वृ॒श्च॒ । मध्य॑म् ।
प्रति॑ । अग्र॑म् । शृ॒णी॒हि॒ । आ । कीव॑तः । स॒ल॒लूक॑म् । च॒क॒र्थ॒ ।
ब्र॒ह्म॒ऽद्विषे॑ । तपु॑षिम् । हे॒तिम् । अ॒स्य॒ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र रक्षःकर्मविघ्नकारिरक्षःकुलं सहमूलं मूलसहितंयथाभवतितथा उद्वृह उद्धर किंच मध्यं तस्यमध्यभागंवृश्च छिन्धि प्रत्यग्रम् अग्रमग्रंप्रत्यागतंतत्शृणीहि जहि तस्यरक्षःकुलस्यमध्ये सलूकं सरणशीलंरक्षः आकीवतः आङ्मर्यादायां कियतोनिर्ज्ञायमानपरिमाणादतिदूराद्देशाच्चकर्थ कुरु कृत्वाच ब्रह्मद्विषेब्राह्मणद्वेषकारिणेतस्मैरक्षसे तपुषिं तापकंहेतिं घातकमायुधमस्य क्षिप उक्तमर्थंयास्कोब्रवीत्--उद्धररक्षःसहमूलमिन्द्रमूलंमोचनाद्वामोहनाद्वावृश्चमध्यंप्रतिशृणीह्यग्रमग्रमागतंभवत्याकियतोदेशात्सलूकंसंलुब्धंभवतिपापकमितिनैरुक्ताः सररूकंवास्यात्सर्तेरभ्यस्तात्तपुषिस्तपतेर्हेतिर्हन्तेरिति ॥ वृह वृहूउद्यमनेइत्यस्यलोटिरूपम् । शृणीहि शॄहिंसायाम् अस्यलोटि हौ ईहल्यघोरितीत्वं निघातः । कीवतः किंशब्दात्किंपरिमाणमस्येत्यर्थे किमिदंभ्यांवोघइतिकिंशब्दाद्वतुबस्तीतिज्ञापितत्वाद्वतुप् घादेशाभावश्छान्दसः इदंकिमोरीश्कीइतिकीइत्यादेशः । सलूकं सृगतौ छान्दसरूपासिद्धिः । चकर्थ डुकृञ्करणेइत्यस्यलिटि थलिरूपं क्रादित्वादिडभावः निघातः ॥ तपुषिं तपसंतापेइत्यस्मादर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनिदित्युसिप्रत्ययः निच्च अकारस्यइकारश्छान्दसः नित्स्वरः । हेतिं हनहिंसागत्योः ऊतियूतिजूतिसातीत्यादिनानिपातनादन्तोदात्तः । अस्य असुक्षेपणे लोटिरूपम् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

स्वस्तयेवाजिभिश्चप्रणेतःसंयन्महीरिषआसत्सिपूर्वीः ।
रायोवन्तारोबृहतःस्यामास्मेअस्तुभर्गइन्द्रप्रजावान् ॥१८॥

स्वस्तये । वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सम् ।
यत् । महीः । इषः । आऽसत्सि । पूर्वीः । रायः । वन्तारः ।
बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भर्गः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥१८॥

प्रणेतः प्रकर्षेणजगतोनिर्वाहक हेइन्द्र अस्मान्वाजिभिरश्वैःसहितान्कुरु स्वस्तयेचा-विनाशायकुरु यद्यदात्वं समासत्सि अस्माकंसमीपेयज्ञनिर्वाहार्थनासीदसि तदावयंमही-महान्तिरिषोन्नानि पूर्वीःप्रभूतानिरायोधनानि वन्तारः तेषांसंभक्तारःसन्तः बृहतोमहान्तः स्याम भवेम किंच प्रजावान् अपत्यापेतंभर्गोधनम् अस्मे अस्मास्वस्तु भवतु ॥ आसत्सिषद्लृ-विशरणादिषु बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् यद्योगादनिघातः । इषोरायइतिचद्वेपष्ठचर्थेद्वितीये । वन्तारः वनषणसंभक्तावित्यस्य तृचिआगमानुशासनस्यानित्यत्वादिडभावः चित्स्वरः । स्याम असभुवीत्यस्यलिङिरूपम् । अस्मे अस्मच्छन्दस्यसप्तम्याः सुपांसुलुगितिशेइत्यादेशः ॥१८॥

अथैकोनविंशी—

आनोभरभर्गमिन्द्रद्युमन्तंनितेदेष्णस्यधीमहिप्ररेके ।
ऊर्वइवपप्रथेकामोअस्मेतमापृणवसुपतेवसूनाम् ॥१९॥

आ । नः । भर । भर्गम् । इन्द्र । द्युऽमन्तम् । नि । ते । देष्णस्य ।
धीमहि । प्रऽरेके । ऊर्वःऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति ।
तम् । आ । पृण । वसुऽपते । वसूनाम् ॥ १९ ॥

हेइन्द्र नोऽस्मदर्थं द्युमन्तं दीप्तियुक्तं भर्गं धनमाभर आसमन्तात्संभर देष्णस्यदानशील-स्यतेतवसंबन्धिनोधनस्यप्ररेके प्ररेचनेदानेनिधीमहि धनदानस्यवयंपात्रभूताःस्मइत्यर्थः कुतइ-त्यतआह—अस्मे अस्माकंकामोभिलाषः ऊर्वइव अनवाप्तकामोवडवानलइव पप्रथे प्रभूतोवर्तते वसूनां वसुपते धनानांमध्यमोत्तमधनानामधिपते हेइन्द्र तंमहान्तंकामम् आपृण बहुधनप्रदा

नेनापूरय ॥ मर मृङ्मरणेइत्यस्यलोटिरूपम् । देष्णस्य डुदाञ्दाने गादाभ्यामिष्णजितिइष्ण चुप्रत्ययः अत्यर्थंददातीतिदेष्णः चित्स्वरः । धीमहि दधातेर्लिङिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छन्दस्युभयथेतिमहिङःसार्वधातुकत्वात्सीयुटःसलोपः आर्धधातुकत्वादालोपः निघातः । ऊर्वइव पूर्वपदस्वरः । पप्रथे प्रथप्रख्यानेइत्यस्यलिटिरूपम् । पृण पृणप्रीणनेइत्यस्यलोटि सेर्हिः तुदादिः अतोहेरितिहेर्लुक् । वसूनां नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

इमंकामंमन्दयागोभिरश्वैश्चन्द्रवताराधसापप्रथश्च ।
स्वर्यवोमतिभिस्तुभ्यंविप्राइन्द्रायवाहःकुशिकासोअक्रन् ।२०।

इमम् । कार्मम् । मन्दय । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवता । राधसा । पप्रथः । च । स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ २० ॥

हेइन्द्र इमंधनादिविषयंकामभस्मदीयमभिलाषं गोभिःअग्निहोत्रादिकर्मसाधनभूतैर्गवादिभिर्वाहनसाधनभूतैरश्वैश्च चन्द्रवतादीतियुक्तेनराधसाधनेनचमन्दय एतानिदत्त्वा इममभिलापंपूरय किंच एतैरस्मान्पप्रथः प्रथितांश्चकुरु पश्चात्स्वर्यवः स्वर्गादिसुखमात्मनइच्छन्तः विप्राःकर्मकुशलाः कुशिकासःकुशिकाः मतिभिर्मननीयैर्मन्त्रैः वाहः स्तोत्रमिन्द्रायतुभ्यमक्रन्नकार्षुः ॥ मन्दय मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यलोटिरूपम् । गोभिः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वेप्राप्ते नगोश्वन्त्सावर्णेत्यादिनाप्रतिषेधः प्रकृतिस्वरः । पप्रथः प्रथप्रख्याने क्विप् छन्दस्युभयथेतितस्यसार्वधातुकत्वात्शप् तस्यबहुलंछन्दसीतिश्लुः धातुस्वरः । अक्रन् करोतेर्लुङिमन्त्रेघसेत्यादिनालुक् निघातः ॥२०॥

अथैकविंशी–

आनोगोत्रादर्दृहिगोपतेगाःसमस्मभ्यंसनयोयन्तुवाजाः ।
दिवक्षाअसिवृषभसत्यशुष्मोस्मभ्यंसुमघवन्बोधिगोदाः ।२१।

आ । नः । गोत्रा । दर्द्दहि । गोऽपते । गाः । सम् । अस्मभ्यम् ।
सनयः । यन्तु । वाजाः । दिवक्षाः । असि । वृषभ । सत्यऽशुष्मः ।
अस्मभ्यम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ २१ ॥

गोपते गवांपते स्वर्गाधिपते हेइन्द्र नोऽस्मदर्थंगोत्रागोत्राण्यभ्राणि गा:अप:प्रति आदर्द्दहि आद्रियस्व अभ्राणिविदार्यजलानिप्रापयेत्यर्थः ततः सनयःसंभजनीयानिवाजा अन्नानि अस्मभ्यमस्मदर्थंसंयन्तु समागच्छन्तु वृषभ कामानांवर्षितः हेइन्द्र त्वं दिवक्षाअसि दिवंव्याप्यवर्तमानत्वेनमहानसि अतएवसत्यशुष्मःसत्यसामर्थ्यः मघवन् धनवन् हेइन्द्र अस्मभ्यंगोदाः गवांप्रदाताभवामीति सुबोधि सुष्ठुबुध्यस्व ॥ दर्द्दहि दृङ्भादरे यङ्लुकि लोटिरूपम् ऋतश्चेत्यभ्यासस्यरुगागमः निघातः । गाः औतोम्शसोरित्योकारस्याकारः एकादेशस्वरः । अस्मभ्यं भ्यसोभ्यमितिचतुर्थीबहुवचनस्यभ्यमादेशः । यन्तु इण्गतौ लोटिरूपम् । दिवक्षाः अक्षूव्याप्तौ असुन् दिवंव्याप्नोतीतिदिवक्षाः कृदुत्तरपदस्वरः । गोदाः डुदाञ्दाने अस्माद्विच् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥२२॥४॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु ।
घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥ ४ ॥

हेइन्द्र वाजसातौ वाजस्यान्नस्यसातिर्लाभोयस्मिन्सोयंवाजसातिः तस्मिन्भरे बिभ्रति जयलक्ष्मीमनेनयोद्धारइतिभरःसंग्रामः तस्मिन्संग्रामेशुनंशूलमुत्साहेनप्रवृद्धं यद्वा शुनमितिसुखनाम सुखकरंमघवानंधनवन्तम् अतएवइन्द्रं निरतिशयैश्वर्यसंपन्नं नृतमं सर्वस्यजगतोतिशयेन नेतारं त्वां हुवेम कुशिकावयंयज्ञार्थमाह्वयेम तथा शृण्वन्तम् अस्माभिःक्रियमाणांस्तुतिंशृण्वन्तमुग्रं शत्रूणांभयंकरं समत्सु संग्रामेषु वृत्राणिवृत्रोपलक्षितानिसर्वाणिरक्षांसिघ्नन्तंहिंसन्तं धनानांशत्रुसंबन्धिनांसंजितंसम्यग्जेतारंत्वामूतयेरक्षणायवयमाह्वयेम । शुनं टुओश्विगतिवृद्ध्योरि-

त्यस्यनिष्ठायांयस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः यजादित्वात्संप्रसारणं दीर्घाभावश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः। हुवेम ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणेकृते शपोलुकिकृतेच लिङ्डिरूपं निघातः । भरे भृञ्भरणे घः वृषादित्वादाद्युदात्तः वाजसातौ षणुदाने भावेक्तिन् जनसनेत्यादिनानुनासिकस्यात्वं बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । समत्सु अदभक्षणे संपूर्वात्क्विप् संभक्षयन्तियोद्धृणामायूंषीतिसमदःसंग्रामाः कृदुत्तरपदस्वरः । घ्नन्तं हनहिंसागत्योरित्यस्यशतरि गमहनेत्यादिनोपधालोपः होहन्तेरितिकुत्वम् । संजितं निजये क्विप् तुक् ॥ २२ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

शासद्वह्निरितिद्वाविंशत्यृचंद्वितीयंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका–शासत्कुशिकोविश्वामित्र एववाश्रुतेरिति इषीरथस्यपुत्रःकुशिकोविश्वामित्रएववाऋषिः इन्द्रोदेवता त्रिष्टुप्छन्दः चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनेसवनेच्छावाकशस्त्रे आरम्भणीयायाऊर्ध्वमहीनसूक्तसंज्ञकमेतत्सूक्तंशंसनीयं सूत्रितंच–अस्माइदुप्रतवसेशासद्वह्निरितीतरावहीनसूक्तेइति पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेहनिमाध्यंदिनेसवनेच्छावाकशस्त्रे अहीनसूक्तस्यस्थानेत्रीणिसंपातसूक्तानि तत्रेदंतृतीयं संपातसूक्तं सूत्रितंच–इमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिचतस्रःशासद्वह्निरितिसंपाताइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगाद्विद्वाँऋतस्यदीधितिंसपर्यन् ।
पितायत्रंदुहितुःसेकमृञ्जन्त्संशग्म्येनमनसादधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वह्निः । दुहितुः । नप्त्यम् । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिम् । सपर्यन् । पिता । यत्र । दुहितुः । सेकम् । ऋञ्जन् । सम् । शग्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

कुशिकःप्रसङ्गात्कंचिच्छास्त्रार्थंब्रूते अपुत्रस्यपितुः पुत्रादायादापुत्रिकासतीयतः सन्तानकृत्तस्याः पुत्रइत्यनयोच्यत इति । अपुत्रोयःपिताकन्यामन्यकुलंप्रापयतिसवह्निरित्युच्यते । सपिता शासत् अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् । अस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदितीतिस्मृत्युक्तमनुशासनंकुर्वन् दुहितुःपुत्रिकायानप्त्यंनप्तारंपौत्रं गात्गच्छति दुहितुःपुत्रत्वेनस्वीकारात् दौहित्रम् नतृभर्त्रं पिण्डदानादिकंकर्तव्यतयागात् गच्छति किंकुर्वन् विद्वानस्यांदुहितरिजातःपुत्रोममस्वधाकरोभविष्य-

(१) अपुत्रस्य पितुः पुत्रीदायादापुत्रिकासती यतः सन्तानकृत्तस्याः पुत्रइत्यनयोच्यत इति पुस्तकान्तरे न पाठान्तरंभूतइत्याश्रे ।

तीतिजानन् ऋतस्यसत्यस्यपुत्रोत्पादनसमर्थस्यरेतसः दीधितिंधर्तारंजामातरंतत्पतिंसपर्यन् वस्त्रालङ्कारादिनापूजयन् पितानप्तृभावंगच्छति यत्र यस्मिन्विषयेपितापुत्रोजनकः दुहितुरप्रत्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृञ्जन् प्रसाधयन् शग्म्येन सुखनिमित्तेनमनसा संदधन्वे आत्मानं संधत्ते अपुत्रत्वनिमित्तदुःखापगमात् । यस्यादुहितुःपितापालकः पतिर्जामातासेकं तस्यांरेतःसेकमृञ्जन् प्रसाधयन् सम्शग्म्येनकेवलंसुखनिमित्तेनमनसातस्यांस्वशरीरंसंदधन्वेसंधत्ते नतुपुत्रनिमित्तेनमनसा एतमर्थंयास्कोप्याह—'प्रशास्तिवोढासंतानकर्मणेदुहितुःपुत्रभावंदुहिता दुर्हितादूरेहितादोग्धेर्वानप्तारमुपागमद्दौहित्रंपौत्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्यरेतसोवाङ्गादङ्गात्संभूतस्य हृदयादधिजातस्यमातरिप्रत्यृतस्यविधानंपूजयन्'इत्यादिना ॥ शासत् शासेःशतरिअभ्यस्तत्वान्नुमभावः । दुहितुः दुहप्रपूरणे नप्तृनेष्टृइत्यादिनातृचिनिपातनादिडागमः चित्स्वरः । नप्त्यं नप्तरिभवं भवेछन्दसीतियत् रीङृतइतिरीङादेशः यस्येतिलोपः रेफलोपश्छान्दसः तित्स्वरितः । गात् इणगतावित्यस्यछान्दसेलुङिरूपम् । ऋञ्जन् ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मा । शग्म्येन शंसुखंगच्छतीतिगमेरौणादिकः कप्रत्ययः क्ङित्वाद्गमहनेत्यादिनोपधालोपः शग्मेसाधुरिति तत्रसाधुरितियत्प्रत्ययः वीरवीर्यौचेत्यत्रयतोनावइत्यस्यानित्यत्वस्यज्ञापितत्वादत्रातिस्वरः । दधन्वे धविइति(सौत्रो)धातुः लिटि रूपं प्रत्ययस्वरः यद्योगाद्दनिघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नजामयेतान्वोरिक्थमारैक्चकारगर्भंसनितुर्निधानम् ।
यदीमातरोजनयन्तवह्निमन्यःकर्तासुकृतोरन्यऋन्धन् ॥२॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थम् । अरैक् । चकार । गर्भम् ।
सनितुः । निऽधानम् । यदि । मातरः । जनयन्त । वह्निम् ।
अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । ऋन्धन् ॥२॥

अभ्रातृकायादुहितुःपुत्रिकाकरणात्सारिक्थभागित्युक्तं भ्रातृमत्यास्तस्यारिक्थभाक्त्वं नास्तीतिब्रूते—तान्वः तनूजःऔरसःपुत्रोजामयेभगिन्यैरिक्थंपित्र्यंधनंनारैक् नप्ररेचयति नप्रददाति किंतर्हिसनितुरेनांसंभजमानस्यभर्तुःगर्भं षष्ठ्यर्थेद्वितीया गर्भस्यनिधानंरेतःसेकनिधानीमेनांचकार पाणिग्रहणेनसंस्कृतामेनांकरोति नतुतस्यैरिक्थंददातीत्यभिप्रायःअसंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैः । भगिन्यश्चनिजादंशाद्दत्त्वांशंतुतुरीयकमितियाज्ञवल्क्यस्मरणात् । स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्यैकोत्पाद्यत्वाविशेषात्पुमपत्यस्यकोविशेषइत्याशङ्क्यविशेषंदर्श-

(१) यत्र यस्मिन्विषयेपिताजनकः दुहितुरप्रत्तायाः कन्यायाः सेकंरेतसः सेकंतस्यांरेतः-सेकमृञ्जन् सम्पादयन् शग्म्येन सुखनिमित्तेनमनसा सन्दधन्वे आत्मानं सन्धत्ते अपुत्रत्वनिमित्तदुःखापगमादिति न क्वचित्पाठान्तरम् । (२) नि० ३. ४ ।

यति–यदि यद्यपिमातरौमातापितरौवाह्निम् अवह्निःस्त्री वह्निःपुमान्स्वभार्यायावोढृत्वात् अवह्नि-श्चवह्निः तादृशंस्त्रीपुंसलक्षणमपत्यंजनयन्ताऽजनयताम्तथापितयोर्मध्येअन्यःपुँल्लक्षणःसुकृतोःशोभनस्यपिण्डदानादेःकर्मणःकर्ताभवति अन्यःस्त्रीलक्षणःऋन्धन् वस्त्रालङ्कारादिनाऋध्यमानएवभवति पिण्डदानादिकर्तृत्वात्पुत्रोदायार्हः दुहितातथानेतिनदायार्हा सातुकेवलंपरस्मैदीयते तथाच निरुक्तं– नजामयेभगिन्यैजामिरन्येस्यांजनयन्तिजामपत्यंजमतेर्वास्याद्गतिकर्मणोनिर्गमनप्रायाभवतितान्वआत्मजः पुत्रोरिक्थंप्रारिचत्प्रादाच्चकारैनांगर्भनिधानींसनितुर्हस्तग्राहस्ययादिहमातरोजनयन्तवह्निंपुत्रमवह्निंचस्त्रियमन्यतरःसंतानकर्ताभवतिपुमान्दायादोन्यतरोर्धयित्वाजामिःप्रदीयतेपरस्माइति ॥ तान्वः तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वात्तनूः प्राणवती तद्विकारइत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योञित्यत्र संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः । रिक्थं रिचिर्विरेचने पातॄतुदिवचिरिचिभ्यस्थक् प्रत्ययस्वरः । अरैक् रिचिर्विरेचने इत्यस्यलुङिसिचि वदव्रजेत्यादिनावृद्धिः बहुलंछन्दसीतीडभावः हल्ङ्याबादिसंयोगान्तलोपौ निघातः । सनितुः षणसंभक्तावित्यस्यतृचिरूपम् । निधानं दधातेर्ल्युटिरूपं लित्स्वरः । मातरः पितामात्रेतिपितुःशेषेप्राप्तेमातुः शेषश्छान्दसः द्विर्वचनस्यबहुवचनंपूजार्थम् । जनयन्त जनेर्णिचिरूपम् । वह्निं पुमांस्त्रियेतिवह्नेःशेषः । सुकृतोः करोतेरौणादिकःक्तुप्रत्ययः । ऋधुवृद्धौ व्यत्ययेनश्नम् ॥ २ ॥

अ॒ग्निर्ज॑ज्ञे जु॒ह्वा॒३॑ रेज॑मानो म॒हस्पु॒त्राँ अ॑रु॒षस्य॑ प्र॒यक्षे॑ ।
म॒हान्गर्भो॒ मह्या जा॒तमे॑षां म॒ही प्र॒वृद्धर्य॑श्वस्य य॒ज्ञैः ॥३॥

अ॒ग्निः । ज॒ज्ञे । जु॒ह्वा॑ । रेज॑मानः । म॒हः । पु॒त्रान् । अ॒रु॒षस्य॑ ।
प्र॒ऽयक्षे॑ । म॒हान् । गर्भः॑ । मह्दि॑ । आ । जा॒तम् । ए॒षाम् ।
म॒ही । प्र॒ऽवृत् । हर्यि॑ऽअश्वस्य । य॒ज्ञैः ॥३॥

हेइन्द्र अरुषस्य रोचमानस्यतवप्रयक्षेयज्ञार्थंजुह्वा ज्वालाभीरेजमानःकम्पमानोग्निःमहःप्रभूतान्पुत्रान्रश्मीन्जज्ञे उत्पादयामास एषांरश्मीनांगर्भोजलात्मनाक्रोडीकारः महानासीत् किंच एषां रश्मीनांमेलनम् आजातं सर्वतओषध्यात्मनाजातं महि महदभूत् किंच एषांरश्मीनांप्रवृत् अनेनप्रकारेणप्रवृत्तिः हर्यश्वस्येन्द्रस्ययज्ञैर्यजनार्हैः सोमाज्याहुतिभिर्महीमहतीभवति ॥

जज्ञे जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलिटिरूपम् अंतर्भावितण्यर्थः । जुह्वा जुहोतेर्ह्वेदीर्घश्चेतिक्विप् द्विर्वचनं दीर्घश्चधातोः उदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वम् । हर्यश्वस्य हरीअश्वौयस्येतिबहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अभिजैत्रीरसचन्तस्पृधानंमहिज्योतिस्तमसोनिरंजानन् ।
तंजानतीःप्रत्युदायन्नुषासःपतिर्गवामभवदेकइन्द्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैत्रीः । असचन्त । स्पृधानम् । महि । ज्योतिः ।
तमसः । निः । अजानन् । तम् । जानतीः । प्रति । उत् ।
आयन् । उषसः । पतिः । गवाम् । अभवत् । एकः । इन्द्रः ॥४॥

जैत्रीःजित्वर्योविशोमरुतःस्पृधानंवृत्रेणसहस्पर्धमानमिन्द्रम् अभ्यसचन्त सर्वतःसमगच्छन् तेचमरुतः तस्मिन्वृत्रेहते महि महत्ज्योतिःसूर्याख्यंतेजः तमसस्तमोरूपाद्धन्त्रान्निरजानन् निर्गतमाज्ञासिषुः ततः इन्द्रंवृत्रहंतारमुदितंसूर्यंजानतीर्जानानाउषसः तंप्रत्युत् अभिलक्ष्यैवअयन् प्राप्नुवन् अथ तत्रोद्भूतानांगवांरश्मीनामेकोऽद्वितीयएवेन्द्रः पतिरभवत् ॥ जैत्रीः जयतेस्तृन्निरूपं गुणस्यस्थानेव्यत्ययेनवृद्धिः नित्स्वरः । असचन्त षचसमवायेइत्यस्यलङि रूपम् । स्पृधानं स्पर्धसंघर्षे छन्दसिकानजादेशः छन्दसिद्विर्वचनस्यविकल्पितत्वाद्द्विर्वचनाभावः चित्स्वरः । अजानन् ज्ञाअवबोधनेइत्यस्यलङिरूपं निघातः । आयन् अयगतावित्यस्यलङि रूपम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वीळौसतीरभिधीरामतृन्दन्प्राचाहिन्वन्मनसासप्तविप्राः ।
विश्वामविन्दन्पथ्यामृतस्यप्रजानन्नित्तानमसाविवेश ॥५॥५॥

वीळौ । सतीः । अभि । धीराः । अतृन्दन् । प्राचा । अहिन्वन् । मनसा । सप्त । विप्राः । विश्वाम् । आविन्दन् । पथ्याम् । ऋतस्य । प्रऽजानन् । इत् । ता । नमसा । आ । विवेश ॥ ५ ॥ ५ ॥

पुराकिलाङ्गिरसांगावःपणिनामकैरसुरैरपहृत्य निगूढेकस्मिंश्चित्पर्वतेस्थापितास्तेचाङ्गिरसस्तत्प्रायर्स्थमिन्द्रंतुष्टुवुः स्तुतश्चसइन्द्रोगवान्वेषणायदेवशुनींप्राहिणोत् साचगवांगवेषणपरासती तत्स्थानमलभत तयाविज्ञापितइन्द्रस्तागाआनीयाङ्गिरोभ्यःप्रादादित्यैतिहासिकीकथा । तथाचास्याऋचोयमर्थः—धीराःधीमन्तःसप्तविप्रामेधाविनःसप्तसंख्याकाअङ्गिरसः वीळौदृढेपर्वतेसतीः निगूढाःसतीर्गाआभि अभिलक्ष्यअतृन्दन् निधानमपावृण्वन् उपेक्षामकुर्वन् ततस्तेङ्गिरसःपर्वतविलेगावःसन्तीतिमनसानिश्चित्यप्राचा येनमार्गेणप्रविष्टास्तेनैवप्राचीनेनमार्गेणतागाअहिन्वन् निरगमयन् यद्वा प्राचाप्रकर्षेणेन्द्रमञ्चतिप्राप्नोतीतिप्राक् तेनैंद्रविपयेणमनसा मन्यतइतिमनः स्तोत्रं तेनस्तोत्रेणाहिन्वन् अवर्धयन् इन्द्रंतुष्टमकुर्वन् स्तुत्वाचऋतस्यपथ्यांयज्ञस्यमार्गेसाधुभूतां विश्वांसर्वामपहृतांगामविन्दन्नलभन्त ततःसइन्द्रः ता तान्यङ्गिरसांकर्माणिप्रजानन्नित्प्रकर्षेणजानन्नेव नमसानमस्कारेणाङ्गिरसःसंभावयन्तैरधिष्ठितंपर्वतमाविवेश ॥ अतृन्दन् उतृदिर्हिंसानादरयोरित्यस्यलङि रुधादित्वात्श्नम् तस्यश्नसोरित्यल्लोपः निघातः । प्राचा अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् अहिन्वन् हिगतिवर्धनयोरित्यस्यलङिरूपम् । अविन्दन् विद्लृलाभेइत्यस्यलङिमुचादित्वान्नुम् निघातः । पथ्यां पथिसाधुरित्यर्थे तत्रसाधुरितियत्प्रत्ययः यचिभमितिभसंज्ञायांनस्ताद्धितेइतिटिलोपः यतोनावइत्यस्यानित्यत्वात्तित्स्वरितइतिस्वरितः । विवेश विशप्रवेशनेइत्यस्यलिटिरूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेपंञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

विदद्यदीसरमारुग्णमद्रेर्महिपाथःपूर्व्यंसध्र्यक्कः ।
अग्रंनयत्सुपद्यक्षराणामच्छारवंप्रथमाजानतीगात् ॥ ६ ॥

विदत् । यदि । सरमा । रुग्णम् । अद्रेः । महि । पाथः । पूर्व्यम् । सध्र्यक् । करिति कः । अग्रम् । नयत् । सुऽपदी । अक्षराणम् । अच्छ । रवम् । प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६ ॥

यदि यदासरमाइन्द्रेणगवान्वेषणार्थंप्रेषिता सरमानामदेवशुनी अद्रेःपर्वतस्यरुग्णंभग्नं द्वारंविदत् अलभत तदानीमिन्द्रोमहि महत्पूर्व्यंपूर्वंप्रेषणकालेअन्नादिर्नौ तेप्रजांकरिष्यामीति प्रतिज्ञातं सध्र्यक् इतरैरपिभोज्यैःसध्रीचीनंपाथोगव्यादिलक्षणमन्नं कःअकार्षीत् तस्यैदत्त-वान् ततःसुपदी शोभनपादयुक्ता सा सरमा अक्षराणांक्षयरहितानांगवामग्रंप्रान्तंनयत् प्रा-मोत् कुतइत्यतआह—यतःरवंतेषांहम्भारवंप्रथमाप्रथमंजानतीसती अच्छ शब्दाभिमुख्येनगात् जगाम ॥ विदत् विद्लृलाभेइत्यस्यलुङि लृदित्त्वात्च्लेरङादेशः तस्यस्वरः । सरमा सृगतौ औ-णादिकोमप्रत्ययः सरतीतिसरमा सरमासरणादितियास्कः । प्रत्ययस्वरः । रुग्णं रुजोभङ्गेइ-त्यस्यनिष्ठायामोदितश्चेतिनत्वं प्रत्ययस्वरः । पाथः पारक्षणे अन्नेचेत्यसुन्प्रत्ययः थुडागमः पातीतिपाथोन्नं नित्स्वरः । सध्र्यक् अञ्चुगतिपूजनयोः ऋत्विगित्यादिनाक्विन् सहअ-ञ्चतीतिसहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः क्विन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वम् अद्रिसध्र्योरन्तोदात्तत्वनिपातनंकृत्स्वर-निवृत्त्यर्थमितिसध्रिइत्यादेशान्तोदात्तः यणादेशेकृते उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितइति यणःस्व-रितत्वम् । कः करोतेर्लुङिसिपि च्लेः मन्त्रेघसह्वरेत्यादिनालुक् गुणेकृते हल्ङ्याब्भ्यादिनासिलोपः वि-सर्जनीयः निघातः । नयत् नयतेर्लङिरूपम् । सुपदी पादोऽन्यतरस्यामितिङीप् । गात् इणो-लुङिरूपम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अगंच्छदु॒विप्रंतमः सखी॒यन्नसूंदयत्सु॒कृते॒गर्भ॒मद्रिः ।
स॒सा॒नमर्यो॒युवंभिर्मख॒स्यन्नथांभव॒दङ्गिंराः स॒द्योअर्चंन् ॥७॥

अगंच्छत् । ऊँ॒ इतिं । विप्रंऽतमः । स॒खि॒ऽयन् । असूंदयत् ।
सु॒ऽकृतें । गर्भंम् । अद्रिः । स॒सानं । मर्यः । युवंऽभिः । म॒ख॒स्यन् ।
अथं । अ॒भ॒व॒त् । अङ्गिंराः । स॒द्यः । अर्चंन् ॥ ७ ॥

विप्रतमः अतिशयेनमेधावी सखीयन् अङ्गिरोभिःसाकमात्मनःसखित्वमिच्छन् इन्द्रो-गच्छदु गोभिरधिष्ठितंपर्वतमगमदेव सोद्रिः सखित्वमिच्छन्सुकृतेसुष्ठुयुद्धकर्त्रेइन्द्राय गर्भं गवात्मकंगर्भमसूदयत् निरगमयत् युवभिर्नित्यतरुणैर्मरुद्भिःसह मखस्यन् गोभनमङ्गिरसामि-च्छन् मर्यः असुराणांमारयिताइन्द्रः ससान असुरैरपहृताः तागाभेजे अथानन्तरमाङ्गिराःसप्ता-

नामङ्गिरसांमध्येवरिष्ठोङ्गिराऋषिःइन्द्रात्तागाल्लब्ध्वा सद्यस्तदानीमेव अर्चन् इन्द्रंपूजयन्नभवत् ॥ अगच्छत् गमेर्लङ्रूपम् । सखीयन् सुपआत्मनःक्यच् । असूदयत् सूदनिरासेइत्यस्यण्यंतस्यलङ्रूपम् । ससान पणसंभक्तावित्यस्यलिटिणलिरूपं लित्स्वरः । मखस्यन् छन्दसिपरेच्छायामपिक्यच् सर्वप्रातिपदिकेभ्योलालसायांसुग्वक्तव्यइतिसुगागमः एकादेशस्वरः । अङ्गिराः सृगतौ अङ्गारशब्देउपपदे सर्तेर्धातोरसुन्प्रत्ययः उपपदेगकारात्परस्याकारस्येत्वं अन्त्यलोपश्च धातोर्लोपश्च अङ्गिराइतिसूत्रेणानिपात्यते भूतकालेअङ्गारेभ्यःसृतइतिअङ्गिराऋषिः अङ्गारेष्वङ्गिराइतियास्कः । नित्स्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सतःसंतःप्रतिमानंपुरोभूर्विश्वावेदजनिमाहन्तिशुष्णंम् ।
प्रणोदिवःपदवीर्गव्युरर्चन्त्सखासखीँरमुञ्चन्निरवद्यात् ॥८॥

सतःऽसतः । प्रतिऽमानम् । पुरःऽभूः । विश्वा । वेद । जनिम ।
हन्ति । शुष्णम् । प्र । नः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा ।
सखीन् । अमुञ्चत् । निः । अवद्यात् ॥ ८ ॥

योयमिन्द्रः सतःसतःउत्तमस्यवसुनःप्रतिमानं प्रतिमीयतेउपमीयतेऽनेनसर्वमितिप्रतिमानंप्रातिनिधिः यद्वा सतःसतोजातस्यसर्वस्यप्रतिमानंस्वस्यमहत्त्वेनप्रतिमातिइयत्तयासर्वंपरिच्छिनत्तीत्यर्थः पुरोभूः युद्धेपुरतःशत्रूनवाप्नोतीतिपुरोभूश्च विश्वाजनिमसर्वाणिजातानिवेदजानाति शुष्णं शुष्णनामानमसुरंहन्ति पदवीःकवितमः गव्युः गोधनमङ्गिरसामिच्छन् अस्माकं सखाइन्द्रःसखीन्नोऽस्मान्दिवःद्युलोकादागत्यप्रार्चन् प्रकर्षेणापूजयन् अवद्यात् वृत्रबाधारूपाद्दोषान्निरमुञ्चत् नितरांमुञ्चतु ॥ प्रतिमानं मातीतिमानम् औणादिकोनन्प्रत्ययः यद्वा करणेल्युट् । पुरोभूः भूप्राप्तौ क्विप् । वेद वेत्तेर्लेटिरूपम् । जनिम जनीप्रादुर्भावे जनिहृभ्यामिमनिन्निति इमनिन्प्रत्ययःभूतकाले जातानीतिजनिम सुपांसुलुगितिसुपोलुक् नित्स्वरः । हन्ति हन्तेर्लेटिरूपं वाक्यभेदादानिघातः । शुष्णं शोषयतीतिशुष्णः । प्रणः उपसर्गाद्बहुलमितिसंहितायांणत्वम् । पदवीः वीकान्त्यादिषु क्विप् पदानिवेत्तिपरस्परसंगतानिकरोतीतिपदवीः कविः । गव्युः गोशब्दात्परेच्छायांछन्दसिक्यच् वान्तोयिप्रत्ययेइतिवान्तादेशः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ।

---

१ नि० ३. १५-१.

अर्चन् अर्चतेःशतरिरूपम्। सखीन् संहितायांनकारस्यदीर्घादटीतिरुः पूर्वस्यवर्णस्यअत्रानुनासिकेत्यनुनासिकादेशः । अमुञ्चत् मुच्लृमोक्षणेइत्यस्यलङि शेमुचादीनामितिनुमागमः निघातः। अवद्यात् वदव्यक्तायांवाचीत्यस्यनञ्पूर्वस्यगर्ह्यार्थे अवद्यपण्यवर्याइतिनिपातनात्यत्प्रत्ययः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

निर्गव्यतामनसासेदुरर्कैःकृण्वानासोअमृतत्वायगातुम् ।
इदंचिन्नुसदनंभूर्येषांयेनमासाँअसिषासन्नृतेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अर्कैः । कृण्वानासः । अमृतत्वाय । गातुम् । इदम् । चित् । नु । सदनम् । भूरि । एषाम् । येन । मासान् । असिसासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

गव्यता गाइच्छतामनसायुक्ताः अर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैः अमृतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थंगातुं गच्छन्त्यनेनेतिगातुर्मार्गः अमृतत्वप्राप्त्युपायभूतंमार्गंकृण्वानासः कुर्वाणास्तेङ्गिरसःनिषेदुः सत्राख्ये कर्मण्यासीदन् एषामङ्गिरसामिदंचित्सदनम् इदमेवसत्राख्येकर्मण्यासदनंभूरिनुप्रभूतमम्रतत्वप्राप्त्यर्थंमहानुपायःखलु कुतइत्यतआह–ऋतेनसत्यभूतेनयेनसत्रकर्मणातेङ्गिरसोमासानभिप्लवपृष्ठ्यपळहैः कल्पितान्मासान् असिसासन् संभक्तुमैच्छन् ॥ गव्यता गोशब्दात्क्यचिरूपं वान्तोयिप्रत्ययेइतिवान्तादेशः एकादेशस्वरः । सेदुः सदेर्लिट अतएकहल्मध्येनादेशादेर्लिटी त्येत्वाभ्यासलोपौ निघातः । कृण्वानासः कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यताच्छीलिकश्चानश् धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः चित्स्वरः । गातुं गाङ्गतौ कमिनमिजनिगाभापायाहिभ्यइतिकरणेतुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । असिषासन् षणसंभक्तावित्यस्य सनि जनसनखनांसञ्झलोरित्यात्वम् अभ्यासस्य सन्यतइतीत्वं सनोतेरनइतिसंहितायांषत्वं तदन्ताल्लङिरूपम् यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सम्पश्यमानाअमदन्नभिस्वंपयःप्रत्नस्यरेतसोदुघानाः ।
विरोदसीअतपद्घोषएषांजातेनिष्ठामदधुर्गोषुवीरान् ॥१०॥६॥

सम्ऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वम् । पर्यः । प्रत्नस्य ।
रेतसः । दुघानाः । वि । रोदसी इति । अतपत् । घोषः । एषाम् ।
जाते । निःऽस्थाम् । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥ ६ ॥

स्वंस्वकीयंगोधनम् अभि अभिलक्ष्य संपश्यमानाः मदीयाएतागावइत्यात्मीयतयाजानानास्तेऽङ्गिरसः प्रत्नस्य पुराजातस्यरेतसस्तदुपलक्षितस्यपुत्रस्यधारणार्थंपयोदुघानास्तागाः पयोदुहन्तःसन्त अमदन् अहृष्यन् एषामङ्गिरसांघोषः हर्षादुत्पन्नोमहाध्वनिःस्तुतिजातोवारोदसीद्यावापृथिव्यौव्यतपत् तेव्याप्यातापिष्ट ततस्तेऽङ्गिरसः जातेआत्मीयतयासंपन्नेचराचरात्मकेवस्तुनिनिष्ठामदधुः यथापूर्वंस्थितिमकार्षुः तथा गोषुआहृतासुवीरान्रक्षाकर्मण्यतिशूरान्पुरुषानदधुः स्थापयामासुः ॥ संपश्यमानाः संपूर्वस्यदृशेः दृशेश्चेतिवक्तव्यमित्यात्मनेपदं शानचोलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेकृतेधातुस्वरः । अमदन् मदीहर्षेइत्यस्यलुङि णिच्यङिरूपं निघातः । दुघानाः दुहप्रपूरणेइत्यस्मात्शानच् अदादित्वाच्छपोलुक् घत्वंछान्दसं वृषादित्वादाद्युदात्तः । अतपत् विपूर्वस्यतपतेरत्रसकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः लङिरूपम् । घोषः घुषसंशब्दने घञन्तः ञित्स्वरः । निष्ठां ष्ठागतिनिवृत्तौ स्थःकचेतिक्विप् कृदुत्तरपदस्वरः । अदधुः दधातेर्लङि झेः सिजभ्यस्तेतिजुसादेशः वाक्यभेदान्निघाताभावः । गोषु सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वेप्राप्ते नगोश्वन्निति प्रतिषिद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्याद्वितीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी–

सजातेभिर्वृत्रहासेदुंहव्यैरुदुस्रियाअसृजदिन्द्रोअर्कैः ।
उरूच्यस्मैघृतवद्भरन्तीमधुस्वाद्मंदुदुहेजेन्यागौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृत्रऽहा । सः । इत् । ऊम् इति । हव्यैः । उत् ।
उस्रियाः । असृजत् । इन्द्रः । अर्कैः । उरूची । अस्मै । घृतऽवत् ।
भरन्ती । मधु । स्वाद्म । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

सइन्द्रः जातेभिःसहायतयासंपन्नैर्मरुद्भिःसहितःसन् वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्यहन्ताभवति सेदु सएवेन्द्रः अर्कैरर्चनीयैः [illegible] सहितःसन् उस्रियाःऊर्ध्ववसत्याउ

क्षीरादिरूपंहविरित्युस्रियागावः यद्वा ऊर्ध्वंक्षीरदधिनवनीतादिक्रमेणासुवसतीति उस्रियेति गोनाम उस्राविणोस्यांभोगाइतियास्कः । तागाउदसृजत् यज्ञार्थंसम्यक्ससर्ज यस्मादेवंतस्मात् घृतवद्धृतोपेतंक्षीरादिकंहविः भरन्ती बिभ्राणा अतएव उरूची उरुप्रभूतमग्निहोत्रादिकमञ्चति हविः प्रदातुंप्राप्नोतीत्युरूची जेन्या जेतव्या प्रशस्तागौरस्मैयजमानायस्वाद्म स्वादुतरं मधुमधुरंक्षीरादिदुदुहे दुह्यतेस्म ॥ उस्रियाः वसनिवासेइत्यस्मात्स्फायितञ्चीत्यादिनारक्प्रत्ययः उस्रशब्दात्स्वार्थेपृषोदरादित्वाद्धप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः यद्वा सृगतौ उत्पूर्वस्यसरतेःकप्रत्ययः पूर्वपदस्यान्त्यलोपश्छान्दसः अत्रापिस्वार्थिकोघप्रत्ययः । असृजत् सृजविसर्गे इत्यस्यलङिरूपम् । उरूची उरुअञ्चतीतिक्विन् अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः । दुदुहे दुहप्रपूरणेइत्यस्यलिटिरूपम् । जेन्या जयतेःकृत्यार्थेकेन्यप्रत्ययः इकारलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

पि॒त्रे चि॑च्चक्रुः॒ सद॑नं॒ सम॑स्मै म॒हि॑ त्वि॒षीम॑त्सु॒कृतो॒ वि हि ख्यन् ।
वि॒ष्क॒भ्नन्तः॒ स्कम्भ॑नेना॒ जनि॑त्री॒ आसी॑ना ऊ॒र्ध्वं र॑भ॒सं वि मि॑न्वन् ॥ १२ ॥

पि॒त्रे । चि॒त् । च॒क्रुः॒ । सद॑नम् । सम् । अ॒स्मै॒ । महि॑ । त्विषि॑ऽमत् ।
सु॒ऽकृत॑ः । वि । हि । ख्यन् । वि॒ऽस्क॒भ्नन्त॑ः । स्कम्भ॑नेन ।
जनि॑त्री॒ इति॑ । आसी॑नाः । ऊ॒र्ध्वम् । र॒भ॒सम् । वि । मि॒न्व॒न् ॥ १२ ॥

सत्रमनुतिष्ठन्तोङ्गिरसः पित्रेचित्पालकायास्मैइन्द्रायमहिमहत्त्विषीमद्दीप्तिमत्सदनमुत्तमंस्थानंसंचक्रुः कथमितितदुच्यते—यतःसुकृतःसमुपार्जितकर्माणस्तोङ्गिरसःतादृशंइन्द्रस्योचितंस्थानं विख्यन्हि विशेषेणादर्शयन्खलु कुतइत्यतआह—आसीनाः सत्रमुपतिष्ठन्तः तेङ्गिरसःजनित्रीसर्वस्यजगतोजनयित्र्यौद्यावापृथिव्यौस्कम्भनेनस्तम्भनसाधनेनान्तरिक्षेणाविष्कभ्नन्तः यथातरोदस्यावधोनपततः तथाविष्टब्धेकुर्वन्तःसन्तः रभसंवेगवन्तंतमिन्द्रमूर्ध्वंद्युलोकेविमिन्वन् हविःस्वीकरणार्थंविशेषेणास्थापयन् ॥ चक्रुः करोतेर्लिट्युसिरूपं निघातः । ख्यन् ख्याप्रकथने अस्यलुङ्गिर्नॄरस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङित्यङादेशः आतोलोपइटीत्याकारलोपः हिवयोगादनिघातः । विष्कभ्नन्तः स्कम्भुरोधने सौत्रोधातुः तस्माच्छतरिरूपं वेःस्कभ्नातेर्नित्य-

१ नि० ४. १९ ।

मितिषत्वं शतृप्रत्ययस्वरः । जनित्री ऋन्नेभ्योङीप् जनितामन्त्रेइतिनिपातनाण्णिलोपः वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः । आसीनाः आसउपवेशनेइत्यस्माच्छानच ईदासइतीकारः शानचोलसार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः । मिन्वन् डुमिञ्प्रक्षेपणे इत्यस्यलङिरूपं निघातः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी– .

महीयदिधिषणाशिश्नथेधात्सद्योवृधंविभ्वं१रोदस्योः ।
गिरोयस्मिन्ननवद्याःसमीचीर्विश्वाइन्द्रायतविषीरनुत्ताः ॥१३॥

मही । यदि । धिषणा । शिश्नथे । धात् । सद्यःऽवृधम् । विऽभ्वम् ।
रोदस्योः । गिरः । यस्मिन् । अनवद्याः । सम्ऽईचीः । विश्वाः ।
इन्द्राय । तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

महीमहतीधिषणाअस्माभिःक्रियमाणेन्द्रविषयास्तुतिः रोदस्योःशिश्नथे द्यावापृथिव्योरन्योन्यविश्लेषाय सद्योवृधंतदानीमेववर्धमानंविभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थंसाधनंयदिधात् अकरोत् ततस्तत्रवर्तमानेयस्मिन्निन्द्रे अनवद्याः दोषरहितागिरः स्तुतिलक्षणावाचः समीचीः संगताभवन्ति इन्द्रायेतिविभक्तिव्यत्ययः तादृशस्येन्द्रस्यविश्वास्तविषीःसर्वाणिबलानि अनुत्ताः अपरप्रेपितानिस्वभावसिद्धान्येव ॥ धिषणा ञिधृषाप्रागल्भ्ये धृषेर्धिषचसंज्ञायामितिक्युप्रत्ययः धातोर्धिषादेशः धृष्णोत्यनयेतिधिषणास्तुतिः प्रत्ययस्वरः । शिश्नथे श्नथहिंसार्थः अस्मात्क्विप् छन्दस्युभयथेतितस्यसार्वधातुकत्वाच्छप् तस्य बहुलंछन्दसीतिश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं धातुस्वरः । धात् दधातेश्छान्दसेलुङिरूपं यद्योगादनिघातः । विभ्वं भवतेःक्विप् छन्दस्युभयथेतियणादेशः उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वम् । अनुत्ताः णुदप्रेरणेइत्यस्य नञ्पूर्वस्यानिष्ठायां नसत्तनिपत्तेत्यादिनानिपातनान्निष्ठातकारस्यनत्वाभावः नञ्स्वरः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

मह्यातेसख्यंवश्मिशक्तीरावृत्रघ्नेनियुतोयन्तिपूर्वीः ।
महिस्तोत्रमवआगन्मसूरेरस्माकंसुमघवन्बोधिगोपाः ॥१४॥

महिं । आ । ते । सख्यम् । वश्मि । शक्तीः । आ । वृत्रघ्ने ।
निऽयुतः । यन्ति । पूर्वीः । महिं । स्तोत्रम् । अवः । आ । अगन्म ।
सूरेः । अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

हेइन्द्र ते तव महि महत्सख्यमावश्मि आकामये शक्तीः त्वत्संबन्धीनिदानानिचाकामये वृत्रघ्ने वृत्रासुरस्यहन्त्रेतुभ्यंपूर्वीर्बह्वयोनियुतोवडवाआयन्ति वहनार्थमागच्छन्ति सूरेःविदुपस्तवमहि महत्स्तोत्रम् अवः हविर्लक्षणमन्नंच आगन्म प्रापयामः हेमघवन्निन्द्र तादृशस्त्वम् अस्माकं सुसुष्ठुगोपाः पालयिताभवामीतिबोधिबुध्यस्व ॥ सख्यं सख्युर्यइतिभावार्थेयप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । वश्मि वशकान्तौ लटिरूपम् । नियुतः युमिश्रणे क्विप् नितरांयुवन्तिमिश्रयन्त्यात्मानंरथेष्वितिनियुतोवडवाः । अगन्म गमेर्लङ्युत्तमपुरुपबहुवचनेबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् म्वोश्चेतिमकारस्यनकारः निघातः । बोधि बुधेर्लोटि हेर्धौरूपं निघातः । गोपाः गुपूरक्षणे गुपूधूपेत्यादिनाआयप्रत्ययः तदन्तात्क्विप् अतोलोपयलोपौ प्रत्ययस्वरः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

महिक्षेत्रंपुरुश्चन्द्रंविविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथंसमैरत् ।
इन्द्रोनृभिरजनद्दीद्यानःसाकंसूर्यमुषसंगातुमग्निम् ॥१५॥७॥

महिं । क्षेत्रम् । पुरु । चन्द्रम् । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिऽभ्यः ।
चरथम् । सम् । ऐरत् । इन्द्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः ।
साकम् । सूर्यम् । उषसम् । गातुम् । अग्निम् ॥ १५ ॥ ७ ॥

योयमिन्द्रः महिमहत्क्षेत्रं केदारादि पुरुप्रभूतंचन्द्रंहिरण्यंचविविद्वानर्थिभ्यःसखिभ्योऽस्मभ्यंलम्भयन् आदिदनन्तरंचरथंचरात्मकंगवादिकंचसमैरत् सम्यक्प्रैरयत् दत्तवानित्यर्थः दीद्यानोदीप्यमानःसोयमिन्द्रः नृभिर्नेतृभिःकर्मसहायभूतैर्मरुद्भिःसाकंसहितःसन्सूर्यंकालस्यनिर्वाहकमादित्यम् उपसम् उपःकालंगातुं गायन्तिस्तुवन्त्यस्यामिन्द्रादिदेवानितिगातुःपृथिवी ताम् अग्निमग्निहोत्रादिकर्मसाधनभूतमाहवनीयादिलक्षणमग्निंचअजनत्अजनयत् ॥ पुरुचन्द्रं संहितायांहस्वाचन्द्रोत्तरपदेमन्त्रेइतिसुडागमः तस्यश्चुत्वेनशकारः पदकालेनास्तिसुडागमः पुरु

कुप्रत्ययस्वरः चन्द्रं रक्प्रत्ययस्वरः । चरथं चरतिर्गत्यर्थः अस्मादौणादिकस्थप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । ऐरत् ईरगतावित्यस्यलङि आडजादीनामित्याडागमः निघातः । अजनत् जनेर्ण्यन्तस्यलङिरूपं बहुलमन्यत्रापिसंज्ञाछन्दसोरितिणिलुक् । गातुं गैशब्दे गापायाहिभ्यइतितुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषोडशी—

अपश्चिदेषविभ्वोदमूनाःप्रसध्रीचीरसृजद्विश्वश्चन्द्राः ।
मध्वःपुनानाःकविभिःपवित्रैर्द्युभिर्हिन्वन्त्यक्तुभिर्धनुत्रीः ॥१६॥

अपः । चित् । एषः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः । असृजत् ।
विश्वऽचन्द्राः । मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः ।
द्युऽभिः । हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुत्रीः ॥ १६ ॥

दमूनाः दान्तंमनोयस्यासौदमूनादान्तमनाः यद्वा दाम्यतीतिदमूनाः उपरतइत्यर्थः सएषएवेन्द्रः विभ्वः व्याप्ताः सध्रीचीः परस्परसंगताः विश्वश्चन्द्राः विश्वस्याह्लादयित्रीः विश्वस्याह्लादोयाभ्यस्ताइतिवा एवंभूताः अपश्चित् अपोपिप्रासृजत् सृष्टवान् सृष्टाश्चताआपः मध्वः माधुर्योपेतान्सोमान्कविभिःपवित्रैः अग्निवायुसूर्यैः पुनानाः शोधयित्र्यः धनुत्रीः सर्वस्यजगतःप्रीणयित्र्यःसत्यः द्युभिर्दिवसैरक्तुभीरात्रिभिर्हिन्वन्तिरात्रिन्दिवंसर्वंजगत्स्वस्वव्यापारप्रवणंकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ दमूनाः दमुउपरमे दमेरूनसिरित्यूनसिप्रत्ययः दाम्यतीतिदमूनाः यद्वा दान्तशब्दस्यदभावःमनसोमकारात्परस्याकारस्यउकारश्छान्दसः । असृजत् सृजविसर्गे । हिन्वन्ति हिगतौ निघातः । धनुत्रीः धनधान्येइत्यस्मादशित्रादित्वादुत्रप्रत्ययः शार्ङ्गरवाद्यञोङीनङ्पत्व्यः नित्स्वरः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

अनुकृष्णेवसुधितीजिहातेउभेसूर्यस्यमंहनायजत्रे ।
परियत्तेमहिमानंवृजध्यैसखायइन्द्रकाम्याऋजिप्याः ॥१७॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे इति । परि । यत् । ते । महिमानम् । वृजध्यै । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

हेइन्द्र सूर्यस्यसुष्ठुजगतःप्रेरकस्यतव मंहना महत्त्वेनसामर्थ्येन वसुधितीवस्तव्यपदार्थधारणोपेते यजत्रे यजनार्हे ते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनुजिहाते पुनःपुनरावृत्य वर्तेते किंच ऋजिप्याः ऋजुगतयः सखायस्तेमित्रभूताःकाम्याःकमनीयामरुतः वृजध्यैकर्मविघ्नकारिणामसुराणांवर्जनायपरिभवाय यद्यस्यतेतवमहिमानंसामर्थ्यमनुसृत्य परि परितःप्रभवन्ति ॥ जिहाते ओहाङ्गतौ जुहोत्यादिः भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं निघातः । मंहना महिवृद्धौ ल्युट् लित्स्वरः । वृजध्यै वृजीवर्जने तुमर्थेकध्यैप्रत्ययः कित्त्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरः । काम्याः कमेर्ण्यन्तस्याचोयदितियत्प्रत्ययः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । ऋजिप्याः ओप्यायीवृद्धौ क्विप् लोपोव्योर्वलीतियलोपः पूर्वपदस्योकारस्येकारोव्यत्ययेन बहुवचनस्यैकवचनंछान्दसं कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ १७ ॥

अथाष्टदशी–

पतिर्भववृत्रहन्त्सूनृतानांगिरांविश्वायुर्वृषभोवयोधाः ।
आनोगहिसख्येभिःशिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिःसरण्यन् ॥१८॥

पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतानाम् । गिराम् । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयःऽधाः । आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥

हेवृत्रहन्निन्द्र विश्वायुः विश्वंसंपूर्णमायुर्यस्यासौविश्वायुरविनाशी वृषभःकामानांवर्षिता वयोधाः अन्नस्यदाता तादृशस्त्वं सूनृतानांगिराम् अस्माभिःक्रियमाणानां प्रियतमानांवाचांपतिः स्वामीभव तथा सरण्यन्सरणंयज्ञार्थंगमनमिच्छन् महान्महीभिर्महतीभिरूतिभिः रक्षाभिःशिवेभिः कल्याणैःसख्येभिःफलदानरूपोपकारलक्षणैःसख्यैश्चसहितस्त्वंनोऽस्मान्प्रत्यागहि यज्ञार्थमागच्छ ॥ सूनृतानां ऊनपरिहाणे सुतरामूनयत्यप्रियमितिसूनेतिप्रियमुच्यते तच्चतदृतंसत्यंचे-

तिसूनृतं परादिश्छन्दसिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । वयोधाः. वयस्युपपदेदधातेर्विच् । गहि गमेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् सेर्हिरादेशः अपिच्च तस्यङित्त्वादनुदात्तोपदेशेत्यादिनाम-लोपः तस्यासिद्धत्वादतोहेरितिहेर्लुङ्नभवति निघातः । सरण्यन् सरणशब्दात्क्यच् एकादेश-स्वरः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

तमङ्गिरस्वन्नमसासपर्यन्नव्यंकृणोमिसन्यंसेपुराजाम् ।
द्रुहोवियाहिबहुलाअदेवीःस्वश्चनोमघवन्त्सातयेधाः ॥१९॥

तम् । अङ्गिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नव्यम् । कृणोमि ।
सन्यसे । पुराऽजाम् । द्रुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः ।
स्वरिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥

हेइन्द्र अङ्गिरस्वत् अङ्गिरसइवनमसास्तोत्रेणसपर्यन्पूजयन्विश्वामित्रोहं तंतादृशम-हिमोपेतं पुराजां पुरातनंत्वांसन्यसे संभजनायनव्यंकृणोमि स्तोतव्यतयाभिनवंकरोमि अदेवीः तमोरूपत्वेनाद्योतमानान्बहुलाबहून्द्रुहः द्रोग्धृन्शत्रुभूतान्राक्षसान्वियाहि विशेषेणगृ-तिंप्रापय हेमघवन्निन्द्र नोऽस्मभ्यं स्वः स्वंधनंच सातयेसंभजनार्थंधाःधेहि ॥ अङ्गिर-स्वत् अङ्गिरसइव तेनतुल्यमितिवातिप्रत्ययः नभोङ्गिरोमनुषांवत्युपसंख्यानमिति भसंज्ञायांस-कारस्यरुत्वाभावः । सपर्यन् सपरशब्दःकण्ड्वादिः । नव्यं णुस्तुतावित्यस्मादचोयदितियत्प्रत्ययः धातोस्तन्निमित्तस्यैवेतिवान्तादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । कृणोमि कृवेर्लटिरूपम् । संन्यसे सन-तेर्भावेक्किप् यसुप्रयत्ने अस्मात्क्किप् सनःसंभजनस्ययसेयत्नायसंभजनार्थमित्यर्थः । पुराजां जने-र्विट् आत्वेरूपम् । याहि यातेर्लोटिरूपम् । स्वः स्वरादिनिपातमव्ययमित्यव्ययसंज्ञायाम् अव्यया-दाप्सुपइतिसुपोलुक् । सातये षणसंभक्तौ भावेक्तिन् जनसनेत्यादिना आत्वम् ऊतियूतीत्यादिना निपातनादुदात्तः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

मिहःपावकाःप्रततांअभूवन्त्स्वस्तिनःपिपृहिपारमासाम् ।
इन्द्रत्वंरथिरःपाहिनोरिषोमक्षूमक्षूकृणुहिगोजितोनः ॥२०॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि ।
पारम् । आसाम् । इन्द्र । त्वम् । रथिरः । पाहि । नः । रिपः ।
मक्षुऽमक्षु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

हेइन्द्र तेपावकाःपापानांशोधयितृ्यः मिहः सेचनसाधनान्यापः प्रतताः लोकेप्रकर्षेणविस्तृताअभूवन् आसामपांस्वस्तिविनाशरहितंपारंतीरंनोस्मदर्थंपिपृहिजलैःसंपूर्णंकुरु जलमवारपारीणंकुर्वित्यर्थः रथिरोरथवांस्त्वंरिपोहिंसकाच्छत्रोःसकाशान्नोस्मान्पाहिपालय अनन्तरं नोऽस्मान्मक्षुमक्षु अतिशीघ्रं गोजितः गवादिपशूनांजेतृन्कृणुहिकुरु सुवृष्टिप्रदानेनतडागादिजलाशयान्संपूर्णान्कृत्वागवादिधनयुक्तान्कुर्वितिभावः । अभूवन् भूसत्तायामित्यस्यलुङि रूपं निघातः । पिपृहि पॄपालनपूरणयोः जुहोत्यादिः अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं हेर्ङित्त्वाद्गुणः निघातः । रथिरः मत्वर्थे मेधारथाभ्यामिरन्निरचाविति इरच्प्रत्ययः । रिपः रिपहिंसायां क्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । मक्षूमक्षू नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनं संहितायां ऋचितुनुघमक्षुतङ्कितिदीर्घः ॥ २० ॥

अथैकविंशी–

अदेदिष्टवृत्रहागोपतिर्गाअन्तःकृष्णाँअरुषैर्धामभिर्गात् ।
प्रसूनृतादिशमानऋतेनदुरश्चविश्वाअवृणोदपस्वाः ॥२१॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अन्तरिति । कृष्णान् ।
अरुषैः । धामऽभिः । गात् । प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन ।
दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वृत्रहा वृत्रस्यहन्ता गोपतिर्गवांस्वामीसन् इन्द्रः गाः अदेदिष्ट अस्मभ्यंदिशतु तथा कृष्णान्कर्मविघ्नकारिणोसुरानरुषैरारोचमानैर्धामभिस्तेजोभिरन्तः अन्तर्धानंविनाशंगात्गमयतु तथा सूनृताःप्रियतमाःगाः ऋतेनप्रतारणवर्जितेनसत्येनवाक्येनप्रदिशमानःअङ्गिरोभ्यःप्रदिशन्निन्द्रःविश्वाःसर्वाणिदुरःगवांस्वेच्छयानिर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीयागाश्चापावृणोत् व्रजेगाः स्थापयित्वा तानिद्वाराणिआच्छादितवानित्यर्थः ॥ अदेदिष्ट दिशअतिसर्जनेइत्यस्माद्यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् अडागमस्वरः । गोपतिः पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । गात् इ-

णुगतौ अन्तर्भावितण्यर्थः । दिशमानः दिशेर्व्यत्ययेनशानच् तस्यलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे शस्वरः । अवृणोत् वृञ्वरणेइत्यस्यलङिरूपम् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ।२२।८।

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् ।
वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥ ८ ॥

व्याख्यातेयमृक् ॥ २२ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेष्टमोवर्गः ॥८॥

इन्द्रसोमंसोमपतइतिसप्तदशर्चंतृतीयंसूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् अनुक्रान्तंच–इन्द्रसोमंत्र्यूनेति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः द्वितीयेहनिमरुत्वतीयेइन्द्रसोममितीदंसूक्तंनिविद्धानीयं द्वितीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्––इन्द्रसोमंयातऊतिरवमेतिमध्यन्दिनइति गोसवविवधयोरपिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च––इन्द्रसोममेतायामेतिमध्यन्दिनइति । उद्भिद्बलभिदोरपिमरुत्वतीयएतत्सूक्तम् । सूत्रितञ्च–इन्द्रसोममिन्द्रःपूर्भिदितिमध्यन्दिनइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

इन्द्रसोमंसोमपतेपिबेमंमाध्यन्दिनंसवनंचारुयत्ते ।
प्रप्रुथ्याशिप्रेमघवन्नृजीषिन्विमुच्याहरीइहमादयस्व ॥ १ ॥

इन्द्र । सोमम् । सोमऽपते । पिब । इमम् । माध्यन्दिनम् ।
सवनम् । चारु । यत् । ते । प्रऽप्रुथ्य । शिप्रे इति । मघऽवन् ।
ऋजीषिन् । विऽमुच्य । हरी इति । इह । मादयस्व ॥ १ ॥

विश्वामित्रोब्रूते—सोमपते सोमस्याधिपते हेइन्द्र इममस्माभिर्माध्यन्दिनेसवनेक्रियमाणंसोमं सोमरसंपिब यद्यस्मात्तेत्वदर्थंक्रियमाणमिमंमाध्यन्दिनं मध्यंदिनसंबन्धिसवनंनिष्केवल्याख्यं शस्त्रंचारुरमणीयंवर्तते मघवन्धनवन्नृजीपिन्नृजीपशब्देनगतसारंसोमद्रव्यमुच्यते तद्वन् हेइन्द्र हरी रथेयोजितावश्वौ रथाद्विमुच्य शिप्रेहनू प्रप्रुथ्य अत्रत्येनग्रासेनपूरयित्वा इह देवयजनदेशेमादयस्व तावश्वौहर्षय ॥ प्रप्रुथ्य प्रोथृपर्याप्तावित्यस्यल्यपिरूपं ह्रस्वश्छान्दसः ल्तिस्वरः । ऋजीपिन् अर्जपर्जअर्जनेइत्यस्मादर्जेश्चऋजिचेतिइषन्प्रत्ययः ऋजिइत्यादेशश्चधातोः अर्ज्यतइत्यृजीषं तदस्यास्तीतीनिप्रत्ययः आमन्त्रितत्वान्निघातः । मादयस्व मदि स्तुत्यादिषु हेतुमण्णिच् निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

गवाशिरंमन्थिनमिन्द्रशुक्रंपिबासोमंररिमातेमदाय ।
ब्रह्मकृतामारुतेनागणेनसजोषारुद्रैस्तृपदावृषस्व ॥ २ ॥

गोऽआशिरम् । मन्थिनम् । इन्द्र । शुक्रम् । पिब । सोमम् ।
ररिम । ते । मदाय । ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन ।
सऽजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥ २ ॥

हेइन्द्र गवाशिरं गव्यस्यपयसआशीर्मिश्रणंयस्मिन्तंसोमम् अपिच मन्थिनंमन्थसंयुक्तं शुक्रम् अभिनवं यद्वा शुक्रं शुक्रामन्थिग्रहेवर्तमानम् एवंत्रिषुसवनेषुवर्तमानमिमंसोमंपिब ते तवमदायहर्षायररिम तंसोमंवयंप्रयच्छामः मारुतेन मरुतांगणःमारुतः सचब्रह्मकृता ब्रह्म स्तोत्रंकरोतीतिब्रह्मकृत् इन्द्रविषयस्तोत्रंकुर्वाणेनमारुतेनगणेन रुद्रैरेकादशसंख्याकैरुद्रैश्चसजोषाःसंगतस्त्वंतृपत् सोमपानेनतृप्यन् आवृषस्व तमिमंसोमंसर्वतोजठरेसिञ्च धारय ॥ गवाशिरं शृणातेराङ्पूर्वात्क्विपि अपस्पृधेथामानृचुरित्यादिनानिपातनादाशिरादेशः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पिबा द्व्यचोतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घः । ररिम रातेश्छान्दसेवर्तमानेलिटि रूपम् असमानवाक्यत्वान्निघाताभावः आगमाअनुदात्ताइतिइटोनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् तृपप्रीणने तुदादिः आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । वृषस्व वृषसेचने व्यत्ययेनशः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

येतेशुष्मंयेतविषीमवर्धन्नर्चन्तइन्द्रमरुतस्तओजः ।
माध्यंन्दिनेसवनेवज्रहस्तपिबारुद्रेभिःसगणःसुशिप्र ॥ ३ ॥

ये । ते । शुष्मम् । ये । तविषीम् । अवर्धन् । अर्चन्तः । इन्द्र ।
मरुतः । ते । ओजः । माध्यन्दिने । सवने । वज्रऽहस्त । पिब ।
रुद्रेभिः । सऽगणः । सुऽशिप्र ॥ ३ ॥

हेइन्द्र येमरुतः ते तव शुष्मंशत्रूणांशोषकंतेजः येचमरुतः तविषींबलंचावर्धन् युद्धसहकारितयाअवर्धयन् तेमरुतः अर्चन्तस्त्वांस्तुवन्तःसन्तः तेतव ओजोयुद्धसामर्थ्यमवर्धयन् वज्रहस्त वज्रयुक्तौहस्तौयस्येतितादृश सुशिप्र शोभनहनो शिप्रेहनूनासिकेतियास्कः । हेइन्द्र रुद्रेभिःरोदयन्तिशत्रूनितिरुद्रामरुतः तैःसगणस्त्वंमाध्यन्दिनेसवनेसोमंपिब ॥ अवर्धन् वृधुवर्धने अन्तर्भावितण्यर्थः यद्वृत्तयोगादनिघातः । माध्यन्दिने उत्सादित्वादञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तइन्न्वस्यमधुमद्विविप्रइन्द्रस्यशर्धोमरुतोयआसन् ।
येभिर्वृत्रस्येषितोविवेदामर्मणोमन्यमानस्यमर्म ॥ ४ ॥

ते । इत् । नु । अस्य । मधुऽमत् । विविप्रे । इन्द्रस्य । शर्धः ।
मरुतः । ये । आसन् । येभिः । वृत्रस्य । इषितः । विवेद । अमर्मणः ।
मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥

येमरुतः इन्द्रस्यशर्धोबलभूताआसन् तइत् तएवमरुतः अस्य द्वितीयार्थेषष्ठी इममिन्द्रं मधुमत्तवसहायायवयमास्महेत्वंयुद्धमभिगच्छेतिमाधुर्योपेतंवाक्यंयथाभवातितथा विविप्रेनु क्षिप्रंप्रैरयन् येभिर्यैर्युद्धसहायैर्मरुद्भिःइषितःप्रेरितःइन्द्रःअमर्मणः परैरविदितमर्मस्थानस्य अतएवमन्यमानस्यनकोपिममहन्तेत्यभिमन्यमानस्यवृत्रस्यासुरस्यमर्मयास्मिन्स्थानेप्रहृतौसत्यां समारिष्यति तादृशंस्थानंविवेदाज्ञासीत् ॥ विविप्रे विपक्षेपणेइत्यस्यालिटि व्यत्ययेनात्मनेपदम् इरेचः इरयोरेइतिरेइत्यादेशः निघातः । आसन् असभुवीत्यस्यलङिरूपं यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः ।

विवेद विदज्ञाने इत्यस्यलिटिरूपं लित्स्वरः । मर्म मृङ्प्राणत्यागेइत्यस्माद्धौणादिकोमनिन् नित्स्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मनुष्वदिन्द्रसवनंजुषाणःपिवासोमंशश्वतेवीर्याय ।
सआववृत्स्वहर्यश्वयज्ञैःसरण्युभिरपोअर्णासिसर्षि ॥५॥१॥

मनुष्वत् । इन्द्र । सवनम् । जुषाणः । पिब । सोमम् । शश्वते । वीर्याय । सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्व । यज्ञैः । सरण्युऽभिः । अपः । अर्णा । सिसर्षि ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र मनुष्वन्मनोर्यज्ञमिवममेदंसवनंयज्ञंजुषाणःसेवमानस्त्वं शश्वते शाश्वतायवीर्याय परपरिभवलक्षणायसामर्थ्याय इमंसोमंपिब हेहर्यश्व सताहशस्त्वंयज्ञैर्यजनीयैर्मरुद्भिःसाकमाववृत्स्व आगच्छ किंच सरण्युभिः एकश्रुतिमन्मन्त्रानात्मनइच्छद्भिः यद्वा सरण्युभिः सरणशीलैर्मरुद्भिःसहितस्त्वम् अपोन्तरिक्षस्थितान्युदकानि अर्णा पार्थिवान्युदकानिचासिसर्षि प्रापय यद्वा अपःपञ्चम्यन्तमेतत्पदम् अपोव्यासादन्तरिक्षात्सकाशादर्णासिप्रापय ॥ ववृत्स्व वृतुवर्तने व्यत्ययेनशपःश्लुः लोटिरूपम् । सरण्युभिः रणशब्दार्थः क्विप् समानोरणःध्वनिर्येषांतेसरणामन्त्राः तानिच्छन्तः सुपःक्यच् क्यादित्युप्रत्ययः यद्वा सृगतौ सृयुवचिभ्योन्युजागूजक्नुचइतिअन्युच्प्रत्ययः रषाभ्यामितिणत्वं चित्त्वादन्तोदात्तः । अपः आप्लृव्याप्तौ आप्नोतेःक्विप् ह्रस्वश्चेतिक्विप्धातोर्ह्रस्वश्च सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सिसर्षि सृगतौ छान्दसोजुहोत्यादिः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्त्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

त्वमपोयद्धवृत्रंजघन्वाँअत्याँइवप्रासृजःसर्तवाजौ ।
शयानमिन्द्रचरताबधेनवव्रिवांसंपरिदेवीरदेवम् ॥ ६ ॥

त्वम् । अपः । यत् । ह । वृत्रम् । जघन्वान् । अत्यान्ऽइव ।
प्र । असृजः । सर्तवै । आजौ । शयानम् । इन्द्र । चरता ।
वधेन । वव्रिऽवांसम् । परि । देवीः । अदेवम् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वं देवीर्देवनशीलाअपः परिवव्रिवांसं परितआवृत्यवर्तमानम् अतएव अदेवं बहूदकतयास्वच्छत्वेनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्रनिश्चलतयावर्तमानंवृत्रंमेघं यद्यदाचरता तमुद्दिश्यवर्तमानेनवधेनयुद्धेनजघन्वान्हतवानसि यदात्वमाजौयुद्धेसर्तवै अतिवेगगमनाय अत्यानिव यथाअश्वान्प्रेरयसि तथा त्वमपउदकानि अन्तरिक्षादाकाशात्प्रासृजोह प्रकर्षेणमेघभेदनंकृत्वाअसृजःखलु तंयजाम इत्युत्तरेणान्वयः ॥ जघन्वान् हनहिंसागत्योरित्यस्य क्वसौ विभाषागमहनविदविशामितीटोविकल्पितत्वादत्रेडभावः अभ्यासाच्चेतिहकारस्यघत्वं प्रत्ययस्वरः । असृजः सृजविसर्गे शविकरणी यद्योगादनिघातः । सर्तवै सृगतौ तुमर्थेतवैप्रत्ययः अन्तश्चतवैयुगपदितिधातोःप्रत्ययस्यचोदात्तत्वम् । आजौ अजगतिक्षेपणयोः अज्यतिभ्यांचेतीण्प्रत्ययः णित्त्वादुपधावृद्धिः अजन्तिगच्छन्त्यास्मिन्निति आजिर्युद्धं प्रत्ययस्वरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायाम् आयादेशेकृते तस्य लोपःशाकल्यस्येतियकारलोपः सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वात्सवर्णदीर्घेकर्तव्येयलोपोनासिद्धोभवति सवर्णदीर्घः । शयानं शीङ्स्वप्ने शानच् अदादित्वाच्छपोलुक् ङित्त्वाल्लसार्वधातुकस्वरेणशानचोनुदात्तत्वेधातुस्वरः । वधेन हन्तेर्भावे हनश्चवधइत्यप्प्रत्ययोवधादेशश्च धातोरन्तोदात्तश्च । वव्रिवांसं वृञ्वरणेइत्यस्यक्वसाविडागमश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यजा॑मइन्नम॑सावृ॒द्धमिन्द्रं॑बृ॒हन्तं॑मृ॒ष्वम॒जरं॒युवा॑नम् ।
यस्यं॑प्रि॒येम॒मतु॑र्य॒ज्ञिय॑स्य॒नरोद॑सीमहि॒मानं॑म॒माते॑ ॥ ७ ॥

यजा॑मः । इत् । नम॑सा । वृ॒द्धम् । इन्द्र॑म् । बृ॒हन्त॑म् । ऋ॒ष्वम् ।
अ॒जर॑म् । युवा॑नम् । यस्य॑ । प्रि॒ये इति॑ । म॒मतुः॑ । य॒ज्ञिय॑स्य ।
न । रोद॑सी इति॑ । म॒हि॒मान॑म् । म॒माते॒ इति॑ ॥ ७ ॥

नमसाहविर्लक्षणेनान्नेनवृद्धं प्रवृद्धम् अतएवबृहन्तं महान्तमृष्वम् ऋष्यतेगम्यतेस्तुतिलक्षणैर्मन्त्रैरितिऋष्वंस्तोतव्यम् अजरं जरारहितम् अतएवयुवानंनित्यतरुणम् एवंविधमिन्द्रंयजामइत् कुशिकावयंयज्ञसिद्ध्यर्थंस्तुतिवाक्यैःपूजयामएव प्रियेप्रियतमे अपरिमितेरोदसीद्यावापृथिव्यौयज्ञियस्ययज्ञार्हस्ययस्येन्द्रस्यतवमहिमानंवैमवंनममतुः नपरिच्छेत्तुंशक्नुतः नममातेइतिद्वितीयंक्रियापदमादरार्थम् । यजाम: यजेर्लेटिरूपग् । ऋष्वम् ऋपीगतौ सर्वनिघृष्वऋष्वेत्यादिनावप्रत्ययान्तोनिपातितः प्रत्ययस्वरः । प्रिये ईदूदेदितिप्रगृह्यसंज्ञा । ममतुः मामानेइत्यस्यलिटिचतुसिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । महिमानं महिशब्दात्तस्यभावइत्यर्थेपृथ्वादित्वादिमनिच् चित्स्वरः । ममाते माङ्मानेशब्देचेत्यस्यलिटिचातामिरूपम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

इन्द्र॑स्य॒ कर्म॒ सुकृ॑ता पु॒रूणि॑ व्र॒तानि॑ दे॒वा न मि॑नन्ति॒ विश्वे॑ ।
दा॒धार॒ यः पृ॑थि॒वीं द्यामु॒तेमां ज॒जान॒ सूर्य॑मु॒षसं॑ सु॒दंसाः॑ ॥ ८ ॥

इन्द्र॑स्य । कर्म॑ । सुऽकृ॑ता । पु॒रूणि॑ । व्र॒तानि॑ । दे॒वाः । न ।
मि॒न॒न्ति॒ । विश्वे॑ । दा॒धार॑ । यः । पृ॒थि॒वीम् । द्याम् । उ॒त ।
इ॒माम् । ज॒जान॑ । सूर्य॑म् । उ॒षस॑म् । सु॒ऽदंसाः॑ ॥ ८ ॥

विश्वेसर्वेदेवाःइन्द्रस्यतवकर्मकर्माणिसुकृतासुकृतानिसुष्ठुनिर्मितानिपृथिव्यादीनिपुरूणिबहूनिव्रतानियज्ञादीनिचनमिनन्ति एतानिसर्वाणितवकर्माणिनाहिंसन्ति किन्त्वाद्रियन्ते किञ्च योयमिन्द्रः पृथिवींभूलोकं द्यांद्युलोकम् उतापिच इमांम्इममन्तरिक्षलोकंच एतांस्त्रीन्लोकान्दाधार किञ्च सुदंसाःसुकर्माशोभनकर्मासन् इन्द्रः सूर्यं लोकप्रकाशकमादित्यम् उषसम् अग्निहोत्रादिकर्मनिर्वाहकमुषःकालंजजान उत्पादयामास ॥ इन्द्रस्यकर्मसुकृतापुरूणीत्येतत्पदकदम्बकमेकोद्वेवसुमतीत्यस्मिन्वर्गेपठितमत्रापितदेवपठ्यते पदकालेनोत्सृज्यतइतिचेन्नवाक्यभेदात्तत्रइन्द्रस्यकर्मसुकृतापुरूणीत्येकंवाक्यम् अत्रतुकर्मसुकृतेत्येकंवाक्यं पुरूणिव्रतानीत्यपरं किंच तत्रत्यंपदकदम्बकंप्रथमान्तमत्रत्यंद्वितीयान्तम् अतोवाक्यभेदाद्विभक्तिभेदाच्चपदकालेनोत्सृज्यते ॥ मिनन्ति मीञ्हिंसायामित्यस्यलटिरूपं निघातः । दाधार धृञ्धारणेइत्यस्यलिटिरूपं तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घः लित्स्वरः । जजान जनजननेइत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्यलिटिरूपं लित्स्वरः । सुदंसाः सोर्मनसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अद्रोघसत्यंतवतन्महित्वंसद्योयज्जातोअपिबोहसोमम् ।
नद्यावइन्द्रतवसस्तओजोनाहानमासाःशरदोवरन्त ॥ ९ ॥

अद्रोघ । सत्यम् । तव । तत् । महिऽत्वम् । सद्यः । यत् । जातः ।
अपिबः । ह । सोमम् । न । द्यावः । इन्द्र । तवसः । ते ।
ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदः । वरन्त ॥ ९ ॥

अद्रोघ द्रोहवर्जित हेइन्द्र तेतव तन्महित्वं तादृशंमाहात्म्यं सत्यंयथार्थं यद्यस्माज्जातः उत्पन्नः सद्यस्तदानीमेवसोममस्माभिर्दीयमानसोमरसमपिबः हप्रसिद्धौ किञ्च तवसोबलवतः तेतवओजःसामर्थ्यंद्यावः दिवोपलक्षिताःसर्वेलोकाः नवरन्त नवारयान्ति किंच अहा प्रतिपदादीन्यहानिनवारयन्ति तथामासाश्चैत्राद्याः शरदःसंवत्सराश्च तवसामर्थ्यंनवारयन्ति किंतु तवसामर्थ्यमनुसृत्य सर्वेवर्तन्तइतिभावः ॥ अद्रोघ आमन्त्रितस्यचेतिपाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । अपिबः यद्योगादनिघातः । मासाः मसीपरिमाणे मस्यतेपरिमीयतेत्रिंशतादिनैरितिमासः कर्मणिघञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः । शरदः शॄहिंसायामित्यस्मात्छृदृभसोदिरित्यधिकरणेअदिप्रत्ययः शीर्यन्तेस्यांतृणगुल्मवनस्पतीनांतेजांसिइतिशरत् प्रत्ययस्वरः । वरन्त वृञ्वरणे अन्तर्भावितण्यर्थोत्रातिवारणेवर्तते भौवादिकः छान्दसेलङिरूपं निघातः ॥ ९ ॥

सद्यस्क्रीनाम्न्येकाहेनिष्केवल्यशस्त्रे त्वंसद्योअपिबइतिसक्तमुखीया सूत्रितञ्च–त्वंसद्योअपिबोजातइन्द्रानुत्वाहिघ्नेअधदेवदेवाइति ।

अथदशमी–

त्वंसद्योअपिबोजातइन्द्रमदायसोमंपरमेव्योमन् ।
यद्धद्यावापृथिवीआविवेशीरथाभवःपूर्व्यःकारुधायाः ॥ १० ॥ १० ॥

त्वम् । सद्यः । अपिबः । जातः । इन्द्र । मदाय । सोमम् । परमे ।
विऽओमन् । यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । अविवेशीः ।
अथ । अभवः । पूर्व्यः । कारुऽधायाः ॥ १७ ॥ १० ॥

हेइन्द्र सद्यस्तदानीमेवजातःपरमेव्योमन्नुत्तमेस्थानेस्थितस्त्वं मदायहर्षायसोममपिबः यद्यदात्वंद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ आविवेशीर्हि आसमन्ताद्भृशंप्रविष्टोसिखलु अथानन्तरं पूर्व्यःपुरातनःसन्कारुधायाःकर्मणांविधाताभवःखलु ॥ व्योमन् अवरक्षणगत्यादिषु विपूर्वस्याव-तेर्नामन्सामन्नित्यादिनामनिन् ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् विशेषेणओमव्याप्तिर्गस्यन्तत् सुपांसुलु-गित्यादिनासुपोलुक् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । आविवेशीः विशप्रवेशनेइत्यस्ययङ्लुकि ल-ङिसिपियङोवेतीडागमः इतश्चेतिसिपइकारलोपः यद्योगादनिघातः । कारुधायाः कारुः करोतेःकृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्यउणप्रत्ययः णित्त्वाद्वृद्धिः दधातेर्विहिहाधाञ्भ्यश्छन्द-सीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेः आतोयुक्चिण्कृतोरितियुगागमः समासेगतिकारकोपपदात्कृदितिपूर्व-पदप्रकृतिस्वरत्वंचोतिसूत्रात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अहन्नहिंपरिशयानमर्णओजायमानंतुविजाततव्यान् ।
नतेमहित्वमनुभूदधद्यौर्यदन्ययास्फिग्याक्षामवस्थाः ॥११॥

अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् । अर्णः । ओजायमानम् ।
तुविऽजात । तव्यान् । न । ते । महिऽत्वम् । अनु । भूत् । अध ।
द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । क्षाम् । अवस्थाः ॥ ११ ॥

तुविजात बहूनिजातानिपृथिव्यादीनियस्मात्सोयंतुविजातः हेतुविजात इन्द्र तव्यानति-शयेनप्रवृद्धांस्त्वम् अर्णःपरिशयानमुदकं परितःशयानमुदकमन्तःकृत्वा परितोवर्तमानम् अतएवौ-जायमानं बलमाचरन्तम् अहिम् आसमन्ताद्धन्त्यपहरत्युदकमित्यहिर्मेघः तमिमंमेघम् अहन्नु-दकप्रेरणायहतवानसि अध अथ तेमहित्वंमहिमानंद्यौर्नानुभूत्नानुभवति नजानाति यद्यस्मा-त्त्वम् अन्ययैकतरयास्फिग्या कट्या क्षांभूमिम् अवस्थाः अवच्छाद्यातिष्ठसि ॥ अहन् हन्तेर्लङि सिब्लोपेरूपम् । अहिं हनहिंसागत्योः आङि श्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतिइण्प्रत्ययः डिच्च पूर्वपदस्य ह्रस्वःवृषादित्वादाद्युदात्तः । ओजायमानं ओजःशब्दादाचारार्थे कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ्प्रत्य-यःसलोपश्च ङित्त्वादात्मनेपदं प्रत्ययस्वरः । तव्यान् तुइतिसौत्रोधातुः अस्मात्तृजन्तात्तुश्छन्द-

सीतीयसुन् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृचोलोपः भसंज्ञायामोर्गुणः इकारलोपश्छान्दसः नित्स्वरः । भूत् भवतेर्लङ्गिरूपम् । स्फिग्या यचिभमितिभसंज्ञांबाधित्वास्वादिष्वसर्वनामस्थानेइतिपदसंज्ञायांजश्त्वं तृतीयायाःपूर्वसवर्णः । क्षां क्षिनिवासगत्योः अन्येभ्योपिदृश्यतइतिनिरुपपदादपि डप्रत्ययः ततष्टाप् क्षियन्ति निवसन्त्यस्यांप्राणिनइतिक्षाभूमिः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः । अवस्थाः वसआच्छादनेइत्यस्य लङि अनुदात्तत्वादात्मनेपदं थासि अदादित्वाच्छपोलुक् यद्योगादनिघातः अडागमस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

यज्ञोहितइन्द्रवर्धनोभूदुतप्रियःसुतसोमोमियेधः ।
यज्ञेनयज्ञमवयज्ञियःसन्यज्ञस्तेवज्रमहिहत्यआवत् ॥१२॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत् । उत । प्रियः ।
सुतऽसोमः । मियेधः । यज्ञेन । यज्ञम् । अव । यज्ञियः । सन् ।
यज्ञः । ते । वज्रम् । अहिऽहत्ये । आवत् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र अस्मदीयोयज्ञस्तेतववर्धनोहविष्प्रदानेनवर्धयिताभूत्हि भवतिखलु उतापिच सुतसोमः अभिषुतसोमवान्मियेधःसारभूतोयंयज्ञः तेतवप्रियः सत्वंयज्ञियःयज्ञार्हःसन् यज्ञंयज्ञस्यकर्तारंयजमानं यज्ञेनानुष्ठीयमानेनाव फलप्रदानेनरक्ष किंचायंयज्ञस्तेतववज्रमहिहत्ये वृत्रहननेकर्मण्यावत् रक्षतु ॥ वर्धनः वृधुवर्धनेइत्यस्य ण्यन्तस्य नन्द्यादित्वात्ल्युप्रत्ययः लित्स्वरः । भूत् हियोगादानिघातः । अव अवतेर्लोटिरूपं निघातः । सन् असेःशतरिरूपं प्रत्ययस्वरः । अहिहत्ये हनहिंसागत्योरित्यस्यभावे हनस्तचेतिक्यप् तकारश्चान्तादेशः कृदुत्तरपदस्वरः । आवत् अवतेश्छान्दसेलङिरूपं निघातः ॥ १२ ॥

यज्ञेनेन्द्रमवसाचक्रेअर्वागैनंसुम्नायनव्यसेववृत्याम् ।
यःस्तोमेभिर्वावृधेपूर्व्येभिर्योमध्यमेभिरुतनूतनेभिः ॥१३॥

यज्ञेन । इन्द्रम् । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनम् ।
सुम्नाय । नव्यसे । ववृत्याम् । यः । स्तोमेभिः । ववृधे । पूर्व्येभिः ।
यः । मध्यमेभिः । उत । नूतनेभिः ॥ १३ ॥

हेइन्द्र सर्वोयजमानः अवसास्वरक्षकेणयज्ञेनइन्द्रं त्वामर्वागाचक्रे हविष्प्रदानेनाभिमुखं करोति तथाहं नव्यसेनवतरायसुम्नायधनाय एनंत्वामाववृत्यांयज्ञेनावृतंमदाभिमुखंकुर्याम् । कीदृशस्त्वं यःपूर्व्येभिःपुरातनैःस्तोमेभिःस्तोत्रैःववृधेप्रवृद्धोबभूव तथायइन्द्रोमध्यमेभिःमध्येभवैः स्तोत्रैः उतापिच नूतनेभिरस्माभिःक्रियमाणैः अधुनातनैःस्तोत्रैर्वर्धते ॥ चक्रे करोतेर्लिटिरूपम् । नव्यसे नवशब्दादीयसुनि भसंज्ञायःमकारलोपः ईकारलोपश्छान्दसः नित्वादाद्युदात्तः । ववृत्यां वृतुवर्तने लिङि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः व्यत्ययेनपरस्मैपदं निघातः । ववृधे वृधुवर्धनेइत्यस्यलिटिरूपं प्रत्ययस्वरः । मध्यमेभिः मध्यशब्दाच्छैपिकार्थेमध्यान्मइतिमप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । नूतनेभिः नवशब्दस्य नसनप्त्वाश्चप्रत्ययावक्तव्यानूइत्यादेशश्चेतितनप्प्रत्ययःनूइत्यादेशश्च ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

विवेषयन्माधिषणाजजानस्तवैपुरापार्यादिन्द्रमह्नः ।
अंहसोयत्रपीपरद्यथानोनावेवयान्तमुभयेहवन्ते ॥ १४ ॥

विवेष । यत् । मा । धिषणा । जजान । स्तवै । पुरा । पार्यात् ।
इन्द्रम् । अह्नः । अंहसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽइव ।
यान्तम् । उभये । हवन्ते ॥ १४ ॥

यद्यदाधिषणा इन्द्रंस्तवानीतिमदीयाबुद्धिर्मा मां विवेष व्याप्नोत् तदाहंस्तोत्रंजजान करोमि बुद्धेःस्वरूपंदर्शयति—अहंपार्यात्पारेभवादतिदूरवर्तिनोविघ्नकारिणोऽह्नः पुरापूर्वमिन्द्रं स्तवैस्तवानियत्रयस्यांधिषणायामेवजातायांसत्यांसइन्द्रःनोऽस्मानंहसःपापरूपाद्वारिद्याद्यथापीपरत् यथापारंनयेत् तथास्मदुभयपार्श्ववर्तिधनार्थिनोजनाः हवन्तेआह्वयन्ति तत्रदृष्टान्तमाह—नावेवयान्तं यथानद्यादिषुनौकयायान्तंगच्छन्तंपुरुषम् उभयेउभयपार्श्ववर्तिनोजनाःहवन्ते आह्वयन्ति तद्वत् ॥ विवेष विषॢव्याप्तावित्यस्यलिटिणल्रूपं लित्स्वरः । जजान जनजननेइत्यस्य लिट्युत्तमेणल्रूपं वाक्यभेदादनिघातः । अंहसः अमगत्यादिषु अमेर्हुक्चेत्यसुन्प्रत्ययः हुगागमश्च नित्स्वरः । पीपरत् पॄपालनपूरणयोरित्यस्यलुङिच्चङि ह्रस्वाभ्यासेत्वदीर्घगुणाः यथायोगादनिघातः लित्स्वरः । नावेव णुदप्रेरणेइत्यस्मात्ग्लानुदिभ्यांडौरितिडौप्रत्ययः नुद्यतइतिनौः ह्रस्वः सावेकाचस्तृतीयायाउदात्तत्वम् इवेनानित्यसमासोविभक्तयलोपइ-

स्यादि । उभये उभशब्दात्परस्यतयपउभादुदात्तोनित्यमितिअयजादेशः वचनसामर्थ्यादादे-रुदात्तत्वम् । हवन्ते ह्वयतेर्लटिरूपम् ॥ १४ ॥

माध्यन्दिनेसवनेआग्नीध्रीयस्येयआपूर्णोअस्येतिप्रस्थितयाज्या सूत्रितञ्च—आपूर्णोअ-स्यकलशःस्वाहेतिमाध्यन्दिन्यइति ।

अथपञ्चदशी—

आपूर्णोअस्यकलशःस्वाहासेक्तेवकोशंसिसिचेपिबध्यै ।
समुप्रियाआववृत्रन्मदायप्रदक्षिणिदभिसोमासइन्द्रम् ॥१५॥

आऽपूर्णः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽइव । कोशम् । सिसिचे । पिबध्यै । सम् । ऊँ इति । प्रियाः । आ । अववृत्रन् । मदाय । प्रऽदक्षिणित् । अभि । सोमासः । इन्द्रम् ॥ १५ ॥

हेइन्द्र अस्य तवपानार्थं कलशः द्रोणकलशः सोमेनापूर्णःस्वाहा स्वाहाकृतोदत्त-श्च सोमसहितःकलशःपिबध्यै तवपानार्थंसिसिचे तंसोमंचोदिताधारेसिञ्चामि तत्रदृष्टान्तः—को-शंसेक्तेव यथासेक्तोत्सेचकः जलपूर्णात्कोशात्दृतेःसकाशाज्जलंपात्रान्तरेसिञ्चतितद्वत् प्रियाः स्वादुतमाःसोमासोदत्तास्तेसोमाः इन्द्रंत्वामभि अभिलक्ष्यैव मदाय तवहर्षार्थं प्रदक्षिणि-त् प्रादक्षिण्येनसमाववृत्रन् सम्यगावृत्यवर्तताम् । उःपूरणः ॥ आपूर्णः पॄपालनपूरणयोरित्य-स्यकर्मणिनिष्ठा रदाभ्यामितितस्यनत्वं गतिरनन्तरइतिगतिस्वरः । स्वाहा निपातत्वादाद्यु-दात्तः । सेक्तेवकोशं नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः । सिसिचे षिचक्षरणेइत्यस्यलिटिरूपम् । पिबध्यै पापानेइत्यस्यतुमर्थेशध्यैन्प्रत्ययः शित्त्वात्पिबादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः । आववृत्र-न् वृतुवर्तनेइत्यस्यलङिशप् . बहुलंछन्दसीतितस्यशपःश्लुः व्यत्ययेनपरस्मैपदं बहुलंछन्दसी-तिइरुडागमः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

नत्वागभीरःपुरुहूतसिन्धुर्नाद्रयःपरिषन्तोवरन्त ।
इत्थासखिभ्यइषितोयदिन्द्राद्दृळ्हंचिदरुजोगव्यमूर्वम् ॥ १६ ॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुऽहूत । सिन्धुः । न । अद्रयः । परि ।
सन्तः । वरन्त । इत्था । सखिऽभ्यः । इषितः । यत् । इन्द्र ।
आ । दृळ्हम् । चित् । अरुजः । गव्यम् । ऊर्वम् ॥ १६ ॥

हेपुरुहूतेन्द्र गभीरोगम्भीरः सिन्धुःसमुद्रःत्वात्वांनवारयति ततःपरि परितोवर्तमानाःसन्तोद्रयःशैलाःत्वांनवरन्त नवारयन्ति किन्तु त्वामनुसृत्यवर्तन्ते यद्यस्मादित्था इत्थमनेनप्रकारेण सखिभ्यः सखिभिर्देवैरिषितः प्रार्थितस्त्वं दृळ्हंचिदतिप्रबलमपि गव्यं गविभवमवटेर्वर्तमानमूर्वमूर्वानलमारुजः सम्यगभाङ्क्षीः ॥ गभीरः गाङ्गृमप्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थेच अस्मादीरच्प्रत्ययः घकारस्यभकारः आकारस्यह्रस्वश्च गभीरगम्भीरावित्यनेननिपात्यते चित्स्वरः । सिन्धुः स्यन्दूप्रस्रवणे स्यन्देःसंप्रसारणंधश्चेत्युप्रत्ययः संप्रसारणं दकारस्यधकारः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः परिपन्तः सन्तः अस्तेःशतरिरूपम् उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परइतिपत्वं केचित्परेः क्रियान्वयमिच्छन्ति तदा पत्वमनुपपन्नम् परि निपातस्वरः । सन्तः प्रत्ययस्वरः । वरन्त वृञ्वरणे भौवादिःलङिरूपं निघातः । अरुजः रुजोभङ्गेइत्यस्य लङिरूपम् । गव्यं गोर्विकारइत्यर्थेगोपयसोर्यदितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १६ ॥

अथसप्तमी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥ १७ ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् ।
वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १७ ॥ ११ ॥

एषाऋक्पूर्वमेवव्याख्याता ॥ १७ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

प्रपर्वतानामितित्रयोदशर्चंचतुर्थंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका— प्रपर्वतानांसप्तोनासंवादोनदीभिर्विश्वामित्रस्योक्तितीर्षोस्तत्रनदीवाक्यं चतुर्थीपञ्चष्टमीदशम्यः षष्ठीसप्तम्योस्त्विन्द्रस्तुतिरन्त्यानुष्टुबिति । अत्रचतुर्थीपष्ठ्यष्टमीदशमीनांनदीवाक्यत्वात्तद्यएवऋषयःशिष्टानांविश्वा-

मित्रवाक्यत्वात्सएवऋषिः अन्त्यानुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता यद्यपि पंचम्यांसप्तम्यांच विश्वामित्रेणनद्यःस्तूयन्ते तथापि इन्द्रएवदेवता सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः । पुराकिलविश्वामित्रःपैजवनस्यसुदासोराज्ञःपुरोहितोबभूव सचपौरोहित्येनलब्धधनः सर्वंधनमादायविपाट्शुतुद्र्योः संभेदमाययावनुययुरितरे अथोत्तितीर्षुर्विश्वामित्रोगाधजले तेनद्यौ दृष्ट्वोत्तरणार्थमाद्याभिस्तिसृभिस्तुष्टाव ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

प्रपर्वतानामुशतीउपस्थादश्वेइवविषितेहासमाने ।
गावेवशुभ्रेमातरारिहाणेविपाट्छुतुद्रीपयसाजवेते ॥ १ ॥

प्र । पर्वतानाम् । उशती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव । विसितेइति विऽसिते । हासमाने इति । गावाऽइव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥ १ ॥

पर्वतानांशैलानामुपस्थादुत्सङ्गान्निर्गत्योशती समुद्रगमनंकामयमाने गमनेदृष्टान्तः—अश्वेइववडवे यथाविषिते मन्दुरातोविमुक्तेहासमानेअन्योन्यंजवेनस्पर्धमाने यद्वा हृष्यन्त्यौ अश्वेइव वडवेइव त्वरयागच्छन्त्यौ परस्परंहृष्यन्त्यौ तथा गावेवशुभ्रे यद्वा द्वेगावौ शोभमानेवर्तेते तद्वच्छुभ्रेशोभमाने किञ्च मातरा यथामातरौधेनूरिहाणे अन्तर्णीतसनर्थोऽहिः वत्सं जिह्वयालेढुमिच्छन्त्यौशीघ्रंगच्छतः तद्वत्समुद्रंगन्तुंजवाद्गच्छन्त्यौपयसासंयुक्ते विपाट्कूलविपाटनात्विपाशनाच्छतपुत्रमरणोद्भूततमोवृतेर्मुमूर्षोर्वसिष्ठस्यपाशाअस्यांव्यपास्यन्त विमोचनाद्वाविपाट्शुतुद्री शुक्षिप्रंतुन्नातुन्नेव द्रवतिगच्छतीतिशुतुद्री एतन्नामकेनद्यौ प्रजवेते समुद्रंप्रति शीघ्रंगच्छतः अत्रनिरुक्तं—पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुशत्यौकामयमानेअश्वेइवविमुक्तेइतिवाविषण्णेइतिवाहासमानेहासतिःस्पर्धायांहर्षमाणेवागावाविवशुभ्रेशोभनेमातरौसंरिहाणेविपाट्छुतुद्र्यौपयसाप्रजवेतेइति । उशती वशकान्तौ अस्यशतुर्ङित्त्वाद्ग्रहिज्यावयीत्यादिनासंप्रसारणम् । विषिते षिञ्बन्धनेइत्यस्यकर्मणि निष्ठा संहितायांपरिनिविभ्यःसेवसितसयसिवुसहेत्यादिना षत्वं गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । हासमाने हासतिःस्पर्धाकर्मा हसेहसने वाशानच् तस्य ह्सार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः । रिहाणे लिहआस्वादने स्वरितेत्त्वादुभयपदीशानच् अदादित्वाच्छपोलुक् लकारस्यरेफश्छान्दसः रेफमवलम्ब्यणत्वं चित्त्वादन्तोदात्तः । विपाट् पटगतौ पश-

बाधनस्पर्शनयोरितिवाण्यन्तावेतौविपूर्वौ शकारस्यव्रश्चादिनाषत्वम् शुतुद्री छान्दसीरूपसिद्धिः । जवेते जुङ्गतौ भौवादिः ङित्त्वादात्मनेपदम् आतोङितइतीयादेशः निपातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इन्द्रेषितेप्रसवंभिक्षमाणेअच्छासमुद्रंरथ्येवयाथः ।
समाराणेऊर्मिभिःपिन्वमाने अन्यावामन्यामप्येतिशुभ्रे ॥ २ ॥

इन्द्रेषिते इतीन्द्रऽइषिते । प्रऽसवम् । भिक्षमाणे इति । अच्छ । समुद्रम् । रथ्याऽइव । याथः । समाराणे इति सम्ऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमाने इति । अन्या । वाम् । अन्याम् । अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

हेनद्यौ इन्द्रेषिते इन्द्रेणप्रेषिते . प्रसवंतस्येन्द्रस्यानुज्ञांभिक्षमाणेप्रार्थयमाने युवांसमुद्रमच्छाभिमुख्येनयाथोगच्छथः तत्रदृष्टान्तः—रथ्येवेति यथारथिनौलक्ष्यंदेशमभिगच्छतःतद्वत् किंकुर्वत्यौ समाराणे परस्परंसंगच्छन्त्यौ तथा ऊर्मिभिस्तरङ्गैःपिन्वमानेपरिसरप्रदेशंसन्तर्पयन्त्यौ शुभ्रे शोभमाने युवांसमुद्रंगच्छथइतिपूर्वेणान्वयः तथा वांयुवयोर्मध्ये अन्याएकाअन्यामपरांनदीमप्येति अपिगच्छाति परस्परमैक्यमापद्यतेइत्यर्थः ॥ इन्द्रेषिते इषगतावित्यस्यकर्मणिनिष्ठायास्तीषसहेत्यादिनाइडागमः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदस्वरः ॥ प्रसवं षूप्रेरणेइत्यस्य अप् थाथादिस्वरः । भिक्षमाणे भिक्षयाच्ञायाम् आत्मनेपदी शानचोलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेधातुस्वरः । रथ्येव रथस्येमौ तस्येदमित्यर्थे रथाद्यदितियत्प्रत्ययः तित्स्वरः इवेनसमासोविभक्त्यलोपइत्यादि । याथः यातेर्लटिरूपम् । समाराणे ऋगतावित्यस्यलिट् संपूर्वस्यार्तेःसमोगमीत्यादिनात्मनेपदत्वात्तस्यकानजादेशः ऋच्छत्यृतामितिगुणः । पिन्वमाने पिविसेचने भ्वादिः लसार्वधातुकस्वरेणशानचोनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अच्छासिन्धुंमातृतमामयासंविपाशमुर्वींसुभगामगन्म ।
वत्समिवमातरासंरिहाणेसमानंयोनिमनुसंचरन्ती ॥ ३ ॥

अच्छ॑ । सिन्धु॑म् । मा॒तृऽत॑माम् । अ॒यास॑म् । विऽपा॑शम् । उ॒र्वीम् । सु॒ऽभगा॑म् । अग॑न्म । व॒त्सम्ऽइ॑व । मा॒तरा॑ । सं॒रि॒हा॒णे इति॑ स॒म्ऽरि॒हा॒णे । स॒मा॒नम् । योनि॑म् । अनु॑ । स॒ञ्चर॑न्ती॒इति॑ स॒म्ऽचर॑न्ती ॥ ३ ॥

हेनद्यौ मातृतमाम् अतिशयेनमातरंसिन्धुंस्रवन्तीं शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं वि-श्वामित्रोऽहंप्राप्तोऽभूवं तथा उर्वींमहतींसुभगांसौभाग्यवतींविपाशंत्वामगन्म वयंप्राप्ताःस्म । किं कुर्वत्यौ मातरा मातरौद्वेधेनूवत्समिवसंरिहाणे अन्तर्णीतसनर्थोलिहिः जिह्वयालेढुमिच्छन्त्यौ यथावत्समनुगच्छतःतद्वत् समानमेकंयोनिंस्थानंसमुद्रमनुअभिलक्ष्यसञ्चरन्तीसम्यक्चरन्त्यौ युवामयासामितिपूर्वेणान्वयः ॥ अयासं याप्रापणेइत्यस्यरूपम् इडभावश्छान्दसः । अगन्म गमेर्लुङि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् म्वोश्चेतिमकारस्यनकारः निपातः । सञ्चरन्ती चरतिर्ग-त्यर्थः तृतीयायुक्तत्वाभावादात्मनेपदाभावः शतुर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेकृतेधातुस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ए॒नाव॒यंपय॑सा॒पिन्व॑माना॒अनु॒योनिं॑दे॒वकृ॑तं॒चर॑न्तीः । नव॑र्तवेप्रस॒वःसर्ग॑तक्तः॒किं॒युर्विप्रो॑न॒द्यो॑जोहवीति ॥ ४ ॥

ए॒ना । व॒यम् । पय॑सा । पिन्व॑मानाः । अनु॑ । योनि॑म् । दे॒वऽकृ॑तम् । चर॑न्तीः । न । वर्त॑वे । प्र॒ऽस॒वः । सर्ग॑ऽतक्तः । कि॒म्ऽयुः । विप्रः॑ । न॒द्यः॑ । जो॒ह॒वी॒ति॒ ॥ ४ ॥

एवंस्तुतेनद्यौ विश्वामित्रंप्रत्यूचतुः एना एनेनपयसापिन्वमानाः संतर्पयन्त्यः देवकृतं देवेनेन्द्रेणकृतं संदिष्टं योनिं स्थानं समुद्रमनु अनुलक्षीकृत्य चरन्तीर्गच्छन्त्योवयमास्महे द्वयोर्बहुवचनंपूजार्थं तासामस्माकंसर्गतक्तः सर्गोगमनेप्रवृत्तः प्रसवउद्योगः नवर्तवेनि-वर्तनायनभवति किंयुः किमिच्छन्सौविप्रोब्राह्मणोनद्योनदीरस्मान्जोहवीति भृशमाह्वय-ति ॥ एना इदंशब्दस्यतृतीयायाएनादेशः सुपांसुलुगितितृतीयाया आडादेशः ऊडिदमि-तिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पिन्वमानाः पिविसेचने । देवकृतं तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्व-रः । वर्तवे वृतुवर्तने तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः नित्स्वरः । सर्गतक्तः क्तेचेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । किं-युः किमिच्छन् क्यचीमान्तात्क्यप्रतिषेधइतिछान्दसत्वादत्रप्रतिषेधोनभवतीतिक्यन् क्या-

च्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । नद्यः छान्दसोयणादेशः । जोहवीति ह्वयोर्यङ्लुकि अभ्यस्तस्यचेतिसंप्रसारणेकृते गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुणः यङोवेतितिपईडागमः गुणः निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

रमध्वंमेवचसेसोम्यायऋतावरीरुपमुहूर्तमेवैः ।
प्रसिन्धुमच्छाबृहतीमनीषावस्युरह्वेकुशिकस्यसूनुः ॥ ५ ॥ १२ ॥

रमध्वम् । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्तम् ।
एवैः । प्र । सिन्धुम् । अच्छ । बृहती । मनीषा । अवस्युः ।
अह्वे । कुशिकस्य । सूनुः ॥ ५ ॥ १२ ॥

विश्वामित्रोनदीःप्रतिब्रूते–ऋतावरीः ऋतमुदकंतद्वत्योहेनद्यः यूयंमेविश्वामित्रस्यममसोम्याय उत्तीर्याहंसोमंसंपादयामीत्येवंसोमसंपादिनेवचसेतदर्थम् एवैःपञ्चम्यर्थेतृतीया शीघ्रगमनेभ्यः मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुपरमध्वम् उपपूर्वोरमिरुपसंहारेवर्तते क्षणमात्रंशीघ्रगमनात्उपरताभवत सामान्येननदीपूच्यमानासु समीहितं प्रयोजनमकुर्वतीं पुरोवर्तिनींशुतुद्रींप्रतिब्रूते कुशिकस्यराजर्षेःसूनुर्विश्वामित्रोऽहंबृहतीमहत्यामनीषयास्तुत्याअवस्युः आत्मनोरक्षणमिच्छन्सन् सिन्धुंशुतुद्रींत्वामिच्छामि मुखेनप्राह्वे प्रकर्षेणाह्वयामि अत्रनिरुक्तम्[1]–उपरमध्वंमेवचसेसोम्यायसोमसंपादिनऋतावरीऋतवत्यऋतमित्युदकनामप्रत्यृतंभवतिमुहूर्तमेवैरयनैरवनैर्वाप्राभिह्वयामिसिन्धुंबृहत्यामहत्यामनीषयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावावनायकुशिकस्यसूनुःकुशिकोराजावभूवेति ॥ रमध्वं रमुउपरमे उपपूर्वाद्रमतेर्विभाषाकर्मकादित्यात्मनेपदम् । ऋतावरीः ऋतशब्दान्मत्वर्थेछन्दसीवनिपावितिवनिप् वनोरचेतिङीप् रेफश्चान्तादेशः वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः आमन्त्रितस्यपादादित्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । एवैः इणगतौ इणुशीङ्भ्यांवन् आर्धधातुकलक्षणोगुणः नित्स्वरः । बृहती मनीषा उभयत्रतृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः अवोरक्षणमिच्छन् सुपआत्मनःक्यच् नःक्यइतिनकारान्तस्यपदसंज्ञायानियमितत्वादत्रसकारस्यरुर्नभवति क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः । अह्वे ह्वयतेर्लुङि सिचआत्मनेपदेष्वन्यतरस्यामित्यङादेशः गुणः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

---

१ नि० २. २५ ।

अथषष्ठी–

इन्द्रो॑ अ॒स्माँ अ॑रद॒द्वज्र॑बाहु॒रपा॑हन्वृ॒त्रं प॑रि॒धिं न॒दीना॑म् ।
दे॒वो॑नयत्सवि॒ता सु॑पा॒णिस्तस्य॑ व॒यं प्र॑स॒वे या॑म उ॒र्वीः ॥ ६ ॥

इन्द्रः॑ । अ॒स्मान् । अ॒र॒द॒त् । वज्र॑ऽबाहुः । अप॑ । अ॒ह॒न् ।
वृ॒त्रम् । प॒रि॒ऽधिम् । न॒दीना॑म् । दे॒वः । अ॒न॒य॒त् । स॒वि॒ता ।
सु॒ऽपा॒णिः । तस्य॑ । व॒यम् । प्र॒ऽस॒वे । 'या॒म॒ः । उ॒र्वीः ॥ ६ ॥

नद्यःप्रत्यूचुः हेविश्वामित्र वज्रबाहुः वज्रयुक्तोबाहुर्यस्यासौवज्रबाहुः तादृशोबलवानिन्द्रः नदीरस्मानरदत् रदतिःखनतिकर्मा अखनत् कथमखनत् उच्यते—नदीनांशब्दकारिणीनामपांपरिधिं परितोनिहितमुदकमन्तःकृत्वा परितोवर्तमानमित्यर्थः तादृशंवृत्रं वृणोत्याकाशमितिवृत्रोमेघः तंमेघमपाहन् जघान तस्मिन्हतेआपःपतिताः ताभिर्गच्छन्तीभिर्वयंखाताः एवंमेघहननद्वारेणाखनत् नकेवलमखनत् किंतर्हि सवितासर्वस्यजगतःप्रेरकः सुपाणिःशोभनहस्तः उत्पत्तिस्थितिकर्तृत्वात् तादृशोदेवोद्योतमानइन्द्रः अस्माननयत् मेघभेदनंकृत्वोदकप्रेरणेनसमुद्रमपूरयत् तस्यतादृशसामर्थ्योपेतस्येन्द्रस्य प्रसवेभ्यनुज्ञायांवर्तमानाउर्वीः उदकैःप्रभूतावयंयामोगच्छामः नतववचनादुपरमामहे उक्तार्थेयास्कोब्रवीति—इन्द्रोस्मानरदद्वज्रबाहूरदातिःखनतिकर्मापाहन्वृत्रंपरिधिंनदीमितिव्याख्यातंदेवोनयत्सवितासुपाणिःकल्याणपाणिःपाणिःपणायतेःपूजाकर्मणःप्रगृह्यपाणीदेवान्पूजयन्तितस्यवयंप्रसवेयामउर्वीःउर्व्यइति ॥ अरदत् रदतेर्लङ्रूपम् । वज्रबाहुः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । अहन् हन्तेर्लङि रूपं निघातः । परिधिं डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मण्युपसर्गेघोःकिरितिकिप्रत्ययःआतोलोपः कृदुत्तरपदस्वरः । अनयत् नयतेर्लङ्रूपम् । सुपाणिः पणव्यवहारेस्तुतौच अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयलुक् बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामीतिस्वरः । प्रसवे पूप्रेरणे ऋदोरबितिभावेअप्प्रत्ययः थाथघञ्क्तेत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् । यामः याप्रापणेइत्यस्यलटिरूपं निघातः । उर्वीः उरुशब्दाद्वोतोगुणवचनादितिङीप् वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्र॒वाच्यं॑ शश्व॒धा वी॒र्यं१॒॑ तदिन्द्र॑स्य॒ कर्म॒ यद॒हिं वि॑वृ॒श्चत् ।
वि वज्रे॑ण परि॒षदो॑ जघा॒नाय॒न्नापोऽय॑नमि॒च्छमा॑नाः ॥ ७ ॥

१ नि० २. २६. ।

प्रऽवाच्यम् । शश्वधा । वीर्यम् । तत् । इन्द्रस्य । कर्म । यत् । अहिम् । विऽवृश्चत् । वि । वज्रेण । परिऽसदः । जघान । आयन् । आपः । अयनम् । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

योऽयमिन्द्रोऽहिंमेघंविवृश्चत् उदकप्रेरणार्थंजघानेतियत्कर्मच्छेदनरूपं तदिदंतस्येन्द्रस्यवीर्यसामर्थ्यं शश्वधासर्वदाप्रवाच्यं प्रकर्षेणवचनीयं तथासइन्द्रः परिषदः परितःसीदतःआसीनान्प्रतिबन्धकारिणोसुरान्वज्रेणविजघान अथायनंस्थानमिच्छमानाइच्छन्त्यआपआयन्यान्ति ॥ प्रवाच्यं वचपरिभाषणेइत्यस्माद्दहलोर्ण्यदितिण्यत् णित्त्वादुपधावृद्धिः वचोशब्दसंज्ञायामितिकुत्वाभावः व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं यद्वा वाचयतेरचोयत् यतोनावइतिस्वरः । शश्वधा शश्वच्छब्दात्स्वार्थेधाप्रत्ययः तकारलोपश्चद्रष्टव्यः । विवृश्चत् ओव्रश्चूछेदने तुदादिः लङि ग्रहिज्यावयीत्यादिनासंप्रसारणं सहसुपेत्यत्रसहेतियोगविभागात्समासः समासस्वरः । परिषदः क्विप् संहितायांसदिरप्रतेरितिषत्वम् । जघान हन्तेर्लिटिणलिरूपं निघातः । आयन् अयगतावित्यस्यलङिरूपं पादादित्वादनिघातः । इच्छमानाः इषुइच्छायामित्यस्माद्व्यत्ययेनशानच् तस्यलसार्वधातुकस्वरेकृतेप्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एतद्वचोजरितर्मापिमृष्ठाआयत्तेघोषानुत्तरायुगानि ।
उक्थेषुकारोप्रतिनोजुषस्वमानोनिकःपुरुषत्रानमस्ते ॥८॥

एतत् । वचः । जरितः । मा । अपि । मृष्ठाः । आ । यत् । ते । घोषान् । उत्ऽतरा । युगानि । उक्थेषु । कारो इति । प्रति । नः । जुषस्व । मा । नः । नि । करिति कः । पुरुषऽत्रा । नमः । ते ॥८॥

नद्यःप्रसङ्गादिन्द्रस्तोत्रंकृत्वाविश्वामित्रंप्रत्यूचुः—जरितः स्तोतर्हेविश्वामित्र तेत्वदीयंयत्संवादात्मकंवचः त्वंनोऽभीत्यावोपानुद्धोपयन्वर्तसे एतद्वचोमापिमृष्ठाः माविस्मार्षीः किंकारणम् उत्तरायुगानि उत्तरेषुयाज्ञिकेषुयुगेष्वहःसुउक्थेषु कारोशस्त्राणांकर्तस्त्वं नोऽस्मान्प्रतिजुषस्व संवादात्मकेनतेनवाक्येनप्रतिसेवस्व इदानींनोऽस्मान्पुरुषत्रापुरुषेषुमानिकः उक्तिप्रत्युक्तिरूपसंवादवाक्याध्यापनेनानितरांपुंवत्प्रागल्भ्यंमाकार्षीः तेतुभ्यंनमः ॥ मृष्ठाः मृजूषशुद्धावित्य-

स्यलङि व्यत्ययेनात्मनेपदम् अदादित्वाच्छपोलुक् त्रश्चादिनापत्वं निघातः । घोषा॑ घुषिर्म्- शब्दनेइत्यस्यशतरि सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादतोगुणेइतिपररूपत्वाभावः सवर्णदीर्घः शतुर्लसार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः । युगानि युजिर्योगे उञ्छादिपुयञ्जन्तत्वेननिपातनादगुणत्वं विशिष्टविषयंचानिपातनमिष्यते कालविशेषेरथाद्युपकरणेचेतितत्रपाठादेवान्तोदात्तत्वं काला- ध्वनोरत्यन्तसंयोगेइतिद्वितीया । कारो करोतेः कृवापाजिमीत्यादिनाउण्प्रत्ययः आमन्त्रितत्वा- न्निघातः । कः करोतेर्लुङि च्लेः मन्त्रेघसेत्यादिनालुक् हल्ङ्याब्भ्योदिनासिचोलोपः नमाङ्योगेइत्य- डभावः । पुरुषत्रा देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्योद्वितीयासप्तम्योर्बहुलमितिसप्तम्यर्थेत्राप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ओषुस्वंसारःकारवेशृणोतययौवोदूरादनंसारथेन ।
निषूनंमध्वंभवंतासुपाराअंधोअक्षाःसिन्धवःस्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति॑ । सु । स्वसारः । कारवे । शृणोत । ययौ । वः । दूरात् ।
अनसा । रथेन । नि । सु । नमध्वम् । भवत । सुपाराः ।
अधःऽअक्षाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रोनदीःप्रत्युवाच स्वसारोभगिन्यःसिन्धवोहेनद्यः कारवे स्तोत्रंकुर्वाणस्यमम वचनं सुसुष्ठुओशृणोत शृणुतैव अनसाशकटेनरथेनचसहदूराद्विप्रकृष्टाद्देशाद्वोयुष्मान्ययौ प्राप्तोऽस्मि यूयं सु सुष्ठुनिनमध्वम् आत्मनास्वयंप्रह्वाभवत तथासुपाराःरथादीनांतीरात्सुखेनावरोहणारोहणेयथास्यातांतथाशोभनरोधसश्चभवत किंच यूयंस्रोत्याभिः स्रवणशीलाभिरद्भिःअधोअक्षाः रथाङ्गस्याक्षस्याधस्ताद्भवत यदा आपोऽक्षस्याधस्ताद्भवन्तितदारथादीनिनेतुंशक्यन्ते तस्मात्तत्परिमाणोदकाभवतेत्यभिप्रायः ॥ ओइतिप्रगृह्यसंज्ञा । शृणोत श्रुश्रवणेइत्यस्यलोटितप्रत्ययस्यतप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः पित्त्वाद्गुणः निघातः । ययौ याप्रापणेइत्यस्य भूतमात्रेलिट्युत्तमे णलिआतऔणलइत्यौकारः एकादेशस्वरः । वः युष्मच्छब्दस्यद्वितीयाया बहुवचनस्यवस्नसावितिवसादेशः । सु निपातस्येतिसंहितायांदीर्घः । नमध्वं णमुप्रह्वत्वेशब्देइत्यस्यकर्मकर्तरिनदुहस्नुनमांयक्चिणावितिप्रतिषेधाद्यगभावः । अधोअक्षाः अधरशब्दस्यपूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषामित्यासिप्रत्ययः अधादेशश्च अक्षशब्दोऽशूव्याप्तावित्यस्मादश-

देवनइतिसप्रत्ययान्तः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । सिन्धवः आमन्त्रितत्वान्निघातः । स्रोत्याभिः स्रोतःशब्दात्स्रोतसोविभाषाड्यड्यावितिड्यप्रत्ययः ड्यित्वाट्टिलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आतेकारोशृणवामावचांसिययाथदूरादनसारथेन ।
नितेनंसैपीप्यानेवयोषामर्यायेवकन्याशश्वचैते ॥ १० ॥ १३ ॥

आ । ते । कारो इति । शृणवाम । वचांसि । ययाथ । दूरात् । अनसा । रथेन । नि । ते । नंसै । पीप्यानाऽइव । योषा । मर्यायऽइव । कन्या । शश्वचै । ते इति ते ॥ १० ॥ १३ ॥

नद्यःपूर्वविश्वामित्रवाक्यंप्रत्याख्यायानयर्चातस्यवाक्यमाशुश्रुवुः कारोस्तोत्रंकुर्वाण हे-विश्वामित्र ते तव वचांसि इमानिवाक्यानि आशृणवाम कात्स्न्येनशृणुमः तवसमीहितं प्रयोजनंकुर्मइत्यर्थः अनसाशकटेनरथेनचसहययाथ यतोदूरादागतोसि वयंचतेत्ववर्थंनि-नंसैनीचैर्नमाम । प्रत्येकविवक्षयात्रैकवचनं रथेनगन्तुंपाथोदकाभवामेत्यर्थः । तत्रदृष्टान्तः—पीप्यानेवयोषा पीप्यानापुत्रंस्तनंपाययन्तीयोषामातायथाप्रह्वीभवति दृष्टान्तान्तरं—यथाकन्या युवतिर्मर्यायेवमनुष्यायपित्रेभ्रात्रेवाशश्वचैपरिष्वजनायनम्राभवतितद्वत् तेत्वदर्थंप्रह्वीभवाम: तेइतिपुनरुक्तिरादरार्था एतामृचंयास्कएवंव्याचष्टे—आशृणवामतेकारोवचनानियाहिदूरादनसाचरथेनचनिनमामतेपाययमानेवयोषापुत्रंमर्यायेवकन्यापरिष्वजनायनिनमाइति वेति ॥ कारो सम्बुद्धौशाकल्यस्येतावितिप्रगृह्यसंज्ञा । शृणवाम श्रुश्रवणेइत्यस्यलोटि आडुत्तमस्यपिच्चेत्याडागमः पित्त्वाद्गुणः निघातः । ययाथ यांप्रापणेइत्यस्यभूतमात्रेलिटिथलि एकाचउपदेशेनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः लित्स्वरः । अनसा सहार्थेतृतीया । नंसै णमुप्रह्वत्वेइत्यस्यलेट्युत्तमे सिब्बहुलमितिसिप् वैतोन्यत्रेतिएकारादेशः निघातः । पीप्यानेव पीङ्पानेइत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्यलिटिकानचिरूपं चित्स्वरः । योषा युमिश्रणे वृतॄवादिहनीत्यादिना सप्रत्ययः यौतीतियोषा वृषादित्वादाद्युदात्तः । शश्वचै ष्वञ्जपरिष्वङ्गेइत्यस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् पृषोदरादित्वादिष्टरूपसिद्धिः अन्तोदात्तश्च ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

---

१ नि० २. २७. ।

अथैकादशी—

यदङ्गत्वाभरताःसंतरेयुर्गव्यन्ग्रामइषितइन्द्रजूतः ।
अर्षादहप्रसवःसर्गतक्तआवोवृणेसुमतिंयज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

यत् । अङ्ग । त्वा । भरताः । सम्ऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः ।
इषितः । इन्द्रऽजूतः । अर्षात् । अह । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः ।
आ । वः । वृणे । सुऽमतिम् । यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

विश्वामित्रोनदीःप्रत्युवाच अङ्गेत्यामन्त्रणे हेनद्यः यद्यस्माद्युष्माभिरुत्तितीर्षोर्ममोत्तरणमभ्यनुज्ञातम् तस्माद्भरताःभरतकुलजामदीयाः सर्वेत्वापरस्परमेकतामापन्नांनदींत्वांसन्तरेयुः सम्यगुत्तीर्णाभवेयुः तदेवविशिनष्टि—गव्यन्गाउदकानितरीतुमिच्छन् इषितस्त्वयाभ्यनुज्ञातइन्द्रजूतः युष्माकंप्रवर्तकेनेन्द्रेणचप्रेरितोग्रामोभरतानांसंघः अर्षात्संतरेत् यतः सर्गतक्तगमनायप्रवृत्तः प्रसवस्तेषामुद्योगोऽहपूर्वंयुष्माभिरनुज्ञातः अहंतुयज्ञियानांयज्ञार्हाणांवोयुष्माकंसुमतिंशोभनांस्तुतिमावृणे सर्वतःसंभजे ॥ भरताः भरतशब्दादुत्सादित्वादञ् तस्ययञञोश्चेतिलुक् अतच् प्रत्ययस्वरः । संतरेयुः तरतेर्लिङ्झिजुसिरूपं झेर्लसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः । गव्यन् गाआत्मनइच्छन् सुपःक्यच् एकादेशस्वरः । ग्रामः ग्रसतेराचेतिमन्प्रत्ययःआकारादेशश्च नित्स्वरः । इन्द्रजूतः जूइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः श्र्युकःकितीतिनिष्ठायामिट्प्रतिषेधः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अर्षात् ऋषीगतावित्यस्य लेटि तिपि सिब्बहुलमितिसिप् लेटोऽडागमः एकाचइतीट्प्रतिषेधः गुणः प्रत्ययस्यापित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । वृणे वृङ्संभक्तावित्यस्यलटिरूपम् । यज्ञियानां यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति घप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अतारिषुर्भरतागव्यवःसमभक्तविप्रःसुमतिंनदीनाम् ।
प्रपिन्वध्वमिषयन्तीःसुराधाआवक्षणाःपृणध्वंयातशीभम् ॥१२

अतारिषुः । भरताः । गव्यवः । सम् । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिम् ।
नदीनाम् । प्र । पिन्वध्वम् । इषयन्तीः । सुऽराधाः । आ ।
वक्षणाः । पृणध्वम् । यात । शीभम् ॥ १२ ॥

गव्यवः गा आत्मन इच्छन्तः भरताः भरतकुलजाः सर्वे अतारिषुः तां नदीं समतरन् विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त समभजत यूयं तु यथापूर्वमिपयन्तीः कुल्यादिद्वारान्नं कुर्वाणा अत एव सुराधाः शोभनधनोपेताः यूयं वक्षणाः कृत्रिमसरितः कुल्याः प्रपिन्वध्वं प्रकर्षेण तर्पयत आपृणध्वं ताः सर्वतः पूरयत च शीभं शीघ्रं यात गच्छत च । अतारिषुः तॄ प्लवनतरणयोरित्यस्य लुङि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः अडागमस्वरः । गव्यवः सुपः क्यच् क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः तस्य स्वरः । अभक्त भज सेवायामित्यस्य लुङि सिचो झलो झलीति लोपः पादादित्वादनिघातः । पिन्वध्वं पिवि सेचन इत्यस्य लोटि रूपं निघातः । इपयन्तीः इपं कुर्वत्यः तत्करोतीति णिच् णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येतीष्ठवद्भावाट्टेरिति टिलोपः वाछन्दसीति सवर्णदीर्घः प्रत्ययस्वरः । पृणध्वं पृण प्रीणने लोटि रूपं व्यत्ययेनात्मनेपदं वाक्यभेदादनिघातः । यात या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपम् अत्रापि न निघातः । शीभं शीभृ कत्थने श्लाघ्यते तेनेन तद्वानिति करणे घञ् ञित्स्वरः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी–

उद्व ऊर्मिः शम्या हन्त्वापो योक्त्राणि मुञ्चत ।
माऽदुष्कृतौ व्येनसाघ्न्यौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हन्तु । आपः । योक्त्राणि । मुञ्चत ।
मा । अदुःऽकृतौ । विऽएनसा । अघ्न्यौ । शूनम् । आ । अरताम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

पूर्वमुत्तीर्णो विश्वामित्रो नदीरुक्त्वाधुनोत्तितीर्षुः पुनराह हे नद्यः वो युष्माकमूर्मिस्तरङ्गः शम्या युगकीलाः युग्यकण्ठपार्श्वादिसंलग्नाः रज्जवः उदूर्ध्वं यथा भवन्ति तथा हन्तु गच्छतु सतरङ्गो रज्जूनामधो गच्छत्वित्यभिप्रायः तथा हे आपः यूयं योक्त्राणि ताः रज्जूर्मुञ्चत यथा नस्पृशन्ति तथा यान्त्वित्यभिप्रायः व्येनसा विगतपापे अत एव अदुष्कृतौ कल्याणकर्मकारिण्यौ अघ्न्यौ अघ्न्येन केनापि तिरस्करणीयौ विपाट्छुतुद्र्यौ रथानां शूनं समृद्धिमारताम् आगच्छताम् एवं विश्वामित्रो नदीः स्तुत्वा ताभिरनुज्ञातोतरदिति ॥ ऊर्मिः ऋ गतौ अर्तेरूच्चेति मिप्रत्ययः ऊरित्ययमादेशो धातोः ऋच्छतीत्यूर्मिः प्रत्ययस्वरः । शम्याः शमु उपशमे पोरदुपधादिति यत्प्रत्ययः यतोनाव इत्याद्युदात्तत्वम् । हन्तु हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि रूपं निघातः । योक्त्राणि युजिर् योगे करणे दाम्नीशसयुयुजेत्यादिना ष्ट्रन्प्रत्ययः नित्स्वरः । मुञ्चत मुच्लृ मोक्षणे निघातः ।

अदुष्कृतौ इसुसोःसामर्थ्यइतिविसर्जनीयस्यषत्वम् । न्येनसा बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः सुपो डादेशः । अघ्न्यौ हनहिंसागत्योरित्यस्य नञ्पूर्वस्य अघ्न्यादयश्चेतिनिपातनाद्यक् कित्त्वादुपधालोपः होहन्तेरितिघत्वं सर्वेविधीनछन्दसिविकल्पितत्वादत्र औङःशीभावाभावः एकादेशस्वरः । शूनं श्वयतेर्नपुंसकेभावेक्तइतिक्तः यजादित्वात्संप्रसारणं हलइतिदीर्घत्वम् ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वं निष्ठाचद्व्यजनादित्याद्युदात्तः । अरताम् ऋगतावित्यस्यलुङि च्लेःसर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यङादेशः ऋदृशोऽङिगुणः नमाङ्योगेइत्यडभावः निघातः ॥ १३ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

इन्द्रःपूर्भिदित्येकादशर्चंपञ्चमंसूक्तम् वैश्वामित्रं त्रैष्टुभम् ऐन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—इन्द्रः पूर्भिदेकादशेति अग्निष्टोमेमाध्यंदिनेसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रइन्द्रःपूर्भिदितिसूक्तम् । हौत्रकाणामितिखण्डेसूत्रितम्—इन्द्रःपूर्भिदुदुब्रह्माणीति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिमाध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेचातुर्विंशिकातिदिष्टस्याहीनसूक्तस्यस्थानेत्रीणिसंपातसूक्तानि तत्रेदंप्रथमं सूत्रितञ्च—इन्द्रःपूर्भिदपइन्द्यास्तिग्मशृङ्गइति । उद्भिद्बलभिदोर्निष्केवल्येएतत्सूक्तंनिविद्धानीयं सूत्रितञ्च—इन्द्रसोममिन्द्रःपूर्भिदितिमध्यन्दिनइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

इन्द्रः॑पू॒र्भिदाति॑र॒द्दास॑म॒र्कैर्वि॒दद्व॑सु॒र्दय॑मानो॒विशत्रू॑न् ।
ब्रह्म॑जूतस्त॒न्वा॑वावृधा॒नोभूरि॑दात्र॒आपृ॑ण॒द्रोद॑सीउ॒भे ॥ १ ॥

इन्द्रः॑ । पूः॒ऽभित् । आ । अ॒ति॒र॒त् । दास॑म् । अ॒र्कैः । वि॒दत्ऽव॑सुः । दय॑मानः । वि । शत्रू॑न् । ब्रह्म॑ऽजूतः । त॒न्वा॑ । व॒वृ॒धा॒नः । भूरि॑ऽदात्रः । आ । अ॒पृ॒ण॒त् । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति—पूर्भिदसुरपुराम्भेत्ता अतएवविदद्वसुः वेदयाद्भिःस्वमहिमप्रख्यापकैर्वसुभिर्युक्तः शत्रूनसुरान्विदयमानःविशेषेणहिंसन् तथाचयास्कः—विदद्वसुर्दयमानोविशत्रूनितिहिंसाकर्मेति । तादृशइन्द्रोदासंदस्यतेनेनतमइतिदासोवासरस्तमर्कैरर्चनीयैःस्वतेजोभिरातिरत् समन्तादवर्धयत् इन्द्रस्यसूर्यात्मकत्वात् तथाचस्मृतिः—चैत्रमासेतपेदिन्द्रइति किञ्च

१ नि० ४.१५.

ब्रह्मजूतःब्रह्मणास्तोत्रेणाकृष्टः यद्वा ब्रह्मणा जगत्स्रष्ट्राप्रेरितः तन्वा स्वशरीरेणवावृधानोवर्धमानः भूरिदात्रोदायतेलूयतेनेनशत्रुशिरइतिदात्रमायुधं बहुविधायुधोपेतः तादृशइन्द्रः उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ आपृणत् सर्वतोतर्पयत् ॥ पूर्भित् भिदिर्विदारणे क्विप् । अतिरत् तरतेर्व्यत्ययेनशः ऋतइद्धातोरितीत्वं निघातः । दासं करणेघञ् ञित्स्वरः । विदद्वसुः विदेरन्तर्भावितण्यर्थस्यशतरि अदादित्वाच्छपोलुकिसति प्रत्ययस्वरेणशतुरुदात्तत्वम् बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । दयमानः दयदानगतिरक्षणहिंसाग्रहणेषु आत्मनेपदी लटःशानच् मलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः । वावृधानः वृधुवर्धने कानचिरूपं संहितायामभ्यासस्य तुजादित्वाद्दीर्घः । भूरिदात्रः पूलवने करणे दाम्नीत्यादिनाष्ट्रन्प्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अपृणत् पृणप्रीणनेइत्यस्य लङ्तुदादित्वाच्छः निघातः । रोदसी रुदेरसुनिरूपं नित्स्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

मखस्यतेतविषस्यप्रजूतिमियर्मिवाचममृतायभूषन् ।
इन्द्रक्षितीनामसिमानुषीणांविशांदैवीनामुतपूर्वयावा ॥ २ ॥

मखस्य । ते । तविषस्य । प्र । जूतिम् । इयर्मि । वाचम् ।
अमृताय । भूषन् । इन्द्र । क्षितीनाम् । असि । मानुषीणाम् ।
विशाम् । दैवीनाम् । उत । पूर्वऽयावा ॥ २ ॥

हेइन्द्र भूषन्त्वामलङ्कुर्वन् अहंमखस्य महनीयस्य स्तुत्यस्य तविषस्य बलवतस्तेतवजूतिंमनसाप्रेरितांवाचं स्तुतिलक्षणाममृतायामृतार्थंप्रेयर्मि प्रकर्षेणोच्चारयामि मानुषीणांक्षितीनांमनोर्जातानांमनुष्याणाम् उतापिच दैवीनांदेवसंबन्धिनीनांविशांप्रजानांपूर्वयावा अग्रतोगन्तात्वमसि । मखस्य महपूजायां नहेर्हलोपश्चेतिहलोपइत्यनुवृत्तौमहेश्चेतिखप्रत्ययः हलोपश्च मह्यतेपूज्यतेसर्वैरितिमखः खान्तस्याश्मादेरित्यन्तोदात्तत्वं यद्यपिमकारादिर्भवति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति । तविषस्य तवतेष्टिषच्प्रत्ययः चित्स्वरः । जूतिम् ऊतियूतीत्यादिनाक्तिनउदात्तत्वम् । इयर्मि अर्तिर्जुहोत्यादिः अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वम् अभ्यासस्येतीयङादेशः पादादित्वान्ननिघातः अभ्यस्तस्वरः । भूषन् भूषअलङ्कारेइत्यस्यशतरिरूपं शतुर्लसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । असि अस्तेर्लटिरूपं निघातः । मानुषीणां मनोर्जातावित्यञ् षुगागमः टिड्ढाणञितिङीप् ञित्स्वरः । दैवीनां देवाद्यञञावित्यञ् अत्रापिपूर्ववत्ङीप् ञित्स्वरः । पूर्वयावा याप्रापणेइत्यस्मादातोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिवनिप् कृदुत्तरपदस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रोवृत्रमवृणोच्छर्धनीतिःप्रमायिनाममिनाद्वर्पणीतिः ।
अहन्व्यंसमुशधग्वनेष्वाविर्धेनाअकृणोद्राम्याणाम् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । वृत्रम् । अवृणोत् । शर्धऽनीतिः । प्र । मायिनाम् ।
अमिनात् । वर्पऽनीतिः । अहन् । विऽअंसम् । उशधक् । वनेषु ।
आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणाम् ॥ ३ ॥

शर्धनीतिः नयनंनीतिःकर्म शर्धंप्रवृद्धंनीतिःकर्मयस्यसतथोक्तः सइन्द्रोवृत्रमसुरम् अवृणोद्बलेनारुधत् तथावर्पणीतिः युद्धेपरप्रहाराणांनिवारककर्माइन्द्रः मायिनां द्वितीयार्थेषष्ठी मायिनोऽसुरान्प्रामिनात् प्रकर्षेणावधीत् उशधक् शत्रुवधंकामयमानइन्द्रः वनेषुगूढचारिणमसुरंव्यंसं विगतांसंयथाभवातितथाहन् जघान अथ तस्मिन्रात्रिचरेगवामपहर्तरिहतेसति राम्याणांरमणंस्त्रीभिः सहक्रीडारामः तमर्हतीतिराम्यारात्रयः तासांरात्रीणामन्तःस्थिताः धेनाःगाः आविरकृणोत् प्रकटाअकरोत् रात्रीणामसुराक्रान्तत्वेतैत्तिरीयकम्—अहर्देवानामासीद्रात्रिरसुराणांतेसुरायद्देवानांवित्तंवेद्यमासीत्तेनसहरात्रिंप्राविशन्निति येदिवास्तोतारोराम्यास्तेषांवाचो धेनाइति ॥ अवृणोत् वृञ्वरणइत्यस्यलङिरूपं निघातः । शर्धनीतिः शर्धतिरुत्साहार्थः अस्मात्कर्मणिघञ् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । अमिनात् मीञ्हिंसायामित्यस्यलङि मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वः निघातः । अहन् हन्तेर्लङिरूपम् । उशधक् वशकान्तौ पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । आविः स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेनपठितत्वादन्तोदात्तः । धेना धेट्पाने धेटइच्चेतिनप्रत्ययः इकारश्चान्तादेशः गुणः धयन्तितामितिधेनावाक् धेनाजिगातीत्यत्रप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः अत्र व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । अकृणोत् कृवि हिंसाकरणयोः निघातः । राम्याणां रमुक्रीडायां राममर्हतीत्यर्थे छन्दसिचेतियप्रत्ययः तस्यस्वरः यद्वा रमेरन्तर्णीतण्यर्थादघ्न्यादयश्चेतियक्प्रत्ययः प्ररमयतिभूतानि नक्तंचारीण्युपरमयतीतिराणीतियास्कः । वर्णव्यत्ययः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

इन्द्रःस्वर्षाजनयन्नहानिजिगायोशिग्भिःपृतनाअभिष्टिः ।
प्रारोचयन्मनवेकेतुमह्नामविन्दज्ज्योतिर्बृहतेरणाय ॥ ४ ॥

१ नि० २. १८. ।

इन्द्रः। स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उशिक्ऽभिः । पृतनाः । अभिष्टिः । प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुम् । अह्नाम् । अविन्दत् । ज्योतिः । बृहते । रणाय ॥ ४ ॥

स्वर्षाः स्वर्गप्रदः इन्द्रःअहानि स्वतेजोभिर्जनयन् उशिग्भिः युद्धंकामयमानैरङ्गिरोभिःसहपृतनाःपरकीयाःसेनाअभिष्टिरभिभावुकःसन् जिगाय शत्रूनजैषीत् शत्रुवधानन्तरंमनवेमनुष्यायकर्मकर्त्रेयजमानायतदर्थं तथा अह्नांकेतुंप्रज्ञापकंसूर्यंप्रारोचयत् तथान्धतमोरूपासुरवधात्प्रकर्षेणादीपयत् ततोवृहतेमहतेरणाययुद्धप्रकाशनायज्योतिःप्रकाशमविन्दत् अलभत ॥ स्वर्षाः षणुदाने क्विप् जनसनखनांसञ्झलोरित्यात्वं सनोतेरनइतिषत्वम् अहरादीनांपत्यादिषूपसंख्यानमितिविसर्जनीयस्यरुत्वम् । जिगाय जिजयेइत्यस्यलिटि सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः लित्स्वरः । पृतनाः पृङ्व्यायामे कृपृभ्यांकिदितितनन्प्रत्ययः व्याप्रियन्तेऽत्रयोद्धारइतिपृतनाःसेनाः नित्त्वादाद्युदात्तः । अभिष्टिः अभिगन्ता इषगतौ मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिन्नुदात्तः सहिभावपरोऽपिभवितारंलक्षयति तितुत्रतथेत्यादिनेट्प्रतिषेधः शकन्ध्वादित्वात्पररूपत्वं कृदुत्तरपदस्वरः । अरोचयत् रुचदीप्तावित्यस्यलङिरूपम् । मनवे मनज्ञानेशृस्वृस्निहीत्यादिनाउप्रत्ययः निदनुवृत्तेराद्युदात्तः । अविन्दत् विदॢलाभेइत्यस्यशेमुचादीनामितिनुम् पादादित्वादनिघातः । रणाय क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिसंप्रदानसंज्ञा रणतिःशब्दार्थः वशिरण्योरुपसंख्यानमित्यप्प्रत्ययः रणन्तिशब्दंकुर्वन्ति परस्परंयोद्धारोऽत्रेतिरणःसंग्रामः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्द्रस्तुजोबर्हणाआविवेशनृवद्दधानोनर्यापुरूणि ।
अचेतयद्धियइमाजरित्रेप्रेमंवर्णमतिरच्छुक्रमासाम् ॥५॥१५॥

इन्द्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्या । पुरूणि । अचेतयत् । धियः । इमाः । जरित्रे । प्र । इमम् । वर्णम् । अतिरत् । शुक्रम् । आसाम् ॥ ५ ॥ १५ ॥

सतादृशइन्द्रस्तुजोबाधिकाः बर्हणाः युद्धोत्साहेनवर्धमानाःपरकीयाःसेनाः। नृवन्मनुष्यवदाविवेश प्रकाशंलब्ध्वाप्राविशत् किंकुर्वन् पुरूणिबहूनि नर्या युद्धनयनकारिणांयोग्यानि धनानिदधानः प्रयच्छन्नाविवेश सइन्द्रोजरित्रेस्तोत्रे इमादृश्यमानाधियउपसोध्यायन्त्यासुमनुष्याइतिताधियोचेतयत्आज्ञापयत् अथासामुपसामिमंशुक्रंवर्णंप्रकाशेनयुक्तंप्रातिरत् स्वतेजसा प्रकर्षेणवर्धयातिस्म धीशब्दस्योपःपरत्वेमन्त्रवर्णः—शुक्रवर्णामुदुनोयंसतेधियमिति । तुजः तुजहिंसायां क्विप् धातुस्वरः । बर्हणाः बृहिवृद्धौ अस्माद्युच्बहुलमितिकर्तरियुच् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । विवेश विशतेर्लिटिरूपं निघातः । नृवत् नृशब्दात्तेनतुल्यमितिवतिप्रत्ययः तस्यस्वरः । दधानः दधातेःशानचिरूपम् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । नर्या नरेषुसाधूनिइत्यर्थेतत्र साधुरितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । अचेतयत् चितीसंज्ञानेइत्यस्यण्यन्तस्यलङिरूपम् अडागमस्वरः । धियः ध्यैचिन्तायाम् अन्येभ्योऽपिदृश्यतइतिक्विप् दृशिग्रहणात्संप्रसारणं धातुस्वरः । इमाः दश्चेतिदकारस्यमकारः एकादेशस्वरः । अतिरत् तरतेर्व्यत्ययेनशः निघातः । आसाम् इदमोन्वादेशेशितिअशादेशोऽनुदात्तश्च प्रत्ययः सुस्वादनुदात्तः अतःसर्वोनुदात्तः ॥ १ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

म॒हो म॒हानि॑ पनयन्त्य॒स्येन्द्र॑स्य॒ कर्म॒ सुकृ॑ता पु॒रूणि॑ ।
वृ॒जने॑न वृजि॒नान्त्सं पि॑पेष मा॒याभि॒र्दस्यूँ॑र॒भिभू॑त्योजाः ॥ ६ ॥

म॒हः । म॒हानि॑ । प॒न॒य॒न्ति॒ । अ॒स्य॒ । इन्द्र॑स्य । कर्म॑ । सु॒ऽकृ॑ता । पु॒रूणि॑ । वृ॒जने॑न । वृ॒जि॒नान् । सम् । पि॒पे॒ष॒ । मा॒याभिः॑ । दस्यू॑न् । अ॒भिभू॑तिऽओजाः ॥ ६ ॥

महोमहतः अस्यैतादृशसामर्थ्यस्य इन्द्रस्य महानिमंहनीयानिपुरूणिबहूनिसुकृतासुष्ठुकृतानि कर्माणि वृत्रहननादीनिकर्माणि पनयन्तिस्तुवन्ति इन्द्रस्यकर्मसुकृतापुरूणीत्येतत्पदकदम्बकम् अत्र अर्थभेदात्पदकालेनोत्सृज्यते तादृशइन्द्रःवृजनेन वर्ज्यन्तेशत्रवोऽनेनेतिवृजनंबलं तेनबलेन वृजिनान्पापरूपानसुरान्संपिपेष सम्यक्चूर्णीचकार तथाभिभूत्योजाः अभिभूतिःशत्रुविषयोभिभवः तत्रओजोबलमस्येतिअभिभूत्योजाः शत्रूणांपराभवेसमर्थः तादृशइन्द्रोदस्यूनुपक्षपयितॄनसुरान्मायाभिःकपटैःसंपिपेष ॥ पनयन्ति पनतेःस्तुत्यर्थस्यगुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यइत्यायप्र-

१ ऋ० सं० २. १२.।

त्ययः ह्रस्वश्छान्दसः निपातः । वृजनेन वृजीवर्जने कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्भ्यःक्युरिति क्युप्रत्ययः कित्त्वादगुणः प्रत्ययस्वरः । वृजिनान् वृजीवर्जने वृजेःकिच्चेतीनच्प्रत्ययः वृजिनंपापं तद्वन्तः अर्शआदित्वादच् एकादेशस्वरः । पिपेष पिष्लृसंचूर्णनेइत्यस्य लिटि णल्लिरूपं निपातः । अभिभूत्योजाः भूतिर्भवनं भावेक्तिन् तादौचनितीत्यभेःप्रकृतिस्वरत्वम् अभिभूतम् ओजोयस्येति सप्तम्युपमानपूर्वपदस्यबहुव्रीहिरितिसमासः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

युधेन्द्रोमह्नावरिवश्चकारदेवेभ्यःसत्पतिश्चर्षणिप्राः ।
विवस्वतःसदनेअस्यतानिविप्राउक्थेभिःकवयोगृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इन्द्रः । मह्ना । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्ऽपतिः ।
चर्षणिऽप्राः । विवस्वतः । सदने । अस्य । तानि । विप्राः ।
उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

सत्पतिः सतांदेवानांपतिः चर्षणिप्राः चर्षणीनांमनुष्याणाम् अपेक्षितफलप्रदानेनकामपूरकः सइन्द्रःमह्नामहतायुधायुद्धेन वरिवः भृशंव्रियतेर्थिभिरितिवरिवोधनं तादृशंधनंयुद्धेनलब्ध्वादेवेभ्योदेवनशीलेभ्यःस्तोतृभ्यश्चकार दत्तवान् विप्रामेधाविनः कवयःस्तोतारः विवस्वतः विशेषेणाग्निहोत्रादिकर्मार्थंवसतोयजमानस्यसदनेगृहे अस्येन्द्रस्य तानिवृत्रहननबहुप्रदानादीनिकर्माणिउक्थेभिःस्तोत्रैःगृणन्तिस्तुवन्ति ॥ युधा युधसंप्रहारे भावेसम्पदादिलक्षणःक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तता । वरिवः वृञ्वरणेइत्यस्य यङ्लुकि ऋतश्चेत्यभ्यासस्यरिगागमः तदन्तादसुन् बाहुलकाद्यिलोपः नित्स्वरः । चकार करोतेर्लिटिरूपं निपातः । सत्पतिः अस्तेःशतरिरूपम् सदिति पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । चर्षणिप्राः प्रापूरणे विच् । विवस्वतः विपूर्वाद्वसनिवासेइत्येतस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् मादुपधायाइतितस्यवत्वम् प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । गृणन्ति गृशब्देइत्यस्यलटिरूपं निपातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सत्रासाहंवरेण्यंसहोदांससवांसंस्वरपश्चदेवीः ।
ससानयःपृथिवींद्यामुतेमामिन्द्रंमदन्त्यनुधीरणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहम् । वरेण्यम् । सहःऽदाम् । ससऽवांसम् । स्वः । अपः । च । देवीः । ससान । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । इन्द्रम् । मदन्ति । अनु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥

धीरणासोधियास्तुत्यारणयन्तःस्तोतारःसत्रासाहंमहतोवृत्रादेरभिभवितारम् अतएववरेण्यं सर्वैर्वरणीयं सहोदां दुर्बलस्यार्थिनोबलप्रदं देवींर्देवनशीलाअपःस्वश्चस्वर्लोकञ्च ससवांसं भजमानमिन्द्रमनुमदन्ति हृष्यन्ति इन्द्रहर्षमनुस्वयंहृष्यन्तीत्यर्थः यइन्द्रः पृथिवींमुतापिचद्यांद्युलोकमिमामिममन्तरिक्षलोकंचैतांस्त्रीन्लोकान्ससान तत्तल्लोकवासिभ्योददौ तमनुमदन्तीत्यन्वयः ॥ सत्रासाहं षहमर्षणे छन्दसिसहइतिण्विः णित्त्वादुपधावृद्धिः । ससवांसं षणसम्भक्ताविंत्यस्यक्वसौ इडभावेनकारलोपेरूपम् प्रत्ययस्वरः । ससान षणुदानेइत्यस्यालिटिरूपंनितस्वरः । मदन्ति मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यव्यत्ययेन परस्मैपदं निघातः । धीरणासः रणतीतिरणावाक् धियास्तुत्यारणायेषांतेधीरणाः बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ससानात्याँउतसूर्यंससानेन्द्रःससानपुरुभोजसंगाम् ।
हिरण्ययमुतभोगंससानहत्वीदस्यून्प्रार्यंवर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससान । अत्यान् । उत । सूर्यम् । ससान । इन्द्रः । ससान । पुरुऽभोजसम् । गाम् । हिरण्ययम् । उत । भोगम् । ससान । हत्वी । दस्यून् । प्र । आर्यम् । वर्णम् । आवत् ॥ ९ ॥

पूर्वमन्त्रेप्रतिपादितःसइन्द्रः अत्यानश्वान्ससान युद्धार्थमरुभ्योददौ उतापिच सूर्यं जगत्प्रकाशकमादित्यंससान प्राणिनांव्यवहारनिर्वाहायतेभ्योददौ तथा पुरुभोजसं पुरुभिः सर्वैर्जनैःक्षीरादिद्वारेणोपभुज्यतइतिपुरुभोजाः क्षीरादिरूपबहुविधान्नोपेतङ्गामग्निहोत्रादिसिद्ध्यर्थं ससान तेभ्योददौ उतापिच हिरण्ययं सुवर्णमयंभोगंधनंभुज्यतेऽस्मिन्नितिभोगोगृहंवाससान अर्थिभ्योददौ ततोदस्यून्बाधकानसुरान्हत्वी हत्वाआर्यमुत्तमंवर्णंत्रैवर्णिकंप्रावत् यथाकर्मविघ्नोनभवेत्तथापालयत् ॥ ससान षणुदानेइत्यस्यलिटिणलिरूपं नित्स्वरः । हिरण्ययंहिरण्यशब्दाद्विकारार्थेमयट्वैतयोरितिविहितस्यछन्दसिविषयेऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसीति निपातनान्मयटोमकारलोपः प्रत्ययस्वरः । हत्वी हन्तेःक्त्वार्थेस्नात्व्यादयश्चेति निपातितः प्रत्ययस्वरः । आवत् अवतेर्लङिरूपम् ॥ ९ ॥

अथदशमी–

इन्द्रओषधीरसनोदहानिवनस्पतींरसनोदन्तरिक्षम् ।
बिभेदवलंनुनुदेविवाचोथाभवद्दमिताभिक्रतूनाम् ॥ १० ॥
इन्द्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् ।
अन्तरिक्षम् । विभेद । वलम् । नुनुदे । विऽवाचः । अथ ।
अभवत् । दमिता । अभिऽक्रतूनाम् ॥ १० ॥

तादृशइन्द्रःओषधीःपक्वफलसंयुक्तास्तृणगुल्मादिकाअसनोत् प्राणिनामुपभोगार्थंप्रादात् तथाहानिदिवसांश्चआयुः परिक्रूहयर्थंप्रायच्छत् किञ्च वनस्पतीन्यज्ञार्थंखदिरपलाशादिलक्षणान्वृक्षानसनोत् तथान्तरिक्षंसंचारर्थंप्रादात् तथावलंसंव्रियतेऽनेनाकाशमितिवलोमेघः तंमेघं बिभेद उदकप्रेरणार्थमभिन्दत् विवाचोविरुद्धवाचःप्रतिकूलानसुरान्नुनुदे प्राणिनांरक्षार्थंतान्बबाधे अथानन्तरमभिक्रतूनां क्रतुःकर्मअभिआभिमुख्येनयुद्धार्थंकर्मयेषांतेअभिक्रतवोबलीयांसः शत्रवस्तेषामपिदमिताउपशमयिताभवत् एवंहितकरणाहितपरिहाराभ्यांसर्वाःप्रजाः पालयतिस्मेतिभावः ॥ असनोत् षणुदानेइत्यस्यलङिरूपम् । वनस्पतीन् पारस्करप्रभृतित्वात्सुडागमः वनशब्दोनञ्विषयस्येत्याद्युदात्तः पतिशब्दःप्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः उभेवनस्पत्यादिषुयुगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बिभेद भिदिर्विदारणेइत्यस्यलिटिरूपं लित्स्वरः नुनुदेणुदप्रेरणे इत्यस्यलिटिरूपम् वाक्यभेदादनिघातः प्रत्ययस्वरः । दमिता दमुउपशमेइत्यस्यतृचिरूपंचित्स्वरः । अभिक्रतूनां बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥ ११ ॥ १६
शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् ।
वृत्राणि । समऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥ १६ ॥
एषाऋक्पूर्वमेवव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

तिष्ठाहरीत्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तम् वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रं तिष्ठाहरीइत्यनुक्रमणिका । अग्निष्टुतिमरुत्वतीयशस्त्रेनिविद्धानंसूक्तं सूत्रितञ्च–तिष्ठाहरीयोजातएवेतिमाध्यन्दिनइति इन्द्राग्न्योः कुलायनाम्न्येकाहेऽप्येतन्मरुत्वतीयानिविद्धानम् । सूत्रितञ्च–तिष्ठाहरीमुष्टुहीतिमध्यान्दिनइति । समूढेदशरात्रेतृतीयेछन्दोमेमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तम् ॥ सूत्रितञ्च–तिष्ठाहरीप्रमन्दिनइमाउत्वेतिमरुत्वतीयमिति । अतिरात्रेतृतीयेपर्यायेहोतुः शस्त्रेपरिहितेसत्याद्यातिष्ठाहरीत्येपाशस्त्रयाज्या । सूत्रितञ्च विश्वजितेतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतियाज्येति ।

अस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

तिष्ठा॒ह॒रीरथ॒आयु॒ज्यमा॑नाया॒हिवा॒यु॒र्ननियु॑तो॑नो॒अच्छ॑ ।
पिबा॒स्यन्धो॑अ॒भिसृ॑ष्टो॒अ॒स्मेइ॑न्द्र॒स्वाहा॑ररि॒माते॒मदा॑य ॥ १ ॥

तिष्ठ॑ । हरी॒ इति॑ । रथे॑ । आ । युज्यमा॑ना । या॒हि । वा॒युः ।
न । नि॒ऽयुतः॑ । नः॒ । अच्छ॑ । पिबा॑सि । अन्धः॑ । अ॒भिऽसृ॑ष्टः ।
अ॒स्मे इति॑ । इन्द्र॑ । स्वाहा॑ । र॒रि॒म । ते॒ । मदा॑य ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति–हेइन्द्र रथेस्यन्दनेयुज्यमानासंयुज्यमानौहरी अश्वौ अभिलक्ष्य कंचित्कालमातिष्ठ तत्रदृष्टान्तः–वायुर्नेतियथावायुः रथेनियुज्यमानानियुतोवडवाअभिलक्ष्यकंचित्कालंतिष्ठतितद्वत् अथरथारूढस्त्वंनोऽस्मानच्छाभिलक्ष्यायाहि शीघ्रमागच्छ आगत्यच अस्मे अस्माभिरभिसृष्टोऽनुज्ञातस्त्वमन्धःसोमलक्षणमन्नंपिबासिपिब स्वाहादत्तश्चायंसोमः वयंतेतवमदायहर्षायस्वाहाकृतमिमंररिम ददाम अत्रयाहिवायुर्ननियुतोनोअच्छेत्यत्ररथेनायाहीत्यर्थः आपश्चित्पिप्युस्तर्योनगावइत्यत्रतंत्र तथेतिपदकालेनोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ तिष्ठतेर्लोटिरूपं तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वम् । याहि यातेर्लोटिरूपं हेर्ङित्त्वादन्तोदात्तः । वायुः वागतिगन्धनयोरित्यस्मात्कृवापेत्यादिनाउण् आतोयुक् प्रत्ययस्वरः । पिबासि पातेर्लेट्याडागमः आगमानुदात्तत्वाद्धातुस्वरः । अन्धः अदभक्षणे अदेर्नुम्धश्चेति असुन्नुमागमोधकारश्चान्तादेशः अद्यतेप्राणिभिस्तद्वास्त्वयमत्तीति तथाचश्रुतिः–अद्यतेत्तिचभूतानितस्मादन्नंतदुच्यतइतीति । नित्स्वरः । अस्मे सुपांसुलुगितितृतीयायाःशेआदेशः । ररिम रातेर्लिटिरूपं वाक्यभेदादनिघातः प्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

उपाजिरापुरुहूतायसप्तीहरीरथस्यधूर्ष्वायुनज्मि।
द्रवद्यथासंभृतंविश्वतश्चिदुपेमंयज्ञमावहातइन्द्रम् ॥ २ ॥

उप। अजिरा। पुरुऽहूताय। सप्ती इति। हरी इति। रथस्य।
धूःऽसु। आ। युनज्मि। द्रवत्। यथा। सम्ऽभृतम्। विश्वतः।
चित्। उप। इमम्। यज्ञम्। आ। वहातः। इन्द्रम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र पुरुहूताय पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैर्यज्ञार्थमाहूतायतुभ्यम् अजिरा शीघ्रगमनशीलौसप्ती सर्पणशीलौहरी हरिनामकावश्वौ रथस्यधूर्षुयुगप्रान्तेषु उपायुनज्मि अहंतथासंयोजयामि द्रवत्सरथोयथागच्छेत्तथेतिशेषः विश्वतश्चित्सर्वतःसम्भृतमाग्निर्यजुर्भिः सवितास्तोभैरित्यादियज्ञसंभारैःसंपूर्णमिमंयज्ञंप्रति इन्द्रंत्वामुपावहातः तावश्वौसम्यगावहताम् ॥ धूर्षु धुर्वीहिंसार्थः क्विप् राल्लोपइतिवकारलोपः वोंरुपधायाइतिदीर्घः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तता। युनज्मि युजिर्योगे रुधादिः लटिरूपं निघातः। द्रवत् द्रुगतावित्यस्यछान्दसेलङिरूपम् व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम्। वहातः वहेर्लेट्याडागमेरूपम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उपोनयस्ववृषणातपुष्पोतेमवत्वंवृषभस्वधावः।
ग्रसेतामश्वाविमुचेहशोणादिवेदिवेसदृशीरद्धिधानाः ॥ ३ ॥

उपो इति। नयस्व। वृषणा। तपुःऽपा। उत। ईम्। अव। त्वम्।
वृषभ। स्वधाऽवः। ग्रसेताम्। अश्वा। वि। मुच। इह।
शोणा। दिवेऽदिवे। सऽदृशीः। अद्धि। धानाः ॥ ३ ॥

वृषभ कामानांवर्षक स्वधावःअन्नवन् हेइन्द्र वृषणा सेचनसमर्थौ तपुष्पातापकेभ्यःशत्रुभ्योरक्षकावश्वावुपोनयस्व अस्मत्समीपंप्रापय उतापिच त्वमीमेनंयजमानमवपालय विशोणा शोणवर्णौतावश्वौ इहास्मिन्देवयजनेविमुच विमुञ्च विमुक्तौतावश्वौ ग्रसेतां वि-

घसंभक्षयतां त्वंतुसदृशीरेकंरूपान्धानाःभृष्टयवान्दिवेदिवे प्रतिदिवसमाद्धि भक्षय ॥ नयस्व नयतेर्लोटिरूपम् । तपुष्पा पारक्षणे आतोनुपसर्गेकः सुपांसुलुगितिडादेशः इसुसोःसामर्थ्येइ-तिसंहितायांविसर्जनीयस्यपत्वम् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । अव अवतेर्लोटिरूपम् । स्वधावः म-तुवसोरितिनकारस्यरुत्वं निघातः । ग्रसेतां ग्रसुअदनेइत्यस्यलोट्यातामिरूपं पादादित्वाद-निघातः आतामोऌसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । मुच मुञ्चतेर्लोटिरूपम् आगमानुशासनस्यानि-त्यत्वान्नुमभावः । सदृशीः समानशब्दउपपदे दृशिरप्रेक्षणेइत्यस्मात्समानान्ययोश्चेतिकञ्प्रत्य-यः समानस्यदृक्दृशवतुष्विततिसभावः टिड्ढाणञित्यादिनाङीप् तस्यापित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । आद्धि अदभक्षणेइत्यस्यलोटि अदादित्वाच्छपोलुक् हुझल्भ्योहेर्धिरितिध्यादेशः निघातः । धानाः डुधाञ्धारणपोषणयोः धापॄवस्यज्यतिभ्योनंइतिनप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ३ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनिमाध्यंदिनेसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ब्रह्मणातइत्यारम्भणीया सूत्रितञ्च–ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मीत्युरुंनोलोकमनुनेपिविद्वानिति ।.

अथचतुर्थी–

ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मिहरीसखायासधमादआशू ।
स्थिरंरथंसुखमिन्द्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्वाँउपयाहिसोमम् ॥४॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया ।
सधऽमादे । आशू इति । स्थिरम् । रथम् । सुऽखम् । इन्द्र ।
अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणामन्त्रेणयोक्तव्यौ सधमादे सहमाद्यन्तियोद्धारोऽत्रेतिसहमादोयुद्धं सहमादः सधमादः तस्मिन्युद्धे सखायावेगबलयोःसमानप्रसिद्धी अतएव आशू क्षिप्रगमनोपेतौ तेतवहरी अश्वौ ब्रह्मणास्तोत्रेणयुनज्मि रथेसंयोजयामि स्थिरंसुदृढंसुखंसुष्ठूद्धारंतादृशंरथं अधितिष्ठन्नारूढस्त्वंसोमपानार्थमायाहि प्रजानन्नित्याद्यगमत् ॥ ब्रह्मयुजा युजेरौणादिकःकर्म-णिक्विप् । युनज्मि युजेर्लटिरूपं निघातः । सधमादे मदीहर्षे अधिकरणेघञ् सधमादस्थयो-श्छन्दसीतिसहस्यसधादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । रथम् अधिशीङ्स्थासांकर्मेतिकर्मसंज्ञा । सुखं खनुविदारणे अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः कृदुत्तरपदस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मातेहरीवृषणावीतपृष्ठानिरीरमन्यजमानासोअन्ये ।
अत्यायाहिशश्वतोवयंतेरंसुतेभिःकृणवामसोमैः ॥५॥१७॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये । अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयम् । ते । अरम् । सुतेभिः । कृणवाम । सोमैः ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र वृषणा कामानांसेचकौ वीतपृष्ठा कमनीयपृष्ठभागौ ते तव हरी अन्ये अस्मदन्येयजमानासोयजमानामानिरीरमन् माहर्षयन् वयन्तु सुतेभिरभिषुतैःसोमैस्तेतव अरंपर्याप्तंकृणवाम यथातवतृप्तिर्भवतितथाकुर्मइत्यर्थः त्वंतु अत्यायाहि शश्वतः बहूनन्यानतिक्रम्यसोमपानार्थंशीघ्रमागच्छ ॥ वीतपृष्ठा वीकान्त्यादिषु अस्मात्क्तप्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रीरमन् रमुक्रीडायामित्यस्यण्यन्तस्यलुङिचङिरूपं नमाङ्योगेइत्यडभावः निघातः । अत्यायाहि यातेर्लोटि रूपं गतिर्गतावितिपूर्वनिघातः । कृणवाम कृणोतेर्लोटिरूपं निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

तवायंसोमइतिमाध्यंदिनेसवनेनेष्टुःप्रस्थितयाज्या सूत्रितञ्च–तवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङिन्द्रायसोमाःप्रदिवइति ।

अथषष्ठी–

तवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङ्शश्वत्तमंसुमनाअस्यपाहि ।
अस्मिन्यज्ञेबर्हिष्यानिषद्यादधिष्वेमंजठरइन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तव । अयम् । सोमः । त्वम् । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्ऽतमम् । सुऽमनाः । अस्य । पाहि । अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमम् । जठरे । इन्दुम् । इन्द्र ॥ ६ ॥

हेइन्द्र अयंसोमः तव त्वदर्थमभिषुतः त्वम् अर्वाङ् सोमाभिमुख्येन एहि आयाहि आगत्यच सुमनाःशोभनमनस्कोभूत्वा शश्वत्तमं भूयांसम् अस्येमंसोमं पाहि पिब बर्हिषिप्रवृद्धे अस्मिन्यज्ञेनिपद्योपविश्येन्दुंक्लेदनशीलम् इमंसोमंजठरे आदधिष्व धारय यथानाभेरधस्तान्नगच्छातितथा धारय ओंङ्गिरोभिरागहियज्ञियेभिरित्यत्रनयज्ञविशेषणं ब्रर्हिः किंतुभिन्नरूपंतदित्यतोनोत्सृज्यते ॥ इहिइण्गतौ अस्यलोटिरूपं निघातः । शश्वत्तमम् उञ्छादित्वादन्तोदात्तत्वम् । पाहिपापानेइत्यस्य लोटिरूपं बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् निघातः । निषद्य सदेर्ल्यपि सदिरप्रतेरितिषत्वं लित्स्वरः । दाधिष्व दधातेर्लोटि छन्दस्युभयथेतिथासआर्धधातुकत्वादिडागमः प्रत्ययस्वरः । इन्दुम् उन्दीक्लेदने उन्देरिच्चादेरित्युप्रत्ययः धातोरादेरिकारादेशः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

स्तीर्णंतेबर्हिःसुतइन्द्रसोमःकृताधानाअत्तवेतेहरिभ्याम् ।
तदोकसेपुरुशाकायवृष्णेमरुत्वतेतुभ्यंराताहवींषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णम् । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः ।
अत्तवे । ते । हरिऽभ्याम् । तत्ऽओकसे । पुरुऽशाकाय ।
वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यम् । राता । हवींषि ॥ ७ ॥

हेइन्द्र तेतवोपवेशनार्थं बर्हिःस्तीर्णंविस्तृतं तथा सोमश्च त्वदर्थंसुतोऽभिषुतः ते तव हरिभ्यामत्तवे भक्षणार्थं धानाभृष्टयवाः कृताः संपादिताः तदोकसे तद्बर्हिरोकोनिलयो यस्य तस्मै पुरुशाकाय बहुभिःस्तुत्याय यद्वा बहुसहायाय वृष्णेकामानांवर्षित्रे मरुत्वते मरुतोदेवविशस्तद्वते एवंभूताय तुभ्यं हवींषिसोमाज्यादीनिराता अस्माभिर्दत्तानितानिसेवस्वेतिभावः ॥ स्तीर्णं स्तृञ् आच्छादनेइत्यस्य ऋतइद्धातोरितीत्वं रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वं प्रत्ययस्वरः । अत्तवे अदभक्षणेइत्यस्मात्तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः नित्स्वरः । तदोकसे बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । पुरुशाकाय शक्लृशक्तायांवाचीत्यस्मात्कर्मणिघञ् चजोःकुघिण्ण्यतोरितिकुत्वं कृदुत्तरपदस्वरः । मरुत्वते तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायांतकारस्यजश्त्वाभावः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । राता रादानेइत्यस्मात्कर्मणिक्तः प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० ७.

अथाष्टमी–

इमंनरः पर्वतास्तुभ्यमापःसमिन्द्रगोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।
तस्यागत्यासुमनाऋष्वपाहिप्रजानन्विद्वान्पथ्या३अनुस्वाः॥८॥

इमम् । नरः । पर्वताः । तुभ्यम् । आपः । सम् । इन्द्र । गोभिः ।
मधुऽमन्तम् । अक्रन् । तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व ।
पाहि । प्रऽजानन् । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः॥ ८ ॥

हेइन्द्र नरः कर्मणांनेतारोध्वर्य्वादयः पर्वताः ग्रावाणः आपश्चैतेसर्वेसंभूय तुभ्यंत्वदर्थमिमंसोमं गोभिःपयोभिर्मधुमन्तंमाधुर्योपेतंसमक्रन् सम्यगकार्पुः ऋष्व दर्शनीय हेइन्द्र सुमनाःशोभनमनस्कः विद्वान्कर्माभिज्ञः स्वाःस्वकीयाः पथ्याःवैदिकेपथिसाधूभूताःस्तुतीः अनुप्रजानन् त्वमागत्य तस्यास्य इममभिपुतंसोमंपाहिपिब ॥ अक्रन् करोतेर्लुङिरूपं निघातः । आगत्य गमेर्ल्यपिरूपं लित्स्वरः । पाहि पातेर्लोटिरूपम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यँआभजोमरुतइन्द्रसोमेयेत्वामवर्धन्नभवन्गणस्ते ।
तेभिरेतंसजोषावावशानो३अग्नेःपिबजिह्वयासोममिन्द्र ॥ ९ ॥

यान् । आ । अभजः । मरुतः । इन्द्र । सोमे । ये । त्वाम् ।
अवर्धन् । अभवन् । गणः । ते । तेभिः । एतम् । सऽजोषाः ।
वावशानः । अग्नेः । पिब । जिह्वया । सोमम् । इन्द्र ॥ ९ ॥

हेइन्द्र यान्मरुतःसोमेसोमपानविपये आभजः समभावयः येचमरुतः त्वामवर्धन् प्रोत्साहोत्पादनेनयुद्धेअवर्धयन् येचमरुतस्तेतवगणोभवन् सहायाअभूवन्नित्यर्थः हेइन्द्र एवंविधैः तेभिःतैर्मरुद्भिःसजोषाःसंगतःसन् एतमभिपुतंसोमं वावशानःकामयमानस्त्वम् अग्नेराहुत्यधिकरणभूतस्याहवनीयस्यज्वालारूपयाजिह्वयाइमंपिब ॥ अभजः भजसेवायामित्यस्य लङिरूपम् यद्वृत्तयोगादनिघातः । अवर्धन् वृधुवर्धनेइत्यस्यण्यन्तस्यलङिरूपं छन्दस्युभयथेतिशे-

रार्धधातुकत्वात्णेरनिटीतिणिलोपः अत्रापियद्योगादनिघातः । अभवन् वाक्यभेदादनिघातः । वावशानः वशकान्तावित्यस्य यङ्लुकि चानशिरूपं चित्स्वरः । पिब पापाने निघातः ॥९॥

अथदशमी–

इन्द्रपिबस्वधयाचित्सुतस्याग्नेर्वापाहिजिह्वयायजत्र ।
अध्वर्योर्वाप्रयतंशक्रहस्ताद्धोतुर्वायज्ञंहविषोजुषस्व ॥ १० ॥

इन्द्र । पिब । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि ।
जिह्वया । यजत्र । अध्वर्योः । वा । प्रऽयतम् । शक्र । हस्तात् ।
होतुः । वा । यज्ञम् । हविषः । जुषस्व ॥ १० ॥

हेइन्द्र स्वधयास्वमात्मानंदधातिपोषयतीति स्वधा बलं तेन बलादपहृत्यसुतस्यसुतमभिषुतंहुतंवासोमंपिब चित्पूरणः यजत्र यष्टव्य हेइन्द्र अग्नेर्ज्वालारूपयाजिह्वयावा हुतंसोमं पाहि पिब हेशक्र समर्थेन्द्र अध्वर्योर्हस्ताद्वाप्रयतंदातुमुपक्रान्तंसोमंपिब अथवा होतुर्यज्ञंयजनीयंवषट्कारोपेतंहविषोभागं जुषस्व सेवस्व सर्वथापित्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानंसोमंपिबेतिभावः ॥ पिब आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वादनिघातः । अध्वर्योः अध्वरंकामयतीतिक्यच् कव्यध्वरेत्यकारलोपः प्रत्ययस्वरः ततएकादेशस्वरः । प्रयतं यमउपरमेइत्यस्य कर्मणि निष्ठा । शक्रशकॢशक्तौ स्फायितंचीत्यादिनारक् । हस्तात् असिहसीत्यादिनातन् नित्स्वरः । होतुः जुहोतेस्ताच्छीलिकस्तृन् नित्स्वरः । जुषस्व जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलोटिरूपं निघातः ॥१०॥

अथैकादशी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥ ११ ॥ १८ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु ।
घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥ १८ ॥

व्याख्यातेयमृक् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

इमामूष्वेकादशर्चं सप्तमं सूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—इमामूष्वान्त्यां घोरो पश्यत्सा-निर्दहेच्छस्यमानेतिश्रूयतइति । दशम्या आङ्गिरसो घोरऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने अच्छावाकशस्त्रे दशमीवर्जितमिमामूष्वितिसूक्तं सूत्रितञ्च—इमामूष्वित्युपोत्त-मामुद्धरेत्सर्वत्रेति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रे चातुर्विंशिकादिष्टस्याही-नसूक्तस्यस्थाने त्रीणिसंपातसूक्तानि तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमंसूक्तम् सूत्रितञ्च—इमामूष्विच्छ-न्तित्वेति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

इ॒मामू॒षु प्रभृ॑तिं सा॒तये॑ धा॒ः शश्व॑च्छश्वदू॒तिभि॒र्याद॑मानः ।
सु॒तेसु॑ते वावृधे॒ वर्ध॑नेभि॒र्यः कर्म॑भिर्म॒हद्भि॒ः सुश्रु॑तो॒ भूत् ॥ १ ॥

इ॒माम् । ऊँ इति॑ । सु । प्रऽभृ॑तिम् । सा॒तये॑ । धा॒ः । शश्व॑त्ऽशश्वत् । ऊ॒तिऽभिः॑ । याद॑मानः । सु॒तेऽसु॑ते । व॒वृ॒धे॒ । वर्ध॑नेभिः । यः । कर्म॑ऽभिः । म॒हत्ऽभिः॑ । सुऽश्रु॑तः । भूत ॥ १ ॥

विश्वामित्र इन्द्रं स्तौति—हेइन्द्र ऊतिभिरवन्तिरक्षन्तिसर्वमितिऊतयोमरुतः तैःशश्वच्छश्व-त्सर्वदा यादमानः संगतिंयाचमानस्त्वं प्रभृतिं प्रकर्षेणभ्रियतेधार्यतेयज्ञार्थमितिप्रभृतिःसोमः स्तुतिर्वा इमामिमंसोमम् इमांस्तुतिंवा सातये अस्माकंधनलाभार्थंसुधाः सुष्ठुसंपादय उःपूरणः तथा सइन्द्रः सुतेसुते सोमेऽभिषुतेसति वर्धनेभिः वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्भि-र्वावृधे वर्धते यइन्द्रोमहद्भिः कर्मभिः असुरवधमेघभेदनादिलक्षणैर्व्यापारैःसुश्रुतोलोकेप्रसि-द्धोऽभूत् सइन्द्रइतिपूर्वेणान्वयः ॥ प्रभृतिं तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । धाः दधातेश्छान्दसेलुङिरूपं निघातः । शश्वच्छश्वत् नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनम् । यादमानः याचृयाच्ञायां शानचिरूपं चकारस्यदकारश्छान्दसः । वावृधे वृधुवर्धनेइत्यस्माल्लिटिरूपं तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घः संहितायांनिघातः । वर्धनेभिः वर्धतेर्ण्यन्तस्यनन्द्यादित्वाल्ल्युः लित्स्वरः । सुश्रुतः श्रुश्रवणइत्यस्मात्कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतिस्वरः । भूत् भवतेर्लुङि रूपम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनसवनेच्छावाकस्यप्रस्थितयाज्येन्द्रायसोमाःप्रदिवइत्येषा सूत्रितञ्च—इन्द्रायसोमाःप्र-दिवोविदानाआपूर्णोअस्येति ।

अथद्वितीया–

इन्द्रायसोमाःप्रदिवोविदानाऋभुर्येभिर्वृषपर्वाविहायाः ।
प्रयम्यमानान्प्रतिषूगृभायेन्द्रपिबवृषधूतस्यवृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः ।
वृषऽपर्वा । विऽहायाः । प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु ।
गृभाय । इन्द्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

हेइन्द्र इन्द्रायतुभ्यं सोमाःप्रदिवः प्रगतेषुपूर्वेष्वहःसुविदानाअस्माभिर्लम्भिताः वृषपर्वा वृषणःफलस्यवर्षकाःपर्वाणिकालावयवावपर्वाणियस्यसतथोक्तः कालात्मकइत्यर्थः अतएवविहायाः विजहात्युत्सृजत्यर्थानर्थिभ्यइतिविहायामहान् तादृशइन्द्रः येभिर्यैर्दत्तैः सोमैऋभुर्दीप्तोवर्तते हेइन्द्र त्वंप्रयम्यमानान्प्रकर्षेणमन्त्रैरुपयम्यमानानिमान्सोमान्सु सुष्ठु प्रतिगृभाय प्रतिगृहाण ग्रहीत्वाच वृषधूतस्यवृषभिर्ग्रावभिरभिषुतं वृष्णः स्वर्गादिफलवर्षकमिमंसोमंपिब ॥ प्रदिवः दिवुक्रीडादौ क्विप् कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेइतिद्वितीया दिव्शब्दोदिवसवाची कृदुत्तरपदस्वरः । विदानाः विद्लृलाभेइत्यस्यव्यत्ययेनशानच् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । विहायाः ओहाक्त्यागे वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरातोयुक्चिण्कृतोरितियुगागमः गतिकारकयोरितिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । गृभाय ग्रहउपादानेइत्यस्यलोटि हौ श्नाप्रत्ययस्यछन्दसिशायजपीतिशायजादेशः हृग्रहोर्भइतिभत्वम् अतोहेरितिहेर्लुक् निघातः ॥२॥

माध्यन्दिनेसवनेऽच्छावाकशस्त्रेयाज्यापिबावर्धस्वेत्येषा सूत्रितञ्च–पिबावर्धस्वतवघासुतासइतियाज्येति ।

अथतृतीया–

पिबावर्धस्वतवघासुतासइन्द्रसोमासःप्रथमाउतेमे ।
यथापिबःपूर्व्याँइन्द्रसोमाँएवापाहिपन्योअद्यानवीयान् ॥ ३ ॥

पिब । वर्धस्व । तव । घ । सुतासः । इन्द्र । सोमासः । प्रथमाः ।
उत । इमे । यथा । अपिबः । पूर्व्यान् । इन्द्र । सोमान् । एव ।
पाहि । पन्यः । अद्य । नवीयान् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र सोमंपिब ततोवर्धस्व शरीरेणपुष्टोमव तव त्वदर्थं प्रथमाःपुरातनाः उतापिच इमे अभिनवाःउभयविधाःसोमासःसोमाः सुतासोच ग्रावभिरभिपुताःखलु हेइन्द्र पूर्व्यान् पुरातनान्सोमान्यथात्वममिबः एवएवम् अत्राधुनापन्यःस्तुत्यः अतएवनवीयान् अतिशयेनाभिनवस्त्वम् इमानभिनवान्सोमान्पाहिपिब ॥ पिब पातेर्लोटिरूपम् । वर्धस्व तिङउत्तरत्वान्निघाताभावः । अपिबः यथायोगादनिधातः । पाहि पातेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् निघातः । पन्यः पनतेःस्तुत्यर्थस्य अघ्न्यादित्वाद्यत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । नवीयान् नवशब्दादीयसुनिरूपं नित्स्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

म॒हाँअम॑त्रोवृ॒जने॑विर॒प्श्यु१॒ग्रंशवः॑पत्यतेधृ॒ष्ण्वोजः॑ ।
नाह॑विव्याचपृ॒थि॒वीच॒नैनं॒यत्सोमा॑सो॒हर्य॑श्व॒मम॑न्दन् ॥४॥

म॒हान् । अम॑त्रः । वृ॒जने॑ । वि॒ऽर॒प्शी । उ॒ग्रम् । शवः॑ । प॒त्य॒ते ।
धृ॒ष्णु । ओजः॑ । न । अह॑ । वि॒व्या॒च॒ । पृ॒थि॒वी । च॒न । ए॒न॒म् ।
यत् । सोमा॑सः । हरि॑ऽअश्वम् । अम॑न्दन् ॥ ४ ॥

योयमिन्द्रोमहान् अतिशयितसामर्थ्यवान् वृजने बलोपलक्षितेयुद्धे अमत्रः शत्रूणामभिभविता अतएवविरप्शी विरपणशीलः भुजास्फालनेनयुद्धार्थंशत्रूणामाह्वानकारी यद्वा विविधंरपणंस्तुतिलक्षणंयस्येति सर्वैःस्तुत्यइत्यर्थः तादृशस्येन्द्रस्यउग्रमुद्गूर्णंशवोबलंधृष्णु धर्षणशीलमोजःपराक्रमलक्षणंतेजः पत्यते सर्वत्रप्रसरति एनमेतादृशमहिमोपेतमिन्द्रं पृथिवी विस्तीर्णाभूमिः नविव्याच नव्याप्नोति अहशब्दएवार्थे चनेत्यप्यर्थे द्यौरपिनैनंव्याप्नोतीत्यर्थः यद्यदासोमासःस्वाहाकृताःसौमाःहर्यश्वमिन्द्रममन्दन्नमादयन् तदातमेनंद्यावापृथिव्यौव्याप्तुंनशक्नुतइत्यर्थः ॥ अमत्रःअमगत्यादिषु अमिनक्षियजीत्यादिनात्रन्प्रत्ययः नित्स्वरः । विरप्शी रपलपव्यक्तायांवाचि औणादिकःशप्रत्ययः विविधंरपन्तीतिविरप्शाःस्तोतारः तेऽस्य सन्तीति अतइनिः यद्वा विविधंरपणंविरप्शंतदस्यास्तीति प्रत्ययस्वरः । पत्यते व्यत्ययेन यक् कर्तरि निघातः । धृष्णु ञिधृषाप्रागल्भ्ये त्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुरितिक्नुप्रत्ययः रषाभ्यामितिणत्वं प्रत्ययस्वरः । विव्याच व्यचेर्लिटिणलि लिट्यभ्यासस्योभयेषामित्यभ्यासस्यसंप्रसारणं निघातः । चनेतिनिपातसमुदायश्चार्थेवर्तते एवमादित्वादन्तोदात्तः । अमन्दन् मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्य लङिरूपं यद्योगादनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

महाँउग्रोवांवृधेवीर्यांयसमाचंक्रेवृषभःकाव्येंन ।
इन्द्रोभगोंवाजदाअंस्यगावःप्रजांयन्तेदक्षिंणाअस्यपूर्वीः ।५।१९।

मदान् । उग्रः । ववृधे । वीर्याय । सम्ऽआचक्रे । वृषभः ।
काव्येंन । इन्द्रः । भर्गः । वाजऽदाः । अस्य । गावः । प्र ।
जायन्ते । दक्षिंणाः । अस्य । पूर्वीः ॥ ५ ॥ १९ ॥

महान्युद्धकर्मणिवलवानुग्रःशत्रूणांभयङ्करः इन्द्रोवीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे वर्धते वृषभःफलस्याभिवर्षकः भगः सर्वैर्भजनीयःसइन्द्रःकाव्येन कवयःस्तोतारःतत्कर्मस्तोत्रं तेन स्तोत्रेणसमाचक्रे संगच्छते तादृशस्यास्येन्द्रस्यगावः वाजदाः क्षीरादिलक्षणान्नप्रदाः प्रजायन्ते तथास्यपूर्वीर्बह्व्यस्तागावोदक्षिणाःप्रजायन्ते ॥ वावृधे वर्धतेर्लिटिरूपं निघातः । वीर्याय वीरेभवंवीर्यं भवेच्छन्दसीतियत् वीरवीर्यौचेत्यत्रयतोनावइत्यस्यानित्यत्वस्यज्ञापितत्वात्तित्स्वरितः । समाचक्रे करोतेर्लिटिरूपं गतिर्गताविति पूर्वपदस्य गतेर्निघातः । काव्येन कवेःकर्मकाव्यं ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ञित्त्वादुपधावृद्धिः ञित्स्वरः । वाजदाः ददातेरातोनुपसर्गेकः । जायन्ते जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलटिरूपम् । दक्षिणाः दक्षवृद्धावित्यस्मात् द्रुदक्षिभ्यामिनन्नितीनन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथपष्ठी—

प्रयत्सिन्धंवःप्रसवंयथायन्नापंःसमुद्रंरथ्येंवजग्मुः ।
अतंश्चिदिन्द्रःसदंसोवरींयान्यदींसोमंःपृणतिदुग्धोअंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिन्धंवः । प्रऽसवम् । यथा । आयन् । आपः ।
समुद्रम् । रथ्याऽइव । जग्मुः । अतः । चित् । इन्द्रः । सदंसः ।
वरींयान् । यत् । ईम् । सोमः । पृणति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६ ॥

सिन्धवोनद्यः यथाप्रसवं प्रकर्षेणसूयतइतिप्रसवःकामः तमनुसृत्य यद्यदाप्रायन् प्रकृष्टमतिदूरंसमुद्रंगच्छन्ति तदा आपोमहान्तंसमुद्रं रथ्येव रथिनइवजग्मुः प्रीणनार्थंगच्छन्ति तद्वत् अतश्चित्सदसः अस्मादप्यन्तरिक्षादसाविन्द्रोवरीयानुरुतरःखलु यदीयमेनमिन्द्रंदुग्धोभिषुतः अंशुः लताखण्डरूपोल्पःसोमः पृणतिप्रीणयति यथाल्पानद्योल्पीयांसिचजलानि महान्तंसमुद्रंप्रीणयन्तितद्वत् अल्पतरोंशुभूतःसोमोवरीयांसमिन्द्रंप्रीणयति ॥ प्रसवं सुवतेःकर्मण्यप् थाथादिस्वरः । आयन् अयतेर्लङ्रूपं यद्योगादनिघातः । रथ्येव रथस्येमेरथ्याः रथाद्यदितियत् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः तित्स्वरितः इवेनसमासोविभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । जग्मुः गमेर्लिटि गमहनेत्यादिनाउपधालोपः निघातः । वरीयान् उरुशब्दादीयसुनि प्रियस्थिरेत्यादिनावरादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः । पृणाति पृणप्रीणने तुदादिः यद्योगादनिघातः । दुग्धः दुहेःक्तः एकाचइतीट्प्रतिषेधः दादेर्धातोर्घइतिहकारस्यघत्वं झषस्तथोर्धोधः प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

समुद्रेणसिन्धवोयादमानाइन्द्रायसोमंसुषुतंभरन्तः ।
अंशुंदुहन्तिहस्तिनोभरित्रैर्मध्वःपुनन्तिधारयापवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिन्धवः । यादमानाः । इन्द्राय । सोमम् । सुऽसुतम् ।
भरन्तः । अंशुम् । दुहन्ति । हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वः ।
पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण संहतानद्यादिरूपेणापोभिद्रवन्त्येनमितिसमुद्रः तेन यादमानाः तेन सहसंगतिं याचमानाःसिन्धवोनद्योयथातंपूरयन्तितद्वत् हस्तिनोहस्तवन्तोध्वर्य्वादयः इन्द्रायतुभ्यं सुपुतं सुष्ठु अभिषुतंसोमंभरन्तःसंपादयन्तः अंशुंदुहन्तिलताखण्डमभिषुण्वन्ति तथातेऽध्वर्य्वादयःस्रवतोरसस्यधारया पवित्रैःपावनैर्भरित्रैः कर्मकरणार्थपदार्थान्बिभ्रतीतिभरित्राबाहवः तैर्मध्वः माधुर्योपेतान्सोमान्पुनन्तिशोधयन्ति ॥ समुद्रेण समुत्पूर्वाद्द्रवतेरन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः डित्त्वाट्टिलोपः यद्वाउन्दीक्लेदने संपूर्वस्यस्फायितञ्चीत्यादिनारक् कित्त्वादुपधालोपः उभयत्र प्रत्ययस्वरः सुपासहैकादेशेकृते एकादेशउदात्तएव । यादमानाः याचृयाञ्चायां शानच् व्यत्ययेनचकारस्यदकारः शानचोलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । दुहन्ति दुहप्रपूरणेइत्यस्यलटिरू-

पम् । भरित्रैः डुभृञ्धारणपोपणयोरित्यस्मादशित्रादिभ्यइत्रोत्राविती त्रप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । पुनन्ति पूञ्पवनेइत्यस्यलटिरूपम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

ह्रुदाइ॑व कु॒क्षय॑ः सोम॒धाना॒ः समीं॑ वि॒व्याच॒ सव॑ना पु॒रूणि॑ ।
अन्ना॒ यदिन्द्र॑ः प्रथ॒मा व्याश॑ वृ॒त्रं ज॑घ॒न्वाँ अ॑वृणीत॒ सोम॑म् ॥ ८ ॥

ह्रुदाःऽइ॑व । कु॒क्षय॑ः । सोम॒ऽधाना॑ः । सम् । ई॒मिति॑ । वि॒व्या॒च॒ । सव॑ना । पु॒रूणि॑ । अन्ना॑ । यत् । इन्द्र॑ः । प्र॒थ॒मा । वि । आश॑ । वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वान् । अ॒वृ॒णी॒त॒ । सोम॑म् ॥ ८ ॥

इन्द्रस्यकुक्षयः उदराणि सोमधानाः सोमोनिधीयतेएष्वितिसोमधानाः तत्रदृष्टान्तः–ह्रदा इव यथाह्रदाजलाधाराभवन्तितद्वत् ईंसोयमिन्द्रः पुरूणिसवना त्रीणिसवनानिसंविव्याच सम्यग्व्याप्नोति इन्द्रः प्रथमाप्रथमानि अन्ना भक्षणीयानि सोमादीन्यन्नानि यद्यस्माद्व्याश विशेषेणजघास ततोवृत्रंजघन्वान् वृत्रस्यहन्ताइन्द्रः सोमंमाध्यन्दिनेसवने देवेभ्यःअवृणीत समभजत ॥ कुक्षयः कुपनिष्कर्षे प्लुपिशुपिकुपिभ्यःक्सिःकुष्यतइतिकुक्षिः प्रत्ययस्वरः । सोमधानाः दधातेरधिकरणेल्युट् ल्रित्स्वरः । विव्याच व्यचेर्लिटिरूपम् । अन्ना अदभक्षणे अद्यतइत्यन्नम् । आश अशभोजनेइत्यस्यलिटिणल्रिरूपम् अतआदेरित्यभ्यासस्यदीर्घः यद्योगादनिघातः ल्रित्स्वरः । वृत्रं नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः । जघन्वान् हन्तेःक्वसाविड्भावेरूपं प्रत्ययस्वरः । अवृणीत वृङ्संभक्तावित्यस्यलङ्रिरूपम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

आ तू भ॑र॒ माकि॑रे॒तत्परि॑ ष्ठाद्वि॒द्मा हि त्वा॒ वसु॑पतिं॒ वसू॑नाम् ।
इन्द्र॒ यत्ते॒ माहि॑नं॒ दत्र॒मस्त्य॒स्मभ्यं॒ तद्ध॑र्यश्व॒ प्र य॑न्धि ॥ ९ ॥

आ । तु । भ॒र॒ । माकि॑ः । ए॒तत् । परि॑ । स्था॒त् । वि॒द्म । हि । त्वा॒ । वसु॑ऽपतिम् । वसू॑नाम् । इन्द्र॑ । यत् । ते॒ । माहि॑नम् । दत्र॑म् । अस्ति॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । प्र । य॒न्धि॒ ॥ ९ ॥

हेइन्द्र तु क्षिप्रं धनमाभर एतत्त्वयादीयमानंधनंमाकिः कोवापरिष्ठात् प्रतिबध्यतिष्ठेत् स्वात्वांवसूनांधनानांवसुपतिमुत्तमस्यधनस्यस्वामिनंविद्महि जानीमःखलु तेतव माहिनं मंहनीयं यद्दत्रंधनम् अस्ति हेहर्यश्व तद्धनम् अस्मभ्यंप्रयन्धि प्रयच्छ ॥ तु ऋचितुनुघेत्यादिनासंहितायांदीर्घः । भर भरतेर्लोटिरूपम् । माकिः निपातः । स्थात् तिष्ठतेश्छान्दसेलुङिरूपम् उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनासंहितायांषत्वं निघातः । विद्म वेत्तेर्लटि विदोलटोवेतिमसोमादेशः प्रत्ययस्वरः संहितायांद्व्यचोतस्तिङइतिदीर्घः । वसुपतिं पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । माहिनं महेरिनण्चेतिइनण्प्रत्ययः णित्त्वादुपधावृद्धिः ग्रामादित्वादाद्युदात्तः । यन्धि यमुउपरमे लोटि बहुलं छन्दसीतिशपोलुक् सेर्हिः तस्मनाच्छन्दसीतिपित्त्वस्यविकल्पितत्वादत्राङित्त्वादङित्तश्चेतिहेर्ध्यादेशः ? निघातः ॥ ९ ॥

जातकर्मण्यंसाभिमर्शनेअस्मेप्रयन्धिइत्येषा यद्यपिसानिर्देहोदीतिवचनेनशंसनेनिषिद्धा तथाप्यभिमर्शनस्यशंसनेचोदितत्वान्नोक्तदोषः ।

अथदशमी—

अस्मेप्रयन्धिमघवन्नृजीषिन्निन्द्ररायोविश्ववारस्यभूरेः ।
अस्मेशतंशरदोजीवसेधाअस्मेवीरान्छश्वंतइन्द्रशिप्रिन् ॥१०॥

अस्मे इति । प्र । यन्धि । मघऽवन् । ऋजीषिन् । इन्द्र । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरेः । अस्मे इति । शतम् । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान् । शश्वतः । इन्द्र । शिप्रिन् ॥ १० ॥

मघवन्धनवन्नृजीषिन्गतसार सोमवन् हेइन्द्र विश्ववारस्य विश्वैःसर्वैः संभजनीयतयावरणंयस्यतत् भूरेःभूरिबहुरायोधनं द्वितीयार्थेषष्ठी अस्मे अस्मभ्यंप्रयन्धिप्रयच्छ किंच अस्मे अस्माकं जीवसे जीवनाय शतं शरदः संवत्सरान्धाः देहि शिप्रिन् शोभनहनो हेइन्द्र अस्मे अस्माकंशश्वतः शश्वदितिबहुनाम बहून्वीरान्पुत्रान्देहि ॥ जीवसे जीवप्राणधारणेइत्यस्य तुमर्थेअसेप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । शश्वतः टुओश्विगतिवृद्ध्योः अस्मात्संश्चद्वेहदित्यादिनातिप्रत्ययान्तत्वेननिपातनादिष्टरूपसिद्धिः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ११।२०।

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् ।
वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥ २० ॥

शुनंहुवेमेतिव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्याद्वितीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

वार्त्रहत्यायेत्येकादशर्चमष्टमंसूक्तम् एकादशी अनुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः इन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तम्–वार्त्रहत्यायगायत्रमन्त्यानुष्टुबिति । अतिरात्रेप्रथमेपर्यायेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेवार्त्रहत्यायेत्युत्तमावर्जंसूक्तंशंसनीयम् सूत्रितंच–वार्त्रहत्यायेत्युत्तमामुद्धरेदिति । महाव्रतेगायत्रीत्र्यृचाशीतावुत्तमावर्जमिदंसूक्तं पञ्चमारण्यकेसूत्रितम्–वार्त्रहत्यायशवसइत्युत्तमामुद्धरतीति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

वार्त्रहत्यायशवसेपृतनाषाह्यायच । इन्द्रत्वावर्तयामसि ॥१॥

वार्त्रऽहत्याय । शवसे । पृतनाऽसह्याय । च ।
इन्द्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

विश्वामित्रःस्तौति–हेइन्द्र वार्त्रहत्याय वृत्रहननिमित्ताय शवसे बलाय अपिच पृतनाषाह्याय परकीयसेनाभिभवाय त्वा त्वाम् आसर्वतोवर्तयामसि प्रवर्तयामः ॥ वार्त्रहत्याय वृत्रघ्नः कर्मेत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् हनस्तोचिण्णलोरितितकारः ञित्त्वादाद्युदात्तः । पृतनाषाह्याय षहमर्षणेइत्यस्माद्भावे शकिसहोश्चेतियत् संहितायांसहेःपृतनर्ताभ्यांचेतिषत्वं दीर्घश्छान्दसः । वर्तयामसि वृतुवर्तनेइत्यस्यण्यन्तस्यमसः इदन्तोमसिइत्यादेशः निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अर्वाचीनंसुतेमनंउतचक्षुःशतक्रतो । इन्द्रंकृण्वन्तुवाघतः॥ २॥

अर्वाचीनम् । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
इन्द्र । कृण्वन्तु । वाघतः ॥ २ ॥

हेशतक्रतो शतंक्रतवोयस्यासौशतक्रतुः हेइन्द्र वाघतः वहन्तियज्ञियांधुरामितिवाघतःस्तोतारः ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेनशोभनंमनः अर्वाचीनमस्मदभिमुखंकृण्वन्तु कुर्वन्तु उतापिच चक्षुःत्वदीयंदर्शनमस्मास्वनुग्रहदृष्टिंकुर्वन्तु ॥ आर्वाचीनं विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खप्रत्ययः खस्येनादेशः । चक्षुः चक्षेःशिच्चेत्युसिप्रत्ययः शिद्वद्भावात्ख्याञादेशाभावः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तश्च । कृण्वन्तु कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलोटिरूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वादनिघातः प्रत्ययस्वरः । वाघतः वहप्रापणे संश्चद्वेहदित्यादिनाअतिप्रत्ययान्तत्वेननिपातनादुपधावृद्धिः हकारस्यघत्वं प्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

नामानितेशतक्रतोविश्वाभिर्गीर्भिरीमहे।इन्द्राभिमातिषाह्ये॥३॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः ।
गीःऽभिः । ईमहे । इन्द्र । अभिमातिऽसह्ये ॥ ३ ॥

शतक्रतो हेइन्द्र अभिमातिषाह्ये मातिर्मानोगर्वः अभितोमानोयेषांते अभिमातयःशत्रवः तेषां सहनमेवसह्यंयस्मिन्तस्मिन्युद्धेऽस्मास्वुपस्थितेसति ते तव नामानि शक्रवज्रहस्तादीनिनामधेयानि यद्वा तदुपलक्षितानिबलानि विश्वाभिर्गीर्भिः सर्वाभिःस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरीमहे वयंयाचामहे ॥ ईमहे ईङ्गत्यादिषु व्यत्ययेनात्मनेपदम् अदादित्वाच्छपोलुक् निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पुरुष्टुतस्यधामभिःशतेनमहयामसि । इन्द्रस्यचर्षणीधृतः॥४॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेन । महयामसि ।
इन्द्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र पुरुष्टुतस्य पुरुभिःबहुभिःस्तोतृभिः स्तुतस्य शतेन अपरिमितसंख्याकैर्धामभिस्तेजोभिर्युक्तस्य चर्षणीधृतः चर्षणीनांमनुष्याणांकर्मानुष्ठातॄणाम् अभिमतफलसंपादनेनधारकस्येन्द्रस्य यद्वा आकृषन्तिसर्वमनेनेतिचर्षणि बलं तद्धारकस्य तव महयामसि महयामः स्तोत्रंकुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य ष्टुञ्स्तुतौ कर्मणिक्तः थाथादिस्वरः संहितायांस्तुतस्तोमयोश्छन्दसीतिषत्वम् । महयामसि महपूजायामित्यस्यलटि इदन्तोमसिः निघातः । चर्षणिधृतः कृषआकर्षणे कृषेरादेश्चचेत्यनिप्रत्ययः ककारस्यचकारादेशः यद्वा कृषविलेखने कर्षन्तीतिचर्षणयोमनुष्याः धृतः धृधारणे क्विप् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इन्द्रंवृत्रायहन्तवेपुरुहूतमुपंब्रुवे । भरेषुवाजंसातये ॥ ५ ॥ २१ ॥

इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । पुरुऽहूतम् । उप ।
ब्रुवे । भरेषु । वाजऽसातये ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेइन्द्र वृत्रायहन्तवे वृत्रनामकमसुरंहन्तुं भरेषु युद्धेषु वाजसातये अन्नोपलक्षितधनलाभायच पुरुहूतं बहुभिराहूतमिन्द्रं बलवन्तं त्वामुपब्रुवे सोमपानार्थंविश्वामित्रोहमाह्वयामि वृत्रायक्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वम् ॥ हन्तवे हन्तेस्तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः नित्स्वरः । ब्रुवे ब्रूञ्व्यक्तायांवाचीत्युत्तमस्यलटचुत्तमइटिरूपं निघातः । वाजसातये सननंसातिः वाजस्यसातिर्वाजसातिःदासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

वाजेषुसासहिर्भवत्वामीमहेशतक्रतो । इन्द्रंवृत्रायहन्तवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । ससहिः । भव । त्वाम् । ईमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
इन्द्रं । वृत्राय । हन्तवे ॥ ६ ॥

शतक्रतो हेइन्द्र वाजेषुसंग्रामेषुसासहिः शत्रूणामभिभविताभव वृत्रायहन्तवेवृत्रंहन्तुं त्वामीमहे प्रार्थयामहे ॥ सासहिः सहिवहिचालिपतिभ्योयङन्तेभ्यःकिकिनौवक्तव्याविति किप्रत्ययः तस्यस्वरः । वृत्राय कर्मणःसंप्रदानत्वम् । हन्तवे तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

द्युम्नेषुंपृतनाज्यैपृत्सुतूर्षुश्रवः॑सुच । इन्द्रसाक्ष्वाभिमांतिषु ।७।

द्युम्नेषु । पृतनाज्ये । पृत्सुतूर्षु । श्रवः॑ऽसु । च ।

इन्द्र । साक्ष्व । अभिऽमातिषु ॥ ७ ॥

द्युम्नेषुद्योतमानेषुधनेषुप्राप्तव्येषु अभिमानिनोयेसपत्नाःपृतनाज्ये पृतनानामजनंगमनंय-स्मिन्नितिपृतनाज्यं संग्रामः तस्मिन्संग्रामेच पृत्सुतूर्षु पृतनासुतरणशीलेषुशूरेषु श्रवःसु बले-षुच येअभिमानिनःसपत्नाःसन्ति तान्सांक्ष्वाभिभव तथा हेइन्द्र अभिमातिषु सर्वतोगर्वयुक्तेषु शत्रुषुपुरुषेषुयेसपत्नास्तांश्चाभिभव ॥ पृतनाज्ये अजगतिक्षेपणयोरित्यस्यण्यन्तस्यअचोयत् पृतनानामाज्यंपृतनाज्यम् एकादेशस्वरः । पृत्सुतूर्षु पृतनाशब्दस्यसौपरतः मांस्पृत्स्नूनामुपसंख्या-नमितिपृदादेशः ञित्वरासंभ्रमे ताच्छीलिकःक्विप् ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् तत्पुरुषेकृतिबहुलमिति पूर्वपदस्यसप्तम्याअलुक् कृदुत्तरपदस्वरः । साक्ष्व षहमर्षणेइत्यस्य लोटि बहुलंछन्दसीतिशपो लुक् ढत्वकत्वे दीर्घश्छान्दसः ॥ ७ ॥

चातुर्विंशिकेहनिमाध्यन्दिनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे शुष्मिन्तमन्नऊतयइतितृचोवैकल्पिकोनुरूपः । सूत्रितम्–शुष्मिन्तमन्नऊतयेश्रायन्तइवसूर्यमिति ।

अथाष्टमी–

शुष्मिन्तमंनऊतयेंद्युम्निनंपाहिजागृंविम् ।इन्द्रसोमंशतक्रतो ८।

शुष्मिन्ऽतमम् । नः । ऊतये । द्युम्निनम् । पाहि । जागृविम् ।

इन्द्र । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ८ ॥

शतक्रतो हेइन्द्र शुष्मिन्तमं बलवतांमध्येअतिशयेनबलवन्तं द्युम्निनं दीप्तिमन्तं यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रूणांशोषकतमं द्युम्निनं यशस्विनं जागृविं जागरणशीलं पीतःसोमोजागृविः स्व-प्ननिवारकइतितादृशंनोऽस्माकंसंबन्धिनंसोमम् ऊतयेस्माकंरक्षणायपाहि अत्रागत्यपिब । शुष्मिन्तमं तमपःपित्त्वादनुदात्तत्वेप्रत्ययस्वरः । पाहि पातेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् निघातः । जागृविः क्विन्प्रत्ययान्तः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इन्द्रियाणिंशतक्रतोयातेजनेषुपञ्चसुं । इन्द्रतानितआवृंणे ॥९॥

इन्द्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते ।
जनेषु । पञ्चऽसु । इन्द्र । तानि । ते । आ । वृणे ॥ ९ ॥

शतक्रतो हेइन्द्र तेतवसंबन्धिषुपञ्चसुजनेषु गन्धर्वाःपितरोदेवाअसुरारक्षांसीत्येतेषु या यानीन्द्रियाणि रूपग्रहणादिसामर्थ्यानिस्थितानि तेत्वदीयानितानीन्द्रियाण्यहमावृणे संभजे यद्वा पञ्चजनेषु निषादपञ्चमेषुचतुर्षुजनेषु यानीन्द्रियाणिसामर्थ्यानितानि त्वदीयान्यहमावृणे ॥ इन्द्रियाणि इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमितिवेतिघच्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः । वृणे वृङ्संभक्ताविन्यस्यलटिरूपं निघातः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अगन्निन्द्रश्रवोबृहद्द्युम्नंदधिष्वदुष्टरम् । उत्तेशुष्मंतिरामसि ॥१०॥

अगन् । इन्द्र । श्रवः । बृहत् । द्युम्नम् । दधिष्व । दुस्तरम् ।
उत । ते । शुष्मम् । तिरामसि ॥ १० ॥

हेइन्द्र बृहन्महच्छ्रवःसोमलक्षणमस्माभिर्दीयमानमन्नम् अगन् त्वांगच्छतु त्वं दुष्टरं दुस्तरं शत्रुभिस्तरीतुमशक्यं द्युम्नं धनं दधिष्वास्मभ्यंप्रयच्छ वयंतु ते त्वदीयं शुष्मं बलमुत् उत्कृष्टंतिरामसि सोमाज्यादिभिर्वर्धयामः ॥ अगन् गमेर्लङि बहुलंछन्दसीतिशपो लुक् हल्ङ्यादिनातिलोपः मोनोधातोः अडागमस्वरः । दधिष्व दधातेर्लोटि छन्दस्युभयथेति थासआर्धधातुकत्वादिडागमः निघातः । दुस्तरं तरतेःकृच्छ्रार्थेखल् सुषामादित्वात्संहितायां षत्वं लित्स्वरः । तिरामसि इदन्तोमसि निघातः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अर्वावतोनआगह्यथोशक्रपरावतः ।
उलोकोयस्तेअद्रिवइन्द्रेहततआगहि ॥ ११ ॥ २२ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः ।
ॐ इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह ।
ततः । आ । गहि ॥ ११ ॥ २२ ॥

शक्र बलवन्हेइन्द्र अर्वावतः अर्वाचीनात्समीपाद्देशात् अथो अपिच परावतोतिदूराद्देशान्नोस्मानभिलक्ष्यागहि आगच्छ अद्रिवः अत्तिभक्षयतिशत्रूनितिअद्रिर्वज्रः तद्वन्हेइन्द्र ते तव यउलोकउत्तमोच्चोकोऽस्ति ततस्तस्मादपिलोकादिहास्मिन्देवयजनदेशे सोमपानार्थमागहि आगच्छ ॥ गहि गमेर्लोटिरूपम् । परावतः उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थेइतिवतिः प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः मतुवसोरुरितिरुः । ततःपञ्चम्यास्तसिलितितसिल् लित्स्वरः ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अभितष्टेवेतिदशर्चंनवमंसूक्तम् . अत्रानुक्रमणिका—अभितष्टेवदशप्रजापतिःसर्वैश्वामित्रो वाच्योवाद्वौवातौनवैकोपीति विश्वामित्रगोत्रःप्रजापतिः वाचः पुत्रः प्रजापतिर्वाऋषिः तावुभावपि समुच्चितावस्यसूक्तस्यऋषी इतिद्वितीयःपक्षः अथवानोभावपि किंतु विश्वामित्रएवेतितृतीयःपक्षः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनेसवने अच्छावाकशस्त्रे अभितष्टेवेत्यहरहःशस्यनामकंसूक्तम् । सूत्रितञ्च—उदुब्रह्माण्यभितष्टेवेतीतरावहरहःशस्येइति एवंसर्वत्राहर्गणेपुद्वितीयादिष्वहःसुमाध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रेएतत्सूक्तम् ।

अथतस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अभितष्टेवदीधयामनीषामत्योनवाजीसुधुरोजिहानः ।
अभिप्रियाणिमर्मृशत्पराणिकवीँरिच्छामिसंदृशेसुमेधाः॥ १ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषाम् । अत्यः । न । वाजी ।
सुऽधुरः । जिहानः । अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि ।
कवीन् । इच्छामि । सम्ऽदृशे । सुमेधाः ॥ १ ॥

यजमानःस्तोतारंप्रतिब्रूते—हेस्तोतः मनीषामिन्द्रविषयांस्तुतिम् अभिदीधय सर्वतोदीप्तां कुरु तत्रदृष्टान्तः—तष्टेव यथातष्टातक्षणेनकाष्ठंसंस्करोतितद्वत् सुधुरः शोभनयाधुरान्वितो वाजीवेगवानत्योन अश्वइव जिहानःकर्मणिप्रवर्तमानः पराण्युत्तमानिप्रियाणीन्द्रस्यप्रियतमानि यद्वा पराण्युत्तरेष्वहःसुक्रियमाणानिकर्माणि अभिमर्मृशत् अत्यर्थमभिमृशन् सुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन्येपूर्वमनुष्ठितयज्ञाद्देवभूयमगमन् तेकवयः तान्संदृशे संद्रष्टुमिच्छामिउक्तार्थेब्राह्मणम्—अभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्पराणीति यान्येवपराण्यहानि तानिप्रियाणितान्येव तदभिमर्मृशतोयन्त्यभ्यारभमाणाः ।

परोवाअस्माँल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तमेवतदभिवदतिकवीँ रिच्छागिसंदृशेसुमेधाइतियेवैतेनऋपयःपूर्वेप्रेता-स्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदंतीति ॥ तष्टेव तक्षूत्वक्षूतनूकरणेइत्यस्यतृनिरूपं नित्स्वरः। दीधय दीधीङ्दीप्तिदेवनयोरित्यस्यअन्तर्भावितण्यर्थस्यलोटिशपोबहुलंछन्दसीतिलुगभावः व्यत्ययेनपरस्मैपदम् । सुधुरः आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । जिहानः ओहा-ङ्गतावित्यस्यशानचिभृञामिदित्यभ्यासस्येत्त्वं चित्त्वादन्तोदात्तत्वेप्राप्ते अभ्यस्तानामादिरि-त्याद्युदात्तत्वम् । मर्मृशत् मृशआमर्शनेइत्यस्ययङ्लुकि रुग्रिकौचलुकीत्यभ्यासस्यरुगागमः तद-न्ताच्छतरिरूपं नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः अभ्यस्तस्वरः । संदृशे दृशिरप्रेक्षणेइत्यस्मात्तुमर्थे दृशेविख्येचेतिकेन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादाद्युदात्तः समासेकृदुत्तरपदस्वरः । सुमेधाः नित्यम-सिच्प्रजामेधयोरित्यसिच्प्रत्ययः चित्स्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इनोतपृच्छजनिमाकवीनांमनोधृतःसुकृतस्तक्षतद्याम् ।
इमाउतेप्रण्यो३वर्धमानामनोवाताअधनुधर्मणिग्मन् ॥ २ ॥

इना । उत । पृच्छ । जनिम । कवीनाम् । मनःधृतः । सुकृतः । तक्षत । द्याम् । इमाः । ऊँ इति । ते । प्रन्यः । वर्धमानाः । मनःवाताः । अध । नु । धर्मणि । ग्मन् ॥ २ ॥

उतेत्यामन्त्रणे हेइन्द्र कवीनां सुकृतकर्मणांदेवभूयंगतानांजनिम जन्म केनकर्मणादिवं गताः कुतोवातेपामुत्पत्तिरिति एतमर्थमिनाईश्वरान्गुरून्पृच्छ तेकवयोमनोधृतःसंयतमन-स्काः अतएवसुकृतः शोभनकर्माणःसन्तः द्यांदिवंतक्षताकुर्वन् अध अथेदानीं धर्मण्य-स्मिन्यज्ञे तेत्वदर्थंप्रण्यः प्रणीयमानामनोवाताः मनोवेगाः वर्धमानास्त्वां वर्धयन्त्यइमाअ-स्माभिःक्रियमाणस्तुतयोनुक्षिप्रंग्मन् त्वांगच्छन्तु उसर्वत्रप्रसिद्ध्यर्थः ॥ पृच्छ प्रच्छज्ञीप्साया-मित्यस्यलोटि तुदादित्वाच्छः तस्यङित्त्वाद्ग्रहिज्यादिनासंप्रसारणं निघातः । प्रण्यः णीञ्प्राप-णेइत्यस्मादौणादिकःकर्मणिक्विप् सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादियङादेशंबाधित्वायणादेशः उदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वम् । ग्मन् गमेर्लुङिमन्त्रेबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ङ्गिर्ङित्वा-द्गमहनेत्यादिनोपधालोपःनिघातः ॥ २ ॥

१ ऐ० ब्रा० ६. २० ।

अथतृतीया—

निषीमिदत्रगुह्यादधानाउतक्षत्रायरोदसीसमंजन् ।
संमात्राभिर्ममिरेयेमुरुर्वीअन्तर्महीसमृतेधायसेधुः ॥ ३ ॥

नि । सीम् । इत् । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । क्षत्राय । रोदसी इति । सम् । अञ्जन् । सम् । मात्राभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति । अन्तः । मही इति । समृते इति सम्ऽऋते । धायसे । धुरिति धुः ॥ ३ ॥

अत्रभूलोके गुह्या गूढानिकर्माणि सीमित् सर्वतएवनिदधानाःकुर्वाणाएतेकवयः उतापिच क्षत्रायबलाय धनायवा रोदसीद्यावापृथिव्यौ समञ्जन् ओषधीभिःपृथिवीं देवैश्चदिवंसंगतामकार्षुः किञ्च तेमात्राभिर्मीयन्तेमान्तीतिवामात्राःशिलोच्चयाः ताभिर्मात्राभिःसंममिरे तेरोदस्यावियत्तयापरिच्छिन्नेचक्रुश्च समृतेपरस्परंसंगते उर्वी विस्तीर्णे मही महत्यौ ते द्यावापृथिव्यौयेमुः विष्टम्भकेणान्तरिक्षेण अन्तःउदयच्छन् तथा धायसेतयोर्धारणार्थम् अन्तरिक्षं धुः न्यधुः ॥ डुधाञ्धारणार्थे । गुह्या गुहायांभवानि भवार्थेयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । दधानाः दधातेःशानच्रूपम्अभ्यस्तस्वरः । अञ्जन् अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिष्वित्यस्य लङि श्नसोरल्लोपः निघातः । मात्राभिः मामानेमाङ्मानेवा हुयामेत्यादिनात्रन्प्रत्ययः नित्स्वरः । ममिरे माङ्मानेइत्यस्यलिटिरूपं चादिलोपेविभाषेतिननिघातः । येमुः यमउपरमे इत्यस्यलिट्युसिरूपं तिङउत्तरत्वादनिघातः । धायसे वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् नित्स्वरः । धुः दधातेर्लुङिरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आतिष्ठन्तंपरिविश्वेअभूषञ्छ्रियोवसानश्चरतिस्वरोचिः ।
महत्तद्वृष्णोअसुरस्यनामाविश्वरूपोअमृतानितस्थौ ॥ ४ ॥

आऽतिष्ठन्तम् । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियः । वसानः । चरति । स्वऽरोचिः । महत् । तत् । वृष्णः । असुरस्य । नाम । आ । विश्वऽरूपः । अमृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

विश्वे सर्वेकवयःरथमातिष्ठन्तमिन्द्रंपर्यभूषन् परितोलङ्कुर्वन् स्वरोचिः स्वमेवरोचिर्य-स्यासौस्वरोचिः स्वप्रभयैवदीप्यमानइत्यर्थः अतएव श्रियोदीप्तीर्वसानः आच्छादयन् सो-ऽयमिन्द्रश्चरति सर्वत्रवर्तते वृष्णः कामानांवर्षितुः असुरस्य अस्यतिप्रेरयतिसर्वानन्तर्यामि-तयेत्यसुरः तस्येन्द्रस्यतत्तादृशम(नु)भूतपूर्वं नाम नमयतिसर्वान्शत्रूनितिनाम कर्म यद्वा नम्यतेसर्वैर्नमस्क्रियतइतिनामेन्द्रस्यशरीरं कर्मवा महदाश्चर्योपेतंवर्तते तथा विश्वरूपोना-नाविधरूपतांभजमानःसइन्द्रोवरुणात्मना अमृतानिजलानि आतस्थौ अधितिष्ठति ॥ वि-श्वे जसःशी । अभूषन् भूषअलङ्कारेइत्यस्यलङ्रूपम् वसानः वसआच्छादनेइत्यस्य शा-नचिरूपं तस्यलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । नाम णमुप्रह्वत्वइत्यस्मान्नामन्सीमन्नित्यादिनामनि-न्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादाद्युदात्तः । विश्वरूपइतितस्यसंज्ञा बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्व-पदान्तोदात्तत्वम् । अमृतानि कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेइतिद्वितीया । तस्थौ तिष्ठतेर्लिटिण-लिरूपम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

असूतपूर्वोवृषभोज्यायानिमाअस्यशुरुधःसन्तिपूर्वीः ।
दिवोनपाताविदथस्यधीभिःक्षत्रंराजानाप्रदिवोदधाथे॥५॥२३।

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुधः ।
सन्ति । पूर्वीः । दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः ।
क्षत्रम् । राजाना । प्रदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥ २३ ॥

वृषभःकामानांवर्षकः पूर्वश्चिरन्तनः अतएव ज्यायानिन्द्रोऽसूत अपःससर्ज पूर्वीर्व-ह्व्यः इमाअनेनसृष्टाआपः अस्यजगतःशुरुधःसन्ति शुचःपिपासावरोधयित्र्योभवन्ति दिवः द्युलोकस्य नपाता नपातयितारौ हेराजानाविन्द्रावरुणौ युवांप्रदिवःप्रकर्षेणद्योतमानस्यविदथस्य यज्ञकारिणःस्तोतुर्धीभिःस्तुतिभिःक्षत्रंधनंदधाथे अस्मभ्यंदातुंधारयेथे ॥ असूत पूङ्प्राणिगर्भ-विमोचनेइत्यस्यलङ्रूपम्अडागमस्वरः । ज्यायान् प्रशस्यशब्दादीयसुनि ज्यचेतिज्यादेशः ज्यादादीयसइतीयसआदेराकारादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः । शुरुधः पृषोदरादिः । नपाता न-भ्राण्नपादितिनिपातनान्नञःप्रकृतिभावः आमन्त्रितत्वान्निघातः । धीभिः सावेकाचइतिविभ-क्तेरुदात्तत्वम् । राजाना आमन्त्रितत्वान्निघातः । दधाथे दधातेर्लेटिरूपं निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी—

त्रीणिराजानाविदथेंपुरूणिपरिविश्वानिभूषथःसदांसि ।
अपश्यमत्रमनसाजगन्वान्व्रतेगन्धर्वां अपिवायुकेशान् ॥६॥

त्रीणि । राजाना । विदथे । पुरूणि । परि । विश्वानि ।
भूषथः । सदांसि । अपश्यम् । अत्र । मनसा । जगन्वान् ।
व्रते । गन्धर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

हेराजानाविन्द्रावरुणौ विदथेऽस्मिन्यज्ञे विश्वानिव्याप्तानि पुरूणियजनीयैःसोमादिभिः पूर्णानि त्रीणिसदांसि सवनानि परिभूषथःसर्वतोलंकुरुथः हेइन्द्र त्वं जगन्वान्यज्ञंप्रतिगतवानसि अपिःसंभावनायां यतोहमत्रव्रतेयज्ञे वायुकेशान् वायुवच्चञ्चलरश्मीन्गन्धर्वान्सोमरक्षकान् स्वानभ्राजादीन्मनसापश्यं तेच स्वानभ्राजादयस्तैत्तिरीयकेस्पष्टमभिहिताः—स्वानभ्राजांघारे बम्भारेहस्तसुहस्तकृशानवेतेवःसोमक्रयणास्तान्रक्षध्वंमावोदभन्निति ॥ भूषथः भूषअलङ्कारेइत्यस्यलटिरूपम् । अपश्यं दृशिरप्रेक्षणेइत्यस्यलङिरूपं पादादित्वादनिघातः । जगन्वान् गमेः क्वसौ विभाषागमहनविदविशामितिइटोविकल्पितत्वादत्रेडभावः मोनोधातोः म्वोश्चेतिमकारस्यनकारः प्रत्ययस्वरः । गन्धर्वान् धृञ्धारणेइत्यस्यगोशब्दउपपदे गविगन्धृञोवइतिवप्रत्ययः तत्संनियोगेनगोशब्दस्यगनादेशः प्रत्ययस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तदिन्न्वस्यवृषभस्यधेनोरानामभिर्ममिरेसक्म्यंगोः ।
अन्यदन्यदसुर्यं[1]वसानानिमायिनोममिरेरूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः ।
ममिरे । सक्म्यम् । गोः । अन्यत्ऽअन्यत् । असुर्यम् । वसानाः ।
नि । मायिनः । ममिरे । रूपम् । अस्मिन् ॥ ७ ॥

येयजमानाः वृषभस्य अभिमतफलप्रदस्यास्येन्द्रस्यार्थं धेनोर्गोर्नामभिर्विश्वायुर्विश्वव्यचाइत्यादिभिरुपलक्षितांगांसक्म्यं संभजनार्हं तत्क्षीरादिकंहविः नुक्षिप्रमाममिरे आदुहन्ति

[1] तै० सं० १. २. ७. ।

धातूनामनेकार्थत्वात् तेनचहविपायज्ञमनुष्ठाय देवभूयंप्राप्तास्तेकवयः अन्यदन्यन्नूतनम् असुर्यमसुराणाबलंवसानाआच्छादयन्तः अतएवमायिनः माययास्वीकृतकामरूपाः यद्वा मायिनः प्रज्ञावन्तःसन्तः अस्मिन्निन्द्रे रूपं स्वंस्वंरूपंनिमिमिरे इयत्तयापरिच्छिद्यनिदधुः ॥ इत्पूरणम् । ममिरे माङ्माने श्लिटिरूपं निघातः । सक्म्यं युजिरुचितिजांकुश्चेत्यत्रचकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्सचतेर्मक्प्रत्ययः कुत्वंच सचनंसक्मः तत्रभवइत्यर्थे भवेच्छन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तः । गोः एकादेशस्वरः । असुर्यम् असुरस्यस्वमित्यर्थे असुरस्यस्वमितियत् तित्स्वरितः । रूपं रूपरूपक्रियायांण्यन्तः खष्पशिल्पशष्परूपपर्पतल्पाइतिपप्रत्ययान्तत्वेनानिपातनात्पकारलोपोगुणत्वंच रूपयतिरूप्यतेवेतिरूपं प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तदिन्न्वंस्यसवितुर्नकिर्मेहिरण्ययींममतिंयामशिश्रेत् ।
आसुष्टुतीरोदसीविश्वमिन्वेअपीवयोषाजनिमानिवव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययीम् । अमतिम् । याम् । अशिश्रेत् । आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वम्ऽइन्वे । अपिऽइव । योषा । जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मात्सवितुः सर्वस्यजगतोन्तर्यामितयाप्रेरयितुः अस्येन्द्रस्य मेमम हिरण्ययीं सुवर्णमयीम् अमतिं कान्तिं नकिरित् कोव परिच्छिनत्तिखलु यां मदीयांदीप्तिम् अशिश्रेत् यआश्रयति सुष्टुती शोभनयास्तुत्यास्तुतःसन् विश्वमिन्वे सर्वस्यसन्तर्पयित्र्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ आवव्रे स्वकीयतयासर्वतोवृणुते । तत्रदृष्टान्तः–अपीवयोषाजनिमानि यथा योषास्त्री जनिमानि जातान्यपत्यानि आवृणोति तद्वत् ॥ नुः पूरणः । नकिः निपातः । हिरण्ययीं हिरण्यस्यविकारार्थे मयड्वैतयोरितिमयट् ऋत्व्यवास्त्व्यमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसीतिनिपातनान्मयटोमकारलोपः टित्वाट्ढाणञितिङीप् प्रत्ययस्वरः । अमतिम् अमगत्यादिषु अमेरतिरित्यतिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । अशिश्रेत् श्रयतेर्लङि बहुलंछन्दसीतिशपः श्लुः यद्वृत्तयोगादनिघातः । सुष्टुती सुपांसुलुगितितृतीयायाः सवर्णदीर्घः । विश्वमिन्वे इविव्याप्तिप्रीणनयोरित्यस्मात्कर्मण्यण् इदित्वान्नुम् तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिद्वितीयायाअलुक् कृदुत्तरपदस्वरः । योषा यौतेर्मिश्रीभावकर्मणः

वृतृवदिहानिक्रपियुमुचिभ्यःसइतिसप्रत्ययः आमादित्वादाद्युदात्तः । जनिमानि जनीप्रादुर्भावे हुजनिभ्यामिमनिन्निती मानिन्प्रत्ययोभूतकालेनित्वादाद्युदात्तः । वव्रे वृञ्वरणेइत्यस्य लिटिरूपम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

युवंप्रत्नस्यंसाधथोमहोयद्दैवीस्वस्तिःपरिंणःस्यातम् ।
गोपाजिह्वस्यतस्थुषोविरूपाविश्वेंपश्यन्तिमायिनंःकृतानिं ।९।

युवम् । प्रत्नस्यं । साधथः । महः । यत् । दैवीं । स्वस्तिः ।
परिं । नः । स्यातम् । गोपाजिह्वस्य । तस्थुषः । विऽरूपा ।
विश्वें । पश्यन्ति । मायिनंः । कृतानिं ॥ ९ ॥

हेइन्द्रावरुणौ युवं युवां प्रत्नस्य पुरातनस्यस्तोतुः महस्तादृशंश्रेयः साधथः सांधयथः कीदृशंतदित्यतआह–यद्दैवींस्वस्तिः यदिदंदेवसम्बन्धिश्रेयः स्वराज्यलक्षणं किञ्च युवांनोऽस्मान्परिपरितः स्यातं रक्षकौभवतं विश्वेसर्वे मायिनोदेवाः गोपाजिह्वस्य गोपाःस्त्रीजिह्वामाविभीतेत्येतादृशीवाग्यस्यतथोक्तः तस्थुषः स्थिरतरस्येन्द्रस्य विरूपानानाविधानिवृत्रहननादीनिकृतानिकर्माणिपश्यन्ति एवमिन्द्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तम् ॥ युवं युष्मच्छब्दस्य द्विवचने युवावौद्विवचनेइतियुवादेशः ङेप्रथमयोरमितिसुपोमादेशः । साधथः साधसंसिद्धावित्यस्यण्यन्तस्यलटिरूपं बहुलमन्यत्रापीतिणेर्लुक् निघातः । दैवी देवाद्यञञावित्यञ्प्रत्ययः ञित्स्वरः । स्यातम् अस्तेर्लिङिरूपम् । गोपाजिह्वस्य गुपूरक्षणेइत्यस्यायप्रत्ययान्तस्य क्विपि अतोलोपयलोपयोःकृतयोरूपम् गोपाइति बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । तस्थुषः ष्ठागतिनिवृत्तावित्यस्य क्वसौ वस्वेकाजाद्धसामितिप्राप्तस्येटःसंप्रसारणं संप्रसारणाश्रयंचबलीयइति संप्रसारणस्यबलीयस्त्वान्निवृत्तिः वसोःसंप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । पश्यन्ति दृशिर्प्रेक्षणे निघातः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

शुनंहुंवेममघवांनमिन्द्रंमस्मिन्भरेनृतंमंवाजंसातौ ।
शृण्वन्तंमुग्रमूतयेंसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ।१०॥२४।

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । सऽमत्ऽसु । घ्नन्तम् ॥ वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १० ॥ २४ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्याद्वितीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥२४॥
॥ इतितृतीयेमण्डलेतृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थेऽनुवाकेपञ्चदशसूक्तानि तत्रेन्द्रंमतिरितिनवर्चंप्रथमंसूक्तम् वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमैन्द्रम् इन्द्रंमतिर्नवेत्यनुक्रान्तम् सूक्तविनियोगोलिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रंमतिर्हृदआवच्यमानाच्छापतिंस्तोमंतष्टाजिगाति ।
याजागृविर्विदथेशस्यमानेन्द्रयत्तेजायतेविद्धितस्य ॥ १ ॥

इन्द्रम् । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिम् । स्तोमऽतष्टा । जिगाति । या । जागृविः । विदथे । शस्यमाना । इन्द्र । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥१॥

विश्वामित्रःस्तौति—हेइन्द्रहृदोहृदयात्वच्यमानोच्यमानास्तोमतष्टास्तोमकारिभिस्तोतृभिःकृता मतिःस्तुतिःपतिंसर्वस्यजगतःस्वामिनम् इन्द्रं त्वामच्छाभिलक्ष्याजिगाति समन्ताद्गच्छतु याम-दीयामतिःजागृविःस्तु यस्यतत्रजागरणंकुर्वाणा विदथेयज्ञेशस्यमानाभवति हेइन्द्र तेत्वदर्थंय-स्स्तोत्रंमत्तोजायतेतस्यतद्विद्धिजानीहि तस्येतिद्वितीयार्थेषष्ठी ॥ मतिःमन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिन्नुदा-त्तः । हृदः हृदयशब्दस्यपद्दन्नोमासित्यादिनाहृदादेशः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । वच्यमाना वचपरिभाषणेइत्यस्यकर्मणियक् संप्रसारणाभावश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । स्तोमतष्टा तक्षूत्वक्ष् तनूकरणेइत्यस्यकर्मणिनिष्ठा तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । जिगाति गास्तुतौ छन्दसी-तिजुहोत्यादिः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्त्वं निघातः ॥ जायते जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलटिरूपं य-द्वृत्तयोगादनिघातः । विद्धि विदज्ञानेइत्यस्यलोटि हुझल्भ्योहेर्धिरितिधयादेशः वाक्यभेदाद-निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

दिवश्चिदापूर्व्याजायमानाविजागृविर्विदथेशस्यमाना ।
भद्रावस्त्राण्यर्जुनावसानासेयमस्मेसनजापित्र्याधीः ॥ २ ॥

दिवः । चित् । आ । पूर्व्या । जायमाना । वि । जागृविः ।
विदथे । शस्यमाना । भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना ।
सा । इयम् । अस्मे इति । सनऽजा । पित्र्या । धीः ॥ २ ॥

हेइन्द्र दिवश्चित् द्योतमानात्सूर्यादपि पूर्व्या पूर्वेभवाउपःकालसंबन्धिन्याजायमानायास्तुतिलक्षणावाक् विभवति सेयंवाग्विदथेयज्ञेशस्यमाना जागृविःस्तुत्यस्यतवजागरणंकुर्वाणा भद्रा कल्याणानि अर्जुनाशुक्लवर्णानि वस्त्राणि योग्यतयातेजांसिवसाना अस्मे अस्माकं पित्र्या पितृक्रमागता अतएवसनजापुरातनीसतीधीस्तवस्तुतिर्भवति ॥ दिवः दिवेःक्विप् ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अर्जुना अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् नित्स्वरः । सनजा जनेरन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः प्रत्ययस्वरः । पित्र्या पितृशब्दात्तत आगतइत्यर्थेपितुर्यच्चेतियत्प्रत्ययः रीङृतइतिरीङादेशः यस्येतिलोपः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यमाचिदत्रयमसूरसूतजिह्वायाअग्रंपतदाह्यस्थात् ।
वपूंषिजातामिथुनासचेतेतमोहनातपुषोबुध्नएता ॥ ३ ॥

यमा । चित् । अत्र । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अग्रम् ।
पतत् । आ । हि । अस्थात् । वपूंषि । जाता । मिथुना ।
सचेते इति । तमःऽहना । तपुषः । बुध्ने । आऽईता ॥ ३ ॥

प्रसङ्गादुषःकालंप्रशंसति–यमसूः यमौयमलौसूतइतियमसूरूपोभिमानिनीदेवता यमा यमलावश्विनौ अत्रोपःकाले असूत अश्विनोस्तत्रशस्यमानत्वात्तावश्विनौस्तोतुंममजिह्वाया अग्रं पतच्चलमस्थाद्धि तिष्ठतिखलु चित्पूरणः तमोहना तमसोहन्तारौ तपुषः तपत्यस्मिन्सूर्यइति तपुर्दिवसस्तस्यबुध्नेमूलेएताएतावागतौ मिथुना परस्परंसङ्गतौ तावश्विनौजातावुत्पन्नानिवपूंषि

उप्यन्तेनिधीयन्तेइतिवपूंषि उषःकालेक्रियमाणानिशस्त्रादीनिकर्माणिसचेते संगच्छतः । यमसूः पूङ्प्राणिगर्भविमोचनेइत्यस्यक्किप् कृदुत्तरपदस्वरः । असूत तस्यैवधातोर्लङि अदादित्वाच्छपोलुक् निघातः । पतत् पत्लृगतौ शतुर्लसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । अस्थात् ष्ठागतिनिवृत्तौ लुङिरूपं हियोगाददनिघातः । वपूंषि टुवप्बीजसंताने अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनिदित्युसिप्रत्ययः निचेत्युक्तत्वादाद्युदात्तः । सचेते षचसमवायेइत्यस्यलटिरूपम् तपूंषि । तपसन्तापे अर्तिपृवपीत्यादिनाउसिः । बुध्ने बन्धबन्धने बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक्प्रत्ययः ब्रधिबुधीएतावादेशौधातोः प्रत्ययस्वरः । एता इणुगतावित्यस्यकर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

नकिरेषांनिन्दितामर्त्येषुयेअस्माकंपितरोगोषुयोधाः ।
इन्द्रएषांदृंहितामाहिनावानुद्गोत्राणिससृजेदंसनावान् ॥ ४ ॥

नकिः । एषाम् । निन्दिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकम् । पितरः ।
गोषु । योधाः । इन्द्रः । एषाम् । दृंहिता । माहिनऽवान् । उत् ।
गोत्राणि । ससृजे । दंसनाऽवान् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सत्रेप्रवृत्तानामस्माकंयेपितरोङ्गिरसः गोषुपणिभिरपहृतेषु योधाः योद्धारोवर्तन्ते तेषामेषांमर्त्येषुनिन्दितादूषकोनकिः नकश्चिदस्ति कुतइत्यतआह—महिनावान् महिमोपेतोदंसनावान् वृत्रहननादिकर्मवानइन्द्रः एषामङ्गिरसां दृंहितादृंहितानि समृद्धानिगोत्राणिगवांवृन्दानि उत्ससृजे तेभ्योङ्गिरोभ्योददौ ॥ निन्दिता णिदिकुत्सायामित्यस्यतृचिरूपम् । मर्त्येषु वस्त्रादित्वात्स्वार्थिकोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । योधाः युधसंप्रहारेइत्यस्यपचाद्यचिरूपम् । दृंहिता दृहदृहिवृद्धावित्यस्यनिष्ठायांरूपम् । माहिनावान् महेरिनण्चेतीनण्प्रत्ययः तदस्यास्तीतिमतुप् माहिनावानितितस्यसंज्ञा मतौबह्वचोनजिरादीनामितिसंहितायांदीर्घः । गोत्राणि गवांसमूहइत्यर्थे खलगोरथादित्यनुवृत्तौ इनित्रकट्यचश्चेतिगोशब्दात्त्रप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । ससृजे सृजविसर्गेइत्यस्यलिटिरूपम् ॥ ४ ॥

दशपेयेनिष्केवल्येनिविद्धानीयस्यपुरस्तात्सखाहयत्रेत्येषा सूत्रितञ्च—सखाहयत्रसखिभिर्नवग्वैरितिनिविद्धानीययोरायइति ।

अथपञ्चमी–

सखा॑ह॒यत्र॒सखि॑भि॒र्नव॑ग्वैरभि॒ज्वास॒त्त्व॑भि॒र्गा अ॑नु॒ग्मन् ।
स॒त्यंतदिन्द्रो॑द॒शभि॒र्दश॑ग्वैः सूर्यं॑विवेद॒तम॑सिक्षि॒यन्त॑म् ॥ ५ ॥ २५ ।

सखा॑ । ह॒ । यत्र॑ । सखि॑ऽभिः । नव॑ऽग्वैः । अ॒भि॒ऽज्ञु । आ ।
सत्व॑ऽभिः । गाः । अ॒नु॒ऽग्मन् । स॒त्यम् । तत् । इन्द्रः॑ । द॒श॑ऽभिः ।
दश॑ऽग्वैः । सूर्य॑म् । वि॒वे॒द॒ । तम॑सि । क्षि॒यन्त॑म् ॥ ५ ॥ २५ ॥

सखिभिः समानख्यानैः सत्वभिरिन्द्रमभितः सीदद्भिः नवग्वैर्मेधातिथिप्रभृतयोङ्गिरसः केचिन्नवमासान्सत्रमनुष्ठाय फलंलेभिरे केचिद्दशमासाननुष्ठायेति तत्र येनवमासान्सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन्तेनवग्वाः तैः सत्वभिरङ्गिरोभिः सखा समानख्यान इन्द्रः यत्र यस्मिन्बिले पाणिभिर्निरुद्धा गाः आअभिलक्ष्य अभिज्ञ्वा अभिगतजानुकं यथा भवति तथा अनुग्मन् अनुगच्छन्निन्द्रः तत्तत्र बिले दशग्वैः ये दशमासान्सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन्ते दशग्वाः तैर्दशभिर्दशसंख्याकैराङ्गिरोभिः सहितः सन् तमसि बिलवर्तिन्यन्धकारे क्षियन्तं निवसन्तं सत्यं यथार्थप्रकाशं सूर्यं विवेद लेभे हेतिप्रासिद्ध्यर्थः ततो लब्धप्रकाशः स इन्द्रस्तागा आनीयाङ्गिरोभ्यः प्रादादितिभावः ॥ सखा ख्याप्रकथने समानेख्यश्चोदात्तइतिइण्प्रत्ययः डिच्चसमानस्यछन्दसीतिसमानस्यसभावः उदात्तइत्युक्तत्वेनसामर्थ्यादुपपदस्येतिगम्यते आद्युदात्तः । नवग्वैः गमेरौणादिकोड्वप्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । अभिज्ञु प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुरितिविधीयमानोज्ञुरभेरुत्तरस्यव्यत्ययेनभवति । सत्वभिः षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्मात्सर्वधातुभ्यः ...

अथपष्ठी–

इन्द्रो॒मधु॒संभृ॑तमु॒स्रिया॑यां॒पद्व॑द्विवेद॒श॒फव॒न्नमे॒गोः ।
गुहा॑हि॒तंगुह्यं॑गू॒ळ्हम॒प्सुहस्ते॑दधे॒दक्षि॑णो॒दक्षि॑णावान् ॥ ६ ॥

इन्द्रः । मधु । सम्ऽभृतम् । उस्रियायाम् । पत्ऽवत् । विवेद ।
शफऽवत् । नमे । गोः । गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् ।
अप्ऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान् ॥ ६ ॥

इन्द्रः उस्रियायांक्षीरदध्यादिक्रमेणोत्स्राविण्यांभोगवत्यांगवि संभृतंसंपादितंमधु मधुरक्षीरादिवेदाज्ञासीत् ततस्तदर्थंपद्वत्पादयुक्तंशफवत्खुरोपेतंगोधनं विवेद लेभे कथंलब्धवानितितदुच्यते— नमेगोः गोरितिद्वितीयार्थेषष्ठी पणिनामकैरसुरैरपहृतांगांनमेआनीतामकरोत् तथादक्षिणावानौदार्यवान्समर्थः सइन्द्रः गुहा गुहायांहितंगुह्यं प्रच्छन्नम् अतएवाप्सु अन्तरिक्षेगूळ्हंगूढचारिणंमायिनमसुरंदक्षिणेहस्तेदधेदधार अग्रहीदित्यर्थः द्वितीयाष्टकेश्रुधीहवमित्यस्मिन्वर्गेगुहाहितमित्येतत्सम्यगभ्यधायि ॥ उस्रियायां प्रक्रियासम्यक्पूर्वमेवावादि । विवेद विदज्ञाने विद्लृलाभे एतयोर्लिटिरूपम् । शफवत् शफोस्यास्तीतिमतुप् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिति मतुपउदात्तत्वम् । नमे णमुप्रह्वत्वेशब्दे इत्यस्यलिटिरूपं द्विर्वचनस्य च्छन्दसिविकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं गुहूसंवरणेइत्यस्माच्छन्दसि गुहिदुहिभ्योवेतिवक्तव्यमितिक्यप् कित्त्वादगुणः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । दधे दधातेर्लिटिरूपम् । दक्षिणावान् दक्षवृद्धौ द्रुदक्षिभ्यामिनन्नितीनन्प्रत्ययः तदस्यास्तीतिमतुप् संहितायामन्येषामपिदृश्यत इति पूर्वपदस्यदीर्घः नित्स्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ज्योतिर्वृणीततमसोविजानन्नारेस्यामदुरितादभीके ।
इमागिरःसोमपाःसोमवृद्धजुषस्वेन्द्रपुरुतमस्यकारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विऽजानन् । आरे । स्याम ।
दुःऽहितात् । अभीके । इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध ।
जुषस्व । इन्द्र । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥

तमसोरात्रेःसकाशाद्विजानन्विशेषेणजानन्प्रादुर्भवन्सूर्यात्मकइन्द्रःज्योतिर्वृणीत जगद्व्यवहारनिर्वाहकंप्रकाशंसमभक्त यद्वा तमसस्तमोरूपाद्वृत्रादेर्विजानन्प्रादुर्भवन् वृत्रंहत्वाप्रकाशमवृ-

णीत वयंदुरितात्पापादारेदूरेपापवर्जिताःसन्तः अभीकेभयरहितेस्थानेस्यामभवेम सोमपाः सोमस्यपात्तः अतएवसोमवृद्ध सोमपानेपुवृद्ध हेइन्द्र पुरुतमस्य पुरून्शत्रूंस्तामयतिग्लापयतिइतिपुरुतमः तादृशस्यतव कारोःस्तोत्रंकुर्वाणस्यऋत्विजः इमाः स्तुतिलक्षणागिरोवाचःजुषस्वसेवस्व ॥ वृणीत नृङ्संभक्तावित्यस्यलङ्‌रूपम् । विजानन् ज्ञाअवबोधने विशेषेणज्ञानंप्रकाशः प्रत्ययस्वरः । अभीके नविद्यतेभीर्यस्मिन्ततःशेषाद्विभाषेतिकप्प्रत्ययः नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वेप्राप्तेकपिपूर्वस्यान्तोदात्तत्वम् । पुरुतमस्य तमुग्लाने इत्यस्माण्ण्यन्तात्पचाद्यचिपरादिश्छन्दसिबहुलमितिउत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ज्योतिर्यज्ञायरोदसीअनुष्यादारेस्यामदुरितस्यभूरेः ।
भूरिचिद्धितुजतोमर्त्यस्यसुपारासोवसवोबर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अनु । स्यात् । आरे । स्याम ।
दुःऽइतस्य । भूरेः । भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य ।
सुऽपारासः । वसवः । बर्हणाऽवत् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र ज्योतिः जगत्प्रकाशकःसूर्यः यज्ञाग्निहोत्रादिकरणायरोदसी द्यावापृथिव्या वनुष्यात् अनुभवतु प्रकाशयतु वयंभूरेःप्रभूतस्यदुरितस्यपापस्यारेदूरेस्यामभवेम हेवसवः सर्वस्यवासयितारइन्द्रादयः सुपारासः सुपाराःशोभनपाराः स्तुत्याभिमुखीकर्तुंशक्यायूयंभूरि चिदतिप्रभूतंबर्हणावत्समृद्धियुक्तंधनंतुजतोभूरिप्रदस्यमर्त्यस्यप्रयच्छथ हिःपूरणः अत्रयोग्यक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् अस्तेर्लिङ्‌रूपं संहितायामनोरुत्तरस्यास्तेरुपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परइतिषत्वं निपातः । तुजतः तुजिपिजिलजिर्हिंसादाननिकेतनेषु शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । बर्हणावत् बृहवृद्धावित्यस्यभावेऔणादिकोयुप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥ ९ ॥ २६ ।

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजंऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ९ ॥ २६ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्यणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेद्वितीयोध्यायः समाप्तः ॥ २ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथतृतीयाध्यायआरभ्यते इन्द्रत्वेतिनवर्चंद्वितीयंसूक्तम् वैश्वामित्रंगायत्रमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तम्—इन्द्रत्वागायत्रंहीति । अग्निष्टोमेप्रातःसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रइदंसूक्तं सूत्रितञ्च—इन्द्रत्वावृषभमुद्वेदभीतितिस्रइति । आद्याप्रातःसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—इन्द्रत्वावृषभंमरुतोयस्येति ।

तत्रैपासूक्तेप्रथमा—

ॐ३ इन्द्रंत्वावृषभंवयंसुतेसोमेंहवामहेसपाहिमध्वोअन्धसः॥१॥

इन्द्र । त्वा । वृषभम् । वयम् । सुते । सोमें ।
हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अन्धसः ॥ १ ॥

इन्दौ स्रवति सोमरसेरमतेक्रीडतीतीन्द्रः यद्वा इदंसर्वंजगत्साक्षाद्दर्शयतीतीन्द्रः तस्यसंबुद्धिः हेइन्द्र वृषभं कामनांवर्षकं त्वा त्वां सुते ग्रावभिरभिषुतेसोमे वयंहवामहे सोमपानार्थमाह्वयामः सत्वं मध्वः मदकरम् अन्धसः अन्नलक्षणंसोमंपाहि पिब इन्द्रशब्दंयास्कोबहुधा निर्विवेच—इन्द्रइरांदृणातीतिवेरांददातीतिवेरांदधातीतिवेरांदारयतीतिवेरांधारतीतिवेन्दवेद्रवतीतिवेन्दौरमतइतिवेन्धेभूतानीतिवातद्यदेनंप्राणैःसमैन्धंस्तदिन्द्रस्येन्द्रत्वमिति[1] । यत्रयत्रयोऽर्थोनुगुणस्तत्रसोऽर्थःस्वीकार्यः इदंदर्शनादित्यौपमन्यवः इदंब्रह्मसाक्षात्पश्यतीतीन्द्रः तथाचारण्यकेश्रूयते—सएतमेवपुरुषंब्रह्मततममपश्यदिदमदर्शमिति[2] तस्मादिदंद्रोहवैनामतमिदंद्रंसन्तमिन्द्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाइति ॥ इन्द्र इदिपरमैश्वर्येइतिधातुः । स्वमाययाजगद्रूपत्वंपरमैश्वर्यम् अनेनाभिप्रायेणश्रूयते—इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयतइति[3] इन्दुशब्देउपपदे रमतेरन्येभ्योऽपिदृश्यतइतिडःपूर्वपदस्योकारलोपः इदिपरमैश्वर्यइत्यस्माद्दृज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातितः एवमेतानिविर्वचनानिद्रष्टव्यानि आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । हवामहे ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणे लटिरूपम् । मधुः मधुशब्दःफलिपाटीत्यादिनागन्प्रत्ययान्तः आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः यणादेशः । अन्धसः अदेर्नुम्धश्चेत्यसुन् नित्स्वरः ॥ १ ॥

---

१ नि० १०। ८। २ ऐ० आ० ३. ४. । ३ ऋ. सं. ४. ७. ३३ ।

ब्राह्मणाच्छंसिनःप्रातःसवनेइन्द्रक्रतुविदमितिशस्त्रयाज्या सूत्रितञ्च—इन्द्रक्रतुविदंसु-तमितियाज्येति ।

अथद्वितीया—

इन्द्रंक्रतुविदंसुतंसोमंहर्यपुरुष्टुत । पिबावृषस्वतातृपिम् ॥ २ ॥

इन्द्र । क्रतुऽविदम् । सुतम् । सोमम् । हर्य । पुरुऽस्तुत ।
पिब । आ । वृषस्व । ततृपिम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र क्रतुविदं क्रतोःप्रज्ञायाःलम्भकं सुतमभिषुतमिमंसोमंहर्य पातुंकामयस्व हेपुरुष्टुत पुरुभिर्बहुभिःस्तुतेन्द्र तातृपिं तर्पकमाप्यायनकारिणमिमंसोमंपिब पीतमिमंसोममावृषस्व जठरेसिञ्च यथानाभेरधोनपतति तथा धारयेतिभावः ॥ हर्य हर्यगतिकान्त्योरित्यस्यलोटिरूपम् निघातः । पुरुष्टुत स्तुतस्तोमयोश्छन्दसीतिसंहितायांपत्वम् । वृषस्व वृषसेचनेइत्यस्यलोटिरूपम् आङुत्तरत्वान्निघातः । तातृपिं तृपप्रीणनेइत्यस्माच्छन्दसि सदादिभ्योदर्शनादितिकिन् तस्यलिड्वद्भावाद्द्विर्वचनादि संहितायामन्येषामपीत्यभ्यासस्यदीर्घः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रप्रणोधितावानंयज्ञंविश्वेभिर्देवेभिः। तिरःस्तवानविश्पते ॥३॥

इन्द्र । प्र । नः । धितऽवानम् । यज्ञम् । विश्वेभिः ।
देवेभिः । तिरः । स्तवान । विश्पते ॥ ३ ॥

हेस्तवान स्तोतृभिःस्तूयमान विश्पते विशांमरुतांपते हेइन्द्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यजनीयैर्देवैः सहितस्त्वं धितावानं वन्यतेसंभज्यइतिवानंहविः धितंनिहितंहविर्यस्यतं संभृतहविष्कमित्यर्थः । अस्मदीयमिमंयज्ञंप्रतिरः प्रकर्षेणवर्धय हविःस्वीकरणेनसंपूर्णंकुर्वितिभावः ॥ णः उपसर्गाद्बहुलमितिसंहितायांणत्वम् । धितावानं डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्मात् निष्ठा बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । तिरःतरतेर्व्यत्ययेनशः प्रत्ययस्वरः । स्तवान ष्टुञ्स्तुतौ सम्यानच् स्तुवइत्युपपदाभावेपि कर्मण्यानच्प्रत्ययः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इन्द्रसोमाःसुताइमेतवप्रयन्तिसत्पते । क्षयंचन्द्रासइन्दवः ॥४॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यन्ति ।
सत्ऽपते । क्षयम् । चन्द्रासः । इन्दवः ॥ ४ ॥

हेसत्पते इन्द्र चन्द्रासःआह्लादयितारः इन्दवोदीप्ताः सुताअभिपुताइमे अस्माभिर्दत्ताः सोमाः क्षयं क्षियन्तिनिवसन्त्यन्नादीन्यत्रेतिक्षयोजठरं प्रयन्ति प्रकर्षेणगच्छन्ति तान्धारयेतिभावः ॥ क्षयं क्षिनिवासगत्योरित्यस्मादधिकरणेघप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वेप्राप्ते क्षयोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वम् । चन्द्रासः चादिआह्लादनेदीप्तौच अस्मात्स्फायितञ्चीत्यादिनारक्प्रत्ययः । आज्जसेरसुगित्यसुक् प्रत्ययस्वरः । इन्दवः उन्देरिच्चादेरित्युप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

दधिष्वाजठरेसुतंसोममिन्द्रवरेण्यम् । तवद्युक्षासइन्दवः ॥५।१॥

दधिष्व । जठरे । सुतम् । सोमम् । इन्द्र । वरेण्यम् ।
तव । द्युक्षासः । इन्दवः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र वरेण्यं सर्वैर्वरणीयं सुतमभिपुतंसोमं जठरेदाधिष्व धारय इन्दवोदीप्ताइमेसोमाः तव द्युक्षासः दिविक्षियन्तिवसन्तीतिद्युक्षासः अतस्त्वंतान्धारयेतिभावः ॥ दधिष्व दधातेर्लोटिरूपम् आगमाअनुदात्ताइतीटोनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्यं वृङ्संभक्तौ वृङएण्यप्रत्ययः वृपादित्वादाद्युदात्तः । क्षियतेरन्येभ्योपिदृश्यतइतिडप्रत्ययः कृदुत्तरपदस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

गिर्वणःपाहिनःसुतंमधोर्धाराभिरज्यसे । इन्द्रत्वादातमिद्यशः ॥६॥

गिर्वणः । पाहि । नः । सुतम् । मधोः । धाराभिः ।
अज्यसे । इन्द्र । त्वाऽदातम् । इत् । यशः ॥ ६ ॥

गिर्वणःगीर्भिर्वननीय तथाचयास्कः—गिर्वणोदेवोभवतिगीर्भिरेनंवनयन्तीति । तादृशइन्द्र नोऽस्मदीयं सुतमभिषुतमिमंसोमंपाहि पिब यतोमधोर्मदकरस्यसोमस्यधाराभिरज्यसे सिच्यसे हेइन्द्र त्वादातमित् त्वयाशोधितंविशदीकृतमेवयशोन्नमस्मासुभवति ॥ गिर्वणः वनसंभक्ताविस्यस्मादसुन् गिरउपधायादीर्घाभावश्छान्दसः आमन्त्रितस्येतिषाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । पाहि पापानेइत्यस्माल्लोटि- रूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वादनिघातः प्रत्ययस्वरः । त्वादातं दैप् शोधने सत्यपिपकारे नानुबन्धकृतमनेजन्तत्वमित्येजन्तएवायं ततआदेचइत्यात्वम् अस्मात्कर्मणिक्तः दाधाघ्वदाबित्यत्रादाबितिप्रतिषेधेन घुसंज्ञायाअभावाद्दोदद्घोरितिददादेशोनभवति । त्वेति युष्मच्छब्द- स्यतृतीयाकर्तृकरणेकृताबहुलमितिसमासः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यशः अशूव्याप्तौ अशेर्युट्चेत्यसुन् तत्सन्नियोगेनधातोर्युडागमः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अभिद्युम्नानिवनिनइन्द्रंसचन्तेअक्षिता ।
पीत्वीसोमस्यवावृधे ॥ ७ ॥

अभि । द्युम्नानि । वनिनः । इन्द्रम् । सचन्ते । अक्षिता ।
पीत्वी । सोमस्य । ववृधे ॥ ७ ॥

वनिनः वनंदेवताविषयंसंभजनमस्यास्तीतिवनी तस्य देवान्संभजमानस्ययजमानस्यद्युम्नानि द्योतमानानि अक्षिता क्षयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनिहवींषिइन्द्रमभि अभितःसचन्ते समवयन्ति तेषुमध्येसोमस्यपीत्वी सोमंपीत्वावावृधे सइन्द्रोवर्धते ॥ वनिनः अतइनिठनावितीनिप्रत्ययः तस्यस्वरः । सचन्ते षचसमवायेइत्यस्यलटिरूपम् । अक्षिता क्षिक्षये इत्यस्यनिष्ठा अञ्ण्यदर्थइतिदीर्घाभावः तस्मादेवक्षियोदीर्घादितिनिष्ठानत्वाभावः नञासमासेतस्यस्वरः । पीत्वी पापानेइत्यस्मात्क्त्वाप्रत्ययस्य स्नात्व्यादयश्चेतिनिपातनात्त्वीइत्यादेशः प्रत्ययस्वरः घुमास्थागापेत्यादिनाईत्वम् ॥ ७ ॥

१ नि० ६. १४. ।

अथाष्टमी–

अर्वावतोनआगंहिपरावतंश्चवृत्रहन् ।
इमाजुंषस्वनोगिरंः ॥ ८ ॥

अर्वाऽवतंः । नः । आ । गहि । पराऽवतंः । च ।
वृत्रऽहन् । इमाः । जुषस्व । नः । गिरंः ॥ ८ ॥

हेवृत्रहन्निन्द्र अर्वावतः अर्वाचीनात्समीपाद्देशात्परावतोतिदूराद्देशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्य आगहि आगच्छ आगत्यच नोऽस्मदीयाइमाःस्तुतिलक्षणागिरोवाचोजुषस्व सेवस्व ॥ परावतः उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थेइतिवतिः प्रत्ययस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यदंन्तरापरावतंमर्वावतंचहूयसें ।
इन्द्रेहततआगंहि ॥ ९ ॥ २ ॥

यत् । अन्तरा । पराऽवतंम् । अर्वाऽवतंम् । च ।
हूयसें । इन्द्र । इह । ततंः । आ । गहि ॥ ९ ॥ २ ॥

हेइन्द्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्यदेशस्य अर्वावतं सन्निकृष्टस्यदेशस्यचान्तरा तयोर्मध्यदेशेहूयसे सम्यगिज्यसे ततस्तस्माद्देशादिहास्मिन्यज्ञेआगहि सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतम् अर्वावतम् अन्तरान्तरेणयुक्तेइतिद्वितीया ततःपञ्चम्यास्तसिल् लित्स्वरः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

आतूनइन्द्रेतिनवर्चंतृतीयंसूक्तं वैश्वामित्रंगायत्रमैन्द्रम् आतूनइत्यनुक्रान्तम्–अतिरात्रे द्वितीयेपर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे एतदादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितञ्च–आतूनइन्द्रमद्र्यगितिसूक्तेइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

आतूनंइन्द्रमद्र्यग्घुवानःसोमंपीतये ।
हरिंभ्यांयाह्यद्रिवः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । मद्र्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये ।
हरिऽभ्याम् । याहि । अद्रिऽवः ॥ १ ॥

अद्रिवः वज्रिन् हेइन्द्र हुवानः होतृभिराहूयमानस्त्वं मद्र्यक् मदभिमुखःसन्नोस्मदीयेयज्ञे सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्वाभ्यांसह तु क्षिप्रमायाहि ॥ तू ऋचितुनुघेत्यादिनासंहितायांदीर्घः । मद्र्यक् मामञ्चतीति ऋत्विग्दधृगित्यादिनाक्विन् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यस्मच्छब्दस्यैकवचने मपर्यन्तस्यमादेशः विष्वग्देवयोश्चटेरद्र्यञ्चतौवप्रत्ययेइतिटेरद्रिइत्यादेशः अद्रिसध्र्योरन्तोदात्तत्वनिपातनंकृत्स्वरनिवृत्त्यर्थम्• इतिवचनादद्र्यादेशःअन्तोदात्तः यणादेशेकृते उदात्तस्वरितयोर्यणइतियणःस्वरितत्वं क्विन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वम् । सोमपीतये दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । अद्रिवः मतुवसोरितिरुत्वम् आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्तोहोतानऋत्वियस्तिस्तिरेबर्हिरानुषक् । अयुञ्जन्प्रातरद्रयः ॥२॥

सत्तः । होता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । बर्हिः ।
आनुषक् । अयुञ्जन् । प्रातः । अद्रयः ॥ २ ॥

हेइन्द्र नोऽस्मदीयेयज्ञे होता ऋत्विक् तवाह्वानार्थम् ऋत्वियः प्राप्तकालःसन् सत्तो निषण्णोवर्तते तथा बर्हिःआनुषक् अनुषक्तंपरस्परसंबद्धंयथाभवतितथातिस्तिरे हविःष्वासन्नेपुस्तीर्णमभूत् तथा प्रातः प्रातःसवने सोमाभिषवार्थमद्रयोग्रावाणः अयुञ्जन् परस्परंसंगताअभूवन् तस्मात्सोमपानार्थंत्वमागच्छेतिभावः ॥ सत्तः षद्लृविशरणादिष्वित्यस्माद्गत्यर्थाकर्मकश्लिषेत्यादिनाकर्तरिक्तः सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्र निष्ठातकारस्यनत्वाभावः । ऋत्वियः ऋतुशब्दाच्छन्दसिघसितिघस्प्रत्ययः घस्येयादेशः सितीतिपदसंज्ञायामोर्गुणइतिभसंज्ञाधीनोगुणोनभवति यणादेशः प्रत्ययस्वरः । तिस्तिरे स्तॄञ्आच्छादनेइत्यस्य कर्मणिलिटि ऋतइद्धातोरितीत्वं द्विर्वचने शर्पूर्वाःखयइतितकारशेषः लिटस्तझयोरेशिरेजितितप्रत्ययस्यैशित्यादेशः पादादित्वादनिघातः प्रत्ययस्वरः । आनुषक् षञ्जसङ्गे क्विप् अनिदितामितिनलोपः आङन्वोरुपसर्गयोःप्राक्प्रयोगः गतिसमासः कृदुत्तरपदस्वरः । अयुञ्जन् युजिर्योगे इत्यस्यलङि श्नेरिरितोवेत्यङादेशः बहुलंछन्दसीतिरुडागमः पादादित्वादनिघातः अडागमस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

इमाब्रह्मंब्रह्मवाहःक्रियन्तआबर्हिःसीद। वीहिशूरपुरोळाशंम्॥ ३ ॥

इमा । ब्रह्म । ब्रह्मऽवाहः । क्रियन्ते । आ । बर्हिः ।
सीद । वीहि । शूर । पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

ब्रह्माणिस्तोत्राणिस्तुत्यतयावहतीतिब्रह्मवाहः ब्रह्मणास्तोत्रेणप्राप्यतइतिवा हेब्रह्मवाह इन्द्र तुभ्यमिमा इमानि ब्रह्म ब्रह्माणिस्तोत्राणि अस्माभिःक्रियन्ते अतःबर्हिरासीद स्तुत्यतयाबर्हिषियज्ञे उपविश हेशूर समर्थेन्द्र अस्माभिर्दीयमानमिमंपुरोळाशं पुरोडाशाख्यंहविःवीहि भक्षय ॥ ब्रह्मवाहः वहप्रापणेइत्यस्माद्बहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः आमन्त्रितत्वान्निघातः। क्रियन्तेकरोतेःकर्मणियक् रिङ्शयग्लिङ्क्ष्वितिरिङादेशः प्रत्ययस्वरः पादादित्वादनिघातः। बर्हिः कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेद्वितीया। वीहि वीकान्त्यादिषु लोटिरूपं हेर्ङित्त्वादुदात्तः। पुरोडाशं दाशृदाने-इत्यस्मात्पुरस्पूर्वान्मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् पुरोडाशेतिनिपातनाद्दकारस्यडकारःततोडसुनछन्दसिसर्वेषांविधीनांवैकल्पिकत्वात्कृदुत्तरपदस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

रारन्धिसवनेषुणएषुस्तोमेषुवृत्रहन्। उक्थेष्विन्द्रगिर्वणः ॥ ४ ॥

ररन्धि । सवनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृत्रऽहन् ।
उक्थेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ४ ॥

हेगिर्वणः गीर्भिःस्तुतिभिर्वननीय वृत्रहन् वृत्रस्यहन्तः हेइन्द्र नोऽस्माकंसंबन्धिषुत्रिषुसवनेषु एषुक्रियमाणेषुस्तोमेषुस्तोत्रेषु उक्थेषु शस्त्रेषुचररान्धि रमस्व ॥ ररन्धि रमतेर्लोटि बहुलंछन्दसी-तिशपःश्लुःछन्दस्युभयथेतिहेरार्धधातुकत्वेनाङित्त्वादङितश्चेतिहेर्धिः ? । सवनेषु सूयते सोमोये-ष्विति अधिकरणेसुनोतेर्ल्युट् लित्स्वरः । णः नसोनकारस्य नश्चधातुस्थोरुषुभ्यइति संहितायांणत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मतयःसोमपामुरुंरिहन्तिशवसस्पतिम्। इन्द्रंवत्संनमातरः ॥५॥ ३

मतयः । सोमऽपाम् । उरुम् । रिहन्ति । शवसः ।
पतिम् । इन्द्रम् । वत्सम् । न । मातरः ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र मतयोऽस्माभिःक्रियमाणाःस्तुतयः उरुंमहान्तंसोमपां सोमस्यपातारंशवसेबलस्यपतिमिन्द्रत्वां रिहन्ति लिहन्ति तत्रदृष्टान्तः—वत्संन यथावत्संमातरोधेनवोलिहन्तितद्वत् ॥ मतयः मनज्ञानेइत्यस्मात्कर्मणि मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिन्नुदात्तः । उरुम् ऊर्णुञ्आच्छादनेइत्यस्मान्महत्यर्थेगम्यमाने महतिह्रस्वश्चेतिकुप्रत्ययः धातोर्ह्रस्वश्च प्रत्ययस्वरः । रिहन्ति लिहआस्वादनेइत्यस्माल्लटिरूपम् रलयोरभेदः प्रत्ययस्वरः । शवसस्पतिमितिसंहितायांपष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठेत्यादिनाविसर्जनीयस्यसत्वम् । वत्सं वदव्यक्तायांवाचि अस्माद्वृतृवदिहनीत्यादिनासप्रत्ययः वदत्यभीक्ष्णंमातरमितिवत्सोगोबालः प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथपष्ठी—

समन्दस्वाह्यन्धसोराधसेतन्वामहे । नस्तोतारंनिदेकरः ॥ ६ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्धसः । राधसे । तन्वा ।
महे । न । स्तोतारम् । निदे । करः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र सतथाविधस्त्वं महे महते राधसे धनाय अन्धसःअस्माभिर्दीयमानस्यसोमस्य पानेन तन्वाशरीरेणसहमन्दस्व हृष्टोभव हिरत्रसमुच्चयार्थः किञ्च त्वंस्तोतारंमांनिदेनिन्दायै विषयभूतं नकरः माकार्षीः ॥ मन्दस्व मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यलोटिरूपं हिचेतिनिघातप्रतिषेधेनभवितव्यमिति चेन्न तत्राप्रातिलोम्येइतिवर्तते अत्रहेःसमुच्चयार्थत्वान्निघातः । तन्वा उदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वम् । महे तकारलोपश्छान्दसः बृहन्महतोरुपसंख्यानमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । निदे णिदिकुत्सायामित्यस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । करः करोतेर्लुङि च्लेः कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसीत्यङादेशः निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

वयमिन्द्रत्वायवोहविष्मन्तोजरामहे । उतत्वमस्मयुर्वसो ॥ ७ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वाऽयवः । हविष्मन्तः । जरामहे ।
उत । त्वम् । अस्मऽयुः । वसो इति ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वायवोयज्ञार्थंत्वामात्मनंइच्छन्तः त्वत्कामाःसन्तोहविष्मन्तः संभृतहविष्कावयं जरामहे त्वांस्तुमः हेवसो सर्वस्यवासक इन्द्र उत त्वमपि अस्मयुःहविःस्वीकरणार्थम्अस्माना-त्मनइच्छन्भव ॥ त्वायवः त्वामिच्छन्तीत्यर्थेसुपआत्मनःक्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्य त्वादेशः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः त्वद्यवइतिप्राप्तौ युष्मदस्मदोरनादेशे इतिअविभक्तावपि हला-दौव्यत्ययेनात्वं प्रत्ययस्वरः । हविष्मन्तः तसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायांसकारस्यरुत्वाभावः स्वरविधौव्य-ञ्जनमविद्यमानवदितिपरिभाषानाश्रयणान्मतुपउदात्तताभावः सिप्रत्ययस्वरः । जरामहे जरतिःस्तु-तिकर्मेतियास्कः । अस्मयुः अस्मानिच्छतीत्यर्थेसुपःक्यच् तस्मादुप्रत्ययः पूर्वपदान्तलोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मारेअस्मद्विमुमुचोहरिप्रियार्वाङ्याहि । इन्द्रस्वधावोमत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अर्वाङ् ।
याहि । इन्द्र । स्वधाऽवः । मत्स्व । इह ॥ ८ ॥

हेहरिप्रिय हरीअश्वौप्रियौयस्यतादृश हेइन्द्र अस्मदस्मत्तःआरेदूरेरथेयोजितावश्वौ माविमुमुचः माविमोचय ताभ्यामुपेतएवार्वाङ्अस्मदाभिमुख्येनयाहि आगच्छ हेस्वधावः सोमलक्षणान्नवन् हेइन्द्र इहास्मिन्देवयजने मत्स्व सोमंपीत्वाहृष्टोभव ॥ अस्मत् अस्मच्छब्दस्य पञ्चमी-बहुवचनस्य पञ्चम्याअदित्यदादेशः । मुमुचः मुच्लृमोक्षणे इत्यस्यण्यन्तस्य छान्दसेलुङिरूपम् अभ्यासस्यदीर्घाभावश्छान्दसः नमाङ्योगे इत्यडभावः निघातः । हरिप्रिय आमन्त्रितस्यपादादि-त्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । मत्स्व मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यलोटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनपादादित्वादनिघातः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अर्वाञ्चंत्वासुखेरथेवहतामिन्द्रकेशिना । घृतस्नूबर्हिरासदे ॥ ९ ॥

अर्वाञ्चम् । त्वा । सुऽखे । रथे । वहताम् । इन्द्र । केशिना ।
घृतस्नूइतिघृतऽस्नू । बर्हिः । आऽसदे ॥ ९ ॥

हेइन्द्र घृतस्नु श्रमजनितजलप्रस्रवणयुक्तौ केशिना केशिनौ स्कन्धप्रदेशेलम्बमानकेशयुक्तौ हरी आसदे आसदनीयंबर्हिरभिलक्ष्य सुखे सुखकरेरथे अर्वाञ्चमस्मदभिमुखं त्वा त्वां वहताम् ॥ अर्वाञ्चम् अञ्चतेःक्विनि उगिदचामितिनुम् । वहतां वहेर्लोट्रूपं तसोल्सार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः । आसदे सदेःकृत्यार्थेकेन्प्रत्ययः नित्स्वरः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यद्वितीयेचतुर्थो वर्गः ॥ ४ ॥

उपनःसुतमितिनवर्चंचतुर्थंसूक्तं वैश्वामित्रं गायत्रमैन्द्रम् उपनइत्यनुक्रमणिका । पूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

उपनःसुतमागहिसोममिन्द्रगवाशिरम् । हरिभ्यांयस्तेअस्मयुः ॥१

उप । नः । सुतम् । आ । गहि । सोमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् ।
हरिऽभ्याम् । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १ ॥

हेइन्द्र नोऽस्मदीयंसुतमभिषुतं गवाशिरं पयसामिश्रितंसोमंप्रतिउपागहि समीपेआगच्छ यतः हरिभ्यामश्वाभ्यांयुक्तस्तव रथोस्मयुरस्मान्कामयमानोवर्तते ॥ गवाशिरम् आङ्पूर्वस्यशृणातेःक्विपि अपस्पृधेथामानृचुरित्यादिनाशिरइत्यादेशः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तमिन्द्रमदमागहिबर्हिःष्ठांग्रावभिःसुतम् । कुविन्न्वस्यतृप्णवः ॥२॥

तम् । इन्द्र । मदम् । आ । गहि । बर्हिःऽस्थाम् । ग्रावऽभिः ।
सुतम् । कुवित् । नु । अस्य । तृप्णवः ॥ २ ॥

हेइन्द्र ग्रावभिःसुतमभिषुतं बर्हिष्ठां बर्हिषिस्थितं मदं मद्यतेऽनेनेतिमदःसोमः तमिमंसोममागह्यागच्छ कुवित् प्रभूतंयथाभवतितथा अस्यसोमस्यपाने नुक्षिप्रंतृप्णवः तृप्तोभव ॥

मदं मदीहर्षे मदोनुपसर्गेइत्यप्प्रत्ययः तस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । बर्हिष्ठां छागतिनिवृत्तौ क्विप् ,संहितायांपूर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरितिपत्वंष्टुत्वं कृदुत्तरपदस्वरः । तृणवः तृपप्रीणनेइत्यस्य लेट्यडागमः कुविद्योगादनिघातः क्षुभ्नादिपुन्नमनतृप्नोतीतिपठितं तथापि सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्रणत्वप्रतिषेधोनभवति प्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

इन्द्रमित्थागिरोममाच्छागुरिषिताइतः । आवृतेसोमपीतये ॥३॥

इन्द्रम् । इत्था । गिरः । मम । अच्छ । अगुः । इषिताः ।
इतः । आऽवृते । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हेइन्द्र इषितास्त्वदर्थंप्रेरिताइत्था इत्थमनेनप्रकारेणोच्यमानाममगिरः स्तुतिलक्षणावाचः इन्द्रंत्वामितोस्माद्देवयजनदेशात् अच्छागुः आभिमुख्येनगच्छन्तु किमर्थं सोमपीतये सोमपानार्थम् आवृतेत्वामावर्तयितुम् ॥ इत्था इदंशब्दात्थाहेतौचच्छन्दसीतिन्यत्ययेनथाप्रत्ययः इदमएत्तौरथोरितिइदित्यादेशः प्रत्ययस्वरः । अच्छ अच्छगत्यर्थवदेष्वितिगतिसंज्ञा । अगुः इण्गतावित्यस्य लुङिरूपं निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इन्द्रंसोमस्यपीतयेस्तोमैरिहहवामहे । उक्थेभिःकुविदागमत् ॥४॥

इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये । स्तोमैः । इह । हवामहे । उक्थेभिः ।
कुवित् । आऽगमत् ॥ ४ ॥

स्तोमैस्त्रिवृत्पञ्चदशादिस्तोमसाध्यैःस्तोत्रैःउक्थेभिःउक्थैःशस्त्रैश्च इहकर्मणिसोमस्यपीतयेसोमपानार्थमिन्द्रंहवामहे वयमाह्वयामः कुविद्बहुवारम्आहूतःसइन्द्रःआगमत् यज्ञंप्रत्यागच्छतु ॥ आगमत् गमेर्लेट्यडागमः आगमाअनुदात्ताइत्यटोनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः तिङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः कुविद्योगादनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्द्रसोमाःसुताइमेतान्दधिष्वशतक्रतो । जठरेवाजिनीवसो ॥५॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । शतक्रतोइतिशतऽक्रतो ।

जठरे । वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेशतक्रतो इन्द्र इमे सोमाःसुताः ग्रावभिस्त्वदर्थमभिषुताः हेवाजिनीवसो अन्नधन यद्वा वाजोन्नमाशुफलत्वेनास्तीतिवाजिन्यःक्रियाः तासांवासक हेइन्द्र तान्सोमरसान्जठरेदधिष्व धारय ॥ वाजिनीवसो वाजशब्दान्मत्वर्थे अतइनिठनावितीनिप्रत्ययः ऋन्नेभ्योङीबितिङीप् तासांवसो संबुद्धौचेतिगुणः आमन्त्रितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

विद्माहित्वाधनञ्जयंवाजेषुदधृषंकवे । अधातेसुम्नमीमहे ॥ ६ ॥

विद्म । हि । त्वा । धनम्ऽजयम् । वाजेषु । दधृषम् ।

कवे । अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥ ६ ॥

हेकवे क्रान्तदर्शिन्निन्द्र वाजेषुयुद्धेषुदधृषंशत्रूणामभिभवितारम् अतएवधनञ्जयं धनंजयतीतिधनञ्जयः तादृशं त्वात्वां विद्महि जानीमःखलु अथानन्तरं तेतवसुम्नंधनमीमहेयाचामहे ॥ विद्म विदेर्लेटि विदोलटोवेतिमसोमादेशः पादादित्वादनिघातः । धनञ्जयं जिजयेइत्यस्माद्धन उपपदे संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदमइतिखच्प्रत्ययः अरुर्द्विषदजन्तस्यमुमिति पूर्वपदस्यमुमागमः चित्त्वादन्तोदात्तः । दधृषं ञिधृषाप्रागल्भ्येइत्यस्ययङ्लुकि अभ्यासस्यरीगागमाभावश्छान्दसः तदन्तात्पचाद्यचि यङोचिचेतियङोलुक् लघूपधगुणप्राप्ते नधातुलोपइतितस्यप्रतिषेधः चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इममिन्द्रगवाशिरंयवाशिरंचनःपिब । आगत्यावृषभिःसुतम् ॥ ७ ॥

इमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । यवऽआशिरम् । च ।

नः । पिब । आऽगत्य । वृषऽभिः । सुतम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र गवाशिरं गव्यामिश्रणोपेतंसोमं तथा यवाशिरं यवमिश्रणोपेतं वृषभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतंनोऽस्मदीयमिमंसोमं देवयजनमागत्यपिब ॥ गवाशिरं यवाशिरमित्यत्र आङ्पूर्वस्यश्रीणातेःक्विपि अपस्पृधेथामानृचुरित्यादिनाशिरइत्यादेशः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तुभ्येदिन्द्रस्वओक्ये३सोमंचोदामिपीतये। एषरारन्तुतेहृदि ॥ ८ ॥

तुभ्य॑ । इत् । इ॒न्द्र॒ । स्वे । ओ॒क्ये॑ । सोम॑म् ।
चो॒दा॒मि॒ । पी॒तये॑ । ए॒षः । र॒र॒न्तु॒ । ते॒ । हृ॒दि ॥ ८ ॥

हेइन्द्र तुभ्येत्तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्वेस्वकीयेओक्ये स्थाने जठरे अभिषुतमिमंसोमं चोदामि प्रेरयामि एषपीतःसोमस्तेतवहृदिहृदयेररन्तु अत्यर्थरमताम् ॥ तुभ्य युष्मच्छब्दस्यचतुर्थ्येकवचनेतुभ्यमह्याविति तुभ्यादेशः सुपांसुलुगितिसुपोलुक् ङयिचेत्याद्युदात्तः । ओक्ये वस्वादित्वात्स्वार्थिकोयत्प्रत्ययः तित्स्वरितः । चोदामि चुदप्रेरणे ण्यन्तस्यलटिरूपं बहुलमन्यत्रापीतिणेर्लुक् निघातः । ररन्तु रमुक्रीडायामित्यस्य यङ्लुकि लोटि सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्राभ्यासस्यनुमभावः संहितायामन्येषामपीति अभ्यासस्यदीर्घः निघातः । हृदि हृदयशब्दस्य पद्दन्नोमासहृदित्यादिनाहृदादेशः ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्वांसुतस्यपीतयेप्रत्नमिन्द्रहवामहे। कुशिकासोअवस्यवः ॥ ९ ॥ ६ ॥

त्वाम् । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ । प्र॒त्नम् । इ॒न्द्र॒ ।
ह॒वा॒म॒हे॒ । कु॒शि॒कासः॑ । अ॒व॒स्यवः॑ ॥ ९ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र अवस्यवः त्वत्तोरक्षणमिच्छन्तः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्नावयं सुतस्य ग्रावभिरभिषुतस्य सोमस्य पीतये पानार्थं प्रत्नं पुरातनं त्वांहवामहे स्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिराह्वयामः ॥ पीतये स्थागापापचोभावइतिक्तिन् हिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानामित्यन्तोदात्तत्वम् । हवामहे ह्वयतेर्लटि बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणेरूपम् । अवस्यवः अवइच्छन्तीत्यत्रार्थेसुप

आत्मनइति क्यच् क्याछन्दसीत्युप्रत्ययः । कुशिकासोअवस्यवइत्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्यादिना एङःप्रकृतिभावः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेपष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

आयाह्यर्वाङित्यष्टर्चंपञ्चमंसूक्तंवैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैन्द्रम् आयाह्यष्टावित्यनुक्रमणिका । दशरात्रेचतुर्थेहनिस्तोमवृद्धौमाध्यन्दिनेसवनेऽच्छावाकशस्त्रेस्तोमाभिशंसनार्थम् इदंसूक्तं सूत्रितंच—आयाह्यर्वाङित्यष्टर्चान्यावपेरन्निितिमहाव्रतेप्यावपनीयम् ।

अस्मिन् सूक्तेप्रथमां—

आयांह्यर्वाङुपंवन्धुरेष्ठास्तवेदनुंप्रदिवंःसोमपेयंम् ।
प्रियासखांयाविमुचोपंबर्हिस्त्वामिमेहंव्यवाहोंहवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उपं । वन्धुरेऽस्थाः । तवं । इत् ।
अनुं । प्रऽदिवंः । सोमऽपेयंम् । प्रिया । सखाया । वि । मुच ।
उपं । बर्हिः । त्वाम् । इमे । हव्यऽवाहंः । हवन्ते ॥ १ ॥

हेइन्द्र वन्धुरेष्ठाः वन्धुरशब्देन ईषाद्वयसंबन्धस्थानमभिधीयते तेनतद्विशिष्टोरथोलक्ष्यते तस्मिन्रथेतिष्ठन्त्वम् अर्वाङस्मदभिमुखःसन् आ अभिलक्ष्यउपयाहि समीपेआगच्छ प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमगतं तवेत्तवैवसंबन्धिसोमपेयंसोमपानं त्वम् अनु अनूद्दिश्यप्रिया तवप्रियतमौ सखाया समानख्यानावश्वौबर्हिरुप बर्हिषःसमीपे विमुच विमुञ्च हव्यवाहः हव्यंवहन्तीतिहव्यवाहः इमे ऋत्विजः त्वां हवन्ते सोमपानार्थमाह्वयन्ति तस्मादागच्छेतिभावः ॥ वन्धुरेष्ठाः तिष्ठतेर्विच् तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिसप्तम्याअलुक् । प्रदिवः सकारान्तमव्ययम् । सोमपेयं पापानेइत्यस्यमावे अचोयदितियत्प्रत्ययः ईद्यतीतीत्वम् आर्धधातुकलक्षणोगुणः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वं समासेकृदुत्तरपदस्वरः । मुच मुञ्चतेर्लोटि आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयांहिपूर्वीरतिंचर्षणीराँअर्यआशिषउपंनोहरिंभ्याम् ।
इमाहित्वांमतयःस्तोमंतष्टाइन्द्रहवंन्तेसख्यंजुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आऽशिषः ।
उप । नः । हरिऽभ्याम् । इमाः । हि । त्वा । मतयः ।
स्तोमऽतष्टाः । इन्द्र । हवन्ते । सख्यम् । जुषाणाः ॥ २ ॥

हेइन्द्र पूर्वीः पुरातनीः सर्वाश्चर्षणीःप्रजाः अत्यायाहि अतिक्रम्यागच्छ द्वितीय आङ्पूरणः अर्यः अस्माकंस्वामी त्वं नः आशिषः त्वमागत्यसोमंपिबेत्येवमादिकाः अस्माकंप्रार्थना हरिभ्यामश्वाभ्यांयुक्तःसन्नुपागच्छ किञ्च ते तव सख्यंजुषाणाःसेवमानाः स्तोमतष्टाः स्तोमकारिभिःस्तोतृभिःकृताइमाःमतयःस्तुतयः हवन्ते सोमपानार्थंत्वामाह्वयन्ति ॥ हिःप्रसिद्धौ करणेकर्तृव्यापारः काष्ठानिपचन्तीतिवत् । आ संहितायामाङोनुनासिकश्छन्दसीत्यनुनासिकः । अर्यः ऋगतौ अर्यःस्वामिवैश्ययोरितिनिपातनाद्यप्रत्ययः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वेप्राप्ते अर्यस्यस्वाम्याख्याचेदित्यन्तोदात्तत्वम् । आशिषः क्विपि शासइदङ्हलोरित्युपधायाइत्वं शासिवसीतिषत्वम् । स्तोमतष्टाः तक्षूत्वक्षूतनूकरणेइत्यस्मात्कर्मणिक्तः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आनोयज्ञंनमोवृधंसजोषाइन्द्रदेवहरिभिर्याहितूयम् ।
अहंहित्वांमतिभिर्जोहवीमिघृतप्रयाःसधमादेमधूनाम् ॥ ३ ॥

आ । नः । यज्ञम् । नमःऽवृधम् । सऽजोषाः । इन्द्र । देव ।
हरिऽभिः । याहि । तूयम् । अहम् । हि । त्वा । मतिऽभिः ।
जोहवीमि । घृतऽप्रयाः । सधऽमादे । मधूनाम् ॥ ३ ॥

देव द्योतमान हेइन्द्र नोऽस्माकं नमोवृधं नमसोन्नस्यवर्धकमिमंयज्ञं हरिभिरश्वैःसजोषाः सहप्रीतिस्त्वंतूयं क्षिप्रमायाहि घृतप्रयाः घृतसहितानिप्रयांस्यन्नरूपाणिहवींषियस्यसतथोक्तः तादृशोहं मधूनांसोमानांसधमादे सहमाद्यन्तियत्रसोमेइतिसधमादः तस्मिन्स्थाने मतिभिः स्तुतिभिः त्वा त्वां जोहवीमि भृशमाह्वयामिखलु ॥ जोहवीमि यङ्लुकि अभ्यस्तस्यचेति संप्रसारणं गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुणः यङोवेतीडागमः हियोगादनिघातः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः घृक्षरणदीप्त्योरित्यस्मादाञ्जिघृपिभ्यःक्तइतिक्तप्रत्ययः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आचत्वामेतावृषणावहातोहरीसखायासुधुरास्वङ्गा ।
धानावदिन्द्रःसवनंजुषाणःसखासख्युःशृणवद्वन्दनानि ॥ ४ ॥

आ । च । त्वाम् । एता । वृषणा । वहातः । हरी इति ।
सखाया । सुऽधुरा । सुऽअङ्गा । धानाऽवत् । इन्द्रः । सवनम् ।
जुषाणः । सखा । सख्युः । शृणवत् । वन्दनानि ॥ ४ ॥

हेइन्द्र वृषणा सेचनसमर्थौ सुधुरा शोभनयाधुरान्वितौ स्वङ्गा शोभनावयवोपेतौ सखाया शोभनख्यानावेताएतौहरी त्वामावहातः यज्ञंप्रत्यागमनायरथेत्वामावहतः अथ धानावत् भृष्टयवोपेतंसवनंजुषाणः सेवमानःसखा सखिभूतःसइन्द्रः सख्युःस्तोतुर्ममवन्दनानिस्तोत्राणिशृणवच्च शृणुयात् ॥ वहातः वहेर्लेट्याडागमेरूपं चवायोगेप्रथमेतिनननिघातः । शृणवत् श्रुश्रवणेइत्यस्य लेट्यडागमेरूपं निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

कुविन्मागोपांकरसेजनस्यकुविद्राजानंमघवन्नृजीषिन् ।
कुविन्मऋषिंपपिवांसंसुतस्यकुविन्मेवस्वोअमृतस्यशिक्षाः॥५॥

कुवित् । मा । गोपाम् । करसे । जनस्य । कुवित् । राजानम् ।
मघऽवन् । ऋजीषिन् । कुवित् । मा । ऋषिम् । पपिऽवांसम् ।
सुतस्य । कुवित् । मे । वस्वः । अमृतस्य । शिक्षाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र कुविदपिच मामांजनस्यगोपांगोप्तारं करसे कुरु तथा हेमघवन् धनवन्नृजीषिन्सोमवन् हेइन्द्र मां राजानं सर्वस्यस्वामिनंकुरु । कुविच्चमामामृषिम् अतीन्द्रियार्थद्रष्टारंकुरु । ऋषिर्दर्शनादितियास्कः । तथा सुतस्याभिषुतस्यसोमस्यपपिवांसंपातारंकुरु । अपिच मे मह्यम् अमृतस्य क्षयरहितंवस्वोवसु शिक्षाःप्रयच्छ ॥ करसे डुकृञ्करणे लेट्यडागमेरूपं कुविद्योगादनिघातः । मऋषिमित्यत्र संहितायामृत्यकइतिप्रकृतिभावः ह्रस्वश्च । पपिवांसं पापा-

1 नि० २. ११.

नेइत्यस्यक्रसौवस्वेकाजाद्दसामितीडागमः प्रत्ययस्वरः । शिक्षाः शिक्षतिर्दानकर्मा अस्माल्ले-ट्याडागमेरूपं क्षुविद्योगादनिघातः आगमाअनुदात्ताइत्याटोनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

आत्वांबृहन्तोहरयोयुजानाअर्वागिन्द्रसधमादोवहन्तु ।
प्रयेद्विताद्विवऋञ्जन्त्याताःसुसंमृष्टासोवृषभस्यमूराः ॥ ६ ॥

आ । त्वा । बृहन्तः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र ।
सधमादः । वहन्तु । प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋञ्जन्ति ।
आताः । सुऽसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां बृहन्तोमहान्तोयुजानाः रथेयुज्यमानाहरयोश्वाः सधमादः सहमादयन्तः सन्तः अर्वागस्मदभिमुखमावहन्तु वृषभस्यकामानांवर्षितुरिन्द्रस्यमूराः शत्रूणांमारकाः सुसंमृष्टासः इन्द्रस्यहस्ताभ्यांपृष्ठभागे सुष्ठुसंस्पृष्टाः दिवोनभसःसकाशादागच्छन्तोयेऽश्वाः आताः आभिमुख्ये-नगम्यन्तेप्राणिभिस्तत्तत्कार्यप्रतीतिआतादिशःसर्वादिशः द्विता द्विविधंयथाभवतितथाप्रऋञ्जन्ति प्रकर्षेणसाधयन्ति ॥ युजानाः युजिर्योगे युजिबुधिदृशःकिचेतिकित्त्वादानच् चित्त्वादन्तोदात्तः सधमादः मदीहर्षेइत्यस्मात्ण्यन्तात्क्विप् कृदुत्तरपदस्वरः । द्विता द्विशब्दात्संख्यायाविधार्थेधेति धाप्रत्ययः धकारस्यतकारश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । दिवः ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वम् । आताः अतसातत्यगमनेइत्यस्मात्कर्मणिघञ् व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इन्द्रपिबवृषधूतस्यवृष्णआयन्तेश्येनउशतेजभार ।
यस्यमदेच्यावयसिप्रकृष्टीर्यस्यमदेअपगोत्राववर्थ ॥ ७ ॥

इन्द्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः । आ । यम् । ते । श्येनः ।
उशते । जभार । यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः ।
यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वृषधूतस्य ग्रावभिरभिषुतं वृष्णः अभिमतफलसेचकंसोमंपिब श्येनः शंसनीयगतिः छन्दोरूपःसुपर्णः उशते सोमंकामयमानाय ते तुभ्यं यंसोममाजभार आजहार, यस्यसोमस्य मदेहर्षेसंजातेसति कृष्टीः आकर्षन्तिवशीकुर्वन्तिकर्मणासर्वानितिकृष्टयोमनुष्याः तान्सपत्नभूतान्मनुष्यान्प्रच्यावयसि प्रकर्षेणपातयसि यस्यसोमस्यमदेसंजातेसति गोत्रागामुदकंरश्मिभिरावृतंवर्पासु ऋतुपुत्रायन्तेपालयन्तीतिगोत्रामेघाः तानपववर्थापवृणोषि ॥ वृषधूतस्य धूञ्कम्पने इत्यस्यनिष्ठायां यस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदस्वरः । श्येनः श्यैङ्गतौ श्यास्त्याह्वञ्विभ्यइनजितिइनच्प्रत्ययः श्यायतइतिश्येनः चित्त्वादन्तोदात्तः । जभार हरतेर्लिटिणलिरूपं हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिभकारः यद्वृत्तयोगादनिघातःलित्स्वरः । मदे मदीहर्षे मदोनुपसर्गेइत्यप्प्रत्ययः तस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । गौत्रा त्रैङ्पालनेइत्यस्य आतोनुपसर्गेकइतिकः सुपोडादेशः एकादेशस्वरः ॥ ववर्थ वृञ्वरणेइत्यस्य लिटिथलि ऋतोभारद्वाजस्येतीट्प्रतिषेधः गुणः लित्स्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥ ८।७॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे ।
नृऽतमम् । वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समतऽसु ।
घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ८ ॥ ७ ॥

व्याख्यातेयमृक् ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अयन्तेअस्त्वितिपञ्चर्चंषष्ठंसूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—अयन्तेपञ्चबार्हतंत्विति महाव्रतेबार्हत्यांत्र्यृचाशीताविदंसूक्तं षोडशिशस्त्रे अयन्तेअस्तुहर्यतइत्याद्यस्त्र्यृचोविनियुक्तः । सूत्रितञ्च—अयन्तेअस्तुहर्यतइत्यौष्णिहबार्हतौत्र्यृचाविति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अयंतेअस्तुहर्यतःसोमआहरिभिःसुतः ।
जुषाणइन्द्रहरिभिर्नआगह्यातिष्ठहरितंरथम् ॥ १ ॥

अयम् । ते । अस्तु । हर्यतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।
जुषाणः । इन्द्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ ।
हरितम् । रथम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र हरिभिः हरन्तिसोमरसानेभिरितिहरयोग्रावाणः तैरासुतः सर्वतोऽभिषुतः हर्यतः कमनीयोजुषाणःप्रीतिविषयोयंसोमः तेतुभ्यमस्तु त्वंहरिभिरश्वैर्युक्तंहरितंहरिद्वर्णंरथम् आतिष्ठ अधितिष्ठ ततोनोऽस्मानभिलक्ष्यागह्यागच्छ ॥ हर्यतः हर्यगतिकान्त्योरित्यस्मात् भृमृदृशीत्यादिनातच्प्रत्ययः नित्त्वादन्तोदात्तः । हरितं हृञ्हरणे हृश्याभ्यामितन्नितिइतन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । रथं रमुक्रीडायां हनिकुषिनीत्यादिनाक्थन्प्रत्ययः कित्त्वादनुनासिकलोपः नित्स्वरः ॥१॥

अथद्वितीया–

हर्यन्नुषसमर्चयःसूर्यंहर्यन्नरोचयः ।
विद्वाँश्चिकित्वान्हर्यश्ववर्धसइन्द्रविश्वाअभिश्रियः ॥ २॥

हर्यन् । उषसम् । अर्चयः । सूर्यम् । हर्यन् । अरोचयः ।
विद्वान् । चिकित्वान् । हरिऽअश्व । वर्धसे । इन्द्र । विश्वाः ।
अभि । श्रियः ॥ २ ॥

हेइन्द्र हर्यन्सोमंकामयमानस्त्वम् उषसम् उषःकालम् अर्चयः पूजयासि तथा हर्यन् उदिते सूर्येसोमंकामयमानस्त्वंसूर्यमरोचयः दीपयसि हेहर्यश्वेन्द्र विद्वानेतत्सर्वंजानानश्चिकित्वानस्मदाभिलषितफलविषयज्ञानवांस्त्वं विश्वाः सर्वाःश्रियः नः संपदः आभिवर्धसेभिमतफलप्रदानेनाभितोवर्धयासि ॥ चिकित्वान् कितज्ञानेइत्यस्य क्वसौरूपं प्रत्ययस्वरः । वर्धसे वृधुवर्धने इत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्यलटिरूपं निपातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

द्यामिन्द्रोहरिधायसंपृथिवीहरिवर्पसम् ।
अधारयद्धरितोर्भूरिभोजनंययोरन्तर्हरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्याम् । इन्द्रः । हरिऽधायसम् । पृथिवीम् । हरिऽवर्पसम् ।
अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनम् । ययोः । अन्तः ।
हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

सोऽयमिन्द्रोहरिधायसं हरितोहरितवर्णाधायसोधारकारश्मयोयस्याःसा तांद्यामधारयत् तथा हरिवर्पसम् ओषधीभिर्हरितवर्णांपृथिवीम् अधारयत् हरितोर्हरितवर्णयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्येस्व-कीययोरश्वयोर्भूरिप्रभूतंभोजनं भुज्यतइतिभोजनं यवसादिलक्ष्यते ययोर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्ये हरिरिन्द्रश्चरत् चरति तेद्यावापृथिव्याविन्द्रोधारयदित्यर्थः ॥ हरिधायसं डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात् वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णिदित्युनुवृत्तेरातोयुक् बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । पृथिवीं प्रथेःपिवन्संप्रसारणंचेतिपिवन्प्रत्ययः पिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीप् प्रत्यय-स्वरेणान्तोदात्तः । हरिवर्पसं वृङ्संभक्तौ वृङ्शीङ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोरित्यसुन्प्रत्ययः पुगागमश्च संभज्यतेतदितिवर्पोरूपं बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । हरितोः हृञ्हरणेइत्यस्मात्हृसृरुहियुषिभ्यइति-रितीतिप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । भोजनं भुजपालनाभ्यवहारयोरित्यस्मात्कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणि ल्युट् लित्स्वरः । अन्तः स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेनपठितत्वादन्तोदात्तः । चरत् चरतिर्गत्यर्थः लेटिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

जज्ञानोहरितोवृषाविश्वमाभातिरोचनम् ।
हर्यश्वोहरितंधत्तआयुधमावज्रंबाह्वोर्हरिम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वम् । आ । भाति । रोचनम् ।
हरिऽअश्वः । हरितम् । धत्ते । आयुधम् । आ । वज्रम् ।
बाह्वोः । हरिम् ॥ ४ ॥

वृषा कामानांवर्षकः हरितोहरिद्वर्णोपेतः जज्ञानः जातइन्द्रोविश्वंसर्वंरोचनंदीप्यमानं लोकमाभाति सर्वतःप्रकाशयति तथा हर्यश्वः इन्द्रोहरितंहरिद्वर्णोपेतमायुधं बाह्वोर्धत्ते तथा हरिं शत्रूणांप्राणहारकंवज्रं बाह्वोराधत्ते ॥ जज्ञानः जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलिटःकानच् गमहने-त्यादिनोपधालोपः चित्त्वादन्तोदात्तः । भाति भादीप्तावित्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्य लटिरूपम् ।

रोचनं रुचदीप्ताविव्यस्मादनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् चित्त्वादन्तोदात्तः । बाह्वोः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इन्द्रोहर्यन्तमर्जुनंवज्रंशुक्रैरभीवृतम् ।
अपावृणोद्धरिंभिरद्रिंभिःसुतमुद्गाहरिंभिराजत ॥५॥८॥

इन्द्रः । हर्यन्तम् । अर्जुनम् । वज्रम् । शुक्रैः । अभिऽवृतम् ।
अप । अवृणोत् । हरिंऽभिः । अद्रिंऽभिः । सुतम् । उत् । गाः ।
हरिंऽभिः । आजत ॥ ५ ॥ ८ ॥

सोयमिन्द्रः हर्यन्तं कमनीयमर्जुनंशुभ्रं शुभ्रत्वमुपपादयति शुक्रैःशुभ्रैः क्षीरादिभिरभिवृतंव्याप्तंवज्रंवेगवन्तं हरिभिः हरन्त्येभिः सोमरसानितिहरयः तैरद्रिभिर्ग्रावभिःसुतमभिपुतंसोमम् अपावृणोत् आवरणरहितमकरोत् तथाचमन्त्रवर्णः—पूषाराजानमाघृणिरपगूळ्हं गुहाहितम् अविन्दद्रिति । तथा गाः पणिभिरपहृतागाः हरिभिरश्वैरुपेतः सइन्द्रः उदाजत बिलान्निरगमयत् ॥ अर्जुनम् अर्जपर्जअर्जनेइत्यस्मादर्जेर्णिलुक्चेतिउनन् नित्स्वरः । अभिवृतं गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । आजत अजगतिक्षेपणयोर्लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आमन्द्रैरितिपञ्चर्चंसप्तमंसूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैन्द्रम् आमन्द्रैरित्यनुक्रमणिका पूर्वसूक्तेबार्हतंत्वित्युक्तत्वादस्यापिबार्हतत्वं—विशेषविनियोगस्तुयत्रश्रुत्यानसूत्रितः । स्मार्तंतत्रविजानीयाद्द्विधानादिशास्त्रतः ।

तत्रप्रथमा—

आमन्द्रैरिन्द्रहरिंभिर्याहिमयूररोमभिः ।
मात्वाकेचिन्नियमन्विंनपाशिनोतिधन्वेवृताँइंहि ॥ १ ॥

१ ऋ० सं० १. २. १०. १

आ । मन्द्रैः । इन्द्र । हरिंऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।
मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विम् । न । पाशिनः ।
अति । धन्वऽइव । तान् । इहि ॥ १ ॥

हेइन्द्र मन्द्रैर्मादयितृभिर्मयूररोमभिः मयूररोमसदृशरोमयुक्तैः हरिभिरश्वैरुपेतस्त्वमा याहि यज्ञंप्रत्यागच्छ केचिदपिजनाः त्वात्वांमानियमन्मानियच्छन्तु गमनप्रतिबन्धंमाकुर्वन्त्वित्यभिप्रायः प्रतिबन्धेदृष्टान्तः—विंन यथापाशिनः पाशहस्ताव्याधाविंगच्छन्तंपक्षिणंनियच्छन्ति तद्वन्मानियच्छन्तु किंच धन्वेव यथा पान्थाः धन्वमरुदेशंशीघ्रमतिगच्छन्ति तद्वद्गमनप्रतिबन्धकानतीत्यशीघ्रमिहि आगच्छ ॥ मन्द्रैः मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्य स्फायितञ्चीत्यादिनारक्प्रत्ययः इदित्त्वान्नुम् प्रत्ययस्वरः । मयूररोमभिः मयूररोमवद्रोमाणियेषामितिसप्तम्युपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्चेतिसमासः उत्तरपदलोपश्च मयूरशब्दोमीनातेरूरन्नितिऊरन्प्रत्ययान्तः मीनातिसर्पानितिमयूरोबर्हीं नित्त्वादाद्युदात्तत्वेप्राप्ते मादीनामितिसूत्रेणमध्योदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यमन् यमउपरमेइत्यस्यलेट्यडागमेरूपम् । इहि इण्गतावित्यस्यलोटिरूपम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वृत्रखादोवलंरुजःपुरांदर्मोअपामजः ।
स्थातारथस्यहर्योरभिस्वरइन्द्रोदृह्ळाचिदारुजः ॥ २ ॥

वृत्रऽखादः । वलम्ऽरुजः । पुराम् । दर्मः । अपाम् । अजः ।
स्थाता । रथस्य । हर्योः । अभिऽस्वरे । इन्द्रः । दृह्ळा । चित् ।
आऽरुजः ॥ २ ॥

सोऽयमिन्द्रोवृत्रखादः वृत्रंखादतिहिनस्तीतिवृत्रखादः वलंरुजः वृणोत्याकाशमिति वलोमेघः तस्यभञ्जकः तथाचमन्त्रवर्णः—[1]बिभेदवलमिति । ततोऽपामजः मेघभेदनद्वारापां प्रेरकः पुरांशत्रुसंबन्धिनीनांपुरीणांदर्मःदारकः तथाहर्योरश्वयोरभिस्वरे अस्मदाभिमुख्येनप्रेरणेनिमित्तभूतेसति रथस्यस्थाता रथमधिष्ठाता तथा दृह्ळाचित् दृढानामतिबलवतांशत्रू-

१ ऋ० सं० ३. [illegible]

णामपि आरुजः समन्ताद्भञ्जकोभवति ॥ वृत्रखादः खादृभक्षणेइत्यस्मात्कर्मण्यण् कृदुत्तरपदस्वरः ।' वलंरुजः रुजोभङ्गे कर्मण्युपपदे मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिद्वितीयायाअलुक् थाथादिस्वरः । आरुजः रुजोभङ्गेइत्यस्मादिगुपधलक्षणःकः समासे थाथादिस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

गम्भीराँउदधीँरिवक्रतुंपुष्यसिगाइव ।
प्रसुगोपायवसंधेनवोयथाहृदंकुल्याइवाशत ॥ ३ ॥

गम्भीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुम् । पुष्यसि । गाःऽइव ।
प्र । सुऽगोपाः । यवसम् । धेनवः । यथा । हृदम् ।
कुल्याःऽइव । आशत ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं गम्भीरान्महावकाशानुदधीन्समुद्रान् उदकैर्यथापोषयसि तद्वत् क्रतुं यज्ञस्यकर्तारमिमंयजमानमभिमतफलप्रदानेनपुष्यसि पोषयसि अत्रदृष्टान्तः–यथासुगोपाः समीचीनोगोपालः यवसेन गाःपोषयतितद्वत् यथा धेनवोयवसंतृणादिकंप्राप्नुवन्ति तद्वत्त्वंसोमान्प्राप्नोषि तेचसोमाः कुल्याइव कृत्रिमसरितोहृदंमहाजलाशयंयथाप्राप्नुवन्तितद्वत्त्वामाशत व्याप्नुवति ॥ गम्भीरान् गाधृप्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थेचेत्यस्माद्गभीरगम्भीरावित्यनेनसूत्रेणईरच्प्रत्ययः नुमागमोपधाह्रस्वभकाराःसर्वेनिपात्यन्ते चित्त्वादन्तोदात्तः । उदधीनिव उदकशब्दउपपदे दधातेरधिकरणेर्थे कर्मण्यधिकरणेचेतिकिप्रत्ययः उदकशब्दस्य पेषंवासवाहनधिषुचेत्युदभावः कृत्स्वरः इवेनसमासोविभक्त्यलोपश्च । पुष्यसि पुषपुष्टावित्यस्यान्तर्णीतण्यर्थस्यलटिरूपं निघातः । सुगोपाः गोपायतेःक्विपिरूपम् । यथा यथेतिपादान्तेइतिनिघातः । आशत अशूव्याप्तावित्यस्माल्लुङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आनस्तुजंरयिंभराशंनप्रतिजानते ।
वृक्षंपक्वंफलमङ्कीवधूनुहीन्द्रसंपारणंवसु ॥ ४ ॥

आ । नः । तुजम् । रयिम् । भर । अंशम् । न । प्रतिऽजानते ।
वृक्षम् । पक्कम् । फलम् । अङ्कीऽइव । धूनुहि । इन्द्र ।
सम्ऽपारणम् । वसु ॥ ४ ॥

हेइन्द्र नोऽस्माकंतुजंशत्रूणांबाधकंरयिंधनेनोपलक्षितंपुत्रमाभर संपादय तत्रदृष्टान्तः—अंशंन यथा पिताप्रतिजानते व्यवहारज्ञायपुत्रायस्वकीयस्यधनस्यभागंददाति तद्वत् किंच पक्कंफलंप्रतिवृक्षमङ्कीव अङ्कुशी यथा धूनोति तथा त्वंसंपारणम् अस्मदिच्छायाःसम्यक्पूरकं वसु धनं धूनुहि चालय प्रयच्छेत्यर्थः ॥ प्रतिजानते ज्ञाअवबोधनेइत्यस्यशतरिरूपं प्रादिसमासः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । धूनुहि धूञ्कम्पनेइत्यस्यलोटिरूपम् । संपारणं पॄपालनपूरणयोरित्यस्य ण्यन्तस्य करणेल्युट् समासेकृत्स्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

स्वयुरिन्द्रस्वराळसिस्मद्दिष्टिःस्वयंशस्तरः ।
सवावृधानओजसापुरुष्टुतभवानःसुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥ १ ॥

स्वऽयुः । इन्द्र । स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिष्टिः ।
स्वयशःऽतरः । सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत ।
भव । नः । सुश्रवःऽतमः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र स्वयुर्धनवानसि तथा स्वराट् स्वर्गस्यराजासि स्मद्दिष्टिः मद्रवाक्यः स्वयशस्तरः अतिशयेनप्रभूतकीर्तिरसि हेपुरुष्टुत बहुभिराहूतेन्द्र तत्त्वमोजसाबलेनवावृधानोवर्धमानःसन् नोऽस्मदर्थंसुश्रवस्तमः अतिशयेनशोभनान्नोपेतोभव ॥ स्वयुः स्वशब्दान्मत्वर्थीयोयुः । स्वराट् राजृदीप्तौ क्विप् व्रश्चादिनाषत्वम् । स्मद्दिष्टिः स्मत्सुमदित्यर्थेउकारलोपश्छान्दसः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । पुरुष्टुत संहितायां स्तुतस्तोमयोश्छन्दसीतिषत्वम् । भव भवतेर्लोटिरूपम् द्व्यचोतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घः । सुश्रवस्तमः श्रवःशब्दोसुन्नन्तः बहुव्रीहौ आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं तदन्तादतिशायनेतमप् तस्यपित्त्वादनुदात्तत्वे बहुव्रीहिस्वरः ॥ १ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

युध्मस्येतिपञ्चर्चमष्टमंसूक्तं वैश्वामित्रमैन्द्रं युध्मस्येत्यनुक्रमणिका दशरात्रेचतुर्थेऽहनिनिष्केवल्येयुध्मस्यतइतिसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितञ्च—कुहश्रुतइन्द्रोयुध्मस्यतइतिनिष्केवल्यमिति । ऋषभनाम्न्येकाहेपिनिष्केवल्यइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितञ्च—युध्मस्यतइतिमध्यान्दिनइति ।

तत्रप्रथमा—

युध्मस्यतेवृषभस्यस्वराजउग्रस्ययूनःस्थविरस्यघृष्वेः ।
अजूर्यतोवज्रिणोवीर्याणीन्द्रश्रुतस्यमहतोमहानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य ।
यूनः । स्थविरस्य । घृष्वेः । अजूर्यतः । वज्रिणः ।
वीर्याणि । इन्द्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

हेइन्द्र युध्मस्ययोधनशीलस्यवृषभस्याभिमतफलसेचकस्यस्वराजःधनाधिपतेः उग्रस्य समर्थस्ययूनोनित्यतरुणस्य स्थविरस्यचिरन्तनस्य घृष्वेः शत्रूणांसंघर्षकस्य अजूर्यतःजरारहितस्य वज्रिणःश्रुतस्यत्रिपुलोकेपुप्रसिद्धस्य अतएव महतस्तेतववीर्याणिमहानिमहान्तिखलु ॥ युध्मस्य युधसंप्रहारे इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्योमगित्यादिनामक्प्रत्ययः । यूनः यौतेःकनिन्युवृषीत्यादिनाकनिन् श्वयुवमघोनामतद्धितेइतिसंप्रसारणं नित्स्वरः । स्थविरस्य अजिरशिशिरशिथिलेत्यादिनाकिरच्प्रत्ययान्तोनिपातितः । घृष्वेः घृषुसंघर्षे कृविघृष्विच्छवीत्यादिनाक्विन्प्रत्ययान्तोनिपात्यते नित्वादाद्युदात्तः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

महाँअसिमहिषवृष्ण्येभिर्धनस्पृदुग्रसहमानोअन्यान् ।
एकोविश्वस्यभुवनस्यराजासयोधयाचक्षययाचजनान् ॥ २ ॥

महान् । असि । महिष । वृष्ण्येभिः धनऽस्पृत् । उग्र ।
सहमानः । अन्यान् । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ।
सः । योधय । च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥

हेमहिष महनीय उग्र इन्द्र त्वं महानसि धनस्पृत् धनानि दानभोगत्यागैःपारंनयंस्त्वंवृष्ण्येभिर्वीर्यैरन्यान्शत्रून्सहमानोऽभिभवन्वर्तसे तथा विश्वस्यसर्वस्य भुवनस्य एकःअसहायो-

राजासत्वंयोधयच सपत्नान्प्रहर जनान्क्षययच निवासय बाधकान्हत्वासाधुजनान्स्वस्थानेस्थापयेत्यभिप्रायः ॥ महिप महपूजायाम् अविमह्योष्टिषजितिटिपच्प्रत्ययः आमन्त्रितत्वान्निघातः । वृष्ण्येभिः वृष्णिभवानि भवेछन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तः । योधय युधसंप्रहारेइत्यस्यण्यन्तस्यलोटिरूपं चादिपुचेतिननिघातः णिचूस्वरः । क्षयय क्षिनिवासगत्योरित्यस्यण्यन्तस्य लोटिरूपम् अत्रापिपूर्ववदनिघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

प्रमात्राभीरिरिचेरोचमानःप्रदेवेभिर्विश्वतोअप्रतीतः ।
प्रमज्मनादिवइन्द्रःपृथिव्याःप्रोरोर्महोअन्तरिक्षादृजीषी॥३

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः ।
अप्रतिऽइतः । प्र । मज्मना । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः ।
प्र । उरोः । महः । अन्तरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३ ॥

रोचमानोदीप्यमानःविश्वतःसर्वैरप्रतीतः एतावदस्यसामर्थ्यमित्यपरिच्छिद्यमानः ऋजीषीसोमवानिन्द्रः मात्राभिः मीयन्तेपरिच्छिद्यन्तइतिमात्राःशिलोचयाः तेभ्योपिप्ररिरिचे प्रकर्षेणमहत्तयातिरिक्तोभूत् तथा देवेभिर्देवेभ्योपि मज्मना मज्जयतिशत्रून्दुःखसागरेइतिमज्म बलं तेन बलेनप्ररिरिचे तथा दिवःपृथिव्याः द्यावापृथिवीभ्यांचप्ररिरिचे तथा उरोर्विस्तीर्णात्महोमहतोन्तरिक्षादपिप्ररिरिचे ॥ मात्राभिः माङ्मानेशब्देचेत्यस्मात् हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्निति त्रन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोणइतिसंहितायांदीर्घः । रोचमानः रुचदीप्तावित्यस्मात्शानचिरूपं तस्यलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । अप्रतीतः इण्गतौ कर्मणिक्तः प्रादिसमासः नञासमासेतस्यस्वरः । मज्मना टुमस्जोशुद्धौ औणादिकोमनिन्प्रत्ययः झलांजशझशीतिजशत्वं चित्त्वादन्तोदात्तः । पृथिव्याः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रंविश्वव्यचसमवतंमतीनाम् ।
इन्द्रंसोमासःप्रदिविसुतासःसमुद्रंनस्रवतआविशन्ति ॥४॥

उरुम् । गभीरम् । जनुषा । अभि । उग्रम् । विश्वऽव्यचसम् ।
अवतम् । मतीनाम् । इन्द्रम् । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः ।
समुद्रम् । न । स्रवतः । आ । विशन्ति ॥ ४ ॥

उरुंमहान्तम् अतएव गभीरंमहावकाशं जनुषा जन्मना स्वभावतएवोग्रं शत्रूणांभयङ्करं गभीरत्वमेवोच्यते विश्वव्यचसं विश्वव्याप्तमतीनांस्तुतीनांस्तोतॄणांवा अवतंरक्षकं तादृशमिन्द्रं प्रदिवि पूर्वेष्वहःसु सुतासोग्रावभिरभिषुताःसोमासः सोमाः अभ्याभिमुख्येनाविशन्ति तत्रदृष्टान्तः—समुद्रंन यथास्रवतःस्रवन्त्योनद्यःसमुद्रमाविशन्तितद्वत् ॥ जनुषा जनीप्रादुर्भावे इत्यस्माज्जनेरुसिरित्युसिप्रत्ययः । विश्वव्यचसं व्यचव्याजीकरणेइत्यस्मादसुन् व्यचेःकुटादित्वमनसीतिवक्तव्यमित्यत्रानसीतिपर्युदासात्ङित्त्वाभावः विश्वव्यचाइतीन्द्रस्यनाम बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदस्यान्तोदात्तत्वम् ॥ अवतम् अवरक्षणादिषु औणादिकोतच्प्रत्ययः चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यंसोमंमिन्द्रपृथिवीद्यावागर्भंनमाताबिभृतस्त्वाया ।
तंतेहिन्वन्तितमुतेमृजन्त्यध्वर्यवोवृषभपातवाउ ॥ ५ ॥ १० ॥

यम् । सोमम् । इन्द्र । पृथिवी । द्यावा । गर्भम् । न । माता ।
बिभृतः । त्वाऽया । तम् । ते । हिन्वन्ति । तम् । ऊँ इति । ते ।
मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊँ इति ॥ ५ ॥ १० ॥

हेइन्द्र पृथिवी द्यावा द्यावापृथिव्यौ त्वया त्वत्कामतयायंसोमंबिभृतः अन्तर्धारयतः अत्रदृष्टान्तः—गर्भंन यथा मातागर्भंबिभर्तितद्वत् हेवृषभ कामानांवर्षक हेइन्द्र अध्वर्यवः अध्वरंयजमानायइच्छन्त ऋत्विजः तेत्वदर्थं तं सोमं हिन्वन्ति प्रेरयन्ति किञ्च ते तव पातवै पानायतंसोमंमृजन्तिशोधयन्ति उ प्रसिद्धौ ॥ पृथिवीद्यावा दिवोद्यावेतिद्यावादेशः आद्युदात्तः कृतनोत्तरपदेनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिष्वित्यत्रपर्युदासात् देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरः भृत्रामिदिसमासस्यविपर्यासश्छान्दसः । बिभृतः डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्माल्लटि भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं यद्वृत्तयोगादनिघातः अजादिप्रत्ययपरत्वाभावादत्राभ्यस्तानामादिरितिस्वरोन भवति प्रत्ययस्वरः । त्वाया [illegible] पूर्वपदस्याकारश्छान्दसः अप्र-

त्ययादितिभावेऽप्रत्ययः सुपांसुलुगितितृतीयायाःसवर्णदीर्घःएकादेशस्वरः । अध्वर्यवः अध्वरमिच्छन्तःसुपआत्मनःक्यच् कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपइत्यकारलोपः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । पातवै पापानेइत्यस्मात्तुमर्थे तवैप्रत्ययः अन्तश्चतवैयुगपदितिधात्वन्तस्यप्रत्ययस्य चोदात्तत्वम् । उञ्इतिप्रगृह्यसंज्ञा ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

मरुत्वानितिपञ्चर्चंनवमंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमैन्द्रं मरुत्वानित्यनुक्रमणिका । दशरात्रेचतुर्थेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तंनिविद्धानीयं सूत्रितञ्च—श्रुधीहवमिन्द्रमरुत्वाँइन्द्रेतिमरुत्वतीयमिति । ऋषभनाम्न्येकाहेपिमरुत्वतीयशस्त्रेएतन्निविद्धानम् । सूत्रितञ्च—मरुत्वाँइन्द्रयुध्मस्यतइतिमध्यन्दिनइति ।

तत्रप्रथमा—

मरुत्वाँइन्द्रवृषभोरणायपिबासोमंमनुष्वधंमदाय ।
आसिंचस्वजठरेमध्वऊर्मिंत्वंराजासिप्रदिवःसुतानाम् ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमम् । अनुऽस्वधम् ।
मदाय । आ । सिञ्चस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिम् । त्वम् । राजा ।
असि । प्रऽदिवः । सुतानाम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र यो वृषभः अपांवर्षिता मरुत्वान् मरुतोदेवविशस्तद्वान् सत्वम् अनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरोडाशादिरूपेणान्नेनानुगतंसोमंरणायरमणीयसंग्रामार्थं मदाय हर्षायच तंसोमंपिब किंच मध्वः मदकरस्यसोमस्य ऊर्मिंसंघातंबहुरसंजठरे जग्धमन्नमस्मिंस्तिष्ठतीतिजठरमुदरं तस्मिन्नुदरे आसिञ्चस्व सर्वतःक्षालय यतस्त्वंप्रदिवः पूर्वेष्वहःसुसुतानामभिषुतानांसोमानां राजासि ईशितासि नकेवलमधुनातनानामितिभावः उक्तमर्थंयास्कोब्रवीति—मरुत्वानिन्द्रमरुद्भिस्तद्वान्वृषभोवर्षितापांरणायरमणीयायसंग्रामायपिबसोममनुष्वधमन्वन्नंमदायमदनीयायजैत्रायासिञ्चस्वजठरेमधुनऊर्मिंमधुसोममित्यौपमिकंमाद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेवत्वंराजासिपूर्वेष्वप्यहःसुसुतानामिति ॥ अनुष्वधं स्वधामनुगम्यवर्तमानम् अत्यादयःक्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः संहितायां

१ नि० ४. । ८।

पूर्वपदादितिपत्वं निरुदकादित्वादन्तोदात्तत्वम् । ऊर्मिम् अर्तेरूच्चेतिमिप्रत्ययः धातोरूइत्यादेशो रपरः प्रत्ययस्वरः ॥ १ ॥

सजोषाइन्द्रेतिमरुत्वतीयग्रहस्ययाज्या सूत्रितञ्च—सजोषाइन्द्रसगणोमरुद्भिरितिमक्षयित्वैतत्पात्रमिति ।

अथद्वितीया–

सजोषाइन्द्रसगणोमरुद्भिःसोमंपिबवृत्रहाशूरविद्वान् ।
जहिशत्रूँरपमृधोनुदस्वाथाभयंकृणुहिविश्वतोनः ॥ २ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमम् । पिब ।
वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् । जहि । शत्रून् । अप । मृधः ।
नुदस्व । अथ । अभयम् । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

हेशूर बलवन् हेइन्द्र सजोषाः संगतोदेवैर्मरुद्भिःसगणोमरुद्भिरेववृत्रहा वृत्रस्यहन्ता विद्वान् कर्मविषयाभिज्ञस्त्वंसोमंपिब ततोनःशत्रून्जहि मृधः हिंसकान्शत्रूनपनुदस्व यद्वा मृध्यन्ते हिंस्यन्तेत्रप्राणिनइतिमृधःसंग्रामाः तत्रवर्तमानान्शत्रूनपनुदस्व अथानन्तरंनोऽस्माकंविश्वतःसर्वतः अभयंकृणुहि कुरु सर्वतोभयरहितानस्मान्कुर्वित्यर्थः ॥ वृत्रहा ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् । अभयं ञिभीभयेइत्यस्मादेरच् नञासमासेतस्यस्वरः । विश्वतः पञ्चम्यास्तसिल् लित्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतऋतुभिर्ऋतुपाःपाहिसोममिन्द्रदेवेभिःसखिभिःसुतंनः ।
याँआभजोमरुतोयेत्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमम् । इन्द्र । देवेभिः ।
सखिऽभिः । सुतम् । नः । यान् । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा ।
अनु । अहन् । वृत्रम् । अदधुः । तुभ्यम् । ओजः ॥ ३ ॥

उतापिच हेऋतुपाः कालनिर्वाहकतयाऋतूनांपातः ऋतुपुसोमंपिवतीतिवाऋतुपाः यद्वा ऋतुभिर्मरुद्भिःसहसोमंपिवतीतिऋतुपाः तादृश हेइन्द्र सखिभिः समानख्यानैर्ऋतुभिर्मरुद्भिः देवभिर्देवैःसहितस्त्वंनःसंबन्धिनंसुतमभिषुतंसोमंपाहि पिव किंच यान्मरुतः आभजः युद्धसहायार्थमसेवथाः येचमरुतः त्वा त्वां युद्धे स्वामिनमन्वभजन्त ततस्त्वंवृत्रमहन् हतवानसि तेमरुतस्तुभ्यं त्वदर्थमोजोयुद्धेशत्रुहननादिरूपंपराक्रममदधुः अकुर्वन् ॥ अभजः भजसेवायामित्यस्यलङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । अहन् हनहिंसागत्योरित्यस्यलङि सिपोहल्ङ्यादिलोपः पादादित्वादनिघातः । अदधुः दधातेर्लङि झेःसिजभ्यस्तेतिजुस् वाक्यभेदादनिघातः ॥ ३ ॥

मरुत्वतीयशस्त्रेयाज्यायेत्वाहिहत्यइत्येषा सूत्रितञ्च—येत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धन्नितियाज्येति ।

अथचतुर्थी—

येत्वाहिहत्यैमघवन्नवर्धन्येशांम्बरेहरिवोयेगविष्टौ ।
येत्वांनूनमनुमदन्तिविप्राःपिबेन्द्रसोमंसगणोमरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिऽहत्ये । मघऽवन् । अवर्धन् । ये । शाम्बरे ।
हरिऽवः । ये । गोऽइष्टौ । ये । त्वा । नूनम् । अनुऽमदन्ति । विप्राः ।
पिब । इन्द्र । सोमम् । सऽगणः । मरुत्ऽभिः ॥ ४ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र येमरुतः अहिहत्येवृत्रहननरूपेकर्मणि त्वा त्वामवर्धन् प्रहरभगवोजहिवीरयस्वेतिवलदानेनावीवृधन् हेहरिवोश्ववन्निन्द्र येचशाम्बरे शम्बरवधसंबन्धिनि युद्धे त्वामवीवृधन् इन्द्रः शम्बरमवधीदित्यस्मिन्नर्थेमन्त्रवर्णः—यःशम्बरंपर्वतेषुक्षियन्तंचत्वारिंश्यांशरद्यन्वविन्दत्[1]ओजायमानंयोअहिंजघानेति । तथा येमरुतः गविष्टौ पणिनामकैरसुरैः सहगवार्थेयुद्धेच त्वामवीवृधन् विप्रामेधाविनोयेचमरुतःनूनमिदानींत्वामनुमदन्तिमादयन्ति तादृशैस्तैर्मरुद्भिः सगणःसन् इमंसोमंपिव ॥ अहिहत्ये हन्तेर्भावे हनस्तचेतिक्यप् कृदुत्तरपदस्वरः । अवर्धन् वृधुवृद्धौ इत्यस्यण्यन्तस्य लङिरूपं छन्दस्युभयथेतिझेरार्धधातुकत्वाण्णेर्लोपः यद्वृत्तयोगादनिघातः । शाम्बरे शम्बरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण्प्रत्ययः । गविष्टौ इषुइच्छायां भावेक्तिन् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ! अनुमदन्ति मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यलटिव्य-

१ ऋ० सं० २.१२.११.

त्वयेनपरस्मैपदम् आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः झेर्लसार्वधातुकस्वरेकृतेधातुस्वरः तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

मरुत्वन्तंवृषभंवावृधानमकवारिंदिव्यंशासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमवसेनूतनायोग्रंसहोदामिहतंहुवेम ॥ ५ ॥ ११ ॥

मरुत्वन्तम् । वृषभम् । ववृधानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् । शासम् । इन्द्रम् । विश्वऽसहम् । अवसे । नूतनाय । उग्रम् । सहःऽदाम् । इह । तम् । हुवेम ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र मरुत्वन्तं मरुद्भिस्तद्वन्तं वृषभं मेघभेदनद्वारापांवर्षकं ववृधानं वृत्रहननादिकर्मसूत्साहेनवर्धमानम् अकवारिं प्रभूतशत्रुकम् यद्वा अकुत्सितारिं तथाचमन्त्रः—स्वरिरमत्रोववक्षे रणायेति । दिव्यं दिवि स्वर्गलोकेवर्तमानं शासंहितोपदेशाहितपरिहाराभ्यांशासितारं विश्वसाहं विश्वस्यप्रतिपक्षस्यसर्वस्याभिभवितारम् उग्रं शत्रुषूद्गूर्णं सहोदां युद्धसहकारिणांमरुतां बलप्रदं तं तादृशसामर्थ्योपेतमिन्द्रं नूतनाय नवतरायावसेरक्षणाय इहकर्मणिहुवेम त्वामाह्वयेम ॥ नूतनाय नवशब्दस्यनूइत्यादेशः तनप्त्नप्खाश्चप्रत्ययावक्तव्याइतितनप्प्रत्ययः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

सद्योहेतिपञ्चर्चंदशमंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमैन्द्रं सद्योहेत्यनुक्रमणिका अग्निष्टोमेमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेसद्योहजातइत्येतत्सूक्तं सूत्रितञ्च—सद्योहजातएवात्वामिति । चातुर्विंशिकेप्यहनिमैत्रावरुणशस्त्रेअहरहःशस्यसंज्ञमेतत्सूक्तं सूत्रितञ्च—सद्योहजातइत्यहरहःशस्यंमैत्रावरुणइति । अहर्गणेद्वितीयादिष्वहःसुमाध्यन्दिनसवनेस्मिन्शस्त्रेएतत्सूक्तम् अहरहःशस्यानीति होत्रकाद्वितीयादिष्वेवेतिसूत्रितम् । साद्यस्क्रेएकाहेमरुत्वतीयशस्त्रेसद्योहजातइत्याद्यासूक्तमुखीया सूत्रितञ्च—सद्योहजातोवृषभःकनीनस्त्वंसद्योअपिबोजातइन्द्रेति ।

१ ऋ० सं० १. ४. ३५)

सूक्तेप्रथमा—

सद्योहंजातोवृषभःकनीनःप्रभर्तुमावदन्धसःसुतस्य ।
साधोःपिबप्रतिकामंयथातेरसाशिरःप्रथमंसोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रऽभर्तुम् । आवत् ।
अन्धसः । सुतस्य । साधोः । पिब । प्रतिऽकामम् । यथा ।
ते । रसऽआशिरः । प्रथमम् । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वृषभोवृष्टिद्वारापांवर्षितासद्यस्तदानीमेवजातउत्पन्नः कनीनःकमनीयइन्द्रःसुतस्याभिषुतस्यान्धसः हविर्लक्षणस्यान्नस्यसोमस्यप्रभर्तुं प्रकर्षेणभर्तारंसंग्रहीतारं यजमानमावत् रक्षतु हप्रसिद्धौ किञ्च तादृशस्त्वं प्रतिकामं कामेकामेसोमपानेच्छायांसत्यां ते तव यथा कामस्यपूर्तिर्भवति तथा साधोः रसात्मनासंसिद्धं रसाशिरःगोपयोमिश्रणोपेतंसोम्यस्यसोममयंरसंप्रथमं सर्वेभ्योदेवेभ्यः पुरस्तात्पिब ॥ प्रतिकामं कामंकामंप्रति वीप्सायामव्ययीभावेसमासस्वरः । यथा अपादान्तत्वादेव लित्स्वरः । रसाशिरः आङ्पूर्वात्श्रीणातेःक्विपि अपस्पृधेथामित्यादिनाशिरइत्यादेशः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोम्यस्य सोमशब्दान्मयडर्थे मयेचेतियप्रत्ययः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यज्जायथास्तदहरस्यकामेंशोःपीयूषमपिबोगिरिष्ठाम् ।
तंतेमातापरियोषाजनित्रीमहःपितुर्दमआसिञ्चदग्रे ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अंशोः । पीयूषम् ।
अपिबः । गिरिऽस्थाम् । तम् । ते । माता । परि । योषा । जनित्री ।
महः । पितुः । दमे । आ । आसिञ्चत् । अग्रे ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं यद्यस्मिन्नहनिजायथाः अजायथाः तदहस्तस्मिन्नेवाहनि अस्यसोमस्य कामे पिपासायांसत्यां गिरिष्ठां गिरिस्थाम् पर्वतस्य उच्चस्थानेवर्तमाने अंशोःसोमलताखण्डविशिष्टस्य ऋजीपस्य पीयूषम् अभिनवंरसमापिबः पीतवानसि उत्पत्तिक्षणएवसोमपानेकारणंदर्शयति—ते तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिः महोमहतः पितुर्जनकस्य कश्यपस्यदमे सूतिकागृहे अग्रे

स्तन्यदानात्प्राक् तंताहशंसोमंपर्यासिञ्चत् तवास्येपरितोऽक्षारयत् ॥ जायथाः जनीप्रादुर्भावेइ-त्यस्यलङि बहुलंछन्दसीत्यडभावः यद्वृत्तयोगादनिघातः । जनित्री जनितामन्त्रेइतिनिपातना-ण्णेर्लोपः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उपस्थायंमातरमन्नमैट्टतिग्ममपश्यदभिसोममूधः ।
प्रयावयन्नचरद्गृत्सोअन्यान्महानिचक्रेपुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थार्य । मातरम् । अन्नम् । ऐट्ट । तिग्मम् । अपश्यत् ।
अभि । सोमम् । ऊधः । प्रऽयवयन् । अचरत् । गृत्सः ।
अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

सइन्द्रः मातरमुपस्थायप्रार्थयित्वा अन्नमैट्ट तामन्नमयाचत ईळिरध्येषणाकर्मेतियास्कः । ततस्तस्याऊधः ऊधसिक्षीररूपेणस्थितंतिग्मंदीप्तंसोममभ्यपश्यत् सर्वतोदर्शत् गृत्सः गृध्यते अभिकाङ्क्ष्यतेसर्वैर्देवैःशत्रुहननार्थमितिगृत्सइन्द्रः अन्यान्सपत्नान्प्रयवयन् स्वस्वस्थानात्प्रकर्षेणोचालयन्नचरत् सर्वत्रचरति किंच पुरुधप्रतीकः तेजोयोगाद्बहुधाविक्षिप्ताङ्गःसन् महानि महान्ति वृत्रहननादीनिकर्माणिचक्रे ॥ उपस्थाय तिष्ठतेर्ल्यपिघुमास्थेतीत्वेप्राप्ते नल्यपीतिप्रतिषेधः लित्स्वरः । ऐट्ट ईळिर्याच्ञार्थः तस्माल्लङिरूपम् आडजादीनामित्याडागमः ष्टुत्वं निघातः । तिग्मं तिजनिशाने अस्माद्युजिरुचितिजांकुश्चेतिमक्प्रत्ययः कवर्गादेशश्च । प्रयवयन् युमिश्रणामिश्रणयोरित्यस्यण्यन्तस्यशतरिरूपं लित्स्वरः । गृत्सःगृधुअभिकाङ्क्षायां गृधिपण्योर्दकौचेतिसप्रत्ययः दकारश्चान्तादेशः वृषादित्वादाद्युदात्तः । पुरुधप्रतीकः पुरुशब्दइहसंख्यावाची संख्यायाविधार्थेधेतिधाप्रत्ययः ह्रस्वश्छान्दसः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उग्रस्तुराषाळभिभूत्योजायथावशंतन्वंचक्रएषः ।
त्वष्टारमिन्द्रोजनुषाभिभूयामुष्यासोमंमपिबच्चमूषु ॥ ४ ॥

१ नि० ३. १९.

उग्रः । तुराषाट् । अभिभूतिऽओजाः । यथाऽवशम् ।
तन्वम् । चक्रे । एषः । त्वष्टारम् । इन्द्रः । जनुषा । अभिऽभूय ।
आऽमुष्य । सोमम् । अपिबत् । चमूषु ॥ ४ ॥

यएपइन्द्रः उग्रः शत्रूणांभयङ्करः तुरापाट् त्वरयाशत्रूणामभिभविता अतएवाभिभूत्योजाः शत्रूणामभिभवनपराक्रमोपेतःसन् तन्वमात्मीयंशरीरंयथावशं यथाकामं नानाविधरूपोपेतंचक्रे । तथाचमन्त्रवर्णः—रूपंरूपंमघवाबोभवीतीति । सइन्द्रोजनुपा जन्मनासामर्थ्येनवात्वष्टारं त्वष्टृनामकमसुरमभिभूय चमूपु चमसेपुस्थितमामुष्यचोरयित्वासोममपिबत् त्वष्टाहतपुत्रोवीन्द्रमित्यादिप्रासहासोममपिबदितितैत्तिरीयकम् ॥ तुरापाट् ञित्वरासंभ्रमे क्विप् ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् सहेश्छन्दसिण्विः कर्तृकरणेकृताबहुलमितिसमासः तत्पुरुपेकृतिबहुलमितितृतीयायाअलुक् सहेः साडःसइतिपत्वं कृदुत्तरपदस्वरः । यथावशं वशंकाममनतिक्रम्येत्यव्ययीभावसमासः समासस्वरः । आमुष्य मुपस्तेये ल्यप् । चमूपु चमुअदने कृपिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊङित्यूप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥५॥१२॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् ।
वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् ।
वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

सिद्धैपा ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

शंसामहामितिपञ्चर्चमेकादशंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमैन्द्रं शंसामहामित्यनुक्रमणिका । समूळ्हेदशरात्रेऽष्टमेऽहनिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं सूत्रितञ्च—शंसामहांमहश्चित्त्वमिन्द्रेति ।

---

१ ऋ० सं० २, ३, २०, । २ तै० सं० २, ४, १२, ।

तत्रप्रथमा—

शंसांमुहामिन्द्रंयस्मिन्विश्वाआकृष्टयंःसोमुपाःकाममव्यंन् ।
यंसुक्रतुंधिषणेविभ्वतुष्टंघनंवृत्राणांजनयंन्तदेवाः ॥ १ ॥

शंसं । मुहाम् । इन्द्रंम् । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयंः ।
सोमऽपाः । कामंम् । अव्यंन् । यम् । सुऽक्रतुंम् । धिषणे इतिं ।
विभ्वऽतुष्टम् । घुनम् । वृत्राणांम् । जुनयंन्त । देवाः ॥ १ ॥

हेहोतः महां महान्तमिन्द्रंशंस शस्त्रैःस्तुहि यस्मिन्निन्द्रेराक्षितारिसति विश्वाःकृष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपाः यज्ञमनुष्ठायसोमपाःसन्तः कामं काम्यतइतिकामःस्वर्गादिः तमाव्यन् सर्वतःप्राप्नुवन्ति धिषणे देवमनुष्यादीनांधारयित्र्यौ यद्वा प्रगल्भेसमर्थे स्वाश्रितान्रक्षितुमिति धिषणेद्यावापृथिव्यौ देवाश्च सुक्रतुं क्रतुःकर्म जगत्पालनादिशोभनःक्रतुर्यस्यासौसुक्रतुः तादृशं विभ्वतष्टं विभुनाब्रह्मणाजगदाधिपत्येस्थापितंमहान्तंवृत्राणांपापरूपाणांघनंहन्तारंयमिन्द्रंजनयन्त अजनयन् ॥ शंस शंसुस्तुतावित्यस्यलोटिरूपं पादादित्वादनिघातः द्व्यचोतस्तिङइतिसंहितायांदीर्घः । अव्यन् वीकान्तिगत्यादिषु लङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः अट्स्वरः । सुक्रतुं क्रत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तः । धिषणे ञिधृषाप्रागल्भ्ये इत्यस्माद्धृषेर्धिषचसंज्ञायामितिक्युप्रत्ययः धिषइत्यादेशः प्रत्ययस्वरः । घनं हन्तेःपुंसिसंज्ञायांघःप्रत्ययः होहन्तेरितिकुत्वं प्रत्ययस्वरः । जनयन्त जनेर्ण्यन्तस्यलङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यंनुनकिःपृतंनासुस्वराजंद्विितातरंतिनृतंमंहरिष्ठाम् ।
इनतंमःसत्वंभिर्योहशूषैःपृंथुज्रयांअमिनादायुर्दस्योंः ॥ २ ॥

यम् । नु । नकिंः । पृतंनासु । स्वऽराजंम् । द्विता । तरंति ।
नृऽतंमम् । हुरिऽस्थाम् । इनऽतंमः । सत्वंऽभिः । यः । ह ।
शूषैः । पृथुऽज्रयाः । अमिनात् । आयुंः । दस्योंः ॥ २ ॥

पृतनासु व्याप्रियन्तेऽत्रयोद्धारइतिपृतनाःसंग्रामः तेषु स्वराजं स्वतेजसाराजमानं हरिष्ठांहरिस्थां हरियुक्तेरथेवर्तमानं नृतमं बलस्ययुद्धेनेतृतमं द्वितायुद्धमासाद्यसेनांद्विधाकृत्वावर्तमानं यमिन्द्रंनकिः नकश्चिदपितरति उत्तीर्यगच्छति नकोप्यस्तीत्यर्थः नुः प्रसिद्धौ सइन्द्रः इनतमः अतिशयेनसेनास्वामी सत्वभिः परितःसीदद्भिर्मरुद्भिःसह यःयान्गच्छन् शूषैःशोपयन्तिपरबलानीतिशूषाणिबलानि तैः पृथुज्रयाः युद्धंप्रतितीव्रवेगःसन् दस्योःशत्रोरायुरन्नंप्राणंवामिनातिहिनस्ति हः प्रसिद्धौ अत्रनिरुक्तम्—पृथुज्रवःपृथुजवःपृथुज्रयाअमिनादायुर्दस्योःप्रामापयदायुर्दस्योरिति ॥ तरति तॄप्लवनतरणयोरित्यस्यलटिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । यः याप्रापणे औणादिकःकप्रत्ययः आतोलोपः प्रत्ययस्वरः ॥ २ ॥

अयतृतीया—

स॒हावा॑पृ॒त्सुत॒रणि॒र्नार्वा॑व्या॒न॒शीरोद॑सीमे॒हना॑वान् ।
भगो॒नका॒रेह॒व्यो॑मती॒नां॑पि॒तेव॒चारुः॑सु॒हवो॑वयो॒धाः ॥ ३ ॥

स॒ह॒ऽवा॑ । पृ॒त्ऽसु । त॒रणिः॑ । न । अर्वा॑ । वि॒ऽआ॒न॒शिः॑ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । मे॒हना॑ऽवान् । भगः॑ । न । का॒रे । ह॒व्यः॑ । म॒तीना॑म् ।
पि॒ताऽइ॑व । चारुः॑ । सु॒ऽहवः॑ । व॒यः॒ऽधाः ॥ ३ ॥

यइन्द्रः सहावा बलवान् पृत्सुसङ्ग्रामेषु तरणिःशत्रूनुत्तीर्यवर्ततइतितरणिः तत्रदृष्टान्तः— अर्वान यथा अर्वाबलवानश्वःशत्रुबलंतरति तथा रोदसीद्यावापृथिव्यौव्यानशिः व्याप्नुवन् मेहनावान् मिह्यतेसिच्यतेदीयतेऽर्थिभ्यइतिमेहनंधनं तद्वान्भवति तादृशइन्द्रः कारे क्रियतइतिकारोयज्ञादिः तस्मिन्यज्ञे भगोन पूषादेवइव हव्योहवनीयः मतीनांस्तोतॄणांस्तुतीनांवा पितेवपालयिता चारुः कमनीयः सुहवः सुष्ठ्वाह्वानोपेतः वयोधाः अन्नस्यदाताभवति ॥ सहावा सहोस्यास्तीतिमत्वर्थेछन्दसीवनिपाविितिवनिप् अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायां दीर्घः । पृत्सु पृतनाशब्दस्यसौपरतः मांस्पृत्स्नूनामुपसंख्यानमितिपृदादेशः सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वम् । व्यानशिः अशूव्याप्तावित्यस्माच्छन्दसिसदादित्वात्किप्रत्ययः तस्यलिड्वद्भावः अतआदेरित्यभ्यासस्यदीर्घेकृते अश्नोतेश्चेतिनुमागमः प्रादिसमासः । कारे करोतेःकर्म-

१ नि० ५. ९।

णिचञ् कर्षात्वतोघञोन्तउदात्तइत्यन्तोदात्तत्वम् । हव्यः जुहोतेरचोयत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । सुहवः ह्वयतेर्भावेनुपसर्गस्येत्यप्प्रत्ययः संप्रसारणं प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीतिबहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

धर्तादिवोरजंसस्पृष्टऊर्ध्वोरथोनवायुर्वसुंभिर्नियुत्वान् ।
क्षपांवस्ताजंनितासूर्यस्यविभंक्ताभागंधिषणेववाजंम् ॥४॥

धर्ता । दिवः । रजंसः । पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न । वायुः ।
वसुंऽभिः । नियुत्वान् । क्षपाम् । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य ।
विऽभक्ता । भागम् । धिषणांऽइव । वाजंम् ॥ ४ ॥

सइन्द्रोदिवोद्युलोकस्य रजसोन्तरिक्षस्यचधर्ता धारकः पृष्टः व्याप्तः सर्वत्रवर्तमानः रथोन तदीयोरथइव ऊर्ध्वोवायुरूर्ध्वंगन्ता वसुभिः सहायतयानिवसद्भिर्मरुद्भिर्नियुत्वान्सहायवान् यद्वा नेत्ययमुत्तरेणापिसंबध्यते तथा वायुर्नियुत्वान्नियुन्नामकवडवाभिस्तद्वान् एवमिन्द्रोवसुभिर्मरुद्भिःसहायवान् तथा क्षपांवस्ता रात्रिमाच्छादयन् सूर्यस्यजगत्प्रकाशकस्यादित्यस्यजनिता जनयिता भागं भजनीयं वाजंकर्मफलरूपमन्नं विभक्ता साधुविभागकर्ताभवति तत्रदृष्टान्तः— धिषणेव यथा आढ्यानांवागस्येदमितिविभागंकरोतितद्वत् ॥ रजसः रञ्जरागेइत्यस्माद्भूरञ्जिभ्यांकिदितिअसुन् कित्त्वान्नलोपः रज्यतेप्रकाशेनेनेतिरजोन्तरिक्षं नित्त्वादाद्युदात्तः । वस्ता वसआच्छादनेइत्यस्यतृचिरूपम् । जनिता जनयतेस्तृचि जनितामन्त्रेइतिनिपातनाण्णिलोपः चित्त्वादन्तोदात्तः । विभक्ता भजसेवायामित्यस्यसाधुकारिण्यर्थेतृन् एकाचउपदेशे इतीट्प्रतिषेधः तादौचनितिकृत्यतान्वितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

शुनंहुवेमम्घवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजंसातौ ।
शृण्वन्तंमुग्रमूतयेंसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥५॥१३॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

व्याख्यातेयमृक् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

इन्द्रःस्वाहेतिपञ्चर्चंद्वादशंसूक्तंवैश्वामित्रंत्रैष्टुभमैन्द्रं दशरात्रेनवमेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेइदं सूक्तम्। सूत्रितञ्च—तृतीयस्येन्द्रःस्वाहागायत्सामेति ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रःस्वाहापिबतुयस्यसोमआगत्यातुम्रोवृषभोमरुत्वान् ।
ओरुव्यचाःपृणतामेभिरन्नैरास्यहविस्तन्वः१ःकाममृध्याः ॥१॥

इन्द्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आऽगत्य । तुम्रः । वृषभः । मरुत्वान् । आ । उरुऽव्यचाः । पृणताम् । एभिः । अन्नैः । आ । अस्य । हविः । तन्वः । कामम् । ऋध्याः ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमंसोमंपिबतु यस्येन्द्रस्यायंसोमः सइन्द्रोयज्ञंप्रत्यागत्य तुम्रः कर्मविघ्नकारिणांहिंसकः वृषभोयष्टॄणामभिमतफलवर्षकः मरुत्वान्मरुद्भिस्तद्वान् उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिःसन् एभिरस्माभिर्दत्तैरन्नैःसोमादिलक्षणैर्हविर्भिरापृणतां समन्तात्पूरयतु ततोस्येन्द्रस्यसंबन्धिनस्तन्वःशरीरस्यकामं पुष्ट्यादिलक्षणविषयमभिलाषं हविरस्माभिर्दत्तमाऋध्याः सर्वतःपूरयतु ॥ तुम्रः तुमिराहननार्थः । उरुव्यचाः व्यचेरसुन् व्यचेःकुटादित्वमनसीतिवक्तव्यमित्यत्रअनसीतिपर्युदासात् ङित्त्वाभावः कृदुत्तरपदस्वरः । ऋध्याः ऋध्नोतेराशीर्लिङिरूपम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आतेसपर्यूजवसेयुनज्मिययोरनुप्रदिवःश्रुष्टिमावः ।
इहत्वाधेयुर्हरयःसुशिप्रपिबात्व१स्यसुषुतस्यचारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यू इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनु ।
प्रऽदिवः । श्रुष्टिम् । आवः । इह । त्वा । धेयुः । हरयः ।
सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

हेइन्द्र ते तव जवसे यज्ञंप्रत्यागमनाय सपर्यू परिचारकौहरी आयुनज्मि रथेयोजयामि प्रदिवः पुरातनस्त्वं ययोरश्वयोःश्रुष्टिंवेगं श्रुष्टीतिक्षिप्रनामेतियास्कः । तमन्वावः अनुगच्छसि हेसुशिप्र शोभनहनो इन्द्र हरयोरथेयोजितास्तेऽश्वाः इहकर्मणि त्वा त्वां धेयुः यज्ञंप्रतिधारयन्तु ततआगतस्त्वं सुसुतस्य सुष्ठुअभिषुतं चारोः कमनीयम् अस्येमंसोमं तु क्षिप्रं पिब ॥ सपर्यू सपरशब्दःकण्ड्वादिःतदन्तादौणादिकःकुप्रत्ययः । आवः अवरक्षणादिषु छान्दसेलङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । धेयुः दधातेराशीर्लिङिकिदाशिषीतियासुट् एर्लिङीत्येकारादेशः निघातः । पिब पादादित्वादनिघातः । सुसुतस्य षुञ्अभिषवे कर्मणिक्तःगतिरनन्तरइतिगतिस्वरः उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनासंहितायांषत्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

गोभिर्मिमिक्षुंदधिरेसुपारमिन्द्रंज्यैष्ठ्यांयधायसेगृणानाः ।
मन्दानःसोमंपपिवाँऋजीषिन्त्समस्मभ्यंपुरुधागाइषण्य ॥ ३ ॥

गोभिः । मिमिक्षुम् । दधिरे । सुऽपारम् । इन्द्रम् । ज्यैष्ठ्याय ।
धायसे । गृणानाः । मन्दानः । सोमम् । पपिऽवान् । ऋजीषिन् ।
सम् । अस्मभ्यम् । पुरुधा । गाः । इषण्य ॥ ३ ॥

गृणानाः स्तोत्रंकुर्वाणाः ऋत्विजोमिमिक्षुं स्तोतृणामभिमतफलंवर्षितुमिच्छन्तं सुपारं शोभनपारं स्तुतिभिरभिमुखीकर्तुंशक्यमित्यर्थः तादृशमिन्द्रं ज्यैष्ठ्याय धनादिसंपत्त्याश्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुर्धारणायच गोभिर्गव्यमिश्रितैः सोमैर्दधिरे धारयन्ति शेषःप्रत्यक्षः हेऋजीषिन् सोमवन्निन्द्र सत्वंमन्दानः मोदमानः सोमंपपिवान् सोमस्यपातासन् स्तोतृभ्योस्मभ्यंपुरुधा बहुधा गाअग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थंधेनूः समिषण्य सम्यक्प्रेरय ॥ गोभिः सावे-

१ नि० ६ १२.

काचइतिविभक्तेरुदात्तत्वेप्राप्ते नगोश्वन्त्सावववर्णेतिप्रतिषेधः । मिमिक्षुं मिहसेचनेइत्यस्य सनि एकाचइतीट्प्रतिषेधे हलन्ताच्चेतिकिद्वद्भावः सनाशंसभिक्षउः प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय ज्येष्ठस्यभावइत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ञित्वादाद्युदात्तः । गृणानाः गृशब्दे क्र्यादित्वात्श्ना । चित्त्वादन्तोदात्तः । मन्दानः मदिस्तुत्यादिष्वित्यस्यशानचि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् । पुरुधा पुरुशब्दइहसंख्यावाची संख्यायाविधार्थेधेतिधाप्रत्ययः इषण्य इषगतौ इषणमिच्छतीति छन्दसिपरेच्छायांक्यच् तदन्तादन्तर्भावितण्यर्थस्यलोटिरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इमंकामंमन्दयागोभिरश्वैश्चन्द्रवंताराधसापप्रथश्च ।
स्वर्यवोमतिभिस्तुभ्यंविप्राइन्द्रायवाहःकुशिकासोअक्रन् ॥४॥

इमम् । कामम् । मन्दय । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवता । राधसा । पप्रथः । च । स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

शुनंहुवेममघवानमिन्द्रमस्मिन्भरेनृतमंवाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतयेसमत्सुघ्नन्तंवृत्राणिसंजितंधनानाम् ॥५॥१४॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

एतेव्याख्याते ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

चर्षणीधृतमितिद्वादशर्चंत्रयोदशंसूक्तं वैश्वामित्रमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका–चर्षणीधृतंद्वादशाद्यान्त्यौत्र्यृचौ [illegible] । [illegible] चोगायत्रः शिष्टाऋचत्रि-

ष्टुभः सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः उक्थ्येक्रतौमैत्रावरुणशस्त्रे अनुरूपत्र्यृचानन्तरमाद्यस्त्र्यृचःशंसनीयः सूत्रितश्च—चर्षणीधृतमस्तभ्नाद्यामसुरइतित्र्यृचाविति । विषुवतिनिष्केवल्येनृणामुत्वेतित्र्यृचःविषुवानितिखण्डेसूत्रितं—नृणामुत्वानृतमंगीर्भिरुक्थैरितितिस्रइति । बृहस्पतिसवेप्ययंत्र्यृचोनिष्केवल्येनिविद्धानीयः सूत्रितश्च—नृणामुत्वेतिमाध्यन्दिनइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येअयंत्र्यृचः दशरात्रेचतुर्थेहनिमरुत्वतीयेइन्द्रमरुत्वइतितिस्रः पष्ठेहनिपष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितं—इन्द्रमरुत्वइतितिस्रइतिमरुत्वतीयमिति । बृहस्पतिसवेपिमरुत्वतीयशस्त्रेअयंत्र्यृचोनिविद्धानीयः । सूत्रितश्च—इन्द्रमरुत्वइहनृणामुत्वेतिमाध्यन्दिनइति । आद्यामरुत्वतीयग्रहस्यानुवाक्या सूत्रितश्च—मरुत्वतीयेनग्रहेणचरन्तीन्द्रमरुत्वइहपाहिसोममिति । तृतीयेपर्यायेहोतुःशस्त्रेइदंह्यन्वोजसेतिस्तोत्रियस्त्र्यृचः । सूत्रितंच—इदंह्यन्वोजसामहांइन्द्रोयओजसेति ।

तत्रप्रथमा—

चर्षणीधृतंमघवानमुक्थ्यं१मिन्द्रंगिरोबृहतीरभ्यनूषत ।
वावृधानंपुरुहूतंसुवृक्तिभिरमर्त्यंजरमाणंदिवेदिवे ॥ १ ॥

चर्षणिऽधृतम् । मघऽवानम् । उक्थ्यम् । इन्द्रम् । गिरः ।
बृहतीः । अभि । अनूषत । ववृधानम् । पुरुऽहूतम् ।
सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यम् । जरमाणम् । दिवेऽदिवे ॥ १ ॥

बृहतीः प्रभूतागिरोस्मदीयाःस्तुतिलक्षणावाचः चर्षणीधृतं चर्षणीनांमनुष्याणामभिमतफलप्रदानेनधारकंपोषकम् यद्वा आकृषत्यनेनसर्वमितिचर्षणिबलं तद्धारकं मघवानं धनवन्तम् उक्थ्यम् उक्थैःशस्त्रैःशंसनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्याप्रतिक्षणंवर्धमानं पुरुहूतं स्तोतृभिर्बहुवारमाहूतम् अमर्त्यं मरणधर्मरहितं सुवृक्तिभिः शोभनस्तुतिवाक्यैर्दिवेदिवे प्रत्यहं जरमाणंस्तूयमानं तमिममिन्द्रम् अभ्यनूषत अभितःसर्वतःस्तुवन्तु ॥ बृहतीः वाछन्दसीतिसवर्णदीर्घः । अनूषत णुस्तवने अस्माल्लुङिसिच् धातोःकुटादित्वात्सिचोङित्त्वेनगुणाभावः । सुवृक्तिभिः नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं यद्वा सुवृक्तयइतिस्तुतिकरणभूताऋचोवृक्तिशब्देनोच्यन्ते क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् कृत्स्वरेणान्तोदात्तः । दिवेदिवे नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनं परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वेपूर्वपदस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

शतक्रतुमर्णवंशाकिनंनरंगिरोमइन्द्रमुपंयन्तिविश्वतः ।
वाजसनिंपूर्भिदंतूर्णिमप्तुरंधामसाचंमभिषाचंस्वर्विदम् ॥ २ ॥

शतऽक्रतुम् । अर्णवम् । शाकिनम् । नरम् । गिरः । मे । इन्द्रम् ।
उप । यन्ति । विश्वतः । वाजऽसनिम् । पूःऽभिदम् । तूर्णिम् ।
अप्ऽतुरम् । धामऽसाचम् । अभिऽसाचम् । स्वःऽविदम् ॥ २ ॥

मे मदीयागिरः स्तुतिलक्षणावाचः शतक्रतुं शतंक्रतवोयज्ञायस्यतम् अर्णवं पर्जन्यात्मनाउदकवन्तं शाकिनं शक्नोत्येभिरिन्द्रइतिशाकाःसहायभूतामरुतस्तद्वन्तं नरं सर्वस्यजगतो नेतारं वाजसनिं वाजस्यान्नस्यदातारं पूर्भिदं शत्रुपुरांभेत्तारं तूर्णिं युद्धंप्रतिशीघ्रंगन्तारम् अप्तुरं मेघभेदनद्वारापांप्रेरकं धामसाचं तेजोभजमानं यद्वा घनं धाम तदर्थिभिः सहयोजयितारम् अभिषाचं शत्रूणामभिभवितारं स्वर्विदं स्वर्गस्यलम्भकं तमिममिन्द्रं विश्वतः सर्वतः उपयन्ति उपगच्छन्तु ॥ अर्णवम् अर्णोस्यास्तीतिमत्वर्थे अर्णसः सलोपश्चेतिवप्रत्ययःसकारलोपश्च प्रत्ययस्वरः । नरं नयतेर्डिच्चेतिऋप्रत्ययः अमःसुत्वादनुदात्तत्वेप्रत्ययस्वरः यन्ति इण्गतावित्यस्य लटि इणोयणितियण् निघातः । वाजसनिं षणुदाने खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिनाइप्रत्ययः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । तूर्णिं ञित्वरासंभ्रमे वहिश्रीत्यादिनानिप्रत्ययः ज्वरत्वरेत्यादिनाऊठ् निदित्यतिदेशादाद्युदात्तः । अप्तुरं तुरत्वरणे क्विप् कृदुत्तरपदस्वरः । अभिषाचं षचसमवाये ण्यन्तस्यक्विप् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आकरेवसोर्जरितापनस्यतेनेहसस्तुभइन्द्रोदुवस्यति ।
विवस्वतःसदनआहिपिप्रियेसत्रासाहमभिमातिहनंस्तुहि ॥ ३ ॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः ।
इन्द्रः । दुवस्यति । विवस्वतः । सदने । आ । हि । पिप्रिये ।
सत्राऽसहम् । अभिमातिऽहनम् । स्तुहि ॥ ३ ॥

जरिता शत्रूणांजरयितेन्द्रः आकरे आकीर्यंतेयुद्धार्थंधनमत्रेत्याकरोयुद्धं तस्मिन्वसोर्धनस्यस्थानभूतेयुद्धे पनस्यते सर्वैःस्तूयते यद्वा वसोः वसत्याभिमुख्येनतिष्ठतीतिवसुः शत्रुः तस्य जरयितेतियोजनीयं सइन्द्रः अनेहसः अपापाः स्तुभः स्तुतीः दुवस्यतिपरिचरति तासांफलंप्रयच्छन्पूजयतीत्यर्थः किञ्च सइन्द्रोविवस्वतः विशेषेणाग्निहोत्रार्थंवसतोहविष्मतोवा यजमानस्यसदनेगृहे आपिप्रियेहि सोमपानादिनाअत्यन्तंप्रीतोभवति खलु सत्रासाहं सत्यमेवशत्रूणामेवहन्तारं यद्वा मरुद्भिःसहशत्रूणामभिभवितारम् अतएवाभिमातिहनं शत्रूणांहन्तारमिन्द्रंस्तुहि हेविश्वामित्रेति ॥ आकरे कृविक्षेपे अधिकरणे ऋदोरवित्यप् थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । जरिता जॄपूर्वयोहानौ इत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्यतृचिरूपं चित्त्वादन्तोदात्तः । पनस्यते पनस्यतिःस्तुतिकर्मा तस्य कर्मणिलटिरूपं निघातः । अनेहसः हन्तेर्नञिउपपदेनञिहनएहचेत्यसिप्रत्ययः एहइत्ययंचादेशोधातोः नञ्सुभ्यामितिस्वरेणान्तोदात्तः । स्तुभः स्तोमतिरर्चतिकर्मा क्विप् । दुवस्यति दुवःपरिचरणमात्मनइच्छतीत्यर्थेक्यच् निघातः । पिप्रिये प्रीङ्तर्पणे लिटिरूपं हियोगादनिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

नृणामुत्वानृतमंगीर्भिरुक्थैरभिप्रवीरमर्चतासबाधः ।
संसहसेपुरुमायोजिहीतेनमोअस्यप्रदिवएकईशे ॥ ४ ॥

नृणाम् । ऊँ इति । त्वा । नृऽतमम् । गीःऽभिः । उक्थैः । अभि । प्र । वीरम् । अर्चत । सऽबाधः । सम् । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सबाधः रक्षोघ्नमन्त्रोच्चारणेनतद्विषयबाधयासहवर्तन्तइतिसबाधः ऋत्विजः नृणांनृतमं मनुष्याणामतिशयेनस्वस्वकर्मणिनेतारं वीरंसामर्थ्योपेतं त्वां गीर्भिःस्तुतिसाधनभूतैर्वाक्यैरुक्थैःशस्त्रैश्चाभिमुख्येनप्रार्चत प्रकर्षेणार्चन्ति पुरुमायः वृत्रहननादिबहुकर्मासइन्द्रः सहसे बलायसंजिहीते गमनोद्यमंकरोति किंच प्रदिवः पुरातनः एकः असहायः सइन्द्रः नमः नमसोऽस्यहविर्लक्षणस्यान्नस्य ईशे ईष्टे यद्वा अस्य सर्वस्यजगतईष्टे तस्मादिन्द्रायनमः ॥ नृणां नामन्यतरस्यामितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । अर्चत अर्चतेर्लटि छे-

स्तादेशः तिङांतिङोभवन्तीतिवचनात् । सबाधः बाधृविलोडने क्विप् वोपसर्जनस्येतिसहस्यसत्वं कृदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः अन्तोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनामुपसंख्यानमिति अन्तोदात्तत्वम् । ईशे ईशऐश्वर्ये इत्यस्यलटि लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

पूर्वीरस्यनिष्षिधोमर्त्येषुपुरूवसूनिपृथिवीबिभर्ति ।
इन्द्रायद्यावओषधीरुतापोरयिंरक्षन्तिजीरयोवनानि ॥५॥१५॥

पूर्वीः । अस्य । निःऽसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी ।
बिभर्ति । इन्द्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् ।
रक्षन्ति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥ १५ ॥

मर्त्येषु मनुष्येषु अस्येन्द्रस्य निष्षिधोनुशासनानि पूर्वीः हितोपदेशादिभिः प्रभूतानि नानाप्रकाराणिभवन्ति इन्द्रस्यशासितृत्वेमन्त्रः–उक्थमिन्द्रायशंस्यंवर्धनंपुरुनिष्षिधेइति । तथा शासकाय तस्मैइन्द्राय पृथिवी पुरुपुरूणि बहूनि वसूनि धनानि बिभर्ति अन्तर्धारयति किंच द्यावोद्युलोकाः ओषधीरोषधयः उतापिच आपोजलानि जीरयःजीर्यन्तइतिजीरयोमनुष्याः वनानि वृक्षाश्च एतेसर्वे इन्द्रस्याज्ञयातदुपभोगयोग्यं रयिं धनं रक्षन्ति ॥ निष्षिधः षिधुगत्यां क्विप् संहितायांनिसःसकारेण इणोव्यवधानंछान्दसत्वादनादृत्य उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वं निसःसकारस्यष्टुनाष्टुरितिषत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी–

तुभ्यंब्रह्माणिगिरइन्द्रतुभ्यंसत्रादधिरेहरिवोजुषस्व ।
बोध्याऽपिरवसोनूतनस्यसखेवसोजरितृभ्योवयोधाः ॥ ६ ॥

१ ऋ. सं. ६।१०।११।

तुभ्यम् । ब्रह्माणि । गिरः । इन्द्र । तुभ्यम् ॥ सत्रा । दधिरे ।
हरिऽवः । जुषस्व । बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य ।
सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

हेहरिवः अश्ववन्निन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंब्रह्माणिस्तोत्राणि तथा तुभ्यम् गिरःशस्त्राणिच सत्रा सत्यमेवदधिरे ऋत्विजोधारयन्ति तानिजुषस्व सेवस्व हेवसो सर्वस्यवासयितः सखे सखिभूत हेइन्द्र आपिर्व्याप्तस्त्वं नूतनस्य नवतरमवसोन्नलक्षणंहविर्बोधि त्वदर्थंदीयमानंजानीहि अतस्त्वं जरितृभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यंवयोन्नंधाः देहि ॥ तुभ्यं ङयिचेत्याद्युदात्तत्वम् । जुषस्व जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलोटिरूपं वाक्यभेदादनिघातः । बोधि बुधअवगमनेइत्यस्य लोटि वाछन्दसीतिहेर्विकल्पेनङित्त्वादत्रपित्त्वाद्गुणः हुझल्भ्योहेर्धिरितिध्यादेशः ङित्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इन्द्रंमरुत्वइहपाहिसोमंयथाशार्यातेअपिबःसुतस्य ।
तवप्रणीतीतवशूरशर्मन्नाविवासन्तिकवयःसुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इन्द्र । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमम् । यथा । शार्याते ।
अपिबः । सुतस्य । तव । प्रऽनीती । तव । शूर । शर्मन् ।
आ । विवासन्ति । कवयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

हेमरुत्वः मरुद्भिस्तद्वन्निन्द्र त्वम् इहास्मदीयेयज्ञे आगत्य सोमंपाहि पिब यथा त्वं पूर्वं शार्याते: शर्यातेःपुत्रेतस्मिन्राजनियज्ञंकुर्वाणे सुतस्याभिषुतंसोममपिबः तथात्रपिबेत्यर्थः इन्द्रःशार्यातस्ययज्ञेसोमरसानपिबदित्येषोर्थःकौषीतकेस्पष्टमुक्तः । तथामन्त्रवर्णश्च—आस्मारथंवृषपाणेषुतिष्ठसिशार्यातस्यप्रभृतायेषुमन्दसेइति । हेशूरेन्द्र तवसंबन्धिनि शर्मन् शर्मणि निर्बाधस्थानेस्थिताःसुयज्ञाःसुष्ठुकृतयज्ञाःकवयोमेधाविनोयजमानाःप्रणीती तवहविषांप्रणयनेनप्रापणेनआसमन्ताद्विवासन्ति त्वामेवपरिचरन्तिविवासतिःपरिचरणकर्मा ॥ शार्याते शर्यातेरयमित्यर्थे तस्येदमित्यण्प्रत्ययः । अपिबः यथायोगादनिघातः अडागमस्वरः । प्रणीती नयतेर्भावेक्तिन् तादौचनितिकृतीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं सुपांसुलुगितितृतीयायाःसवर्णदीर्घः उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४०.१ ।

अथाष्टमी–

सवांवशानइहपाहिसोमंमरुद्भिरिन्द्रसखिभिःसुतंनः ।
जातंयत्त्वापरिदेवाअभूषन्महेभरायपुरुहूतविश्वे ॥ ८ ॥

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमम् । मरुत्ऽभिः । इन्द्र ।
सखिऽभिः । सुतम् । नः । जातम् । यत् । त्वा । परि । देवाः ।
अभूषन् । महे । भराय । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ ८ ॥

हेइन्द्र वावशानः सोमंकामयमानः सतादृशस्त्वं सखिभिः समानख्यानैर्मरुद्भिःसह नोऽस्मत्संबन्धिनीहास्मिन्यज्ञे सुतमभिषुतंसोमंपाहि पिब हेपुरुहूत पुरुभिराहूतेन्द्र जातं पानेनप्रवृद्धंसंपन्नंयत्यं त्वां विश्वेसर्वेदेवाः महे महते भराय ह्रियन्ते योधानामायूंष्यत्रेतिभरः संग्रामः तस्मै संग्रामाय पर्यभूषन्सर्वतोऽलमकुर्वन् ॥ वावशानः वशेर्यङ्लुकि चानशिरूपं चित्त्वादन्तोदात्तः । अभूषन् भूषअलङ्कारेभ्वादिः लङ्रूपं यद्योगादनिघातः । भराय हृञ्हरणे अधिकरणेघः हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिहकारस्यभकारः वृषादित्वादाद्युदात्तः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अप्तूर्येमरुतआपिरेषोमन्दन्निन्द्रमनुदातिवाराः ।
तेभिःसाकंपिबतुवृत्रखादःसुतंसोमंदाशुषःस्वेसधस्थे ॥ ९ ॥

अप्ऽतूर्ये । मरुतः । आपिः । एषः । अमन्दन् । इन्द्रम् ।
अनु । दातिऽवाराः । तेभिः । साकम् । पिबतु । वृत्रऽखादः ।
सुतम् । सोमम् । दाशुषः । स्वे । सधऽस्थे ॥ ९ ॥

हे मरुतः यएषइन्द्रः अप्तूर्ये अपांप्रेरणे आपिः युष्माकंसखासन्वर्तते दातिवाराः वारोवरणीयंबलंधनंवा दत्तबलाःदत्तधनावा तेमरुतःतमिन्द्रमन्वमन्दन् अहृष्यन् वृत्रखादः वृत्रस्यहिंसकः सइन्द्रः तेभिस्तैर्मरुद्भिःसाकं दाशुषः हविर्दत्तवतोयजमानस्य स्वे स्वकीये सधस्थे सहतिष्ठत्यस्मिन्नितिसधस्थंगृहं तस्मिन्सुतमभिषुतंसोमंपिबतु ॥ अप्तूर्ये तूरीत्वराहिंसयोरित्यस्मादघ्न्यादयश्चेतियत्प्रत्ययः यतोनावइत्याद्युदात्तः समासेकृदुत्तरपदस्वरः अमन्दन् मदिस्तुत्यादिषु परस्मैपदी पादादित्वादनिघातः । वृत्रखादः खादृभक्षणे कर्मण्यण् । दाशुषः दाशृदाने

इत्यस्यक्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेतिद्विर्वचनाद्यभावः वसोःसंप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । सधस्थे सधमादस्थयोश्छन्दसीति सहस्यसधादेशः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

इदंह्यन्वोजसासुतंराधानांपते । पिबात्वस्यगिर्वणः ॥ १० ॥

इदम् । हि । अनु । ओजसा । सुतम् । राधानाम् ।
पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । ॥ १० ॥

हेराधानांपते धनानांस्वामिन् गिर्वणः गीर्भिःस्तुतिभिर्वननीय हेइन्द्र इदमनुअनेनानुक्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः ओजसाबलेन ग्रावभिःसुतमभिषुतम्अस्येमंसोमं तु क्षिप्रं पिबहि ॥ १० ॥

अथैकादशी–

यस्तेअनुस्वधामसंत्सुतेनियच्छतन्वंम्।सत्वाममत्तुसोम्यम्॥११॥

यः । ते । अनु । स्वधाम् । असत् । सुते ।
नि । यच्छ । तन्वम् । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वदर्थं यःसोमः स्वधामन्नमन्वनुसृत्य ग्रावभिरभिषुतः असत्अस्ति सुते तस्मिन्सोमे तन्वंस्वकीयंशरीरंनियच्छ प्रेरय ससोमःसोम्यं सोमार्हं त्वा त्वांममत्तु मादयतु ॥ असत् अस्तेर्लेट्यडागमेरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः आगमस्यानुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

प्रतेअश्नोतुकुक्ष्योःप्रेन्द्रब्रह्मणाशिरः। प्रबाहूशूरराधसे ॥१२॥१६॥

प्र । ते । अश्नोतु । कुक्ष्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा ।
शिरः । प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥ १२ ॥ १६ ॥

हेइन्द्र ससोमस्तेतव कुक्ष्योः कुक्षेरुभयोःपार्श्वयोःप्राश्नोतु प्रकर्षेणव्याप्नोतु तथा ब्रह्मणास्तोत्रेणसहितःससोमः शिरः शरीरमवयवादिनाअवयवीलक्ष्यते त्वच्छरीरंप्राश्नोतु

हेशूरेन्द्र राधसेधनाय तव बाहूअपिप्राश्नोतु ॥ अश्नोतु अशूव्याप्तावित्यस्यलोटि व्यत्ययेनपरस्मैपदं निघातः । कुक्ष्योः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

धानावन्तमित्यष्टर्चंचतुर्दशंसूक्तंवैश्वामित्रमैन्द्रम् ॥ अत्रेयमनुक्रमणिका—धानावन्तमष्टौपूर्वोर्धेगायत्रंषष्ठीजगतीति । आदितश्चतस्रोगायत्र्यः तृतीयेधानाइतिषष्ठीजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः सूक्तविनियोगोलिङ्गादवगन्तव्यः प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्याधानावन्तमित्याद्या सूत्रितंच—धानावन्तंकरम्भिणमितिप्रातःसवनेनुवाक्येति ।

तत्रप्रथमा—

धानावंन्तंकरम्भिणंमपूपवंन्तमुक्थिनंम् । इन्द्रंप्रातर्जुंषस्वनः ॥ १ ॥

धानाऽवंन्तम् । करम्भिणंम् । अपूपऽवंन्तम् ।
उक्थिनंम् । इन्द्रं । प्रातः । जुषस्व । नः ॥ १ ॥

हेइन्द्र धानावन्तं धानाभृष्टयवास्तद्वन्तं करम्भिणं करम्भोदधिमिश्राःसक्तवः तद्वन्तम् अपूपवन्तं सवनीयपुरोडाशोपेतम् उक्थिनं शस्त्रिणं नोऽस्मदीयमिमंसोमंप्रातः प्रातःसवनेजुषस्व सेवस्व ॥ प्रातः स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेनपठितत्वादन्तोदात्तः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पुरोळाशंपचत्यंजुषस्वेन्द्रागुंरस्वच । तुभ्यंहव्यानिंसिस्रते ॥ २ ॥

पुरोळाशंम् । पचत्यंम् । जुषस्वं । इन्द्र । आ ।
गुरस्व । च । तुभ्यंम् । हव्यानिं । सिस्रते ॥ २ ॥

हेइन्द्र पचत्यं पचनेसाधुं पुरोळाशं पुरोदाशन्तएनमितिपुरोडाशोहविःतंजुषस्व किंच आगुरस्व पुरोडाशभक्षणार्थमुद्यमंकुरु हव्यानि हवनयोग्यानिपुरोडाशादीनिहवींषितुभ्यंत्वदर्थंसिस्रते आहवनीयंगच्छन्ति तानिसेवस्वेतिभावः ॥ पचत्यं पचनशब्दात्तत्रसाधुरितियत्प्रत्ययान्तस्यपदस्यछन्दस्त्वाभावादत्रयतोनावइत्यस्यप्राप्तिर्नास्ति तित्स्वरितः । गुरस्व गुरीउद्यमने शविकरणी निघातः । सिस्रते समृगतौ छन्दसिजुहोत्यादिः व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पुरोळाशंचनोघसोजोषयासेगिरंश्चनः । वधूयुरिवयोषणाम् ॥ ३ ॥

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः ।
च । नः । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र नोऽस्मत्संबन्धिनंपुरोळाशं घसः भक्षयच नोऽस्मदीयाःस्तुतिलक्षणागिरोजोषयासे सेवस्वच तत्रदृष्टान्तः—वधूयुरिवयोषणां यथा वधूयुः स्त्रीकामः योषणांभजनीयांयुवतिंसेवतेतद्वत् ॥ घसः घस्लृअदनेइत्यस्य लेट्यडागमेरूपं चवायोगेप्रथमेतिनानिघातः । जोषयासे जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यण्यन्तस्य लेट्याडागमेरूपम् आगमस्यानुदात्तत्वेणिचःस्वरः पादादित्वादनिघातः । वधूयुरिव सुपआत्मनःक्यच् क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । योषणां युषभजन इतिसौत्रोधातुः कृत्यल्युटोबहुलमितिल्युट् लित्स्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पुरोळाशंसनश्रुतप्रातःसावेजुषस्वनः । इन्द्रक्रतुर्हितेबृहन् ॥ ४ ॥

पुरोळाशम् । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुषस्व ।
नः । इन्द्र । क्रतुः । हि । ते । बृहन् ॥ ४ ॥

हेसनश्रुत पुराणतयाप्रसिद्ध हेइन्द्र नोऽस्मत्संबन्धिनमिमंपुरोडाशं प्रातःसावे सूयते अत्रसोमइतिसावः तस्मिन्प्रातःसवनेजुषस्व यतस्तेतवक्रतुःकर्म बृहन्महद्धि ॥ प्रातःसावे षुञ् अभिषवे कर्मणिघञ् प्रादिसमासः थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनसवनेसवनीयपुरोडाशस्यमाध्यन्दिनस्यसवनस्यधानाइत्यनुवाक्या । सूत्रितश्च–माध्यन्दिनस्यसवनस्यधानाइतिमाध्यन्दिनइति ।

अथपञ्चमी–

माध्यंन्दिनस्यसवंनस्यधानाःपुरोळाशमिन्द्रकृष्वेहचारुम् ।
प्रयत्स्तोताजरितातूर्ण्यर्थोवृषायमाणउपंगीर्भिरीट्टे ॥५॥१७॥

माध्यंन्दिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोळाशम् । इन्द्र ।
कृष्व । इह । चारुम् । प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तूर्णिऽअर्थः ।
वृषऽयमाणः । उप । गीःऽभिः । ईट्टे ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र माध्यन्दिनस्य मध्यन्दिनेभवस्यसवनस्यसंबन्धिनीर्धानाःभृष्टयवान् चारुं कमनीयं पुरोडाशंचइहकर्मण्यागत्यकृष्व भक्षणेनसंस्कुरु यद्यदाजरिता भवत्परिचरणंकुर्वाणःतूर्ण्यर्थःत्वांस्तोतुमितस्ततःत्वरितगमनः अतएव वृषायमाणः वृषइवाचरन् स्तोतागीर्भिःस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुपसमीपेप्रैट्टे प्रकर्षेणस्तौति तदा पुरोडाशादिहवींषिभक्षयेतिभावः ॥ माध्यन्दिनस्य मध्यन्दिनशब्दात्तत्रभवार्थे उत्सादित्वादञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः । चारुम् चरगतिभक्षणयोः दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्योञुण् णित्त्वादुपधावृद्धिः ञित्त्वादाद्युदात्तः तूर्ण्यर्थः तूर्णि ञित्वरासंभ्रमेइत्यस्माद्वहिश्रीत्यादिनानिप्रत्ययः ञिच अर्थः ऋगतौ उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्निातिथन् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । वृषायमाणः वृषइवाचरतीत्यर्थे कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ् अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ङित्त्वादनुदात्तङितआत्मनेपदं लट् शानच् तस्यलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । ईट्टे ईडस्तुतावित्यस्यलटिरूपं यद्योगादनिघातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

तृतीयसवनेसवनीयपुरोडाशस्य तृतीयेधानाइत्यनुवाक्या । सूत्रितञ्च—तृतीयेधानाःसवनेपुरुष्टुतेतितृतीयसवनइति ।

अथषष्ठी—

तृतीयेधानाःसवनेपुरुष्टुतपुरोळाशमाहुतंमामहस्वनः ।
ऋभुमन्तंवाजवन्तंत्वाकवेप्रयस्वन्तउपशिक्षेमधीतिभिः ॥६॥

तृतीये । धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोळाशम् । आऽहुतम् ।
ममहस्व । नः । ऋभुऽमन्तम् । वाजऽवन्तम् । त्वा । कवे ।
प्रयस्वन्तः । उप । शिक्षेम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

हेपुरुष्टुत पुरुभिर्बहुभिःस्तोतृभिःस्तुत हेइन्द्र तृतीयेसवनेनोऽस्मदीयान्धानाहुतान्भृष्टयवान् आहुतंपुरोडाशंच मामहस्व भक्षणेनमहय हेकवे इन्द्र प्रयस्वन्तःसंभृतहविष्कावयम् ऋभुमन्तम् ऋभवोयेकेचनदेवास्तद्वन्तं वाजवन्तं वाजोनामऋभुःऽधन्वनःपुत्रः तद्वन्तं त्वात्वां धीतिभिः

स्तुतिभिरुपशिक्षेम समीपेपरिचरेम ॥ आहुतं जुहोतेःकर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः । मामहस्व महपूजायाम्इत्यस्ययङ्लुगन्तस्यलोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं शपोलुगभावश्छान्दसः । शिक्षेम शिक्षतेराशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः निघातः । धीतिभिः हिंग्चत्सर- तिशत्थान्तानामित्यन्तोदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

पूषण्वतेतेचकृमाकरम्भंहरिवतेहर्यश्वायधानाः ॥
अपूपमद्धिसगणोमरुद्भिःसोमंपिबवृत्रहाशूरविद्वान् ॥ ७ ॥

पूषण्ऽवते । ते । चकृम । करम्भम् । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः । अपूपम् । अद्धि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमम् । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र पूषण्वते पूषानामकश्चिद्देवःअदन्तकः तद्वते तेतुभ्यं करम्भं दधिमिश्रं सक्तुंच- कृमभक्षणार्थंकुर्मः तथाचश्रुतिः–पूषाप्रपिष्टभागोदन्तकोहीति । हरिवते हरिनामकावश्वौ तद्वते हर्यश्वाय हरितवर्णाश्वयुक्तायेन्द्राय तुभ्यं धानाःभक्षणार्थंकुर्मः तथाचमन्त्रवर्णः–प्रसेतामश्वा- विमुचेहशोणादिवेदिवेसदृशीरद्धिधानाइति । मरुद्भिःसगणस्त्वम् अपूपं पुरोडाशम् अद्धि भक्षय हेशूर असहाय हेइन्द्र वृत्रहावृत्रस्यहन्ता विद्वान्सर्वंजानानस्त्वंसोमंपिब ॥ पूषण्वते पूषश- ब्दस्यमतुप् अनोनुडितिनुडागमः रषाभ्यामितिणत्वम् । चकृम करोतेश्छान्दसेवर्तमानेलिटि क्रादित्वादिडभावः निघातः । हरिवते छन्दसीरइतिमतुपोवत्वम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

प्रतिधानाभरततूयमस्मैपुरोळाशंवीरतमायनृणाम् ।
दिवेदिवेसदृशीरिन्द्रतुभ्यंवर्धन्तुत्वासोमपेयायधृष्णो ॥ ८ ॥ १८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूयम् । अस्मै । पुरोळाशम् । वीरऽतमाय । नृणाम् । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । इन्द्र । तुभ्यम् । वर्धन्तु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥ १८ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. २. १७. ।

यजमानोध्वर्य्वादीन्प्रतिब्रूते—हे अध्वर्य्वादयः अस्माइन्द्रायधानाः तूयंक्षिप्रंप्रतिभरत संपादयत नृणांवीरतमायास्माइन्द्रायपुरोडाशंचसंपादयत अथप्रत्यक्षकृतः हेधृष्णो शत्रूणामभिभवनशील हेइन्द्र सदृशीरेकविधाः स्तुतयः तुभ्यंत्वदर्थं दिवेदिवे प्रतिदिवसमस्माभिःक्रियन्ते ताःस्तुतयः सोमपेयाय सोमपानार्थंत्वांवर्धन्तु उत्साहेनप्रवृद्धंकुर्वन्तु ॥ सदृशीः समानान्ययोश्चेतिकञ्प्रत्ययः टिड्ढाणञित्यादिनाङीप् दृग्दृशवतुष्विविति समानस्यसभावः ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

इन्द्रापर्वतेतिचतुर्विंशत्यृचंपञ्चदशंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका—इन्द्रापर्वताचतुर्विंशतिराद्यैन्द्रापार्वती पञ्चदश्यादिद्वेवाचेससपर्यैचतस्रोरथाङ्गंस्तुतयोन्त्याअभिशापार्थास्तावसिष्ठद्वेषिण्योनवसिष्ठाःशृण्वन्ति दशमीपोळश्यौजगत्यौ त्रयोदशीगायत्रीद्वादशीविंशीद्वाविंश्योनुष्टुभोष्टादशीबृहतीति । विश्वामित्रऋषिः दशमीपोळशीच द्वे जगत्यौ त्रयोदशीगायत्री द्वादशीविंशीद्वाविंश्यस्तिस्रोऽनुष्टुभः अष्टादशीबृहती शिष्टास्त्रिष्टुभः आद्याइन्द्रापर्वतदेवताका पञ्चदशीषोडश्यौवाग्देवत्ये तदुत्तराश्चतस्रोरथाङ्गदेवताकाः शिष्टाऐन्द्र्यः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रा॑पर्वताबृह॒तार॒थेन॑वा॒मीरिष॒आव॑हतंसु॒वीराः॑ ।
वी॒तंह॒व्यान्य॑ध्व॒रेषु॑देवा॒वर्धे॑थांगी॒र्भिरिळ॑या॒मद॑न्ता ॥ १ ॥

इन्द्रा॑पर्वता । बृ॒ह॒ता । रथे॑न । वा॒मीः । इषः॑ । आ । व॒ह॒त॒म् ।
सु॒ऽवीराः॑ । वी॒तम् । ह॒व्यानि॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । दे॒वा॒ वर्धे॑थाम् ।
गी॒ःऽभिः । इळ॑या । मद॑न्ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता इन्द्रश्चपर्वतश्च हेइन्द्रापर्वतौ बृहतारथेनागत्य वामीः वननीयाः सुवीराः शोभनपुत्रोपेताः इषोन्नानि आवहतम् अस्मदर्थंधारयतं प्रयच्छतमित्यर्थः किंच हेदेवौ द्योतमानौ अध्वरेष्वस्मत्संबन्धिषुयज्ञेषु हव्यानि हवनयोग्यानिपुरोडाशादीनिहवींषि वीतं भक्षयतं तथा इळया अस्माभिर्दत्तेनहविषा मदन्ता हृष्यन्तौ युवां गीर्भिःस्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्भिर्वर्धेथां समृद्धौभवतम् ॥ इन्द्रापर्वता आमन्त्रितस्यपादादित्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । सुवीराः बहुव्रीहौ वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । वीतं वीकान्त्यादिष्वित्यस्यलोटि अदादित्वाच्छपोलुक् प्रत्ययस्वरः । वर्धेथां वृधुवृद्धावित्यस्यलोटि आथामोलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः ॥ १ ॥

अहर्गणेष्वंत्यवर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्यतिष्ठासुकमित्यनुवाक्या सूत्रितश्च—तिष्ठासुकं-मघवन्मापरागाअयंयज्ञोदेवयाअयंमियेधइति ।

सूक्तेद्वितीया—

तिष्ठासुकंमघवन्मापरागाःसोमस्यनुत्वासुषुतस्ययक्षि ।
पितुर्नपुत्रःसिचमारभेतइन्द्रस्वादिष्ठयागिराशचीवः ॥ २ ॥

तिष्ठ । सु । कम् । मघऽवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य ।
नु । त्वा । सुऽसुतस्य । यक्षि । पितुः । न । पुत्रः । सिचम् ।
आ । रभे । ते । इन्द्र । स्वादिष्ठया । गिरा । शचीऽवः ॥ २ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र कं सुखेनास्मिन्यज्ञेसुतिष्ठ सुष्ठुकंचित्कालमत्रतिष्ठ मापरागाः अस्मदीयाद्यज्ञान्मागच्छ तत्रकारणमाह—सुषुतस्य सुष्ठु अभिषुतेनसोमस्य सोमेन नु क्षिप्रं त्वा त्वां यक्षि यजे हेशचीवः शक्तिमन्निन्द्र ते तव सिचं वस्त्रमान्तंस्वादिष्ठया स्वादुतरयास्तुतिलक्षणयागिरा आरभे आलभे गृह्णामीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—पितुर्न यथा पुत्रः मधुरयावाचापितुर्जनकस्यचेलांचलंगृह्णातितद्वत् ॥ सुकमितिनिपातद्वयम् प्रथमस्यनिपाताआद्युदात्ताइत्याद्युदात्तत्वम् द्वितीयस्यचादयोनुदात्ताइत्यनुदात्तत्वं । सोमस्ययक्षि यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेपुस्वरितञित इत्यात्मनेपदं तस्यलुङि सिचएकाचइतीट्प्रतिषेधः व्रश्चादिनाषत्वं षढोःकःसीतिकत्वं सिचःसकारस्यषत्वं निघातः । रभे डुलभष्प्राप्तौ लट्युत्तमइटिरूपं रलयोरभेदः निघातः । स्वादिष्ठया स्वादुशब्दादिष्ठनिरूपं नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

शंसावाध्वर्योप्रतिमेगृणीहीन्द्रायवाहःकृणवावजुष्टम् ।
एदंबर्हिर्यजमानस्यसीदाथाचभूदुक्थमिन्द्रायशस्तम् ॥ ३ ॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इन्द्राय । वाहः ।
कृणवाव । जुष्टम् । आ । इदम् । बर्हिः । यजमानस्य ।
सीद । अथ । च । भूत् । उक्थम् । इन्द्राय । शस्तम् ॥ ३ ॥

शंसिष्यन्होताध्वर्युंप्रतिब्रूते—हेअध्वर्यो आवांशंसाव होतस्त्वमेवशंससि कथमहंशंसानि अतआह प्रतिमेगृणीहीति त्वंमेप्रतिगृणीहि ओथामोदैवेत्यादिकोहोतुरुत्साहजननःप्रतिगरस्तंदत्स्व तथेन्द्रायजुष्टंमीतियुक्तंवाहःस्तोत्रंकुणवाव करवाव त्वंयजमानस्यइदंबर्हिः अस्मिन्बर्हिष्यासीद उपविश अथचानन्तरं इन्द्रायेन्द्रार्थमावाभ्यांक्रियमाणमुक्थंशस्त्रं शस्तंप्रशस्तमभूव भवतु ॥ शंसाव शंसुस्तुतावित्यस्यलोटचुत्तमद्विवचनेरूपं आडुत्तमस्येत्याडागमः उत्तमस्य पिद्वद्भावादनुदात्तत्वेधातुस्वरः। मे अनुप्रतिगृणश्चेतिसंप्रदानसंज्ञा। जुष्टं नित्यंमन्त्रेइत्याद्युदात्तत्वम्॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

जायेदस्तंमघवन्त्सेदुयोनिस्तदित्त्वायुक्ताहरयोवहन्तु ।
यदाकदाचसुनवामसोममग्निष्ट्वादूतोधन्वात्यच्छ ॥ ४ ॥

जाया । इत् । अस्तंम् । मघऽवन् । सा । इत् । ऊँ इति ।
योनिः । तत् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहन्तु । यदा ।
कदा । च । सुनवाम । सोमम् । अग्निः । त्वा । दूतः ।
धन्वाति । अच्छ ॥ ४ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र अस्तं अस्यन्तेक्षिप्यन्तेपदार्थाअत्रेत्यस्तंगृहं जायेत् जायैवगृहं भवति नगृहंगृहमित्याहुर्गृहिणीगृहमुच्यतइतिस्मृतेः। तथा सेत् साजायैव योनिः पुरुषस्य मिश्रणस्थानं उप्रसिद्ध्यर्थः तस्मात्तदित् तत्रगृहेएवयुक्तारथेयोजिताहरयोऽश्वास्त्वात्वां वहन्तु वयंतु यदाकदाच त्वदर्थंसोमंसुनवामाभिषुतंकरवाम तदास्माभिःप्रहितोदूतोऽग्निः त्वात्वामच्छाभिमुख्येनधन्वाति गच्छेत् ॥ अस्तं असुक्षेपणे असिहसिमृग्रिण्वामीत्यादिनातन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः। सुनवाम षुञ्अभिषवेइत्यस्यलोटिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः। त्वा युष्मत्तत्तक्षुष्वन्तःपादमितिसंहितायांषत्वं। धन्वाति धविर्गत्यर्थः लेटयाडागमेरूपं निघातः ॥ ४ ॥

अहर्गणेअन्त्यवर्जितेष्वहःसुहारियोजनस्यवैकल्पिकीपरायाहीत्यनुवाक्या। परायाहिमघवन्नाचयाहीतिवानुवाक्येतिसूत्रितम्।

सूक्तेपञ्चमी—

परा॑याहिमघव॒न्ना च॑या॒हीन्द्र॑भ्रातरुभ॒यत्रा॑ते॒अर्थ॑म् ।
यत्रा॒रथ॑स्यबृह॒तोनि॒धानं॑वि॒मोच॑नंवा॒जिनो॒रास॑भस्य ॥ ५ ॥१९॥

परा॑ । या॒हि॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । आ । च॒ । या॒हि॒ । इन्द्र॑ । भ्रा॒त॒रिति॑ ।
उ॒भ॒यत्र॑ । ते॒ । अर्थ॑म् । यत्र॑ । रथ॑स्य । बृ॒ह॒तः । नि॒ऽधान॑म् ।
वि॒ऽमोच॑नम् । वा॒जिनः॑ । रास॑भस्य ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वंपरायाहि अस्मद्देवयजनात्पराङ्मुखोगृहंप्रतिगच्छच अथवा देवयजनंप्रत्यायाहि हेभ्रातः पोषक उभयत्रापितेतव अर्थं अर्यते प्राप्यतइत्यर्थःप्रयोजनं अस्तितत्रजाया अत्रसोमः प्रयोजनान्तरमाह—यत्रगृहंप्रतिगमनेबृहतोमहतोरथस्योपरिनिधानमवस्थानंप्रयोजनं अत्रस्थितौरासभस्यहेषारवंकुर्वतोवाजिनोऽश्वस्यरथाद्विमोचनंप्रयोजनं ॥ अर्थं ऋगतौ उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्नितिथन् नित्स्वरः । निधानं दधातेर्भावेल्युट् लितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । रासभस्य रासृशब्दे रासिवल्लिभ्यांचेतिकर्तर्यभच्प्रत्ययः ग्रामादित्वादाद्युदात्तः॥५॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अंत्येष्वहःसुहारियोजनस्यअपाःसोममित्यनुवाक्या सूत्रितश्च—हारियोजनोपाःसोममस्तमिन्द्रप्रयाहीति ।

सैषाषष्ठी—

अपाः॒सोम॒मस्त॑मिन्द्र॒प्रया॑हि॒कल्या॒णीर्जा॒यासु॒रणं॑गृ॒हेते॑ ।
यत्रा॒रथ॑स्यबृह॒तोनि॒धानं॑वि॒मोच॑नंवा॒जिनो॒दक्षि॑णावत् ॥ ६ ॥

अपाः॑ । सोम॑म् । अस्त॑म् । इ॒न्द्र॒ । प्र । या॒हि॒ । क॒ल्या॒णीः॑ ।
जा॒या । सु॒ऽरण॑म् । गृ॒हे । ते॒ । यत्र॑ । रथ॑स्य । बृ॒ह॒तः ।
नि॒ऽधान॑म् । वि॒ऽमोच॑नम् । वा॒जिनः॑ । दक्षि॑णाऽवत् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र सोममपाः अत्रैवस्थित्वासोमंपिब पीत्वा अस्तंगृहंप्रयाहि प्रकर्षेणगच्छ ते तवगृहेकल्याणीः मंगलकारिणीः जायाशचीविद्यते सुरणंशोभनगीतादिध्वनिश्चास्ति यद्वा

सुरणं सुरमणीयंयथाभवतितथागृहेजायातिष्ठति यत्रेत्यादिगतं दक्षिणावत् अत्रस्थितौस-त्यां रथेयोजितानांवाजिनांविमोचनं स्वादनपानादिनादक्षिणावत्प्रयोजनवद्भवति विमुक्तेभ्योवा-जिभ्योखादनंपानंचोपहरन्ति ॥ अपाः पापाने लुङि गातिस्थेतिसिचोलुक् अडागमस्वरः । कल्याणीः कल्याणमस्यास्तीतिमत्वर्थेछन्दसीवनिपाविति ईप्रत्ययः । सुरणं रणशब्दार्थः अ-स्मादकृच्छ्रार्थेखलू लित्स्वरः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः समासेकृदुत्तरपदस्वरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इमेभोजाअङ्गिरसोविरूपादिवस्पुत्रासोअसुरस्यवीराः ।
विश्वामित्रायददतोमघानिसहस्रसावेप्रतिरन्तआयुः ॥ ७ ॥

इमे । भोजाः । अङ्गिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः । असुरस्य ।
वीराः । विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रऽसावे । प्र ।
तिरन्ते । आयुः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र इमेयागंकुर्वाणाः भोजाः सौदासाः क्षत्रियाः तेषांयाजकाविरूपानानारूपामे-धातिथिप्रभृतयोंगिरसश्च दिवोसुरस्यदेवेभ्योपिबलवतोरुद्रस्यपुत्रासःपुत्रावीराबलवन्तोमरुतःते सर्वेविश्वामित्रायमह्यंसहस्रसावे सहस्रंसूयतेऽत्रेतिसावोश्वमेधः तस्मिन्नश्वमेधे मघानिमहनी-यानिधनानिददतःप्रयच्छन्तःसन्तः आयुर्जीवनमन्नंवाप्रतिरन्ते प्रकर्षेणवर्धयन्ति ॥ दिवस्पुत्रा-सइतिसंहितायांपष्ठ्याःपतिपुत्रेतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । ददतः डुदाञ्दानेइत्यस्यशतरिरूपं अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । तिरन्ते तरतेर्व्यत्ययेनशः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

रूपंरूपंमघवाबोभवीतिमायाःकृण्वानस्तन्वंपरिस्वाम् ।
त्रिर्यद्दिवःपरिमुहूर्तमागात्स्वैर्मन्त्रैरनृतुपाऋतावा ॥ ८ ॥

रूपम्ऽरूपम् । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्वम् ।
परि । स्वाम् । त्रिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तम् । आ । अगात् ।
स्वैः । मन्त्रैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥ ८ ॥

मघवाधनवानिन्द्रः रूपंरूपं यद्यद्रूपंकामयतेतत्तद्रूपंबोभवीति तत्तद्रूपात्मकोभवति तत्रकारणमुच्यते— मायाः अनेकरूपग्रहणसामर्थ्योपेताःकृण्वानःकुर्वाणः स्वांतन्वंस्वकीयांतनूं परि पश्चम्यर्थे स्वस्माच्छरीरान्नानाविधानिशरीराणिनिर्मिमीते यद्वा स्वांतनूं नानाविधरूपोपेतांकरोति तथाचमन्त्रवर्णः— इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपंइति । यद्यस्मात्स्वैर्मन्त्रैःस्वकीयैःस्तुतिलक्षणैर्वाक्यैराहूतः अनृतुपाः नकेवलमृतुष्वेवपिबति किन्तु अनृतुष्वपिबहुशःसोमंपिबन्नित्यर्थः ऋतावा सत्यवान्तादृशइन्द्रः दिवः स्वर्गलोकात्परिमुहूर्तमेकस्मिन्नेवमुहूर्ते नानादेशवर्तिपुयज्ञेपु तत्रापि त्रिः त्रिपुसवनेपुआगात् आगच्छति ॥ बोभवीति भवतेर्यङ्लुकि तिपि यङोवेतीडागमः निघातः । अगात् इणोलुङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

महाँऋषिर्देवजादेवजूतोस्तभ्नात्सिन्धुमर्णवंनृचक्षाः ।
विश्वामित्रोयदवहत्सुदासमप्रियायतकुशिकेभिरिन्द्रः॥ ९ ॥

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजूतः । अस्तभ्नात् । सिन्धुम् ।
अर्णवम् । नृऽचक्षाः । विश्वामित्रः । यत् । अवहत् ।
सुऽदासम् । अप्रियायत । कुशिकेभिः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

महान् तपसा अतिशयितसामर्थ्यवान् ऋषिरतीन्द्रियार्थद्रष्टा देवजाःद्योतमानानां तेजसांजनयिता देवजूतः तैस्तेजोभिराकृष्टः नृचक्षाः नृणां कर्मनेतृणांअध्वर्य्वादीनामुपद्रष्टा सविश्वामित्रः अर्णवमुदकवन्तंसिन्धुंविपाट् शुतुद्र्योः संभेदमस्तभ्नात् निरुद्धवेगमकरोत् किञ्च सविश्वामित्रःसुदासंपैजवनंराजानंयद्यदा अवहत् अयाजयत् तदानीमिन्द्रःकुशिकेभिः कुशिकगोत्रोत्पन्नैर्ऋषिभिःसहाप्रियायत प्रियइवाचरत् ॥ अवहत् वहप्रापणेइत्यस्यलङिरूपं यद्योगादनिघातः । अप्रियायत प्रियइवाचरतीत्यर्थे कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ् तदन्ताल्लङिरूपं पादादित्वादनिघातः ॥९॥

अथदशमी—

हंसाइवकृणुथश्लोकमद्रिभिर्मदन्तोगीर्भिरध्वरेसुतेसचा ।
देवेभिर्विप्राऋषयोनृचक्षसोविपिबध्वंकुशिकाःसोम्यंमधु ॥ १० ॥२०॥

---

१ ऋ० सं० ४. ७. ३३ ।

हंसाःऽइव । कृणुथ । श्लोकम् । आद्रिऽभिः । मदन्तः । गीःऽभिः ।
अध्वरे । सुते । सचा । देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः ।
वि । पिबध्वम् । कुशिकाः । सोम्यम् । मधु ॥ १० ॥ २० ॥

हेविप्राः मेधाविनोहेऋषयोऽतीन्द्रियार्थस्यद्रष्टारोहेनृचक्षसोनृणांकर्मनेतॄणांविशेषेणद्रष्टारः हेकुशिकाः कुशिकगोत्रोत्पन्नाः हेपुत्राः अध्वरेयज्ञेअद्रिभिर्ग्रावभिःसोमेसुते अभिषुतेसोमेसतिगीर्भिर्मदन्तःस्तुतिभिर्देवान्मादयन्तोयूयं श्लोकं श्लोक्यतेशस्यतेऽनेनेतिश्लोकःशस्त्रं कृणुथ कृणुध्व सम्यगुच्चारय तत्रदृष्टान्तः—हंसाइव यथाहंसाःसम्यक्शब्दंकुर्वन्तितद्वत् किंच देवेभिःसचा यष्टव्यदेवैःसहितायूयं सोम्यंसोममयं मधुमधुकरंरसं विपिबध्वं परस्परव्यतिहारेणपिबत ॥ श्लोकं श्लोकृशब्दे करणेघञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः । मदन्तः मदीहर्षेइत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्यव्यत्ययेनशप् । पिबध्वं पापाने कर्तरिकर्मव्यतिहारेइत्यात्मनेपदम् ।सोम्यं सोमशब्दात् मयेचेतियप्रत्ययः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथैकादशी—

उपप्रेतकुशिकाश्चेतयध्वमश्वंरायेप्रमुञ्चतासुदासः ।
राजावृत्रंजङ्घनत्प्रागपागुदगथायजातेवरआपृथिव्याः ॥ ११ ॥

उप । प्र । इत । कुशिकाः । चेतयध्वम् । अश्वम् । राये ।
प्र । मुञ्चत । सुऽदासः । राजा । वृत्रम् । जङ्घनत् । प्राक् ।
अपाक् । उदक् । अथ । यजाते । वरे । आ । पृथिव्याः ॥ ११ ॥

हेकुशिकाः कुशिकगोत्रोत्पन्नाः हेपुत्राः उपप्रेत अश्वस्यसमीपेप्रकर्षेणगच्छत तत्रगत्वाचेतयध्वं सावधानाभवत यद्वा अश्वरक्षिणःसावधानान्कुरुत सुदासः पैजवनस्यराज्ञोश्वं राये तस्यदिग्विजयेनधनलाभायप्रमुञ्चत राजादेवानांस्वामीन्द्रः वृत्रं कर्मविघ्नकारिणमसुरंप्रागपागुदक् पूर्वपश्चिमोत्तरेषुदेशेषुजंघनत् भृशंजघान तस्मादश्वंविमुञ्चतेतिभावः अथानन्तरं आपृथिव्यावरेउत्तमेदेवयजनदेशेआयजाते समन्तात्सराजायजेत ॥ चेतयध्वं चितीसंज्ञानेइत्यस्यण्यन्तस्यलोटिरूपं आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन तिङ्उत्तरत्वान्निघातः । जंघनत् हनहिंसागत्योरित्यस्य यङ्लुकिनुगतोनुनासिकान्तस्येत्यभ्यासस्यनुगागमः तदन्ताल्लेटचडागमः प्राक्अंचतेः

क्विनिरूपं अनिगन्तोंचतौवप्रत्ययेइतिगतेःस्वरः । यजाते यजतेर्लेटचड्डागमः निघातः । वरे वृञ्वरणेइत्यस्माद्गृहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्रत्ययः तस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

यइमेरोदसीउभेअहमिन्द्रमतुष्टवम् ।
विश्वामित्रस्यरक्षतिब्रह्मेदंभारतंजनम् ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहम् । इन्द्रम् । अतुस्तवम् ।
विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदम् । भारतम् । जनम् ॥ १२ ॥

हेकुशिकाः कुशिकपुत्राःयोहंविश्वामित्रः उभेइमेरोदसीद्यावापृथिव्यौ इन्द्रमतुष्टवं स्तवयामि द्यावापृथिवीभ्यामिन्द्रस्यस्तोत्रंमयाकारितमित्यर्थः यद्वा उभयोरोदस्योरंतरवस्थितमिन्द्रंस्तौमि स्तोत्रंकुर्वाणस्यविश्वामित्रस्यममेदमिन्द्रविषयंब्रह्मस्तोत्रंभारतं भरतकुलंजनंरक्षतिपालयति ॥ अतुष्टवं ष्टुञ्स्तुतौ ण्यन्तस्यलुङिचङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । भारतं भरतशब्दउत्सादिः ञित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

विश्वामित्राअरासतब्रह्मेन्द्रायवज्रिणे । करदिन्नःसुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरासत । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे ।
करत् । इत् । नः । सुऽराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः वज्रिणे वज्रहस्तायेन्द्राय ब्रह्मस्तोत्रमरासत अकुर्वन् स्तुतःसइन्द्रः नोस्मान्सुराधसः शोभनधनोपेतान्करदित् करोत्वेव ॥ अरासत रासृशब्दे इत्यस्यलङि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् निघातः । करत् करोतेर्लुङि च्लेः कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसीत्यङादेशः । सुराधसः आद्युदात्तंद्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

किंतेकृण्वन्तिकीकटेषुगावोनाशिरंदुह्रेनतपन्तिघर्मम् ।
आनोभरप्रमगन्दस्यवेदोनैचाशाखंमघवन्रंधयानः ॥ १४ ॥

किम् । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽशिरम् ।
दुह्रे । न । तपन्ति । घर्मम् । आ । नः । भर । प्रऽमगन्दस्य ।
वेदः । नैचाऽशाखम् । मघऽवन् । रन्धय । नः ॥ १४ ॥

हेइन्द्र कीकटेषु अनार्यनिवासेषुजनपदेषु यद्वा कृताभिर्यागदानहोमलक्षणाभिःक्रियाभिः किंफलिष्यतीत्यश्रद्दधानाः प्रत्युत पिबतखादतायमेवलोकोनपरइतिवदन्तोनास्तिकाः कीकटास्तेषुगावस्तेतवकिंकृण्वन्ति नक्कचित्तवोपयोगंकुर्वन्तीत्यर्थः अनुपयोगंदर्शयति—आशिरंसोममिश्रणयोग्यंपयः नदुह्रेनदुहंति किंच धर्मंप्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तंमहावीरपात्रंस्वपयःप्रदानद्वारेणनतपन्ति नदीपयन्ति एतेनसान्नाय्याद्यर्थमपिनोपयुज्यन्तइत्यपिसूचितंभवति एवंक्वचिदपिवैदिकेकर्मणिअनुपयुक्तास्ताःगाःनोस्मभ्यमाभरआहर नकेवलंताएव किंतर्हि प्रमगंदस्यद्वैगुण्यादिलक्षणपरिमाणंगतोर्थोमामेवगमिष्यतीतिबुद्ध्यापरेषांददातीतिमगन्दोवार्धुषिकःतस्यापत्यंपुत्रादिःप्रमगन्दः प्रस्कण्वादिवदपत्यार्थःप्रशब्देनद्योत्यते तस्यात्यन्तकुसीदिकुलस्यवेदोधनमाहर किंच हेमघवन्धनवन्निन्द्र नैचाशाखंनीचासुशूद्रयोनिषुउत्पादिताःशाखाः पुत्रपौत्रादिपरंपरायेनसनीचाशाखः शूद्रापत्यैश्चकेवलैःशूद्रावेदीपतत्यधइतिचपातकहेतुत्वेनस्मरणात् तस्यसंबन्धिधनंनैचाशाखंतद्धनंनोऽस्मभ्यंरन्धय साधय एतेषांयद्धनंतवनोपयुज्यतेऽस्मदायत्तंतुतद्धनंयागादिद्वारातवोपयुज्यते तस्मात्तदस्मभ्यंप्रयच्छेतिभावः एतमर्थंयास्कोप्याह—किंतेकुर्वन्तिकीकटेषुगावःकीकटानामदेशोनार्यनिवासःकोकटाःकिंकृताःकिंक्रियाभिरितिप्रेप्सावानैवचाशिरंदुह्रेनतपन्तिघर्मंहर्म्यमाहरनःप्रमगन्दस्यधनानिमगन्दःकुसीदीमांगदोमामागमिष्यतीतिचददातितदपत्यंप्रमगन्दोत्यंतकुसीदिकुलीनःप्रमदकोवायोयमेवास्तिलोकोनपरइतिप्रेप्सुःपण्डकोवापण्डकःपण्डगःप्रार्दकोवाप्रार्दयत्याण्डावाण्डावाणीइवव्रीडयतितत्स्थंनैचाशाखंनीचाशाखोनीचैःशाखःशाखाःशक्नोतेराणिररणात्तन्नोमघवन्रन्धयेतिरध्यतिर्वशगमनेइति ॥ आशिरं आङ्पूर्वाच्छ्रीणातेःक्विपि अपस्पृधेथामित्यादिनाशिरइत्यादेशः । दुह्रे दुहेर्लिटिइरयोरेइतिरेआदेशः द्विर्वचनस्यविकल्पितत्वाद्द्विर्वचनाभावः चादिलोपेविभाषेतिननिघातः । नैचाशाखं तस्येदमित्यण्प्रत्ययः । रंधय रधेर्ण्यन्तस्यरधिजभोरचीतिनुमागमः ॥ १४ ॥

१ नि० ६. ३२. ।

ससर्परीद्दृचेप्राहुरितिहासंपुराविदः । सौदासनृपयज्ञेवैवसिष्ठात्मजशक्तिना । विश्वामित्रस्याभिभूतंबलंवाक्चसमन्ततः । वासिष्ठेनाभिभूतःसह्यवासीद्थगाधिजः । तस्मैब्राह्मींतुसौरींवानाम्नावाचंससर्परीम् । सूर्यवेश्मनआहृत्यददुर्वैजमदग्नयः । कुशिकानांमतिःसावागमतिंतामपानुदत् ।

अथपञ्चदशी–

सुसर्परीरमंतिंबाधमानाबृहन्मिमायजमदंग्निदत्ता ।
आसूर्यस्यदुहितातंतानुश्रवोदेवेष्वमृतंमजुर्यम् ॥ १५ ॥ २१ ॥

ससर्परीः । अमतिम् । बाधमाना । बृहत् । मिमाय ।
जमदग्निऽदत्ता । आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान ।
श्रवः । देवेषु । अमृतम् । अजुर्यम् ॥ १५ ॥ २१ ॥

जमदग्निदत्ताजमदग्निभिःप्रज्वलिताग्निभिर्ऋषिभिःसूर्यादाहृत्यास्मभ्यंदत्ता अमतिमज्ञानं बाधमानाससर्परीसर्वस्वरूपशब्दतयासर्पणशीलावाक् बृहत्प्रभूतंयथाभवतितथामिमायनभसिशब्दंकरोति सैपासूर्यस्यदुहितावाग्देवता देवेष्विन्द्रादिषु अजुर्यंक्षयरहितम् अमृतममृतलक्षणंश्रवोन्नमाततान समन्तात्स्वाहाकारवाचंतनोति ॥ जमदग्निदत्ता दाण्दानेइत्यस्यनिष्ठायांदोदद्घोरितिददादेशः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अजुर्यं जॄवयोहानौ ऋहलोर्ण्यत् बहुलंछन्दसीत्युत्वं नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषोडशी–

ससर्परीरभरत्तूयमेभ्योधिश्रवःपाञ्चजन्यासुकृष्टिषु ।
सापक्ष्याउनव्यमायुर्दधानायांमेपलस्तिजमदग्नयोददुः ॥ १६ ॥

ससर्परीः । अभरत् । तूयम् । एभ्यः । अधि । श्रवः ।
पाञ्चऽजन्यासु । कृष्टिषु । सा । पक्ष्या । नव्यम् । आयुः ।
दधाना । याम् । मे । पलस्तिऽजमदग्नयः । ददुः ॥ १६ ॥

ससर्परी:सर्वत्रगद्यपद्यात्मकत्वेनसर्पणशीलावाग्देवतापाञ्चजन्यासु कृष्टिषु निषादपञ्चमाश्चत्वारोवर्णास्तत्संबन्धिनीषुप्रजासुयत्श्रवोन्नंविद्यतेतदेभ्योऽस्मभ्यमप्यधिकंयथाभवतितथातूयंक्षिप्रमभरत् भरतु संपादयतु पलस्तिजमदग्नय:पलस्तयः पलिताः दीर्घायुषोजमदग्नयोमुनय:यांवाचं सूर्यादाहृत्यमेमह्यंददुः अददुः पक्ष्या पक्षस्यपक्षादिनिर्वाहकस्यसूर्यस्यदुहितासावाक् नव्यंनवतरमायुरन्नंजीवनंवादधाना ममकुर्वाणाभवतु ॥ पाञ्चजन्यासु बहिर्देवपञ्चजनेभ्यश्चेतिवक्तव्यमितिञ्यप्रत्ययः ञित्त्वादाद्युदात्तः । पक्ष्या पक्षेभवा दिगादित्वाद्यत् तित्स्वरितः । नव्यं नवशब्दाद्ध्रस्वादित्वात्स्वार्थिकोयत् । पलस्तिजमदग्नयः कर्मधारयसमासः समासस्वरः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

स्थिरौगावौभवतांवीळुरक्षोमेषाविवर्हिमायुगंविशारि ।
इन्द्रःपातल्येददतांशरीतोररिष्टनेमेअभिनःसचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावौ । भवताम् । वीळुः । अक्षः । मा । ईषा । वि ।
वर्हि । मा । युगम् । वि । शारि । इन्द्रः । पातल्ये३ इति ।
ददताम् । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

राज्ञ:सुदासोयज्ञेअवभृथंकृत्वायज्ञशालातोनिर्गन्तुमिच्छन् रथेश्वादिकंयुञ्जानोविश्वामित्रोरथाङ्गानिस्तौति गावौ गच्छतइतिगावावश्वौ स्थिरौभवताम् अक्षश्चवीळुर्दृढोभवतु ईषादण्डश्चमाविवर्हि व्यृद्धोविनष्टोमाभवतु युगंचमाविशारि विशीर्णमाभवतु इन्द्रःपातल्येपतनशीलेकीलकेशरीतोःविशरणात्प्राक्ददतांधारयतु हेअरिष्टनेमे अहिंसितप्रधिविशिष्ट हेरथ नोऽस्मानभि आभिमुख्येन सचस्व संगतोभव ॥ विवर्हि वृहवृद्धौ विपूर्वोवृहिर्विनाशेवर्तते अस्मात्कर्मकर्तरिलुङि चिणूभावकर्मणोरितिचिण् चिणोलुगितितप्रत्ययस्यलुक् निघातः । युगं युगशब्दउञ्छादिपुरथाद्युपकरणेर्थे घञन्तत्वेननिपातनादगुणत्वं तत्रपाठादन्तोदात्तत्वम् । शारि शॄहिंसायामित्यस्यलुङिरूपम् । अरिष्टनेमे पादादित्वात्पाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

बलंधेहितनूषुनोबलमिन्द्रानळुत्सुनः ।
बलंतोकायतनयायजीवसेत्वंहिबलदाअसि ॥ १८ ॥

बलम् । धेहि । तनूषु । नः । बलम् । इन्द्र । अनळुत्ऽसु । नः । बलम् । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वम् । हि । बलऽदाः । असि ॥ १८ ॥

हेइन्द्र नोस्माकं तनूषु शरीरेषु बलंधेहि नोऽस्मत्संबन्धिरथवाहेष्वनळुत्सुअनड्त्सु बलं धेहि तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्रायच जीवसे चिरंजीवनायबलमायुर्विधेहि एतादृशं दातृत्वं कुतइत्यतआह–त्वंबलदाः बलंददातीतिबलदाअसिहि सर्वेषुलोकेषुप्रसिद्धोसिखलु ॥ अनळुत्सु वहप्रापणे अनसिवहेःक्विप् अनसोडश्चेतिक्विप् अनसःसकारस्यडत्वं वहेर्यजादित्वात्संप्रसारणम् वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदइतिहकारस्यदत्वं कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असि हियोगादनिघातः सिपः-पित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

अभिव्ययस्वखदिरस्यसारमोजोधेहिस्पन्दनेशिंशपायाम् ।
अक्षवीळोवीळितवीळयस्वमायामादस्मादवजीहिपोनः॥१९॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारम् । ओजः । धेहि । स्पन्दने । शिंशपायाम् । अक्ष । वीळो इति । वीळित । वीळयस्व । मा । यामात् । अस्मात् । अव । जीहिपः । नः ॥ १९ ॥

हेइन्द्र खदिरस्यसारं सारेणहिआणिःक्रियते तंखदिरस्यसारभूतमाणिमभिव्ययस्व अभितस्तत्तत्स्थानेषुदार्ढ्यार्थंनिधेहि स्पन्दनेरथस्यगमनेसति शिंशपायां शिंशपाख्यदारुनिर्मितेरथस्य फलके ओजोधेहि दार्ढ्यंकुरु हेवीळो दृढ वीळित अस्माभिर्दृढीकृत हेअक्ष वीळयस्व त्वंदृढोभव यद्वा अस्मान्दृढीकुरु यामाद्गच्छतोऽस्माद्रथान्नोऽस्मान्माअवजीहिपः मापीपतः ॥ खदिरस्य अजिरशिशिरेत्यादिनाकिरच्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तः । वीळित वीळयतेर्ण्यन्तस्यनिष्ठाया-मिडागमः निष्ठायांसेटीतिणेर्लुक् । वीळयस्व आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वादनिघातः । यामात् याप्रापणेइत्यस्मात्अर्तिस्तुसुहुसृइत्यादिनामन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । जीहिपः ओहाक्-त्यागे ण्यन्तस्यलुङिचाङिरूपम् अकारस्येकारश्छान्दसः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

अयमस्मान्वनस्पतिर्माचहामाचरीरिषत् ।
स्वस्त्यागृहेभ्यआवसाआविमोचनात् ॥ २० ॥ २२ ॥

अयम् । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च ।
रिरिषत् । स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसै । आ ।
विऽमोचनात् ॥ २० ॥ २२ ॥

यजमानआत्मनःश्रेयआशास्ते वनस्पतिः वनस्पतिनिर्मितोयंरथः रथारूढानस्मान्मा चहाः मात्याक्षीत् किञ्च मारीरिपत् अस्मान्माविनाशयतु किञ्च आगृहेभ्यः यावद्गृहान्प्राप्नुयामतावदस्मभ्यंस्वस्तिभवतु तथा आवसै पञ्चम्यर्थेचतुर्थी यावद्रथवेगावसानंतावत् आविमोचनात्यावद्रथयोजिताश्वविमोचनंतावत्स्वस्तिभवतु ॥ हाः ओहाक्त्यागे लुङि मन्त्रेघसेत्यादिनासिचोलुक् पुरुषव्यत्ययः चवायोगेप्रथमेतिननिघातः । रिरिषत् रिषहिंसायामित्यस्यण्यन्तस्यलुङिचङिरूपं द्वितीयत्वान्निघातः । गृहेभ्यः ग्रहेः गेहेकइतिकः पञ्चम्यपाङ्परिभिरितिपञ्चमी । अवसै पोन्तकर्मणि क्विप् चतुर्थ्येकवचनेआतोलोपाभावश्छान्दसः वृद्धिः एकादेशस्वरः ॥ २० ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

इन्द्रोतिभिरित्याद्याश्चतस्रोवसिष्ठद्वेषिण्यः पुराखलुविश्वामित्रशिष्यःसुदा(स्रो)नामाराजर्षिरासीत् सचकेनचित्कारणेनवसिष्ठद्वेष्योभूत् । विश्वामित्रस्तुशिष्यस्यरक्षार्थमाभिर्ऋग्भिर्वसिष्ठमशपत् इमाअभिशापरूपास्ताऋचोवसिष्ठानशृण्वन्ति ।

तत्राद्यासूक्तेएकविंशी—

इन्द्रोतिभिर्बहुलाभिर्नोअद्ययाच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूरजिन्व ।
योनोद्वेष्ट्यधरःसस्पदीष्टयमुद्विष्मस्तमुप्राणोजहातु ॥ २१ ॥

इन्द्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यात्ऽश्रेष्ठाभिः ।
मघऽवन् । शूर । जिन्व । यः । नः । द्वेष्टि । अधरः । सः ।
पदीष्ट । यम् । ऊँ इति । द्विष्मः । तम् । ऊँ इति । प्राणः ।
जहातु ॥ २१ ॥

परस्य शापंकरिष्यन्नादावात्मनोरक्षांकुरुतेप्रथमेनार्धर्चेन—हेशूर शौर्यवन्पराभिभवशक्त हेमघवन्धनवन्निन्द्र अद्यास्मिन्काले यातयतीतियात् सुपां-

सुलुगितिशसोलुक् यातःशत्रून्हिंसतोनोऽस्मानूतिभिस्त्वदीयाभीरक्षाभिर्जिन्व प्रीणय कीदृशीभिः बहुलाभिर्बह्वीभिःश्रेष्ठाभिःप्रशस्यतराभिः अथ शपति नोऽस्मान्यःशत्रुर्द्वेष्टि अस्मद्विषयामप्रीतिंकरोति सःअधरोनिकृष्टःसन्पदीष्ट पततु वयंच यमुद्विष्मःतमुतंद्वेष्यंप्राणःदेहमध्येवर्तमानःपञ्चवृत्तिर्वायुः जहातु परित्यजतु उशब्दौपूरकौ ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

परशुंचिद्वितपतिशिम्बलंचिद्विवृश्चति ।
उखाचिदिन्द्रयेषन्तीप्रयस्ताफेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुम् । चित् । वि । तपति । शिम्बलम् । चित् । वि ।
वृश्चति । उखा । चित् । इन्द्र । येषन्ती । प्रऽयस्ता । फेनम् ।
अस्यति ॥ २२ ॥

हेइन्द्र परशुंचित् चिच्छब्दउपमार्थः यथापरशुंकुठारंप्राप्यवृक्षोवितपति विशिष्टतापयुक्तोभवति एवंमदीयोद्वेष्टावितपतु शिम्बलंचित् शल्मलीकुसुमंयथाअनायासेनविवृश्चति विच्छिद्यते एवं सद्वेष्टाविवृश्चति विच्छिन्नावयवोभवतु प्रयस्ता प्रहतायेषन्तीस्रवन्तीउखाचित्स्थालीव सद्वेष्टामदीयमन्त्रसामर्थ्येनप्रहतःसन्फेनमस्यति फेनंमुखादुद्गिरतु ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

नसायकस्यचिकितेजनासोलोधंनयन्तिपशुमन्यमानाः ।
नावाजिनंवाजिनाहासयन्तिनगर्दभंपुरोअश्वान्नयन्ति ॥ २३ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधम् । नयन्ति । पशु ।
मन्यमानाः । न । अवाजिनम् । वाजिना । हासयन्ति ।
न । गर्दभम् । पुरः । अश्वात् । नयन्ति ॥ २३ ॥

पुराखलु तपसःक्षयोमाप्रापदितिशापान्निवृत्तंमौनिनंविश्वामित्रंवसिष्ठपुरुषाःबद्ध्वानीतवन्तः तान्प्रतिविश्वामित्रोब्रूते—हेजनासोजनाः सायकस्यावसानकारिणोविश्वामित्रस्यमन्त्रगणसामर्थ्येनचिकिते मवद्भिर्ज्ञायते अतएवलोधंलुब्धंतपसःक्षयोमाभूदितिलोभेनतूष्णींस्थितमृषिंप-

शुमन्यमानाः पशुइतिनिपातः पशुशब्दसमानार्थः पशुवन्मन्यमानाः एतेनयन्ति बद्धास्वकीयं देशंप्रापयन्ति एवंस्वसामर्थ्यंप्रदर्श्यविसदृशोवसिष्ठोमयासहस्पर्धितुंनार्हतीतिधिक्करोति नावाजिनमिति अवाजिनं वाचामिनोवाजिनः सर्वज्ञः तद्विलक्षणंमूर्खजनंवाजिनाश्वागीशाः नहासयन्ति हास्यास्पदंनकुर्वन्ति तेनसहनस्पर्धन्तइत्यर्थः तथागर्दभंरासभम् अश्वात्पुरः पुरस्तान्ननयन्ति एवमेवविसदृशोवसिष्ठोनमयास्पर्धितुमीष्टइत्यर्थः ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

इमइन्द्रभरतस्यपुत्राअपपित्वंचिकितुर्नप्रपित्वम् ।
हिन्वन्त्यश्वमरणंननित्यंज्यावाजंपरिणयन्त्याजौ ॥२४॥२३॥

इमे । इन्द्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वम् । चिकितुः ।
न । प्रऽपित्वम् । हिन्वन्ति । अश्वम् । अरणम् । न । नित्यम् ।
ज्याऽवाजम् । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥ २३ ॥

हेइन्द्र भरतस्यपुत्राः भरतवंश्याइमेविश्वामित्राअपपित्वमपगमनंवसिष्ठेभ्यःचिकितुर्जानन्ति प्रपित्वंगमनंनजानन्ति शिष्टैःसहतेषांसंगतिर्नास्ति ब्राह्मणाएवतइत्यर्थः अपिच आजौ संग्रामेनित्यंसहजमरणंन अरिमिववसिष्ठान्प्रत्यश्वंहिन्वन्ति प्रेरयन्ति ततश्चज्यावाजंमौर्वीबलंधनुःपरिणयन्ति वसिष्ठान्हन्तुंशरसंधानेनव्यापयन्ति ॥ २४ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

॥ इतितृतीयेमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पञ्चमेनुवाकेनवसूक्तानि तत्रेमंमहइतिद्वाविंशत्यृचंप्रथमंसूक्तंत्रैष्टुभंवैश्वदेवं विश्वामित्रपुत्रस्यवाक्पुत्रस्यवाप्रजापतेरार्षम् अत्रेयमनुक्रमणिका—इमंमहेह्यधिकोक्तगोत्रःप्रजापतिर्हि वैश्वदेवंहेति । अस्मिन्सूक्तेआद्याग्नेयी ततःपरंसप्तर्चोद्यावापृथिव्याः ततःपराद्युदेवताका दशमी द्यावापृथिव्या एकादशीसावित्री ततःपरंसुक्तदितित्वाष्ट्री आर्भवीच विद्युद्रथेतिमारुती सारस्वतीच ततःपरंतिस्रोविष्णिवन्द्राग्निदेवताकाः स्वदस्वेत्याग्नेयीति एवंवैश्वदेवंसूक्तं सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः । अग्निप्रणयनेराजन्यस्येमंमहइतिप्रतिपत् । पञ्चम्यांपौर्णमास्यामित्यत्रसूत्रितम्—इमंमहेविदथ्यायशूषमिति ।

सूक्तेप्रथमा–

इमंमहेविदथ्यायशूषंशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुः ।
शृणोतुनोदम्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १ ॥

इमम् । महे । विदथ्याय । शूषम् । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय ।
प्र । जभ्रुः । शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु ।
अग्निः । दिव्यैः । अजस्रः ॥ १ ॥

महेमहतेविदथ्यायविदथेयज्ञेमन्थनेननिष्पाद्यमानायईड्यायसर्वैःस्तुत्यायाग्नये शूषंसुखकरमिमं स्तोमंशश्वत्कृत्वःभूयोभूयःप्रजभ्रुः प्रभरन्ति प्रकर्षेणधारयन्ति उच्चारयन्तीत्यर्थः सोग्निर्दम्येभिः परेषांदमनकुशलैर्दमेगृहेविद्यमानैर्वाअनीकैस्तेजोभिर्युक्तःसन् नोऽस्मदीयमिमंस्तोत्रंशृणोतु दिव्यैर्दिविभवैस्तेजोभिरजस्रोनिरन्तरंयुक्तोग्निःइमंस्तोत्रंशृणोतु शश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वानाभेवैनं तच्छैष्ठ्यंगमयंतीतिब्राह्मणानुसारेण । महदादिगुणविशिष्टाययजमानायेममग्निंप्रजभ्रुः प्रहरन्त्यृत्विजइतिवाव्याख्येयम् उत्तरोर्धर्चःसमानएव ॥ विदथ्याय तत्रभवइत्यर्थेभवेछन्दसीतियत् तित्स्वरः । ईड्याय ईडवन्देत्यादिनाउदात्तत्वम् । दम्येभिः तत्रसाधुरितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । दिव्यैः दिवमर्हतीत्यर्थेछन्दसिचेतियप्रत्ययः । अजस्रः जसुमोक्षणे नमिकम्पीत्यादिनाताच्छीलिकोरप्रत्ययः नञासमासेतस्यस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

महिमहेदिवेअर्चापृथिव्यैकामोमइच्छञ्चरतिप्रजानन् ।
ययोर्हस्तोमेविदथेषुदेवाःसपर्यवोमादयन्तेसचायोः ॥ २ ॥

महि । महे । दिवे । अर्च । पृथिव्यै । कामः । मे । इच्छन् ।
चरति । प्रऽजानन् । ययोः । ह । स्तोमे । विदथेषु । देवाः ।
सपर्यवः । मादयन्ते । सचा । आयोः ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ६.३६ ।

हेस्तोतः महेमहत्यैदिवेद्युलोकदेवतायैमहत्यैपृथिव्यैचमहि महत्प्रजानन्प्रकर्षेणदेवतासामर्थ्यं विद्वांस्त्वंस्तोत्रमर्चकुरु मेममकामोमनोरथः सर्वान्भोगानिच्छन्चरति सर्वत्रवर्तते आयोर्मनुष्यस्यविदथेषुयज्ञेषुययोर्द्यावापृथिव्योःस्तोमेस्तोत्रेसपर्यवःपूजाकामादेवाइन्द्राद्याःस्तोतारोवासचामादयन्तेह सहमाद्यन्तिखलु पृथिव्यै उदात्तयणइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । सपर्यवः सपर्यामिच्छतीत्यर्थे सुपःक्यच् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

युवोर्ऋतंरोदसीसत्यमस्तुमहेषुणःसुवितायप्रभूतम् ।
इदंदिवेनमोअग्नेपृथिव्यैसपर्यामिप्रयसायामिरत्नम् ॥ ३ ॥

युवोः । ऋतम् । रोदसी इति । सत्यम् । अस्तु । महे । सु ।
नः । सुवितार्य । प्र । भूतम् । इदम् । दिवे । नमः । अग्ने ।
पृथिव्यै । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥ ३ ॥

हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ युवोर्युवयोर्ऋतमानृशंस्यंसत्यंयथार्थमस्तु युवांनोऽस्माकंमहेमहतेसुवितायाभ्युदयाययज्ञसमाप्त्यर्थंसुसुष्ठुप्रभूतंप्रभवतं हेअग्ने दिवेपृथिव्यैच इदंनमोऽस्तु प्रयसा हविर्लक्षणेनान्नेनसपर्यामि परिचरामि रत्नमुत्तमंधनंयामि याचे यातिर्याञ्चाकर्मा ईमहइत्यादिषुपठितत्वात् ॥ षु संहितायांसुञइतिषत्वम् । नः संहितायांनश्चधातुस्थोरुषुभ्यइतिणत्वम् । सुविताय इण्गतौ अधिकरणेक्तः शोभनंगम्यतेस्मिन्नितिसुवितं उवङादेशश्छान्दसः । भूतं भवतेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुकिरूपं यद्वा छान्दसेलुङिगातिस्थेतिसिचोलुक् निघातः । दिवे पृथिव्यै नमःस्वस्तीत्यादिनाचतुर्थी । सपर्यामि कण्ड्वादिःपरिचरणेवर्तते प्रत्ययस्वरः । यामि यातेर्लटिरूपं वाक्यभेदादनिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतोहिवांपूर्व्याआविविद्रऋतावरीरोदसीसत्यवाचः ।
नरश्चिद्वांसमिथेशूरसातौववन्दिरेपृथिविवेविदानाः ॥ ४ ॥

उतो इति । हि । वाम् । पूर्व्याः । आऽविविद्रे । ऋतवरी इत्यृतऽवरी ।
रोदसी इति । सत्यऽवाचः । नरः । चित् । वाम् । समऽइथे ।
शूरऽसातौ । ववन्दिरे । पृथिवि । वेविदानाः ॥ ४ ॥

उतोअपिच हेऋतावरी ऋतंसत्यंतद्वत्यौ हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ पूर्व्याः पूर्वेभवाःपुरातनाःसत्यवाचोमहर्षयः वांयुवाभ्यामाविविद्रे हितंतमपेक्षितमर्थंलेभिरेखलु तथा हेपृथिवि शूरसातौ शूराणांसातिर्लाभोयस्मिन्तस्मिन्समिथे संगमननिमित्तेयुद्धे नरश्चिदद्यतनामनुष्याः वांयुवयोर्माहात्म्यं वेविदानाजानन्तः अतः द्यावापृथिव्यौववन्दिरेस्तुवन्ति ॥ आविविद्रे विद्लृलाभेइत्ययमुभयपदी लिटि इरयोरेइतिरेइत्यादेशः सहसुपेत्यत्रसहेतियोगविभागादाङासहसमासः । समिथे इणूगतौ समीणइति थक्प्रत्ययः प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

को अ॒द्धा वे॑द॒ क इ॒ह प्र वो॑च॒द्दे॒वाँ अच्छा॑ प॒थ्या॒३॑ का समे॑ति ।
ददृ॑श्र एषामव॒मा सदां॑सि॒ परे॑षु॒ या गुह्ये॑षु व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥

कः । अ॒द्धा । वे॒द॒ । कः । इ॒ह । प्र । वो॒च॒त् । दे॒वान् । अच्छ॑ ।
प॒थ्या॑ । का । सम् । ए॒ति॒ । ददृ॑श्रे । ए॒षा॒म् । अ॒व॒मा । सदां॑सि ।
परे॑षु । या । गुह्ये॑षु । व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥

कोवाअद्धा सत्यमूतंतादृशमर्थंवेदवेत्ति कोवा इहास्मिन्प्रज्ञातमर्थंवोचत्ब्रवीति किंतदुच्यते–देवानच्छाभिलक्ष्य कापथ्या पथिसाधुःसमीचीनःकोमार्गःसमेति सम्यक्प्राप्नोतीतिकेनमार्गेणदेवतास्तर्पयितव्याइतिइममर्थंनकश्चिज्जानाति नकोपिब्रवीति किंतेदेवाविद्यन्ते बाढमित्याह–एषांदिविस्थितानांनक्षत्ररूपाणांदेवानामवमा अधोमुखानिसदांसिस्थानानिददृश्रेदृश्यन्ते तथापि परेपूत्तमेषुगुह्येषुदुर्ज्ञानेषुव्रतेषुकर्मस्वनुष्ठितेषुच यायानिदिविदेवस्थानानिलभ्यन्ते तत्रगन्तुं कोमार्गइतिवेदमन्तरेणनकश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः ॥ अद्धा स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेनपठितत्वादन्तोदात्तः । वोचत् ब्रूञ्व्यक्तायांवाचि लुङि ब्रुवोवचिरितिवच्यादेशः अस्यतिवक्तिख्यातिभ्यङइति च्लेरङादेशः वचउमित्युमागमः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी–

क॒विर्नृ॒चक्षा॑ अ॒भि षी॑मचष्ट ऋ॒तस्य॒ योना॒ विघृ॑ते॒ मद॑न्ती ।
नाना॑ चक्राते॒ सद॑नं॒ यथा॒ वेः स॑मा॒नेन॒ क्रतु॑ना संविदा॒ने ॥ ६ ॥

कविः । नृऽचक्षाः । अभि । सीम् । अचष्ट । ऋतस्य । योना । विधृते इति विऽधृते । मदन्ती इति । नाना । चक्राते इति । सदनम् । यथा । वेः । समानेन । क्रतुना । संविदाने इति सम्ऽविदाने ॥ ६ ॥

कविःक्रान्तदर्शी नृचक्षाः नृणांद्रष्टासूर्यः सीमेतेद्यावापृथिव्यौअभ्यचष्ट सर्वतःपश्यति ऋतस्ययोनाजलस्यस्थानेऽन्तरिक्षेमदन्तीहृष्यन्त्यौविधृतेघृतमस्याओषधयः जलममुष्याइत्येवंविधरसोपेतेसमानेन 'समानमेतदुदकमुच्चैत्यवचाहभिः । भूमिंपर्जन्याजिन्वन्तिदिवंजिन्वन्त्यग्नयः' इति । परस्परप्रीणनाख्येनैकेनक्रतुनाकर्मणासंविदाने परस्परमैकमत्यंप्राप्ते ते द्यावापृथिव्यौ नानापृथग्भूतंसदनंस्थानंचक्राते तथाचश्रुतिः—इमौवैलोकौसहास्तांतौव्यैतांमिति । तत्रदृष्टान्तः— यथावेःकुलायंनानाभवतितद्वत् ॥ अचष्ट चाक्षिङ्व्यक्तायांवाचीत्यस्य लङि स्कोःसंयोगाद्योरितिककारलोपः निघातः । संविदाने विदज्ञानइत्यस्यसमोगमीत्यादिनाआत्मनेपदेशानच् चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

समान्यावियुतेदूरेअन्तेध्रुवेपदेतस्थतुर्जागरूके ।
उतस्वसारायुवतीभवन्तीआदुब्रुवातेमिथुनानिनाम ॥ ७ ॥

समान्या । वियुते इतिविऽयुते । दूरेअन्ते इति दूरेऽअन्ते । ध्रुवे । पदे । तस्थतुः । जागरूके इति । उत । स्वसारा । युवती इति । भवन्ती इति । आत् । ऊँ इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि । नाम ॥ ७ ॥

समान्या समाने परस्परप्रीणनाख्येनकर्मणा ऐकमत्यंगते वियुते वियुज्यवर्तमानेदूरेअन्ते दूरेन्तोवसानंययोस्तेदूरेअन्ते अविनाशिन्यौ ते द्यावापृथिव्यौ जागरूके जागरणशीलेसत्यौ ध्रुवे अविनाशिनिपदेन्तरिक्षेतस्थतुः तिष्ठतः उतापिच युवती नित्यतरुण्यौ स्वसारा भगिन्यौ एकस्मादात्मनोजातेइतिभवन्तीतस्थतुरित्यन्वयः आदु अनन्तरम् उःपूरणः मिथुनानिद्वन्द्वानिनामउर्वीपृथ्वीबहुलेदूरेअन्तेरोदसीपुरोहितेइत्यादीनिनामानिब्रुवाते ते परस्परंब्रूतः

१ ऋ० सं० २, ३, २३ । २ ऐ० ब्रा० ४, २७ ।

कर्मणिकर्तृप्रत्ययः उर्व्यादिभिर्द्वन्द्वनामभिर्द्यावापृथिव्यावुच्येतेइत्यर्थः ॥ समान्या सुपांसुलुगितिविभक्तेर्डादेशः । दूरेअन्ते इणगतौ दुरीणोलोपश्चेतिरक्प्रत्ययः धातोर्लोपश्च रोरीतिरेफलोपः ढूलोपइतिदीर्घः अन्तशब्दोअमेरसिहसीत्यादिनातन्प्रत्ययान्तः सप्तम्युपमानेबहुव्रीहिः हलदन्तादितिसप्तम्याअलुक् पूर्वपदस्वरः । जागरूके जागृनिद्राक्षयेइत्यस्माज्जाच्छील्येर्थेजागरूकइत्यूकप्रत्ययः प्रत्ययस्वरः । स्वसारा नपदृस्वस्रादिभ्यइतिङीप्प्रतिषेधः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विश्वेदेतेजनिमासंविविक्तोमहोदेवान्बिभ्रतीनव्यथेते ।
एजंद्ध्रुवंपत्यतेविश्वमेकंचरत्पतत्रिविषुणंविजातम् ॥ ८ ॥

विश्वा । इत् । एते इति । जनिम । सम् । विविक्तः । महः ।
देवान् । बिभ्रती इति । न । व्यथेते इति । एजत् । ध्रुवम् । पत्यते ।
विश्वम् । एकम् । चरत् । पतत्रि । विषुणम् । वि । जातम् ॥ ८ ॥

एतेद्यावापृथिव्यौ विश्वेज्जनिम सर्वाण्यपिभूतजातानिसंविविक्तः अवकाशप्रदानेनसंविभज्यकुरुतः किंच महोमहतोदेवानिन्द्रसूर्यादीन्सरित्समुद्रपर्वतादींश्चबिभ्रती बिभ्राणे अपि नव्यथेते नखिद्येते किंच एजज्जङ्गमात्मकं ध्रुवंस्थावरात्मकंच विश्वंजगदेकंस्थानंपृथिवीमेव पत्यतेऽभिगच्छति तथा चरच्चरलंपशुजातंच पतत्रिपक्षिजातंच विषुणंविश्वरूपनानारूपम् अनयोर्मध्येवितिष्ठते उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्तः विचिर्पृथग्भावे जुहोत्यादिः निघातः । बिभ्रती डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्यशतरि नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः अभ्यस्तस्वरः । एजत् एजृकम्पने शतरिरूपम् । पत्यते पदगतौ दिवादिरात्मनेपदी दकारस्यतकारश्छान्दसः । अनुदात्तेत्वात्सार्वधातुकनिघातः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सनापुराणमध्येम्यारान्महःपितुर्जनितुर्जामितन्नः ।
देवासोयत्रपनितारएवैरुरौपथिव्युतेतस्थुरन्तः ॥ ९ ॥

सना । पुराणम् । अधि । एमि । आरात् । महः । पितुः ।
जनितुः । जामि । तत् । नः । देवासः । यत्र । पनितारः । एवैः ।
उरौ । पथि । विऽउते । तस्थुः । अन्तरिति ॥ ९ ॥

हेद्यौः महोमहत्याःपितुःसर्वस्वपालयित्र्याः जनितुर्जनयित्र्याः तव सना सनातनं पुराणं-पूर्वक्रमागतंनोऽस्माकंयदेतज्जामित्वं सर्वमेकस्माज्जातमितिद्यौर्भगिनीभवति तादृशं भगिनीत्वं तदारादधुना अध्येमि स्मरामि दिवःपितृत्वेजनयितृत्वेचमन्त्रवर्णः—द्यौर्मेपिताजनितानाभिरत्रेति । यत्रयस्यांदिव्यन्तर्मध्ये उरौविस्तीर्णेव्युते विविक्ते पथि नभसि पनितारस्त्वांस्तुवन्तोदेवासोदेवाः एवैर्गमनसाधनैःस्वैःस्वैर्वाहनैःसहिताःसन्तस्तस्थुः तत्रस्थितादेवामदीयंस्तोत्रंभृण्वन्त्वितिभावः ॥ पुराणं पुराशब्दात्शैषिकार्थे सायंचिरमितिट्युप्रत्ययः पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्वितिनिपातनात्तुडभावः निपातनादेवान्तोदात्तत्वम् । एमि इक्स्मरणे अदादिः लटिरूपं निघातः । विउते व्येञ् तन्तुसन्ताने कर्मणिक्तः यजादित्वात्संप्रसारणं गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरः । तस्थुः तिष्ठतेर्लिटिरूपं यत्रयोगादनिघातः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इमंस्तोमंरोदसीप्रब्रवीम्यृदूदराःशृणवन्नग्निजिह्वाः ।
मित्रःसम्राजोवरुणोयुवानआदित्यासःकवयःपप्रथानाः॥१०॥२५

इमम् । स्तोमम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदूदराः ।
शृणवन् । अग्निऽजिह्वाः । मित्रः । सम्ऽराजः । वरुणः ।
युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥ २५ ॥

हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ इमंयुष्मदीयंस्तोमंस्तोत्रंप्रब्रवीमि प्रकर्षेणवदामि ऋदूदराः ऋदुमृदुउदरंयेषांतेऋदूदराः यद्वा मृदुरुदरेसोमोयेषांतेऋदूदराः अग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषांतेतथोक्ताः सम्राजः सम्यग्दीप्यमानाः युवानोनित्यतरुणाः यद्वा यजमानानभिमतफलैर्मिश्रीकुर्वन्तः कवयःक्रान्तदर्शिनः पप्रथानाः स्वानिस्वानिकर्माणिप्रथयन्तोआदित्यासःमित्रादयोदेवाः

१ ऋ. सं. ८।२०।७।

शृण्वन् तदिदंस्तोत्रंशृण्वन्तु ॥ शृण्वन् श्रुश्रवणेइत्यस्यलेट्यडागमः । अग्निजिह्वाः त्रिचक्रादित्वादन्तोदात्तत्वम् । पप्रथानाः प्रथप्रख्यानेइत्यस्यकानचिरूपं चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथैकादशी–

हिरण्यपाणिःसवितासुजिह्वस्त्रिरादिवोविदथेपत्यमानः ।
देवेषुचसवितःश्लोकमश्रेरादस्मभ्यमासुवसर्वतातिम् ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः । देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकम् । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यम् । आ । सुव । सर्वऽतातिम् ॥ ११ ॥

हिरण्यपाणिः दानार्थंहिरण्यंपाणौहस्तेयस्यसतथोक्तः यद्वा देवकर्तृकयागेसवितुर्ऋत्विग्भूतस्यहस्तेप्राशित्रंभक्षणार्थम् अध्वर्यवोददुः तत्प्राशित्रंतस्यहस्तौचिच्छेद ततोऽध्वर्यवो हिरण्मयौहस्तौकृत्वासंदधुः ततोयंहिरण्यपाणिः तथाचकौषीतकं–सवित्रेप्राशित्रंप्रतिजह्रुस्तत्तस्यपाणीप्रचिच्छेदतस्मैहिरण्मयौप्रतिदधुस्तस्माद्धिरण्यपाणिरिति । सुजिह्वः शोभनवाक् सविता विदथेयज्ञे त्रिः त्रिषुसवनेषुदिवोनभसःसकाशादापत्यमानःआगच्छन्भवतीतिशेषः परोर्धर्चःप्रत्यक्षः हेसवितःत्वंदेवेषुस्तोतृषुविद्यमानंचश्लोकं श्लोक्यतेऽनेनेतिश्लोकःस्तोत्रं तदश्रेः प्राप्नुहिच आदनन्तरं सर्वतातिंसर्वमपेक्षितंफलमस्मभ्यमासुव प्रेरय ॥ हिरण्यपाणिः हिरण्यशब्दंयास्कोबहुधानिर्वक्ति—हिरण्यंकस्माद्ध्रियतआयम्यमानमितिवाह्रियतेजनाज्जनमित्यादिना । पाणिशब्दंचबहुधानिर्विवेच—पाणिःपणायतेःपूजाकर्मणइति । हर्यगतिकान्त्योः हर्यतेः कन्यन् हिरचेतिकन्यन् हिरइत्ययमादेशोधातोः नित्त्वादाद्युदात्तः बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । पत्यमानः पदगतौ दिवादिरात्मनेपदी दकारस्यतकारश्छान्दसः । अश्रेः श्रिञ्सेवायामित्यस्यलङि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् चवायोगेप्रथमेतिननिघातः । सुव षूप्रेरणे तुदादिः । सर्वतातिं सर्वदेवात्तातिल् स्वार्थिकोलित्स्वरः ॥ ११ ॥

---

१ नि० २. १०. । २ नि० ३. २६. ।

अथद्वादशी–

सुकृत्सुपाणिःस्ववाँऋतावादेवस्त्वष्टावसेतानिनोधात्।
पूषण्वन्तऋभवोमादयध्वमूर्ध्वग्रावाणोअध्वरमतष्ट ॥ १२ ॥

सुऽकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । देवः । त्वष्टा ।
अवसे । तानि । नः । धात् । पूषण्ऽवन्तः । ऋभवः ।
मादयध्वम् । ऊर्ध्वऽग्रावाणः । अध्वरम् । अतष्ट ॥ १२ ॥

सुकृत् सुष्ठुजगतःकर्ता सुपाणिःकल्याणपाणिः स्ववान्धनवान् ऋतावासत्यसंकल्पः त्वष्टादेवः तानियान्यस्माकमपेक्षितानि अवसेरक्षणायनोऽस्मभ्यंधात् ददातु ऋभवः उरुभान्तीत्यृभवः हेऋभवः पूषण्वन्तः पूष्णासहितायूयंमादयध्वम् अस्मान्धनप्रदानेनहृष्टान्कुरुत ऊर्ध्वग्रावाणः सोमाभिषवार्थमुद्यतग्रावाणःसन्तःऋत्विजइममस्मदीयमध्वरमतष्टाकुर्वन् ॥ अतष्ट तक्षूत्वक्षूतनूकरणे ऊदित्त्वादत्रेडभावः झलोझलीतिसिचोलोपः स्कोःसंयोगाद्योरितिककारलोप बहुवचनस्यैकवचनंछान्दसम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

विद्युद्रथामरुतऋष्टिमन्तोदिवोमर्याऋतजाताअयासः।
सरस्वतीशृणवन्यज्ञियासोधातारयिंसहवीरंतुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । दिवः । मर्याः ।
ऋतऽजाताः । अयासः । सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियासः ।
धात । रयिम् । सहऽवीरम् । तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युद्रथाः विद्योतमानरथोपेताः ऋष्टिमन्तोदीप्तिमन्तः ऋष्टिरायुधविशेषः तद्वन्तोवा दिवोद्योतमानाः द्योतमानस्यरुद्रस्यपुत्रावामर्याः शत्रूणांमारयितारः मनुष्येभ्योहितावा ऋतजाताः उदकाद्यज्ञाद्वाप्रादुर्भूताः यद्वा ऋतमुदकंजातंयेभ्यः तेऋतजाताः अयासः सततगमनशीलाः यज्ञियासः यज्ञार्हामरुतः सरस्वती गद्यपद्यरूपेणप्रसरणमस्यास्तीतिसरस्वती वाग्देवताच एतेसर्वेदेवामदीयमिमंस्तोमंशृणवन् शृण्वन्तु तुरासः अस्माकंफलप्रदानेत्वरणयुक्ताः

हेमरुतः सहवीरं पुत्रसहितंरयिंधनंधात अस्मभ्यंधत्त ॥ धात दधातेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिश-पोलुक् तप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः पादादित्वादनिघातः तपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । तुरासः तुरत्वरणे इगुपधलक्षणःकः आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

विष्णुंस्तोमासःपुरुदस्ममर्काभगस्येवकारिणोयामनिग्मन् ।
उरुक्रमःकंकुहोयस्यपूर्वीर्नमर्धन्तियुवतयोजनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुम् । स्तोमासः । पुरुऽदस्मम् । अर्काः । भगस्यऽइव ।
कारिणः । यामनि । ग्मन् । उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य ।
पूर्वीः । न । मर्धन्ति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

स्तोमासःस्तूयन्तेएभिरितिस्तोमाःस्तोत्राणि अर्काअर्चनीयानिशस्त्राणिचभगस्येवधन-स्यकारिणः कर्तॄणीवस्थितानितानियामनिसन्ततंप्रतायमानेऽस्मिन्यज्ञे पुरुदस्मं बहुकर्माणं यद्वा बहून्दस्यतिउपक्षपयतीतिपुरुदस्मः तं विष्णुं देवं ग्मन् गच्छन्तु पूर्वीःबह्व्यः जनित्रीः सर्व-स्यजनयित्र्यः युवतयः परस्परमसंकीर्णाःककुहःकंस्कुभ्नन्तिविस्तारयन्तिककुभोदिशः यद्वा ककुबुच्छ्रयार्थः उच्छ्रिताइवहिदिशोवृक्षाग्रेपूपलभ्यमानास्तिष्ठन्ति एतादिशोयस्यविष्णोराज्ञां नमर्धन्ति नहिंसन्तिसविष्णुरुरुक्रमः उरुर्महान्क्रमः पादविक्षेपोयस्यसः त्रिविक्रमावतारे एकेनै-वपादेनसर्वंजगदाक्रम्यातिष्ठत ॥ ग्मन् गमेर्लुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् । ककुभः पृषोदरा-दित्वाद्रूपस्वरसिद्धिः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

इन्द्रोविश्वैर्वीर्यैः३ःपत्यमानउभेआपप्रौरोदसीमहित्वा ।
पुरन्दरोवृत्रहाधृष्णुषेणःसंगृभ्यानआभराभूरिपश्वः ॥ १५ ॥ २६ ॥

इन्द्रः । विश्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभेइति । आ । पप्रौ ।
रोदसी इति । महिऽत्वा । पुरम्ऽदरः वृत्रऽहा । धृष्णुऽसेनः ।
सम्ऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥ २६ ॥

विश्वैः सर्वैर्वीर्यैः सामर्थ्यैः पत्यमानः प्राप्यमाणः सइन्द्रः उभेरोदसीद्यावापृथिव्यौमहित्वा स्वकीयेनमहिम्नाआपप्रौ पूरयामास शेषःप्रत्यक्षकृतः पुरन्दरःशत्रुपुरांदारयिता वृत्रहा वृत्रस्यहन्ता धृष्णुषेणः पराभिभवनशीलसेनोपेतः समरुद्गणइत्यर्थः सत्वंपश्वः पशून्संगृभ्यसंगृह्य नोऽस्मभ्यंभूरिप्रभूतंयथाभवतितथा आभर देहि यद्वा पश्वःपशोर्भूरिबहुत्वंबहून्पशूंश्चयच्छेति ॥ पुरन्दरः दॄविदारणेइत्यस्यपुरशब्देउपपदेपूःसर्वयोर्दारिसहोरितिखच्प्रत्ययः वाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातनात्पूर्वपदस्यअमागमः चित्त्वादन्तोदात्तः । धृष्णुषेणः पूर्वपदादितिसंहितायांषत्वं यदाषत्वं तदा रषाभ्यामितिणत्वम् । संगृभ्य ग्रहेर्ल्यपि स्थानिवद्भावात्संप्रसारणं हृग्रहोर्भश्छन्दसीतिभत्वं ल्यितीतिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वम् । पश्वः पशुशब्दात्शसः जसादिषुछन्दसिवावचनमितिसवर्णदीर्घाभावः ॥ १९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषोडशी—

नासत्यामेपितराबन्धुपृच्छासजात्यमश्विनोश्चारुनाम ।
युवंहिस्थोरयिदौनोरयीणांदात्रंरक्षेथेअकवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरा । बन्धुऽपृच्छा । सऽजात्यम् । अश्विनोः ।
चारु । नाम । युवम् । हि । स्थः । रयिऽदौ । नः । रयीणाम् ।
दात्रम् । रक्षेथे इति । अकवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥

हेनासत्यावश्विनौ बन्धुपृच्छा हविःप्रदातृत्वेनबन्धूनस्मानपेक्षितमर्थंपृच्छतइतिबन्धूनां प्रष्टारोयुवांमेपितरौपालयितारौभवतम् युवयोरश्विनोःसजात्यं सजातेभवंसंगतं चारुनामकमनीयंखलु हेअश्विनौ युवंयुवांनोस्मभ्यंरयीणांधनानांमध्येरयिदौ उत्तमस्यधनस्यदातारौस्थोहि भवथःखलु किंचअदब्धाकेनाप्यतिरस्कृतौयुवांदात्रंहविष्पांदातारंमामकवैरकुत्सितैःशोभनैःकर्मभिःरक्षेथे पालयतम् ॥ नासत्या नभ्राण्नपादित्यादिनानिपातनान्नञःप्रकृतिभावः । बन्धुपृच्छा पृच्छेःक्विप् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः । सजात्यं सजातेभवं भवेछन्दसीतियत् तित्स्वरितः । स्थः अस्तेर्लटिरूपं हियोगादनिघातः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

महत्तद्वः॑कवयुश्चारु॒नाम॒यद्ध॑देवा॒भव॑थ॒विश्व॒इन्द्रे॑ ।
सखं॑ऋ॒भुभिः॑पुरुहूतप्रि॒येभि॑रि॒मांधियं॑सा॒तये॑तक्षतानः ॥ १७ ॥

म॒हत् । तत् । वः॒ । क॒व॒यः॒ । चारु॑ । नाम॑ । यत् । ह॒ । दे॒वाः॒ । भव॑थ । विश्वे॑ । इन्द्रे॑ । सखा॑ । ऋ॒भुऽभिः॑ । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । प्रि॒येभिः॑ । इ॒माम् । धिय॑म् । सा॒तये॑ । त॒क्ष॒त॒ । नः॒ ॥ १७ ॥

हेकवयोमेधाविनोहेदेवाः वोयुष्माकंतत्तादृशंमहत्प्रभूतंनामकर्मनमनंवा चारुमनोहरंखलु यद्येनकर्मणाविश्वेसर्वेयूयमिन्द्रे इन्द्रोपलक्षितेलोकेदेवाभवथह देवत्वंप्राप्नुथखलु हेपुरुहूत बहुभिराहूत हेइन्द्र त्वं प्रियेभिःप्रियतमैः ऋभुभिः ऋतेनभवन्तिऋतेनभान्तीतिवा ऋभुभिर्देवैःसखासि इन्द्रसहिताऋभवोयूयम् इमामस्मदीयांधियंस्तुतिंनोऽस्माकंसातयेधनादिलाभार्थंतक्षत स्वीकुरुत ॥ यत् सुपांसुलुगित्यादिनासुपोलुक् । भवथ भवतेर्लट्रूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । सखऋभुभिरित्यस्यसंहितायांऋत्यकइतिप्रकृतिभावोह्रस्वत्वंच ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

अ॒र्य॒मा॒णो॒अदि॑तिर्य॒ज्ञिया॒सोद॑ब्धानि॒वरु॑णस्यव्र॒तानि॑ ।
यु॒योत॑नोअनप॒त्यानि॒गन्तोः॑प्र॒जावा॑न्नःपशु॒माँअ॑स्तुगा॒तुः ॥ १८ ॥

अ॒र्य॒मा । नः॒ । अदि॑तिः । य॒ज्ञियां॑सः । अद॑ब्धानि । वरु॑णस्य । व्र॒तानि॑ । यु॒योत॑ । नः॒ । अ॒न॒प॒त्यानि॑ । गन्तोः॑ । प्र॒जाऽवा॑न् । नः॒ । प॒शु॒ऽमान् । अ॒स्तु॒ । गा॒तुः ॥ १८ ॥

अर्यमा ऋच्छतिसर्वदागच्छतीत्यर्यमासूर्यः अदितिर्देवमाता यज्ञियासोयज्ञार्हादेवायस्य वरुणस्यव्रतानिकर्माणि अदब्धान्यहिंसितानिभवन्तिसवरुणः तेचार्यमादयोदेवानोऽस्मात्रक्षन्त्वितिशेषः तेयूयंनोऽस्माकमनपत्यानि अपत्यानांपुत्राणामहितानिकर्माणि यद्वा पतनकारणंनभवतीत्यपत्यं तदन्यान्यनपत्यानि पतनकारणानिकर्माणिगन्तोः सन्मार्गाद्युयोत पृथक्कुरुत यथा तान्यहितानिकर्माणिनस्पृशन्तितथाकुरुतेत्यर्थः अथ गातुः गायन्तिस्तुवन्ती-

न्द्रादीनन्त्रेतिगातुर्गृहं नोऽस्मदीयंगृहंपशुमान्पश्वादियुक्तंप्रजावानपत्योपेतमस्तु ॥ अर्यमा ऋगतौ श्वन्नुक्षन्प्लीहन्क्लेदन्नित्यादिनानिपातनाद्रूपसिद्धिः । अदितिः दीङ्क्षयेइत्यस्यकर्तरिक्तिन् नञ्समासः अदितिरदीनेतियास्कः । छान्दसंह्रस्वत्वं नञःस्वरः । युयोत यौतेरमिश्री-भावकर्मणोलोटिबहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः तप्तनप्तनथनाश्चेतितप्रत्ययस्यतबादेशः । गन्तोः गम्लृगतौ सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यइतितुन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । गातुः गापाहिभ्यश्चे-तितुप्रत्ययः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

देवानांदूतःपुंरुधप्रसूतोनागान्नोवोचतुंसर्वतांता ।
शृणोतुंनःपृथिवीद्यौरुतापःसूर्योनक्षत्रैरुर्व१न्तरिंक्षम् ॥ १९ ॥

देवानाम् । दूतः । पुरुध । प्रऽसूतः । अनागान् । नः । वोचतु ।
सर्वऽताता । शृणोतु । नः । पृथिवी । द्यौः । उत । आपः ।
सूर्यः । नक्षत्रैः । उरु । अन्तरिंक्षम् ॥ १९ ॥

पुरुध पुरुपुबहुपुदेशेपुप्रसूतः अग्निहोत्रार्थंविहितः यद्वा पुरुभिर्यजमानैःप्रसूतः यष्टव्य-देवानाह्वानार्थंप्रेरितोदेवानांदूतः तथाचतैत्तिरीयकम्—अग्निर्देवानांदूतआसीदिति । तादृशोऽग्निः कर्मकर्तृसाधनवैगुण्येनसापराधान्नोऽस्मानननागाननागसः सर्वताता सर्वत्रवोचतुब्रवीतु किंच पृथिवीद्यौश्च उतापिचापःसूर्यश्च नक्षत्रैरुरुविस्तीर्णमन्तरिक्षंच एतेसर्वेदेवानोऽस्मदीयांस्तुतिं शृणोतु शृण्वन्तु प्रत्येकविवक्षयैकवचनम् ॥ प्रसूतः षूप्रेरणे कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेः प्रकृतिस्वरः । अनागान् शसि सकारलोपश्छान्दसः सवर्णदीर्घेकृतेतस्माच्छसोनइतिनत्वम् । वोचतु वचपरिभाषणे व्यत्ययोबहुलमितिशपोऽङादेशः वचउम् गुणः निघातः । नक्षत्रैः नक्षगतौ अमिनक्षियजिवन्धिपतिभ्योऽत्रन्नित्यत्रन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः यद्वा नक्षरातिनक्षीयतइ-तिवानक्षत्रं नभ्राण्नपादितिनञःप्रकृतिभावः नञ्स्वरः ॥ १९ ॥

अथविंशी—

शृण्वन्तुनोवृषंणःपर्वतासोध्रुवक्षेमासइळयामदन्तः ।
आदित्यैर्नोअदितिःशृणोतुयच्छंन्तुनोमरुतःशर्मभद्रम् ॥ २० ॥

---

१ नि० ४. २३ ।

शृण्वन्तु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः । इळया ।
मदन्तः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छन्तु । नः ।
मरुतः । शर्म । भद्रम् ॥ २० ॥

वृषणः अभिमतफलसेचकामरुतः पर्वतासः पृणन्तिपूरयन्ति अर्थिनांकामानितिपर्वताश्चा वाभिमानिनोदेवाः ध्रुवक्षेमासः निश्चलस्थानाः इळयाहविर्लक्षणान्नेनमदन्तोमाद्यन्तःसन्तः नोऽस्मदीयांस्तुतिंश्रृण्वन्तु किंच आदित्यैरपत्यभूतैरादित्यैरुपेतादितिर्नोऽस्मदीयांस्तुतिंशृणोतु मरुतश्चनोऽस्मभ्यंभद्रंकल्याणकरंशर्म सुखं यच्छन्तुददतु ॥ आदित्यैः अदितेरपत्यानीत्यर्थे दित्यदित्येतिण्यः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः सुपासहैकादेशेकृते एकादेशउदात्तः ॥ २० ॥

प्रवत्स्यन्यजमानः सदासुगइत्यृचंजपन्गच्छेत् सूत्रितश्च—सदासुगःपितुमाँअस्तुपन्थाइ-तिपन्थानमवरुह्येति ।

सूक्तेएकविंशी—

सदासुगःपितुमाँअस्तुपन्थामध्वादेवाओषधीःसंपिपृक्त ।
भगोमेअग्नेसख्येनमृध्याउद्रायोअश्यांसदनंपुरुक्षोः ॥ २१ ॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान् । अस्तु । पन्थाः । मध्वा । देवाः ।
ओषधीः । सम् । पिपृक्त । भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न ।
मृध्याः । उत् । रायः । अश्याम् । सदनम् । पुरुऽक्षोः ॥ २१ ॥

हेअग्ने अस्माकंपन्थामार्गः सदा सर्वदा सुगःसुखेनगन्तुंशक्यः पितुमानन्नवांश्चास्तु हेदेवाःमध्वामाधुर्योपेतेन उदकेनओषधीःसंपिपृक्त संपर्चयत सेचयतेत्यर्थः हेअग्ने त्वयासख्ये संजातेसति मेममभगोधनंनमृध्याः नविनश्यतु किंच रायोधनस्य पुरुक्षोःबहन्नस्यच सदनंस्थान-मुदश्यांप्राप्नुयाम् ॥ सदा स्वरादिष्वाद्युदात्तत्वेनपाठादाद्युदात्तः । पिपृक्त पृचीसंपर्के लोटिबहुलं छन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्त्वम् । मृध्याः मृधिर्हिंसार्थः लिङि तिङांतिङो भवन्तीतितिपःसिप् ॥ २१ ॥

पशौपुरोडाशस्विष्टकृतःस्वदस्वहव्येतियाज्या सूत्रितश्च—स्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृतइति ।

सूक्तेद्वाविंशी–

स्वदस्वहव्यासमिषोदिदीह्यस्मद्य्र्क्संमिमीहिश्रवांसि ।
विश्वाँअग्नेपृत्सुताञ्जेषिशत्रूनहाविश्वासुमनादीदिहीनः ॥२२॥२७॥

स्वदस्व । हव्या । सम् । इषः । दिदीहि । अस्मद्र्यक् । सम् ।
मिमीहि । श्रवांसि । विश्वान् । अग्ने । पृत्ऽसु । तान् । जेषि ।
शत्रून् । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥ २२ ॥ २७ ॥

हेअग्ने हव्या हवनयोग्यानिहवींषिस्वदस्व स्वादय अस्माकमिषोन्नानिसंदिदीहि सम्यक्प्रकाशय दीपितानितानिश्रवांस्यन्नानि अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखानिसंमिमीहि संमानय कुर्वित्यर्थः ततः पृत्सुसंग्रामेषु तान्बाधकान्विश्वान्सर्वान्शत्रूञ्जेषिजय अथ सुमनाः शोभनमनस्कःसन्नोऽस्माकंविश्वाहासर्वाण्यहानिदीदिहि अग्निहोत्रादिकर्मयोग्यानिप्रकाशय ॥ स्वदस्व स्वदआस्वादने लोटिरूपं थासोलसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः । दिदीहि दिवुक्रीडादावित्यस्यलोटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः परत्वाद्धलिचेतिदीर्घेकृते पश्चाद्वलिलोपः निघातः। अस्मद्र्यक् अस्मानञ्चतीत्यञ्चतेःक्विन् विष्वग्देवयोश्चटेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये इत्यद्र्यादेशेयणि ततःपरस्यस्वरितत्वम्। मिमीहि माङ्मानेशब्देच जुहोत्यादिः तस्य लोटि व्यत्ययेनपरस्मैपदं निघातः । सुमनाः सोर्मनसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । दीदिहि दिवेर्यङ्लुकि लोटि तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घः वलिलोपः ॥ २२ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

उषसःपूर्वाइतिद्वाविंशत्यृचंद्वितीयंसूक्तंत्रैष्टुभम् उषसइत्यनुक्रमणिका प्रजापतेरार्षंवैश्वदेवं प्रजापतिर्हिवैश्वदेवंहेतिपूर्वसूक्तेहिहशब्दप्रयोगात् सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः । अत्राद्योषस्या ततःपरंनवर्चोग्न्यादिदेवताकाः ततःपराहोरात्रिदेवताका ततश्चतस्रोरोदस्यः पञ्चदशीद्युनिशोर्वा षोडशीदिग्देवताका ततःषडृचः वर्षतःइन्द्रस्यकेचिदग्नेस्त्वष्टुश्चेतिमन्यन्ते ।

तत्रप्रथमा–

उषसःपूर्वाअधयद्व्यूषुर्महद्विजज्ञेअक्षरंपदेगोः ।
व्रतादेवानामुपनुप्रभूषन्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥

उषसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरम् । पदे । गोः । व्रता । देवानाम् । उप । नु । प्रऽभूषन् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १ ॥

पूर्वाउदयकालात्प्राचीनाउषसोयद्यदाव्यूषुः व्युच्छन्ति अध तदानीम् अक्षरं नक्षरतीत्यक्षरम् अविनाश्यादित्याख्यंमहत्प्रभूतंज्योतिर्गोरुदकस्यपदेस्थानेसमुद्रेनभसिवाविजज्ञे उत्पद्यतेअथोदितेसूर्ये प्रभूषन्नग्निहोत्रादिकर्मसुप्रभवितुमिच्छन्यजमानःव्रताकर्माणिदेवानांनुक्षिप्रम् उपसमीपंतिष्ठति योग्यक्रियाध्याहारः तदिदंदेवानामेकंमुख्यम् असुरत्वमस्यतिक्षिपातिसर्वानित्यसुरः प्रबलः तस्यभावोसुरत्वंप्राबल्यं महदैश्वर्यम् ॥ व्यूषुः उपस्तुपदाहेइत्यस्यत्रिपूर्वस्य छिट्युसिरूपं सहेतियोगविभागात्समासः यद्वृत्तयोगादनिवातः । प्रभूषन् भवतेःसनि द्विर्वचनस्यछन्दसिविकल्पितत्वादत्रद्विर्वचनाभावः तदन्ताच्छतरिरूपं प्रादिसमासः शतुर्लसार्वधातुकस्वरेधातुस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मोषूणोअत्रजुहुरन्तदेवामापूर्वेअग्नेपितरःपदज्ञाः ।
पुराण्योःसद्मनोःकेतुरन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरन्त । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः । पुराण्योः । सद्मनोः । केतुः । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २ ॥

हेअग्ने अत्रास्मिन्कालेदेवाः नोऽस्मान्सुसुष्ठुमोजहुरन्त माहिंस्युः तथा पदज्ञाः कर्माण्यनुष्ठायदेवपदमनुभवन्तः पूर्वेपुरातनाःपितरः माहिंसिषुः यस्मात्केतुर्यज्ञानांप्रज्ञापकःसूर्यः पुराण्योःपुरातनयोःसद्मनोःसीदन्त्यनयोर्देवमनुष्याइतिसद्मनीरोदसी तयोरन्तर्मध्ये उदेति तस्मादत्रमाहिंसन्नित्यर्थः महद्देवानामित्यादिपूर्ववत् ॥ जुहुरन्त ह्वृप्रसह्यकरणे लुङि जुहोत्यादित्वात्श्लुव्यत्ययेनात्मनेपदं बहुलंछन्दसीत्युत्वं संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वाददादेशाभावे अन्तादेशः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विमेपुरुत्रापतयन्तिकामाःशम्यच्छादीद्येपूर्व्याणि ।
समिद्धेअग्नावृतमिद्वदेममहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽत्रा । पतयन्ति । कामाः । शमि । अच्छ ।
दीद्ये । पूर्व्याणि । सम्ऽइद्धे । अग्नौ । ऋतम् । इत् । वदेम ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने मे मम पुरुत्रा बहवःकामाअभिलाषाः विपतयन्ति विविधंगच्छन्ति शमिअग्निष्टोमादिलक्षणंकर्मोच्छाभिलक्ष्यअहं पूर्व्याणिपुरातनानिस्तोत्राणितदर्थंदीद्ये दीपयामि पश्चाद्यज्ञार्थमग्नौसमिद्धेदीप्यमानेसति ऋतमित्सत्यमेववदेम अनृतवचनेहियज्ञेवैगुण्यंस्यादिति ॥ पुरुत्रा देवमनुष्यपुरुषेत्यादिनात्राप्रत्ययः । पतयन्ति पत्लृगतौ स्वार्थिकोणिच् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

समानोराजाविभृतःपुरुत्राशयेशयासुप्रयुतोवनानु ।
अन्यावत्संभरतिक्षेतिमातामहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ४ ॥

समानः । राजा । विऽभृतः । पुरुऽत्रा । शये । शयासु ।
प्रऽयुतः । वना । अनु । अन्या । वत्सम् । भरति । क्षेति ।
माता । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ४ ॥

समानः साधारणःसर्वेषां यद्वा एकएवराजादीप्यमानोऽग्निःपुरुत्रा बहुप्रदेशेषुविभृतः अग्निहोत्रार्थंविहृतोभवति यद्वा राजाभिषुतःसोमः सर्वेषुदेशेषुयज्ञार्थंविहृतोभवति सचाग्निः सोमोवाशयासु शेरते हविरादयःपदार्थाअत्रेतिशयावेद्यः तासु शयेशेतेनिवसतिवनानु अनुवनं वनेष्वरणिरूपेषुकाष्ठेषुप्रयुतोविभक्तोग्निर्वर्तते सोमश्चेद्वनेषुचमसेषुविभक्तोवर्तते तस्य द्वेमातरौद्यावापृथिव्यौ तयोरन्याद्यौः अस्याभूमेर्जायमानतयावत्सभूतमग्निंसोमंवाभरति वृष्ट्यादिरूपेणभरतिपोषयति मातावसुधाक्षेति केवलंनिवासयति ॥ विभृतः हृञ्हरणे कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । पुरुत्रा अधिकरणेत्राप्रत्ययः ? । शये शीङ्स्वप्ने लोपस्तइति तकारलोपः शीङःसार्वधातुकेगुणः । शयासु शीङ्स्वप्ने एरजित्यधिकरणेअच् । भरति भृञ्भरणे भ्वादिः एकान्याभ्यांसमर्थाभ्यामितिपूर्वस्यानिघातः । क्षेति क्षिनिवासगत्योरित्यस्य बहुलं छन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

आक्षित्पूर्वास्वपराअनूरुत्सद्योजातासुतरुणीष्वन्तः ।
अन्तर्वतीःसुवतेअप्रवीतामहद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ५॥ २८॥

आऽक्षित् । पूर्वासु । अपराः । अनूरुत् । सद्यः । जातासु ।
तरुणीषु । अन्तरिति । अन्तःऽवतीः । सुवते । अप्रऽवीताः ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ५ ॥ २८ ॥

पूर्वासुजीर्णास्वोषधीषु आक्षित् आवर्तमानः तथा अपराः नव्याओषधीरनूरुत् अनुरुन्धन् उत्पत्त्यानुगुण्येनानुतिष्ठन् अग्निःसूर्योवासद्योजातासुतदानीमुत्पन्नासुतरुणीषुपल्लवितासु ओषधीष्वन्तर्वर्तते ताओषधयः अप्रवीताः केनापिपुरुषेणानिषिक्तरेतस्काः अनभ्यक्तावा अन्तर्वतीः अग्निनागर्भवत्योभूत्वा सुवतेफलंपुष्पंचोत्पादयन्ति तदिदंदेवानामैश्वर्यम् । आक्षित् क्षिनिवासगत्योः क्विप् । अनूरुत् अनो (नौ) रुधकामेअस्मात्क्विप् अन्येषामपिदृश्यतइतिअनोर्दीर्घः कृत्स्वरः । तरुणीषु नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानमितिङीप् । अन्तर्वतीः झयइतिमतुपोवत्वम् । सुवते षूङ्प्राणिगर्भविमोचनेइत्यस्यलटिरूपं निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेअष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथषष्ठी–

शयुःपरस्तादधनुद्विमाताबन्धनश्चरतिवत्सएकः ।
मित्रस्यतावरुणस्यव्रतानिमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥

शयुः । परस्तात् । अध । नु । द्विऽमाता । अबन्धनः । चरति ।
वत्सः । एकः । मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् ।
देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ६ ॥

द्विमाता द्वेद्यावापृथिव्यौमातरौयस्यसद्विमता यद्वा द्वयोर्लोकयोर्निर्मातासूर्यः परस्तात्पश्चिमायांदिशि अस्तवेलायां शयुः शयानः अन्याप्रियमाणोभवति; अधनु, अथोदयवेलायाम् एकः द्यावापृथिव्योः साधारणस्तयोःरसादानाद्वत्सःपुत्रःअबन्धनः अप्रतिबद्धगतिरनालम्बनएव-

कःसन्चरति नमसिगच्छति तातानीमानिमित्रस्यवरुणस्यमित्रावरुणयोर्व्रतानिकर्माणि ॥ शयुः शीङ्स्वप्ने भृमृशीतृचरिइत्यादिनाउप्रत्ययः । द्विमाता नद्यृतश्चेतिप्राप्तस्यकपः ऋत-श्छन्दसीतिप्रतिषेधः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

द्विमाताहोताविदथेषुसम्राळन्वग्रंचरतिक्षेतिबुध्नः ।
प्ररण्यानिरण्यवाचोभरन्तेमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । सम्ऽराट् । अनु । अग्रम् ।
चरति । क्षेति । बुध्नः । प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरन्ते ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ७ ॥

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता विदथेषुयज्ञेषु होतादेवानामाह्वाता सम्राट्यज्ञेषुसम्यग्राजमानोग्निः अन्वग्रम् अग्रेदिविचरति सूर्यभूतस्तत्रवर्तते बुध्नःसर्वस्यकर्मणोमूलभूतःसन् क्षेति भूमौवसति यद्वा अग्रंमुख्यंभागंचरति भक्षयति क्षेति यज्विनांगृहेषुनिवसति यद्वा बुध्नः प्रतिष्ठा अन्तेभागी स्विष्टकृद्रूपेण प्रतिष्ठावैस्विष्टकृदितिश्रुतेः । किंच रण्यवाचः रमणीयवाचःस्तोतारः रण्यानिरमणीयानिस्तोत्राणि प्रभरन्तेप्रणयन्ति प्रकर्षेणकुर्वन्ति तदिदंदेवानामैश्वर्यम् ॥ चरति चादिलोपइतिननिघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

शूरस्येवयुध्यतोअन्तमस्यप्रतीचीनंददृशेविश्वमायत् ।
अन्तर्मतिश्चरतिनिष्षिधंगोर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥

शूरस्यऽइव । युध्यतः । अन्तमस्य । प्रतीचीनम् । ददृशे ।
विश्वम् । आऽयत् । अन्तः । मतिः । चरति । निःऽसिधम् ।
गोः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ८ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३.८.१

अन्तमस्य समीपेवर्तमानस्यद्यावाग्नेरायत् अभिमुखमागच्छत् विश्वंभूतजातं प्रतीचीनं पराङ्मुखं ददृशे दृश्यते तत्रदृष्टान्तः—शूरस्येव यथायुध्यतोयुद्धंकुर्वाणस्यशूरस्यसमर्थस्य राज्ञोभिमुखमागच्छत् परबलंपराङ्मुखंदृश्यतेतद्वत् मतिःसर्वैर्ज्ञायमानःसोऽग्निर्गोरुदकस्यनिः-षिधंहिंसिकांदीप्तिमन्तश्चरति अन्तर्धारयति ॥ युध्यतः युधसंप्रहारे दिवादित्वात्तस्यशतरिरूपम् अन्तमस्य अन्तःशब्दादतइनिठनावितिठन् अतिशयेनान्तिकइत्यर्थेतमप् तमेतादेश्चेति तादिलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः । प्रतीचीनं प्रतिपूर्वस्याञ्चतेःक्विप् तस्माद्विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खः ईनादेशः प्रत्ययस्वरः । आयत् याप्रापणेइत्यस्याङ्पूर्वस्यशतरिरूपम् अ.ङ्पूर्वस्य अयपयगतावित्यस्यशतरिरूपंवेतिव्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

निवेवेतिपलितोदूतआस्वन्तर्महाँश्चरतिरोचनेन ।
वपूंषिबिभ्रदभिनोविचष्टेमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दूतः । आसु । अन्तः । महान् । चरति । रोचनेन । वपूंषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ९ ॥

पलितःपालयितापूर्णोवादेवानांदूतोऽग्निःआस्वोपधीपुनिवेवेति नितरांव्याप्यवर्तते महान्सोऽग्निःरोचनेनसूर्येणसहअन्तः रोदस्योर्मध्येचरति वपूंषिनानाविधानिरूपाणिबिभ्रत्सोऽग्निः नोअस्मान्यष्टॄनभिविचष्टे विशेषेणानुग्रहदृष्ट्यापश्यति ॥ वेवेति वीगत्यादिषु यङ्लुकि ईडभावेरूपम् । रोचनेन सहार्थेतृतीया । बिभ्रत् डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्यशतरिरूपम् अभ्यस्तस्वरः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

विष्णुर्गोपाःपरमंपातिपाथःप्रियाधामान्यमृतादधानः ।
अग्निष्टाविश्वाभुवनानिवेदमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥१०॥२९॥

विष्णुः । गोपाः । परमम् । पाति । पाथः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः । अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १० ॥ २९ ॥

विष्णुर्व्याप्तः गोपाः सर्वस्यगोपायिता प्रिया प्रियतमानि अमृता क्षयरहितानि धामानि तेजांसिदधानःसोग्निः परमंपाथःस्थानंपाति रक्षति यद्वा धामानि लोकधारकाणि अमृता उदकानिदधानःसन् परमंपाथः उदकस्यस्थानम् अन्तरिक्षंपाति सोऽग्निःता तानि विश्वा सर्वाणिभुवनानिभूतजातानि वेद जानाति ॥ गोपाः गोपायतेःक्विपि अतोलोपयलोपौ अग्निष्टे- त्यत्रसंहितायांयुष्मत्ततत्क्षुःष्वन्तःपादमितिषत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथैकादशी–

नानांचक्रातेयम्या३ वपूंषितयोर॒न्यद्रोचतेकृष्णम॒न्यत् ।
श्यावींचयदरुंषीच॒स्वसारौम॒हद्देवानांमसुर॒त्वमेकम् ॥ ११ ॥

नाना । च॒क्रा॒ते इति । यम्या । वपूंषि । तयोः । अ॒न्यत् ।
रोचते । कृ॒ष्णम् । अ॒न्यत् । श्यावी । च॒ । यत् । अरुषी ।
च॒ । स्वसारौ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम । एकम् ॥ ११ ॥

यम्या यमरूपेमिथुनभूतेऽहश्चरात्रिश्चेत्येते नाना नानाविधानिवपूंपि शुक्लकृष्णादीनिरू- पाणिचक्राते कुरुतः श्यावी कृष्णवर्णा अरुपीशुक्लतयारोचमाना यत्येपरस्परंस्वसारौभवतः तयोर्मध्येअन्यदर्जुनमहःरोचते किरणसंबन्धाद्दीप्यते अन्यद्रात्रिलक्षणंकृष्णंतमःसंबन्धात्कृ- ष्णवर्णमाभाति ॥ यम्या सुपोडादेशः । रोचते एकान्याभ्यांसमर्थाभ्यामितिननिघातः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

मा॒ताच॒यत्र॑दु॒हि॒ताचधे॒नूस॑व॒र्दुघेधा॒पयेतेसमी॒ची ।
ऋ॒तस्य॒तेसदसीळेअ॒न्तर्म॒हद्देवानांमसुर॒त्वमेकम् ॥ १२ ॥

मा॒ता । च॒ । यत्र॑ । दु॒हि॒ता । च॒ । धे॒नू इति॑ । स॒ब॒र्दु॒घे इति॒सब॒ःऽदु॒घे ।
धा॒पये॑ते॒ इति॑ । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । ऋ॒तस्य॑ । ते इति॑ । सद॑सि ।
ई॒ळे॒ । अ॒न्तः । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ १२ ॥

माता सर्वेषांनिर्मातृत्वान्माता पृथिवीचदुहिता दूरेनिहिताद्यौश्च दुहितादुर्हिता- दूरेहितादोग्धेर्वेतियास्कः । एते सबर्दुघे सबरःस्वीयस्यक्षीररूपस्यरसस्यदोग्ध्र्यौ अत-

---

१ नि० ३. । ४. ।

एवंधेनू जगतःप्रीणयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ यत्रान्तरिक्षे समीची परस्परंसंगतेसत्यौ धापयेते स्वकीयरसमन्योन्यंपाययेते ऋतस्योदकस्यसदसिस्थानभूतेतस्मिन्नन्तरिक्षेअन्तःस्थिते तेद्यावापृथिव्यावीळेऽहंस्तौमि यद्वा वृष्टिलक्षणंरसंद्यौःपृथिवींधापयते आहुतिलक्षणंरसंद्यांपृथिवीति एवमन्योन्यंमाताचदुहिताचभवतः ऋतस्यसदसिस्थाने यज्ञसदनेस्थितोऽहम् उभेस्तौमि ॥ सबर्दुघे सबःशब्दःक्षीरवाचीतिसंप्रदायविदआहुः तस्मिन्नुपपदेदुहप्रपूरणेइत्यस्माद्धातोः दुहःकब्घश्चेतिकप्प्रत्ययः घश्चान्तादेशः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । धापयेते धेट्पानेइत्यस्यण्यन्तस्यलटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चेतिपरस्मैपदेप्राप्ते पादिषुधेटउपसंख्यानमित्यात्मनेपदं यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अन्यस्यांवत्संरिहतीमिमायकयाभुवानिदधेधेनुरूधः ।
ऋतस्यसापयसापिन्वतेळामहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वत्सम् । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि ।
दधे । धेनुः । ऊधः । ऋतस्य । सा । पयसा । पिन्वत । इळा ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १३ ॥

अन्यस्याःपृथिव्यावत्समग्निंरिहतीउदकधारारूपयाजिह्वयालिहन्तीद्यौः मिमाय मेघद्वाराध्वनिंकरोति धेनुः प्रीणयित्रीसाद्यौःकयाजलवर्जितयाभुवातत्रत्यंजलमादायस्वकीयमूधो मेघरूपंनिदधे उदकेननिहितंपुष्टमकरोत् यद्वा कयाभुवा कस्यांभुविप्रदेशेऊधःस्थानीयं मेघंनिदधेधारयतिनज्ञायतेवर्षाकालएवकेवलंदृश्यतेमेघः साजलवर्जिताइळापृथिवीऋतस्यसत्यभूतस्यादित्यस्यपयसा उदकेनापिन्वत वर्षाकालेसिक्ताभवति आदित्याज्जायतेवृष्टिरिति स्मृतेः ॥ रिहती लिहआस्वादनेइत्यस्यशतारिरूपं शतुरनुमइतिङीपउदात्तत्वम् ॥ अपिन्वत पिविसेचने मुचादिरात्मनेपदी निघातः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

पद्यावस्तेपुरुरूपावपूंष्यूर्ध्वातस्थौत्र्यविंरेरिहाणा ।
ऋतस्यसद्मविचरामिविद्वान्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १४ ॥

पद्यां । वस्ते । पुरुऽरूपा । वपूंषि । ऊर्ध्वा । तस्थौ । त्रिऽअविम् । रेरिहाणा । ऋतस्य । सद्म । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १४ ॥

पद्याजगत्स्त्रष्टुःपरमेश्वरस्यपद्भ्यांजातत्वात्पद्याभूमिः तथाचमन्त्रवर्णः—पद्भ्यांभूमिरिति । यद्वा पादसंचारेसाधुःपद्याभूमिः पुरुरूपानानाविधस्वरूपाणिवपूंषिस्थावरजङ्गमात्मकानिरूपाणिवस्ते आच्छादयति सैषाभूमिरूर्ध्वाउत्तरवेद्यात्मनाउन्नतासतीस्वसारभूतेनहविषात्र्यविं सार्धसंवत्सरवयस्कोवत्सःत्र्यविरुच्यते तत्प्रमाणमादित्यंत्रीन्लोकानवति स्वतेजसाव्याप्नोतीतित्र्यविरितिवा रेरिहाणालिहन्तीतस्थौ ऋतस्यसत्यभूतस्यादित्यस्यसद्मस्थानंविद्वान्ज्ञानानोऽहंविचरामि हविर्भिस्तमादित्यंपरिचरामि ॥ पद्या पादशब्दाद्भवेछन्दसीतियत् पद्यत्यतदर्थइतिपादस्यपद्भावः यद्वा तत्रसाधुरितियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । अविम् अवरक्षणादिषु इन्नितीन्प्रत्ययः कृत्स्वरः । रेरिहाणा लिहआस्वादनेइत्यस्य यङ्लुकि शानचिरूपम् अभ्यस्तस्वरः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

पदेइ॑वनिहि॑तेद॒स्मेअ॒न्तस्तयो॑र॒न्यद्गुह्य॑मा॒विर॒न्यत् ।
स॒ध्री॒ची॒नाप॒थ्या॒३सावि॑षूचीम॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमे॑कम् १५॥३०

पदेइ॒वेति॒प॒देऽइ॑व । निहि॑तेइति॒निऽहि॑ते । द॒स्मे । अ॒न्तरिति॑ । तयोः॑ । अ॒न्यत् । गुह्य॑म् । आ॒विः । अ॒न्यत् । स॒ध्री॒ची॒ना । प॒थ्या॑ । सा । विषू॑ची । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒रऽत्वम् । एक॑म् ॥ १५ ॥ ३० ॥

पदेइवपद्येतेज्ञायेतेतत्तदसाधारणलिङ्गेनेतिपदे अहश्चरात्रिश्चेत्येतेदस्मेसर्वैर्दर्शनीयेतेउभे अन्तर्नभसिनिहितेस्थापितेइववर्तेते तयोरहोरात्रयोरन्यद्रात्रिलक्षणंगुह्यम् । अप्रकाशमानतयागूढमिवास्ते अन्यदहःआविःसूर्यप्रकाशेनप्रकटंभवति सध्रीचीनाअहोरात्रयोःपरस्परमेलनरूपापथ्यामार्गःकालइत्यर्थः साविषूचीपुण्यकृतोपुण्यकृतश्चप्राप्नोतीतिविषूचीभवति सर्वेजनाः अहोरात्रयोर्वर्तन्ते यद्वा पदेइव देवमनुष्यादीनांस्थानभूतेद्यावापृथिव्यौ अन्तःअन्तरिक्षे

---

१ ऋ० सं० ८.४.१९ ।

निहितेवर्तेते तयोरन्यत्द्यौःगुह्यमस्माभिरदृश्यमानतयागूढंवर्तते अन्यत्पृथिवीआविःसर्वैर्दृश्य-मानाप्रकटाभवति सध्रीचीनेतिपूर्ववत् ॥ सध्रीचीना सहपूर्वाद्ञ्चतेःक्विन् सहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः विभापाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिखः ॥ १९ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषोडशी–

आधेनवोधुनयन्तामशिश्वीःसबर्दुघाःशशयाअप्रदुग्धाः ।
नव्यानव्यायुवतयोभवन्तीर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्ताम् । अशिश्वीः । सबःऽदुघाः । शशयाः ।
अप्रऽदुग्धाः । नव्याःऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् ।
देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १६ ॥

धेनवः वृष्टिद्वारासर्वस्यजगतःप्रीणयित्र्यः अशिश्वीः शिशुरहिताः यद्वा अशिशवः नम-न्तीत्यशिश्वीः शशयाः नभसिशयानावर्तमानाःकेनाप्यप्रदुग्धाः अक्षीणरसाः सबर्दुघाः उद-कलक्षणस्यक्षीरस्यदोग्ध्र्यः युवतयःपरस्परमिश्रणोपेताः नव्यानव्याःअतिशयेननूतनाभवन्तीः दिशोमेघावा आधुनयन्ताम् आदुहन्तु मेघपक्षे अशिश्वीःभवन्तीरित्यत्रलिङ्गव्यत्ययः ॥ धुनयन्तां धूञ्कम्पने णिचि धूञ्प्रीणोर्नुग्वक्तव्यइतिनुक् ह्रस्वश्छान्दसः । अशिश्वीः सत्यशिश्वी-तिभापायामितिव्यत्ययेनछन्दसिभवति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

यदन्यासुवृषभोरोरवीतिसोअन्यस्मिन्यूथेनिदधातिरेतः ।
सहिक्षपावान्त्सभगःसराजामहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १७ ॥

यत् । अन्यासु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे ।
नि । दधाति । रेतः । सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः ।
राजा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १७ ॥

वृषभः अपांवर्षकः यत्यःपर्जन्यात्मेन्द्रः अन्यासुदिक्षुरोरवीति मेघद्वाराभृशंशब्दंकरोति सपर्जन्यइन्द्रः अन्यस्मिन्यूथेदिशांवृन्देरेतउदकंनिदधाति तत्रवर्षति लोकेहिवृषभः कासुचि-

द्वोपुरेतःसेकार्थंरवंकरोति अन्यस्मिन्गोयूथेरेतःसिञ्चति तद्वत् सइन्द्रःक्षपावान्क्षिपतिशत्रूनुदकंवे-तिक्षेपणवान् यद्वा क्षपारात्रिः तथारात्रिपर्याययागानांस्तोत्राणांभागभूतायारात्रिःसोच्यते तद्वा-न्सभगः सर्वैर्भजनीयः सराजाहितत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानेनसर्वेषांराजाखलु ॥ रोरवीति रुशब्दे इत्यस्ययङ्लुगन्तस्यलटिरूपम् एकान्याभ्यांसमर्थाभ्यामितिप्रथमस्यननिघातः । यूथे युमिश्रणे तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाइतिथक्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनाद्दीर्घः । रेतः रीङ्क्षरणेइत्यस्मात्स्रुरी-भ्यांतुट्चेत्यसुन्प्रत्ययः तुडागमश्च नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

वीरस्यनुस्वश्व्यंजनासःप्रनुवोचामविदुरस्यदेवाः ।
षोळ्हायुक्ताःपञ्चपञ्चावहन्तिमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥

वीरस्य । नु । सुऽअश्व्यम् । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः ।
अस्य । देवाः । षोळ्हा । युक्ताः । पञ्चऽपञ्च । आ । वहन्ति ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १८ ॥

हेजनासोजनाः वीरस्यशूरस्येन्द्रस्य स्वश्व्यंशोभनाश्वोपेतत्वंनुक्षिप्रंप्रवोचाम प्रकर्षे-णवदाम तथा देवाअपि अस्येन्द्रस्यस्वश्वत्वंनुक्षिप्रंविदुर्जानन्ति किंतत्स्वश्वत्वंतदुच्यते षोळ्हा मासानांद्वन्द्वयोगकालेषोढादृश्यमानाऋतवोश्वानिरूप्यन्ते तेचषट्संख्याकाऋतवः हेमन्तशिशिर-योःसमासेनपञ्चपञ्चयुक्ताःसन्तः कालात्मकमिन्द्रमावहन्ति तदिदमिन्द्रस्यस्वश्वत्वं यदृतुभि-रूढत्वम् ॥ षोळ्हा षषःशब्दात्संख्यायाविधार्थेधतिधाप्रत्ययः षषउत्वंदतृदशधासूत्वमुत्तरपदादे-ष्टुत्वंचेत्युत्वंष्टुत्वंच प्रत्ययस्वरः ॥ १८ ॥

त्वाष्ट्रेपशौहविषोनुवाक्यादेवस्त्वष्टेत्येषा सूत्रितंच—देवस्त्वष्टासविताविश्वरूपोदेवत्वष्ट-र्यद्धचारुत्वमानडिति ।

सूक्तेएकोनविंशी—

देवस्त्वष्टासविताविश्वरूपःपुपोषप्रजाःपुरुधाजजान ।
इमाचविश्वाभुवनान्यस्यमहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १९ ॥

दे॒वः । त्वष्टा॑ । स॒वि॒ता । वि॒श्वऽरू॑पः । पु॒पोष॑ । प्र॒ऽजाः । पु॒रु॒धा । ज॒जा॒न॒ । इ॒मा । च॒ । विश्वा॑ । भुव॑नानि । अ॒स्य॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ १९ ॥

सवितान्तर्यामितयासर्वस्यप्रेरकोविश्वरूपोनानाविधरूपस्त्वष्टात्वष्टृनामकोदेवः प्रजाः पुरुधा-बहुधाजजानजनयति ताश्चपुपोष पोषयति इमा इमानि विश्वा विश्वानि सर्वाणिभुवना-निभूतजातानिच अस्यत्वष्टुःसंबन्धीनि ॥ विश्वरूपः बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदा-न्तोदात्तत्वम् ॥ १९ ॥

अथविंशी–

म॒हीसमै॑रच्च॒म्वा॑स॒मी॒चीउ॒भेतेअ॑स्य॒वसु॑ना॒न्यृ॑ष्टे ।
शृ॒ण्वेवी॒रोवि॒न्दमा॑नो॒वसू॑निम॒हद्दे॒वाना॑मसु॒र॒त्वमेक॑म् ॥ २० ॥

म॒ही इति॑ । सम् । ऐ॒र॒त् । च॒म्वा॑ । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । उ॒भे इति॑ । ते इति॑ । अ॒स्य॒ । वसु॑ना । न्यृ॑ष्टे॒ इति॒ निऽऋ॑ष्टे । शृ॒ण्वे । वी॒रः । वि॒न्दमा॑नः । वसू॑नि । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ २० ॥

मही महत्यौ समीची परस्परंसंगते चम्वा चमन्तिअदन्तिअनयोर्देवमनुष्याइतिचम्वौ यद्वा चम्येते अद्येते भूतजातैरितिचम्वौद्यावापृथिव्यौ समैरत् इन्द्रःप्रजापश्चादिभिःस-म्यगयोजयत् तेउभेद्यावापृथिव्यौअस्येन्द्रस्यवसुनातेजसाधनेनवान्यृष्टे नितरांप्राप्तेभवतः वी-रःसमर्थःसइन्द्रः वसूनिशत्रूनभिभूयतदीयानिधनानिविन्दमानोलभमानःसन् शृण्वे सर्वैःश्रूयते तवेदिदमभितश्चेकितेवस्वित्यादिपुदृष्टत्वात् ॥ ऐरत् ईरगतावित्यस्यलङिरूपम् । न्यृष्टे ऋषी-गतौ कर्मणिक्तः । गतिरनन्तरइतिगतेः स्वरः । शृण्वे श्रुश्रवणेइत्यस्यव्यत्ययेनकर्मणिश्लुः लोप-स्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः । विन्दमानः विद्लृलाभेइत्यस्य लटि शानचि रूपं तस्यलसार्वधा-तुकस्वरः ॥ २० ॥

अथैकविंशी–

इ॒मांच॑नःपृथि॒वींवि॒श्वधा॑या॒उप॑क्षेतिहि॒तमि॑त्रो॒नराजा॑ ।
पु॒रः॒सदः॑शर्म॒सदो॒नवी॒राम॒हद्दे॒वाना॑मसु॒र॒त्वमेक॑म् ॥ २१ ॥

इमाम् । च । न । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उप । क्षेति ।
हितऽमित्रः । न । राजा । पुरःऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २१ ॥

विश्वधायाः विश्वस्यधातासर्वान्नोवानोऽस्माकंराजेन्द्रः इमांपृथिवीमन्तरिक्षंचउप तयोः समीपेक्षेतिनिवसति तत्रदृष्टान्तः—हितमित्रोन यथाकस्यचित्हितोपदेष्टासुहृत्समीपेनिवसति तद्वत् वीराःसमर्थायुद्धसहायामरुतः पुरःसदःयुद्धार्थंपुरतोनिश्चयेनगन्तारः इन्द्रस्यशर्मसदोन नश्चार्थे शर्मणि गृहेसीदन्तश्चभवन्तियत्रयत्रासौ तत्रतत्र संनिधिंकुर्वाणाइत्यर्थः ॥ क्षेति क्षिनिवासगत्योरित्यस्य लटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् निघातः ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

निष्षिध्वरीस्तओषधीरुतापोरयिंतइन्द्रपृथिवीबिभर्ति ।
सखायस्तेवामभाजःस्याममहद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥२२॥३१॥

निःऽसिध्वरीः । ते । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । ते ।
इन्द्र । पृथिवी । बिभर्ति । सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम ।
महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २२ ॥ ३१ ॥

हेपर्जन्यात्मकेन्द्र ओषधीरोषधयः तेनिष्षिध्वरीः निष्षिध्वर्योनितरांत्वत्कर्तृकसिद्धिमत्यः उतापिच आपस्त्वत्तोनिःसृताःपृथिवीतेतवभोगयोग्यंरयिंधनंबिभर्ति पुरूवसूनिपृथिवीबिभर्तीतिनिगमः । ततस्तेतवसखायःहविष्प्रदानेनोपकारकाःस्तोतारोवयंवामभाजः स्याम सर्वेवननीयधनभागिनोभवेम तदेतद्देवानांमहदैश्वर्यम् ॥ निष्षिध्वरीः षिधुसंराद्धौ संपदादिलक्षणोभावेक्विप् तदस्यास्तीत्यर्थेछन्दसीवनिपावितिवनिप् वनोरचेतिङीप्रेफश्च निसासहसमासः निसःसकारंछान्दसत्वादनादृत्य उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वं ङीपःपित्त्वादनुदात्त्वेधातुस्वरः । बिभर्ति डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्यलटि भृञामिदित्यभ्यासस्येत्त्वं निघातः । वामभाजः भजसेवायां भजोण्विरितिण्विः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ २२ ॥

॥ इतितृतीयस्यतृतीयेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ३ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

नतामिनन्तीत्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं विश्वामित्रस्यवाचःपुत्रस्यवाप्रजापतेरार्षंत्रैष्टुभं वैश्वदेवं तथाचानुक्रमणिका—नताष्टाविति । सूक्तविनियोगोलिङ्गादवगन्तव्यः अस्मिन्सूक्तेप्रायेणादित्यैःसहसंवत्सरःस्तूयते ।

तत्रप्रथमा—

ॐ नतामिनन्तिमायिनोनधीराव्रतादेवानांप्रथमाध्रुवाणि ।
नरोदसीअद्रुहावेद्याभिर्नपर्वतानिनमेतस्थिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानाम् ।
प्रथमा । ध्रुवाणि । न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः ।
न । पर्वताः । निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १ ॥

मायिनःकपटबुद्ध्युपेताः असुरादेवानांमिन्द्रादीनांप्रथमानिसृष्ट्यनन्तरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि केनापिचालयितुमशक्यानि ता तानि लोकेप्रसिद्धानि व्रता व्रतानि लोकपालादिकर्माणिनमिनन्ति नहिंसन्ति तथा धीराः विद्वांसोपिनहिंसन्ति तथा अद्रुहा देवमनुष्यादिषुप्रजासुद्रोहवर्जिते रोदसी द्यावापृथिव्यौ वेद्याभिः स्वाश्रयतयासर्वैर्वेदनीयाभिःप्रजाभिःसहितानिकर्माणिनमिमीतः तदेतदुपपादयति—तस्थिवांसः पृथिव्यामूर्ध्वतयास्थिताःपर्वताः ननिनमे निनमनीयानभवन्ति ॥ एतदुक्तंभवति—यद्देवमनुष्यादीनांद्यावापृथिव्याधारकतयावस्थानंयच्चपर्वतादीनामुन्नततयावस्थानंतदिदंदेवानांकर्मतन्नकोऽप्यन्यथयितुमर्हतीति ॥ मिनन्ति मीञ्हिंसायामित्यस्यलटि मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वः निघातः । वेद्याभिः वेदनमर्हन्ति छन्दसिचेतियत्प्रत्ययः । निनमे णमुप्रह्वत्वेइत्यस्यकृत्यार्थेकेन्प्रत्ययः कृत्स्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

षड्भारॉएकोअचरन्बिभर्त्यृतंवर्षिष्ठमुपगावआगुः ।
तिस्रोमहीरुपरास्तस्थुरत्यागुहाद्वेनिहितेदर्श्येका ॥ २ ॥

षट् । भारान् । एकः । अचरन् । बिभर्ति । ऋतम् । वर्षिष्ठम् ।
उप । गावः । आ । अगुः । तिस्रः । महीः । उपराः । तस्थुः ।
अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते । दर्शि । एका ॥ २ ॥

अचरन्स्थायीएकःसंवत्सरःषट्षट्संख्याकान्भारान्ध्रियते पुष्पविकासादियेष्वितिभाराऋतवः तान्वसन्तादीन्बिभर्ति अवयवत्वेनधारयति तथा ऋतंसत्यभूतंवर्षिष्ठंवृद्धतरमादित्यात्मकं तमेवसंवत्सरं गावोरश्मयःउपआअगुःप्राप्नुवन्ति किञ्च तस्मिन्नेवसंवत्सरे अत्याअतनशीलाः आगमापायधर्मोपेतास्तिस्रोमहीः त्रयोलोकाःउपराः उपर्युपरिवर्तमानाः तस्थुःतिष्ठन्ति लोकत्रयमेवद्दर्शयति गुहा गुहायांस्वात्मनिद्वेभूमी द्यौश्चान्तरिक्षंचेत्येतेनिहिते नदृश्येते एकाभूमिर्दर्शिसर्वभूताधारतयादृश्यते ॥ भारान् डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्मादधिकरणेघञ् कर्षात्वतोघञइत्यन्तोदात्तत्वम् । निहिते दधातेःकर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । दर्शि दृशिर्प्रेक्षणे कर्मणिलुङिचिणि चिणोलुगितिप्रत्ययस्यलुक् वाक्यभेदादनिघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्रिपाजस्योवृषभोविश्वरूपउतत्र्युधापुरुधप्रजवान् ।
त्र्यनीकःपत्यतेमाहिनावान्त्सरेतोधावृषभःशश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध ।
प्रजाऽवान् । त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनऽवान् । सः ।
रेतःऽधाः । वृषभः । शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिपाजस्यः ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिः पाजस्यमुरोयस्यसत्रिपाजस्यः त्र्युरस्क इत्यर्थः उरोवचनश्चपाजस्यशब्दः इन्द्रस्यक्रोडोदित्यैपाजस्यमिति अश्वमेधमन्त्रेउरःपरतयाम्नानात् । पाजसिबलेसाधुरितिव्युत्पत्तेश्च । सर्वेषामङ्गानांमध्येउरसोबलवत्त्वात् । वृषभः स्वावयवभूतैर्वर्षितौ अपांवर्षकःविश्वरूपः तत्तदृत्वसाधारणकार्यैःपुष्पविकासादिभिर्लिङ्गैर्नानारूपः उतापिच त्र्युधावसन्तशरद्धेमन्ताख्यैःत्रिभिर्ऋतुभिरूधोयस्यसत्र्युधा प्रजावान्प्रकर्षेणजायन्तइतिव्रीह्यादयःप्रजाः पुरुध नानाप्रकारेणविद्यमानव्रीहियवादिरूपप्रजावान् किञ्च त्र्यनीकः त्रिभिरुष्णवर्षशीताख्यैरनेकैर्गुणैरुपेतः माहिनावान्महत्त्ववान्संवत्सराभिमानीदेवः पत्यतेआगच्छति वृषभःसेचनसमर्थः रेतोधाः शश्वतीनांबह्वीनामोषधीनांपुष्पफलादिसंपत्त्ये

रेतोधारेतसउदकस्यधर्ताभवति ॥ त्र्युधा बहुव्रीहेरूधसोनङित्यनङ् सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वात्पुंस्यपिभवति ऊकारस्यह्रस्वश्छान्दसः उत्तरपदान्तोदात्तप्रकरणेत्रिचक्रादीनांछन्दस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अभीकंआसांपदवीरंबोध्यादित्यानांमह्वेचारुनाम ।
आपंश्चिदस्माअरमन्तदेवीःपृथग्व्रजंन्तीःपरिंषीमवृञ्जन् ॥ ४ ॥

अभीके । आसाम् पदवीः । अबोधि । आदित्यानाम् । अह्वे ।
चारु । नाम । आपः । चित् । अस्मै । अरमन्त । देवीः । पृथक् ।
व्रजन्तीः । परि । सीम् । अवृञ्जन् ॥ ४ ॥

संवत्सरः आसामोषधीनाममीकेसमीपे पदवीः पदानितत्तद्वनविशिष्टपुष्पफलादीनिवेतिप्रजनयतीतिपदवीःसन्नबोधि बुध्यते सावधानोवर्तते तथा आदित्यानाम् आदित्यामासाःसंख्यासाम्यात् यद्वा आदित्यसंक्रमणनिमित्तत्वादादित्यामासाः मेषादिस्थेसवितरियोयोमासः प्रपूर्यतेचान्द्रःचैत्राद्यःसज्ञेयइतिस्मृतेः । तेषांचैत्रादीनांमासानांचारुनाममधुश्चमाधवश्चेत्यादिनामधेयम् अह्वे आह्वयामि उच्चारयामीत्यर्थः किंच देवीःद्योतनशीलाःपृथगितस्ततोव्रजन्तीर्गच्छन्त्यः आपश्चित् आपोपि अस्मैसंवत्सरायअरमन्त संवत्सरसंबन्धिमासचतुष्टयेवृष्टिद्वाराररमन्ते ताआपः सीमेनंसंवत्सरंपर्यवृञ्जन् अष्टसुमासेषुपरिवर्जयन्ति ॥ पदवीः वीगत्यादिषु क्विप् । अबोधि बुधअवगमनेइत्यस्यलुङि दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योन्यतरस्यामितिकर्तरिच्चिण् चिणोलुक् निघातः । आदित्यानाम् आदित्यसंबन्धिनइत्यर्थे दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यइतिण्यः अतोलोपयलोपौ प्रत्ययस्वरः । अह्वे ह्वयतेर्लुङि सिच्चआत्मनेपदेष्वन्यतरस्यामित्यङादेशः गुणः निघातः । अवृञ्जन् वृजीवर्जनेइत्यस्यलङिश्नमिरूपं निघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्रीषधस्थासिन्धवस्त्रिःकवीनामुतत्रिमातविदथेषुसम्राट् ।
ऋतावरीर्योषणास्तिस्रोअप्यास्त्रिरादिवोविदथेपत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । सधऽस्था । सिन्धवः । त्रिः । कवीनाम् । उत । त्रिऽमाता ।
विदथेषु । सम्ऽराट् । ऋतऽवरीः । योषणाः । तिस्रः । अप्याः ।
त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

प्रजापतिःस्वविज्ञानंसिन्धूनांनिवेदयति–हेसिन्धवः आपः सर्वसाक्षिण्योयूयंमदीयंवचःशृणुतेतिशेषः त्रीषधस्था त्रयोलोकाः तेचप्रत्येकंत्रिर्भवन्ति तथा त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाइतिश्रुतिः । नद्यावइन्द्रमोजसानान्तरिक्षाणिवज्रिणंनविव्यचन्तभूमयइति प्रत्येकंबहुवचनश्रवणात् बहुवचनंचकपिञ्जलन्यायेनत्रित्वेपर्यवसितं तेचलोकाःकवीनांदेवानांनिवासस्थानानिभवन्ति उतापिच त्रिमाता त्रयाणाममीषांलोकानांनिर्मातासंवत्सरःसूर्योवा विदथेषुयज्ञेषु सम्राट् यजनीयतयासम्यग्दीप्यमानोवर्तते तथा ऋतावरीः उदकवत्यःआप्याःनभस्याआप्तव्यावातिस्रोयोषणाः त्रिसंख्याकाःइळासरस्वतीभारतीत्येवंरूपाः परस्परमिश्रणोपेतादेवताः विदथेयज्ञे दिवःदिवसस्य त्रिः त्रिषुसवनेषु आपत्यमानाआगच्छन्त्योभवन्ति ॥ सधस्था पूर्वपदादितिसंहितायांषत्वम् । योषणाः युषइतिसौत्रोधातुःल्युटिरूपं लित्स्वरः । तिस्रः तिसृभ्योजसइत्याद्युदात्तत्वम् । अप्याः अपइत्यन्तरिक्षनाम तत्रभवा भवेछन्दसीतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

त्रिरादिवःसवितर्वार्याणिदिवेदिवआसुवत्रिर्नोअह्नः ।
त्रिधातुरायआसुवावसूनिभगत्रातर्धिषणेसातयेधाः ॥ ६ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सवितः । वार्याणि । दिवेऽदिवे । आ ।
सुव । त्रिः । नः । अह्नः । त्रिऽधातु । रायः । आ । सुव । वसूनि ।
भग । त्रातः । धिषणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

सवितः सर्वस्यप्रेरक हेआदित्य दिवः द्युलोकादागत्य त्वंवार्याणिसर्वैःसंभजनीयानिधनानि दिवेदिवे प्रतिदिनं त्रिरासुव त्रिवारमस्मभ्यंप्रेरय प्रयच्छेत्यर्थः तदेवोच्यते–भग सर्वैर्भजनीय त्रातःअस्माकंरक्षक हेआदित्य त्रिधातु त्रिधातूनिपशुकनकरत्नभेदेनत्रिप्रकाराणिवसूनिधनानि रायःरान्तिक्षीरादीनीतिरायोगोधनानि तानिचनोऽस्मभ्यमह्नःसंबन्धिषुत्रिःत्रिषुस-

१ ऐ० ब्रा० २. १७. । २ ऋ० सं० ५. ८. ११. ।

वनेषु आसुव प्रयच्छ धिषणेमाध्यमिकेहेवाक् सातयेधनलाभाय धाः अस्मान्कुरु ॥ त्रिः द्वित्रिचतुर्भ्यःसुजितिसुच् चित्स्वरः । सुव षूप्रेरणे तुदादिःलोटिरूपम् । त्रिधातु डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्मात्सितनिगमिमसीत्यादिनातुन्प्रत्ययः । धिषणे आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्रिरादिवःसवितासोषवीतिराजानामित्रावरुणासुपाणी ।
आपश्चिदस्यरोदसीचिदुर्वीरत्नंभिक्षन्तसवितुःसवायं ॥ ७ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सविता । सोसवीति । राजाना । मित्रावरुणा ।
सुऽपाणी । आपः । चित् । अस्य । रोदसी इति । चित् ।
उर्वी इति । रत्नम् । भिक्षन्त । सवितुः । सवायं ॥ ७ ॥

सवितादेवः दिवोदिवसस्य त्रिः त्रिषुकालेषु आसोषवीतिअस्मभ्यंधनान्यासुवतु प्रेरयतु किञ्च राजाना राजानौ सुपाणी कल्याणपाणी मित्रावरुणौ आपः आप्नोतिसर्वं जगदित्यापोन्तरिक्षं नित्यबहुवचनान्तत्वाद्बहुवचनं चिदपिच उर्वीविस्तीर्णेरोदसीद्यावापृथिव्यौ एतादेवताः सवितुः प्रेरकस्यास्यदेवस्य सवाय सवेनप्रेरणेनरत्नमपेक्षितमर्थंभिक्षन्त याचन्ते ॥ सोसवीति षूप्रेरणेइत्यस्य यङ्लुकिलटिरूपम् । मित्रावरुणा देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । भिक्षन्त भिक्षयाञ्चायामित्यस्यलङिरूपम् । सवाय जवसवौचेत्यजन्तत्वेननिपातनादन्तोदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्रिरुत्तमादूणशारोचनानित्रयोराजन्त्यसुरस्यवीराः ।
ऋतावानइषिरादूळभासस्त्रिरादिवोविदथेसन्तुदेवाः ॥ ८ ॥ १ ॥

त्रिः । उत्ऽतमा । दुःऽनशा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति ।
असुरस्य । वीराः । ऋतऽवानः । इषिराः । दुःऽदभासः ।
त्रिः । आ । दिवः । विदथे । सन्तु । देवाः ॥ ८ ॥ १ ॥

दूणशा दुर्नशाकेनापिविनाशयितुमशक्यानि रोचनानिदीप्यमानानित्रिः त्रीण्युत्तमा उत्तमानि स्थानानिसन्ति एतेषु त्रिषुस्थानेषु असुरस्य अस्यतिक्षिपतिसर्वमित्यसुरः का-

ऽात्मासंवत्सरः तस्य वीराःपुत्राख्रयोग्निवायुसूर्यरूपाः राजन्ति शोभन्ते तानेवविशिनष्टि ऋतावानः ऋतंसत्यभूतमग्निहोत्रादिकंकर्मतद्वन्तः इषिराः यज्ञार्थंशीघ्रगतिमन्तः दूळभासः दुर्दभासःकेनापिस्वतेजसातिरस्कर्तुमशक्याएतेसर्वेदेवाः विदथेस्मदीयेयज्ञे दिवोद्युःसंबन्धिषु त्रिःत्रिषुसवनेषु आसन्तुसमन्ताद्यजनीयतयाभवन्तु ॥ उत्तमा उत्तमशब्दस्तमौसर्वत्रेत्युञ्छादिषुपाठादन्तोदात्तत्वम् । दूणशा नशेरक्कृच्छ्रार्थेखल् दुरोदाशनाशदभेपूत्वंवक्तव्यमितिरेफस्यउत्वम् उत्तरपदादेष्टुत्वं लित्स्वरः । दूळभासः पूर्ववदुत्वष्टुत्वे ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रमेविविक्वानितिषळृचंचतुर्थंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभं विश्वेदेवादेवता अत्रानुक्रमणिका—प्रमेषळिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रमेंविवि॒क्वाँअंविदन्मनी॒षांधे॒नुंचर॑न्तीं॒प्रयु॑ता॒मगो॑पाम् ।
स॒द्यश्चि॒द्यादु॑दु॒हेभूरि॑धा॒सेरिन्द्र॒स्तद॒ग्निःपं॑नि॒तारो॑अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे॒ । वि॒वि॒क्वान् । अ॒वि॒द॒त् । म॒नी॒षाम् । धे॒नुम् । चर॑न्तीम् ।
प्रऽयु॑ताम् । अगो॑पाम् । स॒द्यः । चि॒त् । या । दु॒दु॒हे । भूरि॑ ।
धा॒सेः । इन्द्रः॑ । तत् । अ॒ग्निः । प॒नि॒तारः॑ । अ॒स्या॒ः ॥ १ ॥

विविक्वान् विवेकवानिन्द्रोग्निर्वामेममनीषांदेवताविषयांस्तुतिंप्राविदत् प्रकर्षेणजानातु तत्र दृष्टान्तः—चरन्तींयवसेइतस्ततोगच्छन्तींप्रयुतांपृथग्भूतामेकाकिनीम् अगोपांगोप्तृरहितांयथाकामंचरन्तींधेनुंनवसूतिकांगामिव देवतानांप्रीणयित्रींस्तुतिमविददित्यन्वयः यास्तुतिरूपाधेनुः सद्यश्चित्तदानीमेवधासेः धारयतिप्राणान्धीयतेदीयतेर्थिभ्यइतिवाधासिरन्नं कर्मणिषष्ठी भूरि बहुलमपेक्षितंफलंदुदुहेदुग्धे इन्द्रोग्निरन्येचदेवाअस्याःस्तुतिरूपायाधेनोस्तत्तस्यान्नभूतस्यपयसः पनितारःस्तोतारोभवन्ति यद्वा इन्द्राग्नीस्तोतारोवयंचअस्याधेनोस्तत्पयःप्राप्नुमः ॥ विविक्वान् विचिर्पृथग्भावेइत्यस्यक्वसौरूपम् । अविदत् विदज्ञानेइत्यस्यलङि बहुलंछन्दसीति शः । दुदुहे दुहप्रपूरणेइत्यस्यलिटिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । पनितारः पनस्तुतावित्यस्यतृचिरूपम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इन्द्रः सुपूषावृषणासुहस्तादिवोनप्रीताःशशयंदुदुह्रे ।
विश्वेयदस्यांरणयन्तदेवाःप्रवोत्रवसवःसुम्नमश्याम् ॥ २ ॥

इन्द्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । प्रीताः ।
शशयम् । दुदुह्रे । विश्वे । यत् । अस्याम् । रणयन्त । देवाः ।
प्र । वः । अत्र । वसवः । सुम्नम् । अश्याम् ॥ २ ॥

वसवःसर्वस्यवासयितारोहेदेवाः इन्द्रःपूषाच वृषणाअभिमतफलस्यसेक्तारौ सुहस्ता कल्याणपाणीनासत्यौमित्रावरुणौवाराजानामित्रावरुणासुपाणीइत्यादिषुदृष्टत्वात् एतेसर्वेदेवाः नेतिसंप्रत्यर्थे इदानींप्रीताः सन्तः शशयं नभसिशयानंमेघं दिवोनभसःसकाशात् सुदुदुह्रे वृष्टिद्वाराअपेक्षितफलंसुष्ठुदुहन्ति यद्यस्माद्विश्वेसर्वेदेवाः अस्यांवेद्यांरणयन्त रमयन्ते वोयुष्माकंसंबन्धिन्यत्रलोके सुम्नंसुखकरमपेक्षितफलंप्राश्यांप्राप्नुयाम् । सुहस्ता हसेरसिहसीत्यादिनातन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः बहुव्रीहावाद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । दुदुह्रे दुहप्रपूरणे इत्यस्यलिटिइरयोरे । रणयन्त रमुक्रीडायां ण्यन्तस्यलङिरूपं वर्णव्यापत्तिः । अश्याम् अशूव्याप्तावित्यस्यलिङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

याजामयोवृष्णइच्छन्तिशक्तिंनमस्यन्तीर्जानतेगर्भमस्मिन् ।
अच्छापुत्रंधेनवोवावशानामहश्चरन्तिबिभ्रतंवपूंषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छन्ति । शक्तिम् । नमस्यन्तीः ।
जानते । गर्भम् । अस्मिन् । अच्छ । पुत्रम् । धेनवः । वावशानाः ।
महः । चरन्ति । बिभ्रतम् । वपूंषि ॥ ३ ॥

याजामयः जमन्तिवर्षाकालेप्रादुर्भवन्तीतिजामयओषधयः वृष्णे अपांवर्षकायेन्द्राय शक्तिंसेचनसामर्थ्यमिच्छन्ति नमस्यन्तीः प्रह्वीभूतास्ताओषधयोस्मिन्निन्द्रेगर्भंवृष्टिद्वारापुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादिसामर्थ्यंजानतेजानन्ति वावशानाः फलंकामयमानाधेनवः सर्वस्यप्री-

णयिन्य ओषधयः महः महान्तिनानाप्रकाराणिवपूंषिरूपाणिबिभ्रतं व्रीहियवनीवारादिफल-लक्षणंपुत्रंतनयमच्छाभिमुख्येन चरन्ति प्राप्नुवन्ति लोकेहिहंभारवंकुर्वाणाधेनवःवत्समभिल-क्ष्यगच्छन्तितद्वत् यद्वा जामयः जमन्तिसर्वत्रप्रसरन्तीतिजामयःसूर्यदीप्तयः वृष्णे अपांव-र्षकायस्वरश्मिभिर्भौमान्रसानादायपुनर्वर्षतीतिवर्षकःसूर्यः आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिस्मृतेश्च । तस्मैवर्षणशक्तिमिच्छन्ति तादीप्तयःअस्मिन्नादित्ये गर्भमन्नूपगर्भाधानसामर्थ्यंजानन्ति ॥ जा-मयः जमतेर्गतिकर्मणोजमिचसिभ्यामिणितिविधीयमानोबहुवचनादस्मादपिभवति । नमस्य-न्तीः नमसशब्दान्नमोवरिवश्चित्रङःक्यजितिक्यच् तदन्ताच्छतरिरूपं प्रत्ययस्वरः । जानते ज्ञा-अवबोधनेइत्यस्यलटिरूपम् । अच्छ निपातस्यचेतिसंहितायांदीर्घः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अच्छाविवक्मिरोदसीसुमेकेग्राव्णोयुजानोअध्वरेमनीषा ।
इमाउतेमनवेभूरिवाराऊर्ध्वाभवन्तिदर्शतायजत्राः ॥ ४ ॥

अच्छ । विवक्मि । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके । ग्राव्णः ।
युजानः । अध्वरे । मनीषा । इमाः । उँ इति । ते । मनवे ।
भूरिऽवाराः । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । दर्शताः । यजत्राः ॥ ४ ॥

अध्वरेयज्ञेग्राव्णः सोमाभिषवार्थमुपलान्युजानः प्रयुञ्जानोहं सुमेकेसुरूपेरोदसीद्यावापृ-थिव्यौ मनीषा मनसईषयास्तुतिलक्षणयावाचा अच्छ विवक्मि आभिमुख्येनस्तौमि हे अग्ने ते तव भूरिवाराः यजमानैर्बहुवारंवरणीयाः दर्शताः कमनीयतयादर्शनीयाः यजत्राः पूज्याः इमादीप्तयः मनवे मनुष्यव्यवहारार्थम् ऊर्ध्वाः ऊर्ध्वमुखाभवन्ति ॥ विवक्मि वचप-रिभाषणे लटि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुःअर्तिपिपर्त्योश्च बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्त्वं चका-रस्यकुत्वंव्यत्ययेन । युजानः युजिबुधिदृशःकिच्चेत्यानच् कित्त्वाद्गुणः चित्त्वादन्तोदात्तः । मनीषा सुपांसुलुगितिविभक्तेर्डादेशः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यातेजिह्वामधुमतीसुमेधाअग्नेदेवेषूच्यतउरूची ।
तयेहविश्वाँअवसेयजत्रानासादयपायया चामधूनि ॥ ५ ॥

या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते ।
उरूची । तया । इह । विश्वान् । अवसे । यजत्रान् । आ ।
सादय । पायय । च । मधूनि ॥ ५ ॥

हेअग्ने तेतवमधुमतीउदकवतीसुमेधाःशोभनामेधाप्रज्ञायस्याःसा सर्वस्यज्ञापयित्री या जिह्वाज्वालाउरूचीबहुव्याप्तिः सती देवेषुमध्ये आह्वानार्थमुच्यते प्रेर्यते यद्वा मधुमती माधुर्यवती सुमेधाःशोभनप्रज्ञानोपेता उरूची महतइन्द्रादीनञ्चतिपूजयतीत्युरूची जिह्वा वाक् देवेष्वाह्वानार्थंप्रेर्यते .तयाजिह्वया यजत्रान्यजनीयान्देवान् विश्वान्देवानिह कर्मणि अस्माकमवसेरक्षणायआसादय उपवेशय किञ्च तान्विश्वान्देवान्मधूनिमदकरान्सोमान्पायय ॥ सुमेधाः नित्यमसिच्प्रजामेधयोरित्यसिच् । उच्यते वचपरिभाषणे कर्मणियक्रिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । उरूची अञ्चतेःक्विन् अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपइतिङीपउदात्तत्वम् । पायय पापानेइत्यस्यणौपरतःशाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुक् तिङउत्तरत्वादनिघातः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

याते॑अग्ने॒पर्व॑तस्येव॒धारास॑श्चन्तीपी॒पय॑द्देवचि॒त्रा ।
ताम॒स्मभ्यं॒प्रम॑तिंजातवेदो॒वसो॒रास्वं॑सुम॒तिंवि॒श्वज॑न्याम् ।६।२।

या । ते । अग्ने । पर्वतस्यऽइव । धारा । असश्चन्ती । पीपयत् ।
देव । चित्रा । ताम् । अस्मभ्यम् । प्रऽमतिम् । जातऽवेदः ।
वसो इति । रास्व । सुऽमतिम् । विश्वऽजन्याम् ॥ ६ ॥ २ ॥

देव दीप्यमान हेअग्ने चित्रानानारूपा असश्चन्ती अस्मदन्यत्रसङ्गतिमकुर्वाणा या ते तवप्रमतिः प्रकृष्टाबुद्धिःपीपयत् अपेक्षितफलदानेनास्मान्वर्धयति तत्रदृष्टान्तः—पर्वतस्येवधारा, यथा पर्वतस्यमेघस्यउदकस्यधाराओषधिवनस्पत्यादिषुसंगतिंकुर्वाणातान्वर्धयतितद्वत् वसोसर्वस्यवासयितः जातवेदः जातप्रज्ञ हे अग्ने तांप्रमतिंपरहितकरणसमर्थांबुद्धिमस्मभ्यंरास्व दत्स्व तथा विश्वजन्यां सर्वजनहितांसुमतिंशोभनांबुद्धिंदत्स्व ॥ असश्चन्ती सश्चतिर्गतिकर्मा शतरि उगितश्चेतिङीप् नञ्समासेनञ्स्वरः । पीपयत् पापाने ण्यन्तस्यलुङिचङिरूपं चङ्यन्यतरस्यामितिचङिपरतः

पूर्वस्योदात्तत्वं यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रमतिं तादौचनितिकृत्यतावितिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । रास्व रादाने व्यत्ययेनात्मनेपदं लोटिरूपम् आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वान्निघाताभावः ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

धेनुःप्रत्नस्येतिनवर्चंपञ्चमंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमाश्विनं तथाचानुक्रान्तं—धेनुर्नवाश्विनामिति । प्रातरनुवाकेआश्विनेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचास्यसूक्तस्यविनियोगः सूत्रितञ्च—धेनुःप्रत्नस्यकउश्रवदितिसूक्तेइति । व्यूढेदशरात्रेद्वितीयेछन्दोमेप्रउगशस्त्रे अयमाश्विनश्चतुर्थस्तृचः द्वितीयस्याग्निंवइतिखण्डेसूत्रितम्—धेनुःप्रत्नस्यकाम्यंदुहानाब्रह्माणइन्द्रोपयाहि विद्वानिति ।

तत्रप्रथमा—

धे॒नुःप्र॒त्नस्य॒काम्यं॒दुहा॑ना॒न्तःपु॒त्रश्च॑रति॒दक्षि॑णायाः ।
आद्यो॑त॒निंव॑हतिशु॒भ्रया॑मो॒षसः॒स्तोमो॑अ॒श्विना॑वजीगः ॥ १ ॥

धे॒नुः । प्र॒त्नस्य॑ । काम्य॑म् । दुहा॑ना । अ॒न्तरिति॑ । पु॒त्रः ।
च॒र॒ति॒ । दक्षि॑णायाः । आ । द्यो॒त॒निम् । व॒ह॒ति॒ । शु॒भ्रऽया॑मा ।
उ॒षसः॑ । स्तोमः॑ । अ॒श्विनौ॑ । अ॒जी॒ग॒रिति॑ ॥ १ ॥

धेनुःप्रीणयित्रीउषाः प्रत्नस्यपुरातनस्याग्नेःकाम्यंकमनीयंपयोदुहानादोग्ध्रीभवति दक्षिणायाउपसःपुत्रःसूर्यस्तस्याअन्तश्चरति उपसोनन्तरंशुभ्रयामा सूर्यकिरणसंपर्काच्छुभ्रतया यामोगमनंयस्यासौशुभ्रयामादिवसः द्योतनिंसर्वस्यप्रकाशकंसूर्यमावहति बिभर्ति अतउपसःपुराअश्विनौस्तोतुं स्तोमःस्तोत्रकारी होत्रादिरजीगः जागर्ति उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा याप्रापणे आतोमनिन् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । अजीगः जागृनिद्राक्षये लङितिपि अदादित्वाच्छपोलुक् आकारस्यईकारश्छान्दसः गुणेकृते हल्ङ्यादिनातिपोलोपः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सु॒युग्व॑हन्ति॒प्रति॑वामृ॒तेनो॒र्ध्वाभ॑वन्तिपि॒तरे॑व॒मेधाः॑ ।
जरे॑थाम॒स्मद्विप॒णेर्म॑नी॒षांयु॒वोरव॑श्चकृ॒माया॑त॒म॒र्वाक् ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वाम् । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति ।
पितराऽइव । मेधाः । जरेथाम् । अस्मत् । वि । पणेः । मनीषाम् ।
युवोः । अवः । चकृम । आ । यातम् । अर्वाक् ॥ २ ॥

हेअश्विनौ सुयुक् सुष्ठुरथेयोजिताअश्वाऋतेनसत्यभूतेनरथेनवांयुवांप्रतिवहन्ति यज्ञंप्रस्यागमनायधारयन्ति मेधाः यज्ञाश्च ऊर्ध्वाःयुष्मदभिमुखमूर्ध्वमुखाभवन्ति तत्रदृष्टान्तः–पितराइव यथापुत्राःपितरौमातापितरावभिलक्ष्यगच्छन्तितद्वत् अस्मदस्मत्तःसकाशात्पणेर्मनीषामासुरींबुद्धिंविजरेथां विशेषेणनाशयतं वयंतु युवोर्युवयोरवः हविर्लक्षणमन्नं चकृमकुर्मः युवामर्वाक्अस्मदाभिमुख्येनायातम् ॥ सुयुक् युजेःक्विप् सुपांसुलुगितिसुपोलुक् । पितरेव पितामात्रेतिपितुःशेषः सुपोडादेशः । जरेथां जॄष्वयोहानौ ण्यन्तस्य जनीजॄष्क्नसुरञ्जोमन्ताश्चेतिमित्त्वाद्वृद्ध्यभावः छन्दस्युभयथेतिआर्धधातुकत्वाण्णिलोपः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सुयुग्भिरश्वैःसुवृतारथेनदस्राविमंशृणुतंश्लोकमद्रेः ।
किमङ्गवांप्रत्यवर्तिंगमिष्ठाहुर्विप्रासोअश्विनापुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रौ । इमम् । शृणुतम् ।
श्लोकम् । अद्रेः । किम् । अङ्ग । वाम् । प्रति । अवर्तिम् ।
गमिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ सुयुग्भिः सुष्ठुयोजितैरश्वैःसुवृता पुनःपुनरावर्ततइतिवृच्चक्रं शोभनचक्रोपेतेनरथेनागत्य दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ युवामद्रेःआद्रियतेसर्वैरित्यद्रिःस्तोता तस्येमंश्लोकंस्तोत्रं शृणुतम् अङ्ग हेअश्विनौ विप्रासोमेधाविनः पुराजाः पुरातनाऋषयः वां युवामवर्तिमस्माकंवृत्तिहानिंप्रति गमिष्ठा अतिशयेनगन्तारावितिकिमाहुः किंकथयन्तीति किं नकथयन्तीत्यर्थः । प्रथमाष्टकेष्टमेध्यायेसुवृतारथेनेत्यादिगतम् । गमिष्ठा गन्तृशब्दादिष्ठनिरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आमन्येथामागतंकच्चिदेवैर्विश्वेजनासोअश्विनाहवन्ते ।
इमाहिवांगोऋजीकामधूनिप्रमित्रासोनददुरुस्रोअग्रे ॥ ४ ॥

आ । मन्येथाम् । आ । गतम् । कत् । चित् । एवैः । विश्वे । जनासः ।
अश्विना । हवन्ते । इमा । हि । वाम् । गोऽऋजीका । मधूनि ।
प्र । मित्रासः । न । ददुः । उस्रः । अग्रे ॥ ४ ॥

कच्चिदितिप्रश्ने हेअश्विनौ आमन्येथाम् इमांमदीयांस्तुतिंजानीतं किञ्च एवैर्गमनसाधनै-रश्वैरागतं यज्ञंप्रत्यागच्छतं विश्वेसर्वेजनासःस्तोतारः अश्विनाअश्विनौ वां युवांहवन्ते स्तुति-लक्षणाभिर्वाग्भिराह्वयन्ति किञ्च गोऋजीकागवांपयसामिश्रणोपेतानिमधूनिमदकराणिसोमर-सरूपाणिइमाइमानिहवींपि युवाभ्यांप्रददुरध्वर्य्वादयःप्रयच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः—मित्रासोन यथा मित्राणिमित्रेभ्योपेक्षितंददतितद्वत् उस्रः वसतिनमसीत्युस्रःसूर्यः अग्रे उषसोग्रेउदेति तस्मादाग-च्छतमितिभावः ॥ मन्येथां मनज्ञाने दिवादिः लोटिरूपम् । इमा सुपोडादेशः । गोऋजीका प्रकृ-त्यान्तःपादमितिएङःप्रकृतिभावः । ददुः दाण्दानेइत्यस्यलिट्युसिरूपं हियोगादनिघातः । उस्रः वसनिवासे स्फायितञ्चीत्यादिनारक् कित्त्वात्संप्रसारणं शासिवसिघसीनांचेतिषत्वाभा-वश्छान्दसः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तिरःपुरूचिदश्विनारजांस्याङ्गूषोवांमघवानाजनेषु ।
एहयातंपथिभिर्देवयानैर्दस्राविमेवांनिधयोमधूनाम् ॥ ५ ॥ ३ ॥

तिरः । पुरु । चित् । अश्विना । रजांसि । आङ्गूषः । वाम् ।
मघऽवाना । जनेषु । आ । इह । यातम् । पथिऽभिः । देवऽयानैः ।
दस्रौ । इमे । वाम् । निऽधयः । मधूनाम् ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ पुरूचित् बहून्यपिरजांसिस्थानानि तिरः स्वतेजसातिरस्कुर्वन्तौ वां युवाम् इहकर्माणि देवयानैः पथिभिर्मार्गैरायातम् आगच्छतं मघवाना धनवन्तौ हेअश्विनौ जनेषुस्तो-तृषु वां युवयोराङ्गूषः आसमन्ताद्घोषणीयंस्तोत्रंवर्तते दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ हेअश्विनौ वांयुवयोर्मधूनांमदकराणांसोमानामिमेनिधयः निधीयतेत्रसोमइतिनिधयःपात्रविशेषाःसन्ति तस्मादागच्छतमितिभावः ॥ आङ्गूषः आङ्पूर्वाद्घुषेःकर्मणिघञ् आघुष्यतइत्याघोषः घोइत्य-स्यपृषोदरादित्वाद्गूइत्यादेशः आङोनुनासिकश्छन्दसीत्यनच्यपि अनुनासिकश्छान्दसः यद्वा

अगिर्गत्यर्थः अस्मादङ्गूपइतिसूत्रेणोपच्प्रत्ययान्तोनिपातितः अङ्गतिगच्छतिदेवानित्यङ्गूपः स्तोत्रं अङ्गूपएवाङ्गूपः प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोणूप्रत्ययस्वरः । एहयातमित्यर्धर्चोगतः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अप्तोर्यामेतिरिक्तोक्थ्येवाकशस्त्रेपुराणमोकइतिचतस्रोविकल्पेनयाज्याः सूत्रितश्च—यदिनाधीयात्पुराणामोकःसख्यंशिवंवामितिचतस्रोयाज्याइति ।

सूक्तेषष्ठी—

पुराणमोकः सख्यंशिवंवांयुवोर्नराद्रविणंजह्नाव्याम् ।
पुनःकृण्वानाःसख्याशिवानिमध्वामदेमसहनूसमानाः ॥ ६ ॥

पुराणम् । ओकः । सख्यम् । शिवम् । वाम् । युवोः । नरा ।
द्रविणम् । जह्नाव्याम् । पुनरिति । कृण्वानाः । सख्या ।
शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समानाः ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ वांयुवयोःपुराणंपुरातनं सख्यंसखित्वम् ओकः सेव्यं शिवंकल्याणकरंभवति किञ्च हेनरा नरौ अस्मदीयस्यकर्मणोनेतारौ युवोःयुवयोर्द्रविणंधनंजह्नाव्यां जह्नुकुलजायां भवानि शिवानिसुखकराणि युवयोःसख्या सख्यानि पुनःपुनःकृण्वानाःकुर्वन्तःसमानाः हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्मित्रभूतावयंमध्वामदकरेणसोमेनयुवांसहयुगपत् नुक्षिप्रंमदेम हर्षयेम ॥ सख्यं सख्युर्भावइत्यर्थेसख्युर्यइतियप्रत्ययः । जह्नाव्यां जह्नोःसंबन्धिनीत्यर्थे तस्येदमित्यण् ओर्गुणः ह्रस्वदीर्घयोर्व्यत्ययः । मदेम मदीहर्षइत्यस्याशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः निघातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अश्विनावायुनायुवंसुदक्षानियुद्भिश्चसजोषसायुवाना ।
नासत्यातिरोअह्न्यंजुषाणासोमंपिबतमस्रिधासुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना । वायुना । युवम् । सुऽदक्षा । नियुत्ऽभिः । च ।
सऽजोषसा । युवाना । नासत्या । तिरःऽअह्न्यम् । जुषाणा ।
सोमम् । पिबतम् । अस्रिधा । सुदानू इति सुऽदानू ॥ ७ ॥

सुदक्षा शोभनसामर्थ्योपेतौयुवाना नित्यतरुणौ नासत्या नविद्यतेअसत्यंययोस्तौ सुदानू शोभनफलस्यदातारौ हेअश्विनौ वायुनानियुद्भिश्च सजोषसासजुषाणौ सोमविषयप्रीतियुक्तौ अश्विना अनुपक्षीणौ युवं युवांतिरोअह्न्यम् अह्नितिरोहिते हूयमानमिमं सोमंपिबतम् ॥ नियुद्भिः यौतेःक्विप् । तिरोअह्न्यम् अह्निभवमह्न्यं भवेछन्दसीतियत् तिरोभूतमह्न्यंयस्मिन्कालेसतिरोअह्न्यः बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अश्विना परि वामिषः पुरूचीरीयुर्गीर्भिर्यतमाना अमृध्राः ।
रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वाम् । इषः । पुरूचीः । ईयुः । गीःऽभिः ।
यतमानाः । अमृध्राः । रथः । ह । वाम् । ऋतऽजाः । अद्रिऽजूतः ।
परि । द्यावापृथिवी इति । याति । सद्यः ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ पुरूचीः पुरुतममञ्चन्तिगच्छन्तीतिपुरूचीः बहूनि इषोहविर्लक्षणान्यन्नानि वां युवां परीयुःपरितोगच्छन्ति तथा अमृध्राः केनाप्यतिरस्कृताः यतमानाः कर्मणिप्रवर्तमानाः स्तोतारः गीर्भिःस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्युवांपरिचरन्ति ऋतजा ऋतस्योदकस्यजनयिता ऋते यज्ञेप्रादुर्भवतीतिवा अद्रिजूतः स्तोतृभिराकृष्टः वांयुवयोःरथः द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सद्यस्तदानीमेवपरियातिह सर्वतःप्राप्नोतिखलु अश्विनोरथस्यवेगवत्त्वेमन्त्रवर्णः—योवामश्विनामनसोजवीयान्रथःस्वश्वोविशआजिगातीति[1] । अतःकारणादस्मदीयंयज्ञंप्रत्यागच्छतमितिभावः ॥ ईयुः इण्गतावित्यस्य लिटि दीर्घइणःकितीत्यभ्यासस्यदीर्घः पादादित्वादनिघातः । यतमानाः यतीप्रयत्नेइत्यस्यशानचिरूपं शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेशानचोलसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वेधातुस्वरः । ऋतजाः जनेर्विट् विड्वनोरित्यात्वम् । अद्रिजूतः जूइतिसौत्रोधातुः कर्मणिक्तः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदस्वरः ॥ ८ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ११७. २.

अथनवमी—

अश्विनामधुषुत्तमोयुवाकुःसोमस्तंपातमागतंदुरोणे ।
रथोहवांभूरिवर्पःकरिक्रत्सुतावतोनिष्कृतमागमिष्ठः ॥ ९ ॥ ४ ॥

अश्विना । मधुसुत्ऽतमः । युवाकुः । सोमः । तम् । पातम् ।
आ । गतम् । दुरोणे । रथः । ह । वाम् । भूरि । वर्पः ।
करिक्रत् । सुतऽवतः । निःऽकृतम् । आऽगमिष्ठः ॥ ९ ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ यःसोमः मधुषुत्तमः मधुरसमत्यन्तंप्रेरयन् युवाकुर्युवांकामयमानोवर्तते य-द्वा युवाकुर्वसतीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रितइत्यर्थः तमिमंसोमंपातं पिबतं दुरोणेऽस्माकंगृहेआगत-मागच्छतं भूरि प्रभूतं वर्पोवारकं तेजःसर्ववरणीयंधनंवा करिक्रत् पुनःपुनःकुर्वन् वांयु-वयोरथःसुतवतःसोममभिषुतवतोयजमानस्यनिष्कृतं निरित्येपसमित्येतस्यस्थानेइतियास्कः । संस्कारि यद्वा संस्कृतं गृहमागमिष्ठ ह अतिशयेनागच्छन्भवतिखलु ॥ युवाकुः यौतेः क-टिकुपिभ्यांकाकुरितिकाकुर्बाहुलकादस्मादपिभवति प्रत्ययस्वरेणमध्योदात्तः । करिक्रत् करोतेर्यं-ङ्लुकि शतरि दाधर्तिदर्धर्तिदर्धर्षीत्यादिनाचुत्वाभावेयणादेशेकृतेङ्गस्यानृकारान्तत्वादभ्यास-स्यरिगागमोनप्राप्नोतीतिसोपिनिपात्यते अभ्यस्तस्वरः । निष्कृतं करोतेरादिकर्मणिक्तः संस्क-र्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः थाथादिस्वरः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

मित्रोजनानितिनवर्चंपष्ठंसूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमैत्रं मित्रोमैत्रंचतुर्गायत्र्यन्तमित्यनुक्र-मणिका । आदितःपञ्चत्रिष्टुभः शिष्टाश्चतस्रोगायत्र्यः मित्रोदेवता अग्निहोत्रार्थेपयसिवर्पबि-न्दुपतनेमित्रोजनानित्यनयासमिधमादध्यात् । सूत्रितञ्च—मित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणइतिसमि-दाधानमिति ।

तत्रप्रथमा—

मित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणोमित्रोदाधारपृथिवीमुतद्याम् ।
मित्रःकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेमित्रायहव्यंघृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

१.नि० १२. ५.।

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार ।
पृथिवीम् । उत । द्याम् । मित्रः । कृष्टीः । अनिऽमिषा । अभि ।
चष्टे । मित्राय । हव्यम् । घृतऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

ब्रुवाणःस्तूयमानः शब्दंकुर्वाणोवा मित्रः प्रकर्षेणसर्वैर्मीयतेतथासर्वान्वृष्टिप्रदानेनत्रायतइतिवामित्रःसूर्यः जनान्कर्षकादिजनान् यातयति कृष्यादिकर्मसुप्रयत्नंकारयति तथामित्रएव पृथिवीम् उतापिचद्याम् एतावुभौलोकौवृष्टिद्वारान्नंयागांश्चजनयन् दाधारधारयति तथा सति मित्रःअनिमिषाअनिमिषणेनानुग्रहदृष्ट्याकृष्टीःकर्मवतोमनुष्यानभिचष्टे सर्वतःपश्यति एतत्सर्वंज्ञात्वा हेऋत्विजः घृतवदुपस्तरणाभिघारणयुक्तंहव्यं हवनयोग्यंपुरोडाशादिकं तस्मैमित्रायदेवायजुहोत जुहुत प्रयच्छतेत्यर्थः । उक्तार्थयास्कोब्रवीति–मित्रोजनान्यातयति ब्रुवाणःशब्दंकुर्वन्मित्रएवधारयतिपृथिवींचदिवंचमित्रःकृष्टीरनिमिषन्नभिविपश्यतीतिकृष्टयइतिमनुष्यनामकर्मवन्तोभवन्तिविकृष्टदेहावामित्रायहव्यंघृतवज्जुहोतीतिव्याख्यातंजुहोतिर्दानकर्मेति ॥ यातयति यतीप्रयत्नेइत्यस्यण्यन्तस्यलटिरूपम् । दाधार तुजादीनामित्यभ्यासस्यदीर्घः । जुहोत जुहोतेर्लोटि प्रत्ययस्यतबादेशः गुणःनिघातः ॥ १ ॥

देवसुवांहविष्षुमित्रस्यसत्यस्यप्रसमित्रेतियाज्या एषैवप्रातर्होमस्यकालात्ययनिमित्तेमैत्रे चरौयाज्या सूत्रितञ्च–प्रसमित्रमर्तोअस्तुप्रयस्वांस्त्वांनष्टवान्महिमायष्टच्छतइति । ततइष्टिर्मित्रःसूर्योमियोमहिनादिवंप्रसमित्रमर्तोअस्तुप्रयस्वानितिसंस्थितायामितिच ।

सूक्तेद्वितीया–

प्रसमित्रमर्तोअस्तुप्रयस्वान्यस्तआदित्यशिक्षतिव्रतेन ।
नहंन्यतेनजीयतेत्वोतोनैनमंहोअश्नोत्यन्तितोनदूरात् ॥ २ ॥

प्र । सः । मित्र । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्य ।
शिक्षति । व्रतेन । न । हन्यते । न । जीयते । त्वाऽऊतः ।
न । एनम् । अंहः । अश्नोति । अन्तितः । न । दूरात् ॥ २ ॥

हेआदित्यव्रतेनयज्ञेनयुक्तोयोमनुष्यःतेतुभ्यंशिक्षति हविर्लक्षणमन्नंददाति हेमित्र मर्तोमनुष्यः प्रयस्वानन्नवान्प्रास्तु प्रभवतु त्वोतस्त्वयारक्षितः समनुष्यः केनापिनहन्यते नबाध्यते नजीयते नाभिभूयतेच एनंतुभ्यंहविर्दत्तवन्तंपुरुषमंहःपापमन्तितःसमीपान्नाश्नोति नप्राप्नोति ।

१ नि० १०. २२.।

दूरादपिनप्राप्नोति शिक्षतिर्दानकर्मा व्यत्ययेनपरस्मैपदं यद्वृत्तयोगादनिघातः । जीयते जयतेःकर्मणियक्ि अकृत्सार्वधातुकयोरितिदीर्घः । त्वोतः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदस्वरः । अश्नोति अशूव्याप्तौ स्वादिः व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ २ ॥

देवव्रुवांहाविष्णुमित्रस्यसत्यस्यानुवाक्या । अनमीवासइळयामदन्तःप्रसमित्रमर्तोअस्तु प्रयस्वानितिसूत्रम् ।

सैषातृतीया–

अनमीवासइळंयामदंन्तोमितज्ञंवोवरिंमन्नापृंथिव्याः ।
आदित्यस्यंव्रतमुंपक्षियन्तोंवयंमित्रस्यंसुमतौस्याम ॥ ३ ॥

अनमीवासः । इळंया । मदंन्तः । मितऽज्ञंवः । वरिंमन् । आ ।
पृथिव्याः । आदित्यस्यं । व्रतम् । उपऽक्षियन्तंः । वयम् ।
मित्रस्यं । सुऽमतौ । स्याम ॥ ३ ॥

हेमित्र अनमीवासः रोगवर्जिताः इळयान्नेनमदन्तोमाद्यन्तःपृथिव्याःवरिमन्विस्तीर्णेप्रदेशे मितज्ञवः मितजानुकाः आयथाकामंसर्वत्रगच्छन्तः आदित्यस्यसंबन्धिव्रतंकर्मोपक्षियन्तः तस्य कर्मणःसमीपेनिवसन्तः तदीयंकर्मकुर्वाणाइत्यर्थः तादृशावयंमित्रस्यादित्यस्यसुमतौशोभना-यामनुग्रहबुद्ध्यांस्यामवर्तेमहि ॥ मदन्तःमदीहर्षेइत्यस्यशतरिव्यत्ययेनशप् । मितज्ञवः जानुशब्द-स्यज्ञुश्छान्दसः । वरिमन् उरुशब्दात्पृथ्वादित्वादिमनिच् प्रियस्थिरेत्यादिनावरादेशः सुपांसुलु-गितिसप्तम्यालुक् व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अयंमित्रोनंमस्यंःसुशेवोराजासुक्षत्रोअंजनिष्टवेधाः ।
तस्यंवयंसुमतौयज्ञियस्यापिंभद्रेसौमनसेस्याम ॥ ४ ॥

अयम् । मित्रः । नमस्यंः । सुऽशेवंः । राजा । सुऽक्षत्रः ।
अजनिष्ट । वेधाः । तस्यं । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियंस्य ।
अपिं । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ ४ ॥

अयंपूर्वमन्त्रेप्रतिपादितोमित्रः सूर्यः नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः सुशेवः शोभनसुखः सुखेनसेव्यइत्यर्थः राजा सर्वस्यजगतःप्रकाशप्रदानेनस्वामी सुक्षत्रःक्षत्रशब्देनबलमुच्यते शोभनबलोपेतः वेधाःसर्वस्यजगतोविधाता एवंगुणोपेतःसूर्यः अजनिष्ट प्रादुरभूत् तस्यएवंविधगुणोपेतस्ययज्ञियस्ययज्ञार्हस्यसूर्यस्यसुमतौशोभनायांबुद्ध्यांभद्रेकल्याणकारिणिसौमनसे . सौमनस्येपि यजमानावयं स्यामभवेम ॥ नमस्यः नमसिसाधुःतत्रसाधुरितियत् तित्स्वरितः । अजनिष्ट जनीप्रादुर्भावेइत्यस्यलुङिसिचिरूपम् । सौमनसे सुमनसइदमित्यर्थेतस्येदमित्यण्प्रत्ययस्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

म॒हाँआ॑दि॒त्योनम॑सोप॒सद्यो॑यात॒यज्ज॑नोगृण॒तेसु॒शेवः॑ ।
तस्मा॑ए॒तत्पन्य॑तमाय॒जुष्ट॑म॒ग्नौमि॒त्राय॑ह॒विराजु॑होत ॥५॥५॥

म॒हान् । आ॒दि॒त्यः । नम॑सा । उ॒प॒ऽसद्यः॑ । या॒त॒यत्ऽज॑नः ।
गृ॒ण॒ते । सु॒ऽशेवः॑ । तस्मै॑ । ए॒तत् । पन्य॑ऽतमाय ।
जुष्ट॑म् । अ॒ग्नौ । मि॒त्राय॑ । ह॒विः । आ । जु॒हो॒त ॥ ५ ॥ ५ ॥

योयमादित्योमहान् अतएवनमसानमस्कारेणोपसद्यः सर्वैरुपसदनीयः यातयज्जनः प्रातःप्रातःस्वस्वकर्मणिप्रवर्तनीयाजनायेनेतिसतथोक्तः गृणते स्तोत्रंकुर्वतेजनायसुशेवश्चभवति तस्मै पन्यतमाय स्तुत्यतमाय मित्रायादित्याय जुष्टंप्रीतिविषयमेतद्धविः अग्नावाजुहोतजुहुत ॥ यातयज्जनः यतीप्रयत्नेइत्यस्यण्यन्तस्यशतरिरूपं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरेप्राप्तेमरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । गृणते गृशब्दे शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पन्यतमाय पनतेरघ्न्यादित्वाद्यतियतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । जुष्टं नित्यंमन्त्रेइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अभिप्लवषडहेदशरात्रेचसप्तदशैकविंशादिस्तोमेसतिहोत्रकशस्त्रेष्वावापस्थानेपञ्चसप्तादिसंख्याकाऋच आवपनीयाः तत्रमैत्रावरुणशस्त्रेमित्रस्यचर्षणीधृतइत्याद्याश्चतस्रआवापार्थाः सूत्रितञ्च—मित्रस्यचर्षणीधृतइतिचतस्रोमैत्र्यइति ।

अथषष्ठी–

मित्रस्यंचर्षणीधृतोवोदेवस्यंसानसि ।
द्युम्नंचित्रश्रवस्तमम् ॥ ६ ॥

मित्रस्यं । चर्षणिऽधृतः । अवः । देवस्यं ।
सानसि । द्युम्नम् । चित्रश्रवःऽतमम् ॥ ६ ॥

चर्षणीधृतोमनुष्याणांवृष्टिप्रदानेनधारकस्यमित्रस्यदेवस्यसंबन्धिअवोन्नं सानसि सर्वैः संभजनीयं द्युम्नं त्वदीयंधनंच चित्रश्रवस्तमम् अतिशयेनचायनीयकीर्तियुक्तम् ॥ सानसि सनोतेःसानसिपर्णसीत्यादिनासिच्प्रत्ययान्तत्वेननिपातनादुपधावृद्धिः चित्त्वादन्तोदात्तः स्वमोरितिस्वमोर्लुक् ॥ ६ ॥

प्रातर्होमस्यकालात्ययेमैत्रेष्टिः तस्यामभियोमहिनेत्यनुवाक्या सूत्रितञ्च—अभियोमहिनादिवं प्रसमित्रमर्तोअस्तुप्रयस्वानिति ।

सैषासप्तमी–

अभियोमहिनादिवंमित्रोबभूवसप्रथाः।
अभिश्रवोभिःपृथिवीम् ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवंम् । मित्रः । बभूवं ।
सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीम् ॥ ७ ॥

योमित्रः महिना स्वकीयेनमहिम्ना दिवमन्तरिक्षमभिबभूवाभिभवति समित्रः सप्रथाः प्रथःप्रसिद्धिः कीर्तिः तत्सहितःश्रवोभिर्वृष्टिद्वाराउत्पादितैरन्नैः पृथिवीमप्यभिभवति बहुन्नयुक्तांकरोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः प्रथप्रख्याने असुन् वोपसर्जनस्येतिसहस्यसभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

मित्रायपञ्चयेमिरेजनाअभिष्टिशवसे ।
सदेवान्विश्वान्बिभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पञ्च । येमिरे । जनाः । अभिष्टिऽशवसे ।
सः । देवान् । विश्वान् । बिभर्ति ॥ ८ ॥

पञ्चजनाः निषादपञ्चमाश्चत्वारोवर्णा अभिष्टिशवसेशत्रूणामभिगन्तृबलयुक्तायमित्राययेमिरे हवींष्युद्यच्छन्ति सताहशोमित्रः विश्वान्सर्वान्देवान्बिभर्ति स्वस्वरूपतयाधारयति ॥ अभिष्टिशवसे इषेर्मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिन् तादौचनितीत्यभेरन्तोदात्तत्वं शकन्ध्वादित्वात्पररूपत्वं बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

मित्रोदेवेष्वायुषुजनायवृक्तबर्हिषे । इषइष्टव्रताअकः ॥९॥६॥
मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽबर्हिषे ।
इषः । इष्टऽव्रताः । अकरित्यकः ॥ ९ ॥ ६ ॥

मित्रोभगवानादित्योदेवेपुद्योतमानादिगुणयुक्तेपु आयुपुमनुष्येपुमध्येयोजनोवृक्तबर्हिः वृक्तंलूनंबर्हिर्येनसः लवनासादनपूर्वंहविषोदाता ऋत्विगित्यर्थः तस्मैवृक्तबर्हिपे जनाय इष्टव्रताः इष्टानिकल्याणानिव्रतानिकर्माणियाभिः सिध्यन्तिताइषः तादृशान्यन्नानि अकःकरोति तस्मैदद्दातीत्यर्थः ॥ वृक्तबर्हिषे ओव्रश्चूछेदने कर्मणिनिष्ठायां यस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अकः करोतेर्लुङि च्लेर्मन्त्रेवृषेत्यादिनालुक् सिपोहल्ङ्याबादिलोपः निघातः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

इहेहवइतिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तं वैश्वामित्रंजागतमृभुदेवताकम् अन्त्यत्रृयृत्त्वइन्द्रदेवताकश्च तथाचानुक्रान्तम्—इहेहसप्तार्भवंजागतंत्र्यृचोन्त्यऐन्द्रश्चेति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः आद्याश्चतस्रः पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआर्भवनिविद्धानीयाः सूत्रितञ्च—इहेहवइतिचतस्रइति ।

तत्रप्रथमा—

इहेहवोमनसाबन्धुतानरउशिजोजग्मुरभितानिवेदसा ।
याभिर्मायाभिःप्रतिजूतिवर्पसःसौधन्वनायज्ञियंभागमानश ॥ १ ॥

इहऽइह । वः । मनसा । बन्धुता । नरः । उशिजः । जग्मुः ।
अभि । तानि । वेदसा । याभिः । मायाभिः । प्रतिजूतिऽवर्पसः ।
सौधन्वनाः । यज्ञियम् । भागम् । आनश ॥ १ ॥

हेऋभवः वोयुष्माकंबन्धुता बध्नन्तिफलेनसंयोजयन्तीतिबन्धवः कर्माणि तेषांभावोबन्धुताइहेहसर्वत्रमनसासर्वैर्ज्ञायते नरःहेमनुष्याः ऋभवः उशिजः यज्ञभागंकामयमानाभवन्तः वेदसायज्ञभागप्रापककर्मविषयज्ञानेनतानितादृशानिकर्माणि अभिजग्मुःप्राप्नुवन्ति कानितानि मायाभिः मीयन्तेज्ञायन्तेइतिमायाः कर्माणि याभिर्मायाभिः यैःकर्मभिः प्रतिजूतिवर्पसः प्रतिपक्षाभिभवनशीलतेजोयुक्ताः सौधन्वनाः सुधन्वनामाङ्गिरसःपुत्रःकश्चिदृषिस्तस्यपुत्राः सौधन्वनाः ते चत्रयः ऋभुर्विभ्वावाजइति एतन्नामकायूयं यज्ञियंयज्ञार्हंभागंसोमपानादिलक्षणम् आनश व्याप्ताःस्थ तथाचमन्त्रवर्णः—ऋभुर्विभ्वावाजोदेवाँअगच्छतस्वपसोयज्ञियंभागमैतनेति । अयमर्थोब्राह्मणेपि—ऋभवोवैदवेपुतपसासोमपीथमभ्यजयन्नित्यत्रोपाख्यानपूर्वकंस्पष्टमभिहितः । यद्वा नरः कर्मणांनेतारोहेऋभवः उशिजःकामयमानाः वेदसाहविर्लक्षणेनधनेनयुक्ताःस्तोतारः वोयुष्माकं तानि चमसभक्षणादीनिकर्माणि बन्धुताबन्धुतयासख्येनमनसाजग्मुरभिगच्छन्ति कानीत्याशङ्क्यामाह—यैश्चमसभक्षणादिभिःकर्मभिर्यज्ञार्हंभागंयूयमाप्नुत तान्यभिगच्छन्ति युष्माकंबुद्धिनैपुणानिचिन्तयन्तीत्यर्थः ॥ इहेह नित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनं परस्याम्रेडितत्वादनुदात्तत्वेपूर्वपदस्वरः । बन्धुता बन्धबन्धने शृस्वृस्निहीत्यादिनाकर्तरिउप्रत्ययः समूहेइत्यर्थेग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल् इतितल् लित्स्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

याभिःशचीभिश्चमसाँअपिंशतययाधियागामरिणीतचर्मणः ।
येनहरीमनसानिरतक्षततेनदेवत्वमृभवःसमानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया ।
गाम् । अरिणीत । चर्मणः । येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतक्षत ।
तेन । देवऽत्वम् । ऋभवः । सम् । आनश ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ३.३.५। २ ऐ० ब्रा० ३, ३०।

हेऋभवः याभिःशचीभिःशक्तिभिश्चमसान्चतुरः अपिंशत विभक्तवन्तःस्थ ययाधिया प्रज्ञयागामृतामरिणीतचर्मणः चर्मणायोजनात्प्रापितवन्तःस्थ येनमनसाप्रज्ञानेनहरीएतन्नामका-विन्द्रस्याश्वौनिरतक्षत नितरामकुरुत तथाचमन्त्रवर्णः—यइन्द्रायवचोयुजाततक्षुर्मनसाहरीइति । तेनसर्वेणानेनकर्मणादेवत्वंयज्ञभागार्हत्वलक्षणंदेवभावंसमानश सम्यक्प्राप्ताःस्थ ॥ अपिंशत पिशअवयवे तुदादिः तस्यलङि मध्यमेरूपंयद्वृत्तयोगादनिघातः अरिणीत रीगतिरेषणयोः क्र्यादिःतस्यलङिरूपम् अत्रापिपूर्ववदनिघातः । निरतक्षत तक्षूत्वक्षूतनूकरणे लङिरूपं पूर्ववद-निघाते तिङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः अनुदात्तः । आनश अश्नोतेर्लिटिरूपं निघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रस्यसख्यमृभवःसमानशुर्मनोर्नपातोअपसोदधन्विरे ।
सौधन्वनासोअमृतत्वमेरिरेविष्ट्वीशमीभिःसुकृतःसुकृत्यया ॥ ३

इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम् । आनशुः । मनोः । नपातः ।
अपसः । दधन्विरे । सौधन्वनासः । अमृतऽत्वम् । आ । ईरिरे ।
विष्ट्वी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥

मनोर्नपातः मनुष्यस्याङ्गिरसःपुत्राःअपसः यागादिलक्षणकर्मवन्तः ऋभवः इन्द्रस्यसख्यं समानख्यानत्वंसमानशुः सम्यक्प्राप्नुवन् तथा इन्द्रस्यसख्यंप्राप्तास्तेऋभवःदधन्विरे पूर्वंमनुष्य-त्वेनमरणयोग्याअपिइदानीमिन्द्रस्यसख्येनप्राणान्धारयन्ति तथाचमन्त्रवर्णः—अधारयन्तवह्नयः इति । सौधन्वनासःसुधन्वनामकस्यऋषेःपुत्राऋभवःसुकृतःशोभनकर्माणः सन्तः प्रभूतैःशमीभिः देवत्वप्राप्तिप्रतिबन्धानिवारणहेतुभिःकर्मभिःसुकृत्यया शोभनेनकर्मणाच विष्ट्वीव्याप्य अमृत-त्वमेरिरे देवत्वंप्रापुः तथाचमन्त्रान्तरमाम्नायते—मर्तासः सन्तोअमृतत्वमानशुरिति ॥ नपातः नभ्राण्नपादित्यादिनानञःप्रकृतिभावः । दधन्विरे धविर्गत्यर्थः व्यत्ययेनात्मनेपदं लिटिरूपम् । ईरिरे ईरगतौ मन्त्रत्वादाम्नभवति निघातः । सुकृत्यया करोतेर्भावे कृञःशचेतिक्यप् प्रत्यय-स्यव्यत्ययेनान्तोदात्तत्वं समासेकृदुत्तरपदस्वरः ॥ ३ ॥

---

१ ऋ. सं. १. २. १. । २ ऋ० सं० १. ३. ३. । ३ ऋ० सं० १. ७. ३०. ।

अथचतुर्थी–

इन्द्रेणयाथसरथंसुतेसचाँअथोवशानांभवथासहश्रिया ।
नवःप्रतिमैसुकृतानिवाघतःसौधन्वनाऋभवोवीर्याणिच ॥ ४ ॥

इन्द्रेण । याथ । सऽरथम् । सुते । सचा । अथो इति । वशानाम् ।
भवथ । सह । श्रिया । न । वः । प्रतिऽमै । सुऽकृतानि ।
वाघतः । सौधन्वनाः । ऋभवः । वीर्याणि । च ॥ ४ ॥

हेऋभवः यूयम् इन्द्रेणसचा सह सरथं समानमेकंरथमारुह्य सुते अभिषुतसोमवतियज्ञे याथ गच्छथ अथोअनन्तरम् इन्द्रेणसहैकरथमारूढायूयं वशानाम् उश्यतेकाम्यते यजमानेनस्वर्गादिलक्षणंफलमेभिरितिवशामनुष्याः तेषां श्रियास्तुतिहविरादिरूपयासहिताः भवथ हेसौधन्वनाः सुधन्वनःपुत्रा वाघतः अमृतत्वादिलक्षणफलस्यवोढारः मेधाविनो वेतियास्कः । तादृशाहेऋभवः वोयुष्माकंसुकृतानि देवस्यप्रापकाणिशोभनानिकर्माणिनप्रतिमै प्रतिमातुमियत्तयापरिच्छेत्तुंनकेनापिशक्यानि तथा वीर्याणि युष्माकंसामर्थ्यानिच नैवप्रतिमातुंशक्यानि ॥ वशानां वशकान्तौ वशिरण्योरुपसंख्यानमितिकरणेप्प्रत्ययः प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः वशाशब्दोवन्ध्यावचनश्चेदन्तोदात्तोभवति वशामेषाअवसृष्टासआहुताइति । वः युष्मच्छब्दस्यषष्ठीबहुवचनेवसादेशः निघातः । प्रतिमै माङ्माने विचू प्रतिमाप्रतिमानंतस्यचतुर्थ्येकवचनेआतोलोपश्छान्दसः एकादेशस्वरः ॥ ४ ॥

आभिप्लविकेपञ्चमेहनिवैश्वदेवशस्त्रे इन्द्रऋभुभिरित्यार्भवस्तृचः सूत्रितश्च–घृतवती भुवनानामभिश्रियेन्द्रऋभुभिर्वाजवद्भिरितित्र्यृचावितिं । आद्यातृतीयसवनेहोतुःप्रस्थितयाज्या सूत्रितश्च–इन्द्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमिन्द्रावरुणासुतपाविमंसुतामिति ।

सैषापञ्चमी–

इन्द्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितंसुतंसोममावृषस्वागभस्त्योः ।
धियेषितोमघवन्दाशुषोगृहेसौधन्वनेभिःसहमत्स्वानृभिः॥ ५॥

---

१ नि० ११.९६ । २ ऋ० सं०८. ४.२२. ।

इन्द्र । ऋभुऽभिः । वाजवत्ऽभिः । सम्ऽउक्षितम् । सुतम् ।
सोमम् । आ । वृषस्व । गभस्त्योः । धिया । इषितः । मघऽवन् ।
दाशुषः । गृहे । सौधन्वनेभिः । सह । मत्स्व । नृऽभिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र वाजवद्भिः वाजोनामऋभूणांभ्राता यद्वा वाजोन्नं तत्सहितैर्ऋभुभिःसहितस्त्वं समुक्षितं सम्यगद्भिःसिक्तंग्रावभिःसुतंसोमं गभस्त्योः बप्सत्यदन्त्याभ्यामन्नमिति गृह्णन्ति पदार्थानाभ्यामितिवागभस्ती बाहू तयोर्बाह्वोरावृषस्व आक्षारय ग्रहमुभाभ्यांगृहीत्वासोमंपिबेत्यर्थः हेमघवन् धनवन् हेइन्द्र धिया स्तोत्ररूपेणकर्मणा इषितः प्रेरितस्त्वं दाशुषोहविर्दत्तवतोयजमानस्यगृहे सौधन्वनेभिः सुधन्वनःपुत्रैर्नृभिर्मनुष्यैर्ऋभुभिःसह साकंमत्स्व सोमपानेनहृष्टोभव ॥ समुक्षितम् उक्षसेचने कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः । गभस्त्योः भसभर्त्सनदीप्त्योरित्यस्माद्धसेर्गट्चेतिसूत्रेणतिप्रत्ययोधातोर्गडागमश्च यद्वा गृह्णातेः पृषोदरादित्वादेवंरूपंनेयम् । मत्स्व मदिस्तुत्यादिषु लेटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक्निघातः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

इन्द्रंऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेहनोस्मिन्त्सवनेशच्यापुरुष्टुत ।
इमानितुभ्यंस्वसराणियेमिरेव्रतादेवानांमनुषश्चधर्मभिः ॥६॥

इन्द्र । ऋभुऽमान् । वाजऽवान् । मत्स्व । इह । नः । अस्मिन् ।
सवने । शच्या । पुरुऽस्तुत । इमानि । तुभ्यम् । स्वसराणि ।
येमिरे । व्रता । देवानाम् । मनुषः । च । धर्मऽभिः ॥ ६ ॥

पुरुष्टुत बहुभिःस्तुत हेइन्द्र ऋभुमान् ऋभुणातद्वान् वाजवान् वाजेनऋभोर्भ्रात्रायुक्तः शच्या इन्द्राण्याकर्मणावासहितःसन् नोऽस्माकमिहकर्मण्यस्मिन्तृतीयसवने मत्स्व हृष्टोभव हेइन्द्र तुभ्यं त्वदर्थमिमानि स्वसराण्यहानियेमिरे तवसोमपानार्थंत्रिषुसवनेषुनियतान्यासते किंच देवानामग्न्यादीनां व्रता व्रतानि कर्माणिचमनुषोमनुष्यस्यधर्मभिःकर्मभिः साकंत्वदर्थंनियतान्यासते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इन्द्रंऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निहस्तोमंजरितुरुपयाहियज्ञियम् ।
शतंकेतेभिरिषिरेभिरायवेसहस्रणीथोअध्वरस्यहोमनि ॥ ७ ॥

इन्द्र॑ । ऋ॒भुऽभि॑ः । वा॒जिऽभि॑ः । वा॒जय॑न् । इ॒ह । स्तोम॑म् ।
ज॒रि॒तुः । उप॑ । या॒हि॒ । य॒ज्ञिय॑म् । श॒तम् । केतै॑भिः ।
इ॒षि॒रेभि॑ः । आ॒यवे॑ । स॒हस्र॑ऽनीथः । अ॒ध्व॒रस्य॑ । होम॑नि ॥ ७ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वाजिभिः वाजयुक्तैर्ऋभुभिःसहितस्त्वं वाजयन्स्तोतुर्वाजमन्नंकुर्वाणइह यज्ञे यज्ञियं यज्ञार्हं जरितुःस्तोमं स्तोत्रमुपयाहि आगच्छ पुनःकिंविशिष्टः केतेभिःकेत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरितिकेताःप्राज्ञामरुतःतैः शतंशतसंख्याकैरिषिरेभिरिषिरैर्गमनकुशलैरश्वैः सहितःआयवे मनुष्याय यजमानायसहस्रनीथः बहुप्रकारनयनोपेतः अध्वरस्य नविद्यते ध्वरोहिंसायस्य तादृशस्य सोमस्य होमनि होमे आगच्छेतिशेषः ॥ वाजयन् वाजंकरोतीतिणिच् णाविष्ठवदितीष्ठवद्भावात्तुरिष्ठेमेयःस्वितिटिलोपः । केतेभिः कितज्ञाने घञ् ञित्त्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

उपोवाजेनेतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं वैश्वामित्रमुषोदेवताकं तथाचानुक्रान्तम्—उपऔषस्यमिति प्रातरनुवाकेउषःक्रतौआश्विनशस्त्रेचत्रैष्टुभेछन्दस्येतस्यसूक्तस्यविनियोगः सूत्रितञ्च—उपो वाजेनेदमुत्यादिति ।

तत्रप्रथमा—

उषो॒वाजे॑नवाजिनि॒प्रचे॑ता॒ःस्तोमं॑जुषस्वगृण॒तोम॑घोनि ।
पु॒रा॒णीदे॑वियुव॒तिःपुरं॑धि॒रनु॑व्र॒तंच॑रसिविश्ववारे ॥ १ ॥

उष॑ः । वाजे॑न । वा॒जि॒नि॒ । प्रऽचे॑ताः । स्तोम॑म् । जु॒ष॒स्व॒ ।
गृ॒ण॒तः । म॒घो॒नि॒ । पु॒रा॒णी । दे॒वि॒ । यु॒व॒तिः । पुर॑म्ऽधिः ।
अनु॑ । व्र॒तम् । च॒र॒सि॒ । वि॒श्व॒ऽवा॒रे॒ ॥ १ ॥

वाजेन वाजिनि अन्नेनान्नवति तथाचमन्त्रः—संवाजैर्वाजिनीवतीति[1] । मघोनि धनवति हेउषः प्रेचताः प्रकृष्टज्ञानवतीसती गृणतस्तवस्तोत्रंकुर्वतस्तोतुःस्तोमंस्तोत्रंजुषस्व यद्वा वाजेन

---

१ ऋ० सं० १. ४८. ०

हविर्लक्षणेनान्नेनसह स्तोमंजुषस्वेतिसंबन्धः विश्ववारे विश्वैःसर्वैर्वरणीये हेउषोदेवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वत् शोभमाना सुसंकाशामातृमृष्टेवयोपेतिर्वत् पुरन्धिः पुरुबहुधीः स्तोत्रलक्षणंकर्मयस्याःसा बहुस्तोत्रवती पुरन्धिर्बहुधीरितियास्कः । पुरन्धिः शोभमानावाए वंविधगुणोपेतात्वम् अनुव्रतं यज्ञकर्माभिलक्ष्यचरसि यष्टव्यतयावर्तसे ॥ मघोनि मघशब्दा- न्मतुबर्थे छन्दसीवनिपाविितिवनिप् स्त्रियाम् ऋन्नेभ्योङीप् श्वयुवमघोनामतद्धितेइतिसंप्रसार- णेकृतेगुणः संबुद्धौअम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः निघातः । पुराणी पुराणशब्दःपुराणप्रोक्तेष्वित्यन्तोदा- त्तत्वेननिपातितः टिड्ढाणञितिङीप् अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपइत्यन्तोदात्तत्वम् । पुरन्धिः पृषोदरादित्वादुकारस्यअमादेशः ईकारस्यह्रस्वश्च आद्युदात्तप्रकरणेदिवोदासादीनांछन्दस्युपसंख्या- नमित्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

उषोदेव्यमर्त्याविभाहिचन्द्ररथासूनृताईरयन्ती ।
आत्वावहन्तुसुयमासो अश्वाहिरण्यवर्णांपृथुपाजसोये ॥ २ ॥

उषः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चन्द्रऽरथा । सूनृताः ।
ईरयन्ती । आ । त्वा । वहन्तु । सुऽयमासः । अश्वाः ।
हिरण्यऽवर्णाम् । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

हेउषोदेवि अमर्त्या मरणधर्मरहिताचन्द्ररथासुवर्णमयरथोपेतासूनृताःप्रियसत्यरूपावाचः ईरयन्ती उच्चारयन्ती तथाचमन्त्रवर्णः–सुम्नावरीसूनृताईरयन्तीति[1] । तादृशीत्वंविभाहि सूर्यकिर- णसंबन्धाद्विशेषेणदीप्यस्व पृथुपाजसः प्रभूतबलयुक्ताअरुणवर्णायेअश्वाविद्यन्ते सुयमासः सुष्ठु नियन्तुंशक्यारथेयोजितास्तेअश्वाः हिरण्यवर्णांत्वात्वामावहन्तु ॥ सुयमासः यमेरकृच्छ्रार्थेखल् लित्स्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उषःप्रतीचीभुवनानिविश्वोर्ध्वातिष्ठस्यमृतस्यकेतुः ।
समानमर्थंचरणीयमानाचक्रमिवनव्यस्यावंवृत्स्व ॥ ३ ॥

१ ऋ० सं० २. १. ६. । २ नि० ६. १३. । ३ ऋ० सं० १. ८. ३.

उषः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि ।
अमृतस्य । केतुः । समानम् । अर्थम् । चरणीयमाना ।
चक्रम्ऽइव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥ ३ ॥

हेउषोदेवि विश्वासर्वाणिभुवनानिभूतजातानि प्रतीची प्रत्याभिमुख्येनाञ्चतिप्राप्नोतीतिप्रतीची अमृतस्यमरणधर्मरहितस्यसूर्यस्यकेतुःप्रज्ञापयित्रीत्वम् ऊर्ध्वानमस्युन्नतातिष्ठसि नव्यसि पुनःपुनर्जायमानतयानवतरे हेउषोदेवि अर्थमर्यतेगम्यतेयस्मिन्नित्यर्थोमार्गः समानमेकंमार्गम् उदयात्प्राचीनकाललक्षणंचरणीयमाना . चरितुमिच्छन्तीत्वमाववृत्स्व पुनःपुनस्तस्मिन्मार्गेआवृत्तामव तत्रदृष्टान्तः—चक्रमिव यथानभसिचरितुः सूर्यस्यरथाङ्गंपुनःपुनरावर्ततेतद्वत् ॥ प्रतीची प्रतिपूर्वादञ्चतेःक्विन् अञ्चतेश्चोपसंख्यानमितिङीप् अचइत्यकारलोपे चावितिदीर्घः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तः । केतुः चायृपूजानिशामनयोरित्यस्माच्चायःकीचेतितुःकीइत्यादेशः आर्धधातुकलक्षणोगुणः । अर्थम् अर्तेस्थन्प्रत्ययः । नव्यसि नवशब्दादीयसुनिङीपिरूपम् ईकारलोपश्छान्दसः । ववृत्स्व वृतुवर्तने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः ? ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अवस्यूमेवचिन्वतीमघोन्युषायातिस्वसरस्यपत्नी ।
स्व१र्जनन्तीसुभगासुदंसाआन्तादिवःपप्रथआपृथिव्याः ॥ ४ ॥

अव । स्यूमऽइव । चिन्वती । मघोनी । उषाः । याति ।
स्वसरस्य । पत्नी । स्वः । जनन्ती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ ।
अन्तात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥ ४ ॥

येयमुषाः स्यूमेव वस्त्रमिव विस्तृतंतमोवचिन्वती अवचयमपक्षयंप्रापयन्ती मघोनी धनवती स्वसरस्य सुष्ठुअस्यतिक्षिपतितमइतिस्वसरःसूर्योवासरोवा तस्यपत्नीसतीयाति गच्छति स्वःस्वकीयंतेजः जनन्तीजनयन्ती सुभगा सुधना सौभाग्ययुक्तावा सुदंसाः शोभनाग्निहोत्रकर्मासेयमुषाः दिवोद्युलोकस्यआन्तात्पृथिव्याश्चान्तादवसानात् पप्रथे प्रथतेप्रकाशतइत्यर्थः ॥ स्यूमेव षिवुतन्तुसंताने अविषिविशुषिभ्यःकिदितिमन्प्रत्ययः च्छ्वोःशूड्नुनासिके चेत्यूठ् यणादेशः सुपांसुलुगितिशेर्लुक् नित्वादाद्युदात्तः । चिन्वती शतुरनुमइतिङीपउदात्त-

त्वम् । जनन्ती जनजननेइत्यस्यण्यन्तस्यशतरिरूपं छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वेन णिलोपः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अच्छांवोदे॒वीमु॒षसंँवि॒भा॒तींप्रवौभरध्वं॒नमंसासुवृ॒क्तिम् ।
ऊ॒र्ध्वंमंधु॒धादि॒वि॒पाजोंअश्रे॒त्प्ररौच॒नारुं॒चेर॒ण्वसंन्दृक् ॥ ५ ॥

अच्छं । व॒: । दे॒वीम् । उ॒षसंम् । वि॒ऽभा॒तीम् । प्र । व॒: । भ॒र॒ध्व॒म् ।
नमंसा । सु॒ऽवृ॒क्तिम् । ऊ॒र्ध्वम् । म॒धु॒ऽधा । दि॒वि । पाजं: ।
अ॒श्रे॒त् । प्र । रो॒च॒ना । रु॒रु॒चे॒ । र॒ण्वऽसंन्दृक् ॥ ५ ॥

हेस्तोतारः वोयुष्मानच्छाभिलक्ष्यविभातीं शोभमानामुपसंदेवींप्रति वोयुष्माकंसंनन्धिनानमसानमस्कारेणसह सुवृक्तिं शोभनांस्तुतिंप्रभरध्वं यूयंकुरुत मधुधा मधुराणिस्तुतिलक्षणानिवाक्यानिदधातीतिमधुःस्तोमः तंधारयतीतिवा यद्वा मधुधा आदित्यस्यधात्री यद्वा अवग्रहाभावादव्युत्पन्नावयवमखण्डमिदंपदम् उपोनाम सेयमुषाः दिविनभस्यूर्ध्वम् ऊर्ध्वाभिमुखंपाजस्तेजःअश्रेत् श्रयति तथा रोचना रोचनशीलारण्वसंदृक् रमणीयदर्शनोषाः प्ररुरुचे प्रकर्षेणदीप्यते यद्वा रोचना लोकान्प्ररुरुचे प्रकर्षेणस्वतेजसादीपयति तथाचमन्त्रवर्णः–व्युच्छन्तीहिरश्मिभिर्विश्वमाभासिरोचनमिति ॥ रण्वेसंदृक् रवेर्गत्यर्थस्याच्प्रत्ययः इदित्त्वान्नुमागमः संपूर्वाद्दृशेःक्विन् बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

ऋ॒तावंरीदि॒वो अ॒र्कैरंवो॒ध्यारे॒वती॒रोदंसीचि॒त्रमंस्थात् ।
आ॒य॒तीमंग्नउ॒षसंँवि॒भा॒तींवा॒ममेषि॒द्रविं॒णंभिक्षंमाणः ॥ ६ ॥

ऋ॒तऽवंरी । दि॒वः । अ॒र्कैः । अ॒बो॒धि॒ । आ । रे॒वतीं । रोदं॒सी इतिं ।
चि॒त्रम् । अ॒स्था॒त् । आ॒ऽय॒तीम् । अ॒ग्ने॒ । उ॒षसंम् । वि॒ऽभा॒तीम् ।
वा॒मम् । ए॒षि॒ । द्र॒विंणम् । भिक्षंमाणः ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. ६. ।

ऋतावरी सत्यवती येयमुषाः दिवोद्युलोकादर्कैस्तेजोभिरबोधि सर्वैर्ज्ञायते ततः रेवती धनवती येयं रोदसीद्यावापृथिव्यौचित्रंनानाविधरूपयुक्तंयथाभवतितथाअस्थात् सर्वतोव्याप्यतिष्ठति हेअग्ने आयतीं त्वदभिमुखमागच्छन्तींविभातींभासमानामुषसमुषोदेवींभिक्षमाणो हवींषियाचमानस्त्वं वामं वननीयंद्रविणम् अग्निहोत्रादिलक्षणंधनम् एषिप्राप्नोषि ॥ अबोधि बुधअवगमने कर्मणिलुङि चिण्भावकर्मणोरितिचिण् चिणोलुक् । रेवती रयिशब्दात्मतुप् छन्दसीरइतिवत्वं रयेर्मतौबहुलमितिसंप्रसारणं परपूर्वत्वे गुणः उगितश्चेतिङीप् रेशब्दाच्चोपसंख्यानमितिमतुपउदात्तत्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ऋतस्यबुध्नउषसामिषण्यन्वृषामहीरोदसीआविवेश ।
महीमित्रस्यवरुणस्यमायाचन्द्रेवभानुंविदधेपुरुत्रा ॥ ७ ॥ ८ ॥

ऋतस्य । बुध्ने । उषसाम् । इषण्यन् । वृषा । मही इति । रोदसी इति ।
आ । विवेश । मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया ।
चन्द्राऽइव । भानुम् । वि । दधे । पुरुऽत्रा ॥ ७ ॥ ८ ॥

वृषा वृष्टिद्वारापांप्रेरकः आदित्यः ऋतस्याग्निहोत्रादिकर्मकरणेसत्यभूतस्याह्नोबुध्नेमूलेउपसामिषण्यन् प्रेरणंकुर्वन् महीमहत्यौरोदसीद्यावापृथिव्यौआविवेश सर्वतःप्रविष्टवान् यद्वा वृषा वर्षिता इषण्यन्सर्वतोगच्छन् उषःसंबन्धीरश्मिसमूहोरोदसीद्यावापृथिव्यावाविष्टवानितियोजनीयं ततउषाः महीमहती मित्रस्यवरुणस्यमित्रावरुणयोर्मायाप्रभारूपासती चन्द्रेवसुवर्णानीव भानुंस्वप्रभांपुरुत्रा बहुपुदेशेषुविदधे विदधाति सर्वत्रप्रसारयति ॥ मही अल्लोपश्छान्दसः । पुरुत्रा देवमनुष्येत्यादिनाधिकरणेत्राप्रत्ययः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

इमाउवामित्यष्टादशर्चंनवमंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका—इमाउद्व्यूनैन्द्रावरुणबार्हस्पत्यपौष्णसावित्रसौम्यमैत्रावरुणाद्व्यृचाः अन्त्योजमदग्न्यार्षोवा चतुर्थ्याद्यागायत्र्यइति । कृत्स्नस्यविश्वामित्रऋषिः अन्त्यस्यव्यृचस्यजमदग्निर्वा आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः शिष्टाःपञ्चदशगायत्र्यः प्रथमस्यैन्द्रावरुणौदेवता द्वितीयस्यबृहस्पतिः तृतीतस्यपूषा चतुर्थस्यसविता पञ्चमस्यसोमः षष्ठस्यमित्रावरुणौ आभिप्लविकेषूक्थ्येषुतृतीयसवनेस्तोमवृद्धौसत्यांस्त्रस्त्रशस्त्रे होत्रकाअन्त्यसूक्तम-

वशेष्यस्तोमाभिशंसनार्थंत्र्यृचादिसंख्याऋचआवपेयुः । तत्रमैत्रावरुणस्यावापार्थमाद्यस्त्र्यृचः सूत्रितश्च—इमाउवांभृमयोमन्यमानाइतितिस्त्रइति ।

तत्रप्रथमा—

इमाउवांभृमयोमन्यमानायुवावतेनतुज्याअभूवन् ।
क्व१त्यदिन्द्रावरुणायशोवांयेनस्मासिनंभरथःसखिभ्यः ॥ १ ॥

इमाः । ऊँ इति । वाम् । भृमयः । मन्यमानाः । युवाऽवते ।
न । तुज्याः । अभूवन् । क्व । त्यत् । इन्द्रावरुणा । यशः ।
वाम् । येन । स्म । सिनम् । भरथः । सखिऽभ्यः ॥ १ ॥

हेइन्द्रावरुणौ वांयुवयोःसंबन्धिन्यः मन्यमानाः बलिभिःशत्रुभिरभिमन्यमानाः अतएवभृमयः भ्रमणशीलाः इमाः प्रजाः उःपूरणः युवावते तृतीयार्थेचतुर्थी यौवनवताबलिनाशत्रुणा तुज्याहिंस्यानाभूवन् नभवन्तु वां युवयोः त्यत् तादृशंयशःक कुत्रास्ते येनयशसासखिभ्योस्मभ्यंसिनमन्नंभरथःस्म प्रदातुंसंपादयथः तत्क्वास्तइत्यन्वयः यद्वा हेइन्द्रावरुणौवांयुवयोः संबन्धिन्यः इमाः अस्माभिःक्रियमाणाभृमयः युवां प्राप्तुं भ्रमणशीलाः मन्यमानाः मन्यतिरर्चतिकर्मा युवामर्चन्त्यः ताःस्तुतयः युवावते युवाभ्यांसदृशाय अन्यस्मैदेवायनतुज्याः तुजतिर्दानकर्मार्थः प्रदेयामाभूवन् शिष्टंसमानम् ॥ भृमयः भ्रमुअनवस्थाने भ्रमेःसंप्रसारणंचेतिइन्प्रत्ययःसंप्रसारणंचव्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । युवावते युष्मदस्मभ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमितिवतुप् अविभक्तावपियुवादेशश्छान्दसः । तुज्याः तुजहिंसादाननिकेतनेषु अघ्न्यादयश्चेतियत् यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् । सिनं षिञ्बन्धने इणूषिञ्दीङुष्यविभ्योनगितिनक् व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयमुवांपुरुतमोरयीयञ्छश्वत्तममवसेजोहवीति ।
सजोषाविन्द्रावरुणामरुद्भिर्दिवापृथिव्याशृणुतंहवंमे ॥ २ ॥

अयम् । ऊँ इति । वाम् । पुरुऽतमः । रयिऽयन् । शश्वत्ऽतमम् ।
अवसे । जोहवीति । सऽजोषौ । इन्द्रावरुणा । मरुत्ऽभिः ।
दिवा । पृथिव्या । शृणुतम् । हवम् । मे ॥ २ ॥

हेइन्द्रावरुणौ रयीयन् रयिमात्मनइच्छन् अयमु पुरुतमः वैदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुर्महान्यजमानः अवसे रक्षणायान्नायवा वां युवां शश्वत्तमं सर्वदाजोहवीति भृशमाह्वयति मरुद्भिर्देवविशेषैर्दिवापृथिव्याचसजोषौ संगतौ युवां मे मम हवंयुष्मदीयमाह्वानंशृणुतम् ॥ पुरुतमः तमपोन्यत्ययेनाद्युदात्तत्वम् । जोहवीति ह्वयतेर्यङ्लुकि अभ्यस्तस्यचेतिसंप्रसारणेकृते रूपम् । दिवा ऊडिदमितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । पृथिव्या उदात्तयणोहल्पूर्वादित्युदात्तत्वम् । हवं ह्वयतेर्भावेनुपसर्गस्येत्यप्प्रत्ययस्यपित्त्वादनुदात्तत्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अस्मेतदिंद्रावरुणावसुंष्यादस्मेरयिर्मरुतःसर्ववीरः ।
अस्मान्वरूत्रीःशरणैरवन्त्वस्मान्होत्राभारतीदक्षिणाभिः ॥३॥

अस्मे इति । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति ।
रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः । अस्मान् । वरूत्रीः । शरणैः ।
अवन्तु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

हेइन्द्रावरुणौ अस्मे अस्मासुतदभिलषितंताहृशंवसुधनंस्याद्भवतु हेमरुतः सर्ववीरः सर्वेपुकर्मसुवीरःसमर्थः रयिः पुत्रपशुसंघः पशवोवैरयिरितितैत्तिरीयकम् । सःअस्मेअस्माकंभवतु वरूत्रीः सर्वैःसंभजनीयादेवपत्न्यः शरणैः शृणन्तिशीतादिक्लेशमितिशरणानिगृहाः तैरस्मानवन्तु होत्राह्वयन्तेस्यांहवींषीति यद्वा ह्वयतेतत्रप्राणइतिहोत्रावाक् तथाचश्रुतिः—वाचिहिप्राणंजुहुमःप्राणेवावाचमिति । यद्वा होत्रेतियज्ञनाम ह्वयतेऽत्रहविरितियज्ञश्चवागुच्यते वाचं यच्छन्तिवाग्वैयज्ञइतिब्राह्मणम् । ताहृशीभारतीसरस्वतीदक्षिणाभिर्गोरूपाभिर्दक्षिणाभिः यद्वा उदाराभिर्वाग्भिरस्मान्पालयतु यद्वा होत्रा होतुरग्नेः पत्नीभारतीसूर्यपत्नीचसरस्वतीचतिस्रोदेव्यःपालयन्त्विति ॥ वसुष्यादित्यत्रसंहितायांपूर्वपदादितिषत्वम् । वरूत्रीः ग्रसितस्कभितेत्यादिनाङीवन्तत्वेननिपातानादिष्टसिद्धिः । होत्रा हुदानादनयोः हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्नितिअधिकरणेत्रन्प्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

बृहंस्पतेजुषस्वनोहव्यानिंविश्वदेव्य । रास्वरत्नानिदाशुषे ॥४॥

---

१ ऐ० ब्रा० ५. २४.

बृहस्पते । जुषस्व । नः । हव्यानि ।
विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥४॥

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हेबृहस्पते नोऽस्मत्संबन्धीनिहव्यानिहवनयोग्यानिपुरोडाशादीनि हवींषिजुषस्व सेवस्व ततस्त्वं दाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानाय महांरत्नान्युत्तमानिधनानिरास्व देहि॥ रास्व रादाने व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

शुचिमर्कैर्बृहस्पतिमध्वरेषुनमस्यत । अनाम्योजआचके ॥५॥१॥

शुचिम् । अर्कैः । बृहस्पतिम् । अध्वरेषु ।
नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥ १ ॥

हेऋत्विजः यूयम् अध्वरेषु शुचिं शुद्धं बृहस्पतिमर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैर्नमस्यत परिचरत अनामि अनमनशीलं परैरनभिभवनीयम् ओजस्तस्यबलमाचके सर्वतोयाचे ॥ बृहस्पतिं वनस्पत्यादित्वादुभयपदप्रकृतिस्वरः । चके कमेर्लिट्युत्तमेमकारलोपश्छान्दसः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी—

वृषभंचर्षणीनांविश्वरूपमदाभ्यम् । बृहस्पतिंवरेण्यम् ॥ ६ ॥

वृषभम् । चर्षणीनाम् । विश्वऽरूपम् । अदाभ्यम् ।
बृहस्पतिम् । वरेण्यम् ॥ ६ ॥

चर्षणीनांमनुष्याणांवृषभमभिमतफलवर्षकंविश्वरूपंव्याप्तरूपं यद्वा विश्वरूपनामकगोवाहनोपेतं तथाचमन्त्रवर्णः—बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजयतइति । अदाभ्यं केनाप्यतिरस्करणीयं वरेण्यं सर्वैर्भजनीयंबृहस्पतिमाचकेइतिपूर्वेणान्वयः ॥ विश्वरूपं बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् यद्वा विश्वरूपाअस्यसन्तीतिअर्शआदित्वादच्प्रत्ययः मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । अदाभ्यं दभेश्चेतिवक्तव्यमितिण्यत्प्रत्ययः ॥ ६ ॥

१ ऋ० सं० २. ३. ५.

अथसप्तमी–

इयंतेंपूषन्नाघृणेसुष्टुतिर्देवनव्यंसी । अस्माभिस्तुभ्यंशस्यते ॥७॥

इयम् । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यंसी ।
अस्माभिः । तुभ्यम् । शस्यते ॥ ७ ॥

आघृणे दीप्तिमन् हेपूषन् देव नव्यसी नवतरी इयं सुष्टुतिःशोभनास्तुतिरूपावाक् ते त्वत्संबंधिनीभवति सैषास्तुतिः अस्माभिः स्तोतृभिःतुभ्यंत्वदर्थंशस्यतेतांजुषस्वेत्युत्तरेणान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तांजुंषस्वगिरंममंवाजयन्तींमवाधियंम् । वधूयुरिवयोषंणाम् ॥८॥

ताम् । जुषस्व । गिरंम् । ममं । वाजऽयन्तीम् । अव । धियंम् ।
वधूयुःऽइव । योषंणाम् ॥ ८ ॥

हेपूषन् स्तोत्रंकुर्वाणस्य मम तां तादृशींगिरंस्तुतिलक्षणांवाचंजुषस्व सेवस्व स्तुत्याप्रीतस्त्वं वाजयन्तीं वाजमन्नमिच्छन्तीं हर्षकारिणींधियमिमांस्तुतिंप्रति अवाभिगच्छ तत्रदृष्टान्तः–वधूयुरिव यथावधूयुः स्त्रीकामः योषणांस्त्रियंप्रत्यागच्छातितद्वत् ॥ वाजयन्तीं वाजशब्दादिच्छतीत्यर्थेक्यच् तदन्ताच्छतरिरूपं ङीपोनुदात्तत्वेप्रत्ययस्वरः । अव अवरक्षणादिष्वित्यस्यलोटिरूपम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

योविश्वाभिविपश्यंतिभुवंनासंचपश्यंति । सनंःपूषाविताभुंवत् ॥९॥

यः । विश्वा । अभि । विऽपश्यंति । भुवंना । सम् । च ।
पश्यंति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत् ॥ ९ ॥

यःपूषा विश्वाभुवनासर्वाल्लोकानभि आभिमुख्येनविपश्यति विशेषेणपश्यति किंच तानिसंपश्यति तद्वस्तुयाथात्म्यंसम्यक्जानाति सतादृशःपूषादेवः नोऽस्माकमवितारक्षकोभुवत् भवतु ॥ विपश्यति यद्वृत्तयोगादनिघातःशपःपित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः तिङ्चोदात्तवतीतिगतेर्निघातः । पश्यति अत्रसकर्मकत्वात्परस्मैपदं पूर्ववदनिघातः । भुवत् भवतेर्लेट्यडागमः भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधेउवङादेशः निघातः ॥ ९ ॥

दशरात्रस्यषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेतत्सवितुरितिद्वेऋचौप्रतिपत्त्यृचस्याद्वितीयतृतीये । सूत्रितञ्च—तत्सवितुर्वरेण्यमितिद्वेदोपोआगादिति । अभिप्लवपृष्ठ्यषडहयोर्द्वितीयेहनिवैश्वदेवशस्त्रे प्रतिपत्त्यृचस्यैतेएवप्रथमाद्वितीये । सूत्रितञ्च—तत्सवितुर्वरेण्यमितिद्वेआविश्वदेवमिति ।

सैषादशमी—

तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒भर्गो॑दे॒वस्य॑धीमहि।धियो॒योनः॑प्रचो॒दया॑त् १०॥१०

तत् । स॒वि॒तुः । वरे॑ण्यम् । भर्गः॑ । दे॒वस्य॑ । धी॒म॒हि॒ ।
धियः॑ । यः । नः॒ । प्र॒ऽचो॒दया॑त् ॥ १० ॥ १० ॥

यःसवितादेवःनोऽस्माकंधियःकर्माणिधर्मादिविषयावाबुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयेत् तत्तस्यसर्वासुश्रुतिषु प्रसिद्धस्य देवस्य द्योतमानस्य सवितुः सर्वान्तर्यामितयाप्रेरकस्यजगत्स्रष्टुः परमेश्वरस्यआत्मभूतं वरेण्यंसर्वैरुपास्यतयाज्ञेयतयाचसंभजनीयं भर्गः अविद्यातत्कार्ययोर्भर्जनाद्भर्गः स्वयंज्योतिः परब्रह्मात्मकंतेजःधीमहि तद्योहंसोसौयोसौसोहमितिवयंध्यायेम यद्वा तदितिभर्गोविशेषणं सवितुर्देवस्यतत्ताद्दशंभर्गःधीमहि किंतदित्यपेक्षायामाह—यइतिलिङ्गव्यत्ययः यद्भर्गोधियःप्रचोदयात् तद्ध्यायेमेतिसमन्वयः यद्वा यःसवितासूर्यः धियःकर्माणिप्रचोदयात् प्रेरयति तस्यसवितुःसर्वस्यप्रसवितुर्देवस्यद्योतमानस्यसूर्यस्यतत्सर्वैर्दृश्यमानतयाप्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैःसंभजनीयंभर्गःपापानांतापकंतेजोमण्डलंधीमहि ध्येयतयामनसाधारयेम यद्वा भर्गःशब्देनान्नमभिधीयते यःसवितादेवोधियःप्रचोदयति तस्यप्रसादाद्भर्गोन्नादिलक्षणंफलंधीमहि धारयामः तस्याधारभूताभवेमेत्यर्थः भर्गश्शब्दस्यान्नपरत्वेधीशब्दस्यकर्मपरत्वेचआथर्वणं—वेदांश्छन्दांसिसवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यकवयोन्नमाहुः कर्माणिधियस्तदुतेप्रब्रवीमिप्रचोदयन्त्सवितायाभिरेतीति ॥ भर्गः भ्रस्जपाके असुन् भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्यामितिरोपधयोर्लोपः रमागमः न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् । धीमहि ध्यायतेर्लिङि बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं व्यत्ययेनात्मनेपदं यद्वा धीङ्आधारे लिङिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । प्रचोदयात् चोदयतेर्लेटि आडागमः यद्वृत्तयोगादनिघातः आगमस्यानुदात्तत्वेणिचःस्वरः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

श्रीशाङ्करभाष्यम्—

अथसर्वदेवात्मनः सर्वशक्तेःसर्वावभासकतेजोमयस्यपरमात्मनः सर्वात्मकत्वद्योतनार्थं सर्वात्मकत्वप्रतिपादकगायत्रीमहामन्त्रस्योपासना(न)प्रकारः प्रकाश्यते—तत्रगायत्रींप्रणवादिसप्तव्याहृ-

स्युपेतांशिरःसमेतांसर्ववेदसारमितिवदन्ति एवंविशिष्टागायत्रीप्राणायामैरुपास्या सप्रणवव्या-हृतित्रयोपेताप्रणवान्तागायत्रीजपादिभिरुपास्या तत्रशुद्धगायत्रीप्रत्यग्ब्रह्मैक्यबोधिका धियो योनःप्रचोदयादिति नोस्माकंधियोबुद्धीः यः प्रचोदयात् प्रेरयेदिति सर्वबुद्धिसंज्ञान्तःकरणप्रका-शकसर्वसाक्षीप्रत्यगात्मेत्युच्यते तस्यप्रचोदयाच्छब्दनिर्दिष्टस्यात्मनः स्वरूपभूतंपरंब्रह्म तत्सवि-तुरित्यादिपदैर्निर्दिश्यते तत्र ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतइति तच्छब्देनप्रत्यग्भू-तंस्वतःसिद्धंपरंब्रह्मोच्यते सवितुरितिसृष्टिस्थितिलयलक्षणकस्यसर्वप्रपञ्चस्यसमस्तद्वैतविभ्रम-स्याधिष्ठानंलक्ष्यते । वरेण्यमिति सर्ववरणीयंनिरतिशयानन्दरूपम् । भर्गइत्यविद्यादिदोषभर्जे-नात्मकज्ञानैकविषयत्वम् । देवस्येति 'सर्वद्योतनात्मकाखण्डचिदेकरसम् । सवितुर्देवस्येत्यत्रपष्ठ्य-र्थोराहोःशिरोवदौपचारिकः बुध्यादिसर्वदृश्यसाक्षिलक्षणंयन्मेस्वरूपंतत्सर्वाधिष्ठानभूतं परमा नन्दंनिरस्तसमस्तानर्थरूपंस्वप्रकाशचिदात्मकंब्रह्मेत्येवंधीमहिध्यायेम । एवंसतिसहब्रह्म-णास्वविवर्तजडप्रपञ्चेनरज्जुसर्पन्यायेनापवादसामानाधिकरण्यरूपमेकत्वं सोयमितिन्यायेनस-र्वसाक्षिप्रत्यगात्मनोब्रह्मणासहतादात्म्यरूपमेकत्वंभवतीतिसर्वात्मकब्रह्मबोधकोयंगायत्रीमन्त्रःसंपद्यते । सप्तव्याहृतीनामयमर्थः—भूरितिसन्मात्रमुच्यते ॥ १ ॥ भुवइतिसर्वंभावयतिप्रकाशयती-तिव्युत्पत्त्याचिद्रूपमुच्यते ॥ २ ॥ सुव्रियतइतिव्युत्पत्त्यास्वरितिसुष्ठुसर्वैर्व्रियमाणसुखस्वरूपमुच्य-ते ॥ ३ ॥ महइतिमहीयतेपूज्यतइतिव्युत्पत्त्यासर्वातिशयत्वमुच्यते ॥ ४ ॥ जनइतिजनयती-तिजनः सकलकारणत्वमुच्यते ॥ ५ ॥ तपइतिसर्वतेजोरूपत्वम् ॥ ६ ॥ सत्यमितिसर्वबाधारहि-तम् ॥ ७ ॥ एतदुक्तंभवति—यत्लोकेसद्रूपंतदोङ्कारवाच्यंब्रह्मैव आत्मनोऽस्यसच्चिद्रूपस्यभा-वादिति । अथभूरादयः सर्वलोकाओङ्कारवाच्यब्रह्मात्मकाः नतद्व्यतिरिक्तंकिञ्चिदस्तीति । व्या-हृतयोऽपिसर्वात्मकब्रह्मबोधिकाः ॥ गायत्रीशिरसोप्ययमेवार्थः आपइत्याप्नोतीतिव्युत्पत्त्याव्या-पित्वमुच्यते । ज्योतिरितिप्रकाशरूपत्वं रसइतिसर्वातिशयत्वम् अमृतमितिमरणादिसंसारनिर्मु-क्तत्वं सर्वव्यापिसर्वप्रकाशकसर्वोत्कृष्टनित्यमुक्तमात्मरूपंसच्चिदानन्दात्मकंयदोङ्कारवाच्यंब्रह्म तदहमस्मीतिगायत्रीमन्त्रस्यार्थः । गुहाशयब्रह्महुताशनोहंकर्त्रेदमंशाख्यहविर्हुतंसत् । विलीय-तेनेदमहंभवानीत्येपप्रकारस्तुविभिद्यतेत्र । यदस्तियद्भातितदात्मरूपंनान्यत्ततोभातिनचान्यद-स्ति । स्वभावसंवित्प्रतिभातिकेवलाग्राह्यंगृहीतेतिमृषैवकल्पना ॥ इतिश्रीमच्छङ्करभगवत्पादकृतौ गायत्रीभाष्यंसमाप्तम् ॥

अथैकादशी—

देवस्यंसवितुर्वयंवाजयन्तःपुरंध्या । भगस्यरातिमीमहे ॥११॥

देवस्य । सवितुः । वयम् । वाजऽयन्तः । पुरम्ऽध्या ।
भगस्य । रातिम् । ईमहे ॥ ११ ॥

वाजयन्तः वाजमन्नमात्मनइच्छन्तोवयंदेवस्यद्योतमानस्यसवितुःपुरन्ध्यातद्विषयस्तुत्या प्रज्ञयावा भगस्यभजनीयस्यधनस्यरातिंदानम् ईमहेयाचामहे ॥ रातिं मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिनउदात्तत्वम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

देवंनरःसवितारंविप्रायज्ञैःसुवृक्तिभिः। नमस्यन्तिधियेषिताः॥१२

देवम् । नरः । सवितारम् । विप्राः । यज्ञैः ।
सुवृक्तिऽभिः । नमस्यन्ति । धिया । इषिताः ॥ १२ ॥

नरः कर्मणांनेतारोविप्रामेधाविनोध्वर्य्वादयः धियेषिताः कर्मणाबुद्ध्यावाप्रेर्यमाणाःसन्तः सवितारंदेवंत्वांयज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्चनमस्यन्ति परिचरन्ति ॥ नमस्यन्ति नमोवरिवश्चित्रङःक्यजितिक्यच् ॥ १२ ॥

अग्नीषोमप्रणयनेसोमोजिगातीत्याद्यास्तिस्रऋचः । सूत्रितञ्च–सोमोजिगातिगातुविद्देवानांतमस्यराजावरुणस्तमश्विनेत्यर्धर्चमारमेदिति ।

सैषात्रयोदशी–

सोमोजिगातिगातुविद्देवानामेतिनिष्कृतम्। ऋतस्ययोनिमासदम्

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानाम् । एति ।
निःऽकृतम् । ऋतस्य । योनिम् । आऽसदम् ॥ १३ ॥

गातुवित् गातुर्मार्गः तंजानानःसोमोजिगातिगच्छति गन्तव्यंस्थानंदर्शयति–देवानां निष्कृतंसंस्कृतम् आसदंसर्वैरासदनीयम् ऋतस्ययज्ञस्ययोनिंस्थानं हविर्धानाख्यमेतिप्राप्नोति ॥ जिगाति गास्तुतौ जुहोत्यादिः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

सोमोअस्मभ्यंद्विपदेचतुष्पदेचपशवे। अनमीवाइषस्करत्॥१४॥

सोमः । अस्मभ्यम् । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । च ।
पशवे । अनमीवाः । इषः । करत् ॥ १४ ॥

सोमः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं तथाद्विपदेस्मदीयेभ्योद्विपाद्भ्यः चतुष्पदेपशवेचतुष्पाद्भ्योगवादिपशुभ्यश्च अनमीवारोगवर्जितानिइषोन्नानिकरत्करोतु ॥ चतुष्पदे भसंज्ञायां पादस्यपद्भावः इसुसोःसामर्थ्येइतिसंहितायाम् आदेशप्रत्यययोरितिषत्वं बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । करत् करोतेर्लेट्यडागमः । इषस्करदित्यत्रसंहितायांकःकरदित्यादिनासत्वम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीःसहमानःसोमःसधस्थमासदत् १५

अस्माकम् । आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः ।
सोमः । सधऽस्थम् । आ । असदत् ॥ १५ ॥

ससोमोदेवः अस्माकमायुरन्नंजीवनंवावर्धयन्वृद्धिंप्रापयन् अभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून्सहमानोऽभिभवन्नस्माकंसधस्थंहविर्धानाख्यंस्थानम् आसदत् आसीदतु ॥ असदत् सदेर्लेटिरूपं निघातः ॥ १९ ॥

अग्निष्टोमेप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेआनोमित्रावरुणेतिस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितश्च–आनोमित्रावरुणानोगन्तंरिशादसेति । चतुर्विंशेहनिप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेआनोमित्रावरुणेतिपळ्हस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः सूत्रितश्च–आनोमित्रावरुणामित्रंवयंहवामहइति । स्तोमवृद्धावयमेवत्र्यृचआवापार्थः सूत्रितश्च–आनोमित्रावरुणेतित्र्यृचाविति । दाक्षायणयज्ञेद्वेअमावास्येकर्तव्ये तत्रोत्तरस्याममावास्यायांद्वितीयेहनिमैत्रावरुणआनोमित्रावरुणेतितस्यानुवाक्या सूत्रितश्च–आनोमित्रावरुणायद्वांहिछंनातिविदेसुदानूइति ।

सैषाषोडशी–

आनोमित्रावरुणाघृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वारजांसिसुक्रतू॥ १६॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् ।
मध्वा । रजांसि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥ १६ ॥

सुक्रतू शोभनकर्माणौ हेमित्रावरुणौ नोऽस्माकंगव्यूतिं गवांमार्गंगोनिवासस्थानं घृतैःक्षरणसाधनैः पयोभिराउक्षतं समन्तात्सिञ्चतम् अस्मभ्यंदोग्ध्रीर्गाःप्रयच्छतमितिभावः रजांस्यस्मदावासस्थानानिमध्वामधुरेणरसेनसिञ्चतम् ॥ गव्यूतिं गोर्यूतौछन्दसीतिवान्तादेशः । मध्वा सर्वविधीनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्रनुमागमाभावः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

उरुशंसानमोवृधामह्नादक्षस्यराजथः । द्राघिष्ठाभिःशुचिव्रता १७

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मह्ना । दक्षस्य ।
राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥

शुचिव्रता परिशुद्धकर्माणौ हेमित्रावरुणौ उरुशंसा उरुभिर्बहुभिःशंसनीयौ यद्वा उरु महत् शंसःशस्त्रं ययोस्तौ नमोवृधा नमसाहविर्लक्षणेनान्नेनस्तोत्रेणवावर्धमानौ द्राघिष्ठाभिः अत्यन्तंदीर्घस्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः युक्तौ युवांदक्षस्यदक्षंधनंबलंवा तस्य मह्ना महत्त्वेन राजथः ईशाथे ॥ उरुशंसा शंसुस्तुतौ कर्मणिघञ् कृत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः दीर्घशब्दादिष्ठनि प्रियस्थिरेत्यादिनाद्राघीत्यादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः ॥ १७ ॥

मैत्रावरुणस्यग्रहस्ययाज्यागृणानाजमदग्निनेत्येषा सूत्रितञ्च—होतायक्षन्मित्रावरुणागृणानाजमदग्निनेति । अध्यायोपाकरणेमण्डलाद्यन्तहोमेगृणानाजमदग्निनेत्येषा ।

सूक्तेष्टादशी—

गृणानाजमदग्निनायोनावृतस्यसीदतम् । पातंसोममृतावृधा १८

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतम् ।
पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥ ११ ॥

हेमित्रावरुणौ जमदग्निना एतन्नामकेनमहर्षिणा गृणाना स्तूयमानौ यद्वा जमदग्निना प्रज्वलिताग्निना विश्वामित्रेणस्तूयमानौ युवाम् ऋतस्ययज्ञस्ययोनौ देवयजनाख्येदेशे सीदतम् उपविशतम् ऋतावृधा ऋतस्यकर्मफलस्यवर्धयितारौ युवां सोमंपातं पिबतम् ॥ गृणाना गृशब्दे कर्मणिशानच् चित्त्वादन्तोदात्तः । सीदतं सदेर्लोटि पाघ्रेत्यादिनासीदादेशः । पातं पापाने बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् ॥ १८ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयेमण्डलेपञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयंमण्डलंसमाप्तम् ॥ ३ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अथचतुर्थमण्डलम्.

वामदेवेचतुर्थेमण्डलेपञ्चानुवाकाः तत्रप्रथमेनुवाकेदशसूक्तानि तेपुत्वांह्यग्नेसदमिदिति विंशत्यृचंप्रथमंसूक्तम् । अत्रेयमनुक्रमणिका–त्वांह्यग्नेविंशतिरष्टचतिजगतीधृतयआद्याउपाद्याश्च-तस्त्रोवारुण्यश्चवेति । मण्डलद्रष्टावामदेवऋषिः प्रथमाचतुःषष्टचक्षराअष्टिः द्वितीयाद्विपञ्चाश-दक्षराअतिजगती तृतीयाद्वासप्तत्यक्षराधृतिः चतुर्थ्याद्या अनादेशपरिभाषयासप्तदशत्रिष्टुभः कृत्स्नस्यसूक्तस्यमण्डलादिष्वाग्नेयमितिपरिभाषयाअग्निर्देवता द्वितीयाद्याश्चतस्त्रोवरुणदेवत्यावा सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः आद्याध्यायोपाकरणेमण्डलादिहोमेविनियुक्तम् ।

तत्रप्रथमा–

ॐ त्वांह्यग्नेसदमित्संमन्यवोदेवासोदेवमंरतिंन्येरिरइतिक्रत्वा-न्येरिरे । अमर्त्यंयजतमर्त्येष्वादेवमादेवंजनतप्रचेतसंवि-श्वमादेवंजनतप्रचेतसम् ॥ १ ॥

त्वाम् । हि । अग्ने । सदम् । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवम् । अरतिम् । निःऽएरिरे । इति । क्रत्वा । निःऽएरिरे । अमर्त्यम् । यजत । मर्त्येषु । आ । देवम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् । विश्वम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ॥ १ ॥

वामदेवःस्तौति–हेअग्ने समन्यवः मन्युःस्पर्धा तयासहवर्तमानाः स्वसमानैःस्पर्धमानाइ-त्यर्थः देवासोदेवनशीलाइन्द्रादयोदेवाः देवंद्योतमानमरतिंशीघ्रंगन्तारंत्वांसदमित् संदैवन्येरिरे हि स्पर्धानिमित्तेयुद्धेप्रेरयन्तिखलु इतिशब्दोहेत्वर्थः यस्माद्देवाःत्वांयुद्धार्थेनितरांप्रेरयन्तितस्मा-द्यजमानाःक्रत्वास्तुतिलक्षणेनकर्मणान्येरिरे यज्ञकर्मणिदेवान्हविःप्रापयितुं देवानाह्वातुं च त्वां नितरांप्रेरयन्तिखलु यजत यजनीय हेअग्ने अमर्त्यंमरणधर्मरहितम् आसर्वतोदेवंद्योतमानंप्र-चेतसं प्रकृष्टंकर्मविषयंचेतोज्ञानंयस्यतादृशंत्वांमर्त्येपुयागंकुर्वाणेपुमनुष्येपुआदेवमागन्तारंजनत देवाहविःप्रपणार्थमजनयन् तथाप्रचेतसंकर्माभिज्ञमादेवंतत्तद्यज्ञेष्वागन्तारं त्वां विश्वंजनत

युगपन्नानादेशवर्तिपुयज्ञेपुयौगपद्येनहविरानयनार्थंव्यासंदेवाअकुर्वन् ॥ न्येरिरे ईरगतौ . लिटि मन्त्रत्वादाम्नभवति सहेतियोगविभागात्समासः हियोगादनिघातः । ऋत्वा जसादिपुछन्दसिवावचनमितिनादेशाभावः यणादेशः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सभ्रातंरंवरुंणमग्नआवंवृत्स्वदेवाँअच्छांसुमतीयुज्ञवंनसं ज्येष्ठंयुज्ञवंनसम् । ऋतावानमादित्यंचर्षणीधृतंराजांनं चर्षणीधृतम् ॥ २ ॥

सः । भ्रातंरम् । वरुंणम् । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छं । सुऽमती । युज्ञऽवंनसम् । ज्येष्ठम् । युज्ञऽवंनसम् । ऋतऽवानम् । आदित्यम् । चर्षणिऽधृतम् । राजानम् । चर्षणिऽधृतम् ॥ २ ॥

हेअग्ने सतादृशस्त्वं भ्रातरमेकस्थानवासेनभ्रातरंवरुणंवृणोत्युदकमितिवरुणः तंदेवं यज्ञवनसं यज्ञैर्वननीयैर्हविर्भिःसंभजनीयं यज्ञवनसंचयज्ञस्यसंभक्तारंज्येष्ठमतिशयेनप्रशस्यम् ऋतावानमपांस्वामितयोदकवन्तंसत्यवन्तंवाआदित्यमदितेःपुत्रंचर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानेनधारकं सुमती शोभनबुद्ध्या हेतुनाचर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्वद्भिर्धृतंराजानंराजन्तमेतादृशंवरुणंदेवंदेवान्देवनशीलांस्तोतॄनच्छाभिलक्ष्य आववृत्स्व आवर्तय अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व वृतुवर्तने लोटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः निघातः । सुमती मन्त्रेवृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः सुपांसुलुगितितृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घः एकादेशस्वरः । ज्येष्ठं प्रशस्यस्येष्ठनिज्यचेतिज्यादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं वनपणसंभक्तौ कर्मकर्तरिच असुन्प्रत्ययः गतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंचेतिपूर्वपदस्वरः ॥ २ ॥

प्रवर्ग्येभिष्टवेउत्तरस्मिन्पटलेसखेसखायमित्येपा सूत्रितंच—सखेसखायमभ्याववृत्स्वोर्ध्वऊपुणऊतयइति ।

सैपावृतीया—

सखेसखांयमुभ्यावंवृत्स्वाशुंनचुक्रंरथ्येंवरंह्यास्मभ्यंदस्मरंह्यां । अग्नेंमृळीकंवरुंणेसचांविदोमुरुत्सुंविश्वभांनुषु ॥ तोकायंतुजेंशुंशुचानुशंकृध्यस्मभ्यंदस्मशंकंधि ॥ ३ ॥

सखे॑ । सखा॑यम् । अ॒भि । आ । व॒वृ॒त्स्व॒ । आ॒शुम् । न । च॒क्रम् ।
रथ्या॑ऽइव । रंह्या॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । द॒स्म॒ । रंह्या॑ । अग्ने॑ । मृ॒ळी॒कम् ।
वरु॑णे । सचा॑ । वि॒दः । म॒रुत्ऽसु॑ । वि॒श्वऽभा॑नुषु । तो॒काय॑ ।
तु॒जे । शु॒शु॒चा॒न॒ । शम् । कृ॒धि॒ । अ॒स्मभ्य॑म् । द॒स्म॒ । शम् । कृ॒धि॒ ॥ ३ ॥

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हेअग्ने त्वं तवसखायंवरुणमस्मभ्यम् अस्मदर्थम् आववृत्स्व अभिमुखीकुरु तत्रदृष्टान्तः—रंह्या रंहणेगमनेसाधुभूतौरथ्येव रथेयोजितावश्वौयथा आशुं शीघ्रगन्तृचक्रंलक्ष्यदेशंप्रत्यभिमुखीकुरुतःतद्वत् हेअग्ने सचा तवसहायेवरुणेमृळीकंसुखकरंहविः विदः लब्धवानसि तथा विश्वभानुषु सर्वतोव्याप्ततेजस्केषुमरुत्सु सुखकरंलब्धवानसि आग्नीव-रुणाऽऽग्निमारुतयोःकर्मणोरिष्टवानसीत्यर्थः शुशुचान दीप्यमान हेअग्ने तोकाय तुज्यतेपीड्यते-नेनमातागर्भवासेनेतितोकंपुत्रः तस्मैतुजेतुजतिगच्छत्यनेनानृण्यंपितेतितुक् पौत्रः तस्मै शंसुखं कृधि कुरु दस्म दर्शनीय हेअग्ने अस्मभ्यंशंकृधि सुखंकुरु ॥ रथ्येव रथस्येमावित्यर्थेरथा-द्यदितियत् सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः । रंह्या रंहशब्दात्तत्रसाधुरितियत्प्रत्ययः यतोनावइत्याद्यु-दात्तत्वम् ॥ ३ ॥

त्वंनोअग्नेइत्येतदारभ्येदंसूक्तम्उत्तराणिसूक्तानिचप्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्वि-नशस्त्रेचविनियुक्तानि सूत्रितञ्च—त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येतत्प्रभृतीनिचत्वारीति । अ-वभृथेष्ट्यांस्विष्टकृदर्थेअग्नीवरुणौयष्टव्यौ तत्र त्वंनोअग्नइतिद्वेयाज्यानुवाक्ये सूत्रितञ्च—अ-ग्नीवरुणौस्विष्टकृदर्थेत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितिद्वेइति । अन्नातोयद्यग्निहोत्रंजुहुयात्तदाग्निवा-रुणीष्टिः तस्यामेतेएवयाज्यानुवाक्ये तदाहुर्यआहिताग्निरित्युपक्रम्याम्नातं तस्ययाज्यानुवाक्ये त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीति ।

सैषाचतुर्थी—

त्वंनो॑अग्ने॒वरु॑णस्यवि॒द्वान्दे॒वस्य॒हेळोऽव॑यासिसीष्ठाः ।
यजि॑ष्ठो॒वह्नि॑तमः॒शोशु॑चानो॒विश्वा॒द्वेषां॑सि॒प्रमु॑मुग्ध्य॒स्मत् ॥४॥

त्वम् । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । वरु॑णस्य । वि॒द्वान् । दे॒वस्य॑ । हेळः॑ । अव॑ ।
या॒सि॒सी॒ष्ठाः॒ । यजि॑ष्ठः । वह्नि॑ऽतमः । शोशु॑चानः । विश्वा॑ ।
द्वेषां॑सि । प्र । मु॒मु॒ग्धि॒ । अ॒स्मत् ॥ ४ ॥

हेअग्ने विद्वान्सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्त्वं देवस्य द्योतमानस्यवरुणस्यहेळःक्रोधान्‌ः अस्मत्संबन्धिनःवरुणकर्तृकान्पाशग्रहणान् अवयासिसीष्ठाः अपनय किञ्च यजिष्ठोयष्टृतमः वह्नितमो हविषामतिशयेनवोढा शोशुचानोतिशयेनदीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणिद्वेषांसि पापानि द्वेष्टॄणि रजांसिवास्मदस्मत्तः प्रमुमुग्धि प्रकर्षेणमोचयः ॥ हेळः हेडृअनादरे क्विप् शसिरूपं शसः सुस्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । यासिसीष्ठाः यसेर्ण्यन्तादाशीर्लिङ् यासिसीयुडागमः छन्दस्युभयथेतिलिङःसार्वधातुकत्वाण्णिलोपाभावः अवपूर्वोयासिर्विनाशेवर्तते । मुमुग्धि मुञ्चतेर्लोटि रूपं बहुलंछन्दसीतिशपः श्लुः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौ ।
अवयक्ष्वनोवरुणंरराणोवीहिमृळीकंसुहवोनएधि ॥ ५ ॥ १२ ॥

सः । त्वम् । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । अव । यक्ष्व । नः । वरुणम् । रराणः । वीहि । मृळीकम् । सुऽहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेअग्ने सताद्दशस्त्वमूती ऊत्या रक्षणेननोऽस्माकं अवमः अर्वाचीनः प्रत्यासन्नःसन् अस्याउषसोव्युष्टौव्युच्छन्नेप्रातःकालेअग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थंनेदिष्ठोभव अतिशयेनास्मदन्तिकस्थोभव यद्वा ऊत्यागमनेनास्माकमवमोरक्षकोभव किञ्च नोस्माकंवरुणं वरुणकृतंजलोदरादिरोगम्आवरकंपापंवा अवयक्ष्व अवयज विनाशयेत्यर्थः रराणः अस्माभिर्दत्तेहविषिरममाणः यद्वा यजमानेभ्योत्यन्तंफलप्रदस्त्वं मृळीकं सुखकरमिदंहविः वीहि भक्षय किञ्च नोस्माकं सुहवःशोभनाह्वानोपेतः एधिभव ॥ नेदिष्ठः अन्तिकशब्दादिष्ठनि अन्तिकबाढयोर्नेदसाधाविति नेदेत्यादेशः नित्त्वादाद्युदात्तः । रराणः रमतेःकानचि मकारलोपश्छान्दसः यद्वा रातेर्यङ्लुकिव्यत्ययेनकानच् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । एधि अस्तेर्लोटि घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेति एइत्यादेशः तस्यासिद्धत्वात् हुझल्भ्योहेर्धिः निघातः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथषष्ठी–

अस्यश्रेष्ठासुभगस्यसंदृग्देवस्यचित्रतमामर्त्येषु ।
शुचिघृतंनतप्तमघ्न्यायाःस्पार्हादेवस्यमंहनेवधेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । सम्ऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा ।
मर्त्येषु । शुचि । घृतम् । न । तप्तम् । अघ्न्यायाः । स्पार्हा ।
देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

अस्यसुभगस्य सुष्ठुभजनीयस्याग्नेर्देवस्यश्रेष्ठा अतिशयेनप्रशस्या संदृक् संदृष्टिर्मर्त्येषुचित्रतमातिशयेनचायनीयापूजनीयाभवति स्पार्हा सर्वैःस्पृहणीयाचभवति तत्रदृष्टान्तः—यथादेवस्यक्षीरंकामयमानस्यपुरुषस्यअघ्न्याः अहन्तव्यायागोः शुचितेजोयुक्तंघृतंक्षरणयुक्तंतप्तंश्रृतं क्षीरंस्पृहणीयंभवति तत्रैवदृष्टान्तान्तरं—यथा गांभिक्षमाणस्यमर्त्यस्यधेनोःदोग्ध्र्यागोर्मंहनेव मंहतिर्दानकर्मा दानंयथाप्रियकरंभवतितद्वत् ॥ सुभगस्य आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । स्पार्हा कर्णात्वतोघञोन्तउदात्तः । देवस्य दीव्यतीतिदेवः दीव्यतेःकान्त्यर्थस्यपचाद्यचिरूपम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्रिरस्यतापरमासन्तिसत्यास्पार्हादेवस्यजनिमान्यग्नेः ।
अनन्तेअन्तःपरिवीतआगाच्छुचिःशुक्रोअर्योरोरुचानः ॥ ७ ॥

त्रिः । अस्य । ता । परमा । सन्ति । सत्या । स्पार्हा । देवस्य ।
जनिमानि । अग्नेः । अनन्ते । अन्तरिति । परिऽवीतः । आ ।
अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

अग्नेरग्न्यभिमानिनोऽस्यदेवस्यत्रिःत्रीणि अग्निवायुसूर्यात्मनात्रीणि तातानिप्रसिद्धानि परमा उत्तमानि सत्या यथार्थभूतानि जनिमानि जन्मानि स्पार्हा सर्वैः स्पृहणीयानिसन्ति यद्वा अग्नेरेवत्रीणिजन्मानि दिवस्परिप्रथमंजज्ञेअग्निरिति त्रीणिजानापरिभूषन्त्यस्येत्येवमादिषुमन्त्रेषु प्रसिद्धानि । अनन्तेअपर्यन्तेनभस्यन्तर्मध्येस्वतेजसापरिवीतः परिवेष्टितः शुचिः सर्वस्य शोधकः शुक्रोदीप्तियुक्तः अतएवरोरुचानःभृशंदीप्यमानः अर्यः स्वामी तादृशोदेवः अगात् अस्मदीयंयज्ञंप्रत्यागच्छतु ॥ सत्या शेश्छन्दसिबहुलमितिशेर्लुक् । परिवीतः व्येञ्संवरणे कर्मणिक्तः यजादित्वात्संप्रसारणं गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् । अर्यः ऋगतौ अर्यः स्वामिवैश्ययोरितियत्प्रत्ययान्तोनिपातितः स्वामिन्यन्तोदात्तत्वंवक्तव्यमित्यन्तोदात्तत्वम् ॥ ७ ॥

१ ऋ० सं० ७. ८. २८. । २ ऋ० सं० १. ७. १. ।

अथाष्टमी–

सदूतोविश्वेदभिवंष्टिसद्माहोताहिरंण्यरथोरंसुंजिह्वः ।
रोहिदंश्वोवपुष्योंविभावासदांरण्वःपितुमतींवसंसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्म । होता ।
हिरंण्यऽरथः । रम्ऽसुंजिह्वः । रोहित्ऽअंश्वः । वपुष्यः ।
विभाऽवां । सदां । रण्वः । पितुमतींऽइव । सम्ऽसत् ॥ ८ ॥

देवानांदूतः होता देवानामाह्वाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपेतः रंसुजिह्वःरमणीयशोमनज्वालोपेतः सताद्दशोऽग्निः विश्वेत्सर्वाण्येवसद्म देवयजनस्थानानि अभिवष्टिकामयते पुनश्चकीद्दशः रोहिदश्वः रोहितवर्णाअश्वायस्यसतथोक्तः वपुष्यः वपुषिरूपेसाधुः विभावा कान्तियुक्तः अतएवसदासर्वदारण्वोरमणीयोभवति तत्रद्दष्टान्तः–पितुमतीवसंसत् यथान्नादिवत्समृद्धंगृहंरमणीयंतद्वत् ॥ रंसुजिह्वः रमतेरन्येभ्योपिद्दश्यतइतिविच् बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः । वपुष्यः तत्रसाधुरितियत् तित्स्वरितः । विभावा छन्दसीवनिपावितिवनिप् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सचेंतयन्मनुंषोयज्ञबंन्धुःप्रतंमह्यारंशनयांनयन्ति ।
सक्षेत्यस्यदुर्यांसुसाधंन्देवोमर्तस्यसधनित्वमांप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुंषः । यज्ञऽबंन्धुः । प्र । तम् । मह्या । रशनयां ।
नयन्ति । सः । क्षेति । अस्य । दुर्यांसु । साधंन् । देवः । मर्तस्य ।
सधनिऽत्वम् । आप ॥ ९ ॥

यज्ञबन्धुः यज्ञेग्निहोत्रादौबन्धनंविनियोजनंयस्यसतथोक्तः सोग्निर्मनुषः कर्मणिप्रवृत्तान्मनुष्यान्चेतयत्जानाति मह्या महत्यारशनयास्तुतिरूपयारज्ज्वायुक्तं तंताद्दशमग्निंप्रणयन्ति उत्तरवेद्यादिषु अध्वर्य्वादयःप्रक्षिपन्ति मर्तस्य मनुष्यस्यास्ययजमानस्यदुर्यासु गृहेषु साधन् अभीष्टानिसाधयन्सोऽग्निःक्षेतिवसति सदेवोद्योतमानोऽग्निः सधनित्वं यस्यगृहेनिवसतितेनधनिनासाहित्यमाप प्राप्नोति प्रभूतंधनंयजमानायदापयित्वातेनसहितोभवदित्यर्थः ॥ साधन् राधसाधसंसिद्धौ ण्यन्तस्यशतरिरूपम् ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सतूनोअग्निर्नयतुप्रजानन्नच्छारत्नंदेवभक्तंयदस्य ।
धियायद्विश्वेअमृताअकृण्वन्द्यौष्पिताजनितासत्यमुक्षन् ॥१०॥१३

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नम् ।
देवऽभक्तम् । यत् । अस्य । धिया । यत् । विश्वे । अमृताः ।
अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यम् । उक्षन् ॥ १० ॥१३॥

प्रजानन्सर्वंजानानःसोऽग्निः देवभक्तं देवैर्देवनशीलैः स्तोतृभिःसंभजनीयम् अस्याग्नेःसंबन्धियदुत्तमंरत्नंधनमस्तितद्रत्नमच्छाभिमुख्येनतुक्षिप्रंनोऽस्मान्नयतुप्रापयतु अमृताःमरणधर्मरहिताःविश्वेसर्वेदेवाःधियाहर्लक्षणेनकर्मणाहेतुना यत्यमग्निं अकृण्वन् हविषांप्रापयितारमकुर्वन् यस्यचाग्नेःद्यौः पितापालयित्रीजनिताजनयित्रीच अग्नेदिवःसूनुरसिप्रचेताइतिश्रवणात् । यद्वा द्यौर्देवनशीलआदित्यः पिताजनयिताच आदित्यादग्निरित्याम्नानात् । सत्यंयथार्थभूतं तमग्निमुक्षन् घृताद्याहुतिभिरध्वर्य्वादयःसिञ्चन्ति ॥ देवभक्तं भजसेवायां कर्मणिक्तः तृतीया कर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । उक्षन् उक्षसेचने लङिरूपं बहुलंछन्दसीत्यडभावः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथैकादशी–

सजायतप्रथमःपस्त्यासुमहोबुध्नेरजसोअस्ययोनौ ।
अपादशीर्षागुहमानोअन्ताऽयोयुवानोवृषभस्यनीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । बुध्ने । रजसः । अस्य ।
योनौ । अपात् । अशीर्षा । गुहमानः । अन्ता । आऽयोयुवानः ।
वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निःप्रथमआहवनीयादिरूपतयाश्रेष्ठःसन् पस्त्यासु यजमानानांगृहेषु जायत अजायत आहुत्यधिकरणतयासंपद्यते तथा महोमहतोऽस्यरजसोन्तरिक्षस्यबुध्नेमूलेपृथिव्यांतत्रापियोनावुत्तरवेद्यादिस्थानेसंपद्यते सोग्निरपात् पादवर्जितः अशीर्षो शिरोवर्जितः तदेवाह-

१ ऋ० सं० ३. १. २५. ।

अन्ता आद्यन्तेपादशिरसीगुहमानः अविज्ञेयपादशिराइत्यर्थः वृषभस्य वर्षणसमर्थस्यमेघस्य नीळे निलयेनभसि आयोयुवानः धूमाकारेणात्मानमायोजयन्वर्तते यद्वा यःप्रथमोवैद्युतोग्निः पस्त्यासुनदीषुबुध्नेन्तरिक्षेमहोमहतोरजसउदकस्यतेजसोवा योनौ स्थानेच चरति अपादशीर्षापादशिरोवर्जिता अन्ता आत्मनःपर्यन्तप्रदेशान् स्वतेजसागुहमानःआच्छादयन् पुनश्चायोयुवानः तानितेजांसिस्त्रात्मनिमिश्रीकुर्वन् वृषभस्यमेघस्यनीळेस्थानेनभसिचरति सोग्निरधुनाकर्मयोग्यतयाजायत ॥ अपात् पादस्यलोपोहस्त्यादिभ्यइत्यकारलोपः समासान्तः । गुहमानः गुहूसंवरणे शब्विकरणी शानचिरूपं शानचोलसार्वधातुकस्वरेकृतेप्रत्ययस्वरः । आयोयुवानः युमिश्रणे यङ्लुकिशानचिरूपम् अभ्यस्तस्वरेणाद्युदात्तः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

प्रशर्धँआर्तप्रथमंविपन्यँऋतस्ययोनावृषभस्यनीळे ।
स्पार्होयुवावपुष्योविभावासप्तप्रियासोजनयन्तवृष्णे ॥ १२ ॥

प्र । शर्धः । आर्त । प्रथमम् । विपन्या । ऋतस्य । योना ।
वृषभस्य । नीळे । स्पार्हः । युवा । वपुष्यः । विभाऽवा । सप्त ।
प्रियासः । अजनयन्त । वृष्णे ॥ १२ ॥

हेअग्ने विपन्या स्तुत्यायुक्तम् ऋतस्योदकस्य योनौ स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्यमेघस्य नीळे कुलायभूतेन्तरिक्षे वैद्युताग्निरूपेणत्वांवर्तमानंशर्धस्तेजः प्रथमंप्रार्ते प्रकर्षेण गच्छति यश्चाग्निःस्पार्हः सर्वैःस्पृहणीयः युवा नित्यतरुणः वपुष्यःकमनीयः विभावा दीप्तिमान् तस्मैवृष्णे अभिमतफलवर्षकायाग्नये प्रियासः प्रियाःसप्तहोत्रकाः अजनयन्त स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्त ऋगतौ लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः । विपन्या पनचेत्यस्य इन्प्रत्ययः कृदिकारादक्तिनइतिङीप् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । विपन्यँऋतस्येत्यत्र संहितायामिकोसवर्णेशाकल्यस्यह्रस्वश्चेत्यनिकोपिह्रस्वः अनुनासिकश्च ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अस्माकमत्रपितरोमनुष्याअभिप्रसेदुर्ऋतमाशुषाणाः ।
अश्मव्रजाःसुदुघावव्रेअन्तरुदुस्राआजन्नुषसोहुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकम् । अत्र॑ । पि॒तरः॑ । म॒नु॒ष्याः॑ । अ॒भि । प्र । से॒दुः॒ । ऋ॒तम् ।
आ॒शु॒षा॒णाः । अश्म॑ऽव्रजाः । सु॒ऽदुघाः॑ । व॒व्रे । अ॒न्तः । उत् ।
उ॒स्राः । आ॒ज॒न् । उ॒षसः॑ । हु॒वा॒नाः ॥ १३ ॥

अत्रलोके पूर्वेमनुष्याःअस्माकंपितरोङ्गिरसः ऋतंयज्ञमाशुषाणाः अश्नुवानाःसन्तः अभिप्रसेदुः अग्निमभिलक्ष्यप्रजग्मुः तेङ्गिरसः अग्निपरिचर्याबलात् अश्मव्रजाःपर्वतैःपरिवृताःवव्रेवृणोत्याच्छादयतीतिवव्रं पर्वतबिलान्तर्वर्तितमः तस्मिन्नन्तर्मध्येस्थिताः सुदुघाः सुष्ठुदोग्ध्रीः उस्राः पणिभिरपहृतागाः उदाजन् तस्माद्बिलान्निरगमयन् किंकुर्वन्तः तमसो विध्वंसिनीरुषसोदेवीःप्रकाशार्थं हुवानाआह्वयन्तः ॥ वव्रे वृणोतेरौणादिकः कःकृत्रादीनांद्वेमवतइतिद्विर्वचनम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

तेम॑र्मृजत ददृ॒वांसो॒ अद्रिं॒ तदे॑षाम॒न्ये अ॒भितो॒ वि वो॑चन् ।
प॒श्वय॑न्त्रासो अ॒भि का॒रम॑र्च॒न्वि॒दन्त॒ ज्योति॑श्चकृ॒पन्त॑ धी॒भिः ॥ १४ ॥

ते । म॒र्मृ॒ज॒त । द॒दृ॒ऽवांसः॑ । अद्रि॑म् । तत् । ए॒षा॒म् । अ॒न्ये ।
अ॒भितः॑ । वि । वो॒च॒न् । प॒श्वऽय॑न्त्रासः । अ॒भि । का॒रम् ।
अ॒र्च॒न् । वि॒दन्त॑ । ज्योतिः॑ । च॒कृ॒पन्त॑ । धी॒भिः ॥ १४ ॥

तेङ्गिरसः अद्रिंपणिभिरपहृतानांगवांनिरोधकंपर्वतं ददृवांसोविदारयन्तःसन्तः मर्मृजत अग्निंपर्यचरन् एषामङ्गिरसांतत्तादृशंकर्म अन्येमहर्षयोभितःसर्वत्रजगतिविवोचन् विशेषेण अकथयन् पश्वयन्त्रासः पशुनिर्गमनार्थानियन्त्राणिउपायायेषांतेङ्गिरसः कारं अभिमतस्यप्रयोजनस्यकर्तारमग्निमभ्यर्चयन्नस्तुवन् ततस्तमोपहम् आदित्याख्यंज्योतिर्विदन्तालभन्त ततो धीभिर्बुद्धिभिश्चकृपन्त यज्ञानकुर्वन् ॥ मर्मृजत मृजूष्शुद्धौ यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं निघातः । चकृपन्त कृपूसामर्थ्ये ण्यन्तस्यलुङिचङि सन्वद्भावाभावश्छान्दसः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

तेग॑व्य॒ता मन॑सा दृ॒ध्रमु॒ब्धं गा ये॑मा॒नं परि॒ पन्त॒मद्रि॑म् ।
दृ॒ळ्हं नरो॒ वच॑सा॒ दैव्ये॑न व्र॒जं गोम॑न्तमु॒शिजो॒ वि व॑व्रुः ॥ १५ ॥ १४ ॥

ते । गव्यता । मनसा । दृध्रम् । उब्धम् । गाः । येमानम् । परि ।
सन्तम् । अद्रिम् । दृळ्हम् । नरः । वचसा । दैव्येन । व्रजम् ।
गोऽमन्तम् । उशिजः । वि । वव्रुरितिवव्रुः ॥ १५ ॥ १४ ॥

नरः कर्मणांनेतारः उशिजोऽग्निंकामयमानास्तेङ्गिरसः गव्यतागाइच्छतामनसादृध्रं गवां निर्गमनद्वारनिरोधकमुब्धं समुब्धंसंहतं यद्वा उभिःपूरणार्थः गोभिः पूर्णंगाः येमानंनियच्छन्तं परिसर्वतःसन्तंवर्तमानंदृळ्हंदृढंगोमन्तं गोभिर्युक्तंव्रजं गवांनिवासस्थानम् अद्रिंपर्वतं दैव्येनाग्निविषयेणवचसावेदात्मकेनस्तोत्रेण विवव्रुः गोनिर्गमनार्थमुद्घाटितवन्तः ॥ उब्धम् उब्नातिर्हन्तिनासमानार्थः यद्वा उम्भपूरणे कर्मणिक्तः । येमानं यमेःकानचि एत्वाभ्यासलोपौ चित्त्वादन्तोदात्तः । परिपन्तमित्यत्रसंहितायामुपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परइतिषत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषोडशी–

तेमन्वतप्रथमंनामधेनोस्त्रिःसप्तमातुःपरमाणिविन्दन् ।
तज्जानतीरभ्यनूषतव्राआविर्भुवदरुणीर्यशसागोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमम् । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः ।
परमाणि । विन्दन् । तत् । जानतीः । अभि । अनूषत ।
व्राः । आविः । भुवत् । अरुणीः । यशसा । गोः ॥ १६ ॥

हेअग्ने तेस्तोत्रंकुर्वाणाअङ्गिरसः मातुर्जनन्याधेनोर्वाचः संबन्धिनाम स्तुतिसाधकं शब्दमात्रं प्रथमंपूर्वंमन्वत अजानत पश्चात्तस्यावाचःसंबन्धीनि त्रिःसप्त एकविंशतिसंख्याकानि स्तुतिसाधनानि छन्दांसि तानिच गायत्र्यादीनिजगत्यन्तानिसप्तअतिजगत्यादीन्यतिधृत्यन्तानिसप्तकृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यन्तानिसप्तेति एवं त्रिःसप्तच्छन्दांसि परमाण्युत्तमानिविन्दन्नलभन्त एवंविधच्छन्दोयुक्तैर्मन्त्रैरग्निमस्तुवन्नित्यर्थःतत्ततः जानतीः सर्वंजानानाः व्राः व्राइत्युषोनाम उषसः अभ्यनूषत अस्तुवन् ततोगोःसूर्यस्ययशसातेजसासह अरुणीः अरुणवर्णोषाः आविर्भुवत् आविरभूत् । यद्वा तेङ्गिरसः प्रथमंपुरातनंनाम एहि सुरभिगुग्गुलुगन्धिनीति धेनोर्नामधेयं मन्वतोच्चारयामासुः मातुर्भूम्याः स्वभूतानिपणिभिरपहृतानि त्रिःसप्तरत्नानिविन्दन् तदुच्चारितंनामजानन्त्योगावः अभ्यनूषत हंमारव[illegible] ॥ जानतीः शतुरनुमोनद्यजादी

इतिङीपउदात्तत्वम् । अनूषत णुस्तुतौ लुङिरूपं कुटादित्वादगुणः । अरुणीः सोरलोपश्छान्दसोगौरीमिमायेतिवत् ॥ १६ ॥

अयसप्तदशी–

नेश॒त्तमो॒दुधि॑तं॒रोच॑त॒द्यौरुद्दे॒व्या उ॒षसो॑भा॒नुर॑र्त ।
आसूर्यो॑बृह॒तस्ति॑ष्ठ॒दज्रा॑ँऋ॒जु मर्ते॑षुवृ॒जि॒ना च॒पश्य॑न् ॥ १७ ॥

नेश॑त् । तम॑ः । दुधि॑तम् । रोच॑त । द्यौः । उत् । दे॒व्याः । उ॒षस॑ः ।
भा॒नुः । अर्त॒ । आ । सूर्यः॑ । बृ॒ह॒तः । ति॒ष्ठ॒त् । अज्रा॑न् ।
ऋ॒जु । मर्ते॑षु । वृ॒जि॒ना । च॒ । पश्य॑न् ॥ १७ ॥

तमः रात्रिकृतंध्वान्तंदुधितं दुधिःप्रेरणकर्मा प्रातरग्निविहरणकाले उषसाप्रेरितंसत् नेशत् अनश्यत् ततोद्यौरन्तरिक्षंरोचतादीप्यत ततोदेव्याः देवनशीलायाउषसोभानुः प्रभा उदत उद्गच्छति अथ सूर्यः बृहतोमहतः अज्रानजरान्पर्वतान्गमनशीलान्रश्मीन्वा आतिष्ठदध्यतिष्ठत् किंकुर्वन् मर्त्येषुमनुष्येषु विद्यमानमृजुसत्कर्म वृजिना वृजिनानि अनृजून्यसत्कर्माणिच पश्यन्नध्यतिष्ठदितिशेषः ॥ नेशत् णशअदर्शने लुङि णशिमन्योरलिङ्येत्वंवक्तव्यमित्येत्वं शपः पित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । रोचत रुचदीप्तौ लङिरूपं वाक्यभेदादनिघातः ॥ १७ ॥

अथाष्टदशी–

आदित्प॒श्चा बु॑बुधा॒ना व्य॑ख्य॒न्नादिद्रत्नं॑ धारयन्त॒ द्युभ॑क्तम् ।
विश्वे॒ विश्वा॑सु दु॒र्या॑सु दे॒वा मित्र॑ धि॒ये व॑रुण स॒त्यम॑स्तु ॥ १८ ॥

आत् । इत् । प॒श्चा । बु॒बु॒धा॒नाः । वि । अ॒ख्य॒न् । आत् । इत् ।
रत्न॑म् । धा॒र॒य॒न्त॒ । द्युभ॑क्तम् । विश्वे॑ । विश्वा॑सु । दु॒र्या॑सु ।
दे॒वाः । मित्र॑ । धि॒ये । व॒रु॒ण॒ । स॒त्यम् । अ॒स्तु॒ ॥ १८ ॥

आदित्सूर्योदयानन्तरं बुबुधानाः पणिभिरपहृताः निरोधान्निर्गतागाः जानानाः अङ्गिरसः पश्चा पश्चात्पृष्ठचदशेपुव्यख्यन् अशेषेण तागाः अपश्यन् तथा आदिदनन्तरं द्युभक्तं दीप्तियुक्तं देवैःसंभक्तंवा रत्नं पणिभिरपहृतंधनंच धारयन्ताधारयन् लब्धगोधनानामङ्गिरसां विश्वासु दु-

र्यासु सर्वेषुगृहेषु विश्वेयजनीयाः सर्वेदेवाआजग्मुः हेमित्र मित्रभूत हेवरुणोपद्रवाणांवारक हेअग्ने धियै कर्मणांकर्त्रे स्तोत्रेवा यजमानाय सत्यमस्तु यदेतत्तवोपद्रववारणसामर्थ्यंतद्यथार्थ-भूतमस्तु ॥ पथ्या पथ्यपथ्याचच्छन्दसीतिनिपातितः । बुबुधानाः बुधेर्लिटि कानचिरूपं चित्त्वा-दन्तोदात्तः । धुभक्तं भजसेवायां कर्मणिक्तप्रत्ययः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ १८ ॥

सूक्तेएकोनविंशी–

अच्छावोचेयशुशुचानमग्निंहोतारंविश्वभरसंयजिष्ठम् ।
शुच्यूधोअतृणन्नगवामन्धोनपूतंपरिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छ । वोचेय । शुशुचानम् । अग्निम् । होतारम् ।
विश्वऽभरसम् । यजिष्ठम् । शुचि । ऊधः । अतृणत् । न । गवाम् ।
अन्धः । न । पूतम् । परिऽसिक्तम् । अंशोः ॥ १९ ॥

हेअग्ने शुशुचानं भृशंदीप्यमानं होतारं देवानामाह्वातारं विश्वभरसम् आहुतिद्वारावृष्टि-प्रदानेन विश्वस्यपोषकं यजिष्ठं यष्टृतममग्निं त्वामच्छाभिलक्ष्यवोचेय स्तवानि गवामूधःशुचि शुद्धंपयःनातृणत् तवआहुत्यर्थंयजमानोनदोग्धि अंशोः सोमलताखण्डस्यसंबन्धि अन्धोरसा-ख्यमन्नं पूतं दशापवित्रेणशोधितं सन्नपरिषिक्तं गृहेषु नप्रक्षिप्तं किंत्वनेनयजमानेनकेवलंस्तु-तिरेवक्रियते ॥ वोचेय ब्रूञआशीर्लिङि ब्रुवोवचिः लिङ्याशिष्यङ् छन्दस्युभयथेतिसार्वधा-तुकत्वात्सीयुटःसलोपः । अतृणत् उतृदिर्हिंसानादरयोः दोहनमेवऊधोहिंसनम् । परिषिक्तं सिञ्चतेःकर्मणिक्तः उपसर्गात्सुनोतीतिसंहितायांषत्वं गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानांविश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।
अग्निर्देवानामवआवृणानःसुमृळीकोभवतुविश्ववेदाः ॥२०॥१५॥

विश्वेषाम् । अदितिः । यज्ञियानाम् । विश्वेषाम् । अतिथिः ।
मानुषाणाम् । अग्निः । देवानाम् । अवः । आऽवृणानः । सुऽमृळीकः ।
भवतु । विश्वऽवेदाः ॥ २० ॥ १५ ॥

अयमग्निर्विश्वेषांसर्वेषांयज्ञियानांयज्ञार्हाणांदेवानामदितिः अदितिर्देवमाता तद्वद्देवानांपोषकइत्यर्थः यद्वा विश्वेषांदेवानामदितिः भूस्थानीयः आधारभूतइतियावत् अथवाग्निर्वैश्वानरइति श्रुतेः । तथायमग्निर्विश्वेषांमानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्योभवति देवानां देवनशीलानांस्तोतॄणामवोन्नंहविरावृणानःसंभजन् जातवेदाःजातंसर्ववेत्तीतिजातवेदाः सोग्निस्तेषांस्तोतॄणांसुमृळीकः सुखकरो भवतु ॥ अतिथिः अतसातत्यगमने ऋतन्यञ्जीत्यादिनाइथिन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां मनोरपत्यानीत्यर्थे मनोर्जातावञ्यतौषुक्चेतिअञ्प्रत्ययः षुगागमश्च ञित्त्वादाद्युदात्तः ॥ २० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

योमर्त्येष्वितिविंशत्यृचंद्वितीयंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमाग्नेयं योमर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका । अस्यसूक्तस्यप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेएवविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

योमर्त्ये॑ष्वमृत॑ऋ॒तावा॑दे॒वोदे॒वेष्व॑र॒तिर्नि॑धा॒यि॑ ।
होता॒यजि॑ष्ठोम॒ह्नाशु॒चध्यै॑ह॒व्यैर॒ग्निर्मनु॑षई॒र॒यध्यै॑ ॥ १ ॥

यः । मर्त्ये॑षु । अ॒मृत॑ः । ऋ॒तऽवा॑ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । अ॒र॒तिः । नि॒ऽधायि॑ । होता॑ । यजि॑ष्ठः । म॒ह्ना । शु॒चध्यै॑ । ह॒व्यैः । अ॒ग्निः । मनु॑षः । ई॒र॒यध्यै॑ ॥ १ ॥

अमृतः मरणधर्मरहितः योग्निर्मर्त्येषुमनुष्येषु ऋतावा सत्यवान्निधायि निहितः यद्वा मर्त्येषुमनुष्यसंबन्धिषुवागादीन्द्रियेषुनिहितः अग्निर्वाग्भूत्वामुखंप्राविशदितिश्रुतेः । देवोदेवनशीलोयोग्निः इन्द्रादिषुदेवेषुअरतिरभिगन्ताशत्रूणां यद्वा देवलोकेगन्ता निधायि निहितः सचहोतादेवानामाह्वातायजिष्ठोयष्टृतमोग्निः मह्नास्वकीयेनमहतातेजसाशुचध्यै दीपितुमुत्तरवेद्यां निहितः किंच हव्यैर्हवनीयैराज्यपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हेतुभिर्मनुषोमनुष्यस्ययजमानस्यईरयध्यै स्वर्गंप्रतिप्रेरणायनिहितः ॥ अरतिः ऋगतौ वहिवस्यर्तिभ्यश्चिदिति अतिप्रत्ययः चित्त्वादन्तोदात्तः । निधायि दधातेःकर्मणिलुङिरूपं परादिश्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । शुचध्यै शुचदीप्तौ तुमर्थेकध्यैप्रत्ययः कित्त्वाद्गुणः प्रत्ययस्वरः । ईरयध्यै ईरयतेस्तुमर्थेशध्यैप्रत्ययः शित्त्वेनसार्वधातुकत्वाण्णिलोपाभावः ॥ १ ॥

---

१ तै० ब्रा० ३. ६. १७. ।

अथद्वितीया–

इहत्वंसूनोसहसोनोअद्यजातोजाताँउभयाँअन्तरंग्ने ।
दूतईयसेयुयुजानऋष्वऋजुमुष्कान्वृषणःशुक्राँश्च ॥ २ ॥

इह । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अन्तः । अग्ने । दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने अद्यास्मिन्दिवसेनोऽस्मदीये इहकर्मणिजातः आधानपव-मानेष्टिभिःसंस्कृतस्त्वं जातानुत्पन्नानुभयान्देवमनुष्यानन्तः तेषांमध्येदूतः हवींषि देवान्प्रापयि-तुमीयसे गच्छसि किंकुर्वन् हेऋष्व दर्शनीयाग्ने ऋजुमुष्कान् मुष्कशब्देनमांसलोभिधीयते ऋ-जवःप्रसाधकाः ऋजवश्चतेमुष्काश्चेतिऋजुमुष्काः तान्वृषणः रेतःसेचनसमर्थान् शुक्रान्दीप्य-मानानश्वांश्च युयुजानः स्वरथेयोजयन्नीयसे यद्वा ऋष्व महन्नग्ने युयुजानः हविर्वहनेनियु-ज्यमानस्त्वं वृषणः हविःसेचनसमर्थान्यजमानान्देवांश्चईयसे ॥ सूनोसहसः परमपिच्छन्दसी-तिसहसःपराङ्गवद्भावात्द्वयोःसर्वानुदात्तत्वम् । ईयसे ईङ्गतौ दिवादिः निघातः । युयुजानः युजेर्वर्तमानेलिटि कानचिरूपम् । ऋष्व संहितायामृत्यकइतिप्रकृतिभावः । ऋजुमुष्कान् स-मासस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अत्यांवृधस्नूरोहिताघृतस्नूऋतस्यंमन्येमनसाजविष्ठा ।
अन्तरीयसेअरुषायुजानोयुष्मांश्चदेवान्विशआचमर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या । वृधस्नू इति वृधऽस्नू । रोहिता । घृतस्नू इति घृतऽस्नू । ऋतस्य । मन्ये । मनसा । जविष्ठा । अन्तः । ईयसे । अरुषा । युजानः । युष्मान् । च । देवान् । विशः । आ । च । मर्तान् ॥ ३ ॥

हेअग्ने ऋतस्यसत्यभूतस्यतवसंबन्धिनौमनसामनसोपिजविष्ठा वेगवत्तमौ वृधस्नू वर्धय-तीतिवृधमन्नंतत्क्षरन्तौ घृतस्नू घृतमुदकं तत्स्रवन्तौ रोहितवर्णौअत्याअश्वौ मन्येस्तौमि अरुषा आरोचमानौ तावश्वौ युजानोरथेयुजानस्त्वं युष्मान्देवेष्वग्नेरन्तर्भावाद्यजनीयरूपेणकीर्तनं

युष्मान्यष्टव्यान्देवान्विशः परिचारकान्मर्तान्मनुष्यानन्तः पष्ठ्यर्थेद्वितीया तेषांमध्ये आसमन्ता-दीयसे हविःस्वीकर्तुंयजमानान्गच्छसि तद्धविः प्रदातुं देवान्गच्छसि ॥ मन्ये मन्यतिरर्चतिकर्मा । मनसा सुपांसुलुगितिपञ्चम्याआकारः । युजानः युजिर्योगे युषिबुधिदृशेःकिच्चेतिश्रानच्प्रत्ययः चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अर्यमणंवरुणंमित्रमेषामिन्द्राविष्णूमरुतोअश्विनोत ।
स्वश्वोअग्नेसुरथःसुराधाएदुवहसुहविषेजनाय ॥ ४ ॥

अर्यमणम् । वरुणम् । मित्रम् । एषाम् । इन्द्राविष्णू इति । मरुतः ।
अश्विना । उत । सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽराधाः । आ ।
इत् । ऊँ इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥ ४ ॥

हेअग्ने स्वश्वःशोभनाश्वोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनगन्धोपेतस्त्वम् एषां मर्त्यानांमध्ये सुहविषे शोभनहविष्काय जनाय यजमानाय अर्यमादीनुतापिच अश्विनौ यष्टव्यान्देवानावहेदु आह्वयैव ॥ इन्द्राविष्णू ऋज्रेन्द्रेत्यादिनानिपातनादिन्द्रशब्दआद्युदात्तः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् । सुहविषेइत्यत्र नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

गोमाँअग्नेविमाँअश्वीयज्ञोनृवत्सखासदमिदप्रमृष्यः ।
इळावाँएषोअसुरप्रजावान्दीर्घोरयिःपृथुबुध्नःसभावान् ।५।१६।

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा ।
सदम् । इत् । अप्रऽमृष्यः । इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् ।
दीर्घः । रयिः । पृथुऽबुध्नः । सभाऽवान् ॥ ५ ॥ १६ ॥

हेअसुर बलवन् हेअग्ने एषःमदीयोयंयज्ञः गोमान्गोभिस्तद्वान् अविमान् अवयःमेषाअस्यसन्तितद्वान् अश्वी अश्वोपेतश्चास्तु नृवत्सखा नरः कर्मणांनेतारोध्वर्य्वादयस्तद्वन्तः सखायोऽनुष्ठातारोयजमानायस्यसतथोक्तः सदमित् सदैवअप्रमृष्यः अप्रधृष्यश्चास्तु तथा इळावान् इळाहविर्लक्षणमन्नं तद्वान् प्रजावान् पुत्रपौत्रादियुक्तश्चास्तु दीर्घःअविच्छिन्नानुष्ठानो-

पेतः रयिर्धनवान् लुप्तमत्वर्थीयः पृथुबुध्नः पृथूनिबहुलानिबुध्नानिधनादीनिकारणानियस्य सतथोक्तः समावान् उपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चास्तु ॥ नृवत्सखा नरोयेषांसन्तीतिनृवत् मतुप् तस्य छान्दसंवत्वं ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिमतुपउदात्तत्वं बहुव्रीहौपूर्वपदस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषष्ठी–

यस्तेइध्मंजभरत्सिष्विदानोमूर्धानंवाततपतेत्वाया ।
भुवस्तस्यस्वतवाँःपायुरग्नेविश्वस्मात्सीमघायतउरुष्य ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मम् । जभरत् । सिस्विदानः । मूर्धानम् । वा । ततपत् । त्वाऽया । भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीम् । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

हेअग्ने तेत्वदर्थं यःपुमान्सिष्विदानः स्विद्यद्गात्रःसन् इध्मं त्वत्समिन्धनार्थंकाष्ठभारंजभरदाहरति योवात्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेणतापयति तस्यतादृशस्यपुंसः स्वतवान् स्वतवान्धनवानितितत्वकारेउक्तं धनवान् भुवःभवसि पायुः पालयितासि सीमेनंविश्वस्मात् अघायत् अघायतः अघंपापमिच्छतः पुरुषादुरुष्यरक्ष ॥ जभरत् हरतेर्लुङिचङिरूपं चङ्यन्यतरस्यामितिचङ्पूर्वस्योदात्तत्वम् । सिष्विदानः ञिष्विदागात्रक्षरणे कानचिरूपं संहितायामादेशप्रत्यययोरितिधातुसकारस्यषत्वम् । त्वाया त्वामात्मनइच्छतीत्यर्थेक्यच् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः दकारस्यछान्दसमात्वं क्यजन्ताद्धातोर्भावेअप्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः सुपांसुलुगितितृतीयायाआकारः एकादेशस्वरः । भुवः भवतेर्लेट्यडागमेरूपं भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः आगमस्यानुदात्तत्वेधातुस्वरः । स्ततवाँः पायुरित्यत्र संहितायांस्वतवान्पायाविितिनकारस्यरुत्वम् अत्रानुनासिकःपूर्वस्यतुवेतिआकारोनुनासिकः रेफस्यविसर्जनीयः कुप्वोः कः पौचेतिःपादेशः । अघायतः अघमात्मनइच्छतीत्यर्थे सुपःक्यच् । अश्वाघस्यादित्यात्वं तदन्ताच्छतृप्रत्ययः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । उरुष्य उरुशब्दःकण्ड्वादिः लोटिरूपं निपातः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यस्तेभरादन्नियतेचिदन्नंनिशिषन्मन्द्रमतिथिमुदीरत् ।
आदेवयुरिनधतेदुरोणेतस्मिन्रयिर्ध्रुवोअस्तुदास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्निऽयते । चित् । अन्नम् । निऽशिषत् ।
मन्द्रम् । अतिथिम् । उत्ऽईरत् । आ । देवऽयुः । इनधते ।
दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हेअग्ने यःपुमान् अन्नियते अन्नमिच्छते तेतुभ्यंहविर्लक्षणंपुरोडाशादिकमन्नंभरात् दातुंबिभृयात् चिदितिचार्थे यश्चमन्द्रंमदकरंसोमंनिशिषत् नितरांप्रयच्छति यश्चातिथिमतिथिवत्पूज्यंत्वामुदीरत् उत्तरवेद्यांप्रणयति आअपिच यश्चदेवयुः देवत्वंकामयमानः दुरोणे स्वकीयगृहे इनधतेत्वांसामिद्भिःसमिन्धते तस्मिन्नेतस्मिन्पुरुषेरयिः पुत्रःध्रुवः आस्तिक्यबुद्ध्यावैदिकेमार्गेनिश्चलोऽस्तु तथा दास्वान् औदार्योपेतश्चास्तु ॥ भरात् डुभृञ्धारणपोषणयोरित्यस्यलेट्याडागमेरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः । अन्नियते अन्नमात्मनइच्छन् क्यच् क्यचिचेतीत्वं ह्रस्वश्छान्दसः । निशिषत् शासुअनुशिष्टौ लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेतिच्लेरङादेशः शासइदङ्हलोरितीत्त्वम् । उदीरत् ईरगतौ लेटि व्यत्ययेनपरस्मैपदम् अडागमः आगमस्यानुदात्तत्वेधातुस्वरः तिङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः । इनधते ञिइन्धीदीप्तौ लटि व्यत्ययेनशप् रुधादित्वात् श्नम् श्नान्नलोपइतिधातुनकारस्यलोपः क्ङित्परत्वाभावात्श्नसोरल्लोपाभावः यद्वृत्तयोगादनिघातः । दास्वान् दासृदाने संपदादिलक्षणोभावेक्विप् तदस्यास्तीतिमतुप् मादुपधाया श्चमःस्वरः इतिवत्वं प्रत्ययस्यापित्त्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यस्त्वादोषायउषसिप्रशंसात्प्रियंवात्वाकृणवतेहविष्मान् ।
अश्वोनस्वेदमआहेम्यावान्तमंहसःपीपरोदाश्वांसम् ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उषसि । प्रऽशंसात् । प्रियम् । वा ।
त्वा । कृणवते । हविष्मान् । अश्वः । न । स्वे । दमे । आ ।
हेम्याऽवान् । तम् । अंहसः । पीपरः । दाश्वांसम् ॥ ८ ॥

हेअग्ने यःपुमान् दोषा दोषायांरात्रौत्वा त्वांप्रशंसात् संस्तुयात् यश्चोषसि प्रातःकाले त्वां प्रशंसेत् हविष्मान्संभृतहविष्कोयोवायजमानः त्वात्वांप्रियंहविर्भिःप्रीतंकृणवते कुर्यात् आ अथ दाश्वांसं हविर्दत्तवन्तंतंतादृशंयजमानंस्वेदमेस्वकीयेगृहे हेम्यावान् सुवर्णनिर्मितकक्ष्यावानश्वोन अश्वइव संचरंस्त्वम् अंहसःपापरूपाद्वारिद्र्यात् पीपरः पारंनय तस्मैयजमानायबहुधनंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ दोषा सप्तम्याआकारः । प्रशंसात् शंसुस्तुतौ लेट्याडागमेरूपम् । कृणवते कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलेटि धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः लेटोडाटावित्यडागमः यद्वृत्तयोगादनिघातः प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् हेमार्हेति छन्दसिचेतियप्रत्ययः । पीपरः पॄपालनपूरणयोरित्यस्यण्यन्तस्य लुङिचङिरूपं निपातः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यस्तुभ्य॑मग्नेअ॒मृता॑य॒दाश॒द्दुव॒स्त्वेकृ॒णव॑तेय॒तस्रु॑क् ।
नसरा॒याशशमा॒नोवियो॑ष॒न्नैन॒मंह॒ःपरि॑वरदघा॒योः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्य॑म् । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृता॑य । दाश॑त् । दुव॑ः । त्वे इति॑ ।
कृ॒णव॑ते । य॒तऽस्रु॑क् । न । सः । रा॒या । श॒श॒मा॒नः । वि । यो॒ष॒त् ।
न । ए॒न॒म् । अंह॑ः । परि॑ । व॒र॒त् । अ॒घ॒ऽयोः ॥ ९ ॥

हेअग्ने योयजमानः अमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यंदाशत् हवींषिप्रयच्छेत् यतस्रुक् संयतस्रुक् यश्चयजमानः त्वे त्वयि दुवः परिचर्यांकृणवते करोति शशमानः स्तोत्रंकुर्वाणः सयजमानोरायाधनेननवियोषत् नपृथग्भवेत् सदाधनयुक्तोभवेदित्यर्थः अघायोः पापमिच्छतोहिंसकस्यसंबन्धि अंहः आहननंपापमेनं यजमानंनपरिवरत् नपरिवृणुयात् मस्पृशेदित्यर्थः ॥ दाशत् दाशृदाने लेट्यडागमेरूपम् । त्वे सुपांसुलुगितिसप्तम्याःशेआदेशः । कृणवते यद्वृत्तयोगादनिघातः । योषत् युमिश्रणे लेटि सिब्बहुलमितिसिप् अडागमः निघातः । वरत् वृञ् वरणे लेटिरूपम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यस्य॒त्वम॑ग्नेअध्व॒रंजु॒जोषो॑दे॒वोमर्त॑स्यसु॒धितं॒ररा॑णः ।
प्री॒तेद॑स॒द्धोत्रा॒सायंवि॒ष्ठासा॑मय॒स्यंवि॑ध॒तोवृ॒धास॑ः ॥ १० ॥ १७ ॥

यस्य । त्वम् । अग्ने । अध्वरम् । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुऽधितम् । रराणः । प्रीता । इत् । असत् । होत्रा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥ १० ॥

हेअग्ने रराणः रममाणः देवोदीप्यमानस्त्वं यस्यमर्तस्य मनुष्यस्यसंबन्धिसुधितंत्वदर्थंसुष्ठु निहितम् अध्वरमनुपहतंहविर्लक्षणमन्नंजुजोषः सेवसे हेयविष्ठ युवतम सा होत्रा सःहोतायजमानः प्रीतेदसत्प्रीतएवभवेत् असामतस्ययजमानस्यसंबन्धिनोभवेम यस्यविधतः अग्निपरिचर्यांकुर्वतोयजमानस्यहोत्रादयो वृधासः यज्ञस्यवर्धयितारोभवन्ति ॥ जुजोषः जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यबहुलंछन्दसीतिश्लुः अडागमः अभ्यस्तस्वरः । सुधितं दधातेर्निष्ठायां सुधितवसुधितेतिनिपातनाद्ध्यादेशः गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः । असाम अस्तेर्लोटि आडुत्तमस्यपिच्चेत्याडागमः उत्तमस्यापित्त्वाभावादनुदात्तत्वेधातुस्वरः । विधतः विधविधाने तुदादिः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथैकादशी-

चित्तिमचित्तिंचिनवद्विविद्वान्पृष्ठेववीतावृजिनाचमर्तान् ।
रायेचनःस्वपत्यायदेवदितिंचरास्वादितिमुरुष्य ॥ ११ ॥

चित्तिम् । अचित्तिम् । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽइव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् । राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिम् । च । रास्व । अदितिम् । उरुष्य ॥ ११ ॥

विद्वान्प्राणिनांपुण्यपापरूपाणिकर्माणिजानानः सोग्निः चित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यम् अचित्तिम् अनुपादेयत्वेनाचेतनीयंपापं यद्वा चित्तिंज्ञानम् अचित्तिम् अज्ञानं विचिनवत् विचिनोतु पृथक्करोतु तत्रदृष्टान्तः-पृष्ठेव यथाश्वपालोश्वानांवीता कान्तानिवृजिनादुर्वहाणिच पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेनपृथक्करोतितद्वत् किञ्च मर्तान्पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्चमनुष्यान्पृथक्करोतु हेदेवअग्ने स्वपत्याय शोभनपुत्रोपेताय रायेधनाय नोऽस्मान्कुरु दितिं दातारंचरास्वदेहि अदितिं पञ्चम्यर्थेद्वितीया आदातुःसकाशादुरुष्य रक्ष ॥ चित्तिं चितीसंज्ञाने स्त्रियांक्तिन् नित्त्वादाद्युदा-

स्तः । चिनवत् चिनोतेर्लेट्यडागमः । दिर्ति दाणूदाने कर्मणिक्तिच् । रास्व रादाने लोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं चवायोगेप्रथमेतिननिघातः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

कविंशशासुःकवयोदब्धानिधारयन्तोदुर्यास्वायोः ।
अतस्त्वंदृश्याँअग्नएतान्पड्भिःपश्येरद्भुताँअर्यएवैः ॥ १२ ॥

कविम् । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयन्तः । दुर्यासु ।
आयोः । अतः । त्वम् । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः ।
अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

हेअग्ने आयोर्मनुष्यस्यदुर्यासु गृहेषु अदब्धाः केनाप्यतिरस्कृतानिधारयन्तः निवसन्तः कवयः क्रान्तदर्शोदेवाः कविंमेधाविनं त्वांशशासुः होताभवेतिशशंसुः अतःकारणात् अर्यः यज्ञस्यस्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयानद्भुतानाश्चर्यरूपोपेतानिन्द्रादीनेतान्देवानेवैर्गमनशीलैःपड्भिः पादैःस्वतेजोभिःपश्येः जानीथाः ॥ दृश्यान् दृशिर्प्रेक्षणे ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिकर्मणिक्यप् कित्वादगुणः पित्वादनुदात्तत्वेधातुस्वरः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

त्वमंग्नेवाघतेसुप्रणीतिःसुतसोमायविधतेयविष्ठ ।
रत्नंभरशशमानायघृष्वेपृथुश्चन्द्रमवसेचर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वम् । अग्ने । वाघते । सुऽप्रनीतिः । सुतऽसोमाय । विधते ।
यविष्ठ । रत्नम् । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चन्द्रम् ।
अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हेयविष्ठ युवतम घृष्वे दीप्तियुक्त यद्वा परेषांधर्षणशील हेअग्ने चर्षणिप्राः अपेक्षितफलप्रदानेनमनुष्याणांकामपूरकः सुप्रनीतिः सुष्ठूत्तरवेद्यांप्रणयनीयस्त्वं सुतसोमायविधतेतवपरिचरणंकुर्वतेशशमानायत्वांस्तुवतेवाघतेयज्ञनिर्वाहकाययजमानाय पृथु प्रभूतं चन्द्रमाह्लादकारिरत्नमुत्तमंधनम् अवसे रक्षणाय भर आहर प्रयच्छेत्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः णीञ्प्रापणे

कर्मणिक्तिन् तादौचनितिकृतीति अनन्तरप्रशब्दस्योदात्तत्वम् । पृथुश्चन्द्रमित्यत्रसंहितायां ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदेमन्त्रेइतिसुडागमः श्चुत्वेनशकारः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अधा॒ह्य॒यद्व॒यम॑ग्नेत्वा॒याप॒ड्भिर्हस्तै॑भिश्चकृ॒मात॒नूभि॑ः ।
रथं॒नक्र॒न्तो॒अप॑साभु॒रिजो॑र्ऋ॒तंयै॑मुः॒सुध्य॑आशु॒षा॒णाः ॥ १४ ॥

अध॑ । ह॒ । यत् । व॒यम् । अ॒ग्ने॒ । त्वा॒ऽया । प॒ट्ऽभिः । हस्तै॑भिः । च॒कृ॒म । त॒नूभि॑ः । रथ॑म् । न । क्रन्त॑ः । अप॑सा । भु॒रिजो॑ः । ऋ॒तम् । ये॒मुः॒ । सु॒ऽध्य॑ः । आ॒शु॒षा॒णाः ॥ १४ ॥

हेअग्ने अधह अथखलु वयंत्वाया त्वत्कामनया पड्भिः पादैःहस्तेभिः हस्तैस्तनूभिरन्यै-श्चात्रयवैश्चकृम यत्यस्मात्कारणात् कर्मसिद्ध्यर्थं त्वामुपपादयामः तस्मात्सुध्यः सुकर्माणः आशुषाणाः कर्माणिव्याप्नुवन्तः तेङ्गिरसः ऋतं सत्यभूतं त्वांभुरिजोः बिभ्रतःकर्मकरणसा-मर्थ्यपदार्थान्वेतिभुरिजौ बाहू तयोःअपसामन्थनाख्येनकर्मणायेमुः उद्यच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः– रथंन यथा क्रन्तः कारवः शिल्पिनः क्रामन्तोध्वगावाहस्तयोर्यथारथमुद्यच्छन्तितद्वत् यद्वा भुरिजोः देवान्मनुष्यांश्च बिभृतइतिभुरिजौ द्यावापृथिव्यौ तयोर्मध्ये अपसापरिचरणकर्म-णासत्यभूतंतमग्निं येमुरुद्यच्छन्ति ॥ अध संहितायांनिपातस्यचेतिदीर्घः । क्रन्तः करोते शतरि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः डुभृञ्धारणपोषणयोः भृञउच्चेतीजिप्रत्ययेधातोर्ऋकारस्यरपरः प्रत्ययस्वरः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

अधा॒मा॒तुरु॒षसः॑स॒प्तविप्रा॒जाये॑महिप्रथ॒माव॒धसो॒नॄन् ।
दि॒वस्पु॒त्राअङ्गि॑रसोभवे॒माद्रिं॑रुजेमध॒निनं॑शु॒चन्त॑ः ॥ १५ ॥

अध॑ । मा॒तुः । उ॒षस॑ः । स॒प्त । विप्राः॑ । जाये॑महि । प्र॒थ॒माः । वे॒धस॑ः । नॄन् । दि॒वः । पु॒त्राः । अङ्गि॑रसः । भ॒वे॒म॒ । अद्रि॑म् । रु॒जे॒म॒ । ध॒निन॑म् । शु॒चन्त॑ः ॥ १५ ॥

वामदेवान्यैःपड्भिरङ्गिरोभिःसहब्रूते अधापिच मातुरुपसःसकाशात्सप्त सप्तसंख्याकाविप्राःप्राज्ञावयंस्मः प्रथमाःश्रेष्ठावयंवेधसोऽग्नेःपरिचारकान्नृन्वेधसोविधातॄन्रश्मीन्वाजायेमहि वयंजनयामः दिवोद्योतमानस्यादित्यस्यपुत्रावयम् अङ्गिरसोभवेम भूतिमन्तःस्याम शुचन्तोदीप्यमानावयंधनिनमुदकवन्तमद्रिंमेघंरुजेम वर्षार्थंभिद्याम यद्वा धनिनंपणिनामकासुरापहृतगोधनयुक्तमद्रिंपर्वतंरुजेम अङ्गिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमाम्नायते—तस्ययद्रेतसःप्रथममुददीप्यततदसावादित्योभवदित्युपक्रम्ययेङ्गाराआसंस्तेङ्गिरसोभवन्निति ॥ जायेमहि जनीप्रादुर्भावे लिङि ज्ञाजनोर्जेतिजादेशः । वेधसः डुधाञ्धारणपोषणयोरित्यस्माद्विधाञोवेधचेत्यसिप्रत्ययः धातोर्वेधइत्यादेशः । दिवस्पुत्राइत्यत्र संहितायांपष्ठ्याःपतिपुत्रेतिविसर्जनीयस्यसत्वम् । रुजेम रुजोभङ्गे अदादिः लिङिरूपम् ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथषोडशी—

अधा॒यथा॑नः॒पि॒तरः॒परा॑सः॒प्र॒त्नासो॑अग्न॒ऋ॒तमा॑शुषा॒णाः ।
शुची॒दयं॒न्दीधि॑तिमुक्थ॒शासः॒क्षामा॑भि॒न्दन्तो॑अरु॒णीरप॑व्रन् ॥१६॥

अध॑ । यथा॑ । नः॒ । पि॒तरः॑ । परा॑सः । प्र॒त्नासः॑ । अ॒ग्ने॒ । ऋ॒तम् ।
आ॒शु॒षा॒णाः । शुचि॑ । इत् । अ॒य॒न् । दीधि॑तिम् । उ॒क्थ॒ऽशसः॑ ।
क्षाम॑ । भि॒न्दन्तः॑ । अ॒रु॒णीः । अप॑ । व्र॒न् ॥ १६ ॥

हेअग्ने अधापिच परासःश्रेष्ठाः प्रत्नासःपुराणाः ऋतंसत्यभूतं यज्ञं यथायथावदाशुषाणाः अश्नुवानानोऽस्माकंपितरोङ्गिरसः शुचिदीप्तंस्थानमयन् अगच्छन् तथा दीधितिं तेजश्चागच्छन् किंच उक्थशासः उक्थानांशस्त्राणांशंसितारः क्षाम क्षयकारणंतमःपापंवा भिन्दन्तोविनाशयन्तोङ्गिरसः अरुणीः अरुणवर्णाःपणिभिरपहृतागाः उपसोवा अपव्रन् अपावृण्वन्प्रकाशितवन्तइत्यर्थः ॥ अयन् इण्गतौ लङि इणोयणितियण् व्यत्ययेन अडागमः । दीधितिं दीधीङ्दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात्क्तिनिह्रस्वश्छान्दसःनित्त्वादाद्युदात्तः । उक्थशासः उक्थशब्देउपपदे शंसुस्तुतावित्यस्मान्मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विनितिण्विन् नकारलोपश्चनिपातनादेव पदकालेह्रस्वश्छान्दसः । अरुणीः गौरादिङीषन्तः एकादेशस्वरः । व्रन् वृणोतेर्लुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् निघातः ॥ १६ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. ३४.

आग्रयणे आग्नेन्द्रस्यहविषःसुकर्माणइतियाज्या सुत्रितश्च–सुकर्माणःसुरुचोदेवयन्तो विश्वेदेवासआगतेति ।

सैपासप्तदशी–

सुकर्माणःसुरुचोदेवयन्तोयोनदेवाजनिमाधमन्तः ।
शुचन्तोअग्निंववृधन्तइन्द्रमूर्वंगव्यंपरिषदन्तोअग्मन् ॥ १७ ॥

सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयन्तः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमन्तः । शुचन्तः । अग्निम् । ववृधन्तः । इन्द्रम् । ऊर्वम् । गव्यम् । परिऽसदन्तः । अग्मन् ॥ १७ ॥

सुकर्माणः सुष्ठु अनुष्ठितयागादिकर्माणः सुरुचः शोभनदीप्तयः देवयन्तोदेवान्कामयमानाः देवाः देवनशीलाः स्तोतारः जनिम स्वकीयंमानुषंजन्म धमन्तः यागादिलक्षणेनकर्मणा निर्मलीकुर्वन्तः तत्रदृष्टान्तः–अयोन यथाकर्मारा: अयोभस्त्रेणधमन्तितद्वत् तादृशाअग्निंशुचन्तोहविर्भिर्दीपयन्तइन्द्रंववृधन्तः सोमेनस्तुत्यावावर्धयन्तः अङ्गिरसः परिषदन्तः परितःसीदन्तः सन्तः ऊर्वं महान्तं गव्यं गोसङ्घम् अग्मन् प्राप्नुवन् ॥ सुकर्माणः सोर्मनसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । धमन्तः ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः शतरिपाघ्राध्मादिनाधमेत्यादेशः शपःपित्त्वादनुदात्तत्वे शतुर्लसार्वधातुकस्वरः । ववृधन्तः वृधुवर्धने व्यत्ययेनपरस्मैपदं शतरिशपःश्लुः । गव्यं गवांसमूह इत्यर्थे खलगोरथादितियः । अग्मन् गमेर्लुङि च्लेर्लुकिरूपम् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

आयूथेवंक्षुमतिपश्वोअख्यद्देवानांयज्जनिमान्त्युग्र ।
मर्तानांचिदुर्वशीरकृप्रन्वृधेचिदर्यउपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽइव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानाम् । यत् । जनिम । अन्ति । उग्र । मर्तानाम् । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

उग्र तेजस्विन् हेअग्ने देवानामङ्गिरसांसम्बन्धियज्जनिम गोसंघमन्ति पर्वतस्यसमीपे आख्यत् आसमन्तादिन्द्रोपश्यत् तत्रदृष्टान्तः—यूथेव यथापश्वःपशूनांगवांयूथानिक्षुमति अन्नवत्याढ्यगृहेवर्तमानानिपश्यन्तिजनास्तद्वत् यद्वा हेअग्ने तवपरिचारकोङ्गिरसोगणः देवानामिन्द्रादीनांयज्जनिम योयंजनः अन्तिमदन्तिके पश्वः पाणिभिरपहृतान्पशूनाख्यत् समन्तात्पश्यति तत्रदृष्टान्तः—यथाक्षुमतिशब्दंकुर्वाणेगवांयूथायूथेपश्वःपशूनपश्यन्तितद्वत् मर्तानांचित् मनुष्याणामुर्वशीः ऊरुभ्यामश्नुवानाः ऊरुभ्यामश्नुतइतियास्कः । प्रजाः अकृप्रन् ताभिरानीताभिर्गोभिः कृप्ताः समर्थाअभवन् चिदपिच अर्यःस्वामीलब्धगोधनउपरस्यउप्तस्यनिषिक्तस्यापत्यस्यवृधेवर्धनायसमर्थोभवति तथा आयोर्मनुष्यस्य भृत्यादेश्वपोषणेसमर्थोभवति ॥ यूथेव शसःसप्तम्यावाडादेशः । क्षुमति क्षुदित्यन्ननाम यद्वा टुक्षुशब्दे भावेक्विप् छान्दसस्तकारलोपः तदस्यास्तीतिमतुप् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबिति मतुपउदात्तत्वम् । अख्यत् ख्याप्रकथने लुङ्ङ्गेरस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङित्यङादेशः आतोलोपः । जनिम जनीप्रादुर्भावे हृजनिभ्यामिमनिन्निति इमनिन्प्रत्ययः नित्त्वादाद्युदात्तः । अकृप्रन् कृपूसामर्थ्ये लङिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् रुडागमः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवस्रन्नुषसो विभातीः ।
अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मृजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । ऋतम् । अवस्रन् । उषसः । विऽभातीः । अनूनम् । अग्निम् । पुरुध । सुऽचन्द्रम् । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

हेअग्ने तेतव परिचरणमकर्म अकुर्म तेनकर्मणास्वपसःशोभनकर्माणोभूम विभातीः व्युच्छन्त्यउषसः ऋतंतेजोवस्रन् आच्छादयन्ति धारयन्तीत्यर्थः । तथा ताउषसः अनूनं संपूर्णं पुरुधा बहुधा सुचन्द्रं सष्ठुआह्लादकारिणं यद्वा सुहिरण्यमग्निंधारयन्ति किंच देवस्यद्योतमानस्यतवचारुमनोहरंचक्षुः तेजोमर्मृजतः परिचरन्तोवयंस्वपसोऽभूमेतिपूर्वेणान्वयः ॥ अकर्म करोतेर्लङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् । मर्मृजतः मृजूष्शुद्धौ यङ्लुकि रुग्रिकौ चलुकीत्यभ्यासस्यरुगागमः शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः अभ्यस्तस्वरः ॥ १९ ॥

१ नि० ५. १३. ।

अथविंशी–

एतातेंअग्नउचथानिवेधोवोंचामकवयेताजुंषस्व ।
उच्छोंचस्वकृणुहिवस्यंसोनोमहोरायःपुंरुवारयंन्धि ॥ २० ॥ १९ ॥

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवोंचाम । कवयें । ता ।
जुषस्व । उत । शोचस्व । कृणुहि । वस्यंसः । नः । महः । रायः ।
पुरुऽवार । प्र । यन्धि ॥ २० ॥

वेधः विधातः हेअग्ने कवयेमेधाविने तेतुभ्यम् एता एतान्युचथानि उक्थानिशस्त्राण्यवोचाम त्वं तातानिजुपस्वसेवस्व किञ्च त्वमुच्छोचस्व उद्दीप्यस्व नोस्मान्वस्यसः अतिशयेन धनयुक्तान्कृणुहिकुरुतदेवोच्यते–पुरुवार पुरुभिर्बहुभिर्वरणीय महोरायोमहद्धनंप्रयन्धि अस्मभ्यंप्रयच्छ ॥ अवोचाम वचपरिभाषणे लुङि लेरङादेशः पादादित्वादनिघातः । कृणुहि कृविहिंसाकरणयोरित्यस्यलोटिरूपं तिङउत्तरत्वादनिघातः । वस्यसः वसुमच्छब्दादीयसुनि विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुकिटिलोपेचकृते ईकारलोपश्छान्दसः । यन्धि यमेर्लोटि बहुलंछन्दसीति विकरणस्यलुक् वाछन्दसीतिहेर्विकल्पेनपित्त्वादङित्तश्चेतिधिरादेशः ॥ २० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

आवोराजानमितिषोडशर्चंतृतीयंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयम् आवःषोळशेत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगउक्तः ।

अथप्रथमा–

आवोराजानमध्वरस्यंरुद्रंहोतारंसत्ययजंरोदंस्योः ।
अग्निंपुरातंनयित्नोरचित्ताद्धिरंण्यरूपमवंसेकृणुध्वम् ॥ १ ॥

आ । वः । राजानम् । अध्वरस्यं । रुद्रम् । होतारम् । सत्यऽयजम् ।
रोदस्योः । अग्निम् । पुरा । तनयित्नोः । अचित्तात् । हिरंण्यऽरूपम् ।
अवंसे । कृणुध्वम् ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः अध्वरस्ययज्ञस्यराजानमधिपतिं होतारं देवानामाह्वातारं रुद्रं रोरूयमाणं द्रवन्तं शत्रून्रोदयन्तंवा यद्वा एषावाअग्नेस्तनूर्यद्रुद्रइति रुद्रात्मकं रोदस्योर्वा-वापृथिव्योःसत्ययजं सत्यस्यान्नस्यदातारं यद्वा सत्ययजंसत्येनहविषादेवान्यजन्तं यद्वा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्यवर्तमानंहिरण्यरूपंसुवर्णप्रभम् एवंविधमग्निं वोयुष्माकम् अवसे रक्षणाय तनयित्नोस्तनयित्नुरशनिःसह्याकस्मिकःतत्सदृशादचित्तात् नविद्यतेचित्तंयस्मिन्तदचित्तं चित्तोपल-क्षितसर्वेन्द्रियोपसंहारोमरणमितियावत् तन्मरणात्पुराप्रागेव आकृणुध्वं यूयंसमन्ताद्धविर्भिर-ग्निंभजध्वम् ॥ रुद्रं रोदयतेरोदेर्णिलुक्चेतिरक्प्रत्ययः । तनयित्नोः तनिःशब्दार्थः चुरादिरद-न्तः स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुचितिइत्नुच्प्रत्ययः चित्स्वरेणान्तोदात्तः सुपासहैकादे-शोएकादेशस्वरः । कृणुध्वं कृविहिंसाकरणयोश्च लोटिरूपम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयंयोनिश्चकृमायंवयन्तेजायेवपत्यउशतीसुवासाः ।
अर्वाचीनःपरिवीतोनिषीदेमाउतेस्वपाकप्रतीचीः ॥ २ ॥

अयम् । योनिः । चकृम । यम् । वयम् । ते । जायाऽइव । पत्ये । उशती इति । सुऽवासाः । अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । इमाः । ऊँ इति । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणंप्रदेशंवयंचकृम कुर्मः अयंयोनिः तवस्थानंभवति तत्रदृष्टान्तः—जायेव यथापत्येउशतीपतिंकामयमानासुवासाःशोभनवस्त्रोपेताजायास्वात्मसमी-पेतस्यस्थानंकरोतितद्वत् हेस्वपाक स्वपस्क सुकर्मन् अग्ने त्वंपरिवीतः यष्टव्यदेवैस्तेजो-भिर्वापरिवीतः अर्वाचीनोऽस्मदभिमुखःसन् निषीदोत्तरवेद्यामुपविश तत्रस्थितस्यतेतव इमा ज्वालाःस्तुतयोवाप्रतीचीः त्वदाभिमुखाःप्रवर्तन्ते ॥ चकृम करोतेर्लिटिरूपं वाक्यभेदान्निघाता-भावः । अर्वाचीनः विभाषाञ्चेरदिगिति खः । परिवीतः व्येञ्संवरणे कर्मणिनिष्ठा यजादि-त्वात्संप्रसारणं गतिरनन्तरइतिगतेःस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आशृण्वतेअदृपितायमन्मनृचक्षसेसुमृळीकायवेधः ।
देवायशस्तिममृतायशंसग्रावेवसोतामधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

आऽशृण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृळीकाय ।
वेधः । देवाय । शस्तिम् । अमृताय । शंस । ग्रावाऽइव । सोता ।
मधुऽसुत् । यम् । ईळे ॥ ३ ॥

वेधः स्तोत्राणांकर्तः हेस्तोतः आशृण्वते स्तोत्राकर्णनपराय अदृपिताय अदृप्ताय अप्रमत्ताय नृचक्षसे नृणांद्रष्ट्रे सुमृळीकाय सुसुखाय अमृताय मरणधर्मरहितायदेवाय तस्मैअग्नये मन्म स्तोत्रं शस्तिं शस्त्रंच शंस मधुसुत् मदकरस्यसोमस्यसोता तत्रदृष्टान्तः—ग्रावेव यथाग्रावासोमस्यसोतातद्वत् सोमाभिषवंकुर्वाणोयजमानोयमग्निमीळेस्तौति तस्मैशंसेतिसमन्वयः यद्वा मधुसुत् सोमसुद्यजमानः अग्निमीळेस्तौति तत्रदृष्टान्तः—यथाग्रावासोमस्यसोताशब्दं करोति प्रैतेवदन्तुप्रवयंवदामग्रावभ्यइत्यत्रग्राव्णांकर्तृत्वंश्रुतमिति ॥ आशृण्वते शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । ईळे ईडस्तुतौ लटिलोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः यद्वा लिटितशब्दस्यैशादेशेकृतेरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वंचिन्नःशम्याअग्नेअस्याऋतस्यबोध्यृतचित्स्वाधीः ।
कदातउक्थासधमाद्यानिकदाभवन्तिसख्यागृहेते ॥ ४ ॥

त्वम् । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि ।
ऋतऽचित् । सुऽआधीः । कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि ।
कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंचित् त्वमेव शम्यै शमीशब्दःकर्मनाम अस्याःशम्यै शम्याःनोऽस्मत्संबन्धिनोस्यकर्मणःदेवताभवसि हेऋतचित् सत्यज्ञ हेअग्ने स्वाधीः सुकर्मासुध्यानोवात्वम् ऋतस्यबोधि अस्मदीयंस्तोत्रंबुध्यस्व तेतव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तानि उक्था शस्त्राणि कदाकस्मिन्कालेभवन्ति भविष्यन्ति तथास्मदीयेगृहे तेत्वयासहसख्यासख्यानिकदाभविष्यन्ति ॥ सधमाद्यानि मादयंतेण्यन्तस्याचोयदितियत् सधमादस्थयोरिति सहस्यसधादेशः । भवन्ति विभाषाकदाकर्ह्योरितिभविष्यदर्थेलट् ॥ ४ ॥

१ ऋ० सं० ८. ३९. १ ।

अथपञ्चमी–

कथाहतद्वरुणायत्वमंग्नेकथादिवेगर्हसेकन्नआगः ।
कथामित्रायमीह्लुषेंपृथिव्यैब्रवःकदर्यम्णेकद्भगाय ॥ ५ ॥ २० ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वम् । अग्ने । कथा । दिवे ।
गर्हसे । कत् । नः । आगः । कथा । मित्राय । मीह्लुषे । पृथिव्यै ।
ब्रवः । कत् । अर्यम्णे । कत् । भगाय ॥ ५ ॥ २० ॥

हेअग्ने त्वंतदस्मदीयं पापं वरुणायकथागर्हसे केनहेतुनागर्हापूर्वमावेदयेः हेतिपूरणः दिवे द्युलोकायद्योतमानायसूर्यायवाकथा कथंतत्पापमावेदयेः नोऽस्माकमागस्तत्पापंकत् किमस्ति त्वत्परिचरणान्नास्तीत्यर्थः तथा मीह्लुषेअभिमतफलसेक्त्रेमित्राय पृथिव्यैच कथाब्रवः कथमागोब्रूयाः अर्यम्णेदेवायकत्कथं भगाय एतन्नामकायचदेवायकत्कथंब्रूयाः ॥ कथा किंशब्दात्थाहेतौचच्छन्दसीतिथाप्रत्ययः प्राग्दिशोविभक्तिरितिविभक्तिसंज्ञायांकिमःकइतिकादेशः । मीह्लुषे मिहसेचने क्वसौ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्चेतिनिपातितः । ब्रवः ब्रूञ्व्यक्तायांवाचि लेटि लेटोडाटावित्यडागमः पादादित्वादनिघातः आगमस्यानुदात्तत्वाद्धातुस्वरः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी–

कद्धिष्ण्यासुवृधसानोअंग्नेकद्वातायप्रतवसेशुभंये ।
परिज्मनेनासत्यायक्षेब्रवःकदग्नेरुद्रायनृघ्ने ॥ ६ ॥

कत् । धिष्ण्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽतवसे ।
शुभम्ऽये । परिऽज्मने । नासत्याय । क्षे । ब्रवः । कत् ।
अग्ने । रुद्राय । नृऽघ्ने ॥ ६ ॥

हेअग्ने धिष्ण्यासु आग्नीध्रीयादिधिष्ण्येषु वृधसानःघृताद्याहुतिभिर्वर्धमानस्त्वं कत्कथंब्रूयाः प्रतवसे प्रकृष्टबलाय शुभंये शुभस्यप्रापयित्रे परिज्मने परितोगन्त्रे नासत्याय सत्यस्यनेत्रे यद्वा नविद्यतेसत्यंयस्यतस्मै वाताय वायवे यद्वा नासत्यायेतिवचनव्यत्ययः नासत्याभ्यामश्विभ्यांक्षे

कत्कथंब्रूयाः हेअग्ने नृघ्ने नृणांपापकृतांहन्त्रे रुद्रायदेवाय कत्कथमागोब्रवोब्रूयाः ॥ वृधसानः वृधुवर्धने असानजित्यनुवृत्तौ ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यःकिदित्यसानच्प्रत्ययः कित्त्वादगुणः चित्त्वादन्तोदात्तः । शुभंये याप्रापणेविच् तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिद्वितीयायाअलुक् कृत्स्वरः । क्षे क्षिनिवासगत्योः अन्येभ्योपिदृश्यतइतिअधिकरणेडः ततष्टाप् चतुर्थ्येकवचने आतोधातोरित्यत्रातइतियोगविभागादाकारलोपः । नृघ्ने हनहिंसागत्योः बहुलंछन्दसीति क्विप् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

कथामहेपुष्टिम्भरायपूष्णेकद्रुद्रायसुमंखायहविर्दे ।
कद्विष्णवउरुगायायरेतोब्रवःकदंग्नेशरवेबृहत्यै ॥ ७ ॥

कथा । महे । पुष्टिम्ऽभरायं । पूष्णे । कत् । रुद्रायं ।
सुऽमंखाय । हविःऽदे । कत् । विष्णवे । उरुऽगायायं ।
रेतः । ब्रवः । कत् । अग्ने । शरवे । बृहत्यै ॥ ७ ॥

हेअग्ने महे महते पुष्टिम्भराय पुष्टिधारकाय पूष्णे एतन्नामकायदेवाय कथा केनहेतुना पापंब्रवीथाः सुमखाय सुपूजनीयाय सुयज्ञायवा हविर्दे अग्निरूपेणदेवानांहविर्दात्रे यद्वा स्विष्टकृत्त्वात् हविपोदात्रेरुद्रायकत्कथंब्रूयाः तथा उरुगायाय उरुभिर्बहुभिर्गीयमानाय यद्वा प्रभूतकीर्तयेविष्णवेरेतःक्षयहेतुपापंकत्कथंवदः शरवे शृणातिपक्वाओषधीरितिशरुःशरत्संवत्सरः यद्वा हिंसिका निर्ऋतिः बृहत्यैमहत्यैशरवे निर्ऋत्यैवाकत्कथंपापंब्रवः ब्रूयाः ॥ पुष्टिम्भराय डुभृञ्धारणपोषणयोः संज्ञायांभृतॄवृजीत्यादिनाखच् अरुर्द्विषदजन्तस्यमुमितिपूर्वपदस्यमुमागमः चित्वादन्तोदात्तः समासेकृत्स्वरः । हविर्दे अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपइतिसुपउदात्तत्वम् । शरवे शृहिंसायां शृस्वृस्निहित्रप्यसीत्यादिनाउप्रत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

कथाशर्धायमरुतामृतायकथासूरेबृहतेपृच्छ्यमानः ।
प्रतिब्रवोदितयेतुरायसाधादिवोजातवेदश्चिकित्वान् ॥ ८ ॥

कथा । शर्धीय । मरुताम् । ऋतायं । कथा । सूरे । बृहते ।
पृच्छयमानः । प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साधं । दिवः ।
जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ ८ ॥

हेअग्ने ऋताय गन्ने सत्यभूतायवामरुतांशर्धाय बलभूताय गणाय कथा केनहेतुना मदीयमागःप्रतिब्रूयाः तेनपृच्छयमानःसन् तस्मैबृहतेमहतेसूरेसूर्यायकथाकथंवदेः तथा अदितये देव्यै तुराय त्वरितगमनायवायवे अदितये अदीनायतुरायवाप्रतिब्रवः मदीयमागःकथंप्रतिब्रूयाः यस्मादेवंतस्मात् हेजातवेदोग्ने चिकित्वान् तत्सर्वंजानानस्त्वं दिवोदीप्तान्देवान्साध साधय गच्छ यद्वा दिवोद्युलोकस्ययज्ञवहनलक्षणंकार्यंसाध कुरु ॥ सूरे सर्वविधीनां छन्दसिविकल्पितत्वात् ङेर्यत्वाभावः अतोगुणेइतिपररूपत्वम् । पृच्छयमानः प्रच्छर्ज्ञीप्सायां कर्मणियक् ग्रहिज्येत्यादिनासंप्रसारणं शानचोलसार्वधातुकानुदात्तत्वेयक्स्वरः । साध राधसाधसंसिद्धौ अन्तर्भावितण्यर्थस्यछोदिन्यत्ययेनशप् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ऋतेनंऋतंनियंतमीळआगोरामासचामधुंमत्पक्कमंग्ने ।
कृष्णासतीरुशंताधासिनैषाजामर्येणपयंसापीपाय ॥ ९ ॥

ऋतेनं । ऋतम् । निऽयंतम् । ईळे । आ । गोः । आमा । सचा ।
मधुंऽमत् । पक्कम् । अग्ने । कृष्णा । सती । रुशंता । धासिनां ।
एषा । जामर्येण । पयंसा । पीपाय ॥ ९ ॥

हेअग्ने ऋतेनसत्यभूतेनयज्ञेननियतमनुस्यूतमृतमुदकं गोर्धेनोःपयईळे आयाचे साम्नाय्यादिहविरर्थंगव्यंपयः त्वांयाचइत्यभिप्रायः आमाअपक्का सा गोः मधुमन्माधुर्योपेतंपक्कंपयः सचासहधारयति कृष्णा कृष्णवर्णासतीएषागौः रुशताश्वेतेनधासिना प्राणिनां धारकेणजामर्येणजायन्तइतिजाःप्रजास्तासाममर्येणअमरणनिमित्तेनतेनपयसापीपाय प्रजाःप्याययतितत्वैषमहिमायद्रसान्परिणामयन्नेवंकरोषि ॥ पीपाय प्यायतेर्लिटि लिङ्यङोश्चेति पीभावः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

ऋतेनहिष्मावृषभश्चिदक्तःपुमाँअग्निःपयसापृष्ठ्येन ।
अस्पन्दमानोअचरद्वयोधावृषाशुक्रंदुदुहेपृश्निरूधः ॥१०॥२१॥

ऋतेन । हि । स्म । वृषभः । चित् । अक्तः । पुमान् । अग्निः ।
पयसा । पृष्ठ्येन । अस्पन्दमानः । अचरत् । वयःऽधाः ।
वृषा । शुक्रम् । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १० ॥ २१ ॥

वृषभः अभिमतफलवर्षकःपुमान्श्रेष्ठःसोग्निः ऋतेनसत्यभूतेनपृष्ठ्येन धारकेणपयसा अक्तः सिक्तोभवति हिस्मचित् वयःपूरणाःवयोधाःअन्नदः सोग्निः अस्पन्दमानः एकत्रावस्थितः सन् एवाचरत् सर्वत्रतेजसाचरति तथा वृषा अपांवर्षकः पृश्निःसूर्यः शुक्रंपयः ऊधोन्तरिक्षंमेघंवादुदुहे दोग्धि ॥ अक्तः अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणगतिषु कर्मणिनिष्ठा । दुदुहे द्विकर्मकोयंधातुः । ऊधः अकथितंचेतिकर्मसंज्ञा ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथैकादशी–

ऋतेनाद्रिंव्यसन्भिदन्तःसमङ्गिरसोनवन्तगोभिः ।
शुनंनरःपरिषदन्नुषासमाविःस्वरभवज्जातेअग्नौ ॥ ११ ॥

ऋतेन । अद्रिम् । वि । असन् । भिदन्तः । सम् । अङ्गिरसः ।
नवन्त । गोभिः । शुनम् । नरः । परि । सदन् । उषसम् ।
आविः । स्वः । अभवत् । जाते । अग्नौ ॥ ११ ॥

अङ्गिरसः मेधातिथिप्रभृतयः ऋतेनयज्ञेनहेतुनागवांनिरोधकमद्रिंपर्वतं भिदन्तोविदारयन्तःसन्तः व्यसन् व्यक्षिपन् ततस्तेगोभिः संनवन्त समगच्छन् नरः कर्मणांनेतारः ते शुनं सुखेनउषसंपरिसदन्परितः प्राप्नुवन् तनः स्वःसूर्योप्याविरभवत् सर्वमेतदग्नौत्वयिजातेमन्थनेन निष्पादितेसत्यभूदिति ॥ असन् अस्यतेर्लुङि नेरस्यतिवक्तीत्यादिनाअङादेशः अनित्यमागमानुशासनमितिथुगभावः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

ऋतस्यदेवीरमृताअमृक्ताअर्णोभिरापोमधुमद्भिरग्ने ।
वाजीनसर्गेषुप्रस्तुभानःप्रसदमित्स्रवितवेदधन्युः ॥ १२ ॥

ऋतेन । देवीः । अमृताः । अमृक्ताः । अर्णःऽभिः । आपः ।
मधुमत्ऽभिः । अग्ने । वाजी । न । सर्गेषु । प्रऽस्तुभानः । प्र ।
सदम् । इत् । स्रवितवे । दधन्युः ॥ १२ ॥

हेअग्ने अमृताः अमरणहेतवः अमृक्ताः रक्षःप्रभृतिभिरबाधिताः मधुमद्भिर्माधुर्योपेतैरर्णोभिरुदकैर्युक्तादेवीःदेव्योनद्यः ऋतेनसत्येनयज्ञेनवाहेतुना आपः आप्तव्याः सत्यः सदमित् सदैव स्रवितवे स्रवणायप्रदधन्युः प्रगच्छान्ति तत्रदृष्टान्तः–वाजीन यथासर्गेषुप्रेरणेषुप्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोश्वःप्रगच्छतितद्वत् ॥ आपः आपून्याप्तौ आप्नोतेःक्विप्ह्रस्वश्चेतिकर्मणिक्विप् अप्तृन्नित्यादिना जसिदीर्घः । प्रस्तुभानः स्तोभतिरर्चतिकर्मा ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

माकस्ययक्षंसदमिद्धुरोगामावेशस्यप्रमिनतोमापेः ।
माभ्रातुरग्नेअनृजोर्ऋणंवेर्मासख्युर्दक्षंरिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥

मा । कस्य । यक्षम् । सदम् । इत् । हुरः । गाः । मा । वेशस्य ।
प्रऽमिनतः । मा । आपेः । मा । भ्रातुः । अग्ने । अनृजोः ।
ऋणम् । वेः । मा । सख्युः । दक्षम् । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हेअग्ने हुरोऽस्माकंहिंसकस्यकस्यचिदपिजन्तोर्यक्षं यज्ञं सदमित्सदैवमागाः कदाचिदपिमागच्छ प्रमिनतोहिंसकस्य वेशस्य प्रातिवेश्यस्य यज्ञंमागाः तथा आपेर्मद्व्यतिरिक्तस्यबन्धोर्यज्ञंमागच्छ तथा अनृजोः कुटिलचित्तस्यभ्रातुः ऋणमृणवद्देयंहविःमावेः माकामयेथाः तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दत्तंभोगसमर्थधनंमाभुजेम नभुञ्जीमहि किन्तु त्वया दत्तंधनंभुञ्जीमहि ॥ हुरः ह्वृप्रसह्यकरणे क्विप् बहुलंछन्दसीत्युत्वं सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । भुजेम भुजपालनाभ्यवहारयोः आशीर्लिङि व्यत्ययेनपरस्मैपदं लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

रक्षांणोअग्नेतवरक्षंणेभीरारक्षाणःसुंमखप्रीणानः ।
प्रतिंष्फुरविरुंजवीड्वंहोंजहिरक्षोमहिंचिद्वावृधानम् ॥ १४ ॥

रक्षं । नः । अग्ने । तवं । रक्षंणेभिः । ररक्षाणः । सुऽमख । प्रीणानः ।
प्रतिं । स्फुर । वि । रुज । वीळु । अंहः । जहि । रक्षः ।
महिं । चित् । ववृधानम् ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञ सुधनेतिवा हेअग्ने ररक्षाणः भृशमस्माकंरक्षिता प्रीणानः हविर्भिःप्रीतस्त्वंतवरक्षणेभिःत्वदीयैरवनैर्नोस्मान्रक्षपालय प्रतिस्फुर आस्मान्प्रतिदीप्यस्व वीळुदृढमंहःपापं विरुज विशेषेणनाशय किञ्च महिचित् महदपि वावृधानं वर्धमानं वृद्धंवा बाधकं रक्षोजहि ॥ णः नश्चधातुस्थोरुषुभ्यइतिसंहितायांणत्वम् । ररक्षाणः रक्षेर्यङ्लुकिचानशिरूपम् । जहि हनहिंसागत्योः लोटि हन्तेर्जइतिजादेशः आभाच्छास्त्रीयासिद्धत्वादतोहेरितिलुङ्न भवति ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

एभिर्भवसुमनाअग्नेअर्कैरिमान्स्पृंशमन्मंभिःशूरवाजांन् ।
उतब्रह्मांण्यङ्गिरोजुषस्वसन्तेंशस्तिर्देववांताजरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्कैः । इमान् । स्पृश ।
मन्मंऽभिः । शूर । वाजान् । उत । ब्रह्माणि । अङ्गिरः । जुषस्व ।
सम् । ते । शस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हेअग्ने एभिर्मदीयैरर्कैरर्चनीयैःशस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्कोभव हेशूर इमानस्मदीयान्हविर्लक्षणान्वाजान्मन्मभिःस्तोत्रैःसहस्पृश प्रतिगृहाण उतापिच अङ्गिरः अङ्गतिहवींपि प्राप्नोतीत्यङ्गिराअग्निः यद्वा येङ्गाराआसंस्तेङ्गिरसोभवन्नितिब्राह्मणम् । तेषामङ्गिरसांकारणत्वादग्नेरङ्गिरस्त्वं तत्कारणत्वेचमन्त्रः—येअङ्गिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिजज्ञिरेइति । तादृश हेअ-

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ३४. ।　　२ ऋ० सं० ८. २. ...

ग्ने ब्रह्माणि मन्त्रान्जुषस्व सेवस्व देववाता देवार्थंगता देवान्स्तोतुंप्राप्तेत्यर्थः ताद्दशी शस्तिः शंसनं तेत्वांसंजरेतसंवर्धयतु ॥ स्पृश स्पृशसंस्पर्शने तुदादिः । देववाता वागतिगन्धनयोः गत्यर्थोकर्मकेतिकर्तरिक्तः देवः पचाद्यजन्तः क्तेचेतिचतुर्थ्यन्तस्यपदस्यप्रकृतिस्वरः ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

एताविश्वाविदुषेतुभ्यंवेधोनीथान्यग्नेनिण्यावचांसि ।
निवचनाकवयेकाव्यान्यशंसिषंमतिभिर्विप्रउक्थैः॥१६॥२२॥

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यम् । वेधः । नीथानि । अग्ने । निण्या ।
वचांसि । निऽवचना । कवये । काव्यानि । अशंसिषम् । मतिऽभिः ।
विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥ २२ ॥

वेधःविधातः हेअग्ने विदुषेकर्मविषयज्ञानवते कवये क्रान्तदर्शिने तुभ्यं नीथानि फलप्रापकाणि निण्या गूढानि निवचनानि नितरांवक्तव्यानिकाव्यानि कविभिर्मेधाविभिःकृतानि एता विश्वा एतानि सर्वाणि वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैःस्तोत्रैरुक्थैःशस्त्रैश्चसहितः विप्रःप्राज्ञोऽहमशंसिषमवोचं तानिसेवस्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ इतितृतीयस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

कृणुष्वेतिपञ्चदशर्चंचतुर्थंसूक्तम् वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभं रक्षोहाग्निर्देवताकं कृणुष्वपञ्चोनारक्षोघ्नमित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःसूक्तविनियोगः प्रवर्ग्येभिष्टवेकृणुष्वपाजइत्याद्याःपञ्चर्चोविनियुक्ताः सूत्रितञ्च–कृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिपञ्चेति ।

तत्रप्रथमा–

कृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वींयाहिराजेवामवाँइभेन ।
तृष्वीमनुप्रसितिंद्रूणानोस्तासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पाजः । प्रऽसितिम् । न । पृथ्वीम् । याहि । राजाऽइव ।
अमऽवान् । इभेन । तृष्वीम् । अनु । प्रऽसितिम् । द्रूणानः । अस्ता ।
असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १ ॥

हेअग्ने पाजस्तेजःसङ्घंकृणुष्व कुरुष्व विस्तारय तत्रदृष्टान्तः प्रसितिंन यथामृगयुः पृथ्वींविस्तीर्णां प्रसितिंप्रकर्षेणसीयतेबध्यतेययाइतिप्रसितिर्वागुरा तद्वत्प्रसितिं पक्षिग्रहणार्थंवनगहनेपुप्रसारयति तद्वत् त्वमपिरक्षांसिहन्तुंमहद्बलमग्रतस्तनुष्व भयप्रतिभयेनतेजःसङ्घेनयुक्तस्त्वंयाहि रक्षांसिहन्तुंगच्छ तत्रदृष्टान्तः-राजेव यथा अमवान् राराज्ञासहवर्ततइत्यमोमात्यः तद्वान् यद्वा अमो अमनंरोगः शत्रूणांकर्तव्यैरोगैस्तद्वान् शत्रूणां भूतइत्यर्थः राजा इभेनगजेनयुक्तः सन् परबलंप्रतिगच्छतितद्वत् किंच तृष्वीं तृष्वीतिक्षिप्रनाम क्षिप्रगामिनींप्रसितिं प्रकृष्टांसेनाम् अनुद्रूणानः अनुगच्छन् यद्वा तृष्वीमितितृतीयार्थे तृतीया तृष्व्याक्षिप्रयाप्रसित्या अनुबद्धयासन्ततयागत्या द्रूणानःपरसेनांहिंसन् अस्ता शत्रूणांक्षेप्तासि तपिष्ठैस्तप्ततमैस्तेजोभिःरक्षसोराक्षसान्विध्यताडय अत्रनिरुक्तं- कुरुष्वपाजःपाजः पालनात्प्रसितिमिवपृथ्वींप्रसितिःप्रसयनात्तन्तुर्वाजालंवायाहिराजेवामात्यवानभ्यमनवान्स्ववान्वेरा गणेनगतभयेनहस्तिनेतिवातृष्व्यानुप्रसित्याद्रूणानस्तृष्वीतिक्षिप्रनामतरतेर्वात्वरतेर्वासितासिविध्य रक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमैस्तृप्ततमैस्तपिष्ठतमैरितिवेति ॥ कृणुष्व कृविहिंसाकरणयोः लोटि धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः व्यत्ययेनात्मनेपदं विकरणस्वरः सतिशिष्टोपि लसार्वधातुकस्वरं नबाधतइतिलसार्वधातुकस्वरः ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

तव॑ भ्र॒मास॑ आशु॒या प॑त॒न्त्यनु॑ स्पृश धृष॒ता शोशु॑चानः ।
तपूं॑ष्यग्ने जु॒ह्वा॑ पत॒ङ्गान॒संदि॑तो॒ वि सृ॑ज॒ विष्व॑गु॒ल्काः ॥ २ ॥

तव॑ । भ्र॒मासः॑ । आ॒शु॒ऽया । प॒त॒न्ति॒ । अनु॑ । स्पृ॒श॒ । धृ॒ष॒ता । शोशु॑चानः । तपूं॑षि । अ॒ग्ने॒ । जु॒ह्वा॑ । प॒त॒ङ्गान् । असं॑ऽदितः । वि । सृ॒ज॒ । विष्व॑क् । उ॒ल्काः ॥ २ ॥

हेअग्ने तवभ्रमासः भ्राम्यन्तः आशुया शीघ्रगतयःरश्मयःपतन्ति सर्वतःप्रसरन्ति शोशुचानः भृशंदीप्यमानस्त्वं धृषता अभिभवसमर्थेनतेजःसङ्घेन शत्रूननुक्रमेणस्पृश दह दहनोपायंदर्शयति-असंदितःपरैरनिरुद्धस्त्वं तपूंषि तापकानितेजांसि पतङ्गान्पतनशीलान्विस्फुलिङ्गान् उल्काः निर्गतज्वालारूपाणि किंद्वानिचेत्येताभितयंजुहा हूयन्तेस्यामाहुतयइतिजुहूर्ज्वाला

तया विष्वक् सर्वतो... प्रसारय ॥ आशुया आशुशब्दाज्जसः सुपांसुलुगितियाजादेशः चित्स्वरः । धृषता धृष... चुरादिराधृषीयः व्यत्ययेनशः शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । जुह्वा जुहोतेर्दीर्घश्चेतिक्वि... द्विर्वचनं दीर्घत्वम् उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वस्य नोङ्धात्वोरितिप्रतिषेधः उ... वरितयोर्यणइतिस्वारितत्वम् । असंदितः दोअवखण्डने कर्मणि निष्ठा द्यतिस्यतीतीत्त्वं नञ... सेतस्यस्वरः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रति॒स्पशो॒विसृ॑ज॒तूर्णि॑तमो॒भवा॑पा॒युर्वि॒शो अ॒स्या अद॑ब्धः ।
योनो॑दू॒रे अ॒घशं॑सो॒योअन्त्यग्ने॒माकि॑ष्टे॒व्यथि॒राद॑धर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति॑ । स्पशः॑ । वि । सृ॒ज॒ । तूर्णि॑ऽतमः । भव॑ । पा॒युः । वि॒शः । अ॒स्याः । अद॑ब्धः । यः । नः॒ । दू॒रे । अ॒घऽशं॑सः । यः । अन्ति॑ । अग्ने॑ । माकिः॑ । ते॒ । व्यथिः॑ । आ । द॒ध॒र्षी॒त् ॥ ३ ॥

हेअग्ने तूर्णितमः त्वरिततमस्त्वं स्पशः परबाधकान्रश्मीन्ज्वालान्वा सत्यानृतविवेकार्थं विसृज शत्रून्प्रतिविशेषेणप्रेरय अदब्धः केनाप्यहिंसितस्त्वम् अस्याः त्वदीयायाविशः अस्मदादिकायाःप्रजायाः पायुः पालकोभव कस्मात्तद्रक्षणमित्यपेक्षायामाह—नोऽस्माकंदूरेयोघशंसः अघंपापात्मकंशंसनमभिलापःकीर्तनंवायस्यसोघशंसः यश्चाघशंसः अन्तिअस्माकं समीपेतिष्ठति तस्मादुभयविधाच्छत्रोः पालकोभव किञ्च तेत्वत्संबन्धिनोऽस्मान्माकिः नकश्चिदपिव्यथिः बाधकोराक्षसःआदधर्षीत् आधर्षयतु आस्माकंकश्चिदपिपारिभवंमाकरोत्वित्यर्थः ॥ अन्ति अन्तिकस्यकादिलोपआद्युदात्तत्वंच । अग्ने पादादित्वात्षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वम् । माकिष्टइतिसंहितायांयुष्मत्ततत्तक्षुःष्वन्तःपादमितिषत्वम् । दधर्षीत धृषप्रसहने लङि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीतितिपईडागमः निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उद॑ग्ने तिष्ठ॒ प्रत्याऽऽत॑नुष्व॒न्य॑मि॒त्राँ ओष॑तात्तिग्महेते ।
यो नो॒ अरा॑तिं समिधान च॒क्रे नी॒चा तं ध॑क्ष्यत॒सं न शुष्क॑म् ॥ ४ ॥

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । [illegible] आऽशसा ।
ओषतात् । तिग्मऽहेते । यः । नः । अरातिम् । क्षयसि । यत् । ह ।
नीचा । तम् । धक्षि । अतसम् । न । शुष्कं । यत् । पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

तिग्महेते तिग्मास्तीक्ष्णाहेतयोज्वालायस्यसतथोक्तः त[illegible] अन्यैरनुयुज्यमानःसन् ऋतंवोचे
नार्थमुद्यतोभव शत्रून्प्रतिआतनुष्व ज्वालासंघंविस्तारय तैर[illegible] जातप्रज्ञवाग्ने तवाशसा त्वत्स्तु-
नितरांदह हेसमिधान समिद्भिर्दीप्यमानाग्ने यःपुमान्नोऽस्मा[illegible] त्वंक्षयसि त्वमेवेश्वरोभवासि
अरातित्वंशात्रवंचक्रे कुरुते अरातिमदानंवाकुरुते तंपुमांसंनं[illegible] विश्वंयत्खलुकृत्स्नं धनमस्ति
न्तः—अतसंन यथाशुष्कमनार्द्रमतसंकाष्ठंदहसितद्वत् ॥ ओष[illegible] वि द्युलोके यदुद्रविणं यदेवधनं
तितातङादेशः । धक्षि दहेर्लोटि बहुलंछन्दसीतिशपोलुक्[illegible] समुत्पन्नमितिस्मरणात् अग्निर्व्यतिरे-
सीतिकुत्वं निपातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ऊर्ध्वोभवप्रतिविध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व [illegible]
अवस्थिरातनुहियातुजूनांजामिमजा[illegible] जातवेदश्चिकित्वान् ।
[illegible] दानाअगन्म ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि [illegible]
कृणुष्व । दैव्यानि । अग्ने । अव । [illegible] । ह । रत्नम् । वि ।
जामिम् । अजामिम् । प्र । मृणीहि [illegible] । गुहा । अध्वनः । परमम् ।
[illegible] निदानाः । अगन्म ॥ १२ ॥

हेअग्ने ऊर्ध्वोभव रक्षोहननार्थमुद्युक्तोभव अस्म[illegible]
प्रत्येकंताडय दैव्यानितेजांस्याविष्कृणुष्व आविष्कुरु [illegible]
क्लेशयितुंयेजवंकुर्वन्तितेषांयातुधानानांस्थिरा दृढानि [illegible]
जामिंबन्धुमजामिमबन्धुंशत्रून्प्रमृणीहि प्रजहि यद्वा [illegible] नस्यकिंद्रविणं किंसाधनभूतंनोस्मभ्यं
नशत्रून्जहि प्रहृतोयमित्युपेक्षांमाकृथाः ॥ आ[illegible] तद्धनं हेजातवेदः जात-
स्यचेतिपत्वम् । तनुहि तनोतेर्लोटि उतश्चप्रत्यय[illegible]से । [illegible]ब्रूहि यद्वा किंदातव्यंद्रविणमस्ति
जुगतौ क्विन्वचीत्यादिनाक्विप्दीर्घो आमिछान्द[illegible] यत् गुहा गुहायांनि-
वितण्यर्थस्य लोटि बहुलंछन्दसीतिविकरणःश्ना[illegible] नाहातः यद्वा होतार[illegible] पदं गन्तव्यंस्थानं गृहादि-
[illegible] ऊर्ध्वम्ऊर्ध्वतिष्ठ उत्तत[illegible] १२ ॥
[illegible]

...पत् । महि । महाम् । अनीकम् ।
इदंमेअग्नेकिय... ...र्चत । पूर्व्यम् । गौः । ऋतस्य । पदे ।
वृहद्दधाथधृषत... ...गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽयत् । विवेद ॥ ९ ॥

इदम् । मे । अग्ने ... महि महत् पूज्यं महां महतांदेवानामनीकंसमूहरूपसूर्यमण्डलं
भारम् । न । मन्... ...नेंपूरकंवा यन्मण्डलमुस्रियाक्षीराद्युत्स्राविणीगौः अग्निहोत्राद्य-
यह्वम् । पृष्ठम् । ... ...स्थानेअन्तरिक्षेपि अधिकं यद्वा अधीतिसप्तम्यर्थानुवादः दी-
... रघुष्यत् शीघ्रंस्यन्दमानं रघुयत् शीघ्रंगच्छत्सूर्यमण्डलंविवेद

हेपावक शोधकाग्ने ...
ह्मानःपातयतितद्वत् त्वदीयं...
स्प्रभूतं मन्ममननीयं धनं दधा...
मैतत् अन्नेनयुक्तंगमीरमन्यैरनवगा...
कारं सप्तग्राम्याःपशवः सप्तारण्य...
अन्यस्मैददातितद्वदस्माकं दातव्यं ध...

अथदशमी—

...सामंनुतगुह्यंचारुपृश्नेः ।
...र्वृष्णःशोचिषःप्रयतस्यजिह्वा ॥१०॥२॥

...। सचा । आसा । अमनुत । गुह्यम् ।
तमिन्न्वे३वसमनासमं... ...दे । परमे । अन्ति । सत् । गोः ।
ससस्यचर्मन्नधिचारुप... ...स्य । जिह्वा ॥ १० ॥ २ ॥

तम् । इत् । नु । एव ... पित्रोर्द्यावापृथिव्योः सचा सह मध्ये व्याप्तःसन् पृश्नेर्गोः
पुनती । धीतिः । अश्याः ... आसा स्वकीयेनास्येन अमनुत पानायाबुध्यत उ-
पृश्नेः । अग्रे । रुपः । ... गोः परमेपदे उत्कृष्टेस्थाने ऊधोलक्षणे अन्तिसत् स-
...र्पितुःशोचिषोदीप्तस्यप्रयतस्याहवनीयादिरूपेणनियतस्यवै-
... ॥

अग्निर्विद्युदादित्यास्त्रयोपि म...
त्मनावैश्वानरःस्तूयते—तमित्तमेव
द्योग्यापुनती अस्मान्शोधयित्रीधीति...
प्रमेवाश्याः अभिप्राप्नुयाद्दर्... ...प्रपञ्चमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥
त्ययेनपरस्मैपदं मध्यम... ...थैकादशी—

...ध्वन्य १ मि... ...नवाशसांजातवेदोयदीदम् ।
...मेधानचक्रेनि... ...दद्गीर्णायत्पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

१ तै० सं० ५. २...

ऋतम् । वाचे । नमसा । पृच्छ्यमानः । तव . . आशसा ।
जातऽवेदः । यदि । इदम् । त्वम् । अस्य । क्षयसि । यत् । ह ।
विश्वम् । दिवि । यत् । ऊँइति । द्रविणम् । यत् । पृथिव्याम्॥११॥

अहंयजमानः नमसा नमस्कारेणसहपृच्छ्यमानः अन्यैरनुयुज्यमानःसन् ऋतंवोचे सत्यंब्रवीमि किंतदित्युच्यते—हेजातवेदः जातानांवेदितः जातप्रज्ञवाग्ने तवाशसा त्वत्स्तुत्यासाधनेनयदीदंधनंलब्धमस्माभिःस्यात् अस्यधनस्य त्वंक्षयसि त्वमेवेश्वरोभवसि तस्यधनस्ययज्ञादिद्वाराग्न्यर्थत्वादितिभावः अत्यल्पमिदमुक्तं यद्वा विश्वंयत्खलुकृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीशिषे विश्वमितिसामान्येनयदुक्तं तदेवविशदयति—दिवि द्युलोके यदुद्रविणं यदेवधनं यच्चपृथिव्यां धनंतस्यसर्वस्यत्वमीश्वरोभवसि यज्ञार्थंद्रव्यमुत्पन्नमितिस्मरणात् अग्निव्यतिरेकेणयज्ञासंभवादितिभावः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

किंनोअस्यद्रविणंकद्धरत्नंविनोवोचोजातवेदश्चिकित्वान् ।
गुहाध्वनःपरमंयन्नोअस्यरेकुपदंननिदानाअगन्म ॥ १२ ॥

किम् । नः । अस्य । द्रविणम् । कत् । ह । रत्नम् । वि ।
नः । वोचः । जातऽवेदः । चिकित्वान् । गुहा । अध्वनः । परमम् ।
यत् । नः । अस्य । रेकु । पदम् । न । निदानाः । अगन्म ॥ १२ ॥

पूर्वमन्त्रेणयस्यधनस्याग्निस्त्वामित्यमुक्तम् अ- -नस्यकिंद्रविणं किंसाधनभूतंनोस्मभ्यं [illegible] ति तद्धनं हेजातवेदः जातदातव्यंधनमस्ति कद्धरत्नं किंचरमणीयंहितकरं [illegible] धनाग्ने चिकित्वान् चेतनावानभिज्ञस्त्वंनोस्मभ्यंविसि । [illegible] विब्रूहि यद्वा किंदातव्यंद्रविणमस्ति अस्यद्रविणराशेः कद्धरत्नमितियोज्यम् अस्या [illegible] नाहातः यद्वा होतार [illegible] यत् गुहा गुहायांनिहितंगूढंपरममुत्कृष्टंप्राप्तव्यमस्तितदपिनोस्मभ्यंविव [illegible] र्त्वम् उत्तिष्ठ उक्तम [illegible] पदं गन्तव्यंस्थानं गूहादिकं निदानाः अ [illegible] ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

कामर्यादावयुनाकद्धवाममच्छागमेमरघवोनवाजम् ।
कदानोदेवीरमृतस्यपत्नीःसूरोवर्णेनततनन्नुषासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामम् । अच्छ । गमेम । रघवः । न । वाजम् । कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषसः ॥ १३ ॥

कामर्यादा काप्राच्यादिव्यवस्था कात्रवयुना प्रज्ञानंपदार्थविषयम् किंचवामं वननीयंपदार्थजातम् एतत्सर्वम् अच्छ गमेम अधिगच्छेम तत्रदृष्टान्तः--रघवोन वाजं शीघ्रगामिनोश्वादयःसंग्राममिव तद्वत् कदाकस्मिन्कालेनोस्माकंव्यवहाराय देवीः देव्यः द्योतमानाः अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्यपत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यः सूरः प्रसवित्र्यः उषसः वर्णेनप्रकाशेनततनन् विस्तारयेयुः एवंसूर्यसंबन्धिनःउषसःस्तुत्या सर्वात्मनोवैश्वानरस्यस्तुतिरवगन्तव्या तनोतेर्लेटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः द्विर्भावहलादिशेषौ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अनिरेणवचसाफल्ग्वेनप्रतीत्येनकृधुनातृपासः ।
अधातेअग्नेकिमिहावदन्त्यनायुधासआसताःसचन्ताम् ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः । अध । ते । अग्ने । किम् । इह । वदन्ति । अनायुधासः । असता । सचन्ताम् ॥ १[illegible] ॥

अनिरेण इरान्नं तद्रहितेन [illegible]न उक्थ्येन प्रतीत्येनप्रतिगन्तव्येन अरोह्येणेत्यर्थः कृधुनाह्रस्वेन कृध्वितिह्रस्वना[illegible]थुकःवभ्रकइतितन्नामसूक्तत्वात् एवंविधेनवचसा अतृपासः अतृप्ताः जनाःअध अ[illegible]के हेअग्ने ते त्वाम् किंवदन्ति निर्हेतिष्केणवचसानाकिंचिल्लभ्यतइत्य[illegible]ः आयुधशब्दःसाधनंलक्षयति हविरादिसाधनरहितास्तेअसतादुःखे[illegible]

अथपञ्चदशी—

अस्यश्रियेसमिधानस्यवृष्णोवसोरनीकंदमआरुरोच ।
रुशद्वसानःसुदृशीकरूपःक्षितिर्नरायापुरुवारोअद्यौत् ॥ १५।३॥

अस्य । श्रिये । सम्ऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकम् । दमे । आ । रुरोच । रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य कर्मणिकर्तृप्रत्ययः वृष्णोवर्षितुःफलस्य वसोर्वासयितुः अस्याग्नेरनीकंतेजःसंघः दमे यागगृहे आरुरोच सर्वतोदीप्यते किमर्थं श्रिये श्रेयसेयजमानानां सोग्निः रुशद्वर्णनामैतत् दीप्तंतेजोवसानःआच्छादयन् अतएवसुदृशीकरूपः सुष्ठुदर्शनीयरूपः पुरुवारः बहुभिर्ऋत्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयःसन्नद्यौत् द्योतते किमिव राया अश्वादिधनेनक्षितिर्न राजादिरिव क्षितिरितिमनुष्यनाम ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वऊपुणइत्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयम् ऊर्ध्वऊर्वेकादशेत्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसीदं सूत्रितंच—ऊर्ध्वऊपुणस्तस्ययद्धियुतेतिपञ्चेति ।

तत्रप्रथमा—

ऊर्ध्वऊषुणोअध्वरस्यहोतरग्नेतिष्ठदेवताता‌यजीयान् ।
त्वंहिविश्वमभ्यसिमन्मप्रवेधसश्चित्तिरसिमनीषाम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् । त्वम् । हि । विश्वम् । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषाम् ॥ १ ॥

हेअध्वरस्यहोतः यागसंबन्धिनांदेवानामाह्वातः यद्वा होतरित्यत्रप्रकृत्यंशोनुवादः हेहोमनिष्पादकाग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वंनोस्माकमूऊर्ध्वमुऊषुतिष्ठ उन्नतएवतिष्ठ नित्यमुन्नतोभवती-त्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते देवताता देवतातौ देवास्तायन्तेविस्तीर्यन्तेत्रेतिदेवताता तिर्यज्ञः तस्मिस्त्वंहि

अथत्रयोदशी–

कामर्यादावयुनाकद्धवाममच्छागमेमरघवोनवाजम् ।
कदानोदेवीरमृतस्यपत्नीःसूरोवर्णेनततनन्नुषासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामम् । अच्छ । गमेम ।
रघवः । न । वाजम् । कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः ।
सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषसः ॥ १३ ॥

कामर्यादा काप्राच्यादिव्यवस्था कात्ववयुना प्रज्ञानंपदार्थविषयम् किंचवामं वननीयंपदार्थजातम् एतत्सर्वम् अच्छ गमेम अधिगच्छेम तत्रदृष्टान्तः--रघवोन वाजं शीघ्रगामिनोश्वादयःसंग्राममिव तद्वत् कदाकस्मिन्कालेनोस्माकंव्यवहाराय देवीः देव्यः द्योतमानाः अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्यपत्नीः. पत्न्यः पालयित्र्यः सूरः प्रसवित्र्यः उषसः वर्णेनप्रकाशेनततनन् विस्तारयेयुः एवंसूर्यसंबन्धिनःउषसःस्तुत्या सर्वात्मनोवैश्वानरस्यस्तुतिरवगन्तव्या तनोतेर्लेटि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः द्विर्भावहलादिशेषौ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अनिरेणवचसाफल्ग्वेनप्रतीत्येनकृधुनातृपासः ।
अधातेअग्नेकिमिहावदन्त्यनायुधासआसतासचन्ताम् ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वे[illegible]न । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः ।
अध । ते । अग्ने । किम् । इह । वदन्ति । अनायुधासः ।
असता । सचन्ताम् ॥ १[illegible] ॥

अनिरेण इरान्नं तद्रहितेन [illegible]न उक्थ्येन प्रतीत्येनप्रतिगन्तव्येन अरोह्येणेत्यर्थः कृधुनाह्रस्वेन कृध्वितिह्रस्वना[illegible]धुकःवभ्रकइतितन्नामसूक्तत्वात् एवंविधेनवचसा अतृपासः अतृप्ताः जनाःअध अ[illegible]के हेअग्ने ते त्वाम् किंवदन्ति निर्हेतिप्र्केणवचसानाकिंचिल्लभ्यतइत्[illegible]ः आयुधशब्दःसाधनंलक्षयति हविरादिसाधनरहितास्तेअसतादुःखे[illegible] ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

अस्यश्रियेसमिधानस्यवृष्णोवसोरनीकंदमआरुरोच ।
रुशद्वसानःसुदृशीकरूपःक्षितिर्नरायापुरुवारोअद्यौत्॥१५॥३॥

अस्य । श्रिये । सम्ऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकम् । दमे ।
आ । रुरोच । रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः ।
न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य कर्मणिकर्तृप्रत्ययः वृष्णोवर्षितुःफलस्य वसोर्वासयितुः अस्याग्नेरनीकंतेजःसंघः दमे यागगृहे आरुरोच सर्वतोदीप्यते किमर्थं श्रिये श्रेयसेयजमानानां सोग्निः रुशद्वर्णनामैतत् दीप्तंतेजोवसानःआच्छादयन् अतएवसुदृशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारः बहुभिर्ऋत्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयःसन्नद्यौत् द्योतते किमिव राया अश्वादिधनेनक्षितिर्न राजादिरिव क्षितिरितिमनुष्यनाम ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

उर्ध्वऊषुणइत्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयम् ऊर्ध्वऊन्वेकादशेत्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसीदं सूत्रितंच—ऊर्ध्वऊषुणसस्यवह्निर्युतेतिपञ्चेति ।

तत्रप्रथमा—

ऊर्ध्वऊषुणोअध्वरस्यहोतरग्नेतिष्ठदेवतातायजीयान् ।
त्वंहिविश्वमभ्यसिमन्मप्रवेधसश्चित्तिरसिमनीषाम्॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतरिति । अग्ने । तिष्ठ ।
देवऽताता । यजीयान् । त्वम् । हि । विश्वम् । अभि । असि ।
मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषाम् ॥ १ ॥

हेअध्वरस्यहोतः यागसंबन्धिनांदेवानामाह्वातः यद्वा होतरित्यत्रप्रकृत्यंशोनुवादः हेहोमनिष्पादकाग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वंनोस्माकमूर्ध्वम्ऊषुतिष्ठ उन्नतएवतिष्ठ नित्यमुन्नतोभवेत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते—देवताता देवताते [illegible] तिर्यञ्चः तस्मिन्नस्यांहि

त्वंखलु विश्वंसर्वंमन्म मननीयंशत्रूणांधनमभ्यासि अभिभवसि किंच वेधसश्चित् चित्पूजायां स्तोतुर्यजमानादेर्मनीषांमतिंस्तुतिंप्रातिरसि प्रवर्धयसि प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अमूरोहोतान्यसादिविक्ष्व१ग्निर्मन्द्रोविदथेषुप्रचेताः ।
ऊर्ध्वंभानुंसवितेवाश्रेन्मेतेवधूमंस्तभायदुपद्याम् ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विक्षु । अग्निः । मन्द्रः । विदथेषु । प्रऽचेताः । ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमम् । स्तभायत् । उप । द्याम् ॥ २ ॥

अमूरः अमूढः प्रगल्भइत्यर्थः होता होमनिष्पादकोमन्द्रोमदनीयः मादयितावा प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानोग्निः देवः विक्षुऋत्विग्रूपासुप्रजासुमध्येविदथेषुयागेषुनिमित्तभूतेषुन्यसादि नितरांस्थापितः अथतथाभूतोग्निः भानुंदीप्तिंसवितेव उदितःसूर्यइव उर्ध्वमश्रेत्ऊर्ध्वमुखमाश्रयति किंच मेतेव स्थूणेव सायथास्वाधिष्ठितंवंशादिकंस्तभ्नातितद्वदयमग्निर्धूमंस्वोत्थितंद्यामुपद्युलोकस्योपरिस्तभायत् स्तभ्नाति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यतासुजूर्णीरातिनीघृताचीप्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः ।
उदुस्वरुर्नवजानाक्रःपश्वोअनक्तिसुधितःसुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजूर्णिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिम् । उराणः । उत् । ऊँ इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥ ३ ॥

यता संयता सुजूर्णिः शोभनजवा सुष्ठुजीर्णापुराणीवा घृताची घृतमञ्चतीतिघृताची जुहूः रातिनी रातिर्धनं हविर्लक्षणधनवती आज्यपूर्णाभवतीत्यर्थः देवतातिंयज्ञं तथा उराणउरुकुर्वाणोध्वर्युरग्निर्वा प्रदक्षिणमेतीतिप्रदक्षिणित् प्रदक्षिणगमनोभवति अकारलोपश्छान्दसः नवजाः नवजातः तदानीमेवोत्पादितः स्वरुर्न यूपशकलवाची स्वरुरत्रयूपंलक्षयति 'चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्'इत्यादिषुस्वरुशब्देनयूपाभिधानाच्च नकारःसमुच्चयेयूपोपिउदुउपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्या-

हारः उन्नतोभवति किंच अक्रः आक्रमिता सुमेकःसुदीप्तः सुधितःस्वधितइत्यर्थः सोपिपश्वः पशूननक्तिगच्छति यद्वा सुधितः स्वरुरेवउदुउत्कृष्टः पश्वःपशूननक्ति स्वरुणापशुमनक्तीतिश्रुतेः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

स्तीर्णेबर्हिषिसमिधानेअग्नाऊर्ध्वोअध्वर्युर्जुजुषाणोअस्थात् ।
पर्यग्निःपशुपानहोतात्रिविष्ट्येतिप्रदिवउराणः ॥ ४ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । सम्ऽइधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः ।
जुजुषाणः । अस्थात् । परि । अग्निः । पशुऽपाः । न ।
होता । त्रिऽविष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

बर्हिषि वेद्यां स्तीर्णेआस्तृतेसति अग्नावाहवनीयादिकेसमिधाने सम्यगिध्यमाने सत्यध्वर्युरध्वरस्यनेताजुजुषाणोदेवान्प्रीणयन् ऊर्ध्वोस्थात् तिष्ठति होता होमनिष्पादकः प्रदिवः पुराणनामैतत् पुरातनः उराणः स्वल्पमपिहविर्देवयोग्यत्वसंपादनेनोरुकुर्वाणः उराणउरुकुर्वाण इतिनिरुक्तम् । यद्वैदेवैर्जोष्यतेहविस्तद्गिरिमात्रंवर्धतइतिश्रुतेः । अग्नेरुरुकरणमुचितम् ईदृशोग्निः पशुपान पशूनांपालकइव पशून्त्रिविष्टि त्रिरावृत्यपर्येति त्रिर्हिपर्यग्निःक्रियते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

परित्मनामितद्रुरेतिहोताग्निर्मन्द्रोमधुवचाऋतावा ।
द्रवन्त्यस्यवाजिनोनशोकाभयन्तेविश्वाभुवनायदभ्राट् ॥५॥४॥

परि । त्मना । मितऽद्रुः । एति । होता । अग्निः । मन्द्रः ।
मधुऽवचाः । ऋतऽवा । द्रवन्ति । अस्य । वाजिनः । न ।
शोकाः । भयन्ते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥ ॥ ४ ॥

उक्तमेवार्थंस्पष्टयति–अयंहोता होमनिष्पादकोग्निः त्मना आत्मना स्वरूपेणैव मितद्रुः परिमितगतिःसन् पर्येति परितोगच्छतिपशुम् कीदृशोयं मन्द्रोमदनीयः मोदयितावा मधुवचाः मधुरवचनः ऋतावा यज्ञवान् वाजिनोहविष्मतोस्याग्नेः शोकान दीप्तयोपि नशब्दोप्यर्थे द्रवन्ति

१ नि० ६. १७

गछन्तिपरितः यद्वा १ ारउपमार्थीयः वाजिनोन अश्वाइव द्रवन्तीतियोज्यम् यद्यस्मादयमभ्राट् भ्राजते तस्माद्विश्वाभुवनतिसर्वाणिभूतजातानि भयन्ते भीतानिभवन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी–

भ॒द्रा तें अग्ने स्वनीक सं॒दृग्घो॒रस्य॑ स॒तो विषु॑णस्य॒ चारु॑ः ।
न यत्ते॑ शो॒चिस्तम॑सा॒ वर॑न्त॒ न ध्व॒स्मान॑स्त॒न्वी॒३॒ रेप॒ आ धु॑ः ॥ ६ ॥

भ॒द्रा । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । स॒म्ऽदृक् । घो॒रस्य॑ । स॒तः ।
विषु॑णस्य । चारु॑ः । न । यत् । ते॒ । शो॒चिः । तम॑सा । वर॑न्त ।
न । ध्व॒स्मान॑ः । त॒न्वि॑ । रेप॑ः । आ । धु॒रिति॑ धुः ॥ ६ ॥

हेस्वनीक शोभनज्वालाग्ने घोरस्यभीतिजनकस्यापिसतः विपुणस्य विष्वक्सर्वतोव्याप्तस्य ते तव चारुः रमणीयाभद्रास्तुत्याकल्याणीवामूर्तिः सन्दृक् सन्दृष्टिः सम्यक्दृश्यामवतीत्यर्थः यद्यस्मात्तेशोचिर्दीप्तिं तमसान्धकारेण नवरन्त नवारयन्तिनिशाः यस्माच्च ध्वस्मानोध्वंसकाराक्षसादयः तेतन्वि तवशरीरे रेपः पापं ध्वंसनादिरूपं नाधुः नदधति नकुर्वन्ति अतःसन्दृगितिसंबन्धः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

न यस्य॑ सा॒तुर्जनि॑तो॒रवा॑रि॒ न मा॒तरा॑पि॒तरा॒ नू चि॑दि॒ष्टौ ।
अधा॑ मि॒त्रो न सुधि॑तः पाव॒को॒३॒ ऽग्निर्दी॑दाय॒ मानु॑षीषु वि॒क्षु ॥ ७ ॥

न । यस्य॑ । सा॒तुः । जनि॑तोः । अवा॑रि । न । मा॒तरा॑ । पि॒तरा॑ ।
नु । चि॒त् । इ॒ष्टौ । अध॑ । मि॒त्रः । न । सु॒ऽधि॑तः । पा॒व॒कः ।
अ॒ग्निः । दी॒दाय॑ । मानु॑षीषु । वि॒क्षु ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृष्ट्युत्पादकस्य यस्य वैश्वानरस्य सातुः सनिः पश्वादिलक्षणं दानं दीप्तिर्वा नावारि केनापिनवार्यते किंच मातरापितरा मातापितरौ द्यावापृथिव्यौ यस्येष्टौप्रेपणेनू चित्क्षिप्रमेवनप्रभवतः अधापिच मित्रोन सखेव सुधितः सुतृप्तः पावकः शोधकोग्निः मानुषीषु

मनोःसंबन्धिनीषुविक्षुप्रजासुदीदाय दीप्यते दीपीङ्दीप्तौ पकारलोपश्छान्द व्यत्ययेनपरस्मै-पदं लिटि अभ्यासस्यहस्वेकृते तुजादित्वाद्दीर्घत्वम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

द्विर्यंपञ्चजीजनन्त्संवसानाःस्वसारोअग्निंमानुषीषुविक्षु ।
उषर्बुधमथर्यो३नदन्तंशुक्रंस्वासंपरशुंनतिग्मम् ॥ ८ ॥

द्विः । यम् । पञ्च । जीजनन् । सम्ऽवसानाः । स्वसारः ।
अग्निम् । मानुषीषु । विक्षु । उषःऽबुधम् । अथर्यः । न ।
दन्तम् । शुक्रम् । सुऽआसम् । परशुम् । न । तिग्मम् ॥ ८ ॥

मानुषीषुमनोःसंबन्धिनीषु विक्षु प्रजासु संवसानाः संगच्छमानाः द्विःपञ्च दश स्वसारः अङ्गुलयः यमग्निंजीजनन् मन्थनेनउदपादयन् जनीप्रादुर्भावे लुङि छान्दसत्वादडभावः कीदृशम् अथर्योनस्त्रियइव उषर्बुधम् उषसिबुध्यमानं दन्तंहविषांभक्षकं शुक्रं रश्मिभिर्दीप्यमानं स्वासं शोभनास्यं तिग्मं तीक्ष्णं परशुंन परशुमिव रक्षसांहन्तारमितिशेषः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

तवत्येअंग्नेहरितोघृतस्नारोहितासऋज्वंचःस्वञ्चः ।
अरुषासोवृषणऋजुमुष्काआदेवतातिमह्वन्तदस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः । ऋजुऽअञ्चः ।
सुऽअञ्चः । अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिम् ।
अह्वन्त । दस्माः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्ये ते प्रसिद्धाः तवहरितः त्वत्संबन्धिनोश्वाः देवतातिमस्मदीयंयागंप्रति आह्वन्त ऋत्विग्भिराहूयन्ते लुङिलिपिसिचिहश्चेत्यङादेशः कीदृशाः घृतस्नाः घृतस्नुवः बलातिशयात्नासा-पुटादिस्थानेभ्यउदकंक्षरन्तः रोहितासः रोहितालोहितवर्णाः ऋज्वञ्चः ऋजुअकुटिलमञ्चन्ति गच्छन्तीतिऋज्वञ्चः सुष्ठुगच्छन्तः अरुषासःआरोचमानाःवृषणःयुवानःवर्षितारोवा वापपूर्वस्य निगमेइतिविकल्पेनदीर्घविधानादत्रदीर्घाभावः ऋजुमुष्काः साधनमुष्काः दस्माः दर्शनीयाः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

येहत्येतेसहमानाअयासस्त्वेषासोअग्नेअर्चयश्चरन्ति ।
श्येनासोनदुवसनासोअर्थंतुविष्वणसोमारुतंनशर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्वेषासः । अग्ने ।
अर्चयः । चरन्ति । श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थम् ।
तुविऽस्वनासः । मारुतम् । न । शर्धः ॥ १० ॥

हेअग्ने येहखलु त्येतेप्रसिद्धाः सहमानाः शत्रूनभिभवन्तः अयासोगमनशीलाः त्वेपासोदीप्ताः दुवसनासः परिचरणीयाः तेत्वदीयाअर्चयोरश्मयः श्येनासोन अश्वाइव अर्थं गन्तव्यम् चरन्ति गच्छन्ति कीदृशाः मारुतंशर्धोन मरुत्संबन्धीगणइव तुविष्वणसः तुविस्वनाः अधिकध्वनयोभवन्ति ॥ १० ॥

अथैकादशी–

अकारिब्रह्मंसमिधानतुभ्यंशंसात्युक्थंयजतेव्यूधाः ।
होतारमग्निंमनुषोनिषेदुर्नमस्यन्तउशिजःशंसमायोः॥११॥५॥

अकारि । ब्रह्म । सम्ऽइधान । तुभ्यम् । शंसाति । उक्थम् ।
यजते । वि । ऊँ इति । धाः । होतारम् । अग्निम् । मनुषः ।
नि । सेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसम् । आयोः ॥ ११ ॥ ५ ॥

हेसमिधान समिध्यमानाग्ने तुभ्यं त्वदर्थंब्रह्मस्तोत्रम् अकारि अस्माभिःकृतं होता उक्थंशस्त्ररूपंस्तोत्रंशंसाति शंसति शंसुस्तुतौ लेटोडाटावित्याडागमः त्वांयजमानोयजते अतःकारणादस्मभ्यं धनंविधाः विधेहि दधातेश्छान्दसेलुङि बहुलंछन्दसीत्यडभावः उइतिपूरणः किंच आयोर्मनुष्यस्यशंसं शंसनीयं होतारं देवानामाह्वातारम् अग्निं त्वांनमस्यन्तःपूजयन्तः उशिजः पश्वादिलक्षणंधनंकामयमानाःमनुषोमनुष्याऋत्विजःनिषेदुः उपाविशन् सेवन्तइत्यर्थः ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अयमिहेत्येकादशर्चंसप्तमंसूक्तं वामदेवस्यार्षमाग्नेयम् आद्याजगती । तृतीयाद्याःपञ्चानुष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्—अयमिहाद्यौजगतीपञ्चानुष्टुभइति । सूक्तं विनियोगो लैङ्गिकः अग्निप्रणयनेयमिहेतिवैश्यस्यप्रतिपत् तथाचसूत्रितम्—अयमिहप्रथमोधायि धातृभिरितितुराजन्यवैश्ययोराद्येइति ।

तत्रप्रथमा—

अयमिहप्रथमोधायिधातृभिर्होतायजिष्ठोअध्वरेष्वीड्यः ।
यमप्नवानोभृगवोविरुरुचुर्वनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशे ॥ १ ॥

अयम् । इह । प्रथमः । धायि । धातृऽभिः । होता ।
यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः । यम् । अप्नवानः । भृगवः ।
विऽरुरुचुः । वनेषु । चित्रम् । विऽभ्वम् । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातृभिर्यज्ञार्थंकर्मकुर्वद्भिः अध्वर्युभिरिहास्मिन्यज्ञेहोतादेवानामाह्वातायजिष्ठः अतिशयेनयष्टा अध्वरेषुयागेषु ईड्यः ऋत्विग्भिःस्तूयमानःप्रथमः सर्वेषांदेवानांमुख्यः अयमाहवनीयादिस्थानेषुप्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोग्निः धायि अधायि निहितः दधातेःकर्मणिलुङ् बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेइत्यडभावः तिङ्ङतिङइतिनिघातः अयमग्निरित्युक्तं कोसावग्निरित्यतआह—अप्नवानः भृगुसंबन्धी कश्चिदृषिः सच अन्येभृगवश्चवनेष्वरण्येषुचित्रंदावाग्निरूपेणबहुधादर्शनीयंविशेविशे वीप्सयासर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते सर्वस्यविशः प्रजायाः विभ्वं विभुमीश्वरंयंदेवानांहविर्वाहकत्वेनप्रसिद्धमग्निंविरुरुचुर्दीप्तियुक्तंकुर्वन्तिस्म । यमिति यच्छब्दस्य अयमितीदंशब्देनसंबन्धः ॥ १ ॥

अग्नेकदातइतिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतावानुष्टुभेछंदसि अग्नेकदातइत्याद्याःपञ्चर्चः सूत्रितंच—अग्नेकदातइतिपञ्चेति ।

सूक्तेद्वितीया—

अग्नेकदातआनुषग्भुवद्देवस्यचेतनम् ।
अधाहित्वाजगृभ्रिरेमर्तासोविक्ष्वीड्यम् ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं । अध ।
हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विक्षु । ईड्यम् ॥ २ ॥

हेअग्ने अध कारणाद्देवस्यद्योतमानस्यतेतवसंबन्धि चेतनं तेजः कदा आनुषक् अनुषक्तंभुवत् भवेत् लेट्यडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः अतःकारणादित्युक्तं कस्माद्धेतोरित्युच्यते हियस्मात्कारणात् मर्तासोमनुष्याः विक्षु विड्भिः प्रजाभिः ईड्यंस्तुत्यं त्वा त्वां जगृभ्रिरे जगृहिरे गृह्णन्ति ग्रहेर्धातोर्लिटिहग्रहोर्भइतिभत्वं बहुलंछन्दसीतिरुडागमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ऋतावानंविचेतसंपश्यन्तोद्यामिवस्तृभिः ।
विश्वेषामध्वराणांहस्कर्तारंदमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानम् । विऽचेतसम् । पश्यन्तः । द्याम्ऽइव । स्तृऽभिः ।
विश्वेषाम् । अध्वराणाम् । हस्कर्तारम् । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

ऋतावानम् अमायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं स्तृभिर्नक्षत्रैःपरिवृतं द्यामिवविस्फुलिङ्गैःसमेतंविश्वेषांसर्वेषामध्वराणांयज्ञानांहस्कर्तारं प्रभासकंवृद्धेःकर्तारंवाग्निंपश्यन्तः ऋत्विगादयः दमेदमेसर्वस्मिन्यज्ञगृहे जगृभ्रिरइतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आशुंदूतंविवस्वतोविश्वायश्चर्षणीरभि ।
आजभ्रुःकेतुमायवोभृगवाणंविशेविशे ॥ ४ ॥

आशुम् । दूतम् । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।
आ । जभ्रुः । केतुम् । आयवः । भृगवाणम् । विशेऽविशे ॥ ४ ॥

योग्निः विश्वाश्चर्षणीः सर्वाः प्रजाः अभिभवति आयवोमनुष्याः आयवइतिमनुष्यनाम आयवोयदवइतिमनुष्यनामसुपाठात् आशुंक्षिप्रगामिनं विवस्वतोमनुष्यस्ययजमानस्य दूतं विवस्वतइतिमनुष्यनामेदं केतुंप्रज्ञापकं भृगवाणं भृगुवदाचरन्तं दीप्यमानमित्यर्थः सर्वप्राति-

पादिकेभ्यः क्विब्वक्तव्यइतिक्विप् तदन्ताल्लटोव्यत्ययेनशानच् अदुपदेशाल्लस र्वधातुकानुदात्तत्वेप्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वं तमग्निंविशेविशे सर्वस्यैप्रजायै आजभ्रुः आजहुः हृग्रहोर्भइति भत्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तमींहोतारमानुषक्चिकित्वांसंनिषेदिरे ।
रण्वंपावकशोचिषंयजिष्ठंसप्तधामभिः ॥५॥६॥

तम् । ईम् । होतारम् । आनुषक् । चिकित्वांसम् । नि । सेदिरे ।
रण्वम् । पावकऽशोचिषम् । यजिष्ठम् । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥

ऋत्विगादयोमनुष्याः आनुषक् आनुपूर्व्येणहोतारं देवानामाह्वातारं चिकित्वांसं जानन्तं कितज्ञाने लिटः क्वसुः द्विर्भावहलादिशेषचुत्वदीर्घाः प्रत्ययस्वरः तमीं तमिममग्निं निषेदिरे निषादयन्तिस्म कीदृशं रण्वं रमणीयं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिं यजिष्ठं यष्टृतमं सप्त सप्तभिर्धामभिस्तेजोभिर्युक्तम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेपष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी–

तंशश्वतीषुमातृषुवनआवीतमश्रितम् ।
चित्रंसन्तंगुहाहितंसुवेदंकूचिदर्थिनम् ॥ ६ ॥

तम् । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतम् । अश्रितम् । चित्रम् ।
सन्तम् । गुहा । हितम् । सुऽवेदम् । कूचित्ऽअर्थिनम् ॥ ६ ॥

शश्वतीषु बह्वीषु मातृष्वप्सुताः सस्यादिनिर्मातृकत्वान्मातरइत्युच्यन्ते वने आवृक्षसमूहेच आकारश्चार्थे सन्तं विद्यमानं वीतं कान्तम् अश्रितं प्राणिभिर्दाहभयादसेवितंदुरासदमित्यर्थः चित्रं चायनीयं गुहागुहायां हितं निहितं सुवेदं सुविज्ञानं सुधनंवाकूचिदर्थिनं क्वापि हविषिअर्थिनंसमिदाज्यपुरोडाशादिहविःस्वीकुर्वन्तं केत्यत्रवकारस्यछान्दसेसंप्रसारणेपरपूर्वत्वे चह-लइतिदीर्घत्वम् एवंभूतमग्निं निषेदिरे इतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ६ ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसिसस्स्यपद्वियुतेत्याद्याःपञ्चर्चः सूत्रितंच–ससस्यपद्वियुतेतिपञ्चेति ।

तत्रसप्तमी—

ससस्ययद्वियुतासस्मिन्नूधन्नृतस्यधामन्नणयन्तदेवाः ।
महाँअग्निर्नमसारातहव्योवेरध्वरायसदमिदृतावा ॥ ७ ॥

ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य । धामन् ।
रणयन्त । देवाः । महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः ।
अध्वराय । सदम् । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥

यत् यमग्निं देवाःस्तोतारः ससस्य स्वप्नस्य वियुतावियुते वियोगेऽपसीत्यर्थः ऋतस्योदकस्यधामन्धामनिस्थाने सस्मिन्सर्वस्मिन्नूधन्नूधनि यज्ञे रणयन्त रमयन्ति स्तोत्रैरितिशेषः महान्प्रभूतः नमसा नमस्कारेणरातहव्यः दत्तहविष्कः ऋतावा सत्यवान्सोग्निः सदमित्सदैवाध्वरायाध्वरंयजमानैःकृतंयज्ञं सुपांसुपोभवन्तीतिवक्तव्यमितिवचनादत्रद्वितीयार्थेचतुर्थी वेः वेत्तिजानाति यद्वा देवाइन्द्रादयः ससस्य ऋत्विग्भिःसेव्यस्य यत्यस्याग्नेः वियुता विशिष्टेसर्वस्मिन्भजनीयेऋतस्यसत्यस्यधामन्धामनियोनौ उधन्नूधनियज्ञेरणयन्त रमयन्ते महान्प्रभूतः नमसाहविषा राहतव्योदत्तहविष्कः ऋतावा सत्यवान्सोग्निः अध्वराय यज्ञार्थं सदमित् सदैववेर्गन्तामवति अध्वराययज्ञं वेःकामयतेवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

वेरध्वरस्यदूत्यानिविद्वानुभेअन्तारोदसीसञ्चिकित्वान् ।
दूतईयसेप्रदिवउराणोविदुष्टरोदिवआरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति ।
रोदसी इति । सम्ऽचिकित्वान् । दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः ।
विदुःऽतरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥

हेअग्ने विद्वान्सर्वंजानानस्त्वम् अध्वरस्ययज्ञस्यसंबन्धीनि दूत्यानि दूतकर्माणि वेः वेत्सि कामयसेवा यद्वा वेरितियज्ञविशेषणं वेः यजमानस्याभीष्टफलजनकस्याध्वरस्ययागस्यसंबन्धीनि दूत्यानि दूतकर्माणि विद्वान् जानन् उभेरोदसी उभयोरोदस्योर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्येस्थितमन्तरिक्षंसंचिकित्वान्सम्यग्जानन्प्रदिवः पुराणः पुराणनामेदम् प्रत्नंप्रदिव-

इतिपुराणनामसुपाठात् उराणः अल्पमपिहविः उरुबहुकुर्वाणः उराणः उरुकुर्वाणइतियास्के-नोक्तत्वात् । विदुष्टरः विद्वत्तरः देवानांदूतस्त्वं दिवःस्वर्गस्यआरोहणानि आरोहणानि आरोहणार्हाणिस्थानानीत्यर्थः देवानांहवींष्यर्पयितुमीयसेगच्छसि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

कृष्णंतएमरुशंतःपुरोभाश्चरिष्ण्वर्चिर्वपुषामिदेकम् ।
यदप्रवीतादधतेहगर्भंसद्यश्चिज्जातोभवसीदुदूतः ॥ ९ ॥

कृष्णम् । ते । एम । रुशंतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः ।
वपुषाम् । इत् । एकम् । यत् । अप्रऽवीताः । दधते । ह ।
गर्भम् । सद्यः चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊँ इति । दूतः ॥ ९ ॥

हेअग्ने रुशतः रोचमानस्य ते तव संबन्धि अत्रैम एम शब्देनगमनमार्गउच्यते एमवर्त्म कृष्णं कृष्णवर्णंभवति भाः तवसंबन्धिनीदीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति चरिष्णु संचरणशीलंअर्चिः त्वदीयंतेजः वपुषांवपुष्मतांरूपवतांतेजस्विनामित्यर्थः एकमित् मुख्यमेवभवति यत्यंत्वामप्रवीताः अनुपगतायजमानाः गर्भंत्वज्जननहेतुमरणिंदधतेह धारयन्ति खलु सत्वं सद्यश्चित् सद्यएव जातउत्पन्नःसन् दूतोभवसीदु यजमानस्यदूतोभवस्येव ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सद्योजातस्यददृशानमोजोयदस्यवातोअनुवातिशोचिः ।
वृणक्तितिग्मामतसेषुजिह्वांस्थिराचिदन्नादयतेविजम्भैः ॥ १० ॥

सद्यः । जातस्य । ददृशानम् । ओजः । यत् । अस्य । वातः ।
अनुऽवाति । शोचिः । वृणक्ति । तिग्माम् । अतसेषु । जिह्वाम् ।
स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जम्भैः ॥ १० ॥

सद्योजातस्य अरणिनिर्मन्थनादनन्तरमेवउत्पन्नस्याग्नेःओजस्तेजः ददृशानम् ऋत्विगादिभिर्दृश्यमानंभवतीतिशेषः वातोवायुःयद्यदास्याग्नेःशोचिर्दीप्तिम् अन्वनुलक्षीकृत्यवातिगच्छति

तदासोयमग्निःअतसेषु। वृक्षसंघेषु तिग्मां तीक्ष्णांजिह्वांज्वालांवृणक्तिसंयोजयति स्थिराचित् स्थिराण्यपि अन्ना अन्नरूपाणिकाष्ठादीनिजम्भैस्तेजोभिः विदयते विखण्डयति भक्षयती त्यर्थः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

तृषुयदन्नातृषुणावृवक्षतृषुंदूतंकृणुतेयह्वोअग्निः ।
वातस्यमेळिंसचतेनिजूर्वन्नाशुंनवाजयतेहिन्वेअर्वा ॥११॥७॥

तृषु । यत् । अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषुम् । दूतम् । कृणुते ।
यह्वः । अग्निः । वातस्य । मेळिम् । सचते । निऽजूर्वन् । आशुम् ।
न । वाजयते । हिन्वे । अर्वा ॥ ११ ॥ ७ ॥

यद्यःअग्निः तृषु क्षिप्रमेव अन्ना अन्नानि काष्ठादीनि तृषुणा क्षिप्रेण रश्मिसमूहेन ववक्ष वहति दहतीत्यर्थः यह्वः महान्सोग्निः तृषुमात्मानंदूतंकृणुते यजमानदूतंकरोति निजूर्वन्काष्ठानिनिःशेषेणदहन्नग्निः वातस्यवायोः मेळिं बलं सचतेसेवते आशुंन अश्वसादी यथा अश्वं तथा अर्वागमनशीलोग्निः स्वरश्मिंवाजयते वाजिनंबलवन्तंकरोति हिन्वे प्रेरयतिच ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

दूतंवइत्यष्टर्चमष्टमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रीछन्दस्कं अग्निदेवताकम् तथाचानुक्रम्यते–दूतंवोष्टौगायत्रंत्विति । व्यूळ्हेदशरात्रेप्रथमेछन्दोमेइदंसूक्तंजातवेदस्यनिविद्धानीयं तथाच सूत्रम्–दूतंवइत्याग्निमारुतमिति । इदमादिकेद्वेसूक्तेप्रातरनुवाकस्याग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दसिविनियुक्ते सूत्रितंच–अग्नेपावकदूतंवइतिसूक्तेइति ॥

तत्रप्रथमा–

दूतंवोविश्ववेदसंहव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसेगिरा ॥१॥

दूतम् । वः । विश्वऽवेदसम् । हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् ।
यजिष्ठम् । ऋञ्जसे । गिरा ॥ १ ॥

हेअग्ने विश्ववेदसं विश्वंसमस्तंवेदोधनंयस्यासौविश्ववेदाःतं सर्वा वाहन्यवाहंदेवेभ्योह-विषांवोढारम् अमर्त्यममरणधर्माणंयजिष्ठमतिशयेनयष्टारं दूतं देवानांवः वागिरास्तुतिरूपयावा-चाऋञ्जसे यजमानोहंप्रसाधयामि वर्धयामीत्यर्थः ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मेतिनैरुक्ताः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सहिवेदावसुंधितिंमहाँआरोधनंदिवः। सदेवाँ एहवक्षति ॥२॥

सः। हि। वेदं। वसुंऽधितिम्। महान्। आऽरोधनम्।
दिवः। सः। देवान्। आ। इह। वक्षति ॥ २ ॥

सहि प्रसिद्धएवाग्निः वसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्यदानं वेद वेत्ति महान्प्रभूतो-ग्निः दिवआरोधनमारोहणंदेवानांस्थानंवेत्ति सोग्निरिहास्मिन्यज्ञेदेवानिन्द्रादीनावक्षति आवहतु वहेर्धातोर्लिङर्थेलेडितिलेट् तस्यतिप् सिब्बहुलंलेटीतिसिप् लेटोडाटावित्यडागमश्च होढइति ढत्वं ढत्वकत्वषत्वानि तिङ्कतिङइतिनिघातः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सवेददेवआनमंदेवाँऋतायतेदमे। दातिप्रियाणिचिद्वसु ॥३॥

सः। वेद। देवः। आऽनमम्। देवान्। ऋतऽयते।
दमे। दाति। प्रियाणि। चित्। वसु ॥ ३ ॥

देवोद्योतमानः सोग्निः आनमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद क्रमेणवेत्ति दमेयज्ञगृहे ऋतायते ऋतंयज्ञमिच्छतेयजमानाय प्रियाणिचित् अभीष्टान्यपि वसु वसूनि पश्वादीनिधनानिदाति ददाति प्रयच्छति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सहोतासेदुदूत्यंचिकित्वाँअन्तरीयते। विद्वाँआरोधनंदिवः ॥४॥

सः। होता। सः। इत्। ऊँ इति। दूत्यम्। चिकित्वान्।
अन्तः। ईयते। विद्वान्। आऽरोधनम्। दिवः ॥ ४ ॥

---

१ नि०. ६. २१.।

सोऽग्निर्होतावे[illegible]नामाह्वाताभवति सेदु सएवाग्निः दूत्यं देवानां दूतकर्मचिकित्वान्जानन् दिवः स्वर्गस्यआरो[illegible] आरोहणंआरोहणार्हंदेवानांस्थानंच विद्वान् जानन् अन्तः द्यावापृथिव्योर्मध्येईयते गच्[illegible] ईङ्गतौ दिवादिभ्यःश्यन् तिङ्ङतिङइतिनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तेस्याम[illegible]येअ[illegible]येददाशुर्हव्यदातिभिः । यईंपुष्यन्तइन्धते ॥५॥

ते । स्याम । [illegible]ये । अग्नये । दुदाशुः । हव्यदातिऽभिः ।
ये । ईम् । [illegible]ष्यन्तः । इन्धते ॥ ५ ॥

ते तव यजमानाः स्याम भूयाम तेइत्युक्तं केइत्युच्यते–येयजमानाः अग्नये हव्यदातिभिर्हविर्दानैर्ददाशुः प्रीतिंकुर्वन्ति ईमेनमग्निंपुष्यन्तोवर्धयन्तोयेयजमानाःइन्धते समिद्भिर्दीप्तियुक्तंकुर्वन्ति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

तेरायातेसुवीर्यैःससवांसोविशृण्विरे । येअग्नादधिरेदुवः ॥६॥

ते । राया । ते । सुवीर्यैः । ससवांसः । वि ।
शृण्विरे । ये । अग्ना । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥

येयजमानाः अग्नाअग्नौ सुपांसुलुगित्याकारः दुवः परिचर्यां दधिरे धारयन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः ते ससवांसः अग्निंसंभजमानाः रायापश्वादिलक्षणेनधनेनविशृण्विरे विश्रूयन्ते प्रख्यायन्ते ते सुवीर्यैःशोभनवीर्योपेतैःपुत्रादिभिश्चविश्रूयन्ते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अस्मेरायोदिवेदिवेसंचरन्तुपुरुस्पृहः । अस्मेवाजासईरताम् ॥७॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सम् । चरन्तु ।
पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरताम् ॥ ७ ॥

पुरुस्पृहः ऋत्विगादिभिरभिलष्यमाणारायः पश्वादिधनानि अस्मे अस्मासुयजमानेषु दिवेदिवे प्रतिदिनं संचरन्तु प्रचरन्तोभवन्तु दिवशब्दादुत्तरस्याःसप्तम्याःसुपांसुलुगित्यादिनाशेआदेशे ऊडिदमित्यादिनाचतस्याउदात्तत्वं नित्यवीप्सयोरितिद्विर्भावेसति उत्तरभागस्यानुदात्तंचेत्यनुदात्तत्वं वाजासः अन्नानिच अस्मेअस्मानीरतां प्रेरयन्तु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सविप्रश्चर्षणीनांशवसामानुषाणाम् । अतिक्षिप्रेवविध्यति ।८।८।

सः । विप्रः । चर्षणीनाम् । शवसा । मानुषाणाम् ।
अति । क्षिप्राऽइव । विध्यति ॥ ८ ॥ ८ ॥

विप्रः मेधावी विप्रइतिमेधाविनाम विप्रःधीरइतितन्नामसुपाठात् सोग्निः शवसाबलेन शवइतिबलनाम पाजःशवइतितन्नामसुपाठात् मानुषाणां मनुसंबन्धिनांचर्षणीनांप्रजानांक्षिप्रेव क्षेप्प्याण्येव विनाशयतु अर्होणिदुरितानीतिशेषः अतिविध्यति अतिविध्यतु अतिशयेन नाशयतु ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अग्नेमृळेत्यष्टर्चंनवमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं गायत्रीछन्दस्कम् अग्निदेवताकम् अत्रानुक्रान्तं च–अग्नेमृळेति । द्वितीयेछन्दोभेइदंसूक्तंजातवेदस्यानिविद्धानीयं सूत्रितञ्च–त्रीळंवःशर्धेग्नेमृळेत्याग्निमारुतमिति ।

तत्रप्रथमा–

अग्नेमृळमहाँअसियईमादेवयुञ्जनम् । इयेथबर्हिरासदम् ॥१॥

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ईम् । आ । देवऽयुम् ।
जनम् । इयेथ । बर्हिः । आऽसदम् ॥ १ ॥

हेअग्ने मृळ अस्मान्सुखय सत्वं महानसि प्रभूतोभवसि यस्त्वमीमिमंदेवयुं देवानां कामयितारं जनंयजमानं बर्हिर्दर्भमासदंयज्ञेआसत्तुम् आइयेथ आगच्छसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

समानुषीषुदूळभोविक्षुप्रावीरमर्त्यः । दूतोविश्वेषांभुवत् ॥ २ ॥

सः । मानुषीषु । दुःऽदभः । विक्षु । प्रऽअवीः अमर्त्यः ।
दूतः । विश्वेषाम् । भुवत् ॥ २ ॥

दूळभोदुर्दभोर ।पादिनादुर्हिंसः मानुषीषुमनुसंबन्धिनीषु विक्षु प्रजासु प्रावीःप्रकर्षेणगन्ता अमर्त्यः अमरणधर्मासोग्निः विश्वेषांसर्वेषांदेवानां दूतोभुवत् भवतु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ससद्मपरिणीयतेहोतामन्द्रोदिविंष्टिषु । उतपोतानिषीदति ॥३॥

सः । सद्म । परि । नीयते । होता । मन्द्रः ।
दिविंष्टिषु । उत । पोता । नि सीदति ॥ ३ ॥

सोग्निः सद्मयज्ञगृहंपरिणीयते ऋत्विग्भिःपरितोनीयतेनीयमानःसन् दिविष्टिषु यागेषु मन्द्रः मदनीयःस्तुत्यः सोग्निर्होताचभवति उतापिच पोतासन्निषीदति यज्ञगृहेउपविशति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतग्नाअग्निरंध्वरउतोगृहपतिर्दमे । उतब्रह्मानिषीदति ॥४॥

उत । ग्नाः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहऽपतिः ।
दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४ ॥

उतापिचाग्निः अध्वरे यागे ग्नाः देवपत्नीर्यजति यष्टाभवतीत्यर्थः यद्वा ग्नाः गच्छन् अध्वर्युर्भवति उतोअपिच सोग्निर्दमेयज्ञगृहे गृहपतिर्यजमानश्चभवति उतापिच ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसीसन्निषीदति उपविशति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वेषिह्यध्वरीयतामुपवक्ताजनानाम् । हव्याचमानुषाणाम् ॥५॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । उपऽवक्ता ।
जनानाम् । हव्या । च । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबन्धिनां जनानां हव्याच हव्यानिहवींषि हेअग्ने वेषिहि कामयसेखलु उपवक्ता अध्वर्युप्रभृतीनांसर्वेषांकर्मणाम् अनुज्ञार्थम् माप्रणयेत्यादिरूपस्यवाक्यस्यवक्तासन् ब्रह्माचासि ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यामितिश्रुतेः । उपवक्ता

१ ऋ० सं० ८.२.२४।

सर्वेषांकर्मणामवैकल्यार्थमुपद्रष्टावा सदस्योसि सहिससदशःकर्मणामुप ामवतीत्यापस्तंबेनो-
क्तत्वात् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वेषीद्वस्यदूत्यं१ यस्यजुजोषोअध्वरम् । हव्यंमर्तस्य वोळ्हवे ॥ ६ ॥

वेषि । इत् । ऊँ इति । अस्य । दूत्यम् । यस्य । जुजोषः ।
अध्वरम् । हव्यम् । मर्तस्य । वोळ्हवे ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं मर्तस्यमनुष्यस्यअस्ययजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविःवोळ्हवेवोढुं वहेर्धातोस्तुमर्थेसेसेनसेइतितवेन्प्रत्ययः ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं जुजोषः सेवेथाः जुषी-प्रीतिसेवनयोः लेट् बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः द्विर्भावश्च लेटोडाटावित्यडागमः अस्ययजमानस्य-दूत्यं दूतकर्मवेषीदु कामयसएव ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अस्माकंजोष्यध्वरमस्माकंयज्ञमंङ्गिरः । अस्माकंशृणुधीहवम् ।७।

अस्माकम् । जोषि । अध्वरम् । अस्माकम् ।
यज्ञम् । अङ्गिरः । अस्माकम् । शृणुधि । हवम् ॥ ७ ॥

हेअङ्गिरोग्ने त्वम् अस्माकमध्वरम् अस्मदीयंयागं जोषि जुषस्व सेवस्व अस्माकमस्मदी-यंयज्ञं यजनसाधनं हविश्चजुषस्व अस्माकमस्मदीयं हवमाह्वानरूपम् स्तोत्रंच शृणुधि शृणु शृ-णोतेर्लोण्मध्यमैकवचनेसिप् तस्याहिरादेशो श्रुवःशृचेतिधातोःश्नुप्रत्ययः शृभावश्च श्रुशृणुपृकृ-वृभ्यश्छन्दसीतिहेर्धिरादेशः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

परितेदूळभोरथोस्माँअश्नोतुविश्वतः । येनरक्षसिदाशुषः ॥८॥१॥

परि । ते । दुःऽदभः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु ।
विश्वतः । येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वं ... रथेनविश्वतोविश्वासुसर्वासुदिक्षुगच्छन् दाशुषोहविष्प्रदातॄन्यजमानान्रक्षसि विघ्नेभ्यःपालयसि त्वं योदूळभोदुर्दभोदुर्हिंसः स्वरथः अस्मान्यजमानान्परि परितः सर्वतःअश्नोतु व्याप्नोतु अ... तेर्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अग्नेतमद्येत्यष्टर्चंद्... मंसूक्तं वामदेवस्यार्षमाग्नेयं तथाचानुक्रमणिका—अग्नेतमद्यपदपङ्क्त्युपञ्चमीमहापदपङ्क्तिर... ष्णिक् चतुर्थीषष्ठ्युपान्त्यावा सप्तम्याःपञ्चकौमुख्यौतृतीयःसप्तकोनवकश्चाष्टम्याःपञ्चकःपा... तुष्कःसप्तकस्त्रैष्टुभमश्वेति इदंकृत्स्नमपिसूक्तंपदपङ्क्तिच्छन्दस्कं पञ्चकाश्चत्वारःपट्कश्चैकश्चतुर्थश्चतुष्कोवापदपङ्क्तिरित्युक्तलक्षणत्वात् पञ्चमीतवस्वादिष्ठेत्येषामहापदपङ्क्तिः पञ्चपञ्चकाःपट्कश्चैकइतिलक्षणसद्भावात् अन्त्याशिवानः सख्येत्येषोष्णिक्छन्दस्काचतुर्थीषष्ठीसप्तम्यःआभिष्टेअद्यघृतंनपूतंक्रतुंचिद्धिष्मेत्येतास्तिस्रउष्णिहः पदपङ्क्त्योवा अत्रसप्तम्यष्टम्योःपदपङ्क्त्युष्णिहोः परिभाषोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारान्तरेणविच्छेदःकृतः । दशमेहनीदंसूक्तमाज्यशस्त्रं सूत्रितञ्च—अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैरित्याज्यमिति । पिण्डपितृयज्ञेग्नेतमद्येत्यनयाग्निप्रत्यागच्छेत् सूत्रितञ्च—अग्निप्रत्येयादग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैरिति । पौनराधेयिक्यांस्विष्टकृतिएषैवयाज्या सूत्रितञ्च—अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैरितिसंयाज्येइति ।

तत्रप्रथमा—

अग्ने॒तम॒द्याश्वं॒नस्तोमैः॒क्रतुं॒नभ॒द्रंहृ॑दि॒स्पृश॑म् । ऋ॒ध्यामा॑त॒ओहैः॑ ।१।

अग्ने॑ । तम् । अ॒द्य । अश्व॑म् । न । स्तोमैः॑ । क्रतु॑म् ।
न । भ॒द्रम् । हृ॒दि॒ऽस्पृश॑म् । ऋ॒ध्याम॑ । ते॒ । ओहैः॑ ॥ १ ॥

हेअग्ने अद्यास्मिन्नहनिवयमृत्विगादयओहैरिन्द्रादिप्रापकैःस्तोमैःस्तोत्रसमूहैः तं प्रसिद्धं त्वाम् ऋध्याम समर्धयामः कीदृशंत्वाम् अश्वंन वोढारमश्वमिव तथाहविषोवाहकं क्रतुंन कर्तारमिव उपकर्तारमित्यर्थः तथा भद्रं भजनीयं हृदिस्पृशं हृदयङ्गमम् अतिशयेनप्रियमित्यर्थः ॥ १ ॥

पौनराधिक्यामिष्टौप्रधानस्याग्नेःअग्नेअद्येत्येषानुवाक्या एभिर्नोअर्कैरितितस्यांस्विष्टकृतोनुवाक्या आभिष्टेअद्येतिप्रधानस्ययाज्या सूत्रितञ्च—अग्नाह्यग्नेक्रतोर्भद्रस्याभिष्टेअद्यगीर्भिर्गृणन्तएभिर्नोअर्कैरिति ।

अथद्वितीया–

अधाह्यग्नेक्रतोर्भद्रस्यदक्षस्यसाधोः । रथीर्ऋतस्यबृहतोबभूथ ॥२॥

अर्ध । हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दक्षस्य ।
साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥

अधहि इदानीमेव हेअग्ने त्वं क्रतोः अस्मदीयस्ययागस्यरथीर्नेताबभूथ भवसि छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिभवतेर्वर्तमानेर्थेलिटिसिपस्थल् आर्धधातुकस्येड्वलादेरितीडागमेप्राप्ते बभूथाततन्थेतिनिपातनादिडभावः कीदृशस्ययागस्य भद्रस्य भजनीयस्य दक्षस्य प्रवृद्धस्य साधोः अभीष्टफलानांसाधकस्य ऋतस्य सत्यभूतस्य बृहतोमहतः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

एभिर्नोअर्कैर्भवानोअर्वाङ्स्वर्णज्योतिः ।
अग्नेविश्वेभिःसुमनाअनीकैः ॥ ३ ॥

एभिः । नः । अर्कैः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न ।
ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः । सुमनाः । अनीकैः ॥ ३ ॥

हेअग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्णसूर्यइव तथाविश्वेभिर्विश्वैःसमस्तैरनीकैस्तेजोभिःसुमनाःशोभनमनस्कस्त्वं नोस्मदीयैरेभिरेतैःअर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैर्नोस्माकमर्वाङभिमुखोभव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आभिष्टेअद्यगीर्भिर्गृणन्तोग्नेदाशेम । प्रतेदिवोनस्तनयन्तिशुष्माः ४

आभिः । ते । अद्य । गीःऽभिः । गृणन्तः । अग्ने । दाशेम ।
प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥

अथास्मिन्दिवसे हेअग्ने आभिर्गीर्भिःस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिःगृणन्तस्त्वांस्तुवन्तोवयमृत्विगादयः तेतुभ्यं दाशेम हवींषिदधा(द्या)म दिवोनसूर्यस्यरश्मयइवतेत्वदीयाःशुष्माःशोषकाज्वालाः प्रस्तनयन्ति प्रकर्षेणशब्दायन्ते यद्वा दिवोन मेघाइव त्वदीयाज्वालाःशब्दायन्ते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तवस्वादिष्ठाग्नेसंदृष्टिरिदाचिदह्नइदाचिदक्तोः ।
श्रियेरुक्मोनरोचतउपाके ॥ ५ ॥

तव । स्वादिष्ठा । अग्ने । सम्ऽदृष्टिः । इदा । चित् । अह्नः । इदा ।
चित् । अक्तोः । श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥५॥

हेअग्ने स्वादिष्ठास्वादुतमा प्रियतमा तव त्वदीयासंदृष्टिर्दीप्तिः अह्नइदाचित् दिवसस्येदानींच अक्तोरिदाचित् अक्तुरितिरात्रिनाम शर्वरीअक्तुःउर्म्येतिरात्रिनामसुपाठात् रात्रेरिदानींच अहोरात्रेइत्यर्थः अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिष्वित्यस्माद्धातोःक्त्विचेत्यौणादिकसूत्रेणतुप्रत्ययः तस्यकिद्वद्भावश्च तितुत्रेतीट्प्रतिषेधः अनिदितामित्युपधानकारलोपः चोःकुरितिकुत्वं रुक्मोन अलङ्कारइव श्रिये पदार्थमाश्रयितुमुपाके अन्तिके उपाकइत्यन्तिकनाम आकेउपाकेइतितन्नामसुपाठात् रोचते राजते ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

घृतंनपूतंतनूररेपाःशुचिहिरण्यम् । तत्तेरुक्मोनरोचतस्वधावः ॥६॥

घृतम् । न । पूतम् । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यम् ।
तत् । ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

हेस्वधावः स्वधाशब्दोन्नवाची अन्नवन्नग्ने पूतं शोधितं घृतंन आज्यमिव तनूःत्वदीयामूर्तिः अरेपाः पापरहितामवति शुचिःशुद्धंहिरण्यंहितरमणीयं तेत्वदीयंतत्प्रसिद्धंतेजः रुक्मोन भूषणमिवरोचत रोचते भासते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

कृतंचिद्धिष्मासनेमिद्वेषोग्नइनोषिमर्तात् । इत्थायजमानादृतावः ॥७

कृतम् । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोषि ।
मर्तात् । इत्था । यजमानात् । ऋतऽवः ॥ ७ ॥

हेऋतावः सत्यवन्नग्ने कृतंचित् यजमानेनकृतमपि सनेमि चिरन्तनं सनेमीतिपुराणनाम सनेमिपूर्व्यमितिपुराणनामसुपाठात् द्वेषः पापं मर्तात्मनुष्याद्यजमानात् इत्थासत्यं इत्थेतिसत्यनामैतत् अद्धाइत्थेतितन्नामसुपाठात् इनोषिस्महि प्रेरयस्येवखलु नाशयसीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शिवानः सख्यासन्तुभ्रात्राग्नेदेवेषुयुष्मे ।
सानोनाभिःसदनेसस्मिन्नूधन् ॥ ८ ॥ १० ॥

शिवा । नः । सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु ।
युष्मे इति । सा । नः । नाभिः । सदने । सस्मिन् । ऊधन् ॥८॥१०॥

हेअग्ने नोस्मदीयानिसख्या सख्यानि भ्रात्राभ्रात्राणि भ्रातृसंबन्धीनिकर्माणि देवेषुद्यो-तमानेषुयुष्मे युष्मासु सुपांसुलुगितिसप्तमीबहुवचनस्यशेआदेशः शिवा शिवानि सन्तु मङ्गला-निभवन्तु सा सखित्वभ्रातृकर्मसन्ततिः सदने देवानांस्थाने सस्मिन्नूधनि सर्वस्मिन्यज्ञेनोस्मा-कंनाभिर्बंधनंभवति ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थेमण्डलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेएकादशसूक्तानि तत्रभद्रंतइतिपञ्चर्चंप्रथमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रिष्टुप्छ-न्दस्कम् अग्निदेवताकं भद्रंपळित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछ-न्दसीदमादिकेद्वेसूक्तेविनियुक्ते सूत्रितञ्च—भद्रंतेअग्नइतिसूक्तेइति ।

तत्रप्रथमा—

भद्रंतेअग्नेसहसिन्ननीकमुपाकआरोचतेसूर्यस्य ।
रुशद्दृशेददृशेनक्तयाचिदरूक्षितंदृशआरूपेअन्नम् ॥ १ ॥

भद्रम् । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकम् । उपाके । आ ।
रोचते । सूर्यस्य । रुशत् । दृशे । ददृशे । नक्तया । चित् ।
अरूक्षितम् । दृशे । आ । रूपे । अन्नम् ॥ १ ॥

हेसहसिन् बलवन्नग्ने ते त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकंतेजः सूर्यस्यउपाके समीपभूतेदि-वसेइत्यर्थः आरोचते समन्ताद्दीप्यते रुशत् रोचमानं दृशेदर्शनीयंतेजः नक्तयाचिद्रात्रावपि ददृशेदृश्यते आइत्ययंशब्दोनेत्यर्थेवर्तते आकिंच अरूक्षितं स्निग्धं दृशे दर्शनीयम् अन्नंपुरोडा-शादिरूपंहविः रूपेरूपवति त्वयि ऋत्विगादिभिर्हुतंभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

विषाह्यग्नेगृणतेमनीषांखंवेपसातुविजातस्तवानः ।
विश्वेभिर्यद्वावनःशुक्रदेवैस्तन्नोरास्वसुमहोभूरिमन्म ॥२॥

वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषाम् । खम् । वेपसा ।
तुविऽजात । स्तवानः । विश्वेभिः । यत् । ववनः । शुक्र ।
देवैः । तत् । नः । रास्व । सुऽमहः । भूरि । मन्म ॥२॥

हेतुविजात मन्थनीयारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बहुजन्मन्नग्ने स्तवानः ऋत्विगादिभिःस्तूयमानस्त्वं वेपसायज्ञादिकर्मणा वेपइतिकर्मनाम वेपःवेमःविष्ट्वीतिकर्मनामसुपाठात् मनीषां स्तुतिंगृणतेकुर्वतेयजमानायस्वंयजमानप्राप्यस्यपुण्यलोकस्यद्वारं विषाहि विष्य विमुञ्चेत्यर्थः षोन्तकर्मणिइत्यस्माद्धातोःलोण्मध्यमपुरुषैकवचनं सिप् दिवादिभ्यःश्यन् तस्यबहुलंछन्दसीतिलुक् आदेचउपदेशेशितीत्यात्वं सेर्हिरादेशः तिङ्ङतिङइतिनिघातःहेशुक्र दीप्यमानाग्ने त्वं विश्वेभिर्विश्वैःसर्वैः बहुलंछन्दसीतिभिसऐस्भावः देवैरिन्द्रादिभिःसह यत्पश्वादिधनं ववनः यजमानेभ्यःप्रयच्छेः वनतेर्लेट् तस्यसिपइतश्चलोपइतीकारलोपः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः श्लाविति द्विर्वचनं हलादिशेषः लेटोडाटावित्यडागमः यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघाताभावः हेसुमहः शोभनतेजस्काग्ने भूरि प्रभूतं मन्ममननीयंतद्धनंनोस्मभ्यं रास्व देहि ॥ २ ॥

महापितृयज्ञेस्विष्टकृतोग्निःकव्यवानोयष्टव्यः तस्यद्वेअनुवाक्ये तत्र त्वदग्नेकाव्याइति द्वितीयानुवाक्या तथाचसूत्रितम्—त्वदग्नेकाव्यात्वन्मनीषाःसप्रत्नथासहसाजायमानइति ।

सूक्तेतृतीया—

त्वदग्नेकाव्यात्वन्मनीषास्त्वदुक्थाजायन्तेराध्यानि ।
त्वदेतिद्रविणंवीरपेशाइत्थाधियेदाशुषेमर्त्याय ॥ ३ ॥

त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था ।
जायन्ते । राध्यानि । त्वत् । एति । द्रविणम् । वीरऽपेशाः ।
इत्थाऽधिये । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ३ ॥

हेअग्ने काव्याकाव्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्यग्निसंबन्धीनिकर्माणि आध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वद्भवतोजायन्ते उत्पद्यन्ते मनीषास्तुतिरूपावाचस्त्वदेवजायन्ते राध्यानि राद्धुंयो-

ग्यानि उक्था उक्थानिशस्त्राणित्वत्त्वत्तोजायन्ते इत्थाधिये धीरितिकर्मनाम इत्थेतिसत्यनामसुपाठात् सत्यकर्मणे दाशुषे हवींपिदत्तवतेमर्त्यायमनुष्याययजमानायवीरपेशाः पेशइतिरूपनाम इदंविक्रान्तंरूपम् अत्रलिङ्गव्यत्ययेनवीरपेशाइतिरूपम् द्रविणंपश्वादिधनंत्वत्त्वत्तःएतिनिर्गच्छति उत्पद्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

त्वद्वा॒जी वा॑जम्भ॒रो विहा॑या अभिष्टि॒कृज्जा॑यते स॒त्यशु॑ष्मः ।
त्वद्र॒यिर्दे॒वजू॑तो मयो॒भुस्त्वदा॒शुर्जू॑जु॒वाँ अ॑ग्ने॒ अर्वा॑ ॥ ४ ॥

त्वत् । वा॒जी । वा॒ज॒म्ऽभ॒रः । विऽहा॑याः । अ॒भि॒ष्टि॒ऽकृत् ।
जा॒य॒ते॒ । स॒त्यऽशु॑ष्मः । त्वत् । र॒यिः । दे॒वऽजू॑तः । म॒यः॒ऽभुः ।
त्वत् । आ॒शुः । जू॒जु॒ऽवान् । अ॒ग्ने॒ । अर्वा॑ ॥ ४ ॥

हेअग्ने वाजी बलवान् वाजम्भरः हविर्लक्षणान्नस्यवाहकः अग्नेर्वाजम्भरइत्येषावैदिकीसंज्ञा संज्ञायांभृतृवृजीतिवाजशब्देकर्मण्युपपदेखच्प्रत्ययः अरुर्द्विषदजन्तस्येतिमुमागमः चितइत्यन्तोदात्तत्वं विहायाः महान् अभिष्टिकृत् यज्ञकृत् अभ्येषणकृद्वा सत्यशुष्मः सत्यबलः पुत्रः त्वत्त्वत्तोजायतेउत्पद्यते देवजूतोदेवैःप्रेरितःमयोभुःसुखप्रदःमयइतिसुखनामैतत् रयिर्धनंत्वज्जायते आशुःशीघ्रगामीअप्रतिहतगमनइत्यर्थः जूजुवान्वेगेनगच्छन्नर्वाश्वःत्वद्भवतोजायते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वाम॑ग्ने प्रथ॒मं दे॑व॒यन्तो॑ दे॒वं मर्ता॑ अमृत म॒न्द्रजि॑ह्वम् ।
द्वे॒षो॒युत॒मा वि॑वासन्ति धी॒भिर्दमू॑नसं गृ॒हप॑तिम॒मूर॑म् ॥ ५ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । प्र॒थ॒मम् । दे॒व॒ऽयन्तः॑ । दे॒वम् । मर्ताः॑ । अ॒मृ॒त॒ ।
म॒न्द्रऽजि॑ह्वम् । द्वे॒षः॒ऽयुत॑म् । आ । वि॒वा॒स॒न्ति॒ । धी॒भिः ।
दमू॑नसम् । गृ॒हऽप॑तिम् । अ॒मूर॑म् ॥ ५ ॥

हेअमृत अमरणशीलाग्ने देवयन्तोदेवानिच्छन्तोमर्तामनुष्यायजमानाः त्वाम् धीभिः स्तुतिभिःकर्मभिर्वा आविवासन्ति समन्तात्परिचरन्ति कीदृशंत्वां प्रथमं देवानामाद्यंदेवंद्योतमानं मन्द्रजिह्वं देवानांमादयित्रीजिह्वायस्यतं द्वेषोयुतं द्वेषसांपापानां पृथक्कर्तारं दमूनसं रक्षसांदमनकरणमनसोपेतं दमूनःशब्दस्यकथमयमर्थइतिदमूनादममनावादानमनावादान्तमनावाअपिवादमइतिगृहनामतन्मनाःस्यादितियास्केनोक्तत्वादिति । दमुउपशमने दमेरूनसिरित्यौणादिकऊनसिप्रत्ययः गृहपतिं गृहाणांपालयितारम् अमूरम् अमूढं प्रगल्भमित्यर्थः ॥ ५ ॥

स्वस्त्ययन्याम् आरेअस्मदितिस्वस्तिमतोग्नेर्याज्या सूत्रितञ्च—आरेअस्मदमतिमारेअंहइति ।

अथषष्ठी—

आरेअस्मदमतिमारेअंहआरेविश्वांदुर्मतिंयन्निपासि ।
दोषाशिवःसहसःसूनोअग्नेयंदेवआचित्सचसेस्वस्ति ॥६॥११॥

आरे । अस्मत् । अमतिम् । आरे । अंहः । आरे । विश्वाम् ।
दुःऽमतिम् । यत् । निऽपासि । दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति ।
अग्ने । यम् । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥ ६ ॥ ११ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्र मथ्यमानोग्निर्मन्थनकारिणांहिबलेनजायते इत्यग्नेर्बलपुत्रत्वं हेअग्ने दोषारात्रौ शिवः शिवकरः देवोद्योतमानस्त्वं यंयानस्मान्स्वस्ति अविनाशाय आसचसे परितःसेवसे चिदितिपूरणः यद्यस्मात्कारणात् निपासि यजमानान्नितरांपालयसि तेभ्योस्मदस्मत्तः अमतिंपापरूपामशनेच्छाम् आरे दूरेकुरु अशनायावैपाप्मामतिरितिब्राह्मणम्। आरेदूरेस्मदस्मत्तःअंहःपापंकुरु आरेइतिदूरनामैतत् अस्मत्तःआरेदूरेदुर्मतिंदुर्मनस्त्वंकुरु ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

यस्त्वामग्नइतिपळृचंद्वितीयंसूक्तम् वामदेवऋषिस्त्रिष्टुभोग्निर्देवता यस्त्वामित्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

१ नि० ४. ४. । २ ऐ० ब्रा० २. २. ।

तत्रप्रथमा–

यस्त्वामंग्नइनधंतेयतस्रुक्त्रिस्तेअन्नंकृणवत्सस्मिन्नहंन् ।
ससुद्युम्नैरभ्यंस्तुप्रसक्षत्तवक्रत्वांजातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वाम् । अग्ने । इनधंते । यतस्रुक् । त्रिः । ते । अन्नम् ।
कृणवंत् । सस्मिन् । अहंन् । सः । सु । द्युम्नैः । अभि । अस्तु ।
प्रऽससक्षत् । तवं । क्रत्वां । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

हेअग्ने यतस्रुक् स्रुचासंबद्धोयोयजमानः त्वामिनधते दीप्तियुक्तंकुर्यात् यः सस्मिन्न-हन्सर्वस्मिन्नहनि तेतुभ्यं त्रिः त्रिवारं सवनत्रये अन्नंहविर्लक्षणमन्नंकृणवत्कुर्यात् हेजा-तवेदः जातानांवेदितरग्ने तवतोप क्रेणक्रत्वाइन्धनादिहेतुनाकर्मणाप्रससक्षत् प्रसहमानंत्वदीयंतेजः चिकित्वान् जानन्सयजमानः द्युम्नैर्धनैर्यशोभिर्वा सु अत्यन्तमभ्यस्तु शत्रूनभिभवतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इध्मंयस्तेंजभरंच्छश्रमाणोमहोअंग्नेअनींकमासंपर्यन् ।
सइंधानःप्रतिंदोषामुपासंपुष्यंन्रयिंसंचतेघ्नन्नमित्रान् ॥ २ ॥

इध्मम् । यः । ते । जभरंत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनींकम् ।
आ । सपर्यन् । सः । इधानः । प्रतिं । दोषाम् । उपसंम् ।
पुष्यंन् । रयिम् । सचते । घ्नन् । अमित्रान् ॥ २ ॥

हेअग्ने योयजमानः तेतुभ्यम् इध्मं होमसाधनं समिज्जातं जभरत् आहरेत् हृञ्हर-णे लिङर्थेलेट् तस्य तिपइतश्चलोपइतीकारलोपः बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः द्विर्वचनादिका-र्यं लेटोडाटावित्यडागमः हृग्रहोर्भइतिभत्वं शश्रमाणः इध्माद्याहरणेश्राम्यन् महोमहतस्त-वानीकम् आकारश्चार्थे तेजश्चसपर्यन्परिचरन्योयजमानः दोषांप्रति रात्रिंलक्षीकृत्य . उपसंप्र-ति उषःकालंचलक्षीकृत्य कालद्वयेपीत्यर्थः इधानः इन्धानस्त्वां दीप्तियुक्तंकरोति पुष्यन् प्रजाभिःपशुभिश्चपुष्टःसन् सयजमानः अमित्रान् शत्रून् घ्नन् हिंसन् रयिं धनंसचते सेवते सर्वदापश्वादिधन समृद्धोभवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

उखासंभरणीयेष्टावग्नेःक्षत्रभृतोनुवाक्या तथाचसूत्रम्—अग्निरीशेबृहतःक्षत्रियस्यार्चामितेसुमतिंघोष्यर्वागिति ।

सूक्तेतृतीया—

अग्निरीशेबृहतःक्षत्रियस्याग्निर्वाजस्यपरमस्यरायः ।
दधातिरत्नंविधतेयविष्ठोव्यानुषङ्मर्त्यायस्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य ।
परमस्य । रायः । दधाति । रत्नम् । विधते । यविष्ठः । वि । आनुषक् ।
मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥ ३ ॥

अग्निः बृहतोमहतःक्षत्रियस्य बलस्य ईशे ईश्वरोभवति वर्तमानार्थेलिट् किंच अग्निःपरमस्योत्कृष्टस्यवाजस्यान्नस्यरायःपश्वादेर्धनस्यचेशे यविष्ठोयुवतमःस्वधावानन्नवान्तेजस्वीचाग्निः विधते परिचरते विधतिःपरिचरणकर्मेतियास्कः । मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय रत्नंरमणीयंधनमानुषक् अनुषक्तं विदधाति करोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यच्चिद्धितेपुरुषत्रायविष्ठाचित्तिभिश्चकृमाकच्चिदागः ।
कृधीष्वं१स्माँअदितेरनागान्व्येनांसिशिश्रथोविष्वगग्ने ॥४॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचित्तिऽभिः ।
चकृम । कत् । चित् । आगः । कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः ।
अनागान् । वि । एनांसि । शिश्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४ ॥

हेयविष्ठ युवतमाग्ने यच्चिद्धि यद्यपिखलु तेत्वदीयेषु पुरुषत्रा परिचारकेषु अचित्तिभिरज्ञानैः कच्चिदागः किंचिदपिपापंवयंचकृम तथापि हेअग्ने अस्मानदितेर्भूमेरनागाननागसः पापरहितान्सु अत्यन्तं कृधि कुरु हेअग्ने विष्वक् सर्वतोविद्यमानान्येनांसि अस्माभिःकृतानि पापानि विशिश्रथः विश्लथय शिथिलीकुरु ॥ ४ ॥

---

१ नि० १०, २३. ।

अथपञ्चमी–

मह॑श्चि॒दग्न॒ एन॑सो अ॒भीक॑ ऊ॒र्वाद्दे॒वाना॑मु॒त मर्त्या॑नाम् ।
मा ते॒ सखा॑यः॒ सद॒मिद्रि॑षाम॒ यच्छा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः ॥ ५ ॥

म॒हः । चि॒त् । अ॒ग्ने॒ । एन॑सः । अ॒भीके॑ । ऊ॒र्वात् । दे॒वाना॑म् ।
उ॒त । मर्त्या॑नाम् । मा । ते॒ । सखा॑यः । सद॑म् । इत् । रि॒षा॒म॒ ।
यच्छ॑ । तो॒काय॑ । तन॑याय । शम् । योः ॥ ५ ॥

हेअग्ने देवानामिन्द्रादीनाम् उतापिच मर्त्यानां मनुष्याणाममभीके अन्तिके अभीकइ-त्यन्तिकनामैतत् अस्माभिर्यत्पापंकृतं महश्चिन्महतोप्यूर्वाद्विस्तृतादस्मादेनसःपापात् तेत्वदी-याःसखायोमित्रभूताः स्तोतारोवयंसदमित् सर्वदैवमारिषाम माहिंसिताभूम हेअग्ने त्वं तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्राय शं पापरूपोपद्रवाणांशान्तिं योः सुकृतोत्पादितंसुखंचयच्छ देहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

यथा॑ ह॒ त्यद्व॑सवो गौ॒र्यं॑ चित्प॒दि षि॒ताममु॑ञ्चता यजत्राः ।
ए॒वो ष्व१॒॑स्मन्मु॑ञ्चता॒ व्यंहः॒ प्र ता॑र्यग्ने प्रत॒रं न॒ आयुः॑ ॥६॥१२॥

यथा॑ । ह॒ । त्यत् । व॒स॒वः॒ । गौ॒र्य॑म् । चि॒त् । प॒दि । सि॒ताम् ।
अमु॑ञ्चत । य॒ज॒त्राः॒ । ए॒वो इति॑ । सु । अ॒स्मत् । मु॒ञ्च॒त॒ । वि । अंहः॑ ।
प्र । ता॒रि॒ । अ॒ग्ने॒ । प्र॒ऽत॒रम् । नः॒ । आयुः॑ ॥ ६ ॥ १२ ॥

यजत्राः यजनीयाः पूजार्हाः हेवसवोनिवासयितारोग्नयः यूयं यथाह यथैव त्यत् त्यां तां पदि पादे सितां बद्धां गौर्यंचित् गौरींगामपि अमुञ्चतत्यक्तवन्तोभूयास्तएवो एवमेव अस्मदस्मत्तः अंहःपापं सु अत्यन्तंविमुञ्चत विमुक्तंकुरुत बहुवचनंपूजार्थं हेअग्ने त्वया प्र-तरंप्रवृद्धंनोस्मदीयमायुः प्रतारि प्रवृद्धंक्रियताम् ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

प्रत्यग्निरितिपञ्चर्चंतृतीयंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमाग्नेयं तत्तन्मन्त्रवर्णाभिधेयोपःप्रभृतिदैवतंवा तथाचानुक्रान्तम्–प्रत्यग्निःपञ्चलिङ्गोक्तदैवतन्त्वेकइति लैङ्गिकोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद्विभातीनांसुमनारत्नधेयम् ।
यातमश्विनासुकृतोदुरोणमुत्सूर्योज्योतिषादेवएति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसाम् । अग्रम् । अख्यत् । विऽभातीनाम् ।
सुऽमनाः । रत्नऽधेयम् । यातम् । अश्विना । सुऽकृतः ।
दुरोणम् । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोग्निर्विभातीनां व्युछन्तीनामुषसामुषोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं धनप्रकाशकमित्यर्थः अग्रंप्रति पूर्वकालंलक्षीकृत्य अख्यत्प्रवृद्धोभवति हेअश्विना अश्विनौ युवां सुकृतोयजमानस्यदुरोणंगृहं दुरोणइतिगृहनाम दुरोणेदुर्याइतिगृहनामसुपाठात् यातं गच्छतं सूर्यऋत्विगादीनां प्रेरकोदेवःज्योतिषास्वेनतेजसा उदेति उषःकालेप्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥१॥

अथद्वितीया–

ऊर्ध्वंभानुंसविताद्देवोअश्रेद्द्रप्संदविध्वद्गविषोनसत्वा ।
अनुव्रतंवरुणोयन्तिमित्रोयत्सूर्यंदिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रप्सम् । दविध्वत् ।
गोऽइषः । न । सत्वा । अनु । व्रतम् । वरुणः । यन्ति । मित्रः ।
यत् । सूर्यम् । दिवि । आऽरोहयन्ति ॥ २ ॥

सवितापेरकोदेवः ऊर्ध्वम् उन्मुखंभानुमश्रेत् आश्रयति यद्यदारश्मयःसूर्यंदिविद्युलोके आरोहयन्तिआरोहणंकारयन्ति तदा वरुणोराज्यभिमानीदेवः मित्रोहरभिमानी अन्येदेवाश्च व्रतं तत्संबधिकर्मानुयन्ति अनुगच्छन्ति अनुगमनेदृष्टान्तउच्यते–द्रप्संपार्थिवंरजोदविध्वत् धुन्वन् विकिरन्नित्यर्थः गविषोगाइच्छन्सत्वानवृषभइव तद्वत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यंसीमकृण्वन्तमसेविपृचेध्रुवक्षेमाअनवस्यन्तोअर्थम् ।
तंसूर्यंहरितःसप्तयह्वीःस्पशंविश्वस्यजगतोवहन्ति ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः ।
अनवस्यन्तः । अर्थम् । तम् । सूर्यम् । हरितः । सप्त । यह्वीः ।
स्पशम् । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

ध्रुवक्षेमाः स्थिरनिवासाः सृष्टिकर्तारोदेवाः सीम् सर्वतस्तमसेतमसःविपृचे पृथक्करणाय अर्थं जगल्लक्षणंकार्यम् अनवस्यन्तः अविमुञ्चन्तः कुर्वन्तएव यं सूर्यम् अकृण्वन्नसृजन्नित्यर्थः यह्वीर्महत्यःसप्त सप्तसंख्याकाः हरितोश्वाः विश्वस्यसमस्तस्यजगतःप्राणिसमूहस्य स्पशं प्रेरकत्वेनज्ञातारं तं सूर्यंवहन्ति धारयन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासितन्तुमवव्ययन्नसितंदेववस्मं ।
दविध्वतोरश्मयःसूर्यस्यचर्मेवावाधुस्तमोअप्स्वन्तः ॥४॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तन्तुम् । अवऽव्ययम् ।
असितम् । देव । वस्म । दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽइव ।
अव । अधुः । तमः । अप्सु । अन्तरिति ॥ ४ ॥

हेदेव द्योतमान सूर्य त्वं जगन्निर्वाहात्मकस्यरसस्यादानार्थं तन्तुं रश्मिसमूहंविहरन्विस्तारयन्नसि तं कृष्णवर्णवस्म नक्तंचराणां निवासभूतांरात्रिमवव्ययन् अवाचीनंयथा भवतितथासंवृण्वन्तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः वहिष्ठेभिर्वोढुमत्यन्तंशक्तैरश्वैर्यासिगमनमार्गंगच्छसि अस्यामृचिपूर्वार्धेसूर्यस्यप्रत्यक्षमर्थंप्रतिपाद्य उत्तरार्धेपरोक्षमर्थंप्रतिपादयितुमाह–दविध्वतोधुन्वानाःसूर्यस्यसंबन्धिनोरश्मयःकिरणाः अप्स्वन्तरिक्षे आपइत्यन्तरिक्षनाम आकाशम् आपः पृथिवीतितन्नामसुपाठात् अन्तर्मध्येचर्मेव चर्मवत्स्थितंतमः अन्धकारमवाधुः अवाचीनमदधुः तिरस्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अनायतोअनिबद्धःकथायंन्यङ्ङुत्तानोवपद्यतेन ।
कयायातिस्वधयाकोददर्शदिवःस्कम्भःसमृतःपातिनाकम् ।५।

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः ।
अव । पद्यते । न । कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः ।
स्कम्भः । सम्ऽऋतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

आयतशब्दोदूरवाची तद्विपरीतोनायतः आसीनःसन्नयंप्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोमण्डलाभिमानीसूर्यः अनिबद्धः केनापिबद्धोनक्रियते अपिचायंसूर्यः न्यङ् अवाङ्मुखःसन् केनाचित्कथा कथंनावपद्यते नहिंस्यते किंचायमुत्तानः ऊर्ध्वमुखत्वेनतिष्ठन्कथास्वधयाकेनबलेन यातिगच्छाति स्वधाशब्दोन्नवाची अत्रतत्कार्यंबलंलक्षयति अपिचदिवोद्युलोकस्य स्कम्भः स्तम्भः समृतः नाकेन समवेतः सूर्यः नाकंस्वर्गंपातिपालयति कोददर्श तत्त्वतःकःपश्यति नकोपिजानातीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रत्यग्निरुपसइतिपञ्चर्चंचतुर्थंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं मान्त्रवर्णिकदैवतंवा तथाचानुक्रान्तं प्रत्यग्निरिति । लिङ्गोक्तदैवतंत्वितितुशब्दादस्यापिसूक्तस्यलिङ्गोक्तदैवतत्वं विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रत्यग्निरुषसोजातवेदा अख्यद्देवोरोचमानामहोभिः ।
आनासत्योरुगायारथेनेमंयज्ञमुपनोयातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । जातऽवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानः ।
महःऽभिः । आ । नासत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमम् ।
यज्ञम् । उप । नः । यातम् । अच्छ ॥ १ ॥

देवोद्योतमानः जातवेदाजातधनोग्निः महोभिस्तेजोभिः रोचमानाः दीप्यमानाः उषसःप्रतिउषसोलक्षीकृत्य अख्यत् प्रवृद्धोभवति उरुगाया प्रभूतगमनौ हेनासत्या अश्विनौ रथेननोस्मदीयमिमंयज्ञम् अच्छाभिमुखमुपयातम् उपगच्छतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऊर्ध्वंकेतुंसविता देवोअश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मैभुवनायकृण्वन् ।
आप्राद्यावापृथिवीअन्तरिक्षंविसूर्योरश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । केतुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः ।
विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् । आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति ।
अन्तरिक्षम् । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

विश्वस्मैसर्वस्मैभुवनायलोकायज्योतिस्तेजःकृण्वन्कुर्वन्सविताप्रेरकोदेवः ऊर्ध्वमुन्मुखंकेतुं प्रकाशकंभानुमश्रेत् आश्रयति विचेकितानःसर्वविशेषेणपश्यन्सूर्यःरश्मिभिःस्वकीयैःकिरणैर्द्यावापृथिवी द्युलोकभूलोकौ अन्तरिक्षंच आअप्राः समन्तादपूरयत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवहन्त्यरुणीर्ज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।
प्रबोधयन्ती सुवितायदेव्युषा ईयतेसुयुजारथेन ॥ ३ ॥

आऽवहन्ती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही ।
चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना । प्रऽबोधयन्ती । सुवितायं ।
देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

आवहन्तीधनानिधारयन्ती अरुणीररुणवर्णाः । प्रथमैकवचनेद्वितीयाबहुवचनंछान्दसं ज्योतिषा तेजसायुक्तामहीमहतीरश्मिभिः किरणैश्चित्रादर्शनीयाचेकितानाजानती उषाआगादागच्छत् किंच प्रबोधयन्ती सुप्तान्प्रबुद्धान्कुर्वतीदेवीद्योतमानाउषाः सुयुजाशोभनयुक्तेनरथेनसुविताय सुखप्राप्तये ईयते गच्छति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आवांवहिष्ठाइहतेवहन्तुरथाअश्वासउषसोव्युष्टौ ।
इमेहिवांमधुपेयायसोमाअस्मिन्यज्ञेवृषणामादयेथाम् ॥ ४ ॥

आ । वाम् । वहिष्ठाः । इह । ते । वहन्तु । रथाः । अश्वासः ।
उषसः । विऽउष्टौ । इमे । हि । वाम् । मधुऽपेयाय । सोमाः ।
अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथाम् ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ इहयज्ञे वहिष्ठाः वोढृतमाः तेप्रसिद्धारथाः रंहणाःगन्तारः अश्वासः अश्वाः वांयुवामुपसः उपोदेवतायाव्युष्टौव्युच्छनकालेआवहन्तु समन्तान्नयन्तु हियस्मात्कारणात् हेवृषणा वृषणौ कामानांवर्षितारौ हेअश्विनौ इमेसोमाः वांयुवांमधुपेयायमधोःसोमस्यपानाय अस्मिन्यज्ञेमादयेथां हर्षयेथाम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अनायतोअनिबद्धःकथायंन्यङ्ङुत्तानोवपद्यतेन ।
कयायातिस्वधयाकोददर्शदिवःस्कम्भःसमृतःपातिनाकम् ।५।१२४

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न । कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । समऽऋतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

इयमृक्पूर्वंव्याख्याता ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अग्निर्होतेतिदशर्चंपञ्चमंसूक्तंवामदेवस्यार्षंगायत्रम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अग्निर्होतादशगायत्रमृषिर्बोधदितिद्वाभ्यांसोमकंसाहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामश्विनावायुरयाचतेति बोधदितिद्वृचेनसामकराजास्तूयते एषवामितिद्वृचेनाश्विनौ शिष्टाभिःपङ्क्तिरग्निःस्तूयते अतस्ताएवदेवताः सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः पशोःपर्यग्निकरणे अग्निर्होतानइत्याद्यत्र्यृचोनुवचनीयः तथाचसूत्रितम्—अग्निर्होतानइतित्र्यृचंपर्यग्नयेन्वाहेति । प्रातरनुवाकेध्यांग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दस्याश्विनशस्त्रे चायंत्र्यृचोविनियुक्तः तथाचसूत्रितम्—अग्निर्होतानोअध्वरइतितिस्रइति ।

तत्रप्रथमा—

अग्निर्होतानोअध्वरेवाजीसन्परिणीयते । देवोदेवेषुयज्ञियः ॥ १ ॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । नीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ १ ॥

होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादकोवा अग्निः नोस्मदीयेअध्वरे यागे वाजीत्येतल्लुप्तोपमाकं वाजीशीघ्रगामीवोढाअश्वइव तथादेवेभ्योहविर्वाहकःसन् परिणीयते परितःसमन्तात्

स्प्राप्यते तथाब्राह्मणंभवति—वाजीसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनंसन्तंपरिणयन्तीति । कीदृशोग्निः देवेपुद्योतमानेपु इन्द्रादिपुमध्ये देवोद्योतमानःयज्ञियोयज्ञार्हः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

परि॑त्रिवि॒ष्ट्य॑ध्व॒रंया॒त्य॒ग्नीर॒थीरि॑व । आदे॒वेषु॒प्रयो॒दध॑त् ॥ २ ॥

परि॑ । त्रि॒ऽवि॒ष्टि । अ॒ध्व॒रम् । याति॑ । अ॒ग्निः । र॒थीःऽइ॑व । आ ।
दे॒वेषु॑ । प्रय॑ः । दध॑त् ॥ २ ॥

देवेपुद्योतमानेष्विन्द्रादिपु प्रयइत्यन्ननामेदं प्रयःयजमानैर्दत्तंहवीरूपमन्नमादधत् आसमन्ताद्धारयन्नग्निःअन्ननादिगुणविशिष्टोग्निः त्रिविष्टि त्रिवारंसवनत्रयेपीत्यर्थः परि परितः समन्तादध्वरंयजमानैःकृतंयागंयातिगच्छति परिगमनेदृष्टान्तः—रथीरिव रथवान्पुरुषोयथाशीघ्रंयातितद्वत् तथाचब्राह्मणं—परित्रिविष्टयध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येपहिरथीरिवाध्वरंपरियातीति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

परि॒वाज॑प॒तिःक॒विर॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत् । दध॒द्रत्ना॑नि॒दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥

परि॑ । वाज॑ऽपतिः । क॒विः । अ॒ग्निः । ह॒व्यानि॑ । अ॒क्र॒मी॒त् । दध॑त् ।
रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥

वाजपतिः वाजानामन्नानांपतिः पालकः परिवाजपतिः कविरित्येपहिवाजानांपतिरिरिति ब्राह्मणम् । कविःक्रान्तदर्शी मेधावीवा दाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानाय रत्नानिरमणीयानिधनानिदधत् प्रयच्छन्नग्निर्हव्यानिहवींपिपर्यक्रमीत् परितःक्रामति व्याप्नोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒यंयःसृंज॑येपु॒रो दै॑ववा॒तेस॑मि॒ध्यते॑ । द्यु॒माँअ॑मित्र॒दम्भ॑नः ॥ ४ ॥

अ॒यम् । यः । सृञ्ज॑ये । पु॒रः । दै॒वऽवा॒ते । स॒म्ऽइ॒ध्यते॑ । द्यु॒ऽमान् ।
अ॒मि॒त्र॒ऽदम्भ॑नः ॥ ४ ॥

१ ऐ० ब्रा० २. ५. ।   २ ऐ० ब्रा० २. ५. ।

यःप्रसिद्धोयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोग्निः दैववाते देववतस्यपुत्रःसृञ्जयोनामकश्चित्सोम-याजी तस्मिन्निमित्तभूतेसति तद्यागार्थमित्यर्थः सृञ्जयस्ययष्टृत्वंतैत्तिरीयाआमनन्ति—वासिष्ठो-हस्रात्यहव्योदेवभागंपप्रयच्छत्सृञ्जयान्बहुयाजिनोयीयजइति[1] । पुरःपूर्वस्यांदिशि स्थिता-यामुत्तरवेद्यांसमिध्यते सम्यग्दीप्यते अमित्रदम्भनः शत्रूणांहिंसकःसोग्निः द्युमान्दीप्तिमान्भ-वतीतिशेषः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अस्र्यघावीरईवंतोग्नेरीशीतमर्त्यः । तिग्मजंम्भस्यमीळ्हुषः ।५।१५।

अस्य । घ । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईशीत । मर्त्यः ।
तिग्मऽजम्भस्य । मीळ्हुषः ॥ ५ ॥ १५ ॥

वीरः स्तुतौविक्रान्तः मर्त्योमरणधर्मायजमानः तिग्मजम्भस्य तीक्ष्णतेजसः मीळ्हुषः अभिलषितफलानांसेक्तुः ईवतोगमनवतोस्याग्नेःईशीत ईश्वरोभवेत् घेतिपादपूरणः एतेनयज-मानआत्माभीष्टफलंकारयितुंसमर्थोभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

तमर्वन्तंनसानसिमरुषंनदिवःशिशुम् । मर्मृज्यन्तेदिवेदिवे ॥६॥

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । अरुषम् । न । दिवः । शिशुम् ।
मर्मृज्यन्ते । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥.

यजमानाः अर्वन्तंन शीघ्रगामिनमश्वमिव सानसिं संभजनीयंदिवःशिशुंन द्युलोक-स्यपुत्रभूतंसूर्यमिव अरुषम् आरोचमानंतमग्निंदिवेदिवेप्रातिदिनंमर्मृज्यन्ते मृशंपरिचरणंकु-र्वन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

बोधयन्माहरिभ्यांकुमारःसाहदेव्यः । अच्छानहूतउदरम् ॥ ७ ॥

---

१ तै० सं० ६. ।६ ३.

बोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्याम् । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छ ।
न । हूतः । उत् । अरम् । ॥ ७ ॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नोराज्ञःपुत्रःकुमारःसोमकाभिधोराजा हरिभ्याम् अश्वाभ्यामश्वौ दातुंमा मां यद्यदाबोधत् बोधयामास इमौतवाश्वाविति तदाहम् अच्छाभिमुख्येन कुमारेणहूतः सन्नोदरंतावश्वावलब्ध्वा ननिर्गतवानस्मि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उतत्यायजताहरीकुमारात्साहदेव्यात् । प्रयतासद्यआददे ॥८॥

उत । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहऽदेव्यात् ।
प्रऽयता । सद्यः । आ । ददे ॥ ८ ॥

उतापिच साहदेव्यात् सहदेवस्यपुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञः यजता पूजनीयौ प्रयता प्रयतौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ हरीअश्वौ सद्यः यस्मिन्दिनेतेनाहूतः तस्मिन्नेवदिने आददे आदत्तवानस्मि मन्त्रद्रष्टाऋषिः बोधदित्यृग्द्वयेनकुमारमश्वेप्सयाभ्युपगम्याश्वावेतस्माल्लब्ध्वाप्रीतोभवदित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एषवांदेवावश्विनाकुमारःसाहदेव्यः । दीर्घायुरस्तुसोमकः ॥ ९ ॥

एषः । वाम् । देवौ । आश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः ।
दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९ ॥

देवौ द्योतमानौ हेअश्विनाअश्विनौ वां युवांतर्पकःसाहदेव्यः सहदेवस्यपुत्रःकुमारः सोमकाभिधानएषराजादीर्घायुरस्तु शतायुष्कोभवतु एतमुहैवप्रोचतुःपर्वतनारदौसोमकायेत्यादिनासर्वे हैवमहाराजाआसुरित्यनेनब्राह्मणेनसोमकस्यराजत्वंस्पष्टीकृतम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तंयुवंदेवावश्विनाकुमारंसाहदेव्यम् । दीर्घायुषंकृणोतन ।१०।१६।

१ ऐ० ब्रा० ७. ३४. ।

तम् । युवम् । देवौ । अश्विना । कुमारम् । साहऽदेव्यम् ।
दीर्घऽआयुषम् । कृणोतन ॥ १० ॥ १६ ॥

हेदेवावश्विना द्योतमानावश्विनौ युवं युवां साहदेव्यं सहदेवस्यपुत्रं कुमारं सोमकाख्यंराजानंदीर्घायुषंशतायुष्कंकृणोतन कुरुतम् अनेनर्चेनास्यकुमारस्यदीर्घमायुरश्विनौऋपिरयाचतेत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

आसत्योयात्वित्येकविंशत्यृचंपष्ठंसूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रंवामदेव्यम् अत्रेयमनुक्रमणिका—आसत्यःसैकेन्द्रमिति । तत्रेन्द्रमित्युक्तत्वादग्न्यधिकारोनिवृत्तइत्यवगम्यते चतुर्विंशेहनिमाध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे इदंद्वितीयमहीनसूक्तम् । तथाचसूत्रितम्—आसत्योयात्वित्यहीनसूक्तं द्वितीयं मैत्रावरुणइति समूह्ळेदशरात्रेनवमेहनिनिष्केवल्यशस्त्रेइदंसूक्तम् । सूत्रितंच—आसत्योयात्वहंभुवंतत्त इन्द्रियमितिनिष्केवल्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

आसत्योयातुमघवाँऋजीषीद्रवन्त्वस्यहरयउपनः ।
तस्माइदन्धःसुषुमासुदक्षमिहाभिपित्वंकरतेगृणानः ॥ १ ॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान् । ऋजीषी । द्रवन्तु । अस्य । हरयः ।
उप । नः । तस्मै । इत् । अन्धः । सुसुम । सुऽदक्षम् । इह ।
अभिऽपित्वम् । करते । गृणानः ॥ १ ॥

ऋजीषी ऋजीषशब्देननिष्पिष्टोविगतसारःसोमोभिधीयते तद्वान् सत्यः सत्यवान् मघवान्धनवानिन्द्रोनोस्माकमुपसमीपेआयात्वागच्छतु किंचास्येन्द्रस्यहरयोश्वाःनोस्माकमुपसमीपे द्रवन्तु आगच्छन्तु वयंयजमानाइहास्मिन्यज्ञेतस्माइन्द्रायसुदक्षंशोभनबलंसारोपेतमित्यर्थः। इदिदंप्रत्यक्षेणोपलभ्यमानमन्धः अन्नरूपंसोमंसुषुमाभिषुतंकुर्याम गृणानोस्माभिःस्तूयमानइन्द्रः अभिपित्वमस्मदभिमतप्राप्तिंकरते करोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अवंस्यशूराध्वंनोनान्तेस्मिन्नोंअद्यसवंनेमन्दध्यैं ।
शंसात्युक्थमुशनेवंवेधाश्चिकितुर्पेअसुर्यायमन्मं ॥ २ ॥

अवं । स्य । शूर । अध्वनः । न । अन्तें । अस्मिन् । नः ।
अद्य । सवंने । मन्दध्यैं । शंसाति । उक्थम् । उशनाऽइव ।
वेधाः । चिकितुषें । असुर्याय । मन्मं ॥ २ ॥

हेशूर शत्रूणामभिभवसमर्थेन्द्र अद्येदानीम् अस्मिन्सवने माध्यन्दिनाख्येमन्दध्यै त्वांमादयितुंनोस्मानवस्यविमुञ्च तत्रदृष्टान्तः—अध्वनोगन्तव्यस्यमार्गस्यान्तेसमीपेन अश्वान्मनुष्याः यथामुञ्चन्तितद्वत् उशनेव काव्यइव वेधाःशंसितायमानः हेइन्द्र चिकितुषेसर्वंजानते असुर्यायासुराणांहिंसकायतुभ्यंमन्म मननीयमुक्थंशस्त्ररूपंस्तोत्रंशंसाति शंसनंकरोति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कविर्नंनिण्यंविदथांनिसाधन्वृषायत्सेकंविपिपानोअर्चांत् ।
दिवइत्थाजींजनत्सप्तकारूनह्नांचिच्चक्रुर्वयुनांगृणन्तंः ॥ ३ ॥

कविः । न । निण्यम् । विदथांनि । साधंन् । वृषां । यत् । सेकंम् ।
विऽपिपानः । अर्चात् । दिवः । इत्था । जीजनत् । सप्त ।
कारून् । अह्नां । चित् । चक्रुः । वयुनां । गृणन्तंः ॥ ३ ॥

कविर्मेधावीनिण्यंन निण्यमित्यन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितंगूढमर्थमिव विदथानि वेदनीयानि कार्यजातानिसाधन्साधयन् वृषाकामानांवर्षितेन्द्रः यद्यदासेकंसेचनीयंसोमंविपिपानः अत्यर्थंपिबन्नर्चात् विशेषेणार्चाति सोमपानेश्रद्धांकरोतीत्यर्थः . तदानीं दिवोमुष्मात्लोकादित्थासत्यमेवसप्तसप्तसंख्याकान्कारूनरश्मीन्जीजनत्अजीजनत् जनयति गृणन्तः स्तूयमानारश्मयः वयुना वयुनानि मनुष्याणांज्ञानानि अह्नाचिद्दिवसेनापिचक्रुः कृतवन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

स्वर्यद्वेदिसुदृशींकमर्कैर्महिज्योतींरुरुचुर्यद्धवस्तोंः ।
अन्धातमांसिदुधिंताविचक्षेनृभ्यश्चकारनृतंमोअभिष्टौं ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि । सुऽदृशीकम् । अर्कैः । महि । ज्योतिः ।
रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः । अन्धा । तमांसि । दुधिता ।
विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

यद्ध यदाखलु महि महत्प्रभूतं ज्योतिस्तेजोरूपंयत्स्वः योद्युलोकः अर्कैः रश्मिभिः सुदृशीकं सुष्ठुदर्शनीयं वेदिअवेदि ज्ञायते तदानींदेवाः तस्मिन्स्वर्गेवस्तोर्निवासार्थंरुरुचुर्दीप्तियुक्ताबभूवुः नृतमोनेतृतमःसूर्यः अभिष्टौ अभ्यागमनेनृभ्योनृणांविचक्षेविशेषेणदर्शनाय अन्धा अन्धकाररूपाणि निबिडानितमांसि दुधिता दुधितानिनाशितानि चकार कृतवान् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वव॒क्षइन्द्रो॒अमि॑तमृजी॒ष्यु१॒॑भेआप॑प्रौ॒रोद॑सीमहि॒त्वा ।
अत॑श्चिदस्यमहि॒माविरे॑च्य॒भियोविश्वा॒भुव॑नाब॒भूव॑ ॥५॥१७॥

वव॒क्षे । इन्द्रः॑ । अमि॑तम् । ऋ॒जी॒षी । उ॒भे इति॑ । आ । प॒प्रौ॒ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । म॒हि॒ऽत्वा । अतः॑ । चि॒त् । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मा ।
वि । रे॒चि॒ । अ॒भि । यः । विश्वा॑ । भुव॑ना । ब॒भूव॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

ऋजीषी ऋजीषशब्देननिष्पिष्टोविगतसारः सोमोभिधीयते तद्वानिन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तः अमितमियत्तारहितं महिमानंववक्षे उवाह किंच महित्वामहत्त्वेन स्वेनमहिम्ना उभेरोदसी उभेद्यावापृथिव्यौ आपप्रौ समन्तादपूरयत् यइन्द्रः विश्वा भुवना सर्वाणिभुवनानि अभिबभूव तिरश्चकार अतश्चिदेभ्योपि विश्वेभ्योभुवनेभ्यः अस्येन्द्रस्यमहिमाविरेचि अतिरिरिचे अधिकोबभूवेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

विश्वा॑निश॒क्रोनर्या॑णिवि॒द्वान॒पोरि॑रेच॒सखि॑भि॒र्निका॑मैः ।
अश्मा॑नंचि॒द्येबि॑भि॒दुर्वचो॑भिर्व्र॒जंगोम॑न्तमु॒शिजो॒विव॑व्रुः ॥६॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरेच । सखिऽभिः ।
निऽकामैः । अश्मानम् । चित् । ये । बिभिदुः । वचःऽभिः ।
व्रजम् । गोऽमन्तम् । उशिजः । वि । वव्रुरितिवव्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणांहितानि वृष्ट्यादीनि कार्याणि विद्वान् जानन् शक्रःसमर्थइन्द्रः निकामैर्निकामयमानेभ्यःसखिभिर्भित्रभूतेभ्योमरुद्भ्यः व्यत्ययेनचतुर्थ्यर्थेतृतीया अपोवृष्टिलक्षणान्युदकानिरिरेच रिक्तीचकार इन्द्रःसस्यादिफलसिद्ध्यर्थंमेघस्थान्युदकानिमरुद्भ्योदत्तवानित्यर्थः यद्वा निकामैर्निकामयमानैःसखिभिर्मरुद्भिःसहितःसन् अपोनभसःसकाशात् अपइत्यन्तरिक्षनामैतत् अत्रविभक्तिव्यत्ययः रिरेच व्यतिरिक्तोबभूव येमरुतः वचोभिर्वाग्रूपैर्ध्वनिभिः अश्मानंचित् पर्वतमपि मेघंवा अश्मेतिमेघनामैतत् बिभिदुरभैत्सुः उशिजःकामयमानास्तेमरुतः गोमन्तंगोभिरुपेतंव्रजमङ्गिरसांसंबन्धिगोस्थानंविवव्रुः आच्छादयामासुः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अपोवृत्रंवव्रिवांसंपराहन्प्रावत्तेवज्रंपृथिवीसचेताः ।
प्रार्णांसिसमुद्रियाण्यैनोःपतिर्भवञ्छवसाशूरधृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृत्रम् । वव्रिऽवांसम् । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते ।
वज्रम् । पृथिवी । सऽचेताः । प्र । अर्णांसि । समुद्रियाणि ।
ऐनोः । पतिः । भवन् । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ७ ॥

हेइन्द्र प्रावत् राक्षसादिभ्यःप्रकर्षेणलोकान्पालयितृ ते त्वदीयंवज्रम् अपोवृष्टिलक्षणान्युदकानि वव्रिवांसमावरकंवृत्रंमेघंपराहन् प्रकर्षेणप्रेरयातिस्म पृथिवीभूमिःसचेताश्चेतनावतीत्वयासंगताबभूव धृष्णो धर्षणशील हेशूर विक्रान्तेन्द्र त्वंशवसाबलेनपतिर्भवन्लोकानांपालकः सन् समुद्रियाणि समुद्रसंबन्धीनिअर्णांसि नभसिस्थितान्युदकानिप्रैणोः प्रेरकोबभूथ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अपोयदद्रिंपुरुहूतदर्दराविर्भुवत्सरमापूर्व्यंते ।
सनोनेतावाजमादर्षिभूरिंगोत्रारुजन्नङ्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्रिम् । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् ।
सरमा । पूर्व्यम् । ते । सः । नः । नेता । वाजम् । आ । दर्षि ।
भूरिम् । गोत्रा । रुजन् । अङ्गिरःऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र यद्यदा अपःप्रति वृष्टिलक्षणान्युदकानिलक्षीकृत्य अद्रिंमेघं दर्दः विदारितवानसि सरमादेवशुनी पूर्व्यं पुरा ते तुभ्यं पाणिभिरपहृतंगोधनमाविर्भुवत्ःप्रकाशयामास अङ्गिरोभिर्ऋषिभिः गृणानःस्तूयमानः सन् गोत्रागोत्राण्यभ्राणिरुजन्नोस्मान्भूरिंप्रभूतं वाजमन्नंनेताप्रापयितासत्वमादर्षि आदरंकृतवानसि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अच्छाकविंनृमणोगाअभिष्टौस्वर्षातामघवन्नाधमानम् ।
ऊतिभिस्तमिषणोद्युम्नहूतौनिमायावानब्रह्मादस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ । कविम् । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता ।
मघऽवन् । नाधमानम् । ऊतिऽभिः । तम् । इषणः । द्युम्नऽहूतौ ।
नि । मायाऽवान् । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र नृमणः नृभिर्मनुष्यैर्मन्यतइतिनृमणस्त्वं कविंमेधाविनं कुत्सम् अच्छगाः अभ्यगाः किंच स्वर्षातास्वर्धनंतस्यसातौदानेनिमित्तेअभिष्टौ कवेरभिगमेसति नाधमानंयुद्धार्थंत्वांयाचमानंकुत्सम् ऊतिभिःशत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपैःरक्षणैः इषणः प्रेरितवानसि मायावान्कपटवानब्रह्मा ऋत्विग्भिःक्रियमाणं सर्वकर्मजातमनुज्ञारूपेणजानन्ऋत्विग्विशेषो ब्रह्मशब्देनोच्यते सनविद्यतेयस्यसोऽब्रह्मा वेदोक्तकर्मस्वास्तिक्यरहितइत्यर्थः दस्युः कुत्सस्यशत्रुः द्युम्नहूतौ द्युम्नंधनंहूतिराह्वानंयस्यांयुधि तस्यांन्यर्त विनष्टोबभूव इन्द्रः कुत्सेनाहूतः सन् तस्यशत्रुंहतवानित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

आदस्युघ्नामनसायाह्यस्तंभुवत्तेकुत्सःसख्येनिकामः ।
स्वेयोनौनिषदतंसरूपाविवांचिकित्सदृतचिद्धनारी ॥ १० ॥ १८ ॥

आ । दस्युघ्ना । मनसा । याहि । अस्तम् । भुवत् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः । स्वे । योनौ । नि । सदतम् । सऽरूपा । वि । वाम् । चिकित्सत् । ऋतऽचित् । ह । नारी ॥ १० ॥ १८ ॥

अत्रकाचिदाख्यायिकाश्रूयते—कथंरूरुनामकःकश्चिद्राजर्षिस्तस्यपुत्रःकुत्साख्योराजर्षिरासीत् सचकदाचिच्छत्रुभिःसहयुयुत्सुः संग्रामेस्वयमशक्तःसन् शत्रूणांहननार्थमिन्द्रस्याह्वानं चकार-सचेन्द्रःकुत्सस्यगृहमागत्य तस्यशत्रूञ्जघान तदनन्तरमतिप्रीत्यातयोः सख्यमभवत् सख्यानन्तरमिन्द्रएनमपिस्वकीयंगृहंप्रापयामास तत्रशचीइन्द्रंप्राप्तुमागतासतीतौसमानरूपौदृष्ट्वा अयमिन्द्र-अयंकुत्सइतिविवेकाभावेनसंशयंचकारेति । अनयाख्यायिकयाप्रतीयमानोर्थोत्रप्रतिपाद्यते—हेइन्द्र दस्युघ्ना दस्यूनांशत्रूणांहन्त्रा मनसायुक्तस्त्वम् अस्तंकुत्सस्यगृहम् अस्तमितिगृहनामैतत् आयाहिआगाः लुङर्थेलोट् कुत्सश्च ते तव संबन्धिनिसख्ये निकामः नितरांकामयमानोभुवदभवत् ततस्तौवांयुवांस्वेयोनौस्वकीयेस्थानेनिषदतं न्यसीदतम् उपविष्टावभूतम् ऋतचित्सत्यदर्शनीनारीइन्द्रस्यभार्याशची सरूपा सरूपौसमानरूपौवांयुवांविचिकित्सत् संशयंचकार ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यपंचमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

यासिकुत्सेनसरथमवस्युस्तोदोवातस्यहर्योरीशानः ।
ऋज्रावाजंनगध्यंयुयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

यासि । कुत्सेन । सऽरथम् । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हर्योः । ईशानः । ऋज्रा । वाजम् । न । गध्यम् । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्याय । भूषात् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र अवस्युः कुत्सस्यरक्षणमिच्छन् छन्दसिक्यच् परेच्छायामपिदृश्यते तोदस्तोदकः शत्रूणांहिंसकः वातस्य वायुसदृशयोर्वेगवतोर्हर्योरश्वयोरीशान ईश्वरस्त्वंकुत्सेनकुत्साख्येनराजर्षिणासरथंसमानरथंयासि गच्छसि गध्यंग्राह्यंगध्यंगृह्णातेः ऋज्रावाजंनगध्यंयुयूषन्नित्यपिनिगमोभवतीतिनिरुक्तम्[1] । वाजंन अन्नमिव ऋज्रा ऋजुगामिनावश्वौयुयूषन्स्वकीयेरथेयो-

[1] नि० ५. १५ ।

जयन् कविः प्राज्ञः कुत्सः यद्यस्मिन्नहन्नहनि दिवसे पार्याय पारणाय आपन्निस्तरणाय भूपात्प्र-भवते तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यासीतिपूर्वेण संबन्धः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

कुत्सा॑य॒शुष्ण॑म॒शुषं॒निब॑र्हीः॒प्रपि॒त्वेअह्नः॑कुय॑वं॒स॒हस्रा॑ ।
स॒द्योदस्यू॒न्प्रमृ॑णकु॒त्स्येन॒प्रसूर॑श्च॒क्रंवृ॑हताद॒भीके॑ ॥ १२ ॥

कुत्सा॑य । शुष्ण॑म् । अ॒शुष॑म् । नि । ब॒र्हीः॒ । प्र॒ऽपि॒त्वे । अह्नः॑ । कुय॑वम् । स॒हस्रा॑ । स॒द्यः । दस्यू॑न् । प्र । मृ॒ण । कु॒त्स्येन॑ । प्र । सूरः॑ । च॒क्रम् । वृ॒ह॒तात् । अ॒भीके॑ ॥ १२ ॥

शुष्णंपिप्रुमित्यस्यामृचि प्रतिपादितोर्थः कुत्सायेत्यनेनऋग्द्वयेनस्पष्टीक्रियते हेइन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुषं शूषमितिसुखनामैतत् तद्रहितम् अत्रदीर्घाभावः शुष्णंशुष्णनामा-नमसुरंनिबर्हीः न्यबर्हीः अवधीः तथा अह्नः दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वाह्णे कुयवं कुय-वनामकमसुरंचहतवानसि तथा सत्वं सहस्रासहस्रेण बहुभिः परिजनैः सह सद्यः यस्मिन्का-ले कुयवमवधीः तस्मिन्कालेएव कुत्स्येन कुत्सइतिवज्रनामैतत् कुत्सएवकुत्स्यं वज्रं तेनदस्यू-न्शत्रून्प्रमृण जहि भूतार्थेलोट् हतवानसि तथा सूरः प्रेरकस्यसूर्यस्यचक्रमायुधम् अभीकेस-मीपे संग्रामेवा प्रवृहतात् प्रकर्षेणछिन्नवानसि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

त्वंपिप्रुं॑मृगयं॑शूशु॒वांस॑मृ॒जिश्व॑नेवैद॒थि॒नाय॑रन्धीः ।
प॒ञ्चा॒शत्कृ॒ष्णानिव॑पः॒स॒हस्रा॒त्कं॒नपुरो॑जरि॒माविद॑र्दः ॥ १३ ॥

त्वम् । पिप्रु॑म् । मृग॑यम् । शू॒शु॒ऽवांस॑म् । ऋ॒जिश्व॑ने । वै॒द॒थि॒नाय॑ । र॒न्धीः॒ । प॒ञ्चा॒शत् । कृ॒ष्णा । नि । व॒पः॒ । स॒हस्रा॑ । अत्क॑म् । न । पुरः॑ । ज॒रि॒मा । वि । द॒र्द॒रि॒ति॑द॒र्दः ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानमसुरं शूशुवांसं प्रवृद्धं मृगयं मृगयनामानमसुरंचहतवानसि किंच सत्वं वैदथिनाय विदथिनःपुत्रायऋजिश्वने ऋजिश्वनाम्नेराज्ञेरन्धीः वशमनयः पञ्चाशत् पञ्चाशत्संख्याकानि सहस्रा सहस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षांसिनिवपः न्यवपः अवधीः तथा स त्वं जरिमा जराअर्कंन वयोविशेषंरूपमिव पुरःशम्बरनगराणि विदर्दः विदारितवानसि ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

सूरंउपाकेतन्वं१ंदधानोवियत्तेचेत्यमृतंस्यवर्पः ।
मृगोनहस्तीतविषीमुषाणःसिंहोनभीमआयुधानिविभ्रंत् ।१४।

सूरः । उपाके । तन्वम् । दधानः । वि । यत् । ते । चेति ।
अमृतस्य । वर्पः । मृगः । न । हस्ती । तविषीम् । उषाणः ।
सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । विभ्रत् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र सूरः प्रेरकस्यसूर्यस्यउपाकेसमीपे तन्वंत्वदीयंशरीरं यद्यदादधानोधारकोभवः तदा अमृतस्यमरणराहितस्य ते त्वदीयं वर्पोरूपंविचेति व्यचेति हेइन्द्र ज्ञातृभिः विशेषेणाज्ञायत सूर्यस्यसमीपेसर्वाणिरूपाणिमलिनीभवन्ति नतथेन्द्रस्यरूपं किंतु सूर्यस्यसमीपेइन्द्रस्य रूपंविशेषेणभासमानंबभूवेत्यर्थः अपिच हेइन्द्र हस्तीमृगोन गजविशेषोमृगइव तविषींपरेषां बलमुषाणः दहन् आयुधानिवज्रादीनिशस्त्राणिबिभ्रत् बिभ्राणस्त्वंसिंहोन सिंहइवभीमोभयङ्करोभूः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

इन्द्रंकामावसूयन्तोअग्मन्त्स्वर्मीह्ळेनसवनेचकानाः ।
श्रवस्यवःशशमानासउक्थैरोकोनरण्वासुदृशीवपुष्टिः ।१५।१९॥

इन्द्रम् । कामाः । वसुऽयन्तः । अग्मन् । स्वःऽमीह्ळे । न । सवने ।
चकानाः । श्रवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः ।
न । रण्वा । सुदृशीऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥ १९ ॥

कामाः राक्षसादिभयनिवारणार्थम् इन्द्रंकामयमानाः वसूयन्तः पश्वादिधनमिच्छन्तः स्तोतारइन्द्रंपरमैश्वर्ययुक्तम् अग्मन् अगमन्गच्छन्ति वर्तमानार्थेछान्दसोलुङ् कीदृशाःस्तोतारः स्वर्मीह्ळेन युद्धेइव सवनेयज्ञेचकानाः याचमानाःश्रवस्यवोन्नकामाः उक्थैःस्तोत्रैःशशमानासः शंसमानाः स्तुवन्तःतदासोयमिन्द्रः ओकोन स्तोतॄणामावासइवभवति रण्वा रमणीयासदृशी-वपुष्टिःशोभनदर्शनाल्लक्ष्मीरिवभवति ॥ १९ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषोडशी—

तमिद्वइन्द्रंसुहवंहुवेमयस्ताचकारनर्यापुरूणि ।
योमावतेजरित्रेगध्यंचिन्मक्षूवाजंभरतिस्पार्हराधाः ॥ १६ ॥

तम् । इत् । वः । इन्द्रम् । सुऽहवम् । हुवेम । यः । ता ।
चकार । नर्या । पुरूणि । यः । माऽवते । जरित्रे । गध्यम् ।
चित् । मक्षु । वाजम् । भरति । स्पार्हऽराधाः ॥ १६ ॥

यइन्द्रः नर्यानर्याणि मनुष्यहितानिपुरूणिबहूनि ता तानि प्रसिद्धानिकर्माणिचकार अकरोत् किञ्च स्पार्हराधाः स्पृहणीयधनोयइन्द्रः मावते मत्सदृशायजरित्रेस्तोत्रेगध्यंचित् ग्राह्यंसंयोजनीयमपि वाजमन्नंमक्षुशीघ्रंभरति आहरति वयंस्तोतारः हेयजमानाः वोयुष्मभ्यं तमित्तमेवेन्द्रं सुहवं शोभनमाह्वानंयथाभवतितथाहुवेम आह्वयामः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

तिग्मायदन्तरशनिःपताति कस्मिंश्चिच्छूरमुहुकेजनानाम् ।
घोरायदर्यसमृतिर्भवात्यधस्मानस्तन्वोबोधिगोपाः ॥ १७ ॥

तिग्मा । यत् । अन्तः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् ।
शूर । मुहुके । जनानाम् । घोरा । यत् । अर्य । सम्ऽऋतिः ।
भवाति । अध । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७ ॥

हेशूर विक्रान्तेन्द्र यद्यदा कस्मिंश्चित्सर्वस्मिन्नपि जनानां मनुष्याणां मुहुके मोहके युद्धे अन्तः अस्माकंमध्ये तिग्मा तीक्ष्णा अशनिः पताति पतेत् हेअर्य स्वामिन्निन्द्र यद्यदा-

स्माकंशत्रुभिःसहघोरा भीमरूपा समृतिर्युद्धंभवाति भवेत् अध तदानींनोस्मदीयस्यतन्वःशरीरस्यगोपाःरक्षकःबोधिस्म अबोधि शत्रुभ्यःसकाशादस्मान्रक्षकत्वेनबुद्धवानसिखलु ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

भुवोंवितावामदेवस्यधीनांभुवःसखावृकोवाजसातौ ।
त्वामनुप्रमतिमाजगन्मोरुशंसोजरित्रेविश्वधस्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामऽदेवस्य । धीनाम् । भुवः । सखा ।
अवृकः । वाजऽसातौ । त्वाम् । अनु । प्रऽमतिम् । आ । जगन्म ।
उरुऽशंसः । जरित्रे । विश्वध । स्याः ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वंवामदेवस्यवामदेवाख्यस्यमन्त्रद्रष्टुः ममसंबन्धिनीनांधीनांकर्मणामवितारक्षिता भुवः भव अवृकोहिंसारहितस्त्वं वाजसातौ युद्धेसखाममसुहृद्भुवःभव हेइन्द्र वयं प्रमतिंप्रकृष्टज्ञानंत्वामनुलक्षीकृत्य आजगन्म आगच्छाम सत्वंविश्वध सर्वदाजरित्रेस्तोत्रे उरुशंसः महताशंसनेनयुक्तःस्याः भवेः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

एभिर्नृभिरिन्द्रत्वायुभिष्ट्वामघवद्भिर्मघवन्विश्वआजौ ।
द्यावोनद्युम्नैरभिसन्तोअर्यःक्षपोमदेमशरदश्चपूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिः । नृऽभिः । इन्द्र । त्वायुऽभिः । त्वा । मघवत्ऽभिः ।
मघऽवन् । विश्वे । आजौ । द्यावः । न । द्युम्नैः । अभि । सन्तः ।
अर्यः । क्षपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र विश्वे विश्वस्मिन्नाजौसंग्रामे त्वायुभिः शत्रुजयार्थंत्वां कामयमानैर्मघवद्भिस्त्वदर्थंदीयमानहविर्लक्षणैर्धनैरुपेतैरेभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः नृभिः पुत्रपौत्राद्यैःपरिजनैःसहितावयंयजमानाः द्युम्नैर्धनैः द्यावोन द्योतमानाःप्रकाशमानाधनिनोयथा तथा अर्यः अरीन् शत्रूनभिसन्तोभिभवन्तः क्षपः सर्वारात्रीः पूर्वीर्बह्वीः शरदश्च संवत्सरांश्च मदेम स्तवाम [illegible] ॥ १९ ॥

अथविंशी—

एवेदिन्द्रांयवृषभायवृष्णेब्रह्माकर्मभृगवोनरथेम् ।
नूचिद्यथानः सख्यावियोषदसन्नउग्रोविताततनूपाः ॥ २० ॥

एव । इत् । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः ।
न । रथम् । नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोषत् ।
असत् । नः । उग्रः । अविता । तनूऽपाः ॥ २० ॥

यथाइन्द्रः नोस्मदीयानिसख्यासख्यानिकर्माणिनूचित् वियोषत् नपृथक्कुर्यात् उग्रःतेजस्वी तनूपाः शरीराणांपालकइन्द्रः यथा नोस्मानवितारक्षितासत्स्यात् तथा वयंयजमानाएवेत् एवमेवोक्तप्रकारेण इन्द्रायवृषभाय कामानांवर्षित्रेवृष्णेनित्यतरुणायब्रह्मस्तोत्रमकर्म अकुर्म तत्रदृष्टान्तः—भृगवोदीप्ताः तक्षाणः रथंन रथमिव तद्वत् यजमानेभ्योयथाइन्द्रोभीप्सितफलप्रदोभवतितथेन्द्रंयजमानाःस्तुवन्तीत्यर्थः ॥ २० ॥

अथैकविंशी—

नूष्टुतइन्द्रनूगृणानइषंजरित्रेनद्योनपीपेः ।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यःसदासाः॥२१॥२०॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् ।
धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥ २० ॥

हेइन्द्र नुक्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिःसंस्तुतः नु क्षिप्रं गृणानः अस्माभिःस्तूयमानश्च त्वमिषमन्नंजरित्रेस्तोत्रेमह्यंनद्योन अद्भिर्नदीरिव पीपेः प्यायय प्रवृद्धंकुरु हेइन्द्र हरिवः हरिवन् हरिसंज्ञकाश्वोपेतेन्द्र तेतुभ्यं नव्यंनवतरंब्रह्मस्तोत्रमकारि अस्माभिःक्रियते रथ्यः रथवन्तो वयंधियाप्रज्ञारूपयास्तुत्या सदासाः त्वांसर्वदाभजमानाः त्वदर्थहवीरूपस्यान्नस्यदातारोवास्याममूयास्म ॥ २१ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेविंशोवर्गः ॥२० ॥

त्वंमहाँइन्द्रतुभ्यमित्येकविंशत्यृचंसप्तमंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका–त्वंमहाँअसिक्न्यामेकपदेति । असिक्न्यांयजमानोनहोतेत्येकपदाविराट् शिष्टाविंशतिस्त्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता समूह्ये दशरात्रेऽष्टमेहनिनिष्केवल्येइदंसूक्तंविनियुक्तं तथासूत्रितं–त्वंमहाँइन्द्रतुभ्यमितिनिष्केवल्यमिति । इन्द्रस्यवृत्रघ्नःत्वंमहानितिपशुपुरोडाशस्यानुवाक्यासूत्रितंच–त्वंमहाँइन्द्रतुभ्यंहक्षाःसत्राहणमिति ।

तत्रप्रथमा–

त्वंमहाँइन्द्रतुभ्यंहक्षाअनुंक्षत्रंमंहनांमन्यतद्यौः ।
त्वंवृत्रंशवसाजघन्वान्त्सृजःसिन्धूँरहिनाजग्रसानान् ॥ १ ॥

त्वम् । महान् । इन्द्र । तुभ्यम् । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रम् । मंहना । मन्यत । द्यौः । त्वम् । वृत्रम् । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धून् । अहिना । जग्रसानान् ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वं महान्प्रभूतोभवसि क्षाः पृथिवी क्षाइतिपृथवीनामैतत् मंहनामहत्त्वेनयुक्तासती तुभ्यंह त्वदर्थमेव क्षत्रंत्वदीयंबलम् अनुमन्यत अन्वमन्यत अनुमतीचकार द्यौश्चत्वदर्थंबलमन्वमन्यत हेइन्द्र त्वंशवसात्वदीयेनबलेन वृत्रंलोकानामावरकंवृत्रनामकमसुरंजघन्वान् हतवान् किंच अहिनावृत्रेणजग्रसानान् जग्रहाणान्ग्रस्तान् ग्रसतेर्लिटःकानजादेशः सिन्धून्सृजः असृजः सृष्टवानसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तवंत्विषोजनिमन्रेजतद्यौरेजद्भूमिर्भियसास्वस्यमन्योः ।
ऋघायन्तंसुभ्वः पर्वतासआर्दन्धन्वानिसरयन्तआपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः । ऋघायन्त । सुऽभ्वः । पर्वतासः । आर्दन् । धन्वानि । सरयन्तः । आपः ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्विषोदीप्यमानस्यतव त्वदीयेजनिमन् जन्मनिसति द्यौरन्तरिक्षं स्वस्यत्वदीयात्मन्योःकोपात् पञ्चम्यर्थेषष्ठी भियसा जातभयेनरेजत् अरेजत् अकम्पत भूमिश्चरेजत् कम्पमानाबभूव सुभ्वोमहान्तःपर्वतासः पर्वताः मेघाः ऋघायन्त सरयादीनांवृष्टिप्रदानार्थंनियामकेनत्वया

बध्यन्त तथा मेघाआर्दन् प्राणिनांपिपासारूपांपीडामहिंसन् तथा मेघाः धन्वान्युदकरहितान्देशान् आपः अपः सरयन्तेगमयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

भिनद्गिरिंशवसावज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानःसहसानओजः ।
वधीद्वृत्रंवज्रेणमन्दसानःसरन्नापोजवसाहतवृष्णीः ॥ ३ ॥

भिनत् । गिरिम् । शवसा । वज्रम् । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसानः । ओजः । वधीत् । वृत्रम् । वज्रेण । मन्दसानः । सरन् । आपः । जवसा । हतऽवृष्णीः ॥ ३ ॥

सहसानः शत्रूणामभिभवन् ओजस्तेजः आविष्कृण्वानः आविष्कुर्वन्निन्द्रः वज्रमिष्णन्वज्रंप्रेरयन् शवसाबलेन गिरिंपर्वतजातंभिनत् अभिनत् बिभेद किंच मन्दसानः सोमेनमोदमानइन्द्रः वज्रेण वृत्रं वृत्रनामानमसुरंवधीदवधीत् जघान ततःआपः वृत्रेणावृतान्युदकानिहतवृष्णीः हतोवृषापातृत्रोयासांताःहतवृष्ण्यःताः वृत्रवधानन्तरंनिवारणरहिताःसत्यः जवसावेगेनसरन् असरन्नगच्छन् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सुवीरस्तेजनितामन्यतद्यौरिन्द्रस्यकर्तास्वपस्तमोभूत् ।
यईंजजानस्वर्यंसुवज्रमनपच्युतंसदसोनभूम ॥ ४ ॥

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्यौः । इन्द्रस्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् । यः । ईम् । जजान । स्वर्यम् । सुऽवज्रम् । अनपऽच्युतम् । सदसः । न । भूम ॥ ४ ॥

हेइन्द्र यःप्रजापतिः स्वर्यमृत्विगादिभिःस्तुत्यं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं सदसःस्वकीयास्स्वर्गाख्यात्स्थानादनपच्युतं विनाशरहितंच नेतिसमुच्चयार्थे भूम भूम्ना महत्त्वेनयुक्तमईमेनंत्वांजजान अजीजनत् जनजननेइतिधातुः द्यौःद्योतमानःतेतवजनिता जनयिता सप्रजापतिः सुवीरःशोभनपुत्रवानअहमस्मीतिमन्यतअमन्यत किंचइन्द्रस्यकर्ताइन्द्रस्यजनयिताप्रजापतिः स्वपस्तमः अत्यन्तंशोभनकर्माभूत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यएकइच्च्यावयतिप्रभूमाराजाकृष्टीनांपुरुहूतइन्द्रः ।
सत्यमेनमनुविश्वेमदन्तिरातिंदेवस्यगृणतोमघोनः ॥५॥२१॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनाम् ।
पुरुहूतः । इन्द्रः । सत्यम् । एनम् । अनु । विश्वे । मदन्ति ।
रातिम् । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥ ५ ॥ २१ ॥

कृष्टीनांसर्वासांप्रजानांराजाप्रभुः पुरुहूतः बहुभिराहूतः एकइत् देवानांमध्येमुख्यएव यइन्द्रः भूम भूतंनिष्पन्नंशत्रुभ्योभयं प्रच्यावयति प्रकर्षेणनाशयति विश्वेसर्वेयजमानाःमघोनः मघवतः हविर्लक्षणधनवतइत्यर्थः देवस्येन्द्रसमाश्रयात् द्योतमानस्यगृणतः स्तुवतः रातिं धनमेनमिन्द्रमनुलक्ष्य सत्यमेवमदन्ति स्तुवन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

सत्रासोमाअभवन्नस्यविश्वेसत्रामदासोबृहतोमदिष्ठाः ।
सत्राभवोवसुपतिर्वसूनांदत्रेविश्वाअधिथाइन्द्रकृष्टीः ॥ ६ ॥

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः ।
बृहतः । मदिष्ठाः । सत्रा । अभवः । वसुःपतिः । वसूनाम् ।
दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

विश्वे सर्वे सोमाः अस्येन्द्रस्यसत्रा सत्रेतिसत्यनामैतत् सत्यमेवभूताअभवन् किंच मदासोमदाः मदकराः सोमाः बृहतोमहतोस्येन्द्रस्य मदिष्ठाः मादयितृतमाः सत्रासत्यमेवाभवन् हेइन्द्र त्वंवसुपतिर्धनपतिः नकेवलंधनपतिः किंतुवसूनांसर्वेषांपश्वादीनांधनानांपतिः सत्रासत्यमेवाभवः भवसि हेइन्द्र त्वंदत्रेधनेनिमित्तभूतेसति विश्वाःसर्वाःकृष्टीःस्तोत्रीःप्रजाः अधिथाः धारयसि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वमधंप्रथमंजायमानोमेविश्वाअधिथाइन्द्रकृष्टीः ।
त्वंप्रतिप्रवतआशयानमहिंवज्रेणमघवन्विवृश्चः ॥ ७ ॥

त्वम् । अध॑ । प्र॒थ॒मम् । जाय॑मानः । अमे॑ । विश्वाः॑ ।
अ॒धि॒था॒ः । इ॒न्द्र॒ । कृ॒ष्टीः । त्वम् । प्रति॑ । प्र॒ऽव॒तः॑ ।
आ॒ऽशया॑नम् । अहि॑म् । वज्रे॑ण । म॒घ॒ऽव॒न् । वि । वृ॒श्चः॒ ॥ ७ ॥

अध अपिच प्रथममेवजायमानस्त्वम् अमे वृत्रानिमित्तेभयेसति विश्वाःसर्वाःकृष्टीः प्रजाः अधिथाः रक्षकत्वेनधारयसि हेमघवन्धनवन्निन्द्र त्वं प्रतिप्रवतः प्रतिप्रवणान् उदकवतोदेशान्लक्षीकृत्य आशयानम् अपांनिरोधकमहिंवृत्रनामानमसुरंवज्रेण विवृश्चः छिन्नवानसि ॥ ७ ॥

इन्द्रस्यवृत्रघ्नःपशौसत्राहणमितिहविषोनुवाक्या सूत्रितंच—सत्राहणंदाधृषिंतुम्रमिन्द्रंसहदानुंपुरुहूताक्षियन्तमिति ।

सैषाष्टमी—

स॒त्रा॒ह॒णं॒दाधृ॑षिं॒तु॒म्रमिन्द्रं॑म॒हाम॑पा॒रंवृ॑ष॒भंसु॒वज्र॑म् ।
ह॒न्ता॒योवृ॒त्रंस॒नि॒तो॒तवा॒जं॒दाता॑म॒घानि॑म॒घवा॑सु॒राधाः॑ ॥ ८ ॥

स॒त्रा॒ऽहन॑म् । दधृ॑षिम् । तु॒म्रम् । इन्द्र॑म् । म॒हाम् । अ॒पा॒रम् ।
वृ॒ष॒भम् । सु॒ऽवज्र॑म् । हन्ता॑ । यः । वृ॒त्रम् । सनि॑ता । उ॒त ।
वाज॑म् । दाता॑ । म॒घानि॑ । म॒घऽवा॑ । सु॒ऽराधाः॑ ॥ ८ ॥

सत्राहणं बहूनांशत्रूणांहन्तारं दाधृषिमत्यन्तंधर्षकं तुम्रं तुमिःप्रेरणकर्मा शत्रूणांप्रेरकं महां महान्तम् अपारमपरिमाणंविनाशरहितमित्यर्थः वृषभं कामानांवर्षितारं सुवज्रं शोभनेन वज्रेणोपेतम् इन्द्रं वयं स्तोतारःस्तुमेतिशेषः यइन्द्रः वृत्रं वृत्रनामकमसुरं हन्ता हिंसिताभवति उतापिच यइन्द्रः वाजमन्नंसानिता दाताभवति सुराधाः शोभनधनयुक्तः योमघवेन्द्रः मघानि धनानिदाताभवति तमिन्द्रंस्तुमेतिपूर्वेणान्वयः अत्रसर्वत्रतृन्नन्तत्वान्नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधे सतिद्वितीयैवभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अ॒यंवृ॒त्रश्चा॑तयतेस॒मी॒चीर्यआ॒जिषु॑म॒घवा॑शृ॒ण्वएकः॑ ।
अ॒यंवाजं॑भरति॒यंस॒नोत्य॒स्यप्रि॒यासः॑स॒ख्येस्या॑म ॥ ९ ॥

अयम् । वृतः । चातयते । सम्ऽईचीः । यः । आजिषु ।
मघऽवा । शृण्वे । एकः । अयम् । वाजम् । भरति । यम् ।
सनोति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

मघवाधनवान्यइन्द्रः आजिषु संग्रामेषु एकोमुख्यएवशृण्वे श्रूयते अयमिन्द्रः समीचीः संगताः वृतः वृण्वन्तिआच्छादयन्तिलोकानितिवृतःशत्रुसेनाः ताश्चातयते नाशयति अयमिन्द्रः यंवाजंयदन्नंसनोतियजमानायददाति तंवाजंभरति यजमानस्यतदन्नंदातुंबिभर्ति स्तोतारोवयम् अस्य एवम्भूतस्येन्द्रस्य सख्ये सखित्वे प्रियासः प्रियाःस्याम भवेम ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अयंशृण्वेअधजयन्नुतघ्नन्नयमुतप्रकृणुतेयुधागाः ।
यदासत्यंकृणुतेमन्युमिन्द्रोविश्वंदृळ्हंभयतएजदस्मात् ॥१०॥२२॥

अयम् । शृण्वे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयम् । उत ।
प्र । कृणुते । युधा । गाः । यदा । सत्यम् । कृणुते । मन्युम् ।
इन्द्रः । विश्वम् । दृळ्हम् । भयते । एजत् । अस्मात् ॥ १० ॥ २२ ॥

अधापिच अयमिन्द्रोजयन्शत्रून्विजयन्शृण्वेश्रूयते सर्वत्रप्रख्यातोभवति उतापिच घ्नन्शत्रून्हिंसन्सर्वत्रश्रूयते उतापिच अयमिन्द्रः युधायुद्धेनगाःपशून्प्रकृणुते शत्रुसकाशादाहरति किंच इन्द्रोयदामन्युंकोपंसत्यमेवकृणुते द्विषदर्थंकरोति तदानींदृढंस्थिरं स्थावररूपम् एजत्कम्पमानजङ्गमरूपंच विश्वंसमस्तंजगदस्मादिन्द्राद्भयतेबिभेति ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकादशी–

समिन्द्रोगाअजयत्संहिरण्यासमश्वियामघवायोहपूर्वीः ।
एभिर्नृभिर्नृतमोअस्यशाकैरायोविभक्तासंभरश्चवस्वः ॥११॥

सम् । इन्द्रः । गाः । अजयत् । सम् । हिरण्या । सम् । अश्विया ।
मघऽवा । यः । ह । पूर्वीः । एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य ।
शाकैः । रायः । विऽभक्ता । सम्ऽभरः । च । वस्वः ॥ ११ ॥

योह यःखलु मघवाधनवानिन्द्रः गाअसुराणांसमजयत् सम्यग्जितवान्भवति किंच हिरण्या हिरण्यानिहितरमणीयानिशत्रुसंबन्धीनिधनानिसमजयत् तथा अश्विया अश्वियानि शत्रुसंबन्धिनोश्वसमूहान्सम्यग्जयतिस्म तथा पूर्वीर्बह्वीःशत्रुसेनाःसमजयत् इन्द्रःसर्वान् शत्रून् जित्वासकलमपिपश्वादिधनमपहृतवानित्यर्थः शाकैःसामर्थ्यैः नृतमोनेतृतमः पश्वादीनामतिशयेननिर्वाहकःसइन्द्रः एभिर्नृभिर्नेतृभिःस्तोतृभिःस्तुतःसन् अस्यरायः पश्वादिधनरूपस्यविभक्ता स्तोतृभ्योविभागस्यकर्ता दाताभवतीत्यर्थः किंचवस्वोवसुनोधनस्यसंभरश्चसंभर्ता धारकश्चभवति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

कियत्स्विदिन्द्रोअध्येतिमातुःकियत्पितुर्जनितुर्योजजान ।
योअस्यशुष्मंमुहुकैरियर्तिवातोनजूतःस्तनयद्भिरभ्रैः ॥ १२ ॥

कियत् । स्वित् । इन्द्रः । अधि । एति । मातुः । कियत् ।
पितुः । जनितुः । यः । जजान । यः । अस्य । शुष्मम् । मुहुकैः ।
इयर्ति । वातः । न । जूतः । स्तनयत्ऽभिः । अभ्रैः ॥ १२ ॥

यइन्द्रः मातुर्जनन्याःसकाशात्कियत्स्वित् यावद्बलमध्येति अधिगच्छति पितुःसकाशात्कियद्यावद्बलमधिगच्छति यइन्द्रः जनितुर्जनयितुर्यस्मात्प्रजापतेःसकाशात् इदंदृश्यमानं जगज्जजान अजनयत् यइन्द्रस्तस्मात्प्रजापतेःसकाशादस्यजगतःशुष्मंयावद्बलंमुहुकैःमुहुर्मुहुरियर्तिप्रेरयति स्तनयद्भिर्गर्जद्भिरभ्रैर्मेघैर्जूतःप्रेरितः वातोन वायुरिव तथासइन्द्रःस्तोतृभिर्जूतः प्रेरितःहविष्प्रदानार्थमाहूतोभवति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

क्षियन्तंत्वमक्षियन्तंकृणोतीयर्तिरेणुंमघवासमोहम् ।
विभञ्जनुरशनिमाँइवद्यौरुतस्तोतारंमघवावसौधात् ॥ १३ ॥

क्षियन्तम् । त्वम् । अक्षियन्तम् । कृणोति इयर्ति । रेणुम् ।
मघऽवा । सम्ऽओहम् । विऽभञ्जनुः । अशनिमान्ऽइव ।
द्यौः । उत । स्तोतारम् । मघऽवा । वसौ । धात् ॥ १३ ॥

मघवाधनवानिन्द्रः क्षियन्तंधनराहित्येनक्षीयमाणंत्वमेकंजनम् अक्षियन्तं धनेनाक्षीयमाणंकृणोति करोति अकिंचनः कश्चित्पुरुषः इन्द्रंस्तुत्वाधनसमृद्धोभवदित्यर्थः अशनिमानशनिनायुक्तःद्यौरिवान्तरिक्षमिव विभञ्जनुः शत्रूणांविशेषेणभञ्जकोमघवेन्द्रः समोहंसमूढंरेणुंपापम् इयर्ति स्तोतुःसकाशात्प्रेरयति उतापिच मघवाधनवानिन्द्रःस्तोतारंवसौधनेधात् अधान्निदधाति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अयंचक्रमिषणत्सूर्यस्यन्येतशंरीरमत्ससृमाणम् ।
आकृष्णईंजुहुराणोजिघर्तित्वचोबुध्नेरजसोअस्ययोनौ ॥१४॥

अयम् । चक्रम् । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतशम् । रीरमत् ।
ससृमाणम् । आ । कृष्णः । ईम् । जुहुराणः । जिघर्ति ।
त्वचः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

प्रैतशंसूर्येपस्पृधानमित्यर्धर्चेपूर्वकाचिदाख्यायिकासूचिता अत्राप्ययंचक्रमितिपूर्वार्धेसासूच्यते स्वश्वनामाकश्चिद्राजा सच पुत्रार्थंसूर्यमुपास्ते सचसूर्यःपुत्ररूपेणस्वयमेवतत्रोत्पन्नःसन् एतशाख्येनमहर्षिणासार्धंयुद्धंचकार तदानींसऋषिःयुद्धेजयार्थमिन्द्रंतुष्टाव सइन्द्रःतेनस्तूयमानः सन् स्वश्वपुत्रस्यसूर्यस्यसंबन्धिनःसंग्रामादेनमपालयदिति । अयमिन्द्रःसूर्यस्यचक्रमायुधमिषणत् प्रैरयत् ससृमाणं युद्धार्थंसरन्तंगच्छन्तम् एतशनामानमृषिंनिरीरमत् न्यरीरमत् निवारितवान् जुहुराणः कुटिलंयथाभवतितथासंचरन् कृष्णः कृष्णवर्णोमेघः त्वचस्तेजसोबुध्ने मूलभूतेरजसोस्योदकस्ययोनौस्थानेन्तरिक्षेस्थितम् ईमेनमिन्द्रम् आजिघर्ति आसिञ्चति शत्रूणांप्रेरिताच्चक्रादेः त्रस्तंररक्षेत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

असिक्न्यांयजमानोनहोता ॥ १५ ॥ २३ ॥

असिक्न्याम् । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥ २३ ॥

एकपदेयमृक् पूर्वर्चासहदृष्टान्तत्वेनसंबध्यते असिक्न्यांरात्रौयजमानोन यजमानइव होतारमाह्वातारमग्निं द्वितीयार्थेप्रथमा सोमेनासिञ्चति तद्वन्मेघइन्द्रमासिञ्चतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषोडशी—

गव्यन्तइन्द्रंसख्यायविप्राअश्वायन्तोवृषणंवाजयन्तः ।
जनीयन्तोजनिदामक्षितोतिमाच्यावयामोवतेनकोशम् ॥ १६ ॥

गव्यन्तः । इन्द्रम् । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयन्तः । वृषणम् ।
वाजयन्तः । जनिऽयन्तः । जनिऽदाम् । अक्षितऽऊतिम् ।
आ । च्यवयामः । अवते । न । कोशम् ॥ १६ ॥

गव्यन्तः गाइच्छन्तः अश्वायन्तः अश्वानिच्छन्तः वाजयन्तः वाजमन्नमिच्छन्तः जनीयन्तः जायाश्चेच्छन्तः विप्रामेधाविनःस्तोतारोवयंसख्यायेन्द्रसंबन्धिनेसखित्वाय वृषणं कामानां वर्षितारं जनिदां जायाप्रदम् अक्षितोतिमक्षीणरक्षंसर्वदारक्षाकरमित्यर्थः एवम्भूतमिन्द्रमाच्यावयामः आगमयामः तत्रदृष्टान्तः—अवतेकूपे अवतइतिकूपनाम अवतःअवटःक्रिविरितिकूपनामसुपाठात् कोशंन जलोद्धरणपात्रमिव पुरुषाः जलोद्धरणपात्रंजलेनपूरयितुं कूपेयथाआच्यावयन्ति तथा वयमाच्यावयामइत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

त्रातानोबोधिददृशानआपिरभिख्यातामर्डितासोम्यानाम् ।
सखापितापितृतमःपितॄणांकर्तेमुलोकमुशतेवयोधाः ॥ १७ ॥

त्राता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता ।
मर्डिता । सोम्यानाम् । सखा । पिता । पितृऽतमः । पितॄणाम् ।
कर्ता । ईम् । ऊँ इति । लोकम् । उशते । वयःऽधाः ॥ १७ ॥

हेइन्द्र आपिः आप्तः ददृशानः सर्वपालकत्वेनपश्यंस्त्वं नोस्माकंत्रातारक्षकोबोधि भव किंच अभिख्याता अभिद्रष्टा मर्डिता सुखयिता सोम्यानांसोमार्हाणांयजमानादीनांसखा प्रजापतिनासमानख्यातिः पिता पालकः केवलं पालकोन किंतु पितॄणांपालकानांमध्येपितृतमः अतिशयेनपालकःकर्ता ईमु पितॄणांस्रष्टाचत्वं लोकंस्वर्गादिलोकम् उशतेकामयमानायस्तोत्रे वयोधाः वयइत्यन्ननामैतत् अन्नप्रदोभव ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

सखीयतामविताबोधिसखागृणानइन्द्रस्तुवतेवयोधाः ।
वयंह्यातेचकृमासबाधआभिःशमीभिर्महयन्तइन्द्र ॥ १८ ॥

सखिऽयताम् । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इन्द्र ।
स्तुवते । वयः । धाः । वयम् । हि । आ । ते । चकृम ।
सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयन्तः । इन्द्र ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकम् अवितारक्षिताबोधि भवं तथा गृणानः स्तूयमानस्त्वंसखाभव हेइन्द्र स्तुवतेस्तुतिंकुर्वतेमह्यंवयोन्नंधाः धेहि· हेइन्द्र सबाधः बाधासहितावयंहि वयंखलु ते त्वामाचकृम आह्वयामः किंकुर्वन्तः आभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः शमीभिःस्तुतिरूपैःकर्मभिर्महयन्तः त्वांपूजयन्तः ॥ १८ ॥

इन्द्रस्यवृत्रघ्नःपुरोडाशस्यस्तुतइन्द्रइतियाज्या सूत्रितंच—स्तुतइन्द्रोमघवायद्धवृत्रैवावस्यइन्द्रः-सत्यःसम्राळिति ।

सूक्तेएकोनविंशी—

स्तुतइन्द्रोमघवायद्धवृत्राभूरीण्येकोअप्रतीनिहन्ति ।
अस्यप्रियोजरितायस्यशर्मन्नकिर्देवावारयन्तेनमर्ताः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इन्द्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः ।
अप्रतीनि । हन्ति । अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य ।
शर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यद्ध यदाखलु मघवाधनवानिन्द्रः स्तुतः अस्माभिःस्तुतोभवति तदा इन्द्रएकः असहाय एव भूरीणिबहूनि अप्रतीन्यप्रतिगमनानि अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः वृत्रा वृत्राणि शत्रून्हन्ति हिनस्ति यस्येन्द्रस्यशर्मन् शर्मण्याश्रयेवर्तमानंस्तोतारंदेवाःनकिर्वारयन्ते निवारणंनकुर्वन्ति मर्ताश्चन निवारयन्ते निवारणंनकुर्वन्ति अस्येन्द्रस्यजरितास्तोताप्रियोभवति ॥ १९ ॥

आग्निमारुतशस्त्रेएवानइन्द्रइतिपरिधानीया सूत्रितंच—एवानइन्द्रोमघवाविरप्शीतिपरिदध्या-दिति।

सूक्तेविंशी—

एवानइन्द्रोमघवाविरप्शीकरत्सत्याचर्षणीधृदनर्वा।
त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेअधिश्रवोमाहिनंयज्जरित्रे ॥ २० ॥

एव। नः। इन्द्रः। मघऽवा। विऽरप्शी। करत्। सत्या।
चर्षणिऽधृत्। अनर्वा। त्वम्। राजा। जनुषाम्। धेहि।
अस्मे इति। अधि। श्रवः। माहिनम्। यत्। जरित्रे ॥ २० ॥

विरप्शी बहुविधशब्दवान् चर्षणीधृत् सर्वासांप्रजानांधारयिता अनर्वा अप्रत्यृतः केनापिप्रतिकूलेनाप्राप्तइत्यर्थः मघवाधनवानिन्द्रः एवैवमस्माभिःस्तुतःसन् नोस्माकंसत्या सत्यरूपाण्यभिमतानिफलानिकरत्करोतु हेइन्द्र जनुषांजन्मवतांसर्वेषांराजाप्रभुःत्वं माहिनंमहिम्नोपेतंयच्छ्रवःयद्यशोजरित्रेस्तोत्रेदेयं तद्यशःअस्मेस्मासु अध्यधिकत्वेनधेहि एवानइन्द्रोमघवाविरप्शीत्यादिब्राह्मणम्[1] ॥ २० ॥

अथैकविंशी—

नूष्टुतइन्द्रनूगृणानइषंजरित्रेनद्योउनपीपेः।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यःसदासाः ।२१।२४।

नु। स्तुतः। इन्द्र। नु। गृणानः। इषम्। जरित्रे। नद्यः।
न। पीपेरितिपीपेः। अकारि। ते। हरिऽवः। ब्रह्म। नव्यम्।
धिया। स्याम। रथ्यः। सदाऽसाः ॥ २१ ॥ २४ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ २१ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

---

1 ऐ० ब्रा० ३. ३८.।

अयंपन्थाइतित्रयोदशर्चमष्टमंसूक्तंत्रैष्टुभम् । अत्रानुक्रमणिका—अयंपन्थाःसप्तोनासंवाद-इन्द्रादितिवामदेवानामिति । यस्यवाक्यंसऋषिर्यातेनोच्यतेसादेवतेतिपरिभाषितत्वादृषिदैवतेतत्रतत्रज्ञातव्ये । अस्मिन्सूक्तेइन्द्रादितिवामदेवसंवादरूपिणीकाचिदाख्यायिकाश्लोकरूपेण सूच्यते—गर्भस्थोज्ञानसंपन्नोवामदेवोमहामुनिः ॥ मतिंचक्रेनजायेययोनिदेशात्तुमातृतः ॥ १ ॥ किंतुपार्श्वादितश्चेतिज्ञात्वातुजननीत्विदम् ॥ दध्यौशान्त्यैशचींदेवीमदितिंत्विन्द्रमातरम् ॥ २ ॥ अदितिस्त्विन्द्रसहितागर्भिणीमभ्यगाद्वने ॥ अदितीन्द्रवामदेवाःसंवादमथचक्रिरे ॥ ३ ॥ संवाद-इतिसूत्रेणकथासैषात्रसूच्यते ॥ नोक्तोवक्तृविशेषोत्रह्युपदेशोप्यनुक्तितः ॥ ४ ॥ अर्थतस्त्ववगन्तव्योवक्तृभेदइतिस्थितिः ॥ इन्द्रोदितिर्ऋषिश्चास्मिन्मिथःसूक्तेसमूचिरे ॥ ५ ॥ गर्भेशयानंसुचिरंमातुर्गर्भादनिर्गतम् ॥ वामदेवंप्रतिब्रूतआद्ययर्चाशतक्रतुः ॥ ६ ॥ द्वितीयादिभिरर्धर्चैर्ऋषिरत्राहपञ्चभिः ॥ नहीन्वस्येतिसप्तस्युरर्धर्चाअदितेर्वचः ॥ ७ ॥ ममचनत्वायुवतिरित्यृचःपञ्चवैमुनेः ॥ दौर्गत्यशान्तिमत्राहवामदेवस्तथान्त्यया ॥ ८ ॥ एवमर्थाद्वक्तृभेदइतिबह्वृचशासनम् ॥ अर्थोविवेकस्पष्टत्वादुपदेशोपुनेरितः ॥ ९ ॥ ऋषिदैवतसिद्ध्यर्थंविवेकादर्थईरितः ॥

तत्रप्रथमा—

अयंपन्थाअनुवित्तः पुराणोयतोदेवाउदजायन्तविश्वे ।
अतश्चिदाजनिषीष्टप्रवृद्धोमामातरममुयापत्तवेकः ॥ १ ॥

अयम् । पन्थाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः ।
उत्ऽअजायन्त । विश्वे । अतः । चित् । आ । जनिषीष्ट ।
प्रऽवृद्धः । मा । मातरम् । अमुया । पत्तवे । कः ॥ १ ॥

पुराणः अनादिः अयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पन्थायोनिनिर्गमनरूपोमार्गः अनुआनुपूर्व्येण वित्तः सर्वैर्जायमानैर्लब्धः यतोयस्माद्योनिमार्गात् विश्वेसर्वेदेवाउदजायन्त उत्कर्षेणोत्पन्नाभवन्ति तस्माद्योनिमार्गान्मनुष्याउत्पन्नाभवन्तीतिकिमुवक्तव्यम् अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेवप्रवृद्धः गर्भेप्रकर्षेणवृद्धिंगतोवामदेवः आजनिषीष्ट मासमन्ताज्जायताम् अमुयाअमूं मातरंपत्तवेपतनायमरणायेत्यर्थः माकः माकरोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नाहमतोनिरयादुर्गहैतत्तिरश्वतापार्श्वान्निर्गमाणि ।
बहूनिमेअकृताकर्त्वानियुध्यैत्वेनसंत्वेनपृच्छै ॥ २ ॥

न । अहम् । अतः । निः । अय । दुःऽगहा । एतत् । तिरश्वता ।
पार्श्वात् । निः । गमानि । बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वानि ।
युध्यै । त्वेन । सम् । त्वेन । पृच्छै ॥ २ ॥

वामदेवएवमुक्तवन्तमिन्द्रंप्रत्याह—अहमतोयोनिमार्गान्ननिरय ननिरयाणि ननिर्गच्छानि एतद्योनिनिर्गमनरूपंवर्त्मदुर्गहादुर्ग्रहंदुःखेनग्राह्यं नप्राप्यंभवतीत्यर्थः किंतु तिरश्चता तिरश्चीनात्पार्श्वान्निर्गमात्निर्गच्छानि योनिदेशादनिर्गतोहंपार्श्वभित्त्वानिर्गच्छानीत्यर्थः अन्यैरकृतमिदमेवनकेवलंमयाक्रियते किंतु अन्यैरकृता अकृतानिबहूनिकर्माणिमेकर्त्वानिकर्तव्यानिसन्ति त्वेन एकेनसपत्नेनविवदमानेनसहयुध्यै युद्धंकरवाणि त्वेनएकेनबुभुत्सुनासंपृच्छै सम्यक्पृच्छानि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

परायतींमातरमन्वचष्टननानुगान्यनुनूगमानि ।
त्वष्टुर्गृहेअपिबत्सोममिन्द्रःशतधन्यंचम्वोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीम् । मातरम् । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि ।
अनु । नु । गमानि । त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् ।
सोमम् । इन्द्रः । शतऽधन्यम् । चम्वोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

मयिगर्भस्थेसति इन्द्रः मदीयांमातरंपरायतीं परेतांम्रियमाणामन्वचष्ट अन्वब्रवीत् एवमपीदानींगर्भस्थितोहं पुराणं पन्थानं ननानुगानि नानुगच्छानीतिन किंतु क्षिप्रमनुगमानि अनुगच्छान्येव वामदेवः स्वकीयमकृत्यकारित्वंपरिहृत्य इन्द्रस्याकृत्यकारित्वमुत्तरार्धेनप्रतिपादयति इन्द्रः चम्वोःसोमाभिषवफलकयोः सुतस्यसोमंसुतवतोभिषुतवतस्त्वष्टुःसंबन्धिनिगृहे अनुपहूतःसन् शतधन्यं बहुधनेनक्रीतंसोममपिबत् बलात्कारेणसोमस्यपानंकृतवान् अयमर्थस्तैत्तिरीयैस्त्वष्टाहतपुत्रोवीन्द्रंसोममाहरदित्यनुवाकेमहताप्रबन्धेनप्रपञ्चितः ॥ ३ ॥

तै० सं० २. ४. १२. ।

अथचतुर्थी–

किंसऋधक्कृणवद्यंसहस्रंमासोजभारशरदश्चपूर्वीः ।
नहीन्वस्यप्रतिमानमस्त्यन्तर्जातेषूतयेजनित्वाः ॥ ४ ॥

किम् । सः । ऋधक् । कृणवत् । यम् । सहस्रम् । मासः ।
जभार । शरदः । च । पूर्वीः । नहि । नु । अस्य । प्रतिऽमानम् ।
अस्ति । अन्तः । जातेषु । उत । ये । जनिऽत्वाः ॥ ४ ॥

अदितिर्यमिन्द्रं सहस्रं बहून्मासोमासान्पूर्वीर्बह्वीः शरदश्चसंवत्सरांश्चजभार बभर बिभर्तेरिदंरूपं गर्भेस्थितइन्द्रः बहुपुसंवत्सरेपुअदितिंक्लेशितवानित्यर्थः एवम्भूतःसइन्द्रः किंयत्किमपिसर्वमपीत्यर्थः ऋधक् विरुद्धंकर्मकृणवदकरोत् इन्द्रस्याक्षेपमसहमानादितिरिन्द्रमाताप्येनंप्रतिब्रूते–हेवामदेव जातेपूत्पन्नेपुअन्तर्मध्ये अस्येन्द्रस्यप्रतिमानमुपमानंनह्यस्ति नविद्यतेखलुनुइतिपूरणार्थः उतापिच येदेवादयः जनित्वाःजनयितव्याःजनयिष्यमाणाःतेपुमध्येअस्येन्द्रस्यप्रतिमानंनास्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अवद्यमिवमन्यमानागुहाकरिन्द्रंमातावीर्येणान्यृष्टम् ।
अथोदस्थात्स्वयमत्कंवसानआरोदसीअपृणाज्जायमानः॥५॥२५॥

अवद्यम्ऽइव । मन्यमाना । गुहा । अकः । इन्द्रम् । माता ।
वीर्येण । निऽऋष्टम् । अथ । उत । अस्थात् । स्वयम् । अत्कम् ।
वसानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् । जायमानः ॥ ५ ॥ २५ ॥

गुहा गुहायां गह्वररूपेसूतिकागृहेजातमिन्द्रम् अवद्यमिव गर्हमिव मन्यमानाजानती माताइन्द्रजनन्यदितिः वीर्येणसामर्थ्येनन्यृष्टं नितरांप्राप्तमकः अकरोत् अथानन्तरंजायमानः उत्पद्यमानइन्द्रः स्वयमेवात्कंतेजोवसानःआच्छादकःसन् दधानइत्यर्थः उदस्थात् उत्कर्षेणातिष्ठत किंच रोदसीद्यावापृथिव्यौआपृणात् समन्तात्पूरयामास ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्य [illegible] ॥ २५ ॥

अथषष्ठी–

एता अर्षन्त्यललाभवन्तीर्ऋतावरीरिव संक्रोशमानाः ।
एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अर्षन्ति । अललाऽभवन्तीः । ऋतवरीःऽइव ।
सम्ऽक्रोशमानाः । एताः । वि । पृच्छ । किम् । इदम् । भनन्ति ।
कम् । आपः । अद्रिम् । परिऽधिम् । रुजन्ति ॥ ६ ॥

अललाभवन्तीः अललेत्येवंरूपंशब्दंकुर्वत्यः ऋतावरीरिव उदकवत्यएवएतानद्यः सं-क्रोशमानाः इन्द्रमहत्त्वप्रतिपादकोद्भूतेनहर्षेणबहुविधंशब्दायमानाःसत्यः अर्षन्तिगच्छन्ति ए-वम्भूतानद्यः इदंकिंभनन्ति श्रोत्रग्राह्यंशब्दायमानं किंवदन्तीसमर्थं हेऋषेत्वमेताःनदीः विपृ-च्छ विशेषेणपृष्टवान्भव एवंसंपृच्छाविचारितेसति एतच्छब्दायमानमिन्द्रमाहात्म्यस्यैववचनं भवतीत्यर्थः किंचापः उदकानि परिधिमावरकंकमद्रिं कंमेघं रुजन्ति भञ्जन्ति आपःकमपिमेघं नभञ्जन्ति किंतुइन्द्रोममपुत्रएवोदकावरकंमेघंभङ्क्त्वाअपःप्रवर्तयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

किमु ष्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावद्यं दिधिषन्त आपः ।
ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ॥ ७ ॥

किम् । ऊँ इति । स्वित् । अस्मै । निऽविदः । भनन्त । इन्द्रस्य ।
अवद्यम् । दिधिषन्ते । आपः । मम । एतान् । पुत्रः । महता ।
वधेन । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिन्धून् ॥ ७ ॥

यदाइन्द्रोवृत्रासुरंहतवान्तदाशाश्वतींब्रह्महत्यांप्राप्तवानितिवामदेवस्याभिप्रायमुत्नीयादितिरा-ह–निविदः मरुत्वतीयशस्त्रेप्रयुज्यमानानिमरुत्स्तोत्रोमरुद्गणइत्यादीनिइन्द्रस्तुतिप्रतिपादकानि-कानिचित्पदानिनिविच्छब्देनोच्यन्ते तानिविदः अस्मैइमंवृत्रवधनिमित्तंब्रह्महत्यारूपंपापंप्रा-प्नुवन्तमिन्द्रंकिमुष्विद्भनन्तभनन्ति किंवदन्तीतिचेत् तर्हि इन्द्रंपापरहितंमत्वा निविदःस्तुव-

न्ति कथमिन्द्रस्यपापरहितत्वम् उच्यते—आपफेनरूपेणास्येन्द्रस्यावद्यंब्रह्महत्यादिरूपंपापंदिधिपन्तेधारयन्ति ममपुत्रः मदीयःपुत्रइन्द्रः महताप्रभूतेनवधेन वधइतिवज्रनामैतत् वज्रेणवृत्रंजघन्वान् हतवान् ततः एतान्त्सिन्धूनुदकानिव्यसृजत् विशेषेणस्वैरत्वेन सर्तुंसृष्टवान् इन्द्रेणसृष्टाआपः तस्यपापंजगृह्वुरित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ममं॑च॒नत्वा॑यु॒व॒तिः॑प॒रास॒ममं॑च॒नत्वां॑कु॒ष॒वां॑ज॒गार॑ ।
ममं॑च्चि॒दाप॒ःशिश॑वेममृ॒ड्युर्ममं॑च्चि॒दिन्द्र॒ःसह॒सोद॑तिष्ठत् ॥८॥

मर्मत् । च॒न । त्वा॒ । यु॒व॒तिः । प॒रा॒ऽआस॑ । मर्मत् । च॒न । त्वा॒ ।
कु॒ष॒वा॑ । ज॒गार॑ । मर्मत् । चि॒त् । आपः॑ । शिश॑वे । म॒मृ॒ड्युः ।
मर्मत् । चि॒त् । इन्द्रः॑ । सह॑सा । उत् । अ॒ति॒ष्ठ॒त् ॥ ८ ॥

सूक्तशेषेणऋषिरिन्द्रंस्तौति—हेइन्द्र ममचन माद्यन्त्येव प्रमत्तैवेत्यर्थः युवतिस्त्वदीयामाताअदितिः त्वा त्वां परास चिक्षेप किंच कुषवानाम्नीराक्षसी सा ममचनप्रमत्तैवत्वात्त्वांजगारगिरातिस्म हेइन्द्र ममच्चित् प्रमाद्यन्त्यएवापः शिशवेजातायतुभ्यंममृड्युः सुखयाञ्चक्रुः ममच्चित् माद्यन्नेवेन्द्रः सहसास्वेनवीर्येणसहउदतिष्ठत् सूतिकागृहात्राक्षसींबाधमानःसन्उत्कर्षेणतस्थौ ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ममं॑च॒नतेम॑घव॒न्व्यं॑सोनिविवि॒ध्वाँ अप॒हनू॑ज॒घान॑ ।
अधा॒निवि॑द्ध॒उत्त॑रोबभू॒वाञ्छिरो॑दा॒सस्य॒संपि॑णग्व॒धेन॑ ॥ ९ ॥

मर्मत् । च॒न । ते॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । विऽअं॑सः । नि॒ऽवि॒वि॒ध्वान् । अप॑ ।
हनू॒ इति॑ । ज॒घान॑ । अध॑ । निऽवि॑द्धः । उ॒त्ऽत॒रः । ब॒भू॒वान् ।
शिरः॑ । दा॒सस्य॑ । सम् । पि॒ण॒क् । व॒धेन॑ ॥ ९ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र ममचन माद्यन्नेव व्यंसोनामराक्षसः निविविध्वान् प्रविध्यन् तेहनू त्वदीयेहनू मुखपार्श्वेअपजघान अपहतवान् अथ अथानन्तरं हेइन्द्र निविद्धः राक्षसेनता-

डितस्त्वम् उत्तरः व्यंसादधिकबलः बभूवान्भूतःसन् दासस्यक्षीणस्य व्यंसस्य शिरोवधेनवज्रेणसंपिणक् पिष्टवानसि ॥ ९ ॥

अथदशमी—

गृष्टिःससूवस्थविरंतवागामनाधृष्यंवृषभंतुम्रमिन्द्रम् ।
अरीह्ळंवत्संचरथायमातास्वयंगातुंतन्वइच्छमानम् ॥ १० ॥

गृष्टिः । ससूव । स्थविरम् । तवागाम् । अनाधृष्यम् । वृषभम् । तुम्रम् । इन्द्रम् । अरीह्ळम् । वत्सम् । चरथाय । माता । स्वयम् । गातुम् । तन्वे । इच्छमानम् ॥ १० ॥

गृष्टिः काचिद्गौः वत्संयथाससूव सुपुवे तथा माताइन्द्रजननी अदितिः चरथाय स्वेच्छयासंचरणाय इन्द्रंससूव सुपुवे कीदृशमिन्द्रं स्थविरं वयसाप्रवृद्धं तवागां प्रवृद्धबलम् अनाधृष्यं शत्रुभिरनभिमाव्यं वृषभंसेचनसमर्थं तुम्रंप्रेरकम्अरीह्ळं शत्रुभिरनभिभूतंस्वयंगातुम् अन्यनिरपेक्ष्यगमनं तन्वे शरीराय इच्छमानमृइच्छन्तम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

उतमातामहिषमन्ववेनदमीत्वाजहतिपुत्रदेवाः ।
अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रोहनिष्यन्त्सखेविष्णोवितरंविक्रमस्व॥११॥

उत । माता । महिषम् । अनु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः । अथ । अब्रवीत् । वृत्रम् । इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । विऽतरम् । वि । क्रमस्व ॥ ११ ॥

उतापिच हेमदीयपुत्रेन्द्र अमी वह्न्यादयोदेवाः त्वा त्वांजहति त्यजन्ति इत्युक्तवतीइन्द्रस्यमाताअदितिः इन्द्रंमहिषंमहान्तं महिषइतिमहन्नामैतत् अन्ववेनत् अयाचत अथानन्तरं हेविष्णो व्यापनशील हेसखे मित्रभूत हरे त्वं वृत्रंहनिष्यन् हन्तुमिच्छन् वितरं विक्रमस्व अतिपराक्रमंभव इतिइन्द्रःविष्णुमब्रवीदुवाच ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

कस्तेमातरंविधवामचक्रच्छयुंकस्त्वामजिघांसच्चरन्तम् ।
कस्तेदेवोअधिमार्डीकआसीद्यत्प्राक्षिणाःपितरंपादगृह्य ॥१२॥

कः । ते । मातरम् । विधवाम् । अचक्रत । शयुम् । कः । त्वाम् ।
अजिघांसत् । चरन्तम् । कः । ते । देवः अधि । मार्डीके ।
आसीत् । यत् । प्र । अक्षिणाः । पितरम् । पादऽगृह्य ॥ १२ ॥

हेइन्द्र यद्यस्मात्कारणात् पितुःसकाशाज्जनिष्यमाणाद्भीतस्त्वं त्वदीयंपितरंपादगृह्य पादेषुगृहीत्वा प्राक्षिणाः प्रकर्षेणावधीः तस्मात्कारणात्तेत्वत्तोन्यःकोदेवः मातरंस्वकीयजननीं विधवांपितृवधेनपतिरहितां अचक्रत् अकरोत् कःत्वत्तोन्यःशयुंशयानंचरन्तंजाग्रतंवात्वाम् अजिघांसत् हन्तुमैच्छत् तेत्वत्तोन्यःकोदेवःमार्डीके प्रजानांसुखकरणे अधि अधिकआसीत् अयमर्थः ऋक्सामेवैदेवेभ्यइत्यनुवाकेयज्ञोदक्षिणामभ्यध्यायदित्यादिब्राह्मणेनतैत्तिरीयकैर्बहुधा प्रपञ्चितः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अवर्त्याशुनआन्त्राणिपेचेनदेवेषुविविदेमर्डितारम् ।
अपश्यंजायाममहीयमानामधामेश्येनोमध्वाजभार।१३।२६।

अवर्त्या । शुनः । आन्त्राणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे ।
मर्डितारम् । अपश्यम् । जायाम् । अमहीयमानाम् । अध ।
मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥ १३ ॥ २६ ॥

अनयावामदेवः स्वकीयंदारिद्र्यंसूचयन् इन्द्रस्योत्कर्षमाह वामदेवोहम् अवर्त्या जीवनोपायराहित्येन शुनः श्वानस्यान्त्राणि आन्त्राणि पुरीतन्ति पेचे अपचं देवेषुद्योतमानेषु

वह्न्यादिपुमध्ये इन्द्रादन्यंमर्डितारंसुखयितारंनविविदे नलेभे किंच जायांस्वकीयांभार्याम् अम-हीयमानाम् अश्लाघनीयामपश्यमद्राक्षम् अधअथानन्तरंश्येनःश्येनवच्छीघ्रगामी इन्द्रः मे मह्यं मधु मधुरोपेतमुदकमाजभारआजहार ॥ १३ ॥

॥ इतितृतीयस्यपञ्चमेपड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेपञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

व्याख्यातःपञ्चमोध्यायस्तृतीयाष्टकआदरात् । धीमतासायणाख्येनषष्ठोध्यायोथवर्ण्यते ॥ २ ॥

चतुर्थेमण्डलेद्वितीयेनुवाकेष्टसूक्तानिव्याख्यातानि एवात्वामिन्द्रेत्येकादशर्चंनवमंसूक्तम् तस्यमण्डलादिपरिभाषयावामदेवऋषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तम्-एवैकादशेति । अग्निष्टोमेमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेइदंसूक्तम् । सूत्र्यतेहि—एवात्वामिन्द्रोशत्रुपुणःसुमनाउपाकइतियाज्येति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिमैत्रावरुणशस्त्रे अहीनसूक्तम् तत्स्थानेत्रीणिसंपातसूक्तानि तत्रेदंप्रथमंसूक्तम् सूत्रितञ्च—एवात्वामिन्द्रयन्नइन्द्रइति ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् एवात्वामिन्द्रवज्रिन्नत्रविश्वेदेवासःसुहवासऊमाः ।
महामुभेरोदसीवृद्धमृष्वंनिरेकमिद्वृणतेवृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वाम् । इन्द्र । वज्रिन् । अत्र । विश्वे । देवासः । सुऽहवासः ।
ऊमाः । महाम् । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धम् । ऋष्वम् ।
निः । एकम् । इत् । वृणते । वृत्रऽहत्ये ॥ १ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन् हेवज्रवन्निन्द्र सुहवासः सुहवाःशोभनाह्वानाः ऊमाः रक्षकाः विश्वेदेवासः सर्वेदेवाः उभेरोदसीद्यावापृथिव्यौच एव एवमुक्तप्रकारेणस्तूयमानंमहांमहान्तंप्रभूतंवृद्धंगुणैःप्रवृद्धमृष्वंदर्शनीयंत्वामेकमित् एकमेववृत्रहत्येवृत्रहननार्थंनिर्वृणते निःशेषेणसंभजन्ते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अवासृजन्तजिव्रयोनदेवाभुवःसम्राळिन्द्रसत्ययोनिः ।

अहन्नहिंपरिशयानमर्णःप्रवर्तनीरदाविश्वधेनाः ॥ २ ॥

अवं । असृजन्त । जिव्रयः । न । देवाः । भुवः । सम्ऽराट् ।
इन्द्र । सत्यऽयोनिः । अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् ।
अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥ २ ॥

हेइन्द्र देवा त्वां जिव्रयोन जीर्णाःप्रवृद्धाःपितरःयूनःपुत्रानिव अवासृजन्त असुरवधार्थंप्रैरयन् ततः हेइन्द्र सत्ययोनिः सत्यनिवासस्त्वं सम्राट् सर्वेषांलोकानाम धीश्वरोभुवः अभवः अर्णःउदकंलक्षीकृत्य परिशयानम् परितःसमन्तात्शयनंकुर्वन्तम् अहिं वृत्रासुरम् अहन् अवधीः विश्वधेनाः विश्वस्यप्रीणयित्रीः वर्तनीःसर्वत्रप्रवर्तिकाःनदीः प्रारदः प्रकर्षेणविलेखनंकृतवानसि इन्द्रः वृत्रंहत्वातेनावृतान्युदकानिप्रवाहरूपेणप्रवर्तयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अतृंप्णुवन्तंवियतमवुध्यमानंसुषुपाणमिन्द्र ।
सप्तप्रतिप्रवतआशयानमहिंवज्रेणविरिणाअपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृंप्णुवन्तम् । विऽयतम् । अवुध्यम् । अवुध्यमानम् ।
सुसुपानम् । इन्द्र । सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् ।
अहिम् । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वम् अतृप्णुवन्तम् भोगेषु अतृप्यन्तं वियतं शिथिलाङ्गम् अवुध्यम् दुर्विज्ञानमअवुध्यमानंसुषुपाणम् सुप्तम् सप्तसर्पणस्वभावाःप्रवतः अपः प्रत्याशयानमावृत्यतिष्ठन्तम् अहिंवृत्रम् अपर्वन् अपर्वणि पौर्णमास्यां वज्रेणविरिणाः व्यरिणाःविशेषेणहतवानसि पौर्णमास्यांवृत्रवधः त्वष्टाहतपुत्रइत्यनुवाकेघ्नन्तिवाएनंपूर्णमासआमावास्यायांप्यायतीतितैत्तिरीयैरप्युक्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अक्षोदयच्छवसाक्षामंवुध्नंवार्णवातस्तविषीभिरिन्द्रः ।
दृळ्हान्यौभ्नादुशमानओजोवाभिनत्ककुभःपर्वतानाम् ॥ ४ ॥

---

१ तै० सं० २. । ४. १२ ।

अक्षौदयत् । शवसा । क्षाम । बुध्नम् । वाः । न । वातः ।
तविषीभिः । इन्द्रः । दृळ्हानि । औश्नात् । उशमानः ।
ओजः । अव । अभिनत् । ककुभः । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः शवसाबलेन बुध्नमन्तरिक्षं क्षाम क्षीणोदकम् अक्षोदयत् संपिपेष तत्रदृष्टान्तः—वातोवायुःतविषीभिःबलैर्वार्णउदकमिव तद्वत् किंच ओजोबलमुशमानःकामयमानःइन्द्रः दृळ्हानि दृढानि स्थिराण्यपिअभ्राणि औश्नादमाङ्क्षीत् तथापर्वतानांगिरीणांककुभः पक्षान् अवाभिनत् अत्यन्तमभैत्सीत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अभिप्रदद्रुर्जनयोनगर्भंरथाइवप्रययुःसाकमद्रयः ।
अतर्पयोविसृतउब्जऊर्मीन्त्वंवृताँअरिणाइन्द्रसिन्धून् ॥५॥१॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयः । न । गर्भम् । रथाःऽइव । प्र । ययुः ।
साकम् । अद्रयः । अतर्पयः । विऽसृतः । उब्जः । ऊर्मीन् ।
त्वम् । वृतान् । अरिणाः इन्द्र । सिन्धून् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वाम् अद्रयोमरुतः जनयोजनन्यः गर्भंन पुत्रमिव अभिप्रदद्रुः अभिजग्मुः किंच रथाइव रंहणशीलारथायथावृत्रवधार्थंत्वयासाकंप्रययुः प्रकर्षेणायासिषुः हे इन्द्र त्वं विसृतः विसरणशीलानदीः अतर्पयः अद्भिरपूरयः तथा ऊर्मीन् मेघान् उब्जः अवधीः तथा त्वंवृतान्वृत्रेणावृतान्सिन्धूनपःअरिणाःप्रैरयः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

त्वंमहीमवनिंविश्वधेनांतुर्वीतयेवय्यायक्षरन्तीम् ।
अरमयोनमसैजदर्णःसुतरणाँअकृणोरिन्द्रसिन्धून् ॥ ६ ॥

त्वम् । महीम् । अवनिम् । विश्वऽधेनाम् । तुर्वीतये । वय्याय ।
क्षरन्तीम् । अरमयः । नमसा । एजत् । अर्णः । सुऽतरणान् ।
अकृणोः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वं महीं महतीं विश्वधेनां विश्वस्यप्रीणयित्रीं तुर्वीतये तुर्वीतिनाम्नेराज्ञे वय्याय वय्यनाम्नेच क्षरन्तीमभीष्टान्कामान्दुहन्तीम् अवनिं भूमिं नमसा अन्नेन एजत् ऐजत अचलत् अर्णः अर्णसाउदकेनचअरमयः रमयसि इन्द्रःपृथिवींअन्नोदकसमृद्धांकरोतीत्यर्थः किंच हेइन्द्र त्वंसिन्धून्जलानिसुतरणान्सुष्ठुतीर्णानिअक्रूणोरकार्षीः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्राग्रुवोनभन्वोऽनवक्राध्वस्रा अपिन्वद्युवतीर्ऋतज्ञाः ।
धन्वान्यज्रॉँ अपृणक्तृषाणॉँ अधोगिन्द्रःस्तर्योदंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अग्रुवः । नभन्वः । न । वक्राः । ध्वस्राः । अपिन्वत् ।
युवतीः । ऋतऽज्ञाः । धन्वानि । अज्रान् । अपृणक् ।
तृषाणान् । अधोक् । इन्द्रः । स्तर्यः । दमूऽसुपत्नीः ॥ ७ ॥

इन्द्रः नभन्वः शत्रूणांहिंसिकाः वक्रान सेनाइव ध्वस्राः कूलानांध्वंसिकाः युवतीरद्भिर्मिश्रिताः ऋतज्ञाः ऋतस्यान्नस्यजनयित्रीः अग्रुवः अग्रुवइतिनदीनामैतत् अग्रगामिनीर्नदीः प्रापिन्वत् प्रकर्षेणापूरयत् तथा धन्वानि निर्जलानुन्नतान्देशांश्चवृष्ट्याअपृणत् अपूरयत् तथा अज्रान् मार्गस्यगन्तॄन्तृपाणान् पिपासयायुक्तान् पुरुषान् अपृणक् अपूरयत् किंच इन्द्रः दंसुपत्नीः दमनपराअसुराः सुष्ठुपतयोयासांताः स्तर्यः स्तरीः निवृत्तप्रसवागाः अधोक् अधुक्षत् इन्द्रः राक्षसकृतनिरोधदुःखान्निरुद्धप्रसवाअपिगाविमुच्य सप्रसवाश्चकारेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

पूर्वीरुषसःशरदश्चगूर्ता वृत्रंजघन्वॉँ असृजद्विसिन्धून् ।
परिष्ठिताअतृणद्बद्बधानाःसीराइन्द्रःस्रवितवेपृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रम् । जघन्वान् ।
असृजत् । वि । सिन्धून् । परिऽस्थिताः । अतृणत् ।
बद्बधानाः । सीराः । इन्द्रः । स्रवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वृत्रं वृत्राख्यमसुरंजघन्वान्हतवानिन्द्रः गूर्ताः तमिस्रयागीर्णाःपूर्वीर्बह्वीः उषसः शरदश्च संवत्सरांश्च व्यसृजत् विशेषेणससर्ज तथा सिन्धूत्वृत्रेणावृतान्युदकानिव्यसृजत् किंच परिष्ठिताः मेघेषुपरितःस्थिताः बद्बधानाः वृत्रेणपरितोबध्यमानाः सीरानदीः सीराइतिनदीनामैतत् पृथिव्यापृथिवीरूपेणमार्गेणस्रवितवे स्रवितुंगमनार्थमतृणत् अविध्यत् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

वम्रीभिःपुत्रमग्रुवोअदानंनिवेशनाद्धरिवआजभर्थ ।
व्यन्धोअख्यदहिमाददानोनिर्भूदुखच्छित्समरन्तपर्व ॥ ९ ॥

वम्रीभिः । पुत्रम् । अग्रुवः । अदानम् । निऽवेशनात् । हरिऽवः ।
आ । जभर्थ । वि । अन्धः । अख्यत् । अहिम् । आऽददानः ।
निः । भूत् । उखऽछित् । सम् । अरन्त । पर्व ॥ ९ ॥

हेहरिवः हरिसंज्ञाश्वोपेतेन्द्र त्वं वम्रीभिः उपजिह्विकाभिरदानमद्यमानम् अग्रुवः अग्रुनामकाचित् तस्याः पुत्रं निवेशनाद्वल्मीकाख्यात्स्थानादाजभर्थ आहृतवानसि आददानः इन्द्रेणाह्रियमाणः अग्रुवः पुत्रः अन्धः पूर्वमन्धःसन् अहिंसर्पंव्यख्यत् विशेषेणापश्यत् ततोनिर्भूत्वल्मीकान्निर्गतोभवत् उखच्छित्वल्मीकाख्यायाउखायाश्छेदकानिपर्व पर्वाणि अस्यसर्वाणि अङ्गानां शिथिलानिपर्वाणिसमरन्त समगच्छन्त उपजिह्विकाभिः शिथिलीकृतानि अग्रुवः पुत्रस्य पर्वाणिइन्द्रेणसमधीयन्तेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

प्रतेपूर्वाणिकरणानिविप्राविद्वाँआहविदुषेकरांसि ।
यथायथावृष्ण्यानिस्वगूर्तापांसिराजन्नर्याविवेषीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे ।
करांसि । यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगूर्ता । अपांसि ।
राजन् । नर्या । अविवेषीः ॥ १० ॥

हेराजन्राजमानेन्द्र वृष्ण्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगूर्ता स्वगूर्तानि स्वयमुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि अपांसि त्वत्संबन्धीनिकर्माणि यथायथाअविवेपीः व्याप्नोः अकार्पीरिति यावत् तथातथा हेविप्र प्राज्ञेन्द्र विदुपेविदुपःसर्वंजानतस्तेत्वत्संबन्धीनिपूर्वाणिपुरातनानिकरणानिकर्माणि आविद्वान् आसमन्ताज्जानन् वामदेवः करांसि त्वदीयानिकर्माणि प्रप्रकर्षेणाह ब्रवीति ॥ १० ॥

अथैकादशी–

नूष्टुतइंन्द्रनूगृंणानइषंजरित्रेनद्यो३ंनपींपेः ।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यंःसदासाः ॥११॥२॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः ।
न । पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् ।
धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ २ ॥

हेइन्द्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋपिभिःसंस्तुतः नु क्षिप्रं गृणानः अस्माभिःस्तूयमानस्त्वम् इषमन्नं जरित्रे स्तोत्रे मह्यं नद्योन अद्भिर्नदीरिवापीपेः प्यायय प्रवृद्धंकरु हेहरिवः हरिसंज्ञकाश्वोपेतेन्द्र तेतुभ्यंनव्यं नवतरंब्रह्मस्तोत्रम् अकारि अस्माभिःक्रियते रथ्योरथवन्तोवयं धियाप्रज्ञारूपयास्तुत्यासदासाःस्वांसर्वदाभजमानाःत्वदर्थंहवीरूपस्यान्नस्यदातारोवास्याम भूयास्म ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

आनइन्द्रेत्येकादशर्चंदशमंसूक्तंवामदेवस्यार्पंत्रैष्टुभमैन्द्रम् आनइत्यनुक्रमणिका । पृष्ठ्याभिप्लवपडहयोःप्रथमेहनिनिष्केवल्येएतन्निविद्धानीयम् सूत्रितञ्च–आनइन्द्रइतिनिष्केवल्यमिति । महाव्रतेप्येतत्संपातसूक्तम् तथैवपञ्चमारण्यकेसूत्रितम्–आनइन्द्रोदूरादानआसादितिसंपात इति ।

तत्रप्रथमा–

आनइन्द्रोंदूरादानंआसादंभिष्टिकृदवंसेयासदुग्रः ।
ओजिंष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रंबाहुःसंगेसमत्सुतुर्वणिःपृतन्यून् ॥ १ ॥

आ । नः । इन्द्रः । दूरात् । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत् ।
अवसे । यासत् । उग्रः । ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽबाहुः ।
सम्ऽगे । समत्ऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून् ॥ १ ॥

अभिष्टिकृद्यजमानसंबन्धिनाम् अभिष्टीनां कर्ता उग्रस्तेजस्वीन्द्रः नोस्माकमवसेरक्षणाय दूरात् आयासदायातु आगच्छतु अपिच आसादासन्नादन्तिकाच्चनोस्माकमवसेरक्षणायआयासदायातु कीदृशः समत्सु संग्रामेषु सङ्गेशत्रुभिःसंयोगेसति पृतन्यून् शत्रून् तुर्वणिः हिंसन् वज्रबाहुर्वज्रहस्तः नृपतिः वृष्टिद्वारानृणांमनुष्याणांपालकः ओजिष्ठेभिः अतिशयेनतेजस्विभिर्मरुद्भिर्युक्तइतिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आनइन्द्रोहरिभिर्यात्वच्छांर्वाचीनोवसेराधसेच ।
तिष्ठातिवज्रीमघवाविरप्शीमंयज्ञमनुनोवाजसातौ ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः ।
अवसे । राधसे । च । तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरप्शी ।
इमम् । यज्ञम् । अनु । नः । वाजऽसातौ ॥ २ ॥

अर्वाचीनःअस्मदभिमुखइन्द्रःअवसेस्मदीयायरक्षणायराधसेच धनायच नोच्छ अस्मानभिलक्षीकृत्यहरिभिरश्वैःसहआयातुआगच्छतु किंच वज्री वज्रवान् मघवाधनवान् विरप्शी महान् विरप्शीतिमहन्नामसुपाठात् अस्मदीयस्यकर्मणोद्वेष्टृभिरसुरादिभिःसहनोस्माकम् वाजसातौ युद्धेप्राप्तेसतिइममस्मदीयंयज्ञम् अनूद्दिश्य तिष्ठाति तिष्ठतु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

इमंयज्ञंत्वमस्माकमिन्द्रपुरोदधत्सनिष्यसिक्रतुंनः ।
श्वघ्नीववज्रिन्त्सनयेधनानांत्वयावयमर्यआजिंजयेम ॥ ३ ॥

इमम् । यज्ञम् । त्वम् । अस्माकम् । इन्द्र । पुरः । दधत् ।
सनिष्यसि । क्रतुम् । नः । श्वघ्नीऽइव । वज्रिन् । सनये ।
धनानाम् । त्वया । वयम् । अर्यः । आजिम् । जयेम ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंनोस्मान् पुरोदधत् पुरस्कृतान्कुर्वन् अस्माकंक्रतुं क्रियमाणमिमंयज्ञम् सनिष्यसि संमजिष्यसि अपिच श्वघ्नीव मृगयुः मृगानिव हेवज्रिन्वज्रवन्निन्द्र त्वया अर्यःअरयःस्तोतारो वयंधनानांपश्वादिधनानांसनयेलाभाय आजिंशत्रुसंबन्धिनंसंग्रामंजयेम जीयास्म ॥ ३ ॥

अग्निष्टोमेमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणस्योशन्नुषुणइतिशस्त्रयाज्या, सूत्रितञ्च—उशन्नुषुणः सुमनाउपाकइतियाज्येति ।

सैषाचतुर्थी—

उशन्नुषुणःसुमनाउपाकेसोमस्यनुसुषुतस्यस्वधावः ।
पाइन्द्रप्रतिभृतस्यमध्वःसमन्धसाममदःपृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

उशन् । ऊँ इति । सु । नः । सुऽमनाः । उपाके । सोमस्य । नु ।
सुऽसुतस्य । स्वधाऽवः । पाः । इन्द्र । प्रतिऽभृतस्य ।
मध्वः । सम् । अन्धसा । ममदः । पृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

हेस्वधावः अन्नवन्निन्द्र सुमनाःशोभनमनस्कः त्वम् उपाके समीपे नोस्माकुशन्नुषु अत्यन्तंकामयमानःसन् सुषुतस्य सुष्ठुअभिषुतंप्रतिभृतस्य संभृतं मध्वः मादकंसोमस्यसो- मंनुक्षिप्रमेवपाः पिब पृष्ठ्येन पृष्ठ्यशब्देनमाध्यन्दिनसवनेउद्गातृभिरुद्गीयमानंस्तोत्रमुच्यते तत्संबन्धिना अन्धसा पीतेनसोमेन संममदः संहृष्टोभव ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वियोररप्शऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षोनपक्वःसृण्योनजेता ।
मर्योनयोषामभिमन्यमानोच्छाविवक्मिपुरुहूतमिन्द्रम् ।५।३।

वि । यः । ररप्शे । ऋषिऽभिः । नवेभिः । वृक्षः । न । पक्वः ।
सृण्यः । न । जेता । मर्यः । न । योषाम् । अभि । मन्यमानः ।
अच्छ । विवक्मि । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥ ३ ॥

पक्कः पक्कफलः वृक्षोन वृक्षइव अत्रसृणिशब्दोङ्कुशवाची तेनायुधमात्रंलक्ष्यते सृण्यः आयुधकुशलः जेतान शत्रुविजयीवीरपुरुषइव यः नवेभिर्नवैर्नूतनैर्ऋषिभिःविररप्शो विविधंस्तूयते स्तोताहंपुरुहूतंबहुभिराहूतं तमिन्द्रमच्छाभिलक्ष्यीकृत्य विवक्मि विशेषेणवच्मि स्तौमि तत्रदृष्टान्तः—अभिमन्यमानःमदीयेयंयोषिदित्यभिजानन्मर्योमर्त्यःयोषांन स्त्रीमिव तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी—

गिरिर्नयःस्वतवाँऋष्वइन्द्रःसनादेवसहसेजातउग्रः ।
आदर्तावज्रंस्थविरंनभीमउद्नेवकोशंवसुनान्यृष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इन्द्रः । सनात् । एव ।
सहसे । जातः । उग्रः । आऽदर्ता । वज्रम् । स्थविरम् । न ।
भीमः । उद्नाऽइव । कोशम् । वसुना । निऽऋष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिर्न पर्वतइव स्वतवान्स्वयंप्रवृद्धः ऋष्वोमहान् ऋष्वइतिमहन्नाम महत् व्रधः ऋष्वइतितन्नामसुपाठात् उग्रः ओजस्वी यइन्द्रः सहसेशत्रोरभिभवाय सनादेव चिरादेव जातःउत्पन्नः भीमः शत्रूणांभयङ्करः सइन्द्रः उद्नेवकोशम् उदकेनजलपात्रमिव वसुना तेजसा न्यृष्टं निर्गतं स्थविरंबृहत् वज्रंन वज्रंचनेतिचार्थे आदर्ता आदृतवानासीत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नयस्यंवर्ताजनुषान्वस्तिनराधंसआमरीतामघस्यं ।
उद्वावृषाणस्तंविषीवउग्रास्मभ्यंदद्धिपुरुहूतरायः ॥ ७ ॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः ।
आऽमरीता । मघस्य । उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उग्र ।
अस्मभ्यम् । दद्धि । पुरुऽहूत । रायः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र यस्यतव कश्चिज्जनुपाजन्मनास्वतएवनुसत्यंवर्तो वारयितानास्ति राधसः यज्ञादिकर्मणांसाधकस्यमघस्यत्वयादीयमानस्य धनस्यआमरीता कश्चिदपिनाशयितानास्ति हेतविपीवः बलवन्नुग्र तेजस्विन् हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र उद्घावृपाणः अभीष्टान्कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्वादिधनानि अस्मभ्यंस्तोतृभ्यःदद्धि देहि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ईक्षेरायःक्षयस्यचर्षणीनामुतव्रजमपवर्तासिगोनाम् ।
शिक्षानरःसमिथेषुप्रहावान्वस्वोराशिमभिनेतासिभूरिम् ॥८॥

ईक्षे । रायः । क्षयस्य । चर्षणीनाम् । उत । व्रजम् । अपऽवर्ता ।
असि । गोनाम् । शिक्षाऽनरः । समऽइथेषु । प्रहाऽवान् ।
वस्वः । राशिम् । अभिऽनेता । असि । भूरिम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं चर्पणीनां प्रजानां रायोधनस्यक्षयस्य गृहस्यच ईक्षे ईक्षसे उतापिच गोनांगवां व्रजंसमूहम् अपवर्ता अपवारकोसि निरोधकेभ्योऽसुरेभ्यःगवांमोचयिताभवसीत्यर्थः किंच हेइन्द्र शिक्षानरः शिक्षयानेताप्रजानांशासकः समिथेषु युद्धेषु प्रहावान्प्रहरणवांस्त्वंभूरिं प्रभूतं वस्वोधनस्य राशिंसमूहमभिनेतासि प्रापयिताचभवसि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

कयातच्छृण्वेशच्याशचिष्ठोययाकृणोतिमुहुकाचिदृष्वः ।
पुरुदाशुषेविचयिष्ठोअंहोथादधातिद्रविणंजरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति ।
मुहु । का । चित् । ऋष्वः । पुरु । दाशुषे । विचयिष्ठः ।
अंहः । अथ । दधाति । द्रविणम् । जरित्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठः अतिशयेनप्राज्ञः तदितिलिङ्गव्यत्ययः तत्सइन्द्रः कयाशच्या कयाप्रज्ञया शचीतिप्रज्ञानामैतत् शृण्वे श्रूयते ऋष्वोमहानिन्द्रः मुहुर्मुहुः ययाप्रज्ञयाकाचित्कानिचित् कर्माणि कृणोति करोति सइन्द्रः दाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायपुरुभूयिष्ठमंहः पापम् विचयिष्ठः अतिशयेननाशकोभवति अथापिच जरित्रेस्तोत्रेद्रविणंपश्वादिधनंदधातिददाति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

मानोंमर्धीराभंरादद्धितन्नःप्रदाशुषेदातंवेभूरियत्ते ।
नव्यैदेष्णेशस्तेअस्मिन्तंउक्थेप्रब्रंवामवयमिन्द्रस्तुवन्तंः ॥१०॥

मा । नः । मर्धीः । आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातंवे । भूरिं । यत् । ते । नव्यें । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयम् । इन्द्र । स्तुवन्तंः ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वंनोस्मान्मामर्धीर्माहिंसीः किंतु त्वम्आभर पोषकोभव हेइन्द्र तेत्वदीयं भूरि बह्वपि यद्धनं दाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायदातवे दातुंप्रभवतीतिशेषः नोस्मभ्यंतद्धनमाहृत्य दद्धि देहि हेइन्द्रत्वांस्तुवन्तोवयम् अस्मिन्नुक्थे अस्मिन्निष्केवल्याख्यशस्त्रे तेत्वदर्थं नव्ये नूतने शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातव्येहविषिनिमित्तभूतेसति प्रब्रवाम प्रकर्षेणत्वांवदाम ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नूष्टुतइंन्द्रनूगृंणानइषंजरित्रेनद्यो३ नपींपेः ।
अकांरितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यंःसदासाः ॥११॥४॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषंम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरितिंपीपेः । अकांरि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यंम् । धिया । स्याम । रथ्यंः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ ४ ॥

पूर्वैव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

आयात्विन्द्रइत्येकादशर्चमेकादशंसूक्तंवामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रम् आयात्वित्यनुक्रान्तम् । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिएतन्निविद्धानीयं सूत्रितंच—आयात्विन्द्रोवसइतिमरुत्वतीयमिति ॥

तत्रप्रथमा—

आयात्विन्द्रोवंसउपंनइहस्तुतःसंधमादंस्तुशूरंः ।
वावृधानस्तविंषीर्यस्यपूर्वीर्द्यौर्नक्षत्रमभिभूतिपुष्यांत् ॥ १ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः ।
सधऽमात् । अस्तु । शूरः । ववृधानः । तविषीः । यस्य ।
पूर्वीः । द्यौः । न । क्षत्रम् । अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥

सइन्द्रः नोस्माकमवसेरक्षणायउपायातु उपागच्छतु यइन्द्रः इहास्मिन्यज्ञेस्तुतःशूरोविक्रान्तो ववृधानःप्रवृद्धःअयमिन्द्रःसधमादस्तु अस्माभिःसहमाद्यन्भवतु यस्येन्द्रस्यतविषीः तविष्यः बलानिपूर्वीःपूर्व्योबहूनिसन्तीतिशेषः यश्चेन्द्रः द्यौर्न द्योतमानःसूर्यइव अभिभूति परकीयंबलमभिभावुकंक्षत्रं स्वकीयंबलं तेजोवापुष्यात् पुष्यतु सइन्द्रः उपायात्वितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तस्येदिहस्तवथवृष्ण्यानितुविद्युम्नस्यतुविराधसोनॄन् ।
यस्यक्रतुर्विदथ्योनसम्राट्साह्वान्तरुत्रोअभ्यस्तिकृष्टीः ॥२॥

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य ।
तुविऽराधसः । नॄन् । यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । सम्ऽराट् ।
सह्वान् । तरुत्रः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युम्नस्यबहुकीर्तेः तुविराधसः बहुधनस्य तस्येत्तस्येन्द्रस्यैव वृष्ण्यानि बलभूतान्नॄन्नेतॄन्मरुतः हेस्तोतारोयूयमिहास्मिन्यज्ञेस्तवथ स्तुत साह्वान्शत्रूनभिभावुकः तरुत्रः अस्मानापद्भ्यस्तारकः यस्येन्द्रस्यक्रतुः कर्मकृष्टीः शत्रुसंबन्धिनीःप्रजाःअभ्यस्ति अभिभवति तत्रदृष्टान्तः—विदथ्योन सम्राट्विदथार्होन यज्ञार्हःसम्राट्सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत्तस्यवृष्ण्यानीति पूर्वेणसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आयात्विन्द्रोदिवआपृथिव्यामक्षूसमुद्रादुतवापुरीषात् ।
स्वर्णरादवसेनोमरुत्वान्परावतोवासदनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् ।
उत । वा । पुरीषात् । स्वःऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् ।
पराऽवतः । वा । सदनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुद्भिःसहितइन्द्रः नोस्माकमवसेरक्षणायदिवः स्वर्गलोकादायातु आगच्छतु पृथिव्याः भूलोकाच्चमक्षुशीघ्रमायातु उतवा अथवा समुद्रादन्तरिक्षलोकाद्वायातु समुद्रइत्यन्तरिक्षनाम सगरः समुद्रः अध्वरइतितन्नामसुपाठात् अथवा पुरीषादुदकात् आयातु पुरीषमित्युदकनाम मधुपुरीषंपिप्पलमितितन्नामसुपाठात् स्वर्णरात् स्वरादित्यः नरोनेतायस्यतस्माल्लोकाद्वाआयातु परावतोवादूराद्वाआयातु ऋतस्योदकस्यसदनात्स्थानात्मेघलोकाद्वाआयातु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

स्थूरस्यरायोबृहतोयईशेतमुष्टवामविदथेष्विन्द्रम् ।
योवायुनाजयतिगोमतीषुप्रधृष्णुयानयतिवस्योअच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तम् । ऊँ इति ।
स्तवाम । विदथेषु । इन्द्रम् । यः । वायुना । जयति ।
गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

यइन्द्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतोमहतः रायोधनस्य ईशे ईष्टे विदथेषुयज्ञेषु विदथइति यज्ञनामैतत् तमु तमिन्द्रमेववयंस्तोतारःस्तवाम यइन्द्रः वायुनाप्राणरूपेण बलेन गोमतीषु सेनासुजयतिशत्रून्विजयते धृष्णुया धृष्णुः प्रगल्भः यइन्द्रः स्तोतॄन्वस्यः वसीयः श्रेष्ठंपश्वादिधनम् अच्छाभिप्रणयति प्रापयति तमेवेन्द्रंस्तवामेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उपयोनमोनमसिस्तभायन्नियर्तिवाचंजनयन्यजध्यै ।
ऋञ्जसानःपुरुवारउक्थैरेन्द्रंकृण्वीतसदनेषुहोता ॥ ५ ॥ ५ ॥

उप । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इयर्ति । वाचम् ।
जनयन् । यजध्यै । ऋञ्जसानः । पुरुऽवारः । उक्थैः । आ ।
इन्द्रम् । कृण्वीत । सदनेषु । होता ॥ ५ ॥ ५ ॥

उपस्तमायन् लोकानुपस्तम्भयन् यजध्यै यष्टुंवाचंगार्जितलक्षणांवाचं जनयन्प्रजनयन् ऋञ्जसानः प्रसाध्यमानः ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः । उक्थैःशस्त्रलक्षणैःस्तोत्रैःपुरुवारः बहुभिःसंभजनीयःयइन्द्रः नमासि नमइत्यन्ननामैतत् यजमानैर्दत्तेहविषिनमः यजमानेभ्योयज्ञादिसाधनमन्नम्इयर्तिप्रेरयति इन्द्रोहविषातृप्तःसन् वृष्टिद्वाराअन्नंप्रयच्छति तेनचान्नेनपुनर्यज्ञःप्रजायतइत्यर्थः अस्मदीयोहोतासदनेपुयज्ञगृहेपुतमिन्द्रमाकृण्वीत अभिमुखींकरोतु ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

धिषायदींधिषण्यन्तःसरण्यान्त्सदन्तोअद्रिमौशिजस्यगोहे ।
आदुरोषाःपास्त्यस्यहोतायोनोमहान्त्संवरणेषुवह्निः ॥ ६ ॥

धिषा । यदि । धिषण्यन्तः । सरण्यान् । सदन्तः । अद्रिम् ।
औशिजस्य । गोहे । आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः ।
नः । महान् । समूऽवरणेषु । वह्निः ॥ ६ ॥

धिषण्यन्तः धिषणामिन्द्रविषयांस्तुतिमिच्छन्तः औशिजस्य उशिजःकामयमानाऋत्विजः तेषांसंबन्धी औशिजोयजमानः तस्य गोहे गृहेसदन्तोनिषीदन्तोजनाः अद्रिम् आदृणातिशत्रूनित्यद्रिरिन्द्रः तमिन्द्रं धिषास्तुत्या यदि यदा सरण्यात् उपागच्छेयुः तदा सइन्द्रः आयातु नोस्माकंसंवरणेषुशत्रुसंबन्धिषुनिरोधेषुवह्निर्वोढापास्त्यस्यपस्त्येगृहेवसतायजमानेनहोता आह्वातादुरोषाःदुस्तरक्रोधःयइन्द्रः महान् प्रभूतोभवति सआयात्विति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सत्रायदींभार्वरस्यवृष्णःसिषक्तिशुष्मःस्तुवतेभराय ।
गुहायदीमौशिजस्यगोहेप्रयद्धियेप्रायसेमदाय ॥ ७ ॥

सत्रा । यत् । ईम् । भार्वरस्य । वृष्णः । सिसक्ति । शुष्मः ।
स्तुवते । भराय । गुहा । यत् । ईम् । औशिजस्य । गोहे ।
प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥

१ नि० ६. २१. ।

मार्वरस्य भर्वरोजगद्भर्ताप्रजापतिस्तस्यपुत्रोभार्वरः तस्यवृष्णः कामानांवर्षितुः इन्द्रस्यसंबन्धीईमेपः शुष्मोवलंस्तुवतेस्तोत्रंकुर्वन्तंयजमानंसिपक्ति सेवतइतियत् सत्रासत्यमेवईमेतद्बलम्औशिजस्ययजमानस्यभरायभर्तुं गुहा गुहायां गुहारूपेहृदयेप्रभवतीतियत् तत् सत्यं यजमानस्य गोहेगृहेधियेकर्मणेप्रभवतीतियत्तत्सत्यम् अयसे गमनाय कामानांप्राप्तये मदाय हर्षाय तत्र यद्बलंप्रभवतितत्सत्यम् इन्द्रस्यबलंयजमानंसर्वदापालयतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

वियद्वरांसिपर्वतस्यवृण्वेपयोभिर्जिन्वेअपांजवांसि ।
विदद्गौरस्यंगवयस्यगोहेयदीवाजायसुध्यो३वहंन्ति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृण्वे । पयःऽभिः । जिन्वे ।
अपाम् । जवांसि । विदत् । गौरस्यं । गवयस्यं ।
गोहें । यदिं । वाजाय । सुऽध्यः । वहन्ति ॥ ८ ॥

इन्द्रः पर्वतस्यमेघस्यवरांसिद्वाराणिविवृण्वे विवृतानिकृतवानितियत् अपामुदकानांजवांसि वेगान् पयोभिर्जलैः जिन्वे प्याययतीतियत् यदियदासुध्यःशोभनकर्माणोयजमानाः वाजायान्नायवहन्तिइन्द्रंप्राप्नुवन्ति तदा गोहेगृहे गौरस्य गौरमृगस्य गवयस्य गवयमृगस्यच विदत् तौद्वौपशूलभतइतियत् तत्सर्वसत्रेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ८ ॥

अभ्युदयेष्टाविन्द्रस्यप्रदातुःभद्रातेहस्तेतियाज्या सूत्रितंच–दीर्घस्तेअस्त्वङ्कुशोभद्रातेहस्तासुकृतोतपाणीइति ।

सूक्तेनवमी–

भद्रातेहस्तासुकृतोतपाणीप्रयन्तारांस्तुवतेराधइन्द्र ।
कातेनिषत्तिःकिमुनोममत्सिकिंनोदुदुहर्षसेदातवाउ ॥ ९ ॥

भद्रा । ते । हस्तां । सुऽकृता । उत । पाणी इतिं । प्रऽयन्तारा । स्तुवते ।
राधः । इन्द्र । का । ते । निऽसत्तिः । किम् । ऊँ इतिं । नो इतिं ।
ममत्सि । किम् । न । उत्ऽउदः । ऊँ इतिं । हर्षसे । दातवै । ऊँ इतिं ॥ ९ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयौ भद्रा भद्रौ कल्याणौ हस्ता हस्तौ सुकृता सुकृतौ शोभनकर्माणौ भवतः उतापिच पाणी त्वदीयौहस्तौ स्तुवतेस्तोत्रेयजमानायराधोधनंप्रयन्तारा प्रयन्तारौ प्रदातारौभवतः हेइन्द्र तेत्वदीयानिपत्तिर्निसदनंस्थितिः का त्वम् अस्मान्किमुकिमर्थंनोममत्सि नमादयसि किमुदु किमर्थमेवदातवै अस्माकंधनं दातुंनहर्षसे हृष्टोनभवसि उःपूरणः ॥ ९ ॥

ऐन्द्रस्यवार्त्रघ्नस्यपशोरेवावस्वइतिहविषोयाज्या सूत्रितंच—एवावस्वइन्द्रःसत्यःसम्राड्यद्वाव-दन्त्यविचेतनानीति ।

सैषादशमी—

एवावस्वइन्द्रःसत्यःसम्राड्हन्तावृत्रंवरिवःपूरवेकः ।
पुरुष्टुतक्रत्वानःशग्धिरायोभक्षीयतेवसोदैव्यस्य ॥ १० ॥

एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । सम्ऽराट् । हन्ता । वृत्रम् ।
वरिवः । पूरवे । करितिकः । पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि ।
रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥ १० ॥

एवैवमुक्तप्रकारेणस्तूयमानःसत्यः सत्यवान् वस्वोधनस्यसम्राड्ईश्वरः वृत्रं वृत्रनामानमसुरं हन्ता हिंसिता इन्द्रः पूरवे मनुष्याय यजमानायवरिवोधनंकः करोति ददातीत्यर्थः क्रत्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हेपुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैःस्तुतेन्द्र त्वंनोस्मभ्यंरायोधनानिशग्धि देहि ते त्वयादीयमान-स्यदैव्यस्यदेवसंबन्धिनः अवसोन्नस्य कर्मणिषष्ठी अन्नंभक्षीय अहंभजेयम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नूष्टुतइन्द्रनूगृणानइषंजरित्रेनद्योनपीपेः ।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यःसदासाः ॥ ११ ॥ ६ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न ।
पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया ।
स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ ६ ॥

पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थेमण्डलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

तृतीयेनुवाकेएकादशसूक्तानि तत्रयन्नइन्द्रइत्येकादशर्चंप्रथमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं यन्नइत्यनुक्रमणिका पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेद्वितीयमिदंसंपात-सूक्तं सूत्रितंच—एवात्वामिन्द्रयन्नइन्द्रइति ।

तत्रप्रथमा—

यन्नइन्द्रोजुजुषेयच्चवष्टितन्नोमहान्करतिशुष्म्याचित् ।
ब्रह्मस्तोमंमघवासोमंमुक्थायोअश्मानंशवसाबिभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः ।
महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् । ब्रह्म । स्तोमम् । मघऽवा ।
सोमम् । उक्था । यः । अश्मानम् । शवसा । बिभ्रत् । एति ॥ १ ॥

इन्द्रः नोस्मदीयंयद्धविर्लक्षणान्नादिकंजुजुषे सेवते यच्च हविरादिकंवष्टिकामयते महान्प्रभूतः शुष्मीबलवानिन्द्रः चिदितिचार्थे ब्रह्मचित् हविर्लक्षणपुरोडाशादिकमन्नंच स्तोमंस्तोत्रसमूहंच सोममभिषुतंसोमंच उक्था उक्थानिशस्त्राणिचेत्येवम्भूतंतद्ब्रह्मादिचतुष्टयम् आकरति आकरोतु स्वीकरोतु मघवा धनवान् अत्रअश्मशब्दोवज्रवाची अश्मानंवज्रंबिभ्रत् धारयन् शवसाबलेनयुक्तो यइन्द्रः एतिआगच्छति सइन्द्रःस्वीकरोत्वितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वृषावृषंधिंचतुरश्रिमस्यन्नुग्रोबाहुभ्यांनृतमःशचीवान् ।
श्रियेपरुष्णीमुषमाणऊर्णांयस्याःपर्वाणिसख्यायविव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषऽन्धिम् । चतुःऽअश्रिम् । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्याम् ।
नृऽतमः । शचीऽवान् । श्रिये । परुष्णीम् । उषमाणः ।
ऊर्णाम् । यस्याः । पर्वाणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वृषा कामानांवर्षिता वृषन्धिं मेघभेदनद्वारेणवर्षकुर्वन्तं चतुरश्रिंचतसृभिरश्रिभिर्धाराभिरुपेतं वज्रंबाहुभ्यामस्यन् शत्रुषुप्रक्षिपन् उग्रउद्गूर्णबलः नृतमोनेतृतमः शचीवान्कर्मवानिन्द्रः ऊर्णामाच्छा-दिकां परुष्णीं पर्ववतींनदींश्रिये आश्रयणार्थम् उषमाणः सेवमानोभवति यस्याः नद्याः पर्वाणिभि-न्नान्देशान् सख्यायसखिकर्मणेविव्ये संवृतवान् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

योदेवोदेवतमोजायमानोमहोवाजेभिर्महद्भिश्चशुष्मैः ।
दधानोवज्रंबाह्वोरुशन्तंद्यामभेनरेजयत्प्रभूम ॥ ३ ॥

यः । देवः । देवऽतमः । जायमानः । महः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शुष्मैः । दधानः । वज्रम् । बाह्वोः । उशन्तम् । द्याम् । अमेन । रेजयत् । प्र । भूम ॥ ३ ॥

देवोदीप्यमानः देवतमोदातृतमः जायमानः उत्पद्यमानः यइन्द्रः महोमहद्भिर्वाजेभिरन्नैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्चयुक्तोभवदितिशेषः सइन्द्रः बाह्वोर्हस्तयोः उशन्तंकामयमानंवज्रंदधानोधारयन् अमेनबलेनद्यांद्युलोकंचभूम भूलोकंच प्ररेजयत् प्रकम्पयतिस्म ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

विश्वारोधांसिप्रवतश्चपूर्वीर्द्यौर्ऋष्वाज्जनिमन्रेजतक्षाः ।
आमातराभरतिशुष्म्यागोर्नृवत्परिज्मन्नोनुवन्तवाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रऽवतः । च । पूर्वीः । द्यौः । ऋष्वात् । जनिमन् । रेजत । क्षाः । आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृऽवत् । परिऽज्मन् । नोनुवन्त । वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा विश्वानि रोधांसि रोधःशब्देनउन्नतप्रदेशाउच्यन्ते उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पूर्वीः पूर्व्यः बहूनि प्रवतः प्रवणानि समुद्राश्चेत्यर्थः द्यौर्द्युलोकश्च क्षाः पृथिवीच जनिमन्निन्द्रस्यजन्मनिसति ऋष्वात् महतोस्मादिन्द्रात् रेजत अरेजन्त अकम्पन्त किंच शुष्मीबलवानिन्द्रः गोर्गन्तुःसूर्यस्यमातरामातरौमातापितृभूतौद्यावापृथिव्यौच आइतिचार्थे आभरति आसमन्ताद्बिभर्ति नृवन्मनुष्याइव वाताः इन्द्रेण प्रेरितावायवश्च परिज्मन्नन्तरिक्षेनोनुवन्तः शब्दायन्ते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तातूतइन्द्रमहतोमहानिविश्वेष्वित्सवनेषुवाच्या ।
यच्छूरधृष्णोधृषतादधृष्वानहिंवज्रेणशवसाविवेषीः ॥ ५ ॥ ७ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सवनेषु । प्रवाच्या । यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिम् । वज्रेण । शवसा । अविवेषीः ॥ ५ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र महतःप्रभूतस्यतेत्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं महानि महान्तिभवन्ति कीदृशानितानि विश्वेष्वित् सर्वेष्वेवसवनेषुप्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानिप्रवाच्या प्रवाच्यानि स्तोतृभिःप्रकर्षेणवक्तुंयोग्यानिस्तुत्यानीतियत् हेधृष्णो प्रगल्भ हेशूर विक्रान्तेन्द्र दधृष्वान् पालकत्वेनलोकान्धारयन् शवसाबलेनयुक्तस्त्वंधृषताधर्षकेणवज्रेण अहिं वृत्रमसुरम् अविवेषीः अवधीरितियत् एतदादीनिकर्माणिमहान्तीतिपूर्वेणसंबन्धः । अत्र अविवेषीरितिवधकर्मा ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी–

तातूतेसत्यातुविनृम्णविश्वाप्रधेनवःसिस्रतेवृष्णऊध्नः ।
अधाहत्वद्वृषमणोभियानाःप्रसिन्धवोजवसाचक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्रते । वृष्णः । ऊध्नः । अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिन्धवः । जवसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

हेतुविनृम्ण अधिकबलेन्द्र तेत्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं सत्या सत्यानिभवन्ति हेइन्द्र वृष्णःकामानांवर्षितुस्त्वत्तोभयात् धेनवोगावः ऊध्नः स्वकीयादापीनात्प्रसिस्रते प्रकर्षेणक्षीरंक्षरन्ति अधापिच हेवृषमनः कामानांवर्षणपरमनस्केन्द्र सिन्धवो नद्यः त्वत्त्वत्तोभियानाः बिभ्यत्यःसत्यः जवसावेगेनप्रचक्रमन्तह प्रकर्षेणगच्छन्तिखलु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अत्राहतेहरिवस्ताउदेवीरवोभिरिन्द्रस्तवन्तस्वसारः ।
यत्सीमनुप्रमुचोबद्बधानादीर्घामनुप्रसितिंस्यन्दयध्यै ॥ ७ ॥

अत्रं । अहं । ते । हरिऽवः । ताः । ऊँ इति । देवीः । अवःऽभिः ।
इन्द्र । स्तवन्त । स्वसारः । यत् । सीम् । अनु । प्र । मुचः ।
बद्धधानाः । दीर्घाम् । अनु । प्रऽसितिम् । स्यन्दयध्यै ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वं यद्यदाबद्धधानाः वृत्रेणवध्यमानाः सीमनु एनानदीरुद्दिश्य दीर्घामत्यधिकां प्रसितिं बन्धनम् अनुस्यन्दयध्यै यथाकामंस्यन्दितुंप्रमुचः प्रकर्षेणामोचयः हेहरिवः हरिवन्निन्द्र अत्राह अत्रैवमोचनवेलायां ताउ ताःप्रसिद्धाएव देवीःदेव्यः द्योतमानाः स्वसारोनद्यः अत्रस्वसृशब्दोनदीवाची अवोभिस्त्वत्कृतैरक्षणैः तेत्वांस्तवन्त स्तावयन्ति नदीपूराणादिभिःकर्मभिः जनाइन्द्रंस्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

पिपीळेअंशुर्मद्योनसिन्धुरात्वाशमीशशमानस्यशक्तिः ।
अस्मद्र्यक्शुशुचानस्ययम्याआशुर्नरश्मिंतुव्योजसंगोः ॥८॥

पिपीळे । अंशुः । मद्यः । न । सिन्धुः । आ । त्वा । शमीं ।
शशमानस्य । शक्तिः । अस्मद्र्यक् । शुशुचानस्य । यम्याः ।
आशुः । न । रश्मिम् । तुविऽओजसम् । गोः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र मद्योमादयिता अंशुः सोमः पिपीळेऽपीड्यत अभ्यसूयतइत्यर्थः नेतिसंप्रत्यर्थे नइदानींसिन्धुःस्यन्दमानः सोमः त्वा त्वाम् आयम्याः आयच्छतु शुशुचानस्यदीप्यमानस्यशशमानस्यस्तुवतः संबन्धि अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखं शमी शमनं शक्तिः स्तुतिकर्मच आयच्छतु तत्रदृष्टान्तः–आशुःशीघ्रगामीयन्तागोर्गन्तुःअश्वस्यतुव्योजसं बहुबलंदृढमित्यर्थः रश्मिन अश्वबन्धनरज्जुमिव तद्वत् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अस्मेवर्षिष्ठाकृणुहिज्येष्ठानृम्णानिसत्रासहुरेसहांसि ।
अस्मभ्यंवृत्रासुहनानिरन्धिजहिवधर्वनुषोमर्त्यस्य ॥ ९ ॥

अस्मे इति । वर्षिष्ठा । कृणुहि । ज्येष्ठा । नृम्णानि । सत्रा ।
सहुरे । सहांसि । अस्मभ्यम् । वृत्रा । सुऽहनानि । रन्धि । जहि ।
वधः । वनुषः । मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

हेसहुरे सहनशीलेन्द्र त्वंसत्रा सर्वदा सहांसि शत्रूनभिभावुकानिवर्षिष्ठा वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठा ज्येष्ठानि प्रशस्तानिनृम्णानिबलानि अस्मे अस्मभ्यं कृणुहि कुरु हेइन्द्र त्वम् अस्मभ्यंसुहनानि शोभनवधानि वृत्रा वृत्राणि शत्रून्रन्धि रन्धय वशंनय किंच वनुषोहिंसकस्यमर्त्यस्यमरणशीलस्यशत्रोःसंबन्धिवधःहननसाधनमायुधं जहि नाशय ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अस्माकमित्सुशृणुहित्वमिन्द्रास्मभ्यंचित्राँउपमाहिवाजान् ।
अस्मभ्यंविश्वाइषणःपुरन्धीरस्माकंसुमघवन्बोधिगोदाः ॥१०॥

अस्माकम् । इत् । सु । शृणुहि । त्वम् । इन्द्र । अस्मभ्यम् । चित्रान् ।
उप । माहि । वाजान् । अस्मभ्यम् । विश्वाः । इषणः । पुरम्ऽधीः ।
अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वम् अस्माकमित् अस्मदीयाएवस्तुतीः सु सुष्ठु शृणुहि तथा हेइन्द्र त्वम् चित्रान् चायनीयानिवाजानन्नानि अस्मभ्यम् उपमाहि देहि किंच अस्मभ्यम् विश्वाःसर्वाःपुरन्धीर्बुद्धीः इषणः प्रेरय अपिच हेमघवन् धनवन्निन्द्र अस्माकं गोदाः गवांदाता सु सुष्ठु बोधि भव ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नूष्टुतइंन्द्रनूगृणानइषंजरित्रेनद्योऽतपीपेः ।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यःसदासाः ॥११॥८॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न ।
पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया ।
स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ ८ ॥

पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

कथामहामित्येकादशर्चंद्वितीयंसूक्तम् वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रम् ऋतस्यहीत्याद्यास्तिस्रः पक्षेऋतदेवताकावा तथाचानुक्रान्तं—कथोपान्त्यास्तिस्रऋतदेवोवेति । आभिप्लविकेहनिदशरात्रे

प्रथमेहनिमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणशस्त्रे अहीनसूक्तस्यस्थानेइदंतृतीयंसंपातसूक्तम् सूत्रितंचकथा-महामिन्द्रःपूर्भिदयएकइदिति । महाव्रतेनिष्केवल्येएतत्तथैवपञ्चमारण्यकेशौनकेनसूत्रितं—कथामहा-मवृधत्कस्यहोतुरितिसंपातइति ।

तत्रप्रथमा—

कथामहामवृधत्कस्यहोतुर्यज्ञंजुषाणोअभिसोममूधः ।
पिबन्नुशानोजुषमाणोअन्धोववक्षऋष्वःशुचतेधनाय ॥ १ ॥

कथा । महाम् । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञम् । जुषाणः ।
अभि । सोमम् । ऊधः । पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अन्धः ।
ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

महां महान्तं गुणैःप्रवृद्धमिन्द्रं कथा कथंकेनप्रकारेण अवृधत् वर्धयेत् अस्मत्प्रेरितास्तु-तिरितिशेषः तस्यमहिम्नोतिमहत्त्वादितिभावः सएवेन्द्रः होतुः होमनिष्पादकस्यकस्ययजमान-स्ययज्ञंयागंजुषाणः प्रीयमाणःसन् अभिगच्छेदितिशेषः उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः किंच ऊधः उद्धतमतिप्रवृद्धं सोममन्धः सोमलक्षणमन्नंपिबन्नास्वादयन् उशानस्तदेवान्नंकामय-मानः जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्वोमहानिन्द्रः शुचतेप्रदीप्तायधनायहिरण्यादिलक्षणाय उक्तलक्षणंधनंकस्मैयजमानायदातुंववक्षेवहति पीतमेवान्नंजठरेधारयति अनेनवाक्यद्वयेनेन्द्रस्या-चिन्त्यचरितत्वंख्यापितंभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कोअस्यवीरःसधमादमापसमानंशसुमतिभिःकोअस्य ।
कदस्यचित्रंचिकितेकदूतीवृधेभुवच्छशमानस्ययज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधऽमादम् । आप । सम् । आनंश ।
सुमतिऽभिः । कः । अस्य । कत् । अस्य । चित्रम् । चिकिते ।
कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शशमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्यसंबन्धिनंसधमादम् सहमाद्यन्तेअस्मिन्नितिसधमादःसंग्रामः तं सहसोमपानं वा वीरः स्तोत्राणाममित्राणांवावारयिताकःपुमानाप प्राप्नोति कश्चेन्द्रस्यसुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः समानंश संगच्छते कत्कदावास्येन्द्रस्यचित्रंचायनीयंधनंचिकिते प्रज्ञायते तत्प्रदानसमयंनकोपिजानातीत्यर्थः कत्कदावा शशमानस्यस्तुवतः यज्योर्यष्टुर्यजमानस्यवृधेवर्धनाय ऊती ऊत्यारक्षया भुवत् भवेत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कथाशृणोतिहूयमानमिन्द्रःकथाशृण्वन्नवसामस्यवेद ।
काअस्यपूर्वीरुपमातयोहकथैनमाहुः पपुरिंजरित्रे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हूयमानम् । इन्द्रः । कथा । शृण्वन् ।
अवसाम् । अस्य । वेद । काः । अस्य । पूर्वीः । उपऽमातयः ।
ह । कथा । एनम् । आहुः । पपुरिम् । जरित्रे ॥ ३ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः हूयमानम् आह्वयन्तं स्तोतारं कथा कथंशृणोति स्तोत्राणिशृण्वन् अस्यस्तोतुःसंबन्धीनि अवसांरक्षणानिकथा कथंच वेद वेत्ति पूर्वीःपुरातनानिअस्येन्द्रस्यसंबन्धीनि उपमातयोदानानि काहकानि सन्तीतिशेषः तानिदानानि जरित्रे स्तोतुः संबन्धिनां कामानांपपुरिं पूरयितारमेनमिन्द्रंकथाकथंचाहुः वदन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कथासबाधःशशमानोअस्यनशदभिद्रविणंदीध्यानः ।
देवोभुवन्नवेदामऋतानांनमोजगृभ्वाँअभियज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सऽबाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि ।
द्रविणम् । दीध्यानः । देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानाम् ।
नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

सबाधः सपत्नानांपीडासहितः शशमानः इन्द्रविषयांस्तुतिंकुर्वन् दीध्यानः कर्मभिर्दीप्यमानोयजमानः अस्येन्द्रस्यसंबन्धि द्रविणं धनादिकं कथा [illegible] अभिप्राप्नोति

नमः हविर्लक्षणमन्नंजगृभ्वान्गृहीतवानिन्द्रः यद्यदाभिजुजोषत् मामभिसेवेत तदादेवोदीप्यमानइन्द्रः मेमदीयानामृतानांस्तोत्राणांनवेदाः अतिशयेनज्ञातासुवत् भवेत् अत्रनिपातस्थोनकारोतिशयवाची ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

कथाकदस्याउषसोव्युष्टौदेवोमर्तस्यसख्यंजुजोष ।
कथाकदस्यसख्यंसखिभ्योयेअस्मिन्कामंसुयुजंततस्रे ।५।९।

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यम् । जुजोष । कथा । कत् । अस्य । सख्यम् । सखिऽभ्यः । ये । अस्मिन् । कामम् । सुऽयुजम् । ततस्रे ॥ ५ ॥ ९ ॥

देवोद्योतमानइन्द्रः अस्याउषसोव्युष्टौप्रभातेमर्तस्यमनुष्यस्यस्तोतुः संबन्धिसख्यंसखिकर्मकथाकथंकेनप्रकारेणकत्कदाजुजोष सेवेत येस्तोतारः अस्मिन्निन्द्रेसुयुजं सुष्ठुप्रयुज्यमानं कामंकमनीयंहविःस्तोत्रंच ततस्रे वितेनिरे अस्येन्द्रस्यसख्यं सखिकर्मसखिभ्यःस्तोतृभ्यःकथा कथं कत्कदाभवेदितिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

किमादमत्रंसख्यंसखिभ्यःकदानुतेभ्रात्रंप्रब्रवाम ।
श्रियेसुदृशोवपुरस्यसर्गाःस्वर्णचित्रतममिषआगोः ॥ ६ ॥

किम् । आत् । अमत्रम् । सख्यम् । सखिऽभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रम् । प्र । ब्रवाम । श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमम् । इषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र वयं यजमानाः तेत्वदीयम् अमत्रं शत्रूनभिभावुकंसख्यं सखिकर्म सखिभ्यःस्तोतृभ्यः किमात् किंस्वित् प्रब्रवाम प्रकर्षेणवदेम तेत्वदीयंभ्रात्रं भ्रातृकर्मच कदानु कदाखलु प्रब्रवाम सुदृशः शोभनदर्शनस्यास्येन्द्रस्यसंबन्धिनः सर्गाः उद्योगाः श्रिये सर्वेषांस्तोतृणांश्रेयसे भवन्तीतिशेषः स्वर्ण सूर्योयथादर्शनीयतमः तथागोर्गन्तुरिन्द्रस्यचित्रतमंदर्शनीयतमं वपुः शरीरम् इषे आसमन्तात्सर्वैरिष्यते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

द्रुहंजिघांसन्ध्वरसमनिन्द्रान्तेतिक्तेतिग्मातुजसेअनीका ॥
ऋणाचिद्यत्रऋणयानउग्रोदूरेअज्ञाताउषसोबवाधे ॥ ७ ॥

द्रुहम् । जिघांसन् । ध्वरसम् । अनिन्द्राम् । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका । ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उग्रः । दूरे । अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रः द्रुहं द्रोहंकुर्वतीं ध्वरसं हिंसिकाम् अनिन्द्रामिन्द्रमजानतींराक्षसींजिघांसन् हन्तुमिच्छन् तिग्मा तिग्मानि पूर्वमेवतीक्ष्णानि अनीका अनीकान्यायुधानि तुजसे तद्वधाय तेतिक्ते अत्यर्थंतीक्ष्णीकरोति यत्रयासूषःसु तदुपलक्षितेष्वहःसु ऋणाचित् ऋणान्यपि नोस्मान्बाधन्तइतिशेषः ताउषसश्च उग्रउद्गूर्णबलः ऋणयाः ऋणस्यहन्तेन्द्रः यातिर्वधकर्मा दूरेअज्ञाताः अननुभूताःसतीर्बबाधेअपीडयत् ॥ ७ ॥

ऋतपेयनाम्न्येकाहेमरुत्वतीयनिष्केवल्यशस्त्रयोर्निविद्धानात्पुरस्तात्ऋतस्यहीत्येतदादिकेद्वेऋचौक्रमेणशंसनीये सूत्रितंच–ऋतस्यहिशुरुधःसन्तिपूर्वीरितिसूक्तमुखीयेइति ।

सूक्तेष्टमी–

ऋतस्यहिशुरुधःसन्तिपूर्वीऋतस्यधीतिर्वृजिनानिहन्ति ।
ऋतस्यश्लोकोबधिरातर्दकर्णाबुधानःशुचमानआयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति । ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देनेन्द्रोवादित्योवासत्यंवायज्ञोवाउच्यते ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिन्यःपूर्वीः बह्वयःशुरुधः आपः सन्तिहि भवन्तिखलु ऋतस्य ऋतदेवस्यसंबन्धिनीधीतिःप्रज्ञा तद्विषयास्तुतिर्वा वृजिनानिवर्जनीयानिपापानि हन्ति हिनस्ति ऋतस्य ऋतदेवस्यसंबन्धीश्लोकः स्तुतिरूपावाक् आयोर्गन्तुर्मनुष्यस्यसंबन्धिनौ बधिरा बधिरौ कर्णा कर्णौ ततर्द तृणत्ति कीदृशः श्लोकःबुधानोबुध्यमानः शुचमानोदीप्यमानः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ऋतस्यंदृळ्हाधरुणांनिसन्तिपुरूणिंचन्द्रावपुंषेवपूंषि ॥
ऋतेनंदीर्घमिंषणन्तपृक्षंऋतेनगावंऋतमाविंवेशुः ॥ ९ ॥

ऋतस्यं । दृळ्हा । धरुणांनि । सन्ति । पुरूणि । चन्द्रा । वपुंषे । वपूंषि । ऋतेनं । दीर्घम् । इषणन्त । पृक्षंः । ऋतेनं । गावंः । ऋतम् । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

वपुषेवपुष्मतः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ऋतस्य ऋतदेवस्यसंबन्धीनिदृळ्हा दृढानि धरुणानि धारकाणि पुरूणि बहूनि चन्द्रा चन्द्राणिआह्लादकानि वपूंषि रूपाणि सन्ति भवन्ति ऋतेनऋतदेवेन दीर्घमत्याधिकं पृक्षः अन्नम् इषणन्त स्तोतारइच्छन्ति ऋतेनऋतदेवेनगावोधेनवःऋतंयज्ञंदक्षिणात्वेनआविवेशुः प्रविशन्ति यद्वा गावोरश्मयः ऋतमुदकमाविवेशुः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

ऋतंयेमानऋतमिद्वंनोत्यृतस्यशुष्मंस्तुरयाउंगव्युः ।
ऋतायंपृथ्वीबंहुलेगंभीरेऋतायंधेनूपंरमेदुंहाते ॥ १० ॥

ऋतम् । येमानः । ऋतम् । इत् । वनोति । ऋतस्यं । शुष्मंः । तुरया । ऊँ इतिं । गव्युः । ऋतायं । पृथ्वी इतिं । बहुले इतिं । गभीरे इतिं । ऋतायं । धेनू इतिं । परमे इतिं । दुहाते इतिं ॥ १० ॥

ऋतं ऋतदेवं येमानोनियच्छन्स्तुतिभिर्वशीकुर्वन्स्तोताऋतमित् ऋतदेवमेववनोति संभजते ऋतस्य ऋतदेवस्यसंबन्धिशुष्मोबलंतुरयाः तूर्णःगव्युः उइतिचार्थे जलकामश्चभवति बहुलेविस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे पृथ्वी द्यावापृथिव्यौ ऋताय ऋतदेवायभवतः धेनूप्रीणयित्र्यौ परमेउत्कृष्टे द्यावापृथिव्यौ ऋतायऋतदेवायैवदुहाते दोहनंकुर्वाते ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नूष्टुतइंन्द्रनूगृंणानइषंजरित्रेनद्योऽनपींपेः ।
अकांरितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यंःसदासाः ॥ ११ ॥ १० ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ १० ॥

पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

कासुष्टुतिरित्येकादशर्चंतृतीयंसूक्तंवामदेवस्यार्षमैन्द्रं दशमीअनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रमणिका—कासुष्टुतिरुपान्त्यानुष्टुबिति । विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

कासुष्टुतिःशवसःसूनुमिन्द्रमर्वाचीनंराधसआववर्तत् ।
ददिर्हिवीरोगृणतेवसूनिसगोपतिर्निष्षिधांनोजनासः ॥ १ ॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सूनुम् । इन्द्रम् । अर्वाचीनम् । राधसे । आ । ववर्तत् । ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः । निःऽसिधाम् । नः । जनासः ॥ १ ॥

का कीदृशी सुष्टुतिः सुष्ठुस्तुतिः शवसः सूनुं बलस्यपुत्रम् अतिबलिनमित्यर्थः अर्वाचीनम् अस्मदभिमुखमिन्द्रं परमैश्वर्ययुक्तं राधसे धनाय अस्मभ्यंधनंदातुम् आववर्तत् आवर्तयेत् हेजनासोजना यजमानाः वीरोविक्रान्तः गोपतिः पश्वादिधनस्यपालकः सइन्द्रः निष्षिधांनिष्षेद्धॄणांशत्रूणांसंबन्धीनिवसूनिधनानि गृणते गृणद्भ्यः स्तोतृभ्यः नोस्मभ्यंददिर्हि दाता खलुभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सवृत्रहत्येहव्यःसईड्यःससुष्टुतइन्द्रःसत्यराधाः ।
सयामन्नामघवामर्त्यायब्रह्मण्यतेसुष्वयेवरिवोधात् ॥ २ ॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । ईड्यः । सः । सुऽस्तुतः । इन्द्रः । सत्यऽराधाः । सः । यामन् । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुस्वये । वरिवः । धात् ॥ २ ॥

सइन्द्रः वृत्रहत्ये वृत्राणांशत्रूणांहत्ये हननेनिमित्तभूतेसाति यामन् युद्धे हव्यः आ-ह्वातव्योभवति सइन्द्रईड्यःस्तुत्योभवति सइन्द्रः सुष्टुतःसन् सत्यराधाः यजमानेभ्योदा-तुंसत्यधनोभवति मघवाधनवान्सइन्द्रः ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोमंसुन्वते मर्त्याय मनुष्याययजमानायवरिवोधनं वरिवइतिधननामैतत् आधात् आसमन्ताद्ददाति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तमिन्नरोविह्वयन्तेसमीकेरिरिक्वांसस्तन्वःकृण्वतत्राम् ।
मिथोयत्त्यागमुभयासोअग्मन्नरस्तोकस्यतनयस्यसातौ ॥३॥

तम् । इत् । नरः । वि । ह्वयन्ते । सम्ऽईके । रिरिक्वांसः । तन्वः ।
कृण्वत । त्राम् । मिथः । यत् । त्यागम् । उभयासः । अग्मन् ।
नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥

नरोनेतारोमनुष्याःसमीकेयुद्धेतमित्तमेवेन्द्रंविह्वयन्ते विविधमाह्वानंकुर्वते तन्वः स्व-कीयानिशरीराणि रिरिक्वांसः तपसारेचयन्तोयजमानाः तमेवेन्द्रं त्रां त्रातारंकृण्वत कृण्वते कुर्वते यद्यदामिथः परस्परंसंगताः उभयासः उभयेयजमानाः स्तोतारश्च त्यागंत्यागकर्तारं दातारमिन्द्रमग्मन्नुपगच्छन्ति तदानरः उभयविधामनुष्याः तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्यच सातौ लाभेनिमित्तभूतेसति तमेवेन्द्रंत्रातारंकुर्वन्तीतिसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

क्रतूयन्तिक्षितयोयोगउग्राशुषाणासोमिथोअर्णसातौ ।
संयद्विशोववृत्रन्तयुध्माआदिन्नेमइन्द्रयन्तेअभीके ॥ ४ ॥

क्रतुऽयन्ति । क्षितयः । योगे । उग्र । आशुषाणासः । मिथः ।
अर्णऽसातौ । सम् । यत् । विशः । अववृत्रन्त । युध्माः । आत् ।
इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥ ४ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र आशुषाणासोव्याप्नुवन्तः क्षितयोमनुष्याः क्षितयइतिमनुष्यनामैतत् अर्णसातौ सस्यादिफलसिद्ध्यर्थमुदकलाभेनिमित्तेसति मिथःपरस्परंयोगेसंबन्धेसति क्रतूयन्ति

क्रतूनिकर्माणिइच्छन्ति यद्यदायुध्माः योधयिभ्योविशःप्रजाः अभीकेयुद्धे अभीकइतिसंग्राम-नामैतत् समववृत्रन्त संवर्तन्ते परस्परंसंगच्छन्ते आदित्तदानीमेव नेमे केचनभाग्यवन्तोयोधाः इन्द्रयन्ते युद्धेइन्द्रमिच्छन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

आदिद्धनेमइन्द्रियंयजन्तआदित्पक्तिःपुरोळाशंरिरिच्यात् ।
आदित्सोमोविपपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोपवृषभंयजध्यै ॥५।११॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियम् । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः ।
पुरोळाशम् । रिरिच्यात् । आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् ।
असुस्वीन् । आत् । इत् । जुजोष । वृषभम् । यजध्यै ॥ ५ ॥ ११ ॥

आदित्तदानीमेवयुद्धकालेनेमे अन्ये योधाः इन्द्रियंबलवन्तमिन्द्रंयजन्तेह पूजयन्ति खलु कश्चिदादिदनन्तरमेव पुरोळाशंपिष्टरूपंहविः पक्तिः पचन् रिरिच्यात् इन्द्रायदद्यात् आदिदनन्तरमेवसोमःअभिषुतसोमोयजमानः असुष्वीन् अनभिषुतसोमान्यजमानान्विपपृच्यात्धनैःपृथक्कुर्यात् आदिदनन्तरमेव कश्चिद्वृषभं कामानांवर्षितारमिन्द्रंयजध्यै यष्टुंजुजोष सेवते ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी–

कृणोत्यस्मैवरिवोयइत्थेन्द्रायसोममुशतेसुनोति ।
सध्रीचीनेनमनसाविवेनन्तमित्सखायंकृणुतेसमत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्था । इन्द्राय । सोमम् । उशते ।
सुनोति । सध्रीचीनेन । मनसा । अविऽवेनम् । तम् । इत् ।
सखायम् । कृणुते । समत्ऽसु ॥ ६ ॥

योयजमानः सोमम् उशते कामयमानाय इत्था अमुत्रस्वर्गलोकेस्थितायेन्द्राय सुनोति अभिषवंकरोति इन्द्रोऽप्यस्मैयजमानायवरिवोधनंकृणोति करोति सध्रीचीनेनसंगतेनमनसाप्र-

वर्णेनचित्तेन अविवेनन् वेनतिः कान्तिकर्मा विवेनोधिगतेच्छः तदन्यः अविवेनः आत्मानंकामयमानंतमित्तमेव सुन्वन्तंयजमानंसखायंमित्रं समत्सु संग्रामेषुइन्द्रः कृणुते करोति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यइन्द्रायसुनवत्सोमम॒द्यपचात्प॒क्तीरु॒तभृ॒ज्जातिधा॒नाः ।
प्रतिमना॒योरु॒चथा॑नि॒हर्य॒न्तस्मिन्दधद्वृष॑णं॒शुष्म॒मिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमम् । अ॒द्य । पचात् । प॒क्तीः । उ॒त ।
भृज्जाति । धा॒नाः । प्रति । म॒ना॒योः । उ॒चथा॑नि । हर्य॑न् । तस्मिन् ।
द॒ध॒त् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्रः ॥ ७ ॥

अद्यास्मिन्दिवसेयोयजमानः इन्द्राय परमैश्वर्ययुक्ताय देवाय सोमं सोमलक्षणम् अन्नं सुनवत्सुनुयात् अभिषवंकुर्यात् तथा यःपक्तीः पक्तव्यांश्चरुपुरोडाशादीन्पचात्पचेत् पचनंकुर्यात् उतअपिच यः धानाः भर्जनयोग्यान्यवान् अत्रभृष्टयववाचीधानाशब्दः तद्योग्यंयवमात्रंलक्षयति भृज्जातिभृज्जेत् भर्जनंकुर्यात् इन्द्रःमनायोः स्तुतिमिच्छतोयजमानस्य उचथानि स्तोत्राणि प्रतिहर्यन् प्रतिकामयमानःसन् तस्मिन्यजमाने वृषणं कामानांवर्षणसमर्थं शुष्मंवलं दधद्धारयति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

य॒दा॒सं॒म॒र्यं॑व्यचे॒द्दृघा॑वा॒दी॒र्घंय॒दा॒जिम॒भ्यख्य॑द॒र्यः ।
अचि॑क्रद॒द्वृष॑णं॒पत्न्य॒च्छा॒दु॒रो॒णआ॒निशि॑तं॒सोम॒सुद्भिः॑ ॥ ८ ॥

य॒दा । स॒म्ऽम॒र्यम् । वि । अचे॑त् । ऋघा॑वा । दी॒र्घम् । यत् ।
आ॒जिम् । अ॒भि । अख्य॑त् । अ॒र्यः । अचि॑क्रदत् । वृष॑णम् ।
पत्नी॑ । अच्छ॑ । दु॒रो॒णे । आ । निऽशि॑तम् । सो॒म॒सु॒त्ऽभिः॑ ॥ ८ ॥

यदा ऋघावा शत्रूणांहिंसकइन्द्रः समर्यं सहमर्तव्यंशत्रुं व्यचेत् व्यज्ञासीत् विशेषेणजानीयात् यदाअर्यःस्वामी इन्द्रः दीर्घम् अत्यधिकमाजिंसंग्राममभ्यख्यत् अभिपश्येत् तदा तस्येन्द्रस्य पत्नी दुरोणे यज्ञगृहे सोमसुद्भिः सोमंसुन्वद्भिः ऋत्विग्भिर्निशितंतीक्ष्णीकृतंसोमपानेनोत्साहवन्तमित्यर्थः वृषणंकामानांवर्षितारम् इन्द्रमच्छाभिलक्ष्यआचिक्रदत् आक्रन्दत्याह्वयते ॥ ८ ॥

अथनवमी–

भूयसावस्नमचरत्कनीयोविक्रीतोअकानिषंपुनर्यन् ।
सभूयसाकनीयोनारिरेचीद्दीनादक्षाविदुहन्तिप्रवाणम् ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्नम् । अचरत् । कनीयः । अविऽक्रीतः । अकानिषम् । पुनः । यन् । सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणम् ॥ ९ ॥

अत्र ऋग्द्वयेसंप्रदायविद्भिःपूर्वाचार्यैःकेचित्श्लोकाःपठ्यन्तेतएवलिख्यन्ते–अल्पंयःप्रतिगृह्णातिमूल्यंपण्येनभूयसा ॥ सक्रेतारंपुनर्गच्छन्नविक्रीतस्त्वयंमया ॥ १ ॥ इतिब्रुवन्कामयतेपुनर्मूल्यस्यपूरणम् ॥ सविक्रेतापुनर्मूल्यंभूयसानप्रपूरयेत् ॥ २ ॥ हीनंनलभतेवस्नंयदाविक्रीतवान्पुरा ॥ यथासमयमेवस्यात्तयोर्नपुनरन्यथा ॥ ३ ॥ अयंविक्रयएवेतिसमयश्चेत्कृतोभवेत् ॥ अथमूल्यार्थमेतस्याद्विचार्यैवतुनिर्णयः ॥ ४ ॥ इत्येवंसमयोकारितदामूल्यंप्रपूर्यते ॥ तस्माद्दादौमयाकार्यःसमयोत्रेतिचिन्तयन् ॥ ५ ॥ वामदेवोवशीकृत्यशक्रंस्तोत्रेणभूयसा ॥ विक्रीणन्समयंचक्रेइन्द्रंकइममित्यृचि ॥ ६ ॥ अतश्चद्व्यृचएकार्थोभूयसावस्नमित्ययमिति ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते–कश्चिद्भूयसाभूम्नापण्येनद्रव्येणकनीयोल्पतरंवस्नंवसुमूल्यंधनम्अचरत्प्राप्नोति पुनर्यन् क्रेतारंपुनर्गच्छन् सविक्रेता अयमर्थोमयाऽविक्रीतइतिब्रुवन्नकानिषंमूल्यपूर्तिंकामयते व्यत्ययेनोत्तमपुरुषः सविक्रेता भूयसाधनेनकनीयोल्पतरंमूल्यंनारिरेचीत् क्रेतुःसकाशान्नारिक्तीकरोति नलभतइत्यर्थः दीनाअसमर्थाः दक्षाः समर्थाश्च वाणंवचनं विप्रदुहन्ति यथोक्तंक्रयकाले तथैवलभन्ते ॥ ९ ॥

अथदशमी–

कइमंदशभिर्ममेन्द्रंक्रीणातिधेनुभिः ।
यदावृत्राणिजङ्घनदथैनंमेपुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमम् । दशऽभिः । मम । इन्द्रम् । क्रीणाति । धेनुऽभिः । यदा । वृत्राणि । जङ्घनत् । अथ । एनम् । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयम् इमं स्वभूतमिन्द्रंधेनुभिःप्रीणयित्रीभिर्दशाभिर्दशसंख्याकाभिः कः क्रीणाति क्रयंकरोति तदानीं हेक्रेतारोयुष्माकंमध्येएवमापिसमयःक्रियते यदायमिन्द्रः वृत्राणि त्वदीयान्शत्रून् जङ्घनतहन्यात् अथानन्तरमेवएनमिन्द्रंमेमह्यंपुनर्ददत् पुनर्दद्यात् ॥ १० ॥

अथैकादशी–

नूष्टुतइंन्द्रनूगृंणानइषंजरित्रेनद्यो३ंनपींपेः ।
अकारितेहरिवोब्रह्मनव्यंधियास्यामरथ्यःसदासाः ॥११॥१२॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरितिपीपेः । अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् ।
धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

कोअद्येत्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तंवामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तं–कोअद्याष्टाविति । दशरात्रेचतुर्थेहंनिमाध्यन्दिनेसवनेस्तोमवृद्धौमैत्रावरुणशस्त्रेआरम्भणीयायाउपरिष्टादिदंसूक्तमावपनीयं सूत्रितंच–स्तोमेवर्धमानेकोअद्यनर्यइति ।

तत्रप्रथमा–

कोअद्यनर्योंदेवकांमउशन्निन्द्रंस्यसख्यंजुंजोष ।
कोवामहेवंसेपार्यांयसमिंद्धेअग्नौसुतसोंमईट्टे ॥ १ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इन्द्रस्य । सख्यम् ।
जुजोष । कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । सम्ऽइद्धे ।
अग्नौ । सुतऽसोमः । ईट्टे ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्दिवसे कोनर्योमनुष्यहितः देवकामोदेवानिच्छन् उशन्कामयमानइन्द्रस्यसख्यं सखित्वंजुजोषसेवते किंच सुतसोमः अभिषुतसोमः कोवायजमानः अग्नौसमिद्धेप्रज्वलिते सति महे महते प्रवृद्धाय पार्याय पारमर्हतेअवसेतर्पणाय ईट्टे इन्द्रंस्तौति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

कोनांनामवर्चसासोम्यायमनायुर्वाभवतिवस्तंउस्राः ।
कइन्द्रस्ययुज्यंकःसखित्वंकोभ्रात्रंवष्टिकवयेकऊती ॥ २ ॥

कः । ननाम । वर्चसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति ।
वस्ते । उस्राः । कः । इन्द्रस्य । युज्यम् । कः । सखिऽत्वम् ।
कः । भ्रात्रम् । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥ २ ॥

कोयजमानः वचसा वाग्रूपयास्तुत्या सोम्याय सोमार्हायेन्द्राय ननाम नमति प्रह्वीभवति कोवाइन्द्रायमनायुर्भवति स्तुतिकामोस्ति कःउस्राः इन्द्रेणदत्तागाः वस्तेआच्छादयति धारयतीत्यर्थः कइन्द्रस्ययुज्यंसाहाय्यंसखित्वंमित्रत्वं भ्रात्रं भ्रातृत्वंच वष्टिइच्छति कवयेक्रान्तदर्शिनेइन्द्राय ऊतीऊतये तर्पणायकोभवतीतिशेषः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

कोदेवानामवोअद्यावृणीतेकआदित्याँअदितिंज्योतिरीट्टे ।
कस्याश्विनाविन्द्रोअग्निःसुतस्यांशोःपिबन्तिमनसाविवेनम् ॥ ३ ॥

कः । देवानाम् । अवः । अद्य । वृणीते । कः । आदित्यान् ।
अदितिम् । ज्योतिः । ईट्टे । कस्य । अश्विनौ । इन्द्रः । अग्निः ।
सुतस्य । अंशोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनम् ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिने कोयजमानः देवानांद्योतमानानामिन्द्रादीनाम्अवोरक्षणं वृणीते प्रार्थयते कआदित्यान्देवानदितिंदेवमातरंच ज्योतिरुदकंचईट्टे याचते अश्विनौ अश्विदेवौ इन्द्रश्चाग्निश्चमनसा स्तुत्याप्रीताःसन्तः अविवेनमविगतकामंयथाकाममित्यर्थः कस्ययजमानस्यसंबन्धिनं सुतस्याभिषुतस्यांशोःसोमस्यसोममित्यर्थः पिबन्ति पानंकुर्वन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तस्माअग्निर्भारतःशर्मयंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरन्तम् ।
यइन्द्रायसुनवामेत्याहनरेनर्यायनृतमायनृणाम् ॥ ४ ॥

तस्मै॑ । अ॒ग्निः । भार॑तः । शर्म॑ । य॒ंस॒त् । ज्योक् । प॒श्या॒त् । सूर्य॑म् । उ॒त्ऽचर॑न्तम् । यः । इन्द्रा॑य । सु॒नवा॑म । इति॑ । आह॑ । नरे॑ । नर्या॑य । नृऽत॑माय । नृ॒णाम् ॥ ४ ॥

भारतः हविषोभर्ताग्निः प्राणोभूत्वा प्रजाअधारयत् तस्माद्भारतइति वाजसनेयकम्—तस्मैय-जमानायशर्मसुखंयंसद्यच्छेत् किंचायमग्निः ज्योक् चिरकालमुच्चरन्तम् उद्यन्तंसूर्यं पश्यात्पश्येत् योयजमानः इन्द्रायसुनवामेत्याहइन्द्रार्थंसोमाभिषवंकुर्यामितिब्रवीति कीदृशायेन्द्राय नरेनेत्रे नर्याय नरहिताय नृणांनराणांनेतॄणांमध्ये नृतमाय नेतृतमाय ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नतंजि॑नन्तिब॒हवो॒नद॒भ्राउ॒र्व॑स्मा॒अदि॑ति॒ःशर्म॑यंसत् ।
प्रि॒यःसु॒कृत्प्रि॒यइन्द्रे॑मना॒युःप्रि॒यःसु॑प्रा॒वीःप्रि॒योअ॑स्यसो॒मी ।५।१३।

न । तम् । जि॒न॒न्ति॒ । ब॒हवः॑ । न । द॒भ्राः । उ॒रु । अ॒स्मै॒ । अदि॑तिः । शर्म॑ । य॒ंस॒त् । प्रि॒यः । सु॒ऽकृत् । प्रि॒यः । इन्द्रे॑ । म॒ना॒युः । प्रि॒यः । सु॒प्र॒ऽअ॒वीः । प्रि॒यः । अ॒स्य॒ । सो॒मी ॥ ५ ॥ १३ ॥

दभ्राअल्पाः बहवोन बहवोपिशत्रुजनाः तंयजमानंनजिनन्ति नहिंसन्तु यइन्द्रायसुनवामेत्याह तमितिपूर्वेणसंबन्धः अदितिरिन्द्रमाता अस्मै यजमानाय उरु विस्तीर्णंशर्मसुखंयंसद्यच्छतु किंच इन्द्रे इन्द्राय सुकृच्छोभनयागादीनांकर्तायजमानःप्रियोभवति मनायुः इन्द्रविषयस्तुतिकामश्च अस्ये-न्द्रस्याप्रियोभवति सुप्रावीःसुष्ठुप्राविता सुष्ठुप्रगच्छन् उपगच्छन्वा यजमानः अस्येन्द्रस्याप्रियोभवति सोमीसोमवान्यजमानः अस्येन्द्रस्यप्रियोभवति ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी—

सु॒प्रा॒व्यः॑प्राशु॒षाळे॒षवी॒रःसुष्वेः॑प॒क्तिंकृ॑णुते॒केव॒लेन्द्रः॑ ।
नासु॑ष्वेरा॒पिर्नसखा॒नजा॒मिर्दु॑ष्प्रा॒व्यो॑वह॒न्तेदवा॑चः ॥ ६ ॥

सु॒प्र॒ऽअ॒व्यः॑ । प्रा॒शु॒षाट् । ए॒षः । वी॒रः । सुस्वेः॑ । प॒क्तिम् । कृ॒णु॒ते॒ । केव॑ला । इन्द्रः॑ । न । असु॑स्वेः । आ॒पिः । न । सखा॑ । न । जा॒मिः । दुः॒प्र॒ऽअ॒व्यः॑ । अ॒व॒ऽह॒न्ता । इत् । अवा॑चः ॥ ६ ॥

प्राशुपाद् शत्रूणांप्रकर्षेणशीघ्रमाभिभविता वीरोविक्रान्तएषइन्द्रः सुप्राव्यः सुष्ठुउपगच्छतः हविर्भिःसुष्ठुप्रतर्पयितुर्वा सुष्वेःसुन्वतोयजमानस्यसंबन्धिनींकेवलांकेवलामसाधारणांपक्तिं कृणुते आत्मनःकुरुते किंचेन्द्रः असुष्वेः असुन्वतोयजमानस्य आपिर्याप्तोनभवति इन्द्रः अ-यजमानस्य सखानभवति जामिर्बन्धुश्चनभवति अपिच दुष्प्राव्यः दुरुपगमनस्यअवाचःस्तु-तिरहितस्यपुरुषस्यअवहन्तेत् हिंसितैवभवति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नरे॒वता॑प॒णिना॑स॒ख्यमिन्द्रो॒ऽसु॑न्वतासु॒त॒पाः सं॒गृ॑णीते॒ ।
आस्य॒वेदः॑खि॒दति॒हन्ति॑न॒ग्नंविसु॒ष्वं॑ये॒प॒क्तये॒केव॑लोभूत् ॥ ७ ॥

न । रे॒वता॑ । प॒णिना॑ । स॒ख्यम् । इन्द्रः॑ । असु॑न्वता । सु॒त॒ऽपाः । सम् । गृ॒णी॒ते॒ । आ । अ॒स्य॒ । वेदः॑ । खि॒दति॑ । हन्ति॑ । न॒ग्नम् । वि । सु॒ष्वंये । प॒क्तये॑ । केव॑लः । भू॒त् ॥ ७ ॥

सुतपाः अभिषुतंसोमंपिबन्निन्द्रः रेवताधनवता पणिना वणिजालुब्धेनअसुन्वता सोमा-भिषवमकुर्वता अयजमानेनसहसख्यंसखित्वंनसंगृणीते नसंस्तौति नानुमन्यतइत्यर्थः किंच अस्यायजमानस्य नग्नं निरर्थकं वेदोधनंज्ञानंवा आखिदति उद्धरति हन्ति हिनस्तिच अपिच सुष्वये सोमंसुन्वते पक्तये हवींषिपचते यजमानाय केवलोऽसाधारणःसन्विभूत् विभवति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इन्द्रं॒परे॒ऽव॑रेमध्य॒मास॒इन्द्रं॒यान्तो॒ऽव॑सितास॒इन्द्र॑म् ।
इन्द्रं॑क्षि॒यन्त॑उ॒तयु॒ध्य॑माना॒इन्द्रं॒नरो॑वाज॒यन्तो॑हवन्ते ॥८॥१४॥

इन्द्र॑म् । परे॑ । अव॑रे । म॒ध्य॒मासः॑ । इन्द्र॑म् । यान्तः॑ । अव॑ऽसितासः । इन्द्र॑म् । इन्द्र॑म् । क्षि॒यन्तः॑ । उ॒त । यु॒ध्य॑मानाः । इन्द्र॑म् । नरः॑ । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । ह॒वन्ते॒ ॥ ८ ॥ १४ ॥

परे उत्कृष्टाः अवरे निकृष्टाश्चजनाः इन्द्रं हवन्ते आह्वयन्ति मध्यमासोमध्यमाश्च इन्द्रमेवहवन्ते यान्तःकार्यसिद्ध्यर्थं गच्छन्तोजनाः इन्द्रमेवाह्वयन्ति अवसितासः निविष्टाश्चइन्द्रमेवाह्वयन्ति क्षियन्तोगृहेनिवसन्तोजनाः इन्द्रमेवहवन्ते उतापिच युध्यमानाः युद्धंकुर्वाणाः जनाः जयार्थमिन्द्रमेवाह्वयन्ति वाजयन्तः वाजमन्नमिच्छन्तोनरोनेतारोमनुष्याः इन्द्रमेव हवन्ते ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अहंमनुरितिसप्तर्चंपञ्चमंसूक्तंवामदेवस्यार्षम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अहंमनुःसप्ताद्याभिस्तिसृभिरिन्द्रमिवात्मानमृषिस्तुष्टावेन्द्रोवात्मानंपरानवाष्टौवाश्येनस्तुतिरिति । अत्र अहंमनुरित्याद्याभिस्तिसृभिरात्मानमिन्द्ररूपेणवामदेवःस्तुतवान् यद्वा इन्द्रएवात्मानंस्तुतवान् अतोवामदेववाक्यपक्षेवामदेवऋषिः इन्द्रोदेवता इन्द्रवाक्यपक्षेत्विन्द्रऋषिः परमात्मादेवता त्रिष्टुप्छन्दः अवशिष्टानांवामदेवऋषिः अवशिष्टाभिरुत्तरसूक्तेनचसुपर्णात्मनाब्रह्मस्तूयते अतस्तासांपरब्रह्मदेवता श्येननाम्न्येकाहेमाध्यन्दिनसवनेमरुत्वतीयशस्त्रइदंसूक्तं सूत्रितञ्च—श्येनाजिराभ्यामभिचरन्यजेताहंमनुर्गर्भेनुसन्निति ।

तत्रप्रथमा—

अ॒हंमनु॑रभवं॒सूर्य॑श्चा॒हंक॒क्षीवाँ॒ऋषि॑रस्मि॒विप्रः॑ ।
अ॒हंकुत्स॑मार्जुने॒यन्यृ॑ञ्जे॒हंक॒विरु॒शना॒पश्य॑तामा ॥ १ ॥

अ॒हम् । मनुः॑ । अ॒भ॒व॒म् । सूर्यः॑ । च॒ । अ॒हम् । क॒क्षीवा॑न् । ऋषिः॑ । अ॒स्मि॒ । विप्रः॑ । अ॒हम् । कुत्स॑म् । आ॒र्जु॒ने॒यम् । नि । ऋ॒ञ्जे॒ । अ॒हम् । क॒विः । उ॒शना॑ । पश्य॑त । मा॒ ॥ १ ॥

इदमादिमन्त्रत्रये अयंगर्भेवसन्वामदेवः उत्पन्नतत्त्वज्ञानःसन् सार्वात्म्यं स्वानुभवंमन्वादिरूपेणप्रदर्शयन्नाह—अहंवामदेवः मनुरभवं सर्वस्यमन्ताप्रजापतिरस्मि अहमेवसूर्यश्चसर्वस्यप्रेरकःसविताचास्मि विप्रोमेधावीकक्षीवान्दीर्घतमसःपुत्रःएतत्संज्ञकऋषिरप्यहमेवास्मि आर्जुनेयम् अर्जुन्याःपुत्रंकुत्समेतन्नामकऋषिमहमेवन्यृञ्जे नितरांप्रसाधयामि कविःक्रान्तदर्शी उशनाएतदाख्यऋषिरहमेवास्मि उक्तमुपलक्षणंपरमार्थदृष्ट्याकृत्स्नमप्यहमेवास्मीत्यर्थः हेजनाः मांसर्वात्मकंपश्यत यूयमप्येवमेवस्वस्वरूपमनुभवतेत्युक्तंभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अहंभूमिमददामार्यायाहंवृष्टिंदाशुषेमर्त्याय ।
अहमपोअनयंवावशानाममदेवासोअनुकेतमायन् ॥ २ ॥

अहम् । भूमिम् । अददाम् । आर्याय । अहम् । वृष्टिम् ।
दाशुषे । मर्त्याय । अहम् । अपः । अनयम् । वावशानाः ।
मर्म । देवासः । अनु । केतम् । आयन् ॥ २ ॥

अहंवामदेवइन्द्रोवा आर्यायमनवेभूमिंपृथ्वीमददांदत्तवानस्मि दाशुषेहविर्दत्तवतेमर्त्यायमनुष्यायजमानायवृष्टिंसस्याद्यभिवृद्ध्यर्थं वृष्टिलक्षणमुदकमहमेवअददां किंच अहंवावशानाः शब्दायमानाअपः उदकानि अनयं सर्वमपिप्रदेशमगमयं देवासोवह्न्यादयोदेवाः ममकेतं मदीयंसंकल्पम् अन्वायन् अनुयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अहंपुरोमन्दसानोव्यैरंनवसाकंनवतीःशम्बरस्य ।
शततमंवेश्यंसर्वताता दिवोदासमतिथिग्वंयदावम् ॥ ३ ॥

अहम् । पुरः । मन्दसानः । वि । ऐरम् । नव । साकम् । नवतीः ।
शम्बरस्य । शतऽतमम् । वेश्यम् । सर्वऽताता । दिवःऽदासम् ।
अतिथिऽग्वम् । यत् । आवम् ॥ ३ ॥

अहंवामदेवइन्द्रोवा मन्दसानः सोमेनमाद्यन् नव नवसंख्याकानवतीर्नवतिसंख्याकाश्चशम्बरस्यैतन्नामकस्यासुरस्यसंबन्धीनिपुरः पुराणि साकं युगपदेव व्यैरम् अध्वंसयं शततमं शतसंख्यापूरणं पुरं वेश्यं दिवोदासनाम्नेप्रवेशार्हमकरवं सर्वताता सर्वतातौ यज्ञे अतिथिग्वम् अतिथीनामभिगन्तारं दिवोदासं दिवोदासनामकंराजर्षिं यद्यदा आवम् अपालयं तदापुरोव्यैरमितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रसुषविभ्योमरुतोविरस्तुप्रश्येनःश्येनेभ्यआशुपत्वा ।
अचक्रयायत्स्वधयासुपर्णोहव्यंभरन्मनवेदेवजुष्टम् ॥ ४ ॥

प्र । सु । सः । विऽभ्यः । मरुतः । विः । अस्तु । प्र । श्येनः ।
श्येनेभ्यः । आशुऽपत्वा । अचक्रया । यत् । स्वधया । सुऽपर्णः ।
हव्यम् । भरत् । मनवे । देवऽजुष्टम् ॥ ४ ॥

अथैतदादिभिःश्येनःस्तूयते हेमरुतः वेगेनमरुत्सदृशाःपक्षिणः प्रसिद्धःश्येनाख्योविःपक्षी विभ्योयुष्मत्तःप्रसुबलेनप्रकृष्टोस्तुभवतु किंच श्येनेभ्यः शंसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यःपक्षिभ्यःसकाशादाशुपत्वाआशुपतनःशीघ्रगामीश्येनःप्रकृष्टोभवतु सुपर्णःशोभनपतनः यद्यदाश्येनःअचक्रया चक्रवर्जितयास्वधयारथेनदेवजुष्टं देवैःसेवितंहव्यं सोमलक्षणंहविः मनवे प्रजापतयेभरदहरत् द्युलोकसकाशातहृतवान् अत्रस्वधाशब्दोरथवाची अचक्रयास्वधयावर्तमानमित्यादौदर्शनात् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

भरद्यदिविरतोवेविजानःपथोरुणामनोजवाअसर्जि ।
तूयंययौमधुनासोम्येनोतश्रवोविविदेश्येनोअत्र ॥ ५ ॥

भरत् । यदि । विः । अतः । वेविजानः । पथा । उरुणा । मनःऽजवाः ।
असर्जि । तूयम् । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे ।
श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनः अतोमुष्मात्द्युलोकाद्वेविजानः सोमकान्भीपयन्भरदहरत् सोममाहृतवान् तदा उरुणाविस्तीर्णेनपथा अन्तरिक्षमार्गेणमनोजवाः मनोवद्वेगयुक्तःसन् असर्जि संसृष्टआसीत् सोम्येनसोममयेनमधुनान्नेनसहतूयंक्षिप्रंययौ जगाम उतापिच अत्रास्मिँल्लोकेश्येनः सुपर्णःश्रवः सोमाहरणनिमित्तंयशः विविदे लेभे ॥ ५ ॥

अथपष्ठी–

ऋजीपीश्येनोददमानोअंशुंपरावतःशकुनोमन्द्रंमदम् ।
सोमंभरद्दादृहाणोदेवावान्दिवोअमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुम् । पराऽवतः । शकुनः ।
मन्द्रम् । मदम् । सोमम् । भरत् । दादृहाणः । देवऽवान् । दिवः ।
अमुष्मात् । उत्ऽतरात् । आऽदाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी ऋजुगामीपरावतोदूरादंशुंसोमंददमानोधारयन् श्येनःशंसनीयगमनः देववान्देवैःसहितः शकुनः पक्षी मन्द्रं मदनीयंस्तुत्यं मदं मदकरंसोमम् उत्तरादुद्गततरादमुष्माद्दिवोद्युलोकादादायस्वीकृत्य ददहाणोदृढीभवन् भरत् अहरत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

आदायंश्येनोअंभरत्सोमंसहस्रंसवाँअयुतंचसाकम् ।
अत्रापुरन्धिरजहादरांतीर्मदेसोमंस्यमूराअमूरः ॥ ७ ॥ १५ ॥

आऽदार्य । श्येनः । अभरत् । सोमंम् । सहस्रंम् । सवान् । अयुतंम् ।
च । साकम् । अत्रं । पुरम्ऽधिः । अजहात् । अरांतीः । मदें ।
सोमंस्य । मूराः । अमूंरः ॥ ७ ॥ १५ ॥

श्येनः शंसनीयगमनः पक्षी सवान्सवानांयज्ञानांसहस्रंसहस्रसंख्याकमयुतंच अयुतसंख्याकमपरिमितसंख्याकमित्यर्थः साकं सह सोमं सोमलक्षणमन्नमादाय आदानंकृत्वा अभरदहरत् आजहार अत्रास्मिन्सोमेआहृतेसति पुरन्धिः पुरन्धीःबहुकर्माअमूरःअमूढः प्राज्ञइन्द्रः सोमस्यसंबन्धिनिमदेहर्षेसति मूराःमूढाः अरातीः शत्रूनजहात् अत्यजज्जघानेत्यर्थः अत्रारातिशब्दः स्त्रीलिङ्गः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

गर्भेन्वितिपञ्चर्चंपष्ठंसूक्तंवामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभम् अन्त्याशक्करीपञ्चाशदक्षरा श्येनोदेवता पूर्वसूक्तेअष्टौवेत्युक्तत्वादन्त्यायाइन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तं–गर्भेनुपञ्चान्त्याशक्करीति । श्येनेनिष्केवल्य इदंसूक्तं सूत्रंतुपूर्वमुदाहृतम् ।

तत्रप्रथमा–

गर्भेनुसन्नन्वेषामवेदमहंदेवानांजनिमानिविश्वा ।
शतंमापुरआयसीररक्षन्नधश्येनोजवसानिरदीयम् ॥ १ ॥

गर्भे । नु । सन् । अनुं । एषाम् । अवेदम् । अहम् । देवानाम् ।
जनिमानि । विश्वा । शतम् । मा । पुरंः । आयसीः । अरक्षन् ।
अर्ध । श्येनः । जवसा । निः । अदीयम् ॥ १ ॥

अत्रैषः श्लोकः पठ्यते--श्येनभावंसमास्थायगर्भाद्योगेननिःसृतः । ऋषिर्गर्भेशयानःसन् ब्रूतेगर्भेनुसन्निति ॥ १ ॥ गर्भेनु गर्भेएवसन् विद्यमानोहंवामदेवः एषामिन्द्रादीनांदेवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिमानि जन्मानि अन्ववेदम् आनुपूर्व्येणाज्ञासिषं परमात्मनः सकाशात्सर्वेदेवाजाताइत्यवेदिषमित्यर्थः इतःपूर्वंशतंबहूनि आयसी अयोमयान्यभेद्यानि पुरःशरीराणि मामामरक्षन् अपालयन् यथाहंशरीराद्व्यतिरिक्तमात्मानंनजानीयां तथामामरक्षन्नित्यर्थः अध अधुना श्येनः श्येनवत्स्थितोहम् जवसावेगेननिरदीयं शरीरान्निरगमम् अनावरणमात्मानंजानन्निर्गतोस्मीत्यर्थः पुरुषेहवाअयमादितोगर्भइंतिखण्डेगर्भएवैतच्छयानोवामदेवएवमुवाचेत्यादिनाअयमर्थःसम्यक्प्रतिपादितः ॥ १ ॥

अथद्वितीया--

नघासमामपजोषंजभाराभीमासत्वक्षसावीर्येण ।
ईर्मापुरन्धिरजहादरातीरुतवातांअतरच्छूशुवानः ॥ २ ॥

न । घ । सः । माम् । अप । जोषम् । जभार । अभि । ईम् । आस । त्वक्षसा । वीर्येण । ईर्मा । पुरम्ऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शूशुवानः ॥ २ ॥

सगर्भः मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं नघ नैवापजभार अपजहार गर्भेपिवसतोमेमोहोमाभूदित्यर्थः अहंतु ईम् इदंगर्भस्थंदुःखं त्वक्षसा तीक्ष्णेनवीर्येण ज्ञानसामर्थ्येन अभ्यास अभ्यभवं ईर्मा सर्वस्यप्रेरकः पुरन्धिः पुरांधारकः परमात्मा अरातीः गर्भसंस्थितान्शत्रूनजहात् अत्यजत् जघान उतापिच शूशुवानः वर्धमानः परिपूर्णः परमात्मावा तान्गर्भक्लेशकरान्वायूनतरत् अतारीत् ॥ २ ॥

अथतृतीया--

अवयच्छ्येनोअस्वनीदधद्योर्वियद्यदिवातऊहुःपुरन्धिम् ।
सृजद्यदस्माअवहक्षिपज्ज्यांकृशानुरस्तामनसाभुरण्यन् ॥ ३ ॥

---

१ ऐतरेयोपनिषत् ।

अर्व । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अर्ध । द्योः । वि । यत् । यदि ।
वा । अतः । ऊहुः । पुरम्ऽधिम् । सृजत् । यत् । अस्मै । अर्व ।
ह । क्षिपत् । ज्याम् । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्येनः द्योः द्युलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुखंशब्दमकरोत् यदिवा यदाच वेतिचार्थे यद्यंपुरन्धिंसोमम् अतोस्माच्छ्येनात् व्यूहुः सोमपालाविक्षिप्तवन्तः यद्यदा अस्ता शराणांक्षेप्ता मनसा मनोवेगेन भुरण्यन् गन्तुमिच्छन् कृशानुः एतन्नामकःसोमपालः ज्यांधनुषःकोटौमौर्वींक्षिपद्ध चिक्षेपखलु अस्मैश्येनाय शरमवासृजत्त्यक्तवान् तथाचब्राह्मणम्–तस्या अनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्यस्यपदोनखमच्छिनदित्यादि । यदायदासोमपालाइत्थमित्थंचक्रुःतदा श्येनःसोममाजहारेत्यृचोत्तरयासंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

ऋजिप्यईमिन्द्रावतोनभुज्युंश्येनोजभारबृहतोअधिष्णोः ।
अन्तःपतत्पतत्र्यस्यपर्णमधयामनिप्रसितस्यतद्वेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः । ईम् । इन्द्रऽवतः । न । भुज्युम् । श्येनः । जभार ।
बृहतः । अधि । स्नोः । अन्तरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्णम् ।
अर्ध । यामनि । प्रऽसितस्य । तत् । वेरितिवेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः ऋजुगामीश्येनः इन्द्रवतः इन्द्रोरक्षकोयस्य तस्माद्बृहतोमहतोऽधि उपरि स्नोः स्थितात् द्युलोकात् ईमेनंसोमंजभार आजहार तत्रदृष्टान्तः–इन्द्रवतः इन्द्रःसमर्थः तद्वतोदेशात् भुज्युंन भुज्युनामकंराजानं यथा अश्विनौआजहतुःतद्वत् अथ तदानींयामनियुद्धे प्रसितस्यकृशानो-रश्वैर्बद्धस्य वेर्गंतुरस्यान्तर्मध्येस्थितं पतत्रिपतनशीलं तत्पर्णं पतदपतत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अधश्वेतंकलशंगोभिरक्तमापिप्यानंमघवाशुक्रमन्धः ।
अध्वर्युभिःप्रयतंमध्वोअग्रमिन्द्रोमदायप्रतिध-
त्पिबध्यैशूरोमदायप्रतिधत्पिबध्यै ॥ ५ ॥ १६ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. २६.

अध॑ । श्वेतम् । कलशम् । गोभिः । अक्तम् । आऽपिप्यानम् । मघऽवा । शुक्रम् । अन्धः । अध्वर्युऽभिः । प्रऽयतम् । मध्वः । अग्रम् । इन्द्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै । शूरः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै ॥ ५ ॥ १६ ॥

अथाधुना शूरोविक्रान्तः मघवा धनवानिन्द्रः श्वेतं शुभ्रं कलशं कलशेपात्रेस्थितम् गोभिर्गव्येनपयसा अक्तं सिक्तं आपिप्यानमाप्याययन्तं शुक्रं सारोपेतमध्वर्युभिःप्रयतंदत्तम् अन्धः सोमलक्षणमन्नं मध्वोमधुरस्यसोमरसस्यअग्रमग्रेमदायमदार्थंपिबध्यै पातुंप्रतिधत् प्रतिदधातु पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

त्वायुजेतिपञ्चर्चंसप्तमंसूक्तंवामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रासोमदेवताकम् अनुक्रान्तंच–त्वायुजैन्द्रासोमामिति । विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

त्वायुजातवतत्सोमसख्यइन्द्रोअपोमनवेसस्रुतस्कः ।
अहन्नहिमरिणात्सप्तसिन्धूनपावृणोदपिहितेवखानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्यम् । इन्द्रः । अपः । मनवे । सऽस्रुतः । करिति कः । अहन् । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥ १ ॥

हेसोम तव त्वदीये तत्तस्मिन्सख्ये सखित्वे सति त्वा त्वया युजासहायेन इन्द्रः सस्रुतः सरणशीलाअपोवृष्टिलक्षणान्युदकानिमनवेमनुष्येभ्यः कः अकरोत् किंच अहिं वृत्रमसुरमहन्हतवान् सप्तसर्पणशीलाः सिन्धूनपः अरिणात् प्रैरयत् अपिहितेवअपिहितानीव वृत्रेणतिरोहितानिच अत्रेवशब्दश्चार्थे खानि स्रोतसांद्वाराणिअपावृणोदुद्घाटितवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वायुजानिखिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रंसहसासद्यइन्दो ।
अधिष्णुनाबृहतावर्तमानंमहोद्रुहोअपविश्वायुधायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रम् । सहसा ।
सद्यः । इन्दो इति । अधि । स्नुना । बृहता । वर्तमानम् ।
महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

हेइन्दो सोम इन्द्रःसद्यःसपदि त्वा त्वया युजा सहायेन सूर्यस्यप्रेरकस्यसवितुः संबन्धिनःपूर्वद्विचक्रस्यएकंचक्रंसहसाअभिभावुकेनबलेननिखिदत् आच्छिनत् कीदृशम् अधि उपरि स्नुना स्थितेन बृहतामहतान्तरिक्षेणवर्तमानं किंच महोमहतःप्रभूतस्य द्रुहोद्रोग्धुः सूर्यस्य संबन्धिविश्वायु सर्वतोगन्तृचक्रम् अपधायि इन्द्रेणापहारि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अहन्निन्द्रोअदहदग्निरिन्दोपुरादस्यून्मध्यन्दिनादभीके ।
दुर्गेदुरोणेक्रत्वानयातांपुरूसहस्राशर्वानिबर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । इन्द्रः । अदहत् । अग्निः । इन्दो इति । पुरा ।
दस्यून् । मध्यन्दिनात् । अभीके । दुःऽगे । दुरोणे । क्रत्वा । न ।
याताम् । पुरु । सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

हेइन्दो सोम अभीके संग्रामे दस्यून् शत्रूनिन्द्रः अहन्नवधीत् अग्निः कांश्चिच्छत्रूनदहद्दाह कीदृशाविन्द्राग्नी मध्यन्दिनान्मध्याह्नात्पुरापुरस्तान्पूर्वाह्णे तवपानाल्लब्धबलाविति शेषः यातांगच्छतामसुराणां पुरु पुरूणि बहूनि सर्वाणि निरवशेषाणि सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि सैन्यानि निबर्हीत् इन्द्रःअवधीत् तत्रदृष्टान्तः—दुरोणे दुरवने रक्षितुमशक्येदुर्गेदुरवगाहेदेशेक्रत्वान कर्मणास्वकीयंकार्यमुद्दिश्यगच्छतःपथिकान्यथाधनलोलुपश्चोरोहन्तितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

विश्वस्मात्सीमधमाँइन्द्रदस्यून्विशोदासीरकृणोरप्रशस्ताः ।
अबाधेथाममृणतंनिशत्रूनविन्देथामपचितिंवधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीम् । अधमान् । इन्द्र । दस्यून् । विशः । दासीः ।
अकृणोः । अप्रऽशस्ताः । आबाधेथाम् । अमृणतम् । नि ।
शत्रून् । अविन्देथाम् । अपऽचितिम् । वधत्रैः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं सीमेनान्दस्यून् विश्वस्मात्सर्वस्मात् गुणादधमान्हीनान्अकृणोः अकरोः किंच दासीः कर्महीनाविशः मानुषीःप्रजाः अप्रशस्ताःगर्हिताअकृणोः हेइन्द्रासोमौ युवांशत्रून्बाधेथां न्यमृणतं नितरांहिंसितवन्तौ अपिच वधत्रैः तेषांशत्रूणांप्रहारैः अपचितिं पूजां जनेभ्यः अविन्देथाम् अलभेथाम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

एवासत्यंमघवानायुवंतदिन्द्रश्चसोमोर्वमश्व्यंगोः ।
आदर्दृतमपिहितान्यश्नारिरिचथुःक्षाश्चित्ततृदाना ॥५॥१७॥

एव । सत्यम् । मघऽवाना । युवम् । तत् । इन्द्रः । च । सोम । ऊर्वम् । अश्व्यम् । गोः । आ । अदर्दृतम् । अपिऽहितानि । अश्ना । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । ततृदाना ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेसोम त्वंचेन्द्रश्चेति युवामुभौ ऊर्वं महान्तमश्व्यम् अश्वसमूहं गोः गवांसमूहंच आदर्दृतम् आदरयतम् अपिहितानि पणिभिराच्छादितानिगवांवृन्दानि क्षाश्चित्पणीनांभूमीश्च अश्ना अशनपरेणबलेनरिरिचथुः रेचितवन्तौ हेमघवानौ धनवन्ताविन्द्रासोमौ ततृदाना शत्रूणांहिंसकौ युवं युवाम् एव एवम् उक्तप्रकारेणयत्कृतवन्तौ तत्सर्वंसत्यमेव ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

आनःस्तुतइतिपञ्चर्चमष्टमंसूक्तंवामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रम् आनस्तुतइत्यनुक्रमणिका विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

आनःस्तुतउपवाजेभिरूतीइन्द्रयाहिहरिभिर्मन्दसानः ।
तिरश्चिदर्यःसवनापुरूण्याङ्गूषेभिर्गृणानःसत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजेभिः । ऊती । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । मन्दसानः । तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरूणि । आङ्गूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र स्तुतस्त्वंवाजेभिर्वाजैरन्नैःसह तिरश्चित्प्राप्तानि तिरःसतइतिप्राप्तस्येतियास्कः। पुरूणि पूर्णानि सवना सवनानि नोस्मदीयान्यज्ञान् उपप्रतिऊती ऊत्या नोस्माकंरक्षणार्थं हरिभिरश्वैरायाहि आगच्छ कीदृशः मन्दसानोमोदमानः अर्यः स्वामी आङ्गूषेभिःस्तोत्रैर्गृणानः स्तूयमानःसत्यराधाःसत्यधनः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आहिष्मायातिनर्यश्चिकित्वान्हूयमानःसोतृभिरुपयज्ञम् ।
स्वश्वोयोअभीरुर्मन्यमानःसुष्वाणेभिर्मदतिसंहवीरैः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वान् । हूयमानः ।
सोतृऽभिः । उप । यज्ञम् । सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः ।
सुस्वानेभिः । मदति । सम् । ह । वीरैः ॥ २ ॥

नर्योनृभ्योहितः चिकित्वान्सर्वंजानन् सोतृभिः सोममभिषुण्वद्भिः ऋत्विग्भिर्हूयमानआहूयमानइन्द्रः अस्मदीयंयज्ञमुपप्रतिआयाति आगच्छतु हिष्मेतिपूरणौ स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः अभीरुर्निर्भयशीलः सुस्वानेभिः सुन्वद्भिर्यजमानैर्मन्यमानःस्तूयमानोयइन्द्रः वीरैःशूरैर्मरुद्भिःसह संमदतिह सहमाद्यत्येव सइन्द्रः आगच्छत्वितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

श्रावयेदस्यकर्णावाजयध्यैजुष्टामनुप्रदिशंमन्दयध्यै ।
उद्वावृषाणोराधसेतुविष्मान्करन्नइन्द्रःसुतीर्थाभयंच ॥ ३ ॥

श्रवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्यै । जुष्टाम् । अनु ।
प्र । दिशम् । मन्दयध्यै । उत्ऽववृषाणः । राधसे । तुविऽशुष्मान् ।
करत् । नः । इन्द्रः । सुऽतीर्था । अभयम् । च ॥ ३ ॥

हेस्तोतः त्वमस्येन्द्रस्यसंबन्धिनौ कर्णा कर्णौ वाजयध्यै इन्द्रंबलिनं कर्तुंजुष्टामनुदिशंसेवितासुसर्वासुदिक्षु प्रमन्दयध्यै प्रकर्षेणेन्द्रंमादयितुंचश्रवय स्तोत्राणिश्रावय इ-

१ नि० ३. २०.

दितिपूरणः उद्धवृपाणः सोमेनोत्सिच्यमानः तुविशुष्मान्बलवानिन्द्रः नोस्माकंराधसेधनार्थं सुतीर्था शोभनानितीर्थानि अभयंच भयराहित्यंच करत्करोतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अच्छा॒यो॒गन्ता॒नाध॑मानमू॒तीइ॒त्थावि॒प्रं॒हव॑मानं॒गृ॒णन्त॑म् ।
उप॒त्मनि॒दधा॑नोधु॒र्या॒३॑ शू॒न्त्स॒हस्रा॑णिश॒ता॒नि॒वज्र॑बाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ॑ । यः । गन्ता॑ । नाध॑मानम् । ऊ॒ती । इ॒त्था । वि॒प्र॑म् ।
हव॑मानम् । गृ॒णन्त॑म् । उप॑ । त्मनि॑ । दधा॑नः । धु॒रि । आ॒शून् ।
स॒हस्रा॑णि । श॒तानि॑ । वज्र॑ऽबाहुः ॥ ४ ॥

वज्रबाहुर्वज्रहस्तोयइन्द्रः त्मनि आत्मनि स्थितानात्मवश्यान् सहस्राणि सहस्रसंख्यान् शतानि शतसंख्याकान् आशूनशीघ्रगामिनोश्वान्धुरि रथवहनप्रदेशेउपदधानः संस्थापयन् ऊतीरक्षणार्थं नाधमानं याचमानं विप्रंमेधाविनं हवमानमाह्वयन्तम् इत्था इत्थमनेनप्रकारेण गृणन्तं स्तुवन्तं यजमानम् अच्छाभिमुख्येन गन्तागमनशीलोभवतीतिशेषः सइन्द्रः सुतीर्थान्यभयंच करोत्वितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वोता॑सोमघवन्निन्द्र॒विप्रा॑व॒यन्ते॑स्यामसू॒रयो॑गृ॒णन्तः॑ ।
भे॒जा॒ना॒सो॑बृ॒हद्दि॑वस्यरा॒यआ॑का॒य्य॑स्यदा॒वने॑पुरु॒क्षोः ॥ ५ ॥ १८ ॥

त्वाऽऊ॑तासः । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । विप्राः॑ । व॒यम् । ते॒ । स्या॒म॒ ।
सू॒रयः॑ । गृ॒णन्तः॑ । भे॒जा॒नासः॑ । बृ॒हत्ऽदि॑वस्य । रा॒यः ।
आ॒ऽका॒य्य॑स्य । दा॒वने॑ । पु॒रु॒ऽक्षोः ॥ ५ ॥ १८ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र त्वोतासः त्वयारक्षिताः विप्रामेधाविनः गृणन्तः त्वां स्तुवन्तः सूरयः स्तोतारोवयं बृहद्दिवस्य महादीप्तेः आकाय्यस्य आसमन्तात्स्तुत्यस्य पुरुक्षोर्बहन्नस्य बहुकीर्तेर्वा ते त्वदीयस्य रायोधनस्य दावने निदाने निमित्तेसति भेजानासः त्वांभजमानाः स्याम भवेम ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

नकिरिन्द्रेतिचतुर्विंशत्यृचंनवमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंगायत्रम् अष्टमीचतुर्विंशीचद्वेअनुष्टुभौ इन्द्रोदेवता दिवश्चिद्घेत्ययंत्र्यृचउपोदेवताकइन्द्रदेवताकश्च तथाचानुक्रान्तं—नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चित्त्र्यृचउपस्यश्चगायत्रंह्यष्टम्यन्त्येचानुष्टुभाविति । अतिरात्रेतृतीयेपर्यायेमैत्रावरुणशस्त्रेउत्तमावर्जमिदंसूक्तं तथाचसूत्रितम्—नकिरिन्द्रत्वदुत्तरइत्युत्तमामुद्धरेदिति ।

तत्रप्रथमा—

नकिंरिन्द्रत्वदुत्तरोनज्यायाँअस्तिवृत्रहन् । नकिरेवायथात्वम् ॥१॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्ऽतरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रऽहन् । नकिः । एव यथा । त्वम् ॥ १ ॥

हेवृत्रहन्निन्द्र वृत्रस्यनाशकेन्द्र लोकेएकोपीतिशेषः त्वत्त्वत्तःउत्तरःउत्कृष्टतरोनकिरस्ति नभवति त्वत्तः ज्यायान्प्रशस्यतरःएकोपिनास्ति हेइन्द्र त्वंलोकेयथाप्रसिद्धोभवसि तथाविधएकोपिनकिरेवास्ति नैवभवति कश्चिदपिलोकेइन्द्रसदृशोनास्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्रातेअनुकृष्टयोविश्वाचक्रेववावृतुः । सत्रामहाँअसिश्रुतः ॥२॥

सत्रा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वाः । चक्राऽइव । ववृतुः । सत्रा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हेइन्द्र कृष्टयःप्रजाःतेत्वामनुलक्ष्यीकृत्य सत्रा सत्यमेवववृतुः वर्तन्ते तत्रदृष्टान्तः—विश्वा विश्वानिव्याप्तानिचक्रेव चक्राणीव यथाचक्राणिशकटमनुवर्तन्तेतद्वत् हेइन्द्र महांस्त्वंसत्रा सत्यमेवश्रुतोविश्रुतोसि गुणैःप्रख्यातोभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वेचनेदनात्वादेवासइन्द्रयुयुधुः । यदहानक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तम् । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र विश्वेचनेत् सर्वएवदेवतासोसुरान्विजिगीषवोदेवाः अनाप्राणरूपेणबलेन त्वा त्वां सहायंलब्ध्वायुयुधुः असुरैःसहयुद्धंचक्रुः यद्यस्मात्कारणात् अहा अहःसु नक्तंरात्रिपुच आतिरः आसमन्ताच्छत्रूनवधीः अतःकरणात् युयुधुरितिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यत्रोतबाधितेभ्यश्चक्रंकुत्सायुयुध्यते। मुषायइन्द्रसूर्यम् ॥ ४ ॥

यत्र । उत । बाधितेभ्यः । चक्रम् । कुत्साय । युध्यते ।
मुषायः । इन्द्र । सूर्यम् ॥ ४ ॥

यत्रयस्मिन्युद्धे उतापिच हेइन्द्र त्वं बाधितेभ्यःकुत्ससहायेभ्यः युध्यते युद्धंकर्वते कुत्सायच सूर्यं सूर्यसंबन्धिचक्रं मुषायः अमुष्णाः अपहृतवानसीत्यर्थः तस्मिन्युद्धेप्रावःशचीभिरेतशमितिपरेणसंबन्धः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यत्रंदेवाँऋघायतोविश्वाँअयुध्यएकइत्। त्वमिन्द्रवनूँरहन् ।५।१९।

यत्र । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः ।
इत् । त्वम् । इन्द्र । वनून् । अहन् ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वमेकइत् असहायएव यत्रयस्मिन्संग्रामेदेवानिन्द्रादीन्ऋघायतोबाधमानान्विश्वान्सर्वान्राक्षसादीन् अयुध्यःयुद्धमकरोः तथावनून्हिंसकान् अहन्नवधीः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

यत्रोतमर्त्यायकमरिणाइन्द्रसूर्यम्। प्रावःशचीभिरेतशम् ।६।

यत्र । उत । मर्त्याय । कम् । अरिणाः । इन्द्र ।
सूर्यम् । प्र । आवः । शचीभिः । एतशम् ॥ ६ ॥

यत्रयस्मिन्संग्रामे उतापिच हेइन्द्र त्वंमर्त्याय मनुष्याय एतशाख्याय ऋषये सूर्यमरिणाः अहिंसीः कमितिपूरणः तदानींशचीभिः युद्धकर्मभिःएतशमेतत्संज्ञकमृषिंप्रावः प्रकर्षेणारक्षः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

किमादुतासिवृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राहदानुमातिरः ॥७॥

किम् । आत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । मघऽवन् । मन्युमत्ऽतमः ।
अत्र । अह । दानुम् । आ । अतिरः ॥ ७ ॥

हेवृत्रहन् वृत्राणामावरकाणांतमसांहन्तः मघवन्धनवन्निन्द्र त्वमादनन्तरमेव उतापिच किमितिप्रश्ने मन्युमत्तमोसिकिम् अत्यन्तंक्रोधवान्भवसि अत्रास्मिन्नन्तरिक्षेअहएवंदानुं दनोःपुत्रं वृत्रमातिरःआसमन्ताद्हिंसीः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एतद्घेदुतवीर्यमिन्द्रचकर्थपौंस्यम् ।
स्त्रियंयद्दुर्हणायुवंवधीर्दुहितरंदिवः ॥ ८ ॥

एतत् । घ । इत् । उत । वीर्यम् । इन्द्र । चकर्थ । पौंस्यम् ।
स्त्रियम् । यत् । दुःऽहनायुवम् । वधीः । दुहितरम् । दिवः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र उतापिच यत् यस्त्वमेतदुपलक्षितंपौंस्यंबलंवीर्यंसामर्थ्योपेतंचकर्थ कृतवानसि घइदितिपूरणौ किंच दुर्हणायुवं दुष्टंहननमिच्छन्तींदिवोदुहितरंद्युलोकसकाशादुत्पन्नांस्त्रियमुषसं वधीरवधीः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

दिवश्चिद्घादुहितरंमहान्महीयमानाम् । उषासमिन्द्रसंपिणक् ॥९॥

दिवः । चित् । घ । दुहितरम् । महान् । महीयमानाम् ।
उषसम् । इन्द्र । सम् । पिणक् ॥ ९ ॥

हेइन्द्र महांस्त्वं दिवोदुहितरंद्युलोकस्यपुत्रीं महीयमानांपूज्यमानाम् उपसम् उषोदेवीं संपिणक्चिद संपिष्टवानसिखलु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अपोषाअनसःसरत्संपिष्टादहविभ्युषी ।
नियत्सींशिश्नथद्वृषा ॥ १० ॥ ३० ॥

अप॑ । उ॒षाः । अन॑सः । स॒र॒त् । सम्ऽपि॑ष्टात् । अह॑ । बि॒भ्युषी॑ ।
नि । यत् । सी॒म् । शि॒श्नथ॑त् । वृषा॑ ॥ १० ॥ २० ॥

वृषा कामानांवर्षितेन्द्रः यद्यदासीमेतत् उषःसंबन्धिशकटंनिशिश्नथत् न्यवधीत् तदा उषाः उषोदेवता बिभ्युषी इन्द्रसकाशाद्भीतासतीसंपिष्टात् इन्द्रेणसंचूर्णितादनसःशकटात् अपसरदपजगाम अहेतिपूरणः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथैकादशी–

ए॒तद॑स्या॒ अन॑ःशये॒सुसं॑पिष्टं॒विपा॒श्या । स॒सार॑सीं॑परा॒वत॑ः ॥ ११ ॥

ए॒तत् । अ॒स्याः॒ । अन॑ः । श॒ये॒ । सुऽसं॑पिष्टम् । विऽपा॑शि ।
आ । स॒सार॑ । सी॒म् । प॒रा॒ऽवत॑ः ॥ ११ ॥

सुसंपिष्टमिन्द्रेणसुष्ठुसंचूर्णितमस्याउषसःसंबन्धि एतदनःशकटं विपाशि विपाडाख्यानदी तस्यां तत्तीरेआशये आसमन्ताच्छेते अशेत सीमियमुषोदेवताशकटेभग्नेसति परावतोदूरदेशात् ससार अपससार ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

उ॒तसिन्धुं॑विबा॒ल्यं॑वितस्था॒नामधि॒क्षमि॑ । परि॑ष्ठाइन्द्रमा॒यया॑ ॥ १२ ॥

उ॒त । सिन्धु॑म् । वि॒ऽबा॒ल्य॑म् । वि॒ऽत॒स्था॒नाम् । अधि॑ । क्षमि॑ ।
परि॑ । स्था॒ः । इ॒न्द्र॒ । मा॒यया॑ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र उतापिच विबाल्यं विगतबाल्यावस्थांसंपूर्णजलां वितस्थानांवितिष्ठमानांसिन्धुं नदीम् अधिक्षमि क्षमायांमाययाप्रज्ञयापरिष्ठाः पर्यस्थाः सर्वतःस्थापनंकृतवानसि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

उ॒तशुष्ण॑स्यधृष्णु॒याप्रमृ॑क्षो॒अ॒भिवेद॑नम् । पु॒रोयद॑स्यसंपि॒णक् ॥ १३ ॥

उ॒त । शुष्ण॑स्य । धृ॒ष्णु॒ऽया । प्र । मृ॒क्षः॒ । अ॒भि वेद॑नम् ।
पुर॑ः यत् । अ॒स्य॒ । स॒म्ऽपि॒णक् ॥ १३ ॥

उतापिच हेइन्द्र धृष्णुया धर्षकस्त्वं शुष्णस्यशुष्णनाम्नोसुरस्यसंबन्धिवेदनं वित्तम् अभि अभितःसर्वतः प्रमृक्षः प्रकर्षेणाबाधथाः यद्वा अस्यशुष्णस्यपुरःपुराणिनगराणिसंपिणक् संपिष्टवानसि तदाप्रमृक्षइतिसंबन्धः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

उतदासंकौलितरंबृहतःपर्वतादधि।अवाहन्निन्द्रशम्बरम् ॥ १४ ॥

उत। दासम्। कौलिऽतरम्। बृहतः। पर्वतात्। अधि। अव। अहन्। इन्द्र। शम्बरम् ॥ १४ ॥

उतापिच हेइन्द्र त्वं दासमुपक्षपयितारंकौलितरं कुलितरनाम्नोपत्यं शम्बरमसुरं बृहतोमहतःपर्वतादद्रेरधिउपरि अव अवाचीनंकृत्वा अहन् हतवानसि ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

उतदासस्यवर्चिनःसहस्राणिशतावधीः।अधिपञ्चप्रधींरिव १५।२१

उत। दासस्य। वर्चिनः। सहस्राणि। शता। अवधीः। अधि। पञ्च। प्रधीन्ऽइव ॥ १५ ॥ २१ ॥

उतापिच हेइन्द्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्यपरितःस्थितानशङ्कूनिव हिंसकान् पञ्चशता पञ्चशतानि पञ्चशतसंख्याकान् सहस्राणि सहस्रसंख्याकान् दासस्यलोकानामुपक्षपयितुः वर्चिनः वर्चिनामकस्यासुरस्यसंबन्धिनोनुचरान्पुरुषानधि अधिकम् अवधीर्हतवानसि ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषोडशी–

उतत्यंपुत्रमग्रुवःपरावृक्तंशतक्रतुः।उक्थेष्विन्द्रआभजत् ॥ १६ ॥

उत। त्यम्। पुत्रम्। अग्रुवः। पराऽवृक्तम्। शतऽक्रतुः। उक्थेषु। इन्द्रः। आ। अभजत् ॥ १६ ॥

उतापिच शतक्रतुः शतकर्मेन्द्रः त्वं तं प्रसिद्धम् अग्रुवः एतन्नाम्न्याःपुत्रं परावृक्त-मेतन्नामकम् उक्थेपु स्तोत्रेष्वाभजत् भागिनंकृतवान् अयमर्थोवम्रीभिःपुत्रमग्रुवइत्यस्यामृचि प्रतिपादितइति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

उतत्यातुर्वशायदूअस्नातारा॒शचीपतिः। इन्द्रोविद्वाँअपारयत् ।१७।

उ॒त । त्या । तु॒र्वशा॒यदू इति॑ । अ॒स्ना॒तारा॑ । शची॒ऽपतिः॑ ।
इन्द्रः॑ । वि॒द्वान् । अ॒पा॒र॒य॒त् ॥ १७ ॥

उतापिच अस्नातारा अस्नातारौययातिशापादनभिषिक्तौ त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ तुर्वशायदू तुर्वशनामानंयदुनामकंचराजानौ शचीपतिः कर्मणांपालकः यद्वा शचीन्द्रस्यभार्यातस्याःपतिर्भर्ताविद्वान्सकलमपिजानन्निन्द्रः अपारयदभिषेकार्हावकरोत् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

उतत्यास॒द्यआर्या॑स॒रयो॑रिन्द्रपा॒रतः। अर्णा॑चि॒त्ररथावधीः ॥ १८ ॥

उ॒त । त्या । स॒द्यः । आर्या॑ । स॒रयोः॑ । इ॒न्द्र॒ । पा॒रतः॑ ।
अर्णा॑चि॒त्ररथा । अ॒व॒धीः ॥ १८ ॥

उतापिच सद्यः सपदि हेइन्द्र त्वं त्या त्यौ तौ आर्या आर्यौ आर्यत्वाभिमानिनौसन्तावपि इन्द्रविषयभक्तिश्रद्धारहितावित्यर्थः सरयोः सरय्वानद्याः पारतः पारेतीरेवसन्तौ अर्णाचित्ररथा अर्णनामकंचित्ररथनामकंचराजानौ अवधीःअहिंसीः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

अनुद्वाजहि॒तानयो॒न्धंश्रो॒णंचवृत्रहन् । नतत्तेसु॒म्नमष्टवे ॥ १९ ॥

अनु॑ । द्वा । ज॒हि॒ता । न॒यः॒ । अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । च॒ । वृ॒त्र॒ऽह॒न् ।
न । तत् । ते॒ । सु॒म्नम् । अष्ट॑वे ॥ १९ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. ६. ३.

हेवृत्रहन् वृत्रस्यहिंसकेन्द्र त्वं जहिता जहितौ सर्वैर्बन्धुभिःत्यक्तौअन्धंचक्षुर्हीनमेकंश्रोणं चपङ्गुमपरंचद्वाप्तौद्वौअनुनयः अन्धपङ्गुत्वपरिहारेणानुनीतवानसि हेइन्द्र ते त्वयादत्तं तत्सुम्नं सुखम् अष्टवे व्याप्तुंकोपिनप्रभवतीतिशेषः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

शतमश्मन्मयीनांपुरामिन्द्रोव्यास्यत्। दिवोदासायदाशुषे२०।२२

शतम्। अश्मन्ऽमयीनाम्। पुराम्। इन्द्रः। वि। आस्यत्। दिवःऽदासाय। दाशुषे ॥ २० ॥ २२ ॥

इन्द्रः अश्मन्मयीनां पाषाणैर्निर्मितानां पुरां शम्बरस्यसंबन्धिनांनगराणां शतं शतसंख्याकं दिवोदासायैतन्नामकायदाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायव्यास्यत् व्यक्षिपत् ॥ २० ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकविंशी–

अस्वापयद्दभीतयेसहस्रात्रिंशतंहथैः। दासानामिन्द्रोमायया।२१।

अस्वापयत्। दभीतये। सहस्रा। त्रिंशतम्। हथैः। दासानाम्। इन्द्रः। मायया ॥ २१ ॥

इन्द्रोमायया स्वकीययाशक्त्या दासानांलोकानामुपक्षपयितॄणांराक्षसादीनांत्रिंशतं त्रिंशत्संख्याकानिसहस्रासहस्राणि दभीतयेदभीतिनामकस्यार्थाय हथैर्हननसाधनैरायुधैरस्वापयद्वधीत् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

सघेदुतासिवृत्रहन्त्समानइन्द्रगोपतिः। यस्ताविश्वानिचिच्युषे।२२।

सः। घ। इत्। उत। असि। वृत्रऽहन्। समानः। इन्द्र। गोऽपतिः। यः। ता। विश्वानि। चुच्युषे ॥ २२ ॥

उतापिच हेइन्द्र यस्त्वं ता तानि विश्वानि समस्तान्शत्रून्चिच्युषे प्राच्यावयः हेवृत्रहन् वृत्राणांशत्रूणांहिंसकेन्द्र गोपतिर्गवांपालकः सत्वंसमानःसर्वषांयजमानानांसमःसन् प्रख्यातोसि घेदितिपूरणौ ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी–

उतनूनंयदिन्द्रियंकरिष्याइन्द्रपौंस्यम् । अद्यानकिष्टदामिनत् ।२३।

उत । नूनम् । यत् । इन्द्रियम् । करिष्याः । इन्द्र । पौंस्यम् ।
अद्य । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥ २३ ॥

उतापिच हेइन्द्र यत्पौंस्यंत्वदीयंबलम् इन्द्रियं सामर्थ्योपेतं नूनंकरिष्याः कृतवानसिखलु अद्य अद्यतनः कश्चित्तद्बलंनकिरामिनत् नहिंस्यात् ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी–

वामंवामंतआदुरेदेवोददात्वर्यमा ।
वामंपूषावामंभगोवामंदेवःकरूळती ॥२४॥२३॥

वामम्ऽवामम् । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अर्यमा । वामम् ।
पूषा । वामम् । भर्गः । वामम् । देवः । करूळती ॥ २४ ॥ २३ ॥

हेआदुरे शत्रूणांदारयितरिन्द्र ते तव वामंवामं यद्यद्वननीयंसंभजनीयंधनमस्ति लोकेतद्वामंवसुअर्यमाअरीणांनियमयिता एतन्नामकोदेवःददातु प्रयच्छतु तथा करूळती कृत्तदन्तः पूषापोषकोदेवः वामंधनंददातु भगोपिधनंददातु अत्रकरूळतीत्येतत्संनिहितत्वाद्भगइत्यनेनसंबन्धनीयम् अथवा अर्यमादीनांत्रयाणामपिविशेषणत्वेनमान्यं कथंपूष्णोविशेषणंस्यादिति साकाङ्क्षत्वात् न सान्निध्याकाङ्क्षयोःसद्भावेपियोग्यतामन्तरेणान्वयायोगात् तस्मात्पूषाप्रपिष्टभागोदन्तकोहीत्यादिश्रुतिपुपूष्णएवादन्तकत्वेनप्रसिद्धेर्व्यवहितस्यापितस्यैवविशेषणत्वंयुक्तं वामं वननीयंभवतीत्यादिनिरुक्तमत्रद्रष्टव्यम् ॥ २४ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

कयानइतिपञ्चदशर्चंदशमंसूक्तंवामदेवस्यार्षमैन्द्रं गायत्रम् अभीषुणइत्येषापादनिचृन्नामगायत्री त्रयःसप्तकाःपादनिचृदितितल्लक्षणयुक्तत्वात् तथाचानुक्रमणिका—कयापञ्चोनाभीषुपादनिचृदिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः अग्निष्टोमेचातुर्विंशिकेहनिचमाध्यन्दिनेसवनेमैत्रावरुणस्यकयानइत्याद्यस्तृचःस्तोत्रियः सूत्रितंच—होत्रकाणांकयानश्चित्रआभुवदिति । वरुणप्रघासेपुकायस्यहविषोनुवाक्याकयानइत्येषा तथाचसूत्रं—कयानश्चित्रआभुवद्धिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रइति ।

१ नि० ६, ३१ ।

तत्रप्रथमा—

कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता ॥१॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा ।
कया । शचिष्ठया । वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदावर्धमानः चित्रश्चायनीयः पूजनीयः सखा मित्रभूतइन्द्रः कया ऊती ऊत्या तर्पणेननोस्मान् आभुवदाभिमुख्येनभवेत् शचिष्ठया प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन कयावृताकेनवर्तनेनकर्मणाच अभिमुखोभवेत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कस्त्वासत्योमदानांमंहिष्ठोमत्सदन्धसः । दृळ्हाचिदारुजेवसु ॥२॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानाम् । मंहिष्ठः । मत्सत् । अन्धसः ।
दृळ्हा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

मंहिष्ठःपूजनीयः सत्यः सत्यभूतः मदानांमादयितृणांमध्येकोमदकरः अन्धसः सोमस्य रसः दृळ्हाचिद्दृढान्यपि वसु वसूनि शत्रूणांधनानि आरुजे आसमन्ताद्भङ्क्तुं हेइन्द्र त्वा त्वां मत्सत् मादयेत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अभीषुणःसखीनामविताजरितॄणाम् । शतंभवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनाम् । अविता । जरितॄणाम् । शतम् ।
भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं सखीनांसमानख्यातीनां जरितॄणां स्तोतॄणाम् अवितारक्षिता त्वं शतं शतेन बह्वीभिरूतिभीरक्षाभिःसह नोस्माकं सु सुष्ठु अभिभवासि अभिमुखोभव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अभीनआववृत्स्वचक्रंनवृत्तमर्वतः । नियुद्भिश्चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रम् । न । वृत्तम् । अर्वतः ।
नियुत्ऽभिः । चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं वृत्तं चक्रंन वर्तमानंचक्रमिव अर्वतः उपगन्तृन्नोस्मान् चर्षणीनाम् अस्मदीयानांमनुष्याणां नियुद्भिः स्तुतिभिः अभ्याववृत्स्व अभ्यावर्तस्व ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

प्रवताहिक्रतूनामाहापदेवगच्छसि । अभक्षिसूर्येसचा ॥ ५॥२४ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनाम् । आ । ह । पदाऽइव । गच्छसि । अभक्षि ।
सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेइन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानांसंबन्धिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देशान्पदेव पदानिस्वकीयानिस्थानानीव आगच्छसिहि आगतोभवसिखलु हेतिपूरणः हेइन्द्र त्वाम् अहम् सूर्ये सूर्येणसचासह अभक्षिभजे ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी–

संयत्तइन्द्रमन्यवःसंचक्राणिदधन्विरे । अधत्वेअधसूर्ये ॥ ६ ॥

सम् । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सम् । चक्राणि । दधन्विरे ।
अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

हेइन्द्र ते त्वदर्थं मन्यवः स्तुतयः यद्यदासंदधन्विरे अस्माभिरनुमन्यन्ते चक्राणि चङ्क्रमणानिकर्माणिचसंदधन्विरे अध तदानीं ताः स्तुतयः तानिकर्माणिच त्वे त्वयि भवन्ति अध तदनन्तरंसूर्येचभवन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उतस्माहित्वामाहुरिन्मघवानंशचीपते । दातारमविदीधयुम् ॥७॥

उत । स्म । हि । त्वाम् । आहुः । इत् । मघऽवानम् । शचीऽपते ।
दातारम् । अविऽदीधयुम् ॥ ७ ॥

हेशचीपते कर्मपालकेन्द्र उतापिच मघवानं धनवन्तं दातारं स्तोतृभ्योभीष्टप्रदं त्वा त्वामविदीधयुं विदीधयुरदीप्यमानः नविदीधयुरविदीधयुःतंदीप्यमानमाहुःस्म प्रवदन्तिखलु हीदिति द्वयंपूरणार्थम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतस्मासद्यइत्परिशशमानायसुन्वते । पुरूचिन्मंहसेवसु ॥ ८ ॥

उत । स्म । सद्यः । इत् । परि । शशमानाय । सुन्वते । पुरु । चित् । मंहसे । वसु ॥ ८ ॥

उतापिच हेइन्द्र त्वं सद्यइत् सद्यएव शशमानाय स्तुतिंकुर्वते शशमानःशंसमानइतिया-स्केनोक्तत्वात् । सुवन्ते सोमाभिषवंकुर्वतेयजमानाय पुरुचित् पुरूणिबहून्यपिवसुवसूनि धनानिपरिपरितोमंहसेस्म प्रयच्छसिखलु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

नहिष्मातेशतंचनराधोवरन्तआमुरः । नच्यौत्नानिकरिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । ते । शतम् । चन । राधः । वरन्ते । आऽमुरः । न । च्यौत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र आमुरः बाधकाराक्षसादयः ते त्वदीयं शतंचन शतपरिमितमपि राधोधनं नहिवरन्तेस्म नवारयन्तिखलु किंच शत्रूणांहिंसनंकरिष्यतः तव च्यौत्नानि बलानि नवारयन्ति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अस्माँअवन्तुतेशतमस्मान्त्सहस्रमूतयः ।
अस्मान्विश्वाअभिष्टयः ॥ १० ॥ २५ ॥

अस्मान् । अवन्तु । ते । शतम् । अस्मान् । सहस्रम् । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥ २५ ॥

---

१ नि० ६. ८.।

हेइन्द्र ते त्वदीयाः शतं शतसंख्याकाः ऊतयोरक्षाः अस्मानवन्तु रक्षन्तु सहस्रं सहस्रसंख्याकास्त्वदीयारक्षाः अस्मानवन्तु विश्वासर्वाण्यभीष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनानिअस्मानवन्तु ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथैकादशी–

अस्माँइहावृणीष्वसख्यायस्वस्तये। महोरायेदिवित्मंते ॥११॥

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वम् इहास्मिन्यज्ञे अस्मान्यजमानान्सख्याय सखिभावाय स्वस्तये अविनाशायच महोमहतेदिवित्मते दीप्तिमते राये धनायच वृणीष्व संभजस्व ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

अस्माँअविड्ढिविश्वहेन्द्रंरायापरींणसा ।
अस्मान्विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविड्ढि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

हेइन्द्र त्वं विश्वहा सर्वेष्वहःसुपरीणसा महताराया धनेन अस्मान्यजमानानविड्ढि रक्ष किंच विश्वाभिःसर्वाभिरूतिभीरक्षाभिः अस्मानविड्ढि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अस्मभ्यंताँअपावृधिव्रजाँअस्तेवगोमंतः ।
नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽइव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र । ऊतिऽभिः ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वं नवाभिर्नूतनाभिः ऊतिभीरक्षाभिः अस्तेव क्षेप्ताशूरइव गोमतोगोभिर्युक्तान्तान् प्रसिद्धान्व्रजान्गोनिवासानस्मभ्यमपावृधि उद्घाटय ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अस्माकंधृष्णुयारथोद्युमाँइन्द्रानंपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥१४॥

अस्माकम् । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र । अनपऽच्युतः ।
गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

हेइन्द्र धृष्णुया धृष्णुःशत्रूणांधर्षकः द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतः विनाशरहितः गव्युर्गोमान् अश्वयुरश्ववान् अस्माकमस्मत्संबन्धीरथईयते सर्वत्रगच्छतु तेनरथेनास्मात्रक्षेत्यर्थः ॥ १४ ॥

अस्माकमुत्तमंकृधीत्यनयाआदित्यंदृष्ट्वारथादवरोहेत् तथाचसूत्रितम्—अस्माकमुत्तमंकृधीत्यादित्यमीक्षमाणोजपित्वावरोहेदिति ।

सैषापञ्चदशी—

अस्माकमुत्तमंकृधिश्रवोदेवेषुसूर्य । वर्षिष्ठन्द्यामिवोपरि ।१५।२६।

अस्माकम् । उत्ऽतमम् । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठम् ।
द्याम्ऽइव । उपरि ॥ १५ ॥ २६ ॥

हेसूर्य सर्वस्यप्रेरकेन्द्र हेआदित्यवा त्वंदेवेषुद्योतमानेषुवह्न्यादिषुमध्ये अस्माकमस्मत्संबन्धिश्रवोयशःउत्तममुत्कृष्टंकृधि कुरु तत्रदृष्टान्तः—वर्षिष्ठमतिशयेनप्रवृद्धंसेचनसमर्थंवाद्यामिव द्युलोकं यथासर्वेषांलोकानामुपरिस्थितमुत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥ १५ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

आतूनइन्द्रेतिचतुर्विंशत्यृचमेकादशंसूक्तं वामदेवस्यार्षंगायत्रमैन्द्रम् अन्त्येकनीनकेवेत्यादिकेद्वे इन्द्रस्याश्वदेवताके तथाचानुक्रान्तम्—आतूनश्चतुर्विंशतिरन्त्याभ्यामैन्द्रा ॰स्तुताविति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

आतूनइन्द्रवृत्रहन्नस्माकमर्धमागहि । महान्महीभिरूतिभिः ॥१॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकम् । अर्धम् । आ ।
गहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १ ॥

हेवृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणांहिंसकेन्द्र त्वंनोस्मान्प्रति तु क्षिप्रमागच्छ हेइन्द्र महान्प्रभूतस्त्वं महीभिर्महतीभिरूतिभीरक्षाभिःसह अस्माकमर्धं समीपे आगहि आगच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

भृमिश्चिद्घासितूतुजिराचित्रचित्रिणीष्वा । चित्रंकृणोष्यूतये ॥ २ ॥

भृमिः । चित् । घ । असि । तूतुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रम् । कृणोषि । ऊतये ॥ २ ॥

हेचित्र चायनीय पूजनीयेन्द्र त्वं भृमिश्चित् भ्रमणशीलोपि तूतुजिः घासि अस्मदभीष्टप्रदातावभवसि आकारश्चार्थे चित्रिणीषुचित्रकर्मयुक्तासु अस्मद्रूपासु प्रजासु चित्रंचायनीयंधनम् ऊतये रक्षणाय आकृणोषि आसमन्तात्करोषि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसंहंसिव्राधन्तमोजसा । सखिभिर्येत्वेसचा ॥ ३ ॥

दभ्रेभिः । चित् । शशीयांसम् । हंसि । व्राधन्तम् । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं दभ्रेभिश्चित् अल्पैरपिसखिभिर्यजमानैःसह शशीयांसं शशप्लुतगतौ उत्प्लवमानं व्राधन्तं महान्तमपि शत्रुमोजसाबलेनहंसि नाशयसि येयजमानाः त्वेत्वयिसचा संगताः तैरिति पूर्वेणसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वयमिन्द्रत्वेसचावयन्त्वाभिनोनुमः । अस्माँअस्माँइदुदव ॥ ४ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वे इति । सचा । वयम् । त्वा । अभि । नोनुमः । अस्मान्ऽअस्मान् । इत् । उत् । अव ॥ ४ ॥

हेइन्द्र वयंयजमानास्त्वे त्वयि सचासंगताः स्मः वयं त्वा त्वाम् अभिनोनुमः अतिशयेनाभिष्टुमः हेइन्द्र त्वमपि अस्मानस्मानित् सर्वानस्मानेव उदव उत्कर्षेणरक्ष ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सनंश्चित्राभिंरद्रिवोनवद्याभिंरूतिभिंः। अनाधृष्टाभिरागंहि।५।२७।

सः । नः । चित्राभिः । अद्रिऽवः । अनवद्याभिः । ऊतिऽभिंः ।
अनाधृष्टाभिः । आ । गहि ॥ ५ ॥ २७ ॥

हेअद्रिवः वज्रवन्निन्द्र सत्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिन्दिताभिः अनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रहर्षितैः ऊतिभिःरक्षणैःसहितःसन् नोस्मानागहि आगच्छ ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यपष्ठेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी–

भूयामोषुत्वावंतःसखांयइन्द्रगोमंतः । युजोवाजांयघृष्वंये ॥ ६ ॥

भूयामो इतिं । सु । त्वाऽवंतः । सखांयः । इन्द्र । गोऽमंतः ।
युजः । वाजाय । घृष्वंये ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वावतः त्वत्सदृशस्यगोमतोगोभिर्युक्तस्यदेवस्यसंबन्धिनःसखायः स्तोतारोवयं घृष्वये महते वाजायान्नाययुजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामोभवामैव ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वंह्येकईशिपइन्द्रवाजंस्यगोमंतः।सनोंयन्धिमहीमिपंम् ॥७॥

त्वम् । हि । एकः । ईशिषे । इन्द्र । वाजंस्य । गोऽमंतः । सः ।
नः । यन्धि । महीम् । इषंम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र हियस्मात्कारणात् त्वम् एकएव गोमतोगोभिर्युक्तस्यवाजस्यान्नस्य ईशिषे प्रभवासि अतःकारणात्सत्वंनोस्मभ्यंमहींमहतीमिषमन्नं यन्धि प्रयच्छ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नत्वांवरन्तेअन्यथायद्दित्संसिस्तुतोमघम्।स्तोतृभ्यंइन्द्रगिर्वणः।८।

न । त्वा । वरन्ते । अन्यथा । यत् । दित्संसि । स्तुतः । मघम् ।
स्तोतृऽभ्यः । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र गिर्वणः गिरांसंभक्तः स्तुतोस्माभिःसंस्तुतः यद्यदा स्तोतृभ्योस्मभ्यंमघंधनंदित्ससि दातुमिच्छासि तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारान्तरेणनवरन्ते ननिवारयन्ति किन्तुसर्वेप्यनुकूलाएव भवन्ति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अभित्वागोतमागिरानूषतप्रदावने । इन्द्रवाजायघृष्वये ॥ ९ ॥

अभि । त्वा । गोतमाः । गिरा । अनूषत । प्र । दावने । युजः । वाजाय । घृष्वये ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वामभिलक्षीकृत्य गोतमाएतन्नामकाःऋषयः गिरा स्तुतिरूपयावाचा दावने धनदानार्थंप्रानूषत प्रकर्षेणस्तुवन्ति घृष्वयेमहतेवाजायान्नायप्रस्तुवन्ति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

प्रतेवोचामवीर्या३ यामन्दसानआरुजः।पुरोदासीरभीत्य।१०।२८।

प्र । ते । वोचाम । वीर्या । याः । मन्दसानः । आ । अरुजः । पुरः । दासीः । अभिऽइत्य ॥ १० ॥ २८ ॥

हेइन्द्र मन्दसानः सोमेनमोदमानस्त्वं दासीःक्षेप्तुरसुरस्यस्वभूताःयाःपुरःयानिपुराणि नगराणि अभीत्याभिगम्य आरुजः आसमन्तादभाङ्क्षीः हेइन्द्र तेत्वदीयानितत्रत्यानिवीर्यावीर्याणि वयंस्तोतारःप्रवोचाम प्रकर्षेणवदाम ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्टेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथैकादशी–

तातेगृणन्तिवेधसोयानिचकर्थपौंस्या । सुतेष्विन्द्रगिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकर्थ । पौंस्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ११ ॥

हेइन्द्र गिर्वणः गिरांस्तुतिरूपाणांवाचांसंभक्ता त्वं यानि पौंस्या पौंस्यानि बलानि चकर्थ कृतवानसि हेइन्द्र वेधसः प्राज्ञाः सुतेष्वभिषुतेषुसोमेषु तेत्वदीयानिता तानि बलानि गृणन्तिकीर्तयन्ति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अवीवृधन्तगोतमाइन्द्रत्वेस्तोमवाहसः।ऐषुधावीरवद्यशः ॥१२॥

अवीवृधन्त । गोतमाः । इन्द्र । त्वे इति । स्तोमऽवाहसः । आ ।

एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः ॥ १२ ॥

स्तोमवाहसः स्तोमानांस्तोत्राणांवोढारः गोतमाऋषयः हेइन्द्र त्वे त्वामवीवृधन्त स्तोत्रैर्वर्धयन्ति त्वमेषुगोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्तंयशोन्नमाधाः निधेहि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

यच्चिद्धिशश्वतामसीन्द्रसाधारणस्त्वम्।तंत्वावयंहवामहे ॥ १३ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वताम् । असि । इन्द्र । साधारणः ।

त्वम् । तम् । त्वा । वयम् । हवामहे ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपिखलु शश्वतां बहूनां सर्वेषांयजमानानांसाधारणोसि सामान्योभवसि तथापि तमेव त्वा त्वांवयंस्तोतारः हवामहे आह्वयामः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अर्वाचीनोवसोभवास्मेसुमत्स्वान्धसः।सोमानामिन्द्रसोमपाः १४

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व ।

अन्धसः । सोमानाम् । इन्द्र । सोमऽपाः ॥ १४ ॥

हेवसोयज्ञेनिवासकेन्द्र त्वमस्मे अस्मासुयजमानेषु अर्वाचीनोभिमुखोभव तथा हेसोमपाः सोमानांपातरिन्द्र सोमानामन्धसोऽन्नेन सु सुष्ठु मत्स्व माद्य ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

अस्माकंत्वामतीनामास्तोमइन्द्रयच्छतु।अर्वागावर्तयाहरी॥१५॥

अस्माकम् । त्वा । मतीनाम् । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु ।

अर्वाक् । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५ ॥

मतीनांस्तोतॄणां मन्यतेःकर्तरिक्किच् अस्माकंसंवन्धिस्तोमः स्तोत्रं हेइन्द्र त्वा त्वामायच्छतु अस्मासुनियच्छतु त्वमपिहरी त्वदीयावश्वौ अर्वागस्मदभिमुखंयथाभवतितथा वर्तय परिवर्तनं कुरु ॥ १९ ॥

अथषोडशी–

पुरोळाशंचनोघसोंजोषयासेगिरंश्चनः। वधूयुरिवयोषणाम् १६।२९

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः ।
वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ १६ ॥ २९ ॥

हेइन्द्र त्वंनोस्मदीयंपुरोळाशंचपुरोडाशरूपमन्नंच घसः अद्धि तथानोस्मदीयागिरश्च स्तुतिरूपाः वाचश्च जोषयासे सेवस्व तत्रदृष्टान्तः–वधूयुरिव स्त्रीकामोयथायोषणांस्त्रीणांगिरःसेवतेतद्वत् ॥ १६ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथसप्तदशी–

सहस्रंव्यतीनांयुक्तानामिन्द्रमीमहे। शतंसोमस्यखार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रम् । व्यतीनाम् । युक्तानाम् । इन्द्रम् । ईमहे ।
शतम् । सोमस्य । खार्यः ॥ १७ ॥

वयं स्तोतारः इन्द्रं परमैश्वर्ययुक्तंयुक्तानांशिक्षितानां व्यतीनां गमनवतामश्वानांसहस्रंसहस्रसंख्याकम् ईमहे याचामहे तथा सोमस्याभिषुतसोमस्य शतं शतसंख्याकाः खार्यः खारीरीमहे अत्र-मानविशेषवाचिनाखारीशब्देनद्रोणकलशाउपलक्ष्यते अपरिमितद्रोणकलशान्बहून्यज्ञान्याचामहइत्यर्थः ॥१७ ॥

अथाष्टादशी–.

सहस्रातेशतावयंगवामाच्यावयामसि । अस्मत्राराधएतुते ॥१८॥

सहस्रा । ते । शता । वयम् । गवाम् । आ । च्यवयामसि ।
अस्मऽत्रा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयानि गवां सहस्रा सहस्रसंख्याकानि शता शतसंख्याकानिच च्यावयामसि आच्यावयामः अस्मदभिमुखंकुर्मः तथा अस्मत्रा अस्मदीयंराधोधनं ते त्वत्तः एतु आगच्छतु ॥१८॥

अथैकोनविंशी–

दशंतेकलशानांहिरण्यानामधीमहि । भूरिदाअसिवृत्रहन् ॥ १९ ॥

दर्श । ते । कलशानाम् । हिरण्यानाम् । अधीमहि । भूरिऽदाः ।
असि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

हेइन्द्र ते त्वत्तः कलशानांकुम्भानां कुम्भपरिमितानामितियावत् हिरण्यानां हितरमणीयानांधनानां दशसंख्याकानि अधीमहि धारयामः हेवृत्रहन् वृत्राणांशत्रूणांहिंसकेन्द्र त्वं भूरिदाअसि बहुप्रदोभवसि ॥ १९ ॥

अथविंशी—

भूरिदाभूरिदेहिनोमादभ्रंभूर्याभर । भूरिघेदिन्द्रदित्ससि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रम् । भूरि । आ । भर ।
भूरि । घ । इत् । इन्द्र । दित्ससि ॥ २० ॥

हेइन्द्र भूरिदाः बहुप्रदस्त्वं भूरि बहुधनं नोस्मभ्यंदेहि प्रयच्छ किन्तु दभ्रमल्पधनंमाप्रयच्छ भूरिबहुलंधनमस्मभ्यमाभरआहर किंच भूरिइत् अदभ्रमेवधनंदित्ससिघ अस्मभ्यंदातुमिच्छसिखलु ॥ २० ॥

अथैकविंशी—

भूरिदाह्यसिश्रुतःपुरुत्राशूरवृत्रहन् । आनोभजस्वराधसि ॥२१॥

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् ।
आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हेवृत्रहन् वृत्रस्यहिंसक शूर विक्रान्तेन्द्र भूरिदाः बहुप्रदस्त्वं पुरुत्रा पुरुषुबहुषुयंजमानेषुश्रुतोसिहि विख्यातोभवसिखलु राधसि धनेनोस्मानामजस्व आसमन्ताद्भागिनःकुरु ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रतेबभ्रूविचक्षणशंसामिगोपणोनपात् । माभ्यांगाअनुशिश्रथः २२

प्र । ते । बभ्रू इति । विऽचक्षण । शंसामि । गोऽसनः ।
नपात् । मा । आभ्याम् । गाः । अनु । शिश्रथः ॥ २२ ॥

हेविचक्षण प्राज्ञेन्द्र ते त्वदीयौ बभ्रू बभ्रुवर्णावश्वौ प्रशंसामि प्रकर्षेणस्तौमि हेगोपणः गवांसनितः हेनपात् नपातयितः स्तोतॄनविनाशयितः किंतुपालयितरित्यर्थः हेइन्द्र त्वम् आभ्यां त्वदीयाभ्यामश्वाभ्यांगाः अनु अस्मदीयागाःलक्षीकृत्य माशिश्रथः विनष्टामाकार्षीः गावोश्वदर्शनाद्विश्लिष्यन्ते तन्माभूदित्यर्थः ॥ २२ ॥

मतीनांस्तोतॄणां मन्यतेःकर्तरिक्तिच् अस्माकंसंबन्धिस्तोमः स्तोत्रं हेइन्द्र त्वा त्वामायच्छतु अस्मासुनियच्छतु त्वमपिहरी त्वदीयावश्वौ अर्वागस्मदभिमुखंयथाभवतितथा वर्तय परिवर्तनं कुरु ॥ १९ ॥

अथषोडशी—

पुरोळाशंचनोघसोंजोषयासेगिरश्चनः। वधूयुरिवयोषणाम् ११६।२९

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः ।
वधूयुःइव । योषणाम् ॥ १६ ॥ २९ ॥

हेइन्द्र त्वंनोस्मदीयंपुरोळाशंचपुरोडाशरूपमन्नंच घसः अद्धि तथानोस्मदीयागिरश्च स्तुतिरूपाः वाचश्च जोषयासे सेवस्व तत्रदृष्टान्तः—वधूयुरिव स्त्रीकामोयथायोषणांस्त्रीणांगिरःसेवतेतद्वत् ॥ १६ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथसप्तदशी—

सहस्रंव्यतीनांयुक्तानामिन्द्रमीमहे। शतंसोमस्यखार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रम् । व्यतीनाम् । युक्तानाम् । इन्द्रम् । ईमहे ।
शतम् । सोमस्य । खार्यः ॥ १७ ॥

वयं स्तोतारः इन्द्रं परमैश्वर्ययुक्तंयुक्तानांशिक्षितानां व्यतीनां गमनवतामश्वानांसहस्रंसहस्रसंख्याकम् ईमहे याचामहे तथा सोमस्याभिषुतसोमस्य शतं शतसंख्याकाः खार्यः खारीरीमहे अत्रमानविशेषवाचिनाखारीशब्देनद्रोणकलशउपलक्ष्यते अपरिमितद्रोणकलशान्बहून्यज्ञान्याचामहइत्यर्थः ॥१७ ॥

अथाष्टादशी—

सहस्रातेशतावयंगवामाच्यावयामसि। अस्मत्राराधएतुते ॥१८॥

सहस्रा । ते । शता । वयम् । गवाम् । आ । च्यवयामसि ।
अस्मत्रा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयानि गवां सहस्रा सहस्रसंख्याकानि शता शतसंख्याकानिच च्यावयामसि आच्यावयामः अस्मदभिमुखंकुर्मः तथा अस्मत्रा अस्मदीयंराधोधनं ते त्वत्तः एतु आगच्छतु ॥१८॥

अथैकोनविंशी—

दशातेकलशानांहिरण्यानामधीमहि। भूरिदाअसिवृत्रहन् ॥ १९ ॥

दश । ते । कलशानाम् । हिरण्यानाम् । अधीमहि । भूरिऽदाः ।
असि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

हेइन्द्र ते त्वत्तः कलशानांकुम्भानां कुम्भपरिमितानामितियावत् हिरण्यानां हितरमणीयानांधनानां दशसंख्याकानि अधीमहि धारयामः हेवृत्रहन् वृत्राणांशत्रूणांहिंसकेन्द्र त्वं भूरिदाअसि बहुप्रदोभवसि ॥ १९ ॥

अथविंशी—

भूरिदाभूरिदेहिनोमादभ्रंभूर्याभर । भूरिघेदिन्द्रदित्ससि ॥ २० ॥
भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रम् । भूरि । आ । भर ।
भूरि । घ । इत् । इन्द्र । दित्ससि ॥ २० ॥

हेइन्द्र भूरिदाः बहुप्रदस्त्वं भूरि बहुधनं नोस्मभ्यंदेहि प्रयच्छ किन्तु दभ्रमल्पधनंमाप्रयच्छ भूरिबहुलंधनमस्मभ्यमामरआहर किंच भूरिइत् अदभ्रमेवधनंदित्ससिच अस्मभ्यंदातुमिच्छसिखलु ॥ २० ॥

अथैकविंशी—

भूरिदाह्यसिश्रुतःपुरुत्राशूरवृत्रहन् । आनोभजस्वराधसि ॥२१॥
भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् ।
आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हेवृत्रहन् वृत्रस्यहिंसक शूर विक्रान्तेन्द्र भूरिदाः बहुप्रदस्त्वं पुरुत्रा पुरुषुबहुषुयजमानेषुश्रुतोसिहि विख्यातोभवासिखलु राधसि धनेनोस्मानामजस्व आसमन्ताद्भागिनःकुरु ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रतेबभ्रूविचक्षणशंसामिगोषणोनपात् । माभ्यांगाअनुशिश्रथः २२
प्र । ते । बभ्रू इति । विऽचक्षण । शंसामि । गोऽसनः ।
नपात् । मा । आभ्याम् । गाः । अनु । शिश्रथः ॥ २२ ॥

हेविचक्षण प्राज्ञेन्द्र ते त्वदीयौ बभ्रू बभ्रुवर्णावश्वौ प्रशंसामि प्रकर्षेणस्तौमि हेगोषणः गवां सनितः हेनपात् नपातयितः स्तोतॄनविनाशयितः किंतुपालयितरित्यर्थः हेइन्द्र त्वम् आभ्यां त्वदीयाभ्यामश्वाभ्यांगाः अनु अस्मदीयागाःलक्षीकृत्य माशिश्रथः विनष्टामाकार्षीः गावोश्वदर्शनाद्विश्लिष्यन्ते तन्माभूदित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी–

कनीनकेवंविद्रधेनवैद्रुपदेअर्भके । वभ्रूयामेषुशोभेते ॥ २३ ॥

कनीनका इव । विद्रधे । नवे । द्रुऽपदे । अर्भके । बभ्रू इति ।
यामेषु । शोभेते इति ॥ २३ ॥

विद्रधे विद्धे व्यूढे नवे नवजाते अर्भके अल्पके द्रुपदे द्रुमाख्यस्थानेस्थिते कनीनकेइव कमनीयेशालभञ्जिकेइव हेइन्द्र बभ्रू बभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु यज्ञेषु शोभेते कान्तियुक्तौभवतः कनीनकेकन्यकेकन्याकमनीयाभवतिक्वेयंनेतव्येतिवाकमनेनानीयतइतिवाकनतेर्वास्यात्कान्तिकर्मणइत्यादिनिरुक्तम् ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी–

अरंमउस्रयाम्णेरमनुस्रयाम्णे । बभ्रूयामेष्वस्रिधा ॥ २४ ॥ ३० ॥

अरम् । मे । उस्रऽयाम्ने । अरम् । अनुस्रऽयाम्ने ।
बभ्रू इति । यामेषु । अस्रिधा ॥ २४ ॥ ३० ॥

हेइन्द्र अस्रिधा अस्रिधौ अहिंसकौ बभ्रूबभ्रुवर्णौ त्वदीयावश्वौ यामेषु यज्ञेषु गमनेषु प्राप्तेषुसत्सु उस्रयाम्णे उस्राभ्यामनडुभ्द्यांयुक्तेनरथेनयातीत्युस्रयामा तस्मै मे मह्यम् अरमलं पर्याप्तकारिणौभवताम् अनुस्रयाम्णे पद्भ्यामेवगच्छते मह्यम् अरंपर्याप्तकारिणौभवताम् ॥ २४ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

॥ इतिचतुर्थेमण्डलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

॥ इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेतृतीयाष्टकेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥

१ नि० ४. १५.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवंदेविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

चतुर्थेनुवाकेत्रयोदशसूक्तानि तत्रप्रऋभुभ्यइत्येकादशर्चंप्रथमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभं तुह्यादिपरिभाषया इदमादिसूक्तपञ्चकमृभुदेवताकम् अत्रानुक्रमणिका—प्रऋभुभ्यएकादशार्भवंवाइति । व्यूढेदशरात्रेचतुर्थेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआर्भवनिविद्धानीयमिदं तथाचसूत्रितं—प्रऋभुभ्यःप्रशुक्रैत्वितिवैश्वदेवमिति ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् प्रऋभुभ्योदूतमिंववाचंमिष्यउपस्तिरेश्वैतंरींधेनुमींळे ।
येवातंजूतास्तरणिंभिरेवैःपरिद्यांसद्योअपसोंबभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दूतम्ऽइंव । वाचंम् । इष्ये । उपऽस्तिरें । श्वैतंरीम् । धेनुम् । ईळे । ये । वातंऽजूताः । तरणिंऽभिः । एवैः । परिं । द्याम् । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभूणांपूर्वंमनुष्याणामेवसतां तपसादेवत्वप्राप्तिः आर्भवंशंसत्यृभवोवैदेवेषुइत्यत्र ब्राह्मणे[1] स्पष्टमाम्नाता । केचनऋभवोनामसूर्यरश्मयइत्याचक्षते । अहंयजमानः ऋभुभ्यउरुभासमानेभ्यएतन्नामकेभ्योदेवेभ्योवाचंस्तुतिरूपांप्रेष्ये प्रेरयामि किमिवं दूतमिव यथादूतंस्वकार्थं प्रतिप्रेषयन्तितद्वत् किञ्च उपस्तिरे सोमोपस्तरणायश्वैतरींपयोयुक्तांश्वेततरांवाधेनुम् ईळे याचामि ऋभून् येऋभवोवातजूताः वातसमानगतयः अपसः जगदुपकारिकर्माणःसन्तः तरणिभिस्तारकैः एवैर्गमनशीलैरश्वैः द्याम् अन्तरिक्षं सद्यः तदानीमेव परिबभूवुः परिभवन्ति सर्वतोव्याप्नुवन्ति अथ रश्मयएव ऋभवइत्युक्तत्वादादित्यंवारश्मयःपरितोव्याप्नुवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

युदारमक्रन्नृभवःपितृभ्यांपरिंविष्टीवेषणांदंसनांभिः ।
आदिद्देवानामुपंसख्यमांयन्धीरांसःपुष्टिमंवहन्मनायै ॥ २ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. ३०.

यदा । अरम् । अक्रन् । ऋभवः पितृभ्याम् । परिऽविष्टी ।
वेषणा । दंसनाभिः । आत् । इत् । देवानाम् । उप । सख्यम् ।
आयन् । धीरासः । पुष्टिम् । अवहन् । मनायै ॥ २ ॥

यदा यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्त्या यद्वा वेषणजरद्रूपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यैश्चमसनिर्माणादिकर्मभिः अरम् अत्यर्थ-मक्रन् आदिदनन्तरमेव देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखित्वं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् आग-मन् युवशाकत्वेनैतिदेवत्वप्राप्तेरेकान्तस्वेनदेवैरुक्तत्वादितिभावः किंच धीरासोधीराबुद्धिमन्तस्तेपांपुष्टिं गवादिविषयांमनायै ऋत्तेन यजमानायावहन् वहन्ति धारयन्ति यद्वा सविषयांपुष्टिं मनायै मनसे प्रकृष्टमनस्कत्वायावहन् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पुनर्येचक्रुःपितरायुवानासनायूपेवजरणाशयाना ।
तेवाजोविभ्वाँऋभुरिन्द्रवन्तोमधुप्सरसोनोवन्तुयज्ञम् ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूपाऽइव ।
जरणा । शयाना । ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इन्द्रऽवन्तः ।
मधुऽप्सरसः । नः । अवन्तु । यज्ञम् ॥ ३ ॥

येऋभवः पितरा मातापितरौ यूपेव छिन्नस्थाणूइव जरणा जीर्णौ शयाना शयानौ पुनः सना सदायुवाना युवानौ चक्रुः नित्यतरुणावकुर्वन् ते वाजोविभ्वाऋभुश्चएतन्नामकास्त्रयः सुधन्वनः आङ्गिरसस्यपुत्राऋषयः इन्द्रवन्तः अनुग्राहकेणेन्द्रेणतद्वन्तः मधुप्सरसः मधुरस्यसोमरसस्यभक्षयि-तारोमनोहररूपावानोस्मदीयंयज्ञम् अवन्तु रक्षन्तु गच्छन्तुवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यत्संवत्संमृभवोगामरक्षन्यत्संवत्संमृभवोमाअपिंशन् ।
यत्संवत्समभरन्भासोअस्यास्ताभिःशमीभिरमृतत्वमाशुः ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. ४ ।

यत्। सम्ऽवत्सम्। ऋभवः। गाम्। अरक्षन्। यत्। सम्ऽवत्सम्।
ऋभवः। माः। अपिंशन्। यत्। सम्ऽवत्सम्। अभरन्। भासः।
अस्याः। ताभिः। शमीभिः। अमृतऽत्वम्। आशुः ॥ ४ ॥

संवत्सं संवसन्तिभूतान्यस्मिन्निितिसंवत्सः संवत्सरः संवत्सरपर्यन्तम् ऋभवोगांमृतामरक्षन् अपालयन् स्वसामर्थ्यादितियत् यदेतत्कर्मास्ति तथा संवत्सं संवत्सरम् ऋभवोमास्तस्याएवगोर्मांसमपिंशन् अवयवानकुर्वन्नितियत् किंच मृतायागोः त्वचापुच्छाद्यङ्गंतस्यामांसं समयोजयन्नित्यर्थः किंच संवत्सं संवत्सरपर्यन्तमस्याःभासः अभरन् दीप्तीरवयवशोभाअकुर्वन् इतियत् ताभिःशमीभिः मृतायागोर्नवीकरणविषयैःकर्मभिरमृतत्वमाशुः देवत्वंप्राप्ताः धेनुंःकर्त्वेतिदेवत्वप्राप्तिसाधनत्वेनदेवैःप्रतिश्रुतत्वात् यद्वात्रसंवत्समित्येतद्वत्सेनसहेतिव्याख्येयम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ज्येष्ठआंहचमसाद्वाकरेतिकनीयान्त्रीन्कृणवामेत्याह।
कनिष्ठआंहचतुरस्करेतित्वष्टऋभवस्तत्पनयद्वचोवः ॥५॥१॥

ज्येष्ठः। आह। चमसा। द्वा। कर। इति। कनीयान्। त्रीन्।
कृणवाम। इति। आह। कनिष्ठः। आह। चतुरः। कर। इति।
त्वष्टा। ऋभवः। तत्। पनयत्। वचः। वः ॥ ५ ॥ १ ॥

एकंचमसंचतुरःकृणोतनेतियदादेवदूतोग्निः ऋभूनाह देवत्वप्राप्त्युपायत्वेन तदा तेषुमध्ये देवत्वप्राप्त्यैउक्तएकोज्येष्ठऋभुरितरावाह किमिति उच्यते—चमसाद्वाकरेति। एकंचमसंसन्तंद्वौकृणवामेतिकनीयान्तदनन्तरोविभ्वा त्रीनकृणवामकरवामेत्याह तत्कनिष्ठस्ततोपिकनीयान्वाजः चतुरस्कर चतुर्धाकरवामेत्याह तदेवचतुःकरणरूपं हेऋभवः त्वष्टा युष्मद्गुरुः वः वचः युष्मद्वचनं पनयदस्तौत् अङ्गीचकारेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

१ ऋ. सं. २. ३. ४.। २ ऋ. सं. २. ३. ४.।

अथषष्ठी–

स॒त्यमू॑चु॒र्नर॑ए॒वाहि॒च॒क्रुरनु॑स्व॒धामृ॒भवो॑जग्मु॒रे॒ताम् ।
वि॒भ्राज॑मानाँश्च॒म॒साँअहे॒वावे॑न॒त्त्वष्टा॑च॒तुरो॑दद्दृ॒श्वान् ॥ ६ ॥

स॒त्यम् । ऊ॒चुः॒ । नरः॑ । ए॒व । हि । च॒क्रुः । अनु॑ । स्व॒धाम् ।
ऋ॒भवः॑ । ज॒ग्मुः॒ । ए॒ताम् । वि॒ऽभ्राज॑मानान् । च॒म॒सान् ।
अहा॑ऽइव । अवे॑नत् । त्वष्टा॑ । च॒तुरः॑ । द॒दृ॒श्वान् ॥ ६ ॥

नरोमनुष्यरूपाऋभवःसत्यमूचुः सत्यमेवाब्रुवन् हियस्मादेतेएवैवंचक्रुः चतुरोकुर्वन् यथोक्तंतथैवकृतत्वादित्यभिप्रायः अनु चतुर्धाकरणानन्तरमेतांतृतीयसवनगतांस्वधांसोमाख्यममृतमृभवोजग्मुः एकंचमसंचतुरःकृणोतनेति साकंदेवैर्यज्ञियासोभविष्यथेतिश्रुतत्वात् । अथत्वष्टादेवोविभ्राजमानानहेव अहानीव दीप्यमानांश्चमसांश्चतुरोददृश्वान् दृष्टवान्सन् अवेनदमन्यत अङ्गीचकारेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

द्वाद॑श॒द्यून्यदगो॑ह्यस्याति॒थ्येरण॑न्नृ॒भवः॑स॒सन्तः॑ ।
सु॒क्षेत्रा॑कृण्व॒न्नन॑यन्त॒सिन्धू॒न्धन्वाति॑ष्ठ॒न्नोष॑धीर्नि॒म्नमापः॑ ॥ ७ ॥

द्वाद॑श । द्यून् । यत् । अगो॑ह्यस्य । आ॒ति॒थ्ये । रण॑न् । ऋ॒भवः॑ ।
स॒सन्तः॑ । सु॒ऽक्षेत्रा॑ । अ॒कृ॒ण्व॒न् । अन॑यन्त । सिन्धू॑न् । धन्व॑ । आ ।
अ॒ति॒ष्ठ॒न् । ओष॑धीः । नि॒म्नम् । आपः॑ ॥ ७ ॥

तत्ररश्मयएव ऋभवइत्युक्तत्वात्तद्रूपेणस्तूयन्ते–यद्यदा द्वादशद्यून्दिवसान् आर्द्रादिद्वादशवृष्टिनक्षत्राणीत्यर्थः अगोह्यस्यागोप्यस्यादित्यस्यगृहे आतिथ्येकस्मादागतोतिथिः तदुचितं सत्काररूपंकर्मातिथ्यं तदर्थंससन्तःस्वपन्तःसुखेननिवसन्तऋभवः रणन्रमन्ते अगोह्यस्ययदस्तनागृहइत्युक्तम् तदानींसुक्षेत्राकृण्वन् अकृष्टानिशून्यानिक्षेत्राणिवृष्ट्यासस्यादिसमृद्धानिअकुर्वन् सिन्धून्नदीरनयन्त प्रेरयन् तस्मिन्काले ओषधीरोषधयोधन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन् निम्नंनीचस्थानमापोतिष्ठन् उद्धृत्स्वसमाअकृणोतनातृणंनिवतस्वेंपइत्युक्तम् ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. ४. । २ ऋ० सं० २. ३. ४. ।
३ ऋ० सं० २. ३. ६. । ४ ऋ० सं० २. ३ ६. ।

अथाष्टमी–

रथंयेचक्रुःसुवृतंनरेष्ठांयेधेनुंविश्वजुवंविश्वरूपाम् ।
तआतक्षन्त्वृभवोरयिंनःस्ववसःस्वपसःसुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । नरेऽस्थाम् । ये । धेनुम् ।
विश्वऽजुवम् । विश्वऽरूपाम् । ते । आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रयिम् ।
नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

हेऋभवः सुवृतंसुचक्रं सुष्ठुवर्तमानंवा नरेष्ठां नेतरिचक्रेवर्तमानंरथंचक्रुः येच विश्वजुवं विश्वस्य प्रेरयित्रीं विश्वरूपां बहुरूपाम् एतन्नामिकांवाधेनुं गां चक्रुरकुर्वन् बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजर्तेतिह्युक्तम् । तेमहान्तऋभवोनोस्माकंरयिंधनमातक्षन्तु सर्वतोनिष्पादयन्तु कीदृशास्तेऋभवः स्वपसः सुकर्माणः स्ववसः शोभनान्नोपेताः सुहस्ताः शोभनहस्ताः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अपोह्येषामजुषन्तदेवाअभिक्रत्वामनसादीध्यानाः ।
वाजोदेवानामभवत्सुकर्मेन्द्रस्यऋभुक्षावरुणस्यविभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषाम् । अजुषन्त । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा ।
दीध्यानाः । वाजः । देवानाम् । अभवत् । सुऽकर्मा । इन्द्रस्य ।
ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

एषांमृभूणामपोश्वरथनिर्माणादिरूपंकर्मदेवाइन्द्रादयोजुषन्तासेवन्त इन्द्रोहरीयुयुजेअश्विनारथमित्यादिमंत्रोक्तप्रकारेणस्वीकृतवन्तइत्यर्थः । कीदृशास्ते क्रत्वा वरप्रदानरूपेणकर्मणामनसाशोभनेनचित्तेनानुग्रहयुक्तेनाभिदीध्यानाः दीप्यमानाः देवानामनुग्रहेणकिंलब्धमित्याह–सुकर्माशोभनव्यापारोवाजःकनीयान्देवानांसर्वेषांसंबन्ध्यभवत् तथेन्द्रस्यसंबन्धी ऋभुक्षाः ऋभुज्येष्ठःविभ्वामध्यमोवरुणस्यसंबन्ध्यभवत् हिपूरणः ॥ ९ ॥

१ ऋ० सं० २. ३. ५. ।　　२ ऋ० सं० २. ३. ५. ।

अथदशमी—

येहरींमेधयोक्थामदन्तइन्द्रायचक्रुःसुयुजायेअश्वां ।
तेरायस्पोषंद्रविणान्यस्मेधत्तऋभवःक्षेमयन्तोनमित्रम् ॥१०॥

ये । हरी इतिं । मेधयां । उक्था । मदन्तः । इन्द्राय । चक्रुः ।
सुऽयुजां । ये । अश्वां । ते । रायः । पोषम् । द्रविणानि । अस्मे इतिं ।
धत्त । ऋभवः । क्षेमऽयन्तः । न । मित्रम् ॥ १० ॥

येऋभवः हरी अश्वौ मेधयाप्रज्ञया उक्था उक्थैःस्तुतिभिःमदन्तोहर्षयन्तश्चक्रुः येच तौ सुयुजा सुयुजौ सुयोजमानौ अश्वा अश्वौ इन्द्रायेन्द्रार्थंचक्रुरकुर्वन् हेऋभवस्तेयूयंरायस्पोषं-धनपुष्टिं द्रविणानिगवादिधनानिचसुखानिवाअस्मेअस्मासुधत्त धारयत किमिव क्षेमयन्तः क्षेममिच्छन्तोमित्रंन मित्रमिव अत्र यद्यप्येकएवऋभुनामातत्संबन्धादितरेप्यृभवउच्यन्ते प्राणभृ-न्न्यायेन ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इदाह्नःपीतिमुतवोमदंधुर्नऋतेश्रान्तस्यसख्यायदेवाः ।
तेनूनमस्मेऋभवोवसूनितृतीयेअस्मिन्त्सवनेदधात ।११।२।

इदा । अह्नः । पीतिम् । उत । वः । मदम् । धुः । न । ऋते ।
श्रान्तस्यं । सख्याय । देवाः । ते । नूनम् । अस्मे इतिं । ऋभवः ।
वसूनि । तृतीयें । अस्मिन् । सवने । दधात ॥ ११ ॥ २ ॥

इदा इदानीं चमसादिनिर्माणानन्तरम् अह्नः सुत्यासंबन्धिनस्तृतीयेसवनेपीतिं सोमपानम् उतापिच मदंतज्जनितं वोयुष्माकं धुः ददुः देवाःश्रान्तस्यश्रान्तात्तपोयुक्तादृतेसख्याय सखित्वाय नभवन्ति देवाः यतएतेश्रान्ताः अतोददुरित्यर्थः हेऋभवः तेमहान्तो यूयं नूनं निश्चयमस्मे अस्मासु अस्मिन्तृतीयसवने वसूनि धनानि दधात धारयत ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

ऋभुर्विभ्वेत्येकादशर्चंद्वितीयंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमार्भवम् ऋभुर्विभ्वेत्यनुक्रमणिका । व्यूढेदशरात्रेपञ्चमेहनिवैश्वदेवशस्त्रे आर्भवनिविद्धानीयमिदम् ऋभुर्विभ्वास्तुपेजनमितिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा–

ऋभुर्विभ्वावाजइन्द्रोनोअच्छेमंयज्ञंरत्नधेयोपयात ।
इदाहिवोधिषणादेव्यह्नामधात्पीतिंसंमदाअग्मतावः ॥ १ ॥

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छ । इमम् । यज्ञम् । रत्नऽधेया । उप । यात । इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नाम् । अधात् । पीतिम् । सम् । मदाः । अग्मत । वः ॥ १ ॥

ऋभुर्विभ्वावाजइन्द्रश्चेत्येतेदेवाः नोस्मदीयमिमंयज्ञमच्छाभिमुखंरत्नधेयाऽस्मभ्यंरत्नधानाय उपयातोपगच्छत ननु इन्द्रःसोमस्वामित्वादागच्छतु कथमेतेपांयज्ञप्राप्तिरितिचेदुच्यते–इदाहि इदानींखलु वोयुष्माकंधिषणा वाक् देवी प्रजापतेःसम्बन्धिनी अह्नां सोमाभिपवसम्बन्धिनां पीतिं सोमपानमधात् सप्रजापतिरब्रवीत्सवितारंतववाइमेन्तेवासास्त्वमेवैभिःसम्पिबस्वेतिब्राह्मणम्[1] । यस्मादेवंतस्मान्मदाश्चवोयुष्मान्समग्मत सङ्गताः यद्वावोमदादेवैः सङ्गताः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

विदानासोजन्मनोवाजरत्नाउतऋतुभिर्ऋभवोमादयध्वम् ।
संवोमदाअग्मतसंपुरंधिःसुवीरामस्मेरयिमेरयध्वम् ॥ २ ॥

विदानासः । जन्मनः । वाजऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वम् । सम् । वः । मदाः । अग्मत । सम् । पुरम्ऽधिः । सुऽवीराम् । अस्मे इति । रयिम् । आ । ईरयध्वम् ॥ २ ॥

हेवाजरत्नाः सोमलक्षणेनान्नेनराजमानाः ऋभवोयूयं जन्मनोजननस्य देवत्वलक्षणस्य देवत्वप्राप्तिंविदानासोजानन्तः यद्वा विदानासः सोमप्राप्तिंजानन्तः जन्मनःपूर्वमनुष्यजन्मवन्तश्चसन्तः उतशब्दश्चार्थे ऋतुभिर्देवैःसहमादयध्वं वोयुष्मान्मदाःसोमपानजनिताःसमग्मत सङ्गताः पुरन्धिः स्तुतिरपि समग्मत तेयूयम् अस्मे अस्माकं सुवीरां शोभनैर्वीरैरुपेतांरयिमेरयध्वं प्रेरयत ॥ २ ॥

[1] ऐ० ब्रा० ३. ३०.

अथतृतीया—

अयंवोयज्ञऋभवोकारियमामनुष्वत्प्रदिवोदधिध्वे ।
प्रवोच्छांजुजुषाणासोअस्थुरभूतविश्वेअग्रियोतवाजाः ॥ ३ ॥

अयम् । वः । यज्ञम् । ऋभवः । अकारि । यम् । आ । मनुष्वत् ।
प्रऽदिवः । दधिध्वे । प्र । वः । अच्छ । जुजुषाणासः । अस्थुः ।
अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

हेऋभवोवोयुष्मदर्थम् अयंयज्ञोकारि यंयज्ञंमनुष्वत् मनुष्यवत्प्रदिवःप्रकर्षेणद्योतमानाः सन्तः आदधिध्वे धारयतजठरे तदर्थंवोयुष्मान् अच्छाभिमुख्येनजुजुषाणासः सेवमानाःसोमाः प्रास्थुः प्रतिष्ठन्ते उतापिच धारयित्वाच हेवाजाऋभवोविश्वेयूयमाग्रियाअग्राहाःअग्रत्वसम्पादिनोवा अभूत भवथ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अभूदुवोविधतेरत्नधेयमिदानरोदाशुषेमर्त्याय ।
पिबतवाजाऋभवोददेवोमहितृतीयंसवनंमदाय ॥ ४ ॥

अभूत् । ऊँ इति । वः । विधते । रत्नऽधेयम् । इदा । नरः ।
दाशुषे । मर्त्याय । पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि ।
तृतीयम् । सवनम् । मदाय ॥ ४ ॥

हेनरोनेतारऋभवः वोयुष्माकमनुग्रहात् इदाइदानीं तृतीयेसवने रत्नधेयंदातव्यंरत्नंविधते विधतिःपरिचरणकर्मा स्तुत्यापरिचरते दाशुषेहविर्दत्तवतेमर्त्याययजमानायमह्यमभूद्भवतु उइतिपूरणः तदर्थं हेवाजाः हेऋभवः एतद्वयंविभ्वनामकस्याप्युपलक्षणं इतरापेक्षयाप्रत्येकं बहुवचनं यूयंपिबत तदर्थंवोददे किंमहिमहत्प्रभूतंतृतीयंसवनंतत्सम्बन्धिनंसोममित्यर्थः किमर्थं मदाय हर्षाय तृप्तयेवा ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

आवोंजायातोपंनऋभुक्षामहोनंरोद्रविंणसोगृणानाः ।
आवंःपीतयोंभिपित्वेअह्नांमिमाअस्तंनवस्वंइवग्मन् ॥५ ॥ ३॥

आ । वाजाः । यात । उपं । नः । ऋभुक्षाः । महः । नरः ।
द्रविंणसः । गृणानाः । आ । वः । पीतयंः । अभिऽपित्वे ।
अह्नांम् । इमाः । अस्तंम् । नवस्वंःऽइव । ग्मन् ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेवाजाः ऋभुक्षाः नरोनेतारोयूयं नः उपयात किंकुर्वन्तः महोमहतः द्रविणसोधनस्य कर्मणिपष्ठ्यौ महद्द्रविणंगृणानाःस्तुवन्तः किंच अह्नामभिपित्वेऽभिपतनेसमाप्तौ तृतीयसवनेइत्यर्थः वोयुष्मानिमाःपीतयः पानान्यागमन् आगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः—अस्तं गृहनामैतत् गृहंन वस्वइव नवप्रसवागावइव ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथपष्ठी–

आनंपातःशवसोयातनोपेमंयज्ञंनमंसाहूयमांनाः।
सजोषंसःसूरयोयस्यंचस्थमध्वंःपातरत्नधाइन्द्रंवन्तः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उपं । इमम् । यज्ञम् । नमंसा ।
हूयमांनाः सऽजोषंसः । सूरयः । यस्यं । च । स्थ । मध्वंः ।
पात । रत्नऽधाः । इन्द्रंऽवन्तः ॥ ६ ॥

हेशवसोनपातः बलस्यनपातयितारः तस्यपुत्रावा बलवन्तइत्यर्थः यूयं नमसास्तोत्रेण हूयमानाआकारिताःसन्तः इमंयज्ञमुपायातन उपागच्छत कीदृशायूयं सजोषसः इन्द्रेणसहप्रीताः सूरयोमेधाविनः इन्द्रस्यचैपांचकःप्रसङ्गइत्युच्यते यस्यचस्थ चेतिप्रसिद्धौ यस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनोयूयंभवथ तदुचिताध्वनिर्माणादित्यभिप्रायः यस्मादेवंतस्मादिन्द्रवन्तः पीतेनेन्द्रेण तद्वन्तोरत्नधाः रमणीयधनानांदातारोयूयं मध्वः मधुरसोमंपात पिबत ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

सजोषाइन्द्रवरुणेनसोमंसजोषाःपाहिगिर्वणोमरुद्भिः ।
अग्रेपाभिर्ऋतुपाभिःसजोषाग्नास्पत्नीभीरत्नधाभिःसजोषाः ॥ ७ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमम् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः ।
मरुत्ऽभिः । अग्रेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोषाः । ग्नाःपत्नीभिः ।
रत्नऽधाभिः । सऽजोषाः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वंवरुणेन रात्र्यभिमानिदेवेन सजोषाः समानप्रीतिःसन् सोमंपाहि पिब हेगिर्वणः गीर्भिर्वननीय संभजनीयेन्द्र त्वंमरुद्भिः सजोषाः सङ्गतःसन् सोमंपाहि पिब किञ्च अग्रेपाभिः प्रथमपातृभिः ऋतुपाभिः ऋतुयाजदेवैश्च ग्नाः पत्नीभिः स्त्रीणांपालयितृभ्योग्नाःपत्न्यः ताभिः मेनाग्नाइतिस्त्रीणामितिनिरुक्तम् । रत्नधाभिःरमणीयधनदातृभिःऋतुभिःसहपिब यद्वैतत् ग्नाःपत्नीभिरित्यस्यविशेषणं ताभिर्वासजोषाःसोमंपिब ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

सजोषसआदित्यैर्मादयध्वंसजोषसऋभवःपर्वतेभिः ।
सजोषसोदैव्येनासवित्रासजोषसःसिन्धुभीरत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सऽजोषसः । आदित्यैः । मादयध्वम् । सऽजोषसः । ऋभवः ।
पर्वतेभिः । सऽजोषसः । दैव्येन । सवित्रा । सऽजोषसः ।
सिन्धुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

हेऋभवः आदित्यैः सजोषसःसङ्गताः यूयं मादयध्वं तथा पर्वतेभिः पर्ववद्भिः पर्वण्यर्चेमानैर्देवविशेषैः सजोषसोमादयध्वं तथाच दैव्येन देवेभ्योहितेनसवित्रासजोषसःरत्नधेभिः रत्नानांदातृभिः सिन्धुभिः स्यन्दनस्वभावैः नद्यभिमानिदेवैश्चसजोषसोमादयध्वम् ॥ ८ ॥

अथनवमी-

येअश्विनायेपितरायऊतीधेनुंततक्षुर्ऋभवोयेअश्वां ।
येअंसत्रायऋधग्रोदसीयेविभ्वोनरःस्वपत्यानिचक्रुः ॥ ९ ॥

१ नि० ३.२१।

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुम् । ततक्षुः । ऋभवः ।
ये । अश्वा । ये । अंसत्रा । ये । ऋधक् । रोदसी इति । ये । विऽभ्वः ।
नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

येऋभवः अश्विना अश्विनौ ऊती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपया अप्रीणयन् येच पितरा पितरौ ततक्षुः तक्षणेनसमपादयन् जीर्णौसन्तौ ऊती ऊत्या युवानौचक्रुः येचधेनुंततक्षुः मृतायाःपुनर्नवीकरणे येचाश्वाश्वौततक्षुः निश्चर्मणोगाभरिणीतधीतिभिर्याजरन्तायुवशाताकृणोतनेत्याद्युक्तम् । येचांसत्रा अंसत्राणि कवचानिदेवेभ्यश्चक्रुः येच रोदसी द्यावापृथिव्यौ ऋधक् पृथक्चक्रुः एवमुक्तप्रकारेण येविभ्वोव्याप्ताः ऋभवोनरोनेतारः स्वपत्यानि स्वपत्यसाधनानि तत्प्राप्तिसाधनानिवा कर्माणि चक्रुः ते अग्रेपाइत्युत्तरत्रसंबन्धः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

येगोमन्तंवाजवन्तंसुवीरंरयिंधत्थवसुमन्तंपुरुक्षुम् ।
तेअग्रेपाऋभवोमन्दसानाअस्मेधत्तयेचरातिंगृणन्ति ॥ १० ॥

ये । गोऽमन्तम् । वाजऽवन्तम् । सुऽवीरम् । रयिम् । धत्थ ।
वसुऽमन्तम् । पुरुऽक्षुम् । ते । अग्रेऽपाः । ऋभवः । मन्दसानाः ।
अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिम् । गृणन्ति ॥ १० ॥

हेऋभवः येयूयं गोमन्तं गोसहितं वाजवन्तम् अन्नवन्तं सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं वसुमन्तं निवासयोग्यगृहादिधनोपेतं पुरुक्षुंबह्वन्नं रयिं धनं धत्थ धारयथ महांदातुं हेऋभवः तेयूयम् अग्रेपाः प्रथमंपातारःमन्दसानाः माद्यन्तःसन्तः अस्मे अस्मभ्यंधत्त दत्त रयिम् येच यूयं रातिंदानं दत्तंसोमंवा गृणन्तिस्तुवन्तितेधत्त यद्वा येच रातिंगृणन्ति यजमानास्तेभ्योपिधत्त ॥ १० ॥

अथैकादशी—

नापाभूतनवोतीतृषामानिःशस्ताऋभवोयज्ञेअस्मिन् ।
समिन्द्रेणमदथसंमरुद्भिःसंराजभीरत्नधेयायदेवाः ॥ ११ ॥४ ॥

न । अपं । अभूत । न । वः । अतीतृषाम । अनिःऽशस्ताः ।
ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् । सम् । इन्द्रेण । मदथ । सम् ।
मरुत्ऽभिः । सम् । राजऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥ ११ ॥ ४ ॥

हेऋभवः यूयं नापाभूत नापगच्छत अपरक्तानभवत वयंचवोयुष्मान् नातीतृषाम अत्यन्ततृंपितान्माकरवाम अतोहेऋभवोदेवाः अनिःशस्ताः अनिन्दिताःसन्तोस्मिन्यज्ञे इन्द्रेणसंमदथ मरुद्भिःसंमदथ राजभिः राजमानैरन्यैर्देवैःसंमदथ तृप्ताभवथ किमर्थं रत्नधेयाय रमणीयधनदानाय ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

इहोपयातेतितृतीयंनवर्चंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभमार्भवम् इहोपनवेत्यनुक्रमणिका । तृतीयसवनेमैत्रावरुणस्येदमुन्नीयमानसूक्तम् सूत्रितंच—आत्वावहन्त्वसाविदेपामिहोपयातेत्यनुसवनमिति ॥

तत्रप्रथमा—

इहोपयातशवसोनपातःसौधन्वनाऋभवोमापभूत ।
अस्मिन्हिवःसवनेरत्नधेयंगमन्त्विन्द्रमनुवोमदासः ॥ १ ॥

इह । उप । यात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । ऋभवः ।
मा । अप । भूत । अस्मिन् । हि । वः । सवने । रत्नऽधेयम् ।
गमन्तु । इन्द्रम् । अनु । वः । मदासः ॥ १ ॥

हेशवसोनपातोबलस्यपुत्राः णस्यनपातयितारोवा हेसौधन्वनाः सुधन्वनःपुत्राः हेऋभवः वोयूयं इहोपयात अस्मिन्तृतीयसवनेउपगच्छत मापभूत अपगतानभवत अस्मिन्सवनेरत्नधेयंरमणीयधनस्यदातारमिन्द्रम् अनुअनुसृत्य वोयुष्मान्मदासोमदकराःसोमाः गमन्तु गच्छन्तु अन्वितिक्रिययावासंबध्यते इन्द्रंयुष्मांश्चान्वागच्छन्त्वित्यर्थः हिपूरणः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आगन्नृभूणामिहरत्नधेयमभूत्सोमस्यसुषुतस्यपीतिः ।
सुकृत्ययायत्स्वपस्ययाचँएकंविचक्रचमसंचतुर्धा ॥ २ ॥

आ। अगन्। ऋभूणाम्। इह। रत्नऽधेयम्। अभूत्। सोमस्य।
सुऽसुतस्य। पीतिः। सुऽकृत्यया। यत्। सुऽअपस्यया। च।
एकम्। विऽचक्र। चमसम्। चतुःऽधा ॥ २ ॥

ऋभूणां युष्माकमिहतृतीयसवनेरत्नधेयं रत्नदानमागन्नागच्छतुमर्हां यद्वा युष्माकमेव सोमा-ख्यंरत्नमागन् यस्मात्सोमस्यसुषुतस्यपीतिःपानमभूत् प्रजापतिनालब्धमित्यर्थः तदपिकुतइतिचेदुच्य-ते—यद्यस्मात्सुकृत्ययाशोभनहस्तव्यापारेण स्वपस्यया शोभनरथनिर्माणादिकर्मेच्छयाच एकंसन्तं चमसं चतुर्धाविचक्र कृतवन्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

व्यंकृणोतचमसंचतुर्धासखेविशिक्षेत्यंब्रवीत ।
अथैतवाजाअमृतस्यपन्थांगणंदेवानांमृभवःसुहस्ताः ॥ ३ ॥

वि। अकृणोत। चमसम्। चतुःऽधा। सखे। वि। शिक्ष।
इति। अब्रवीत। अथ। ऐत। वाजाः। अमृतस्य। पन्थाम्।
गणम्। देवानाम्। ऋभवः। सुऽहस्ताः ॥ ३ ॥

हेऋभवः यूयंचमसंचतुर्धाव्यकृणोत व्यकुरुत कृत्वाच हेसखे सखिभूताग्ने विशिक्ष अनु-गृहाण सोमपानमित्यब्रवीत अवदतयूयम् अथसोग्निर्युष्मान् अवादीत्खलु किमिति हेवाजाः ऋभवः सुहस्ताः शोभनहस्तोपेतायूयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पन्थां पन्थानमैत गच्छत कितदमृतमितिदेवानामिन्द्रादीनांगणंसंघातमैत ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

किंमयःस्विच्चमसएषआसयंकाव्येनचतुरोविचक्र ।
अथासुनुध्वंसवनंमदायपातऋभवोमधुनःसोम्यस्य ॥ ४ ॥

किम्ऽमयः। स्वित्। चमसः। एषः। आस। यम्। काव्येन।
चतुरः। विऽचक्र। अथ। सुनुध्वम्। सवनम्। मदाय।
पात। ऋभवः। मधुनः। सोम्यस्य ॥ ४ ॥

किंमयःस्वित् किमात्मकएषचमसः आस स्वित्प्रश्ने यंचमसमेकंसन्तं काव्येन कवीनां सम्बन्धिनाकर्मणा कौशलेन चतुरोविचक्र कृतवन्तः अथाधुनासवनं सूयतइतिसवनःसोमः तं मदायहर्षायसुनुध्वं हेऋत्विजः हेऋभवोयूयंच सोम्यस्यसोमसम्बन्धिनंमधुनोमधुरंरसं पातपिबत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

शच्याकर्तपितरायुवानाशच्याकर्तचमसंदेवपानम् ।
शच्याहरीधनुतरावतष्टेन्द्रवाहावृभवोवाजरत्नाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसम् ।
देवऽपानम् । शच्या । हरी इति । धनुःऽतरौ । अतष्ट ।
इन्द्रऽवाहौ । ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेवाजरत्नाः रमणीयसोमान्नाः हेऋभवः यूयं शच्याकर्मणा पितरा मातापितरौ युवाना युवानौ अकर्त अकुरुत तथा शच्याचमसं देवपानंदेवपानार्हमकर्त चतुर्धाकुरुतेत्यर्थः शच्या हरीअतष्ट तक्षणेनसम्पादितवन्तः कीदृशौहरी धनुतरौ शीघ्रंगन्तृतरौ इन्द्रवाहौ इन्द्र-वोढारौ ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

योवःसुनोत्यभिपित्वेअह्नांतीव्रंवाजासःसवनंमदाय ।
तस्मैरयिमृभवःसर्ववीरमातक्षतवृषणोमन्दसानाः ॥ ६ ॥

यः । वः । सुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नाम् । तीव्रम् । वाजासः ।
सवनम् । मदाय । तस्मै । रयिम् । ऋभवः । सर्वऽवीरम् । आ ।
तक्षत । वृषणः । मन्दसानाः ॥ ६ ॥

हेऋभवोवाजासोऽन्नवन्तोवोयुष्मभ्यं योयजमानःअह्नामभिपित्वेआभिपतनेतृतीयसवनेइत्यर्थः तस्मिन् तीव्रंरसवत्तरंसवनं सूयतइतिसवनःसोमस्तं मदाय सुनोति तस्मै सर्ववीरंबहुपुत्रोपेतंरयिंधनं हेवृषणः फलवर्षितारः मन्दसानाः मोदमानाः सन्तःआतक्षत सम्पादयतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्रातःसुतमंपिबोहर्यश्वमाध्यंन्दिनंसवंनंकेवंलंते ।
समृभुभिंःपिबस्वरत्नधेभिःसखीँयाँइंन्द्रचकृषेसुंकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरितिं । सुतम् । अपिबः । हरिऽअश्व । माध्यंन्दिनम् । सवंनम् ।
केवंलम् । ते । सम् । ऋभुऽभिंः । पिबस्व । रत्नऽधेभिंः । सखीन् ।
यान् । इन्द्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

हेहर्यश्व हरितवर्णाश्वोपेत इन्द्र प्रातः प्रातःसवने सुतमभिपुतंसोममपिबः पिबस्व माध्यन्दिनंसवनंकेवलंते परंतवैव नान्येषां सवनद्वयस्यपृथगभिधानात्तृतीयसवनंपरिशिष्यते तृतीय-सवनेरत्नधेभिः रमणीयदानैः ऋभुभिः संपिबस्व हेइन्द्र यानृभून्सुकृत्याशोभनकर्मणासखीन् चकृषे अकरोः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

येदेवासोअभंवतासुकृत्याश्येनाइवेदधिंदिविनिंषेद ।
तेरत्नंधातशवसोनपातःसौधंन्वनाअभंवतामृतांसः ॥ ८ ॥

ये । देवासंः । अभंवत । सुऽकृत्या । श्येनाःऽइंव । इत् । अधिं ।
दिवि । निऽसेद । ते । रत्नंम् । धात । शवसः । नपातः ।
सौधंन्वनाः । अभंवत । अमृतांसः ॥ ८ ॥

हेऋभवः येयूयं सुकृत्या शोभनकर्मणा देवासोदेवाः अभवत अभूत श्येनाइवेत् शंसनीय-गतयोगृध्रविशेषाइव दिविद्युलोकेधिनिषेद अधिनिषण्णाः हेशवसोनपातः बलवन्तस्तेयूयंरत्नंधनंधात प्रयच्छत हेसौधन्वनाः अमृतासोऽमृतादेवाअभवत ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यत्तृतीयंसवंनंरत्नधेयमकृंणुध्वंस्वपस्यासुंहस्ताः ।
तदृंभवःपरिंषिक्तंवएतत्संमदेंभिरिन्द्रियेभिंःपिबध्वम् ॥ ९ ॥ ६ ॥

यत् । तृतीयम् । सवनम् । रत्नऽधेयम् । अकृणुध्वम् । सुऽअपस्या ।
सुऽहस्ताः । तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तम् । वः । एतत् । सम् ।
मदेभिः । इन्द्रियेभिः । पिबध्वम् ॥ ९ ॥ ६ ॥

हेसुहस्ताः शोभनहस्ताः ऋभवः रत्नधेयं रमणीयसोमदानवत् यत्तृतीयंसवनमकृणुध्वं प्रसाधितवन्तः स्वपस्या शोभनकर्मेच्छया तदेतत्सवनं सवनगतं सोमद्रव्यं परिषिक्तं परिषेचनवत् वोयुष्माकंसम्बन्धिभिर्मदेभिर्मादयद्भिरिन्द्रियेभिरिन्द्रियैःसंपिबध्वं यद्यपि वदनमेवपानसाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपिदर्शनश्रवणादिनातृप्तिसद्भावात्पातृत्वमुपचर्यते ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेपष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अनश्वोजातइतिनवर्चंचतुर्थंसूक्तम् आर्भवम् ऋषिर्वामदेवः अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः अनश्वोन्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । आभिप्लविकेतृतीयेहनिवैश्वदेवशस्त्रे आर्भवनिविद्धानीयमिदं तथाचसूत्रितम्—अनश्वोजातःपरावतोयइतिवैश्वदेवमिति ।

तत्रप्रथमा—

अनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यो३ रथस्त्रिचक्रःपरिवर्ततेरजः ।
महत्तद्वोदेव्यस्यप्रवाचनंद्यामृभवःपृथिवींयच्चपुष्यथ ॥ १ ॥

अनश्वः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः ।
परि । वर्तते । रजः । महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनम् ।
द्याम् । ऋभवः । पृथिवीम् । यत् । च । पुष्यथ ॥ १ ॥

हेऋभवः अश्विनोःसम्बन्धी युष्मद्दत्तोरथः अनश्वोजातः वाहनाश्वनिरपेक्षःसम्पन्नः तथा अनभीशुः प्रग्रहरहितः उक्थ्यः स्तुत्यः त्रिचक्रःचक्रत्रययुक्तःसन् रजोन्तरिक्षंपरिवर्ततेपरिभ्रमति महत्प्रभूतंतद्रथनिर्माणाख्यंकर्म वोयुष्माकं देव्यस्यदेवत्वस्यप्रवाचनंप्रवक्तृप्रख्यापकं यच्च येनकर्मणा द्यां पृथिवींच पुष्यथ पुष्टांकुरुथ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

रथंयेचक्रुःसुवृतंसुचेतसोविह्वरन्तंमनसस्परिध्यया ।
ताँऊन्व१स्यसवनस्यपीतयआवोवाजाऋभवोवेदयामसि ॥ २ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । सुऽचेतसः । अविऽह्वरन्तम् । मनसः । परि । ध्यया । तान् । ऊँ इति । नु । अस्य । सवनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २ ॥

सुचेतसः शोभनचित्तायेऋभवःसुवृतं सुवर्तनचक्रं अविह्वरन्तम्अकुटिलंरथंमनसःपरिध्यया मनसोध्यानेनाप्रयत्नेननुक्षिप्रंचक्रुः ताँउ उशब्दएवार्थे तानेवास्यसवनस्यपीतयेएतंसोमंपातुं हेवाजाः हेऋभवः वोयुष्मानावेदयामसि आवेदयामः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तद्वोवाजाऋभवःसुप्रवाचनंदेवेषुविभ्वोअभवन्महित्वनम् । जिव्रीयत्सन्तापितरासनाजुरापुनर्युवानाचरथायतक्षथ ॥ ३ ॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनम् । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । महिऽत्वनम् । जिव्री इति । यत् । सन्ता । पितरा । सनाऽजुरा । पुनः । युवाना । चरथाय । तक्षथ ॥ ३ ॥

हेवाजाः ऋभवः हेविभ्वः विभवः इतरापेक्षयापरस्परंबहुवचनमित्युक्तं वोयुष्माकं तन्महित्वनंमहत्त्वं माहात्म्यं देवेषुमध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् तदित्युक्तं यदित्याह–जिव्रीवृद्धौसन्ता सन्तौ सनाजुरा सदाजीर्णौसन्तौ पितरा पितरौ पुनर्युवानानित्यतरुणौ चरथाय यथेच्छंसञ्चरणाय तक्षथ सम्पादितवन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

एकंविचक्रचमसंचतुर्वयंनिश्चर्मणोगामरिणीतधीतिभिः । अथादेवेष्वमृतत्वमानशश्रुष्टीवाजाऋभवस्तद्वउक्थ्यम् ॥ ४ ॥

एकम् । वि । चक्र । चमसम् । चतुःऽवयम् । निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत । धीतिऽभिः । अथ । देवेषु । अमृतऽत्वम् । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

हेऋभवः एकंचमसम् एकमेवसन्तंपानसाधनंचमसंचतुर्वयं वयाः शाखाश्चतुःशाखं चतुरवयवंविचक्र व्यकुरुत तथा धीतिभिः कर्मभिः चर्मणः नूतनांगांनिररिणीत संस्कुरुत निरित्येपसमित्येतस्यस्थाने अथातःकारणाद्देवेपुमध्ये अमृतत्वमानश प्राप्नुत हेवाजाः ऋभवः तत्तादृशं वोयुष्माकं कर्म श्रुष्टीतिक्षिप्रनामैतत् क्षिप्रमुक्थ्यंस्तुत्यंभवति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ऋभुतोर॒यिःप्र॑थ॒मश्र॑वस्तमो॒वाज॑श्रुतासो॒यमजी॑जन॒न्नरः॑ ।
वि॒भ्व॒त॒ष्टोवि॒द॒थे॑षुप्र॒वाच्यो॒यंदे॑वा॒सोव॑था॒सविच॑र्षणिः ॥ ५ ॥ ७ ॥

ऋ॒भुतः॑ । र॒यिः । प्र॒थमश्र॑वःऽतमः । वाज॑ऽश्रुतासः । यम् ।
अजी॑जनन् । नरः॑ । वि॒भ्व॒ऽत॒ष्टः । वि॒दथे॑षु । प्र॒ऽवाच्यः॑ ।
यम् । दे॒वा॒सः॒ । अव॑थ । सः । विऽच॑र्षणिः ॥ ५ ॥ ७ ॥

ऋभुतः ऋभूणांसकाशात्प्रथमश्रवस्तमः प्रथमंमुख्यमतिशयितंश्रवोन्नंयशोवायस्यघनस्यतद्रयिर्धनमस्माकंभवत्वितिशेषः वाजश्रुतासः वाजैःसहविख्याताः नरोनेतारोऋभवः यंरयिमजीजनन्नुत्पादितवन्तः विभ्वतष्टः विभ्वभिर्ऋभुभिस्तष्टस्तक्षणसम्पन्नः चमसोश्विनोरथोवा विदथेपुयज्ञेपुप्रवाच्यः प्रकर्षेणस्तुत्यः हेदेवासोद्योतमानायूयंरथं चमसंवा अवथ रक्षथ सविचर्षणिः विविधंद्रष्टाभवति द्रष्टव्योभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

सवा॒ज्यर्वा॒सऋषि॑र्व॒च॒स्यया॒सशूरो॒अस्ता॒पृत॑नासुदु॒ष्टरः॑ ।
सरा॒यस्पोषं॒ससु॒वीर्यं॑द॒धे॒यंवाजो॒विभ्वाँ॑ऋ॒भवो॒यमावि॑षुः ॥ ६ ॥

सः । वा॒जी । अर्वा॑ । सः । ऋषिः॑ । व॒च॒स्यया॑ । सः । शूरः॑ ।
अस्ता॑ । पृत॑नासु । दु॒स्तरः॑ । सः । रा॒यः । पोषम् । सः । सु॒ऽवीर्य॑म् ।
द॒धे॒ । यम् । वाजः॑ । विऽभ्वा॑ । ऋ॒भवः॑ । यम् । आवि॑षुः ॥ ६ ॥

सवाजी वेजनवान्बलवान्सन्नर्वा अरणकुशलोभवति सऋषिरतीन्द्रियज्ञानीसन्वचस्यया स्तुत्यायुक्तोभवति सशूरोविक्रान्तःसन्नस्ताक्षेप्ताशत्रूणांभवति स्वयंचपृतनासुसंग्रामे-

षु दुष्टरोनाभिभाव्योमवति सएवरायस्पोषंधनपुष्टिं दधे धत्ते ससुवीर्यैसुवीरत्वं दधे धत्ते यं मनुष्यं वाजोयंच विभ्वा ऋभवश्चाविपुररक्षन् सएवमेवंभवतीति अन्त्यस्यवहुवन्निर्देशस्त्रयाणामृभुत्वव्यवहारप्राचुर्याभिप्रायः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–.

श्रेष्ठंवःपेशोअधिधायिदर्शतंस्तोमोवाजाऋभवस्तंजुजुष्टन ।
धीरासोहिष्ठाकवयोविपश्चितस्तान्वएनाब्रह्मणावेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठम् । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतम् । स्तोमः । वाजाः ।
ऋभवः । तम् । जुजुष्टन । धीरासः । हि । स्थ । कवयः ।
विपःऽचितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठम् अत्युत्कृष्टमतएव दर्शतं दर्शनीयं वोयुष्माकं पेशोरूपम् अधिधायि अधिनिहितम् अतस्तदुचितोयःस्तोमः स्तोत्रमस्मत्कृतमस्ति हेवाजाऋभवः तंस्तोमंस्तोत्रंजुजुष्टन सेवध्वं ये यूयंधीरासोहि धीमन्तःप्रसिद्धाःकवयोमेधाविनोविपश्चितोज्ञानवन्तःस्थभवथ तान्वोयुष्मानेना एतेन ब्रह्मणामन्त्रेणशस्त्रात्मकेनावेदयामसि अथवोक्तलक्षणाविपश्चितःस्तोतारोयान्स्तुवन्तीतिशेषः तान्ब्रह्मणावेदयामः प्रज्ञापयामः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यूयमस्मभ्यंधिषणाभ्यस्परिविद्वांसोविश्वानर्याणिभोजना ।
द्युमन्तंवाजंवृषशुष्ममुत्तममानोरयिमृभवस्तक्षतावयः ॥ ८ ॥

यूयम् । अस्मभ्यम् । धिषणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा ।
नर्याणि । भोजना । द्युऽमन्तम् । वाजम् । वृषऽशुष्मम् ।
उत्ऽतमम् । आ । नः । रयिम् । ऋभवः । तक्षत । आ । वयः ॥ ८ ॥

हेऋभवः यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि स्तुतिभ्योनिमित्तभूताभ्यः परीतिपञ्चम्यर्थानुवादी यद्वा अस्मन्मतिभ्योधिकानिनर्याणि नृभ्योहितानि विश्वा सर्वाणि भोजना-

भोग्यानि विद्वांसोजानन्तःसन्तः आतक्षत सम्पादयत किञ्च द्युमन्तं दीप्तिमन्तं हिरण्यादिरूपंवाजंबलवन्तं वृषशुष्मं सेक्तॄणाबलवतां शोपकमुत्तमंरयिं नोस्माकंवयोत्वंच आतक्षत हेऋभवः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इहप्रजामिहरयिंरराणाइहश्रवोवीरवंत्तक्षतानः ।
येनवयंचितयेमात्यन्यान्तंवाजंचित्रमृभवोददानः ॥ १ ॥ ९ ॥

इह । प्रऽजाम् । इह । रयिम् । रराणाः । इह । श्रवः । वीरऽवंत् ।
तक्षत । नः । येन । वयम् । चितयेम । अति । अन्यान् । तम् ।
वाजम् । चित्रम् । ऋभवः । दद । नः ॥ ९ ॥ ८ ॥

नोस्माकमिहयज्ञे रराणाः रममाणाः प्रजां पुत्रपौत्रादिरूपां तक्षत सम्पादयत इहैवरराणाः रयिंचतक्षत इहैवयज्ञेश्रवोयशः वीरवद्वीरैः भृत्यादिभिरुपेतंतक्षत किञ्च वयं येनवाजेनान्यानस्मत्समानतिचितयेम अतिक्रम्यज्ञायेमहि तंचित्रंचायनीयंवाजमन्नं हेऋभवः नोददास्मभ्यंदत्त ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

उपनोवाजाइत्यष्टर्चंपञ्चमंसूक्तं वामदेवस्यार्षमार्भवंत्रैष्टुभं पञ्चम्याद्याश्चतस्रोनुष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्–उपनोष्टौचतुरनुष्टुबन्तामिति । व्यूढेदशरात्रेपष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआद्याश्चतस्रः शस्याः । उपनोवाजाइतित्रयोदशार्भवंचतस्रश्चेतिहिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा–

उपनोवाजाअध्वरमृभुक्षादेवायातपथिभिर्देवयानैः ।
यथायज्ञंमनुषोविक्ष्वा३सुदधिध्वेरण्वाःसुदिनेष्वह्नाम् ॥ १ ॥

उप । नः । वाजाः । अध्वरम् । ऋभुक्षाः । देवाः । यात ।
पथिऽभिः । देवऽयानैः । यथा । यज्ञम् । मनुषः । विक्षु ।
आसु । दधिध्वे । रण्वाः । सुऽदिनेषु । अह्नाम् ॥ १ ॥

हेवाजाः हेऋभुक्षाः ऋभवःहेदेवाः नोध्वरंयागमुपयात उपगच्छत देवयानैःदेवै-र्गन्तव्यैः पथिभिर्मार्गैः यथायेनप्रकारेण मनुषोमनोःसम्बन्धिनीष्वासुविक्षुप्रजासु यजमाने-षुमध्ये हेरण्याः रमणीयाऋभवः अह्नांसुदिनेषु सुदिनत्वनिमित्तेषुयज्ञमस्मदीयंदधिध्वे धारयथ यथा येनप्रकारेण यज्ञमागत्यसुदिनत्वंकुरुथ तथा यज्ञमायातेति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तेवोहृदेमनसेसन्तुयज्ञाजुष्टासोअद्यघृतनिर्णिजोगुः
प्रवःसुतासोहरयन्तपूर्णाःक्रत्वेदक्षायहर्षयन्तपीताः ॥ २ ॥

ते । वः । हृदे । मनसे । सन्तु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य ।
घृतऽनिर्निजः । गुः । प्र । वः । सुतासः । हरयन्त । पूर्णाः । क्रत्वे ।
दक्षाय । हर्षयन्त । पीताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने ते एते यज्ञाः यागसाधनाः सोमाः वोहृदेहृदयाय मनसे तत्प्रीतये सन्तु भवन्तु अद्यास्मिन्दिनेजुष्टासः पर्याप्ताः सोमाः घृतनिर्णिजः मिश्रणद्रव्येणदीप्तरूपाः गुः गच्छन्तु युष्मद्धृदयं सुतासोभिषुताःसोमाश्चमसेषुपूर्णाः वोयुष्मदर्थंप्रहरयन्त प्रह्रियन्ते यद्वा हर्यतेःकान्तिकर्मणइदंरूपं प्रकर्षेणवोयुष्मान्कामयन्ते क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दक्षायोत्सा-हाय पीताः हर्षयन्त हर्षयन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्र्युदायन्देवहितंयथावःस्तोमोवाजाऋभुक्षणोददेवः ।
जुह्वेमनुष्वदुपरासुविक्षुयुष्मेसचाबृहद्दिवेषुसोमम् ॥ ३ ॥

त्रिऽउदायम् । देवऽहितम् । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः ।
ददे । वः । जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा ।
बृहत्ऽदिवेषु । सोमम् ॥ ३ ॥

त्र्युदायं त्र्युदयं सवनत्रयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवेभ्योहितं देवैर्वाविहितं तृतीयसवनस्थमित्यर्थः तद्यथावोयुष्मान्ददे धारयति हेवाजाः हेऋभुक्षणऋभवः यथास्तोमः

स्तोत्रंवोददे धारयति उपरासु उपदेवयजनसमीपेरमन्तइत्युपरास्तासु विक्षु प्रजासु वृहद्दिवेषु प्रभूतदीप्तेषु देवेषुमध्ये मनुष्वत् मनुरिवयुष्मे युष्मदर्थं सचा सहानेकग्रहेषु प्रस्थितं जुह्वे जुहोमिसोमम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पीवो॑अश्वाःशुचद्र॑थाहि॒भूतायः॑शिप्रावाजिनःसुनि॒ष्काः ।
इन्द्र॑स्यसूनोशवसोनपा॒तोनु॑वश्चेत्यग्रि॒यंमदा॑य ॥ ४ ॥

पीव॑ःऽअश्वाः । शुचत्ऽर॑थाः । हि । भूत । अय॑ःऽशिप्राः । वा॒जि॒नः ।
सुऽनि॒ष्काः । इन्द्र॑स्य । सू॒नो॒ इति॑ । शव॒स॒ः न॒पा॒तः । अनु॑ । व॒ः ।
चे॒ति॒ । अ॒ग्रि॒यम् । मदा॑य ॥ ४ ॥

हेवाजिनऋभवः पीवोअश्वाः पीवानोश्वायेषांतेताद्दशाः तथा शुचद्रथाः दीप्तरथाः अयःशिप्राः शिप्रेहनूनासिकेवा अयोवत्सारभूतशिप्राः सुनिष्काः शोभनधनाश्च भूत भवत हे इन्द्रस्यसूनो सूनवः पुत्रवद्रक्षणीयाः हेशवसोनपातः वलस्यपुत्राः वलिनः वोयुष्मभ्यंमदायानुचेति अन्वज्ञायि देवेष्वग्रेयमग्रिभवंतृतीयसवनं हिपूरणः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

ऋ॒भुमृ॑भुक्षणोर॒यिंवाजे॑वा॒जिन्त॑मं॒युज॑म् ।
इन्द्र॑स्वन्तंहवामहेसदा॒सात॑मम॒श्विन॑म् ॥ ५ ॥ ९ ॥

ऋ॒भुम् । ऋ॒भु॒क्ष॒ण॒ः । र॒यिम् । वाजे॑ । वा॒जिन्ऽत॑मम् ।
युज॑म् । इन्द्र॑स्वन्तम् । ह॒वा॒म॒हे॒ । स॒दा॒ऽसात॑मम् । अ॒श्विन॑म् ॥ ५ ॥ ९ ॥

हे ऋभुक्षणः ऋभवः ऋभुम् उरुभासमानं रयिं धनरूपं तद्धेतुभूतत्वात्ताच्छब्द्यं वाजेसंग्रामेवाजिन्तममत्यन्तंवलवन्तं युजं परस्परयोगोपेतम् इन्द्रस्वन्तमिन्द्रवन्तमिन्द्रियवन्तं सदासातमं सर्वदादातृतममश्विनमश्ववन्तं भवतांगणं हवामहे आह्वयामि ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

सेदृभवोयमवथयूयमिन्द्रश्चमर्त्यम् ।
सधीभिरस्तुसनितामेधसातासोअर्वता ॥ ६ ॥

सः । इत् । ऋभवः । यम् । अवथ । यूयम् । इन्द्रः । च । मर्त्यम् ।
सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥

हेऋभवः यूयम् इन्द्रश्च यंमर्त्यमवथ रक्षथ सेत् सएवास्तु भवतु नान्यःश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः सएव धीभिः कर्मभिः सनिता संभक्ताभवतु मेधसाता मेधसातौ यज्ञे सएवार्वता रणताश्वेनयुक्तोभवतु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

विनोवाजाऋभुक्षणःपथश्चितनयष्टवे ।
अस्मभ्यंसूरयस्तुताविश्वाआशास्तरीषणि ॥ ७ ॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पथः । चितन । यष्टवे ।
अस्मभ्यम् । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ७ ॥

हेवाजाः हेऋभुक्षणः हेऋभवोनोस्माकंपथोमार्गान्यष्टवे यष्टुं यज्ञमार्गान्विचितन विचेतयत प्रज्ञापयतेत्यर्थः अस्मभ्यं हेसूरयोमेधाविनः यूयंस्तुताःसन्तः विश्वाआशाः सर्वादिशः तरीषणि तरीतुंसामर्थ्यंवितरतेतिशेषः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तंनोवाजाऋभुक्षणइन्द्रनासत्यारयिम् ।
समश्वंचर्षणिभ्यआपुरुशस्तमघत्तये ॥ ८ ॥ १० ॥

तम् । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । इन्द्र । नासत्या । रयिम् ।
सम् । अश्वम् । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघत्तये ॥ ८ ॥ १० ॥

अनयास्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते हेवाजाः हेऋभुक्षणः ऋभवः हेइन्द्र हेनासत्याश्विनौ ते यूयं नोस्मभ्यं चर्पणिभ्योमनुष्येभ्यःस्तोतृभ्यः तंपुरुप्रभूतं रयिं धनमश्वंच पुरुप्रभूतं मघत्तयेधनदानाय समाशस्त सम्यगाशासनंकुरुत ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

उतोहिवामितिदशर्चंपष्ठंसूक्तं वामदेवऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः दधिक्रादेवता आद्याद्यावापृथिव्या । अत्रानुक्रमणिका—उतोहिदशदाधिक्रंहिद्यावापृथिव्याद्येति । विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

उतोहिवांदात्रासन्तिपूर्वायापूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।
क्षेत्रासांददथुरुर्वरासांघनंदस्युभ्योअभिभूतिमुग्रम् ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वाम् । दात्रा । सन्ति । पूर्वा । या । पूरुऽभ्यः ।
त्रसदस्युः । निऽतोशे । क्षेत्रऽसाम् । ददथुः । उर्वराऽसाम् । घनम् ।
दस्युऽभ्यः । अभिऽभूतिम् । उग्रम् ॥ १ ॥

उतोइतिपूरणः अस्याद्यावापृथिव्यत्वादत्रतद्वाचकशब्दाभावेपितेएवसंबोद्धव्ये हेद्यावापृथिव्यौ वां युवाभ्यां सकाशाद्दात्रा दानकर्त्रो पौरुकुत्स्येन त्रसदस्युनालब्धानिपूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पूरकाणिवाधनानिसन्ति या यानिधनानि पूरुभ्योर्थिभ्योमनुष्येभ्यः त्रसदस्युः राजा नितोशे न्यतोशत दत्तवान् क्षेत्रसां क्षेत्राणि सर्वाभूमीः सनोतीतिक्षेत्रसाःअश्वःतंददथुः तथा उर्वरासाम् उर्वरासर्वसस्याढ्याभूः तांसनोतीति उर्वरासाः पुत्रःतंददथुः घनं हननार्हमायुधं दस्युभ्योदस्यूनांवधार्थंच ददथुः कीदृशमायुधमभिभूतिमभिभवितारमुग्रमुद्गूर्णवलं यद्वा उत्तरार्धमेकंवाक्यं दातव्यानिधनानि उक्तलक्षणंपुत्रंचददथुः दत्तवत्यौस्थः तानिमह्यमपिददाथामित्यर्थः हिपूरणः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उतवाजिनंपुरुनिष्षिध्वानंदधिक्रामुददथुर्विश्वकृष्टिम् ।
ऋजिप्यंश्येनंप्रुषितप्सुमाशुंचर्कृत्यमर्योनृपतिंनशूरम् ॥ २ ॥

उत । वाजिनम् । पुरुनिःऽसिध्वानम् । दधिऽक्राम् । ऊँ इति ।
ददथुः । विश्वऽकृष्टिम् । ऋजिप्यम् । श्येनम् । प्रुषितऽप्सुम् ।
आशुम् । चर्कृत्यम् । अर्यः । नृऽपतिम् । न । शूरम् ॥ २ ॥

उतापिच वाजिनंगमनवन्तमश्वरूपंवादेवम् अग्नेरश्वरूपस्यैवदधिक्राख्यत्वादग्नेस्तद्रूपत्वंब्राह्मणेसमाम्नातम्—तोनग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवदिति । पुरुनिष्षिध्वानं पुरूणांबहूनांशत्रूणांनिषेद्धारं दधिक्रांदधदन्यंधारयन्क्रामतीतिदधिक्राः तमेतन्नामकंदेवम् उःपूरणः विश्वकृष्टिं विश्वाःकृष्टयोरक्षणीयाःसेवकावामनुष्यायस्यतम् ऋजिप्यं ऋजुआप्नोतिगच्छतीतिऋजिप्यस्तं श्येनं शंसनीयगमनं प्रुषितप्सुं दीप्तरूपमाशुं व्याप्तं शीघ्रगमनंवा अर्यः अरेश्चर्कृत्यं कर्तनशीलं शूरं नृपतिंन राजानमिव स्थितंदेवंद्यावापृथिव्यौददथुः धारयतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यंसीमनुप्रवतेवद्रवन्तंविश्वःपूरुर्मदतिहर्षमाणः ।
पड्भिर्गृध्यन्तंमेधयुंनशूरंरथतुरंवातमिवध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अनु । प्रवताऽइव । द्रवन्तम् । विश्वः । पूरुः । मदति ।
हर्षमाणः । पट्ऽभिः । गृध्यन्तम् । मेधऽयुम् । न । शूरम् । रथऽतुरम् ।
वातम्ऽइव । ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यं दधिक्रां विश्वःपूरुःसर्वोपिमनुष्योहर्षमाणःहृष्यन्हर्षयन्वामदतिस्तौति तं देवं द्यावापृथिव्यौददथुरितिसंबन्धः सदेवोविशेष्यते सींसर्वतःप्रवताप्रवणवतानिम्नेनमार्गेणोदकमिव अनुक्रमेण द्रवन्तंगच्छन्तं पड्भिः पादैः गृध्यन्तमभिकाङ्क्षन्तंदिशोलङ्घितुं तत्रदृष्टान्तः—मेधयुंनशूरं संग्रामेच्छुंशूरमिव यद्वा यज्ञक्रमणेच्छुमध्वर्य्वादिकमिव रथतुरं रथेनगच्छन्तंवातमिव ध्रजन्तंशीघ्रगंवायुमिव उक्तविशेषणविशिष्टानुदकशूरवायून्यथासर्वोजनःस्तौति तथा यंदेवंस्तौतितंददथुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

१ ऐ० ब्रा० ३. ४९.

अथचतुर्थी–

यःस्मारुन्धानोगध्यासमत्सुसनुतरश्चरतिगोषुगच्छन् ।
आविर्ऋजीकोविदथानिचिक्यत्तिरोअरतिंपर्यापआयोः ॥४॥

यः । स्म । आऽरुन्धानः । गध्या । समत्ऽसु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् । आविःऽऋजीकः । विदथा । निऽचिक्यत् । तिरः । अरतिम् । परि । आपः । आयोः ॥ ४ ॥

यःस्म यःखलु देवोगध्यागध्यानि गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मेतिनिरुक्तम् । मिश्रयितव्यानिफलानिसमत्सुसंग्रामेषुआरुन्धानःसर्वतोनिरोधयन्सनुतरः संभक्तृतरोगोषुसर्वासुदिक्षु गोषुवानिमित्तभूतेषुगच्छन्नाविर्ऋजीकः आविर्भूतसाधनः आविर्भूतमुष्कोवा विदथानि ज्ञातव्यानिनिचिक्यत् पश्यतिकर्मैतत् जानन् अरतिमरमणंदुःखमभिगन्तारम् अरिंवापरिसर्वतस्तिरश्चति तिरस्करोति कस्यारातिमिति आपोआप्तस्यस्तोतुरायोर्मनुष्यस्ययजमानस्य ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उतस्मैनंवस्त्रमथिंनतायुमनुक्रोशन्तिक्षितयोभरेषु ।
नीचायमानंजसुरिंनश्येनंश्रवश्चाच्छापशुमच्चयूथम् ॥५॥११॥

उत । स्म । एनम् । वस्त्रऽमथिम् । न । तायुम् । अनु । क्रोशन्ति । क्षितयः । भरेषु । नीचा । अयमानम् । जसुरिम् । न । श्येनम् । श्रवः । च । अच्छ । पशुऽमत् । च । यूथम् ॥ ५ ॥ ११ ॥

उतस्म अपिखलु एनंदधिक्रांभरेषुसंग्रामेषु वस्त्रमथितायुंन वस्त्रमाथिनंतस्करमिव तंदृष्ट्वाक्षितयोमनुष्यायथाक्रोशन्तितद्वद्वैरिणोनुक्रोशन्ति किञ्च नीचा नीचैरयमानंगच्छन्तंजसुरिंन श्येनंक्षुधितंश्येनपक्षिणमिव तंयथादृष्ट्वापक्षिणःपलायन्तेतद्वत् श्रवोन्नंकीर्तिंवापशुमद्यूथंच अच्छाभिलक्ष्यगच्छन्तमेनमनुक्रोशन्तीतिसंबन्धः चपूरणः अपिस्मैनंवस्त्रमथिमिववस्त्रमाथिनमित्यादिनिरुक्तमत्रानुसन्धेयम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

---

१ नि० ५. १५. । २ नि० ४. २४. ।

अथषष्ठी–

उतस्मासुप्रथमःसरिष्यन्निवेवेतिश्रेणिभीरथानाम् ।
स्रजंकृण्वानोजन्योनशुभ्वारेणुंरेरिहत्किरणंददश्वान् ॥ ६ ॥

उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिऽभिः ।
रथानाम् । स्रजम् । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा ।
रेणुम् । रेरिहत् । किरणम् । ददश्वान् ॥ ६ ॥

उतस्म अपिचखलु आस्वसुरसेनासुसरिष्यन्सर्तुमिच्छन् प्रथमः प्रतमः उत्कृष्टतमोमुख्यः सन् रथानांश्रेणिभीराजिभिर्युक्तःसन्निववेवेति नितरांगच्छति इतस्ततोधावति कइवेत्युच्यते स्रजंसृज्यते उत्पाद्यतेरूपमनयेतिस्रगलङ्कृतिस्तां कृण्वानः जन्योन जनेभ्योहितोश्वइव शुभ्वा सुष्ठुभवतीतिशुभ्वाशोभमानः किरणम् आस्यगतंखलीनंददश्वान्दशन् रेणुं स्वपादघातजनितं रेरिहद्भृशंलेढि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उतस्यवाजीसहुरिर्ऋतावाशुश्रूषमाणस्तन्वासमर्ये ।
तुरंयतीषुतुरयन्नृजिप्योधिभ्रुवोःकिरतेरेणुमृञ्जन् ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । सहुरिः । ऋतऽवा । शुश्रूषमाणः । तन्वा ।
सऽमर्ये । तुरम् । यतीषु । तुरयन् । ऋजिप्यः । अधि ।
भ्रुवोः । किरते । रेणुम् । ऋञ्जन् ॥ ७ ॥

उतापिच स्यः सउक्तलक्षणोवाजी वेजनवान् गमनवान् समर्येसमरणेसहुरिःसहनशीलः शत्रूणाम् ऋतावाअन्नवान् तन्वास्वस्यावयवेनखुरादिनास्वतनुंशुश्रूषमाणः तुरंयतीषु त्वरगामिनीष्वसुरसेनासु तुरयन् त्वरयन् ऋजिप्यः ऋजुगामी रेणुं धूळिमृञ्जन् प्रसाधयन्तमेवरेणुंभ्रुवोरधि उपरि किरते विक्षिपति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतस्मास्यतन्यतोरिवद्योर्ऋघायतोअभियुजोभयन्ते ।
यदासहस्रमभिषीमयोधीद्दुर्वर्तुःस्माभवतिभीमऋञ्जन् ॥ ८ ॥

उत। स्म। अस्य। तन्यतोःऽइव। द्योः। ऋघायतः। अभिऽयुजः।
भयन्ते। यदा। सहस्रम्। अभि। सीम्। अयोधीत्।
दुःऽवर्तुः। स्म। भवति। भीमः। ऋञ्जन्॥ ८॥

उतस्म अपिचखलु द्योर्दीप्यमानात्तन्यतोःशब्दयितुरशनेरिव ऋघायतोहिंसतोऽस्य अस्माद्दधिक्राबाख्याद्देवादभियुजोऽभियोक्तारोऽसुराःभयन्तेबिभ्यति किंचायं यदा सींसर्वतः सहस्रमभ्ययोधीत्संप्रहरेत् तदा ऋञ्जन्प्रसाधयन्नात्मानंभीभोभयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्चभवति ॥ ८॥

अथनवमी–

उतस्मास्यपनयन्तिजनाजूतिंकृष्टिप्रोअभिभूतिमाशोः
उतैनमाहुःसमिथेवियन्तःपरादधिक्राअसरत्सहस्रैः॥ ९॥

उत। स्म। अस्य। पनयन्ति। जनाः। जूतिम्। कृष्टिऽप्रः।
अभिऽभूतिम्। आशोः। उत। एनम्। आहुः। सम्ऽइथे।
विऽयन्तः। परा। दधिऽक्राः। असरत्। सहस्रैः॥ ९॥

उतस्मापिचखलु अस्यदधिक्राव्णोभिभूतिमभिभावित्रीं जूतिं पराभिभूतिमित्युभयं वाजनाः पनयन्ति स्तुवन्ति कीदृशस्यास्यकृष्टिप्रः कृष्टयोमनुष्यास्तेषांपूरकस्याशोर्व्याप्तस्य वेगवतोवा उतापिचैनं समिथे संग्रामेवियन्तोविविधंगच्छन्तोजनाः अयंदधिक्रादेवः सहस्रैरनुचरैः परिवृतः परासरदितिअस्मान्विहायान्यान्हन्तुंगतइत्याहुः यद्वा एनमेवाहुः वियन्तःशत्रवः पराभवन्तीतिशेषः दधिक्रासहस्रैरसरत्गच्छन्तीति ॥ ९॥

पवित्रेष्टौआदधिक्राइतिदधिक्राव्णोयाज्या तथाचसूत्रितम्–दधिक्राव्णोअकारिषमादधिक्राःशवसापञ्चकृष्टीरिति।

सैषादशमी–

आदधिक्राःशवसापञ्चकृष्टीःसूर्यइवज्योतिषापस्ततान।
सहस्रसाःशतसावाज्यर्वापृणक्तुमध्वासमिमावचांसि॥१०॥१२॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पञ्च । कृष्टीः । सूर्यःऽइव ।
ज्योतिषा । अपः । ततान । सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी ।
अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सम् । इमा । वचांसि ॥ १० ॥ १२ ॥

योदधिक्रादेवः शवसाबलेन पञ्चकृष्टीः पञ्चजनान्देवमनुष्यासुररक्षःपितृसंज्ञकान्निषादपञ्चमांश्चतुरोवर्णान्वासूर्योज्योतिषातेजसायथाजगदावृणोतितद्वदपः उदकानि आततान आतनोति सहस्रसाःशतसाःशतानांसहस्राणांचदाता वाजी वेजनवानर्वाऽरणकुशलः सदेवोमध्वा मधुनामधुरेणफलेनइमेमान्युक्तानिस्तुतिवचांसिसंपृणक्तु संयोजयतु ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

आशुंदधिक्रामितिषळृचंसप्तमंसूक्तम् आदितःपञ्चत्रिष्टुभः षष्ठीअनुष्टुप् ऋषिर्वामदेवः पूर्वसूक्तेहीत्युक्तत्वादेवंदपिदाधिक्रम् तथाचानुक्रान्तम्—आशुंषळंत्यानुष्टुविति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

आशुंदधिक्रांतमुनुष्टवामदिवस्पृथिव्याउतचर्किराम ।
उच्छन्तीर्मामुषसःसूदयन्त्वतिविश्वानिदुरितानिपर्षन् ॥ १ ॥

आशुम् । दधिऽक्राम् । तम् । ऊँ इति । नु । स्तवाम । दिवः ।
पृथिव्याः । उत । चर्किराम । उच्छन्तीः । माम् । उषसः । सूदयन्तु ।
अति । विश्वानि । दुःऽइतानि । पर्षन् ॥ १ ॥

आशुं शीघ्रगामिनं तमु तमेव दधिक्रां देवं नु क्षिप्रं स्तवाम उतापिच दिवःपृथिव्याश्चसकाशादस्यवासंचर्किराम विक्षिपाम उच्छन्तीस्तमोविवासयन्तीः उषसोमांप्रति सूदयन्तु रक्षन्तु विश्वानिदुरितानि अतिपर्षन्नतिपारयन्तुच अन्यदेवताकेषुमन्त्रेष्वन्यदेवतास्तुतिस्तासांनिपातभाक्त्वान्नविरुध्यते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

महश्चर्कर्म्यर्वतःक्रतुप्रादधिक्राव्णःपुरुवारस्यवृष्णः ।
यंपूरुभ्योदीदिवांसंनाग्निंददथुर्मित्रावरुणातर्तुरिम् ॥ २ ॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य ।
वृष्णः । यम् । पूरुऽभ्यः । दीदिऽवांसम् । न । अग्निम् । ददथुः ।
मित्रावरुणा । ततुरिम् ॥ २ ॥

क्रतुप्राः कर्मणांपूरकोहं महोमहतोर्वतःअरणवतः पुरुवारस्यबहुभिर्वरणीयस्यवृष्णो-वर्षकस्यदधिक्राव्णःस्तुतिंचर्कर्मि अत्यर्थंकरोमि हेमित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवांततुरिं ता-रकं यं दीदिवांसं नाग्निं दीप्यमानमग्निमिव स्थितं पूरुभ्योमनुष्येभ्यस्तेषामुपकारायददथुः धारयथः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

योअश्वस्यदधिक्राव्णोअकारीत्समिद्धेअग्नाउषसोव्युष्टौ ।
अनागसन्तमदितिःकृणोतुसमित्रेणवरुणेनासजोषाः ॥ ३ ॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । सम्ऽइद्धे । अग्नौ ।
उषसः । विऽउष्टौ । अनागसम् । तम् । अदितिः । कृणोतु । सः ।
मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥ ३ ॥

योयजमानोस्याश्वरूपस्याश्वव्याप्तस्यवा दधिक्राव्णःस्तुतिमुषसोव्युष्टौ प्रभातेसति अग्नौ समिद्धेसति अकारीदकार्षीत् मित्रेणवरुणेनचाहोरात्राभिमानिदेवाभ्यांसजोषाःसमानप्रीतिरदितिरख-ण्डनीयोदधिक्रास्तंयजमानमनागसंपापरहितंकृणोतुकरोतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

दधिक्राव्णइषऊर्जोमहोयदमन्महिमरुतांनामभद्रम् ।
स्वस्तयेवरुणंमित्रमग्निंहवामहइन्द्रंवज्रबाहुम् ॥ ४ ॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुताम् ।
नाम । भद्रम् । स्वस्तये । वरुणम् । मित्रम् । अग्निम् । हवामहे ।
इन्द्रम् । वज्रऽबाहुम् ॥ ४ ॥

इषोन्नसाधकस्योजोंबलसाधकस्यमहोमहतोदधिक्राव्णोदेवस्यमरुतांस्तोतॄणांस्वभूतंभद्रं कल्याणंनामनामरूपमस्ति यत्तदमन्महिस्तुमः किञ्चात्रनिपातभाजोवरुणादींश्चस्वस्तयेक्षेमायह्वामहे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्द्र॑मि॒वेदु॒भये॒विह्व॑यन्तउ॒दीरा॑णाय॒ज्ञमु॑पप्र॒यन्तः॑ ।
द॒धि॒क्रामु॒सूद॑नं॒मर्त्या॑यद॒दथु॒र्मित्रावरुणानो॒अश्व॑म् ॥ ५ ॥

इन्द्र॑म्ऽइव । इत् । उ॒भये॑ । वि । ह्व॒य॒न्ते॒ । उत्ऽईरा॑णाः । य॒ज्ञम् । उ॒प॒ऽप्र॒यन्तः॑ । द॒धि॒ऽक्राम् । ऊँ इति॑ । सूद॑नम् । मर्त्या॑य । द॒दथुः॑ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । नः॒ । अश्व॑म् ॥ ५ ॥

इन्द्रमिवैनंदधिक्रामुदीराणाःयुद्धायोद्योगंकुर्वन्तोयज्ञमुपप्रयन्तः यज्ञमुपक्रम्यवर्तमानाश्चोभयेविह्वयन्ते आह्वयन्ति यंमर्त्यायमर्त्यस्यसूदनंप्रेरकमश्वमश्वरूपंदधिक्रांदेवं हेमित्रावरुणा नोस्माकमर्थायददथुः धारयथः तंविह्वयन्ते उभयइत्यत्रस्तोतृशंसितृभेदेनवोभयविधत्वमवगन्तव्यम् उदुपूरणौ ॥ ५ ॥

दधिक्राव्णोअकारिषमितिपष्ठीपवित्रेष्ट्याअनुवाक्या सूत्रितञ्च–दधिक्राव्णोअकारिषमादधिक्राःशवसापञ्चकृष्टीरिति ! दधिद्रप्सभक्षणेप्येपादधिक्राव्णोअकारिषमित्याग्नीध्रीयेदधिद्रप्सान्भक्षयन्तीतिसूत्रितत्वात् ।

अथपष्ठी–

द॒धि॒क्राव्णो॑अकारिषंजि॒ष्णोरश्व॑स्यवा॒जिनः॑ ॥
सु॒र॒भिनो॒मुखा॑कर॒त्प्रण॒आयूं॑पितारिषत् ॥ ६ ॥ १३ ॥

द॒धि॒ऽक्राव्णः॑ । अ॒का॒रि॒ष॒म् । जि॒ष्णोः । अश्व॑स्य । वा॒जिनः॑ ।
सु॒र॒भि । नः॒ । मुखा॑ । क॒र॒त् । प्र । नः॒ । आयूं॑षि । ता॒रि॒ष॒त् ॥ ६ ॥ १३ ॥

दधिक्राव्णोदेवस्यस्तुतिमकारिषंकरवाणि जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्यव्यापकस्यवाजिनोवेगवतः सदेवोस्माकंमुखामुखानिचक्षुरादीन्द्रियाणि सुरभि सुरमाणि करत्करोतु नोस्मभ्यमायूंषिप्रतारिषत् प्रवर्धयतु प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

दधिक्राव्णइदितिपञ्चर्चमष्टमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं दाधिक्रम् आद्यात्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः हंसः शुचिपदित्येकासूर्यदेवत्या तथाचानुक्रमणिका—दधिक्राव्णःपञ्चचतस्रोन्त्याजगत्योन्त्यासौरीति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

दधिक्राव्णइदुनुचर्किरामविश्वाइन्मामुषसःसूदयन्तु ।
अपामग्नेरुषसःसूर्यस्यबृहस्पतेराङ्गिरसस्यजिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊँ इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । माम् । उषसः । सूदयन्तु । अपाम् । अग्नेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आङ्गिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्राव्णइदुएतन्नामकस्यदेवस्यैवस्तुतिं नु क्षिप्रं चर्किराम भृशंकरवाम मां विश्वा इदुषसःसर्वाअपि ताः सूदयन्तु कर्मसुप्रेरयन्तु अपामग्नेरुषसःसूर्यस्यबृहस्पतेराङ्गिरसस्यजिष्णोरेतेषामहमप्यवादि देवतानांस्तुतिंकरवाणीतिशेषः तासामपिनिपातभाक्त्वात्स्तुतिरविरुद्धा ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्वाभरिषोगविषोदुवन्यसच्छ्रवस्यादिषउषसस्तुरण्यसत् ।
सत्योद्रवोद्रवरःपतङ्गरोदधिक्रावेषमूर्जंस्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽइषः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् । इषः । उषसः । तुरण्यऽसत् । सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतङ्गरः । दधिऽक्रावा । इषम् । ऊर्जम् । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

सत्वागन्ताभरिपोभरणकुशलः गविपोगवांप्रेरकः एष्टावा दुवन्यसत् दुवःपरिचंरणमिच्छन्तोदुवन्याः तेपुसीदतीतिदुवन्यसत् इपःइष्यमाणायाउपसःसम्बन्धिनिकालेइत्यर्थः यद्वा इपएष्टाएपणीयोवाश्रवस्यात् श्रवस्येदन्नमिच्छेत् किञ्च तुरण्यसत् त्वरयासींदतीतितुरण्यसत् सत्यः सत्सुतायमानः द्रवोगन्ताद्रवरः प्रकृष्टवेगवान् पतङ्गरः पतनेनोत्प्लवनेनपतनंपतङ्गस्तद्वान्पतङ्गरः उक्तलक्षणोदधिक्रावादेवः इपमन्नमूर्जंबलं स्वः स्वर्गंच जमत्जनयेत् उत्पादयेत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतस्मास्यद्रवंतस्तुरण्यतःपर्णंनवेरनुंवातिप्रगर्धिनंः ।
श्येनस्यैवध्रजंतोअङ्कसंपरिंदधिक्राव्णंःसहोर्जातरिंत्रतः ॥ ३ ॥

उत । स्म । अस्य । द्रवंतः । तुरण्यतः । पर्णम् । न । वेः । अनु । वाति । प्रऽगर्धिनंः । श्येनस्यंऽइव । ध्रजंतः । अङ्कसम् । परि । दधिऽक्राव्णंः । सह । ऊर्जा । तरिंत्रतः ॥ ३ ॥

उतस्मापिचखलु द्रवतोगच्छतस्तुरण्यतस्त्वरमाणस्यप्रगर्धिनःप्रकर्षेणाभिकाङ्क्षतोस्यदेवस्यगतिं वेर्गन्तुःपक्षिणःपर्णंन गमनंपत्रंवानुसृत्ययथावाम्स्यन्येपक्षिणस्तद्वदनुवातिसर्वोवेगवान्जनः सर्वेपामपिशीघ्रगामीत्यर्थः किञ्च ध्रजतोगच्छतः तरित्रतस्तारयतोन्यान् अन्तर्भावितण्यर्थोयं श्येनस्येवाङ्कसंपादाधारमुरःप्रदेशंवापरि परितःऊर्जाबलेननिमित्तेनअन्नार्थंवा सह एकीभूय सङ्घेनगच्छन्तीतिशेपः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतस्यवाजीक्षिपणिंतुरण्यतिग्रीवायांबद्धोअपिकक्षआसनिं ।
क्रतुंदधिक्राअनुंसन्तवींत्वत्पथामङ्कांस्यन्वापनींफणत् ॥ ४ ॥

उत । स्यः । वाजी । क्षिपणिम् । तुरंण्यति । ग्रीवायाम् । बद्धः । अपिऽकक्षे । आसनिं । क्रतुम् । दधिऽक्राः । अनु । सम्ऽसतवींत्वत् । पथाम् । अङ्कांसि । अनु । आऽपनींफणत् ॥ ४ ॥

उतापिच स्यः सवाजी वेजनवान् अश्वरूपोदेवोग्रीवायांगरणसाधनायांकण्ठेवद्धोपिकक्षे कक्षप्रदेशे आसनि आस्येचबद्धः बद्धपल्यङ्कस्योक्तेपुस्थानेपुपाशबन्धाःसम्भवन्ति एवंबद्धःसन् क्षिपणि क्षेपणमनुतुरण्यतित्वरयतिगन्तुं किञ्चायंदधिक्रादेवः क्रतुं कर्मप्रज्ञांवा अनु अनुसृत्य सन्तवीत्वत् प्रवृद्धबल्वान्सन्पथांमार्गाणामङ्कांसिकुटिलानिअनुसृत्य आपनीफणत् सर्वतोभृशंगच्छति फणतेर्गत्यर्थस्ययङ्लुकीदंरूपम् अपिसवाजीवेजनवानित्यादिनिरुक्तमनुसंन्धेयम् ॥ ४ ॥

दशरात्रेपष्ठेहनितृतीयसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेहंसःशुचिपदित्येपाआहूयदूरोहणंरोहेद्धंसःशुचिपदितिपच्छोर्धर्चशइतिसूत्रितम् । स्मार्तविनियोगमाहशौनकः–हंसःशुचिपदित्यृचाशुचिरीक्षेद्दिवाकरम् । अन्तकालेजपन्नेतिब्रह्मणःसद्मशाश्वतमिति ॥

सैपापञ्चमी–

हंसःशुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजाअद्रिजाऋतम् ॥५॥१४॥

हंसः । शुचिऽसत् । वसुः । अन्तरिक्षऽसत् । होता । वेदिऽसत् ।
अतिथिः । दुरोणऽसत् । नृऽसत् । वरऽसत् । ऋतऽसत् । व्योमऽसत् ।
अप्ऽजाः । गोऽजाः । ऋतऽजाः । अद्रिऽजाः । ऋतम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

अनयासौर्यर्चा यएषोन्तरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यते हिरण्यश्मश्रुरित्यादिश्रुत्योक्तोमण्डलाभिमानीदेवोस्ति यश्चसर्वप्राणिहृदिचिद्रूपःस्थितःपरमात्मा यच्चनिरस्तसमस्तोपाधिकंपरंब्रह्म तत्सर्वमेकमेवेतिप्रतिपाद्यते हंसः हन्तिर्गत्यर्थः सर्वत्रसर्वदागन्तायोहंसोसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणैकीकृत्योपास्यः. परमात्ममन्त्रप्रतिपाद्यआदित्यःसचशुचौदीप्तेद्युलोकेसीदतीतिशुचिपत् अथयदतःपरोदिवोज्योतिर्दीप्यतइत्यादिश्रुतेः । अनेनद्युस्थानआदित्यःप्रतिपादितः सएवमध्यस्थानोवायुरित्याह वसुःसर्वस्यवासयितावायुः सचान्तरिक्षसत् अन्तरिक्षसंचारी अथ तस्यैवक्षितिस्थानवैदिकाग्निरूपतामाह होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादकोवा वेदिषत् वेद्यांगार्हपत्यादिरूपेणस्थितः अतिथिरतिथिवत्सर्वदापूज्योग्निः दुरोणसत्

१ नि० २. २८

दुरोणंगृहनाम तत्र पाकादिसाधनत्वेनस्थितः अनेनलौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं नृषत् नृषुमनुष्ये-षुचैतन्यरूपेणसीदतीतिनृषत् अनेनपरमात्मरूपत्वमुक्तं पुनरप्यादित्यात्मतामाह—वरसत् वरे वरणीयेमण्डलेसीदतीतिवरसत् आदित्यः वरंवाएतत्सद्मनांयास्मिन्नेपआसन्नस्तपतीतिहिश्रू-यते ऋतंसत्यंब्रह्मयज्ञोवातत्रसीदतीत्यृतसत् अग्निः व्योमान्तरिक्षं तत्रसीदतीतिव्योमसद्वायुः इदानीमादित्यतोच्यते अब्जाः उदकेषुजातः उदकमध्येखल्वयंजायते गोजाः गोषु रश्मिषुजातः ऋतंसत्यंसर्वैर्दृश्यत्वेनसत्याज्जातः नह्यसाविन्द्रादिवत्परोक्षोभवति यद्वोदकेषुवैद्युतरू-पेणवा वाडवरूपेणवाजातः अद्रिजाः अद्रावुदयाचलेजातः एवंमहानुभावआदित्यः . ऋतं सत्यमबाध्यंसर्वाधिष्ठानंब्रह्मतत्त्वं तद्रूपोह्यसावेवादित्यस्योक्तरूपत्वं हंसः शुचिषदित्येषवैहंसः शुचिषदित्यादिनाब्राह्मणेसमाम्नातम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

इन्द्राकोवामित्येकादशर्चंनवमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणम् अत्रानुक्रमणि-का—इन्द्राकोवामेकादशैन्द्रावरुणंत्विति । आभिप्लविकेपूक्थ्येषुतृतीयसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेपुस्तो-मवृद्धावावापार्थमेतदादिसूक्तद्वयम् इन्द्राकोवामितिसूक्तेइतिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रा॒को वां॑ वरुणा सु॒म्नमा॑प॒ स्तोमो॑ ह॒विष्माँ॑ अ॒मृतो॒ न होता॑ ।
यो वां॑ हृ॒दि क्रतु॑माँ अ॒स्मदु॒क्तः प॒स्पर्श॑दिन्द्रावरुणा॒ नम॑स्वान् ॥१॥

इन्द्रा॑ । कः । वा॒म् । व॒रु॒णा॒ । सु॒म्नम् । आ॒प॒ । स्तोमः॑ । ह॒विष्मा॑न् । अ॒मृतः॑ । न । होता॑ । यः । वा॒म् । हृ॒दि । क्रतु॑ऽमान् । अ॒स्मत् । उ॒क्तः । प॒स्पर्श॑त् । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा॒ । नम॑स्वान् ॥ १ ॥

हेइन्द्रा हेवरुणा हेइन्द्रावरुणौ परस्परापेक्षयाद्विवचनं वां युवयोः सुम्नं सुखं कः स्तोमोहविष्मान्हविर्भिरुपेतःसोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमस्तोत्रंसुम्नमाप फलत्वेनप्राप्नु-यादित्यर्थः यद्वा हविष्मानित्येतदुत्तरत्रयोज्यं हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्ग-साधनोहोताग्निरिव सयथा तथा यःस्तोमोहेइन्द्रावरुणौ वां युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान्प्र-ज्ञोपेतोस्मदस्मत्सकाशादुक्तोभिहितः नमस्वान्हविष्मान् नमस्कारोपेतोवापस्पर्शात् स्पृशेत् हृदयङ्गमोभवेत् सकइतिस्तोमप्रशंसा ॥ १ ॥

१ ऐ० आ० ४. २०. । २ ऐ० ब्रा० ६. १५. ।

अथद्वितीया—

इन्द्रा॑ह॒योव॑रु॑णाच॒क्रआ॒पीदे॒वौमर्तः॑स॒ख्याय॒प्रय॑स्वान् ।
सहन्ति॑वृ॒त्रास॑मि॒थेषु॒शत्रू॒नवो॑भि॒र्वाम॒हद्भिः॒सप्रशृ॑ण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा॑ । ह॒ । यः । वरु॑णा । च॒क्रे । आ॒पी इति॑ । दे॒वौ । मर्तः॑ ।
स॒ख्याय॑ । प्रय॑स्वान् । सः । ह॒न्ति॒ । वृ॒त्रा । स॒म्ऽइ॒थेषु॑ । शत्रू॑न् ।
अवः॑ऽभिः । वा॒ । म॒हत्ऽभिः॑ । सः । प्र । शृ॒ण्वे॒ ॥ २ ॥

हेइन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौदेवौ हशब्दःपूरणः प्रसिद्धौवा योमर्तोमरणधर्माप्रयस्वान्हविर्लक्षणान्नवान्सन् सख्याय सखित्वाय आपी बन्धूचक्रे करोति समर्तोवृत्रा आवरकाणिपापानिहन्ति तथा समिथेषुसंग्रामेषुशत्रून्हन्ति वाशब्दश्चार्थे महद्भिरवोभीरक्षणैःसनरः प्रशृण्वे प्रकृष्टंश्रूयते विख्यातोभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्रा॑ह॒रत्नं॒वरु॑णा॒धेष्ठे॒त्थानृभ्यः॑शशमा॒नेभ्य॒स्ता ।
यदी॒सखा॑यास॒ख्याय॒सोमैः॑सु॒तेभिः॑सुप्र॒यसा॑मा॒दयै॑ते ॥ ३ ॥

इन्द्रा॑ । ह॒ । रत्न॑म् । वरु॑णा । धेष्ठा॑ । इ॒त्था । नृऽभ्यः॑ ।
श॒श॒मा॒नेभ्यः॑ । ता । यदि॑ । सखा॑या । स॒ख्याय॑ । सोमैः॑ ।
सु॒तेभिः॑ । सु॒ऽप्र॒यसा॑ । मा॒दयै॑ते॒ इति॑ ॥ ३ ॥

हेइन्द्रावरुणौ ता हेतिप्रसिद्धौ तौखलु देवौ इत्था इत्थं नृभ्योमनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शंसमनेभ्यः स्तोतृभ्योस्मभ्यंरत्नंरमणीयंधनंधेष्ठा दांतृतमौभवतइतिशेषः यदि सखायापरस्परंयजमानस्यवासखिभूतौसख्यायसखिकर्मणेसखित्वायसुतेभिरभिषुतैःसोमैःसुप्रयसा शोभनसोमान्नवन्तौमादयैते माद्येताम् तर्हिरत्नानांदातारौभवतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

इन्द्रा॑युवंव॑रुणादि॒द्युम॑स्मि॒न्नोजि॑ष्ठमु॒ग्रानिवं॑धिष्टं॒वज्र॑म् ।
योनो॑दु॒रेवो॑वृ॒कति॑र्द॒भीति॒स्तस्मि॑न्मिमाथा॒म॒भिभू॒त्योजः॑ ॥ ४ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । दिद्युम् । अस्मिन् । ओजिष्ठम् । उग्रा ।
नि । वधिष्टम् । वज्रम् । यः । नः । दुःऽएवः । वृकतिः । दभीतिः ।
तस्मिन् । मिमाथाम् । अभिऽभूति । ओजः ॥ ४ ॥

इन्द्रा इन्द्रौ वरुणा वरुणौ हेउग्रा उग्रौ अत्रसर्वत्रपरस्परापेक्षयाद्विवचनं प्रमित्रयोर्वरुणयोरितिवत् यद्वा छान्दसत्वाद्व्यवहितस्याप्यानङ् अस्मिन्शत्रौ दिद्युं दीप्तमोजिष्ठमतिशयेनतेजोवत् वज्रमायुधंनिवधिष्टं वधार्थंप्रेरयतमित्यर्थः यःशत्रुर्नोस्माकंदुरेवोदुष्प्रापः वृकतिरतिशयेनादाताद्भीतिर्हिंसकःशत्रूणां तस्मिन्शत्रावभिभूत्यभिभावुकमोजोबलं युवं युवां मिमाथां कुरुतमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्द्रायुवंवरुणाभूतमस्याधियःप्रेतारावृषभेवधेनोः ।
सानोदुहीयद्यवसेवगत्वीसहस्रधारापयसामहीगौः ॥५॥१५॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । भूतम् । अस्याः । धियः । प्रेतारा ।
वृषभाऽइव । धेनोः । सा । नः । दुहीयत् । यवसाऽइव । गत्वी ।
सहस्रऽधारा । पयसा । मही । गौः ॥ ५ ॥ १५ ॥

हेइन्द्रावरुणा इन्द्रावरुणौ युवं युवामस्याधियःस्तुत्याः प्रेतारा प्रीणयितारौभूतंभवतं काविव वृषभासेक्तारौ वृषभोधेनोरिव सास्तुतिरूपाधेनुः नोस्माकंदुहीयत् दुह्येत् कामान्पूरयेत् यवसातृणादिघासेननिमित्तेन गत्वी गत्वा पयसासहस्रधारामही महतीगौरिव ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी–

तोकेहितेतनयउर्वरासुसूरोदृशीकेवृषणश्चपौंस्ये ।
इन्द्रानोअत्रवरुणास्यातामवोभिर्दस्मापरितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

१ ऋ० सं० ५.५.८.।

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः ।
च । पौंस्ये । इन्द्रा । नः । अत्र । वरुणा । स्याताम् ।
अवःऽभिः । दस्मा । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

इन्द्रावरुणौदेवौ नोहिते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रेच उर्वरासु सस्याढ्यासुभूमिषुनिमित्तभूता-सुसूरःप्रेरकस्यसूर्यस्यदृशीकेचिरकालदर्शनाय चिरजीवनायेत्यर्थः तथा वृषणः सेक्तुर्ममपौंस्येच पुंस्त्वायच पुनरपि प्रजननसामर्थ्यायच दस्मा शत्रूणांहिंसकौसन्तौ नोस्माकमवोभीरक्षणैः सह परितक्म्यायां परितकनेनिमित्तभूतेसति यद्वा रात्रिनामैतत् रात्रौहिंसकानांवधायस्यातां भवेताम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

युवामिद्ध्यवसेपूर्व्यायपरिप्रभूतीगविषःस्वापी ।
वृणीमहेसख्यायप्रियायशूरामंहिष्ठापितरेवशम्भू ॥ ७ ॥

युवाम् । इत् । हि । अवसे । पूर्व्याय । परि । प्रभूती इति प्रऽभूती ।
गोऽइषः । स्वापी इति सुऽआपी । वृणीमहे । सख्याय ।
प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराऽइव । शम्भू इति शम्ऽभू ॥ ७ ॥

हेइन्द्रावरुणौ गविषोगाइच्छन्तोवयं युवामिद्धि हीतिपूरणः युवामेवपूर्व्यायपुरातनाययु-वाभ्याकृतायावसेरक्षणायवृणीमहेइतिसम्बन्धः प्रभूती प्रभवन्तौ स्वापी शोभनबन्धुभूतौआपि-रितिबन्धुनाम यद्वा सुष्ठुव्यापनशीलौशूरातिक्रान्तौमंहिष्ठातिशयेनपूज्यौयुवांसख्यायसमान-ख्यानायप्रियायच परिवृणीमहे परितःप्रार्थयामहे शम्भूसुखस्यभावयितारौ पितरेव पितरौ पुत्राय तद्वत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तावांधियोवसेवाजयन्तीराजिंनजग्मुर्युवयूः सुदानू ।
श्रियेनगावउपसोमंमस्थुरिन्द्रंगिरोवरुणंमेमनीषाः ॥ ८ ॥

ताः । वाम् । धियः । अवसे । वाजऽयन्तीः । आजिम् । न । जग्मुः ।
युवऽयूः । सुदानू इति सुऽदानू । श्रिये । न । गावः । उप । सोमम् ।
अस्थुः । इन्द्रम् । गिरः । वरुणम् । मे । मनीषाः ॥ ८ ॥

सुदानू शोभनफलदातारौ हेदेवौ वां युवां वाजयन्तीरत्नामिच्छन्त्योधियः स्तुतयो जग्मुर्गच्छन्ति युवयूर्युवांकामयमानाःपत्तयः अवसेरक्षणाय आर्जिन संग्राममिव किञ्च श्रियेदध्यादिश्रयणायगावःसोमंन सोममिवेन्द्रंवरुणंचमेमदीयामनीपामनसईपागिरःस्तुतयः उपास्थुस्तिष्ठन्ति प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इमाइन्द्रंवरुणंमेमनीषाअग्मन्नुपद्रविणमिच्छमानाः ।
उपेमस्थुर्जोष्टारइववस्वोरघ्वीरिवश्रवसोभिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इमाः । इन्द्रम् । वरुणम् । मे । मनीषाः । अग्मन् । उप । द्रविणम् ।
इच्छमानाः । उप । ईम् । अस्थुः । जोष्टारःऽइव । वस्वः ।
रघ्वीःऽइव । श्रवसः । भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इन्द्रंवरुणंच मे मम मनीपाः स्तुतयोद्रविणमिच्छमानाःसत्यः उपाग्मन्नुपगच्छन्ति जोष्टारःसेवकाः वस्वइव धनस्यलाभायधनिकंस्वामिनमिव रघ्वीरिव लघ्व्यइव शीघ्रगामिन्यइव श्रवसोन्नस्यान्नंभिक्षमाणाः एनमिन्द्रंवरुणंचोपास्थुःउपतिष्ठन्ते ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अश्व्यस्यत्मनारथ्यस्यपुष्टेर्नित्यस्यरायःपतयःस्याम ।
ताचक्राणाऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रारायोनियुतःसचन्ताम् ॥१०॥

अश्व्यस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः
स्याम । ता । चक्राणौ । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मऽत्रा ।
रायः । निऽयुतः । सचन्ताम् ॥ १० ॥

अश्व्यस्याश्वसमूहस्य रथ्यस्यरथसमूहरूपस्य रथार्हस्य वा पुष्टेःपोपस्य नित्यस्याविचलितस्यरायोधनस्य त्मना आत्मना स्वयमेवाप्रयत्नेनपतयःस्याम ता तौ देवौ चक्राणा चङ्क्रममाणौगन्तारौभवतामितिशेपः नव्यसीभिर्नूतनाभिरूतिभीरक्षाभिरस्मत्राऽस्मासुनियुतोश्वाः रायोधनानिचसचन्तां सेवन्ताम् ॥ १० ॥

अथैकादशी–

आनोंबृहन्तावृहतीभिंरूतीइन्द्रंयातंवंरुणवाजंसातौ ।
यद्दिद्यवः पृतंनासुप्रक्रीळान्तस्यंवांस्यामसनितारंआजेः ॥११॥१६॥

आ । नः । बृहन्ता । बृहतीभिः । ऊती । इन्द्रं । यातम् । वरुण । वाजंऽसातौ । यत् । दिद्यवंः । पृतंनासु । प्रऽक्रीळान् । तस्यं । वाम् । स्याम । सनितारंः । आजेः ॥ ११ ॥ १६ ॥

हेबृहन्ता महान्तौ हेइन्द्र हेवरुण बृहतीभिर्महतीभिरूतीऊतिभीरक्षाभिःसहायातमागच्छतं वाजसातौ संग्रामेन्नलाभनिमित्तभूतेवा यद्यस्मिन्नाजौसंग्रामेपृतनासुसेनासुदिद्यवः आयुधनामैतत् आयुधानिशत्रुसम्बन्धीनिप्रक्रीळान्प्रक्रीडन्ति तस्यतादृशस्याजेः सनितारः संभक्तारः स्याम भवेम वांयुवयोरनुग्रहात् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

ममद्वितेतिदशर्चंदशमंसूक्तं पुरुकुत्सस्यपुत्रस्त्रसदस्यूराजाऋषिः आद्यासुषट्स्वात्मनःस्तुत्यत्वादात्मादेवता अवशिष्टानांचतसृणामिन्द्रावरुणौदेवते छन्दस्त्रिष्टुप् अत्रानुक्रमणिका–मम द्वितादशत्रसदस्युःपौरुकुत्स्यःपळाद्याआत्मस्तवइति । उक्तोविनियोगःपूर्वसूक्ते ।

तत्रप्रथमा–

ममंद्विताराष्ट्रंक्षत्रियंस्यविश्वायोर्विश्वेंअमृतायथानः ।
क्रतुंसचन्तेवरुंणस्यदेवाराजांमिकृष्टेरुंपमस्यंवव्रेः ॥ १ ॥

ममं । द्विता । राष्ट्रम् । क्षत्रियंस्य । विश्वऽआयोः । विश्वें । अमृताः । यथां । नः । क्रतुंम् । सचन्ते । वरुंणस्य । देवाः । राजांमि । कृष्टेः । उपऽमस्यं । वव्रेः ॥ १ ॥

क्षत्रियस्य क्षत्रियजात्युत्पन्नस्यविश्वायोः कृत्स्नमनुष्याधीशस्य ममेत्यात्मनोनिर्देशः द्विताक्षितिस्वर्गभेदेनद्वित्वापन्नंराष्ट्रंमम त्रसदस्योर्विश्वेसर्वेऽमृतादेवायथानोस्माकंभवन्ति तथा राष्ट्रंप्रजाश्चेत्यर्थः वरुणस्यवारकस्यवरुणात्मनोवाकृष्टेर्मनुष्यस्यतद्रूतोवा उपमस्यान्तिकनामैतत्

सर्वेषामन्तिकतमस्यवव्रेः रूपनामैतत् रूपवतोममक्रतुंकर्मसचन्ते सेवन्ते देवाः सर्वेपिअहंच राजामि राजतिरैश्वर्यकर्मा सर्वस्येश्वरोमवामि यद्वोपमस्यवव्रेःकृष्टेराजामीतियोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अहंराजावरुणोमह्यंतान्यसुर्याणिप्रथमाधारयन्त ।
क्रतुंसचन्तेवरुणस्यदेवाराजामिकृष्टेरुपमस्यवव्रेः ॥ २ ॥

अहम् । राजा । वरुणः । मह्यम् । तानि । असुर्याणि । प्रथमा ।
धारयन्त । क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः ।
उपमस्य । वव्रेः ॥ २ ॥

अहमेवचवरुणोराजामवामि मह्यंमदर्थमेवप्रथमा मुख्यानि तानि प्रसिद्धानिअसुर्याण्यसुरविघातकानिबलानिधारयन्त अधारयन्देवाः शिष्टंगतम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अहमिन्द्रोवरुणस्तेमहित्वोर्वीगभीरेरजसीसुमेके ।
त्वष्टेवविश्वाभुवनानिविद्वान्त्समैरयंरोदसीधारयंच ॥ ३ ॥

अहम् । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति ।
गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके । त्वष्टाऽइव । विश्वा ।
भुवनानि । विद्वान् । सम् । ऐरयम् । रोदसी इति । धारयम् । च ॥ ३ ॥

अहंत्रसदस्युरिन्द्रः इन्द्रोप्यस्मि अहं वरुणश्च तेमहित्वा महत्त्वेनोर्वीविस्तीर्णेगभीरेदुरवगाहेअवकाशवत्यौवा सुमेकेसुरूपे रजसीद्यावापृथिव्यौ तेअप्यहमेव विद्वान् जानन्नहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूता समैरयं सम्प्रैरयं रोदसीद्यावापृथिव्यौ धारयंच धृतवानस्मि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अहमपोअपिन्वमुक्षमाणाधारयंदिवंसदनऋतस्य ।
ऋतेनपुत्रोअदितेर्ऋतावोतत्रिधातुप्रथयद्विभूम ॥ ४ ॥

अहम् । अपः । अपिन्वम् । उक्षमाणाः । धारयम् । दिवम् । सदने । ऋतस्य । ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातु । प्रथयत् । वि । भूम ॥ ४ ॥

अहमेवोक्षमाणाः सिञ्चन्तीरपोपिन्वमसेचयम् तथा ऋतस्योदकस्यादित्यस्यवासदनेस्थानेनिमित्तभूतेसति दिवं द्युलोकंधारयं यद्वोदकाधारेस्थानेदिवमादित्यंधारयम् अहमेव ऋतेनोदकेननिमित्तेनादितेःपुत्रऋतावायज्ञवानभूवम् उतापिच भूमन्यासमाकाशंत्रिधातु त्रिःप्रकारं वि विशेषेणप्रथयत् मदर्थमेवक्षित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्परमेश्वरः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

मांनरःस्वश्वावाजयन्तोमांवृताःसमरणेहवन्ते ।
कृणोम्याजिंमघवाहमिन्द्रइयर्मिरेणुमभिभूत्योजाः ॥५॥१७॥

माम् । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयन्तः । माम् । वृताः । सम्ऽअरणे । हवन्ते । कृणोमि । आजिम् । मघऽवा । अहम् । इन्द्रः । इयर्मि । रेणुम् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥ १७ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वाः वाजयन्तः संग्राममिच्छन्तोनरोनेतारोभटाः अनुगच्छन्तीतिशेषः मामेववृताःसन्तः समरणेसंग्रामेहवन्ते आह्वयन्तियुद्धार्थं मघवाधनवानहमिन्द्रःसन्नाजिंकृणोमि करोमि अभिभूत्योजाः परेषामभिभाविबलोहंरेणुमियर्मि प्रेरयामि ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

अहंताविश्वाचकरंनकिर्मादैव्यंसहोवरतेअप्रतीतम् ।
यन्मासोमासोममदन्यदुक्थोभेभयेतेरजसीअपारे ॥ ६ ॥

अहम् । ता । विश्वा । चकरम् । नकिः । मा । दैव्यम् । सहः । वरते । अप्रतिऽइतम् । यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति । अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं त्रसदस्युः ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणिकर्माणि चकरमकार्षम् अप्रतीतमप्रातिगतंमामांदैव्यंदेवसम्बन्धिसहोबलंचनकिर्वरते नैववारयति यद्यस्मात्सोमासःसोमामामांममदन् अमादयन् यच्चोक्था शस्त्राण्यपि ममदन् तस्मान्मत्तःअपारेदूरपारेउभेरजसी द्यावापृथिव्यौ भयेते चलतः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

विदुष्टेविश्वाभुवनानितस्यताप्रब्रवीषिवरुणायवेधः ।
त्वंवृत्राणिशृण्विषेजघन्वान्त्वंवृताँअरिणाइन्द्रसिन्धून् ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय ।
वेधः । त्वम् । वृत्राणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वम् । वृतान् ।
अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ७ ॥

इतःपरमिन्द्रावरुणयोःस्तुतिः हेवरुण तस्य ते कर्मणिषष्ठी तंत्वांविश्वासर्वाणि ता तानि भुवनानि भूतजातानि विदुर्जानन्ति हेवेधः स्तोतृनामैतत् हेस्तोतः वरुणायप्रब्रवीषि वरुणंस्तौषि हेइन्द्र त्वं वृत्राणिवैरिणोजघन्वान् हतवानितिशृण्विषे श्रूयसे किंच हेइन्द्र त्वं वृतानाच्छन्नान् सिन्धून्स्यन्दनस्वभावानप्सङ्घानरिणाः अगमयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अस्माकमत्रपितरस्तआसन्त्सप्तऋषयोदौर्गहेवध्यमाने ।
तआयजन्तत्रसदस्युमस्याइन्द्रंनवृत्रतुरमर्धदेवम् ॥ ८ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौःऽगहे ।
वध्यमाने । ते । आ । अयजन्त । त्रसदस्युम् । अस्याः । इन्द्रम् ।
न । वृत्रऽतुरम् । अर्धऽदेवम् ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्यमहिषीदौर्गहेबन्धनेस्थिते ॥ पत्यावरामकंदृष्ट्वाराष्ट्रंपुत्रस्यलिप्सया ॥ १ ॥
यदृच्छयासमायातान्सप्तर्षीन्पर्यपूजयत् ॥ तेचप्रीताःपुनःप्रोचुर्यजेन्द्रावरुणौभृशम् ॥ २ ॥

साचेन्द्रावरुणाविष्ट्वात्रसदस्युमजीजनत् ॥ इतिहासमिमंजानन्नृषिर्ब्रूतेमृचाविह ॥ ३ ॥ अथास्माकमत्रास्मिन्नराजकेदेशेऽस्यांपृथिव्यांवा पितरःपालयितारःउत्पादकास्तेआसन्नभवन् एतेसप्तर्षयःप्रसिद्धाः दौर्गहे दुर्गहस्यपुत्रे पुरुकुत्से बध्यमाने दृढंपाशैः यस्मादस्याअस्यैपुरुकुत्सान्यै त्रसदस्युंमामाअयजन्त प्रादुरिन्द्रावरुणयोरनुग्रहात् कीदृशंतं वृत्रतुरं वृत्रस्यशत्रोर्हन्तारमर्धदेवं देवानामर्धेसमीपेवर्तमानं यद्वा देवानामर्धभूतमिन्द्रंन इन्द्रमिव स्थितंपुत्रंदत्तवन्तः यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रःप्रतितस्मादिन्द्रोदेवतानांभूयिष्ठभाक्तमइतिहितैत्तिरीयकम्[1] ॥ ८ ॥

अथनवमी—

पुरुकुत्सानीहिवामदाशद्धव्येभिरिन्द्रावरुणानमोभिः ।
अथाराजानंत्रसदस्युमस्यावृत्रहणंददथुरर्धदेवम् ॥ ९ ॥

पुरुऽकुत्सानी । हि । वाम् । अदाशत् । हव्येभिः । इन्द्रावरुणा ।
नमःऽभिः । अथ । राजानम् । त्रसदस्युम् । अस्याः । वृत्रऽहनम् ।
ददथुः । अर्धऽदेवम् ॥ ९ ॥

हेइन्द्रावरुणौ पुरुकुत्सानीपुरुकुत्सस्यपत्नी ऋषिप्रेरिता वांयुवाम् अदाशद्धि अप्रीणयत्खलु हव्येभिर्हविर्भिर्नमोभिःस्तुतिभिश्च अथ त्रसदस्युंराजानं वृत्रहणमर्धदेवमुक्तलक्षणंपुत्रमस्यामस्यै पुरुकुत्सान्यैददथुर्दत्तवन्ताविति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

रायावयंससवांसोमदेमहव्येनदेवायवसेनगावः ।
तांधेनुमिन्द्रावरुणायुवंनोविश्वाहाधत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥१०॥१८॥

राया । वयम् । ससऽवांसः । मदेम । हव्येन । देवाः । यवसेन ।
गावः । ताम् । धेनुम् । इन्द्रावरुणा । युवम् । नः । विश्वाहा ।
धत्तम् । अनपऽस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥ १८ ॥

---

१ तै० सं० ५. ४. ८.

रायाधनेन मदेम ससवांसोयुवांसंमक्तारोवयंहव्येनदेवामोदन्तुयवसेनगावः तांधेनुं प्रीणयित्रींरयिं हेइन्द्रावरुणौ विश्वाहा विश्वस्यहन्तारौ युवं युवां नोस्माकंधत्तंदत्तं कीदृशीमनपस्फुरन्तीमनवहिंसितां यद्वा विश्वाहेत्यव्ययं सर्वदेत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

कउश्रवदितिसप्तर्चमेकादशंसूक्तं सुहोत्रपुत्रौपुरुमीह्लाजमीह्लौऋषी त्रिष्टुप्छन्दः अश्विनौदेवता । अत्रानुक्रमणिका—कउश्रवत्सप्तपुरुमीह्लाजमीह्लौसौहोत्रौत्वाश्विनंहीति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विनेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिइदमादिकेद्वेसूक्ते धेनुःप्रत्नस्यकउश्रवदितिसूक्ते इतिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

कउंश्रवत्कतमोयज्ञियानांवन्दारुदेवःकंतमोजुंषाते ।
कस्येमांदेवीममृतेषुप्रेष्ठांहृदिश्रेषामसुष्टुतिंसुहव्याम् ॥ १ ॥

कः । ऊँ इति । श्रवत् । कतमः । यज्ञियानाम् । वन्दारु । देवः । कतमः । जुषाते । कस्य । इमाम् । देवीम् । अमृतेषु । प्रेष्ठाम् । हृदि । श्रेषाम । सुऽस्तुतिम् । सुऽहव्याम् ॥ १ ॥

यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानांमध्ये कउदेवःश्रवत् शृणुयात्स्तुतिं कतमोदेवोवन्दारु वन्दनशीलंस्तोत्रंकतमोदेवोजुषाते सेवते अमृतेषुदेवेषुमध्येकस्यहृदि इमांप्रेष्ठांप्रियतरांदेवींद्योतमानांसुहव्यांशोभनाह्वानोपेतां शोभनैर्हविर्भिर्युक्तांवा सुष्टुतिं शोभनांस्तुतिं श्रेषामश्लेषयेम श्राययेमवा अश्विनावन्तरेणस्तुतेःकोदेवःस्वामीभवेदिति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कोमृंळातिकतमआगंमिष्ठोदेवानांमुकतमः शम्भंविष्ठः ।
रथंकमाहुर्द्रवदंश्वमाशुंयंसूर्यस्यदुहितावृणीत ॥ २ ॥

कः । मृळाति । कतमः । आऽगमिष्ठः । देवानाम् । ॐ इति ।
कतमः । शम्ऽभविष्ठः । रथम् । कम् । आहुः । द्रवत्ऽअश्वम् ।
आशुम् । यम् । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २ ॥

कोमृळाति कोदेवोमृळाति सुखयेदस्मान् कतमोदेवआगमिष्ठः आगन्तृतमोस्मद्यज्ञंप्रति देवानामु देवानांमध्येकतमोदेवः शम्भविष्ठः सुखस्यभावयितृतमः एवमुक्तगुणविशिष्टः कोभवेत् अश्विनावन्तरेणेतिभावः कंरथंद्रवदश्वमाशुमाहुर्द्रुवते यंरथंसूर्यस्यदुहितासूर्यस्यपुत्री अवृणीत सममजत् तंकंरथंवेगवन्तमाहुः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मक्षूहिष्मागच्छंथईवंतोद्यूनिन्द्रोनशक्तिंपरितक्म्यायाम् ।
दिवआजातादिव्यासुपर्णाकयाशचीनांभवथःशचिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षु । हि । स्म । गच्छंथः । ईवंतः । द्यून् । इन्द्रः । न ।
शक्तिम् । परिऽतक्म्यायाम् । दिवः । आऽजाता । दिव्या ।
सुऽपर्णा । कया । शचीनाम् । भवथः । शचिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षु शीघ्रं हिस्मेतिपूरणौ ईवतोगमनवतः आगामिनोद्यून्दिवसान्सुत्यासंबन्धिनःप्रतिगच्छथः इन्द्रःशक्तिंन स्वकीयांशक्तिंयथापरितक्म्यायां रात्रावतीतायां प्रदर्शयतीतिशेषः सुत्याहेउपःकालेइन्द्रोयथागच्छतितद्वत् युवामपिगच्छतमित्यर्थः दिवोद्युलोकादाजाता आगतौ दिव्या दिविभवौ सुपर्णा शोभनगमनौ युवां शचीनां युष्मत्सम्बन्धिनां कर्मणां शक्तीनांवामध्येकयाशच्या शचिष्ठाशक्तिमत्तरौशोभनकर्मवन्तौवाभवथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कावांभूदुपमातिःकयानआश्विनागमथोहूयमाना ।
कोवांमहश्चित्त्यजसोअभीकंउरुष्यतंमाध्वीदस्रानऊती ॥ ४ ॥

का । वाम् । भूत् । उपऽमातिः । कया । नः । आ । अश्विना ।
गमथः । हूयमाना । कः । वाम् । महः । चित् । त्यजसः । अभीके ।
उरुष्यतम् । माध्वी इति । दस्रा । नः । ऊती ॥ ४ ॥

वांयुवयोःकाउपमातिः उपसमीपेमातिर्मानंगुणानांपरिच्छित्तिर्यस्यांसास्तुतिःकाभूद्भवेत् कयास्तुत्याहूयमाना आहूयमानौसन्तौ नोस्मानागमथः आगच्छथः वांयुवयोरभीकेआ-सन्नप्रदेशे महश्चित् महतस्त्यजसः त्यज्यतेपरित्यज्यतेसर्वैरितित्यजःक्रोधस्तस्यसोढाकोभवेत् हेमाध्वी मधुररसस्योदकस्यस्रष्टारौ हेदस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ नोस्मानूतीऊत्या रक्षणयाउरुष्यतं रक्षाकर्मैतत् रक्षतम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उ॒रु वां॒ रथः॒ परि॑ नक्षति॒ द्यामा यत्स॑मु॒द्राद॒भि वर्त॑ते वाम् ।
मध्वा॑ माध्वी॒ मधु॑ वां प्रुषाय॒न्यत्सीं॑ वां॒ पृक्षो॑ भु॒रज॑न्त प॒क्वाः ॥ ५ ॥

उ॒रु । वा॒म् । रथः॑ । परि॑ । न॒क्ष॒ति॒ । द्याम् । आ । यत् ।
स॒मु॒द्रात् । अ॒भि । वर्त॑ते । वा॒म् । मध्वा॑ । मा॒ध्वी॒ इति॑ । मधु॑ ।
वा॒म् । प्रु॒षा॒य॒न् । यत् । सी॒म् । वा॒म् । पृक्षः॑ । भु॒रज॑न्त । प॒क्वाः ॥५॥

हेअश्विनौ वांरथोद्यांपरि द्युलोकस्यपरितः उरु प्रभूतं नक्षति गच्छति यद्य-स्मादा अर्वाक्समुद्रात्समुद्रवणसाधनादन्तरिक्षाद्वांप्रत्यभिवर्तते आभिमुख्येनगच्छति हेमाध्वी उक्तलक्षणौ मध्वा मधुरेणपयसा मधुमधुरंसोमरसंप्रुषायन् सिञ्चन्त्यध्वर्यवः यद्यस्मात्सींस-र्वतोवांपृक्षः युवयोःसोमंपक्वाः पक्वायवा भुरजन्त प्राप्नुवन्ति स्थिताभवन्ति तस्मादभिवर्ततेवा-मिति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

सिन्धु॑र्ह वां र॒सया॑ सिञ्च॒दश्वा॑न्घृ॒णा वयो॑ऽरु॒षासः॒ परि॑ ग्मन् ।
तदू॒ षु वा॑मजि॒रं चे॑ति॒ यानं॒ येन॒ पती॒ भव॑थः सू॒र्यायाः॑ ॥ ६ ॥

सिन्धुः॑ । ह॒ । वा॒म् । र॒सया॑ । सि॒ञ्च॒त् । अश्वा॑न् । घृ॒णा । वयः॑ ।
अ॒रु॒षासः॑ । परि॑ । ग्म॒न् । तत् । ऊँ इति॑ । सु॒ । वा॒म् । अ॒जि॒रम् ।
चे॒ति॒ । यान॑म् । येन॑ । पती॒ इति॑ । भव॑थः । सू॒र्यायाः॑ ॥ ६ ॥

वांयुवयोरश्वांन्सिन्धुः स्यन्दमानोमेघउदकंवा रसेनसिञ्चदसेचयत् घृणादीत्यावयः पक्षिसदृशावेतारोवाअश्वाअरुपासः आरोचमानाःसन्तः परि परितोग्मन् गच्छन्ति वांया-नंगमनसाधनंप्रसिद्धोरथः अजिरं क्षिप्रनामैतत् क्षिप्रं सुष्ठुष्ठुचेतिज्ञायते येनरथेनसूर्यायाः पती पालयितारौ वोढारौभवथः सरथश्चेतीति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इहेहयद्वांसमनापपृक्षेसेयमस्मेसुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतंजरितारंयुवंहश्रितःकामोनासत्यायुवद्रिक् ॥ ७॥१९ ॥

इहऽइह । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति ।
सुऽमतिः । वाजऽरत्ना । उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् ।
ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥ १९ ॥

हेअश्विनौ यद्यस्मात् ययावासुमत्या इहेह अस्मिन्नेवयज्ञेसमना समानमनस्कौस-दृशावित्यर्थः तौ वां युवां सुमत्या पपृक्षे स्तुत्यासंयोजयामि सेयमिदानींक्रियमाणा सुमतिः शोभनस्तुतिः अस्मे अस्माकमेव फलवतीभवत्वितिशेषः हेवाजरत्ना रमणीयान्नौ अन्नंवैवाजइतिश्रुतेः । युवं युवां जरितारं गरितारं स्तोतारं माम् उरुष्यतं रक्षतं हेनास-त्याश्विनौ कामोस्मदीयः युवद्रिक्ह युवामेवगच्छन्श्रितःप्राप्तः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

तंवांरथमितिसप्तर्चंद्वादशंसूक्तं पुरुमीळ्हाजमीळ्हावेवऋषी त्रिष्टुप्छन्दः अश्विनौदेवता तंवामित्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ॥

तत्रप्रथमा–

तंवांरथंवयमद्याहुवेमपृथुज्रयंमश्विनासङ्गतिंगोः ।
नःसूर्यांवहंतिवन्धुरायुर्गिर्वाहसंपुरुतमंवसूयुम् ॥ १ ॥

१ ऐ० ब्रा० १. ३. ६

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अद्य । हुवेम । पृथुऽज्रयम् ।
अश्विना । सम्ऽगतिम् । गोः । यः । सूर्याम् । वहति । वन्धुरऽयुः ।
गिर्वाहसम् । पुरुऽतमम् । वसुऽयुम् ॥ १ ॥

हेअश्विनौ वां युवयोरथं वयंस्तोतारोऽद्यसुत्यहेहुवेम आह्वयामः कीदृशंतं पृथुज्रयं प्रथितवेगं गोःगवांसङ्गतिं सङ्गमयितारं योरथः सूर्यावहतिधारयति वन्धुरायुः रथेनिवासाधारभूतः काष्ठोवन्धुरं तद्वान् गिर्वाहसं गिरांस्तुतीनांवोढारं पुरुतमं प्रभूततमं वसूयुं वसुमन्तम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

युवंश्रियमश्विनादेवताताांदिवोनपातावनथःशचीभिः ।
युवोर्वपुरभिपृक्षःसचन्तेवहन्तियत्ककुहासोरथेवाम् ॥ २ ॥

युवम् । श्रियम् । अश्विना । देवता । ताम् । दिवः । नपाता ।
वनथः । शचीभिः । युवोः । वपुः । अभि । पृक्षः । सचन्ते ।
वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वाम् ॥ २ ॥

हेदिवोनपाता आदित्यस्यपुत्रस्थानीयौ द्युलोकस्यवानपातयितारौ हेअश्विना अश्विनौ युवं युवां देवता देवते विभक्तिव्यत्ययः तांप्रसिद्धां श्रियं शचीभिःकर्मभिःशक्तिभिर्वा वनथः संभजेथे यद्वा वनतिर्दानार्थः युवोः युवयोर्वपुःशरीरं पृक्षोन्नानि सोमलक्षणानि अभिसचन्ते प्राप्नुवन्ति यद्यदा रथेवांवहन्ति ककुहासोमहान्तोश्वाः यद्वा स्तुतयोवां युवांरथे वहन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कोवामद्याकरतेरातहव्यऊतयेवासुतपेयायवार्कैः ।
ऋतस्यवावनुषेपूर्व्यायनमोयेमानोअश्विनाववर्तत् ॥ ३ ॥

कः । वाम् । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा ।
सुतऽपेयाय । वा । अर्कैः । ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्व्याय ।
नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत् ॥ ३ ॥

कोयजमानोद्य वां युवयोःकरते कुर्यात्स्तुतिम् अर्कैर्मन्त्रैःरातहव्योदत्तसोमः ऊतयेवा रक्षणायवा सुतपेयायसोमपानायवा ऋतस्योदकस्ययज्ञस्यवा पूर्व्याय पुराणाय वनुपेसंभजनाय हेअश्विना नमोयेमानः नमस्कारंकुर्वाणः कआववर्तत् आवर्तयेद्यज्ञंप्रति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी--

हिरण्ययेनपुरुभूरथेनेमंयज्ञंनासत्योपयातम् ।
पिबाथइन्मधुनःसोम्यस्यदधथोरत्नंविधतेजनाय ॥ ४ ॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमम् । यज्ञम् । नासत्या ।
उप । यातम् । पिबाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः ।
रत्नम् । विधते । जनाय ॥ ४ ॥

हेपुरुभू बहुभवन्तौ नासत्यौ इमंयज्ञंहिरण्ययेनरथेनोपयातं सोम्यस्य सोमसम्बन्धिनोमधुनोमधुररसस्य कर्मणिपष्ठ्यौ सोमरसंपिवाथः पिवथः विधतेपरिचरते जनाय मह्यं रत्नं रमणीयंधनंदधथोधारयथः दधतेर्दानार्थस्यलेटिरूपम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी--

आनोयातंदिवोअच्छापृथिव्याहिरण्ययेनसुवृतारथेन ।
मावामन्येनियमंदेवयन्तःसंयद्ददेनाभिःपूर्व्यावाम् ॥ ५ ॥

आ । नः । यातम् । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन ।
सुऽवृता । रथेन । मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयन्तः ।
सम् । यत् । ददे । नाभिः । पूर्व्या । वाम् ॥ ५ ॥

नोस्मानच्छाभिप्राप्तुं दिवोद्युलोकात्पृथिव्याःसकाशाद्वा आयातं केनसाधनेन हिरण्ययेनहितरमणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेनरथेन वां युवाम् अन्येदेवयन्तोदेवौयुवामिच्छन्तोयजमानाः मानियमन्नियमनंमाकुर्वन् यद्यस्मात्पूर्व्या पूर्वार्हा इतरयष्टृभ्यःपूर्वभाविनीनाभिः बन्धिका स्तुतिः सन्ददे संबध्नाति तस्मादायातम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

नूनौरयिंपुरुवीरंबृहन्तंदस्रामिमाथामुभयेष्वस्मे ।
नरोयद्वामश्विनास्तोममावन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासोअग्मन् ॥६॥

नु । नः । रयिम् । पुरुऽवीरम् । बृहन्तम् । दस्रा । मिमाथाम् । उभयेषु । अस्मे इति । नरः । यत् । वाम् । अश्विना । स्तोमम् । आवन् । सधऽस्तुतिम् । आजऽमीळ्हासः । अग्मन् ॥ ६ ॥

नु क्षिप्रंनोस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं बहुपुत्रोपेतंबृहन्तं महान्तं धनं हेदस्राश्विनौ मिमाथां कुरुतम् उभयेषु पुरुमीळ्हाजमीळ्हेषुअस्मेऽस्मासु यद्यदा नरोनेतारः ऋत्विजः पुरुमीळ्हसम्बन्धिनोवांयुवयोःस्तोमंस्तोत्रम् आवन्नगमन्प्राप्ताः तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीळ्हासोजमीळ्हसम्बन्धिनोपेतैःसहाग्मन्नगमन् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इहेहयद्वांसमनापपृक्षेसेयमस्मेसुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतंजरितारंयुवंहश्रितःकामोनासत्यायुवद्रिक् ॥७॥२०॥

इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना । उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥ २० ॥

व्याख्यातेयम् ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

एषस्यभानुरितिसप्तर्चंत्रयोदशंसूक्तम् आदितःषड्जगत्यः सप्तमीत्रिष्टुप् मण्डलद्रष्टावामदेवऋषिः अश्विनौदेवता एषस्यत्रिष्टुबन्तमितिह्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छन्दसीदंशस्यं तथाचसूत्रितम्–अबोध्यग्निर्ज्मएषस्यभानुरिति ।

तत्रप्रथमा–

एषस्यभानुरुदियर्तियुज्यतेरथःपरिज्मादिवोअस्यसानवि ।
पृक्षासोअस्मिन्मिथुनाअधित्रयोदृतिस्तुरीयोमधुनोविरप्शते ॥१॥

एषः । स्यः । भानुः । उत् । इयर्ति । युज्यते । रथः । परिंज्मा ।
दिवः । अस्य । सानवि । पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि ।
त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रप्शते ॥ १ ॥

एषः पुरतोदृश्यमानः स्यः समानुर्दीप्तिमानादित्यः उदियर्ति ऊर्ध्वंगच्छति पुरस्ताद्रथश्च युवयोः संबन्धीपरिज्मा परितोगन्ता अस्यदिवोद्योतमानस्यादित्यस्यसानवि सानौ समुच्छ्रित-प्रदेशे उदियर्तीतिवा रप्शतेइतिवासंबन्धनीयम् अस्मिन्रथे मध्युपरिभागे मिथुना मिथुनीभू-तास्त्रयस्त्रिविधाः पृक्षासोन्नानित्रेधाविहितंचान्नम् इदमन्नमशनंपानंखादश्चेतिहिश्रुतम् । त्रिष्वपिप-दार्थेषुमिथुनशब्दस्तैत्तिरीयेदृश्यते मातापितापुत्रस्तदेवतान्मिथुनमिति । दृतिस्तुरीयः रसद्रव्या-धारःपदार्थश्चर्ममयोदृतिरित्युच्यते मधुनःसोमरसस्यसंबन्धीमधुपूर्णश्चतुर्थोविरप्शते विविधं राजते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उद्वांपृक्षासोमधुमन्तईरतेरथाअश्वांसउषसोव्युंष्टिषु ।
अपोर्णुवन्तस्तमआपरींवृतंस्व१र्णशुक्रंतन्वन्तआरजः ॥ २ ॥

उत् । वाम् । पृक्षासः । मधुंऽमन्तः । ईरते । रथाः । अश्वांसः ।
उषसः । विऽउंष्टिषु । अपऽऊर्णुवन्तः । तमः । आ । परिंऽवृतम् ।
स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ॥ २ ॥

पृक्षासः प्रक्षास्त्रिविधान्नवन्तोमधुमन्तः सोमरसोपेताअश्वासोश्वयुक्ताः वां युवयोरथाः यद्वा मधुमन्तः पृक्षारथाअश्वासोश्वाः उपसोव्युष्टिपुव्युच्छनेषुसत्सूदीरते उन्मुखंगच्छन्ति किंकुर्वन्तः परीवृतं परितोव्याप्तंतमः आसर्वतः अपोर्णुवन्तः अपाकुर्वन्तः स्वर्णआदित्यइव शुक्रंदीप्तंरजस्तेजश्चतन्वन्तः आकारश्चार्थे यद्वा रजोन्तरिक्षंशुक्रंदीप्ततन्वन्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मध्वंःपिबतंमधुपेभिंरासभिंरुतप्रियंमधुंनेयुञ्जाथांरथंम् ।
आवंर्तनिंमधुंनाजिन्वथस्पथोदृतिंवहेथेमधुंमन्तमश्विना ॥ ३ ॥

१ तै० ब्रा० १.८.३।

मध्वः । पिबतम् । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियम् । मधुने ।
युञ्जाथाम् । रथम् । आ । वर्तनिम् । मधुना । जिन्वथः । पथः ।
दृतिम् । वहेथे इति । मधुऽमन्तम् । अश्विना ॥ ३ ॥

मध्वोमधुरंसोमरसं मधुपेभिः सोमपानार्हैरासभिरास्यैःपिबतम् उतापिच प्रियंरथं मधुने मधुलाभाय युञ्जाथाम् अश्वैर्युक्तंकुरुतं वर्तनिं यजमानगृहम् आगच्छतमितिशेषः पथोगमन मार्गात् मधुनाजिन्वथः प्रीणयतं यद्वैकंवाक्यं पथोवर्तनिमाकाशंजिन्वथः दृतिंमधुमन्तं-हेअश्विनाश्विनौ वहेथे धारयथ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

हंसासोयेवांमधुमन्तोअस्रिधोहिरण्यपर्णाउहुवउषर्बुधः ।
उदप्रुतोमन्दिनोमन्दिनिस्पृशोमध्वोनमक्षःसवनानिगच्छथः ॥४॥

हंसासः । ये । वाम् । मधुऽमन्तः । अस्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः ।
उहुवः । उषःऽबुधः । उदऽप्रुतः । मन्दिनः । मन्दिनिऽस्पृशः ।
मध्वः । न । मक्षः । मक्षः । सवनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासोध्वनिशीघ्रंगन्तारः मधुमन्तोमाधुर्योपेताअस्रिधः अद्रोग्धारः हिरण्यपर्णाः हित रमणीयपर्णाः उहुवःओढारःउषर्बुधः उषसिबुध्यमानाः उदप्रुतः उदकस्यप्लावयितारः मन्दि-नोहर्षयितारः मन्दिनिस्पृशः मन्दिनंसोमंस्पृशन्तः उक्तलक्षणायेश्वाःसन्ति तैरश्वैर्मध्वोन मधुमिव मक्षोमक्षिकाः सवनान्यस्मदीयानिगच्छथः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

स्वध्वरासोमधुमन्तोअग्नयउस्राजरन्तेप्रतिवस्तोरश्विना ।
यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणःसोमंसुषावमधुमन्तमद्रिभिः ॥५॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्नयः । उस्रा । जरन्ते । प्रति ।
वस्तोः । अश्विना । यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः ।
सोमम् । सुसाव । मधुऽमन्तम् । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरासः शोभनयागसाधनाः मधुमन्तोहोतव्यसोमवन्तः अग्नयोगार्हपत्यादयः उस्रासहनिवसन्तौ अश्विनौ प्रतिवस्तोः अन्वहमुषःकालेजरन्ते स्तुवन्ति यद्यदानिक्तहस्तः समग्रेणोदकेनशोधितहस्तः तरणिः कर्मणस्तारयिता विचक्षणोविविधंद्रष्टाध्वर्युः सोमंमधुमन्तमद्रिभिर्ग्रावभिःसुषावाभिषुतवान् तदातेग्नयःस्तुवन्ति तस्मादागच्छतमित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

आकेनिपासोअहंभिर्दविंध्वतःस्व१र्णशुक्रंतन्वन्तआरजः ।
सूरंश्चिदश्वान्युयुजानईंयतेविश्वाँअनुस्वधयांचेतथस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहंऽभिः । दविंध्वतः । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः । सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः अन्तिकेनिपतन्तीत्याकेनिपारश्मयः तेचाहभिरहोभिर्दविध्वतः कम्पयन्तोध्वंसयन्तोवातमांसिस्वर्णआदित्यइव शुक्रंदीप्तंरजः . आतन्वन्तोभवन्त्यःअश्विनोरश्वाःसूरश्चित्सूर्यश्चाश्वान्युयुजानोयोजयन्नीयतेगच्छति हेअश्विनौ युवांविश्वान्पथः आगमनमार्गाननुक्रमेणस्वधयान्नेनसोमलक्षणेनचेतथः चेतयथः प्रज्ञापयथः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्रवांमवोचमश्विनाधियन्धारथःस्वश्वोअजरोयोअस्ति ।
येनसद्यःपरिरजांसियाथोहविष्मन्तंतरणिंभोजमच्छ ॥ ७ ॥ २१ ॥

प्र । वाम् । अवोचम् । अश्विना । धियम्ऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति । येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मन्तम् । तरणिम् । भोजम् । अच्छ ॥ ७ ॥ २१ ॥

धियंधाः कर्मणांधारकोहं हेअश्विनाश्विनौ वां प्रवोचं प्रब्रवीमि स्तौमि स्वश्वः सुष्ठुअश्वः अजरः अजीर्णोनित्यनूतनोजरयितावारथोयोस्ति येनरथेन सद्यस्तदानीमेवरजांसि लोकान्परियाथस्तेनरथेन हविष्मन्तंसोमादिहविर्युक्तं तरणिं तारकं शीघ्रगामिनं भोजं भोजयितारमस्मद्यागम् अच्छ प्राप्तुमागच्छतमितिशेषः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

॥ इतिचतुर्थेमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पञ्चमेनुवाकेत्रयोदशसूक्तानि तत्राग्रंपिबेतिसप्तर्चंप्रथमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंगायत्रं कृत्स्नं सूक्तमिन्द्रवायुदेवताकम् आद्याकेवलावायव्या तथाचानुक्रान्तम्—अग्रंवायव्याद्यैन्द्रवायवन्तुगायत्रमिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः आद्येद्वेऐन्द्रवायवग्रहस्ययाज्ये तथाचसूत्रम्—अग्रंपिबामधूनामितियाज्येअनवानमिति ।

तत्रप्रथमा—

अग्रंपिबामधूनांसुतंवायोदिविष्टिषु । त्वंहिपूर्वपाअसि ॥ १ ॥
अग्रम् । पिब । मधूनाम् । सुतम् । वायो इति । दिविष्टिषु ।
त्वम् । हि । पूर्वऽपाः । असि ॥ १ ॥

हेवायो त्वमग्रम् इन्द्रादिभ्यःपूर्वं मधूनां मधुररसानांसोमानांसंबन्धिनंसुतमभिषुतंरसं पिब कुत्रेतितदुच्यते—दिविष्टिषु दिवःस्वर्गस्यप्रापकेषुयज्ञेषु यद्वास्माकंदिवःस्वर्गस्यैषणेषु निमित्तेषु त्वंहि त्वंखलु पूर्वपाअसि हिशब्दोदेवदधिपेपूर्वपेयमित्यादिमन्त्रान्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः वायोरग्रपानंदेवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमःपिबेयमित्यादिब्राह्मणेस्पष्टमाम्नातम्—तत्रहिवायुराजिंप्रथमंवावित्वाग्रपानंलब्धवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

शतेनानोअभिष्टिभिर्नियुत्वाँइन्द्रसारथिः । वायोसुतस्यतृम्पतम् ॥ २ ॥
शतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः ।
वायो इति । सुतस्य । तृम्पतम् ॥ २ ॥

हेवायो नियुत्वान् नियुद्भिस्तद्वानिन्द्रसारथिरिन्द्रसहायःसन् त्वंशतेनापरिमितैरभिष्टिभिरभितएषणीयैःकामैर्निमित्तभूतैरागच्छेतिशेषः आगत्यच सुतस्यसुतमभिषुतंनोस्मदीयंसोमंतृम्पतं पिबतं त्वमिन्द्रश्च इन्द्रस्यसाहित्यंब्राह्मणेएवोक्तम्—तत्तुरीयभागिन्द्रोभवन्त्रिभाग्वायुरितितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदन्तेप्रुनैत्रानूकाशेनयदद्इन्द्रःसारथिरिवभूत्वोदजयदितिच ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवांसहस्रंहरयइन्द्रवायूअभिप्रयः । वहन्तुसोमपीतये ॥ ३ ॥

१ ऐ० ब्रा० २. २५. । २ ऐ० ब्रा० २. २५. ।

आ । वाम् । सहस्रम् । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः ।
वहन्तु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हेइन्द्रवायू वां युवां सहस्रंहरयः सहस्रसंख्याकाअश्वाः प्रयोन्नंप्रतित्वरयन्तःसन्ति अत्रहरिशब्दोश्वसामान्यवचनः तेसोमपीतयेआवहन्तु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

रथंहिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायूस्वध्वरम् । आहिस्थाथोदिविस्पृशम् ।४।

रथम् । हिरण्यऽवन्धुरम् । इन्द्रवायू इति । सुऽअध्वरम् । आ ।
हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्रवायू हिरण्यवन्धुरं हिरण्मयनिवासाधारकाष्ठोपेतंदिविस्पृशं द्युलोकस्पर्शिनंस्वध्वरं शोभनाध्वरवन्तंरथमास्थाथोहि आस्थितौखलु यस्मादेवंतस्मादागच्छतमित्यर्थः स्वध्वरं प्रत्यास्थाथइतिवाव्याख्येयम् ॥ ४ ॥

रथेनपृथिवत्यादिकल्पृचोदशरात्रेपञ्चमेहनिप्रउगशस्त्रेऐन्द्रवायवोद्वितीयः सूत्रितंच–रथेनपृथुपाजसावहवःसूरचक्षसइति ।

त्र्यृचेप्रथमा सूक्तेपञ्चमी–

रथेनपृथुपाजसादाश्वांसमुपगच्छतम् । इन्द्रवायूइहागतम् ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वांसम् । उप । गच्छतम् ।
इन्द्रवायू इति । इह । आ । गतम् ॥ ५ ॥

हेइन्द्रवायू पृथुपाजसा प्रभूतबलेनरथेन दाश्वांसं दातारं यजमानमुपगच्छतं तदर्थमिहास्मिन्यज्ञेआगतमागच्छतम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

इन्द्रवायूअयंसुतस्तंदेवेभिःसजोषसा । पिबतंदाशुषोगृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयम् । सुतः । तम् । देवेभिः । सऽजोषसा ।
पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू अयंसोमः सुतोभिषुतः तंसोमंदेवेभिःदेवैःसजोषसा समानप्रीतौसन्तौ दाशुषो हविर्दातुर्गृहे यागशालायांपिबतम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इहप्रयाणमस्तुवामिन्द्रवायूविमोचनम् । इहवांसोमपीतये ।७।२२।

इह । प्रऽयानम् । अस्तु । वाम् । इन्द्रवायू इति । विऽमोचनम् ।
इह । वाम् । सोमऽपीतये ॥ ७ ॥ २२ ॥

हेइन्द्रवायू वांयुवयोः इहास्मिन्यज्ञेप्रयाणंगमनमस्तु इहास्मिन्नेवयज्ञें वां सोमपीतये विमोचनमश्वानामस्तु इहशब्दस्यपर्यवसानएकार्थत्वेपिआदरार्थत्वादविरोधः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

वायोशुक्रइतिचतुर्ऋचंद्वितीयंसूक्तं वामदेवस्यार्षमानुष्टुभमैन्द्रवायवम् आद्याकेवलवायव्या अत्रानुक्रमणिका—वायोचतुष्कमानुष्टुभमाद्यावायव्येति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः । आद्यादशरात्रे चतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेवायव्येतृचेप्रथमा वायोशुक्रोअयामितेविहिहोत्राअवीताइति सूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा—

वायोशुक्रोअयामितेमध्वोअग्रंदिविष्टिषु ।
आयाहिसोमपीतयेस्पार्हो देवनियुत्वता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अग्रम् । दिविष्टिषु ।
आ । याहि । सोमऽपीतये । स्पार्हः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥

हेवायो ते तुभ्यं शुक्रोव्रतचर्यादिनादीप्तोहं मध्वः मधुरंसोमरसं कर्मणिपष्ठी अग्रमितरेभ्यःपूर्वमयामि प्रापयामि अयतिरन्तर्भावितण्यर्थः किमर्थं दिविष्टिषु दिवोद्युलोकस्येषणेषुसत्सु हेदेव वायो स्पार्हःस्पृहणीयस्त्वंनियुत्वतानियुत्वत् वायोःप्रतिनियुतोश्वस्तेनसाधनेनायाहि सोमपीतये सोमपानाय ॥ १ ॥

इन्द्रश्चेत्यादित्र्यृचोदशरात्रेचतुर्थेहन्यैन्द्रवायवोद्वितीयः सूत्रंच—इन्द्रश्चवायवेषांसोमानामाचिकितानसुक्रतूइति ।

सूक्तेद्वितीया—

इन्द्रश्चवायवेषांसोमानांपीतिमर्हथः ।
युवांहियन्तीन्दवोनिम्नमापोनसध्र्यक् ॥ २ ॥

इन्द्रः । च । वायो इति । एषाम् । सोमानाम् । पीतिम् । अर्हथः ।
युवाम् । हि । यन्ति । इन्दवः । निम्नम् । आपः । न । सध्र्यक् ॥ २ ॥

हेवायो त्वमिन्द्रश्चैषांगृहीतानांसोमानांपीतिंपानमर्हथः युवांहिखलु इन्दवः सोमाः यन्तिप्राप्नुवन्ति निम्नंखातप्रदेशम् आपोनसध्र्यक् उदकानियथासहैवगच्छन्तितद्वत्सर्वेसोमायुवांहियन्ति ॥२॥

अथतृतीया—

वायविन्द्रश्चशुष्मिणासरथंशवसस्पती ।
नियुत्वन्तानऊतयआयातंसोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च । शुष्मिणा । सऽरथम् । शवसः । पती इति ।
नियुत्वन्ता । नः । ऊतये । आ । यातम् । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हेवायो त्वमिन्द्रश्च हेशवसस्पती बलस्यपती शुष्मिणाबलवन्तौ नियुत्वन्ता नियुत्संज्ञाश्ववन्तौ युवां सरथं समानमेवरथमारुह्येतिशेषः नः ऊतयेरक्षणाय सोमपीतये सोमपानायाश्चायातमागच्छतं यद्वा सरथमधितिष्ठतमारुह्यचायातमितिचवाक्यद्वयम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यावांसन्तिपुरुस्पृहोनियुतोदाशुषेनरा ।
अस्मेतायज्ञवाहसेन्द्रवायूनियच्छतम् ॥ ४ ॥ २३ ॥

याः । वाम् । सन्ति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे । नरा । अस्मे इति ।
ताः । यज्ञऽवाहसा । इन्द्रवायू इति । नि । यच्छतम् ॥ ४ ॥ २३ ॥

हेनरा नेतारौ हेयज्ञवाहसा यज्ञवाहकाविन्द्रवायू याः पुरुस्पृहोबहुभिःस्पृहणीयाः नियुतः सन्ति ताअस्मेअस्मभ्यंदाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायमदर्थंतानियुतोनियच्छतम् ॥ ४ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

विहिहोत्राइतिपञ्चर्चंतृतीयंसूक्तं वामदेव्यंवायव्यम् अत्रानुक्रमणिका—विहिपञ्चवायव्यमिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः आद्यादशरात्रेचतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेवायव्यत्र्यृचस्यद्वितीया तथाचसूत्रितं—विहिहोत्राअवीतावायोशतंहरीणामिति ।

सैषाप्रथमा—

विहिहोत्राअवीताविपोनरायोअर्यः ।
वायवाचन्द्रेणरथेनयाहिसुतस्यपीतये ॥ १ ॥

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥

हेवायो विहि वीहि भक्षय होत्राः होमसाधिकाःसोमाहुतीरवीताअन्यैःपूर्वमभक्षिताः विपीन शत्रूणांविपर्ययिताराजेव किंचार्यःस्तोतुर्ममरायोधनानिसंपादयेतिशेषः हेवायो चन्द्रेणाह्लादकेनरथेनायाहि सुतस्यसोमस्यपीतयेपानाय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

निर्युवाणोअशस्तीर्नियुत्वाँइन्द्रसारथिः ।
वायवाचन्द्रेणरथेनयाहिसुतस्यपीतये ॥ २ ॥

निःऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति ।
आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥

हेवायो त्वमशस्तीरभिशस्तीःनिर्युवाणःनिःशेषेणनियोजयन् नियुत्वान्नियुत्संज्ञकाश्वानिन्द्रसारथिरिन्द्रसहायःसन्नायाहि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अनुकृष्णेवसुधितीयेमातेविश्वपेशसा ।
वायवाचन्द्रेणरथेनयाहिसुतस्यपीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति ।
विश्वऽपेशसा । वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य ।
पीतये ॥ ३ ॥

कृष्णे कृष्णवर्णे वसुधिती वसूनांधात्र्यौ विश्वपेशसा बहुरूपेद्यावापृथिव्यौ त्वाम- नुयेमाते अनुगच्छतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

वहन्तुत्वामनोयुजोयुक्तासोनवतिर्नव ।
वायवाचन्द्रेणरथेनयाहिसुतस्यपीतये ॥ ४ ॥

वहन्तु । त्वा । मनःऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति ।
आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥

हेवायो त्वात्वांमनोयुजोमनःसमानगतयोयुक्तासः परस्परंसंयुक्ताः नवतिर्नवनवोत्तर- नवतिसंख्याकाः अश्वावहन्तु धारयन्तु ॥ ४ ॥

वायोशतमितिपञ्चमीपूर्वोक्तएवत्र्यृचेतृतीया सूत्रंतुपूर्वमेवोक्तम् ।

अथपञ्चमी—

वायोशतंहरीणांयुवस्वपोष्याणाम् ।
उतवातेसहस्त्रिणोरथआयातुपाजसा ॥ ५ ॥ २४ ॥

वायोइति । शतम् । हरीणाम् । युवस्व । पोष्याणाम् ।
उत । वा । ते । सहस्त्रिणः । रथः । आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेवायो त्वं पोष्याणां पोषणीयानां हरीणां शतं युवस्व योजय रथे उतवाथवा ते सहस्त्रिणः सहस्त्रसंख्यापूरकाअश्वाःतैर्युक्तोरथः पाजसाबलेनायात्वागच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

इदंवामास्यइतिषळृचंचतुर्थसूक्तं वामदेवस्यार्षंगायत्रमैन्द्राबार्हस्पत्यम् अत्रानुक्रमणिका-इदं- वाषळैन्द्राबार्हस्पत्यंगायत्रमिति । सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

इदंवामास्येहविःप्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थंमदश्चशस्यते ॥ १ ॥

इदम् । वाम् । आस्ये । हविः । प्रियम् । इन्द्राबृहस्पती इति ।
उक्थम् । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

हेइन्द्राबृहस्पती वामास्ये इदंप्रियंहविःसोमरूपं प्रक्षिपामीतिशेषः उक्थंशस्त्रंच मदो-मदजनकंशस्यते ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अयंवांपरिषिच्यतेसोमइन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदायपीतये ॥२॥

अयम् । वाम् । परि । सिच्यते । सोमः । इन्द्राबृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

हेइन्द्राबृहस्पती वामास्ये चारुः शोभनः अयंसोमः परिषिच्यते परितोदीयते मदा-यहर्षाय पीतयेपानायच ॥ २ ॥

ऐन्द्राबार्हस्पत्यायामिष्टौप्रधानस्यानइन्द्रेतितृतीयानुवाक्या उत्तरायाज्या सूत्रितंच–आनइन्द्राबृहस्पतीअस्मेइन्द्राबृहस्पतीइति ।

सैषातृतीया–

आनइन्द्राबृहस्पतीगृहमिन्द्रश्चगच्छतम् । सोमपासोमपीतये ॥३॥

आ । नः । इन्द्राबृहस्पती इति । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हेइन्द्राबृहस्पती अथ विविच्योच्यते हेबृहस्पते त्वंचेन्द्रश्चसोमपा सोमपौ युवांसोम-पीतये सोमपानाय नोगृहम्अस्मद्यागसंबन्धि आगच्छतम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अस्मेइन्द्राबृहस्पतीरयिंधत्तंशतग्विनम् । अश्वावन्तंसहस्रिणम् ।४।

अस्मे इति । इन्द्राबृहस्पती इति । रयिम् । धत्तम् । शतऽग्विनम् । अश्वऽवन्तम् । सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

अस्याविनियोगःपूर्वमन्त्रेणसहोक्तः हेइन्द्राबृहस्पती अस्मेस्मभ्यंरयिंधनंधत्तं कीदृशं शतग्विनं शतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तम् अश्वावन्तमश्वन्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्तम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्द्राबृहस्पतीवयंसुतेगीर्भिर्हवामहे । अस्यसोमस्यपीतये ॥५॥

इन्द्राबृहस्पती इति । वयम् । सुते । गीःऽभिः । हवामहे ।
अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

सुतेअभिषुतेसोमेगीर्भिःस्तुतिभिः । शिष्टंस्पष्टम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

सोममिन्द्राबृहस्पतीपिबतंदाशुषोगृहे ।
मादयेथांतदोकसा ॥ ६ ॥ २५ ॥

सोमम् । इन्द्राबृहस्पती इति । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ।
मादयेथाम् । तत्ऽओकसा ॥ ६ ॥ २५ ॥

हेइन्द्राबृहस्पती युवां दाशुषोहविर्दातुर्यजमानस्यगृहे तदोकसा तदेवयजमानगृहम् ओको-निवासस्थानंययोस्तौ तादृशौसन्तौ सोमंपिबतं पीत्वाचमादयेथामिति ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

यस्तस्तम्भेत्येकादशर्चंपञ्चमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंत्रैष्टुभं दशमीजगती दशम्येकादश्याविन्द्राबृहस्पतिदेवताके शिष्टानवबार्हस्पत्याः अत्रानुक्रमणिका–यस्तस्तम्भैकादशबार्हस्पत्यमन्त्येऐन्द्रौचोपान्त्याजगतीति । आभिप्लविकेषूक्थ्येषुतृतीयसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःस्तोमवृद्धाविदंसूक्तमावापार्थं तथाचसूत्रं–यस्तस्तम्भयोअद्रिभिदिति । आद्येबृहस्पतिसवेमरुत्वतीयनिष्केवल्ययोःसूक्तमुखीये सूत्रितंच–यस्तस्तम्भधुनेतयइतिसूक्तमुखीयेइति ।

तत्रप्रथमा–

यस्तस्तम्भसहसाविज्मोअन्तान्बृहस्पतिस्त्रिषधस्थोरवेण ।
तंप्रत्नासऋषयोदीध्यानाःपुरोविप्रादधिरेमन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥

यः । तुस्तम्भं । सहसा । वि । ज्मः । अन्तान् । बृहुस्पतिः ।
त्रिऽसुधस्थः । रवेण । तम् । प्रुत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः ।
पुरः । विप्राः । दुधिरे । मुन्द्रऽजिह्वम् ॥ १ ॥

योवृहस्पतिः वृहतोवेदस्ययज्ञस्यवापालयितादेवः सहसाबलेनज्मः पृथिव्याः अन्तान्दशदिशइत्यर्थः तान्वितस्तम्भ विविधंस्तम्भितवान् नियमितवान् कीदृशःसः त्रिषधस्थः त्रिपुस्थानेपुवर्तमानः केनसाधनेन रवेण एवंतिष्ठतेत्यनेनशब्देन तंदेवंप्रत्नासःपुराणाऋषयोतीन्द्रियद्रष्टारोदीध्यानादीप्यमानाविप्रामेधाविनोयजमानादयःपुरोदधिरे पुरस्तात्स्थापितवन्तः कीदृशेनस्तुत्यादिना मन्द्रजिह्वंमन्द्राजिह्वायस्यासौमन्द्रजिह्वः तंमन्दनजिह्वंमोदनजिह्वंतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

धुनेतयःसुप्रकेतंमदन्तोवृहस्पतेअभियेनस्ततस्रे ।
पृषन्तंसृप्रमदब्धमूर्वंवृहस्पतेरक्षतादस्ययोनिम् ॥ २ ॥

धुनऽइतयः । सुऽप्रकेतम् । मदन्तः । वृहस्पते । अभि । ये । नः ।
ततस्रे । पृषन्तम् । सृप्रम् । अदब्धम् । ऊर्वम् । वृहस्पते ।
रक्षतात् । अस्य । योनिम् ॥ २ ॥

हेवृहस्पते धुनेतयः धुनाशत्रूणांकम्पयित्रीइतिर्गतिर्येषांतेतादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदन्तोमादयन्तोनोस्मत्संबन्धिनोयेऋत्विजोभिततस्रे आत्मानमुपक्षिपन्ति स्तुवन्तिवा अस्यएषांयोनिंकारणंयज्ञंयजमानंवा मां रक्षताद्रक्ष योनिर्विशेष्यते पृषन्तंफलानिसिञ्चन्तं सृप्रं सर्पणस्वभावम् अदब्धमहिंसितमूर्वमुरुम् ॥ २ ॥

वृहस्पतेयेत्यादिकेद्वेबार्हस्पत्येपशौवपापुरोडाशयोरनुवाक्ये वृहस्पतेयापरमापरावदितिद्वे इतिहिसूत्रितम् ।

सैपातृतीया–

वृहस्पतेयापरमापरावदतआतऋतस्पृशोनिषेदुः ।
तुभ्यंखाताअवताअद्रिदुग्धामध्वःश्चोतन्त्यभितोविरप्शम् ॥३॥

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । सेदुः । तुभ्यम् । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्चोतन्ति । अभितः । विऽरप्शम् ॥ ३ ॥

हेबृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यन्तंदूरभूतावसतिः स्वर्गाख्यास्ति यद्वा लिङ्गव्यत्ययः परमंस्थानमस्ति अतःअस्माद्देशादा आइत्यर्वागर्थे अधस्तात्तेतवसंबन्धिनः ऋतस्पृशः यज्ञंस्पृशन्तोश्वाः निषेदुर्निषण्णाभवन्ति तुभ्यंखाताअवताअवटाः लुप्तोपमैषा यथाखाताःकूपा अभितः श्चोतन्तितद्वत् अद्रिदुग्धाः ग्रावभिरभिषुताःसोमाः विरप्शं विशेषेणशब्देन स्तोत्रंयथाभवतितथामध्वोमधुररसाश्चोतन्तिस्रवन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

बृहस्पतिःप्रथमंजायमानोमहोज्योतिषःपरमेव्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातोरवेणविसप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमम् । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽओमन् । सप्तऽआस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तऽरश्मिः । अधमत् । तमांसि ॥ ४ ॥

अयंबृहस्पतिर्मन्त्राभिमानीदेवः महोमहतोज्योतिषोदीप्तस्यादित्यस्यपरमेनिरतिशयेव्योमन्व्योमनि प्रथमंजायमानः प्रादुर्भवन् सप्तास्यः सप्तच्छन्दोमयमुखः तुविजातः बहुप्रकारसंभूतोरवेणशब्देनसप्तरश्मिःसर्पणस्वभावतेजोयुक्तस्तमांसिव्यधमत् धमतिर्गतिकर्मेतिनिरुक्तम् । विविधंगच्छतिनाशयतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

ससुष्टुभासऋक्वतागणेनवलंरुरोजफलिगंरवेण ।
बृहस्पतिरुस्रियाहव्यसूदःकनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

---

१ नि० ६. २. १.

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्वता । गणेन । वलम् । रुरोज । फलिऽगम् । रवेण । बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्रदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

सबृहस्पतिः सुष्टुभा शोभनस्तुतिमता ऋक्वता दीप्तिमतागणेनाङ्गिरसांरवेणशब्देनचसह फलिगं ञिफलाविशरणेफलिर्भेदस्तेनगच्छतीतिफलिगं वलं वलनामानमसुरंरुरोजबभञ्ज द्वितीयःसशब्दःपूरणः सएवदेवः उस्रियाः भोगानामुत्स्राविणीर्हव्यसूदः क्षीरादिहविःप्रेरिकाः वावशतीर्वावश्यमानागाः कनिक्रदच्छब्दंकुर्वन् उदाजदुद्घाटयतिस्म ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

एवापित्रइतिबार्हस्पत्येपशौहविषोयाज्या एवापित्रेविश्वदेवायवृष्णेविश्वेअद्यमरुतोविश्वऊतीइतिसूत्रितत्वात् । अग्निष्टोमेवैश्वदेवशस्त्रेएषैवधाय्या तथाचसूत्रम्—एवापित्रेविश्वदेवायवृष्णेआनोभद्राःक्रतवोयन्तुविश्वतइतिवैश्वदेवमिति ॥

सैषाषष्ठी—

एवापित्रेविश्वदेवायवृष्णेयज्ञैर्विधेमनमसाहविर्भिः ।
बृहस्पतेसुप्रजावीरवन्तोवयंस्यामपतयोरयीणाम् ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः । बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ ६ ॥

पित्रेपालकायविश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय देवानांमन्त्रप्रतिपाद्यत्वादस्यचमन्त्राभिमानित्वाद्वैश्वदेवत्वं यद्वा अत्रदेवशब्दःस्तुत्यर्थः सर्वैःस्तुत्यायवृष्णेवर्षकायबृहस्पतयेदेवाय एव एवमुक्तप्रकारेण यज्ञैस्तत्साधनैर्हविर्भिराज्यचर्वादिलक्षणैर्नमसास्तुत्याचविधेम परिचरेम हेबृहस्पते सुप्रजाः शोभनप्रजाः वीरवन्तोवीर्योपेतावयं रयीणांधनानांपतयःस्याम ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वाशुष्मेणतस्थावभिवीर्येण ।
बृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तिवल्गूयतिवन्दतेपूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्थौ । अभि । वीर्येण । बृहस्पतिम् । यः । सुऽभृतम् । बिभर्ति । वल्गुऽयति । वन्दते । पूर्वऽभाजम् ॥ ७ ॥

इदमाद्यृक्त्रयंपुरोहितप्रशंसेतिब्राह्मणम् अथवासूक्तस्यऋग्द्वयवर्जितस्यबार्हस्पत्यत्वाद्बृहस्पतेरेवस्तुतिः सइत् सएव राजा मूर्धाभिषिक्तोन्योवाराजमानः प्रतिजन्यानि जन्यंयुद्धं प्रतिबलानीत्यर्थः प्रत्यर्थिजनपदानिवा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेणबलेन वीर्येणशरीरसामर्थ्येनवा अभि अभिगम्याक्रम्य तस्थौ तिष्ठति सइत्युक्तंकइत्याह—योबृहस्पतिंबृहतांमहतांमन्त्राणांपालयितारमेवमुक्तलक्षणंपुरोहितंवा सुभृतं सुष्ठुहविःस्तोत्रादिनान्नाच्छादनादिनावाबिभर्ति भरति वल्गूयति स्तौति वन्दते नमस्करोतिच पूर्वभाजमितरेभ्यःप्रथमसंभक्तारंकृत्वाएवंयःकरोतिसएवतस्थाविति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सइत्क्षेतिसुधितओकसिस्वेतस्माइळापिन्वतेविश्वदानीम् ।
तस्मैविशःस्वयमेवानमन्तेयस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएति ॥ ८ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीम् । तस्मै । विशः । स्वयम् । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

सइत्सएवक्षेति निवसति सुधितः सुष्ठुतृप्तःसन् कुत्र स्वेस्वकीयेएव ओकसि सदने सएवसमृद्धोनिर्बाधः सन् सुखेनास्ते तस्मैइळाभूमिर्विश्वदानीं सर्वकालंपिन्वते वर्धतेफलैः तस्मै विशःप्रजाः स्वयमेवनमन्ते प्रणताभवन्ति दण्डनमन्तरेणस्वयमेवदत्तकराभवन्ति यस्मिन्राजनि ब्रह्मापूर्वःप्रथमंपूज्यःसन्नेति गच्छति वर्ततेइत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अप्रतीतोजयतिसंधनानिप्रतिजन्यान्युतयासजन्या ।
अवस्यवेयोवरिवःकृणोतिब्रह्मणेराजातमवन्तिदेवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सम् । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या । अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तम् । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

सएवाप्रतीतोन्यैरप्रतिगतःसन्यानिधनानिप्रतिजन्यानिप्रतिस्पर्धिजनसंबन्धीनि । उतापिच सजन्याजनसंबन्धीनिधनानिसंजयति योराजाअवस्यवेवसीयसेधनरहितायरक्षणमिच्छतेवा ब्रह्मणेब्राह्मणायप्रीणनमिच्छते बृहस्पतयेवावरिवोधनंकृणोति करोति ददाति सउक्तप्रकारेणमहान्भवति तमेवदेवाअवन्ति रक्षन्ति ॥ ९ ॥

इन्द्रश्चसोममितिदशमीतृतीयसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—इन्द्रश्चसोमंपिबतंबृहस्पतआवोवहन्तुसप्तयोरघुप्यदइति ।

अथदशमी—

इन्द्रश्चसोमंपिबतंबृहस्पतेस्मिन्यज्ञेमन्दसानावृषण्वसू ।
आवांविशन्त्विन्दवःस्वाभुवोस्मेरयिंसर्ववीरंनियच्छतम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । च । सोमम् । पिबतम् । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मन्दसाना । वृषण्वसूइति वृषण्ऽवसू । आ । वाम् । विशन्तु । इन्दवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिम् । सर्वऽवीरम् । नि । यच्छतम् ॥ १० ॥

हेबृहस्पते त्वमिन्द्रश्च सोमंपिबतं कीदृशौयुवाम् अस्मिन्यज्ञेमन्दसानाहृष्यन्तौ वृषण्वसू वर्षितृधनौ यजमानेभ्योदीयमानधनावित्यर्थः वां युवां स्वाभुवः सुष्ठु सर्वतोभवन्तःकृत्स्नशरीरव्यापनसमर्थाइत्यर्थः तादृशाइन्दवः सोमाः आविशन्तु युवयोःशरीरंप्रविशन्तु अस्मेअस्मभ्यं रयिंधनंसर्ववीरं सर्वपुत्राद्युपेतंनियच्छतं दत्तम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

बृहस्पतइन्द्रवर्धतंनःसचासावांसुमतिर्भूत्वस्मे ।
अविष्टंधियोजिगृतंपुरंधीर्जजस्तमर्योवनुषामरातीः ॥ ११ ॥ २७ ॥

बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतम् । नः । सचा । सा । वाम् । सुऽमतिः ।
भूतु । अस्मे इति । अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरम्ऽधीः ।
जजस्तम् । अर्यः । वनुषाम् । अरातीः ॥ ११ ॥ २७ ॥

हेबृहस्पते हेइन्द्र युवां नोस्मान्वर्धतं वर्धयतं प्रवृद्धान्कुरुतं सासुमतिःयुवयोरनुग्रहबुद्धिरस्मेअस्मासु सचा सह भूतुभवतु धियःकर्माण्यविष्टंरक्षतं पारंनयतं पुरंधीः पुरंशरीरंधीयतेस्थाप्यतेयाभिर्मतिभिस्ताःस्तुतीर्जिगृतं प्रबुध्यतं वनुषांसंभक्तॄणामस्माकमर्योगन्त्रीररातीः शत्रूनित्यर्थः जजस्तं युध्यतं क्षपयतमित्यर्थः छन्दस्यरातिशब्दःस्त्रीलिङ्गः एवंस्तुतिं निगमय्याभीष्टंप्रार्थितवान् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्यसप्तमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

॥ वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥१॥
श्रीमत्सायणमन्त्रीशोदाशतय्यास्तृतीयके ॥ अष्टकेसप्तमाध्यायंव्याकार्षीदतिपेशलम् ॥ २ ॥
॥ इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेसप्तमोध्यायःसंपूर्णः ॥ ७ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथाष्टमंव्याख्यातुमारभते इदमुत्यदित्येकादशर्चंपष्ठंसूक्तं वामदेवस्यार्षं त्रैष्टुभमुषोदेवताकम् इदमुषस्यान्त्वित्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकेउपस्येक्रतौत्रैष्टुभेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तम् । सूत्रितंच—उपोवाजेनेदमुत्यदिति ।

तत्रप्रथमा—

ओम् इदमुत्यत्पुरुतमंपुरस्ताज्ज्योतिस्तमसोवयुनावदस्थात् ।
नूनंदिवोदुहितरोविभातीर्गातुंकृणवन्नुषसोजनाय ॥ १ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । पुरुऽतमम् । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः ।
वयुनऽवत् । अस्थात् । नूनम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः ।
गातुम् । कृणवन् । उपसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमुपुरतोदृश्यमानमिदं त्यत्तत् अस्माभिःस्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यन्तप्रभूतं ज्योतिस्तेजोवयुनावत् वेतःकान्तिकर्मणइदं प्रकृष्टकान्तिमत् अथवा वयुनमितिप्रज्ञानाम प्रज्ञोपेतं सर्वस्यप्रज्ञापकमित्यर्थः कीदृक्तेजः पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशितमसोन्धकारादस्थातुदतिष्ठत् एवं सति नूनं सत्यं दिवआदित्यस्यदुहितरोदुहितृस्थानीयाविभातीर्विभानंकुर्वतीरुपसोजनाय यजमानानांगातुंगमनं गमनादिव्यापारसामर्थ्यंकृणवन्नकुर्वन् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्थुरुचित्राउषसःपुरस्तान्मिताइवस्वरवोध्वरेषु ।
व्यूव्रजस्यतमसोद्वारोच्छन्तीरव्रञ्छुचयःपावकाः ॥ २ ॥

अस्थुः । ऊँ इति । चित्राः । उपसः । पुरस्तात् । मिताःऽइव ।
स्वरवः । अध्वरेषु । वि । ऊँ इति । व्रजस्य । तमसः ।
द्वारा । उच्छन्तीः । अव्रन् । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

चित्राश्चायनीयाउषसःपुरस्तात्पूर्वस्यांदिश्यस्थुः तिष्ठन्ति व्याप्ताइत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—अध्वरेषुमिताःखाताःस्वरवोयूपाइव तेयथावेद्याःपुरतोभासन्तेतद्वत् यद्यपिस्वरुशब्दोयूपच्छेदपतितप्रथमशकलवाची यःप्रथमःशकलःपरापतेत् सस्वरुःकार्यइत्युक्तत्वात्तथाप्यत्रमितशब्दश्रवणाच्चषालवन्तःस्वरवइत्यादौतथादर्शनाच्चात्रयूपवचनः ताःव्रजस्यवारकस्यतमसोद्वारा द्वाराणि व्युच्छन्तीः शुचयोदीप्ताःपावकाः शोधिकाअव्रन् व्यवृण्वन् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उच्छन्तीरद्यचितयन्तभोजान्राधोदेयायोषसोमघोनीः ।
अचित्रेअन्तःपणयःससन्त्वबुध्यमानास्तमसोविमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छन्तीः । अद्य । चितयन्त । भोजान् । राधःऽदेयाय ।
उषसः । मघोनीः । अचित्रे । अन्तरिति । पणयः । ससन्तु ।
अबुध्यमानाः । तमसः । विऽमध्ये ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिने उच्छन्तीस्तमोविवासयन्त्योमघोनीर्धनवत्यउषसोभोजान्भोजयितॄन्यजमानान्तेषांराधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयन्त प्रज्ञापयन्ति अचित्रे अचायनीये तमसोविमध्ये अत्यन्तगाढान्धकारेइत्यर्थः अन्तःतत्रपणयोवणिजइवादातारःअबुध्यमानाः ससन्तु स्वपन्तु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कुवित्सदेवीःसनयोनवोवायामोबभूयादुषसोवोअद्य ।
येनानवग्वेअङ्गिरेदशग्वेसप्तास्येरेवतीरेवदूष ॥ ४ ॥

कुवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । बभूयात् ।
उषसः । वः । अद्य । येन । नवऽग्वे । अङ्गिरे । दशऽग्वे ।
सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊष ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १० । ५ ।

हेदेवीर्द्योतमानाउषसः वोयुष्मान्सनयः पुराणोनवोवायामोगमनसाधनः सरथः अद्यास्मिन्यागदिने कुविद्बहुवारंबभूयात् भवेद्गच्छेदित्यर्थः येनरथेन हेरेवतीर्धनवत्योयूयंनवग्वेदशग्वे सप्तास्ये सप्तच्छन्दोयुक्तमुखे अङ्गिरेअङ्गिरोगणे यद्वैतेत्रयोप्यङ्गिरसः तेषांगणेतथान्यत्र नवग्वोनुदशग्वोअङ्गिरस्तमइति । रेवद्धंनवद्यथाभवतितथाऊष विभातंकृतवत्यः वसेर्व्युच्छनकर्मणोलिटिमध्यमबहुवचनस्येदंरूपम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यूयंहिदेवीर्ऋतयुग्भिरश्वैःपरिप्रयाथभुवनानिसद्यः ।
प्रबोधयन्तीरुषसःससन्तंद्विपाच्चतुष्पाच्चरथायजीवम् ॥५॥१॥

यूयम् । हि । देवीः । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ ।
भुवनानि । सद्यः । प्रऽबोधयन्तीः । उषसः । ससन्तम् । द्विऽपात् ।
चतुःऽपात् । चरथाय । जीवम् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेदेवीर्द्योतमानाउषसोयूयंहिखलु । ऋतयुग्भिर्यज्ञगामिभिरश्वैःभुवनानिसद्यःपरिप्रयाथ परितःप्रकृष्टंगच्छथ किंकुर्वत्यः ससन्तंस्वपन्तं द्विपाच्चतुष्पान्मनुष्यगवादिलक्षणंजीवंचरथायचरणाय गमनादिव्यवहारायप्रबोधयन्तीः प्रबोधयन्त्यःसत्यः परिप्रयाथ ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

क्वस्विदासांकतमापुराणीययाविधानाविदधुर्ऋभूणाम् ।
शुभंयच्छुभ्राउषसश्चरन्तिनविज्ञायन्तेसदृशीरजुर्याः ॥ ६ ॥

क्व । स्वित् । आसाम् । कतमा । पुराणी । यया । विऽधाना ।
विऽदधुः । ऋभूणाम् । शुभम् । यत् । शुभ्राः । उषसः । चरन्ति ।
न । वि । ज्ञायन्ते । सऽदृशीः । अजुर्याः ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. २. ४१

आसामुषसांमध्ये क्वस्विदभूद्यकतमापुराणीपुरातनी यया ऋभूणांसंबन्धीनिविधाना चमसादिनिर्माणानि विदधुरकुर्वन्नृभवः यत् याश्चोषसः शुभ्रादीप्ताः शुभंचरन्ति शोभांदीप्तिं कुर्वन्ति ताअजुर्याअशीर्णानित्यनूतनानविज्ञायन्ते यतःसदृशीःसदृश्यः सर्वेष्वपिदिवसेपुएक-रूपाः अतोयतन्यएताःएताःपुराण्यइतिनज्ञायन्ते उपसांसादृश्यं सदृशीरद्यसदृशीरिदुश्वइत्य-त्रप्रतिपादितम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ताघाताभद्राउषसंःपुरासुरभिष्टिद्युम्नाऋतजातसत्याः ।
यास्वींजानःशंशमानउक्थैःस्तुवञ्छंसन्द्रविंणंसद्यआपं ॥७॥

ताः । घ । ताः । भद्राः । उषसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिऽद्युम्नाः । ऋतजातऽसत्याः । यासु । ईजानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन् । शंसन् । द्रविणम् । सद्यः । आपं ॥ ७ ॥

ताघ घेतिप्रसिद्धौ ताःखलु उपकारिण्यः ताभद्राः कल्याण्यः स्तुत्यावा उषसःपुरापूर्व-मासुरभवन् अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेणद्युम्नंधनंयासांताः ऋतजातसत्याः ऋतार्थयज्ञार्थं जाताश्चताः सत्याः सत्यफलाश्चतादृश्यः यासूषःसु ईजानोयागंकुर्वाणः उक्थैः शस्त्रैः शश-मानः शंसमानः स्तुवन्सामभिःस्तोत्रंनिष्पादयन् शंसन्शस्त्राणिकुर्वन् द्रविणंधनं सद्यःआप प्राप्नोति ताभद्राइतिसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ताआचंरन्तिसमनापुरस्तांत्समानतंःसमनापंप्रथानाः ।
ऋतस्यंदेवीःसदंसोबुधानागवांनसर्गाउषसोजरन्ते ॥ ८ ॥

ताः । आ । । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः । ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवाम् । न । सर्गाः । उषसः । जरन्ते ॥ ८ ॥

---

१ ऋ० सं० २. १. ५. ।

ताउपसः 'आसर्वनश्चरन्ति समनासमेताःपुरस्तात्पूर्वस्यांदिशिसमानतःसमानाद्देशादेकरूपादन्तरिक्षात्समनासर्वतःपप्रथानाः प्रथमानाऋतस्ययज्ञस्य सदसः सदः तत्रत्यमृत्विग्घविरादिकमित्यर्थः बुधानाबोधयन्त्यः अन्तर्भावितण्यर्थोयम् एवंमहानुभावाउपसः जरन्तेस्तूयन्ते गवांसर्गान उदकानांसृष्टयइव 'गवांसर्गानरश्मयंइतिहिश्रुतिः । तायथासर्वत्रप्रसङ्गादुपकारकत्वाच्चस्तूयन्तेतद्वत् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ताइन्न्वे३वसमनासमानीरमीतवर्णाउषसश्चरन्ति ।
गूहन्तीरभ्वमसितंरुशद्भिःशुक्रास्तनूभिःशुचयोरुचानाः ॥९॥

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः ।
उषसः । चरन्ति । गूहन्तीः । अभ्वम् । असितम् । रुशत्ऽभिः ।
शुक्राः । तनूभिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९ ॥

ताएवोपसः इदितिपूरणः नु अद्य समना समानाः एकधेत्यर्थः समानीरेकरूपाः अमीतवर्णाः अहिंसितवर्णाअपरिमितवर्णावाउपसश्चरन्तिसर्वतः किंकुर्वत्यः अभ्वं महन्नामैतत् अतिमहदसितंकृष्णरूपंगूहन्तीः गोपयन्त्यः रुशद्भिः रोचमानैः तनूभिः स्वशरीरैः शुक्रादीप्ताः शुचयःशुद्धाः रुचानाः रोचमानाः रोचयन्त्योवा ॥ ९ ॥

अथदशमी–

रयिंदिवोदुहितरोविभातीःप्रजावन्तंयच्छतास्मासुदेवीः ।
स्योनादावःप्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्यपतयः स्याम ॥ १० ॥

रयिम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवन्तम् । यच्छत ।
अस्मासु । देवीः । स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः ।
सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥

हेदिवोदुहितरः द्योतमानस्यादित्यस्यदुहितृस्थानीयाः विभातीः विभात्यः विशेषेण मानंकुर्वत्यः अस्मासु प्रजावन्तंरयिंपुत्राद्युपेतंधनंयच्छत दत्त हेदेवीर्देव्यः स्योनात्सुखात् निमित्तभूताद्वोयुष्मान्प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयन्तोवयं सुवीर्यस्यपतयःस्याम पुत्रादिसहितस्यधनस्यपालकाभवेम आपूरणः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

तद्वोदिवोदुहितरोविभातीरुपब्रुवउषसोयज्ञकेतुः ।
वयंस्यामयशसोजनेषुतद्द्यौश्चधत्तांपृथिवीचदेवी ॥ ११ ॥ २ ॥

तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः । यज्ञऽकेतुः । वयम् । स्याम । यशसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्ताम् । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥ २ ॥

हेदिवोदुहितरः हेउषसः विभातीः विविधभानाः वोयुष्मान् तदुत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणंफलं यज्ञकेतुः यज्ञएवकेतुःप्रज्ञापकोयस्यताहशोहमुपब्रुवे उपेत्यब्रवीमि अथ बहुतदुच्यते वयं स्तुवन्तोजनेषु अस्मत्समानेषुमध्येयशसःकीर्तेरन्नस्यवास्वामिनःस्याम तद्यशः द्यौः पृथिवीचदेवी धत्तां धारयताम् तद्वोदिवइतिव्युष्टायांजपेत् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

प्रतिष्येतिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तं गायत्रमुषोदेवताकं प्रतिष्यासप्तगायत्रमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतौगायत्रेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचेदंशस्यम् अथोषस्यःप्रतिष्यासूनरीतिहिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा–

प्रतिष्यासूनरीजनीव्युच्छन्तीपरिस्वसुः । दिवोअदर्शिदुहिता ॥ १ ॥

प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छन्ती । परि । स्वसुः । दिवः । अदर्शि । दुहिता ॥ १ ॥

स्या सा प्रस्तूयमाना सूनरी सुष्ठुप्राणिनांनेत्री जनी जनयित्री फलानां स्वसुः स्वसृस्थानीयायारात्रेःपरि उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले व्युच्छन्ती तमोविवासयन्ती स्वसास्वेत्ते ज्यायस्याइत्युक्तं दिवोद्योतमानस्यादित्यस्यदुहितोषाः प्रत्यदर्शि प्रतिदृश्यतेसर्वैः ॥ १ ॥

अथद्वितीयां–.

अश्वेवचित्रारुषीमातागवामृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥

अश्वाऽइव । चित्रा । अरुषी । माता । गवाम् । ऋतऽवरी । सखा । अभूत् । अश्विनोः । उषाः ॥ २ ॥

अश्वेवचित्रा, चायनीया अरुषी आरोचमाना गवांरश्मीनांमाता निर्मात्री ऋतावरीयज्ञवत्युषाः अश्विनोः सखा समानख्याना सहस्तूयमानाभूत् भवति अश्विनोरुषसा सहस्तूयमानत्वात्सखित्वंपरस्परम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतसखास्यश्विनोरुतमातागवामसि । उतोषोवस्वईशिषे ॥ ३ ॥

उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवाम् । असि । उत । उषः । वस्वः । ईशिषे ॥ ३ ॥

उतापिचाश्विनोः सखा सख्यासि उतापिच गवांरश्मीनांमाताअसि उतापिच हेउषः वस्वोधनस्येशिषे ईश्वरीभवसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यावयद्द्वेषसन्त्वाचिकित्वित्सूनृतावरि । प्रतिस्तोमैरभुत्स्महि ॥४॥

यवयत्ऽद्वेषसम् । त्वा । चिकित्वित् । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्स्महि ॥ ४ ॥

१ ऋ० सं० २. १. ८. ।

यवयद्द्वेषसं यवयन्तोवियुज्यमानाद्द्वेषांसिद्वेष्टारोयस्यास्तादृशींपृथक्क्रियन्ते द्वेषांस्यनयेतिवारात्रौहननायोद्युक्ताद्द्वेषिणउषःकालेहिपलायन्ते तादृशींचिकित्वित् ज्ञापयन्तीं त्वा त्वां सूनृतावरि सूनृतेतिवाङ्नाम तद्वतिदेवि स्तोमैःस्तुतिभिःप्रत्यबुत्स्महि प्रतिबोधयामः स्तुमइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

प्रतिभद्राअदृक्षतगवांसर्गानरश्मयः।आोषाअप्राउरुज्ज्रयः ॥५॥

प्रति । भद्राः । अदृक्षत । गवाम् । सर्गाः । न । रश्मयः । आ । उषाः । अप्राः । उरु । ज्रयः ॥ ५ ॥

भद्राः स्तुत्याःरश्मयःप्रत्यदृक्षत प्रतिदृश्यन्ते गवामुदकानांसर्गान वर्षधाराइव इयमुषाउरुज्ज्रयोमहत्तेजः आप्राः आपूरयत् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

आपप्रुषीविभावरिव्यावज्योतिषातमः।उषोअनुस्वधामव ॥ ६ ॥

आऽपप्रुषी । विभाऽवरि । वि । आवः । ज्योतिषा । तमः । उषः । अनु । स्वधाम् । अव ॥ ६ ॥

हेविभावरि विभावत्युषः त्वमापप्रुषी आपूरयन्ती तेजसाजगज्ज्योतिषा तेजसा तमोन्धकारंव्यावः व्यावृणोः किंच स्वधां हविर्लक्षणमन्नम् अनुलक्षीकृत्याव रक्ष ॥ ६ ॥

आद्यांतनोषीत्येषादेवानांहविष्पूषसोनुवाक्या । सूत्रितंच–आद्यांतनोषिरश्मिभिरावहन्तीपोष्यावार्याणीति ।

सैषासप्तमी–

आद्यांतनोषिरश्मिभिरान्तरिक्षमुरुप्रियम्।
उषःशुक्रेणशोचिषा ॥ ७ ॥ ३ ॥

आ । द्याम् । तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अन्तरिक्षम् । उरु । प्रियम् । उषः । शुक्रेण । शोचिषा ॥ ७ ॥ ३ ॥

हेउषः रश्मिभिर्द्यांदिवमातनोषि उरु विस्तीर्णं प्रियमन्तरिक्षं रश्मिभिरातनोषि शुक्रेणदीप्तेनशोचिषाप्रकाशेनयुक्तासत्येवंकरोषि ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

तद्देवस्येतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं जागतं सावित्रं तथाचानुक्रम्यते तद्देवस्यसावित्रंतुजागतमिति । आभिप्लविकेतृतीयेहनिवैश्वदेवशस्त्रेसावित्रनिविद्धानं तथाचसूत्रितं—तद्देवस्यघृतेनद्यावापृथिवीइतितिस्रइति ।

तत्रप्रथमा—

तद्देवस्यसवितुर्वार्यंमहद्वृणीमहेअसुरस्यप्रचेतसः ।
छर्दिर्येनदाशुषेयच्छतित्मनातन्नोमहाँउदयान्देवोअक्तुभिः ॥१॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यम् । महत् । वृणीमहे । असुरस्य ।
प्रऽचेतसः । छर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः ।
महान् । उत् । अयान् । देवः । अक्तुऽभिः ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्यदेवस्यवार्यंवरणीयंमहत्पूज्यंतद्धनंवृणीमहे प्रार्थयामः असुरस्य असुर्बलं तद्वतःप्रचेतसःप्रकृष्टमतेः देवस्येतिसंबन्धः येनधनेनयुक्तःसन् छर्दिः गृहनामैतत गृहोपलक्षितंधनजातं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय त्मनाआत्मनैवयच्छाति तच्छर्दिः महान्देवः सविता अक्तुभीरात्रिभिः एतदह्वामप्युपलक्षणं सर्वैर्दिवसैः सर्वेषुदिवसेषुनोस्माकमुदयान् उद्यच्छतु करोत्वित्यर्थः यद्वा छर्दिरितितेजोनाम तत्तेजःउद्यच्छत्विति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दिवोधर्ताभुवनस्यप्रजापतिःपिशङ्गंद्रापिंप्रतिमुञ्चतेकविः ।
विचक्षणःप्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत्सवितासुम्नमुक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवः । धर्ता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशङ्गम् । द्रापिम् । प्रति ।
मुञ्चते । कविः । विऽचक्षणः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु ।
अजीजनत् । सविता । सुम्नम् । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवोद्युलोकस्यधर्ता धारकः नकेवलंदिवएव अपितु भुवनस्यकृत्स्नस्यापिलोकस्य धर्ता प्रजापतिः प्रजानांप्रकाशवृष्ट्यादिनापालयिता कविः प्राज्ञोदेवः पिशङ्गं द्रापिं हिरण्मयंकवचं प्रतिमुञ्चते आच्छादयति प्रत्युदयं विचक्षणः विविधंद्रष्टा सएवदेवःप्रथयन् प्रख्यापयन्तेजःआपृणन्नापूरयन्परितः उरु प्रभूतंसुम्नंसुखमुक्थ्यंस्तुत्यमजीजनदुत्पादयति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आप्रारजांसिदिव्यानिपार्थिवाश्लोकंदेवःकृणुतेस्वायधर्मणे ।
प्रबाहूअस्राक्सवितासवीमनिनिवेशयन्प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥३॥

आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकम् । देवः ।
कृणुते । स्वाय । धर्मणे । प्र । बाहू इति । अस्राक् । सविता ।
सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः । जगत् ॥ ३ ॥

अयंदेवः सविता दिव्यानि द्युसंबन्धीनिपार्थिवा पृथिवीसंबन्धीनिरजांसि लोकान् तिस्रःखलु द्यावःपृथिव्यश्च तिस्रोभूमीर्धारयंत्रीरुँतद्यूनितिहिश्रुतम् । आप्राः आपूरयति स्वाभिर्भाभिर्देवः स्वायधर्मणेस्वकीयायधारणाय श्लोकं प्रशस्तिंकृणुते करोति सविता सवीमनिप्रसवेअनुज्ञायांनिमित्तायां बाहूस्वीयौप्रास्राक्प्रसृजति प्रसारयतीत्यर्थः किंकुर्वन्न-क्तुभिःकान्तिभिर्जगन्निवेशयन्स्वस्वकार्येस्थापयन्प्रसुवन्प्रेरयन् अथवा अक्तुभिरितिरात्रिनाम तदुपलक्षितैःसर्वेष्वपिदिनेष्वेवंकरोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अदाभ्योभुवनानिप्रचाकशद्व्रतानिदेवःसविताभिरक्षते ।
प्रास्राग्बाहूभुवनस्यप्रजाभ्योधृतव्रतोमहोअज्मस्यराजति ॥४॥

अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता ।
अभि । रक्षते । प्र । अस्राक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः ।
धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

सवितादेवः अदाभ्योन्यैरहिंसितःसन्भुवनानि प्रचाकशद्दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभिरक्षते भुवनस्यलोकस्यप्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्योबाहूस्वीयौप्रास्राक्प्रसारयति स्वस्व-कर्मणेनुजानातीत्यर्थः सर्वव्यापाराणांसूर्याधीनत्वात् सवितावैप्रसवानामीशेइतिहिश्रुतिः । धृतव्रतोधृतकर्मासतथाकुर्वन्महोमहतः अज्मस्य जगतोराजति ईश्वरोभवति ॥ ४ ॥

१ ऋ० सं० २।…।…।…

अथपञ्चमी–

त्रिरन्तरिक्षंसविताम॑हित्वनात्रीरजांसिपरिभूस्त्रीणिरोचना ।
तिस्रोदिवः॑पृथिवीस्तिस्रइंन्वतित्रिभिर्व्रतैरभिनोरक्षतित्मनां॥५॥

त्रिः। अन्तरिक्षम्। सविता। महिऽत्वना। त्री। रजांसि। परिऽभूः। त्रीणिं। रोचना। तिस्रः। दिवः। पृथिवीः। तिस्रः। इन्वति। त्रिऽभिः। व्रतैः। अभि। नः। रक्षति। त्मनां॥ ५॥

अयंसविता त्रिः त्रिभेदमन्तरिक्षम् अन्तराक्षान्तंभवति जगदित्यन्तरिक्षं परिभूः परिभवितासन् महित्वना महत्त्वेनइन्वतिव्याप्नोति वायुविद्युद्वरुणाख्यास्त्रयोलोकाअन्तरिक्षभेदाः सुवायुलोकंसवरुणलोकमित्यादिश्रुतेः। त्रीरजांसि रञ्जनात्मकानि त्रीणिक्षित्यन्तरिक्षद्युलक्षणान्त्रीन्लोकानिन्वति पूर्वमन्तरिक्षस्यैवावान्तरभेदउक्तः इहतु सामान्याकारेणेतिनपुनरुक्तिः त्रीणिरोचनारोचनानिरोचमानानग्निवाय्वादित्यानुक्तस्थानत्रयस्वामित्वेनेन्वति पूर्वमन्तरिक्षस्यावान्तरभेदउक्तः अथ द्युपृथिव्योरवान्तरभेदउच्यते–तिस्रोदिवः इन्द्रप्रजापतिसत्याख्यांस्त्रीन्लोकानिन्वति तथा तिस्रःपृथिवीरिन्वति क्षित्यवान्तरभेदान्लोकानिन्वति एवंसर्वत्रव्याप्तोदेवः त्रिभिर्व्रतैःकर्मभिरुष्णवर्षहिमाख्यैर्नोस्मान् त्मना आत्मनैव स्वीयानुग्रहबुद्ध्यैवाभिरक्षति अभिरक्षतु परिपालयतु॥ ५॥

अथषष्ठी–

बृहत्सुम्नःप्रसवीतानिवेशनोजगतःस्थातुरुभयस्ययोवशी ।
सनोदेवःसंविताशर्मयच्छत्वस्मेक्षयायत्रिवरूथमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्ऽसुम्नः। प्रऽसविता। निऽवेशनः। जगतः। स्थातुः। उभयस्य। यः। वशी। सः। नः। देवः। सविता। शर्म। यच्छतु। अस्मे इति। क्षयाय। त्रिऽवरूथम्। अंहसः॥ ६॥

योबृहत्सुम्नः प्रभूतधनः प्रभूतसुखोवा प्रसविताप्रकर्षेणानुज्ञाताकर्मणां निवेशनः सर्वेषांन्तव्यः जगतोजङ्गमस्य स्थातुःस्थावरस्योभयस्य योवशी संमहान्सवितादेवोस्मभ्यंशर्मसुखंयच्छतुददातु कीदृशं शर्म त्रिवरूथं त्रीणिवरूथानिगृहाणिस्थानानि क्षित्यादीनियस्यतत्तादृशमस्मे अस्माकमंहसःपापस्यक्षयायभवत्वितिशेषः॥ ६॥

राजक्रये आगन्देवइत्येपानुवचनीया सूत्रितंच—आगन्देवऋतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यर्धर्चमारमेदिति ।

सैपासप्तमी—

आगन्देवऋतुभिर्वर्धतुक्षयंदधातुनःसवितासुप्रजामिषम् ।
सनःक्षपाभिरहभिश्चजिन्वतुप्रजावन्तंरयिमस्मेसमिन्वतु ॥७॥४॥

आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । क्षयम् । दधातु । नः ।
सविता । सुऽप्रजाम् । इषम् । सः । नः । क्षपाभिः । अहऽभिः । च ।
जिन्वतु । प्रजाऽवन्तम् । रयिम् । अस्मे इति । सम् । इन्वतु ॥७॥४॥

देवः सविता ऋतुभिःसह आगन्नागच्छतु गमेर्लेङ्रूपं किंच क्षयं गृहं वर्धतु वर्धयतु नोस्माकंसुप्रजांशोभनपुत्राद्युपेतमिषमन्नंदधातु ददातु सएवनोस्मान्क्षपामीरात्रिभिः अहभिश्च सर्वेषुदिनेष्वित्यर्थः जिन्वतु प्रीणयतु धनान्यस्मेअस्मासु प्रजावन्तंरयिंसमिन्वतु व्याप्नोतु प्रापयत्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अभूद्देवइतिपळ्र्चंनवमंसूक्तं वामदेवस्यार्षंसावित्रम् अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः तथाचानुक्रमणिका—अभूद्देवःषट्त्रिष्टुबन्तमिति । अग्निष्टोमेवैश्वदेवशस्त्रेसावित्रनिविद्धानमिदं तथाचसूत्रम् अभूद्देवएकयाचदशभिश्चस्वभूतइति । आद्यासावित्रग्रहस्यानुवाक्या तथाचसूत्रं—सावित्रेणग्रहेणचरन्त्यभूद्देवःसवितावन्द्योनुनइति ।

सैपाप्रथमा—

अभूद्देवःसवितावन्द्योनुनइदानीमह्नउपवाच्योनृभिः ।
वियोरत्नाभजतिमानवेभ्यःश्रेष्ठंनोअत्रद्रविणंयथादधत् ॥ १ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वन्द्यः । नु । नः । इदानीम् । अह्नः ।
उपऽवाच्यः । नृऽभिः । वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः ।
श्रेष्ठम् । नः । अत्र । द्रविणम् । यथा । दधत् ॥ १ ॥

ससवितादेवः अभूत्प्रादुरासीत् अतोनुक्षिप्रमेवनोस्माकं वन्द्योवन्दनीयोभवति इदानीं यागकाले अह्नःतृतीयसवनेनृभिरस्मदीयैर्होतृभिरुपवाच्यःस्तुत्योभवति । योदेवोमानेवभ्योमनोरपत्येभ्योयजमानेभ्यःतेषामर्थायरत्नारमणीयानिधनानिविभजति सदेवः श्रेष्ठंप्रशस्यंद्रविणंधनंगवादिलक्षणंधनंनोस्मभ्यमत्रास्मिन्कर्मणि यथा दधद्द्यादित्यर्थः तथा वन्द्यःउपवाच्यश्चाभूदिति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

देवेभ्योहिप्रथमंयज्ञियेभ्योमृतत्वंसुवसिभागमुत्तमम् ।
आदिद्दामानंसवितर्व्यूर्णुषेनूचीनाजीविताभानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमम् । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वम् । सुवसि । भागम् । उत्ऽतमम् । आत् । इत् । दामानम् । सवितः । वि । ऊर्णुषे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमंदेवेभ्योहि हिशब्दःप्रसिद्धौ देवेभ्योयज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्योमृतत्वंतत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमंभागं सोमाज्यादिलक्षणं सुवसि अनुजानासि आदिदनन्तरमेव दामानं हविषांदातारं हेसवितःव्यूर्णुषे प्रकाशयसि मानुषेभ्योयजमानेभ्योजीवितानि अनूचीना अनुक्रमयुक्तानि पितृपुत्रपौत्राइत्यनुक्रमः ईदृशानिजीवितानिपश्चाद्व्यूर्णुषे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अचित्तीयच्चकृमादैव्येजनेदीनैर्दक्षैःप्रभूतीपूरुषत्वता ।
देवेषुचसवितर्मानुषेषुचत्वंनोअत्रसुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचित्ती । यत् । चकृम । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रऽभूती । पुरुषऽत्वता । देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वम् । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हेसवितः वयमचित्ती अप्रज्ञयादैव्येजनेदेवेत्वयिदीनैर्दुर्बलैःपुत्रादिभिर्ऋत्विग्भिर्वा तया दक्षैः प्रवृद्धैर्वातैः प्रभूती प्रभूत्या ऐश्वर्यमदेनेतियावत् पुरुषत्वता पुरुषवत्तयाच यदागश्चकृम नकेवलंत्वय्येवकृतम् अपितुदेवेष्वन्येषुमानुषेषुवाज्ञानादिभिर्यच्चकृम नःकृतवतोस्मान्त्वमत्रास्मिन्कर्मणिअनागसःअपापान्सुवतात् अनुजानीहि ॥ ३ ॥

देवस्तुवांहविष्णुसवितुःसत्यप्रसवस्यनप्रमियइतियाज्या तथाचसूत्रं—नप्रमियेसवितुर्दैव्य-स्यतद्बृहस्पतेप्रथमामिति ।

सैषाचतुर्थी—

नप्रमियेसवितुर्दैव्यस्यतद्यथाविश्वंभुवनंधारयिष्यति ।
यत्पृथिव्यावरिमन्नास्वङ्गुरिर्वर्ष्मन्दिवःसुवतिसत्यमस्यतत् ॥४॥

न । प्रऽमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वम् ।
भुवनम् । धारयिष्यति । यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ ।
सुऽअङ्गुरिः । वर्ष्मन् । दिवः । सुवति । सत्यम् । अस्य । तत् ॥४॥

सवितुर्दैव्यस्य देवस्य तत्कर्म नप्रमिये नप्रमीयेत नहिंस्येत हिंसार्हंनभवतीत्यर्थः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः यद्वा दैव्यस्येत्यधिकरणेषष्ठी साचकर्मार्था दैव्यंकर्मेत्यर्थः कथमहिंस्यमित्यतआह-यथाविश्वंभुवनंधारयिष्यतिधारयति विश्वधारणरूपंयत्कर्मास्तितन्नप्रमिये तथास्वङ्गुरिःशोभनाङ्गुल्युपलक्षितहस्तोयद्यः पृथिव्याः वरिमन्नाकारश्चार्थे भूम्याउरुत्वेचसुवतिप्रेरयति तथा दिवोद्युलोकस्यवर्ष्मन्नुरुत्वेचसुवति अस्यदेवस्ययदुक्तंकर्मसत्यमबाध्यमिति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इन्द्रज्येष्ठान्बृहद्भ्यःपर्वतेभ्यःक्षयाँएभ्यःसुवसिपस्त्यावतः ।
यथायथापतयन्तोवियेमिरएवैवतस्थुःसवितःसवायते ॥ ५ ॥

इन्द्रऽज्येष्ठान् । बृहत्ऽभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः ।
सुवसि । पस्त्यऽवतः । यथाऽयथा । पतयन्तः । विऽयेमिरे ।
एव । एव । तस्थुः । सवितरिति । सवाय । ते ॥ ५ ॥

हेसवितः इन्द्रज्येष्ठान् इन्द्रःपरमैश्वर्ययुक्तः त्वमेवेन्द्रोवाज्येष्ठोज्यायान् पूज्योयेषांतेता-दृशाः तान्बृहद्भ्योमहद्भ्यः पर्वतेभ्योप्यधिकान्सुवसिप्रेरयसि किंचैभ्योयजमानेभ्यः पस्त्याव-तोगृहवतः क्षयान्निवासान्ग्रामनगरादीन्सुवसि प्रेरयसि यथायथा पतयन्तोगच्छन्तस्त्वां वियेमिरे विनियम्यन्ते त्वया तेतवसवायानुज्ञायै एवैव एवमेवं नियमनमनतिक्रम्यतस्थुस्ति-ष्ठन्ति ॥ ६ ॥

अथषष्ठी–

येतेत्रिरहंन्त्सवितःसुवासोदिवेदिवेसौभंगमासुवन्ति ।
इन्द्रोद्यावापृथिवीसिन्धुरद्भिरादित्यैर्नोअदितिःशर्मयंसत् ॥ ६ ॥५॥

ये । ते । त्रिः । अहंन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे ।
सौभंगम् । आऽसुवन्ति । इन्द्रः । द्यावापृथिवी इति । सिन्धुः ।
अत्ऽभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ ६ ॥ ५ ॥

येयजमानाः हेसवितः तेत्वदर्थं सवासः सवाः सोमाः द्वितीयार्थेप्रथमा सोमात् यद्वा सवासः सवनानि प्रातरादीनि प्रतित्रिरहन् अभिषुण्वन्ति नकेवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपितु दिवेदिवे प्रतिदिनं सौभगं सौभाग्यजनकमासुवन्ति अभिषुण्वन्ति तेभ्योनोस्मभ्यमिन्द्रः शर्मयंसत् यच्छतु द्यावापृथिव्यौच अद्भिर्विशिष्टासिन्धुःसिन्ध्वभिमानिदेवताच आदित्यैःसहिता-दितिश्चशर्मयंसत् सावित्रेसूक्ते इन्द्रादीनांनिपातभाक्त्वात्तेषांप्रार्थनानाविरुध्यते ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

कोवस्त्रातेतिदशर्चंदशमंसूक्तं वामदेवस्यार्षं विश्वेदेवदेवताकम् अष्टम्याद्यास्तिस्रोगायत्र्यः शिष्टाअनादेशपरिभाषयात्रिष्टुभः तथाचानुक्रम्यते–कोवोदशवैश्वदेवंत्रिगायत्र्यन्तंत्विति । विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

कोवंस्त्रातावसवःकोवंरूताद्यावाभूमीअदितेत्रासीथांनः ।
सहीयसोवरुणमित्रमर्तात्कोवोध्वरेवरिवोधातिदेवाः ॥ १ ॥

कः । वः । त्राता । वसवः । कः । वरूता । द्यावाभूमी इति ।
अदिते । त्रासीथाम् । नः । सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् ।
कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

हेवसवः सर्वस्यवासयितारोदेवाः वोयुष्माकंकस्त्रातास्ति यतोयूयंवसवः अतइत्यभिप्रायः कश्चवरूता संभक्तास्ति यद्वावोयुष्माकंमध्येकस्त्रातारक्षकोदेवः कश्चवरूतावारयितादुःखानांव-

रणीयोवाभवति हेद्यावाभूमी नोस्मान्त्रासीथां रक्षतं हेअदिते अखण्डनीये एतदपिद्यावापृथि-व्योर्विशेषणं संख्याव्यत्ययः यदीदंपृथग्देवतामन्त्रणंस्यात्तर्हिनिघातोनस्यात् आमन्त्रितंपूर्वमवि-द्यमानवदितिपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैवपादादित्वात् अदितेमित्रंवरुणोतमृळ आदित्यारुद्रा-वसवःसुदानवश्चेतिवत् । तस्यैवविशेषणत्वेनामन्त्रितेसमानाधिकरणेइत्यविद्यमानवत्त्वप्रतिषेधा-दग्नेपावकरोचिषेतिवदस्यनिघातःसिध्यति तस्मात् द्यावाभूमी इत्येतस्यविशेषणं हेवरुण हेमित्र युवांसहीयसोमर्तात् अभिभवितुर्मनुष्यात् नःत्रासीथां हेदेवावोयुष्माकमध्वरेयागेकोव-रिवोधनं धाति ददाति यद्वा वोयुष्माकंमध्येकोवरिवोधाति धारयति तं रक्षतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रयेधामानिपूर्व्याण्यर्चान्वियदुच्छान्वियोतारोअमूराः ।
विधातारोवितेदधुरजस्राऋतधीतयोरुरुचन्तदस्माः ॥ २ ॥

प्र । ये । धामानि । पूर्व्याणि । अर्चान् । वि । यत् । उच्छान् ।
विऽयोतारः । अमूराः । विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अजस्राः ।
ऋतऽधीतयः । रुरुचन्त । दस्माः ॥ २ ॥

येदेवाः पूर्व्याणिपुरातनानिधामानिस्थानानि वा प्रार्चानर्चन्तिप्रयच्छन्तिस्तोतृभ्यः यद्येच वियोतारोदुःखानाममिश्रयितारः अमूराअमूढाःव्युच्छान्व्युच्छन्ति तमोविवासयन्ति देवाः ते विधातारः फलानांकर्तारः अजस्रानित्याः विदधुः कुर्वन्त्यभिमतम् किंच ऋतधीतयः सत्य-कर्माणोदस्माः दर्शनीयास्ते रुरुचन्त रोचन्ते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रपस्त्याअदितिंसिन्धुमर्कैःस्वस्तिमीळेसख्यायदेवीम् ।
उभेयथानोअहनीनिपातउषासानक्ताकरतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्याम् । अदितिम् । सिन्धुम् । अर्कैः । स्वस्तिम् । ईळे ।
सख्याय । देवीम् । उभे इति । यथा । नः । अहनी इति ।
निऽपातः । उषसानक्ता । करताम् । अदब्धे इति ॥ ३ ॥

१ ऋ० सं० २. ४. ६. । २ ऋ० सं० ८. ३. १४. । ३ ऋ० सं० ४. १, १९.

पस्त्यां सर्वैर्गन्तव्यामदितिमदीनां देवमातरं तांदेवीं सिन्धुं स्यन्दनशीलां नद्यभिमानिदेवीं स्वस्ति सुखनिवासामेतन्नामिकांदेवीं सख्यायानुकूलयायाकैःमन्त्रैरीळेस्तौमि उभे अहनी द्यावापृथिव्यौ तथा नोस्मान्निपातः नितरांपातः तथास्तौमि उपासानक्ताहोरात्राभिमानिदेवते अदब्धे अदम्भनीयेकरतां कुरुताम् अभिमतमितिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

व्यर्य॒मा वरु॑णश्चेति॒ पन्थां॑मि॒षस्पति॑ः सुवि॒तं गा॒तुम॒ग्निः ।
इन्द्रा॑विष्णू नृ॒वदु॒ षु स्तवा॑ना॒ शर्म॑ नो यन्त॒ममं॑वद्वरू॑थम् ॥ ४ ॥

वि । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । चे॒ति॒ । पन्था॑म् । इ॒षः । पति॑ः । सु॒वि॒तम् ।
गा॒तुम् । अ॒ग्निः । इन्द्रा॑विष्णू इति॑ । नृ॒ऽवत् । ऊँ॒ इति॑ ।
सु । स्तवा॑ना । शर्म॑ । नः॒ । य॒न्त॒म् । अम॑ऽवत् । वरू॑थम् ॥ ४ ॥

अर्यमादेवोनोस्माकंपन्थां यज्ञादिमार्गंविचेति ज्ञापयति तथा वरुणश्चविचेति इषोन्नस्यहविर्लक्षणस्यपतिःपालकोग्निः सुवितंसुखकरं गातुं गमनंमार्गं वा स्वर्गादर्विचेति इन्द्राविष्णू सु सुष्ठुस्तवानास्तूयमानौ नृवन्मनुष्यवन्मनुष्योपेतं वरूथं वरणीयम् अमवद्बलोपेतं शर्म गृहं सुखंवा नोस्माकं यन्त यच्छतम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आ पर्व॑तस्य म॒रुता॒मवां॑सि दे॒वस्य॑ त्रा॒तुर॑व्रि॒ भग॑स्य ।
पात्पति॒र्जन्या॒दंह॑सो नो मि॒त्रो मि॒त्रिया॑दु॒त न॑ उरुष्येत् ॥ ५॥६ ॥

आ । पर्व॑तस्य । म॒रुता॑म् । अवां॑सि । दे॒वस्य॑ । त्रा॒तुः । अ॒व्रि॒ ।
भग॑स्य । पात् । पति॑ः । जन्या॑त् । अंह॑सः । न॒ः । मि॒त्रः ।
मि॒त्रिया॑त् । उ॒त । न॒ः । उ॒रु॒ष्ये॒त् ॥ ५ ॥ ६ ॥

पर्वतस्येन्द्रसखस्यैतन्नामकस्य देवस्य मरुतांचत्रातुःरक्षकस्य भगस्यदेवस्यचावांसिरक्षणानि आ अव्रि आवृणे किंच पतिर्वरुणोदेवः जन्याज्जनसंबन्धादंहसःपापान्नोस्मान्पातु रक्षतु उतापिच मित्रश्चमित्रियान्मित्रभावेननोस्मानुरुष्येद्रक्षतु ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमपञ्चमो‌‌र्वर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी–

नूरोदसीअहिनाबुध्न्येनस्तुवीतदेवीअप्येभिरिष्टैः ।
समुद्रंनसंचरणेसनिष्यवोघर्मस्वरसोनद्यो३अपव्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्न्येन । स्तुवीत । देवी इति ।
अप्येभिः । इष्टैः । समुद्रम् । न । सम्ऽचरणे । सनिष्यवः ।
घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । व्रन् ॥ ६ ॥

हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ युवाम् अहिनाबुध्न्येनअहिर्बुध्न्यनामकेनदेवेनसह नु क्षिप्रमप्येभिरापनीयैरिष्टैः कामैर्निमित्तभूतैःस्तुवीत स्तुवे सनिष्यवोधनानांसंभक्तुमिच्छन्तः संचरणेसंचाराय समुद्रमध्यगमनाय समुद्रंन समुद्रमिव तंयथास्तुवन्तितद्वत् यस्मादेतेदेवाः घर्मस्वरसोदीप्तध्वनयोनद्योनदीरपव्रन् अपवृण्वन्तीति परोक्षइव अथवा तेदेवानदीरपवृण्वन्त्वित्याशीः तस्मात्स्तुवइतिसंबन्धः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

देवैर्नोदेव्यदितिर्निपातुदेवस्त्रातात्रायतामप्रयुच्छन् ।
नहिमित्रस्यवरुणस्यधासिमर्हामसिप्रमियंसान्वग्नेः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । त्राता । त्रायताम् ।
अप्रऽयुच्छन् । नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धासिम् । अर्हामसि ।
प्रऽमियम् । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देवी अदीनादेवमाता देवैरन्यैर्मित्रादिभिःसहनोस्मान्निपातु पालयतु तथा त्रातापालकोदेवइन्द्रइत्यर्थः सोप्यप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् त्रायतां वयंच मित्रस्यवरुणस्याग्नेश्च सानुं समुच्छ्रितं धासिम् अन्नं सोमादिलक्षणं प्रमियं हिंसितुंनह्यर्हामसि अर्हामः समर्थाभवामः किंत्वनुष्ठानेनसंबन्धितुमर्हामेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अग्निरीशेवसव्यस्याग्निर्महःसौभगस्य । तान्यस्मभ्यंरासते ॥ ८ ॥

अ॒ग्निः । ईशे॑ । व॒स॒व्य॑स्य । अ॒ग्निः । म॒हः । सौभ॑गस्य । तानि॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । रा॒स॒ते॒ ॥ ८ ॥

अग्निर्देवोवसव्यस्य धनसमूहस्येशेईष्टेदातुं तथाग्निर्महोमहतः सौभगस्य सुभगत्वस्यापीशे अतस्तानिधनानिसौभाग्यंचास्मभ्यं रासते ददातु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उषो॑मघो॒न्याव॑ह॒सूनृ॑ते॒वार्या॑पु॒रु । अ॒स्मभ्यं॑वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः॑ । म॒घो॒नि॒ । आ । व॒ह॒ । सूनृ॑ते । वार्या॑ । पु॒रु । अ॒स्मभ्य॑म् । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ॥ ९ ॥

हेउषः हेमघोनि धनवति हेसूनृते प्रियसत्यरूपवागभिमानिनि हेवाजिनीवति अन्नवति देवि अस्मभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि धनानि आवह प्रापय ॥ ९ ॥

अथदशमी–

त॒त्सुनः॑सवि॒ताभगो॒वरु॑णो॒मि॒त्रो॒अ॒र्य॒मा ।
इन्द्रो॑नो॒राध॒सागमत् ॥ १० ॥ ७ ॥

तत् । सु । नः॒ । स॒वि॒ता । भगः॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । इन्द्रः॑ । नः॒ । राध॑सा । आ । ग॒म॒त् ॥ १० ॥ ७ ॥

येनराधसा धनेनसह सवितामगोवरुणोमित्रोर्यमेन्द्रः प्रत्येकमागमदागच्छन्तियज्ञं तद्राधोधनं तेदेवानोस्मभ्यं सु सुष्ठु प्रयच्छन्तु इतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

महीद्यावापृथिवीइतिसप्तर्चमेकादशंसूक्तं वामदेवस्यार्षं द्यावापृथिव्यं पूर्वत्रत्रिगायत्र्यन्तं त्वित्युक्तत्वात्पञ्चम्याद्यास्तिस्रोगायत्र्यः शिष्टास्त्रिष्टुभः महीसप्तद्यावापृथिव्यमित्यनुक्रमणिका । व्यूळ्हेदशरात्रेपञ्चमेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआदितश्चतुरृचंद्यावापृथिव्यनिविद्धानीयं तथाचसूत्रं–महीद्यावापृथिवीइतिचतस्रऋभुर्विभ्वेति ।

तत्रप्रथमा–

म॒हीद्यावा॑पृथि॒वीइ॒हज्येष्ठे॑रु॒चाभ॑वतांशु॒चय॑द्भि॒र॒र्कैः ।
यत्सीं॒वरि॑ष्ठेबृह॒तीवि॒मि॒न्वन्नु॒वद्धो॒क्षाप॑प्रथा॒नेभि॒रेवैः॑ ॥ १ ॥

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा ।
भवताम् । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः । यत् । सीम् । वरिष्ठे इति ।
बृहती इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । ह । उक्षा । पप्रथानेभिः । एवैः ॥१॥

इहयज्ञे मही महत्यौ ज्येष्ठे प्रशस्ये द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ रुचादीप्त्यायुक्ते शुचयद्भिर्दीपयद्भिरर्कैर्मन्त्रैःसोमादिहविर्भिर्वायुक्तेभवतां यद्यस्मात्सींसर्वतोवरिष्ठेउरुतरेबृहतां महत्यौद्यावापृथिव्यौ विमिन्वन्परिच्छिन्दन् स्थापयन्नुक्षा सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमानैरेवैर्गमनशीलैर्मरुद्भिर्मेघैर्वासह रुवत् रौतिशब्दंकरोति हेतिपूरणः तस्माद्रुचाभवतामितिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया— .

देवीदेवेभिर्यजतेयजत्रैरमिनतीतस्थतुरुक्षमाणे ।
ऋतावरीअद्रुहादेवपुत्रेयज्ञस्यनेत्रीशुचयद्भिरर्कैः ॥ २ ॥

देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यजत्रैः । अमिनती इति ।
तस्थतुः । उक्षमाणे इति । ऋतवरीइत्यृतऽवरी । अद्रुहा ।
देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ॥ २ ॥

देवी देव्यौ यजते यष्टव्यौ अमिनती प्रजाअहिंसत्यौ उक्षमाणेसिञ्चत्यौ ऋतावरी ऋतवत्यौ अद्रुहा अद्रोग्ध्र्यौ द्रोहमकुर्वत्यौ देवपुत्रे देवोत्पादिके यज्ञस्यनेत्री निर्वाहयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ देवेभिर्देवैःयजत्रैःयष्टव्यैःसहिते शुचयद्भिः शोचयद्भिरर्कैः मन्त्रैर्हविर्भिर्वायुक्तेतस्थतुः तिष्ठतः स्यातामित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइत्स्वपाभुवनेष्वासयइमेद्यावापृथिवीजजान ।
उर्वीगभीरेरजसीसुमेकेअवंशेधीरःशच्यासमैरत् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सुऽअपाः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति ।
द्यावापृथिवी इति । जजान । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति ।
सुमेके इति सुमेके । अवंशे । धीरः । शच्या । सम् । ऐरत् ॥ ३ ॥

सइत्सएव स्वपाः शोभनकर्मासन्भुवनेष्वास आस्ते यइमेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ जजानोत्पादितवान् यश्चप्रजापतिः उर्वी उर्व्यौ विस्तीर्णे गभीरे अविचले सुमेके शोभन रूपे अवंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारेवान्तरिक्षेधीरोधीमान् शच्या कुशलकर्मणासमैरत् सम्यक्प्रेरितवान् सएवस्वपाइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

नूरोदसीबृहद्भिर्नोवरूथैःपत्नीवद्भिरिषयन्तीसजोषाः ।
उरूचीविश्वेयजतेनिपातंधियास्यामरथ्यःसदासाः ॥ ४ ॥

नु । रोदसी इति । बृहत्ऽभिः । नः । वरूथैः । पत्नीवत्ऽभिः ।
इषयन्ती इति । सऽजोषाः । उरूची इति । विश्वे इति । यजते इति ।
नि । पातम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ४ ॥

हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं पत्नीवद्भिःपत्नीसहितैः बृहद्भिर्महद्भिः वरूथैर्गृहैर्धनैर्वा सहइषयन्ती अस्माकमन्नमिच्छन्त्यौ सजोषाः परस्परंसङ्गते उरूची उर्वञ्चने विश्वे व्याप्ते यजते यष्टव्ये सत्यौ नोस्मान्निपातं नितरांरक्षतं धियेत्यादिगतम् ॥ ४ ॥

प्रवामित्यादिगायत्रत्र्यृचोप्त्यूढेदशरात्रेवैश्वदेवशस्त्रेद्यावापृथिव्यनिविद्धानीयत्वेनप्रक्षेप्यः ·तथा-चसूत्रं–प्रवांमहिद्यवीइतित्र्यृचाविति ।

अथपञ्चमी–

प्रवांमहिद्यवीअभ्युपस्तुतिंभरामहे।शुचीउपप्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र । वाम् । महि । द्यवी इति । अभि । उपऽस्तुतिम् । भरामहे ।
शुची इति । उप । प्रऽशस्तये ॥ ५ ॥

हेद्यावापृथिव्यौ द्यवी द्योतमाने वां युवाभ्यामुपस्तुतिं स्तोत्रं महि महत्प्रभूतम् अभि-प्रभरामहे प्रकर्षेणसंपादयामः शुचीशुद्धेयुवां प्रशस्तये प्रशंसितुम् उप उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः उपगच्छामइतिशेषः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

पुनानेतन्वामिथःस्वेनदक्षेणराजथः।ऊह्याथेसनादृतम् ॥ ६ ॥

पुनाने इति । तन्वा । मिथः । स्वेन । दक्षेण । राजथः ।
ऊह्याथे इति । सनात् । ऋतम् ॥ ६ ॥

हेदेव्यौ तन्वा स्वकीययामूर्त्या स्वेनदक्षेणबलेनच मिथःप्रत्येकंपुनाने शोधयन्त्यौ यज्ञं यजमानंवा युवांराजथः ईशानेभवथः यद्वा तन्वा स्वस्वशरीरैकदेशेन मिथःपरस्परं पुनाने शोधयन्त्यौद्यौःस्वीयेनासारेणभुवं साच स्वकीयेनकार्श्येन चन्द्रमसिस्थितेन दिवमितिविवेकः सनात्सदाकालम् ऋतंयज्ञमूह्याथेवहथः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

महीमित्रस्यसाधथस्तरन्तीपिप्रतीऋतम् । परियज्ञंनिषेदथुः ॥७।८॥
मही इति । मित्रस्य । साधथः । तरन्ती इति । पिप्रती इति ।
ऋतम् । परि । यज्ञम् । नि । सेदथुः ॥ ७ ॥ ८ ॥

मही महत्यौ द्यावापृथिव्यौ मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुरभिमतंसाधथः साधयथः ऋतमन्नंतरन्ती तारयन्त्यौ पिप्रती पूरयन्त्यौ यज्ञंपरिपरितोनिषेदथुराश्रयथः ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

क्षेत्रस्यपतिनेत्यष्टर्चंद्वादशंसूक्तंवामदेवस्यार्षम् आद्याचतुर्थीषष्ठीसप्तम्योनुष्टुभः पञ्चमीपुरउष्णिक् आद्यश्चेत्पुरउष्णिगितिहितल्लक्षणं शिष्टास्तिस्त्रस्त्रिष्टुभः आद्यास्तिस्रः क्षेत्रपतिदेवताकाः चतुर्थीशुनाख्यदेवताका पञ्चम्यष्टम्यौशुनासीरदेवताके षष्ठीसप्तम्यौसीतादेवताके तथाचानुक्रमणिका—क्षेत्रस्याष्टौतिस्त्रःक्षैत्रपत्याःशुनायैकापरापुरउष्णिक्सान्त्यांचशुनासीराभ्यामुपान्त्येसीतायैते चानुष्टुभावाद्याश्चतुर्थीचेति । क्षेत्रकर्षणे अनेनसूक्तेनप्रत्यृचंजुहुयाज्जपेद्वा तथाचसूत्रितं—क्षेत्रस्यपतिनावयमितिप्रत्यृचंजुहुयाज्जपेद्वेति । अप्तोर्यामेहोतुरतिरिक्तोक्थे आश्विनशस्त्रादूर्ध्वंचत्वार्यतिरिक्तोक्थ्यानि तत्राद्यांपरिधानीया सूत्रितंच—क्षेत्रस्यपतिनावयमितिपरिधानीयेति ।

तत्रप्रथमा—

क्षेत्रस्यपतिनावयंहितेनेवजयामसि ।
गामश्वंपोषयित्न्वासनोमृळातीदृशे ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य । पतिना । वयम् । हितेनऽइव । जयामसि । गाम् ।
अश्वम् । पोषयित्नु । आ । सः । नः । मृळाति । ईदृशे ॥ १ ॥

वयंयजमानाः क्षेत्रस्यपतिना देवेन रुद्रं क्षेत्रपतिंब्रूमःप्राहुः केचिदग्निम् अथापरेस्वतन्त्र एववाकश्चित्क्षेत्रस्यपतिरुच्यतेइति हितेनेव इवशब्दएवार्थे सर्वप्राणिहितेनैवतेन अथवा मित्रेणेव यथासख्युःसाहाय्येसन्स्वकार्यंसाधयतितद्वत् जयामसि जयामः क्षेत्रं सदेवोगामश्वंचपोषयित्नु पोषयितृ गवाश्वलक्षणंधनम् आहरत्वितिशेषः उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः सएवदेवोनोस्मानीदृशे उक्तलक्षणेधने दातव्येसति मृळाति सुखयाति अत्रक्षेत्रस्य पतिनेत्यादिनिरुक्तंजानीयात् ॥ १ ॥

अप्तोर्यामेमैत्रावरुणस्यातिरिक्तोक्थेपरिधानीया ' सूत्रितंच—क्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिमिति परिधानीयेति ।[१]

सैषाद्वितीया—

क्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिंधेनुरिवपयोअस्मासुधुक्ष्व ।
मधुश्चुतंघृतमिवसुपूतमृतस्यनःपतयोमृळयन्तु ॥ २ ॥

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमन्तम् । ऊर्मिम् । धेनुःऽइव । पयः ।
अस्मासु । धुक्ष्व । मधुऽश्चुतम् । घृतम्ऽइव । सुऽपूतम् ।
ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयन्तु ॥ २ ॥

हेक्षेत्रस्यपते त्वं मधुमन्तं माधुर्योपेतम् ऊर्मिं प्रवृद्धमुदकं धेनुःपयइव सायथादुग्धे तथास्मासुधुक्ष्व मधुश्चुतं मधुस्राविसुपूतंघृतमिवेत्युपमा तादृशमुदकमित्यर्थः ऋतस्ययज्ञस्योदकस्य वापतयः स्वामिनोनोस्मान्मृळयन्तु सुखयन्तु यद्वा ऋतस्यैतत्कर्मणिपष्ठी ऋतंमृळयन्तुप्रयच्छन्तु मृळतिरत्रदानकर्मा ॥ २ ॥

ब्राह्मणाच्छंसिनोतिरिक्तोक्थेपरिधानीयैषा ' मधुमन्नीरोषधीर्द्यावआपइतिपरिधानीयेतिसूत्रितत्वात् ।

[१] नि० १०. १५. ।

सैषातृतीया–

मधुमतीरोषधीर्द्यावआपोमधुमन्नोभवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्यपतिर्मधुमान्नोअस्त्वरिष्यन्तोअन्वेनंचरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओषधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः ।
भवतु । अन्तरिक्षम् । क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान् । नः ।
अस्तु । अरिष्यन्तः । अनु । एनम् । चरेम ॥ ३ ॥

ओषधीरोषध्यः व्रीहिप्रियङ्ग्वादयोनोस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्योभवन्तु तथा द्यावः तिस्रो-दिवइत्युक्तत्वाद्बहुवचनंयुक्तं तथाआपः अन्तरिक्षंच नोमधुमद्भवतु किंच क्षेत्रस्यपतिरपिमधु-मान्नोअस्तु अरिष्यन्तः अन्यैरहिंसिष्यन्तः वयम् एनं क्षेत्रपतिमन्वनुसृत्यचरेम संचरेम सुखेन ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

शुनंवाहाःशुनंनरःशुनंकृषतुलाङ्गलम् ।
शुनंवरत्राबध्यन्तांशुनमष्ट्रामुदिङ्गय ॥ ४ ॥

शुनम् । वाहाः । शुनम् । नरः । शुनम् । कृषतु । लाङ्गलम् । शुनम् ।
वरत्राः । बध्यन्ताम् । शुनम् । अष्ट्राम् । उत् । इङ्गय ॥ ४ ॥

वाहाः बलीवर्दाः शुनं सुखनामैतत् सुखंयथाभवतितथावहन्त्वितिशेषः तथा नरो नेतारोमनुष्याः कर्षकाः शुनंकुर्वन्तु तथालाङ्गलमपिशुनंकृषतु वरत्राः वरणेनत्रायमाणाःप्र-ग्रहाः शुनंबध्यन्ताम् अष्ट्रां प्रतोदं शुनमुदिङ्गय प्रेरय शुनाख्योवाय्विन्द्रयोरन्यतमः सुखकृद्दे-वःतदनुग्रहादेतत्सर्वंभवत्वितितस्यश्रुतिसामान्येनस्तुतिः ॥ ४ ॥

शुनासीरीयेपर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोनुवाक्यैषा अन्त्याऽऽग्याज्या सूत्रितञ्च– शुनासीराविमांवाचंजुषेथांशुनंनः फालाविकृषन्तुभूमिमिति ।

सैषापञ्चमी–

शुनासीराविमांवाचंजुषेथांयद्दिविचक्रथुःपयः ।
तेनेमामुपसिञ्चतम् ॥ ५ ॥

शुनासीरौ । इमाम् । वाचम् । जुषेथाम् । यत् । दिवि ।
चक्रथुः । पयः । तेन । इमाम् । उप । सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

शुदेवाःशुनदेवतेतिशौनकः अतःशुनइन्द्रःसीरोवायुः यद्वा शुनोवायुःशुक्षिप्रंशुनातिएत्यन्तरिक्षेसीरआदित्यःसरणादितियास्कः । हे शुनासीरौ तौ युवां इमांवक्ष्यमाणांमदीयांवाचंजुषेथां सेवेथां यत्पयोदिविचक्रथुः तेनेमांभूमिमुपसिञ्चतम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अर्वाचीसुभगेभवसीतेवन्दामहेत्वा ।
यथानःसुभगाससियथानःसुफलाससि ॥ ६ ॥

अर्वाची । सुऽभगे । भव । सीते । वन्दामहे त्वा । यथा । नः ।
सुऽभगा । असंसि । यथा । नः । सुऽफला । असंसि ॥ ६ ॥

हेसुभगे सीते त्वमर्वाची अर्वागञ्चनाभव त्वा त्वां वन्दामहे स्तुवीमहि यथानःसुभगाससि शोभनधनाभवसि यथानःसुफलाससितथावन्दामहे ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इन्द्रःसीतांनिगृह्णातुतांपूषानुयच्छतु ।
सानःपयस्वतीदुहामुत्तरामुत्तरांसमाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रः । सीताम् । नि । गृह्णातु । ताम् । पूषा । अनु । यच्छतु ।
सा । नः । पयस्वती । दुहाम् । उत्तरामुऽउत्तराम् । समाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रोदेवः सीतांसीराधारकाष्ठांनिगृह्णातु तांसीतांपूषादेवोनियच्छतु नियमयतु सा द्यौःपयस्वतीउदकवतीदुहांदुह्यात् कदेतितदुच्यते उत्तरामुत्तरांसमामुत्तरमुत्तरंसंवत्सरम् ॥ ७ ॥
अस्याअष्टम्याविनियोगः शुनासीराविमावित्यत्रोक्तः ।

अथाष्टमी—

शुनंनःफालाविकृषन्तुभूमिंशुनंकीनाशाअभियन्तुवाहैः ।
शुनंपर्जन्योमधुनापयोभिःशुनासीराशुनमस्मासुधत्तम् ॥ ८॥१ ॥

१ नि० ९. ४०।

शुनम् । नः । फालाः । वि । कृषन्तु । भूमिम् । शुनम् । कीनाशाः ।
अभि । यन्तु । वाहैः । शुनम् । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः ।
शुनासीरा । शुनम् । अस्मासु । धत्तम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

नोभूमिंफालाः भूमिविदारककाष्ठाः शुनंविकृषन्तु शुनंयथाभवतितथाकीनाशाबली-वर्दैरक्षकाः वाहैर्बलीवर्दैरभियन्तु अभिगच्छन्तु शुनंयथाभवतितथापर्जन्योमधुनामधुरैःपयोभिरुदकैःसिञ्चतु हेशुनासीरा इन्द्रवायू वाय्वादित्यौवा शुनंसुखमस्मासुधत्तंधारयतम् ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चंत्रयोदशंसूक्तम् अन्त्याजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः अग्निसूर्योवाऽगोघृता-नामन्यतमादेवता वामदेवऋषिः अत्रानुक्रमणिका—समुद्रादेकादशाग्नेयंजगत्यन्तंसौर्यंवापंवा गव्यंवाघृतस्तुतिर्वेति । विषुवतीदंसूक्तमाज्यं तथाचसूत्रं=समुद्रादूर्मिरित्याज्यंत्यंसुमेपमिति? । व्यूढेदशरात्रेसप्तमेहनिइदमेवसूक्तमाज्यं सूत्रितंच—अथच्छन्दोमाः?समुद्रादूर्मिरित्याज्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदुपांशुनासममृतत्वमानट् ।
घृतस्यनामगुह्यंयदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः ॥ १ ॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान् । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सम् ।
अमृतऽत्वम् । आनट् । घृतस्य । नाम । गुह्यम् । यत् । अस्ति ।
जिह्वा । देवानाम् । अमृतस्य । नाभिः ॥ १ ॥

संमोदन्तेस्मिन्यजमानाइतिसमुद्रोग्निःपार्थिवः अथवा समुद्रवन्त्यापोस्मादितिव्युत्पत्त्या वैद्युतोग्निः तस्मादूर्मिः ऊर्मिवदुपर्युपर्युद्भूतोमधुमान्माधुर्योपेतफलसमूहः उदारत् उद्गच्छति अथवा वैद्युतादूर्म्युत्पादकोरसउदारदुद्भूतः अथवा समुद्रात्समुद्रवणसाधनादादित्यादूर्मीरसउदकलक्षणउदारत् आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिश्रुतेः । यद्वा समुद्रादुक्तव्युत्पत्तेरन्तरिक्षादूर्मिलक्षणमुदारत् अथवा समुद्रादुक्तलक्षणाद्गवामूधसःसकाशादूर्मिरुज्ज्वलःक्षीररसः एतद्घृतपक्षेपि समानं यद्यपिघृतंक्षीराज्जायते तथापि तस्योधसउत्पत्तेरेवमुपचर्यते शिष्टंवाक्यमग्न्यादिपक्षेषुपक्षेष्वपिसमानम् अंशुनादीप्त्यांशेनवा अमृतत्वंमोक्षमुपसमानट् उपेतिपूरणः प्राप्नोतिनरः घृतस्यदीप्तस्यक्षरद्द्रव्यरूपस्यवा गुह्यंनाम गोपनीयं नमनसाधनंयदस्तितद्ब्रवीमि तद्देवानांजि-

ह्वा आस्वादकजिह्वास्थानीयंभवति तदेवामृतस्यनाभिर्बन्धकंभवति तदुभयंघृतस्यनामेत्यर्थः एवंसर्वमन्त्रेपुतत्तत्पक्षानुसारेणयोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

वयंनामप्रब्रवामाघृतस्यास्मिन्यज्ञेधारयामानमोभिः ।
उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानंचतुःशृङ्गोवमीद्गौरएतत् ॥ २ ॥

वयम् । नाम । प्र । ब्रवाम । घृतस्य । अस्मिन् । यज्ञे । धारयाम । नमःऽभिः । उप । ब्रह्मा । शृणवत् । शस्यमानम् । चतुःऽशृङ्गः । अवमीत् । गौरः । एतत् ॥ २ ॥

वयंयजमानाः घृतस्यनाम प्रब्रवाम स्तुमः अस्मिन्यज्ञेनमोभिर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वाधारयामच ब्रह्मापरिवृढोदेवःशस्यमानंस्तूयमानमिदमुपशृणवच्छृणुयात् चतुःशृङ्गः चत्वारिशृङ्गाणिवेदचतुष्टयरूपाणियस्यसः आदित्याग्निपक्षेएवमितरेष्वपियास्कोक्तव्युत्पत्त्याशृङ्गशब्दोव्याख्येयः गौरोगौरवर्णः तादृशोदेवएतत्कर्मजगद्वा अवमीदुद्गिरति निर्वहतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

चत्वारिशृङ्गात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य ।
त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याँआविवेश ॥ ३ ॥

चत्वारि । शृङ्गा । त्रयः । अस्य । पादाः । द्वे इति । शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य । त्रिधा । बद्धः । वृषभः । रोरवीति । महः । देवः । मर्त्यान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥

यद्यपिसूक्तस्याग्निसूर्यादिपञ्चदेवतात्मकत्वात्पञ्चधायंमन्त्रोव्याख्येयः तथापि निरुक्ताद्युक्तरीत्या यज्ञात्मकाग्नेः सूर्यस्यचप्रकाशकत्वेनतत्परतयाव्याख्यायते—अस्ययज्ञात्मकस्याग्नेःचत्वारिशृङ्गाश्चत्वारोवेदाःशृङ्गस्थानीयाः यद्यप्यापस्तम्बेनयंज्ञंव्याख्यास्यामः सत्रिभिर्वेदैर्विधीयतइत्युक्तंतथाप्याथर्वणस्येतरानपेक्षयैवैकाग्निसाध्यानांकृत्स्नकर्मणामभिधायकत्वात् तदपेक्षयाचत्वारिशृङ्गेत्युक्तं त्रयोअस्यपादाः सवनानित्रीण्यस्यपादाः प्रवृत्तिसाधनत्वात्पादाइत्युच्यन्ते द्वेशीर्षे ब्रह्मौदनंप्रवर्ग्यश्चइष्टिसोमप्राधान्येनद्वेउक्ते [illegible] छन्दांस्यपिद-

वताप्रीणनस्यमुख्यसाधनमिति हस्तव्यवहारः त्रिधाबद्धः मन्त्रब्राह्मणैस्त्रिप्रकारंबद्धः बन्धनमस्यतन्निष्पाद्यत्वात् वृषभः फलानांवर्षिता रोरवीति भृशंशब्दायते ऋग्यजुःसामोक्तैः शस्त्रयागस्तुतिरूपैः होत्राद्युत्पादितैर्ध्वनिभिः असौरौति एवंमहोदेवः एषयज्ञात्मामहानुभावोदेवः मर्त्यानाविवेश मर्त्यैर्यजमानैर्निष्पाद्यत्वात् प्रवेशउपचर्यते अत्रयास्कः—चत्वारिशृङ्गेतिवेदावा एतउक्ताइत्यादिनानिरवोचत्तदत्रानुसंधेयम् । अथसूर्यपक्षेव्याख्यायते—अस्यादित्यस्यचत्वारि शृङ्गाणिचतस्रोदिशएताःश्रयणार्हत्वाच्छृङ्गाणीत्युपचर्यन्ते त्रयोअस्यपादाः त्रयोवेदाः पादस्थानीयाभवन्तिगमनसाधनत्वात् तथाहि ऋग्भिःपूर्वाह्णेदिविदेवईयतेइत्युपक्रम्यवेदैरशून्यस्त्रिभिरेतिसूर्यः इतिहिवेदत्रयेणगतिराम्नाता द्वेशीर्षे अहश्चरात्रिश्चेतिद्वेशिरसी सप्तहस्तासोअस्य सप्तरश्मयः षड्विधलक्षणाऋतवएकःसाधारणइतिसप्तहस्ताभवन्ति त्रिधाबद्धः त्रिपुस्थानेषुक्षित्यादिषु सङ्ख्याद्यात्मकत्वेनसंबद्धः ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यैस्त्रिभिस्त्रेधाबद्धोवा वृषभोवर्षिता रोरवीति शब्दंकरोतिवृष्ट्यादिद्वारा समहोमहान्देवोमर्त्यानाविवेश तन्नियन्तृतया सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिहिश्रुतम् । एवमन्यादिपक्षेपियोज्यम् । शाब्दिकास्तुशब्दब्रह्मपरतयाचत्वारिशृङ्गेतिचत्वारिपदजातानिनामाख्यातेचोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिनाव्याचक्षते । अपरेत्वन्यपरतया । तत्सर्वमत्रद्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्रिधाहितंपणिभिर्गुह्यमानंगविदेवासोघृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्रएकंसूर्यएकंजजानवेनादेकंस्वधयानिष्टतक्षुः ॥ ४ ॥

त्रिधा । हितम् । पणिऽभिः । गुह्यमानम् । गवि । देवासः । घृतम् ।
अनु । अविन्दन् । इन्द्रः । एकम् । सूर्यः । एकम् । जजान । वेनात् ।
एकम् । स्वधया । निः । ततक्षुः ॥ ४ ॥

पणिभिरसुरैर्गवि गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभेदेनत्रिप्रकारंहितं निहितं गुह्यमानं गोपितं घृतं दीप्तं रसरूपंवाद्रव्यं देवासोदेवाःअन्वविन्दन्नलभन्त तत्रेन्द्रएकंक्षीरंजजानोदपादयत् सूर्यएकं जजानवेनात्कान्तिमतोग्नेर्गमनवतोवायोर्वैकंघृतं स्वधयान्नेननिमित्तेनद्रव्येणवासाधनेननिष्टतक्षुः निरपादयन्देवाः ॥ ४ ॥

---

१ नि० १३. ७ । २ तै० ब्रा० ३. १२. ९ । ३ ऋ० सं० १. ८. ७ ।

अथपञ्चमी–

एताअर्षन्तिहृद्यात्समुद्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे ।
घृतस्यधाराअभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसोमध्यआसाम् ५।१०

एताः । अर्षन्ति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः । रिपुणा । न ।
अवऽचक्षे । घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः ।
वेतसः । मध्ये । आसाम् ॥ ५ ॥ १० ॥

एताआपोघृतधारावा अर्षन्त्यधःपतन्ति शतव्रजाः अपरिमितगतयः संत्यः हृद्यात् हृदयङ्गमात्समुद्रादन्तरिक्षात् रिपुणाजल्मोक्षप्रतिबन्धकारिणाशत्रुणावृत्रेणनावचक्षे नावदर्शनाययथाअदृष्टंभवतितथाअर्षन्ति ताघृतस्यधाराः अभिचाकशीमिअभिपश्यामि कुत्रेतितदुच्यते हिरण्ययोहिरण्मयोवेतसः अप्संभवोग्निर्वैद्युतः आसामपांमध्येवर्ततइतिशेषः अत्रघृतस्यधारा अभिचाकशीमीत्यनेनचरमपादेनहोमाधारोग्निर्वैद्युतोग्निरादित्योवोक्तः ॥ ९ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथषष्ठी–

सम्यक्स्रवन्तिसरितोनधेनाअन्तर्हृदामनसापूयमानाः ।
एतेअर्षन्त्यूर्मयोघृतस्यमृगाइवक्षिपणोरीषमाणाः ॥ ६ ॥

सम्यक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अन्तः । हृदा । मनसा ।
पूयमानाः । एते । अर्षन्ति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाःऽइव ।
क्षिपणोः । ईषमाणाः ॥ ६ ॥

अस्याग्नेरुपरिसम्यक्स्रवन्ति क्षरन्ति घृतधाराः किमिव सरितोनधेनाः प्रीणयित्र्यो नद्यइव किंच अन्तर्हृदामनसा हृदयमध्यगतेनचित्तेन भावनासचिवेनेतियावत् तेनपूयमानाः शुद्धाःकृताः किंतदेवोच्यते–एतेघृतस्योर्मयोरसाअर्षन्तिगच्छन्ति जुह्वाःसकाशादग्नेरुपरिपतन्ति किमिव क्षिपणोःक्षेपकाद्व्याधादीषमाणाः पलायमानामृगाइव तेयथा कक्षंप्रविशन्ति तद्वत अनेनशैघ्र्यमुक्तंभवति ॥ १ ॥

अथसप्तमी–

सिन्धोरिवप्राध्वनेशूघनासोवातप्रमियःपतयन्तियह्वाः ।
घृतस्यधाराअरुषोनवाजीकाष्ठाभिन्दन्नूर्मिभिःपिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोःऽइव । प्रऽअध्वने । शूघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति ।
यह्वाः । घृतस्य । धाराः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् ।
ऊर्मिऽभिः । पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोःस्यन्दमानायानद्याःसकाशादिव उदकानीव प्राध्वनेप्रवणवतिदेशे शूघनासः आशुगन्त्र्यः आंशुइतिचशुइतिचक्षिप्रनामनीभवतइतिनिरुक्तम् । वातप्रमियः वायुवत्प्रकृष्टवेगाः यह्वाःमहत्योघृतस्यधाराःपतयन्ति गच्छन्ति अग्नेरुपरि घृतमुदकमितिपक्षेसिन्धोरिवेत्यत्रेवशब्दोनर्थकः . स्यन्दनसाधनादन्तरिक्षादुक्तलक्षणाघृतधाराउदकधाराःपतयन्ति गच्छन्ति भूमौ किंच घृतसंस्त्यायाःकाष्ठाः मर्यादाभूतान्परिधीन्भिन्दन्नूर्मिभीरसैःपिन्वमानोवर्धमानोभवति उदकमितिपक्षेकाष्ठाःक्रान्त्वास्थितादिशोभिन्दन्नूर्मिभिस्तरङ्गैःपिन्वमानोभवति तत्रदृष्टान्तः—अरुषोनवाजी आरोचमानोगर्वेणगमनशीलोश्वइव सयथाकाष्ठाभिन्दन्पिन्वमानश्चभवतितद्वत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अभिप्रवन्तसमनेवयोषाःकल्याण्यः१स्मयमानासोअग्निम् ।
घृतस्यधाराःसमिधोनसन्तताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समनाऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मयमानासः ।
अग्निम् । घृतस्य । धाराः । सम्ऽइधः । नसन्त । ताः । जुषाणः ।
हर्यति । जातऽवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्यधाराः अग्नुमग्निंसमनेव . समानमनस्कायोपायोपितःपतिमिवाभिप्रवन्त अभिनमयन्ति निमग्नंकुर्वन्ति कीदृश्यस्ताः कल्याण्योभद्ररूपाः स्मयमानासोहसन्त्यः किंच ताः समिधःसम्यग्दीपयित्र्यःसत्योनसन्त व्याप्नुवन्ति ताएवधाराजुषाणःप्रीयमाणःसेवमानोवाअयंजातवेदाः हर्यति कामयते घृतशब्दस्योदकमितिपक्षे त्वग्निजातवेदःशब्दाभ्यांवैद्युतोग्निरादित्योवागृह्यते तदेवमुदकधाराअभिप्रवन्त नसन्तच सचताःहर्यतीति ॥ ८ ॥

नि० ६. १. ।

अथनवमी—

कन्याइववहतुमेतवाउंअञ्ज्यंञ्जानाअभिचाकशीमि ।
यत्रसोमःसूयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराअभितत्पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुम् । एतवै । ऊँ इति । अञ्जि । अञ्जानाः ।
अभि । चाकशीमि । यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य ।
धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याइव अनूढाबाल्किकाः तायथावहतुमुद्वाहंप्राप्तुम् एतवै ऊँ एतुंपतिंगन्तुम् अञ्जि अञ्जकमामरणंतेजोवाअञ्जानाव्यञ्जयन्त्यःएवंकुर्वन्त्यः कन्याइव स्वभर्तृभूतमध्वरंवैद्युतंवाग्निमादित्यंवावहतुमेतुमञ्जिंव्यञ्जकंतदीयंरूपमञ्जानाः व्यञ्जयन्तीःतादृशीर्घृतस्यधाराः अभिचाकशीम्यभिपश्यामि घृतेनोदकेनचभौमस्यवैद्युतस्यचाग्नेःप्रज्वलनंप्रसिद्धं किंच ताधाराः यत्रसोमः सूयते यत्रचेतरोयज्ञस्तायतेतत्तंयज्ञमभिलक्ष्यपवन्ते उपगच्छन्तिखलु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अभ्यर्षतसुष्टुतिंगव्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणानिधत्त ।
इमंयज्ञंनयतदेवतानोघृतस्यधारामधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिम् । गव्यम् । आजिम् । अस्मासु ।
भद्रा । द्रविणानि । धत्त । इमम् । यज्ञम् । नयत । देवता ।
नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

हेमदीयाऋत्विजः गव्यं गोसमूहरूपं गोसंबन्धिनंवा आजिं संघातमभ्यर्षत अभिगच्छन्तअभिगमयतवा सुष्टुतिंशोभनांस्तुतिम् अत्रगोशब्देन उदकानिगावोवोच्यन्ते तत्संघातोभिप्रेतः अस्मासुयजमानेषु भद्रा स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त धारयत स्तुत्याखलुफलंलप्स्यते किंच नोस्मदीयमिमंयज्ञंदेवता अत्रयष्टव्यान्देवान्नयत प्रापयत घृतस्यधाराः मधुमद्यथातथापवन्तेगच्छन्ति ॥ १० ॥

धामन्तइत्येषाउत्तरसूक्तस्याद्यावाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्ते धामन्तेविश्वमितिप्रतीकमुक्तातदन्तेइतिद्व्ृचाइतिसूत्रितत्वात् ।

सैषैकादशी–

धामन्ते॒विश्वं॒भुव॑न॒मधि॑श्रि॒तम॒न्तः स॑मु॒द्रेहृ॒द्य१॒न्तरायु॑षि ।
अ॒पामनी॑केसमि॒थेयआभृ॑त॒स्तम॑श्याम॒मधु॑मन्तंतऊ॒र्मिम् ॥११॥११॥

धाम॑न् । ते॒ । विश्व॑म् । भुव॑नम् । अधि॑ । श्रि॒तम् । अ॒न्तरिति॑ ।
स॒मु॒द्रे । हृ॒दि । अ॒न्तः । आयु॑षि । अ॒पाम् । अनी॑के । स॒म्ऽइ॒थे । यः ।
आऽभृ॑तः । तम् । अ॒श्या॒म॒ । मधु॑ऽमन्तम् । ते॒ । ऊ॒र्मिम् ॥११॥११॥

तेत्वदीयेधामन्धामनि तेजःस्थाने विश्वंभुवनं कृत्स्नंभूतजातमधिश्रितं तदपिचधामकुत्रकुत्रास्तइत्युच्यते अन्तःसमुद्रे बडबाग्नित्वेनान्तरिक्षस्यमध्ये सूर्यमण्डलत्वेन हृद्यन्तः सर्वप्राणिनांहृदयेवैश्वानरत्वेनायुष्यन्नेसर्वप्राण्याहारत्वेन यद्वा आयुषीत्येतत्हृद्विशेषणं जठराग्निनाखल्वायुर्ध्रियते अपामनीके उदकसंस्त्यायेवैद्युताग्नित्वेनसमिथेसंग्रामेच शौर्याग्निरूपेण एवं सर्वेषुस्थानेषु वर्तमानं धाम तस्मिन्धामनि यऊर्मिः घृतरूपउदकरूपोवारसआभृतः आहृतः स्थापितः तेत्वदीयंतं रसंमधुमन्तं माधुर्योपेतमश्याम व्याप्नुयाम ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थेमण्डलेपञ्चमोनुवाकः ॥ ५ ॥

॥ इत्थंश्रीबुक्कभूपालसाम्राज्यैकधुरन्धरः ॥ विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्याप्राप्तसर्वज्ञवैभवः ॥ १ ॥
श्रीमन्सायणमन्त्रीशःसकलागमतत्त्ववित् ॥ दाशतय्यांमाधवीयवेदार्थस्यप्रकाशने ॥ २ ॥
चतुर्थंमण्डलंसम्यग्वामदेवेनवीक्षितम् ॥ अष्टोत्तरैस्तुपञ्चाशत्सूक्तैःपञ्चशतैरपि ॥ ३ ॥
एकोनयानवत्याचयुक्तैर्मन्त्रैश्चसंमितम् ॥ व्याकार्षीत्सुखबोधार्थंपश्यन्तैताद्विमत्सराः ॥ ४ ॥

॥ इतिवामदेवंचतुर्थंमण्डलंसमाप्तम् ॥ ४ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

आत्रेयेपञ्चमेमण्डलेषडनुवाकाःतत्रप्रथमेनुवाकेचतुर्दशसूक्तानि तत्राबोध्यग्निरितिद्वादशर्चं प्रथमंसूक्तम् अत्रेयमनुक्रमणिका—अबोधिद्वादशबुधगविष्ठिरावितिं । पञ्चमेमण्डलेनुक्तगोत्रमात्रेयं विद्यादितिपरिभाषितत्वादात्रेयौबुधगविष्ठिरावृषी अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् मण्डलादिपरिभाषया ग्निर्देवता प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचैतदादिचत्वारिसूक्तानि तथाचसूत्रितम्—अबोध्यग्निःसमिधेतिचत्वारीति । अध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्धामन्तेविश्वमितिद्वृचत्वेनविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

ॐअबोध्यग्निःसमिधाजनानांप्रतिधेनुमिवायतीमुषासम् ।
यह्वाइवप्रवयामुज्जिहानाःप्रभानवःसिस्रतेनाकमच्छ ॥ १ ॥

अबोधि । अग्निः । सम्ऽइधा । जनानाम् । प्रति । धेनुम्ऽइव ।
आऽयतीम् । उषसम् । यह्वाःऽइव । प्र । वयाम् । उत्ऽजिहानाः ।
प्र । भानवः । सिस्रते । नाकम् । अच्छ ॥ १ ॥

अयमग्निर्जनानामध्वर्य्वादीनांसमिधासमिद्भिरबोधिप्रबुद्धोभूत् धेनुमिव अग्निहोत्रार्थं धेनुंप्रतियथाप्रातर्बुध्यतेतद्वत् आयतीमागच्छन्तीमुषसंप्रति उषःकालेइत्यर्थः अथप्रबुद्धस्याग्नेर्भानवोज्वालायह्वाः महान्तोवयांशाखांप्रोज्जिहानाः प्रोद्गमयन्तोवृक्षाइव प्रोज्जिहानाः स्वाधिष्ठानंत्यजन्तोनाकमन्तरिक्षम् अच्छाभिमुख्येनप्रसिस्रतेप्रसरन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अबोधिहोतायजथायदेवानूर्ध्वोअग्निःसुमनाःप्रातरस्थात् ।
समिद्धस्यरुशददर्शिपाजोमहान्देवस्तमसोनिरमोचि ॥ २ ॥

अबोधि । होता । यजथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः ।
सुमनाः । प्रातः । अस्थात् । सम्ऽइद्धस्य । रुशत् । अदर्शि ।
पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥ २ ॥

अयंहोताहोमनिष्पादकोग्निः देवान्यंष्टव्यान्यजथाय यष्टुमबोधि बुध्यते सोग्निःप्रातःकालेसुमनाःशोभनमनस्कःयजमानानुग्रहबुद्धिःसन् ऊर्ध्वोस्थात् उत्तिष्ठति समिद्धस्यास्यरुशद्रोचमानंपाजोबलंज्वालालक्षणमदर्शि दृश्यते अथ तथाभूतोमहान्देवस्तमसान्धकारान्निरमोचि निर्मुक्तोभूत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यदींगणस्यरशनामजीगःशुचिरङ्क्तेशुचिभिर्गोभिरग्निः ।
आद्दक्षिणायुज्यतेवाजयन्त्युत्तानामूर्ध्वोअधयज्जुहूभिः ॥ ३ ॥

यत् । ईम् । गणस्य । रशनाम् । अजीगरिति । शुचिः । अङ्क्ते ।
शुचिऽभिः । गोभिः । अग्निः । आत् । दक्षिणा । युज्यते ।
वाजऽयन्ती । उत्तानाम् । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुहूभिः ॥ ३ ॥

यद्यदा ईमयमग्निर्गणस्यसंघात्मकस्यजगतः रशनांरज्जुरिव व्यापारप्रतिबन्धकंतमः अजीगः गिरति गृह्णातिवा समिद्धोग्निर्भवतीत्यर्थः तदा शुचिर्दीप्तोग्निः शुचिभिर्गोभिर्दीप्तैरश्मिभिः अङ्क्ते व्यनक्ति विश्वंजगत् आदनन्तरमेवदक्षिणावृद्धावाजयन्ती अन्नमिच्छन्ती आज्यधारायुज्यतेयुक्ताभवति अथवा दक्षिणाप्रवृद्धाज्यधारायुज्यते तांचधारामुत्तानाम् ऊर्ध्वतानामुपरिविस्तृताम् ऊर्ध्वउन्नतःसन् जुहूभिरधयत् पिबति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अग्निमच्छादेवयतांमनांसिचक्षूंषीवसूर्येसञ्चरन्ति ।
यदींसुवातेउषसाविरूपेश्वेतोवाजीजायतेअग्रेअह्नाम् ॥ ४ ॥

अग्निम् । अच्छ । देवऽयताम् । मनांसि । चक्षूंषिऽइव । सूर्ये । सम् ।
चरन्ति । यत् । ईम् । सुवाते इति । उषसा । विरूपेइतिविऽरूपे ।
श्वेतः । वाजी । जायते । अग्रे । अह्नाम् ॥ ४ ॥

अग्निमच्छ अग्निंदेवम् आभिमुख्येन देवयतांदेवानात्मनइच्छतांयजमानानांमनांसि संचरन्ति देवायष्टव्यास्तदर्थं कदायंवर्धिष्यतीतिध्यायन्तीत्यर्थः चक्षूंषीव सर्वेषांप्राणिनां यथासूर्येसंचरन्तितद्वत् यद्यदाईमेनमग्निमुपसासह विरूपे द्यावापृथिव्यौ सुवाते जनयतः तदानींश्वेतः प्रकृष्टवर्णोपेतोवाजीवेजनवानाग्निरह्नामग्रेप्रातःकाले जायते उत्पद्यते प्रवर्धतइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

जनिष्ट हि जेन्यो अग्रे अह्नां हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।
दमेदमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्होता नि षसादा यजीयान् ॥ ५ ॥

जनिष्ट । हि । जेन्यः । अग्रे । अह्नाम् । हितः । हितेषु । अरुषः ।
वनेषु । दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधानः । अग्निः । होता ।
नि । ससाद । यजीयान् ॥ ५ ॥

अयमग्निर्जेन्यः उत्पादनीयः अह्नामग्रे उदयकाले जनिष्ट प्रादुरभूत् पश्चात् हि तेषु वनेषुवनोत्थेषुकाष्ठेषु अरुषआरोचमानःसन् हितः स्थापितः पश्चाद्दमेदमे तत्तद्यागगृहे सप्तरत्नारमणीयाः सप्तज्वालाः दधानोधारयमाणः अथवा यजमानेभ्यः सप्तविधानिरत्नानिदधानोग्निर्होताहोमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टव्यः सन्निषसाद निषण्णोभवति ॥ ५ ॥

जीवतियजमानेमृतइतिशब्दोयदिस्यात्तदानींसुरभिमतीष्टिः कार्या तत्रेयमनुवाक्या सूत्रितंच—अग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान्साध्वीमकर्देववीतिंनोअद्येति ।

सैषांषष्ठी—

अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।
युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्धः ॥ ६ ॥ १२ ॥

अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान् । उपऽस्थे । मातुः ।
सुरभौ । ऊँ इति । लोके । युवा । कविः । पुरुनिःऽस्थः ।
ऋतऽवा । धर्ता । कृष्टीनाम् । उत । मध्ये । इद्धः ॥ ६ ॥ १२ ॥

अयमग्निर्होताहोमनिष्पादकः यजीयान्यष्टव्यश्वसन् न्यसीदत् निषसाद कुत्रेतितदुच्यते—मातुःसर्वस्यनिर्मातुर्भूम्याउपस्थेउत्सङ्गेतत्रापिसुरभौ आज्यादिसौरभ्ययुक्तेलोकेसर्वैर्द्रष्टव्ये स्थाने वेदिलक्षणे उतापिच युवा नित्यतरुणः सर्वत्रमिश्रितोवा कविर्मेधावी पुरुनिष्ठः बहुस्थानः ऋतावा यज्ञवान् धर्ता सर्वस्यधारकः एवंभूतःसन्कृष्टीनामृत्विग्यजमानानांमध्ये इद्धः दीप्तः सन्वर्ततइतिशेषः ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथसप्तमी—

प्रणुत्यंविप्रमध्वरेषुसाधुमग्निंहोतारमीळतेनमोभिः ।
आयस्ततानरोदसीऋतेननित्यंमृजन्तिवाजिनंघृतेन ॥ ७ ॥

प्र । नु । त्यम् । विप्रम् । अध्वरेषु । साधुम् । अग्निम् । होतारम् ।
ईळते । नमःऽभिः । आ । यः । ततान । रोदसी इति । ऋतेन ।
नित्यम् । मृजन्ति । वाजिनम् । घृतेन ॥ ७ ॥

त्यंतमग्निंनमोभिःस्तुतिभिर्नुक्षिप्रम् ईळते स्तुवन्ति कीदृशंतं विप्रं मेधाविनमध्वरेषुसाधुं फलसाधकं होतारं होमनिष्पादकं योदेवोरोदसीद्यावापृथिव्यौ ऋतेनोदकेन आततान विस्तारितवान् अग्नौप्रास्ताहुतेरादित्यद्वारावृष्ट्युत्पादकत्वात् अथवा ऋतेनसत्यभूतेनहविषा दिवं तथाभूतेनवृष्ट्यादिफलेनभुवंचाततान वाजिनमन्नवन्तंदेवंयजमानाः नित्यंघृतेनोदकेनाज्येनवामृजन्ति परिचरन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मार्जाल्योमृज्यतेस्वेदमूनाःकविप्रशस्तोअतिथिःशिवोनः ।
सहस्रशृङ्गोवृषभस्तदोजाविश्वाँअग्नेसहसाप्रास्यन्यान् ॥ ८ ॥

मार्जाल्यः । मृज्यते । स्वे । दमूनाः । कविऽप्रशस्तः । अतिथिः ।
शिवः । नः । सहस्रऽशृङ्गः । वृषभः । ततऽओजाः । विश्वान् ।
अग्ने । सहसा । प्र । असि । अन्यान् ॥ ८ ॥

मार्जाल्यः संमार्जनीयोयमग्निः मृज्यतेपरिचर्यतेस्वेस्वकीयेस्थाने. कीदृशोयं दमूनादानमनादान्तमनावाकविप्रशस्तः कविभिर्मेधाविभिःप्रशस्तः प्रकर्षेणस्तुत्यः नोस्माकमतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः सुखकरश्च सहस्रशृङ्गोपरिमितज्वालः वृषभोवर्षिताफलानां तदोजाः यत्प्रसिद्धंबलंतेजोवास्तितदेवौजोयस्यताहृशः सर्वबलस्वरूपइत्यर्थः अथप्रत्यक्षवादः हेअग्ने विश्वानन्यान्स्वव्यतिरिक्तान्सर्वान्सहसाबलेनप्रासि प्रेतिपरेत्यर्थे परामवासि व्याप्नुवाप्रभवसि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

प्रसद्योअंग्नेअत्यैष्यन्यानाविर्यस्मैचारुंतमोबभूर्थं ।
ईळेन्योंवपुष्योंविभावांप्रियोविशामतिथिर्मानुंषीणाम् ॥ ९ ॥

प्र । सद्यः । अग्ने । अति । एषि । अन्यान् । आविः । यस्मै ।
चारुऽतमः । बभूथ । ईळेन्यः । वपुष्यः । विभाऽवा । प्रियः ।
विशाम् । अतिथिः । मानुषीणाम् ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंयज्ञमासाद्य सद्यस्तदानीमेवान्यानस्त्वसमानान् अत्येषि अतिक्रामसि यस्मै चारुतमःसन् आविर्बभूथ किंच त्वमीळेन्यःस्तुत्योवपुष्योवपुष्करोदीप्तिकरोवा विभावा विशिष्टदीप्तिमान्प्रियः प्रियभूतोविशांसर्वेषांप्राणिनां तथाअतिथिः पूज्योमानुषीणांप्रजानां भवसि ॥ ९ ॥

अथदशमी–

तुभ्यंभरन्तिक्षितयोयविष्ठबलिमंग्नेअन्तिंतओतदूरात् ।
आभन्दिष्ठस्यसुमतिंचिकिद्धिबृहत्तेअग्नेमहिशर्मभद्रम् ॥१०॥

तुभ्यम् । भरन्ति । क्षितयः । यविष्ठ । बलिम् । अग्ने । अन्तितः ।
आ । उत । दूरात् । आ । भन्दिष्ठस्य । सुऽमतिम् । चिकिद्धि ।
बृहत् । ते । अग्ने । महि । शर्म । भद्रम् ॥ १० ॥

हेयविष्ठ युवतमाग्ने तुभ्यं क्षितयोमनुष्याभरन्ति संपादयन्ति किंबलिंपूजांहविर्लक्षणाम् अन्तितोअन्तिकात् उतापिच दूरात् आइतिचार्थे किंच भन्दिष्ठस्य अतिशयेनस्तोतुः सुमतिंस्तुतिमाचिकिद्धि आजानीहि हेअग्ने ते तव शर्मसुखमस्मभ्यंदातव्यंबृहन्महद्भद्रंस्तुत्यंच ॥ १० ॥

अथैकादशी–

आद्यरथंभानुमोभानुमन्तमग्नेतिष्ठयजतेभिःसमन्तम् ।
विद्वान्पथीनामुर्व१न्तरिक्षमेहदेवान्हविरद्यायवक्षि ॥ ११ ॥

आ । अद्य । रथम् । भानुऽमः । भानुऽमन्तम् । अग्ने । तिष्ठ । यजतेभिः । सम्ऽअन्तम् । विद्वान् । पथीनाम् । उरु । अन्तरिक्षम् । आ । इह । देवान् । हविःऽअद्याय । वक्षि ॥ ११ ॥

हेभानुमोदीप्तिमन्नग्ने अद्यास्मिन्यागदिने भानुमन्तं दीप्तिमन्तं समन्तं समीचीनप्रान्तोपेतं रथं यजतेभिर्यष्टव्यैर्देवैःसहातिष्ठारोह विद्वान्यष्टव्यदेवपरिज्ञानवांस्त्वं पथीनां देवयजनमार्गान्प्रति द्वितीयार्थेषष्ठी उर्वन्तरिक्षंप्रभूतेन्तरिक्षे देवान्यष्टव्यान्हविरद्याय हविर्भक्षणायेहावक्षि आवहसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

अवोचामकवयेमेध्यायवचोवन्दारुवृषभायवृष्णे ।
गविष्ठिरोनमसास्तोममग्नौदिवीवरुक्ममुरुव्यञ्चमश्रेत् ॥१२॥१३॥

अवोचाम । कवये । मेध्याय । वचः । वन्दारु । वृषभाय । वृष्णे । गविष्ठिरः । नमसा । स्तोमम् । अग्नौ । दिविऽइव । रुक्मम् । उरुऽव्यञ्चम् । अश्रेत् ॥ १२ ॥ १३ ॥

वयमात्रेयाः कवये मेधाविने मेध्याय मेधार्हाय वृषभाय वर्षकायफलानां वृष्णे सेक्त्रे यूने वन्दारु वन्दनशीलंवचः स्तोत्रम् अवोचाम अथऋषिरात्मानंपरोक्षेणैवनिर्दिश्यस्तुतिमुपसंहरति गविष्ठिरोयमृषिर्नमसानमस्कारेणहविषावायुक्तंस्तोमंस्तोत्रमग्नौ अश्रेत् श्रयतिस्म दिविरुक्मंरोचमानमुरुव्यञ्चम् उरुगमनमादित्यमिव ॥ १२ ॥

॥ इतितृतीयस्यषष्ठेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

कुमारंमातेतिद्वादशर्चंद्वितीयंसूक्तम् अत्रेःपुत्रःकुमारऋषिःजरनाम्नःपुत्रोवृशोवा उभौवात्रऋषी । कमेतंविज्योतिरित्यनयोस्तुवृशएवनोभौ नकुमारः अन्त्यापट्पञ्चाशदक्षराशक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः अग्निर्देवता अत्रानुक्रमणिका–कुमारंकुमारोवृशोवाजारउभौवाशक्वर्यन्तंकंवीत्यृचोस्तु वृशएवेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरस्यापिसूक्तस्यविनियोगउक्तःपूर्वसूक्तेनसह ।

तत्रप्रथमा—

कुमारंमातायुवतिःसमुब्धंगुहाबिभर्तिनददातिपित्रे ।
अनीकमस्यनमिनज्जनासःपुरःपश्यन्तिनिहितमरतौ ॥ १ ॥

कुमारम् । माता । युवतिः । सम्ऽउब्धम् । गुहा । बिभर्ति ।
न । ददाति । पित्रे । अनीकम् । अस्य । न । मिनत् । जनासः ।
पुरः । पश्यन्ति । निऽहितम् । अरतौ ॥ १ ॥

शाट्यायनब्राह्मणोक्तइतिहासइहोच्यते ॥ राजात्रैवृष्णइक्ष्वाकुस्त्र्यरुणोभवदस्यच ॥ १ ॥
पुरोहितोवृशोजारऋषिरासीत्तदाखलु ॥ संगृह्णन्तिरथात्राज्ञांरक्षणायपुरोहिताः ॥ २ ॥ त्र्य-
रुणस्यवृशोरश्मिसंजग्राहपुरोहितः ॥ कुमारोवर्त्मनिक्रीडन्रथचक्रेणघातितः ॥ ३ ॥ छिन्नः
कुमारश्चक्रेणममाराथपुरोहितः ॥ त्वंहन्तास्येतिराजानंराजाचापिपुरोहितम् ॥ ४ ॥ त्वंहन्तास्यकु-
मारस्यनाहमित्यब्रवीत्तदा ॥ यतस्त्वंरथवेगस्यनियन्तातस्त्वयाहतः ॥ ५ ॥ रथस्वामीयतोराजन्
तस्मात्त्वंतस्यघातकः ॥ एवंविवदमानौताविक्ष्वाकून्प्रष्टुमागतौ ॥ ६ ॥ तौपप्रच्छतुरिक्ष्वाकून्के-
नासौनिहतोद्विजाः ॥ तेब्रुवन्नथयन्तारंहन्तारंवृशसंज्ञकम् ॥ ७ ॥ सवृशोवार्शसाम्नातंकुमारं
समजीवयत् ॥ एवमाख्यायतत्रैवपुनरन्यदुदीरितम् ॥ ८ ॥ यतइक्ष्वाकवोरागाद्धन्तारमृषिम-
ब्रुवन् ॥ तस्मात्तेषांगृहेष्वग्नेस्तेजोनिर्गतमेपुन ॥ ९ ॥ गृहेपाकादयोनासन्तत्कारणमचिन्तयन् ॥
वृशंकुमारहन्तारंयदवोचामतेननः ॥ १० ॥ अपक्रामद्धरोवह्नेराह्वयामवृशंवयम् ॥ इति-
निश्चित्यतमृषिमाह्वयामासुरादरात् ॥ ११ ॥ सआगत्यनतःशीघ्रंतेषामग्नेर्हरोभवेत् ॥ इतिवा-
र्शेनसाम्नासावकामयतपूर्ववत् ॥ १२ ॥ एवंगायन्सऋषिर्ब्रह्महत्यांभार्याजातांत्रसदस्योर्नृपस्य ॥
पिशाचवेषांहरआदायचाग्नेर्गृहान्नीत्वाकशिपौस्थापयन्तीम् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वासभ्यक्तद्धरस्तोप-
यित्वासाम्नापश्चाद्योजयामासचाग्निम् ॥ ततःसतेजाःसंजातोभवत्पाकादिपूर्ववत् ॥ एवंशाट्या-
यनेनोक्तंताण्डकोक्तमथोच्यते ॥ १४ ॥ वृशःपुरोधाअभवत्त्रसदस्योर्महीपतेः ॥ सरथंधावयन्ब्रा-
ह्मणस्यकुमारकम् ॥ १५ ॥ चिच्छेदरथचक्रेणप्रमादात्सोब्रवीद्वृशम् ॥ पुरोहितेवर्तमाने
त्वयिमांहन्तिरागता ॥ १६ ॥ एषात्वयापनेतव्येत्यृषिमित्यब्रवीन्नृपः ॥ सऋषिर्वार्शसाम्नातंकु-
मारमुदजीवयत् ॥ १७ ॥ माताकुमारस्योत्पादयित्रीयुवतिर्यौवनोपेताकुमारंपथिसंचरन्तंसमु-
ब्धंचक्रेणहतं गुहा गुहायां बिभर्तिधारयति नददातिपित्रेतस्यजनकाय यद्वा मातासर्वस्य
निर्मात्री पृथिवी समुब्धं सम्यङ्निगूढं गुहा बिभर्ति नददातिपित्रे अस्यकुमारस्यानीकंरूपं मिनत्

हिंसितं जनासोजनाः नपश्यन्ति किन्तु अरतौ अरमणेदेशेनिहितंस्थितं पुरः पुरोदेशेपश्यन्ति अथवा अयंवृशेनपुनरुज्जीवितःकुमारआत्मानमपरोक्षतयावक्तिकथयति जारोवा तंजीवयित्वावक्ति अथवासूक्तस्याग्नेयत्वात्कुमारइत्यग्निरुच्यते तंमाता अरणिर्युवतिर्मिश्रयन्ती समुब्धं निगूढं गुहायांबिभर्ति पित्रे उत्पादकाय यजमानायनददाति अस्याग्नेर्मिनंतहिंसत् दाहकमनीकंतेजो जनानपश्यन्ति किंतु अरतावरण्यांहितंपश्यन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कमे॒तं त्वं यु॑वते कुमा॒रं पेषी॑ बिभर्षि॒ महि॑षी जजान ।
पू॒र्वीर्हि गर्भः॑ श॒रदो॑ व॒वर्धाप॑श्यं जा॒तं यदसू॑त मा॒ता ॥ २ ॥

कम् । ए॒तम् । त्वम् । यु॒व॒ते॒ । कु॒मा॒रम् । पेषी॑ । बि॒भ॒र्षि॒ । महि॑षी । ज॒जा॒न॒ । पू॒र्वीः । हि । गर्भः॑ । श॒रदः॑ । व॒व॒र्ध॒ । अप॑श्यम् । जा॒तम् । यत् । असू॑त । मा॒ता ॥ २ ॥

अत्राग्नेरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देनव्यवहारः हेयुवते त्वंकमेतंकुमारं पेषी हिंसिकापिशाचिकासती बिभर्षि एवंवृशाख्योमहर्षिः कशिपुनाच्छन्नमग्नेर्हरोब्रूते त्वया अनुत्पादितत्वाद्धारणमनुचितमित्यर्थः महिषीमहतीपूजनीया अरणिरेनंजजानाजनयत् तदेवाह गर्भः शिशोर्ग्राहकः अरण्याःसंबन्धीगर्भोहियस्मात्पूर्वीःशरदः गतानन्नेकान्संवत्सरान्ववर्ध ववृधे अहंचततोजातम् अपश्यम् यद्यस्मान्माता अरणिरसूत उदपादयत् राजकुमारपक्षे हेयुवते भूदेवि कमेतंकुमारंपेषीसतीबिभर्षि अवशिष्टंकुमारजननपरतयायोज्यम् । एवमुत्तरत्रापिकुमाराग्निहरसोःपरत्वेनयथोचितंव्याख्येयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

हिर॑ण्यदन्तं॒ शुचि॑वर्णमा॒रात्क्षेत्रा॑दपश्य॒मायु॑धा॒ मिमा॑नम् ।
द॒दा॒नो अ॑स्मा अ॒मृतं॑ वि॒पृक्व॒त्किं माम॑नि॒न्द्राः कृ॑णवन्ननु॒क्थाः ॥ ३ ॥

हिर॑ण्यऽदन्तम् । शुचि॑ऽवर्णम् । आ॒रात् । क्षेत्रा॑त् । अ॒प॒श्य॒म् । आयु॑धा । मिमा॑नम् । द॒दा॒नः । अ॒स्मै॒ । अ॒मृत॑म् । वि॒पृक्व॑त् । किम् । माम् । अ॒नि॒न्द्राः । कृ॒ण॒व॒न् । अ॒नु॒क्थाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदन्तं हिरण्यसदृशदन्तस्थानीयज्वालोपेतं शुचिवर्णप्रदीप्तवर्णम् आयुधा आयुधानि आयुधस्थानीयान्विस्फुलिङ्गान्ज्वालावामिमानंनिर्मिमाणम् अग्निमारात्समीपे क्षेत्रात् क्षेत्रे देशे अपश्यं पश्येयम् एवंवृशःकामयते अहमस्माअग्नयेअमृतमविनाश्यमृतत्वसाधनंवाविपृक्तत् सर्वतोव्याप्तं हविःस्तोत्रंवाददानोदातास्मि मामनिन्द्राः इन्द्रःपरमैश्वर्योग्निः तद्रहिताअनिन्द्राः इन्द्रमयजन्तइत्यर्थः अनुक्थाः अस्तुतयः इन्द्रमस्तुवन्तश्च किंकृणवन् किंकुर्युः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

क्षेत्रा॑दपश्यंसनु॒तश्चर॑न्तंसु॒मद्यू॒थंनपु॒रुशोभ॑मानम् ।
नता अ॑गृभ्र॒न्नज॑निष्टहि॒षःपलि॑क्नी॒रिद्यु॑व॒तयो॑भ॑वन्ति ॥ ४ ॥

क्षेत्रा॑त् । अ॒प॒श्य॒म् । स॒नु॒तरिति॑ । चर॑न्तम् । सु॒ऽमत् । यू॒थम् । न ।
पु॒रु । शोभ॑मानम् । न । ताः । अ॒गृ॒भ्र॒न् । अज॑निष्ट । हि । सः ।
पलि॑क्नीः । इ॒त् । यु॒व॒तयः॑ । भ॒व॒न्ति॒ ॥ ४ ॥

अहंवृशः इदानींक्षेत्रात्क्षेत्रे सनुतः अन्तर्हितनामैतत् निगूढंचरन्तम् आरण्यं यूथंन गवांसमूहमिव सुमत्स्वयमेव पुरुबहु शोभमानमपश्यं पश्यामि पुराहरसः पिशाच्याक्रमणकाले ताज्वालानिर्वीर्यानागृभ्रन्नागृह्णन्तनरः इदानींसोग्निरजनिष्टहि हरसाप्रादुरभूत्खलु अतएवहेतोः पलिक्नीरित् पलिक्न्यः पलिताःज्वालाएवेदानींयुवतयोभवन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

के मे॑ म॒र्य॒कं वि य॑वन्त॒ गोभि॒र्न येषां॒ गो॒पा अर॑णश्चि॒दास॑ ।
य ईं॑ जगृ॒भुरव॒ ते सृ॑ज॒न्त्वाजा॑ति प॒श्व उप॑ नश्चिकि॒त्वान् ॥ ५ ॥

के । मे॒ । म॒र्य॒कम् । वि । य॒व॒न्त॒ । गोभिः॑ । न । येषा॑म् । गो॒पाः ।
अर॑णः । चि॒त् । आस॑ । ये । ई॒म् । ज॒गृ॒भुः । अव॑ । ते । सृ॒ज॒न्तु॒ ।
आ । अ॒जा॒ति॒ । प॒श्वः । उप॑ । नः॒ । चि॒कि॒त्वान् ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्यसमं राष्ट्रं गोभिःसहवियवन्त वियुक्तमकुर्वन् गाःभृत्यांश्च वियोजयन् येषांगोपाः अस्माकंगोपयिता अरणश्चिदभिगन्तानासबभूव सोयमग्निः येंद्वेषिणः

ईमेनंजनसङ्घंराष्ट्रंजगृहुः गृह्णन्ति तेअवसृजन्तु नश्यन्तु किंच चिकित्वांश्चेतनावानस्माद्विपयज्ञानवानग्निर्नोस्माकंपथः पशूनुप आअजाति उपागच्छति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वसांराजानंवसतिंजनानामरातयोनिदधुर्मर्त्येषु ।
ब्रह्माण्यत्रेरवतंसृजन्तुनिन्दितारोनिन्द्यासोभवन्तु ॥ ६ ॥ १४ ॥

वसाम् । राजानम् । वसतिम् । जनानाम् । अरातयः । नि । दधुः ।
मर्त्येषु । ब्रह्माणि । अत्रेः । अव । तम् । सृजन्तु । निन्दितारः ।
निन्द्यासः । भवन्तु ॥ ६ ॥ १४ ॥

वसां वसतां प्राणिनां राजानंस्वामिनं जनानांप्राणिनां वसतिम् आवासभूतम् त्र्यरुणम् उक्तलक्षणमग्निंवा अरातयोनिदधुरगोपयन् मर्त्येषुलोकेषुमध्ये अत्रेरत्रिगोत्रस्यवृशस्य ब्रह्माणि मन्त्राःस्तोत्राणिवा तंकुमारमग्निंवा अवसृजन्तु यद्वा वृशस्यब्रह्माणि अत्रेःअत्रिगोत्रं कर्मणिपष्ठी तंकुमारवमसृजन्तु विसृजन्तु निन्दितारोस्मन्निन्द्यासोस्माभिर्निन्द्याभवन्तु अत्रेर्ब्रह्माणीत्येतदुपजीव्य वृशमप्यात्रेयंवदन्ति आत्रेयःकुमारइतिपक्षे सएवप्राणमयमात्मानमवसृजन्त्वित्याशास्ते ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अग्नःसवआहवनीयोपस्थानेशुनश्चिच्छेपमित्येषा अग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकार शुनश्चिच्छेपंनिदितंसहस्रादितिब्राह्मणम् ।

सैषासप्तमी—

शुनश्चिच्छेपंनिदितंसहस्राद्यूपादमुञ्चोअशमिष्टहिषः ।
एवास्मदग्नेविमुमुग्धिपाशान्होतश्चिकित्वइहतूनिषद्य ॥ ७ ॥

शुनःशेपम् । चित् । निदितम् । सहस्रात् । यूपात् । अमुञ्चः ।
अशमिष्ट । हि । सः । एव । अस्मत् । अग्ने । वि ।
मुमुग्धि । पाशान् । होतरिति । चिकित्वः । इह । तु । निऽसद्य ॥ ७ ॥

१ ऐ० ब्रा० ७, १७.

हेअग्ने निदितंनितरांबद्धं शुनःशेपमृषिं सहस्रादनेकरूपाद्यूपादमुञ्चः अमोचयः चिदि-
तिपूरणः शुनःशेपमितिपदस्यमध्येपदान्तरस्यसंहितायांव्यत्ययेनावस्थितिः सऋषिरश-
मिष्टहि शान्तवान्खलु यद्वा साहियस्मादशमिष्ट स्तुतिकर्मैतत् अस्तावीत् तस्मादमुञ्चइतिसं-
बन्धः एव एवमस्मदस्मत्तः पाशान्विमुमुग्धि विमोचय हेहोतर्हेचिकित्वः चेतनावन्नग्ने इहतु
वेद्यांनिषद्यावस्थाय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

हृणीयमानोअपहिमदैयेःप्रमेदेवानांव्रतपाउवाच ।
इन्द्रोविद्वाँअनुहित्वाचचक्षतेनाहमग्नेअनुशिष्टआगाम् ॥ ८ ॥

हृणीयमानः । अप । हि । मत् । ऐयेः । प्र । मे । देवानाम् ।
व्रतऽपाः । उवाच । इन्द्रः । विद्वान् । अनु । हि । त्वा । चचक्ष ।
तेन । अहम् । अग्ने । अनुऽशिष्टः । आ । अगाम् ॥ ८ ॥

हेअग्ने हृणीयमानः क्रुध्यंस्त्वं मत् मत्तः अपैयेर्हि अपागाः खलु ईङ्गतावित्यस्मात्श्यन्-
विकरणाल्लिङि मध्यमेछान्दसेपरस्मैपदे अडागमेवृद्धौव्यत्ययेनश्यनोकारस्यएकारेचकृतेरूपम्
मेमह्यंदेवानां व्रतपाः कर्मणःपालकः इन्द्रःप्रोवाचहि सएवविद्वान्त्वामनुचचक्ष त्वांददर्श तेना-
नुशिष्टोहं हेअग्ने त्वामागामिति एवंवृशआह ॥ ८ ॥

अथनवमी–

विज्योतिषाबृहताभात्यग्निराविर्विश्वानिकृणुतेमहित्वा ।
प्रादेवीर्मायाःसहतेदुरेवाःशिशीतेशृङ्गेरक्षसेविनिक्षे ॥ ९ ॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि ।
कृणुते । महिऽत्वा । प्र । अदेवीः । मायाः । सहते । दुःऽएवाः ।
शिशीते । शृङ्गे इति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥ ९ ॥

अयमग्निर्ज्योतिषातेजसाबृहतामहताविभाति विशेषेणदीप्यते अथ तथाभूतःसन्महित्वा
स्वमहत्त्वेन विश्वानिसर्वाणिपदार्थजातानि आविष्कृणुते प्रकटीकरोति एवंप्रवृद्धोग्नि-
रदेवीः अदेवनशीलाः आसुरीर्मायाः दुरेवाः दुःखगमनाः प्रसहते अभिभवति किंच

शिशीते तीक्ष्णीकरोति शृङ्गे शृङ्गाणि शृङ्गसदृशीः हिंसिकावाज्वालाः शिशीते तीक्ष्णीकरोति किमर्थं रक्षसे विनिक्षे रक्षसोनाशाय निश्यतिशृङ्गेरक्षसोविनिक्षणनायेतियास्कः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतस्वानासोदिविषन्त्वग्नेस्तिग्मायुधारक्षसेहन्तवाउ ।
मदेचिदस्यप्ररुजन्तिभामानवरन्तेपरिबाधोअदेवीः ॥ १० ॥

उत । स्वानासः । दिवि । सन्तु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हन्तवै । ऊँ इति । मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजन्ति । भामाः । न । वरन्ते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥ १० ॥

उतापिचाग्नेःस्वानासः शब्दंकुर्वाणाःज्वालादिविषन्तु द्युलोकेप्रादुर्भवन्तु किमर्थं तिग्मायुधाः तीक्ष्णायुधस्थानीयाज्वालाः रक्षसेहन्तवाउ रक्षसोहननाय उइतिपूरणः मदेचिद्धर्षेसति अस्याग्नेर्भामाः क्रोधादीप्तयोवा प्ररुजन्ति प्रकर्षेणभङ्गंगच्छन्ति पीडयन्तिवारक्षांसि परिबाधः परितोबाधिकाः अदेवीरदेवनाः आसुर्यः सेनानवरन्ते नवारयन्त्येनम् ॥ १० ॥

अथैकादशी–

एतंतेस्तोमंतुविजातविप्रोरथंनधीरःस्वपाअतक्षम् ।
यदीदग्नेप्रतित्वंदेवहर्याःस्वर्वतीरपएनाजयेम ॥ ११ ॥

एतम् । ते । स्तोमम् । तुविऽजात । विप्रः । रथम् । न । धीरः । सुऽअपाः । अतक्षम् । यदि । इत् । अग्ने । प्रति । त्वम् । देव । हर्याः । स्वःऽवतीः । अपः । एन । जयेम ॥ ११ ॥

हेतुविजात बहुभावमापन्नाग्ने तेत्वदर्थमेतंस्तोमम् एतत्स्तोत्रं विप्रोमेधावी स्तोतारथं न रथमिव धीरःस्वपाः शोभनकर्माहम् अतक्षं समपादयं हेअग्ने देव त्वं यदीत् यर्हीत्र एनंस्तोमंप्रतिहर्याः प्रतिकामयेथाः तर्हिस्वर्वतीः स्वरणवतीर्व्याप्तिमतीरपएनाएनेनजयेमप्राप्नुयाम ॥ ११ ॥

---

१ नि० ४. १८.।

अथद्वादशी–

तुविग्रीवोवृषभोवावृधानोऽशत्र्वर्यःसमजातिवेदः ।
इतीमम्ग्निममृताअवोचन्बर्हिष्मतेमनवेशर्मयंसद्ध-
विष्मतेमनवेशर्मयंसत् ॥ १२ ॥ १५ ॥

तुविग्रीवः । वृषभः । ववृधानः । अशत्रु । अर्यः । सम् । अजाति ।
वेदः । इति । इमम् । अग्निम् । अमृताः । अवोचन् । बर्हिष्मते ।
मनवे । शर्म । यंसत् । हविष्मते । मनवे । शर्म । यंसत् ॥ १२ ॥ १५ ॥

तुविग्रीवोबहुज्वालः प्रभूतग्रीवोवा वृषभोवर्षिताकामानां ववृधानोवर्धमानोऽग्निरर्यः अरेर्वेदोधनम् अशत्रु अकण्टकं समजाति संयोजयति इतीममर्थमग्निम् अमृताअन्येदेवाअवोचन् यस्मादेवंतस्माद्बर्हिष्मते यागवते मनवे मनुष्याय यजमानाय शर्म सुखं यंसत् यच्छतु हविष्मतेचशर्मयंसत् ॥ १२ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

त्वमग्नेवरुणइतिद्वादशर्चंतृतीयंसूक्तम् आत्रेयस्यवसुश्रुतस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं त्वमग्नेवसुश्रुतइत्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगः अबोध्यग्निरित्यत्रोक्तः ।

तत्रप्रथमा–

त्वमग्नेवरुणोजायसेयत्त्वंमित्रोभवसियत्समिद्धः ।
त्वेविश्वेसहसस्पुत्रदेवास्त्वमिन्द्रोदाशुषेमर्त्याय ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वम् । मित्रः । भवसि ।
यत् । सम्ऽइद्धः । त्वे इति । विश्वे । सहसः । पुत्र । देवाः ।
त्वम् । इन्द्रः । दाशुषे । मर्त्याय ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वं वरुणस्तमसांवारकोरात्र्यभिमानिदेवोपित्वमेव यद्यदाजायसे किंच त्वंमित्रोह-रभिमानीदेवःप्रमीतेस्त्राता यद्यदा समिद्धस्त्वम् उत्पन्नमात्रःसन्त्वमग्निर्भवसि प्रवृद्धःसन्दित-

कारीभवसीत्यर्थः तदा त्वे त्वयि विश्वेसर्वेपिदेवावर्तन्ते त्वद्दत्तेनहविषांतेपांजीवनात् तेदेवाः बिभ्यतोग्निंप्राविशन्निंतिहिश्रुतेः । हेसहसस्पुत्र बलेनमथ्यमानत्वात् किंच त्वमिन्द्रःस्वामी दाशुषे हविर्दात्रेमर्त्याय यजमानायभवसि ॥ १ ॥

विवाहेचतुर्थ्यामाज्याहुतौत्वमर्यमेत्येषा सूत्रितंच–त्वमर्यमाभवसियत्कनीनामितिविवाहे चतुर्थीमिति ।

अथद्वितीया–

त्वमर्यमाभवसियत्कनीनांनामस्वधावन्गुह्यंबिभर्षि ।
अञ्जन्तिमित्रंसुधितंनगोभिर्यद्दम्पतीसमनसाकृणोषि ॥ २ ॥

त्वम् । अर्यमा । भवसि । यत् । कनीनाम् । नाम । स्वधाऽवन् ।
गुह्यम् । बिभर्षि । अञ्जन्ति । मित्रम् । सुऽधितम् । न । गोभिः ।
यत् । दम्पती इति दम्ऽपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वम्अर्यमाभवसि सर्वेषांनियमितासि यद्यदा कनीनांकन्यकानांसंबन्ध्यसि किंच हेस्वधावन् हविर्लक्षणान्नवन् गुह्यंगोपनीयंनामबिभर्षि वैश्वानरइति तन्नाम सुधितं सुष्ठुनिहितं मित्रंन मित्रमिवगोभिः विकारेप्रकृतिशब्दः गोविकारैःक्षीरादिभिःअञ्जन्ति अनक्ति यद्य-स्माद्दम्पती जायापती समनसा समानमनस्कौ कृणोषि करोषि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तवश्रियेमरुतोमर्जयन्तरुद्रयत्तेजनिमचारुचित्रम् ।
पदंयद्विष्णोरुपमंनिधायितेनपासिगुह्यंनामगोनाम् ॥ ३ ॥

तव । श्रिये । मरुतः । मर्जयन्त । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु ।
चित्रम् । पदम् । यत् । विष्णोः । उपऽमम् । निऽधायि । तेन । पासि ।
गुह्यम् । नाम । गोनाम् ॥ ३ ॥

१ तै० सं० ६. ६. ३

अनयाग्नेर्माध्यमिकीमूर्तिरुच्यते हेअग्ने तवश्रिये श्रयणाय मरुतःअपोन्तरिक्ष्यामर्मयन्त मार्जयन्ति हेरुद्र वृष्ट्यारुद्रवद्धर्षितरग्ने ते तव यज्जनिम जन्म वैद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयंच तत्कथमितिचेदुच्यते- विष्णोर्व्यापनशीलस्यदेवस्योपममुपमेयं गुह्यम् अगम्यं यत्पदंनिधायि अनेनान्तरिक्षमुक्तं उपमेयमिवविष्णोर्मध्यमंपदं तस्मान्नान्तरिक्षंप-श्यन्तीतिब्राह्मणम् । तेनगोनामुदकानांगुह्यंनामनामानिपासि रक्षसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

तवंश्रियासुदृशोदेवदेवाःपुरूदधानाअमृतंसपन्त ।
होतारमग्निंमनुषोनिषेदुर्दशस्यन्तउशिजःशंसमायोः ॥ ४ ॥

तव । श्रिया । सुऽदृशः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतम् । सपन्त । होतारम् । अग्निम् । मनुषः । नि । सेदुः । दशस्यन्तः । उशिजः । शंसम् । आयोः ॥ ४ ॥

हेदेवाग्ने सुदृशः तवश्रिया समृद्ध्यादेवाः इन्द्रादयः पुरु अत्यधिकं दधानाः त्वयिप्री-तिंधारयन्तः अमृतंसपन्त स्पृशन्ति होतारंहोमनिष्पादकमग्निं मनुषोमनुष्यानिषेदुः परिचरन्तिऋ-त्विजः किंकुर्वन्तः दशस्यन्तः हविर्वितरन्तः शंसं फलमुशिजःकामयमानस्यायोर्मनुष्यस्ययज-मानस्यार्थम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

नत्वद्धोतापूर्वोअग्नेयजीयान्नकाव्यैःपरोअस्तिस्वधावः ।
विशश्चयस्याअतिथिर्भवासिसयज्ञेनवनवद्देवमर्तान् ॥ ५ ॥

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । न । काव्यैः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः । विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान् ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वत्त्वत्तोन्योनास्ति होता पूर्वःपूरकः पुराणोवा यजीयानतिशयेनपूज्यः यष्टा वा काव्यैःस्तोत्रैःस्तुत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नपिकालेनास्ति हेदेव हेस्वधावः अन्नवन्

1 तै० सं० ५. ६. ८. ।

यस्याविशःप्रजायाऋत्विग्रूपायाअतितिथिर्भवासि अतिथिवत्पूज्योभवासि सयज्ञेन मर्तान्तरान् द्रुन् वनवत् वृश्चति हिनस्ति यद्वा मर्तान्परिचारकान्वनवत्संभजेत् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

वयमग्नेवनुयामत्वोतावसूयवोहविषाबुध्यमानाः ।
वयंसमर्येविदथेष्वह्नांवयंरायासहसस्पुत्रमर्तान् ॥ ६ ॥ १६ ॥

वयम् । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः । वयम् । सऽमर्ये । विदथेषु । अह्नाम् । वयम् । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान् ॥ ६ ॥ १६ ॥

हेअग्ने वयंयजमानाः त्वोताः त्वयारक्षिताःसन्तः वनुयाम शत्रून्पीडयाम संभजेमहि बाधनं कीदृशावयं वसूयवोवसुकामाः हविषा त्वां बुध्यमानाबोधयन्तः वयंसमर्ये समरणे जयेम शत्रूनितिशेषः विदथेषुयागेषुप्राप्नुयामबलं यद्वा वनुयामेत्येतदनुपज्यते अह्नांसर्वेष्वहःसु किंचवयं हेसहसस्पुत्र बलस्यपुत्र पालकवाग्ने रायाधनेनसहमर्तान्पुत्रभृत्यादीन्लभेमहि ॥ ६ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथसप्तमी–

योनआगोअभ्येनोभरात्यधीदघमघशंसेदधात ।
जहीचिकित्वोअभिशस्तिमेतामग्नेयोनोमर्चयतिद्वयेन ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघम् । अघऽशंसे । दधात । जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्तिम् । एताम् । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । द्वयेन ॥ ७ ॥

योमर्त्यः आगः अपराधम् एनःपापंचनोस्मभ्यमभिभराति अभितःकरोति तस्मिन्नघशंसे अघंपापम् अधिदधात ददात्वग्निः इत्पूरणः आगोपराधंयोमह्यमिदंकरोतितस्मात्त्वाग्निस्तत्करोत्वित्यर्थः अथप्रत्यक्षेणोच्यते–हेअग्ने एतामभिशस्तिंजहि उत्तरत्रयच्छब्दश्रवणात् तदानुगुण्येनैनमभिशंसकमितिव्याख्येयं योभिशस्ता नोस्मान्द्वयेनोक्तेनागसैनसाचामर्चयतिबाधतेतमिति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्वामस्याव्युषिदेवपूर्वेंदूतंकृण्वानअयजन्तहव्यैः ।
संस्थेयदग्नईयसेरयीणांदेवोमर्तैर्वसुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वाम् । अस्याः । विऽउषि । देव । पूर्वे । दूतम् । कृण्वानाः ।
अयजन्त । हव्यैः । सम्ऽस्थे । अग्ने । यत् । ईयसे । रयीणाम् ।
देवः । मर्तैः । वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वामस्यारात्रेः व्युषि व्युष्टायाम् उपसीत्यर्थः पूर्वे पुरातनायजमानाः दूतंदेवानांप्रेरकं कृण्वानाः कुर्वाणाः अयजन्तहव्यैर्हविर्भिःसाधनैः रयीणां हविर्लक्षणानां संस्थे संस्थाने आसादनेसति हेअग्ने यद्यदाईयसे गच्छसि देवोद्योतमानोमर्तैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिर्वसुभिर्वासकैरिध्यमानःसमिध्यमानःसन् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अवस्पृधिपितरंयोधिविद्वान्पुत्रोयस्तेसहसःसूनऊहे ।
कदाचिकित्वोअभिचक्षसेनोग्नेकदाँऋतचिद्यातयासे ॥ ९ ॥

अव । स्पृधि । पितरम् । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहसः ।
सूनो इति । ऊहे । कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षसे । नः ।
अग्ने । कदा । ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने त्वमवस्पृधि पारय योधि पृथक्कुरुपापात् यःपुत्रः पुत्रस्थानीयः तव योयजमानः ते त्वांपितरंपालकं पितृभूतं विद्वान् जानन्नूहे वहतिहविः । यद्वा पितृपुत्रतमेवंकुर्विति ऋषिरात्मानंपरोक्षेणाह हव्यवाळग्निरजरःपितानइतिहिवक्ष्यति । यद्वा पितृपुत्रमावोन्यत्यस्तः पितरंपितृवद्रक्षकं यजमानमवस्पृधि योधिच यस्त्वंपुत्रः पुत्रवत्सदारक्षणीयः त्वंपुत्रोभवसियस्तेविधदितिहिश्रुतिः । हेचिकित्वः चेतनावन्नग्ने कदानोस्मानभिचक्षसे अभिपश्यसि कदाचऋतांचित् यज्ञस्योदकस्यवाचेतयिता यातयासे प्रेरयसिसन्मार्गेण ॥ ९ ॥

१ ऋ० सं० ३. ८. १८.

अथदशमी—

भूरिनामवन्दमानोदधातिपितावसोयदितज्जोषयासे ।
कुविद्देवस्यसहसाचकानःसुम्नमग्निर्वनतेवावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वन्दमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि ।
तत् । जोषयासे । कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुम्नम् ।
अग्निः । वनते । ववृधानः ॥ १० ॥

भूरिप्रभूतंनामत्वदीयंनामवन्दमानःसंदधाति धारयति सामर्थ्याद्धविः अथवा नाम हविः प्रभूतंधारयतिदातुं पितापालकस्त्वं हेवसोवासकाग्ने यदितद्धविःजोषयासे सेवसे देवस्यव्यवहर्तुर्यजमानस्यकुविद्बहुहविःसहसाबलेनयुक्तःसन्चकानःकामयमानः यद्वा कर्मणिपष्ठी देवंयजमानंकामयमानोग्निर्ववृधानोवर्धमानोयजमानंवर्धयन्वा सुम्नं, सुखं वनते प्रयच्छति ॥ १० ॥

अथैकादशी—

त्वमङ्गजरितारंयविष्ठविश्वान्यग्नेदुरितातिपर्षि ।
स्तेनाअदृश्रन्रिपवोजनासोज्ञातकेतावृजिनाअभूवन् ॥ ११ ॥

त्वम् । अङ्ग । जरितारम् । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुःऽइता ।
अति । पर्षि । स्तेनाः । अदृश्रन् । रिपवः । जनासः ।
अज्ञातऽकेताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

अङ्ग हेस्वामिन् यविष्ठ युवतमाग्ने जरितारंस्तोतारमनुग्रहीतुं विश्वानिदुरिता दुरितानि अतिपर्षि अतिपारयसि स्तेनास्तस्कराअदृश्रन् दृश्यन्ते रिपवोजनासः शत्रुभूतामनुष्याः अज्ञातकेताःअप्रज्ञातचिह्नाः वृजिनाअस्माभिर्वर्जिताअभूवन्भवन्ति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

इमेयामासस्त्वद्रिगभूवन्वसवेवातदिदागोअवाचि ।
नाहायमग्निरभिशस्तयेनोनरीषतेवावृधानःपरादात् ॥ १२॥१७॥

इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् ।
आगः । अवाचि । न । अर्ह । अयम् । अग्निः । अभिऽशस्तये ।
नः । न । रिषते । ववृधानः । परा । दात् ॥ १२ ॥ १७ ॥

इमेयामासोगन्तारः स्तोमाः त्वद्रिक् त्वदभिमुखाअभूवन्भवन्ति वा अथवा वसवे वासकाय तदागोपराधमाशासनरूपमवाचि उक्तवानहमग्निमिदंदेहीतियाचनमेवापराधः इदितिपूरणः यद्वा तदिदंवक्ष्यमाणंशत्रुभिःकृतमागः किंचायमग्निर्ववृधानः स्तुत्यावर्धमानःसन्नाह नैवाभिशस्तयेनिन्दकायनोस्मान्परादात्परादद्यात् तथा रिषतेहिंसकायनैवपरादात् ॥ १२ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

त्वामग्नइत्येकादशर्चंचतुर्थंसूक्तम् आत्रेयस्यवसुश्रुतस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयम् अनुक्रान्तंच—त्वामग्नएकादशेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यग्निरित्यत्रोक्तः ।

तत्रप्रथमा—

त्वामग्नेवसुपतिंवसूनामभिप्रमन्देअध्वरेषुराजन् ।
त्वयावाजंवाजयन्तोजयेमाभिष्यामपृत्सुतीर्मर्त्यानाम् ॥ १ ॥

त्वाम् । अग्ने । वसुऽपतिम् । वसूनाम् । अभि । प्र । मन्दे ।
अध्वरेषु । राजन् । त्वया । वाजम् । वाजऽयन्तः । जयेम ।
अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानाम् ॥ १ ॥

हेअग्ने वसूनांवसुपतिंवृत्त्यवृत्तिभ्यांवसूनांबाहुल्यं तत्स्वामित्वंचोक्तं बहूनांधनानांस्वामिनंत्वामध्वरेषुयागेषु अभिप्रमन्दे आभिमुख्येनस्तौमि हेराजन् किंच त्वया अनुकूलेनवाजयन्तोन्नमिच्छन्तोवयंवाजंजयेम किंच मर्त्यानांमरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सेनाअभिष्याम अभिभवेम ॥ १ ॥

दर्शपूर्णमासेपत्नीसंयाजेगृहपतेर्याज्यैषा . सूत्रितंच—हव्यवाळग्निरजरःपितानइतिपत्नीसं-
याजाइति । देवसुवांहविःष्वप्यग्नेरपैवयांज्या सूत्रितंच—हव्यवाळग्निरजरःपितानस्त्वंचसो-
मनोवशइति ।

सैषाद्वितीया—

ह॒व्य॒वाळ॒ग्निर॒जर॑ःपि॒तानो॑वि॒भुर्वि॒भावा॑सु॒दृशी॑कोअ॒स्मे ।
सु॒गा॒र्ह॒प॒त्याः॒समिषो॑दिदीह्यस्म॒द्र्य१॒॑क्सम्मि॑मीहि॒श्रवां॑सि ॥ २ ॥

ह॒व्य॒ऽवाट् । अ॒ग्निः । अ॒जरः॑ । पि॒ता । नः॒ । वि॒ऽभुः । वि॒भाऽवा॑ ।
सु॒ऽदृशी॑कः । अ॒स्मे इति॑ । सु॒ऽगा॒र्ह॒प॒त्याः । सम् । इषः॑ । दि॒दी॒हि॒ ।
अ॒स्म॒द्र्य॑क् । सम् । मि॒मी॒हि॒ । श्रवां॑सि ॥ २ ॥

अयंहव्यवाळग्निरजरः अजीर्णःसन् नःपिताभवत्वितिशेषः किंच विभुर्व्याप्तः विभावा दीप्तिमान् सुदृशीकः शोभनदर्शनः अस्मे अस्माकंभवतु अथप्रत्यक्षवादः सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानि इषोन्नानिसन्दिदीहि सम्यक्प्रकाशय ददस्ववा अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखंश्रवांस्यन्नानिसंमिमीहि सम्यक्प्रयच्छ ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वि॒शां क॒विं वि॒श्पतिं॒ मानु॑षीणां॒ शुचिं॑ पाव॒कं घृ॒तपृ॑ष्ठम॒ग्निम् ।
नि होता॑रं विश्व॒विदं॑ दधिध्वे॒ स दे॒वेषु॑ वनते॒ वार्या॑णि ॥ ३ ॥

वि॒शाम् । क॒विम् । वि॒श्पति॑म् । मानु॑षीणाम् । शुचि॑म् । पा॒व॒कम् ।
घृ॒तऽपृ॑ष्ठम् । अ॒ग्निम् । नि । होता॑रम् । वि॒श्व॒ऽविद॑म् । द॒धि॒ध्वे॒ ।
सः । दे॒वेषु॑ । व॒न॒ते॒ । वार्या॑णि ॥ ३ ॥

मानुषीणांविशां विश्पतिं सर्वासांमनुष्यरूपाणांप्रजानांपालकं स्वामिनंवा कविं मेधाविनं शुचिं विशुद्धं दीप्तंवा पावकमन्येषांशोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरम् अथवा उपरितनभागआज्येपेतंहोतारंहोमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्यवेत्तारम् अग्निंनिदधिध्वे धारयथ हेऋत्विजः सदेवोदेवेषुमध्येवार्याणिवरणीयानिधनानि वनते संभजतेस्मदर्थं स्वयंवा वार्याणिहवींषिवनते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

जुष॑स्वाग्न॒ इळ॑या स॒जोषा॒ यत॑मानो र॒श्मिभि॒ः सूर्य॑स्य ।
जु॒षस्व॑ नः स॒मिधं॑ जातवेद॒ आ च॑ दे॒वान्ह॑वि॒रद्या॑य वक्षि ॥ ४ ॥

जु॒षस्व॑ । अ॒ग्ने॒ । इळ॑या । स॒ऽजोषाः॑ । यत॑मानः । र॒श्मिऽभिः॑ ।
सूर्य॑स्य । जु॒षस्व॑ । नः॒ । स॒म्ऽइध॑म् । जात॒ऽवे॒दः॒ । आ । च॒ ।
दे॒वान् । ह॒विः॒ऽअद्या॑य । व॒क्षि॒ ॥ ४ ॥

हेअग्ने जुपस्व सेवस्व स्तुतिं इळयावेदिलक्षणयाभूम्यावाचावासजोषाःसमानप्रीतिः तथासूर्यस्यरश्मिभिः यतमानः प्रयत्नमुषःकालेकुर्वन् किंच हेजातवेदः जातस्यवेदितरग्ने नोस्मदीयांसमिधंजुपस्व सेवस्व आवहच देवान्हविरद्यायहविरदनाय आवाह्यवक्षिवहसि तद्धविः ॥ ४ ॥

अथपवित्रेष्टयांस्विष्टकृतोनुवाक्यैषा सूत्रितंच—जुष्टोदमूनांअग्नेशर्धमहतेसौभगायेतिसं-याज्येइति । मरुद्भ्यःपुरोडाशंसप्तकपालमित्यत्रापिस्विष्टकृतोनुवाक्या अत्यासोनयेमरुतःस्वञ्चो जुष्टोदमूनाइतिसूत्रितम् ।

सैषापञ्चमी—

जुष्टो॒ दमू॑ना॒ अति॑थिर्दुरो॒ण इ॒मं नो॑ य॒ज्ञमुप॑ याहि वि॒द्वान् ।
विश्वा॑ अग्ने अभि॒युजो॑ वि॒हत्या॑ शत्रूय॒तामा भ॑रा॒ भोज॑नानि ॥५॥१८॥

जुष्टः॑ । दमू॑नाः । अति॑थिः । दु॒रो॒णे । इ॒मम् । नः॒ । य॒ज्ञम् ।
उप॑ । या॒हि॒ । वि॒द्वान् । विश्वाः॑ । अ॒ग्ने॒ । अ॒भि॒ऽयुजः॑ ।
वि॒ऽहत्य॑ । श॒त्रु॒ऽय॒ताम् । आ । भ॒र॒ । भोज॑नानि ॥ ५ ॥ १८ ॥

जुष्टःपर्याप्तोदमूनादानमनादान्तमनावा अतिथिस्तद्वत्पूज्यःसन् इमंनोस्मदीयंयज्ञमुप-याहि उपगच्छ विद्वान्जानन् हेअग्ने विश्वाअभियुजः सर्वानभियोक्तृन् विहत्य शत्रूयतां तेषांभोजनानि अन्नानि धनान्याभर आहर अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवतीत्यादिनिरुक्तंद्र-ष्टव्यम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथषष्ठी–

वधेनदस्युंप्रहिचातयस्ववयंःकृण्वानस्तन्वेस्वायै ।
पिपर्षियत्संहसस्पुत्रदेवान्त्सोअंग्नेपाहिनृतमवाजेअस्मान् ।६।

वधेन । दस्युम् । प्र । हि । चातयस्व । वयः । कृण्वानः ।
तन्वे । स्वायै । पिपर्षि । यत् । सहसः । पुत्र । देवान् । सः ।
अग्ने । पाहि । नृऽतम । वाजे । अस्मान् ॥ ६ ॥

हेअग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपक्षपयितारं प्रहिचातयस्व प्रणाशय हीतिपूरणः वयःकृ-ण्वानः तन्वेशरीराय स्वायै स्वीयाय अथवा स्वायैतन्वे यजमानादिरूपाय पुत्राय वयो-न्नंकुर्वाणः यद्यस्मात्सहसस्पुत्राग्ने देवान्पिपर्षि तर्पयसि हेनृतम नेनृतमाग्ने सत्वंवाजेसंग्रामे अस्मान्पाहिरक्ष ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

वयंतेअग्नउक्थैर्विधेमवयंहव्यैःपावकभद्रशोचे ।
अस्मेरयिंविश्ववारंसमिन्वास्मेविश्वानिद्रविणानिधेहि ॥ ७ ॥

वयम् । ते । अग्ने । उक्थैः । विधेम । वयम् । हव्यैः । पावक ।
भद्रऽशोचे । अस्मे इति । रयिम् । विश्वऽवारम् । सम् । इन्व ।
अस्मे इति । विश्वानि । द्रविणानि । धेहि ॥ ७ ॥

हेअग्ने ते त्वां वयं उक्थैःशस्त्रैर्विधेम परिचरेम वयंहव्यैर्हविर्भिर्विधेम हेपावक शोधक हेभद्रशोचे कल्याणदीप्ते अग्ने अस्मे अस्मभ्यंविश्ववारं विश्वैर्वरणीयंरयिंधनंसमिन्व प्रापय अस्मे अस्मभ्यंविश्वानि द्रविणानि धेहि स्थापय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अस्माकमग्नेअध्वरंजुंषस्वसहसःसूनोत्रिषधस्थहव्यम् ।
वयंदेवेषुंसुकृतःस्यामशर्मणानस्त्रिवरूथेनपाहि ॥ ८ ॥

अस्माकम् । अग्ने । अध्वरम् । जुषस्व । सहसः । सूनो इति ।
त्रिऽसधस्थ । हव्यम् । वयम् । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम ।
शर्मणा । नः । त्रिऽवरूथेन । पाहि ॥ ८ ॥

हेअग्ने अस्माकमध्वरंजुषस्व सेवस्व हेसहसःसूनो बलस्यपुत्र त्रिषधस्थ त्रिपृथि-
व्यादिषुस्थानेषुस्थित हव्यंहविर्जुषस्व यद्वा अध्वरंहविरितियोज्यम् अहिंसितंहविरित्यर्थः
येयजमानादेवेषुमध्ये सुकृतः शोभनस्तूर्वकर्तारःस्याम , भवेम त्रिवरूथेन वाचिकादिभेदेन
त्रिधावरणीयेन शर्मणासुखेन त्रिच्छदिष्केण गृहेण वा नः पाहि रक्ष ॥ ८ ॥

अथनवमी—

विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदःसिन्धुंननावादुरितातिपर्षि ।
अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानोऽस्माकंबोध्यविताननूनाम् ॥ ९ ॥

विश्वानि । नः । दुःऽगहा । जातऽवेदः । सिन्धुम् । न । नावा ।
दुःऽइता । अति । पर्षि । अग्ने । अत्रिऽवत् । नमसा । गृणानः ।
अस्माकम् । बोधि । अविता । तनूनाम् ॥ ९ ॥

हेजातवेदः नोस्माकं दुर्गहा दुःखेगाह्यानि दुःखेनभोग्यानि विश्वानिदुरितान्यतिपर्षि
अतिपारय सिन्धुंननावा नदीं नाविकोयथा तद्वत् हेअग्ने अत्रिवत् अत्रेर्यथा तथानोस्माकं
नमसास्तोत्रेणगृणानः स्तूयमानःसन्नोस्माकं तनूनामविता रक्षकोबोधि बुध्यस्व ॥ ९ ॥

पुत्रकामेष्ट्यांयस्त्वेत्येषाप्रधानस्ययाज्या सूत्रितंच—यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानोऽग्निस्तु-
विश्रवस्तममिति ।

सैषादशमी—

यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानोमर्त्यंमर्त्योजोहवीमि ।
जातवेदोयशोअस्मासुधेहिप्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्याम् ॥ १० ॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यम् । मर्त्यः ।
जोहवीमि । जातऽवेदः । यशः । अस्मासु । धेहि । प्रऽजाभिः ।
अग्ने । अमृतऽत्वम् । अश्याम् ॥ १० ॥

योमर्त्योमरणधर्माहम् अमर्त्यमनाशं त्वा त्वां कीरिणा स्तुत्यादिपुविक्षिप्तेनहृदा हृदयेन युक्तोमन्यमानःस्तुवन् जोहवीमि अत्यर्थमाह्वयामि यद्वा स्तोतृवाचकेनकीरिणा शब्देन स्तुतिरुपलक्ष्यते स्तुतियुक्तेनमनसात्वामन्नप्रदंमन्यमानोजोहवीमि हेजातवेदोयशोधनं प्रजांवारमासुधेहि प्रजाभिस्त्वद्दत्ताभिः हेअग्ने अहममृतत्वं सन्तत्यविच्छेदलक्षणमश्यां प्राप्नुयां प्रजामनुप्रजायसेतदुतेमर्त्यामृतमितिहिश्रुतिः ॥ १० ॥

तस्यामेवपुत्रकामेष्ट्यांयस्मैत्वमित्येषाग्नेःपुत्रवतोनुवाक्या यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदोयस्त्वा हृदांकीरिणामन्यमानइतिहिसूत्रितम् ।

सैषैकादशी—

यस्मै॒त्वंसु॒कृते॑जातवेद॒उलो॒कम॑ग्नेकृ॒णव॑ःस्यो॒नम् ।
अ॒श्विनं॒सपु॒त्रिणं॑वी॒रव॑न्तं॒गोम॑न्तंर॒यिंन॑शतेस्व॒स्ति ॥११॥१९॥

यस्मै॑ । त्वम् । सु॒ऽकृते॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । ऊँ इति॑ । लो॒कम् । अ॒ग्ने॒ ।
कृ॒णवः॑ । स्यो॒नम् । अ॒श्विन॑म् । सः॒ । पु॒त्रिण॑म् । वी॒रऽव॑न्तम् ।
गोऽम॑न्तम् । र॒यिम् । न॒श॒ते॒ । स्व॒स्ति ॥ ११ ॥ १९ ॥

हेजातवेदोऽग्ने त्वं यस्मैसुकृते सुकर्मणे यजमानाय उइतिपूरणः लोकंस्योनं सुखकरं कृणवोऽकरोः . यद्वा लोकमालोकेनस्योनंकृणवः अनुग्रहेणकुर्वित्यर्थः सयजमानोश्विनंबहु-श्वोपेतं पुत्रिणं बहुपुत्रोपेतं वीरवन्तं वीरैर्वीर्येणवोपेतं गोमन्तं रयिं धनं नशते प्राप्नोति स्वस्त्यविनश्वरम् ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

सुसमिद्धायेत्येकादशर्चंपञ्चमंसूक्तम् आत्रेयस्यवसुश्रुतस्यार्षंगायत्रम् इध्माद्युक्तदेवताकम् आप्रमित्युक्तत्वात्तनूनपाद्वर्जितं सुसमिद्धायाप्रंगायत्रमित्यनुक्रमणिका । अत्रीणामिदमाप्रीसूक्तं समिद्धोअद्येतिवासर्वेषांयथर्षिवेत्युक्तत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

सुसं॑मिद्धाय॒शो॒चिषे॑घृ॒तंती॒व्रंजु॑होतन । अ॒ग्नये॑जा॒तवे॑दसे ॥ १ ॥

१ तै० ब्रा० १.६.५.१

सुसम्ऽइद्धाय । शोचिषे । घृतम् । तीव्रम् । जुहोतन । अग्नये । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

सुसमिद्धाय सुष्ठुसमिद्धायैतन्नामकायाग्नये शोचिषे दीप्तिमते घृतमाज्यं तीव्रं प्रभूतं जुहोतन हेऋत्विजः अग्नयेज्ञानादिगुणयुक्तायजातवेदसेजातधनाय ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

नराशंसःसुषूदतीमंयज्ञमदाभ्यः । कविर्हिमधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः । सुसूदति । इमम् । यज्ञम् । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः नरैःशंसनीयोयमग्निरिमंयज्ञमिदंहविर्वा सुषूदति सुष्ठुप्रेरयति सदेवः अदाभ्यः अहिंस्यःकेनापि कविर्मेधावी मधुहस्त्यः मधुरहस्त्यः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ईळितोअग्नआवहेन्द्रंचित्रमिहप्रियम् । सुखैरथेभिरूतये ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । आ । वह । इन्द्रम् । चित्रम् । इह । प्रियम् । सुऽखैः । रथेभिः । ऊतये ॥ ३ ॥

हेअग्ने ईळितः स्तुतःसन्नावहेन्द्रं चित्रंचायनीयं प्रियमिहास्मिन्यज्ञसुखैरथेभीरथैरूतयेस्मद्रक्षणाय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

ऊर्णम्रदाविप्रथस्वाभ्य१र्काअनूषत । भवानःशुभ्रसातये ॥ ४ ॥

ऊर्णऽम्रदाः । वि । प्रथस्व । अभि । अर्काः । अनूषत । भव । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४ ॥

हेऊर्णम्रदाः ऊर्णाकम्बलवत्मृदु हेबर्हिर्विप्रथस्व प्रथयं अर्कास्तोतारोभ्यनूषत स्तुवन्ति हेशुभ्र दीप्त।सातये धनाय तद्दानायवा नोस्माकंभव ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

देवीर्द्वारोविश्रंयध्वंसुप्रायणानऊतये । प्रप्रंयज्ञंपृणीतन ॥५।२०॥

देवीः । द्वारः । वि । श्रयध्वम् । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये । प्रऽप्र । यज्ञम् । पृणीतन ॥ ५ ॥ २० ॥

हेद्वारोयज्ञस्यद्वाराभिमानिन्योहेदेवीर्देव्यः विश्रयध्वं वियुक्ताभवत सुप्रायणाः शोभनगमनसाधनाः नोस्माकमूतयेरक्षायै यज्ञं यजमानं प्रप्रपृणीतन पूरयतकामैः यज्ञमेववाफलैः ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी–

सुप्रतीकेवयोवृधायह्वीऋतस्यमातरा । दोषामुषासमीमहे ॥६॥

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयःऽवृधा । यह्वी इति । ऋतस्य । मातरा । दोषाम् । उषसम् । ईमहे ॥ ६ ॥

हेअहोरात्रेध्वाभिमानिदेव्यौ सुप्रतीके सुरूपे शोभनाङ्गेवा वयोवृधा अन्नस्यवर्धयित्र्यौ यह्वी महत्यौ ऋतस्ययज्ञस्योदकस्यवामातरा निर्मात्र्यौ तयोर्मध्ये प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुषसमहर्देवीम् ईमहे स्तुमः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

वातस्यपत्मन्नीळितादैव्याहोतारामनुषः । इमंनोयज्ञमागतम् ॥७॥

वातस्य । पत्मन् । ईळिता । दैव्या । होतारा । मनुषः । इमम् । नः । यज्ञम् । आ । गतम् ॥ ७ ॥

वातस्यपत्मन् लुप्तोपमैषा वायुगमनसदृशगमनार्थमीळिता ईळितौ अस्माभिःस्तुतौ यद्वा वातस्य पतनसाधनेन्तरिक्षेगच्छन्तौ दैव्या देवादग्नेरादित्याच्चसमुद्भूतौ होतारा देवानामाह्वातारौ युवां मनुषोमनुष्यस्य इमंनोस्माकंयज्ञमागतमागच्छतं नोमनुषोयज्ञमितित्र्यधिकरणे षष्ठ्यौ अस्माकंयजमानस्ययज्ञमित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

इळासरस्वतीमहीतिस्रोदेवीर्मयोभुवः । बर्हिःसीदन्त्वस्रिधः ॥८॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । बर्हिः । सीदन्तु । अस्रिधः ॥ ८ ॥

इळापृथिवी सरस्वती 'सरउदकं तद्वान्त्सरस्वान्वायुः तस्यस्त्रीसरस्वती मही महती भारती भरतस्यादित्यस्यपत्नी अत्र यद्यप्येपानोक्ता तथापि सर्वत्रसहदृष्टत्वात् त्रिसंख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते अथवैताः क्षित्यन्तरिक्षद्युस्थानावाग्देव्यः एतामयोभुवः सुखस्यभावयित्र्यः अस्रिधोहिंसिकाः सत्योबर्हिर्बर्हिपिसीदन्तु उपविशन्तु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

शिवस्त्वष्टरिहागहिविभुःपोषउतत्मना । यज्ञेयज्ञेनउदव ॥९॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गहि । विऽभुः । पोषे । उत । त्मना । यज्ञेऽयज्ञे । नः । उत् । अव ॥ ९ ॥

हेत्वष्टर्देव शिवः सुखकरःसन्निहागहि अस्मद्यज्ञमागच्छ विभुर्व्याप्तस्त्वं पोपे पोपकरणे उत आगत्यच त्मना आत्मना स्वयमेव यज्ञेयज्ञे सर्वेपुयज्ञेपुनोस्मानुदवोत्कृष्टंरक्ष ॥ ९ ॥

अग्निहोत्रउत्तराहुतिस्कन्दने यत्रवेत्थेत्यनयासमिधमादध्यात् सूत्रितंच–यत्रवेत्थवनस्पतइत्युत्तरस्याआहुत्यास्कन्दनइति ।

सैषादशमी–

यत्रवेत्थवनस्पतेदेवानांगुह्यानामानि । तत्रहव्यानिगामय ॥१०॥

यत्र । वेत्थ । वनस्पते । देवानाम् । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥ १० ॥

हेवनस्पते यूपाभिमानिन्देव यत्रयस्मिन्स्थानेवेत्थ देवानांगुह्या गुह्यानि नामानि गुह्य नामकानि रूपाणि तत्र हव्यानि गमय प्रापय ॥ १० ॥

अथैकादशी–

स्वाहाग्नयेवरुणायस्वाहेन्द्रायमरुद्भ्यः ।
स्वाहादेवेभ्योहविः ॥ ११ ॥ २१ ॥

स्वाहा । अग्नये । वरुणाय । स्वाहा । इन्द्राय । मरुत्ऽभ्यः ।
स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥ ११ ॥ २१ ॥

येअग्न्यादयोविश्वेदेवाः तेभ्योदेवेभ्यः इदंहविः स्वाहाकरोमीतिशेषः स्वाहुतंकरोमीत्यर्थः एवंस्वाहाकृतेःस्तुतिः ॥ ११ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अग्निंतंमन्यइतिदशर्चंषष्ठंसूक्तं वसुश्रुतस्यार्षम् आग्नेयं पाङ्क्तम् अग्निंतंदशपाङ्क्तमित्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौपाङ्क्तेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तम् अग्निंतंमन्यइतिपाङ्क्तमितिहि सूत्रितम् । आश्वमेधिकेमध्यमेहनीदमेवाज्यशस्त्रं सूत्रितंच–अग्निंतंमन्यइत्याज्यंतस्यैकाहिकमुपरिष्टादिति । आद्येआभिप्लविकेपूर्व्येषुमैत्रावरुणस्यानुरूपस्तृचः सूत्रितंच–अग्निंतं मन्येयोवसुराग्नेस्थूरंरयिंभरेति ।

तत्रप्रथमा–

अग्निंतंमन्येयोवसुरस्तंयंयन्तिधेनवः ।
अस्तमर्वन्तआशवोस्तंनित्यासोवाजिनइषंस्तोतृभ्यआभर ॥ १ ॥

अग्निम् । तम् । मन्ये । यः । वसुः । अस्तम् । यम् । यन्ति ।
धेनवः । अस्तम् । अर्वन्तः । आशवः । अस्तम् । नित्यासः ।
वाजिनः । इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ १ ॥

तमग्निंमन्ये स्तौमि योग्निर्वसुर्वासकः थमस्तंसर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं धेनवोयन्ति गच्छन्ति प्रीणयितुम् अस्तमुक्तलक्षणमर्वन्तोरणवन्तोश्वाः आशवः शीघ्रगामिनोयन्ति तथा नित्यासःनित्यप्रवृत्तयः वाजिनोहविर्लक्षणान्नवन्तोयजमानायमस्तंयन्ति तंमन्ये इषमन्नंस्तोतृभ्योस्मभ्यमाभराग्ने ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सोअग्नियोंवसुंर्गृणेसंयमायन्तिधेनवः ।
समर्वन्तोरघुद्रुवःसंसुजातासःसूरयइषंस्तोतृभ्यआभर ॥ २ ॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सम् । यम् । आऽयन्ति ।
धेनवः । सम् । अर्वन्तः । रघुऽद्रुवः । सम् । सुऽजातासः । सूरयः ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ २ ॥

सः अग्निः सखल्वग्निः योवसुर्वासकोगृणे स्तूयते यंधेनवःसमायन्तिहोमार्थम् अर्वन्तोश्चारघुद्रुवः लघुगमनाःसमायन्ति सुजातासः सुत्कुलोत्पन्नाः सूरयोमेधाविनश्च समायन्ति संखल्वग्निरिति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्निर्हिवाजिनंविशेददातिविश्वचर्षणिः ।
अग्नीरायेस्वाभुवंसप्रीतोयातिवार्यमिषंस्तोतृभ्यआभर ॥ ३ ॥

अग्निः । हि । वाजिनम् । विशे । ददाति । विश्वऽचर्षणिः ।
अग्निः । राये । सुऽआभुवम् । सः । प्रीतः । याति । वार्यम् ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ३ ॥

अग्निर्हि अयमग्निःखलु विशे यजमानाय वाजिनमन्नवन्तंपुत्रमश्वमन्नंवाददाति विश्वचर्षणिः विश्वेचर्षणयोमनुष्यारक्षणीयाअर्चकावायस्यसतथोक्तः यद्वा पश्यतिकर्मैतत् सर्वस्यद्रष्टाग्नीरायेधनार्थिने अथवा द्वितीयार्थेचतुर्थी धनं स्वाभुवं सुष्ठुसर्वत्रव्याप्तं वार्यं संवरणीयं प्रीतःसन्याति गमयति दातुंवागच्छति इषमित्यादिगतम् ॥ ३ ॥

आभिप्लविकेपृष्ठ्येपुतृतीयसवनेस्तोत्रियतृचस्यातेअग्नइधीमहीत्यादिकेप्रथमाद्वितीये सूत्रितंभवति—आतेअग्नइधीमहिसुश्चन्द्रदस्मविश्वतिरेषकाचेति ।

तत्रर्चेप्रथमा सूक्तेचतुर्थी—

आतेंअग्नइ्धीमहिद्युमन्तंदेवाजरम् ।
यद्धस्यातेपनींयसीसमिद्दीदयंतिद्यवींषंस्तोतृभ्यआभंर ॥ ४ ॥

आ । ते । अग्ने । इधीमहि । द्युऽमन्तम् । देव । अजरम् । यत् ।
ह । स्या । ते । पनीयसी । सम्ऽइत् । दीदयति । द्यवि ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ४ ॥

हेअग्ने देव द्युमन्तं दीप्तिमन्तमजरमजीर्णं तेत्वाम् आसर्वतइधीमहि दीपयामः यद्ध खलु ते तव स्या सा पनीयसी स्तुत्यासमिद्दीप्तिर्दीदयतिदीप्यते द्यवि द्युलोके ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आतेंअग्नऋचाहविःशुक्रस्यशोचिषस्पते ।
सुश्चंन्द्रदस्मविश्पतेहव्यंवाट्तुभ्यंहूयतइषंस्तोतृभ्यआभंर ।५।२२।

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । शोचिषः । पते ।
सुऽचन्द्र । दस्म । विश्पते । हव्यऽवाट् । तुभ्यम् । हूयते ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ५ ॥ २२ ॥

हेशोचिषोदीप्तेःपते स्वामिन्नग्ने शुक्रस्य दीप्तस्य ते तुभ्यमृचामन्त्रेणसहहविर्हूयते हे सुश्चन्द्र सुष्ठुआह्लादक शोभनहिरण्यवा हेदस्म शत्रूणामुपक्षयितः विश्पते विशांप्रजानांपालक हव्यावाट् हविषोवोढः आपूरणः इषंगतम् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथषष्ठी—

प्रोत्येअग्नयोग्निषुविश्वंपुष्यन्तिवार्यम् ।
तेहिन्विरेतइन्विरेतइषण्यन्त्यानुषगिषंस्तोतृभ्यआभंर ॥ ६ ॥

प्रो इति॑ । त्ये । अ॒ग्नय॑ः । अ॒ग्निषु॑ । विश्व॑म् । पु॒ष्य॒न्ति॒ ।
वार्य॑म् । ते । हि॒न्वि॒रे॒ । ते । इ॒न्वि॒रे॒ । ते । इ॒ष॒ण्य॒न्ति॒ । आ॒नु॒षक् ।
इष॑म् । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । आ । भ॒र॒ ॥ ६ ॥

प्रोप्रैवपुष्यन्तित्येतेअग्नयोधिष्ण्याअग्निषुगार्हपत्यादिषु यद्वालौकिकाअग्नयस्तेजःपदार्थभूताअग्निषुवैदिकेषुविश्वंसर्वं वार्यं वरणीयम् अपेक्षितंधनंपुष्यन्ति तेअग्नयोहिन्विरे प्रीणयन्ति इन्विरेप्रीणयितुंव्याप्नुवन्तिच तेइषण्यन्ति अन्नमिच्छन्ति आनुषक् सर्वत्रानुषक्तं तत्राग्निसामान्याभिप्रायेणैकवचनम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तव॒त्येअ॑ग्ने॒अ॒र्चयो॒महि॑व्राधन्त॒वा॒जिन॑ः ।
येपत्व॑भि॒ःश॒फानां॑व्र॒जाभु॒रन्त॒गोना॒मिषं॑स्तो॒तृभ्य॒आभ॑र ॥७॥

तव॑ । त्ये । अ॒ग्ने॒ । अ॒र्चय॑ः । महि॑ । व्रा॒ध॒न्त॒ । वा॒जिन॑ः ।
ये । पत्व॑ऽभिः । श॒फाना॑म् । व्र॒जा । भु॒रन्त॑ । गोना॑म् ।
इष॑म् । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । आ । भ॒र॒ ॥ ७ ॥

हेअग्ने तव त्वदीयाः त्ये ते अर्चयोरश्मयोमहि महदत्यधिकंवाजिनोवेजनवन्तोऽन्नवन्तोवाव्राधन्त वर्धन्ते यद्वा लुप्तोपमा वाजिनोऽश्वाइव ये रश्मयः पत्वभिः पतनैः शफानांखुरवतां गोनांव्रजायूथानि भुरन्त इच्छन्ति आयताज्वालाहोमायकाङ्क्षन्तइत्यर्थः तेवर्धन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नवा॑नोअग्न॒आभ॑रस्तो॒तृभ्य॑ःसुक्षि॒तीरिष॑ः ।
तेस्या॑म॒यआ॑नृ॒चुस्त्वा॒दू॑तासो॒दमे॑दम॒इषं॑स्तो॒तृभ्य॒आभ॑र ॥ ८ ॥

नवा॑ः । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । आ । भ॒र॒ । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । सु॒ऽक्षि॒तीः ।
इष॑ः । ते । स्या॒म॒ । ये । आ॒नृ॒चुः । त्वाऽदू॑तासः । दमे॑ऽदमे ।
इष॑म् । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । आ । भ॒र॒ ॥ ८ ॥

हेअग्ने स्तोतृभ्योनोस्मभ्यं नवाः स्तुत्याः नूत्नावासुक्षितीः सुनिवासाः सुप्रज्ञावाइ-षःउक्तलक्षणान्यन्नानि आभर प्रयच्छ येवयंदमेदमे सर्वेषुयागगृहेषु त्वामानृचुरर्चयन्ति ते वयं त्वादूतासः त्वांदूतंफलसूचकंलब्धवन्तःसन्तः स्याम समृद्धाभूयास्म दमेदमेस्यामेतिवा योज्यम् ॥८॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषुतृतीयसवनेवैकल्पिकस्तोत्रियत्र्यृचे उभेसुश्चन्द्रेत्येपातृतीया सूत्रमुक्तम् ।

सैषानवमी–

उभेसुश्चन्द्रसर्पिषोदर्वीश्रीणीषआसनि ।
उतोनउत्पुपूर्याउक्थेषुशवसस्पतइषंस्तोतृभ्यआभर ॥ ९ ॥

उभे इति । सुऽचन्द्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आ । सनि ।
उतो इति । नः । उत् । पुपूर्याः । उक्थेषु । शवसः ।
पते । इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ ९ ॥

हेसुश्चन्द्र शोभनाह्लादन शोभनहिरण्यवाग्ने उभे सर्पिषःपूर्णे दर्वी जुहूपभृतावा-सन्यास्ये श्रीणीषे श्रयसि पचसिवा उतोअपिच नोस्मानुक्थेषु यागेषूत्पुपूर्याः उत्पूरयफलैः हेशवसस्पतेबलस्यपालयितः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

एवाँअग्निमजुर्यमुर्गीर्भिर्यज्ञेभिरानुषक् ।
दधदस्मेसुवीर्यमुतत्यदाश्वश्व्यमिषंस्तोतृभ्यआभर ॥१०।२३॥

एव । अग्निम् । अजुर्यमुः । गीःऽभिः । यज्ञेभिः । आनुषक् ।
दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यम् । उत । त्यत् । आशुऽअश्व्यम् ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥ २३ ॥

एवैवम् उक्तरीत्या अग्निं गीर्भिःस्तुतिभिःयज्ञेभिर्यज्ञैस्तत्साधनैर्हविर्भिर्वा अनुपगनुषक्तं संबद्धम् अजुः गच्छन्ति तथाकृत्वा यमुः यमयन्ति स्थापयन्ति हविर्भिर्यजन्तीत्यर्थः एवमात्रे-याःस्वान्परोक्षतयानिर्दिशन्ति । अजुर्यमुरित्यत्राख्यातमाख्यातेनक्रियासातत्यइतिसमासः किं

चास्मे अस्मासु सुवीर्यंशोभनपुत्रादिकम्. उतापिच त्यत्तदाश्वश्व्यम् आशवः अश्वायस्यभवन्तिसआश्वश्वः तस्यभावःआश्वश्व्यं तदपिदधत् धारयति ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्यांष्टमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

सखायःसंवइतिदशर्चंसप्तमंसूक्तम् आत्रेयइषऋषिः अन्त्यापङ्क्तिः शिष्टाःपङ्क्त्यन्तपरिभाषयानुष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्—सखायइषःपङ्क्त्यन्तमिति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतावानुष्टुभेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचोत्तमावर्जमिदंसूक्तं सूत्रितंच—सखायःसंवस्त्वामग्नेहविष्मन्तइतिसूक्तेइति ।

तत्रप्रथमा—

सखा॑यः॒ सं वः॑ स॒म्यञ्च॒मिषं॒ स्तोमं॑ चा॒ग्नये॑ ।
वर्षि॑ष्ठाय क्षिती॒नामू॒र्जो नप्त्रे॒ सह॑स्वते ॥ १ ॥

सखा॑यः । सम् । व॒ः । स॒म्यञ्च॑म् । इष॑म् । स्तोम॑म् । च॒ ।
अ॒ग्नये॑ । वर्षि॑ष्ठाय । क्षि॒ती॒नाम् । ऊ॒र्जः । नप्त्रे॑ । सह॑स्वते ॥ १ ॥

हेसखायः सखिभूताऋत्विजःवोयूयं संस्कुरुत उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः किंच सम्यञ्चमिषमन्नंस्तोमंस्तोत्रंचाग्नयेवर्षिष्ठायातिशयेन प्रवृद्धाय क्षितीनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमाय ऊर्जोनप्त्रे बलस्यनपातयित्रे तत्पुत्रायवा सहस्वते बलवते संस्कुरुतेति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कुत्रा॑ चि॒द्यस्य॒ समृ॑तौ र॒ण्वा नरो॑ नृ॒षद॑ने ।
अर्ह॑न्तश्चि॒द्यमि॑न्ध॒ते सं॑ज॒नय॑न्ति ज॒न्तवः॑ ॥ २ ॥

कुत्र॑ । चि॒त् । यस्य॑ । सम्ऽऋ॑तौ । र॒ण्वाः॑ । नरः॑ । नृ॒ऽसद॑ने ।
अर्ह॑न्तः । चि॒त् । यम् । इ॒न्ध॒ते । स॒म्ऽज॒नय॑न्ति । ज॒न्तवः॑ ॥ २ ॥

सोग्निः कुत्रचिद्वर्ततइतिशेषः कुत्रास्ते यस्याग्नेःसमृतौ संप्राप्तौ रण्वाः रममाणानरोनेतारऋत्विजः नृषद्ने यागगृहे अर्हन्तश्चित् चिदितिपूजायाम् अर्हन्तःपूज्याः पूजयन्तोवासन्तः यमिन्धतेदीपयन्ति तदर्थंसंजनयन्तिचारण्यांजन्तवःप्राणिनःसकुत्रतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

संयदिषोवनामहेसंहव्यामानुषाणाम् ।
उतद्युम्नस्ययशवसऋतस्यरश्मिमाददे ॥ ३ ॥

सम् । यत् । इषः । वनामहे । सम् । हव्या । मानुषाणाम् ।
उत । द्युम्नस्य । शवसा । ऋतस्य । रश्मिम् । आ । ददे ॥ ३ ॥

यद्यदाइषोन्नानि संवनामहे संभजामहे यदाच मानुषाणां मनुष्याणामस्माकंहव्या हवींषि अग्निःसंसेवते उत. तदानींद्युम्नस्यद्योतमानस्यान्नस्य शवसावलेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमाददे आदत्तेग्निः फलजनकंतेजःस्वीकृतवानित्यर्थः यद्वा ऋतस्ययज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्ग्राहकं स्तवमाददे स्वीकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सस्माकृणोतिकेतुमानक्तंचिद्दूरआसते ।
पावकोयद्वनस्पतीन्प्रस्मामिनात्यजरः ॥ ४ ॥

सः । स्म । कृणोति । केतुम् । आ । नक्तम् । चित् । दूरे । आ ।
सते । पावकः । यत् । वनस्पतीन् । प्र । स्म । मिनाति । अजरः ॥ ४ ॥

सस्म सखल्वग्निः कृणोति करोति केतुंप्रज्ञानमासर्वतः कस्येत्युच्यते चिदप्यर्थे नक्तंचिद्रात्रावपि दूरे आसते आइतिचार्थे दूरेपिवर्तमानायमनुष्याय कदा यद्यदापावकोयमग्निरजरोजीर्णोनभिभाव्यःसन् वनस्पतीनेधांसि प्रमिनाति प्रकर्षेणदहति स्मेतिपूरणः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अवस्मयस्यवेषणेस्वेदंपथिषुजुह्वति ।
अभीमहस्वजेन्यंभूमापृष्ठेवरुरुहुः ॥ ५ ॥ २४ ॥

अव । स्म । यस्य । वेषणे । स्वेदम् । पथिषु । जुह्वति । अभि ।
ईम् । अह । स्वऽजेन्यम् । भूम । पृष्ठाऽइव । रुरुहुः ॥ ५ ॥ २४ ॥

यस्याग्नेर्वेपणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषुरश्मिषु स्वेदं स्रवदाज्यमवाधोमुखंजुहत्यध्वर्यवः तदानीमीमेनमग्निमभिरुरुहुरह अभ्यारोहन्त्येवाज्यधाराः अहइतिविनिग्रहार्थीयः स्वजेन्यं स्वोत्पन्नंभूम बहुभवतीतिभूमापत्यम् तत्पृष्ठेव पितुःपृष्ठदेशानिव पुत्रायथापितुरङ्कमारोहन्तितद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी–

यंमर्त्यः॑पुरु॒स्पृहं॑वि॒दद्विश्व॑स्य॒धाय॑से ।
प्रस्वाद॑नंपि॒तूनामस्त॑तातिंचिदा॒यवे॑ ॥ ६ ॥

यम् । मर्त्यः॑ । पु॒रु॒ऽस्पृह॑म् । वि॒दत् । विश्व॑स्य । धाय॑से । प्र ।
स्वाद॑नम् । पि॒तूनाम् । अस्त॑ऽतातिम् । चि॒त् । आ॒यवे॑ ॥ ६ ॥

यमग्निं पुरुस्पृहं बहुभिःस्पृहणीयमग्निं विदत् वेत्ति मर्त्योयजमानोविश्वस्य धायसे सर्वव्यापारार्थं पितूनामन्नानां प्रस्वादनं प्रकर्षेणस्वादूकर्तारम् अस्ततातिम् अस्तेगृहेनिवासकर्तारमायवे अन्नार्थयजमानार्थंवा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

सहि॒ष्मा॒धन्वाक्षि॑तं॒दाता॒नदा॒त्यापशुः ।
हिरि॑श्मश्रुः॒शुचि॑दन्नृभुरनि॑भृष्टतविषिः ॥ ७ ॥

सः । हि । स्म॒ । धन्व॑ । आऽक्षि॑तम् । दाता॑ । न । दाति॑ । आ ।
प॒शुः । हिरि॑ऽश्मश्रुः । शुचि॑ऽदन् । ऋ॒भुः । अनि॑भृष्टऽतविषिः ॥७॥

सहिष्म सखल्वग्निः धन्वनिरुदकदेशम् आक्षितं तृणकाष्ठादिभिराक्षिप्तम्आदाति सर्वतःखण्डयति दहतीत्यर्थः दातातृणादिखण्डयिता, पशुर्न पशुरिव पशुर्यथातृणजातंक्रमेण भक्षयतितद्वत् हिरिश्मश्रुः हिरण्यश्मश्रुः शुचिदन्दीप्तदन्तः ऋभुरुरुभवन्महानित्यर्थः अनिभृष्टतविषिः अपीडितबलः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

शुचिःष्मयस्माअत्रिवत्प्रस्वधितीवरीयते ।
सुषूरसूतमाताक्राणायदानशेभगम् ॥ ८ ॥

शुचिः । स्म । यस्मै । अत्रिऽवत् । प्र । स्वधितिःऽइव । रीयते ।
सुऽसूः । असूत । माता । क्राणा । यत् । आनशे । भगम् ॥ ८ ॥

अयमग्निः शुचिष्म दीप्तःखलु यस्मैअग्नये अत्रिवद्वत्रिरिवयजमानः हविर्दातुं प्ररीयते प्रगच्छाति यद्वास्मेति पूरणः शुचिर्यस्मै प्रथमार्थेचतुर्थी दीप्तोयोत्रिवत् अत्तितृणमितिअत्रिः पंशुः सइव सयथातृणानिखादमानोगच्छतितद्वद्दहतीत्यर्थः स्वधितिरिव परशुरिव छिन्दन्सुषूःसुप्रसवामातारणिरसूत क्राणाकुर्वाणाजगदुपकारं यद्यस्माद्यइतिवा योग्निर्भगमन्नमानशे अश्नुते ॥ ८ ॥

अथनवमी–

आयस्तेसर्पिरासुतेग्नेशमस्तिधायसे ।
ऐषुद्युम्नमुतश्रवआचित्तंमर्त्येषुधाः ॥ ९ ॥

आ । यः । ते । सर्पिःऽआसुते । अग्ने । शम् । अस्ति । धायसे । आ ।
एषु । द्युम्नम् । उत । श्रवः । आ । चित्तम् । मर्त्येषु । धाः ॥ ९ ॥

हेसर्पिरासुते घृताख्यान्नाग्ने यस्त्वमासर्वतोभवसि ताद्दशायधायसे सर्वस्यधात्रे ते तुभ्यं शमस्ति सुखमस्ति स्तुतेःसकाशात् तथाचेत् एषुमर्त्येषु स्तोतृष्वात्रेयेषु द्युम्नं यशआधाः आधेहि उतापिच श्रवोन्नमाधाः चित्तंत्वदीयानुग्रहबुद्धिमप्याधाः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

इतिचिन्मन्युमध्रिजस्त्वादातमापशुंददे ।
आदग्नेअपृणतोत्रिःसासह्याद्दस्यूनिषःसासह्यान्नॄन् ॥ १० ॥ २५ ॥

इति । चित् । मन्युम् । अध्रिजः । त्वाऽदातम् । आ । पशुम् । ददे ।
आत् । अग्ने । अपृणतः । अत्रिः । ससह्यात् । दस्यून् । इषः ।
ससह्यात् । नॄन् ॥ १० ॥ २५ ॥

इतिचिदित्थंकृतप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रम् अध्रिजः अधृतमन्यैरग्निर्व्यतिरिक्तैः अधृष्यंवा जनयिता ऋषिस्त्वादातं त्वयादातव्यं पशुमाददे आदत्ते आददीतवा अदनन्तरमेवाग्नेरपृणतोऽददतःदस्यून् अत्रिः तन्नोऽत्रइषःसासह्यात् भृशमभिभवेत् इषःएषून्नॄन्विरोधिनः सासह्यात् पुनरुक्तिरादारार्था ॥ १० ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

त्वामग्नइतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तम् आत्रेयस्येषस्यार्षं जागतमाग्नेयं त्वामग्नेसप्तजागतमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौजागतेछन्दस्याश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं तथाचसूत्रं–जनस्यगोपास्त्वामग्नऋतायवइति ।

तत्रप्रथमा–

त्वामग्नऋतायवःसमीधिरेप्रत्नंप्रत्नासऊतयेसहस्कृत ।
पुरुश्चन्द्रंयजतंविश्वधायसंदमूनसंगृहपतिंवरेण्यम् ॥ १ ॥

त्वाम् । अग्ने । ऋतऽयवः । सम् । ईधिरे । प्रत्नम् । प्रत्नासः ।
ऊतये । सहःऽकृत । पुरुऽचन्द्रम् । यजतम् । विश्वऽधायसम् ।
दमूनसम् । गृहऽपतिम् । वरेण्यम् ॥ १ ॥

हेसहस्कृत बलस्यकर्तरग्ने प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातनाः ऋतायवोयज्ञकामाऋषयः ऊतये स्वरक्षणाय समीधिरे सम्यग्दीपितवन्तः कीदृशंत्वां पुरुश्चन्द्रं बहुधनमतिशयेनाह्लादकंवा यजतं यष्टव्यं विश्वधायसं बहन्नं दमूनसं, दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्यपालकं वरेण्यं वरणीयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वामग्नेअतिथिंपूर्व्यंविशःशोचिष्केशंगृहपतिंनिषेदिरे ।
बृहत्केतुंपुरुरूपंधनस्पृतंसुशर्माणंस्ववसंजरद्विषम् ॥ २ ॥

त्वाम् । अग्ने । अतिथिम् । पूर्व्यम् । विशः । शोचिःऽकेशम् ।
गृहऽपतिम् । नि । सेदिरे । बृहत्ऽकेतुम् । पुरुऽरूपम् । धनऽस्पृतम् ।
सुऽशर्माणम् । सुऽअवसम् । जरत्ऽविषम् ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वांविशोयजमानाः गृहपतिं गृहस्वामिनं निषेदिरे गार्हपत्यरूपेणस्थापितवन्त इत्यर्थःकीदृशंत्वाम् अतिथिमतिथिवत्पूज्यं पूर्व्यं पुरातनं शोचिष्केशं दीप्तज्वालं बृहत्केतुं प्रभूतप्रज्ञानं पुरुरूपमाहवनीयादिरूपेणबहुरूपं धनस्पृतं धनानांस्पर्तारं सुशर्माणं शोभनसुखं स्ववसं सुरक्षणं जरद्विषं जरतांवृक्षाणांव्यापकं जीर्णोदकंवा ॥ २ ॥

अग्नीनांपरस्परसंसर्गे विविचयेऽग्नयेकाचिदिष्टिः तत्रत्वामग्नेमानुषीरितियाज्या सूत्रितंच—त्वामग्नेमानुषीरीळतेविशोअग्नआयाहिवीतयइति ।

सैषातृतीया—

त्वामंग्नेमानुंषीरीळतेविशोंहोत्राविदंविविंचिंरत्नधातंमम् ।
गुहासन्तंसुभगविश्वदंर्शतंतुविष्वणसंसुयजंघृतश्रियंम् ॥ ३ ॥

त्वाम् । अग्ने । मानुषीः । ईळते । विशः । होत्राऽविदम् । विविंचिम् ।
रत्नऽधातमम् । गुहा । सन्तम् । सुऽभग । विश्वऽदर्शतम् ।
तुविऽस्वनसम् । सुऽयजम् । घृतऽश्रियम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने सुभग शोभनधन त्वां मानुषीर्विशः मानुषसंबन्धिन्यः सर्वाःप्रजाः ईळते स्तुवन्ति कीदृशं त्वां होत्राविदं होमानां सप्तहोत्रकाणांवावेत्तारं विविचिं विवेचकं सदसतोः रत्नधातमं रमणीयानांधनानांदातृतमं गुहा गुहायाम् अरण्यां हृदयेषु वा सन्तं सर्वदावर्तमानं विश्वदर्शतं विश्वैर्द्रष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभूतध्वनिं सुयजं सुष्ठुयष्टारं घृतश्रियं घृतंश्रयन्तम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वामंग्नेधर्णसिंविश्वधांवयंगीर्भिर्गृणन्तोनमसोपसेदिम ।
सनोंजुषस्वसमिधानोअंङ्गिरोदेवोमर्तस्ययशसासुदीतिभिः ॥ ४ ॥

त्वाम् । अग्ने । धर्णसिम् । विश्वधा । वयम् । गीःऽभिः । गृणन्तः । नमसा । उप । सेदिम । सः । नः । जुषस्व । सम्ऽइधानः । अङ्गिरः । देवः । मर्तस्य । यशसा । सुदीतिऽभिः ॥ ४ ॥

हेअग्ने धर्णसि सर्वस्यधारकंत्वां वयमात्रेयाः विश्वधा बहुप्रकारेण गीर्भिर्गृणन्तस्तुवन्तोनमसानमस्कारेणोपसेदिमोपसन्नोभवेम सत्वंनोस्मान् जुषस्व सेवस्व धनादिभिःसमिधानःसम्यग्दीप्तःदीप्यमानोस्माभिः हेअङ्गिरः सर्वत्रगन्तरङ्गिरसःपुत्रवा देवोदीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यशसासुदीतिभिः ज्वालाभिःसह जुषस्व ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वमग्नेपुरुरूपोविशेविशेवयोदधासिप्रत्नथापुरुष्टुत ।
पुरूण्यन्नासहसाविराजसित्विषिःसातेतित्विषाणस्यनाधृषे ॥५॥

त्वम् । अग्ने । पुरुऽरूपः । विशेऽविशे । वयः । दधासि । प्रत्नऽथा । पुरुऽस्तुत । पुरूणि । अन्ना । सहसा । वि । राजसि । त्विषिः । सा । ते । तित्विषाणस्य । न । आऽधृषे ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वंपुरुरूपःसन् विशेविशे सर्वस्मैयजमानाय प्रत्नथा पुराणइव वयोन्नंदधासि धारयासि हेपुरुष्टुत बहुभिःस्तुत्य पुरूणिबहून्यन्नानिचरुपुरोडाशादीनि सहसा बलेन विराजसि ईश्वरोभवसि स्वीकर्तुं तित्विपाणस्यदीप्तस्य ते तव सा प्रसिद्धात्विषिर्दीप्तिर्नाधृषे अन्यैरधृष्याभवति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

त्वामग्नेसमिधानंयविष्ठ्यदेवादूतंचक्रिरेहव्यवाहनम् ।
उरुज्रयसंघृतयोनिमाहुतंत्वेषंचक्षुर्दधिरेचोदयन्मति ॥ ६ ॥

त्वाम् । अग्ने । सम्ऽइधानम् । यविष्ठ्य । देवाः । दूतम् । चक्रिरे । हव्यऽवाहनम् । उरुऽज्रयसम् । घृतऽयोनिम् । आऽहुतम् । त्वेषम् । चक्षुः । दधिरे । चोदयत्ऽमति ॥ ६ ॥

हेयविष्ठ युवतमाग्ने समिधानं सम्यगिध्यमानं त्वां देवाः हव्यवाहनं हविषां वोढारं दूतं चक्रिरे कृतवन्तः त्रयाणामग्नीनां मध्ये हव्यवाहनःखलु पूर्वं देवैर्हविर्वहन कृतः हव्यवाहनोदेवानामितिहिश्रुतिः । किंच उरुज्रयसं प्रभूतवेगं घृतयोनिं घृतमेवयोनिःकारण यस्यतम् आहुतं त्वां चोदयन्मति चोदयन्तीगतिर्यस्यतच्चोदयन्मति त्वेषं दीप्तं चक्षुः उक्तलक्षणं सर्वप्रकाशकं चक्षुःस्थानीयंकृत्वा दधिरे देवामनुष्याश्च मत्यं चक्षुश्चोच्यते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वाम॑ग्ने प्र॒दिव॒ आहु॑तं घृ॒तैः सु॑म्न॒यवः॑ सु॒षमिधा॒ समी॑धिरे ।
स वा॑वृधा॒न ओष॑धीभिरु॒क्षितो॒ऽभि ज्रयां॑सि॒ पार्थि॑वा॒ वि ति॑ष्ठसे ॥ ७ ॥ २६

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । प्र॒ऽदिवः॑ । आऽहु॑तम् । घृ॒तैः । सु॒म्न॒ऽयवः॑ । सु॒ऽस॒मिधा॑ ।
सम् । ई॒धि॒रे॒ । सः । व॒वृ॒धा॒नः । ओष॑धीभिः । उ॒क्षि॒तः । अ॒भि ।
ज्रयां॑सि । पार्थि॑वा । वि । ति॒ष्ठ॒से॒ ॥ ७ ॥ २६ ॥

हेअग्ने घृतैराहुतं त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुखमिच्छन्तोयजमानाः सुषमिधा शोभनेनेध्मेन समीधिरे सम्यग्दीपितवन्तः सत्वं वावृधानः वर्धमानः ओषधीभिरुक्षितः सिक्तः ज्रयांस्यन्नानि पार्थिवा पार्थिवान्वृक्षान् यद्वा पार्थिवेतिज्रयोविशेषणं पार्थिवानि चरुपुरोडाशादिकान्यभिलक्ष्य अभिव्यज्यवर्तसे ॥ ७ ॥

॥ इतितृतीयस्याष्टमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

॥ वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

॥ इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येतृतीयाष्टकेष्टमोध्यायः ॥ ३ ॥ ८ ॥

॥ इतितृतीयाष्टकःसमाप्तः ॥ ३ ॥